ACADEMIA ROMÂNĂ

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL"

XXXII

1995

IAȘI

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

P- 123

COLEGIUL DE REDACȚIE

L. BOICU

I. CAPROȘU

VENIAMIN CIOBANU

ȘTEFAN S. GOROVEI (redactor șef)

GH. PLATON, membru al Academiei Române

D. ȘANDRU

LEON ȘIMANSCHI

D. VITCU

AL. ZUB, membru corespondent
al Academiei Române
(președinte)

Asistent de redacție :
MARIA MAGDALENA SZÉKELY

Adresa redacției :
Institutul de Istorie „A. D. Xenopol"
Ed. Lascăr Catargi nr. 15
6 600 Iași 1

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL"

Tom XXXII, 1995

INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL" BIBLIOTECA Nr. 1798

SUMAR

A. D. XENOPOL — 75 DE ANI DE LA MOARTE

AL. ZUB, Istorie și prospectivă în concepția lui A. D. Xenopol XIII

*

NELU ZUGRAVU, Obiecte paleocreștine din Dobrogea, Dacia și alte teritorii romane. Privire comparativă 1
FLAVIUS SOLOMON, Domnie și biserică în Țara Moldovei în a doua jumătate a secolului XIV. Implicații haliciene . 25
VIOREL M. BUTNARIU, Legitimitate și inovație în statutul politico-juridic al regatului maghiar. Anii 1526—1570 . 37
ȘTEFAN ANDREESCU, Relațiile lui Mihai Viteazul cu Polonia : misiunea spătarului Constantin Vorsi 53
VENIAMIN CIOBANU, „Rațiune de stat" și „solidaritate creștină" în secolul XVII 69
D. ȘANDRU, Controverse pe tema problemei agrare în România interbelică 91
I. CIUPERCĂ, Contribuții la istoria marinei militare românești (1919—1939) (II) 111
GHEORGHE ONIȘORU, Preliminarii politice la 6 martie 1945. Activitatea guvernului Rădescu 133

*

MARIUS DIACONESCU, ERIKA KATÔ, Incursiunea moldovenilor în Maramureș în 1395. Un aspect al relațiilor moldo-polone 147
ADRIAN MACOVEI, Din evoluția urbanistică a Iașilor . . . 157
DUMITRU VITCU, Nicolae Bălcescu și contemporanii săi din Moldova 165
ECATERINA NEGRUȚI, Tulburările antievreiești din 1859 în Moldova 177

INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL" BIBLIOTECA Nr. 123

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

OAMENI ŞI CĂRŢI DE ALTĂDATĂ (II)

MATEI CAZACU, Dimitrije Ljubavić (c. 1519—1564) et l'imprimerie slave dans l'Europe du Sud-Est au XVIe siècle. Nouvelles contributions 1
ZAMFIRA MIHAIL, Exercices philologiques de Nicolae Milescu (1669) : Le codex des prières offert à Thomas Smith 2
ALEXANDRU LIGOR, Valoarea artistică a documentelor românești tipărite în vechime 2
EVA MÂRZA, IACOB MÂRZA, *Biblioiheca Migazziana Viennensis* (Sugestii pentru o reconstituire) 2
LAURA STANCIU, Nicolae Olahus în „Istoria pentru începutul românilor în Dacia" a lui Petru Maior 25
N. A. URSU, O cronică politică a Europei din anul 1825, tradusă și adnotată de comisul Ionică Tăutu 25

DOCUMENTE

VALERIU STAN, M. Kogălniceanu — antreprenor de poște în Moldova (II) 27
RADU SC. GRECEANU, Din istoria relațiilor româno-elene. (1898—1905). Fondul Dimitrie I. Ghica (acte diplomatice) 29
DUMITRU ŞANDRU, GHEORGHE ONIŞORU, Un document privitor la manifestația din 8 noiembrie 1945 33

DISCUŢII

CORNELIU COJOCARIU, „Terra Sepenicensis" și hotarul nordic al Moldovei 339
NICOLAE CIUDIN, Cu privire la originea toponimului *Tuțora* 351
ANDREI PIPPIDI, „Metodă nouă" și greșeli vechi . 357

STUDII DOCUMENTARE

BARBU B. BERCEANU, Numele oficial al statului român 365
LUCIAN LEUŞTEAN, Extrema dreaptă românească interbelică. Considerații doctrinare 375

DEZBATERI ISTORIOGRAFICE

FLAVIUS SOLOMON, IGOR ŞAROV, Imaginea lumii medievale la Aron Gurevič 399
GHEORGHE I. FLORESCU, Relații americano-române (1940—1990) 405

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O ISTORIE NESCRISĂ : ISTORIA FEMEII

SORIN GH. IFTIMI, Curtea Doamnei. I. Dregători și slujitori ai Doamnelor Moldovei 423
MARIA MAGDALENA SZÉKELY, Femei-ctitor în Moldova medievală 441

N. IORGA — 55 DE ANI DE LA MOARTE

DAN PRODAN, Reacții la Iași și București la moartea lui N. Iorga 459
M. M. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU, Observațiile lui N. Iorga despre influența turcă în arta populară românească 487

NOTE DE LECTURĂ

MARIA MAGDALENA SZÉKELY, Pe marginea unei cărți . . 497
DUMITRU ȘANDRU, Amintirile nu pot înlocui izvoarele documentare 503
GHEORGHE I. FLORESCU, Aliați fără alianță 505
GHEORGHE I. FLORESCU, Un nou *Eminescu* 513

CRONICA NUMISMATICĂ 521

EMANUEL PETAC, Cabinetul Numismatic al Bibliotecii Academiei Române : reluarea unei tradiții 523
RODICA POPOVICI, Șantierul arheologic Mănăstirea Barnovschi (Iași) — 1991 : descoperiri monetare 525
VIOREL M. BUTNARIU, GHEORGHE POSTICĂ, Tezaurul de la Malinovka 531
VIOREL M. BUTNARIU, ION T. SION, O veche descoperire din sudul Moldovei : tezaurul de la Umbrărești (secolul XVIII) 535
VERA PAIUL, VIOREL M. BUTNARIU, ANA BOLDUREANU, Note numismatice (IV) 541

RECENZII

ISTORIA ROMÂNILOR

ION GHEȚIE, *Introducere în dialectologia românească* (Nelu Zugravu) 553
LIGIA BÎRZU, STELIAN BREZEANU, *Originea și continuitatea românilor. Arheologie și tradiție istorică* (Nelu Zugravu) 554
ALEXANDRU SUCEVEANU, ALEXANDRU BARNEA, *La Dobroudja romaine* (Nelu Zugravu) 556
CONSTANTIN ȘERBAN, *Vasile Lupu, domn al Moldovei (1634—1653)* (Maria Magdalena Székely) 558

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONSTANTIN A. STOIDE, IOAN CAPROȘU, *Relațiile economice ale Brașovului cu Moldova. De la începutul secolului al XVIII-lea până la 1850* (Gh. Platon) 563

ISTORIE UNIVERSALĂ

JEAN-PIERRE MARTIN, *Les provinces romaines d'Europe centrale et occidentale*, I. *Évolution et administration du Norique, de la Rhétie, des provinces alpestres, des Gaules, des Germaines, de la Bretagne et des provinces hispaniques de 31 avant J.—C. à 235 après J.—C.* (Nelu Zugravu) 567

JEAN-PIERRE MARTIN, *Les provinces romaines d'Europe centrale et occidentale*, II. *Société et religions. Norique, Rhétie, provinces alpines, Gaules, Germanies, Bretagne et provinces hispaniques de 31 avant J.—C. à 235 après J.—C.* (Nelu Zugravu) 568

ANTONIO SPINOSA, *Tiberiu — împăratul care nu iubea Roma* Nelu Zugravu) 570

Icônes. Grecques — Melkites — Russes [— Roumaines], sub direcția lui VIRGIL CĂNDEA (Paul Mihail) . . . 571

NOTE BIBLIOGRAFICE

ISTORIA ROMÂNILOR

MAX DEMETER PEYFUSS, *Chestiunea aromânească. Evoluția ei de la origini până la Pacea de la București (1913) și poziția Austro-Ungariei* (Nelu Zugravu) 573

Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României, vol. I, *A—C*, coordonator CONSTANTIN PREDA (Nelu Zugravu) . 575

MIHAIL MACREA, NICOLAE GUDEA, IANCU MOȚU, *Praetorium. Castrul și așezarea romană de la Mehadia* (Nelu Zugravu) 576

PAUL PĂLTĂNEA, *Istoria orașului Galați de la origini până la 1918*, I—II (Vasile Docea) 577

VALERIU LEU, *Banatul între arhaic și modern. Mentalități în Veacul Luminilor* (Nicolae Edroiu) 578

GHEORGHE ȘORA, *Vasile Goldiș — o viață de om așa cum a fost* (Gheorghe I. Florescu) 579

UNIVERSITATEA DIN ORADEA, *Din viața și activitatea economistului Victor Jinga* (Dumitru Șandru) 581

NICOLAE JURCA, *Istoria social-democrației din România* (Cristian Sandache) 582

I. CIUPERCĂ, *Opoziție și putere în România anilor 1922—1928* (Dumitru Șandru) 582

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GEORGETA ONISCU, *Ion Minulescu, 1881—1944. Biobibliografie* (Daniela Florescu) 584
GRIGORE GAFENCU, *Jurnal. Iunie 1940 — iulie 1942*, vol. I, ed. ION ARDELEANU şi VASILE ARIMIA (Cristian Sandache) 585
LILIANA SAIU, *The Great Powers and Romania, 1944—1946. A Story of the Early Cold War* (Gheorghe Onişoru) . . 586
România. Viaţa politică în documente. 1945, coordonator ION SCURTU (Gheorghe Onişoru) 587
ION ŞIŞCANU, *Deşţărănizarea bolşevică în Basarabia* (Dumitru Şandru) 587
SERGIU VERONA, *Military Occupation and Diplomacy. Soviet Troops in Romania, 1944—1958* (Gheorghe Onişoru) . . 588
Memoria ca formă de justiţie, coordonator ROMULUS RUSAN (Gheorghe Onişoru) 588

ISTORIA ROMÂNILOR

ROMOLO FORMENTINI, *Le donne di pietra. Dalle „statue-ciottolo" di Lepenski vir alle „Kamennye baby" di Kiev* (Nelu Zugravu) 591
RENÊ GINOUVÈS, *Arta greacă* (Nelu Zugravu) 591
FRANÇOIS CHAMOUX, *Antoniu şi Cleopatra — ultimul principe al Orientului grec* (Nelu Zugravu) 592
DOROTHY WATTS, *Christians and Pagans in Roman Britain* (Nelu Zugravu) 593
J. F. HALDON, *Byzantium in the Seventh Century. The Transformation of a Culture* (Nelu Zugravu) 594
GEORGES CASTELLAN, *Histoire des Balkans (XIVe—XXe siècles)* (Mihai-Ştefan Ceauşu) 595
HELENA SAKTOROVÁ, KLÁRA KOMOROVÁ, EMILIA PETRENKOVÁ, JÁN AGNET, *Tlače 16. storočia vo fondoch Slovenskej národnej knižnice Matice slovenskej / Opera impressa saeculi XVI, quae in Bibliotheca nationali Slovaca societatis Matica slovenská Martini asservantur* (Eva Selecká Mârza, Iacob Mârza) 597
HERMANN KEYSERLING, *Analiza spectrală a Europei* (Cristian Sandache) 599
NIKOLAI BERDEAEV, *Destinul omului în lumea actuală* (Cristian Sandache) 599
PIERRE ACCOCE, PIERRE RENTCHWICK, *Aceşti bolnavi care ne guvernează* (Cristian Sandache) 600

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

REVISTA REVISTELOR

„Acta Poloniae Historica", LXVII, LXVIII, 1993 (Veniamin Ciobanu) 601
„*Annales.* Histoire. Sciences sociales", 1994 (Florea Ioncioaia) . . 602
„Anuar", V, Ploiești, 1993 (Gheorghe I. Florescu) 603
„*Der Donauraum.* Zeitschrift des Institutes für den Donauraum und Mitteleuropa", 34, 1994 (Vasile Docea) 604
„Études", 1993, 1994 (Silviu Lupașcu) 607
„Foreign Affairs", 72, 1993, 1—2 (Gheorghe Onișoru) . . 609
„Österreichische Osthefte. Zeitschrift für Mittel-, Ost- und Südosteuropaforschung", 36, 1994, 2 (Vasile Docea) . . 609
„Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine", 41, 1994 (Florea Ioncioaia) 611
„Revue Historique", 581 (1992) — 587 (1993) (Flavius Solomon) . 611
„Schweizerische Zeitschrift für Geschichte / Revue Suisse d'Histoire / Rivista Storica Svizzera", 43, 1993, 1—4 (Florea Ioncioaia) 612
„Slaski Kwartalnik Historyczny «Sobotka»", XLVIII, 1993 (Veniamin Ciobanu) 613
„Zapiski Historyczne", LVIII, 1993 ; LIX, 1994 (Veniamin Ciobanu) 614
O revistă americană : „Miorița" (Gheorghe I. Florescu) . . . 614

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Viața științifică a Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" în anii 1990—1995 (Gheorghe Onișoru) 619
A treia sesiune anuală de comunicări științifice a Comisiei de istorie a orașelor din România (D. Agache) 625
Anii treizeci. O pată albă ? (Astrid Agache, Dumitru Agache) . 627
Istorie și politică (II) (Gheorghe I. Florescu) 630
Paul Mihail (Ion Madan) 639
Profesorul Constantin C. Angelescu la 90 de ani (Dumitru Vitcu) . 643
Profesorul Mircea Petrescu-Dâmbovița la 80 de ani (Al. Zub) . 651
Profesorul Sorin Ulea la 70 de ani (Ștefan S. Gorovei) 653

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACADÉMIE ROUMAINE
ANNUAIRE DE L'INSTITUT D'HISTOIRE „A. D. XENOPOL"

Tome XXXII, 1995

SOMMAIRE

A. D. XENOPOL — 75 ANS DEPUIS SA MORT

AL. ZUB, Histoire et prospection dans la conception de A. D. Xenopol XIII

*

NELU ZUGRAVU, Objets paléochrétiens de Dobroudja, de Dacie et des autres territoires romains. Vue comparative . 1
FLAVIUS SOLOMON, État et Église en Moldavie dans la seconde moitié du XIVe siècle. Le rôle du Halicz 25
VIOREL M. BUTNARIU, Légitimité et innovation dans le statut politique et juridique du royaume hongrois. Les années 1526—1570 37
ŞTEFAN ANDREESCU, Les relations de Michel le Brave avec la Pologne : la mission du *Spathar* Constantin Vorsi . 53
VENIAMIN CIOBANU, „Raison d'Etat" et „solidarité chrétienne" au XVIIe siècle 69
D. ŞANDRU, Controverses à l'égard du problème agraire en Roumanie pendant l'entre-deux-guerres 91
I. CIUPERCĂ, Contributions à l'histoire de la marine militaire roumaine (1919—1939) (II) 111
GHEORGHE ONIŞORU, Préliminaires politiques à l'acte du 6 mars 1945. L'activité du gouvernement Rădescu . . . 133

*

MARIUS DIACONESCU, ERIKA KATÓ, L'incursion des moldaves en Maramureş, en 1395. Un aspect des relations moldo-polonaises 147
ADRIAN MACOVEI, Observations sur l'évolution de la ville de Iaşi 157
DUMITRU VITCU, Nicolas Bălcescu et ses contemporains de Moldavie 165
ECATERINA NEGRUŢI, Les mouvements antisémites de 1859 en Moldavie 177

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

HOMMES ET LIVRES D'ANTAN (II) 185

MATEI CAZACU, Dimitrije Ljubavić (c. 1519—1564) et l'imprimerie slave dans l'Europe du Sud-Est au XVIe siècle. Nouvelles contributions 187
ZAMFIRA MIHAIL, Exercices philologiques de Nicolae Milescu (1669) : Le codex des prières offert à Thomas Smith . 209
ALEXANDRU LIGOR, La valeur artistique des vieux documents roumains imprimés 227
EVA MÂRZA, IACOB MÂRZA, *Bibliotheca Migazziana Viennensis* (Suggestions pour une reconstitution) 239
LAURA STANCIU, Nicolaus Olahus dans „L'histoire pour le commencement des Roùmains dans la Dacie" de Petru Maior 251
N. A. URSU, Une chronique politique de l'Europe de 1825, traduite et annotée par le *comis* Ionică Tăutu 257

DOCUMENTS

VALERIU STAN, M. Kogălniceanu — entrepreneur du service des postes de la Moldavie (II) 277
RADU SC. GRECEANU, De l'histoire des relations roumano-grecques (1898—1905). Les documents diplomatiques du fond D. I. Ghica 299
DUMITRU ŞANDRU, GHEORGHE ONIŞORU, Un document concernant la manifestation du 8 novembre 1945 . . 335

DISCUSSIONS

CORNELIU COJOCARIU, „Terra Sepenicensis" et la frontière septentrionale de la Moldavie 339
NICOLAE CIUDIN, A propos de l'origine du toponyme *Ţuţora* 351
ANDREI PIPPIDI, „Méthode nouvelle" et vieilles erreurs 357

ÉTUDES DOCUMENTAIRES

BARBU B. BERCEANU, Le nom officiel de l'État roumain . . 365
LUCIAN LEUŞTEAN, L'extrême droite roumaine pendant l'entre-deux-guerres. Considérations doctrinaires . . 375

DÉBATS HISTORIOGRAPHIQUES

FLAVIUS SOLOMON, IGOR ŞAROV, L'image du monde médiéval chez Aron Gurevič 399
GHEORGHE I. FLORESCU, Relations americano-roumaines (1940—1990) 405

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

UNE PAGE BLANCHE : L'HISTOIRE DE LA FEMME

SORIN GH. IFTIMI, La Cour de la Princesse. I. Dignitaires et autres personnages au service des princesses de Moldavie 423
MARIA MAGDALENA SZÉKELY, Femmes fondatrices d'églises en Moldavie au Moyen Age 441

N. IORGA — 55 ANS DEPUIS SA MORT

DAN PRODAN, Réactions à Iaşi et à Bucarest à la mort de N. Iorga 459
M. M. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU, Les observations de N. Iorga concernant l'influence turque dans l'art populaire roumain 487

NOTES DE LECTURE

MARIA MAGDALENA SZÉKELY, En marge d'un livre . . . 497
DUMITRU ŞANDRU, Les souvenirs ne remplacent pas les sources 503
GHEORGHE I. FLORESCU, Alliés sans alliance 505
GHEORGHE I. FLORESCU, Un nouveau *Eminescu* 513

CRONIQUE NUMISMATIQUE 521

EMANUEL PETAC, Le Cabinet Numismatique de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine : une tradition renouvellée . 523
RODICA POPOVICI, Découvertes monétaires au chantier archéologique du Monastère Barnovschi (Iaşi) 525
VIOREL M. BUTNARIU, GHEORGHE POSTICĂ, Le trésor de Malinovka 531
VIOREL M. BUTNARIU, ION T. SION, Une vieille découverte dans la Moldavie méridionale : le trésor de Umbrăreşti (XVIIIe siècle) 535
VERA PAIUL, VIOREL M. BUTNARIU, ANA BOLDUREANU, Notes numismatiques (IV) 541

COMPTES-RENDUS

HISTOIRE DES ROUMAINS

ION GHEŢIE, *Introduction à la dialectologie roumaine* (Nelu Zugravu) 553
LIGIA BÎRZU, STELIAN BREZEANU, *Origine et continuité des Roumains. Archéologie et tradition historique* (Nelu Zugravu) 554
ALEXANDRU SUCEVEANU, ALEXANDRU BARNEA, *La Dobroudja romaine* (Nelu Zugravu) 556
CONSTANTIN ŞERBAN, *Vasile Lupu, prince de Moldavie (1634—1653)* (Maria Magdalena Székely) 558

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONSTANTIN A. STOIDE, IOAN CAPROȘU, *Les relations économiques de la ville de Brașov avec la Moldavie. Du commencement du XVIIIe siècle jusqu'à 1850* (Gh. Platon) 563

HISTOIRE UNIVERSELLE

JEAN-PIERRE MARTIN, *Les provinces romaines d'Europe centrale et occidentale, I. Évolution et administration du Norique, de la Rhétie, des provinces alpestres, des Gaules, des Germanies, de la Bretagne et des provinces hispaniques de 31 avant J.-C. à 235 après J.-C.* (Nelu Zugravu) 567

JEAN-PIERRE MARTIN, *Les provinces romaines d'Europe centrale et occidentale,* II. *Société et religions. Norique, Rhétie, provinces alpines, Gaules, Germanies, Bretagne et provinces hispaniques de 31 avant J.-C. à 235 après J.-C.* (Nelu Zugravu) 568

ANTONIO SPINOSA, *Tiberius — l'empereur qui n'aimait pas Rome* (Nelu Zugravu) 570

Icônes. Grecques — Melkites — Russes [— Roumaines], sous la direction de VIRGIL CĂNDEA (Paul Mihail) . . . 571

NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

HISTOIRE DES ROUMAINS

MAX DEMETER PEYFUSS, *La question aroumaine. Son évolution dès origines jusqu'à la Paix de Bucarest (1913) et la position de l'Autriche-Hongrie* (Nelu Zugravu) . . . 573

L'Encyclopédie de l'archéologie et de l'histoire ancienne de Roumanie, I, *A—C,* coordonnée par CONSTANTIN PREDA (Nelu Zugravu) 575

MIHAIL MACREA, NICOLAE GUDEA, IANCU MOȚU, *Praetorium. Le castrum et la ville romaine de Mehadia* (Nelu Zugravu) 576

PAUL PĂLTĂNEA, *L'histoire de la ville de Galați, dès origines jusqu'à 1918,* I—II (Vasile Docea) 577

VALERIU LEU, *Le Banat entre l'archaïque et le moderne. Mentalités au Siècle des Lumières* (Nicolae Edroiu) . . . 578

GHEORGHE ȘORA, *Vasile Goldiș — une vie telle qu'elle fut* (Gheorghe I. Florescu) 579

UNIVERSITATEA DIN CRAIOVA, *La vie et l'activité de l'économiste Victor Jinga* (Dumitru Șandru) 581

NICOLAE JURCA, *L'histoire de la sociale-démocratie en Roumanie* (Cristian Sandache) 582

I. CIUPERCĂ, *Opposition et Pouvoir en Roumanie aux années 1922—1928* (Dumitru Șandru) 582

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GEORGETA ONISCU, *Ion Minulescu (1881—1944). Bibliographie* (Daniela Florescu) 584
GRIGORE GAFENCU, *Journal. Juin 1940 — juillet 1942*, I, éd. ION ARDELEANU et VASILE ARIMIA (Cristian Sandache) 585
LILIANA SAIU, *The Great Powers and Romania, 1944—1946. A story of the Early Cold War* (Gheorghe Onișoru) . . 586
Roumanie. La vie politique à travers les documents. 1945, éd. ION SCURTU (Gheorghe Onișoru) 587
ION ȘIȘCANU, *La destruction de la classe paysanne par les bolchéviques en Bessarabie* (Dumitru Șandru) . . . 587
SERGIU VERONA, *Military Occupation and Diplomacy. Soviet Troops in Romania, 1944—1958* (Gheorghe Onișoru) . 588
La mémoire — forme de justice, coord. ROMULUS RUSAN (Gheorghe Onișoru) 588

HISTOIRE UNIVERSELLE

ROMOLO FORMENTINI, *Le donne di pietra. Dalle „statue-ciottolo" di Lepenski Vir alle „Kamennye baby" di Kiev* (Nelu Zugravu) 591
RENÉ GINOUVÈS, *L'Art grecque* (Nelu Zugravu) 591
FRANÇOIS CHAMOUX, *Antonius et Cléopatre — le dernier prince de l'Orient grecque* (Nelu Zugravu) 592
DOROTHY WATTS, *Christians and Pagans in Roman Britain* (Nelu Zugravu) 593
J. F. HALDON, *Byzantium in the Seventh Century. The Transformation of a Culture* (Nelu Zugravu) 594
GEORGES CASTELLAN, *Histoire des Balkans (XIVe—XXe siècles)* (Mihai-Ștefan Ceaușu) 595
HELENA SAKTOROVÁ, KLÁRA KOMOROVÁ, EMILIA PETRENKOVÁ, JÁN AGNET, *Tlače 16. storočia vo fondoch Slovenskej národnej knižnice Matice slovenskej / Opera impressa saeculi XVI, quae in Bibliotheca nationali Slovaca societatis Matica slovenská Martini asservantur* (Eva Selecká Mârza, Iacob Mârza) 597
HERMANN KEYSERLING, *L'analyse spectrale de l'Europe* (Cristian Sandache) 599
NIKOLAI BERDEAEV, *Le destin de l'homme dans le monde actuel* (Cristian Sandache) 599
PIERRE ACCOCE, PIERRE RENTCHWICK, *Ces malades qui nous conduisent* (Cristian Sandache) 600

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

REVUE DES REVUES

„Acta Poloniae Historica", LXVII, LXVIII, 1993 (Veniamin Ciobanu) 601
„*Annales.* Histoire. Sciences sociales", 1994 (Florea Ioncioaia) . 602
„Anuar", V, Ploiești, 1993 (Gheorghe I. Florescu) 603
„*Der Donauraum.* Zeitschrift des Institutes für den Donauraum und Mitteleuropa", 34, 1994 (Vasile Docea) . . 604
„Études", 1993, 1994 (Silviu Lupașcu) 607
„Foreign Affairs", 72, 1993, 1—2 (Gheorghe Onișoru) 609
„Österreichische Osthefte. Zeitschrift für Mittel-, Ost- und Südosteuropaforschung", 36, 1994, 2 (Vasile Docea) . . 609
„Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine", 41, 1994 (Florea Ioncioaia) 611
„Revue Historique", 581 (1992) — 587 (1993) (Flavius Solomon) . 611
„Schweizerische Zeitschrift für Geschichte / Revue Suisse d'Histoire / Rivista Storica Svizzera", 43, 1993, 1—4 (Florea Ioncioaia) 612
„Slaski Kwartalnik Historyczny «Sobotka»", XLVIII, 1993 (Veniamin Ciobanu) 613
„Zapiski Historyczne", LVIII, 1993 ; LIX, 1994 (Veniamin Ciobanu) 614
Une revue américaine : „Miorița" (Gheorghe I. Florescu) . . . 614

LA VIE SCIENTIFIQUE

La vie scientifique de l'Institut d'Histoire „A. D. Xenopol" en 1990—1995 (Gheorghe Onișoru) 619
La troisième session annuelle de la Commission d'Histoire des Villes de Roumanie (D. Agache) 625
Les années '30. Une tache blanche ? (Astrid Agache, D. Agache) . 627
Histoire et politique (II) (Gheorghe I. Florescu) 630
Paul Mihail (Ion Madan) 639
Le Professeur Constantin C. Angelescu à l'âge de 90 ans (Dumitru Vitcu) 643
Le Professeur Mircea Petrescu-Dâmbovița à l'âge de 80 ans (Al. Zub) 651
Le Professeur Sorin Ulea à l'âge de 70 ans (Ștefan S. Gorovei) . . 653

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A. D. XENOPOL — 75 DE ANI DE LA MOARTEA SA

Al. ZUB

ISTORIE ŞI PROSPECTIVĂ ÎN CONCEPŢIA LUI A. D. XENOPOL

Dacă din multitudinea de teme la îndemână am ales pentru această ocazie relaţia *istorie şi prospectivă* la Xenopol, faptul comportă o dublă motivare. Una vine din creaţia xenopoliană însăşi, neexplorată destul sub acest unghi ; alta din sugestia care se poate desprinde, eventual, din istoria serială mai nouă, profesată îndeosebi de Pièrre Chaunu. Ambele motivaţii se degajă însă şi din situaţia actuală a operei lui Xenopol în istoriografie. Nu se poate insista aici asupra ei.

Să spunem numai, pentru a schiţa un cadru minimal, că perspectiva cea mai amplă în care s-ar putea regândi această operă e aceea a duratei, care convine în mod egal istoricului şi filozofului. Reflecţia despre timp rămâne definitorie pentru orice demers, în ambele direcţii, mai cu seamă când e vorba de sinteză. Or, A. D. Xenopol s-a impus deopotrivă printr-o sinteză pragmatică, legată de istoria poporului român [1], şi printr-o sinteză teoretică, legată de „principiile fundamentale ale istoriei" [2]. Amândouă decurg dintr-un anumit tip de reflecţie asupra realului, identificabil de la întâile preocupări cărturăreşti.

În 1866, încă elev, stimulat de Maiorescu, scria despre însemnătatea şi folosul istoriei [3], pentru a conchide că studiul trecutului e menit să ne înveţe finalmente a realiza ideile libertăţii şi egalităţii. „A cerceta ideile care stăpâneau dezvoltarea popoarelor" a ajuns să fie pentru Xenopol o exigenţă de prim ordin şi o regulă de metodă [4]. Sensul lor era prospectiv, aşa cum începuse deja lumea să creadă, împreună cu A. Comte : „Savoir c'est prévoir afin de pouvoir". De unde interesul său, timpuriu, pentru un gen de discurs istoric în care ideile, descoperirile, atitudinile apăreau în prim-plan, ca în *Ruines ou méditations sur les révolutions des empires* de Volney sau *Histoire de la civilisation en*

---

[1] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, I—VI, Iaşi. 1888—1893 ; sinteză completată cu *Domnia lui Cuza Vodă* (VII—VIII) şi *Istoria partidelor politice în România* (IX).

[2] Idem, *Les principes fondamentaux de l'histoire*, Paris, 1899 ; ed. nouă, *La théorie de l'histoire*, Paris, 1908.

[3] Idem, *Cea dintâi a mea lucrare istorică* (1866), în *Arhiva*, XII, 1901, 9—10, p. 424—434.

[4] Idem, *Scrieri sociale şi filozofice*, Bucureşti, 1967, p. 367 : *Istoria ideilor mele.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Europe şi *Histoire de la civilisation en France* de Guizot. Ultimele, împreună cu alte studii din acelaşi domeniu (*History of Civilization in England* de H. T. Buckle ; *History of Rationalism* de W. E. Hartpole Lecky ; *Geschichte der geistigen Entwicklung Europas* de W. Draper) [5], aveau să-l incite la o interesantă analiză critică, publicată în *Convorbiri literare* (1869). La fel a procedat şi cu *La Création* de E. Quinet [6], gânditor al cărui „spirit nou" ştia să-l aprecieze [7], punându-l de acord cu idei asimilate din alte surse. Studiul despre *Cultura naţională* (1868) îl aşează în compania lui Kogălniceanu, Eminescu, Iorga, pe linia sublinierii specificului nostru ca popor, a cărui definire a întreprins-o cu ajutorul psihologiei herbartiene şi al ideilor profesate de H. Steinthal şi M. Lazarus în *Zeitschrift für Völkerpsychologie* [8].

Ţinta lui, nu încape îndoială, era una practică : să contribuie, prin ştiinţă, la crearea de solidarităţi active, menite să remodeleze fiinţa noastră etnoculturală [9]. Universul livresc, aşa cum se reflectă acesta în scrierile studiosului [10], la Berlin, se va întregi cu lecturi din Carlyle, J. St. Mill, Henry Hallam, Darwin, H. Spencer, dar şi din enciclopedişti, Thiers, Thierry, Taine, pentru a nu mai vorbi de apelul frecvent la istoricii germani : Niebuhr, Ranke, Mommsen, Gervinus, ultimul fiindu-i cunoscut îndeosebi prin *Grundzüge der Historik* (1837) [11].

Dacă am amintit câteva nume de istorici care l-au putut înrâuri în anii formaţiei, este pentru a sugera un context ideatic şi a contura un orizont de cultură, unul din cele mai vaste, în care Xenopol avea să-şi plaseze eforturile ca teoretician al istoriei. De atunci, din epoca studiilor, datează eseul des *Cultura naţională* (1868) şi cel despre *Istoriile civilizaţiunii* (1869), ultimul fiind cât se poate de explicit cu privire la finalitatea istoriei. „Problema ce şi-o propune de dezlegat, insista Xenopol, este de a înţelege cum din trecut s-a dezvoltat prezentul şi care este direcţiunea viitorului. Pe drumul recunoscut de raţiunea noastră, deşi trebuie să-l călcăm fără de voie, ne vom mişca mai cu puţin pericol decât purtaţi orbiş de mâna fatalităţii" [12]. Pericolul e cu atât mai mare, cu cât criza e mai adâncă şi cadenţa schimbărilor mai rapidă. O impresie de vârtej, ca în faţa unui abis iminent, se degajă din examenul factorilor decelabili în epocă, factori aporetici, între care istoricul trebuie să distingă spre a-l identifica pe cel mai potrivit cu realităţile noastre [13]. Buckle, cu accentul pus pe factorul intelectual, îi părea *primejdios la noi, fiindcă* putea nutri ostilităţi faţă de alte dimensiuni ale vieţii sociale, dacă nu chiar să arunce în apatie şi deznădejde spiritele mai slabe [14].

---

[5] I. E. Torouţiu, *Studii şi documente literare* (StDL), IV, Bucureşti, 1932, p. 376.
[6] *Ibidem*, II, p. 385.
[7] E. Quinet, *L'Esprit nouveau*, Paris, 1874.
[8] I. E. Torouţiu, *op. cit.*, p. 52.
[9] *Ibidem*, p. 84.
[10] Cf. Al. Zub, *A. D. Xenopol — orizont bibliologic şi documentalist*, în *A. D. Xenopol — studii privitoare la viaţa şi opera sa*, Bucureşti, 1972, p. 21—33.
[11] *Ibidem*, p. 22, 25.
[12] A. D. Xenopol, *Istoriile civilizaţiunii* (1869), în *Scrieri sociale şi filozofice*, p. 164.
[13] *Ibidem*, p. 167.
[14] *Ibidem*, p. 168.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mai trebuie să spunem că A. D. Xenopol nu s-a limitat la astfel de consideraţii critice, corectându-l pe Buckle prin Guizot, Lecky, Draper [15], ci a supus aceluiaşi examen chiar realităţile româneşti din epocă, examen pe seama căruia a publicat în revista *Junimii* o lungă serie de *Studii asupra stării noastre actuale* [16], încununată cu un volum de *Studii economice* (1879) [17] şi cu unele explorări de un caracter mai aparte în acelaşi spaţiu [18]. Ele indică un interes acut nu numai pentru cunoaşterea realităţii, dar şi pentru progresul ei. Este motivul pentru care, evocându-l pe marele Ştefan, la Putna, în 1871, el îndemna asistenţa să se considere chemată acolo nu numai pentru istorie, ci şi pentru viitor. Trecutul nu putea fi înţeles altfel decât ca factor de stimulare a meliorismului [19]. Recunoaştem în aceste scrieri de tinereţe mai toate ideile pe care Xenopol avea să le dezvolte ca istoric, sociolog, filozof, om politic [20].

Tema evoluţiei, obsedantă în epocă, se regăseşte peste tot în scrisul său. Era un câştig al ştiinţei şi al gândirii filozofice, de care Xenopol a profitat spre a construi el însuşi pe această bază un sistem explicativ demn de interes pentru domeniul istoriei. A început prin a se preocupa de *cultură* şi *civilizaţie*, în sensul profesat atunci de marii istorici (Guizot, Ranke etc.) [21], pentru a se opri la statutul istoriei ca discurs cognitiv. Critica sintezei lui Buckle l-a ajutat să distingă multitudinea factorilor participanţi la evoluţia socială şi să-i considere în complementaritatea lor firească. Iniţierea în etnopsihologie, la şcoala germană, şi lecturile sociologice (H. Spencer, J. St. Mill etc.) l-au întărit în căutările lui pe aceeaşi linie. Unele îndemnuri i-au putut veni şi de la compatriotul său V. Conta., alături de care activase la *Junimea*, el însuşi marcat de gândirea evoluţionistă a epocii [22]. Transformismul lamarkian stimula aceeaşi direcţie, pigmentând în mod specific discursul filozofic, istoriografia nu mai puţin, până la ambiţioasa teorie sinergică a evoluţiei [23], la care un istoric de talia lui Pierre Chaunu subscria de curând cu entuziasm [24].

Este o direcţie consonantă cu aceea a istorismului, curent de gândire spectaculos în lumea germană, activ însă şi în cultura românească. Xenopol a contribuit esenţial la definirea lui, mai întâi prin *Istoria românilor din Dacia Traiană*, apoi prin sinteza teoretică *Les principes fondementaux de l'histoire*, cu care se şi încheia oarecum secolul XIX. Un istoric

---

[15] *Ibidem*, p. 169.

[16] *Convorbiri literare*, IV, 1870, p. 1, 121 ; V, 1871, p. 117, 233, 285, 316 ; XI, 1877, p. 7, 41, 102, 107.

[17] Ed. II, 1882.

[18] Cf. A. D. Xenopol, *Opere economice*, Bucureşti, 1967.

[19] Idem, *Scrieri sociale şi filozofice*, p. 204—205.

[20] Cf. N. Gogoneaţă, Z. Ornea, *A. D. Xenopol. Concepţia socială şi filozofică*, Bucureşti, 1967.

[21] Cf. Al. Zub, *Ranke et le pansée organiciste dans la culture roumaine*, în *Nouvelle Études d'Histoire*, VIII, 1990, p. 195—210.

[22] Cf. N. Gogoneaţă, *Studiu introductiv*, la Vasile Conta, *Opere filozofice*, Bucureşti, 1967, p. 15.

[23] Denis Buican, *Biognoseologie. Evoluţie şi revolutie în cunoaştere*, Bucureşti, 1993.

[24] P. Chaunu, *Prefaţă*, la Denis Buican, *Revoluţia evoluţiei. Evoluţia evoluţionismului*, Bucureşti, 1994, p. 7—11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

român intra astfel, cum s-a spus, în „cursa mondială a ideilor“ [25], atunci când istoria însăşi, foarte dinamică, era privită ca economie socială, idee, lege, valoare, scop, criteriu de judecată etc. Accentul putea să cadă pe hazard (Ed. Meyer), pe fenomene singulare (H. Rickert), pe fapte (B. Croce, Xenopol, Adrian Naville), însă preocuparea dominantă era aceea de a surprinde unicitatea omului, nu numai a lui Dumnezeu şi a categoriilor raţiunii [26].

Accentul pus de Xenopol în definirea ştiinţei istorice se întemeia pe distincţia între faptele de repetiţie, prezente în ştiinţele pozitive, şi cele de succesiune, din care se constituie discursul istoric. În timp ce alţi gânditori înclinau să vadă în istorie o ştiinţă *sistematică* (Meyer), *teoretică* sau *conceptuală* (Croce), *teorematică* (Naville), *nomothetică* (Windelband), *naturală* (Rickert) [27], istoricul român a ales o cale proprie, aceea de a desluşi evoluţia umanităţii prin *metoda seriilor istorice*. Apelul insistent la metodă, în această concepţie, nu era desigur străin de „şcoala metodei“, creată în jurul lui G. Monod [28], la a cărui *Revue historique* A. D. Xenopol colabora intens. Decisiv rămâne însă ataşamentul său la ideea de *evoluţie* şi încercarea de a elabora o nouă sinteză, întemeiată pe istoricizarea universului în ansamblu [29]. Cu o raportare spaţio-temporală a fenomenelor şi debutau acele *Principes fondamentaux de l'histoire* (1899), operă ce l-a impus pe Xenopol ca filozof [30]. „Istoria umanităţii, afirma autorul, inspirat de Quinet, nu e decât ultimul inel dintr-un lung lanţ de fenomene succesive care încep cu transformările nebuloasei ce constituia la origine masa informă a universului“ [31].

Este o perspectivă fascinantă, la care Xenopol a ajuns prin geografi, naturalişti, astronomi, dar şi prin istorici ca Yves Guyot, Bagehot, Bernheim, Buckle, Camille Dreyfus, Ranke, Mougeolle, pentru a nu aminti decât puţine referinţe xenopoliene din capitolul dedicat *Evoluţiei în istorie*. V. Conta e citat şi el cu *Théorie de l'ondulation universelle*, în legătură cu problema migraţiei raselor umane [32], motiv să credem că acea teorie ondoliformă, agreată şi de Eminescu [33], n-a rămas fără ecou în opera lui Xenopol. De altfel, un exeget spaniol, Francesco Elias de Tejada, îl şi aşeza pe amintitul teoretician al istoriei între Conta şi Rickert [34]. Conta anticipase oarecum ideea de serie, *unda* lui fiind de fapt o serie, cu fază ascendentă şi fază coborâtoare, aşa cum se întâmplă şi în sistemul serial. Seria istorică e rezultatul întâlnirii factorilor constanţi cu forţele ce determină dezvoltarea şi cu materialul istoriei [35]:

---

[25] Octavian Buhociu, *La philosophie de l'histoire d'A. D. Xenopol*, Paris, 1957, p. 2.

[26] *Ibidem*, p. 2—3.

[27] Henri Berr, *La synthèse en histoire*, n. éd., Paris, 1953, p. 24.

[28] Cf. Ch.-O. Carbonell, *Histoire et historiens. Une mutation idéologique des historiens français, 1865—1885*. Toulouse, 1976, p. 409—452.

[29] O. Buhociu, *op. cit.*, p. 4.

[30] A. D. Xenopol, *Les principes...*, p. 1—12.

[31] *Ibidem*, p. 96.

[32] *Ibidem*, p. 105. Vezi şi V. Conta, *Opere filozofice*, p. 303—314.

[33] Cf. Al. Zub, *Eminescu : glose istorico-culturale*, Chişinău, 1994, p. 81—84.

[34] *Destin*, I, 1951, p. 59—68.

[35] A. D. Xenopol, *La théorie de l'histoire*, p. 163.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

formulă complexă, care a produs însă reacţii critice, apoi nuanţări din partea autorului [36].

Noua ediţie a *Teoriei istoriei* (1908) a fost precedată de o serie de studii, la originea cărora stau polemicile cu P. Lacombe, H. Ber, H. Rickert, P. Eliade, Cesare Riveda ş.a., pe tema rasei şi mediului, a raportului dintre istorie şi psihologie, ştiinţele naturii, logică etc. [37]. Replici şi nuanţe, urmate de altele, după tipărirea noii sinteze, care i-a adus şi titlul de membru al Institutului Franţei. Aceste demersuri noi insistă asupra legăturii dintre istorie şi filozofie, logică, geologie, ca şi asupra inferenţei ca metodă specifică în domeniu [38]. Într-un studiu aparte, Xenopol definea istoria ca *sociologie dinamică*, stăruind asupra condiţiei sale ca mod de a concepe lumea, modul succesiunii, diferit de cel repetitiv şi capabil a răspunde rigorilor ştiinţifice [39]. Un asemenea mod îi permitea să pretindă de la un istoric nu numai a cunoaşte cât mai deplin realităţi revolute, dar şi să prevadă pe cât posibil evoluţiile viitoare [40]. Sistemul serial îi îngăduia acest lucru, socotit de unii confraţi ca excesiv, în numele teoriei valorilor (Rickert etc.) [41] sau din alte direcţii ale gândirii istorice, cum e aceea a *sintezei* propuse de H. Berr ca substitut pentru filozofia istoriei [42].

Oricum, ultimile contribuţii xenopoliene în domeniu indică preocuparea de a pune la punct articulaţiile unui sistem întemeiat pe *serii*, nu pe *legi* istorice, sistem asupra căruia a revenit cu insistenţă în prelegeri, comunicări, conferinţe, studii. Ca şi la începutul carierei, Xenopol se preocupa încă de ameliorarea situaţiei omului şi n-a contenit să se întrebe cum se poate dobândi aceasta. Dacă în sfera fenomenelor de repetiţie legile fac posibilă previziunea, în sfera faptelor de succesiune aceasta devine cu neputinţă, dat fiind că aceste fapte au atributul unicităţii. „A prevedea ceva *nou* şi care nu s-a mai întâmplat încă este un nonsens şi o contrazicere", afirmă Xenopol, admiţând că legile sociologiei permit numai „o prevedere cu totul obştească, dedusă din seriile istorice ce le-au dat naştere" [43]. Întrevedem doar direcţia evenimentelor, nu şi forma lor concretă, care rămâne „acoperită de pânza viitorului" şi expusă hazardului [44].

---

[36] H. Berr, *op. cit.*, p. 24—26, 31, 39, 41—44, 49, 66, 82, 109, 110, 114, 218, 226 ; idem, *L'histoire traditionnelle et la synthèse historique*, Paris, 1921, p. 33—35.

[37] Al. Zub, *A. D. Xenopol, biobibliografie*, Bucureşti, 1973, p. 197—202.

[38] *Ibidem*, p. 204—207.

[39] A. D. Xenopol, *Sociologia e storia*, în *Rivista italiana di sociologia*, X, 1906, p. 539—540.

[40] Idem, *De la méthode dans les sciences et dans l'histoire*, Paris, 1910 (extrait de la *Revue de l'enseingement*), 16 p.

[41] Idem, *Der Wertbegriff in der Geschichte*, in Deutsche Literatur zeitung, XXVII, 1906, p. 2053—2064, 2117—2126, 2181—2188, 2245—2253. Extras, Leipzig/Berlin, 1906, 58 p. Cf. idem, *Zur Logik der Geschichte*, in *Historische Zeitschrift*, 102, Bd., 3. Heft, 1909, p. 473—498.

[42] Idem, *La synthèse en histoire d'après M. Henri Berr*, în *Revue du Mois*, VII, 1912, 74, p. 165—185, şi extras, Paris, 1912, 21 p.

[43] Idem, *Ideile de legi şi de prevedere*, în AR, Mem. Secţ. Ist., t. 35, 1912/13, p. 560. Cf. idem, *Le prévision en sociologie*, în *Revue internationale de sociologie* ; extrait, Paris, 1912, 8 p.

[44] *Ibidem*, p. 559.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Asupra acestei chestiuni, exegeții operei lui Xenopol sunt departe de a fi obținut un consens. Unanimă e însă opinia că prin seria istorică el a adus o contribuție remarcabilă la cunoașterea domeniului, una ce transgresează limitele admise la începutul secolului XX și propune un sistem relativ coerent, a cărui actualitate e neîndoielnică [45]. Teoria lui e în fond o logică a succesiunii, pe care a voit să o distingă mereu de logica repetiției nomotetice, într-un moment când istoriografia râvnea la un statut de știință cât mai deplină [46]. Această logică, după Xenopol, avea încă nevoie de un Aristot sau de un Bacon pentru a se constitui [47], dat fiind că nici logica inductivă a primului, nici aceea deductivă a ultimului nu-l puteau mulțumi pe istoric [48]. Proiectul lui Xenopol se apropie mai mult de logica propusă mai târziu de Stephan Lupașco decât de formulele clasice [49]. Dar e încă departe de a-și fi epuizat resursele, după cum s-a remarcat mereu, în cele trei sferturi de secol care s-au scurs de la moartea savantului [50].

Astăzi se poate închipui o nouă lectură a operei lui Xenopol, ținând seama de achizițiile făcute între timp de praxa istoriografică și de reflecția pe marginea ei. O asemenea lectură poate reține ca lucru câștigat apelul la *seria istorică*, în chip de metodă pusă în slujba unei explicații de tip evoluționist. Sistemul serial implica deci un fel de a gândi, o perspectivă asupra duratei, care înseamnă în același timp mișcare progresivă și regresivă pe axa timpului. *Seriile istorice mari* de care vorbea Xenopol, serii care încep și se termină dincolo de limitele epocii studiate [51], ar putea fi comparate cu *durata lungă* din tripticul cronologic braudelian. Tot astfel, *seriile mijlocii* (cu debut anterior sau cu final posterior) evocă *durata mijlocie* din același triptic, după cum *seriile istorice scurte*, care încep și se termină în timpul epocii studiate, trimit la *durata scurtă* din sistemul în cauză. Marea serie a regenerării și resurecției neamului intră desigur în prima categorie ca și seria emancipării de sub stăpâniri străine [52]. Altele, de mai mică anvergură, corespund timpului social identificat de Braudel sau celui politic, evenimențial, din aceeași clasificare. Observația poate fi extinsă și asupra *Istoriei partidelor politice din România* (1910), unde Xenopol manifestă aceeași grijă taxonomică, de natură a înlesni examentul faptelor [53].

Ideea de serie istorică i-a permis o mai bună organizare a faptelor, o plasare a lor perspectivistă. Este injust reproșul lui Bernheim că în

[45] Cf. O. Buhociu, *op. cit.*, p. 124.

[46] A. D. Xenopol, *Le scienze positive e le scienze storiche*, în *Rivista italiana di sociologia*, XVII, 1913, p. 519—528.

[47] Ibidem, *Noțiunea valorii în istorie*, în AR, Mem. Secț. Ist., t. 28, 1905/6, p. 31.

[48] Idem, *Les sciences naturelles et l'histoire*, în *Revue philosophique*, 1900. Cf. D. Buhociu, *op. cit.*, p. 146.

[49] O. Buhociu, *op. cit.*, p. 152.

[50] Gh. Toma, *Xenopol despre logica istoriei*, București, 1971, p. 253—260 ; idem, *Permanențe filozofice românești*, Cluj-Napoca, 1979, p. 49—68.

[51] A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, I, Iași, 1902, p. 222. Vezi Zenovia Lateș, *Seria istorică xenopoliană între teorie și aplicație*, în AIIAX, XVIII, 1981, p. 521.

[52] A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 282 ; Zenovia Lateș, *op. cit.*, p. 522.

[53] Zenovia Lateș, *op. cit.*, p. 524.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sistemul său Xenopol ignora aspectul teleologic al evoluției, din moment ce Xenopol însuși evocă „firul conducător al seriilor" și putința previziunii în linii mari [54]. Ținuta lui era prospectivă, după cum s-a putut remarca din primele studii despre cultură, civilizație, stare socială. Așa a rămas în orice inițiativă mai de seamă, ca unul ce asumase un program meliorist, căruia avea să-i fie mereu credincios. Metoda seriilor îi îngăduie de altfel să facă o asemenea lectură a istoriei. Posibilitatea previziunii o lega în mod firesc cu ideea de lege, așa cum era aceasta înțeleasă în sociologie. Sistemul serial nu e necompatibil cu abordarea nomotetică și Xenopol însuși l-a pus la lucru, în diverse analize, pentru a desluși liniile viitorului. A făcut chiar unele anticipări atunci când seriile respective îndrituiau prognoze [55]. Desigur, nu forma evenimentelor prezintă interes în asemenea cazuri, ci direcția generală a dezvoltării, iar pe aceasta istoricul credea că o poate defini urmărind mișcarea seriilor încă neîncheiate. Dincolo de faptele individuale, contează mai ales elementele integrabile.

Bazat pe această idee Pierre Chaunu a readus în actualitate „istoria serială", ca mod de a depăși cantitativul, asigurându-i un imens prestigiu și o vastă arie de preocupări [56]. Sensul *seriei* nu mai e acela definit de Xenopol, la care nici nu se face de altminteri referință, iar prospectiva capătă un înțeles mai precis, în acord cu practicile istoriei în cauză [57].

Comentatorii mai recenți ai sistemului serial se rezumă și ei la contextul filozofic din vremea lui Xenopol, explorat în direcția statutului științific al istoriei [58], cu sugestii de interpretare luate uneori și din alte domenii, precum lingvistica lui Ferdinand de Saussure, unde întâlnim același accent pe diferență când e vorba de faptele succesiunii [59]. „Provocarea" cea mai interesantă e însă aceea care vine dinspre noua istorie serială, dar eventuala ei consonanță cu formula epistemică a lui Xenopol rămâne de stabilit [60]. Un lucru e sigur : ambele formule implică prospectiva, năzuința istoricului de a cuprinde în sistemul său explicativ durata întreagă.

---

[54] *Ibidem*, p. 526. Cf. și Al. Zub, *A. D. Xenopol și Unirea în perspectivă serială*, în *Luceafărul*, XXVI, 1983, 47, p. 1—7.

[55] Cf. N. Gogoneață, *Concepția lui A. D. Xenopol asupra previziunii în istorie*, în *Studii și articole de istorie*, XII, 1968, p. 31—38.

[56] P. Chaunu, *L'histoire sérielle. Bilan et perspectives*, în *Revue historique*, t. 243, 1970, 2, p. 297—320.

[57] Al. Zub, *A. D. Xenopol and the new „serial history"*, în *Revue roumaine d'histoire*, 19, 1980, 2—3, p. 511—519.

[58] Angela Giustino Vitolo, *La storia come scienza in A. D. Xenopol*, în *Atti dell'Accademia di Scienze Morali e Politiche*, CII, 1991, p. 339—360 ; idem, *A. D. Xenopol e la fondazione della conoscenza storica : la critica del concetto di valore*, *ibidem*, CIII, 1992, p. 179—191.

[59] Solomon Marcus, *De la Xenopol la Ferdinand de Saussure*, în *Ateneu*, XXIII, 1986, VII, p. 10 ; idem, *Istoria ca serialitate*, *ibidem*, 9, p. 10.

[60] Cf. Al. Zub, *L'histoire : de la retrospective à la prospective*, în *Anuarul Centrului de Științe Sociale*, Iași, IV, 1987, p. 36—43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NELU ZUGRAVU

OBIECTE PALEOCREȘTINE DIN DOBROGEA, DACIA ȘI ALTE TERITORII ROMANE. PRIVIRE COMPARATIVĂ *

Originea și evoluția creștinismului daco-roman au devenit, mai ales în ultimul timp, două teme des abordate de istorici și arheologi. Faptul este întrutotul explicabil, dacă avem în vedere că ascensiunea acestei religii este în strânsă legătură cu romanismul populației carpato-dună-

---

* Articolul de față reprezintă o formă prescurtată a unui referat de doctorat susținut în luna august 1994 la Institutul de arheologie din Iași. Mulțumim cercetătorilor instituției respective pentru aprecierile și sugestiile făcute.

În această lucrare, am folosit următoarele abrevieri, în afara celor cunoscute :

Actes XI Congrès, I—III = *Actes du XIe Congrès international d'archéologie chrétienne, Lyon, Vienne, Grenoble, Genève et Aoste (21—28) septembre 1986)*, I—III, École française de Rome, Roma, 1989.

DACL, IV/1 XI/1, XIII/1, XV/2 = *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, Paris, IV/1 (*D — Domestici*), 1920 ; XI/1 (*Maximin (Edit de) — Miniaturiste)*, 1933 ; XIII/1 (*Os — Papyrus*), 1937 ; XV/2 (*Smyrne — Zraïa*), 1953.

DAFC, III = *Dictionnaire apologetique de la foi catholique* [4], III, Paris, 1926.

DECA, I—II = *Dictionnaire encyclopédique du christianisme ancien*, I (*A-I*), II (*J-Z*), Paris, 1990.

DIVR = *Dicționar de istorie veche a României (Paleolitic — secolul X)*, București, 1976.

EB, 5—7 = *Encyclopaedia Britanica, 5—7*, Chicago-London-Toronto-Geneva-Sidney-Tokio-Manila, 1972.

EphNap = *Ephemeris Napocensis*, Cluj-Napoca.

Etbalk = *Études balkanique*, Sofia.

EU, 5, 7, 15, 22 = *Encyclopaedia Universalis*, Encyclopaedia Universalis France S.A., Paris, 5 (*Carrache — Cleòpatre)*, 1990 ; 7 (*Dabrobwska — Egypte)*, 1990 ; 15 (*Messiaen — Natalité)*, 1992 ; 22 (*Tacite — Trust)*, 1992.

FHDR, II = *Fontes Historie Dacoromanae*, II, București, 1970.

IDR, II = *Inscripțiile Daciei romane*, II, București, 1977.

IGLR = *Inscripții grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, București, 1976.

ISM, II = *Inscripțiile din Scythia Minor*, II, București, 1986.

MisBulg = *Miscellanea Bulgarica*, 5, Wien, 1987.

PSB, 1—5, 7, 9, 11, 13, 14 = *Părinți și scriitori bisericești*, București, 1 (1979), 2 (1980), 3 (1981), 4 (1982), 5 (1982), 7 (1982), 9 (1984), 11 (1982), 13 (1987), 14 (1991).

SymThr = *Symposia Thracologica*, Institutul Român de Tracologie, București.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rene și etnogeneza românilor [1]. În rândurile de mai jos vom relua discuția asupra aspectului arheologic, urmărind nu atât realizarea unei noi tipologii sau clarificări de ordin cronologic, cât judecarea informației respective din Dobrogea și *Dacia* prin comparație cu situația descoperirilor paleocreștine (specifice perioadei preconstantiniene) din alte ținuturi stăpânite de *Roma*. O asemenea perspectivă ni se pare foarte profitabilă pentru înțelegerea locului ocupat de provinciile amintite în geografia creștinismului timpuriu, pentru sublinierea aspectelor comune și a celor particulare în difuzarea acestui cult în spațiul ponto-danubian. Demersul respectiv este mult ușurat, dacă avem în vedere că în ultimele decenii, prin strădaniile lui I. I. Russu [2], D. Protase [3], K. Horedt [4], I. Barnea [5], M. Rusu [6], N. Gudea și I. Ghiurco [7], Em. Popescu [8], S. Sanie [9],

[1] V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, în idem, *Studii de istoria culturii antice*, ed. N. Zugravu, București, 1992 ; R. Vulpe, *Romanitate și creștinism, coordonate ale etnogenezei române*, în vol. *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină (infra, De la Dunăre la Mare)*, ed. a II-a, Galați, 1979, p. 16—22 ; I. Barnea, *Romanismul și creștinismului daco-romanilor*, în *Thraco-Dacica*, 9, 1988, 1—2, p. 119—126 ; idem, *Romanitate și creștinism la Dunărea de Jos*, în *SymTher*, Tulcea, 7, 1989, p. 163—178 = *Romanité et christianisme au Bas-Danube*, în *Byzantiaka*, Thessaloniki, 10, 1990, p. 69—102 (extras).

[2] I. I. Russu, *Materiale arheologice paleocreștine din Transilvania. Contribuții la istoria creștinismului daco-roman*, în *ST*, 10, 1958, 5—6, p. 311—340.

[3] D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966, p. 141—158.

[4] K. Horedt, *Siebenbürgen in spätrömischer Zeit*, Bukarest, 1982.

[5] I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, București, 1968, p. 456—556 ; idem, *Les monuments paléochrétiens de Roumanie*, Città del Vaticano, 1977 ; idem, *Arta creștină în România*, 1 *(secolele III—VI)*, București, 1979 ; idem, *Le christianisme sur le territoire de la Republique Socialiste de Roumanie aux IIIe—XIe siècles*, în *Etbalk*, 1, 1985, p. 92—106 ; idem, *Continuitatea elementului daco-roman după părăsirea aureliană pe baza descoperirilor paleocreștine din Transilvania, în lumina ultimelor cercetări*, în *Sargetia*, 16—17, 1982—1983, p. 259—266 ; idem, *Les commencements du christianisme dans le territoire roumain à la lumière des documents archéologiques*, în vol. *„Timotiko Afieroma ston omotimo kathegete Konstantino D. Kolokure*, Thessaloniki, 1985 *(infra*, Barnea, 1985) ; idem, *Le christianisme des premiers six siècles au Nord du Bas-Danube à la lumière des sources litteraires et des decouvertes archeologiques*, în *MisBulg*, 5, 1987 ; idem, *Continuitatea daco-romană în lumina descoperirilor paleocreștine din Transilvania*, în *Îndrumar bisericesc misionar și patriotic*, Alba Iulia, 1988, p. 1—5 ; idem, *Considerații privind vechimea creștinismului în nord-estul Munteniei și sudul Moldovei*, în *Îndrumar bisericesc misionar și patriotic*, Buzău, 5, 1986, p. 23—27 ; idem, *Creștinismul pe teritoriul Moldovei în secolele III—XIII*, în *BOR*, 106, 1988, 1—2, p. 123—144 ; idem, *Începuturile și evoluția creștinismului la populația daco-romană de la est de Carpați*, în *Thraco-Dacica*, 10, 1989, 1—2, p. 165—171 ; idem, *Contribuții privind cele mai vechi monumente creștine de la Tomis*, în *Pontica*, 24, 1991 ; idem, în *DECA*, 1, p. 324—325, 401, 617—618, 1181—1182 ; II, p. 1781, 2225, 2463—2464, 2491—2492.

[6] M. Rusu, *Paleocreștinismul nord-dunărean și etnogeneza românilor*, în *AIIAC*, 26 (1983—1984), 1985, p. 35—86 ; idem, *Paleocreștinismul din Dacia romană*, în *EphNap*, 1, 1991, p. 81—112.

[7] N. Gudea, I. Ghiurco, *Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice*, Oradea, 1988.

[8] Em. Popescu, *Creștinismul pe teritoriul României până în secolul al VII-lea, în lumina noilor cercetări*, în *MB*, 37, 1987, 4, p. 34—49 (= în *Ortodoxia românească*, București, 1992, p. 85—99).

[9] S. Sanie, *Civilizația romanică la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n. — III e.n.)*, Iași, 1981, p. 219—221.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

D. Gh. Teodor [10] și alți cercetători [11], s-au realizat utile și pertinente repertorieri ale obiectelor paleocreștine din spațiul românesc. Pe baza acestora, nu va fi lipsit de interes, credem, pentru discuția de față, să trecem în revistă monumentele creștine din perioada preconstantiniană, pentru a putea judeca, apoi, situația în comparație cu alte teritorii romane.

1. *Obiecte paleocreștine din Dobrogea romană.*

Cele mai vechi monumente creștine de pe teritoriul actual al României inclus în Antichitate în provincia *Moesia Inferior* provin din așezări situate pe *limes*-ul danubian și pe litoral. Astfel, în cuprinsul unei locuințe cu materiale dacice de epocă romană din interiorul castrului de la Barboși, datată, pe baza monedelor, dintre care cea mai târzie este de la *Severus Alexander* (222—235), în prima jumătate a secolului III, s-a descoperit o cruciuliță pandantiv de sidef de 2 cm [12]. Tot din acest punct avansat al granitei moesice în lumea barbară, anume dintr-o locuință situată la sud-est de castru, provine o altă cruciuliță din sidef de 1,7 cm, atribuită, de asemenea, secolului III [13]. I. Barnea a caracterizat cel dintâi obiect amintit ca „probabil, dar nu absolut sigur creștin", unui asemenea caracter opunându-i-se „data prea timpurie pentru o astfel de cruce, mai ales într-o localitate de la periferia Imperiului roman, departe de ținuturile creștinismului primar" [14], iar cel de-al doilea drept obiect de podoabă [15]. În catacombele romane semnele cruciforme creștine anterioare secolului III sunt puține [16], dar anumite informații din literatura apologetică confirmă utilizarea lor încă în perioada menționată [17]. Dacă la aceasta adăugăm și faptul că prin așezarea de la Barboși trecea un important drum comercial care lega Orientul cu Occidentul roman,

[10] D. Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați de la origini până în secolul al XIV-lea*, Iași, 1991.

[11] V. vol. *De la Dunăre la Mare; Monumente istorice și izvoare creștine. Mărturii de străveche existență și continuitate a românilor pe teritoriul Dunării de Jos și al Dobrogei, București, 1987 (infra, MIIC)*; E. Norocel, *Pagini din istoria creștinismului la români. Mărturii ale continuității poporului român*, București, 1986.

[12] S. Sanie, *op. cit.*, p. 220—221, pl. 2/3; S. Sanie, I. T. Dragomir, *Inceputurile creștinismului în sudul roman al Moldovei*, în *De la Dunăre la Mare*, p. 119—120, nr. 3, fig. 51; I. Barnea, *Arta creștină*, 1, p. 48, pl. 6/1; idem, *op. cit.*, în *BOR*, 106, 1988, 1—2, p 125, fig. 2; idem, *op. cit.*, *în Thraco-Dacica*, 10, 1989, 1—2, p. 167, fig. 2; idem, *op. cit.*, în *MisBulg*, 5, 1987, p. 43; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 75—76, 155, fig. 1, 4.

[13] S. Sanie, *op. cit.*, p. 220, pl. 2/1; S. Sanie, I. T. Dragomir, *op. cit.*, p. 118, nr. 1, fig. 49; I. Barnea, *Arta creștină*, 1, p. 6; idem, *op. cit.*, în *BOR*, 106, 1988, 1—2, p. 126; idem, *op. cit.*, în Thraco-Dacica, 10, 1989, 1—2, p. 167; idem, *op. cit.*, în *MisBulg*, 5, 1987, p. 43; D. G. Teodor, *op. cit.*, p. 75, 155, fig. 1, 5.

[14] I. Barnea, *op. cit.*, în *Thraco-Dacica*, 10, 1989, 1—2, p. 167.

[15] V. trimiterile de la nota 13.

[16] M. Hamilton Shepherd, *Cross*, în *EB*, 6, p. 812; V. Grossi, *Croix, Crucifix*, în *DECA*, I, p. 592—594 (Cele mai vechi monumente purtând o cruce creștină sunt de la *Palmyra* din 136, una de la Medula *(Syria)* din 197—198 și Dura Europos *(Syria)* din 232).

[17] Tertulian, *Apologeticum*, XVI, 6—7, în *PSB*, 3, p. 63; Minucius Felix, *Octavius*, XXIX, în *Ibidem*, p. 383 etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că raporturile comerciale ale locuitorilor de aici cu centre din Orient (*Cyzic, Nicaea* etc.) erau intense, că în castru au staționat soldați originari din provinciile estice [18], se poate admite, așa cum a făcut și autorul descoperirii, caracterul creștin cel puțin pentru pandantivul din interiorul fortificației.

Obiectelor amintite mai sus li se adaugă două indicii epigrafice, care, după unii cercetători, ar putea constitui alte dovezi ale vehiculării ideilor creștine la Barboși. Este vorba despre un fragment de oală care are incizate după ardere literele *MT PM* și *X*, considerate, cu probabilitate, abrevieri ale numelui Sfintei Fecioare și, respectiv, al lui Christos [19], și o amforă de mărime mijlocie, găsită într-un mormânt de înhumație din cimitirul roman, care avea pe umăr semnele *BΠ* și *XP* în ligatură, aceasta din urmă interpretată ca monograma chi-rho[20]. Unii arheologi au respins caracterul creștin al inscripțiilor respective, considerându-le indicii ale capacității vaselor [21]. Înclinăm să acordăm credit acestei opinii, întrucât, așa cum au arătat specialiștii, exceptând câteva inscripții provenite din locuri de veche tradiție creștină (Ierusalim, Asia Mică, *Roma*), numele sacru al Mântuitorului, ca și al altor personaje sfinte, inclusiv al Fecioarei Maria, s-au impus în paleografia greacă și latină abia în secolul IV [22].

În sfârșit, dintr-un mormânt de înhumație investigat în 1978 (M7), care conținea trei amfore, un opaiț de lut ars, un pahar, o cățuie dacică cu cenușă și cărbuni și monede de la *Claudius II Gothicus* (268—270), provine o fibulă din aur având înscris numele specific creștin *INNOCENS* [23].

Alte obiecte din același sit arheologic — delfin din bronz, opaiț de lut cu imaginea unui porumbel pe o ramură de măslin, opaiț cu ciorchine de strugure, tipar de lut cu reprezentarea unui personaj uman cu mască de măgar —, considerate de unii cercetători creștine [24], trebuie privite cu reticență. Delfinul, ciorchinele de strugure, porumbelul, ramura de măslin sunt simboluri de o vechime considerabilă [25]. Chiar dacă au fost acceptate între simbolurile noii religii încă în primele trei secole

---

[18] S. Sanie, *op. cit.*, 79—81, p. 194.

[19] *Ibidem*, p. 220, pl. 36/10 ; S. Sanie, I. T. Dragomir, *op. cit.*, p. 118, fig. 50 ; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 76, fig. 1, 6.

[20] S. Sanie, *op. cit.*, p. 221, pl. 2/2 și 33/2 ; S. Sanie, I. T. Dragomir, *op. cit*, p. 120—121, nr. 4, fig. 52—53 ; I. Barnea, *Arta creștină*, 1, p. 46, pl. 5/1, 2 ; idem, *op. cit.*, în *BOR*, 106, 1988, 1—2, p. 125, fig. 1 ; idem, *op. cit.*, în *Thraco-Dacica*, 10, 1989, 1—2, p. 166, fig. 1 ; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 76, 156, fig. 1/1, a-b.

[21] I. Barnea, *op. cit.*, în *Mis Bulg*, 5, 1987, p. 43.

[22] M. Guarducci, *Epigraphie chrétienne*, în *DECA*, I, p. 832—839, în special p. 835—838 ; D. Mazzoleni, *Nomina sacra*, în *Ibidem*, II, p. 1762—1763.

[23] S. Sanie, *op. cit.*, p. 83, 221, pl. 68/4, a—c ; antroponimul apare în epigrafia funerară creștină — L. Ennabli· *Les inscriptions funéraires chrétiennes de Carthage*, III, *Carthage intra et extra muros*, Roma, 1991, nr. 35 (*Innocentius* — a doua jumătate a secolului IV), 233 *[In]nocent[ius, -ia] ?), 407 ([In]nocentia* — a doua jumătate a secolului IV) și comentariul de la p. 11, cu trimiteri la antroponime similare din *Roma, Carthago, Africa*, Haïdra.

[24] D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 76—77, 156, fig. 1/2, 3, 7.

[25] H. Leclercq, *Symbolisme*, în *DACL*, XV/2, col. 1779—1791 (porumbelul) ; J.C. Cooper, *Lexikon alter symbole*, Leipzig, 1986, *Delfin* ; A. Neyton, *Les clefs païennes du christianisme*, Paris, 1979, p. 159—161.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ale răspândirii acesteia [26], în cazul obiectelor de la Barboși, nu aveau, probabil, decât o funcție decorativă [27].

Dintr-o altă localitate situată pe frontiera dunăreană, *Dinogetia* (Garvăn, jud. Tulcea), provine o *gemma abraxea*, datată în secolul III sau la sfârșitul secolului III — începutul secolului IV și care, după reprezentările conținute, pare să fi aparținut unui gnostic de origine egipteană sau siriană din rândurile militarilor sau negustorilor aflați în regiune [28].

Obiecte gnostice au fost descoperite și în metropola provinciei — *Tomis*. Astfel, într-un mormânt de înhumație datat în secolul III, a fost găsită o gemă pe care era înfățișată divinitatea Chnoubis, legată de secta eretică a gnosticilor-ophiți [29], afirmată în secolele II—III și combătută, printre alții, de către Origen [30]. O altă gemă de cornalină (găsită întâmplător în secolul trecut), având înfățișat pe fața sa pe Christos răstignit pe o cruce în formă de T și pe cei 12 apostoli, iar deasupra crucii abrevierea IX ΥΣ, a fost interpretată de unii istorici ca redând pe Mântuitor în chip de orantă și datată în secolele II—III [31]. S-a arătat, însă, că gema respectivă nu poate fi mai timpurie de secolele IV—V, când în iconografia creștină apare tema Răstignirii [32].

Unele descoperiri din domeniul funerar vin să ateste, de asemenea, prezența adepților creștinismului în cetatea tomitană înainte de „pacea Bisericii". Astfel, în M7, cercetat în 1983 în necropola romană ce se în-

---

[26] Strugurele — sângele Mântuitorului : Sfântul Iustin Martirul și Filosoful, *Dialogul*, LIV, în *PSB*, 2, p. 151 ; Clement Alexandrinul, *Pedagogul*, II, 19, 3—4, în *Ibidem*, 4, p. 241 ; vița de vie — poporul creștin : Herma, *Păstorul*, 58 (5), în *Ibidem*, 1, p. 274 ; porumbelul — Sfântul Duh : Sf. Ciprian, *Despre unitatea bisericii ecumenice*, IX, în *Ibidem*, 3, p. 440 ; Origen, *Contra lui Celsus*, I, 44, în *Ibidem*, 9, p. 68. V. și V. et. J. -Cl. Marcade, *Christ (Représentations du)*, 3, *L'art paléochrétien*, în *EU*, 5, p. 745—746.

[27] Doar tiparul de lut cu reprezentarea antropo-zoomorfă menționată ar putea fi invocat drept probă indirectă a prezenței creștinilor în așezarea romană de la Barboși, întrucât corespunde, în general, descrierilor din apologetica creștină : Tertulian (*Apologeticum*, XVI, 12) scria că creștinii luau în derâdere pictura care purta inscripția „Dumnezeul — creștinilor — neam de asin" și care „era înfățișat cu urechi de asin, la unul din picioare cu copită, în mână ținând o carte și îmbrăcat în togă" (*PSB*, 3, p. 63) : v. și Minucius Felix, *Octavius* IX, 3 (*Ibidem*, p. 360) ; XXVIII, 7 (*Ibidem*, p. 382—383).

[28] *IGLR*, 241 A ; I. Barnea, 1985, p. 221 ; idem, *Arta creștină*, 1, p. 110, pl. 37/1 ; idem, *L'épigraphie chrétienne de l'Illyricum oriental*, extrait des *Actes du Xe Congrès international d'archéologie chrétienne. Thessalonique, 28 septembre — 4 octombre, 1980*, I, Città del Vaticano-Thessalonique, 1984, p. 647 ; Em. Popescu, *op. cit.*, în *MB*, 37, 1987, 4, p. 40 (= în *Ortodoxia românească*, p. 90).

[29] Z. Covacef, C. Chera-Mărgineanu, *Gema din Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța*, în *Pontica*, 10, 1977, p. 197.

[30] Origen *Contra lui Celsus* VI, 23 în *PSB* 9, p. 394 ; VI, 30—31, în *Ibidem*, p. 395—396 ; VII, 40, în *Ibidem*, p. 476—477. Despre gnosticii-ophiți, cf. C. Gianotto, *Ophites-Naasséniens* în *DECA*, II, p. 1807—1808.

[31] *IGLR*, 53 ; P. Diaconu, *Documente vechi creștine în Dobrogea*, în *Pontica*, 17, 1984, p. 166 ; V. Lungu, C. Chera, în *Ibidem*, 23, 1990, p. 177—182.

[32] I. Barnea, *Arta creștină*, 1, p. 92, pl. 26/1 ; idem, 1985, p. 217 ; idem, *op. cit.*, în *Pontica*, 24, 1991, p. 273. Cele mai vechi reprezentări ale colegiului apostolilor dispuși în jurul lui Christos apar în timpul tetrarhiei — cf. C. Carletti, *Apôtre, apostolat, II. Iconographie*, în *DECA*, I, p. 197—198 ; dacă se exceptă un *graffito* de pe Palatin din secolul al II-lea, reprezentarea umană crucificată apare abia în prima jumătate a secolului al V-lea — cf. V. Grossi, *op. cit.*, p. 593

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tinde în zona actualei întretăieri a str. Basarabi cu bd. Republicii și bd. 1 Decembrie 1918 din Constanța a fost găsit un opaiț din lut pe al cărui disc erau înfățișați doi pești suprapuși ; caracterul creștin al obiectului, ce datează din ultimul sfert al veacului III, este posibil [33], știut fiind că peștele este unul dintre cele mai vechi simboluri creștine [34]. Din același cimitir, anume din M14, provine un alt opaiț din lut ars, pe al cărui fund este imprimată de trei ori crucea monogramatică ; după contextul arheologic, el datează din secolul III, „poate cel mult către sfârșitul acestui secol" [35].

În sfârșit, dacă o anume *Matrona*, care n-a fost înmormântată alături de soț și cei doi copii ai săi, întrucât își schimbase „părerea" *(doxa*, tradus uneori prin „religie"), suscită încă discuții în legătură cu apartenența sa la vreo comunitate creștină din *Tomis* [36], epitaful *Aureliei Ianuaria* și *Aureliei Domna*, de la începutul veacului IV nu lasă nici un dubiu asupra confesiunii creștine a personajelor respective, datorită expresiei *spir[it]um Deo red[e]re* („să-și dea sufletul lui Dumnezeu"), care apare în textul inscripției [37].

O epigrafă de o excepțională importanță descoperită la *Axiopolis* (Hinog, Cernavoda, jud. Constanța), menționează : „(Martirilor) Chiril, Chindeas și Tasius /Dasius — n.n./ le încredințez pe Eufrasius" [38]. Lăsând deoparte informația deosebit de prețioasă care confirmă știrile din *Martirologii* despre pătimirea credincioșilor *Chyrillus*, *Chindeas* și *Dasius* în anii 303—304, documentul epigrafic atestă practicarea în această localitate din *Scythia*, încă la începutul secolului IV, a unui obicei care se va generaliza pe parcursul veacului amintit, anume, înmormântarea *ad sanctos*. Eventualele dubii asupra datării atât de timpurii a epigrafei, pe motivul că înainte de 313 asemenea înmormântări erau pu-

[33] C. Chera-Mărgineanu, V. Lungu, *Noi descoperiri din necropolele tomitane*, în *Pontica*, 17, 1984, p. 128, pl. III/29 ; A. Rădulescu et V. Lungu, *Le christianisme en Scythie Mineure à la lumière des dernières découvertes archéologiques*, în *Actes du XIe Congrès*, p. 2565, fig. 2 ; I. Barnea, *op. cit.*, în *Pontica*, 24, 1991, p. 274, consideră că cei doi pești sunt „probabil, nu sigur" simbol creștin.

[34] Clement Alexandrinul, *Pedagogul*, II, 1, în *PSB*, 4, p. 237 ; III, 11, 59, în *Ibidem*, p. 245 ; Origen, *Comentarii la Evanghelia după Matei*, XIII, 10, în *Ibidem*, 7, p. 184 ; chiar cea mai veche inscripție creștină cuprinde numeroase referiri la acest simbol — *Inscripția lui Pectorius din Autum*, în *Ibidem*, 11, p. 365. V. și H. Leclercq, *op. cit.*, col. 1782—1791 ; J. C. Cooper, *op. cit.*, Fisch ; L. Réau, *Iconographie de l'art chrétien, I, Introduction générale*, Paris, 1955, p. 81 ; G. Nataf, *Symboles, signes et marques*, Paris, 1973, p. 163.

[35] C. Chera-Mărgineanu, V. Lungu, *op. cit*, p. 128 ; A. Rădulescu et V. Lungu, *op. cit.*, p. 2565—2567, fig 2 ; I. Barnea, *op. cit.*, p. 274.

[36] *IDR*, II, 372 (208) ; I. Barnea, *op. cit.*, p. 269—270 ; idem, 1985, p. 217—218, 221 (datare : secolul III, eventual prima jumătate) ; aceeași îndoială există și pentru alte două inscripții tomitane — *IGLR*, 18 (= *ISM*, II, 384 (220)), (începutul secolului IV) și *IGLR*, 19 (secolul IV) ; v. și I. Barnea, *op. cit.*, în *Pontica*, 24, 1991, p. 270 ; idem, *Note de epigrafie romano-bizantină*, în *Ibidem*, 10, 1977, p. 274, nr. 3.

[37] *IGLR*, 21 ; I. Barnea, *Arta creștină*, 1, p. 54, pl. 9 ; idem, 1985, p. 221—222 ; idem, *op. cit.*, în *Actes du Xe Congrès international d'archéologie chrétienne*, p. 650 ; idem, *op. cit.*, în *Pontica*, 24, 1991, p. 270.

[38] *IGLR*, 194 ; I. Barnea, *Arta creștină*, 1, p. 44, pl. 4/1 ; idem, în I. Barnea, Oct. Iliescu, *Constantin cel Mare*, București, 1982, p. 24 ; A. Rădulescu, în *MIIC*, p. 30, nr. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țin probabile [39], trebuie, credem, înlăturate, întrucât descoperiri din alte spații *(Carthago)* documentează acest obicei de la sfârșitul secolului III [40].

Un ultim obiect cu posibil însemn creștin din perioada preconstantiniană (secolul III), cunoscut în Dobrogea este o amforă de la *Histria*, „pe care este reprezentat cu vopsea roșie un pește (simbol creștin)" [41].

Alte descoperiri din spațiul românesc al fostei provincii *Moesia Inferior*, fie comportă discuții de cronologie [42], fie sunt greșit interpretate drept creștine [43].

2. *Obiecte paleocreștine din Dacia*

Încă Vasile Pârvan admitea ca pe o „necesitate logic-istorică" prezența religiei creștine în provincia *Dacia* [44]. Acumulările făcute în cele peste opt decenii care s-au scurs de la apariția lucrării marelui savant au probat pe deplin justețea aprecierii sale. Din acest punct de vedere,

---

[39] I. Barnea, *op. cit.*, în *Pontica*, 10, 1977, p. 279; idem, *op. cit.*, în *Actes du Xe Congrès international d'archéologie chrétienne*, p. 650, 652.

[40] V. Saxer, *Ad Sanctos*, în *DECA*, I, p. 38; Maximilian din *Carthago* îngropat în 295 în apropierea mormântului Sfântului Cyprian.

[41] Em. Popescu, *op. cit.*, în *MB*, 37, 1987, 4, p. 40 (=*Ortodoxia românească*, p. 90).

[42] Este vorba despre mormântul cu picturi de la *Tomis*, descoperit în 1988 în cimitirul de pe faleza situată la nord-est de incinta tomitană; autorii descoperirii îl datează în a doua jumătate a secolului al IV-lea (V. Lungu, C. Chera în *Magazin istoric*, anul XXII, nr. 7 (256), iulie 1988, p. 4—5; idem, în *Arta*, anul XXXV, nr. 4/1988, p. 11—14; v. și I. Barnea, *op. cit.*, în *Pontica*, 24, 1991, p. 272—273), pe când A. Rădulescu îl atribuie epocii de sincretism religios și ideologic de la sfârșitul secolului III și începutul secolului IV (A. Rădulescu, *Recherches archéologiques récentes dans le périmètre de la cité de Tomis*, în *Etudes byzantines et post-byzantines*, II, București, 1991, p. 37—45), datare spre care înclinăm și noi, întrucât pictura respectivă nu prezintă gestul esențial al euharistiei creștine, anume *fractio panis*, așa cum apare în scenele banchetului din secolele III—IV (E. Dassmann, *Euharistie*, II. *Iconographie*, în *DECA*, I, p. 898—899).

[43] Avem în vedere o serie de obiecte incluse de M. Rusu în categoria celor creștine (*op. cit.*, în *EphNap*, 1, 1991), care se dovedesc, însă, exagerări — nu puține, de altfel, în paginile articolului respectiv. Este vorba despre: 1) farfurie cu două torți având incizate pe fund patru „cruci" cu brațe egale, pahar de lut ornamentat, printre altele, cu „două șiruri de cruci culcate" în formă de *X (crux decussata)* și o fibulă emailată prezentând, de asemenea, „două șiruri de câte patru cruci": — toate de la Drajna de Sus (jud. Prahova), pe care arheologul clujean le atribuie „paleocreștinilor", datorită rolului lor funcțional (!) și simbolisticii ornamentației (p. 84—85, pl. 1/3, II/9, XIV/3); autorul consideră, chiar, a fi cele mai vechi mărturii creștine din „Dacia" (corect, *Moesia Inferior*, întrucât castrul de aici a făcut parte din sistemul defensiv al provinciei amintite), ce ar fi aparținut unei „comunități creștine' active între 105—118, cât a staționat aici *cohors I Commagenorum*, venită din *Syria*. Condițiile istorice (timpul prea scurt, caracterul exclusiv militar, lipsa *canabae*-lor etc.) și aspectul pur ornamental al reprezentărilor invocate resping o asemenea ipoteză. 2) opaiț decorat cu un porumbel pe o ramură (de măslini?) de la Poiana (jud. Galați) (p. 90, pl. V/1); v. nota 26. 3) aplică din bronz de la Târgșor (jud. Prahova), decorată — după autor — cu o cruce cu brațe egale (p. 91, pl. XIII/11); cine privește cu atenție poate vedea că nu este vorba de nici o cruce!

[44] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 202.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

un rol hotărâtor l-au avut descoperirile arheologice, analizate și interpretate de numeroși cercetători [45].

Astfel, printre dovezile cele mai valoroase ale penetrației creștinismului în teritoriul nord-dunărean sunt pietrele de inel cu simboluri creștine, datate, în general, în secolul III, până la încetarea persecuțiilor [46]. Obiecte de acest gen provin de la *Potaissa* (Turda, jud. Cluj) [47], *Apulum* (Alba Iulia, jud. Alba) [48], *Romula* (Reșca, jud. Dolj) [49], Orlea (jud. Dolj) (?) [50], dintr-un loc neprecizat din Transilvania [51] și, cu probabilitate, de la Băile Herculane (jud. Caraș-Severin) [52].

Din timpul stăpânirii romane la nordul Dunării datează mai multe geme cu însemne sau texte gnostice, descoperite la *Porolissum* (Moigrad, jud. Sălaj) (2) [53], *Romula* [54], *Orlea* [55], *Romula* sau *Drobeta* (Drobeta-Turnu Severin) [56], *Micia* (Vețel, jud. Hunedoara) (4) [57], *Ulpia Traiana* [58]; acestora li se adaugă, cu probabilitate, alte peste 40 de geme, al căror loc de descoperire nu se cunoaște [59]. Tot unor adepți ai gnosticismului sunt atribuite și cele două plăcuțe cu inscripție apărute în două morminte de la *Dierna* (Orșova, jud. Mehedinți) [60].

În rândul obiectelor de artă minoră de caracter creștin sunt incluse, de către unii cercetători, inelele din metal de la *Resculum* (Bologa, jud. Cluj) [61], *Potaissa* [62], *Dierna* [63], *Sucidava* (Celeiu, jud. Dolj) [64], care au imprimată pe placă inscripția *VT(ere) F(elix)* („folosește fericit!"). Aceeași

---

[45] Întrucât bibliografia este impresionantă, vom trimite în special la lucrarea lui N. Gudea și I. Ghiurco, care cuprinde o bibliografie aproape exhaustivă : vom face adăugiri acolo unde este necesar.

[46] N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 55 ; I. Barnea, *Arta creștină*, 1, p. 11.

[47] *IGLR*, 435 („sfârșitul secolului al III-lea — începutul secolului al IV-lea") ; N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 169—170, pl. XVI ; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, 1, ed. a II-a, București, 1992, p. 97—96 (sec. IV) ; idem, *Istoria Bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș până în 1918*, Cluj-Napoca, 1992, p. 27.

[48] N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 171.

[49] *Ibidem.*

[50] *Ibidem*, p. 172 ; în lucrările lui I. Barnea, gema respectivă, care înfățișează o cruce latină de a cărei bară transversală sunt suspendați doi pești, este trecută la *Romula — Arta creștină*, 1, p. 11, 50, pl. 7/2 ; *op. cit.*, în *MisBulg*, 5, 1987, p. 42.

[51] *Ibidem* ; N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 170, pl. XVI.

[52] *N. Gudea, I. Ghiurco, op. cit., p. 172, pl. XVI : înfățișează un păun care* ține în ghiare un delfin, având în față un măslin ; în lipsa unui alt simbol sigur creștin, este greu de considerat un obiect de factură creștină : v. și n. 26.

[53] N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 160—162, nr. 1- 2, p. XII.

[54] *Ibidem*, p. 162, nr. 3, pl. XII.

[55] *Ibidem*, p. 165, nr. 12, pl. XIV

[56] *Ibidem*, p. 162—163, nr. 4, pl. XII.

[57] *Ibidem*, p. 162 ; p. 165—166, nr. 1 ; p. 166, nr. 3—4, pl XV.

[58] *Ibidem*, p. 174, nr. 4.

[59] *Ibidem*, p. 163, nr. 5, 6 ; p. 163—164, nr. 7 ; p. 164, nr. 8, 9, 10 ; p. 164—165, nr. 11 ; p. 165, nr. 13—14 p. 166, nr. 2 ; p. 167, nr. 5—9 p. 168, nr. 10—13 + încă 20 citate de M. Gramatopol, *Dacia antiqua. Perspective de istoria artei și teoria culturii*, București, 1983, p. 84—85, nr. 595—615.

[60] N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 182—183, nr. 1, 2, pl. XIV.

[61] *Ibidem*, p. 173, nr. 1, pl. XVII.

[62] *Ibidem*, nr. 2, pl. XVII.

[63] *Ibidem*, p. 173—174, nr. 3 *(VT(ere) F(elix) CESERI).*

[64] *Ibidem*, p. 174, nr. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

formulă apare și pe un fragment ceramic descoperit la *Porolissum* [65]. Chiar dacă textul respectiv este des întâlnit pe obiecte creștine [66], unii istorici consideră că urarea amintită nu poate fi considerată creștină, dacă nu este însoțită de un semn specific (cruce, monogramă) [67].

Creșterea cantității de materiale arheologice i-a determinat pe unii cercetători să încerce a depista însemne creștine și pe alte obiecte. Inițiativa este lăudabilă, dar nu întotdeauna ea se dovedește fundamentată. concluziile neputând fi acceptate cu ușurință. În acest sens, au fost luate în discuție unele categorii ceramice (farfurii, capace, pahare, cupe etc.) care, prin caracterul lor funcțional și prin decoruri („cruci", în special), au fost apreciate ca accesorii pentru activitățile specifice cultului creștin. Astfel, vase cu incizii de „cruci" efectuate ulterior producerii s-au descoperit la *Cumidava* (Râșnov, jud. Brașov), Galiciuca, Slăveni, Locusteni, Buciumi, Micăsasa, Apahida, Turda, Moigrad, Cristești, Sânsimion [68]. Acestora li se adaugă mai multe capace de vase din lut, pe al căror umăr a fost incizată „crucea", respectiv la *Porolissum* (3), *Micia* (3), *Cumidava* (1), *Ulpia Traiana* (2), *Tibiscum* (Jupa, jud. Caraș-Severin (3), Galiciuca (1), *Resculum* (1), Porțile de Fier ale Transilvaniei [69]. Dar caracterul creștin al acestor vase este îndoielnic, întrucât semnele de pe ele, fie sunt simple ornamente specifice pentru *terra sigillata*, fie sunt executate neglijent, fie reproduc mărci de serie ale unor ateliere, fie au fost trasate din rațiuni greu de depistat [70]. Același lucru se poate spune și despre recipientele care au ștampilate „cruciulițe mici" înainte de ardere (Micăsasa) [71].

Este puțin probabil, de asemenea, ca anumite vase cu reprezentări incizate de pește (Gherla, Copăceni, Micăsasa, *Micia*, Gornea Ramna și Berzovia) [72] să fi fost folosite la serviciul euharistic desfășurat în diferite comunități creștine, așa precum este cu totul îndoielnică destinația creștină a unor cărămizi de la Racoviță (jud. Vâlcea) și *Romula*, pe a căror față a fost incizat înainte de ardere un pește [73].

Sub nici o formă nu pot fi acceptate ca obiecte creștine anumite aplici din bronz de diverse forme sau catarame aparținând militarilor staționați în diferite castre și burguri tin *Dacia* (Buciumi, Copăceni, Gi-

[65] *Ibidem*, p. 187, nr. 1.

[66] S. Leclercq, *Utere felix*, în *DACL*, XIII/1, col. 2877—2878.

[67] I. Barnea, *op. cit.*, în *Sargetia* 16—17, 1982—1983, p. 265 (cu bibliografia).

[68] N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 188—190, nr. 7—14, pl. XXI, XXII, XXIX, XXX, XXXI ; M. Rusu, *op. cit.*, p. 87, pl. I/2, II, III (fără 7), IV/1—3 ; pentru Micăsasa, cf. și I. Mitrofan, *Les recherches archéologiques de l'établissement romain de Micăsasa*, în *Dacia*, NS, 34, 1990, p. 138, fig. 37/4.

[69] N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 192—193, nr. 1—9, 11—15, pl. XXIV—XXVIII ; M. Rusu, *op. cit.*, p. 87, nota 26 ; N. Gudea, *Semne în formă de cruce pe vase romane de la Porolissum. Despre semnele în formă de cruce incizate sau zgâriate pe obiecte de uz comun în epoca preconstantiniană*, în *Acta Musei Porolissensis*, Zalău, 18, 1994, p. 95—110.

[70] Toate precauțiile și explicațiile lui N. Gudea și I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 49—51, nu sunt convingătoare.

[71] *Ibidem*, p. 197, nr. 2.

[72] *Ibidem*, p. 191, nr. 1—3, pl. XXXIII—XXXV ; p. 196, nr. 1—2, pl. XXXII ; M. Rusu, *op. cit.*, p. 97, pl. I/1—2 ; IV/4—8 ; pentru Micăsasa, cf. și I. Mitrofan, *op. cit.*, p. 138, pl. 37/1.

[73] N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 186, nr. 1, 3 ; M. Rusu, *op. cit.*, p. 91.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lău, Răcari, Olteni, Turda, Saschiz, Mănerău etc.), care, după M. Rusu, ar fi „decorate cu cruci cu brațe egale“ [74] : ornamentele respective nu sunt simboluri creștine, interpretarea lor în acest sens fiind rodul unor exagerări greu de înțeles. Același lucru se poate spune și despre porumbelul care ornamentează acele de păr descoperite în castrele de la Gilău, Reșca, Orșova, *Drobeta* [75].

În ceea ce privește monumentele funerare, discuții aprinse au stârnit un altar funerar de la *Napoca*, un relief funerar de la Gilău (jud. Cluj), o stelă funerară și un basorelief de la *Potaissa* și un monument funerar de la *Ampelum* (Zlatna, jud. Alba) [76]. Dacă în ceea ce privește *cippus*-ul de la *Napoca*, basorelieful de la *Potaissa* și monumentul de la *Ampelum* specialiștii au căzut de acord, în general, că au fost creștinate în perioada postromană, mai există cercetători care afirmă că relieful funerar de la Gilău și stela de la *Potaissa* ar fi creștinate încă în vremea stăpânirii imperiale ; se invocă, în acest sens, reprezentările de pește și crucea *(crux decussata)* de pe pâine *(panis decussata)* [77]. Deși pentru aceasta din urmă există analogii perfecte în arta paleocreștină [78], totuși nu se poate accepta caracterul creștin al celor două monumente, acestui fapt opunându-i-se reprezentarea agapei funerare, tipică pentru concepția antică ; de asemenea, banchetul liturgic cu pâine, vin, apă și pește era caracteristic și ritualului unor culte orientale [79].

În sfârșit, la fel de puțin probabilă este includerea în rândul obiectelor creștine a unui monument dintr-o categorie nedeterminată descoperit la Racovița, care, după N. Gudea și I. Ghiurco, ar fi avut incizate pe față „o cruce ; un triungi reprezentând un ochi ce simboliza Sfânta Treime (!) ; numele lui Iisus Hristos“ [80]. Doctrina Trinității s-a constituit abia la Conciliul de la *Niceea* [81], iar numele Mântuitorului, ca și cele din Trinitate, cele biblice sau relative la cult și ierarhia ecleziastică au apărut în paleografia greacă și latină, așa cum arătam mai sus, în secolul IV [82].

---

[74] M. Rusu, *op. cit*, p. 91, pl. XIII—XIV.

[75] *Ibidem*, p. 92, pl. XIV/21—25. Este drept că, la începutul secolului III, Clement Alexandrinul recomanda ca pecetea inelelor purtate de creștini să aibă întățișat un porumbel (*Pedagogul*, XI, 59.2, în *PSB*, 4, p. 339), dar, în cazul acelor de păr amintite, reprezentarea respectivă avea o destinație ornamentală.

[76] N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 183—186, nr. 1—5 (cu bibliografia), pl. XIX.

[77] *Ibidem*, p. 184—185, nr. 3 (datare : sec. III—IV) ; M. Rusu, *op. cit.*, p. 91, pl. IX/9—10.

[78] H. Leclercq, *Panis decussata*, în *DACL*, XIII/1, col. 437, fig. 9366.

[79] P. Merlat, *Jupiter Dolichenus. Essai d'interprétation et de synthèse*, Paris, 1960, p. 198—202 ; R. Turcan, *Mithra et le mithraicisme*, Paris, 1981, p. 84, fig. 9 ; idem, *Les cultes orientaux dans le monde romain*, Paris, 1989, p. 212 ; E. Jacquier, *Mystères païens et Saint Paul*, IV. *Les rites de l'Eucharistie*, în *DAFC*, III, col. 1008—1010.

[80] N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 198, nr. 2.

[81] B. Studer, *Trinité*, în *DECA*, II, p. 2483—2489 ; H. Savon, *Trinité*, în *EU*, 22, p. 964—966.

[82] Vezi nota 22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3. Privire comparativă

Trecerea în revistă a descoperirilor arheologice datate până la începutul secolului al IV-lea din Dobrogea și *Dacia* poate conduce la importante concluzii privind situația creștinismului timpuriu de aici în comparație cu cea din alte teritorii ale Imperiului roman.

3. 1. Astfel, așa cum s-a putut observa de mai sus, obiectele de factură creștină, purtând însemne specifice religiei creștine sau gnostice apar numai în acele zone din spațiul românesc care au fost integrate în secolele I—III între hotarele statului roman. Încercările unor arheologi de a include printre materialele creștine timpurii mai multe vase cu diferite însemne, considerate tipuri de cruci, din siturile aparținând dacilor liberi de la Poiana Dulcești, Vlădiceni (jud. Neamț), Vădeni și Drăgești (jud. Vaslui)[83] au puține șanse de a fi reușite. Această situație se datorează atât caracterului neglijent în care sunt trasate așa-numitele cruci, cât și lipsei condițiilor politice și spirituale necesare care să îngăduie difuzarea creștinismului în zonele necucerite de romani[84]. De altfel, exceptând regiunile aflate în proximitatea *limes*-ului oriental al Imperiului (statul parth, Osrhoene, Adiabene, Armenia, Georgia, Peninsula Arabică), unde creștinismul s-a instalat, uneori foarte adânc, până la începutul secolului IV[85], în celelalte ținuturi euro-africane situate în jurul granițelor romane noua religie a început să se răspândească abia după „pacea Bisericii".

3.2. Obiectele paleocreștine din Dobrogea și *Dacia* nu sunt foarte numeroase și aparțin, în general, artei minore. Pe de altă parte, exceptând unele geme gnostice, care pot data, cu multă probabilitate, încă din secolul II, materialele creștine nu sunt mai timpurii de veacul III, în special din a doua sa parte. Situațiile amintite reflectă, ca peste tot în Imperiu, statutul precar al creștinismului în vremea Principatului, caracterul încă neelaborat al doctrinei și simbolisticii, poziția marginală a adepților acestuia în ansamblul social. „Atunci când nu are șansa, ca la Roma, de a descoperi cimitire din secolul III — scria Paul-Albert Février —, istoricul este foarte jenat, căci semnele indubitabile ale creștinismului apar tardiv ..."[86]. Dar nici chiar în capitala Imperiului, exceptând catacombele, sarcofagele și inscripțiile funerare, „dans l'état actuel de la recherche, nous ne connaissons pas avec certitude suffisante, de monuments chrétiens érigés à l'intérieur de la ville de Rome, antérieurs à la Paix de l'Eglise de 313»[87], în ciuda

[83] D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 77—78, 156, 158, 160, fig. 2, 3/5, 6.

[84] Pasajul din *Coloseni* 3, 11 — „aici nu mai este nici Grec, nici Iudeu... nici Barbar, nici Scit..., ci Hristos este totul și în toți" — invocat de unii istorici pentru eventuala creștinare a unora lintre locuitorii nord-dunăreni (D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 51), exprimă, de fapt, ideea universalității creștinismului, devenită, apoi, un loc comun în apologetica creștină — v. și Minucius Felix, *Octavius*, XXXIII, 1, în *PSB*, 3, p. 387.

[85] A.—M. Henry, *Mission*, 3. *Histoire des missions*, în *EU*, 15, p. 464—466.

[86] P.-A. Février, *La mort chrétienne : images et vécu collectif*, în *Histoire vécue du peuple chrétien*, I, *De la clandestinité à la chrétienté*, sous la direction de J. Delumeau, Toulouse, 1979, p. 79.

[87] L. Reekmans, *L'implantation monumentale chrétienne dans le paysage urbain de Rome de 300 à 850*, în *Actes XIe Congrès*, II, p. 862—863.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

faptului că până la sfârșitul secolului III repartizarea teritoriului urban în regiuni ecleziastice se desăvârșise [88]. În *Africa*, în ciuda prezenței creștinismului încă din secolul II, a numărului mare de episcopi cunoscuți la mijlocul veacului următor în orașe, *vici*, *castella*, teritorii ale triburilor semisedentarizate și mari proprietăți funciare [89], nu există nici o urmă sigură pentru arheologia creștină înainte de secolul IV [90]. Lucrurile nu diferă foarte mult la *Alexandria*, unde, conform izvoarelor literare, comunitatea creștină se dezvoltase considerabil începând de la sfârșitul veacului III [91]. În *Hispania*, unde noua religie făcuse progrese notabile în veacul al III-lea, nu există material arheologic anterior Conciliului de la Elvira de la începutul secolului IV [92]. O situație similară se înregistrează în *Britannia* [93]. În *Noricum* [94] și *Raetia* [95], unde la sfârșitul secolului al III-lea sunt înregistrați mai mulți martiri, obiectele creștine sunt extrem de rare până la finele veacului următor. La *Aquincum*, în *Pannonia Inferior*, înaintea epocii constantiniene nu există nici o urmă creștină și obiectele rămân puține până la mijlocul veacului IV [96]. În provincia *Savia* (desprinsă din *Pannonia Superior*), unde creștinismul începuse să se dezvolte în a doua jumătate a secolului III, vestigiile creștine sunt extrem de reduse, numărul lor crescând în veacul următor [97]. La *Lugdunum*, în *Gallia*, unde se presupune că există a comunitate creștină în a doua jumătate a veacului II, s-a constatat că până în secolul al IV-lea noua religie n-a lăsat urme depistabile în plan arheologic [98]. În *Sicilia*, urmele sigure ale creștinismului nu sunt mai timpurii de anii

[88] Ch. Piétri, *Regions ecclésiastiques et paroisses romaines*, în *Ibidem*, p. 1043—1047.

[89] N. Duval, *L'évêque et la cathédrale en Afrique du Nord*, în *Ibidem*, I, p. 345.

[90] P.-A. Février, *op. cit.*; idem, *Afrique*, IV, *Archéologie*, în *DECA*, I, p. 41; L. Ennabli, *Carthage*, 4. *Carthage chrétienne*, în *EU*, 5, p. 21 („L'archéologie n'offre pas de possibilités de vérifier sur le terrain la présence de la communauté"); pentru creștinism în această provincie, cf. V. Saxer, *Afrique*, II. *Christianisme*, în *DECA*, I, p. 40—41.

[91] M. Falla Castalfranchi, *Alexandrie*, IV, *L'archéologie*, în *DECA*, I, p. 77; pentru descoperiri creștine din *Egipt*, cf. P. Grossmann, *Neue frühchristliche Funde aus Ägypten*, în *Actes XIe Congrès*, II, p. 1843—1908.

[92] José Maria Blásquez Martínez, *Origen del cristianismo hispana*, în *España Romana (218 a. de J. C. — 414 de J. C.)*, II *La sociedad, el derecho, la cultura*, ed. a II-a, Madrid, 1986, p. 423—430, în special p. 423, 440; P de Palol, *La arqueologia cristiana en la Hispania romana y visigoda. Descubrimientos recientes y nuevos puntos de vista*, în *Actes XIe, Congrès*, II, p. 1975—2027.

[93] Sh. Frere, *Britannia, A History of Roman Britan*, ed. III-a, London and New York, 1987, p. 321; D. Watts, *Christians and Pagans in Roman Britan*, London and New York, 1991.

[94] G. Alföldy, *Noricum*, London and Boston, 1974, p. 208—210, 279—281; V. Pavan, *Norique*, I. *Christianisme*, în *DECA*, II, p. 1764—1765; N. Cambi, *Norique*, II. *Archéologie*, în *Ibidem*, p. 1765—1766.

[95] V. Pavan, *Rhétie*, în *Ibidem*, p. 2173.

[96] G. Ladocsi, *Aquincum*, în *Ibidem*, I, p. 202; pentru creștinism în *Pannonia Inferior (Valeria)*, cf. H. Leclercq, *Pannonie*, în *DACL*, XIII/1, col. 1046—1063, în special col. 1053—1054; N. Cambi, *Valeria*, în *DECA*, II, p. 2512—2513.

[97] N. Cambi, *Savia*, în *Ibidem*, p. 2248; pentru creștinism cf. și H. Leclercq, *op. cit.*, în special col. 1052—1053.

[98] J.-Fr. Reymond, *Les premiers édifices de culte à Lyon: IV—VII siècles*, în vol. *Les Martyres de Lyon (177)*, Paris, 1978, p. 279; V. Saxer, *Lyon*, III, *L'Eglise de Lyon du IVe au VIe s.*, în *DECA*, II, p. 1505—1506, în special p. 1506.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

220/230, de când datează catacombele Santa Maria del Gesù, de la Siracuza [99].

3.3. Numărul obiectelor creștine nu este un indiciu foarte exact al numărului de adepți ai creștinismului. Specialiștii în arheologia creștină au arătat că în perioada preconstantiniană, deși existau grupuri creștine, „les chrétiens n'ont pas laissé de traces importantes. Leur vie religieuse ne se distinguait pas de la vie païenne par des traits trés prononcés ; elle évoluait en marge de la population païenne" [100]. Observația reputatului arheologic D. I. Pallas a fost deja însușită de către cercetătorii români [101], întrucât ea corespunde unei realități pe care literatura creștină timpurie o înregistrează întocmai : „[Creștinii — *n.n.*]. Locuiesc în orașe grecești și barbare [altele decât cele grecești — *n.n.*] — menționa *Epistola către Diognet*, compusă în jurul anului 200 —, cum le-a venit soarta fiecăruia ; urmează obiceiurile băștinașilor și în îmbrăcăminte și în hrană și în celălalt fel de viață, dar arată o viețuire minunată și recunoscută de toți ca nemaivăzută. Locuiesc în țările în care s-au născut, dar ca străinii, iau parte la toate ca cetățeni, dar pe toate le rabdă ca străini..." [102].

Totuși, prezența unor obiecte creștine în secolul al III-lea constituie o dovadă că în *Moesia Inferior* (Dobrogea) și *Dacia* atunci se organizează primele comunități creștine. De altfel, în aceeași perioadă apar grupuri organizate de credincioși și în alte teritorii romane, exceptând, se înțelege, pe cele din Mediterana orientală și din Egeea, închegate încă la sfârșitul veacului II și chiar mai devreme [103]. În acest sens, cercetătorii au arătat că abia după mijlocul secolului III sunt dovezi indubitabile ale existenței comunităților creștine bine organizate în provinciile din Peninsula Iberică, *Germaniae, Britannia, Raetia, Noricum* și *Gallia Narbonensis* [104].

În sprijinul ideii că în secolul III, în special în a doua lui parte, existau comunități creștine pe teritoriile romane carpato-pontice vin și alte informații. Astfel, actul de martiraj al sfinților *Epictet* și *Astion*, căzuți în timpul persecuțiilor din 290, menționează pe episcopul *Evangelicus* din *Tomis* — „păzitor al sfintelor lui Dumnezeu biserici" (la plural !) din provincie *(Cujus provinciae tunc Pontifex et Praepositus sanc-*

---

[99] L. Cracco Ruggini, *Christianisation in Sicily (IIIrd—VIIth Century)*, în *Gerion*, Madrid, 1 (1983), 1984, p. 221 ; pentru creștinismul timpuriu din Sicilia, cf. și M. I. Finley, *La Sicile antique. Des origines à l'époque byzantine*, Paris, 1986, p. 174.

[100] D. I. Pallas, *Investigation sur monuments chrétiens de Grèce avant Constantin* în *Cahiers archéologiques*, 24, 1975, p. 19 ; în același sens, A. Hamman, *La vie quotidienne des premiers chrétiens (95—197)*, ed. a III-a, Paris, 1971, p 6 ; Fr. W. Deichmann, *Einführung in die Christliche Archäologie*, Darmstadt, 1983, p. 68.

[101] N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 101 ; I. Barnea, *op. cit.*, în *Pontica*, 24, 1991, p. 269.

[102] *Epistola către Diognet*, V, 4—5, în *PSB*, 1, p. 340.

[103] A. Hamman, *op. cit.*, p. 148.

[104] J.-P. Martin, *Les provinces romaines d'Europe centrale et occidentale*, II, *Société et religions. Norique, Rhétie, provinces alpestres, Gaules, Germanies, Bretagne et provinces hispaniques de 31 avant J.-C. à 235 après J.-C.*, Paris, 1991, p. 307 ; V. Saxer, *Narbonne*, în *DECA*, II, p. 1706—1708, în special p. 1707.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tarum Dei ecclesiarum) [105]. În același document este amintit la *Halmyris* (Independența, jud. Tulcea), locul unde au pătimit cei doi credincioși, un preot *Bonosus*, care trebuie să fi fost ierarhul creștinilor locali [106]. De asemenea, apariția la *Tomis* [107] și la *Callatis* (Mangalia, jud. Constanța) [108] a unor necropole ce-și încep existența în al doilea sfert al secolului al IV-lea, așadar imediat după Edictul de la Milano, descoperirea la *Beroe* (Piatra Frecăței, jud. Tulcea) a unei bazilici cimiteriale „susceptible d'une datation très proche de la date de l'édit de Milan (313 d.n.è)", în jurul căreia se grupează morminte din secolul IV [109], precum și atestarea epigrafică a practicării înmormântărilor *ad sanctos* la *Axiopolis* [110] probează cu prisosință, credem, prezența unor comunități creștine în a doua parte a secolului III și în primul deceniu al veacului următor în Dobrogea romană.

Cât privește *Dacia*, o descoperire făcută la mijlocul secolului trecut într-un loc neprecizat din Transilvania („undeva în județul Bistrița, Lechința (?) sau altă localitate") și reinterpretată de K. Horedt poate fi invocată ca un argument în sprijinul ideii că aici existau comunități creștine la mijlocul veacului III. Este vorba despre un inel de aur care pe piatra de turcoază are inscripția *EGO SVM FLAGELLVM IOVIS CONTRA PERVERSOS CRISTIANOS*, ce exprimă, foarte probabil, atitudinea ostilă a autorităților oficiale din provincie *după Edictul anticreștin al împăratului Traianus Decius din 250* [111].

Prezența unor grupuri organizate de creștini, a unor „biserici", cum sunt numite în anumite izvoare din epocă [112], în Dobrogea și *Dacia* în secolul III n-ar fi în contradicție cu informațiile referitoare la alte provincii dunărene și balcanice [113]. Foarte semnificativ este, în acest sens, actul de martiraj al Sfântului *Montanus* din *Singidunum* (Belgrad), căzut în timpul persecuției din 304, care amintește de „Biserica" „din Singidunum și *de prin toate văile Dunării*" [114].

3. 4. În Dobrogea romană și în *Dacia* nu se cunosc basilici din perioada preconstantiniană, dar descoperiri de acest fel sunt foarte rare

[105] *Despre Sfinții Epictet preotul (Presb.) și Astion monahul martiri almirideni din Scythia*, III, 26, în N. Vornicescu, *Una dintre primele scrieri ale literaturii române străvechi. „Pătimirea Sfinților Epictet și Astion" (De la cumpăna secolelor III—IV)*, Craiova, 1990, p. 90 (traducere D. Popescu).

[106] *Ibidem*, IV, 43, în N. Vornicescu, *op. cit.*, p. 105.

[107] A. Rădulescu et V. Lungu, *op. cit.*, p. 2567, 2571 (cu bibliografia).

[108] C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, București, 1980, p. 77.

[109] A. Petre, *La romanité en Scythie Mineure (IIe—VIIe siècles de notre ère). Recherches archéologiques*, Bucarest, 1987, p. 104, 106.

[110] V. nota 38.

[111] K. Horedt, *op. cit.*, p. 35 ; N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 105 ; M. Rusu, *op. cit.*, p. 83.

[112] Clement Alexandrinul, *Pedagogul*, 10, 2, în *PSB*, 4, p. 172 ; idem, *Stromata VII*, 28.4, în *Ibidem*, 5, p. 493 : „Eu nu numesc biserică locul, ci adunarea celor aleși".

[113] V. notele 94—97. Pentru *Moesia*, adaugă H. Leclercq, *Mésie*, în *DACL*, XI/1, col. 498—508 ; Ch. Auner, *Dobrogea*, în *Ibidem*, IV/1, col. 1231—1260 ; J. Dujčev, *Mésie*, în *DECA*, II, p. 1627—1631 (fără lucruri deosebite). Pentru Balcani, în general, J. Irmscher, *Die Anfänge der Christianisierung auf dem Balkan*, în *EtBalk*, 1, 1990, p. 42—46 (articol de-o suficiență bibliografică foarte curioasă pentru acest savant).

[114] *Martiriul Sfântului Montanus*, în *PSB*, 11, p. 189.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru timpul amintit în toată lumea romană. Analiza tuturor informațiilor literare din perioada 40—200 d. Chr. care se referă la arhitectura paleocreștină califică drept „locuri de reuniune" ale credincioșilor *(aedes, domus ecclesiae, dominicum, oikos ekklesias)* lăcașurile existente, destinate vieții cotidiene. „Du point de vue archéologique, ces locaux ne peuvent être détectés comme chrétiens que par le contexte archéologique, ou, dans le meilleurs cas, par leur décoration" [115].

Cea mai veche construcție destinată celebrărilor creștine s-a descoperit la *Dura Europos*, pe frontiera romană de pe Eufrat. Ea datează de dinainte de 256 și nu diferă, în structura sa, de locuințele obișnuite [116]. Către sfârșitul veacului III sunt documentate arheologic „oratorii" creștine la *Salona* și *Parentium* (Parenzo, Poreč), în *Dalmatia* [117].

Descoperirile arheologice din multe zone ale Imperiului arată că cele mai multe basilici creștine au fost construite destul de târziu, după Edictul de la Milano. Astfel, topografia creștină a *Romei* nu consemnează apariția de edificii religioase decât începând cu domnia lui Constantin [118]. În provinciile din nordul *Africii*, cele mai vechi edificii de cult datează din primele decenii ale secolului IV, dar dezvoltarea lor plenară s-a putut realiza — la *Carthago*, de exemplu — abia la sfârșitul veacului amintit și la începutul celui următor [119]. Unele așezări din provinciile orientale ale Imperiului, unde, conform actelor Conciliului de la *Nicaea* din 325, existau mai mulți episcopi, își ridică primele biserici pe parcursul secolului IV sau chiar mai târziu [120]. O situație asemănă-

[115] A. Provoost, *L'implantation des édifices ecclésiastiques d'après les textes littéraires antérieurs à 400 apr. J.-C. (résumé)*, în *Actes XIe Congrès*, I, p. 324 (în total sunt 64 de mențiuni literare pentru această perioadă).

[116] H. Stern, *Early Christian Art and Architecture*, în *EB*, 7, p. 840 ; B. Bagatti, *Doura Europos*, în *DECA*, I, p. 728 ; N. Duval, *Edifice de culte*, I. *Historique*, în *DECA*, I, p. 753, unde se amintește și o casă din perioada preconstantiniană transformată progresiv în biserică creștină la Qirq-Bize (nordul Siriei) ; Ch. Piétri, *Chrétien primitif (Art)*, în *EU*, 5, p. 742 ; L. Lévy, *Eglise (Architecture)*, în *Ibidem*, 7, p. 971.

[117] T. Marasović, *Ristrutturaziaone delle città sulla costa orientale Adriatica nell'epoca paleocristiana*, în *Actes XIe Congrès*, I, p. 327—337, fig. 6—7 (*Salona*) ; p. 337—339, fig. 8—10 *(Parentium)* ; E. Marin, *La topographie chrétienne de Salone. Les centres urbains de la pastorale*, în *Ibidem*, p. 1118, 1120, 1127 ; pentru *Parentium*, cf. și R. Bratož, *The development of the early Christian research in Slovenia and Istria between 1976 and 1986*, în *Ibidem*, III, p. 2366—2367.

[118] L. Reekmans, *op. cit.*, p. 864—866 ; pentru incidența arheologică a bisericilor-catedrală menționate în texte, cf. *La cattedrale in Italia*, în *Actes XIe Congrès*, I, tabel 1 (p. 19—23), 2 (p. 24—26).

[119] P.-A. Février, *Afrique*, IV, *Archéologie*, în *DECA*, I, p. 41—42 ; L. Ennabli, *op. cit.*, p. 21 ; N. Duval, *Les monuments d'époque chrétienne en Cyrénaïque à la lumière des recherches récentes*, în *Actes XIe Congrès*, III, p. 2750 ; K. Fatima Kadra *Rapport sur les récents découvertes en Algérie*, în *Ibidem*, II, p. 1971—1972, fig. 11.

[120] T. Ulbert, *Bischof und Kathedrale (4—7. Jh.) : Archäologische Zeugnisse in Syrien*, în *Ibidem*, I, p. 429—456, în special p. 434, 435, 443 ; J. Russell, *Christianity at Anemurium (Cilicia)*, în *Ibidem*, II, p. 1623 (nici o dovadă materială creștină înainte de 400, deși încă în a doua jumătate a secolului al IV-lea mormântul Sf. Tecla devenise loc de pelerinaj) ; L.-Georgievna Khrsushkova, *Pitiunt et le littoral oriental de la Mer Noire à l'époque paléochrétienne*, în *Ibidem*, III, p. 2657—2686, în special p. 2658—2659 *(Pitiunt)*, 2682 *(Archeopolis)* ; P. Grossmann, *op. cit.*, în special p. 1897—1899 (Umm Dabadib), 1904—1906, fig. 27 (mănăstirea Katharina), 1870—1873 *(Antinoopolis*-Ansina).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

toare se constată în părțile occidentale ale statului roman. În *Belgica*, la Metz, cea mai veche biserică a fost construită în perioada constantiniană [121]. În *Gallia*, la Lyon [122] și Poitiers [123], apar biserici din secolul IV, pe când la Vienne — abia la sfârșitul secolului V [124]. La Geneva *(Genava)* și Aoste (antica *Augusta Praetoria)*, primele edificii religioase se datează în a doua jumătate [125] și, respectiv, la sfârșitul secolului IV [126]. La *Verulamium* (St. Alban), în *Britannia*, unde în secolul III a fost martirizat credinciosul Albanus, basilica s-a construit către mijlocul veacului următor, în aria cimitirului roman, unde mormântul sfântului devenise un loc de pelerinaj [127]. În provinciile din centrul și sud-estul Europei, investigațiile arheologice atestă monumente de cult creștine timpurii în mai multe localități : *Poetovio* (Ptuj, Slovenia) *(Noricum Mediterraneum)* — secolul IV ; *Emona* (Ljubliana, Slovenia) *(Venetia et Histria)* — a doua jumătate a secolului IV ; *Parentium* (Parenzo, Poreč, Croația) *(Dalmatia)* — perioada constantiniană ; *Pola* (Croația) *(Dalmatia)* — sfârșitul secolului IV [128] ; *Athena* (periferiile orașului) — secolul IV [129] ; *Stobi (Macedonia)* — secolul IV [130], *Serdica* (Sofia) (Moesia II) — trei basilici din perioada constantiniană și o rotondă de la sfârșitul secolului IV [131] ; *Luti Brod* (jud. Vrața, Bulgaria) — o mică biserică de secol IV [132] ; *Diocletionopolis* (Hissar, Bulgaria) *(Thracia)* — două basilici de secol IV [133] ; *Montana* (Mihailovgrad, Bulgaria) *(Dacia Ripensis)* — trei basilici de secol IV [134] ; Țar Krum (jud. Șumen, Bulgaria) — două bise-

[121] B. Vigneron, *Metz antique*, Maisonneuve, 1986, p. 273—280, fig. 46 ; 47.

[122] J.-Fr. Reymond, *Les premiers édifices de culte à Lyon : IVe—VIIe siècles*, în vol. *Les Martyrs de Lyon (177)*, p. 284.

[123] V. Saxer, *Poitiers*, în *DECA*, II, p. 2079.

[124] Fr. Descombes, *La topographie chrétienne de Vienne des origines à la fin du VIIe siècle*, în vol. *Les Martyrs de Lyon (177)*, p. 272—273.

[125] Ch. Bonnet, *Baptisteres et groupes episcopaux d'Aoste et de Genève : évolution architecturale et aménagement liturgiques*, în *Actes XIe Congrès*, II, p. 1409, fig. 1.

[126] *Ibidem*, p. 1418, fig. 5 ; 7.

[127] K. S. Painter, *Recent discoveries in Britain*, în *Ibidem*, III, p. 2037, fig. 7 ; de asemenea, la p. 2043, fig. 12 (Lincoln, faza cea mai timpurie a bisericii Sf. Paul-in-the-Bail datează de la sfârșitul secolului al IV-lea sau începutul secolului următor).

[128] R. Bratož, *op. cit.*, p. 2348 *(Poetovio)*, 2350 *(Emona)*, 2366—2367 *(Parentium)*, 2373—2373 *(Pola)*.

[129] D.I. Pallas, *Athenes*, în *DECA*, I, p. 293—294.

[130] J. R. Wiseman, *Stobi*, în *Ibidem*, II, p. 2326—2327.

[131] I. Dujčev, *Sardique*, I. *La ville et les origines chrétiennes*, în *Ibidem*, II, p. 2244 ; M. Stančeva, *Serdica au Ier—IVe s. de n. ére à la lumière des dernières recherches archéologiques*, în *Recherches sur le culture en Mésie et en Thrace (Bulgarie) (Ier—IVe s.)*, Sofia, 1987, p. 72.

[132] G. Djingov, S. Mashov, *Archaeological Research near Luti Brod, District Vratza*, în *Izvestija*, Sofia, 10, 1985, p. 69 (citat după titlul și rezumatul englezesc).

[133] A. B. Biernacki, *Structura funkcjonalno architehtonicza aglomeracji miejskiej Diocletianopolis (Hisar) w okresie 2 pol. III — pol. V wieku*, în *Balcanica Posnaniensia. Acta et studia*, Poznań, 3, 1984, p. 329—364, fig. 12 ; basilica 2 din afara fortificației (basilica timpurie), din secolul al IV-lea și basilica 4a, de la sfârșitul aceluiași veac.

[134] G. Alexandrov, în *Izvestija*, Sofia, 4 (1979), 1980, p. 39—44 (basilica din apropierea vilei rustice nr. 2, datând de la începutul secolului al IV-lea) ; idem, în *ibidem*, 8, 1983, p. 64—65 (basilica din apropierea vilei rustice nr. 1, datată în secolul IV sau începutul secolului V) ; idem, în *ibidem*, 9, 1984, p. 44 (probabil o altă basilică, situată lângă vila rustică nr. 3, datată în secolul al IV-lea) (toate informațiile au fost luate după rezumatul englezesc al rapoartelor).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rici din secolul IV [135] ; Șumen (Bulgaria) (basilica A) — secolul IV [136] ; *Sirmium* (Sremska Mitrovica, Serbia) *(Pannonia Secunda)* — începutul secolului IV [137] ; *Sopianae* (Pécs, Ungaria) *(Valeria)* — începutul secolului IV [138] ; *Iatrus* (Șvištov, Bulgaria) (basilica B) — prima parte a secolului IV [139] ; *Mursa (Panonia Secunda)* — mijlocul secolului IV [140] ; *Lauriacum* (Lorch, Austria) *(Noricum Ripariensis)* — a doua jumătate a secolului IV [141] ; *Odessos* (Varna, Bulgaria) *(Moesia Secunda)* — a doua jumătate a secolului IV [142] ; Dolni Voden (jud. Plovdiv, Bulgaria) — sfârșitul secolului IV — începutul secolului V [143] etc. [144].

Această dezvoltare a arhitecturii ecleziastice în sec IV este în strânsă legătură cu noile condiții oferite de „pacea Bisericii" : creșterea numărului de credincioși, înmulțirea slujitorilor bisericești, îmbogățirea accelerată a bisericii, sporirea complexității activităților liturgice, dezvoltarea cultului martirilor și a practicii pelerinajelor etc.

În acest context, nu este de mirare, credem, că cele mai timpurii basilici de pe teritoriul românesc nu coboară mai jos de veacul IV. Astfel, în Dobrogea, edificii de cult creștine din intervalul amintit au fost dezvelite la : *Beroe* (basilica cimiterială) — „foarte aproape de data Edictului de la Milano din 313 e.n." [145] ; *Tropaeum Traiani* (Adamclisi, jud. Constanța) (basilica cimiterială) — secolul IV (?) [146] ; Telița (jud. Tulcea) — prima jumătate a secolului IV [147] ; *Tomis* (biserica din curtea

---

[135] Este vorba despre basilica din interiorul aulului — zis al lui Omurtag, databilă la sfârșitul secolului IV și basilica II, din afara aulului, ridicată în secolul al IV-lea — cf. M. Sâmpetru, *Orașe și cetăți romane târzii la Dunărea de Jos*, București, 1994, p. 81, respectiv 89 (cu bibliografia).

[136] *Ibidem*, p. 81 (cu bibliografia).

[137] N. Cambi, *Sirmium*, I. *Les origines chrétiennes*, în *DECA*, II, p. 2299—2300.

[138] H. Leclercq, *Pannonie*, în *DACL*, XIII/1, col. 1058—1059, 1060 ; N. Cambi, *Valeria*, în *DECA*, II, p. 2512—2513.

[139] T. Ivanov, *Les basiliques paléochrétiennes de Iatrus (IVe—VIe s.)*, în *Arheologija*, Sofia, 3, 1976, p. 21—22 : basilica paleocreștină cu trei nave (basilica B) (citat după titlul și rezumatul francez).

[140] H. Leclercq, *op. cit.*, col. 1060.

[141] G. Alföldf, *op. cit.*, p. 210, 281.

[142] Al. Minčev, *Das frühe Christentum in Odessos und Umgebung*, în *Izvestija*, Varna, 22 (37), 1986, p. 31—32 (după rezumatul de la p. 42).

[143] R. Moreva, *Basilique paléochrétienne et église médiévale près du village Dolni Voden, département de Plovdiv*, în *Arheologija*, Sofia, 25, 1983, 4, p. 19 (titlul și rezumatul francez).

[144] Pentru alte basilici de secol IV din Bulgaria, cf. N. Tchaneva-Detchevska, *Les édifices cultuels sur le territoire bulgare pendant la période paléochrétienne à la lumière des nouvelles données*, în *Actes XIe Congrès*, III, p. 2491—2509, în special p. 2496.

[145] A. Petre, *op. cit.*, p. 104, 106.

[146] A. Rădulescu, în *MIIC*, p. 25, fig. 25 ; cercetările efectuate de noi în ultimii ani par să confirme această datare. În lucrarea mai sus menționată, M. Sâmpetru include între edificiile creștine de la Adamclisi ridicate în secolul al IV-lea și basilica-„cisternă' *(op. cit.*, p. 84), dar I. Barnea susține construirea ei în secolele V—VI *(Arta creștină*, I, p. 164).

[147] V. H. Baumann, *Aspecte ale spiritualității populației autohtone de pe limesul nord-scythic, în secolul IV e.n., în lumina cercetărilor de pe Valea Teliței*, în *SymThr*, Tulcea, 7, 1989, p. 366—367 ; idem, *Autohtonii de la Gurile Dunării în epocă romană*, în *Ibidem*, Satu Mare — Carei, 8, 1990, p. 211—213 ; idem, *Mărturii ale spiritualității populației autohtone din zona limesului nord-scythic, în secolul al IV-lea*, în *RMI*, 59, 1990, 2, p. 10—11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Liceului „Mihai Eminescu" ?) — a doua jumătate a secolului IV [148]; *Ibida* (Slava Rusă, jud. Tulcea) (complexul monastic) — a doua jumătate a secolului IV [149]; Niculiţel (jud. Tulcea) — „ulterior anului 375" [150]; *Histria* (basilica aflată sub cea episcopală) — „către sfârşitul secolului IV d. Chr." [151]; *Argamum* (Capul Dolojman, jud. Tulcea) (basilica III) (cu nartex) — sfârşitul secolului IV [152]; *Dinogetia* — secolele IV—V [153]. În teritoriul nord-dunărean, construcţii religioase creştine sunt cunoscute numai din perioada postaureliană, respectiv la Slăveni (jud. Olt) — „epoca lui Constanţiu II" [154], şi *Porolissum* (Moigrad) — nivel postaurelian, eventual ultimele decenii ale secolului IV [155].

3.5. Pentru perioada preconstantiniană lipsesc cimitirele creştine din Dobrogea şi *Dacia*, dar, exceptând câteva morminte cunoscute în catacombele romane, databile în secolul II [156], cele mai vechi „oraşe ale morţilor" aparţinând comunităţilor creştine datează de la mijlocul, dar mai ales din a doua jumătate a secolului III; din acel moment, biserica, devenită o putere socială, începe să achiziţioneze proprietatea unor cimitire [157]. Descoperiri din diferite puncte ale Imperiului arată că adepţii noii religii au folosit mult timp aceleaşi cimitire cu ale păgânilor [158], acţiunea de creştinare a locurilor respective începând mai ales din secolul al IV-lea, prin ridicarea de *martyria* sau prin

---

[148] I. Barnea, *op. cit.*, în *Pontica*, 24, 1991, p. 271—272; A. Rădulescu et V. Lungu, *op. cit.*, p. 2573. Izvoarele literare menţionează două basilici de secol IV la Tomis — cf. Sozomenos, *Istoria bisericească*, VI, 21, 4, în *FHDR*, II, p. 225; Zosimos, IV, 40, în *Ibidem*, p. 317.

[149] A. Opaiţ, Cr. Opaiţ, T. Bănică, *Complexul monastic paleocreştin de la Slava Rusă*, în *RMI*, 59, 1990, 1, p. 18—28.

[150] Ultimele observaţii arheologice, V.H. Baumann, *Cercetări recente la bazilica paleocreştină din satul Niculiţel (judeţul Tulcea)*, în *Peuce*, Tulcea, 10, 1991, p. 121—125, în special p. 123.

[151] O. Bounegru, *Contributions stratigraphiques concernant la chronologie des édifices de Scythia Minor. La basilique chrétienne du IVe siècle d'Histria*, în *La politique edilitaire dans les provinces de l'Empire romain, IIe—IVe siècles après J.-C. Actes du 1er Colloque Roumano-Suisse, Deva, 1991*, Cluj-Napoca, 1993, p. 195—210.

[152] Al. Barnea, în *SCIVA*, 40, 1989, 3, p. 298.

[153] I. Barnea, *Arta creştină*, 1, p. 152, pl. 58; A. Rădulescu, în *MIIC*, p. 13—14, fig. 5.

[154] N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 200, pl. XXXVI; I. Barnea, *op. cit.*, în *MisBulg*, 5, 1987, p. 43 (propune datarea în epoca lui Theodosius I); M. Sâmpetru (*op. cit.*, p. 127, nota 87) respinge interpretarea vestigiilor de la Slăveni drept basilică creştină, „din cauza condiţiilor obiective din terenul investigat" (!).

[155] N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 199—200, pl. XXXVI; Al. V. Matei, *Basilica paleocreştină de la Porolissum*, în *Îndrumar bisericesc misionar şi patriotic*, Oradea, 6, 1989, p. 17—19.

[156] A. Gowans, *Catacombs*, în *EB*, 5, p. 57—60; L. Lévy, *Catacombes (Art des)*, 1. *Les catacombes et l'Eglise primitive*, în *EU*, 5, p. 63.

[157] *Actele proconsulare ale Sfântului Ciprian, episcopul Cartaginei*, V, 6, în *PSB*, 11, p. 100; Eusebius din Caesareea, *Istoria bisericească*, VII, 11, 10, în *PSB*, 13, p. 280; idem, *Viaţa lui Constantin cel Mare*, II, 40, în *PSB*, 14; cf. şi Ch. Munier, *Propriétée ecclésiastique*, în *DECA*, II, p. 2118; U. Fasola, *Cimitière*, în *Ibidem*, I, p. 484—493; L. Lévy, *op. cit.*

[158] D. I. Pallas, *Corinthe*, în *DECA*, I, p. 570; L. Ennabli, *op. cit.*, p. 21; U. Fasola, *op. cit.*, p. 486; U.M. Fasola e V. Fiocchi Nicolai, *Le necropoli durante la formazione della città cristiana*, în *Actes XIe Congrès*, II, p. 1154—1155.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„purificarea" monumentelor funerare „prin punerea semnului vrednicei de cinste religii creștine" [159].

Descoperirea unor morminte cu obiecte creștine la Barboși și *Tomis*, a altora cu inscripții gnostice la *Dierna* și a epitafului *Aureliei Ianuaria* și al *Aureliei Domna* din metropola Pontului Stâng, toate anterioare epocii constantiniene, extinderea necropolelor de la *Tomis*, *Callatis*, *Beroe* pe parcursul veacului IV, atestarea epigrafică a înmormântărilor *ad sanctos* la *Axiopolis*, ca și „creștinarea" monumentelor funerare de la *Napoca*, *Potaissa*, *Ampelum* și Gilău în perioada postaureliană constituie dovezi ale faptului că teritoriile carpato-pontice urmau aceeași evoluție ca întreaga lume romană.

3.6. Așa cum s-a putut observa de mai sus, obiectele cu însemne creștine sau gnostice și materialele de factură creștină timpurii de pe teritoriul românesc provin din porturi maritime (*Tomis*, *Histria* ?), porturi fluviale și centre militare dunărene (*Dinogetia*, *Barboși*, *Axiopolis*, *Dierna*, *Sucidava* ?, *Drobeta* ?), sedii de legiuni sau castre de unități auxiliare (*Apulum*, *Potaissa*, *Micia*, *Porolissum*, *Resculum* ?), orașe (*Ulpia Traiana*, *Romula*), stațiuni balneare (Băile Herculane ?), așezări rurale (Orlea). Așadar, cele mai multe descoperiri se situează în localități dispuse pe anumite rute comerciale și căi de comunicație, în centre militare și așezări urbane ; puține provin din mediul rural. Se poate spune că difuzarea creștinismului pe teritoriul românesc a urmat aceeași „geografie" ca și în restul Imperiului. „En effet, en règle générale — scria A. Hamman —, l'évangélisation commençait par les métropoles et les villes, et se limitait aux grandes artères et aux principales voies de communication" [160].

3.7. În vehicularea obiectelor creștine preconstantiniene din spațiul românesc un rol important au avut etnicii orientali, vorbitori de limbă greacă sau ai unor idiomuri semitice. Gemele cu inscripția *abraxas* de la *Romula*, *Dinogetia*, Orlea, o plăcuță de la *Dierna*, epigrafa de la *Axiopolis*, gema de la *Tomis*, la care se adaugă unele informații literare sau epigrafice privitoare la martirajul unor credincioși din Dobrogea [161], arată că unii creștini timpurii erau orientali. De altfel, așa cum au arătat cercetătorii, locuitorii din părțile estice ale Imperiului au avut în *Moesia Inferior* și *Dacia*, ca peste tot în lumea romană, un rol important în difu-

---

[159] *CTh*, XVI, 10, 25 (14 noiembrie 435) : *Cunctaque eorum /paganorum* — n.n. / *fana, templa delubra, si quaetiam nunc restant integra, praecepto magistratuum destrui conlocationeque venerandae Christianae religionis signi expiari praecipimus ;* pentru rolul mormintelor de martiri în formarea cimitirelor creștine, cf. U.M. Fasola e V. Fiocchi Nicolai, *op. cit.*, p. 1157—1159.

[160] A. Hamman, *op. cit.*, p. 14 ; în general, p. 11—28 ; M. Clavel-Lévêque et P. Lévêque, *Villes et structures urbaines dans l'Occident romain*, ed. a II-a, Paris, 1984, p. 75—76. Pentru geografia ecleziastică până la începutul secolului al IV-lea, cf. F. van der Meer, Chr. Mohrmann, *Atlas de l'Antiquité chrétienne*, Paris-Bruxelles, 1960, hărțile 1 și 2 ; H. Jedui, K. Scott Latourette, J. Martin (Her.), *Atlas zur Kirchengeschichte. Die christlichen Kirchen in Geschichte und Gegenwart*, Freiburg — Basel — Wien — Barcelona — New York — Rom — Sao Paulo — Tokyo, 1970, harta 2, comentariul la p. 13—14.

[161] *Acta Sanctorum*, în *FHDR*, II, p. 704—721 ; *IGLR*, 11, 194.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zarea cultelor orientale, care au pregătit ascensiunea creştinismului [162]. Totuşi, contribuţia elementelor orientale nu trebuie exagerată. Specialiştii în istoria religiei romane au arătat în modul cel mai convingător că nu există o identitate perfectă între etnic şi religios, mulţi adoratori ai divinităţilor de sorginte orientală fiind vorbitori de limbă latină [163]. Foarte probabil, aceeaşi era situaţia şi în cazul creştinismului în secolul III. Fibula din aur de la Barboşi cu antroponimul *INNOCENS*, epitaful redat în latineşte al celor două *Aurelii* de la *Tomis*, textul *DEMON IM(m)VNDITI(a)E/TE AGITE(t) AELI FIR/ME STE(t) SUPRA CAPVT/ IVLIAE SYRILAE* („Demonul spurcăciunii să te bântuie Aelius Firmius. Să stea deasupra capului Iuliei Surilla") de pe una din plăcuţele magice descoperite la *Dierna* şi, eventual, inelele cu menţiunea *VT(ere) F(elix)* probează penetraţia creştinismului şi printre latinofoni. *Acta Sanctorum* menţionează, de altfel, creştini căzuţi în timpul persecuţiilor care poartă nume romane, unii dintre ei fiind traco-daci romanizaţi — *Argaeus, Narcissus, Marcellinus, Titus, Petrus* la *Tomis, Maximinus, Dada* şi *Quintilianus* la *Ozobia*, în apropiere de *Durostorum, Iulius, Priscus, Dasius* la *Durostorum*, alt *Dasius* la *Axiopolis* [164].

Aşadar, din analiza monumentelor paleocreştine din Dobrogea şi *Dacia* rezultă cu destulă claritate că situaţia din aceste provincii nu diferă foarte mult de alte teritorii romane nici în privinţa cantităţii de obiecte, nici a importanţei lor pentru istoria noii religii în vremea Principatului. Faptul este cu atât mai semnificativ pentru *Dacia*, unde, spre deosebire de alte provincii, lipsesc informaţiile scrise privitoare la creştinismul timpuriu. Aceste aspecte sunt în măsură să sublinieze, o dată în plus, faptul că ţinuturile carpato-pontice s-au integrat destul de bine în mişcarea generală a ideilor religioase din Imperiu ; aspectele particulare, generate de momentul diferit în care au intrat în componenţa statului roman, de poziţia geografică, de tradiţiile spirituale, de structura etno-demografică, n-au fost în măsură să estompeze afirmarea elementelor de unitate, printre care şi difuziunea creştinismului, ce dădeau soliditate organismului statal roman.

---

[162] Pentru cultele orientale în *Moesia Inferior*, cf. D.M. Pippidi, în *DIVR*, p. 200—203 ; Al. Suceveanu, Al. Barnea, *La Dobroudja romaine*, Bucureşti, 1991 ; Z. Ljubika, *Die Ausbreitung des Mithraskultes in Südoesteuropa*, în *ANRW*, II, 18, 2, 1989, p. 1014—1037 ; N. Vârbinka, *Theh Cult of Jupiter Dolichenus in Lower Moesia and Thrace*, în *Ibidem*, p. 1362—1396 ; idem, *Mithraism in Lower Moesia and Thrace*, în *Ibidem*, p. 1386—1422. Pentru *Dacia* : S. Sanie, *DIVR*, p. 203—207 ; idem, *Cultele orientale în Dacia romană*, I, *Cultele siriene şi palmiriene*, Bucureşti, 1981 = *ANRW*, II, 18, 2, p. 1165—1271 ; idem, *Dacia romană — zonă de interferenţă a marilor curente spirtuale din spaţiul mediteranean*, în vol. *Românii în istoria universală*, III/1, Iaşi, 1988, p. 841—852.

[163] S. Sanie, *Cultele orientale*, p. 253.

[164] *Acta Sanctorum*, în *FHDR*, II, p. 704—721 ; I. Barnea, *Le christianisme chez les Thraco-Daces de l'Empire Romain*, în vol. *Relations Thraco-Illyro-Helleniques. Actes du XIVe Symposium National de Thracologie (à participation internationale). Băile Herculane (14—19 septembre 1992)*, edités par P. Roman et. M. Alexianu, Bucarest, 1994, p. 357—358.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ADDENDA

În momentul când acest text era predat pentru tipar, au apărut alte două contribuții privind obiectele creștine timpurii :

1. Ion Ionescu a publicat în *AMN*, 31, 1994, p. 241—251, un articol intitulat *Simboluri paleocreștine din secolele II—III pe unele monumente funerare din Dacia romană*, în care a inclus printre obiectele creștine timpurii mai multe monumente având diferite reprezentări, considerate simboluri creștine : un coronament de altar funerar de la *Potaissa* având sculptat pe latura centrală un delfin însoțit de un trident (p. 242—245, pl. 9/4, 9/5) ; un coronament funerar de la Alba Iulia, având pe una din laturi drept ornament un cantharos din care răsar două vrejuri de viță de vie, „adică o cruce florală" (!) (p. 247, pl. 10/6) ; un monument de la *Micia* cu o decorație aproximativ similară celei precedente (p. 247) ; cinci stele din *Dacia Superior*, aflate la *Micia*, *Ulpia Traiana*, Muzeul din Cluj-Napoca, Muzeul din Aiud, Cășeiu (p. 247—249, pl. 10/10) având ca reprezentări doi păuni afrontați.

Dintre simbolurile invocate, doar despre strugure și viță de vie avem certitudinea că aveau o anumită semnificație în gândirea creștină, respectiv sângele Mântuitorului (Sfântul Iustin Martirul și Filosoful, *Dialogul*, LIV, în *PSB*, 2, p. 151 ; Clement Alexandrinul, *Pedagogul*, II, 19, 3—4, în *PSB*, 4, p. 241) și poporul creștin (Herma, *Păstorul*, 58 (5), în *PSB*, 1, p. 274). Cât privește delfinul, tridentul și păunul, ele apar cu egală constanță pe monumentele păgâne (vezi H. Leclercq, *Paon*, în *DACL*, XIII/1, col. 1075—1097 ; idem, *Symbolisme*, în *Ibidem*, XV/2, col. 1778—1811 ; S. J. Voicu, C. Carletti, *Symboles-Symbolisme*, în *DECA*, II, p. 2341—2346 ; Ch. Piétri, *Catacombes (Art des)*, în *EU*, 5, p. 63—64 ; idem, *Chrétien primitif (Art)*, în *Ibidem*, p. 740—743 ; J.-P. Sodini, *Paléochrétien (Art)*, în *Ibidem*, 17 *(Ordinateurs-Phase de*, Paris, 1992, p. 324—329 etc.). Față de monumentele prezentate de Ion Ionescu trebuie manifestată multă reținere, din variate motive. Mai întâi, chiar dacă monumentele respective prezintă simboluri preluate și de creștinism (delfin, trident, viță de vie, iedera, *panis decussata)*, nu avem nici o certitudine că ele aparțin unor creștini. Într-o epocă de sincretism al ideilor, al credințelor și al *mijloacelor de expresie a acestora* este greu de precizat apartenența la vreo religie în lipsa unor ornamente simbolice specifice (în cazul creștinismului, crucea, monogramul, numele sacre etc.). Urmând calea propusă de I. Ionescu, ar trebui să considerăm drept creștină mulțimea monumentelor funerare având ca reprezentări delfinul, cantharosul cu viță de vie, iedera etc. și datând încă din secolul I. d. Chr. sau chiar mai de devreme, ceea ce e absurd. Pe de altă parte, este puțin probabil ca într-o provincie îndepărtată de centrele dezbaterilor teologice creștine, așa cum era *Dacia*, să fi fost posibilă realizarea, într-un mediu preponderent păgân și ostil, a unor monumente cu reprezentări implicând o așa mare subtilitate doctrinară, precum tridentul, delfinul, vița de vie etc. Apoi, însuși faptul că monumentul de la *Potaissa* este *un altar funerar*, așadar un loc unde se săvârșeau ceremonii și rituri specifice păgânismului, exclude posibilitatea interpretării lui ca aparținând unui creștin. În sfârșit, stabilirea caracte-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rului creştin al unor obiecte din provinciile nord-dunărene nu trebuie realizată în mod obligatoriu prin *compararea nemijlocită* cu reprezentările din catacombele romane, atât timp cât elemente similare lipsesc în provinciile apropiate sau în zonele de proveniență a dedicanților ajunși în stânga Dunării. Unui entuziasm îndoielnic îi este de preferat un scepticism reținut.

2. Alexandru Madgearu a publicat în *AIIAI*, 31, 1994, p. 478—502, un studiu intitulat *Romanizare şi creştinare la nordul Dunării în secolele IV—VII*. Ne bucurăm să constatăm faptul că, asemenea nouă (vezi *supra*), autorul pune sub semnul îndoielii caracterul creştin al inciziilor în formă de cruce făcute după ardere pe mai multe vase din secolele II—III descoperite la Râşnov, Galiciuca, Slăveni, Locusteni, *Porolissum* sau de pe discurile de os şi aplicele de bronz de la *Porolissum* (p. 501). Nu împărtăşim, totuşi, opinia conform căreia gemele gnostice n-ar putea fi considerate o dovadă a vehiculării ideilor creştine (p. 495, 496—497). Dacă este adevărat că nu toate sectele gnostice sunt creştine, la fel de adevărat este că *din secolul I d. Chr. n-a fost sectă gnostică care să nu fie contaminată de elemente creştine*; toate menționează conceptele de „Dumnezeu" „Isus", „îngeri", „demoni", „Sfântul Spirit (Duh)" etc. (vezi Filoramo, *Gnose-Gnosticisme*, în *DECA*, I, p. 1061—1067; M. Tardieu, P. Hadot, *Gnostiques*, în *EU*, 10 *(Furtwängler — Guerre de cent ans)*, Paris, 1990, p. 534—542; S. Hutin, *Societăţile secrete*, Timişoara, 1991, p. 32—37 etc.).

APERÇU COMPARATIF CONCERNANT LES OBJETS PALEOCHRÉTIENS DE DOBROUDJA, DACIA ET D'AUTRES TERRITOIRES ROMAINS

RESUME

L'analyse des objets provenant de la période préconstantinienne découverts dans la Dobroudja, *Dacia* et d'autres territoires romains a mené l'auteur aux conclusions suivantes :

1. Les objets paléochrétiens de la Dacie romaine, de la Dobroudja romaine et des autres zones du monde romain ne sont pas nombreux et s'inscrivent, en général, dans l'art mineur. Il s'agit des gemmes gnostiques *(Dinogetia, Tomis, Porolissum, Romula, Romula* ou *Drobeta, Micia, Ulpia Traiana*, Orlea), des pierres d'anneaux aux symboles chrétiens *(Potaissa, Apulum, Romula*, Orlea, Băile Herculane (?), Transilvania), des plaques aux inscriptions gnostiques *(Dierna)*, une lampe en argile décoré avec des poissons superposés *(Tomis)* (?), une autre lampe en argile décoré avec trois croix monogramatiques *(Tomis)*, une petite croix en nacre (Barboşi), d'une fibule en or à l'anthroponyme INNOCENS (Barboşi), une inscription funéraire avec le texte *spir[it]um Deo rede[re] (Tomis)*, une inscription pour les martyres Chyrillus, Chindeas et Tasius (Dasius), utilisée à l'occasion d'un enterrement *ad sanctos (Axiopolis)*, une amphore ayant représenté un poisson *(Histria)* (?) et, eventuellement, les anneaux en métal ayant inscrit *VT (ere) F(elix)*.

2. Bien que réduit, le nombre des objets indique l'organisation à l'époque des premières communautés chrétiennes dans la Dobroudja romaine et la Dacie.

3. Dans la Dobroudja romaine et la Dacie on ne connait pas d'églises antérieures à l'Edit de Milan de 313, mais ce type en est très rare dans tout le monde romain. Sur le territoire roumain la construction des premières églises remonte au IV siecle : *Beroe* (l'église du cimetière) — tout près de la date de l'Edit de Milano de 313 ; *Tropaeum Traiani* (l'église du cimetière) — IVe siècle (?) ; Te-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

liţa, le dép. de Tulcea — la premiere moitié du IVe siècle ; *Tomis (l'église* située dans la cour du lycée „Mihai Eminescu" ?) — la deuxième moitié du IVe siècle ; *Ibida* (complexe du monastère) — la deuxième moitié du IVe siècle ; Niculiţel, le dép. de Tulcea — „après 375" ; *Histria* (l'église située sous celle épiscopale) — „vers la fin du IVe siècle après Christ" ; *Argamum* (l'église III, au narthex) — fin du IVe siècle ; *Dinogetia* — IVe—Ve siècles ; Slăveni, le dép. de l'Olt — „l'époque de Constance II" ; *Porolissum* — les dernières decennies du IVe siècle, à peu près.

5. Pour ce qui est de la période préconstantinienne, les cimetières préchrétiens manquent dans la Dobroudja et la Dacie, les quelques tombes isolés en étant parsemés dans les nécropoles païennes (Barboşi, *Tomis, Dierna)*; le phénomène en est général.

6. Les premiers objets chrétiens ont été trouvés à proximité des grandes voies fluviales et terrestres : ports maritimes *(Tomis, Histria),* ports fluviaux et centres militaires danubiennes *(Dinogetia,* Barboşi, *Axiopolis, Dierna),* sièges des légions ou camps des unités auxiliaires *(Apulum, Potaissa, Micia, Porolisum),* villes *(Ulpia Traiana, Romula)* ; peu nombreux sont trouvés en villages (Orlea), stations balnéaires (Băile Herculane (?).

7. La diffusion des objets chrétiens a été réalise surtout par les gréco-et sémito-parlants, voire *Romula, Dinogetia, Dierna,* Orlea, *Axiopolis.* Malgré cela, les éléments latins auraient du être assez nombreux, fait prouvé par la fibule en or de Barboşi, l'inscription latine de *Tomis,* le texte latin écrit sur une petite plaque gnostique, trouvées a *Dierna,* les anneaux et les vases marqués par VT(ere) F(elix) (?), ainsi l'onomastique de *l'Acta Sanctorum.*

Traduit par Adriana Malanca

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

FLAVIUS SOLOMON

DOMNIE ŞI BISERICĂ ÎN ŢARA MOLDOVEI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XIV IMPLICAŢII HALICIENE

Pentru perioada secolelor XII şi XIII singurul indiciu clar al existenţei unor relaţii între episcopia ortodoxă de Halici [1] şi populaţia est-carpatică, în special a celei din partea de nord a viitoarei Ţări a Moldovei [2], l-au constituit crucile-engolpion provenite din atelierele de specialitate ruseşti [3].

Pe această bază s-a mers de la „îndreptarea" populaţiei româneşti extracarpatice în viaţa culturală şi religioasă spre Halici până la admiterea posibilităţii extinderii jurisdicţiei religioase a episcopiei de Halici asupra unei părţi a Moldovei de Nord [4].

---

[1] Prin *Halici* trebuie să înţelegem teritoriile cuprinse în cadrul cnezatului de Halici din secolul XIII — prima jumătate a secolului XIV — cunoscute şi sub numele de *Rusia Mică* ori *Rusia Roşie* —, teritoriu care va deveni, în a doua jumătate a secolului XIV, obiectul unor litigii teritoriale dintre Cnezatul Lituanian, Ungaria şi Polonia. Centrul laic şi eclezastic al acestui spaţiu geografic a fost iniţial oraşul Halici. Mai apoi acest rol îl va prelua Lvovul (Lwów, Lemberg), fondat la 1270 de către fiul cneazului Daniil Romanovici, Lev.

Evoluţia instituţională a bisericii ortodoxe din spaţiul halician a fost mereu într-o legătură directă cu situaţia politică a Rusiei Roşii. Episcopia ortodoxă de Halici a fost înfiinţată, conform ultimelor opinii, între anii 1139 şi 1145, în timpul mitropolitului de Kiev, Mihail (Sčjapov, *Gosudarstvo i cercov'Drevnej Rusi X—XIII*, p. 50). In cursul secolului XIV ea va fi ridicată de trei ori la rangul de mitropolie (1303—1305 ; 1342—1346 ; 1371), pentru ca la 1401 să fie cuprinsă ca episcopie în cadrul Mitropoliei de Kiev şi a întregii Rusii (N. Tihomirov, *Galickaja mitropolija*, Sankt-Petersburg, 1896 ; Pavlov, *O načjalc galickoj i litovskoj mitropolij i o pervych tamošnih mitropolitah po vizantijskim dokumentam i istočnikam XIV v.*, Moscova, 1894 (în continuare : Pavlov, *O načjale)* ; J. Fijałek, *Biskupstwa greckie w ziemiach ruskich od. pol. XIV w.*, în „Kwartalnik Historyczny", XI, 1897 (în continuare : Fijałek, *Biskup. greck)* ; J. Fijałek, *Średniowieczne biskupstwa kościoła wschodniego na Rusi i Litwie na podstawie źródeł greckich*, în „Kwartalnik Historyczny", X, 1896).

[2] Românii din aceste zone vor fi organizaţi încă până la marea invazie tătaro-mongolă în câteva „ţări" (V. Spinei, *Terminologia politică a spaţiului est-carpatic în perioada constituirii statului feudal de sine-stătător*, în volumul *Stat. Societate. Naţiune*, Cluj-Napoca, 1982, p. 64—70).

[3] V. Spinei, *Les relations de la Moldavie avec le Byzance et la Russie au premier quart du II-e millénaire à la lumière des sources archéologiques*, în „Dacia", (Serie nouă), XIX, 1975, p. 231—242 ; V. Spinei, *Circulaţia unor piese de cult în regiunile româneşti nord-dunărene în secolele X—XVII*, în „Arheologia Moldovei", XV, 1992, p. 160—166 ; D. Teodor, *Creştinismul la est de Carpaţi. De la origini până în secolul al XIV-lea*, Iaşi, 1991, p. 100—103.

[4] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aceasta nu pare cu totul imposibil — mai ales pentru perioada de până la invadarea cnezatelor ruse apusene de către tătaro-mongoli, de când datează şi cele mai multe cruci-engolpion descoperite la est de Carpaţi —, dacă avem în vedere faptul că în practica ortodoxă medievală au existat destul de multe cazuri când unei mitropolii ori episcopii i se încredinţa păstorirea credincioşilor din zone apropiate geografic şi neorganizate într-o provincie ecleziastică, ori rămase din anumite considerente fără cap diecezan. Fără a insista prea mult asupra acestei probleme, — ea ar putea constitui obiectul unor cercetări speciale —, amintim totuşi câteva momente din istoria ortodocşilor din Crimeea în secolele XIII—XIV. Astfel, la 4 octombrie 1368, patriarhul Filothei (1364—1376) acorda printr-o scrisoare mitropolitului de Gotthia toate drepturile de episcop asupra ortodocşilor din Chersones [5]. La rândul lor, preoţii din Gotthia vor fi puşi la 1371 sub ascultarea mitropolitului de Sugdaia [6], de care au ţinut de mai multe ori, începând cu secolul XIII, şi locuitorii ortodocşi din estul Crimeii. Aceştia din urmă sunt amintiţi în această perioadă doar de câteva ori ca ascultând de mitropolia „locului", anume de cea a Bosporului [7].

Un caz aproape similar îl găsim şi într-o scrisoare din luna mai 1395, adresată, în toiul conflictului dintre Patriarhia Ecumenică şi Ţara Moldovei, de către patriarhul Antonie IV (1389—1390 ; 1391—1397) lui Ştefan I (1394—1399), episcopilor Iosif şi Meletie, clericilor şi laicilor din *„preasfinţita Mitropolie a Russovlahiei"*. Conform ei, la întoarcerea sa de la Constantinopol, protopopul Petru urma să aleagă doritori de a se preoţi şi, după cercetare, *„să-i trimită la mitropolitul din apropiere ca să-i hirotonisească"* [8].

*

Odată cu orientarea politică a Ţării Moldovei către Polonia — probabil încă din timpul lui Cazimir cel Mare [9] — şi încadrarea definitivă a Rusiei Roşii în statul Jagellonilor, evenimentele de ordin religios de la est de Carpaţi au purtat amprenta situaţiei politice în care se afla principatul moldovean.

La 1370, printr-o decizie a papei Urban V (1362—1370), era înfiinţată episcopia catolică de Siret [10]. Acestui act i s-a conferit pe bună

---

[5] J. Darrouzès, *Les regestes des actes du Patriarcat de Constantinople*, vol. I. *Les actes des patriarches*, fasc. V. *Les regestes de 1310 à 1376*, Paris, 1977 (în continuare : Darrouzès, *Regestes*, V), nr. 2543, p. 459—460.

[6] *Ibidem*, nr. 2624, p. 527—528.

[7] J. Darrouzès, *Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae*, Paris, 1981, 17(97), p. 175—184 ; 18(97), p. 185—188 ; 19(108), p. 189—191.

[8] J. Darrouzès, *Les regestes des actes du Patriarcat de Constantinople*, vol. I. *Les actes des patriarches*, fasc. VI. *Les regestes de 1377 à 1410*, Paris, 1979 (în continuare : Darrouzès, *Regestes*, VI), nr. 2994 ; 2996, p. 260—264 ; *Fontes Historiae Daco-Romanae*, IV. *Scriptores et acta imperii byzantini saeculorum IV—XV*, ed. H. Mihăescu, R. Lăzărescu, N.-Ş. Tanaşoca, T. Teoteoi, Bucureşti, 1982 (în continuare : *FHDR*), p. 247—251.

[9] C. Racoviţă, *Începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei 1387—1432*, în „Revista Istorică Română", X, 1940.

[10] *Acta Urbani P. P. V, (1362—1370)*, ed. A. Tăutu, Roma, 1964 (în continuare : *Acta Urbani V*), nr. 294, p. 337—339.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dreptate o coloratură politică, atât într-un cadru general european, legat de iniţiativa lui Ioan V Paleologul de a convoca un conciliu ecumenic în vederea unificării bisericilor [11], cât şi de încercările moldovenilor de a se încadra cât mai convenabil în confruntarea dintre cele două regate vecine — Ungaria şi Polonia — pentru dominaţie la est de Carpaţi [12].

Apropierea de Polonia se reflectă în chiar istoria de început a episcopiei de Siret. Astfel, negocierile cu Roma au fost purtate de către Laţcu I (1367—1375) prin intermediul călugărilor franciscani polonezi, primul episcop de Siret a fost unul dintre aceştia, anume Andrei Jastrzebiec (Wasilo) [13] — interesant este faptul că lui i se încredinţa la 17 ianuarie 1372 de către Grigore XI (1370—1378) şi păstorirea credincioşilor din Halici [14] —, iar organizarea cancelariei domneşti de la Siret se făcea sub supravegherea lui Nicolae Andrei de Strenow [15].

Tot aici se cuvine să spunem că în spaţiul geografic apropiat Moldovei [16], călugării franciscani s-au aşezat încă din a doua jumătate a secolului XIII, unde s-au organizat în mai multe mănăstiri (conventе) [17], iradiind mai apoi şi în regiunile populate de ortodocşi din sud-estul Europei [18].

---

[11] J. Meyendorff, *Jean-Joasaph Cantacuzène et le projet de Concile oecuménique en 1367*, în *Akten des XI. Internazionalen Byzantinisten Kongress*, München, 1960, p. 263—269; O. Halecki, *Un empereur de Byzance à Rome. Vingt ans de travail pour l'union des églises et pour la défense de l'Empire de l'Orient 1355—1375*, Varşovia, 1930; E. Lomize, *Proekt unii 1367 g. v kontekste politiki konstantinopol'skogo patriarha na Balkanah vtoroj poloviny XIV v.*, în volumul *Slavjane i ih sosedi*, III. *Katolicizm i pravoslavie v srednie veka*, Moscova, 1991, p. 29—40. La 1369 el abjura la Roma schisma, acceptând crezul roman.

[12] J. Sýkora, *Poziţia internaţională a Moldovei în timpul lui Laţcu: luptă pentru independenţă şi afirmare pe plan extern*, în „Revista de Istorie", XXVIII, 1976, nr. 8 (în continuare: Sýkora, *Poziţia*); D. Deletant, *Moldavia between Hungary and Poland 1347—1412*, în „The Slavonic and East European Review", LXIV, 1986, p. 189—211.

[13] Sýkora, *Poziţia*, p. 1142 şi urm.; Şt. Pascu, *Contribuţii documentare la istoria românilor în sec. XIII şi XIV*, în „Anuarul Institutului de Istorie, Cluj", X, 1945 (în continuare: Pascu, *Contribuţii*), p. 184.

[14] „cum illa potestate, quam habes a iure super populum tuarum civitatum et dioecesis Serethen" *(Acta Gregorii P. P. XI, (1370—1378)*, ed. A. Tăutu, Roma, 1966 (în continuare: *Acta Gregorii XI)*, nr. 17, p. 40—41).

[15] Ştefan Pascu explică lipsa actelor interne din timpul lui Laţcu prin faptul că ele ar fi fost duse în Polonia odată cu retragerea acestui cancelar din Ţara Moldovei (Pascu, *Contribuţii*, p. 185). Vezi şi L. Şimanschi, G. Ignat, *Constituirea cancelariei moldoveneşti*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arhealogie, Iaşi", IX, 1972, p. 113.

[16] Ungaria, Polonia şi Boemia.

[17] S. Napiórkowski, *Saint François dans les pays slaves, en Hongrie et en Lituanie*, în volumul *Francesco d'Assisi nella storia. Secoli XIII—XV*, Roma, 1983 (în continuare: Nopiórkowski, *Saint)*, p. 321—324.

[18] În istoriografia catolică este răspândită opinia potrivit căreia călugării franciscani s-au aflat deseori în relaţii bune cu ortodocşii locali, cum ar fi, de pildă, cazul arhiepiscopului de Halici, Jacob (1391—1409) *(Ibidem*, p. 325). Aceasta ar fi dus şi la convertirea multor ruteni, armeni şi români din Rusia Mică şi Ţara Moldovei până după conciliul de la Florenţa. Cf. *Cathalogus Fratrum mortuorum Ordinis Minorum de Observancia Beati Francisci in Provincia Polona 1453—1683*. Manuscrisul se află în Arhiva călugărilor minoriţi din Cracovia. Vezi şi Napiórkowski, *Saint*, p. 327—328; U. Borkowska, *Bracia Mniejsi i provoslavie*, în volumul *Zakony franciszkanskie w Polsce*, vol. I/1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În Moldova, minoriții și-au făcut apariția cel mai târziu până la anul 1340. În orice caz, din acest timp datează martiriul la Siret al călugărilor acestui ordin Blasius și Marco [19], iar, odată cu înființarea la 1345 a vicariatului Rusiei [20], Siretul va fi amintit alături de *custodiile* de Lvov, Gorodok, Halici, Kolomeea și Sniatin [21].

Precedând „marșul progresiv" al influenței polone în Halici, Podolia și Țara Moldovei, Cazimir cel Mare a cerut de la Sfântul Scaun autorizarea ridicării a încă opt mănăstiri pentru călugării franciscani din aceste zone [22], menționați încă o dată la 1370 ca făcând parte din *vicaria Russiae* [23]. Că prezența lor în aceste zone, — disputate de altfel și de cnezatul Lituanici —, avea și un sens politic o demonstrează și uciderea de către lituanieni a doi minoriți în nordul Moldovei la 1377 [24].

Schimbările survenite în situația politică a Poloniei după moartea lui Cazimir cel Mare (1333—1370) și inițierea uniunii personale polono-ungare sub Ludovic de Anjou (1342—1382) au afectat și situația politico-confesională din Țara Moldovei, mai bine zis aria geografică de la est de Carpați aflată sub controlul principilor de la Siret.

Din punct de vedere politic, țara lui Petru I Mușatinul (1375—1391) a fost încadrată și prin acordul dintre regele boem și împăratul german Carol IV de Luxemburg (1346—1378) și Ludovic de Anjou în aria de state dependente de coroana angevină, este adevărat, nu sub forma unei stricte subordonări ci cu o domnie de-sine-stătătoare [25].

Sub aspect confesional, este foarte probabil că, odată cu înființarea arhiepiscopiei de Halici la 1375, regalitatea maghiară a încercat să intervină și în Țara Moldovei în cadrul „luptei împotriva schismaticilor" din Rusia Mică [26]. O altă posibilitate avea să fie deschisă de scoaterea mănăstirilor călugărilor dominicani din Halici și Moldova de sub oblăduirea *Provinciei Poloniei* și încadrarea lor la 28 ianuarie 1378 în *So-*

---

[19] L. Waddingus, *Annales minorum seu trium ordinum a S. Francisco institutorum*, vol. VII, Quaracchi, 1932, p. 287.

[20] Ca parte integrantă a Provinciei Poloniei și Boemiei.

[21] C. Eubel, *Bullarium franciscanum sive romanorum pontificum constitutiones*, Roma, 1898, p. 605 ; Gh. Moisescu, *Catolicismul în Moldova până la sfârșitul veacului XIV*, București, 1942, p. 87 ; Sýkora, *Poziția*, p. 1143—1144.

[22] R. Loenertz, *Les missions dominicaines en Orient au quatorzième siècle et la Société des Frères Pérégrinants*, în „Archivum Fratrum Praedicatorum", V, 1935, p. 14 ; W. Abraham, *Biskupstwa łacińskie w Mołdawii w wieku XIV i XV*, în „Kwartalnik Historyczny", XVI, 1902, p. 374—376.

[23] *Acta Urbani V*, p. 347.

[24] *Archivum Franciscanum Historicum*, III, 1910, p. 700.

[25] Carol IV pretindea după moartea lui Cazimir cel Mare tronul Poloniei, iar prin aceasta își revendica și drepturile asupra Rusiei Roșii și a Moldovei (Sýkorâ, *Poziția*, p. 1135—1140 ; 1145—1150). Pentru situația internațională în centrul și estul Europei în această perioadă, vezi și G. Losher, *Königtum und Kirche zur Zeit Karls IV*, München, 1985.

[26] „...decernentes Antistites schismaticos, si qui forsitan sint in eis, tanquam reprobos et indignos, esse ab illis penitus amovendos ac ipsos tenore praesentium auctoritate praedicta amovemus ipsamque ecclesiam Haliczien. in archiepiscopalem seu mitropolitan. erigimus, statuentes quod eaedem Primisleine. Laudimierien. et Chelmen. ecclesiae dictae Haliczien. metropolitanae ecclesiae sint perpetuo suffraganeae et metropolitico iure subiectae, privilegiis, indultis, constitutionibus ac consuetudinibus contrariis non obstantibus quibuscunque." (*Acta Gregorii* XI, nr. 140 a, p. 263—266).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cietatea Fraţilor Peregrinanţi [27], creată pe la 1300—1304 din mănăstirile dominicane din Caffa şi Pera şi revitalizată — după ce era suprimată la 1363 — la 28 ianuarie 1375 printr-o decizie a lui Grigore XI [28] şi participarea nemijlocită a guvernatorului Rusiei Roşii, Ladislau de Oppeln [29].

În prima parte a domniei lui Petru I Muşatinul, familia domnească s-a aflat chiar sub oblăduirea spirituală a dominicanilor din Siret. Astfel, relatarea lui Ioan de Sultanieh de la începutul secolului XV ne spune că „domnul lor [Petru Muşatinul — *n.n.*] a fost odinioară convertit la credinţa noastră catolică şi îndeosebi mama sa doamna Margareta de către un frate predicator vicar general al acestor părţi" [30]. Mai mult decât probabilă este şi iniţierea unor contacte, cu concursul dominicanilor moldoveni, între conducerea Ţării Moldovei şi curia papală pe la 1377—1378, în urma cărora Margareta-Muşata primea iertarea totală de păcate în caz de moarte [31].

Despre situaţia deosebită a călugărilor dominicani de la Siret la sfârşitul anilor şaptezeci — începutul anilor optzeci ai secolului XIV ne vorbeşte şi tratamentul deosebit de care se bucurau ei din partea familiei domneşti. Margareta-Muşata va dispune înălţarea în capitala ţării „pentru fraţii predicatori" a unei biserici cu hramul Sfântul Ioan Botezătorul [32], căreia, la 1 mai 1384, Petru Muşatinul i-a întărit venitul vămii de la Siret [33].

*

Primii colonişti de origine armeană sunt atestaţi în regiunile de pe litoralul de nord al Mării Negre încă din secolul XI [34]. Veniţi mai întâi

---

[27] „...per suas certi tenoris letteras voluit et declaravit Lamburgen. Camicen. Simatricen. Lausucen. Primicellen. et Serethen. conventus praefati Ordinis in Russciae et Valachiae partibus consistentes, ad Societatem dictorum Fratrum Peregrinantium specialiter pertinere, prout in ipsis litteris plenius continetur" (*Ibidem*, nr. 247, p. 492—493).

Este vorba de oraşele Lvov, Cameniţa, Smotrycz (Smotrici), Przemysl şi Siret.

[28] R. Loenertz, *La Société des Frères Pérégrinants, Etude sur l'Orient dominicain*, Roma, 1937, p. 1—4.

[29] R. Loenertz, *La Société des Frères Pérégrinants, et les couvents dominicaines de Ruthénie et de Moldo-Valachie*, în „Archivum Fratrum Praedicatorum", IV, 1934, p. 8—13.

[30] „dominus ipsorum aliquando conversus fuit ad fidem nostram catholicam et specialiter mater sua domina Margarita per unum fratrem predicatorem vicarium generalem illarum partium" (Şerban Papacostea, *Un călător în Ţările Române la începutul veacului al XV-lea*, în „Studii", XVIII, 1965, nr. 1, p. 173).

[31] *Acte Gregorii XI*, nr. 248, p. 493—494.

[32] Tot de numele Margaretei — considerată greşit soţie a lui Alexandru cel Bun — este legată şi tradiţia ridicării unor biserici catolice la Baia, Săbăoani, Bacău şi Cotnari (V. Ghika, *Scrisoare a unui preot catolic pământean din secolul al 17-lea*, în „Revista catolică", IV, 1912, p. 580—587).

[33] *Documenta Romaniae Historica*. A, *Moldova*, vol. I, (1384—1448), întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu şi L. Şimanschi, Bucureşti, 1975, nr. 1 (în continuare: *DRH*, A. I), p. 1—2.

[34] V. Mikaeljan, *Kak i kogda voznikli armjanskie poselenija v Krymu*, în volumul *Istoričeskie svjazi i družba ukrainskogo i armjanskogo narodov*, Kiev, 1965, p. 172 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în partea de est a Crimeii [35] ei au populat, alături de etniile locale, multe așezări din spațiul nord-pontic [36].

Despre o populație armeană în Țara Moldovei se poate vorbi în mod sigur încă de la începutul existenței statului. Așezați la început, conform tradiției, în șapte orașe [37], dar, în mod sigur, prezenți la începutul secolului XV la Suceava, Siret, Hotin, Cetatea Albă și Chilia, ei au locuit în mare libertate [38] în *mahalale* separate [39], unde și-au ridicat biserici pentru oficierea cultului armenesc [40].

În spațiul geografic din apropierea Țării Moldovei armenii au avut o organizare bisericească proprie, în frunte cu un episcop. Mai întâi în Crimeea [41], iar apoi și în Rusia Mică, unde despre o primă episcopie armeană se poate vorbi sigur din anul 1364, când catolicosul Mesrop [42] numea Lvovul drept centru al respectivei episcopii [43]. Acest fapt va fi confirmat ceva mai târziu prin alte două enciclici ale catolicoșilor Constantin IV (1375) și Theodoros II (1384), în care alături de Lvov mai apar orașele Vladimir, Luck și Kiev [44].

La 1380 arhiepiscop al diocezei armene de Lvov devenea Ohanes [45], iar odată cu confirmarea lui, la 1388, îi erau puși sub ascultare și armenii din Suceava și Siret [46]. După această dată, primul superior al bisericii armene din Moldova atestat documentar urma să se deplaseze în noile orașe închinate păstoririi, unde, conform tradiției armene, ar fi

---

[35] *Ibidem*; A. Jakobson, *Armjanskaja srednevekovaja arhitektura v Krymu*, în „Vizantijskij Vremennik", VIII, 1956 (în continuare: Jakobson, *Armjanskaja*), p. 166—167.

[36] V. Mikaeljan, *K voprosu o gramote knjazja Fjodora Dmitrieviča*, în „Arheologičeskij Ežegodnik za 1964 god", 1965; V. Grigorjan, *Istorija armjanskih kolonij Ukrainy i Pol'ši (Armjane v Podolii)*, Erevan, 1980; I. Kripjakevič, *K voprosu o načjale armjanskoj kolonii vo L'vove*, în volumul *Istoričeskie svjazi i družba ukrainskogo i armjanskogo narodov*, Kiev, 1965.

[37] H. Siruni, *Armenii în România (cu prilejul unui centenar)*, în „Arhiva Românească", V, 1940; L. Polevoj, *Očerki istoričeskoj geografii Moldavii, XIII—XV vv.*, Chișinău, 1979, p. 36—38.

[38] Privilegiile pe care le vor primi armenii de la domnii moldoveni sunt bine cunoscute. Alături de ele, se pare că ei s-au condus și după culegeri de legi cu caracter laic și eclezlastic propril, cum ar fi așa-zisul „Sudebnicul lui Goș", de care s-a folosit comunitatea armeană din Lvov (V. Kul'čickij, *Armjanskij „Sudebnik" Goșa i ego primenenie vo L'vove*, în *Istoričeskie svjazi i družba ukrainskogo i armjanskogo narodov*, Kiev, 1965, p. 145—148).

[39] Pentru Suceava, vezi E. Emandi, M. Ceaușu, *Să nu dărâmi dacă nu știi să zidești. Contribuții la cunoașterea istoriei orașului Suceava, 1388—1988*, Rădăuți—Iași, 1991, p. 70—72.

[40] *Ibidem*.

[41] Jakobson, *Armjanskaja*, p. 171.

[42] Cu reședința la Sis (Asia Mică). Un alt centru al bisericii armene se afla în evul mediu la Erčimjadzin (Ercimiadzin) în Transcaucazia.

[43] J. Daškevič, *Kam'janec-Podilskij u virmenśkih džerelah XIV—XV st.*, în „Arhivi Ukrainji", XXIV, 1970, nr. 5 (în continuare: Daškevič, *Kam'janec*), p. 58—59.

[44] *Ibidem*.

[45] G. Petrowicz, *I primi due Arcivescovi di Leopoli*, în „Orientalia Christiana Periodica", XXXIII, 1967, p. 111—113.

[46] *Ibidem*, p. 115—116; Daškevič, *Kam'janec*, p. 63.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trebuit să se intereseze și de funcționarea unor instituții civile ale populației armenești, inclusiv a celei județătorești [47].

Dar, în spiritul politicii sale antibizantine [48], Vladislav Jagello îl confirma episcop al armenilor din Rusia Mică pe rivalul lui Ohanes, Grigore, context în care Petru I Mușatinul, Roman I (1391—1394) și Ștefan I (1394—1399) au refuzat să se conformeze recomandărilor făcute pentru Ohanes de către patriarhul Antonie IV, refuzându-i accesul la enoriașii din Țara Moldovei.

Doar la 1401, în cu totul alte condiții, Alexandru cel Bun (1400—1432) a ordonat supunerea armenilor din Țara Moldovei „acestui adevărat Ohanes", care se ridica la rangul de episcop „cu ajutorul domnului nostru, marele cneaz Vitovt" [49].

*

Olgierd nu a fost primul Mare Cneaz care a încercat să îmbrace manevrele politice ale statului lituanian cu cnezatele ruse apusene într-o haină confesională. Încă la sfârșitul secolului XIII — începutul secolului XIV, în timpul luptei pentru Polock, Turov și Tver, contracarând politica Bizanțului în estul Europei prin promisiuni de a trece populația lituaniană din statul lor la ortodoxie, ori prin evidențierea pericolului catolic, cnezii Viten (1295—1316) și Gedimin (1316—1341) au reușit să organizeze o mitropolie separată pentru pământurile ruse pe care le stăpâneau [50].

Și după anul 1364, când printr-o decizie a patriarhului Filothei era lichidată Mitropolia Lituaniei [51], Olgierd nu a încetat să insiste pe lângă Patriarhia de Constantinopol în vederea creării unei mitropolii separate pentru statul său, indiferent de opoziția Bizanțului [52]. La 1371, adresându-se patriarhului, el cerea ca în componența noii dioceze să fie inclus Kievul, ca centru mitropolitan, Novgorodul, Tverul, Smolenskul și episcopiile Rusiei Mici [53], la care, în același timp, avea pretenții și regatul polon [54]. Insistența lui Olgierd s-a încununat de succes în de-

[47] Vezi dispozițiile canonice de la 1246 ale catolicosului Constantin (K. Gandzakeci, *Istorija Armenii*, în *Pamjatniki pišmennosti Vostoka*, LIII, Moscova, 1976, p. 188—189).

[48] Despre locul Țării Moldovei în relațiile polono-bizantine de la sfârșitul secolului XIV și conflictul religios moldo-bizantin, vezi mai jos. Ohanes se afla în relații foarte bune cu Patriarhia de Constantinopol.

[49] „Am dat episcopului armenesc Ohanes bisericile armenești și pe popii lor; în întreaga noastră țară va fi volnic asupra armenilor cu dreptul său episcopal" (*DRH*, A, I, nr. 14, p. 21—22; P. Panaitescu, *Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru episcopia armeană din Suceava (30 iulie 1401)*, în „Revista Istorică Română", 1934, nr. 4, p. 44—46).

[50] Intențiile lui Viten se vor materializa la un an după moartea sa (Pavlov, *O načjale*, p. 25 și urm.; H. Jablonowski, *Westrussland zwischen Wilna und Moskau*, Leiden, 1955 (în continuare: Jablonowski, *Westrussland*), p. 74—75; V. Pašuto, *Obrazovanie Litovskogo gosudarstva*, Moscova, 1959, p. 389—390).

[51] *Russkaja istoričeskaja biblioteka. Pamjatniki drevnerusskogo prava*, Prilożenie. *(Pamjatniki russkogo kanoničeskogo prava XIII—XIV v.)*, S. Petersburg, 1908 (în continuare: *RIB*), nr. 15, p. 91—98.

[52] Darrouzès, *Regestes*, V, nr. 2592, p. 500—501.

[53] *RIB*, nr. 24, p. 140; Darrouzès, *Regestes*, V, nr. 2625, p. 258—259.

[54] Haliciul va fi pus, după cum știm, sub ascultarea candidatului lui Cazimir cel Mare, Antonie (Darrouzès, *Regestes*, V, nr. 2625, p. 258—259).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cembrie 1374, când era revitalizată Mitropolia Lituaniei cu Kiprian, bulgar de origine, în frunte [55], care de la această dată și până la 1389, când devine mitropolit al întregii Rusii [56], a fost sprijinul de nădejde, inițial al lui Olgierd [57], și mai apoi al lui Jagello [58], viitorul rege al statului polono-lituanian.

În ceea ce privește zonele de influență ale Mitropoliei Lituaniene, s-a spus, pe bună dreptate, că ele coincideau cu limitele influenței politice a cnezilor lituanieni [59], în condițiile slăbirii rolului Mitropoliei Rusiei Mici [60]. În aceste sfere, alături de Polonia se afla și o parte din litoralul moldovean, împreună cu Cetatea Albă, unde pe la 1386 era domn un oarecare Constantin [61].

Este posibil, deci, ca pe la 1374—1375 să asistăm la o nouă intrare a Cetății Albe și a întregului litoral moldovean sub oblăduirea spirituală nemijlocită a noii mitropolii creată de către lituanieni, în timp ce Kiprian era de fapt și capul bisericii ortodoxe din Halici [62].

La 4 martie 1386, în urma căsătoriei cu cea de-a doua fiică a lui Ludovic de Anjou, Jadviga, Jagello devenea primul rege al polono-lituanienilor [63]. Chiar după instalarea în fruntea noului stat, el a încercat să recupereze pozițiile pierdute de polonezi la sud-est de frontierele regatului, folosind în acest scop și avantajele provenite din moștenirea Marelui Cnezat.

Bizanțul, de la bun început, a văzut în acest nou stat un pericol grav pentru creștinii ortodocși din teritoriile învecinate Jagellonilor, iar unul dintre marii vinovați de ceea ce se întâmpla în Polonia era, în viziunea Constantinopolului, proaspătul aliat al lui Vladislav Jagello, Kiprian. Cu această ocazie, Sinodul, la 1387, i-a înaintat acestuia din urmă un șir de învinuiri, amenințându-l chiar cu judecata [64].

Tot în același an, la 26 septembrie, Petru I Mușatinul depunea la Lvov omagiul de vasalitate Coroanei Polone [65]. Acest lucru el îl făcea „după obiceiul bisericii de răsărit", sărutând crucea în mâinile lui Ki-

---

[55] I. Grekov, *Vostočnaja Evropa i upadok Zolotoj Ordy*, Moskova, 1975 (în continuare: Grekov, *Vost. Evropa*), p. 113. Este posibil ca Kiprian să fi venit în Lituania pe la sfârșitul anului 1372 (G. Prohorov, *Povest' o Mitjae. Rus' i Vizantija v epohu Kulikovskoj bitvy*, Leningrad, 1978 (în continuare: Prohorov, *Povest'*, p. 25), obținând încrederea lui Olgierd, care vedea în acesta „un al doilea Roman" (*RIB*, nr. 30, p. 163—170).

[56] În 1389—1406.

[57] Olgierd moare la 1377.

[58] Se pare că relațiile bune între Kiprian și Jagello s-au menținut până la începutul secolului XV (Jablonowski, *Westrussland*, p. 75).

[59] Grekov, *Vost. Evropa*, p. 115.

[60] Fijalek, *Biskup. greck.*, p. 24—37.

[61] Șerban Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*, în culegerea aceluiași autor, *Geneza statului în evul mediu românesc*, Cluj-Napoca, 1988, p. 97—112.

[62] *RIB*, nr. 30, p. 169—172.

[63] *Dzieje Polski*, Varșovia, 1975, p. 184—191.

[64] Grekov, *Vost. Evropa*, p. 187.

[65] M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II (documente externe), Iași, 1932, nr. 162, p. 599—600.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prian, mitropolitul Kievului [66], ca şi în cazul altor cnezi din pământurile ruso-lituaniene [67].

Acest din urmă eveniment a fost considerat de multe ori de o deosebită importanţă în evoluţia bisericii ortodoxe moldovene spre o mitropolie proprie, fie că este vorba de o negociere prealabilă dintre Ţara Moldovei şi Bizanţ [68], fie că depunerii omagiului de vasalitate de către domnul moldovean i-a premers acceptarea — de către Ţara Moldovei — a organizării unei dioceze ortodoxe în frunte cu un mitropolit, — în persoana lui Theodosie —, numit de către Patriarhia de Constantinopol [69].

Se pare, însă, că cea dintâi variantă este puţin probabilă, dat fiind locul, — deloc favorabil Constantinopolului —, pe care îl ocupa Kiprian la acea vreme în relaţiile polono-bizantine. Pe de altă parte, în cazul celei de-a doua posibilităţi, este foarte greu de explicat din ce cauză, după ce a acceptat înfiinţarea unei mitropolii pentru ţara sa cu un grec în frunte, Petru I Muşatinul a recurs la serviciul unor ierarhi locali — Iosif şi Meletie —, consideraţi de către Bizanţ „falşi episcopi", care „au furat biserica Russovlahiei" [70], fapt ce va conduce la excomunicarea clerului, mirenilor şi domnului Ţării Moldovei de către succesorul lui Theodosie, Ieremia, în primăvara-vara anului 1394 [71]. Şi aceasta, cu atât mai mult, dacă ar fi avut loc la 1387 o înţelegere între Bizanţ şi Moldova, problema titularului noii mitropolii — atât de importantă pentru ambele părţi — trebuia să constituie punctul cheie al unui eventual acord.

În acest caz, explicaţia trebuie căutată în situaţia specifică a Ţării Moldovei, caracterizată prin încercările tânărului stat de la est de Carpaţi de a se elibera de dominaţia regatului ungar prin apropierea de uniunea polono-lituaniană şi poziţia pe care o va adopta Bizanţul în evoluţiile politice din sud-estul Europei.

Cele spuse mai sus ne uşurează înţelegerea sensului participării lui Kiprian la omagiul depus de Petru I Muşatinul regelui polono-lituanian. Fără îndoială, în prezenţa acestui înalt ierarh la Lvov era interesat mai întâi Vladislav Jagello, pentru care, aşa cum arată mai multe cazuri din raporturile lui cu cnezii locali din teritoriile ruso-lituaniene, era foarte importantă asigurarea credinţei de către noii vasali în faţa propriului superior bisericesc al acestora din urmă. Aşadar, pentru regele polono-lituanian, Kiprian nu era altcineva decât stăpânul spiritual al domnului moldovean, care între timp îşi mărise domeniile până la Cetatea Albă, unde încă pe la 1360 Olgierd instala un episcop ortodox.

---

[66] *Ibidem.*

[67] Asemenea jurăminte au fost depuse de majoritatea cnezilor din regiunile respective (Grekov, *Vost. Evropa*, p. 183).

[68] Şerban Papacostea, *Întemeierea Mitropoliei Moldovei: implicaţii central-sud-est europene*, în *Românii în istoria universală*, III/1, Iaşi, 1988 (în continuare: Papacostea, *Implicaţii)*, p. 528.

[69] Ştefan S. Gorovei, *La începutul relaţiilor moldo-bizantine: contextul întemeierii Mitropoliei Moldovei*, în *Românii în istoria universală*, III/1, Iaşi, 1988, p. 870.

[70] *FHDR*, nr. 47, p. 243—245; nr. 48, p. 245—247; nr. 49, p. 247—251; Darrouzès, *Regestes*, VI, nr. 2993, p. 259—260; nr. 2994, p. 260—262; nr. 2995, p. 262—263; nr. 2996, p. 263—264.

[71] Darrouzès, *Regestes*, VI, nr. 2955, p. 229—230; nr. 2956, p. 230.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În acest context, menționăm că în timpul trecerilor sale prin Moldova (1378—1379 ; 1389), Kiprian făcea câte o escală la cetatea de la limanul Nistrului [72].

Patriarhia de Constantinopol a încercat să intervină în acest spațiu geo-politic, unde prevederile canoanelor bisericii ortodoxe erau deseori suprimate de interesele politice [73]. În cazul Moldovei, cea mai bună soluție a fost considerată crearea unei mitropolii separate pentru populația ortodoxă dintre Carpați, Marea Neagră și Nistru — eveniment care poate fi plasat, conform știrilor din *Ekthésis néa*, între anii 1381 și 1386 [74], ori la începutul celei de-a doua păstorii a lui Antonie IV, adică în iarna anului 1389 [75].

Paralel cu decizia de a-și impune candidații la scaunul Moldovlahiei prin trimiterea lui Theodosie [76], și, între 1391 și 1392 [77], a lui Ieremia [78], Patriarhia de Constantinopol a sperat să schimbe situația din Rusia Mică și Țara Moldovei și prin transformarea așezământului călugăresc de la Peri în mănăstire patriarhală. Acest lucru se întâmpla, așa cum au remarcat K. Chodynicki și Șerban Papacostea, în condițiile existenței unui acord ungaro-bizantin ostil alianței polono-lituaniano-moldovene [79]. Aspectul lui ecleziastic a fost discutat în august 1391 la întâlnirea lui Antonie IV cu Balc și Drag, voievozi de Maramureș. Drept rezultat, se convenea că mănăstirea cu hramul Sfântul Arhanghel Mihail va deveni stavropighie patriarhală, iar ieromonahul Pahomie, în calitate de „categumen și exarh", să aibă voie „să supravegheze preoții aflați în zisele ținuturi, precum și poporul" [80].

---

72 Cu ocazia deplasărilor la Constantinopol. L. Dmitriev, *Literaturno-knižnaja dejatel'nost, mitropolita Kipriana i tradicija velikotyrnovskoj knižovnoj školy*, în volumul *Těrnovska knižovna škola*, tom. II, Sofia, 1980, p. 65 ; Prohorov, *Povest'*, p. 186—187.

73 Amintim aici două episoade semnificative din biografia episcopului de Luck, Ioan. Fiind chemat în fața Sinodului la 1393, în legătură cu conferirea de la sine putere a unor drepturi în Halici, el răspundea că are respectiva mitropolie de la Jagello, care îi este domn și stăpân. Tot el îi va promite solemn la 1398 regelui polon „двесте гривенъ русскихъ, а тридцать конй" în caz dacă va fi ajutat să-și mențină controlul asupra acestei mitropolii (*RIB*, nr. 39, p. 261—264 ; *Gramoty velikih knjazej litovskih s 1390 po 1589 godu*, ed. V. Antonovič, K. Kozlovskij, Kiev, 1868, nr. 2. p. 4).

74 V. Laurent, *Aux origines de l'eglise de Moldavie. Le métropolite Jérémie et l'évêque Joseph*, în „Revue des Études Byzantines", V, 1947, p. 163 ; J. Darrouzès, *Ekthésis néa manuel des pittakia du XIV-e siècle*, în „Revue des Études Byzantines", XXVII, 1969, p. 29—31.

75 Darrouzès, *Regestes*, VI, nr. 2900, p. 185—186.

76 Ca reacție la nominalizarea de către Constantinopol a acestui mitropolit, este posibil ca Petru I Mușat să-l fi trimis între 1389 și 1391 pe Iosif în Halici spre a fi hirotonisit de bătrânul Antonie (Kiprian devenise deja mitropolit al întregii Rusii).

77 Darrouzès, *Regestes*, VI, nr. 2900, p. 185—186.

78 El va da dovadă de o mai mare intransigență în raporturile sale cu autoritățile moldovene, mergând, așa cum am văzut, până la excomunicarea Țării.

79 K. Chodynicki, *Kościo pravoslawny a Rzeczpospolita. Zarys historiczny (1370—1632)*, Varșovia, 1934, p. 31—32 ; Papacostea, *Implicații*, p. 531 și urm.

80 *FHDR*, nr. 34, p. 231—233. Se aveau în vedere Sălajul, Sânnicoară, Ugocea, Beregul, Ciceul, Ungurașul și Bistra, pe care Petre Ș. Năsturel le consideră „țări" ale românilor din Maramureș (P. Ș. Năsturel, *Mănăstirea Perii Maramureșului la 600 de ani*, comunicare susținută la Freiburg la 5 octombrie 1991).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La întoarcerea din Constantinopol, pentru a marca acest moment, frații Balc și Drag au dăruit respectivei mănăstiri satele Taras, Crivici și Gruşevo (Peri) [81], întărite încă o dată la 1404 de către fiii celui dintâi, Dumitru și Alexandru [82].

Concomitent cu acest act, care sub aspect politic era gândit de către Sigismund de Luxemburg drept mijloc de readucere a Moldovei sub ascultarea coroanei ungare [83], a urmat dispoziția Patriarhiei de Constantinopol ca, după moartea lui Antonie, ieromonahul Simeon să preia conducerea bisericii haliciene [84]. Această din urmă acțiune trebuia să fie conjugată cu sprijinul principelui Podoliei, Theodor Koriatovici [85].

Intențiile Bizanțului, însă, au fost respinse categoric atât de uniunea polono-lituaniană, cât și de Țara Moldovei. După decesul mitropolitului (Antonie), Jagello și-a impus voința, instalându-l în capul bisericii din Rusia Mică pe episcopul de Luck [86], iar Țara Moldovei a refuzat serviciile mitropoliților trimiși de Constantinopol, mulțumindu-se cu o episcopie, condusă de un „episcop fals", și aflată sub controlul Haliciului.

În sfârșit, la 1391, episcopia catolică de Siret, al cărei prim episcop era transferat cel târziu la 1387 la Vilno, unde a rezidat până la 1398 [87], reintra în dependența Haliciului [88].

---

[81] Conform unui act editat la Praga în 1930 (A. Petrov, *Drevnejšie gramoty po istorii karpatskoj cerkvi i ierarhii, 1391—1418 g.*, Praga, 1930, nr. II, p. 156—157).

[82] *Ibidem.*

[83] Papacostea, *Implicații*, p. 533—534.

[84] *Acta Patriarchatus Constantinopolitani (1315—1402)*, ed. F. Miklosich, J. Müller, vol. I—II, Viena, 1860—1862 (în continuare : *APC)*, p. 157 ; *FHDR*, nr. 35, p. 233.

[85] Papacostea, *Implicații*, p. 534.

[86] *APC*, p. 180—181.

[87] M. Trajdos, *Krakowscy „markowie" za panovania Wladyslawa II Jagielly (1386—1434)*, în „Studia Historyczne", XXV, 1982, nr. 3, p. 385. În ce privește succesorii lui Andrei Jastrzebiec, sursele documentare sunt destul de lacunare, iar deseori chiar contradictorii (B. Gams, *Series episcoporum ecclesiae catholicae*, vol. I, Ratisbonne, 1873, p. 365 ; I. Filitti, *Din arhivele Vaticaunlui*, I. *Documente bisericești*, București, 1913 (1914), p. 365—367, 374—377, 534, 540).

[88] L. Waddingus, *Annales minorum seu trium ordinum a S. Francisco institutorum*, vol. IX, Quaracchi, 1932, p. 119—120.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VIOREL M. BUTNARIU

LEGITIMITATE ŞI INOVAŢIE ÎN STATUTUL POLITICO-JURIDIC AL REGATULUI MAGHIAR. ANII 1526—1570

Complexitatea raporturilor internaţionale în secolul XVI s-a aflat în intimă legătură cu desfăşurarea evenimentelor raportate la expansiunea atlantică şi cea otomană. Dacă „internaţionalizarea" unor pieţe regionale, prin cuprinderea Lumii Noi în sfera dominaţiei europene, a permis branşarea metalelor preţioase americane la sursele de mirodenii orientale, lărgirea sferei de unitate politică a popoarelor sunite a sporit potenţialul ameninţător al acestora la adresa lumii creştine. Amplificarea fenomenului războiului şi extinderea lui dincolo de limitele geografice ale Europei a căpătat tot mai acut, în pofida pretextelor insidioase de apărare „legitimă" ori lealitate „ocrotitoare", chipul unui expansionism represiv. De aceea, într-o epocă în care „revelaţiile" călugărului Philotheios din Pskov edificau viziunea imperială moscovită, tendinţele hegemonice ale împăraţilor şi sultanilor, susţinute teologic [1], au determinat Curţile europene la reevaluarea ideii de solidaritate creştină în faţa „sabiei Islamului". Drept urmare, posibilele echivalenţe atribuite ideatic şi conjunctural noţiunilor de *creştinătate* şi *Europa* s-au dovedit efemere, suspiciunea şi ostilitatea dintre state subminând ordinea spirituală ce a putut crea doar alianţe, nu şi unitate politică. Apoi, cortegiul de amărăciuni şi pregnanţa urii faţă de forţele capabile de agresiune au provocat o redimensionare a conceptului de *securitate* din partea celor care raportaseră, până atunci, acest principiu doar la expansiunea otomană, contribuind decisiv la maturizarea „raţiunilor de stat" odată cu trecerea principiului echilibrului de forţe în domeniul public, afirmarea idealului „naţional" şi secularizarea politicii pe măsura desprinderii de morală.

În acest cadru al îndoielilor şi căutărilor, exceselor şi ororilor înfăptuite de contemporanii „revoluţiei galileice", s-a înregistrat o endemică stare de conflict provocat şi întreţinut, în principal, de rivalitatea habsburgo-otomană. Confruntarea dintre lumea catolică, intolerantă şi cu pretenţii de dominaţei universală, şi cea islamică, inflexibilă şi tentaculară, ce urmărea aceleaşi obiective, a ameninţat grav securitatea statelor europene din rândul cărora principala victimă a fost Ungaria.

[1] H. G. Koenigsberger, G. Mosse, *L'Europe au XVIe siècle* (trad. de l'anglais par S. Chassagne) Paris, 1970, p. 177—202.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prin ocuparea succesivă de teritorii ale Regatului, atât de imperiali cât mai ales de otomani, statul maghiar a fost redus treptat la regiunile sale răsăritene, situate între Carpaţi şi Tisa, ale căror statut juridic şi regim politic, potrivit intitulaţiei suveranilor emitenţi de acte diplomatice şi monede, s-a modificat abia după 1570.

Observaţiile de mai sus au menirea de a „argumenta" preocuparea noastră consacrată examinării evenimentelor care au debutat cu dezmembrarea Regatului şi au condus la organizarea Principatului Transilvaniei, ceea ce în cronologie absolută se raportează la anii 1526, respectiv 1570. Abundenţa studiilor consacrate temei noastre înlesneşte angajarea demersului istoric ce îşi propune ilustrarea manierei în care statul maghiar şi-a păstrat individualitatea politico-instituţională prin secularizarea motivaţiei dinastice. Am adăuga nevoia actualizării studiului în pas cu istoriografia generală în sensul întoarcerii la sursele istorice primare printr-o judecată imparţială, chiar dacă străduinţa ne-ar pune în dezacord cu o anume latură a sensibilităţii contemporane, istovită de risipa controverselor etnopolitice şi primejdios întreţinută printr-un aparat conceptual inadecvat şi confuz. După opinia noastră, „recuperarea" unui fragment din istoria veacului XVI, prin renunţarea la exagerări ori note de senzaţional, oferă un fericit prilej de reînchegare a dialogului bazat pe un limbaj comun şi adevăr, în respectul înfăptuirilor demne de numele de om. Nesocotirea acestei nevoi va denatura relevarea optimistă a faptelor şi ideilor forţă de care a fost legată devenirea statelor şi naţiunilor, ducând invariabil la aceleaşi revendicări exaltate asupra unui trecut triumfal în replică cu *celălalt*, nu mai puţin dispus la supralicitarea „adevărurilor" proprii.

*

Este neîndoielnic că anul 1526 se constituie într-un moment de răscruce în istoria sud-estului european. Pe drept cuvânt, tragicul eveniment de la Mohács, calificat de contemporani drept o catastrofă naţională, a reprezentat deznodământul firesc al decăderii economice şi subminării statalităţii maghiare. În general, regalitatea s-a dovedit neputincioasă în edificarea unui sistem ierarhic centralizat şi loial statului, a cărui încarnare ar fi trebuit să-l reprezinte [2]. Incapabil să domine clar situaţia, monarhul a rămas cantonat în postura sa aristocratică de purtător al Coroanei Sfântului Ştefan, plasată *de jure* în sfera succesorală a Curţii imperiale, în vreme ce *de facto* mai rămânea doar un atribut viager al suveranului maghiar. De altfel, tratatele de la Oedenburg (1463) şi Pressburg (1491) o dovedeau practic [3]. Apoi, regimul Ordinelor, odată

---

[2] Akos v. Timon, *Die Entwicklung und Bedeutung des öffentlichrechtlichen Begriffs der Heiligen Krone in der ungarischen Verfassung*, în *Festschrift Heinrich Brunner*, Weimar, 1910, p. 300 sq ; Ioan Lupaş, *Mitul „sacrei coroane" şi problema transilvană*, în *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, III, Sibiu, 1941, p. 294 — —311 ; Tudor Drăganu, *La doctrine juridique de la Couronne hongroise*, Sibiu, 1944, p. 24.

[3] Karl Nehring, *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III, und das Reich, Zum hungarisch-habsburgischen Gegensatz im Donauraum*, München, 1975 ; Edouard Sayous, *Histoire générale des Hongrois*. Seconde édition (revisée par André E. Sayous et J. Dolenecz), Budapest — Paris, 1900, p. 271.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

consolidat, a provocat grave conflicte interne între magnații „legitimiști" și nobilirea „națională" [4]. Prea slabi pentru a se remarca militar, pe măsură ce ofensiva otomană progresa în Peninsula Balcanică, primii s-au întors spre ajutorul din afară și au spr,jinit pretențiile dinastice ale Habsburgilor la tronul Ungariei, în vreme ce ultimii au rămas consecvenți principiului electiv și al regelui național. Disputa a luat proporții după dieta de la Rákos [5], din 1505, și mai cu seamă după încheierea pactului de familie la Viena (1515) în urma căruia proiectul de căsătorie a fraților jagelloni, Ludovic și Anna, cu prinții de Habsburg, Maria și, respectiv, Ferdinand, a pus pe baze noi influența imperialilor în Ungaria și Boemia [6]. Conflictul ireductibil dintre partidele care susțineau, fiecare, propriul model de monarhie s-a transformat, după stingerea ramurii ungaro-cehe a Casei jagellone, din practică în sistem. Dacă magnații din Ungaria Superioară, conduși de palatinul Ștefan Báthory, s-au supus Vienei, nobilii grupați în jurul lui Ioan Zápolya, voievodul Transilvaniei, au sperat în curmarea succesiunii la tron a prințului habsburg [7].

Nu intenționăm să detaliem manifestările xenofobe ori proimperiale cristalizate în hotărârile dietale care au „oferit" Ungariei doi regi. Cu prilejul întrunirii partizanilor săi la Tokáj (octombrie 1526), Zápolya a fost propus rege, iar o lună mai târziu era *ales* și *încoronat* la Alba Regia (Székesfehérvár). Aceeași adunare i-a declarat infideli pe ungurii care reprezentau, de față, Stările de la Comorn și Pozsony (Pressburg), întrucât aceștia s-au apropiat de Austria [8]. Ferdinand a *primit* Coroana Sf. Venceslas la Praga (octombrie 1526), a fost *proclamat* rege la Pozsony (decembrie), act recunoscut de dieta croată (ianuarie 1527), iar, mai târziu, după intrarea în Buda (august) a primit cununia cu Anna Jagello de la Podmanicky, episcop de Nitra [9]. În lunile următoare, ambii suverani au convocat adunări dietale care au elaborat articole de legi, în principal cu caracter fiscal, succesoral și penal, acestea din urmă îndreptate contra partizanilor adversarului. Cum vestea încoronării lui Zápolya a provocat un ecou deloc neglijabil la Viena, remarcăm interesul manifestat de Ferdinand pentru cunoașterea reglementărilor juridice votate la Alba Regia. De aceea, episcopul Rauber Christophor von Leibach va trimite la Viena un raport rezumativ din care rezultă clar că partea de răsărit a Regatului avea legi cu totul separate care reglementau activitatea instituțiilor sale [10].

---

[4] *Histoire de la Hongrie des origines à nos jours* (publié sous la direction de Ervin Pamlényi), Budapest 1974 (în continuare, *Histoire de la Hongrie*), p. 117—124.

[5] Édouard Sayous, *op. cit.*, p. 273—274.

[6] Sub rezerva împlinirii majoratului, când contractarea căsătoriei trebuia să fie sancționată de Stările maghiare și boeme ; cf. Louis Leger, *Histoire de l'Autriche — Hongrie depuis les origines jusqu'à l'année 1878*, Paris 1879, p. 248.

[7] Albert Lefaivre, *Les Magyars pendant la domination ottomane en Hongrie (1526—1722)*, I, Paris, 1902, p. 40.

[8] Édouard Sayous, *op. cit.*, p. 290 ; Albert Lefaivre, *op. cit.*, p. 38, 40.

[9] Albert Lefaivre, *op. cit.*, p. 42, 45—46.

[10] Alexandru Herlea, *Instituția dietei în Transilvania autonomă*, în *Studii de istorie a dreptului. I. Organizarea de stat*, Cluj-Napoca, 1983, p. 50, nota 29.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Hotărârea lui Zápolya de a domni în chip absolut independent o dovedeşte şi intitulaţia *Ioannes D. G. Rex Hungariae, Dalmatiae, Croatiae,* utilizată în majoritatea actelor diplomatice emise până la sfârşitul domniei sale, în vreme ce formula *Ioannes D. G. Rex Hungariae, Bohemiae, Croatiae, Marchio Moraviae ac Lusatiae et utriusque Silesiae Dux etc.* [11] a rămas doar o intitulaţie de pretenţie, mai rar întâlnită şi exprimând intenţii ce nu sunt greu de bănuit. Aceeaşi formulă de devoţiune, ce conferea suveranului autoritatea de drept şi absolută, este întâlnită şi în diplomaţia „regelui neam" [12], intitulat *Ferdinandus D. G. Rex Hungariae et Bohemiae, Infans Hispaniarum, Archidux Austriae, etc.* [13].

Un loc cu totul particular l-a jucat politica externă, ce a căpătat o extensie fără precedent. Negocierile purtate de episcopul Francisc Frangepan şi savantul prelat Verancsics cu papa Clement VII, Liga de la Cognac şi cardinalul Wolsey s-au finalizat prin recunoaşterea noului rege ales şi încoronat [14]. A existat, apoi, o misiune franceză în Polonia unde ambasadorul Antoine de Rincon a câştigat o parte din nobilime pentru cauza antiimperială [15], în vreme ce Sigismund I Jagello şi-a motivat rezervele invocând considerente dinastice [16]. Cum era de aşteptat, Casa de Austria şi-a manifestat prompt atitudinea contestatară şi tendinţele integratoare prin declanşarea operaţiunilor militare. Trupele lui Ferdinand au pătruns în Ungaria, unde au fost întâmpinate de nobilimea rămasă credincioasă, iar voievodul Petru Perenyi i-a predat Coroana Sf. Ştefan în speranţa dobândirii ereditare a Transilvaniei [17]. Se părea că încoronarea prinţului habsburg la Alba Regia (13 noiembrie 1527) şi retragerea lui Zápolya în Polonia au încheiat disputa dintre partizanii autonomiei „naţionale" şi adepţii solidarităţii creştine în folosul acestora din urmă.

Când totul părea terminat, pe eşichierul politic şi-au făcut apariţia noi diplomaţi de anvergură, stăpâniţi de gustul aventurii şi ambiţii personale, pe care posteritatea i-a înscris în rândul victimelor poftei maniacale de putere. Este totuşi de observat că intrarea călugărului George Utissenovich Martinuzzi şi influentului Aloisio Gritti în slujba lui Zápolya a produs o modificare de substanţă în politica maghiară. Primul l-a convins pe rege de utilitatea trimiterii lui Hieronim Laski la Poartă, al doilea i-a înlesnit solului ungur primirea în audienţă la

[11] Documentul din 27 iunie 1529, emis la Lipova, prin care era conferit aşezării dreptul de oraş liber regal, „spre a se bucura de aceleasi libertăţi şi privilegii avute de Buda"; Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, II/3 (1510—1530), Bucureşti, 1892 (în continuare, Hurmuzaki, *Documente)*, p. 641—643 (CCCCXXXIX).

[12] *Catalogul documentelor turceşti* (întocmit de Mihail Guboglu), II, Bucureşti, 1965 (în continuare, *Catalogul documentelor turceşti)*, p. 4 (5).

[13] *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti, Acte şi scrisori (1527—1572)* edit. Andrei Veress), I, Bucureşti, 1929 (în continuare, A. Veress, *Documente)*, p. 5—6 (6).

[14] Édouard Sayous, *op. cit.*, p. 290—291.

[15] Rodica Ciocan, *Politica habsburgilor faţă de Transilvania în timpul lui Carol Quintul*, Bucureşti, 1945, p. 37.

[16] Édouard Sayous, *op. cit.*, p. 291.

[17] Ladislas Makkai, *Histoire de la Transilvanie*, Paris, 1946, p. 121.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

favoriții sultanului [18]. Colaborarea cu puterea otomană, ce l-a recunoscut pe Ioan Zápolya rege și i-a oferit protecție [19], era dictată de situația specială a Ungariei ce încetase să mai reprezinte o putere militară și, cu atât mai periculos, era amenințată de transformarea într-o provincie imperială. Tragismul noilor realități a impus lui Zápolya păstrarea proporțiilor prin combaterea pericolului germanizării la adăpostul puterii suzerane, măsură ce îi asigura salvarea valorilor politice și spirituale ale ungurilor. Era un principiu modern, ce abandona idealul unității spirituale creștine în folosul individualității statale. Ungaria devenea un instrument de presiune al Islamului asupra domeniilor austriece învecinate și, prin aceasta, principalul teatru european al confruntărilor militare habsburgo-otomane. A dovedit-o demonstrația de forță din toamna anului 1529, prin care sultanul și-a manifestat răspicat hotărârea de a face ordine în Ungaria, prin reînscăunarea lui Zápolya și asediul Vienei [20].

Refuzul imperialilor de a recunoaște lui Zápolya titlul de *rege al Ungariei* a întreținut și în anii următori o stare conflictuală, încheiată temporar de armistițiul habsburgo-maghiar din 12 mai 1535 de la Viena. Cu acest prilej, emisarii imperiali au avansat omologilor maghiari propunerea lui Ferdinand de recunoaștere a prințului Ioan drept rege viager al Ungariei, cu condiția ca regele roman, ce se obliga să rezerve prezumtivilor urmași ai lui Zápolya stăpânirea domeniului Zips, să fie recunoscut moștenitorul său [21].

Nu intră în obiectivul studiului nostru analiza detaliată a tratatului secret din 24 februarie 1538 ce punea capăt războaielor prin care „aproape tot Regatul a fost pustiit prin fierul și focul dușmanului, sfâșiat de uri, jafuri și crime interne". Subliniem doar că acceptarea, aprobarea, ratificarea și întărirea lui de Zápolya și Ferdinand s-au făcut pe baza principiilor *uti possidetis* și *vita durante*. Cei doi rivali își păstrau și garantau reciproc „în deplinătatea puterilor regale, acea parte a Regatului și a provinciilor supuse și stăpânite de fapt" doar pe timpul domniei lui Zápolya. Tratatul de la Oradea [22], ce prezuma refacerea integrității Ungariei sub egida Vienei, a oferit regelui roman temeiul de drept asupra moștenirii regelui Ioan. El a fost invocat de Ferdinand în scrisoarea adresată papei Paul III când, după extincția lui Zápolya, o parte a nobilimii din Regat i-a contestat drepturile succesorale [23], iar domnia țării a fost încredințată de sultan „fiului sus-numitului crai Ianoș", măsură comu-

---

[18] Édouard Sayous, *op. cit.*, p. 291—294 ; Albert Lefaivre, *op. cit.*, p. 47 ; Rodica Ciocan, *op. cit.*, p. 41—44.

[19] *Catalogul documentelor turcești*, II, p. 4 (5).

[20] Mehmed bin Mehmed, *Nuhbet — üt — tevarih ve'l — ahbar* (Ed. Istanbul, 1860 1276), vol. I, în *Cronici turcești privind țările române, Extrase, I, Sec. XV — mijlocul sec. XVII* (volum întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa Mehmet), București, 1966 (în continuare, *Cronici turcești, I*), p. 409—410 ; Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman până la 1656*, București, 1978, p. 175—177.

[21] *Österreichische Staatsverträge, Fürstentum Siebenbürgen (1526 — 1690)*, bearbeitet von Roderich Gooss, Wien, 1911 (în continuare, *Gooss*), p. 42.

[22] *Ibidem*, p. 65—85.

[23] 13 august 1540, Viena ; Hurmuzaki, *Documente*, II$_1$ (1531—1552), București 1894, p. 245—247 (CXXXIV).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nicată de padişah suveranului polon câteva luni mai târziu [24]. Discreţionismul otoman, bazat pe schema „coranică" şi stilul „sultanic", şi aflat în totală contradicţie cu spiritul contractualist european [25], a dat Habsburgilor noi impulsuri spre acţiuni care au făcut de neînlăturat declanşarea conflictului.

În vara anului 1541, campania otomană s-a îndreptat hotărât asupra Ungariei ocupată de trupele imperiale [26]. Insistăm numai asupra evenimentelor care au decurs din ocuparea Budei şi transformarea părţii centrale a Regatului în vilaiet. Potrivit surselor documentare, minorul Ioan Sigismund, pus sub tutela lui Martinuzzi şi regenţa Isabellei, a primit de la sultan domnia ţării rămasă neocupată, mai exact teritoriile situate la est de Tisa [27]. Ţara era pustiită, fără finanţe şi armată iar Isabella, bănuită de intenţii autoritare, a fost întâmpinată de o nobilime ostilă ce a refuzat prestarea jurământului de credinţă [28]. De aceea, reşedinţa regală a fost stabilită la Lipova de unde, la 18 octombrie 1541, regina-văduvă scria castelanului de Cracovia [29]. La aceeaşi dată, întrunită în dieta de la Debrecen, nobilimea din *Partium* recunoştea domnia regelui Ioan şi accepta suzeranitatea Porţii [30]. Cum instalarea garnizoanelor otomane în teritoriile învecinate a creat o situaţie periculoasă, iar destinul politic al nobilimii maghiare aflată în vilaietul de Buda constituia pentru stările transilvane o lecţie dură şi un serios avertisment, Martinuzzi, episcop de Oradea, a cerut dietei de la Târgu Mureş (ianuarie 1542) recunoaşterea lui Ioan Sigismund, căruia sultanul i-a încredinţat *„partea Regatului Ungariei dincoace de Tisa şi Regatul Transilvaniei"* (subl. ns.) [31]. Cum

---

[24] 13—22 octombrie 1540, Constantinopol ; *Catalogul documentelor turceşti*, II, p. 7 (13) ; *Documente turceşti. I (1455—1774)* (ed. Mustafa A. Mehmet), Bucureşti, 1976 (în continuare, *Documente turceşti. I*), p. 31—34 (21). Măsura a fost comunicată Fratelui George, episcop de Oradea, de trimişii unguri la Poartă (17 octombrie 1540, Constantinopol) ; Hurmuzaki, *Documente*, II$_4$ (1531—1552), Bucureşti, 1894, p. 257—258 (CXXXIX).

[25] Abel Armand, *La convention de Nedjrân et le développement du „droit des gens" dans l'Islam classique*, în *Revue internationale des droits de l'antiquité* Mélanges Fernand De Visscher. I, an II, tome 2, Bruxelles, 1949, p. 1—17 ; Valentin Al. Georgescu, *Bizanţul şi instituţiile româneşti până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Bucureşti, 1980, p. 127—128 ; Viorel Panaite, *Din istoria dreptului islamic al popoarelor : doctrina „djihad"-ului*, în *AIIAI*, XXII, 1985, p. 707—718 (I) ; XXIII$_1$, 1986, p. 406—418 (II) ; idem, *Consideraţii privind legea păcii în Islamul medieval*, în *AIIAI*, XXIV$_2$, 1987, p. 567—586 (I) ; XXV$_2$, 1988, p. 397—413 (II) ; XXVI$_1$, 1989, p. 481—497 (III).

[26] Aurel Decei, *op. cit.*, p. 191—192.

[27] Muhieddin al — Djemali, *Tevarih — i Al — i Osman* (ed. F. Giese, Breslau, I, p. 148—149), în *Cronici turceşti, I*, p. 189 ; Lufti Paşa, *Tevarih — i Al-i Osman* (Ed. Ali, Istanbul, 1923/1341), în *Cronici turceşti, I*, p. 249 ; Mustafa Gelalzade, *Tabakak al — memalik ve daradjat al — mesalik* (ed. S. Tokdemir, Istanbul, 1937), în *Cronici turceşti. I, p. 272 ; Hurmuzaki, Documente*, II$_1$ (1451—1575), Bucureşti, 1891, p. 219 (CLXXXI).

[28] H. Márczali, în *Nagy képes Világtörténet* [Colecţia „Istoria ilustrată a lumii"], vol. VII : *Az ujkor. I. Resz : a reformatio kora* [Epoca modernă. Partea I : Epoca Reformei], Budapest, f.a., p. 478.

[29] A. Veress, *Documente*, I, p. 24—25 (24).

[30] *Kurze Geschichte Siebenbürgens*. Herausgegeben Béla Köpeczi, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990 (în continuare, *Kurze Geschichte*), p. 250.

[31] Hurmuzaki, *Documente*, II$_4$ (1531—1552), Bucureşti, 1894, p. 284—285 (CLV).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

obiectivul suprem rămânea reorganizarea Regatului mai mult în perspectiva decât din retrospectiva istoriei, punctul de plecare l-a constituit Uniunea stărilor din Transilvania. Întruniți la Turda (29 martie 1542), reprezentanții celor trei *natio* au convenit ca pe viitor „toate treburile Regatului să fie ordonate într-un mod și după sfatul cumpătat și consensul tuturor“ [32]. Odată cu extinderea, pentru prima oară, a sistemului „tripartit“ asupra întregii țări, a fost organizat guvernul și stabilit impozitul pe poartă. Noul stat, devenit Regatul celor trei națiuni politice, pe care se întemeia ordinea politică și socială, s-a supus suzeranității Porții, dieta de la Turda (decembrie 1542) hotărând plata tributului [33]. Dreptul „națiunilor“ de alegere a regelui a fost stabilit în februarie 1543 la Cluj [34] iar, în august 1544, dieta de la Turda, ce reunea pentru prima dată și reprezentanții din *Partium*, l-a însărcinat pe Martinuzzi cu administrarea afacerilor publice și a hotărât ca pe viitor să fie ținută anual o singură adunare pe țară [35]. Trebuie să subliniem că indiferent de țelurile partizane atinse de „națiunile“ privilegiate, care au lămurit temporar certurile mai vechi, echilibrul instituit prin organizarea Regatului maghiar al stărilor se înfățișează ca un obiectiv concret și realizabil. Relevanța faptelor consemnate de numeroase surse documentare infirmă acele opinii confuze ori exagerate care avansează ideea desprinderii acum a Transilvaniei într-o formă proprie de viață politico-instituțională, a Principatului autonom tributar Porții [36]. Dimpotrivă, pier-

[32] *Ibidem*, p. 289—292 (CLIX).
[33] *Ibidem*, p. 333—335 (CXCII, CXCIII).
[34] *Ibidem*, p. 338—339 (CXCVI).
[35] *Ibidem*, p. 364—366 (CCXIV).
[36] Fără îndoială, intitulația suveranilor Transilvaniei, după 1541, poate provoca unele confuzii în ce privește accepțiunea dată termenului *princeps*: aceea de „principe“ ca titlu nobiliar dobândit, ori de „prinț“, ca demnitate sau rang nobiliar moștenit. Cum izvoarele din epocă, într-o formă sau alta, fac dovada că până la 1570 chiar cei care i-au contestat lui Ioan Sigismund titlul de *electus rex*, imperialii, au utilizat numai formula *dux* și niciodată cea de *princeps*, acceptarea ideii de organizare a principatului autonom la 1541 ne situează în același cerc vicios produs de discursul istoric excesiv politizat. De aceea, o scurtă retrospectivă asupra istoriografiei în care problematica transilvană a fost adesea mai degrabă schițată și mai puțin dezbătută, permite relevarea acestei carențe și impune o apreciere realistă a rezultatelor. Miron Costin a dorit să explice, chiar la începutul Letopisețului său că „domnilor de Ardealu dzicem crai unguresti; eu să le dau acestu nume nu pociu, că ei crai nu sîntu, ce drepți domni sau cnezi“. Miron Costin, *Opere*, Ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 43, dar, pentru înțelegerea realistă a observației cărturarului moldovean, trebuie să discernem noile elemente intervenite în raporturile transilvano-otomane de la mijlocul secolului XVII. După 1656, când Transilvania a fost supusă unei devastatoare represiuni turco-tătare, intitulația conferită principilor ardeleni de către puterea suzerană s-a rezumat la aceea de „cancelarul și banul Transilvaniei, slujitorul Majestății sale“ (Tahsin Gemil, *„Capitulațiile“ Transilvaniei de la jumătatea secolului XVII*, în *AIIAI*, XXIII$_2$ 1986, p. 719), „stăpânitor în exercițiu“ (idem, *Relațiile țărilor române cu Poartă otomană în documente turcești (1601—1712)*, București, 1984, p. 306, 309, 312, 347, 368, 371), ori de *hakim*, cu înțelesul de „domnitor“, „stăpân“ (*Ibidem*, *passim*). O mențiune lapidară cu privire la evenimentele din Ungaria, la 1550, întâlnim în sinteza de istorie românească a lui Mihail Kogălniceanu. Personalitate polivalentă a României moderne, autorul a surprins în ambele ediții berlineze ale lucrării, rămasă neîncheiată, o interesantă informație redusă, din lipsa documentelor în cauză, la sintagma „Isabella regina Ungariei“ (*Histoire de*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens şi *Histoire de la Dacie, des Valaques transdanubiens et de la Valachie (1241—1792)* în *Opere*, II. 1976 (ed. Al. Zub, p. 128). Date sumare întâlnim şi în manualul de *Istoria Românilor* întocmit de A. Treb. Laurian. Ediţiile, apărute la vremea când „Comisia de publicare a documentelor istorice" încă nu era înfiinţată, inserează menţiunea că la 1541 sultanul a încredinţat domnia Transilvaniei „cu părţile de la Tisa' reginei Isabella şi fiului ei Sigismund pus sub regenţa lui Martinuzzi *(Istoria Românilor*, ed. II, partea I, 1861, p. 371—372 ; *Ibidem*, ed III, 1869, p. 362). În ultimele decenii ale secolului XIX, au fost reiterate eforturile de elaborare a unei ample sinteze de istorie naţională a tuturor românilor, dincolo de orice separaţie provincială. Dar, monumentala operă, editată de A.D. Xenopol în şase volume, cuprinde doar sumare referiri la evenimentele care au urmat ocupării Budei la 1541. Potrivit datelor preluate de la Johann W. Zinkeisen *(Geschichte des Osmanischen Reichen in Europa*, II, Hamburg, 1846, p. 835), sultanul „prefăcu partea Ungariei până la munţii Transilvaniei în paşalîc, [...] şi numai această din urmă ţară rămăsese *în stăpînirea ei de pînă înainte* (subl. ns.), ca provincie tributară a Imperiului otoman, sub domnia copilului Sigismund, epitropit de muma sa Isabella, de episcopul Martinuzzi şi de către nobilul Petrovici" *(Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. IV, vol. II, *(De la întemeierea ţărilor române până la moartea lui Petru Rareş, 1546* (ed. N. Stoicescu), Bucureşti, 1986, p. 459). Cu toate că situaţia politică a Ungariei după 1541 nu a reţinut în mod special atenţia lui Nicolae Iorga, spiritul pătrunzător al marelui istoric a sesizat una din trăsăturile majore ale istoriei românilor din Regat : „viaţa liberă a Ungariei, o bună bucată de vreme şi cu titlul regal, pe care ai noştri l-au păstrat tuturor prinţilor maghiari ai Ardealului, s-a mărginit în acest Ardeal şi în părţile bănăţene, crişene şi maramureşene" *(Contra duşmăniei dintre naţii. Români şi unguri*, Bucureşti, 1932, p. 25). Interesul precumpănitor manifestat pentru istoria Transilvaniei este relevat de Ioan Lupaş, prin probitatea ştiinţifică cu care a slujit principiului eminescian „naţionalitatea în limitele adevărului" (Al. Zub, *De la istoria critică la criticism*, Bucureşti, 1985, p. 216). Într-un studiu consacrat evidenţierii schimbărilor survenite pe plan politic în Ungaria la sfârşitul secolului XV, şi mai cu seamă după 1540, se nota că „văduva lui Ioan, Isabella, precum şi fiul lor, Ioan Sigismund, a purtat de asemenea titlul de rege, fără a mai avea şi puterea, împreunată odinioară cu acest titlu" (Ioan Lupaş, *Individualitatea istorică a Transilvaniei. Lecţie de introducere — 21 Octombrie 1920 — la cursul „Politica externă a Transilvaniei", ţinut în semestrul de iarnă al anului şcolar 1920/21*, în *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, I, Bucureşti, 1927, p. 69). Câţiva ani mai târziu, acelaşi autor amintea de jurământul solemn al sultanului Suleyman I, faţă de Ioan Sigismund, în tabăra de la Zemun, menţionat de Alex. Szilágyi *(Erdély története*, I, p. 387—388) când se referea la campania din vara anului 1566 : „sultanul îi va păzi şi apăra totdeauna în libertatea lor şi pe cine va vrea ţara, să-şi aleagă *principe* (subl. ns.) să fie volnică" (cf. Ioan Lupaş, *Desfacerea Transilvniei de Ungaria şi înaţţarea ei la treapta de Principat sub ocrotirea otomană*, în *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, II, Cluj, 1940, p. 113—114 ; idem, *Fazele istorice în evoluţia constituţională a Transilvaniei*, în vol. *Din istoria Transilvaniei* (edit. M. Vlasiu), Bucureşti, 1988, p. 17). În acest caz, fireşte, termenul *princeps* avea înţelesul de rang nobiliar şi nicidecum cel de titlu dobândit. O atenţie specială a fost acordată evenimentelor politico-militare transilvane în cunoscuta sinteză de istoria românilor întocmită de Constantin C. Giurescu. Lucrarea include, sub titlul „Principatul Transilvaniei în veacul al XVI-lea', un subcapitol ce constituie o remarcabilă contribuţie la înţelegerea istoriei ardelene prin sublinierea unei realităţi : titlul de rege maghiar purtat de Ioan Sigismund până la 1571, când „a fost ales principe al Transilvaniei Ştefan Báthory' *(Istoria Românilor*, ed. IV. vol. II, Bucureşti, 1943, p. 328—335). Nevoia de a sluji cu obiectivitate adevărul istoric abuziv contestat românilor în împrejurările dramatice ale ultimei conflagraţii mondiale a motivat, în bună măsură, abordarea monografică a trecutului Transilvaniei. Iniţiativa aparţine lui Ştefan Pascu care, în prima istorie monografică de acest gen, sublinia că după căderea Budei sub otomani, „Transilvania constitutie o ţară cu totul distinctă de Ungaria', iar în timpul guvernării lui Martinuzzi a avut loc consolidarea Principatului *(Istoria Transilvaniei, Transilvania în lumina datelor*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

derile teritoriale din anii 1526—1541 au înlăturat în bună măsură formele zonale de autonomie consacrate de Coroana boemă și bănia croată, iar desființarea instituției voievodale ardelene a permis uniformizarea sistemului politic în cadrul alianței stărilor. *Noul edificiu al libertăților maghiare* (subl. ns.), dacă rămânem la un termen specific epocii în care această „națiune" a constituit un factor politic important și adesea decisiv, a dobândit o identitate proprie, consolidată ulterior prin așezarea raporturilor confesionale pe noi baze [37], intolerante față de populația românească majoritară dar superioare din punct de vedere etic și juridic principiului feudal *cujus regio, ejus religio* [38].

Fără îndoială, soarta Ungariei centrale a avut repercusiuni decisive asupra echilibrului de forțe în Europa centrală. Sub acest aspect, străduințele reformatorului Martinuzzi de modernizare instituțională se impun decelate de maniera în care aceleași rațiuni de stat au servit solu-

---

geopolitice, istorice și statistice, Blaj, 1944). Patru ani mai târziu, Ștefan Pascu a reluat problema statutului Transilvaniei fundamentând, chiar din titlul lucrării, teoria Principatului autonom sub suzeranitate otomană încă de la 1541. Cu acest prilej se preciza că „țara dintre Carpați și Tisa", separată „de fostul regat al Ungariei", a fost prefăcută „din punct de vedere juridic-constituțional în principat autonom sub protecția Sultanului". Și pentru a înlătura orice îndoieli asupra acestui „adevăr", ne sunt amintite actele dietale de la Debrecen (18 octombrie 1541), unde s-a discutat „întîia oară proiectul prefacerii Transilvaniei în Principat independent de Ungaria" și de la Turda (22 martie 1542) „unde se așternu temeliile constituționale ale noului Principat". În continuare, ne sunt relevate raporturile „principelui" (sic !) cu Habsburgii dar, ce să credem ? Amintind de pacea de la Satu Mare (1566), aflăm că „Ioan Sigismund este nevoit să renunțe la titlul de rege al Ungariei" *(Transilvania în epoca Principatului. Timpul suzeranității turcești, 1541—1691*, Cluj, 1948, p. 33, 39, 44, 55). Aceluiași autor datorăm capitolul „Formarea Principatului autonom al Transilvaniei" în care se precizează că dreptul dietei de alegere a principelui, acordat de sultan, a fost legiferat în februarie 1543 la Cluj *(Istoria României, II*, București, 1962, p. 181). La un an după apariția volumului din tratatul de mai sus, profesorul clujean publica, într-o culegere de studii consacrate istoriei Transilvaniei o sinteză a rezultatelor cercetărilor sale referitoare la „Formarea și organizarea Principatului Transilvaniei" (Ștefan Pascu în vol. *Din istoria Transilvaniei*, ed. C. Daicoviciu ș.a., București, 1963, p. 174—178). Se părea că generoasa tematică era astfel „rezolvată" științific dar, pentru a sublinia — pentru a câta oară ? — importanța ei națională, Sergiu Iosipescu consemna lapidar și „imparțial" că „noul statut internațional al Transilvaniei — ratificat de dieta de la Debrecen în octombrie 1541 — s-a realizat sub exemplul și directa înrâurire a celorlalte țări românești (în vol. *Istoria militară a poporului român*, II, București, 1986, p. 480). Nu mai puțin deconcertantă ne apare remarca lui Ilie Ceaușescu, potrivit căruia „proclamarea principatului la mijlocul secolului XVI a constituit o acțiune de apărare și lărgire a autonomiei Țării Românești Transilvania" *(Transilvania străvechi pământ românesc)*, ediția a II-a, București, 1988, p. 66). Aceeași viziune confuză, rezultată din ignorarea adevărului istoric, se reflectă și în conținutul unor dicționare și enciclopedii de date ale istoriei românilor. Nu este lipsit de interes să amintim că și în astfel de lucrări datele referitoare la momentul 1541 și la titlul purtat de Ioan Sigismund sunt contradictorii, precum : „în 1541 Transilvania devine principat de-sine-stătător, vasal turcilor: și „Ioan Sigsmund este «rege ales» al Ungariei, în realitate principe al Transilvaniei", în vreme ce în lista principilor ardeleni primul menționat este Ștefan Báthory *(Istoria României în date* (coord. Constantin C. Giurescu), București, 1971, p. 120 ; Marcel D. Popa, Horia C. Matei, *Mică enciclopedie de istorie universală*, București, 1983, p. 308, 322, 323).

[37] Ladislas Makkai, *op. cit.*, p. 162—168 ; *Kurze Geschichte*, p. 287—294.

[38] Mathias Bernath, *Habsburgii și începuturile formării națiunii române* (trad. Marioneia Wolf), Cluj, 1994, p. 37.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţionării diplomatice a ireductibilului conflict cu imperialii. Din nefericire, „marea înţelegere" dintre Ferdinand şi Isabella în chestiunea succesiunii la tronul Regatului, perfectată prin tratatul de la Gilău [39] şi convenţia de la Nyírbátor [40], nu a scutit ţara de alte nenorociri şi tulburări. Izbucnirea conflictelor în Transilvania, între Petrovics şi partizanii reginei [41], şi intenţia sultanului de a-l încorona pe Ioan Sigismund [42] au condus la deznodământul din vara anului 1551 când, pe fondul orientării temporare a Poloniei spre Viena şi a războiului iranian, s-a produs lovitura de stat. După ce Clujul, asediat de trupele lui Martinuzzi, şi-a deschis porţile, la 19 iulie Isabella semna la Alba actul de renunţare. Două zile mai târziu abdica în biserica Sf. Mihail din Cluj, încredinţând generalului Castaldo „coroana, sceptrul şi regatul Ungariei" [43].

Intrarea trupelor imperiale în Transilvania a provocat, pentru început, un grav conflict diplomatic cu Poarta, chiar dacă agenţii lui Ferdinand, în intervenţiile la marele vizir Rustem Paşa [44], s-au străduit să motiveze acţiunea prinţului habsburg în aceiaşi termeni în care acesta s-a adresat şi papei Iuliu III [45].

Se pare că Ferdinand a subestimat forţa otomanilor, atât datorită slăbiciunilor reginei, nevoită să renunţe la Coroană, cât şi falsei convingeri că, angajată militar în alte regiuni, Poarta va deveni mai conciliantă în problema frontierelor sale europene. Dar, dacă în iunie 1551 sultanul s-a rezumat numai la exprimarea nemulţumirilor sale către Sigismund August pentru permisiunea acordată trupelor germane de trecere prin Polonia [46], în anul următor Poarta a manifestat o atitudine fermă, dovedită prin ocuparea cetăţilor Timişoara şi Agria [47], care împărtăşeau astfel soarta vilaietului Buda. Precipitarea evenimentelor militare şi atitudinea inflexibilă a Porţi au constituit pentru Habsburgi motive temeinice pentru evitarea unui conflict de proporţii dar, în pofida impulsionării activităţii diplomatice a oratorilor germani trimişi la Constantinopol

---

[39] Încheiat la 29 decembrie 1541, între Isabella şi Ferdinand pe baza prevederilor tratatului de la Oradea *(Gooss,* p. 95—109) şi ratificat la Innsbruck, 23 aprilie 1542 *(Ibidem,* p. 94).

[40] În septenbrie 1549, tratativele purtate de Martinuzzi cu Nicolas Salm, Delegatul lui Ferdinand, au stabilit modalităţile de aplicare a prevederilor acordului de la Gilău *(Ibidem,* p. 110—113, 117).

[41] Ladislas Makkai, *op. cit.,* p. 135 ; Rodica Ciocan, *op. cit.,* p. 176—177.

[42] Albert Lefaivre, *op. cit.,* p. 96 ; Rodica Ciocan, *op. cit.,* p. 177—178.

[43] Hurmuzaki, *Documente,* II$_4$ (1531—1552), Bucureşti, 1894, p. 584—586 (CCCLXVI) ; Albert Lefaivre, *op. cit.,* p. 97 ; Rodica Ciocan, *op. cit.,* p. 181.

[44] *Documente turceşti — I,* p. 40—42 (26).

[45] Hurmuzaki, *op. cit.,* p. 590—592 (CCCLXXI).

[46] *Ibidem,* p. 562—563 (CCCLII) ; în acelaşi an au fost ocupate Cenad, Nădlac, Felnac, Agrişul Mare, Ciacova, Ghilad, Şemlacul Mic, Ilidia, Ciala, Lipova, Zădăreni şi Păuliş, pregătindu-se astfel deschiderea accesului spre Transilvania pe Valea Mureşului (Mihai Maxim, *Teritorii româneşti sub administraţie otomană în secolul al XVI-lea (I),* în *RdI,* 36, 1983, nr. 8, p. 810).

[47] Mihai Maxim, *op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru a pleda cauza regelui roman [48], la începutul anului 1556, sultanul şi-a manifestat răspicat hotărârea de a lichida ingerinţele Casei de Austria în Transilvania. Firmanul din februarie, prin care padişahul acorda regatul Ungariei şi Transilvaniei „fiului regelui Ioan" [49], şi porunca adresată lui Alexandru Lăpuşneanu să intervină în ajutorul lui „Stephani regis Hungariae Transilvaniaeque" [50] erau ultimele preparative care prefigurau intervenţia otomană deghizată prin care domnii români au susţinut militar interesele puterii suzerane în Transilvania [51]. În octombrie 1556, curtea regală îşi făcea intrarea în Cluj sub escortă polonă.

Restabilirea ordinii i-a permis Isabellei, proclamată *regină a Ungariei, de drept încoronată* [52], să revendice, prin intermediul diplomaţiei franceze, stăpânirea Budei şi Banatului [53]. Nu mai puţin, au fost reclamate cetăţile ardelene şi comitetele din *Partium* ocupate de imperiali, care acceptau doar retrocedarea fortificaţiilor prin intermediul comisarilor poloni în schimbul renunţării de către Isabella la pretenţiile asupra teritoriilor din afara graniţelor Transilvaniei [54]. Decesul reginei, survenit la sfârşitul anului 1559, a contribuit la amânarea tratativelor care, reluate în martie 1560, au provocat reizbucnirea conflictului diplomatic în problema intitulaţiei lui Ioan Sigismund, proclamat *Ioannes Secundus D. G. electus rex Hungariae*, în vreme ce imperialii îl numeau „fiul regelui Ioan" sau „duce" [55]. Era o soluţie de compromis menită să potolească indignarea consilierilor unguri care au pretins chemarea în dieta de încoronare a lui Maximilian, ca rege al Ungariei, şi a reprezentanţilor din Transilvania, Ferdinand admiţând că ar fi periculos să încalce tratatele şi dreptul ginţilor [56].

Evoluţia antagonismului habsburgo-transilvan, în pofida armistiţiilor de la Gnesen [57] şi Viena [58], a scos mai clar în evidenţă rolul jucat de Transilvania în strategia Porţii şi a periclitat „pacea veşnică" polono-otomană prin complicaţiile provocate în Moldova. În această ordine de idei, să remarcăm că sultanul era deosebit de interesat ca Ferdinand să

---

[48] Hurmuzaki, *Documente*, II$_5$ (1552—1575), Bucureşti, 1897, p. 46—47 (XXX), 57—59 (XXXV), 60—62 (XXXVI), 93—94 (XLII) 99—117 (XLV), 117—119 (XLVI), 119—122 (XLVII), 123—128 (XLIX), 128—131 (L), 137—143 (LVI), 161—163 (LXVI), 163—165 (LXVII) 177 (LXXIV), 182—183 (LXXVII), 186 (LXXX), 190—194 (LXXXIII), 194—195 (LXXXIV), 196—197 (LXXXV), 200—204 (LXXXVIII), 204—205 (LXXXIX), 258 (CI), 246—247 (CV), 248—249 (CVII), 249—267 (CVII), 270—271 (CXII), 288—290 (CXIX), 293—295 (CXXIII), 319—323 (CXXXI), 323—324 (CXXXII).

[49] *Catalogul documentelor turceşti (II)*, p. 18—19 (48).

[50] Andrei Veress, *Documente, I*, p. 159 (201).

[51] N.C. Bejenaru, *Politica externă a lui Alexandru Lăpuşneanu*, Iaşi, 1935, p. 48—49; Veniamin Ciobanu, *Ţările române în raporturile politice polono-habsburgo-otomane în deceniile 6—7 ale secolului al XVI-lea*, în *Românii în istoria universală*, I, Iaşi, 1986, p. 87—88.

[52] Convocată la 1 noiembrie, dieta şi-a ţinut lucrările între 25 noiembrie şi 5 decembrie 1556; cf. Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 88.

[53] E. Charriere, *Négociations de la France dans la Levant*, Paris, 1848, p. 356—368, 437—438, 449.

[54] Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 385—387.

[55] Andrei Veress, *Documente — I*, p. 167—168 (213).

[56] Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 481—488 (CCXII—CCXV).

[57] 12 iulie 1560 (*Gooss*, p. 153—157).

[58] Înainte de 3 aprilie 1561 (*Ibidem*, p. 158—163) şi la 12 aprilie 1562 (*Ibidem*, p. 164—167).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cedeze lui Ioan Sigismund cetățile Huszt, Munkács și Tokáj, ceea ce ar fi restrâns granița habsburgo-polonă în folosul consolidării Transilvaniei în calea Habsburgilor.

Impasul tratativelor cu Poarta și opoziția diplomației polone, ce recunoștea lui Ioan Sigismund titlul de rege al Ungariei au convins Viena de utilitatea „izolării" Transilvaniei [59] prin instalarea lui Iacob Heraclide pe tronul de la Suceava. Proiectată și în scopul subminării convergenței de interese polono-otomane, lovitura de stat din Moldova a devenit curând un episod „notoriu" în istoria țării a cărei tradiție dinastică a fost încălcată de sultan prin recunoașterea domnului străin [60].

Pierderea influenței în Moldova și deteriorarea raporturilor cu Polonia în chestiunea Inflantului au impus imperialilor continuarea negocierilor și, în finalul acestora, acceptarea ahd-namelei acordată de sultan la 1 iunie 1562. În litera „tratatului", Ferdinand era recunoscut numai *rege al romanilor, Boemiei și Croației* și plătea în continuare un tribut de 30 000 ducați anual, iar Ioan Sigismund era numit *rege al Transilvaniei* [61]. Încheiată pentru opt ani, pe principiul *uti possidetis*, pacea habsburgo-otomană a reprezentat un incontestabil succes diplomatic prin care sultanul punea capăt temporar ingerințelor Vienei în Transilvania.

Atitudinea conciliantă a imperialilor în tratativele cu otomanii, în lipsa negociatorilor unguri, a provocat reacția Stărilor de la Pozsony. Numeroși magnați, episcopi și magistrați, grupați în jurul lui Nadasdy, au contestat candidatura lui Maximilian. Au urmat represaliile, suspendarea instituției palatinatului și impunerea alegerii lui Maximilian, al cărui încoronare ca rege în Ungaria Superioară s-a făcut cu pompa consacrată de ritualul maghiar, în fața drapelelor și insemnelor Transilvaniei, Slavoniei, Serbiei, Bosniei, Bulgariei și ale altor provincii „naționale" ale arpadienilor [62]. După 1564, moderația prin care Maximilian II a urmărit menținerea de raporturi stabile cu Poarta, în contrast cu intransigența manifestată vis-à-vis de Stările de la Pazsony, în fața cărora împăratul nu s-a adresat niciodată în limba maghiară, au constituit elemente agravante a stării generale de nemulțumire pentru magnații din Ungaria Superioară. Pacea a fost curmată de incursiunile otomane la care Ioan Sigismund, preocupat de recuperarea comitatelor din *Partium*, și-a conjugat acțiunile sale. Victoriile generalului Schwendi, care au produs înclinarea balanței de forțe în favoarea imperialilor, armistițiul de la Satu Mare [63] și refuzul Vienei de a preda cetățile Szigetvár, Gyula și Eger au impus la Poartă soluția războiului decisiv. Angajarea sultanului de partea lui Ioan Sigismund, care l-a întâmpinat la Zemun și i-a prestat jurământul de credință, a provocat un conflict armat de proporții cu finalitate catastrofală pentru insurgenții din Ungaria Superioară [64]. Neintervenția trupelor imperiale, concentrate la Györ, și decesul sulta-

[59] Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 92.

[60] Andrei Veress, *Documente I*, p. 207-210; *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele Poloniei. Secolul al XVI-lea* (edit. Ilie Corfus), București, 1979, p. 204.

[61] Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 507—513.

[62] Albert Lefaivre, *op. cit.*, p. 146—147.

[63] *Gooss*, p. 176—181.

[64] Aurel Decei, *op. cit.*, p. 197—198.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nului au deschis perspectiva încetării ostilităţilor şi reluarea tratativelor dintre părţi. Restabilirea păcii era dorită atât de Selim II, confruntat cu revolta ienicerilor, cât şi de împărat, ce proiecta recuperarea fortăreţei Metz. Tratativele, purtate prin intermediul paşei de Buda şi episcopului de Erlau, au arătat că demnitarii otomani nu erau deloc dispuşi să cedeze din poziţiile dobândite, formulând noi pretenţii, dar nevoia reglementării raporturilor cu Iranul l-a decis pe sultan să accepte încheierea păcii ca o reînnoire a vechilor „tratate" [65].

În pofida străduinţelor depuse de Ioan Sigismund de a împiedica aplanarea conflictului, la 17 februarie 1568, sultanul a acordat, din Adrianopol, noua *ahd-name*. Pacea habsburgo-otomană, ce avea să dureze în Ungaria un sfert de veac, era condiţionată de respectarea unor mai vechi obligaţii din partea *regelui roman:* plata *kharadj*-ului de 30 000 ducaţi anual şi recunoaşterea dinastiei Zápolya în Transilvania, a cărei stăpânire era confirmată *regelui Ioan,* şi se garanta dreptul Stărilor de alegere a noului rege după extincţia lui Ioan Sigismund [66].

Aşa cum rezultă din litera ahd-namelei ce consacra, odată în plus, dezmembrarea Ungariei, prevederile teritoriale nu lasă nici un dubiu în privinţa intenţiilor Porţii de anihilare a nesiguranţei doar pentru frontierele sale cu Habsburgii, ceea ce constituia o grea lovitură dată Transilvaniei. Viena era nevoită să renunţe la enclavele din sudul ţinuturilor dincoace de Tisa, Gyula, Jenö şi Világos, anexate acum la Ungaria otomană [67], dar rămânea în stăpânirea cetăţilor situate între Kaschau şi Satu Mare [68].

Interesat în recuperarea teritoriilor devenite un veritabil focar de tensiuni cu imperialii, Ioan Sigismund a cerut consimţământul puterii suzerane de a-i permite recucerirea, pe cont propriu, a cetăţilor Baia Mare, Erdöd şi Cseh, dar nu a făcut decât să provoace nelinişte la Poartă ce s-a opus categoric chiar şi la încercările de organizare a unei conjuraţii din partea nobilimii din Ungaria Superioară [69]. Este perioada în care sultanul trebuie să înăbuşe răscoala din Arabia, când revolta din Granada a permis otomanilor ocuparea Tunisului, iar războiul din Cipru şi lovirea Veneţiei pretutindeni au devenit principalele obiective ale marelui vizir Mehmed Sokolli [70]. În acelaşi an (1569), când Polonia şi Lituania se reuneau într-un singur organism statal [71], Poarta a încercat,

---

[65] Albert Lefaivre, *op. cit.*, p. 171—172.

[66] *Ibidem*, p. 172—173 ; Henri Hauser, *La prépondérance espagnole (1559 — 1660)*, Paris, 1948, p. 108.

[67] Împărţită administrativ în 25 *sandjak*-uri, repartizate ulterior în patru *eyalet*-uri (Buda, Eger, Kanisza şi Timişoara) ; cf. Louis Leger, *op. cit.*, p. 311 ; *Kurze Geschichte*, p. 257.

[68] Ladislas Makkai, *op. cit.*, p. 148 ; *Kurze Geschichte*, p. 257.

[69] Pentru compromiterea grupului de nemulţumiţi, strânşi în jurul nobilului Georgy Bocskay, marele vizir Mehmed Sokollu a trimis împăratului Maximilian II scrisoarea prin care acesta cerea sprijinul Porţii în scopul alungării garnizoanelor germane din Ungaria Superioară ; cf. Albert Lefaivre, *op. cit.*, p. 175.

[70] *Ibidem*, p. 180 ; Fernand Braudel, *Mediterana şi lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea* (trad. Mircea Gheorghe), vol. 5, Bucureşti, 1985, p. 265—278.

[71] Juliusz Bardach, *L'Union de Lublin : ses origines et son rôle historique*, în *ActaHP*, 21, 1970, p. 69—92.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fără succes, atragerea Franței cu intenția „reînnoirii" capitulațiilor și realizarea căsătoriei lui Ioan Sigismund cu Margareta de Valois (petită în numele acestuia de Mahmud Beg) [72].

Lipsit de sprijinul Porții, angajată în Mediterana, și a Franței, sfâșiată de războaie civile, Ioan Sigismund a fost nevoit să renunțe la politica agresivă față de Habsburgi, în noua conjunctură acordând o atenție sporită diplomației. Mobilul rămânea extinderea și consolidarea hotarelor, prin dobândirea comitatelor și cetăților din *Partium*, iar căsătoria cu o prințesă dintr-o Casă domnitoare ar fi conferit domniei un plus de vigoare și prestigiu. Orientarea politicii externe transilvane în direcția Vienei a devenit evidentă atunci când Gaspar Bekes înștiința dieta întrunită la Alba Iulia (1—6 ianuarie 1570) de intențiile suveranului său de a se căsători cu o prințesă germană [73]. În pofida protestelor Stărilor, ministrul și-a impus punctul de vedere, iar pentru încheierea unei înțelegeri cu imperialii a recurs la medierea episcopului de Posen, Adam Konarski.

Tratativele [74] au început la 22 mai 1570, când Gaspar Bekes a înaintat delegaților imperiali prezenți la Praga primele propuneri formulate în numele lui Ioan Sigismund : recunoașterea titlului *electus rex*, căsătoria cu o prințesă germană și încheierea unei alianțe antiotomane. Răspunsul Vienei, remis la 28 iunie prin episcopul de Veszprem, se baza pe considerentul că intitulația pretinsă de Ioan Sigismund a fost dobândită sub imperiul forței otomane în Ungaria și, deci, era lipsită de circumstanță ; de aceea, succesiunea sa în Transilvania era condiționată de recunoașterea țării ca „membrum" al Coroanei maghiare. Dorind respectarea păcii cu Poarta, împăratul i-a propus „ducelui" Ioan să accepte titlul *princeps Transsylvaniae et earum partium Hungariae, quas possidet* și îi conceda domeniile Oppeln și Ratibor în schimbul părăsirii Transilvaniei. Sub aceste rezerve, Maximilian II promitea să intervină pe lângă Albrecht von Bayern ori Wilhelm von Jülich pentru căsătoria lui Ioan Sigismund.

Disputa diplomatică asupra succesiunii în Transilvania a continuat prin demersul lui Bekes care arăta, la 5 iulie, că de recunoașterea titlului regal și stăpânirea întregului *Partium* depindeau în viitor zestrea, darurile și cinstirea soției lui Ioan Sigismund.

Drept răspuns, la 18 iulie, imperialii au consimțit ca zestrea soției lui Ioan Sigismund, denumit *Serenissimi Joannes regis Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. filius, princeps partium Hungariae et Transsylvaniae*, va fi asemănătoare cu a unei prințese imperiale, ducatele Oppeln și Ratibor erau cedate ca loc de refugiu, iar pentru căsătoria lui Ioan Sigismund împăratul va interveni pe lângă principele de Bayern.

După îmbolnăvirea lui Bekes [75], tratativele au fost continuate de oratorul polon ce și-a declarat, la 8 august, dezaprobarea la replica prin

---

[72] *Gooss*, p. 185.
[73] *Ibidem*, p. 185.
[74] *Ibidem*, p. 186—189.
[75] Se pare că până la acea dată Bekes a tratat și în numele său obținând de la împărat recunoașterea sa ca viitor candidat la tronul Transilvaniei sub protecția Vienei ; cf. Albert Lefaivre, *op. cit.*, p. 181.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care împăratul era numit „superiorul" principelui iar Transilvania era socotită „membrum" al Coroanei maghiare şi, totodată, a stăruit să-i fie cedate lui Ioan Sigismund comitatele Bihor, Solnocul de mijloc, Crasna şi Maramureş. Acest ultim punct a fost acceptat în proiectul tratatului de la Speyer [76], perfectat la 16 august 1570. Ioan Sigismund renunţa definitiv la titlul de „rege ales" şi se mulţumea cu cel de *Serenissimus princeps dominus Joannes, serenissimi olim Joannis regis Hungariae, Dalmatiae, Croatiae filius, dei gratia princeps Transsylvaniae ac partium regni Hungariae,* intitulaţia *electus rex* fiind păstrată în continuare numai în actele destinate Porţii. Transilvania, comitatele din *Partium* primite acum şi teritoriile până la Tisa dobândite cu ajutorul Porţii erau socotite „membrum" ale Coroanei maghiare şi rămâneau *vita durante* în stăpânirea principelui, al cărui „superior", împăratul, îi garanta căsătoria cu Maria von Bayern ori Sybilla von Jülich. Expresia finală a subordonării Transilvaniei imperialilor a constituit-o clauza specială, redactată în limba maghiară, ce prevedea obligaţia nobilimii de a presta jurământul de credinţă numai *Împăratului Imperiului Sacru Roman şi Rege încoronat al Ungariei* [77].

Tratatul a fost ratificat la Alba Iulia (1 decembrie 1570), fără înştiinţarea dietei [78], respectiv la Praga (10 martie 1571), patru zile înaintea decesului lui Ioan Sigismund. Lipsa instrumentelor de ratificare lăsa astfel neclarificată moştenirea transilvană care, odată cu domnia lui Ştefan Báthory, intra într-o nouă fază a desfăşurării raporturilor otomano-habsburgo-polne.

[76] *Gooss*, p. 189—199.
[77] *Ibidem*, p. 198.
[78] Albert Lefaivre, *op. cit.*, p. 181.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ŞTEFAN ANDREESCU

RELAŢIILE LUI MIHAI VITEAZUL CU POLONIA: MISIUNEA SPĂTARULUI CONSTANTIN VORSI

Câteodată, în cursul cercetărilor istorice, se întâmplă ca anumite izvoare să nu-şi reveleze în întregime înţelesul, deoarece nu au fost corelate suficient — în momentul ieşirii lor la iveală — cu alte izvoare contemporane, mai demult cunoscute. Acesta este şi cazul actelor privitoare la o solie pe care domnul Ţării Româneşti, Mihai Viteazul, a trimis-o în Polonia, la începutul anului 1598. Este vorba, mai precis, de două documente, dintre care primul este o scrisoare pe care domnul român a adresat-o din Târgovişte, la 4 ianuarie 1598, nobilului polon Andrei Taranowski, paharnic de Halicz. Prin această scrisoare, Mihai Viteazul îl anunţa pe Taranowski că un emisar al său, spătarul Constantin „Warszy", va merge mai întâi la Lvov, unde va face anumite cumpărături pentru voievod, după care are poruncă să se întâlnească şi cu el, spre a se informa asupra rezultatelor recentei solii poloneze la Poartă. Căci domnul era în posesia unei „informaţii sigure" din Constantinopol, potrivit căreia sultanul a refuzat să treacă Ţara Românească sub protecţia Poloniei: „...nu vrea să unească această ţară cu Polonia, ci, după vechiul obicei, vrea să o aibă" [1]. Al doilea document este un raport al lui Andrei Taranowski, întocmit la Zamość, în 26 ianuarie 1598, pentru cancelarul Jan Zamoyski, asupra convorbirii avute cu emisarul lui Mihai Viteazul [2]. Conţinutul acestui raport este surprinzător şi merită toată atenţia. Ne vom ocupa de el numaidecât după ce vom discuta identitatea solului, multă vreme rămasă enigmatică.

În tălmăcirile româneşti ale actelor în limba polonă abia citate, numele de familie al personajului a fost echivalat prin forma „Varşa". Avem la dispoziţie, însă, un hrisov al lui Mihai Viteazul, emis la Iaşi, în 7 iunie 1600 (st. v.), din care aflăm că acest Constantin spătarul era „fiul lui Sima fost mare vameş" al Moldovei [3]. De acum lucrurile se sim-

[1] Act editat de Gh. Duzinchevici, *Documente din arhivele polone relative la istoria românilor (secolele XVI—XIX)*, Vălenii de Munte, 1935, p. 8—9 (original polon) şi 9—10 (trad. rom.).

[2] Act editat de Ilie Corfus, *Mihai Viteazul şi polonii (cu documente inedite în anexe)*, Bucureşti, 1938, nr. XX, p. 232—233 (orig. polon) şi 233—234 (trad. rom.).

[3] Vezi *Documenta Romaniae Historica*, B, vol. XI, Bucureşti, 1975, nr. 389, p. 537—538. Asupra acestui act s-a atras atenţia cu ocazia reeditării raportului lui Andrei Taranowski din 26 ianuarie 1598, în culegerea *Mihai Viteazul în conştiinţa europeană*, vol. I, *Documente externe*, Bucureşti, 1982, nr. 53, p. 176, n. 2 (dar observăm că „Varşa" nu trebuie echivalat cu „Vameş"!).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

plifică, deoarece din alte surse știm că Sima a fost într-adevăr „mare vameș" al Moldovei prin 1586—1587, în timpul domniei lui Petru vodă Șchiopul. El era un negustor grec, originar din insula Chios, și purta numele de familie *Vorsi*. A murit încă înainte de 1590, iar fiii săi, Hector și Constantin, au părăsit Moldova în anul 1591, stabilindu-se, cu averea moștenită, la Lvov [4]. Înțelegem acum ușor de ce Mihai Viteazul l-a ales tocmai pe spătarul Constantin Vorsi pentru misiunea din ianuarie 1598 : familia sa a întreținut relații de afaceri cu Lvovul și el însuși trăise o vreme acolo, înainte de a veni în Țara Românească și a se pune în slujba domnului muntean [5].

Iată pe scurt conținutul mesajului purtat de Constantin Vorsi, socotit atât de important de Andrei Taranowski, încât el s-a deplasat numaidecât la reședința cancelarului Jan Zamoyski, unde l-a raportat atât oral, cât și în scris ; principele Transilvaniei, Sigismund Báthory încearcă să afle dacă sultanul a consimțit „să întoarcă" Moldova coroanei polone și dacă de acum încolo se va găsi „sub apărarea" regelui polon ; la curtea lui Mihai Viteazul a sosit din Transilvania familia fostului domn moldovean Aron ; împreună cu aceasta a venit și „un oarecare Marcu voevod, fiul lui Petru" (Cercel) [6], pe care Mihai Viteazul „a avut poruncă" de la principele Transilvaniei „să-l pună în domnia Moldovei" ; expediția aceasta era să aibă loc de curând, prin noiembrie sau decembrie, când domnul muntean și-a avut concentrată oastea și a lansat zvonul că vrea să treacă peste Dunăre ; el dorește cu adevărat să întreprindă și această expediție, „acum iarna, pe gheață", căci dincolo de Dunăre îl „așteaptă" sârbii, bulgarii și dalmațienii ; dar după aceea, către Paște, din nou „vor voi să se gândească la țara Moldovei" ; Taranowski susținea că știe „cu siguranță" că Mihai vodă s-ar lăsa ușor oprit de la acțiune — afară de cazul în care ar fi „silit" de către principele transilvănean ! —, dacă ar primi „cea mai mică scrisoare" din partea regelui Sigismund III Vasa ; în fine, în altă ordine de idei, spătarul Constantin a mai dezvăluit și existența negocierilor între Sigismund Báthory și împăratul Rudolf II în vederea cedării Transilvaniei, la cârma căreia urma să ajungă arhiducele Maximilian de Habsburg ; iar dacă această „nădejde" a arhiducelui s-ar împlini, el „ar primi apoi ușor țara Moldovei și a Munteniei". Cu alte cuvinte, tratativele amintite deschideau perspectiva ca nu numai Transilvania, ci *toate cele trei state din spațiul carpato-danubian să intre* nemijlocit sub autoritatea Casei de Austria...

---

[4] Vezi N. Iorga, *Relațiile comerciale ale țerilor noastre cu Lembergul*, I, București, 1900, p. 63, 65—66, 68, 85 și 86—87.

[5] Actul din 7 iunie 1600 (st. v.), citat mai sus, atestă faptul că spătarul Constantin Vorsi s-a întors în Moldova în suita lui Mihai Viteazul. Prin urmare se poate conchide că în răstimpul 1597—1600 el s-a găsit necontenit la curtea domnească muntean. Identificarea noastră întregește mănunchiul de date despre familia Vorsi reunit de Andrei Pippidi, *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, București—Paris, 1980, p. 144.

[6] Acesta era de fapt nepot de frate al lui Mihai Viteazul. Văduva lui Aron vodă al Moldovei mai fusese anterior măritată odată, cu vodă Petru Cercel al Țării Românești (1583—1585). În consecință, prezența pretendentului Marcu alături de ea este absolut firească (Ștefan Andreescu, *Alianțe dinastice ale domilor Țării Românești (secolele XIV—XVI)*, în culegerea de studii : *Românii în istoria universală*, II—1, Iași, 1987, p. 683).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Să examinăm acum pe rând principalele elemente oferite de acest document. Este oare adevărat sau nu că spre sfârșitul toamnei anului 1597 era să se producă un atac menit să-l înlăture de la cârma Moldovei pe Ieremia vodă Movilă, protejatul cancelarului Jan Zamoyski ? Știm că în răstimpul 17 octombrie — 17 noiembrie 1597 oștile transilvănene, sub comanda cancelarului Ștefan Jósika, s-au aflat în Banat, asediind și încercând să cucerească de la turci cetatea Timișoarei. Dar, în chip surprinzător, principele Sigismund Báthory în loc să plece el însuși pe câmpul de luptă, a preferat să se îndrepte în cu totul altă direcție, către sfârșitul lunii octombrie 1597 aflându-se la Brașov, în imediata vecinătate a hotarului cu Țara Românească. Motivul oficial al acestei deplasări, adus la cunoștința curții imperiale din Praga, a fost pericolul unei invazii a tătarilor, care ar fi amenințat dinspre răsărit atât Transilvania, cât și Țara Românească [7]. În schimb, există alte informații, care ne spun cu totul altceva despre prezența principelui la Brașov. Astfel, într-o scrisoare din 28 octombrie 1597, nunțiul Alfonso Visconti, care l-a însoțit pe principe, anunța pe colegul său din Praga, Cesare Speciano, că acesta a fost „îndemnat de unii" *(stimulato da diversi)* să atace Moldova, cu oștile sale care vegheau la acele hotare, dar mai ales cu concursul forțelor mult mai numeroase de care dispunea Mihai Viteazul al Țării Românești. A renunțat la acest proiect doar la insistențele nunțiului apostolic [8]. Pe de altă parte, nu întâmplător exact în același moment, adică în 24 octombrie 1597, emisarul imperial Giovani de'Marini Poli, aflat la curtea princiară din Târgoviște, vorbea pentru prima oară în rapoartele sale — negreșit, în urma unei discuții cu însuși voievodul ! — despre necesitatea ca Mihai Viteazul „să ocupe Moldova", care reprezenta „cheia pentru trecerea tătarilor" spre frontul din Ungaria, în ajutorul oștilor otomane. În plus, el preciza că pentru această acțiune domnul are consimțământul *(gli consente)* principelui transilvănean. Ba chiar, în acel moment la curtea munteană se spunea că Pancratie Sennyei, care era „comandant în Țara Secuilor", urma să vină în Țara Românească, cu zece mii de oameni, spre a se alătura forțelor lui Mihai ce urmau să întreprindă expediția. Și, din nou, agentul imperial sublinia : „...credo sie

---

[7] Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, III—2, București, 1888, nr. CCCI, p. 263.

[8] Veress Endre, *Relationes nuntiorum apostolicorum in Transilvaniam missorum a Clemente VIII (1592—1600)*, Budapest, 1909, nr. 326, p. 428. O altă informație, în același sens, provine dintr-un raport din Alba Iulia cu data 22 octombrie 1597, alcătuit de agentul imperial Erich Lassota. Relatând despre plecarea principelui, însoțit de nunțiul Visconti, către hotarul Țării Românești, el adăuga numaidecât că a auzit „în mod confidențial", de la o persoană de încredere, următoarele : „el (Sigismund) ar fi dispus să atace în același timp Moldova și Bulgaria, căci de câteva luni își ține în mod permanent pentru sine personal, o tabără de 10—12 mii de oșteni, în majoritate secui, comandați de Pancratie Sennyey și așezați deoparte, la granița Moldovei" *(Călători străini despre țările române*, vol. IV, București, 1972, p. 73). În fine, știri tot din Alba Iulia, din 15 noiembrie — consemnate la Veneția în 13 decembrie 1597 —, vădeau că Sigismund Báthory „con 16 m. combattenti era andato uerso Moldauia *per fare quell'impresa*, ouuero impedire che non uenga soccorso da quella parte a Temisuar" (A. Decei, *«Avvisi» riguardanti i paesi romeni negli anni 1596—1598*, în „Diplomatarium Italicum", IV, Roma, 1939, nr. CLXXXIV, p. 64, s.n. — Șt. A.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

⟨sic !⟩ con voluntà di principe di Transilvania"[9]. Din aceste mărturii se poate desprinde că informaţia revelată de spătarul Constantin Vorsi autorităţilor polone era perfect autentică. O singură îndreptare se impune : nu Sigismund Báthory a fost iniţiatorul planului de a scoate prin forţa armelor Moldova din orbita politică a coroanei polone, ci însuşi Mihai Viteazul[10].

Nu vom stărui prea mult asupra celeilalte informaţii majore comunicate de solul muntean lui Andrei Taranowski. Vom spune doar că şi aceasta — despre tratativele lui Sigismund Báthory cu curtea imperială din Praga, aflate în plină desfăşurare —, corespundea în întregime realităţii[11]. Se poate chiar bănui că argumentul principal cu care nunţiul Visconti l-a convins pe principe să abandoneze iniţiativa militară în direcţia Moldovei a privit complicaţiile ce s-ar fi ivit în relaţiile habsburgo-polone, de natură să întârzie sau să compromită negocierile sale în vederea renunţării la tronul transilvănean. Pe de altă parte, cu drept cuvânt s-a observat că, în fond, operaţiunile lui militare antiotomane din Banat au fost intenţionat purtate fără energie, lăsându-i oricând posibilitatea împăcării cu Poarta, în cazul eşuării acestor tratative[12]. Ar mai trebui poate adăugat că, oricum, la începutul anului 1598 autorităţile polone erau informate şi pe alte canale despre perspectiva — deloc liniştitoare ! — ca arhiducele Maximilian de Habsburg, care încă nu renunţase în chip formal la titlul de „rege ales" al Poloniei, să ajungă în curând la cârma Transilvaniei[13].

A sosit momentul să ne întrebăm : ce rost au avut aceste dezvăluiri din partea lui Mihai Viteazul, însoţite chiar şi de ameninţarea că proiectul munteano-transilvănean ce ţintea înlăturarea din scaunul domnesc al Moldovei a lui Ieremia Movilă va fi reluat odată cu primăvara anului 1598 ? Regretatul Ilie Corfus, când a descoperit şi publicat raportul lui Andrei Taranowski din 26 ianuarie 1598, a făcut şi următorul comentariu asupra semnificaţiei de ansamblu a conţinutului său : „S-ar părea că ⟨Mihai Viteazul⟩ aştepta îndemnul Polonilor de a o lua înaintea Habsburgilor şi de a ocupa Ardealul Batoreştilor ; s-ar părea că-i sonda în acelaşi timp asupra atitudinii, ce ar lua-o ei în faţa fap-

[9] Hurmuzaki, *Documente*, XII, Bucureşti, 1903, Apendice, nr. XX, p. 1266—1267 ; *Mihai Viteazul în conştiinţa europeană*, vol. V, Bucureşti, 1990, nr. 70, p. 153. Vezi şi Ion Sârbu, *Istoria lui Mihai Voda Viteazul domnul Ţării Româneşti*, ed. îngrijită de Damaschin Mioc, Timişoara, 1976, p. 277—278.

[10] Cf. părerea diametral opusă a lui Constantin Rezachevici, *Gândirea politică a lui Mihai Viteazul şi etapele elaborării planului de dobândire a Moldovei*, în *Mihai Viteazul (Culegere de studii)*, Bucureşti, 1975, p. 57-58.

[11] Vezi I. Sârbu, *op. cit.*, ed. cit., p. 279—282.

[12] Maria Holban, în *Călători străini...*, III, Bucureşti, 1971, p. 469. Elocvent pentru modul de a gândi şi starea de spirit ale lui Sigismund Báthory este mesajul pe care l-a trimis la Praga în 11 decembrie 1597 : dacă până în ianuarie următor nu se încheia şi executa „contractul" cu Habsburgii, el ameninţa să facă pace cu turcii ! (Veress Endre, *Epistolae et acta P. Alfonsi Carrillii S. J. (1591—1618)*, Budapest, 1907, nr. 197, p. 251 şi nr. 492, p. 575 ; Idem, *Relationes...*, nr. 223—224, p. 299—300).

[13] Vezi, de pildă, scrisoarea nunţiului Malaspina, din 24 ianuarie 1598, despre pretenţiile polone în cazul în care Maximilian va trece în locul lui Sigismund Báthory la cârma Transilvaniei (Hurmuzaki, *Documente*, XII, nr. CCCCXCVIII, p. 330). Renunţarea la titlul de rege polon a avut loc într-adevăr în decembrie 1597 (I. Sârbu, *op. cit.*, ed. cit., p. 282—283).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tului împlinit ca acel al stăpânirii Munteniei, Transilvaniei și Moldovei, poate sub egida regelui polon, poate sub propria lui sabie" [14]. Din punctul nostru de vedere, subtextul mesajului oral al spătarului Constantin Vorsi, ca de altminteri și elementele din scrisoarea din 4 ianuarie 1598, nu pot fi interpretate decât ca o continuare a dialogului înfiripat în vara anului 1597, când însuși paharnicul de Halicz a fost oaspetele curții din Târgoviște și a avut mai multe convorbiri politice neoficiale cu Mihai Viteazul. Drept urmare, în cele de mai jos vom reuni și examina puținele informații de care dispunem asupra misiunii îndeplinite atunci de Andrei Taranowski.

*

Mai întâi este absolut sigur că deplasarea nobilului polon în Țara Românească a fost o consecință a hotărârii definitive luate de Dieta polonă, în martie 1597, de a nu adera la Liga creștină — patronată de împăratul Rudolf II și de papa Clement VIII — ci de a reînnoi pacea cu Imperiul otoman. Cum s-a ajuns, însă, la această decizie? Dispunem astăzi de un text extrem de interesant, un raport din Varșovia, cu data 2 martie 1597, al nunțiului apostolic Germanico Malaspina, episcop de San Severo, despre cele întâmplate în Senat cu o zi mai devreme. Atunci, povestește prelatul catolic, cancelarul Jan Zamoyski a înfățișat senatorilor poloni o scrisoare sosită de la Ieremia vodă Movilă, prin care cerea ca oastea regală să se „întoarcă" *(ritorni)* în Moldova, deoarece a aflat că Sigismund Báthory, principele Transilvaniei, vrea să ia „din nou" în stăpânire țara sa *(disegni d'impadronirsi di nuovo del suo principato)* [15]. Trebuie spus numaidecât că neliniștea voievodului de la Iași își avea temeiul în surprinderea unei scrisori a unui grup de boieri moldoveni refugiați în Transilvania, foști sfetnici ai predecesorului său, Ștefan vodă Răzvan, din care reieșea că au încuviințarea imperială și sprijinul lui Sigismund Báthory ca să „scoată din puterea polonilor" Moldova [16]. Vodă Ieremia Movilă s-a grăbit deci să solicite în chip preventiv ajutor atât în Polonia, cât și la Poartă [17]. Ulterior cercurile politice de la Varșovia, în urma repetatelor apeluri ale domnului moldovean, vor ajunge la convingerea că principele Sigismund Báthory „înainte de ratificarea păcii cu Turcul" vroia să „recupereze" Moldova, pentru ca astfel pacea să-i asigure „protecția" asupra ambelor „Valahii" [18].

---

[14] I. Corfus, *Mihai Viteazul și polonii...*, p. 35.

[15] Athanasius G. Welykyj OSBM, *Litterae nuntiorum apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes (1550—1850)*, vol. II (1594—1608), Roma, 1959, nr. 613, p. 125—126. Pentru o eventuală corectare a datei, vezi mai jos, n. 19.

[16] Textul acestei scrisori, în versiune latină, la Claudiu Isopescu, *Documenti inediti della fine del Cinquecento*, în *ARMSI*, s. III, t. X, 1929, nr. LXXXI, p. 67.

[17] Pentru ajutorul cerut de Ieremia vodă la Poartă, vezi lămuririle comunicate în 23 mai 1597 lui Mihai Viteazul de către patriarhul Meletie Pigas (Hurmuzaki, *Documente*, vol. XIII-2, București, 1910, p. 316—317, trad. din greceşte; vezi și N. Șerbănescu, *Legăturile patriarhului Meletie Pigas cu țările române*, în LXIV, 1946, nr. 7—9, p. 359—360).

[18] Cl. Isopescu, *op. cit.*, nr. CII, p. 81 : la această dată (28 iunie 1597), „căpitanul de Cameniță", cu două mii de călăreți, intrase în Moldova „per assicurarla dal Transilvano". Între timp, polonii obținuseră de la Constantinopol o copie a unei scrisori a lui Sigismund Báthory, sosite în luna mai, în care își expunea condițiile pentru pacea cu Poarta. Iar acestea erau, în mare, restituirea unor cetăți ocupate de turci, printre care Timișoara, precum și, într-adevăr, recunoașterea stăpânirii lui asupra Moldovei și Țării Românești (vezi și mai jos n. 28).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Este limpede, după părerea noastră, că prezentarea scrisorii lui Ieremia Movilă de către cancelarul Jan Zamoyski a făcut parte dintr-un „scenariu" cu grijă pregătit de eminentul om politic, a fost menită să pregătească „spiritele" pentru ceea ce avea să urmeze. Căci adevărata „lovitură de teatru" a venit în clipa în care, în cursul aceleiași ședințe a Dietei, cancelarul a relevat o propunere otomană pe care, chipurile, ar fi primit-o în octombrie 1595, prin intermediul exarhului patriarhal Nichifor Dascălul, care tocmai acum fusese arestat și întemnițat la Varșovia, sub acuzația că ar fi o iscoadă a turcilor (și, deci, era în imposibilitate să desmintă spusele lui Zamoyski !) [19]. Iată cum suna această propunere : Sinan pașa, care se găsea atunci în Țara Românească, l-ar fi înștiințat, în numele sultanului, că Poarta vrea să pună la cârma Transilvaniei, Țării Românești și Moldovei pe unul din membrii familiei Báthory aflați în Polonia — Ștefan Báthory sau cardinalul Andrei Báthory — și că în acest scop regatul polon trebuie să-și ofere concursul *(gli fece sapere in nome del Turco, come esso voleva collocare un'de'-Battori per Signore in Transilvania, Valachia et Moldavia, et che però questo Regno si disponesse a porgere il detto aiuto, affinche uno di essi pigliasse il possesso)* [20]. Cu alte cuvinte, turcii ar fi fost gata să ajungă la o înțelegere cu Coroana polonă asupra ansamblului spațiului carpato-danubian, după modelul „acordului de la Țuțora" (22 octombrie 1595) în privința Moldovei [21]... Bineînțeles că o asemenea perspectivă nu putea decât să surâdă senatorilor poloni și, implicit, să încline balanța în favoarea ideii reînnoirii păcii cu Poarta. Se poate spune, deci, că adeziunea finală a Dietei din februarie-martie 1597 la ideea confirmării păcii cu otomanii a însemnat totodată opțiunea pentru programul lui Jan Zamoyski de extindere în continuare a autorității regatului polon la Dunărea de Jos, în dauna intereselor Casei de Austria [22].

Cum au stat lucrurile în realitate cu așa-zisa propunere a lui Sinan pașa ? Cunoaștem astăzi, din fericire, instrucțiunile din iunie 1597 cu care a plecat la Poartă solul polon Stanislav Gulski (Golski), castelan de Halicz. Dacă în prima parte a acestor instrucțiuni subiectul era Moldova, pe care polonii o cereau „înapoi" — așa cum fusese în vechime,

---

[19] Audierea lui Nichifor Dascălul în senatul polon, încheiată cu decizia întemnițării lui, au avut loc în 11 martie 1597 (Athanasius G. Welykyj OSBM, *Documenta Unionis Berestensis eiusque auctorum*, Roma, 1970, nr. 266, p. 414—421). De aceea, credem că data raportului lui Germanico Malaspina trebuie să fie, în realitate, *12 martie 1597*.

[20] Vezi mai sus, n. 15. În continuare, Malaspina își exprima îndoiala asupra autenticității propunerii otomane, trecute sub tăcere atâta vreme de cancelar : „Et perché il Cancelliere per il passato non ha mai data notitia di questa richiesta del Turco, si come alcuni Senatori se ne sono meravigliati, cosi a me è parso d'havere qualche occasione di dubitare che, restando accese le antiche simultà, siano questi Signori per attendere nell'avenire con maggior studio a coltivare l'amicitia con Turco, che a volgere li pensieri al bene de vecini...".

[21] Pentru această înțelegere vezi D. Ciurea, *Despre Ieremia Movilă și situația politică a Moldovei la sfârșitul sec. XVI și începutul sec. XVII*, în *SCȘI*, istorie, VIII/2, Iași, 1957, p. 324—326.

[22] Cf. opinia lui Oscar Halecki, care crede în realitatea ofertei din 1595 a lui Sinan pașa și că Zamoyski, prin refuzul de a-i da curs, „rendered at the same time a real service to the common cause of Christendom" (*From Florence to Brest (1439—1596)*, second edition, Archon Books, 1968, p. 402).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

când erau „așezați acolo voievozi din partea Poloniei"! —, ceva mai apoi ne întâlnim și cu următoarea frază : „Ei bine, și în țara Transilvaniei și aiurea în vecinătate (= Țara Românească), ar trebui ca împăratul (sultanul) să pună oameni buni, creștini, credincioși lui, care, fiind la mijloc, să sporească prietenia dintre noi și să păstreze drumurile libere și sigure pentru soli și pentru negustori" [23]. Sensul întreg al propunerii discutate de Stanislav Gulski răsare, însă, mai deslușit din scrisoarea de răspuns a sultanului Mehmet III, datată 1—10 noiembrie 1597 : „De asemenea ați mai arătat dorința voastră ca în vialetul Țării Românești să fie numit un voievod din partea domniei-voastre, cu obligația de a trimite în întregime, în fiecare an, haraciul care se trimite la Poarta fericirii mele din vilaietul Țării Românești. Totodată, vă mai rugați ca, atunci când, cu voia lui Allah, stăpân al soartei, va fi cucerit și supus vilaietul Transilvaniei, acesta să nu fie transformat în beilerbeilic, ci să fie numit acolo un voievod prin intervenția domniei-voastre" [24]. Altminteri spus, polonii au fost cei ce, de fapt, au propus Porții soluția politică a unui condominiu polono-otoman asupra Țării Românești și Transilvaniei, la fel ca în cazul Moldovei după „acordul de la Țuțora"! Sultanul, de altfel, nici nu s-a grăbit să accepte această ofertă, deoarece încă mai spera că poată redresa situația de la nordul Dunării de Jos prin mijloace proprii [25].

*

Pe fundalul politic pe care am încercat să-l schițăm a plecat, deci, spre Țara Românească, la curtea lui Mihai Viteazul, nobilul Andrei Taranowski. În 4 iunie 1597 el se găsea încă în Moldova, la Suceava, de unde-i scria cancelarului Jan Zamoyski că a doua zi își va relua călătoria și, odată ajuns la destinație, se va „informa cu stăruință asupra lucrurilor turcești, tătare și ardelenești", comunicându-i că a întâlnit la Suceava doi emisari ai lui Mihai Viteazul — un „postelnic" (Petru Gri-

[23] Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, 1979, nr. 199, p. 383. Stanislav Gulski a traversat Dunărea la 4 august 1597 și a intrat în Constantinopol la 16 septembrie 1597 (Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II—1. București, 1893, nr. CCXIX, p. 423 și I. Sârbu, *op. cit.*, ed. cit., p. 283).

[24] *Documente turcești privind istoria României*, vol. I (1455—1774), întocmit de Mustafa A. Mehmed, București, 1976, nr. 147, p. 137—138. Data actului ar putea fi restrânsă la intervalul 6—10 noiembrie, întrucât în 5 noiembrie Gulski anunța că încă aștepta audiența la sultan, întârziată de schimbarea marelui vizir (C. Isopescu, *op. cit.*, nr. CXXI, p. 103).

[25] În chestiunea pretențiilor polone asupra Moldovei, de astă dată sultanul Mehmed III (1595—1603) nici măcar nu s-a învrednicit să dea vreun răspuns (vezi Ilie Corfus, *Intervenția polonă în Moldova și consecințele ei asupra războiului lui Mihai Viteazul cu turcii*, în RdI, 28, 1975, nr. 4, p. 534—535). Totuși, ceaușul otoman trimis în Polonia în replică la solia lui Gulski ,când s-a înfățișat la Varșovia, în 24 martie 1598, a avut o atitudine mult mai binevoitoare, asigurându-l pe regele Sigismund III că sultanul se mulțumea cu domnul pus de poloni în Moldova (Ieremia Movilă) ; că, pe de altă parte, „vroia să-l scoată pe cel al Țării Românești și să-l gonească și pe Transilvănean, și în unul și celălalt stat să fie pus cine-i va place Majestății Sale, aproape indicând pe Báthory, inamicii acelui Transilvănean", adică ai lui Sigismund Báthory (A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. V, București, 1932, nr. 94, p. 156)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gorovici Armeanul), şi un „vlădică" —, care, la rândul lor, se îndreptau spre Polonia, ca să „cumpere câteva zeci de piei de samur pentru darul sultanului" [26]. Scrisoarea lui Mihai Viteazul din 20 mai 1597, redactată la Târgovişte şi adresată lui Jan Zamyski — dusă desigur chiar de cei doi trimişi ! —, pomenea şi ea de „tributul" pe care domnul îl va plăti sultanului şi care trebuia însoţit de trimiterea a „câteva zibeline" [27]. Este adevărat aşadar, aşa cum s-a observat, că această solie munteană, în subsidiar, a adus la cunoştinţa autorităţilor polone reluarea de către Mihai Viteazul a raporturilor cu Poarta otomană. Iar această veste era menită să descurajeze orice eventuală iniţiativă polonă asemănătoare celei de la sfârşitul verii şi începutul toamnei anului 1595, când cancelarul Zamoyski a pătruns cu oşti în Moldova, sub pretextul prevenirii ocupaţiei turco-tătare [28]. Oricum, din cele de mai sus merită să reţinem că, potrivit propriei lui mărturii, Taranowski urma să execute pe lângă domnului Ţării Româneşti o misiune cu caracter informativ, din însărcinarea a însuşi cancelarului Jan Zamoyski.

Cele dintâi informaţii cunoscute despre prezenţa şi acţiunea lui Andrei Taranowski la curtea din Târgovişte provin dintr-un raport către împăratul Rudolf II, din 31 iulie 1597, alcătuit de Erich Lassota von Steblau, abia sosit şi el în Ţara Românească în calitate de „Mustermeister" (şef al recrutării şi responsabil cu plata celor 4 000 de oşteni mercenari, pe care curtea din Praga consimţise să-i trimită lui Mihai Viteazul în martie 1597 [29]). Iată ce a găsit de cuviinţă să comunice agentul imperial : „La sosirea mea (în Târgovişte) am găsit aici un bătrân nobil polon, numit Andrei Taranowski, cunoscut bun de al domnului încă de la Constantinopol, şi care a fost socotit drept sol polon, dar el nu a fost trimis aici de rege, ci după cum a pretins (a venit) să-l vadă pe domn de dragul vechii lor cunoştinţe. După părerea mea el nu a venit aici după capul său, ci a fost pus de cancelar (Jan Zamoyski) ca să iscodească gândul şi dispoziţia domnului şi să-l aducă de partea polonilor. A fost auzit adesea, mai înainte de venirea mea, afirmând în faţa acestuia că maiestatea voastră imperială ar fi cauza pentru care Confederaţia polonă (*die Polnisch Confoederation*) nu a putut să propăşească [30]. Însă când am desminţit asemenea spuse, şi am arătat cum s-a

[26] I. Corfus, *Mihai Viteazul şi polonii...* nr. XIX, p. 230—231 ; pentru identificarea boierului, vezi Ştefan Andreescu, *Exarhul patriarhal Nichifor Dascălul cneazul Constantin Vasile de Ostrog şi Mihai Viteazul*, în *RI*, serie nouă, III, 1922, nr. 5—6, p. 501—502.

[27] Hurmuzaki, *Documente*, Supl. II—I, nr. CCXVI, p. 418—419.

[28] Vezi I. Sârbu, *op. cit.*, ed. cit., p. 265 ; I. Corfus, *Mihai Viteazul şi polonii...*, p. 30—31. De fapt, emisarii din partea curţii transilvănene şi celei muntene, care au sosit la Poartă în 7/17 mai 1597, nu aveau mandat să trateze propriu-zis pacea, ci doar să ceară salv-conducte pentru „marii soli" ce urmau să vină (Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, Bucureşti, 1884, nr. CXL, p. 224;; E. D. Tappe, *Documents concerning Rumanian History (1427—1601) collected from British Archives*, London The Hague, Paris, 1964, nr. 156, p. 114—115). A fost vorba aşadar numai de un contact diplomatic preliminar.

[29] Pentru acest detaşament de mercenari, vezi Mihail P. Dan, *Cehi, Slovaci şi Români în veacurile XIII—XVI*, Sibiu, 1944, p. 293 şi 300—301.

[30] Referire la eşuarea tratativelor pentru aderarea Poloniei la Sfînta Ligă, fapt pentru care, bineînţeles, polonii aruncau vina asupra împăratului Rudolf II.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

întâmplat lucrul, și am expus și credința ⟨statornică⟩ și grija pe care o poartă maiestatea voastră Creștinătății, ne-a chemat ⟨domnul⟩ curând iarăși pe amândoi, și l-a mai întrebat încă odată întradins pe Taranowski despre acestea de față cu mine. Dar cum acesta a dat înapoi și n-a rămas la spusele sale, ci a răspuns că este nevoie de un cap mai luminat ca al lui pentru a judeca de care parte a fost vina, a putut domnul ușor să se încredințeze că nu erau decât curate calomnii ⟨*merae calumniae*⟩ ce nu purcedeau decât din ura pe care o poartă maiestății voastre imperiale. A mai voit numitul Taranowski să-l convingă pe domn zor nevoie ca să întrețină pentru paza sa cam două sau trei mii de soldați poloni, la care lucru domnul nu voia ⟨să consimtă⟩ reținut de multe șovăiri, iar eu de câte ori mi-a împărtășit asemenea gânduri l-am îndemnat împotriva ⟨unor asemenea hotărâri⟩" [31]. Trebuie adăugat numaidecât că esența demersului lui Andrei Taranowski din vara lui 1597, așa cum a fost ea descifrată de Erich Lassota — atragerea pe cale pașnică a domnului Țării Românești în orbita politică a coroanei polone —, a fost confirmată în iunie 1598 de însuși Mihai Viteazul, în convorbirile pe care le-a avut atunci cu comisarii imperiali Ștefan Szuhay și Nicolae Istvánffy : el „a mărturisit că a fost solicitat și de poloni prin unele persoane interpuse și mai ales de cancelar ca să părăsească ⟨pe împăratul Rudolf II⟩" [32].

Vestea despre apariția lui Andrei Taranowski la Târgoviște a ajuns foarte iute la Praga și a stârnit mare neliniște în cercurile curții imperiale. Astfel, încă din 23 iulie 1597, nunțiul apostolic Cesare Speciano scria : „...Ma quello che dà più fastidio a questi SS.ri secondo che mi dicono è quel Barone Polacco, che si scrive essere în Valacchia". Acesta era cunoscut de către dr. Bartolomeu Pezzen, din vremea când fusese ambasador imperial la Constantinopol (1587—1591), iar Taranowski venise acolo în calitate de ambasador al regelui Poloniei. Dată fiind importanța personajului, la Praga se iscase temerea că el uneltește o schimbare a orientării politice a Țării Românești *(si crede, che machini qualche mutat(io)ne in Valacchia)* [33]. Și, de bună seamă, sensul acestei modificări politice nu putea fi decât defavorabil împăratului Rudolf II și războiului Ligii creștine...

Destul de alarmat, câteva zile mai târziu nunțiul Speciano a cerut lămuriri suplimentare chiar în Polonia, de la nunțiul Germanico Malaspina. Iar acesta, în răspunsul său, datat 13 septembrie 1597, nu excludea deloc posibilitatea ca Taranowski să aibă cu el un „tratat dăunător" *(qualche trattato pernitioso)* pentru interesele Ligii creștine, cu un conținut neștiut însă nici de rege, nici de Dietă. Această eventualitate i se părea verosimilă, întrucât tocmai aflase că ambasadorul Stanislav Gulski urma să revendice pentru Polonia, în discuțiile de la Poartă în vederea noului tratat polono-otoman, nu numai Moldova, ci și Țara Românească *(si comprende che non solo la Moldavia è raccomandata al Turco, ma*

[31] *Călători străini...*, IV, p. 64.

[32] *Ibidem*, p. 102, Cu privire la opțiunile politice ale lui Andrei Taranowski și la misiunile lui în Țara Românească, vezi și observațiile Mariei Holban, în același volum, p. 174—175.

[33] *La nunziatura di Praga di Cesare Speciano, nelle carte inedite vaticane e ambrosiane*, t. V, a cura di Natale Mosconi, Brescia, 1967, nr. 28, p. 91.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

anco la Valacchia)[34]. Dar această conjectură a prelatului catolic de la Varșovia era, în fond, doar o simplă speculație, deoarece nici mai târziu, când a avut o convorbire specială cu regele Sigismund III, el nu a putut afla mare lucru despre adevărata misiune a lui Taranowski[35].

În schimb, nunțiul din Praga, Cesare Speciano, a avut ocazia să stea îndelung de vorbă asupra atitudinii reale a lui Mihai Viteazul — inclusiv față de propunerile lui Andrei Taranowski! — cu un emisar ardelean, Martin Benyai, care a sosit în capitala imperială la 7 august 1597. El făcuse parte, anterior, din solia comună, transilvano-munteană, care în luna mai 1597 a ajuns la Poartă, pentru negocierile preliminare ale păcii generale, mult dorite în acel moment de otomani[36]. De la Poartă, de unde a plecat în 20 iunie, emisarul ardelean a trecut și pe la curtea din Târgoviște, unde l-a întâlnit și pe Taranowski. Raportul nunțiului Speciano asupra întrevederii cu Martin Benyai, purtând data de 1 septembrie 1597, din câte știm nu a fost folosit în istoriografia noastră. El merită atenție în măsura în care oferă noi elemente despre poziția autentică a domnului muntean, atât în chestiunea păcii cu Poarta, cât și a relațiilor cu polonii, tătarii și domnul Moldovei.

Mihai i-a spus mai întâi lui Benyai că, în ce-l privește, nu crede că tătarii vor participa la campania otomană din acel an. Apoi, și-a vădit întâia oară proiectul, a cărui înfăptuire o va urmări ulterior cu toată stăruința: el va face în așa fel încât tătarii de acum încolo „vor rămâne totdeauna la casele lor, cât va dura acest război". Dar pentru asta vor trebui plătiți bine, atât de către el, cât și de papă, împărat și principele transilvănean[37]. În convorbirile de la Târgoviște, domnul și-a manifestat deschis ostilitatea față de Ieremia Movilă — „non lo può sentire a nominare"! —, o ostilitate funciară, „dar crescută din cauza acelor oșteni ai săi care au murit în Moldova, când Ștefan (Răzvan) a fost izgonit de Ieremia, în urmă cu vreo doi ani". Cât privește ideea războiului cu turcii, Mihai s-a arătat atât de însuflețit, încât a mers până acolo că a declarat că și în cazul în care se va încheia pacea generală, el nu se va încrede în ea și își va elibera de unul singur țara[38]!

---

[34] *Hurmuzaki, Documente, XII, nr. CCCCLXXVII, p. 317.*

[35] Cl. Isopescu, *op. cit.*, nr. CXVI, p. 98—99 (scrisoare din 23 noiembrie 1597): tot ce i-a spus regele a fost că Taranowski a negociat în Țara Românească „cosa in pregiuditio del Serenissimo di Transiluania".

[36] Vezi I. Sârbu, *op. cit.*, ed. cit., p. 262, 269 și 271 (și, mai sus, n. 28). Martin Benyai era întors la Alba Iulia, împreună cu un „chiaus di importanza", în 13 iulie (Hurmuzaki, *Documente*, XII, nr. CCCCLII, p. 304 — dar luna nu este „iunie," ci *iulie!)* Pentru data sosirii la Praga, vezi *Ibidem*, III—2, nr. CCLXXXVIII, p. 252—253. Alte ecouri ale prezenței la Poartă și mișcărilor ulterioare ale emisarului ardelean, la A. Decei, *op. cit.*, nr. CLVII, p. 58 și nr. CLXIV, p. 59.

[37] Domnul s-a vădit sigur că va izbuti să negocieze cu hanul Gazi Ghirai, cu toate că până atunci emisarii săi fuseseră opriți în Moldova *(se bene gli huomini suoi sono stati impediti per l'adietro)*. Încă în 12 mai 1597 la Praga se nota, pe baza informațiilor date de nunțiul Visconti, că Ieremia Movilă „non lasci passare huomo alcuno al Tartaro, ritenendo tutti quelli che ci ha mandato il Valacco" *(La nunziatura di Praga di Cesare Speciano...*, IV, Brescia, 1966, nr. 87, p. 198).

[38] „... si può star sicuro del Valacco, il quale è tanto animato, che quando se facesse la pace egli non si fidaria mai, et percio sgombraria il paese, ricordandosi dell'offese fatte al Turco".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În fine, în chestiunea prezenței la Târgoviște a lui Andrei Taranowski, solul ardelean a dat asigurări ferme că nu trebuie să existe temeri. El a asistat la conversațiile purtate la mesele oferite când de voievod, la curte, când de nobilul polon, și s-a convins că acesta din urmă nu va izbuti niciodată să-l înșele pe Mihai, care este mai „șiret" *(astuto)* decât el. Și apoi, argumenta Benyai, judecarea atitudinii domnului față de ofertele polone trebuie corelată cu opțiunea lui decisă de a nu se încrede în turci [39]. Cu alte cuvinte, ecuația era simplă : existența „axei" polono-otomane, în curs de consolidare — binecunoscută atât la Praga, cât și la Târgoviște — , nu putea să-l încurajeze pe voievod spre o înțelegere unilaterală cu Polonia, atâta vreme cât el ținea cu orice chip să taie definitiv legăturile de dependență ale Țării Românești față de Poartă...

Acum urmează să aducem în discuție ceea ce socotim a fi cea mai interesantă mărturie despre miezul demersului lui Andrei Taranowski pe lângă Mihai Viteazul. Ea provine dintr-un document demult publicat, dar care a rămas uitat și nu a fost niciodată utilizat pentru reconstituirea misiunii polone din vara anului 1597. Este vorba de raportul pe care, în 8 octombrie 1598, căpitanul de husari Georg Szirmay l-a făcut la Cașovia (Kaschau, Košice), la curtea arhiducelui Maximilian de Habsburg, asupra întâlnirii pe care o avusese, în urmă cu două săptămâni și jumătate, cu voievodul Țării Românești. Acesta se găsea în tabără de lângă Dunăre, pe punctul să treacă fluviul și să înceapă faimoasa lui expediție în teritoriu otoman, care va avea un larg ecou european [40]. În aceste împrejurări, Mihai Viteazul îi cerea arhiducelui să nu renunțe a se bate, la rândul lui, cu oștile otomane în Ungaria, nu atât pentru biruința pe care sigur Dumnezeu i-o va da, cât mai ales „...de răul planului rușinos al polonilor, care îl tot amețesc, cu vorba, că nu ar avea să aștepte nici un ajutor de la nemți, ci se va vedea desigur părăsit de ei, în sfârșit, *și-i tot făgăduie, dacă s-ar da pe partea lor, Moldova, Ardealul și alte domnii însemnate de la ei*" (s. n.) [41]. Nu avem nici o îndoială

---

[39] „Dice il med⟨esi⟩mo huomo che è vero che in Valacchia si trova quel S⟨igno⟩re Polacco che già si scrisse sotto coperta di far mercantia, et ch'egli si è trovato a banchetto seco in casa del Vaivoda, et che l'istesso Polacco ha banchettato di *poi* il Vaivoda, *ma che per accorto che sia il Polacco mai ingannarà* il Valacco, et che se ne può star sicuro, perche è piu astuto che non è il Polacco, e ha valore g⟨ran⟩d⟨issi⟩mo con la resolut⟨io⟩ne già detta di non volere fidare al Turco" *(La nunziatura di Praga di Cesare Speciano...*, V. nr. 50, p. 151—152).

[40] Hurmuzaki, *Documente*, XII, nr. DXCIX, p. 392 (20 stptembrie 1598). Cf. I. Sârbu, *op. cit.*, ed. cit., p. 389, care arată că întâlnirea s-a produs, probabil, în 19 septembrie, voievodul traversând Dunărea, cu oștile sale, în cursul nopții 19—20 septembrie 1598.

[41] „Bittet also, das Ihr Fürstliche Durchlaucht den Vizir dahervntten vnangegriffen nit wolle lassen, wohe⟨r⟩ nit vmb der vngezweivelten Victory Will, die Gott gemislich verleichen wurde, jedoch des schimpfflichen Vorhabens wegen, damit ihme die Polachen stets in Ohren lëgen, das ehr von den Deutschen keine Hulff, noch Entsatz zu gewartten hette, sondern sich doch entlich vnd gewiss verlassen befinden wurdo, mit grossen Verheissnungen der Moldaw, Siebenbürgen, vnd andern ansehnlichen Herschaften bey ihnen, wan er sich zu ihnen schlagen wëlle" (Hurmuzaki, *Documente*, XII, nr. DCXVIII, p. 405 ; acest fragment al actului din 8 octombrie 1598 a fost reprodus, fără însă ca autorul să insiste în vreun fel asupra semnificației lui, în monografia lui I. Sârbu, tipărită în primă ediție la începutul secolului nostru, în 1904—1907 ; cf. ed. cit., p. 383).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că această informație, furnizată chiar de voievodul român, este autentică. Căci ea intră perfect „în rezonanță" cu conținutul soliei lui Constantin Vorsi, de care ne-am ocupat ceva mai devreme. Așadar, semnul pe care Mihai Viteazul îl aștepta din partea regelui Sigismund III Vasa — acea „cea mai mică scrisoare", de care pomenea Taranowski în 26 ianuarie 1598 —, nu putea fi decât o confirmare oficială a ofertei făcute de el însuși la Târgoviște ! Astfel, putem spune că interpretarea dată de Ilie Corfus mesajului cu caracter ultimativ purtat de spătarul Constantin Vorsi în Polonia este corectă, dacă ținem seamă de mărturia depusă ulterior de însuși voievodul român.

Nu știm dacă propunerea făcută de Andrei Taranowski a avut sau nu consimțământul prealabil al cancelarului Jan Zamoyski. Oricum, este limpede că ea a reprezentat o variantă la proiectul înfățișat de cancelar în primăvara aceluiași an 1597 senatorilor poloni reuniți la Varșovia. Reamintim că acest proiect, care echivala cu un ambițios program politic de extindere a autorității coroanei polone în zona Dunării de Jos, viza aducerea la cârma celor trei state din spațiul carpato-danubian a unuia din membrii familiei Báthory din Polonia, aflați de câțiva ani în conflict deschis cu principele Sigismund Báthory [42]. Pe de altă parte, este sigur că în cursul convorbirilor de la Târgoviște nobilul polon i-a făgăduit lui Mihai Viteazul că la Poartă solul Stanislav Gulski va stărui ca, în viitorul tratat polono-otoman, Țara Românească să figureze cu un statut analog celui al Moldovei. Numai așa se explică de ce, în 4 ianuarie 1598, voievodul român îi scria lui Taranowski că, după informațiile ce le deținea, sultanul nu a acceptat ca Țara Românească să beneficieze de protecția polonă, ci va trebui să rămână exclusiv în orbita politică a Porții.

Când a plecat de la curtea din Târgoviște, Andrei Taranowski a luat cu sine, în tălmăcire polonă, textul cronicii despre faptele de vitejie ale domnului român în confruntările cu turcii din anii 1594—1596. Negreșit, acest document era menit să pună în adevărata ei lumină și să recomande personalitatea lui Mihai, atrăgând atenția implicit asupra utilității unui asemenea om pentru susținerea și apărarea intereselor polone [43]. Dar ceea ce ne reține cu precădere atenția în legătură cu acest *episod este faptul că autorul cronicii și, probabil, cel ce a sugerat și* ideea de a-i fi pusă la dispoziție, în limba polonă, lui Taranowski, a fost șeful cancelariei domnești, marele logofăt Teodosie Rudeanu [44]. Or, acest boier, unul din cei mai apropiați și credincioși sfetnici ai voievodului,

[42] Pentru izbucnirea acestui conflict în anul 1594, odată cu executarea lui Balthasar Báthory, fratele cardinalului Andrei, vezi A. Veress, *Frescele cetății Făgărașului* în *BCMI*, XIX, 1926, fasc. 48, p. 76, precum și I. Sârbu, *op. cit.*, ed. cit., p. 59—61.

[43] Vezi Dan Simonescu, *Cronica lui Baltasar Walther despre Mihai Viteazul în raport cu cronicile interne contemporane*, în *SMIM*, III, 1959, p. 59.

[44] Asupra identității autorului acestei cronici oficiale asupra domniei lui Mihai Viteazul, al cărei original s-a pierdut, există o unanimitate de păreri (vezi, de pildă, N. Iorga, *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, ed. II, București, 1977, p. 79—80 ; P. P. Panaitescu, *Începuturile istoriografiei în Țara Românească*, în *SMIM*, V, 1962, p. 209 și 211—212). Controverse s-au ivit doar în jurul problemei limbii în care ea a fost inițial redactată (I. C. Chițimia, *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, București, 1972, p. 145—157).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

după dispariția în 1601 a lui Mihai Viteazul, a optat în chip hotărât pentru cauza lui Simion Movilă, fratele lui Ieremia vodă al Moldovei, pe care polonii încercau să-l impună pe tronul Țării Românești. Ba chiar, în vara anului 1602, când Simion Movilă a fost definitiv izgonit și a revenit lângă fratele său, Teodosie Rudeanu l-a însoțit în Moldova [45]... Aceste elemente ne îndeamnă să bănuim că încă mai demult Teodosie Rudeanu — și, desigur, împreună cu el un grup de alți boieri! — se pronunțase deschis pentru o apropiere politică a Țării Românești de Polonia. Credem că tocmai datorită presiunii acestei grupări boierești Mihai Viteazul a luat inițiativa de a trimite un ambasador la lucrările Dietei din februarie—martie 1597, care a cerut în numele său să fie primit sub „protecția" regatului polon la fel precum Ieremia vodă Movilă *(come è Hieremia)* și, totodată, să fie „recomandat" sultanului pentru iertare prin ambasadorul polon ce urma să plece la Poartă [46]. Convorbirile ulterioare de la Târgoviște cu Andrei Taranowski, din vara aceluiași an, au avut fără doar și poate rostul de a da satisfacție aceleiași grupări boierești. Iar solia lui Constantin Vorsi, din ianuarie 1598, trebuia în fond să verifice dacă „varianta polonă" era sau nu viabilă pentru proiectele lui Mihai Viteazul. Rezultatul acestei din urmă misiuni a fost în chip vădit negativ, deoarece în februarie 1598 Mihai Viteazul îi propunea din nou lui Sigismund Báthory să atace Moldova și să-l elimine pe Ieremia Movilă [47]...

*

Dialogul lui Mihai Viteazul cu Andrei Taranowski a fost reluat în luna martie 1600, în condiții politice total schimbate. Acum domnul român, în urma bătăliei victorioase de la Șelimbăr, în apropiere de Sibiu (18/28 octombrie 1599), devenise stăpânul Transilvaniei și se pregătea să pătrundă, în fruntea oștilor sale, și în Moldova. Hegemonia politică polonă în spațiul carpato-danubian, idee care a călăuzit necontenit demersurile diplomatice și acțiunile cancelarului Jan Zamoyski [48], a durat deci numai câteva luni, adică atât cât s-a menținut pe tronul Transilvaniei cardinalul Andrei Báthory, proclamat principe la 29 martie 1599. Iar o expediție a lui Mihai Viteazul, cu forțele reunite ale Țării Românești și Transilvaniei, contra lui Ieremia vodă Movilă ar fi pus în pericol și ultimul „bastion" polon în această zonă.

Din motivul abia menționat, regele Sigismund III Vasa s-a adresat atât împăratului Rudolf II, cât și direct și în chip repetat lui Mihai Viteazul, cerând insistent ca Moldova să nu fie atacată [49]. Dar se vede că aceste apeluri nu au fost socotite suficiente și de aceea s-a recurs la trimiterea în misiune pe lângă voievodul român a unei personalități,

---

[45] Vezi N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1971, p. 85; Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae*, II, București, 1989, p. 27, n. 50.

[46] Hurmuzaki, *Documente*, XII, nr. CCCCLI, p. 301.

[47] Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români (1566—1608)*, Cluj, 1928, p. 110; vezi și C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 58—59.

[48] Cf. *History of Poland*, editor-in-chief Ștefan Kienewicz, 2nd edition, PWN, Warszawa, 1979, p. 188.

[49] I. Corfus, *Mihai Viteazul și polonii...*, p. 56—59, 64—65.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cum era bătrânul nobil Taranowski, vechiul său cunoscut. Din instrucțiunile pentru această misiune trebuie să reținem mai întâi că ea avea un caracter neoficial, că ea reprezenta un „contact particular", așa cum fusese și cea precedentă, din 1597. Același text lasă să se înțeleagă, după părerea noastră, că abia acum, în noua situație politică creată, regele Sigismund s-a hotărât să răspundă în legătură cu condițiile și pretențiile lui Mihai Viteazul pentru alianța lui cu Polonia, transmise cu mai bine de doi ani înainte prin Andrei Taranowski. Astfel, regele declara că „unele lucruri" pe care Mihai Viteazul — „Domnul Voevod al Transilvaniei și Munteniei, Mihai" — a ținut să-i fie înfățișate, vor fi satisfăcute numaidecât. Altele însă, preciza regele, „nu pot fi încheiate decât în Seim, ceea ce însuși d-l Taranowski știe" [50]. Este de bănuit că aici avem de-a face cu o referire la un act formal, la un tratat, pe care Mihai îl va fi pretins din partea curții regale de la Varșovia. Această deducție este întărită de faptul că, la capătul întrevederilor cu Mihai Viteazul, care au avut loc la Brașov, în prima jumătate a lunii martie 1600, nobilul polon a luat cu sine textul unui proiect de tratat, ce urma să fie supus spre aprobare atât regelui, cât și Dietei.

Conținutul acestui proiect de tratat, atunci când a fost descoperit, a suscitat un viu interes, căci într-adevăr el atestă în chip cum nu se poate mai limpede „planul unirii tuturor țărilor române sub un singur sceptru" — al lui Mihai Viteazul —, în schimbul recunoașterii de către voievod a suzeranității coroanei polone [51]. Dar, în ceea ce ne privește, credem că documentul cu pricina nu și-a dezvăluit încă în întregime semnificația. Și asta din pricină că el a fost examinat și interpretat strict din perspectiva realităților momentului și, bineînțeles, ca o reflectare a acestora. Adică numai în funcție de faptul că, la 10 martie 1600, când a fost redactat textul respectiv, Mihai Viteazul era deja de câteva luni stăpânul Transilvaniei și, așa cum presupuneau mulți observatori contemporani, următorul său pas avea să fie cucerirea Moldovei. Dar să reamintim și noi, pe scurt, câteva din prevederile documentului în cauză :

În afara de jurămintele reciproce, regele Sigismund III trebuia să dea „ex nunc" Țara Moldovei lui Mihai Viteazul ; fiului voievodului, Nicolae, i se va recunoaște *stăpânirea asupra tuturor celor trei state*, Țara Românească, Moldova și Transilvania, cu drept ereditar pe linie masculină ; el va cârmui aceste state „cu dreptul de feudă, precum se țin și alte principate de Coroana Poloniei" ; cetățile turcești, Chilia, Tighina, Cetatea Albă, Oceacovul și Ismailul, după ce vor fi recucerite de Mihai Viteazul, vor fi de asemenea puse sub suzeranitatea Poloniei ; domnul român se angaja să țină la dispoziția coroanei polone, pe cheltuiala sa, o forță de 7 000 de oșteni, jumătate călăreți, jumătate pedestrași, pe toată durata războiului Poloniei și marelui ducat al Lituaniei

[50] Ilie Corfus, *Corespondență inedită asupra relațiunilor între Mihai Viteazul și Polonia*, Cernăuți, 1935, nr. VI, p. 37—38. Plecarea lui Andrei Taranowski a fost decisă la Varșovia în 26 ianuarie 1600 (Idem, *Mihai Viteazul și polonii...*, nr. XLVII—XLVIII, p. 268—269).

[51] Ion I. Nistor. *Tratativele lui Mihai Viteazul cu Polonia*, în *ARMSI*, s. III, t. XVI, p. 65.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu oricare dușman ; în chip expres, Mihai Viteazul se obliga să apere necontenit de tătari teritoriile dependente de coroana polonă ; în fine, mai trebuie reținut că această alianță avea să funcționeze contra tuturor, fie „domn creștin sau păgân“ [52].

Din unghiul nostru de vedere, clauzele esențiale ale proiectului de tratat din 10 martie 1600 — recunoașterea de către Polonia a stăpânirii lui Mihai Viteazul, cu drept ereditar, asupra Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei — reprezintă o confirmare retrospectivă majoră a existenței propunerii polone din vara anului 1597. Acum, în pragul primăverii anului 1600, când Mihai Viteazul executa de fapt, pe cont propriu, tocmai proiectul discutat atunci, la curtea din Târgoviște, cu Andrei Taranowski, el nu a făcut decât să pretindă respectarea *ad-litteram* a acelei promisiuni. Nu este, însă, mai puțin adevărat că introducerea clauzei asupra recuceririi enclavelor turcești din teritoriul istoric al Moldovei (Chilia, Cetatea Albă, Tighina, Ismailul), ca și a Oceacovului, însemna implicit ruperea tratatului de pace polono-otoman, care intervenise între timp (1598). Faptul că domnul român nu ținea seamă de existența acestui tratat, de care știa cu siguranță, ne arată că în programul său avea prioritate absolută nu numai reunirea celor trei state de la Dunărea de Jos, ci și reconstituirea vechilor lor hotare...

În încheiere, am dori să subliniem însemnătatea propunerii polone din 1597 și din alt unghi de vedere. Unirea Țării Românești, Transilvaniei și Moldovei sub sceptrul lui Mihai Viteazul în 1599—1600 a fost mereu privită ca o idee spontană, dictată numai de interese politico-strategice imediate [53]. Cel mult s-a rostit întrebarea dacă nu cumva voievodul român a acționat după „modelul“ lui Sigismund Báthory, care în 1595, prin două tratate separate — din 20 mai și, respectiv, 3 iunie —, a legat strâns de persoana sa, subordonându-și-le, țările române extracarpatice și pe domnii acestora, dintre care unul, cel al Țării Românești, nu era altul decât însuși Mihai Viteazul. Iată cum a fost formulată această întrebare destul de recent : „On ose à peine suggérer une autre conséquance positive — en vérité tout à fait imprévisible — des traités de 1595 : sans le précédent de Sigismond se proclamant prince des trois pays de l'ancienne Dacie, Michel le Brave aurait-il eu l'audace, cinq ans plus tard, de ceindre à la barbe de l'empereur et du roi de Pologne, sans parler des magnats hongrois, les trois couronnes de Valachie, Transylvaniae et Moldavie ?“ [54]. Acum însă, când cunoaștem destul de bine obiectul convorbirilor de la Târgoviște, din vara lui 1597, între Andrei Taranowski și Mihai Viteazul, o asemenea întrebare își pierde oarecum sensul. Așa cum ne-am străduit să arătăm, cu mai mult de doi ani îna-

---

[52] I. Corfus, *Corespondență inedită*, nr. VII, p. 40—41 ; Mihai Viteazul totodată a trimis și o scrisoare regelui Sigismund, ce poartă data 11 martie 1600, Brașov (ultima ediție : *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, I, nr. 157, p. 440—442).

[53] Vezi, de pildă, A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a IV-a, vol. III, București, 1988, p. 287—288 ; P.P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 217.

[54] Neagu Djuvara, *Les Grands Boïars ont-ils constitué dans les principautés roumaines une véritable oligarchie institutionelle et héréditaire ?*, în *SOF*, XLVI, 1987, p. 32.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

inte de a trece propriu-zis la fapte, domnul român discută deja concret cu emisarul polon posibilitatea ca el să preia, alături de Țara Românească, cârma Transilvaniei și Moldovei, cu condiția să se alinieze politic „axei" polono-otomane, în curs de perfectare.

Ar mai fi, poate, de adăugat că există încă un izvor — complet independent de seria celor evocate și utilizate mai sus —, care confirmă din plin, fără echivoc, concluzia noastră. Ne referim acum la un raport al ragusanului Paolo Giorgi, redactat în Alba Iulia, la 16 noiembrie 1599, adică îndată după expediția lui Mihai Viteazul în Transilvania. Iată ce-i scria acest ragusan, care de la o vreme se pusese în slujba familiei Báthory și devenise, treptat, complet ostil voievodului român, împăratului Rudolf II : „Întru marea mea supărare, s-a adeverit tot ceea ce *încă în urmă cu doi ani,* în mai multe epistole, i-am scris doctorului Pezzen, precum că *neîndoielnic voievodul Mihai voiește să păstreze țara Transilvaniei pentru sine,* și precum în cetatea Devei a adus valahi ca să o apere, tot așa va face și în alte locuri, fiindcă în unguri nu se încrede" (s. n.)[55]. Așadar, potrivit acestei mărturii, ajungem iarăși la *anul 1597,* ca moment în care pentru prima oară în mintea lui Mihai Viteazul a încolțit ideea de a lua în stăpânire pentru sine principatul Transilvaniei ! Iar acest proiect, dacă nu s-a născut, cel puțin a fost încurajat în cursul discuțiilor cu Andrei Taranowski, care-i oferea perspectiva susținerii din partea unei mari puteri a timpului, cum era regatul Poloniei *.

[55] „Con mio grandissimo dispiacere si e verificato tutto quello che duo anni co(n) piu mano di lettere fa che scrissi al Dottor Pezz(en) giachè indubittamente Mihailo Vaievoda questo Regno di Transilvania uole ritener per se stesso che'di gia nella fortezza di Dieua ha messo a Valachi per custodirla cosi fara di tutte le altre, perchè di Vnghari non si fida..." (Hurmuzaki, *Documente,* III-1, București, 1880, nr. CCLXXIII, p. 351 ; *Mihai Viteazul în conștiința europeană,* V, nr. 112, p. 195—196). Vezi și *Călători străini,* III, p. 386 (rezumat) ; E. Turdeanu, *Quelques Ragusains auprès de Michel le Brave,* în *Trois mémoires sur Michel le Brave,* Bucarest, 1938, p. 61.

* O versiune în limba engleză a acestui studiu a apărut în *RRH,* t. XXXII, 1993 nr. 3—4, p. 203—219.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VENIAMIN CIOBANU

„RAȚIUNE DE STAT" ȘI „SOLIDARITATE CREȘTINĂ" ÎN SECOLUL XVII

În anul 1462, regele Boemiei, Gheorghe de Podiebrad, a elaborat un proiect de coaliție antiotomană, în preambulul căruia se specifica faptul că «nu este nimic care poate să aducă mai multă glorie pentru noi (creștinii — *n. Ven. C.),* decât de a încheia o pace adevărată și fermă, de a stabili dragostea între creștini, în scopul de a apăra *credința noastră creștină, împotriva celui mai teribil Turc*» *(s. Ven. C.)* [1]. După mai bine de un secol și jumătate, pleca din capitala aceleiași Boemii o solie către Istambul, în instrucțiunile căreia atitudinea față de turci era radical modificată : din cei mai *teribili dușmani,* turcii deveniseră, atunci, *cei mai de dorit aliați* [2], de data aceea, împotriva unui imperiu creștin, și anume Imperiul habsburgic, Este, doar, un singur exemplu, din numeroasele dovezi care ilustrează evoluția, până în secolul XVII, a raportului dintre conceptul de „rațiune de stat" și cel al „solidarității creștine", determinată de sinuozitățile raporturilor politice de pe continent. Căci, potrivit definiției date de istoricul german Friedrichh Meinecke, „rațiunea de stat este maxima acțiunii de stat, legea mișcării statului. Ea spune omului de stat ce trebuie să facă, pentru a ține statul sănătos și puternic. Și pentru că statul este o creație organică, a cărui deplină putere o păstrează, doar dacă poate să o sporească într-un fel oarecare, rațiunea de stat indică și căile și scopurile acestei dezvoltări. Ea nu le poate alege după bunul plac, ea nu le poate indica, ca general valabile și uniforme pentru toate statele, deoarece este, de asemenea, o creație individuală, cu o idee specifică despre viață". Tot potrivit teoriei sale, „rațiunea de stat mai constă în aceea de a se recunoaște pe sine și lumea înconjurătoare și din această amestecare să scoată maximile de acțiune" [3].

În primele decenii ale secolului al XVII-lea, o deosebit de laborioasă preocupare în domeniul clarificării conceptului de „rațiune de stat" s-a înregistrat în statele italiene și s-a datorat, în primul rând, naturii rapor-

---

[1] Cf. J. V. Polišenský, *Bohemia, the Turk and the Christian Commonwealth (1462—1620),* în „Byzantinoslavica", XIV. Prague, 1953, p. 83.

[2] «și de aceea, noi dorim și cerem, *în mod umil, Atotputernicului împărat otoman...* să trăiască împreună cu prea excelentul nostru rege (Frederic de Palatinat, regele ales al Boemiei — *n. Ven. C.)* și cu noi, provinciile unite, *în bună vecinătate amiciție și pace...*» (cf. *ibidem).*

[3] Friederich Meinecke, *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte-* Herausgegeben und eingeleitet von Walther Hofer, München, 1957, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

turilor dintre acestea şi Spania[4]. Unul dintre reprezentanţii acestei literaturi, Pietro Andreea Conouhiero, definea „raţiunea de stat" ca *«un necesario ecceso del giure comune per fine di publico utilita»* (*s. Ven. C.*)[5]. Cel mai de seamă exponent al acelei literaturi a fost Tomasso Campanella care a considerat, totuşi, la un moment dat, că cea mai gravă ameninţare pentru creştinătatea europeană, deci şi pentru statele italiene, nu o reprezenta Spania, ci Imperiul otoman. Invocând faptul că în celebra bătălie navală de la Lepanto, doar forţele spaniole s-au dovedit a fi cele mai eficace, el îi avertiza pe principii creştini că, în cazul în care nu se puneau sub conducerea Spaniei şi a Papei, pentru a cuceri împreună Imperiul otoman, atunci „turcul va deveni stăpân (în Europa — *n. Ven. C.*) şi ar putea transfera în Lumea Nouă şi Imperiul (habsburgic — *n. .Ven. C.*) şi statul papal" [6]. Deci, „raţiunea de stat" dicta principilor creştini să abandoneze toate ambiţiile şi să aplaneze toate conflictele care îi opuneau, pentru a face faţă unei puteri a cărei înaintare către interiorul continentului fusese facilitată tocmai de această discordie. De aceea, Chiaramente Scipione considera că alianţa lui Francisc I, regele Franţei, cu sultanul Soliman Magnificul a fost, de-a dreptul, „imorală", de vreme ce rezultatele ei au fost total contrare celor aşteptate, întrucât „încordarea religioasă, care a zguduit imperiul său, nu a avut nici un fundament în faptul că regele, *din interese de stat,* a căutat prietenia *celui mai groaznic duşman al creştinătăţii" (s. Ven. C.)*[7].

Raportul dintre conceptul „raţiunii de stat" şi cel al „solidarităţii creştine" este plasat pe alte coordonate de contele Heinrich von Rohan. În lucrarea sa *„De l'interets des Princes et Etats de la Chrétienté"* apărută, la Paris, în anul 1638, după decesul autorului[8], el afirmă că axa principală a acţiunii principilor trebuie să o constituie „interesul de stat", de modalitatea de înţelegere a căruia depindea soarta statului respectiv. El şi-a concentrat eforturile în direcţia demonstrării necesităţii pacificării lumii creştine, prin eliminarea dualismului dintre puterea lumească şi cea spirituală, de vreme ce, potrivit concepţiei sale, între cele două elemente exista aceeaşi strânsă interdependenţă, ca cea dintre „suflet şi corp" [9]. Din analizarea situaţiei Europei, el ajungea la concluzia că pe continent existau doar două puteri, ale căror relaţii exercitau o influenţă *directă asupra tuturor celorlalte state,* deci şi asupra păcii continentului, şi anume Franţa şi Spania. Partizan declarat al echilibrului de forţe dintre principii creştini, Rohan susţinea ideea că Franţa trebuia şi putea, datorită poziţiei sale geografice, să contrabalanseze tendinţele de monarhie universală manifestate de Spania. Or, în acest efort trebuia cointeresat şi statul papal, deoarece, în cazul în care Spania şi-ar fi realizat obiectivul, autoritatea papală ar fi fost eclipsată de acesta. Deci, echilibrul în discuţie nu viza şi crearea condiţiilor necesare unei

[4] O succintă bibliografie, la *ibidem,* p. 140—141.

[5] În lucrarea *Del introduzione alla politica, alla ragiona di stato etc.,* publicată în anul 1614 (cf. *ibidem,* p. 143).

[6] *Ibidem,* p. 127 ; pentru evoluţia ideii sale de „raţiune de stat' în această direcţie, vezi *ibidem,* p. 122 şi urm.

[7] În lucrarea *Della ragione di stato,* 1635 (apud *ibidem,* p. 149).

[8] Pentru „biografia" sa, vezi *ibidem,* p. 193 şi urm.

[9] *Ibidem,* p. 200.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acțiuni comune a statelor europene împotriva pericolului reprezentat de puterea otomană, de vreme ce această sarcină o atribuia, în exclusivitate, Veneției care trebuia, însă, să-și apere doar propriile sale interese, față de Turcia"[10].

În ceea ce-i privește pe principii germani, ei trebuiau să se unească și să creeze un sistem de alianțe externe, mai ales cu Danemarca și cu Suedia, pentru a constitui o contrapondere la Liga Catolică și, prin aceasta, a tendințelor imperiale ale Habsburgilor[11]. Importanța alianțelor este subliniată, în mod deosebit, deoarece „forța unui stat constă într-un rege și în aliațele sale, *dar nu de sânge, ci de interes" (s. Ven. C.)*, pentru că ceea ce poate fi util unui rege poate fi în dezavantajul altuia [12]. „Rațiunea de stat", invocată ca justificare a războaielor, a fost contestată însă, de Hugo Grotius, căreia i-a opus dreptul popoarelor[13]. În binecunoscuta sa lucrare *„Despre dreptul războiului și al păcii"* Grotius a folosit arareori termenul de Europa, preferându-l pe cel de „creștinătate", toți creștini fiind «obligați să intre într-o ligă contra dușmanului Creștinătății»[14]. Dar, această datorie trebuia înțeleasă în anumite limite, adică să nu se abuzeze de ea, în sensul că, sub pretextul luptei împotriva „necredincioșilor" sau a unor „pretinși schismatici", în realitate, ar fi purtate războaie de cotropire[15]. Deoarece, preciza el, războaiele purtate din motive religioase sau sub pretextul religiei sunt nedrepte, pentru că „Dumnezeu nu are nevoie de nimeni, pentru a pedepsi fărădelegile săvârșite împotriva lui"[16]. Prin urmare, așa cum conchidea J. B. Duroselle, „ceea ce întreprinde Grotius și numeroșii săi succesori se situează, într-o oarecare măsură, contra curentului rațiunii de stat. Este vorba de a propune reguli celor a căror esență însăși este de a nu avea reguli"[17].

Între multiplele consecințe ale Războiului de 30 de ani se numără și „dezvoltarea absolutismului în statele teritoriale germane în legătură cu necesitatea concentrării și organizării puterii în stat"[18]. În plan ideologic, fenomenul s-a manifestat printr-o bogată literatură a „rațiunii de stat" care s-a dezvoltat în Germania, în tot cursul secolului XVII[19] Literatura germană a „rațiunii de stat" nu avea, însă, idei noi, în comparație cu cea italiană, de exemplu, ea servind, în primul rând, absolutismului princiar. Astfel, Veit Ludwig von Seckendorff recunoștea numai „tradiționalele" drepturi și îndatoriri ale principilor creștini, „dar

---

[10] *Ibidem*, p. 200 și urm.
[11] *Ibidem*, p. 207.
[12] *Ibidem*, p. 220.
[13] *Ibidem*, p. 246—247.
[14] Apud, J. B. Duroselle, *L'idée d'Europa dans l'histoire*, Paris, 1965, p. 95.
[15] Cf. Hugo Grotius, *Despre dreptul războiului și al păcii*, București, 1968, *Introducere*, p. 47.
[16] *Ibidem*, p. 519.
[17] J.B. Duroselle, *op. cit.*, p. 95.
[18] Friederich Meinecke, *op. cit.*, p. 152.
[19] Deoarece, „pentru a forma noua credință a lui *Miles perpetuus* (s. aut.) și pentru a înfrânge opoziția la aceasta a stărilor și a vechiului drept, voința de putere a principilor trebuie să cheme în ajutor noua idee a rațiunii de stat, acel ***salus publius*, pentru a se justifica și înnobila în interior" (cf. *ibidem*, p. 163).**

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nici o nouă putere ce ar fi trebuit câştigată de ei"[20]. Potrivit opiniei lui Johann Elias Copeer, consilier al principelui de Öttingen, „cu cât o stăpânire era mai slabă, cu atât mai mult trebuia să sporească în ea *gradus rationis status*" *(s. Ven. C.)*, el admiţând, totodată, că oamenilor de stat le era permis orice[21]. În aceeaşi ordine de idei, se încadrează şi Clamparius care concepea „raţiunea de stat" ca pe „un drept de dominare" ce-i permitea suveranului ca, în interesul „binelui public" să nu ţină seama de „jus comunne" sau „ordinarium"[22]. Deci, şi el era de părere că „omul de stat, chiar atunci când acţionează ilegal, ar putea să acţioneze legal"[23].

Un reprezentant de seamă al literaturii germane a „raţiunii de stat" a fost Samuell Pufendorf. În una din cele mai importante scrieri ale sale *„Jus naturae et gentium"*[24], apărută în anul 1672, „raţiunea de stat" era considerată ca o sursă din care decurgeau interesele fiecărui stat în parte, dar principii erau obligaţi să-şi subordoneze interesele particulare celor generale, ale statului. De aceea, toate tratatele pe care principii le încheiau între ei aveau valabilitate, doar atât timp cât ele serveau interesele popoarelor asupra cărora domneau. Aceste interese erau, însă, de două categorii : *imaginare* şi *reale*. În prima categorie, el includea tendinţele de dominaţie universală ; cea de a doua se subdiviza în *interese permanente* şi în *interese temporare*. Potrivit concepţiei sale, „interesul Germaniei era să fie arbitru între Spania şi Franţa şi să nu depindă de niciuna din ele, pentru ca niciuna să nu capete o întâietate care ar fi dăunătoare pentru Germania"[25].

Exacerbarea pericolului otoman a readus, însă, la ordinea zilei necesitatea refacerii unităţii creştine, în general. „Atunci — nota Friedrich Meinecke — a intrat în acţiune ideologia creştină, cerând ca interesele reale ale fiecărui stat să se subordoneze intereselor generale ale creştinătăţii şi condamna cu asprime, când se abătea de la aceasta sau, cum era cazul Franţei, să caute înţelegeri cu *duşmanul ereditar al creştinătăţii (s. Ven. C.)*. Adevărata politică a cabinetelor nu a mai fost influenţată real de această ideologie, dar a putut fi folosită, în continuare, ca armă morală ajutătoare, de către politica imperială şi a tuturor adversarilor politicii expansioniste a Franţei"[26].

În acest „duel" ideologic, în care raportul dintre conceptul de „raţiune de stat" şi cel al „solidarităţii creştine" a fost interpretat, în funcţie de obiectivele politice continentale şi, firește, şi de cele faţă de Imperiul otoman, s-au angajat şi reprezentanţi ai clasei conducătoare ungare. După cum se ştie, o parte a clasei conducătoare ungare, adică cea din Ungaria Superioară, s-a alăturat Habsburgilor, în speranţa că aceştia vor fi capabili să o apere de pericolul otoman. Până la sfârşitul secolului XVI, predomina religia protestantă, dar la mijlocul secolului ur-

[20] *Ibidem*, p. 156.
[21] *Ibidem*, p. 161, 162.
[22] *Ibidem*, p. 156.
[23] *Ibidem*, p. 157.
[24] Apud, *ibidem*, p. 271.
[25] *Ibidem*, p. 273.
[26] *Ibidem*, p. 283.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mător, raportul de forțe s-a schimbat radical, datorită succesului înregistrat de Contrareformă, susținută de Casa de Austria și de iezuiții unguri, astfel că cea mai mare parte a nobilimii ungare a devenit catolică. Speranțele amintite nu au fost, totuși, pe deplin justificate. Deoarece, nu numai că Habsburgii nu se dovediseră capabili să apere granițele Ungariei Superioare de incursiunile turcești, dar Casa de Austria urmărea să încorporeze acest stat în Monarhia Habsburgică. Ca urmare, teritoriile ungare nu se bucurau de același tratament, ca cel observat față de statele ereditare ale Casei de Habsburg sau alte teritorii ale monarhiei, trupele habsburgice, constituite din mercenari, care aveau misiunea de a o apăra față de agresiunile otomane, comportându-se, ca și cum ar fi staționat în teritorii inamice. Mai mult decât atât, potrivit teoriilor unor economiști austrieci, Ungaria Imperială trebuia să rămână o piață de desfacere și o sursă de materii prime pentru industria manufacturieră a țărilor ereditare. În plus, cercurile conducătoare habsburgice, în frunte cu împăratul, manifestau un nedisimulat dispreț și neîncredere față de unguri, pe care îi bănuiau că urmăreau să se alieze fie cu Franța, fie cu Imperiul otoman, în defavoarea Imperiului habsburgic[27].

Grava degradare a poziției Transilvaniei, în cadrul sistemului politic otoman, ca urmare a evenimentelor declanșate de războiul împotriva Poloniei, început în anul 1657, de principele Gheorghe II Rakoczy, și care, din această cauză, nu mai putea constitui o contrapondere a absolutismului monarhic al Casei de Austria, și întârzierea cu care Habsburgii au dat curs cererii de ajutor împotriva otomanilor, venite din partea principelui și a clasei conducătoare ungare, precum și clauzele net defavorabile ungurilor ale păcii de la Vasvàr, din anul 1664[28], au determinat consolidarea opoziției antihabsburgice. Or, în fruntea acesteia s-a plasat chiar banul Croației, Miklós Zrinyi, general al armatei imperiale, care se remarcase în bătălia de la Sankt Gotthard[29].

Astfel că ideea centrală a lucrării sale, intitulată *„Leacul împotriva opiumului turcesc"* publicată de Miklós Zrinyi, în anul 1660 sau 1661, o constituia necesitatea ca Ungaria să-și asume singură sarcina apărării împotriva otomanilor. Aceasta, deoarece devenise îndoielnică speranța celor care mai credeau că imperialii și-ar fi riscat interesele, dictate de asigurarea propriei securități, pentru a se lupta, în numele ungurilor, cu o *„astfel de bestie cum sunt turcii"* (*s. Ven. C.*)[30]. Mai ales că, «națiunea germană» nu putea uita ușor devastările provocate Germaniei de incursiunile hunilor lui Attila și, apoi, chiar de ungurii înșiși. De altfel, el se îndoia că împăratul ar dispune de o forță armată suficientă, pen-

[27] Cf. Jean Béranger, *Les «Gravamina». Remontrance des dietes de Hongrie de 1655 à 1681. Recherches sur les fondaments du droit d'Etats aux XVIIe siècle*, Presse Universitaire de France, Paris, 1973, p. 72 și urm.; Béla Köpeczi, *Staatsräson und christliche Solidarität. Die ungarische Aufstände und Europa in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, Budapest, 1983, p. 11—12.

[28] Pentru detalii, vezi lucrarea citată la nota următoare.

[29] În legătură cu această bătălie, vezi Georg Wragner, *Das Türkenjahr, 1664. Eine europäische Bewährung. Reimund Montecuccoli, die Schlacht von St. Gotthard-Mogerdorf und Friede von Eisenburg (Vasvár)*, Eisenstadt, 1964, *passim*.

[30] Béla Köpeczi, *op. cit.*, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tru a face față unei astfel de sarcini. Iar, în cazul în care, totuși, imperialii s-ar decide să acorde ajutor ungurilor, acesta ar fi fost nu numai insuficient, dar ar fi venit cu o foarte mare întârziere ; un ajutor despre care ungurii ar fi putut spune că «vine la fel de încet, precum racul»[31]. Totuși, nici ungurii nu se puteau baza doar pe propriile lor forțe, de aceea era necesar să se caute aliați. Primii vizați erau francezii. Deși Zrinyi nu avea o părere prea bună despre aceștia, alianța cu ei părea posibilă, deoarece nu numai că participaseră direct la luptele cu turcii, dar și datorită interesului pe care îl manifesta față de el regele Ludovic XIV. Zrinyi mai era convins și de faptul că alianța franceză ar fi atras asupra Ungariei atât ostilitatea Habsburgilor, cât și pe cea a turcilor, deoarece existau motive să se creadă că Franța intenționa să intre în război împotriva otomanilor. Dar nu alături de Casa de Austria, ci de Veneția, aflată, atunci, în război cu Imperiul otoman. Rivalitatea franco-habsburgică era, totuși, argumentul care pleda în favoarea unui astfel de proiect, Zrinyi considerând că Franța putea ajuta Ungaria atât împotriva Habsburgilor, cât și împotriva turcilor, fiind, deci, din acest motiv, „aliatul ideal"[32]. Zrinyi nu a mai avut, însă, posibilitatea să-și pună planul în aplicare, deoarece a decedat în anul 1664, în urma unei răni, primită în timpul unei partide de vânătoare, ceea ce i-a determinat pe mulți dintre contemporanii săi să creadă că, de fapt, la mijloc a fost mâna Vienei[33]. Ideile sale au fost preluate de conducătorii revoltei antihabsburgice a aristocrației ungare, plănuindu-se, chiar, aducerea pe tronul Ungariei a unui Bourbon. Ludovic XIV le-a înșelat speranțele, felicitându-l pe împărat, pentru succesul pe care l-a repurtat, prin înăbușirea, în anul 1671, a amintitei revolte. A urmat, apoi, o serie de măsuri care trădau intenția Casei de Austria de a transforma Ungaria într-o țară ereditară, plan susținut, pe plan ideologic, de iezuiți care au declanșat prigoana împotriva protestanților ce constituiau nucleul opoziției antihabsburgice[34].

Din anul 1678, conducerea mișcării antihabsburgice a fost preluată de Imre Thököly, descendent al unei familii aristocratice luterane din Ungaria de Nord. Ca și predecesorii săi, el a făcut apel la sprijinul Franței. Ludovic XIV a evitat, totuși, să intervină în mod direct, încercând să-l determine la aceasta pe regele Poloniei, Jan Sobieski, care, trebuia convins de avantajele ce ar fi decurs atât pentru Polonia, cât și pentru Franța, dacă ar fi reușit să slăbească pozițiile Habsburgilor și ale otomanilor în Ungaria. Sobieski nu și-a însușit, însă, propunerea franceză, deoarece avea în vedere posibilitatea ca ungurii să înlesnească turcilor atacarea Poloniei dinspre sud-vest[35]. Eșecul înregistrat la Varșovia a determinat diplomația franceză să facă tentativa de a convinge Poarta să-i sprijine pe unguri, ceea ce dovedea că Franța s-a vindecat repede de febra «solidarității creștine»[36], firește, datorită faptului că nu mai cores-

[31] *Ibidem*, p. 13—14.
[32] *Ibidem*, p. 14.
[33] *Ibidem*, p. 15.
[34] *Ibidem*.
[35] Planul a fost prezentat de ambasadorul Franței la Varșovia, de Vitry, la 2 iulie 1682 (cf. *ibidem*, p. 16—17).
[36] *Ibidem*, p. 17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pundea intereselor sale. De altfel, încă în anul 1673, ambasadorul francez la Istanbul încercase să determine Poarta să reactualizeze alianța încheiată cu Francisc I, iar în timpul războiului franco-olandez să atace Imperiul habsburgic. Sultanul a refuzat, însă, invocând tratatul de la Vasvár. La începutul anilor 80 ai secolului XVII, au devenit notorii planurile antieuropene ale marelui vizir Kara Mustafa. Diplomația franceză nu a ezitat să le încurajeze, sugerând că Franța ar păstra neutralitatea, în cazul în care turcii ar ataca Austria, dar nu și Polonia. În felul acesta, erau încurajați, totodată, și insurgenții unguri să se orienteze către alianța cu Poarta otomană. Terenul era, deja, pregătit, de vreme ce ideea unei alianțe ungaro-otomane domina „opinia publică" ungară în a doua jumătate a secolului XVII, deoarece Imperiul otoman era considerat ca singura mare putere, capabilă să constituie o veritabilă contrapondere împotriva Habsburgilor. Tentative în acest sens fuseseră făcute, mai întâi, prin intermediul principelui Transilvaniei, Mihail Apafi, apoi, direct. Fără succes, însă, deoarece, din cauza războiului cu Polonia, Poarta dorea să respecte pacea de la Vasvár. Situația s-a schimbat, însă, radical, în împrejurările amintite. În luna aprilie 1682, Imre Thököly s-a întâlnit la Buda cu pașa Ibrahim, unde au fost puse la punct detaliile colaborării antihabsburgice. La 26 iulie același an, Imre Thököly da o proclamație în care Casa de Austria era acuzată de nerespectarea hotărârilor Dietei de la Ödenburg, din anul precedent, și de comiterea unor grave și nejustificate abuzuri împotriva ungurilor, ceea ce i-a determinat pe aceștia să facă apel la protecția Porții otomane, Un an mai târziu, la 14 iunie 1683, când turcii asediau, deja, Viena, probabil și în urma sfaturilor sale, Imre Thököly, aducea noi argumente, în sprijinul opțiunii sale otomane, invocând exemplul predecesorilor săi, și incriminând, iarăși, abuzurile Habsburgilor ; „Marea națiune" ungară recursese la arme, pentru a-i pedepsi pe cei ce «răniseră frumoasa libertate ungară și pe cei ce sunt înțeleși cu ei»[37].

Dezastrul suferit de turci la Viena l-a determinat pe Imre Thököly să încerce a aduce la cunoștința „opiniei publice" europene situația în care se afla „națiunea ungară". În scrisoarea circulară, adresată, în luna ianuarie 1684, regelui Ludovic al XIV-lea, principelui de Saxa, Johann III, și principelui de Brandemburg, Friedrich Wilhelm, el expunea motivele insurecției ungare și le solicita sprijinul. În susținerea cererilor sale, el aducea ca argument faptul că sporirea puterii împăratului putea deveni periculoasă și pentru statele învecinate, argument din care reieșea necesitatea funcționării sistemului echilibrului de forțe european. Totodată, s-a adresat și papei, pentru a-l convinge că nu era dușman al catolicismului, ci dorea, doar, să refacă libertatea religioasă a protestanților și drepturile stărilor ungare. Refuzul cercurilor conducătoare imperiale de a le respecta l-a determinat să se alieze cu turcii. Mai ales că Habsburgii nu numai că nu vroiseră să lupte împotriva puterii otomane, dar trataseră cu cea din urmă în detrimentul Ungariei. El îi acuza, totodată, pe imperiali că urmăreau să-și însușească coroana ungară și să extirpeze religia «evanghelică». Thököly invita, doar, să se

[37] *Ibidem*, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

judece, dacă a acționat „din răutate, ușurință, aroganță, ambiție, din interese personale sau în numele legii, a necesității, al rațiunii și a dreptății"[38]. Apelurile sale au rămas, însă, fără ecou. Succesele înregistrate pe fronturile de luptă de imperiali l-au izolat pe plan internațional, fiind părăsit, chiar, și de otomani care l-au arestat în luna octombrie 1685, din ordinul pașei de Oradea. O mare parte din armata curuților a fost amnistiată de împărat și a luptat apoi, împotriva turcilor, mulți dintre foștii soldați a lui Thököly contribuind la eliberarea Budei, în luna ianuarie 1686. În anul următor, dieta de la Pressburg a proclamat Ungaria regat ereditar al Habsburgilor[39]. Casa de Habsburg, dovedea, astfel, încă o dată, că nu se abătea de la deviza pe care o adoptase, încă în secolul XV, și anume *«Austria Est Imperatore Orbi Universo» (s. Ven. C.)*[40].

Așa cum am arătat, evenimentele în discuție au prilejuit o bogată literatură propagandistică al cărei *leit motiv* era justificarea acțiunilor fiecăreia din părțile implicate, în perspectiva „rațiunii de stat" și a celei a „solidarității creștine". Astfel, în anul 1683, a apărut o publicație lunară, intitulată *Historisch-politisches und philosophisches Kriegs- und Friedensgespräch* în care, în numărul din luna ianuarie, personaje mitologice dialogau asupra politicii franceze și imperiale. În ceea ce-i privește pe unguri, unul din aceste personaje era de părere că aceștia aveau numeroase motive de nemulțumire împotriva Casei de Habsburg, dintre care cea mai importantă consta în dorința lor ca, potrivit vechilor lor legi, regele să rezideze în propria lor țară. În numărul din luna februarie, unul dintre participanții la discuție își punea întrebarea, dacă nu ar fi fost mai bine să se ajungă la o înțelegere cu turcii, pentru a se evita, astfel, războiul, chiar și cu prețul unor concesii făcute acestora. Or, răspunsul sesiza că, într-adevăr, turcii amenințau nu numai Ungaria, ci și întreaga Europă și preciza că *«Siebenbürgen und Ungarn sind die Schönen Baume, darauss ihm der türkische Jäger Köcher zu bereiten sucht... aucht uns Teutschen und anderen Nationen geschärffte Pfeil darein zu «stecken» (s. Ven. C.)*[41]. O bună parte a pamfletelor politice apărute în această perioadă făcea răspunzătoare pentru agresiunea otomană asupra Europei politica externă a Franței, Thököly nefiind altceva, decât un „simplu instrument" al francezilor și al turcilor. Se invoca, chiar, faptul că într-o carte de profeții, apărută în anul 1665, se prevedea că sub domnia lui Ludovic XIV, „Thököly, turcii și tătarii vor ocupa Viena"[42]. În aceeași culegere a fost inserată și scrisoarea circulară a principelui de Arras, din 15 octombrie 1683, în care, „în numele solidarității creștine, proslăvea victoria trupelor imperiale"[43]. La rândul

---

[38] *Ibidem*, p. 24—25.
[39] *Ibidem*, p. 25.
[40] Cf. Corneliu Dima-Drăgan, Livia Bacâru, *Constantin Cantacuzino Stolnicul*, București, 1970, p. 189.
[41] Apud, Béla Köpeczi, *op. cit.*, p. 145.
[42] Este vorba de culegerea intitulată *„Diverses pièces touchant les Maximes Politiques de la France pour se rendre Maistre absolu de là Chrétienté"*, cu titlul prescurtat, ***„Abrégé du Dessein Ottoman sur la Chrétienté"*** **(apud., *ibidem*, p. 146).**
[43] ***Ibidem.***

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ei, propaganda imperială acuza Franța de tendința de a deveni o monarhie universală, folosindu-se, în acest scop, de insurgenții unguri și de Polonia, care juca, în acele împrejurări, rolul de «cal troian» al obiectivelor amintite, „cu prețul nenorocirii popoarelor și al distrugerii creștinătății"[44]. Principii germani erau îndemnați să-l sprijine pe împărat împotriva regelui francez, neîncrezându-se în promisiunile acestuia, în care scop făcea apel la sentimentul lor german[45].

După despresurarea Vienei, au apărut diverse pamflete ai căror autori se străduiau să evidențieze strânsa colaborare dintre francezi și otomani împotriva creștinilor și întregul cortegiu de suferințe pe care l-a provocat amintita colaborare a acestora. În unul dintre ele, Ludovic XIV era făcut răspunzător de incitarea ungurilor «contre le premier Chef de la Chrestienté (adică a împăratului — *n. Ven. C.*) *pour détourner la temperité, qui pourrait tomber sur les Croissant du coté de Pers et de la Moscovie*» și adăuga : «*Vous estes dans la coeur si bon Türc, que le Sultan le puisse estre*» *(s. Ven. C.)*[46]. Evenimentul amintit a dat multora speranța că împăratul putea să elibereze toate popoarele creștine, apăsate de necredincioși. In unul din pamflete, a cărui idee centrală era reinvocarea spiritului cruciadelor, se insista, din nou, asupra responsabilității regelui Franței care se străduise să determine toate Curțile Europei să nu dea ajutor împăratului, principii creștini fiind îndemnați să-și unească forțele, pe mare și pe uscat, pentru ca, sub conducerea împăratului, să sprijine răscoala antiotomană a popoarelor creștine[47]. Acuzații de aceeași natură i-a adus lui Ludovic XIV și Gatien de Courtilz, în cartea sa *La Conduite de la France depuis la Paix de Nimegue*. După părerea autorului, războiul declanșat de turci împotriva Habsburgilor a constituit, doar, o diversiune, care să-i înlesnească regelui francez posibilitatea să devină stăpân al Inperiului «*qui'il regardait déjà comme patrimoine*» *(s. Ven. C.)*[48]. Totuși, Gratien de Courtilz credea că, de fapt, germanii i-ar fi preferat mai curând pe turci, decât pe francezi[49].

În anul următor, 1684, de sub pana propagandei imperiale a ieșit scrierea politică intitulată *Curiose Staats-Gedencken über den verwirrten Umstand des Königsreich Ungarn*. Problema care se ridica era aceea de a se ști dacă, datorită diversității de interese, în marea lor majoritate contradictorii, se putea ajunge la o unitate a puterilor creștine. Căci, se întreba autorul, „ce s-ar fi întâmplat cu evanghelicii din Ungaria ? Ce soartă l-ar fi așteptat pe Thököly, dacă turcul ar fi redevenit

---

[44] *Ibidem*, p. 146—147.

[45] *Ibidem*.

[46] *Lettre de condoléance escrite au Roy Très-Chrestien pour le consoler des défaits des Turcs devant Vienne*, (apud. *ibidem*, p. 148 și n. 65.

[47] *Reflections Politiques sur la Grandeur et Puissance de l'Empire Ottoman avec les moyens d'assurer cette grande et superbe Monarchie et une très éxacte relation du siège de Vienne*", (apud, *ibidem*, p. 149—150).

[48] *Ibidem*, p. 152—153 și n. 72.

[49] *Ibidem*, p. 154. Aceleași idei, susținute și cu alte argumente, au fost dezvoltate de autor și în pamfletul intitulat *Réponse au livre intitulé la Conduite de la France depuis la Paix de Nimegue*, (cf. *ibidem*, p. 154—155 și n. 73).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

puternic şi ar fi asediat din nou Viena ?"[50] Or, răspunsul era că victoria imperialilor i-a încurajat pe creştini să lupte în comun împotriva turcilor. Scopul consta, însă, în ocuparea unor cetăţi şi a unei bune părţi de teritoriu, *«damit die Christenheit künfftig desto gesicherter sey, und die österreichischen Erb-Länder, als des Reichs Vormauern unangefachten bleiben mögen»* (s. Ven. C.)[51]. Apărea, deci, limpede că, de fapt, nu se urmărea doar eliberarea Ungariei, ci ca această ţară să devină teatru de război „zum Schutz der österreichischen Erbländer und letzten Endes des Reiches Selbst" (s. Ven. C.)[52].

O contribuţie aparte la dezbaterea acestei probleme a avut-o, însă, Leibniz. În luna februarie 1681, el propunea „să se facă concesii Franţei în Imperiu, dacă Ludovic XIV sprijinea Viena împotriva turcilor"[53]. Deoarece, era convins că împăratul ar putea să recucerească întreaga Ungarie şi să-i îmblânzească, în întregime, pe nemulţumiţi. Ceea ce ar fi imposibil, în alt mod, căci, din teama de a o rupe cu turcii, el nu va îndrăzni să-i urmărească pe rebeli în ţări străine. Deoarece, el (împăratul — n. Ven. C.) nu-şi va atinge niciodată scopul, *de bon gré* (s. Ven. C.), în timp ce Franţa le dă bani, iar turcul *«des quartiers de substance»* (s. Ven. C.)[54]. Analizând situaţia din Europa, el scria, în anul următor, că „era drept ca protestanţii din Ungaria să fie satisfăcuţi", făcându-i răspunzători pentru situaţia din Ungaria pe iezuiţi[55]. Totuşi, într-un manuscris de la sfârşitul lunii august 1683, cu titlul *Quelques reflexions sur la presente guerre de Hongrie,* el apăra atitudinea împăratului faţă de protestanţi, atrăgând atenţia că, în realitate, răscoala din Ungaria era opera ambiţiilor personale ale unor magnaţi, dintre care unii erau catolici, problema libertăţii religioase fiind, doar, un paravan. Deci, cauza duşmăniei ungurilor faţă de germani ar consta în faptul că *«die Ungarn in eine verzweifelte Lage gerieten und das Gefühl hatten, zwischen Hammer und Amboss zu sein»* adică, pe de o parte, între imperiali, iar pe de alta, între turci (s. Ven. C.)[56]. Leibniz era de acord că pacea de la Vasvár nu putea să-i satisfacă pe unguri, deoarece ei nu sesizau marile interese ale împăratului care au determinat încheierea acestei păci, şi anume problema succesiunii spaniole, intrigile Franţei şi slăbiciunile principilor germani. Or, o parte a aristocraţiei ungare urmărea să se sustragă „jugului Austriei", după *„exemplul transilvănenilor care sunt trataţi destul de blând de către turci"* (s. Ven. C.)[57]. În ceea ce priveşte complotul antihabsburgic, marele filosof german îl considera că fiind „neserios", de vreme ce conjuraţii nu puteau conta pe nici un sprijin extern, nici măcar pe cel al Franţei. Miklos Zrinyi era prea urât de turci, pentru ca el să fi putu avea încredere în ei şi să trateze încheierea unei alianţe cu aceştia. Abia după ce Franţa a intrat în război împotriva Austriei, regele Ludovic XIV a început să sprijine financiar opo-

[50] *Ibidem*, p. 165.
[51] *Ibidem.*
[52] *Ibidem.*
[53] *Ibidem.*
[54] *Ibidem*, şi n. 91.
[55] *Ibidem*, p. 168—169.
[56] *Ibidem*, p. 169.
[57] *Ibidem*, p. 170.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ziția antihabsburgică a ungurilor, fiind încurajat și de turci să se implice în Ungaria [59]. Într-un alt manuscris, din anul 1684, intitulat *Anmerckungen über den kuriösen Staats-Mercurius* considera că asprimea cu care i-a tratat împăratul pe opozanții unguri nu putea constitui o scuză pentru rebeliunea acestora. Noi dovezi în legătură cu faptul că Ludovic XIV nu respecta „nici dreptul popoarelor și nici principiile de bază ale creștinătății" [59] a oferit Leibniz într-o altă scriere, intitulată *„Mars christianissimus"*. Între acestea se situa, pe primul plan, sprijinul acordat lui Thököly și altor rebeli unguri, în pofida faptului că aceștia erau protestanți, ceea ce era în detrimentul Creștinătății. Iar vinovăția era cu atât mai mare, cu cât regele francez știa că turcii aveau să profite de această situație. Scopul politic al colaborării franco-otomane a fost pus în evidență tocmai de asediul Vienei, astfel că *«turcul va cădea asupra creștinătății, două mii de creștini vor fi trecuți prin sabia barbarilor sau duși într-o sclavie mai rea decât moartea... ; aceasta cheamă răzbunarea Cerului contra celor care i-au animat și ajutat pe rebelii din Ungaria cu bani, arme și sfaturi, deși ei prevedeau bine relele înspăimântătoare pe care această conduită o va atrage asupra popoarelor»* [60]. Deci, filosoful german lua apărarea Casei de Austria, deoarece *„dușmanul este turcul și încă și mai mult francezul și ungurul care sunt aliați"* [61].

În acel context, au fost elaborate și o serie de proiecte care, în viziunea autorilor lor, trebuiau să servească „rațiunea de stat" a Imperiului habsburgic și care consta, atunci, în lichidarea opoziției ungare. În această categorie se înscrie și un proiect anonim, adresat împăratului Leopold I, în anul 1688, vizând formarea unui „Principat Cameral" din teritoriul cuprins între Satul Mare, Hust și Maramureș, ceea ce ar fi oferit imperialilor, pe de o parte, controlul asupra întregii granițe dintre Ungaria și Polonia, iar pe de alta, i-ar fi împiedicat pe unguri să aibă legături directe cu turcii [62], mai ales că Ungaria a fost, după opinia sa, *„piedica totalei măriri a Casei Voastre imperiale, așa cum o arată toate faptele trecutului" (s. Ven. C.)* [63]. Autorul nu se limita, însă, numai la acest obiectiv. Prin cucerirea Belgradului și construirea unei puternice fortărețe, imperialii *„ar ține în frâu puterea otomană și sub ascultare Valahia, Transilvania, Bosnia și alte provincii" (s. Ven. C.)* [64]. În ceea ce privește viitoarele raporturi ce urmau a fi stabilite între Ungaria și Transilvania, intrate sub controlul Casei de Austria, autorul memoriului era de părere că cea din urmă trebuia să rămână independentă față de cea dintâi, deoarece s-ar lichida, astfel, o sursă deosebit de impor-

---

[59] *Ibidem.*

[59] *Ibidem*, p. 171.

[60] *Ibidem*, p. 171 și n. 96.

[61] *Ibidemn*, p. 172.

[62] Căci *„nu este nici o rațiune de stat să li se dea lor (ungurilor — n. Ven. C.) ocazia de a avea legături directe cu turcii" (s. Ven.C.)* (cf. Ion Dumitrescu-Snagov, *Un memoriu inedit adresat împăratului Leopold I al Austriei (1688)*, în „Revista de Istorie", 2, 1989, p. 189—191).

[63] *Ibidem*, p. 192.

[64] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tantă care a alimentat spiritul de opoziție și de rebeliune al ungurilor împotriva imperialilor[65].

Pamfletiștii germani au constatat, totodată, că nu toți membrii Ligii Sfinte participau, în mod egal, la efortul de război împotriva otomanilor. Or, prima vizată era Polonia. În anul 1685, a apărut la Leipzig un pamflet intitulat *„Pohlen wie so Kaltsinnig ?"* în paginile căruia i se reproșa Poloniei evidenta răcire a entuziasmului inițial, una din explicații fiind intrigile Franței care a făcut susținute eforturi să o scoată din Ligă și să o determine să se alieze cu Imre Thököly împotriva imperialilor[66]. Courtilz afirmase, deja, că, în ceea ce privește Franța, religia nu a jucat nici un rol în politica sa externă[67]. Or, aceeași apreciere se poate face, *mutatis mutandis*, și în ceea ce privește Polonia. Politica externă a lui Jan Zamoyski este un exemplu ilustrativ în acest sens. Astfel, în ședința din 20 ianuarie 1605 a seimului, Zamoyski insista asupra necesității consolidării păcii cu Poarta otomană, deoarece, *«înainte de a ne gândi la apărarea altora, trebuie să avem în vedere, în primul rând, pe a noastră însăși» (s. Ven. C.)*[68]. Idealul șleahtei, îndeosebi a aceleia ce locuia în voievodatele interioare ale Republicii Nobiliare Polone, era menținerea păcii, deci, evitarea, prin toate mijloacele, a războaielor ofensive. Argumentul principal consta în aceea că pentru purtarea unor astfel de războaie era necesară o puternică armată permanentă, pentru care lipseau, însă, posibilitățile de asigurare a fondurilor necesare întreținerii ei. De aceea, actele dietale insistau asupra necesității plății, cu regularitate, a „darurilor" anuale pretinse de tătari, în schimbul abținerii lor de la incursiuni în teritoriile poloneze, precum și asupra neprovocării turcilor, *«deși aceștia sunt dușmanii întregii lumi creștine» și «însetați de sânge creștin» (s. Ven. C.)*[69]. Totuși, conceptul „rațiunii de stat" a fost interpretat în gândirea politică poloneză și în lumina conceptului de „contrafort al Creștinătății", potrivit căruia Polonia trebuia să apere interesele catolicismului. Este vorba, îndeosebi, de reprezentanții curentului Contrareformei care identificau interesele Bisericii în Polonia cu interesele Scaunului Apostolic, deci de partizanii Habsburgilor. Aceștia propovăduiau războiul împotriva otomanilor, în schimb alții, ca de exemplu Jan Laski, erau de părere că *„înțelegerea cu Turcia va fi un rău mai mic (pentru Polonia — n. Ven. C.), decât stăpânirea Ungariei de* către Habsburgi" *(s. Ven. C.)*[70]. Nu este, însă, mai puțin adevărat că,

[65] În plus, *„fiindcă, dincolo de principiul «divide et impera», chiar transilvănenii înșiși doresc acest lucru, și aceasta cu atât mai mult, cu cât ungurii consideră această provincie că ar fi făcută de natură ca o citadelă și un meterez înspre, Polonia, Țara Românească și Moldova și, deci, înspre tătari. (s. Ven. C.)* (cf. *ibidem*, p. 192).

[66] Cf. Béla Köpecki, *op. cit*, p. 173—174.

[67] *Ibidem*, p. 177—178.

[68] Cf. Artur Śliwiński, *Jan Zamoyski, kanclerz i hetman wielki Korony, Z 17 ilustracjami*, Warszawa, 1947, p. 391.

[69] Jerzy Wlodarczyk, *Sejemiki jako szkola wychowania obywatelskiego (na przykladzie sejmików sieradzkiego i łeczyckiego)*, în „Dzieje kultury politycznej w Polsce". Pod redakcja Józefa Andrzeja Gierowskiego, Warszawa, 1977, Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, p. 81.

[70] Cf. Henryk Olszewski, *Ideologia Rzeczycospolitej-przedmurza chrześciaństwa*, în „Czasopismo Prawno-Hiestoryczne", tom. XXXV, Zeszyt 2, 1983, p. 5 și n. 19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

încă în prima jumătate a secolului XVII, a circulat și ideea că Republica Nobiliară Polonă constituia „un element indispensabil al stabilității politice pe continent"[71]. Din această concepție decurgea necesitatea menținerii unui echilibru între Habsburgi și otomani. De aceea, majoritatea șleahtei era ostilă alianței regelui Sigismund al III-lea cu Habsburgii și războaielor antiotomane. Unul din exponenții acestei interpretări a conceptului de „rațiune de stat", Krzysztof Zbaraski, scria, în anul 1623, episcopului de Cracovia, Marcin Szyszkowski, că „victoria Habsburgilor în cruciada generală împotriva Porții va duce, înainte de toate, la sporirea amenințării din partea Austriei", și adăuga : *«vom avea mai multă credința catolică, dar și robia germană» (s. Ven. C.)* [72]. Cu alte cuvinte, șleahta nu considera amenințarea otomană atât de violentă, încât să-și asume toate consecințele ce ar fi decurs din conflictul cu Imperiul otoman. Deoarece, cel puțin în prima jumătate a secolului XVII, șleahta era conștientă că presiunea otomană ocolea, de fapt, granițele Republicii Nobiliare Polone. De aceea, constituția seimului din anul 1618 instituia pedepse pentru cei care ar fi întreprins acțiuni cu scopul de a deteriora raporturile cu Poarta otomană. Pe lângă motivațiile de natură social-economică, un rol decisiv la această interpretare a „rațiunii de stat" de către șleahtă a avut-o temerea ei că un război victorios ar fi consolidat poziția în stat a monarhiei. Iată pentru ce proiectele regelui Jan Sobieski, din anii '70 ai secolului, de apropiere față de Poarta otomană, în schimbul asigurării libertății de acțiune împotriva Prusiei Regale au fost întâmpinate cu entuziasm de către șleahtă și, chiar, de exponenții înaltei ierarhii eclesiastice. Și aceasta, în pofida recomandărilor Scaunului Apostolic și a intrigilor opoziției, condusă de nunțiul apostolic Francesco Martelli ; toți cei ce încercau să agite spiritele în sens contrar erau considerați ca agenți ai Habsburgilor[73].

Deteriorarea raporturilor polono-otomane a determinat, însă, și modificarea atitudinii „opiniei publice" față de problema războiului antiotoman. Seimul din iarna anilor 1678/1679 a aprobat impozitele necesare recrutării și întreținerii armatei și trimiterea de solii la Curțile europene, în vederea constituirii unei ligi creștine antiotomane. În literatura politică a acelei perioade se insistă, îndeosebi, asupra marilor diferențe ce deosebeau civilizația Republicii Nobiliare Polone de cea a Imperiului otoman și se deplângea lipsa de unitate din cadrul Ligii Sfinte. Or, această modificare de atitudine și interpretare a conceptelor de „rațiune de stat" și de „solidaritate creștină" s-a datorat tocmai revirimentului politicii imperiale a Imperiului otoman, sub impulsul dinastiei vizirale Köprülü. Totuși, strălucita victorie repurtată de Jan Sobieski la Viena nu a avut în rândul șleahtei ecoul scontat de rege și de cercurile Curții regale. Entuziasmul inițial s-a diminuat, pe măsura insuccesele înregistrate de rege în campaniile următoare și a lipsei de popularitate a politicii interne a lui Jan Sobieski. Astfel că, în anul 1685, seimicurile

---

[71] *Ibidem*, p. 11.
[72] *Ibidem*, p. 14.
[73] *Ibidem*, p. 14—16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

au aprobat doar o singură dată impozitele solicitate de rege pentru continuarea războiului cu turcii[74].

Raportul dintre conceptul de „raţiune de stat" şi cel al „solidarităţii creştine" a fost abordat, cum era şi firesc, de altfel, în perspectiva unităţii creştine, dar sub egida Bisericii ortodoxe, deci a Rusiei în scrierile sale de către A. L. Ordin-Naščokin. El era de părere că, în ceea ce priveşte problema credinţei popoarelor ortodoxe din Europa răsăriteană, nu trebuia să se facă concesii nici Europei catolice şi, cu atât mai puţin, „islamismului răsăritean"[75]. Dar, oricât ar părea de paradoxal, Ordin-Naščokin întrevedea promovarea intereselor ortodoxiei şi bararea ascensiunii catolicismului în această parte a Europei, printr-o alianţă între Rusia şi Polonia. Aceasta ar fi permis popoarelor creştine, aflate sub stăpânirea sau, doar, dominaţia otomană să-şi descopere „fervoarea lor religioasă" şi să se sustragă de sub „supunerea turcă", realizându-se, astfel, unitatea creştină[76]. Potrivit convingerii sale, Polonia constituia un aliat natural al Rusiei atât împotriva Suediei, cât şi a Crimeii şi a Imperiului otoman, de vreme ce polonezii erau «vecinii noştri», «rudele noastre», «fraţii noştri»[77]. Paradoxul amintit devine, doar, aparent, dacă se are în vedere că, probabil, Naščokin vedea realizarea acelui obiectiv, prin uniunea dinastică ruso-polonă, intenţie clar dezvăluită, cu prilejul confirmării armistiţiului de la Andrusovo. El i-a invitat, din însărcinarea ţarului, pe delegaţii poloni să ia în considerare «ce mare ar fi gloria *întregii naţiuni slavone* şi ce mare ar fi fericirea celor două state ale noastre (şi pe lângă acestea a tuturor statelor creştine), dacă cel mai nobil fiu al Majestăţii Sale Imperiale (ţarul — *n. Ven. C.)* ar fi succedat, prin libera alegere la tronul Prea Serenissimului Vostru rege» *(s. Ven. C.)*[78]. Deoarece, accentua el, în lipsa unui descendent, „de sânge jagellon", şi ţinându-se cont de „prea multele ambiţii ale multor străini". Rusiei nu-i era indiferent cine avea să urmeze la tron, în cazul vacanţei acestuia [79]. În anul următor, el a adresat un memoriu ţarului, în care prezenta multiplele avantaje ale alianţei cu Polonia şi necesitatea ca politica Rusiei să fie orientată către nord, în zona Mării Baltice, şi nu către sud, spre Ucraina. Şi aceasta, în pofida prozelitismului practicat de biserica catolică în Ucraina şi a uniunii forţate de la Brest a bisericii ortodoxe cu cea catolică. În ceea ce priveşte alegerea ţareviciului la tronul polon, lucrul i se părea, totuşi, dificil, din cauza preţului pe care ar fi trebuit să-l plătească ; un preţ care nu era greu de imaginat, referindu-se, desigur, la una din stipulaţiile din „pacta conventa" care prevedea că nu putea fi rege al Poloniei, decât o persoană de religie catolică.

[74] *Ibidem*, p. 8, 16—17.

[75] Cf. C. Bickford O'Brien, *Russia and Eastern Europe. The Views of A. L. Ordin-Naščokin*, în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", Heft 3, Sept., 1969, p. 370.

[76] *Ibidem*, p. 371.

[77] *Ibidem*, p. 375.

[78] *Ibidem*, p. 376.

[79] Şi adaugă : «această misiune a imperiilor (Poloniei şi Rusiei — *n. Ven. C.)* ar fi destinată să menţină vecinii în afecţiune îndatoritoare, să îndepărteze inamicii şi să restabilească armonia Bisericii Ortodoxe. Aceasta ar ajuta la extinderea frontierilor acelei Biserici şi la eradicarea ereziilor în regatul nostru» cf. *ibidem).*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Coroana polonă era, într-adevăr, negociabilă, deci putea fi comparată. Cu toate aceste obstacole — insista el — o alianță (cu Polonia — *n. Ven. C.)* era esențială pentru a asigura o pace durabilă și pentru a elibera Moscova de alte mari pericole"[80]. El s-a gândit, chiar, și la mijlocul de realizare a acelui obiectiv, și anume prin medierea regelui Franței. Deci, convingerea sa era că toate conflictele ruso-polone din secolul XVII erau neprofitabile și că o pace permanentă putea fi asigurată, doar prin alianța celor doi foști adversari. Deoarece, un simplu armistițiu, ca cel de la Andrusovo, nu era suficient, din cauza lungimii deosebit de mari a granițelor comune, ce se întindeau atât pe apă, cât și pe uscat. Dar, mai ales, pentru că „o alianță ar fi redus pericolul unui atac din partea unei terțe puteri", de vreme ce Rusia și Polonia ar fi ripostat împreună împotriva «inamicului comun»[81].

În schimb, Naščokin era un adversar declarat al Suediei, între alte motive și pentru că «minciunile suedezilor» ar fi îndepărtat afecțiunea față de Moscova a popoarelor slave vecine. Ca exemplu, cita faptul că, după răscoala lui Bogdan Hmielnicki împotriva Poloniei, suedezii au început să cultive prietenia cazacilor și au știut să-i determine pe aceștia să încheie o pace cu hanul crimean. El credea că suedezii și tătarii aveau o alianță secretă. Situația se putea, totuși, schimba în favoarea Rusiei, printr-un scurt război împotriva Suediei. Lucrurile se puteau aranja, însă, și pe cale diplomatică, de vreme ce alianța ruso-polonă „ar fi contribuit la îmbunătățirea raporturilor ruso-suedeze și ar fi descurajat intrigile suedeze împotriva Rusiei"[82].

Dar, dacă Suedia nu era „dușmanul comun al slavilor"[83], în schimb, această „calitate" o deținea Imperiul otoman. După convingerea lui Naščokin turcii erau „principalul obstacol al păcii creștine"[84]. Deci, dacă Rusia și Polonia „l-ar fi putut confrunta pe turc cu o alianță, viitorul slavismului ar fi progresat foarte mult, deoarece moldovenii și valahii ar fi putut fi convinși să renunțe la supunerea turcă și, prin aceasta, s-ar fi promovat unitatea creștină"[85]. Potrivit convingerii sale, „controlul otoman asupra Constantinopolului și supunerea hatmanului Petre Doroșenko sultanului puneau serioase obstacole în calea păcii în Ucraina"[86]. Or, responsabilitatea de a-i ajuta pe ucrainieni să se sustragă «*supunerii dăunătoare a murdarului staul al Turcului*» (sultanului — *n. Ven. C.) (s. Ven. C.)* revenea clerului kievian[87]. Această acțiune ar fi putut începe, prin sustragerea clerului kievian de sub obediența patriarhului din Constantinopol și să se subordoneze patriarhului din Moscova. Căci, tocmai lipsa de „păstor" i-a determinat pe ucraineni să se supună turcilor care au putut amenința, astfel, nu numai Ucraina, ci și întreaga arie a Volgăi[88].

---

[80] *Ibidem*, p. 377.
[82] *Ibidem*, p. 378.
[83] *Ibidem*.
[84] *Ibidem*.
[85] *Ibidem*.
[86] *Ibidem*.
[87] *Ibidem*.
[88] *Ibidem*, p. 379.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După cum s-a putut constata, atât Transilvania, cât și Moldova și Țara Românească au fost luate, adeseori, în calcul de unii dintre cei care au abordat, într-un fel sau altul, problema „rațiunii de stat" și pe cea a „solidarității creștine". De altfel, nici nu puteau fi ignorate, datorită pozițiilor lor geopolitice în Europa. La rândul lor, cele trei state din spațiul carpato-danubian aveau atât interese generale, care erau în convergență cu cele ale Creștinătății, dar și interese speciale, dictate de propria lor „rațiune de stat" care se opunea, uneori, conceptului de „solidaritate creștină", așa cum era el interpretat în ideologia Europei est-centrale, în contextul raporturilor interstatale, în general, în cele cu Imperiul otoman, în special.

Răscoala antihabsburgică, declanșată, în anul 1604, sub conducerea lui Ștefan Bocscay, devenit, din anul următor, principe al Transilvaniei, a determinat o vie reacție, îndeosebi în Imperiul habsburgic. Pentru justificarea ei, s-au făcut demersuri nu numai pe plan diplomatic ci și ideologic. Astfel, într-un manifest, redactat de reprezentanții stărilor din Ungaria și Transilvania, la Szerencz, la 17 aprilie 1605, se insista asupra faptului că, în pofida eforturilor lor de a fi solidari cu interesele Creștinătății, motiv pentru care au refuzat, inițial, pacea oferită de turci, împăratul Rudolf II a utilizat ajutorul pe care i-l acordau creștinii, nu pentru a asigura victoria împotriva otomanilor, ci pentru „a-i subjuga pe unguri"[89]. Atunci, în disperare de cauză, maghiarimea „s-a îndreptat spre Turcia" [90]. Dar, imediat ce „vor scăpa de tiranie, nu-și vor cruța sângele, viața și bunurile pentru apărarea creștinătății"[91]. Un an mai târziu, Ștefan Bocskay insista, totuși, asupra necesității încheierii păcii cu turcii, pe care el o dorea, însă, încheiată de imperiali prin intermediul său, și nu împotriva sa[92]. De altfel, concepția despre „rațiunea de stat" a lui Ștefan Bocskay este limpede pusă în evidență de una din stipulațiile testamentului său, întocmit la 17 decembrie 1606, potrivit căreia *„atât timp cât coroana Ungariei se află în mâinile unei națiuni puternice, adică a germanilor, și atât timp cât Regatul Ungariei atârna de germani, va fi necesar și folositor ca Transilvania să aibă un principe ungar pentru a-i fi Ungariei apărare și scut" (s. Ven. C.)* [93].

Dacă Bocskay nu făcea nici o legătură *expresă* între această necesitate și cea a păstrării bunelor raporturi cu turcii, dar care *se subînțelege* din întreaga sa politică, în schimb, Gabor Bethlen a făcut-o în termenii cei mai categorici. Căci, în testamentul său, el indica succesorilor săi ca *„dacă Transilvania vrea să rămână în pace și liniște, oricine va fi principe, atunci țara să nu se lepede niciodată de Poarta otomană. Deoarece ajutorul german și orice alt ajutor străin este prea departe și până ar sosi acestea la vremuri de nevoie, țara ar trebui să piară, mai ales dacă Moldova și Țara Românească n-ar ține cu ea ; de aceea nici un principe n-ar trebui să intre în încurcătură în chip ușuratic cu aceste două țări sau să*

---

[89] Géza Lencz, *Der Aufstand Bocskays und der Wiener Friede, Eine Kirchenhistorische Studie. Mit 20. Abbildungen*, Debreczen. 1917, p. 115.

[90] *Ibidem*, p. 116.

[91] *Ibidem*.

[92] *Ibidem*, p. 128.

[93] Cf. Andreea Molnár, *Fürst Stefan Bocskay als Staatsmann und Persönlichkeit im Spiegel seiner Briefe (1598—1606)*, München, 1989, p. 192.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dea vreo pricină de dezbinare, căci aceste țări sunt ochii și bucătăria împăratului turc" (s. Ven. C.)[94]. Principele Gheorghe II Rákóczy a nesocotit, însă, acele principii ale „rațiunii de stat" a Transilvaniei, atitudine aspru condamnată de către cronicarul transilvănean Georg Kraus. Potrivit opiniei sale, începând cu anul 1614, adică odată cu domnia lui Gabor Bethlen, Transilvania s-a bucurat de „pace bună... câtă vreme... a fost unită până în anul 1640 și ceva. Însă, îndată ce Rákóczy, în anul 1653, a pus mâna pe armă și a atacat Moldova și Țara Românească *voind să le aducă sub jugul nostru (s. Ven. C.)*, de atunci noi singuri ne-am îngrămădit nenorocirile pe cap și ne-am pus nuiele ascuțite pe spatele nostru și ne-am vătămat într-atâta, încât unora le-a curs sângele pe neașteptate peste cap și spate. Toate acestea au fost pricinuite de păcatele noastre și de marea semeție, de strălucirea și de trufia nobilimii, care a făptuit păcat după păcat..."[95].

Ideea luptei antiotomane nu mai apărea ca fiind conformă cu „rațiunea de stat" a Moldovei, în prima jumătate a secolului XVII, nici pentru cronicarul moldav, Grigore Ureche. Prezentă în opera sa, această idee „apare, mai curând, ca un ideal proiectat în trecut sau ca o vagă speranță, pentru un viitor nedefinit, decât o realitate activă, prezentă, în orice moment"[96]. Sentimentele antiotomane ale cronicarului capătă, deja, expresia unei opoziții „mai curând pasive care a părăsit, cel puțin pentru prezent, formele războinice, ca nefiind adecvate situației de față"[97]. Căci, prezentul pe care îl trăia cronicarul „era făcut din compromisuri, din acceptare, dacă nu din resemnare"[98]. De aceea, el consideră „ca un fapt normal colaborarea cu Poarta otomană și drepturile pe care și le aroga asupra țării — numirea domnilor, depunerile, ordinele de a participa la campanii turcești etc."[99]. Or, ilustrativ, în această ordine de idei, este considerată explicația pe care a dat-o împrejurărilor în care a intrat Transilvania sub suzeranitatea otomană : „ci ungurii văzându-atâta stropșitură și nevoii țării, una dinspre turci, alta dinspre

---

[94] Cf. Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608—1665*. Traducerea și studiul introductiv de G. Duzinkevici și E. Reus-Mârza, București, 1965, p. 66 ; vezi și *ibidem*, p. 34 ; vezi și I. Lupaș, *Principele transilvănean Gabriel Bethlen 1580—1629*, în „Studii, conferințe și comunicări istorice", vol. II, Cluj, 1940, p. 199. Cronicarul transilvănean Georg Kraus făcea analogie între acest *legat* și sfaturile pe care i le transmise acestuia pașa de Timișoara, Iskender pașa, ungur, originar din Pécs, cu prilejul înscăunării sale, potrivit cărora «dacă vrea să aibă o domnie statornică și pașnică, să se străduiască : în primul rînd să țină o bună pace cu cele două țări vecine, Moldova și Țara Românească care sunt cămările de bucate ale împăratului turc ; în al doilea rând Transilvania să nu părăsească niciodată Poarta și să nu-i fie necredincioasă, căci aceasta este, potrivit Coranului, păcatul cel mai mare și nu va fi iertat de către muftii ; în al treilea rând, turcii să nu mai fie chemați în țară, căci e de temut că în cele din urmă o vor păstra pentru ei până când va veni altul mai puternic decât ei și-i va goni» (cf. Georg Kraus, *op. cit.*, p. 34).

[95] Georg Kraus, *op. cit.*, p. 317.

[96] M. Berza, *Empire ottoman et relations roumano-turques dans l'historiographie moldave des XVe—XVIIe siècles*, în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes", Tom. X, 1972, nr. 3, p. 617.

[97] *Ibidem*, p. 618.

[98] *Ibidem*.

[99] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nemți, neavând odihnă de oști grele..., s-au supăratu și s-au sfătuitu cu toții, de s-au închinatu turcilor și au luatu de la dânșii domni, *ca și în țările noastre" (s. Ven. C.)* [100]. Or, constata istoricul Mihai Berza, „această colaborare — în pofida idealului de luptă antiotomană — nu trebuie, de altfel, să apară decât normală, după un secol de dominație turcă. Dacă pentru epoca lui Ștefan cel Mare, se putea creea încă mitul unei independențe totale și pentru întreaga durată a domniei sale, în ceea ce privește timpurile mai recente colaborarea cu turcii constituia unul din elementele esențiale a vieții politice a țării. A o ignora era imposibil și a o denunța, la tot pasul, ar fi echivalat cu condamnarea, în bloc, a unui secol de istorie moldavă"[101]. Totuși, această „colaborare", ca rezultat al unui anumit raport de forțe dintre Moldova și Imperiul otoman, net defavorabil celui dintâi, constituia, chiar și pentru Grigore Ureche, o stare de fapte temporară, până când amintitul raport de forțe ar fi permis alăturarea Moldovei la lupta comunității creștine împotriva otomanilor, chiar dacă această idee se dovedise ineficientă pe plan politic[102].

Nesocotirea acestui principiu al „rațiunii de stat" de către domnul Moldovei Constantin Movilă a fost aspru dezaprobată de Miron Costin, pentru că „n-au păzit datoria pe deplin spre împărăție" (adică Imperiul otoman — *n. Ven. C.),* omițând să achite tributul țării, motiv pentru carea fost mazilit și înlocuit cu Ștefan Tomșa II[103]. Ca urmare, „nu i-au folosit lui Constantin Vodă uricele ce avea de la împărăție, date tătâne-său, de domnie vecinică, lui și feciorilor lui și nepotilor lui, *că turcul cu vreme dă, cu vreme ia, precum este vremea, așea lasă, blându când ieste vreme de blândețe, semețul, și ageru, cându este vreme de sămeție. Creștinului niciodată cuvântul nu-l ține nice a-l amăgi rușine toate precum ieste vremea face" (s. Ven. C.)* [104]. Prin urmare, atât timp cât raporturile cu Poarta erau guvernate de „un raport de forțe variabil, imprimat, în exclusivitate, de fluctuația intereselor acesteia, relațiile dintre români și otomani nu puteau dobândi o bază stabilă, de durată"[104bis]. De altfel, starea de lucruri amintită, deosebit de dăunătoare intereselor românești, a fost sintetizată, plastic, în sintagma «pe turcie», „prin care cronicarii și contemporanii au denumit această trăsătură caracteristică, anarhică a puterii turcești", care nu manifesta nici un respect față de „ideea de lege"[105]. Totuși, în concepția lui Miron Cistin colaborarea, în

---

[100] Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei.* Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P.P. Panaitescu. București, 1975, p. 125 ; drept răzbunare, „nemții" „au luat de la unguri jumătate din Țara Ungurească de Sus și o țin până astăzi" ; astfel că, „Țara Ungurească care mare ce era, dintr-un trup în mai multe mădulări s-au întorsu, o parte turcii țin, cu scaunul crăiei la Buda, nemții altă parte, *Ardealul de-i cu stăpânu, încă iaste sub robiia turcească" (s. Ven. C.)* (cf. Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 125.

[102] *Ibidem*, p. 110—119.

[103] Miron Costin, *Opere.* Ediție critică, cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 58.

[104] *Ibidem.*

[104 bis] Cf. Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice românești (1369—1878),* München, 1987, p. 279.

[105] Cf. Ștefan Ionescu, *Epoca Brâncovenească. Dimensiuni politice. Finalilitate culturală,* Cluj-Napoca, 1981, p. 120.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

formele și limitele impuse de împrejurări, putea fi, în egală măsură, folositoare și unor state creștine amenințate direct de expansiunea otomană. Altfel spus, el nu vedea nici o contradicție între „rațiunea de stat", așa cum era impusă ea țărilor române, și, „solidaritatea creștină". Acest adevăr a fost demonstrat de politica promovată de Radu Mihnea, care a domnit atât în Țara Românească, cât și în Moldova, beneficiind, deci, de totala admirație a cronicarului moldav. Deoarece, reușise să dobândească atâta încredere în cercurile conducătoare otomane, cum nu mai avusese nici un alt domn român înaintea lui, și nici altul dintre succesorii săi. Or, procedând astfel *„și crăiile creștinești, ales leșii și unguri și alte țări creștine, mare folos avea de dânsul, că-i feria de multe primejdii, ca un creștin. Păzindu-și slujba dreaptă către împărăție și datoria creștinească o păzia... Deci, și la turci credință și la creștini laudă avea, că toate era cu înțelepciune legate" (s. Ven. C.)*[105 bis]. Acest raport complementar, dintre „rațiunea de stat" și „solidaritatea creștină" a fost evidențiat și cu prilejul aprecierii războiului antiotoman al lui Gașpar Grațiani. Deși nu condamna actul, în sine, el incrimina, totuși, ignorarea împrejurărilor politice care nu erau propice unor astfel de întreprinderi. Căci, după convingerea sa *„de laudă este hie la care domnii să hie spre partea creștinească, că această țară* (Moldova — *n. Ven. C.), căci trăiește așea cu statul său până acmu, pentru țări creștine stă până astădzi în rândurile sale, însă cu înțelepciune, nu fără socoteală și fără temeiu, în loc de folosul țării să-i aducă perire... (s. Ven. C.)*[106]. Iată pentru ce, în prima parte a vieții sale, Miron Costin s-a manifestat ca un promotor al ideii conservării raporturilor cu Imperiul otoman, în care vedea, încă, singura posibilitate reală și eficace de apărare a intereselor de stat ale Moldovei. În această perspectivă, răspunsul dat la întrebarea marelui vizir Ahmed Köprülü cum aprecia ocuparea de către turci a Cameniței, în anul 1672, potrivit căreia *«suntem noi moldovenii bucuroși să să lățască* (împărăția otomană — *n. Ven. C.) în toate părțile cât de mult iar peste țara noastră nu ne pare bine să se lățască» (s. Ven. C.)* [107], nu constituie o dovadă a abdicării de la principiul solidarității creștine, ci, doar, o intervenție salutară care a ferit Moldova de un grav pericol ce nu ar fi adus nici un folos cauzei creștine, ci, din contra. Ca urmare, refuzul său de a-l urma pe domnul Moldovei, Ștefan Petriceicu, de ale cărui favoruri deosebite se bucura, cel care, după bătălia de la Hotin, din 11 noiembrie 1673, a trecut în tabăra lui Jan Sobieski, atunci mare hatman al Coroanei polone, constituie o altă dovadă a aprecierii realiste de către el a raportului de forțe polono-otomane, net defavorabilă polo-

---

[105 bis]. Miron Costin, *op. cit.*, p. 90—91. De admirația lui Miron Costin s-a bucurat și domnul Moldovei Miron Barnoschi, care, ca și Petru Șchiopul, a preferat să abandoneze domnia, decât să satisfacă cererile tot mai nemăsurate ale turcilor care duceau la ruina țării (cf. M. Berza, *op. cit.*, p. 626—627 ; Miron Costin, *op. cit.*, p. 94—95).

[106] Miron Costin, *op. cit.*, p. 66—67 ; vezi și M. Berza, *op. cit.*, p. 627, care subliniază semnificația aspirației către pace a cronicarului, fără a abandona, însă, „idealul creștin".

[107] Cf. Enache Puiu, *Viața și opera lui Miron Costin*, București, 1975, p. 53.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nilor. În împrejurări și din motivații asupra cărora nu mai insist aici[108], el a abandonat, însă, această modalitate realistă de apreciere a raportului dintre „rațiunea de stat" a Moldovei și „solidaritatea creștină", trecând, fățiș, în tabăra polonă, în timpul campaniilor regelui Jan Sobieski, purtate în cadrul Ligii Sfinte.

De altfel, în tot cursul secolului XVII a existat în țările române un «partid creștin» care a căutat „neîncetat legături cu puterile învecinate cu spațiul carpato-danubian și apte să sprijine un eventual efort militar antiotoman» [109]. În acest spirit, se încadrează și apelul adresat de un grup de boieri, în anul 1614, fostului domn al Țării Românești, Radu Șerban, prin care îl asigurau că erau credincioși angajamentului asumat de a lupta alături de puterile creștine, în speță de Imperiul habsburgic, împotriva otomanilor. Totuși, interpretarea „rațiunii de stat" în perspectiva consecințelor nefaste pe care le-ar fi antrenat asupra țării opoziția armată împotriva otomanilor a determinat stările Țării Românești, să-l recunoască, în anul 1611, pe noul domn impus de turci, Radu Mihnea, căutând, astfel, un „compromis cu turcii, care să îngăduie refacerea țării, după distrugerile provocate de războaiele purtate alături de creștini la sfârșitul secolului XVI și la începutul celui următor [110]. Iată pentru ce, o jumătate de secol mai târziu, numirea ca domn al Țării Românești a lui Mihnea III a trezit mari speranțe în rândul unei mari părți a boierimii, căci «*le părea bine, gândind că iaste credincios turcilor și el va purta grija țării și o va așăza ca să-și dea haraciul și să trăiască cu pace*» (*s. Ven. C.*)[111]. Urmărind același obiectiv, adică al găsirii unei modalități de compromis între „rațiunea de stat" și „solidaritatea creștină", Constantin Cantacuzino postelnicul a reușit să-l convingă, în toamna anului 1660, pe marele vizir să abandoneze ideea transformării Țării Românești în provincie otomană. Or, între argumentele aduse se număra și faptul că o astfel de posibilitate „ar atrage după sine numeroase răzvrătiri (ale românilor — *n. Ven. C.*), întreținând o atmosferă de permanent război, *la care ar participa și țările învecinate, potrivnice Imperiului*" (otoman — *n. Ven. C. ; s. Ven. C.*)[112]. O înțelegere, cu totul superioară, a raporturilor dintre „rațiunea de stat" și „solidaritatea creștină" au probat-o, însă, stolnicul Constantin Cantacuzino și domnul Țării Românești, Constantin Brâncoveanu, care au știut să se folosească, cu abilitate, de statutul politico-juridic al țării, pentru a evita intrarea

---

[108] Pentru detalii asupra concepțiilor politice ale lui Miron Costin și a împrejurărilor și motivațiilor trecerii în tabăra polonă a boierimii moldave, al cărei exponent a devenit, vezi, mai recent, Veniamin Ciobanu, *Miron Costin și „modelul polonez" (schiță de portretrt politic)*, în „Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", Iași, XXX, 1993, p. 387—396 ; vezi și M. Berza, *op. cit.*, p. 627.

[109] Cf. Ștefan Andreescu, *Matei Basarab, Vasile Lupu și proiectul de cruciadă din anii 1645—1647*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol", Iași, XXI, 1984, p. 147.

[110] „Evident, acest compromis — preciza Ștefan Andreescu — a fost privit doar ca o soluție temporară, în așteptarea unei alte ocazii favorabile", cum fusese războiul declanșat în anul 1593 (cf. *ibidem*, p. 147—148).

[111] Cf. Corneliu Dima-Drăgan, Lidia Bacâru, *Constantin Cantacuzino Stolnicul (un umanist român)*, București, 1970, p. 73.

[112] *Ibidem*, p. 34.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ei sub stăpânirea habsburgică, „fără a jigni, însă, pretențiile de cruciadă antiotomană întru apărarea creștinătății din Balcani, trâmbițată emfatic de Austria [113]. Astfel că, domnitorul Constantin Brâncoveanu a reușit să obțină de la contele Kinski, reprezentantul oficial al Imperiului habsburgic la tratativele de pace de la Carlowitz, asentimentul ca *«ne ulla de me hac patria fiat mentio» (s. Ven. C.)*[114].

Comunitatea de religie cu Rusia i-a determinat pe mulți dintre exponenții gândirii politice românești să-și lege speranțele lor de sustragere de sub dominația otomană de Rusia. Astfel, într-un memoriu, datat 1 august 1674, adresat de un grup de boieri din Țara Românească, semnat, în numele acestora, de Radu, fost logofăt al doilea, și Pătrașcu, fost mare căpitan, în primul punct se formula rugămintea acestora ca „Măria sa prealuminată, țarul, să ne slobozească de supunerea păgânească cu ajutorul lui Dumnezeu și cu puterea Sfintei Cruci"[115], dar în condiții care să fi asigurat țării o largă autonomie internă. Ei își ofereau, deci, *colaborarea* la realizarea acelui obiectiv, în care scop solicitau și dreptul de a avea un „ambasador" la Moscova, „ca să putem afla poruncile și să putem fi lângă mila M.S. țarul"[116]. Rusiei i s-au adresat pentru sprijin și unii dintre domnii Moldovei și ai Țării Românești, precum Gheorghe Ștefan, Ștefan Petriceicu, Constantin Șerban, Șerban Cantacuzino. Marea victorie creștină din anul 1683 a trezit noi speranțe și în țările române că momentul eliberării lor nu se mai putea lăsa mult timp așteptat. Această speranță a fost formulată clar de Șerban Cantacuzino, într-o scrisoare adresată țarului, în anul 1687 : *«în zilele noastre toate stăpânirile turcești au primit de la Dumnezeu o mare pedeapsă și împărăția păgână se apropie de peirea cea din urmă» (s. Ven. C.)*[117]. Această orientare a fost continuată și de Constantin Brâncoveanu care, ca și Constantin Cantacuzino, vedea în Rusia „singura putere, de aceeași credință religioasă, în stare să se opună în același timp tiraniei turcești și să dejoace tendințele de cucerire ale Austriei catolice a Habsburgilor[118]. Căutând să-și atragă simpatia lui Petru I, fără a pierde, însă, protecția Porții, Constantin Brâncoveanu, a sfârșit totuși, prin a fi mult

---

[113] *Ibidem*, p. 193.

[114] Cf. *ibidem*, p. 200. Nu este mai puțin adevărat, însă, că, încheierea păcii de la Carlowitz, în urma căreia statutul de autonomie al Moldovei și al Țării Românești în cadrul sistemului politic-otoman, a fost asigurat, a sporit „și mai mult frământările" lui Constantin Brâncoveanu. Căci, *«Constantin vodă nu avea bucurie ce făcuse întâi împăratul, pentru că..., când era oștire turcii cu nemții, turcii nu gândea la niscaiva mazâlie 'să facă, ci tot gândul lor era spre oștire, iar după ce s-au făcut pace, să temea de mazâlie, ci au făcut socoteală, ca să-și facă un dres bun de la împărăție să-i făgăduiască domnia și viața lui, cât va trăi să nu mai aibă temere de mazâlic»*, ceea ce a și obținut, cu prețul sporirii haraciului țării *(s. Ven. C.)*, (cf. *ibidem*, p. 296).

[115] Cf. Tr. Ionescu-Nișcov, *Memoriul din 1674 al boierilor munteni către țarul Rusiei*, în „Revista Arhivelor', 2, 1960, p. 224.

[116] *Ibidem*, p. 225.

[117] Cf. Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 279 ; vezi, în acest sens, și Ion A. Eremia, *Țara Moldovei și Rusia. Relații politice în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, Chișinău. 1993, p. 16 și urm.

[118] Paul Cernovodeanu, *Bucarest, importani centre politique du Sud-Est Européen à la fin du XVIIe siècle et au commencement du XVIIIe siècle*, în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes", IV, nr. 1—2, Bucarest, 1966, p. 160.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai hotărât în această privinţă. Dovada o constituie, între altele, instrucţiunile date soliilor trimise la Moscova în anii 1697—1698, atunci când situaţia internă şi externă a Imperiului otoman îi apărea ca deosebit de critică, deci favorabilă unei acţiuni hotărâte antiotomane, în care sublinia că scopul final al colaborării dintre români şi Rusia trebuia să-l constituie „distrugerea agarienilor, «a şarpelui cu şapte capete»[119], pentru a putea fi eliberaţi de acest «nou faraon, păgân şi duşman al credinţei»[120]. În sfârşit, raportul dintre conceptul de „raţiune de stat" şi cel al „solidarităţii creştine" a fost cel mai bine ilustrat tot de activitatea şi concepţiile politice ale lui Constantin Brâncoveanu. Căci, aşa cum s-a remarcat, „în tot timpul domniei, Constantin Vodă a căutat să impună ideea de lege, ca idee fundamentală în relaţiile dintre state"[121] şi aceasta „tocmai pentru că a suportat, împreună cu ţara, toate capriciile şi vexaţiunile unei politici în care liberul arbitru şi absurdul înlocuiau ideea de ordine, de ierarhie şi de lege"[122]. De aceea, Constantin Brâncoveanu, „şi-a respectat în mod riguros angajamentele internaţionale şi a manifestat, ori de câte ori a avut ocazia, un dispreţ total faţă de practicile politicii otomane ce se baza pe capriciu şi pe interese de alcov". Or, această trăsătură definitorie a concepţiei sale politice, „dovedeşte o formaţie intelectuală şi politică europeană... neavând nimic comun cu spiritul oriental al politicii otomane"[123].

---

[119] Cf. Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 279—280.
[120] Cf. Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 160.
[121] Cf. Ştefan Ionescu, p. 120.
[122] *Ibidem.*
[123] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DUMITRU ȘANDRU

CONTROVERSE PE TEMA PROBLEMEI AGRARE ÎN ROMÂNIA INTERBELICĂ

În România, definirea categoriilor de mare și de mică proprietate sau, mai exact, de cultură agricolă, și stabilirea avantajelor și dezavantajelor fiecăruia, a funcțiilor și a rolului lor economic și social au servit în permanență ca argumente pentru sau împotriva exproprierii și împroprietăririi, generând controverse continue, deși determinarea tipului de producție s-a făcut în toate vremurile și în toate locurile în funcție de sistemul de cultură și de intensitatea generală a producției [1].

În veacul nostru marea proprietate era considerată ca fiind reprezentată prin acele exploatări agricole de dimensiuni relativ întinse, în care proprietarul rămânea angajat numai în activitatea de conducere și de supraveghere. Statisticile oficiale din România o încadrau, de regulă, între 100 și 500 ha, dar unele din ele i-au coborât limita inferioară la 50 ha [2]. Din sânul marii proprietăți se distingeau exploatările foarte întinse, latifundiile, de peste 500 ha, unități de producție ce foloseau — potrivit concepției economiștilor — numeroși angajați pentru activitățile de conducere și care erau lucrate concomitent cu forță de muncă salariată [3]. Câteva din avantajele teoretice recunoscute marii proprietăți față de cea mică și chiar față de cea mijlocie erau evidente și ele decurgeau în principal din faptul că permitea folosirea mai rațională a mașinilor agricole moderne și că marele proprietar era mai instruit și mai la zi cu metodele noi de cultură, comparativ cu țăranul [4].

În perioada discutării proiectelor legilor din 1921, când curentul de opinie devenise favorabil țăranilor, moșierimea, care pierduse de fapt bătălia pentru reforma agrară, spre a-și justifica împotrivirea față de amploarea exproprierii preconizată de liberali și supralicitată de alte grupări politice, a susținut constant vechea teză privitoare la rolul progresist jucat de marea proprietate în evoluția agriculturii și a societății rurale românești, teză vehement combătută, cu argumente extrase din statisticile agricole și agrare oficiale ale vremii, de partizanii sinceri ai împroprietăririi. „Trebuie să rămână bine stabilit că, în fazele de evoluțiune a

[1] Ifor L. Evans, *The Agrarian Revolution in Roumania*, Cambridge, 1924, p. 151.

[2] *Ibidem*, p. 151—152 ; Ernest Ene, *Rolul economic și social al marei proprietăți rurale, în „Analele economice și statistice"*, X, 1927, 1—2, p. 57.

[3] Ifor L. Evans, *op. cit.*, p. 151—152.

[4] Pentru detalii vezi *ibidem*, p. 153 ; G. Ionescu-Șișești, *Productivitatea micei culturi*, în „Pagini agrare și sociale", I, 1924, 11, p. 213.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

organizării noastre sociale, — se arăta în Darea de seamă a Societății Naționale de Agricultură pe 1919 — proprietarii și arendașii români au fost factori de căpetenie ai propășirii țării, dându-i aportul economic, care adusese România la starea aceea înfloritoare ce atinsesem înainte de război. Datorită muncii, energiei și capitalului întreprinzătorilor agricoli s-a pus în valoare solul României, s-a organizat întreaga muncă a țărănimii noastre, făcând din ei factori de producători" [5]. Proprietatea mare — se menționa în concluzie — este o necesitate și ea va servi drept trăsătură de unire între populația rurală și cea urbană, căci numai prin ea se va transforma tehnica agricolă în interesul săteanului român [6]. Același punct de vedere era afirmat și în Memoriul marilor proprietari cu privire la expropriere, din 1 martie 1920, redactat de Const. Garoflid, la cererea adunării generale a Uniunii Centrale a Sindicatelor Agricole din România. Acum, după război, „ca și în trecut, agricultorii mari au dovedit că sunt un factor economic hotărâtor" [7]. Folosind și alte argumente împotriva extinderii exproprierii, moșierii revendicau nu numai a se păstra marea proprietate, „în proporție moderată", ci și să fie ajutată să se consolideze, căci ea va constitui un debușeu de muncă pentru sporul populației rurale [8].

Superioritatea producției și beneficiile materiale ale marii exploatări sunt, din punct de vedere teoretic, de necontestat, în ciuda faptului că și cultura mică păstrează multe avantaje ce nu-i pot fi negate [9]. Dar, în România, cea mai mare parte a moșierimii nu a practicat până la reforma agrară din 1921 o cultură rațională și nici nu a acționat în direcția sporirii producției la ha prin intensificarea culturii ci a recurs la exploatarea extensivă a pământului pentru a obține maximum de profit prin folosirea intensă a forței de muncă a țăranilor ce lucrau ca dijmași pe moșie [10]. Tocmai din această cauză marii proprietăți i s-au negat atât funcția socială, cât și cea economică și i s-a făcut imputația că ar fi subminat, în mod paradoxal, însăși dreptul de proprietate. La începutul veacului nostru, producția medie de cereale din Vechiul regat a marii proprietăți era superioară cu un hl la ha față de cea a proprietății mici, iar corpurile străine existente în cerealele realizate de exploatarea mare erau de două ori mai puține decât la cea mică. În unele județe din zonele de șes, precum Ilfov, Teleorman și Vlașca, producția la ha obținută de mica proprietate înregistra însă cantități egale cu cele realizate de proprietatea mare [11].

[5] Arh. St. București, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole, dosar 7/1919, f. 3.

[6] *Ibidem*, f. 3—5.

[7] *Memoriul agricultorilor mari cu privire la expropriere*, București 1920, p. 6.

[8] *Ibidem*, p. 8—19.

[9] Pentru detalii vezi G. Ionescu-Șișești, *op. cit.*, p. 213—214.

[10] C. Mihăilescu, *Rolul marei proprietăți în evoluțiunea tehnică a agriculturii românești*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială", IV, 1922—1923, 1, p. 84.

[11] În Transilvania diferența dintre media celor două producții era mai mică decât în vechea Românie (cf. George Cipăianu, *Înrâurirea reformei agrare asupra producțiunii agricole în România întregită*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială", II, 1921, 4, p. 510); Alex. Constantinescu, *Reforma agrară*, în „Democrația", XI, 1923, 4, p. 6; I. D. Barzan, *Reforma agrară*, în „Democrația", XIII, 1925, 7—8, p. 67; Șt. Antim, *Chestia țărănească. Studiu social*, Craiova, 1919, p. 33, menționează că diferența dintre producția marelui și cea a micului cultivator reprezenta 35% mai puțin la categoria din urmă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cunoscând aceste adevăruri, — scria G. Ionescu-Şişeşti, în 1925 — moşierii nu aduseseră nici în 1913, nici în perioada 1917—1921 împotriva exproprierii argumente legate de producţie şi de modul de cultură practicat de ţărani [12].

Dacă se raporta la unitatea de suprafaţă totalul produselor realizate de ţăranul român în sistemul unei agriculturi primitive, practicată de el până la război, se obţineau valori mai ridicate decât cele date de marea proprietate, fapt ce atesta un grad de intensitate superior al agriculturii parcelare [13]. De altfel, necesitatea exproprierii marii proprietăţi şi a împroprietăririi familiilor ţărăneşti fusese susţinută chiar de o parte dintre economişti şi oameni politici nu numai pe argumente care aveau în vedere o repartiţie mai echitabilă a pământului, ci şi pe cifrele care indicau în România, în baza studiilor şi a statisticilor, o valoare mai ridicată a producţiei pe unitatea de suprafaţă la mica proprietate. Aşa se explică faptul că, în perioada discutării proiectelor de reformă agrară, teza superiorităţii micii proprietăţi devenise în ţara noastră o doctrină de economie agrară care părea să convingă asupra fundamentului ei ştiinţific şi care a servit maselor în revendicările lor [14].

Legiferarea şi punerea în aplicare a reformei agrare din 1921 nu a determinat pe apărătorii moşierimii să renunţe la glorificarea funcţiilor economico-sociale ale marii proprietăţi, pe care s-au străduit să le adapteze la noile condiţii. Se încerca să se demonstreze că modificarea structurii proprietăţii adusese după sine şi profunde schimbări în raporturile dintre proprietarii mari şi mici, creând o comunitate de interese ale acestora [15] şi că marea proprietate continua să rămână utilă şi să păstreze un rol însemnat în îndrumarea micilor proprietari rurali [16].

Explicaţia insistenţei cu care moşierii şi apărătorii lor s-au străduit, în întreaga perioadă interbelică, să justifice necesitatea conservării marii proprietăţi funciare trebuie descifrată în memoriul trimis la 6 decembrie 1941 generalului Ion Antonescu de preşedintele Uniunii Centrale a Sindicatelor Agricole din România, Const. Garoflid. Sporirea producţiei — scria el — se poate face numai prin proprietatea mijlocie şi mare cu peste 15 ha, care ocupă astăzi încă circa 40% din întreaga întindere arabilă a ţării, care are pricepere şi mijloace tehnice şi produc mai mult decât pământul exploatat de ţărani. Dar ea trebuie să aibă siguranţa deplină a existenţei sale, pe care astăzi nu o are, căci, după exproprierea din 1917, proprietatea nu e în siguranţă. De la reforma agrară din 1921 — menţiona Garoflid — s-a vorbit mereu de o alta, o a doua expropriere, din care motiv marii proprietari s-au abţinut de la a face investiţii pe

[12] Cf. G. Ionescu-Şişeşti, *Reforma agrară şi producţiunea. Cu un program pentru ridicarea agriculturii*, Bucureşti, 1925, p. 17.

[13] Vezi C. Mihăilescu, *op. cit.*, p. 87; Nic. D. Cornăţeanu, *Regimul proprietăţii*, în „Viaţa agricolă", XX, 1929, 8, p. 229—231; G. Ionescu-Şişeşti, *Productivitatea micei culturi...*, p. 213—214.

[14] Valeriu Bulgaru, *Către o nouă reformă agrară ?*, Bucureşti, 1936, p. 8.

[15] Arh. St. Bucureşti, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole, dosar 272/1921—1940, f. 89; Leonida Georgescu-Gruian, *O eră nouă în agricultură. Unirea agricultorilor mari şi mici pentru progresul agricol*, în „Buletinul agricol", Craiova, I, 1924, 1, p. 2.

[16] Virgil Ionescu, *Din factorii determinanţi în producţia agricolă*, „Buletinul agricol", Craiova, II, 1926, 16—17, p. 59.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

moşiile lor. „Pe drept sau pe nedrept, la fiecare schimbare de regim se vorbeşte de expropriere sau de reorganizare agrară. Sub regimul regelui Carol II, în cercuri superioare se admitea părerea că o nouă expropriere ar consolida popularitatea regimului". La venirea legionarilor la putere chestiunea exproprierii a fost iarăşi discutată. Gazetele oficiale publicau articole privitoare la această problemă. Zvonuri circulau în toate părţile. Ele erau aşa de insistent repetate, încât nici asigurarea pe care a dat-o atunci conducătorul statului cu privire la siguranţa proprietăţii nu liniştea spiritele. Şi azi mai circulă anumite zvonuri după care o redistribuire a restului proprietăţii mari, după războiul actual, nu pare deloc exclusă. Acum, în urmă, s-a scris în presă că o dată cu recucerirea Basarabiei se va face acolo o nouă organizare agrară, care va dezlega pentru totdeauna problema socială [17]. În această atmosferă de îndoială, agricultura nu poate progresa. Nimeni nu va investi capital dacă nu are siguranţa deplină a dreptului de proprietate [18].

Aşadar, discuţiile pe tema exproprierii şi împroprietăririi nu s-au încheiat o dată cu legiferarea reformei agrare. O parte a partidelor politice au menţinut, în primii ani postbelici, în programe puncte privitoare la extinderea cadrului exproprierii şi împroprietăririi, sperând că, în condiţiile aplicării sufragiului universal, vor capta voturile populaţiei rurale, care reprezenta o proporţie covârşitoare a electoratului naţional. După 1926, vreme de aproape un deceniu, nici un partid nu a mai revendicat însă exproprierea. Grupările politice s-au orientat spre găsirea unor soluţii la alte probleme apreciate dominante, acordând o atenţie redusă chestiunii agrare. Cu scurgerea timpului şi persoanele care susţineau în mod dezinteresat asemenea revendicări au devenit tot mai puţine în rândurile formaţiunilor politice în raport cu numărul celor tentaţi să vadă în reforma din 1921 o frână în calea progresului agricol.

Ideea unei noi exproprieri şi împroprietăriri a început să fie vehiculată abia din 1936, când rezultatele recensământului din 1930 au devenit accesibile specialiştilor şi când unele concluzii preliminare desprinse din anchetele echipelor sociologice şi din ancheta întreprinsă în toamna anului 1935 de conducerea Uniunii Camerelor de Agricultură din România în legătură cu raporturile de muncă de la sate evidenţiau pe ce baze şubrede stătea edificiul rural din ţara noastră. De acum înainte, problema unei noi exproprieri şi împroprietăriri este pusă din ce în ce mai stăruitor în anumite cercuri de specialişti şi în unele grupări politice, ca o soluţie menită să redreseze agricultura românească şi starea precară a ţărănimii [19].

---

[17] Arh. St. Bucureşti, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole, dosar 116/1941, f. 2 şi 18. Garoflid făcea aluzie la Statutul invalizilor şi accidentaţilor de război, a urmaşilor lor şi a dispăruţilor, publicat în „Monitorul oficial", nr. 209 din 4.IX.1941. Detalii asupra statutului şi altor promisiuni similare în „Buletinul Institutului de Legislaţie Agrară", Iaşi, V—VI, 1940—1941, p. 181—182; Arh. St. Suceava, fond Prefectura judeţului Rădăuţi, dosarele 20/1941, f. 330; 10/1942, f. 26.

[18] Arh. St. Bucureşti, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole, dosar 116/1941, f. 19.

[19] Constantin Garoflid, *Structura proprietăţii rurale în România şi influenţa ei asupra producţiei agricole*, în „Agricultura nouă", Cluj, VII, 1940, 9—10, p. 340.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ideea a fost relansată de național-țărăniști, care au dezvoltat-o prin noua formulă ce o dădeau atunci statului țărănesc. Deși, la început, a avut drept scop să recâștige masele rurale, ea pornea, totuși, de la realitățile comunităților sătești. Vicepreședintele Cercului de studii al Partidului Național-Țărănesc, Constantin Musceleanu, declara, în 1937, la o conferință ținută la Câmpulung Muscel, că soluția redresării agriculturii rezida în măsura necesară a exproprierii radicale a pământurilor moșierești, și, paralel, în inițierea unor acțiuni care să consolideze proprietatea țărănească [20]. Ulterior, ideea a fost preluată și de legionari în propaganda lor, sub forma lozincii „omul și pogonul". De remarcat că nici acum, nici în anii următori nu întâlnim la vreun partid sau om politic un proiect detaliat de reformă agrară, cu excepția celui propus în 1943 de Anton Alexandrescu, ci numai afirmații cu caracter general. Cu toate că transferul de pământ nu îl găsim înscris în programele partidelor respective, propaganda lor a manifestat o înrâurire asupra maselor țărănești, împroprietărirea fiind tot mai insistent apelată de acestea. În 1939, Nicolae Cornățeanu sesiza corect noul curent, atunci când scria că, după două decenii de la reformă, setea de pământ a țăranului — al cărui lot de împropiretărire, neocrotit de stat, se micșorase considerabil — se aprinsese [21].

Reacția moșierimii față de problema agrară a fost direct proporțională cu insistența cu care aceasta era ridicată. În perioada crizei economice, când producătorii rurali au fost puternic afectați de scăderea prețurilor produselor agricole, de neputința comercializării recoltei și de problema datoriilor agricole, precum și de alte cauze, moșierimea, nefiind o țintă a atacurilor adversarilor ei, a încercat să se manifeste tot mai mult ca purtătoare de cuvânt a tuturor agricultorilor, ale căror interese pretindea că le apără, prin organizațiile ei politice mai vechi sau acum constituite, cât și prin asociațiile sale profesionale [22]. Formațiuni politice care, la prima vedere, păreau să nu aibă nimic comun cu marea proprietate, s-au dovedit a fi în fapt susținătoarele ei [23]. Vechea teză privitoare la necesitatea menținerii marii proprietăți pentru progresul țării nu a dispărut însă C. I. Băicoianu afirma clar că „...în structura statului nostru, marea proprietate — în forma ei restrânsă de azi — e necesară pentru înnoirea și desăvârșirea plugăriei noastre" [24].

---

[20] Biblioteca Centrală de Stat, fond Al. Șt. Georges, Pachet CXCIV, dosar 10. f. 16.

[21] N. D. Cornățeanu, *Nevoile agriculturii românești*, București, 1939, p. 3.

[22] Vezi Arh. St. București, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole, dosar 239/1921—1944, f. 20.

[23] Așa de pildă, *Uniunea Patriotică*, condusă de generalul Ion Anastasiu și având vicepreședinte pe G. D. Creangă, care, deși moșier, militase pentru reforma agrară, și compusă aproape numai din ofițeri, ce s-a creat în 1932 cu scopul de a căuta soluții în vederea depășirii situației critice a țării, lansând, în primăvara acelui an, un *Apel către marii proprietari rurali pentru salvarea țării și a agriculturii*, deplângând situația lor economică de după reformă, acuza pe moșieri că după Unire, în loc să conducă țara, se retrăseseră în pasivitate, stând tot timpul în rezervă, din care motiv s-ar fi ajuns la situația din anii crizei. De aceea, li se cerea să organizeze pe plan politic și economic pe țărani și să îi educe, evidențiind în final că *„Un conflict între marea proprietate și țărani azi nu mai poate exista"* (subl. autorului) (Idem, fond Casa regală Carol II, dosar 29/1932, f. 6—8).

[24] C. I. Băicoianu, *Studii economice, politice și sociale*, 1898—1940, București 1941, p. 675.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După depresiunea economică din 1929—1933, când factorii de decizie ai României nu reușeau să găsească mijloace eficiente pentru asanarea agriculturii și când soluțiile căutate de politicieni și economiști apăreau tot mai radicale, observăm riposta promptă a moșierimii față de ideea unei eventuale noi exproprieri. Consulul central al României la Londra, G. N. Gologan, scria într-un memoriu trimis regelui, în octombrie 1934, că pentru redresarea agriculturii era nevoie de o organizare, spre a se pune în valoare factorii naturali și că „o altă expropriere ar fi o aberație", căci pe aceeași suprafață de pământ producția poate fi de patru ori mai mare. De aceea, trebuiau organizate producția și comerțul, căci, în cazul nostru, ele se confundau cu mica și cu marea proprietate [25]. Nicolae Cornățeanu se pronunța cu și mai multă fermitate împotriva acelora care exprimau cuvinte critice la adresa moșierimii : „Trebuie să rămânem, apoi, bineînțeleși asupra unui punct. Că după atâția ani de la reforma agrară, revoluții în structura noastră agrară nu mai putem face și nici nu trebuie să facem", ci trebuie să vedem care sunt cauzele care țin agricultura țărănească pe loc [26]. Faptul că marea proprietate recurge la arendări — încerca el să pareze atacurile îndreptate împotriva uneia din imputațiile cele mai frecvente ce i se făceau exploatării moșierești — nu trebuie să conducă la concluzia că nu este utilă, căci ea a înnobilat agricultura și a fost purtătoarea progresului tehnic la sate și apare cu atât mai necesară de menținut acum când dă producție bună și mare la ha [27].

În prima parte a anului 1938 o polemică pe tema transformărilor structurale ale proprietății funciare rurale de după reforma agrară din 1921 a avut loc între unul din liderii țărănismului românesc, Ion Mihalache, și cel mai autorizat purtător de cuvânt al intereselor marii proprietăți, Const. Garoflid. Pornind de la rezultatele recensământului agricol al României din 1930, potrivit cărora exploatările de peste 100 ha, ce reprezentau doar 0,4% din totalul exploatărilor agricole, dețineau 27,7% din întreaga proprietate funciară rurală privată, adică aproape tot atât cât stăpâneau 2 460 000 de familii de țărani cu exploatări până la 5 ha, sau 74,9% din numărul proprietăților funciare rurale particulare, Mihalache afirma, într-un discurs ținut la Câmpulung Muscel, că *„printr-o politică inițială greșită de organizare și administrare a împroprietăririi s-a putut reface pe de-a-ntregul marea proprietate"* (subl. autorului). La scurtă vreme după aceasta, într-un articol publicat în ziarul „Dreptatea", el declara că în România procesul de refacere a marii proprietăți își urma cursul în dauna celei mici [28]. În replică, Garoflid încerca să demonstreze, într-o conferință ținută la 31 martie 1938, în ciclul organizat de Societatea Națională de Agricultură și Societatea Centrală Agricolă, că, din contra, marea proprietate își diminuase în ultimul timp ponderea în structura proprietății funciare rurale și că ea deținea o suprafață mai mică chiar decât i se lăsase după expropriere. Polemica a continuat în cursul primăverii în paginile ziarului „Universul", culminând cu articolul lui

[25] Arh. St. București, fond Casa regală Carol II, dosar 5/1934, f. 25.
[26] Nicolae Cornățeanu, *Cercetări asupra rentabilității agriculturii țărănești*, București, 1935, p. 52.
[27] *Ibidem*, p. 103.
[28] „Dreptatea", 26.I.1938.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Const. Garoflid din 4 mai 1938, intitulat *Structura proprietății agricole. Răspuns d-lui Mihalache.* El își întemeia argumentele pe compararea cifrelor recensămintelor fiscale ale Ministerului de Finanțe din anii 1930 — 1931 cu cele din 1927, care indicau un asemenea fenomen [29].

Analiza statisticilor utilizate de cei doi polemiști probează că, din cauza deficiențelor de fond ce le cuprindeau acestea, nici unul din ei nu se întemeia pe cifre care să fi reflectat în mod real structura proprietății. De fapt, polemica era o confruntare între concepțiile reprezentanților celor două forțe diametral opuse față de problema țărănească : cea a național-țărăniștilor, care readuceau în discuția publică exproprierea și împroprietărirea ca soluții pentru ameliorarea stării de lucruri de la sate, și cea a moșierimii, ce se opunea cu cerbicie oricărei schimbări de natură agrară ce i-ar fi afectat interesele. După demonstrația făcută pe tema diminuării ponderii marii proprietăți funciare rurale, Garoflid aprecia că prin reforma agrară din 1921 marii proprietari primiseră „o lovitură de moarte" și că suprafața lăsată lor în urma exproprierii era, în multe părți, prea mică, motiv pentru care nu s-ar fi asigurat rentabilitatea exploatărilor acelor persoane din „categoriile mai ridicate". După opinia lui, proprietatea mare și mijlocie ar fi fost cea mai bună școală, singura poate, pentru educația tehnică a săteanului. Garoflid găsea că o nouă împărțire a pământului nu mai era posibilă, întrucât marii proprietari își lucrau tehnic moșiile, asigurau produse pentru export și pentru alimentarea orașelor și un debușeu pentru brațele de muncă de la sate. O eventuală expropriere — conchidea el — ar fi „un adevărat dezastru", căci ar însemna desființarea mijloacelor de lucru și de trai ale muncitorilor agricoli [30]. Privind problema prin prisma suprapopulației agricole rurale, el preconiza orientarea muncitorilor agricoli spre proprietățile mari și mijlocii, care ar deveni, cu timpul, adevărate fabrici și unde ei ar putea obține salarii ridicate, sau spre industrie [31].

Afirmațiile de mai sus conțin multe exagerări, din care câteva esențiale : proprietatea mare nu a reprezentat decât în cazuri izolate un instrument real de educație tehnică pentru țărani, întrucât, după expropriere, multe moșii au continuat să fie cultivate în sistemul învoielilor agricole [32] ; salariile sau veniturile calculate în bani ale muncitorilor agricoli au fost, fără excepție, totdeauna în perioada interbelică și pretutindeni, chiar și ale acelora angajați pe moșiile exploatate intensiv, sub plafonul de jos realizat de muncitorii necalificați din industrie [33] ; deși după reforma agrară din 1921 se întâlnesc o serie de exploatări mari și mijlocii ce deveniseră „adevărate fabrici", proporția lor față de totalul moșiilor rămânea nesemnificativă, căci cea mai mare parte dintre ele nu

---

[29] „Universul", 4.V.1938 ; Constantin Garoflid, *op. cit.*, p. 340.

[30] Constantin Garoflid, *Menirea proprietății mijlocii și mari*, București, 1938, p. 21—22.

[31] *Ibidem.*

[32] Vezi D. Șandru, *Gospodăria moșierească în România interbelică*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", Iași, XXV, 1988, 1, p. 165 și urm.

[33] Colin Clark, *The Conditions of Economic Progress*, Third Edition, New York, 1957, p. 529.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

posedau mijloace tehnice, fiind nevoite să facă apel la forța de muncă și la inventarul viu și mort din gospodăriile sătenilor [34].

La 6 iulie 1939, Nicolae Iorga, luând cuvântul în Senat la proiectul legii pentru valorificarea grâului și condamnând starea nesatisfăcătoare a agriculturii țărănești din acel timp, care era — după opinia lui — efectul reformei agrare, mai exact al exproprierii pământurilor marilor proprietari, trăda, involuntar, lipsa de interes a moșierilor față de gospodăriile lor : „După știri sigure pe care le am din județul Suceava de odinioară, din județul Baia de astăzi, aflu că nu se mai vede altceva acolo decât vite în continuă decădere și terenuri goale, pe care odinioară se făcea cea mai frumoasă agricultură, așa că doar la fostul meu coleg din Cameră, d-l Sturza, se mai face agricultură bună, pe ce i-a mai rămas, cele câteva zeci de hectare, — iar totul astăzi a intrat în paragină. În județul Tutova, cine străbate acele părți, poate vedea că până și pământul se prăbușește, dealurile de lut se coboară la vale, și nici urmă măcar din splendidele curți ale marilor proprietari de odinioară nu mai este. Așa au stat lucrurile câtă vreme am avut această clasă de proprietari : am distrus-o economicește, am scos-o din politică și i-am interzis până și intrarea în funcțiuni" [35].

Ar fi de amintit aici că, la scurtă vreme după încheierea polemicii dintre Mihalache și Garoflid, o serie de reviste de specialitate, prin excelență „Pagini agrare și sociale", au consacrat, cu începere din iulie 1938 până în 1944, un număr relativ însemnat de articole unor exploatări moșierești dintre cele mai reprezentative, în care erau prezentate înzestrarea lor tehnică, sistemul de cultură practicat, soiurile de plante cultivate și rezultatele obținute [36], aceste articole urmărind, în mod deliberat, să scoată în relief funcția educativă a marii proprietăți.

În 1939—1940 argumentele împotriva redistribuirii pământurilor moșierești s-au înmulțit, prin intensificarea atacurilor împotriva reformei agrare din 1921. Acesteia i se aduceau, mai des decât în anii precedenți, două grele învinuiri : că împroprietărirea nu a putut asigura micului agricultor un trai omenesc și că, pe de altă parte, țăranii nu au contribuit în mod mulțumitor la economia și la venitul național [37]. Pornind de la asemenea considerente, autorii ce sprijineau punctele de vedere ale moșierimii, potrivit cărora rezultatele nesatisfăcătoare ale agriculturii s-ar fi datorat țărănimii, încercau, totodată, să demonstreze că un nou transfer

[34] Vezi Arh. St. Arad, fond Consilieratul agricol al județului Arad, dosar 115/1922, f. 56 ; Arh. St. București, fond Creditul Funciar Rural, Contenciosul, dosar 3154, f. 34—40.

[35] Apud M. Mihăileanu, *Expropierea în lumina aprecierilor de astăzi*, în „Analele economice și statistice", XXIII, 1940, 7—9, p. 80.

[36] Vezi A. D. Carabella, *O zi la Dâlga. Proprietatea familiei Cămărășescu*, în „Pagini agrare și sociale", XV, 1938, 7—8 ; idem, *Agricultura Bărăganului în vara 1942*, în „Pagini agrare și sociale", XIX, 1942, 6—7 ; idem, *Excursii agricole*, în „Pagini agrare și sociale", XIX, 1942, 8—10 ; idem, *Înzestrarea agriculturii*, în „Pagini agrare și sociale", XIX, 1942, 12 ; idem, *Marea proprietate. Exploatări și realizări*, I, București, 1943 ; Iordache Truia, *Rolul educativ și economic al marei proprietăți*, în „Pagini agrare și sociale", XVII, 1940, 4 ; C. Garoflid, *Condițiile economice, tehnice și sociale ale agriculturii mari înainte de expropriere*, în „Buletinul Institutului de Legislație Agrară", Iași, V—VI, 1940—1941, p. 3—47 și altele.

[37] M. Mihăileanu, *op. cit.*, p. 83.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de proprietate nu ar fi dus decât la o mai accentuată pulverizare a exploatărilor agricole, care nu putea ameliora starea materială a sătenilor. A. Frunzănescu argumenta, în acest sens, că exproprierea celor 1 870 000 ha cultivabile ale marilor proprietari nu asigura loturi de 5 ha decât unui număr de 375 000 de familii, ceea ce nu rezolva — după opinia lui — chestiunea, şi că, în condiţiile în care nu mai exista pământ de distribuit la ţărani, surplusul de braţe de muncă trebuia canalizat în alte direcţii [38]. În discursul rostit în şedinţa din 4 aprilie 1940 a Adunării Deputaţilor privitor la modificarea părţii a XI-a din legea pentru organizarea şi încurajarea agriculturii din 22 martie 1937, ministrul agriculturii şi domeniilor, G. Ionescu-Şişeşti, după ce aprecia reforma agrară din 1921 ca „una din cele mai radicale care s-a cunoscut în istoria omenirii", găsea că proporţia proprietăţii mari şi mijlocii ce rămăsese după expropriere, de 14% din totalul arabil al ţării, reprezenta „un minimum care, desigur că, îndeplineşte în economia ţării un rol esenţial şi de care nu trebuie să se mai atingă nimeni, nici în prezent, nici în viitor" [39].

Din punctul de vedere al calculelor statistice, argumentele lui Frunzănescu şi Ionescu-Şişeşti apar justificate. Studiile întreprinse de specialişti în perioada interbelică au stabilit, în marea lor majoritate, că unei familii ţărăneşti îi erau necesare, în condiţiile tehnicii, a sistemului de cultură şi a preţurilor de atunci, minimum 5 ha de teren pentru a-i asigura independenţa economică [40]. Or, o viitoare expropriere nu ar fi satisfăcut o asemenea cerinţă. Calculele efectuate pe baza statisticii româneşti arătau că dacă surplusul de la 100 ha în sus s-ar fi distribuit proprietarilor cu mai puţin de 5 ha, suprafaţa exploatărilor ar fi ajuns la o medie de 2,7 ha, iar dacă s-ar fi împărţit surplusul de la 50 ha în sus, media suprafeţei ar fi crescut la 2,9 ha [41].

Reforma agrară din 1921 era adesea contestată tocmai pe considerentul că nu crease o ţărănime independentă economiceşte. Una din cele mai mari deficienţe ale legilor de reformă agrară — scria, în 1946, un economist danez — a fost aceea că la baza lor au stat criterii de natură socială, nu economică. Prin împroprietărire s-a continuat pe scară largă vechea politică de miopie a trecutului, care consta în acordarea unor mici suprafeţe de teren la ţărani, fără a se lua în consideraţie dacă ele erau sau nu suficiente pentru o agricultură raţională şi pentru un ţăran independent [42]. Lotul de 5 ha a fost o excepţie, foarte multe familii primind prin reforma din 1921 suprafeţe de 3, de 2 şi chiar de un ha. Înmulţirea populaţiei rurale cu peste 200 000 de suflete anual a dus la divizarea acestor proprietăţi, şi aşa insuficiente, în şi mai multe exploatări pitice, improprii, în majoritatea lor, unei culturi raţionale. Procesul divizibilităţii pământului ţărănesc s-a dovedit, din mai multe puncte de vedere, dăună-

[38] A. Frunzărescu, *Evoluţia chestiunii agrare în România*, Bucureşti, 1939, p. 138.

[39] G. Ionescu-Şişeşti, *Contractele de dijmă şi de muncă în agricultură*, Bucureşti, 1940, p. 4.

[40] D. Şandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, Bucureşti, 1975, p. 146.

[41] Vezi George D. Jackson Jr., *Comintern and Peasant in East Europe, 1919 — 1930*, New York, 1966, p. 240.

[42] Marius Gormsen, *Principalele probleme structurale ale agriculturii în România*, în *Problema agrară*, Bucureşti, 1946, p. 40.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tor economiei agrare şi el a fost în permanenţă invocat ca argument împotriva unei noi repartiţii a proprietăţii. Potrivit opiniei lui Andrei Corteanu, din 1921 până în 1940, fiecare lot ţărănesc ar fi fost divizat cel puţin în patru, agricultura degradându-se în proporţia în care proprietăţile erau împărţite, astfel că atunci în România pe 14 000 000 ha arabile trăiau 16 000 000 de ţărani, revenind mai puţin de un ha arabil de persoană [43]. „Sunt, după socotelile mele, — declara Corteanu, într-un discurs ţinut la 15 aprilie 1940 în Senat — 5—6 milioane de oameni la ţară în stare de a munci, bărbaţi şi femei, dar care n-au altă întrebuinţare utilă în agricultură, ci tocmai dimpotrivă, şi care dacă ar câştiga numai câte 20 lei pe zi, 300 de zile pe an, ar încasa anual 36 miliarde lei, adică tocmai cu ce să-şi plătească hrana pe care astăzi ei n-o mănâncă, fiindcă flămânzii noştri rurali n-au cu ce plăti" [44]. Corteanu se întreba cum trebuia pusă problema atunci, căci problema era din nou ridicată, pentru milioanele de ţărani care veneau să-şi ceară dreptul la existenţă pe pământ. Cu toate că după 20 de ani de la marea împroprietărire avem iar milioane de ţărani care n-au pământ de hrană, acum — preciza el — nu mai posedăm teren de rezervă. Marea proprietate ce a mai rămas trebuie păstrată, căci ea face agricultură raţională şi asigură hrana oraşelor [45].

Un remediu pentru evitarea redistribuirii pământului era căutat în încurajarea diferenţierii sociale la sate, prin crearea unei burghezii rurale din sânul masei ţăranilor, pe de o parte, şi a unui proletariat agricol, pe de alta. Politica favorizării unui asemenea proces s-a bucurat de o largă popularitate în România începând chiar din perioada discutării proiectelor de reformă agrară şi ea a fost permanent susţinută în anii următori prin publicaţiile de specialitate. Acum, însă, în condiţiile crizei braţelor de muncă din agricultură, ea a fost pusă cu o insistenţă sporită. În 1940, G. Ionescu-Şişeşti cerea ca ţăranii ce nu-şi dovedeau aptitudini de buni agricultori să fie lăsaţi, fără nici un sentimentalism, a se transforma într-o clasă de muncitori agricoli, care era necesară societăţii. Astfel s-ar fi consolidat şi ţăranii pe proprietăţile lor şi clasa muncitorilor agricoli. Favorizându-se diferenţierea ţăranilor s-ar fi permis o creştere cantitativă a producţiei şi a venitului naţional, iar o parte din excedentul de la sate ar fi mers la oraşe, care trebuiau să se industrializeze [46]. Referindu-se la *semiproletariatul agricol existent atunci în România*, cei 600 000 de ţărani capi de familie care posedau, potrivit datelor „Anuarului statistic", 300 000 ha, în medie câte 1/2 ha, el cerea îndrumarea şi încadrarea lor pe moşii, ca salariaţi, spre a lucra, ca şi ţăranii ce ar fi luat pământ în dijmă, sub îndrumarea marelui proprietar, obligat şi el să locuiască la ţară [47]. „Când vom avea această clasă — ne spune d-l prof. Ionescu-Şişeşti — ea va trăi mai bine decât ţăranii parcelari şi vom putea cu uşurinţă să dublăm producţia agricolă. Eu socotesc că un om fără pământ este în stare să-şi câştige mai uşor existenţa decât un om care se zbate

[43] Andrei Corteanu, *Două discursuri relativ la problema agrară rostite în şedinţele Senatului de la 28 martie şi 15 aprilie 1940*, Bucureşti, 1940, p. 14—35.

[44] *Ibidem*, p. 42—43.

[45] *Ibidem*, p. 29.

[46] G. Ionescu-Şişeşti, *Problema decăderii agriculturii ţărăneşti prin pulverizarea excesivă a proprietăţii*, în „Viaţa agricolă", XXXI, 1940, 6, p. 165.

[47] Idem, *Contractele de dijmă...*, p. 5—6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe o parcelă foarte mică, care-l ține legat de ea, dar nu poate să-i asigure existența" [48].

În fine, propaganda pe tema sprijinirii mișcării de arendare a pământurilor moșierești prin intermediul obștilor țărănești apărea drept o altă încercare de distragere a opiniei publice de la problema agrară. Cultivarea marilor proprietăți de către săteni constituiți în asociații nu era o noutate. Ea se aplicase pe unele moșii încă de la începutul veacului, adesea cu rezultate mulțumitoare pentru ambele părți contractante. Dată fiind experiența pozitivă a multor obști ce au funcționat în România până la reforma agrară din 1921, cercurile guvernante au încercat, în decembrie 1918, să extindă acest sistem de exploatare la întreaga suprafață ce urma a fi expropriată. Reacția țărănimii, care dorea să devină proprietară asupra pământului promis, față de o asemenea măsură a făcut ca ea să fie abrogată [49], deși ideea nu a fost definitiv abandonată.

Izbucnirea crizei economice, în 1929, și urmările ei asupra agriculturii parcelare au determinat readucerea în dezbatere a problemei asocierii micilor producători rurali [50]. Vechilor argumente referitoare la avantajele ce decurgeau pentru țărani din concentrarea producției în mari unități de exploatare li se adăuga acum altul, potrivit căruia criza agricolă nu putea fi învinsă decât prin cooperație [51]. G. Ionescu-Șișești, privind critic legile guvernului Marghiloman din 1918 referitoare la munca obligatorie și la arendarea obligatorie, observa că ele reprezentaseră doar un episod ce ilustra frământările prin care trecuse agricultura României după primul război mondial și că măsurile de atunci erau interesante din pricină că ideile lor călăuzitoare erau reluate ori de câte ori criza se agrava în agricultură, precum s-a întâmplat în primii ani ai marii depresiuni economice [52].

Dacă încercările de impulsionare a asociațiilor din perioada crizei au avut drept țel depășirea unor dificultăți ce păreau insurmontabile pentru economia rurală, soluțiile preconizate în 1940 aveau în plus un scop disimulat, acela de a asigura exploatarea pământului moșieresc. În conjunctura economică și politică din preajma și din perioada de început a celui de-al doilea război mondial, când agricultura românească resimțea insuficiența brațelor de muncă, datorită chemării sub arme a unui mare număr de țărani, și lipsa *inventarului agricol viu și mort*, determinată de rechizițiile începute în primăvara lui 1939, problema asocierii în cooperative de producție, ca mijloc de redresare a agriculturii parcelare și de cultivare a întregului sol al țării, inclusiv a moșiilor lipsite de inventar și de brațe de muncă, a revenit în centrul atenției politicienilor și econo-

---

[48] Apud M. Mihăileanu, *op. cit.*, p. 90.

[49] Vezi D. Șandru, *Obștile de arendare în România*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", Iași, XXVI, 1989, 1, p. 329—335.

[50] V. N. Madgearu, *Orientarea agriculturii românești*, în „Viața agricolă", XXII, 1931, 5—6, p. 14 ; Mircea A. Bădăreu, *Sindicatele agricole*, în „Analele economice și statistice", XIII, 1930, 8—9—10, p. 113 ; D. G. Chițoiu, *Industrializarea agriculturii noastre*, București, 1931, p. 22.

[51] G. Cipăianu, *Combaterea crizei agricole prin raționalizarea producțiunii*, București, 1931, p. 25.

[52] G. Ionescu-Șișești, *Agricultura în epoca contemporană*, București, p. 92.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

miștilor [53]. De observat că, aproape fără excepție, autorii care au revendicat asociațiile își exprimau regretul față de desființarea obștilor de împroprietărire de la sfârșitul primului război mondial [54].

În ciuda faptului că atunci au apărut numeroase propuneri și proiecte, majoritatea au rămas simple documente ce reflectau căutările contemporanilor pentru a redresa agricultura românească într-una din perioadele ei critice. După ce problema a fost pusă oficial de ministrul agriculturii și domeniilor din guvernul Tătărescu, G. Ionescu-Șișești, în aprilie 1940, în timpul dezbaterii proiectului legii pentru modificarea părții a XI-a din legea pentru organizarea și încurajarea agriculturii, care cerea marilor proprietari, mai ales celor din regiunile cu populație densă, să asocieze pe țărani în obști de muncă și să le dea pământul în dijmă [55], în vara aceluiași an Andrei Corteanu a venit cu propuneri concrete în această direcție. El solicita crearea de asociații agricole care să pună la dispoziția țăranilor constituiți în mod obligatoriu în obști de arendare pământurile comasate din una sau din mai multe localități, după modelul fermelor din Statele Unite ale Americii sau a colhozurilor din Uniunea Sovietică și care să fie cultivate cu mijloace tehnice moderne. Pe această cale trebuia exploatat, în primul rând, propriu pământ, dar și pământul moșieresc, ultimul sub forma arendării lui în dijmă [56].

Atât ministrul de resort, Ionescu-Șișești, cât și președintele Uniunii Centrale a Sindicatelor Agricole din România, Garoflid, care considerau că, în împrejurările date, exploatarea pământului prin intermediul cooperativelor țărănești reprezenta soluția optimă, au exprimat însă rezerve față de proiectul lui Corteanu. Cel dintâi fusese autorul legii privitoare la acordarea avantajelor asociațiilor pentru îmbunătățirea agriculturii, din 22 iulie 1931. Aplicarea acesteia fusese blocată de mai mulți factori, în primul rând de propaganda potrivnică a național-țărăniștilor, care i-au adus acuzația că ar fi urmărit socializarea agriculturii [57]. Pornind de la acest considerent, ministrul agriculturii presupunea că proiectul ar fi întâlnit o puternică opoziție nu numai printre țăranii care ar fi crezut că prin constituirea asociațiilor s-ar fi încercat reluarea pământului, ci și la intelectualii ce se manifestau împotriva constrângerii țărănimii [58]. La rândul său, Garoflid aprecia planul lui Corteanu prea vast și nerealizabil [59].

În decembrie 1941, în memoriul adresat lui Ion Antonescu, președintele Uniunii Centrale a Sindicatelor Agricole explica pe larg rațiunile pentru care șansa creării obștilor rămânea destul de redusă. Garoflid propunea un ansamblu de măsuri, prima și cea mai importantă dintre ele fiind

[53] C. Ianculescu, *Organizarea producțiunii agricole prin asociațiuni rurale*, București, 1940, p. 19—26 ; N. D. Cornățeanu, *Intervenția statului în domeniul agriculturii*, București, 1939, p. 10.

[54] M. Mihăileanu, *op. cit.*, p. 81.

[55] G. Ionescu-Șișești, *Contractele de dijmă.*., p. 4.

[56] Arh. St. București, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole, dosar 116/1941, f. 16.

[57] Vezi Zigu Ornea, *Țărănismul. Studiu sociologic*, București, 1969, p. 238 ; V. N. Madgearu, *op. cit.*, p. 14.

[58] G. Ionescu-Șișești, *Problema decăderii agriculturii*..., p. 164.

[59] Arh. St. București, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole, dosar 116/1941, f. 15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

considerată comasarea. Cum comasarea cerea timp îndelungat, trebuind înfăptuită după selecţia naturală a ţăranilor, el preconiza, în locul comasării pământului, comasarea culturilor, ca operaţie imediată, adică introducerea unor culturi comune pe tarlale mari, prin asociaţii benevole. Autorul memoriului îşi manifesta însă scepticismul în legătură cu asemenea reforme, deoarece toate încercările anterioare se dovediseră zadarnice [60]. Legea de organizare a obştilor de cultură a lui Ionescu-Şişeşti a rămas neaplicată şi în nici o parte a ţării nu s-au înfiinţat organizaţii agricole aşa cum le recomanda legea. Or, asociaţii nici nu se puteau înfiinţa — opina Garoflid — din cauza spiritului individualist al ţăranului, spirit care ne-a apărat de contagiunea bolşevismului. Împroprietărirea ne-a adus, desigur, multe scăderi economice, dar ne-a dat în schimb liniştea socială atât de ameninţată prin apropierea focarul comunist de la răsărit. Toate clasele sociale, organizaţia noastră de stat, producţia industrială şi comerţul au avut o temelie solidă pentru dezvoltarea lor în cei 20 de ani de la revoluţia bolşevică. Această temelie a fost împroprietărirea masivă a ţăranilor. Pe opinia tacită a marei mase ţărăneşti s-au rezemat toate guvernele atunci când s-au apărat de tendinţele anarhice ale oraşelor şi au lovit în cei ce urmăreau destrămarea statului [61]. Sprijinul de ordin politic pe care l-a dat răspândirea proprietăţii mici statului a compensat cu prisosinţă scăderea producţiei agricole care a urmat după împroprietărire. Aceasta, cu atât mai mult cu cât scăderea era doar vremelnică, urmând să dispară odată cu educaţia ţăranilor, în 2—3 generaţii [62]. Făcând cunoscut lui Antonescu propriul proiect, Garoflid preciza că era necesară „cea mai desăvârşită prudenţă pentru această organizare a culturii. Soluţia, oricare ar fi ea, atinge gingaşa chestie a proprietăţii şi nu trebuie să naştem bănuiala că statul ar voi ştirbirea dreptului de proprietate. Decât să tulburăm spiritele, să aşteptăm mai bine evoluţia naturală, care nu va întârzia, să ne dea sporul de producţie de care ţara are nevoie". Dar, — se contrazicea el — noi nu putem întârzia cu producţia agricolă, căci trebuie să producem repede pentru noi şi pentru aliaţi [63].

La câteva zile după instaurarea guvernului Antonescu, pe fondul propagandei desfăşurată de Garda de fier pe tema împroprietăririi ţăranilor, generalul a ţinut să-şi precizeze, în *Apelul către ţară*, din 15 septembrie 1940, punctul de vedere asupra dreptului de proprietate : „Generalul Antonescu vă asigură că *proprietatea voastră va fi respectată* (subl. autorului), libertăţile voastre vor fi garantate, munca voastră va fi răsplătită şi dreptatea voastră va fi dată" [64]. Întrucât propaganda elementelor legionare în legătură cu o viitoare expropriere a continuat şi după publicarea *Apelului către ţară*, ministrul agriculturii şi domeniilor, Nic. Mareş, cerea prefecturilor, cu ordinul nr. 2451/1940, să popularizeze în rândul locuitorilor declaraţiile generalului, pentru a risipi atmosfera de neîncredere, atât de dăunătoare în momentele de faţă, când, mai cu seamă, producătorii agricoli trebuie să facă sforţări pentru asigurarea producţiei agricole : „În ultimul timp s-au răspândit diferite zvonuri tendenţioase prin

[60] *Ibidem*, f. 7.
[61] *Ibidem*, f. 8.
[62] *Ibidem*, f. 9.
[63] *Ibidem*, f. 17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care s-a anunţat o expropriere de proprietăţi agricole. Existenţa statului nostru se bazează în cea mai mare parte pe proprietatea agricolă, precum şi pe liniştea şi pe bunăstarea gospodărească a agricultorilor. Este în interesul tuturor ca această proprietate să fie cât mai consolidată, spre a contribui la propăşirea ţării" [65].

Atmosfera întreţinută în jurul exproprierii chiar şi după înlăturarea legionarilor din guvern a determinat reacţia moşierimii române, prin memoriul înaintat lui Ion Antonescu de preşedintele Uniunii Centrale a Sindicatelor Agricole, Const. Garoflid, intitulat *Problema agricolă*. De câţiva ani, constată el — problema agricolă preocupă pe toţi. Aceasta, datorită faptului că producţia ţării este azi mai scăzută decât cea dinainte de expropriere, scădere îngreunată şi prin cerinţele mărite ale populaţiei, care a crescut repede în ultimii 20 de ani. Problema agricolă, care agită azi opinia publică şi guvernele ce au înscris în fruntea programelor lor *primatul agriculturii* este numai aparent nouă. Condiţiile ei de împlinire au fost puse odată cu înfăptuirea reformei agrare. Exproprierea a fost prea radicală. S-a trecut prea brusc de la cultura mare la cultura mică, fără a exista condiţii obiective pentru aceasta : capital, pieţe de desfacere, căi de comunicaţii etc. Nu au existat nici condiţii subiective ale noului proprietar pentru o bună cultură a pământului : pricepere tehnică, muncă încordată, simţ gospodăresc. Mai mult, lipsa de pregătire a împroprietăriţilor a fost mărită şi prin faptul că împroprietărirea urma vechea cale a criteriului social, adăugându-se acum un alt criteriu, tot atât de străin economiei : preferinţa la împroprietărire a celor ce au făcut războiul în primele linii. Punctul de vedere economic al reformei nu l-a înţeles nimeni atunci, astfel că în curând problema agrară, soluţionată mecanic, va fi înlocuită cu o problemă agricolă, mult mai gravă şi mai greu de soluţionat, căci va lipsi mijlocul de îndreptare, latifundiul, pe care l-am desfiinţat [66].

Problema agricolă are cauze mai adânci, acelea pe care le-a generat reforma agrară prin modul cum s-a realizat. Mica proprietate, într-o ţară de cultură cerealieră extensivă, nu putea prospera. Lipsa mijloacelor şi a priceperii tehnice a împroprietăriţilor sporea greutăţile. Şi atunci au apărut leacurile : obşti de cultură, asociaţii de plugari, cultura obligatorie au fost rând pe rând metode preconizate pentru înlăturarea dezastrului spre care mergea producţia agricolă. Unele din ele au fost chiar legiferate. Nu s-a schimbat nimic, căci totul a rămas doar pe hârtie. Aceste teorii au fost făcute mai mult ca să liniştească scrupulele unei opinii publice restrânse a oraşelor, căreia, oricum, începea să i se deschidă puţin ochii ; ea, care contribuise cu atâta patimă la desfiinţarea marii culturi [67].

În răspunsul dat, Antonescu a respins orice intenţie de a face o altă expropriere, recunoscând însemnătatea proprietăţii mijlocii şi mari pentru exportul de cereale românesc. În special proprietatea mijlocie s-a do-

[64] Arh. St. Timişoara, fond Camera de agricultură Timiş-Torontal, dosar 53/1940, f. 66.

[65] *Ibidem*.

[66] Arh. St. Bucureşti, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole, dosar 116/1941, f. 14—18 ; „Curentul", 6.XII.1941.

[67] Arh. St. Bucureşti, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole, dosar 116/1941, f. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vedit deosebit de valoroasă din punctul de vedere al economiei generale. Gospodăriile țărănești ar trebui încurajate de stat într-o măsură largă, deoarece altfel prăbușirea lor ar fi inevitabilă [68]. Guvernul ducea o politică de susținere a proprietății mijlocii, cuprinsă între 10 și 100 ha, care s-a dovedit cea mai rezistentă și care reprezenta un capital foarte important pentru economia rurală [69]. „Sunt convins că proprietatea este unul din stâlpii organizării sociale, lucru pe care l-am afirmat în repetate rânduri. De aceea, ea trebuie apărată și întărită", așa cum am afirmat și în *Apelul către țară* din 15 septembrie 1940. Pentru respectarea și întărirea dreptului de proprietate, într-un moment când se părea că el este în pericol, s-a promulgat decretul pentru reprimarea unor infracțiuni în contra ordinei publice și intereselor statului, care, prin art. 2, pedepsea violarea sau uzurparea proprietății cu muncă silnică de la 5 la 10 ani, considerându-se drept crime [70].

Publicarea schimbului de vederi Garoflid — Antonescu a generat o serie de polemici, care atestau largul interes față de agricultura românească. Marile cotidiene ale capitalei l-au comentat de pe poziții diferite. „Universul" a salutat *Memoriul*, care dăduse ocazia dezmințirii tuturor zvonurilor referitoare la o expropriere de pământ din partea factorului cel mai competent al țării. „Curentul" a atacat violent pe autorul lui, în care vedea expunerea opiniilor celui mai tipic reprezentant al proprietății mari [71]. În presă s-a făcut obiecția că în multe părți ale țării, mai ales în Banat, țăranul obținea producții mult mai mari la ha decât moșierii din Muntenia și din Moldova [72].

Cea mai critică atitudine a avut-o ziarul „Argus", prin articolul publicat, la 11 decembrie 1941, de dr. Petre Nemoianu, unul din funcționarii superiori ai guvernului, fost subsecretar de stat la agricultură și domenii la începutul guvernării lui Antonescu. Nemoianu evidenția că acuzațiile lui Garoflid la adresa micii proprietăți erau nedrepte, cel puțin pentru familiile din Banat și din Transilvania, care realizau producții mari la ha, precum în jurul Lugojului, unde se ajungea la 3 600 kg de grâu la ha. „Ar fi interesant de știut ce producție au avut la hectar marii proprietari care își lucraseră pământul în parte și despre care d. Președinte al Uniunii Sindicatelor Agricole nu vorbește nimic în memoriul său" — se întreba el. Or, în toamna acelui an, țăranii bănățeni araseră pământurile la lumina felinarelor, în timp ce marii proprietari îi dojeneau cu conferințele lor academice de la Uniunea Sindicatelor Agricole și preconizau până și introducerea bătăii ca mijloc de încurajare a muncilor agricole. După opinia lui Nemoianu, cu excepția a 20—30 mari proprietari din Vechiul regat, ceilalți nu practicau nici pe departe o cultură agricolă la nivelul țăranilor bănățeni. Moșierii înșiși treceau printr-o gravă criză, căci după expropriere se văzuseră lipsiți de factorul de producție tradițional, de munca fără preț a țăranului. În cea mai mare parte, ei nu posedau inventar și își cultivau pământurile în dijmă în condiții identice

[68] *Ibidem*, f. 2.
[69] „Buletinul Institutului de Legislație Agrară", Iași, V—VI, 1940—1941, p. 174.
[70] *Ibidem*, p. 172 ; „Monitorul oficial", nr. 281 din 28.XI.1941.
[71] Arh. St. București, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole, dosar 116/1941, f. 3.
[72] *Ibidem*, f. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu acelea ale micilor proprietari. Totuși, la adresa acestora — observa Nemoianu — nu găsim în memoriul lui Garoflid nici un cuvânt aspru, ci numai la adresa țăranilor, deși moșierii meritau reprobare, căci erau oameni culți și posedau cunoștințe profesionale speciale. În plus, producția țării din acel timp nu putea fi apreciată numai după exportul de cereale făcut de România înainte de război. România exportase și exporta produse agricole nu atât din cauza surplusului de producție, ci din cauza standardului de viață mult prea scăzut al populației rurale. Dacă s-ar fi calculat standardul de trai al României întregite la nivelul celui american, am fi fost nevoiți să importăm sute de mii de boi și milioane de porci anual pentru hrana populației. Și, totuși, în epoca interbelică am exportat 70 000 de bovine și 200 000 de porcine anual, fără ca aprovizionarea țării să se fi resimțit. De aici se poate trage concluzia că exportul de cereale al României a dat înapoi nu numai din cauza exproprierii, ci și a consumului mai mare din interior de după Unire. În plus, moșierul, dirijând agricultura din capitală, nu făcea decât să o scumpească [73].

În ciuda faptului că Antonescu respinsese, în răspunsul dat la memoriul lui Garoflid, orice intenție de a accepta vreun transfer de proprietate, la 22 aprilie 1942, el anunța, printr-un comunicat oficial, că, la terminarea războiului, va împroprietări, în Basarabia și în Bucovina, pe cei ce se aflau sub arme, fără a se atinge de drepturile românilor [74]. Deși promisiunea nu era însoțită de precizări privitoare la proveniența pământului pe care s-ar fi făcut împroprietărirea și deși ea nu viza pe marii proprietari, apărătorii acestora n-au întârziat să reacționeze. În același timp în care mareșalul făcea publică intenția guvernului de a proceda la un transfer de proprietate, care nu afecta de fapt interesele moșierimii române, N. Cornățeanu aducea, într-un articol tipărit în „Pagini agrare și sociale", noi elogii marii proprietăți. De la 1860 încoace, — scria el — moșierimea făcuse în permanență școală țăranului, și atunci când folosise și atunci când nu folosise mijloacele lui de lucru, și, cu toate că proprietatea mare nu ajunsese încă la gradul de raționalizare dorit, ea avea, ca și în trecut, de îndeplinit rolul de a asigura mereu progresul agriculturii noastre [75]. La rândul său, Mihail Manoilescu găsea că distrugerea proprietății mari printr-o eventuală nouă expropriere ar fi reprezentat „cea mai cumplită formă de nebunie socială" [76].

Paralel, în anii războiului, atenția guvernului și a marilor proprietari a fost din ce în ce mai mult concentrată asupra obștilor de producție, în care vedeau un remediu pentru problema agrară. La numai două zile după venirea la putere, la 7 septembrie 1940, generalul Antonescu preconiza organizarea sătenilor în astfel de asociații [77]. Dar vreme de mai multe luni el nu a întreprins nimic concret în această direcție.

---

[73] Idem, dosar 101/1941, f. 387 ; „Argus", 11.XII.1941.

[74] „Monitorul oficial", nr. 93, din 22.IV.1942 ; „Buletinul Institutului de Legislație Agrară", Iași, V—VI, 1940—1941, p. 179—181.

[75] N. D. Cornățeanu, *Raționalizarea agriculturii românești în cadrul noului economii europene*, în „Pagini agrare și sociale", XIX, 1942, 3—4, p. 89.

[76] Mihail Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, București 1942, p. 416.

[77] Apud I. P. Manolescu, *Organizarea de stat a vieții agricole*, în „Pagini agrare și sociale", XIX, 1942, 3—4, p. 65.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În toamna lui 1941 s-a emis ideea înființării unei mari societăți pentru exploatarea, prin închiriere, a mașinilor agricole ce urmau a veni din Germania. O asemenea societate nu ar fi putut însă lucra rentabil pe milioane de loturi țărănești, dispersate și mici. Pentru înlăturarea acestui inconvenient, soluția obștilor părea cea mai potrivită. Referindu-se la această societate, Cornățeanu recunoștea că ea nu ar fi putut pătrunde cu operațiile în mijlocul vieții țărănești decât atunci când sătenii ar fi consimțit să pună la dispoziția unei astfel de societăți o suprafață convenabilă pe care să se poată efectua arături în aceleași condiții ca și pe marile proprietăți [78]. Așadar, asocierea agricultorilor era condiționată acum de posibilitățile de desfacere în țara noastră a mașinilor agricole germane.

În lunile din preajma promulgării decretului pentru înființarea obștilor țărănești articolele consacrate asocierii, prin care se evidenția locul obștilor în intensificarea agriculturii românești și în educația agricolă a țăranilor, au ocupat un spațiu relativ amplu în revistele de specialitate [79]. Cornățeanu scria, în primăvara lui 1942, că pentru raționalizarea agriculturii, pe lângă centrele agricole ale camerelor județene de agricultură, ce trebuiau înmulțite, era necesar a se organiza o puternică societate care să preia sarcina aprovizionării agriculturii cu inventarul necesar și chiar executarea treptată a arăturii și seceratului la particulari, pe considerentul că Germania livra României 5 000 — 6 000 de tractoare și multe garnituri de treier [80]. Semnificativ prin titlu, articolul *Obștea obligatorie*, semnat de C. Filipescu, încerca să demonstreze că asociația trebuia să fie celula economică a comunei, întrucât întărea mica proprietate, dându-i instrumentul de apărare împotriva concurenței marelui proprietar [81].

Interesant de reținut este punctul de vedere, oarecum critic, exprimat de Andrei Corteanu într-o conferință ținută la 17 decembrie 1942 la Academia de Agricultură, care, spre deosebire de restul apologeților obștilor, nu vedea redresarea situației exclusiv pe această cale. Toți cred — declara el — că un mijloc de îndreptare trebuie găsit în cooperație. Dar agricultura trebuie să producă, iar proprietatea parcelară nu oferă condiții prielnice pentru aceasta. Agriculturii îi trebuie capital, pe care cooperația sătească, formată din țărani săraci, nu îl poate da ; în plus, îi trebuie tehnicieni [82]. Corteanu preconizează, ca o necesitate, organizarea muncii în agricultură, concomitent cu găsirea formulei practice care să atragă pe țăran de bună voie în asociație și să-i asigure, în dijmă sau în bani, fructul proprietății lui și să creeze la sate posibilități permanente de muncă, unde țăranul să învețe a aprecia gustul salariului și un trai mai bun [83].

---

[78] N. Cornățeanu, *Politică agrară românească*, în „Buletinul Academiei de Agricultură din România", I, 1943, 1, p. 28.

[79] Vezi D. Țiculescu, *Actualitatea problemei obștilor agricole*, în „Pagini agrare și sociale", XIX, 1942, 5, p. 119—124 ; Ion Vintilă, *Încercări de reorganizare a economiei românești*, în „Analele economice și statistice", XXVI, 1943, 1—3, p. 81 ; A. D. Carabella, *Micii plugari pot folosi tractorul ?*, în „Pagini agrare și sociale", XX, 1943, 3, p. 68.

[80] N. D. Cornățeanu, *Raționalizarea agriculturii românești în...*, p. 90—91.

[81] C. Filipescu, *Obștea obligatorie*, în „Pagini agrare și sociale", XIX, 1942, 9—10, p. 244.

[82] Andrei Corteanu, *Aspecte ale problemei agrare*, București, 1943, p 4—5.

[83] *Ibidem*, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La 24 iunie 1942, guvernul Antonescu a emis decretul-lege nr. 488 pentru organizarea obştilor agricole [84]. Din cauza lipsei sau insuficienţei inventarului agricol viu şi mort, diminuat substanţial prin rechiziţiile care au afectat toate categoriile de exploatări rurale, dar cu precădere pe cele ale ţăranilor, constituirea asociaţiilor s-a dovedit necesară în majoritatea localităţilor [85]. Promisiunile guvernului, unele măsuri stimulatorii luate de stat şi propaganda desfăşurată de instituţiile de resort în legătură cu asocierea au avut însă urmări modeste în raport cu scopurile propuse de iniţiatorii obştilor agricole [86].

Procesul asocierii început în 1942, sub impulsul propagandei patronată de guvern, corelat cu o serie de măsuri cu caracter excepţional, a facilitat executarea lucrărilor agricole, care s-au efectuat în condiţii relativ mulţumitoare atât pe marile, cât şi pe micile exploatări, însă el nu a reuşit nici să abată atenţia opiniei publice de la cerinţa unei noi reforme agrare, nici să determine o ameliorare în sistemul de cultură. Dovadă că, spre sfârşitul anului 1943, problema redistribuirii pământului a început să formeze obiectul atenţiei conducerii fostelor partide politice şi a unor organizaţii economice dintre cele mai influente.

În noua turnură pe care o lua războiul pentru armatele Axei, implicit şi pentru România, teama faţă de eventualele mişcări sociale ce ar fi putut izbucni la sfârşitul ostilităţilor a determinat pe liderii liberali, ce nu avuseseră în perioada interbelică în vedere vreun nou transfer de proprietate, să subscrie la o asemenea soluţie. Astfel, la consfătuirea „bătrânilor" Partidului Naţional Liberal, din decembrie 1943, convocată din iniţiativa lui Const. I. C. Brătianu, „s-a ajuns la concluzia că Partidul Liberal trebuie să consimtă la o serie de importante reforme economice şi sociale, între care, dacă va fi necesar, o nouă expropriere [87].

În 12 decembrie 1943 problema a fost dezbătută şi de naţional-ţărănişti în Comisia de reformă agrară a cercului lor de studii, întrunită în casa moşierului Nicu Penescu, sub preşedinţia prof. Gh. Taşcă. Cu acest prilej, aripa stângă a prezentat, prin Anton Alexandrescu, un lung şi complex proiect de reformă agrară, care preconiza exproprierea, în folosul statului, prin despăgubire, pentru cauză de utilitate naţională, socială şi politică a tuturor proprietăţilor rurale, de orice natură ar fi fost ele, cu tot inventarul viu şi mort al acelor exploatări, de la 50 ha în sus. Pe aceste bunuri expropriate urmau a fi împroprietăriţi ţăranii cu loturi, după principiul proprietăţii de muncă, variind în funcţie de numărul membrilor familiei, minimum atribuit fiind de 5 pogoane. S-a solicitat ca, după stabilirea principiilor de bază, Comisia de reformă agrară a cercului de

---

[84] „Monitorul oficial", nr. 144 din 24.VI.1942.

[85] Pentru detalii vezi Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, Generale, dosar 13; Vechiul regat, Generale, dosarele 41 şi 274; Arh. St. Botoşani, fond Prefectura judeţului Botoşani, dosar 36/1943, f. 2 şi 4; Arh. St. Buzău, fond Camera de agricultură Buzău, dosar 37/1943.

[86] Vezi Arh. St. Botoşani, fond Prefectura judeţului Botoşani, dosar 36/1943, f. 2 şi 4; Arh. St. Iaşi, fond Prefectura judeţului Iaşi, dosar 51/1943, f. 2 şi 17; Arh. St. Suceava, fond Camera de agricultură Câmpulung, dosar 23/1942, f. 230; fond Camera de agricultură Suceava, dosar 126/1941, f. 15 şi 31; Arh. St. Vaslui, Monografia judeţului Tutova, 1942, p. 24.

[87] Apud A. Simion, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecţiei române din august 1944*, Cluj-Napoca, 1979, p. 342—343.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

studii să purceadă de urgență la redactarea detaliată a legii și a regulamentului ei. Propunerea nu a fost sprijinită de președintele Partidului Național-Țărănesc, Iuliu Maniu, care aprecia că aducerea reformei agrare în discuția opiniei publice nu era oportună [88]. În plus, împotriva proiectului s-au ridicat marii proprietari din conducerea partidului, Nicu Penescu, Miti Gerotta și alții, care au reușit să-l înmormânteze [89].

Față de insistențele cu care unii economiști și oameni politici continuau să susțină ideea exproprierii ca remediu al problemei agrare, apărătorii marii proprietăți au opus o serie de soluții preconizate între cele două războaie mondiale de majoritatea specialiștilor, dar a căror aplicare, neîncurajată și nesusținută de măsuri eficiente, nu dăduseră roade. În 1944, când unii autori au ridicat problema găsirii mijloacelor de intensificare a industriei agricole, ca o compensație împotriva fărâmițării excesive a proprietății țărănești, care nu mai putea hrăni membrii familiei, câțiva moșieri au apreciat ca oportun momentul a se ridica împotriva unei noi repartiții a proprietății mari și mijlocii și a argumenta că exproprierea nu ar fi dus decât la o și mai accentuată pulverizare a exploatărilor agricole, fără a contribui la îmbunătățirea stării materiale a agricultorilor [90]. În ianuarie 1944 problemele agricole ale perioadei au fost dezbătute într-un congres al Asociației Generale a Industriașilor din România, unde, în schimbul respingerii ideii oricărui transfer de proprietate, s-a recomandat intensificarea agriculturii și înzestrarea ei cu mașini. Delegații au susținut necesitatea dezvoltării intensive a acestei ramuri, ca un prim pas real spre valorificarea unui număr mai mare de brațe de muncă ale țăranilor și pentru sporirea producției cu ajutorul asociațiilor, apreciate cheia de boltă a unei agriculturi moderne [91].

Din disputele pe tema unei noi reforme agrare se poate observa că majoritatea persoanelor, partidelor și organizațiilor economice, susținând doleanțele țărănimii ori ale moșierimii, s-au limitat la a evidenția rolul progresist al clasei pe care o sprijineau și la a aduce imputații părții adverse. Din cauza patosului cu care chestiunea agrară a fost abordată, nici unii, nici alții nu ne-au oferit un tablou obiectiv al exploatărilor agricole, pe categorii de proprietăți, care să evidențieze meritele și scăderile acestora, ținând seama de ansamblul condițiilor generale și particulare ale perioadei interbelice, deși studii de asemenea natură abundă în epocă, multe dintre ele datorându-se chiar unora dintre autorii implicați în disputa legată de expropriere și împroprietărire.

Cert rămâne că reforma agrară din 1921 nu a impulsionat în mod satisfăcător procesul de intensificare a culturii solului nici pe marea, nici pe mica exploatare agricolă și nici nu a adus bunăstarea țăranilor împroprietăriți, așa cum speraseră legiuitorii ei, deși ameliorarea standardului de viață nu poate fi negată. Dar rezultatele agriculturii românești nu trebuie judecate raportându-le exclusiv la reforma agrară. Cauzele care au frânat progresul agricol în România interbelică sunt numeroase.

---

[88] Nicușor Graur, *Ion Mihalache et comp.*, București, 1946, p. 151, 154—156.
[89] *Ibidem*, p. 161—168.
[90] Vezi Ștefan I. Dumitrescu, *Problema rentabilității în agricultură*, București, 1944, p. 5—6.
[91] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Întrucât analiza lor ar necesita un spaţiu amplu, ne limităm la a le menţiona pe cele mai importante : prelungirea pe o durată de peste un sfert de secol a operaţiilor de expropriere şi împroprietărire, insuficienţa şi scumpetea creditului, preţurile neremuneratorii ale produselor agricole, slaba înzestrare tehnică a exploatărilor agricole, lipsa unei politici ferme a statului de îndrumare şi de sprijinire a micilor proprietari şi altele.

Nu se poate spune că guvernele din perioada interbelică nu ar fi încercat soluţionarea acestor probleme. Numeroase măsuri de politică agrară şi agricolă au fost legiferate şi puse în aplicare, dar roadele lor au rămas nesemnificative, iar efectele generale ale acestora nu au condus la o redresare a agriculturii. Întrucât economia agrară a României din perioada de început a veacului nostru nu se confruntase cu dificultăţi de felul celor întâlnite în perioada interbelică, pentru mulţi din cei ce comparau în mod superficial aceste situaţii a fost mai simplu să caute cauzele deficienţelor în reforma agrară din 1921 decât în ansamblul condiţiilor economice de după primul război mondial.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I. CIUPERCA

CONTRIBUȚII LA ISTORIA MARINEI MILTARE ROMÂNEȘTI (1919—1939) (II) *

Misiuni de reprezentare în străinătate a marinei militare (1937—1939)

Toate puterile navale, mari sau mici, manifestă interes pentru reprezentarea în străinătate și pentru legăturile dintre ele. În fiecare dintre ele sunt desemnate vase speciale cu această misiune. De cele mai multe ori, unitatea cea mai puternică și mai modernă primește sarcina reprezentării în relațiile cu celelalte puteri navale.

Alegerea perioadei nu este întâmplătoare : odată cu înființarea Ministerului Aerului și Marinei se conturează pași mai siguri pentru dotarea Marinei Regale. Aceasta implică activizarea relațiilor cu celelalte puteri navale.

Între anii 1937 și 1939, Marina Regală a fost reprezentată la o încoronare, în Marea Britanie, la o cununie, în Grecia și la o înmormântare, în Turcia. Vom încheia prezentarea misiunilor de reprezentare cu voiajul noii nave-școală „Mircea" în jurul Mării Mediterane.

Dintre aceste misiuni de reprezentare, cea mai semnificativă și cu densitatea maximă de pitoresc rămâne participarea la revista navală prilejuită de încoronarea regelui George VI al Regatului Unit al Marii Britanii și al Irlandei de Nord [106]. Spectacolul trebuie să fi fost magnific, amintind de încoronarea fastuoasă a regelui George V, în 1910, și de revista navală din 1935, prilejuită de împlinirea vârstei sale de 70 de ani. Prilejul este unic pentru cercetător și în sensul ocaziei de a investiga realitățile voalate de fastul sărbătorii. Numai un ochi atent sesizează că statisticile perioadei pun în evidență scăderea simțitoare a ponderii navelor britanice cu deplasament de peste 2 000 tone între cele existente în lume [107].

---

* Partea I a acestei analize a fost publicată în „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»", Iași, tom. XXXI, 1994, p. 163—187 ; notele sunt numerotate în continuare.

[106] George VI (1895—1936—1952). Participarea românească la acest eveniment este reconstituită după „Marea Noastră", an VI, nr. 6, iunie, 1937, p. 95 ; nr. 9, septembrie 1937, p. 183 și urm. ; nr. 10, octombrie 1937, p. 253.

[107] În 1914 : din 34 milioane tone vase de acest tip, 17 milioane tone erau în Marea Britanie. În 1936, din 51 milioane tone, Marea Britanie deține doar 15 milioane tone. Este adevărat că flota britanică este compusă din vase care în proporție de 60% n-au o vechime mai mare de 15 ani ; că deține 58% din navele frigorifice ale lumii și 25% din petroliere.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Revista navală se organiza la Speathead, la 20 mai 1937, și încheia serbările încoronării începute la 12 mai. Între cele 17 țări reprezentate [108] era și România, prin distrugătorul „Regina Maria", cu 1 800 tone deplasament și comandat de comandorul August Roman. Entuziasmată, presa comenta prima ieșire a unei unități navale românești dincolo de Gibraltar, așezând-o pe linia participării, în 1895, la inaugurarea canalului Kiel, a crucișătorului „Elisabeta" și a bricului „Mircea".

Țările reprezentate se adăugau flotei britanice ; aproape jumătate din această flotă (650 000 de tone deplasament, 145 de nave de război și 138 de vase comerciale) participă la revista navală și în ideea de a mai arăta odată lumii ce mai rămăsese din măreția țării care dominase apele lumii cu secolele, până la Conferința dezarmării navale (Washington, 1921—1922) ; participă toată flota metropolitană și o parte din cea mediteraneană.

Între vasele participante, erau adevărați monștri marini : crucișătorul „Hood" (42.000 tone), cel mai mare vas de război din lume în acel moment ; cuirasate de câte 35 000 de tone, portavioane, submarine etc. [109].

Călătoria distrugătorului românesc pe ruta Constanța — Portsmouth începea la 23 aprilie 1937, cu opriri la Malta, Lisabona, Le Havre și cu sosirea la destinație la 16 mai 1937. Revenirea în rada portului Constanța era planificată cu tâlc la 27 iunie — Ziua Apelor [110]. Înaintea plecării, ministrul Aerului și Marinei, Radu Irimescu, inspecta distrugătorul „Regina Maria" ; Radu Irimescu va face parte din delegația oficială a României la serbările încoronării ; alături de Mihai, Mare Vo-

---

[108] Dăm lista țărilor și numele vasului de reprezentare : S.U.A. — cuirasatul „New York" ; Franța — cuirasatul „Dunquerque" ; U.R.S.S. — cuirasatul „Marat" ; Germania — crucișătorul „Graf von Spee" ; Olanda — cuirasatul „Iava" ; Japonia — cuirasatul „Ashigare" ; Cuba — crucișătorul „Cuba" ; Portugalia — crucișătorul „Bartolomeo Diaz" ; Polonia — distrugătorul „Burza" ; Turcia — distrugătorul „Kokatepe" ; Estonia — submarinul „Kalev". Au mai fost reprezentate : Argentina, Grecia, Suedia, Finlanda, Danemarca.

[109] Plafoanele stabilite marinei românești în 1947, de 15.000 tone și un personal care să nu depășească 5 000 de oameni („Monitorul Oficial', nr. 199, partea a I-a. 30 august 1947, p. 53 A) apar mai relevante prin comparație. Tot relevantă *rămâne și compararea cu forța navală a României folosită împotriva Germaniei* : 71 de nave (34 maritime și 37 fluviale) cu un efectiv de 21.046 militari *(Cf. File...*, vol. 16, p. 152 și urm.).

[110] Ziua Apelor se sărbătorea anual, în una din duminicile din a doua jumătate a lunii iunie. Hotărârea se luase la 24 aprilie 1933 de către ministrul secretar de stat al Departamentului Instrucției, Cultelor și Artelor. Era în timpul guvernării Al. Vaida-Voievod (a 3-a) (14 ianuarie — 13 noiembrie 1933). Ministrul Instrucțiunii, Cultelor și Artelor era D. Gusti. Decizia luase naștere dintr-o propunere a Ligii Navele Române. Pe baza ei, Directorul Educației Poporului, Apostol Culea, alcătuise referatul pentru Instituirea Zilei Apelor. Sărbătorirea anuală se va face și cu sprijinul P.A.R.I.D. (Administrația Pescăriilor Statului). *Apelul pentru Ziua Apelor*, semnat de D. Gusti și Apostol Culea, se adresa corpului didactic primar și secundar și explica faptul că se vrea impulsionarea educației prin obligativtatea introducerii în programă a înnotului și canotajului „măcar acolo unde apa este în vecinătate, așa cum e în Germania și Franța. Inițiativa era sugerată de hotărârea ministrului Spiru Haret de a introduce Ziua Arborilor. Ziua Apelor și Ziua Marinei (15 august) devin momente de bilanț și de formulare a obiectivelor de viitor („România Maritimă și Fluvială", an II, nr. 5, mai 1933).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ievod de Alba Iulia, va reprezenta pe regele Carol II. Până la intrarea în dispozitivul revistei navale, operațiune efectuată în zilele de 18—19 mai, nava românească este gazda unor momente de protocol la care participă autorități ale marinei britanice, prieteni ai României (W. Steed, Seton Watson), personalități românești cu relații în Anglia (principesele Kalimachi, Elena Ghyca și Bălașa Cantacuzino, Valentina Argetoianu, familia Brutus Coste) și oficialități românești de la Londra : ministrul Grigorcea, comandorul Preda Fundățeanu, adjutant regal, comandorul Dumitrescu, atașatul naval al României în capitala țării gazdă ; misiunea navei „Regina Maria" s-a bucurat de maximă atenție din partea autorităților românești. Contraamiralul Victor Schmidt însoțea nava cu misiune specială.

Dispozitivul pentru revista navală era format din nave ancorate pe două linii pe o adâncime de peste 10 km. Distrugătorul „Regina Maria" a fost plasat al șaselea pe rândul din stânga, între vasul englez „Pegasus" și „Bartolomeo Diaz", sub pavilion portughez [110a]. Ofițeri, amirali și comandanții străini au fost primiți de George VI la bordul iachtului personal „Victoria and Albert". Au fost decorați cu „Medalia Comemorativă a Încoronării", după care toate navele participante au salutat cu salutul regal și cu câte 21 de lovituri de tun.

Se consuma astfel misiunea reprezentării Marinei Regale la revista încoronării regelui britanic. Pentru oficialitățile românești, misiunea fusese încă un prilej de a discuta cu autoritățile navale britanice modalități de cooperare în vederea dotării și modernizării marinei militare românești. Am analizat mai sus misiunea amiralului Bălănescu pe care o vedem ca o prelungire a aceleia de reprezentare din mai 1937.

•

A doua misiune de reprezentare cu semnificație pentru istoria marinei militare este prilejuită de căsătoria prințului Paul (36), moștenitorul tronului Greciei [111], cu prințesa Frederica-Luiza de Hanovra (21). Ceremonia urma să se desfășoare cu tot fastul la Atena, la 9 ianuarie 1938. Date fiind legăturile de rudenie dintre monarhia Greciei și dinastiile europene, participarea la ceremonie este impresionantă [112] : principele Oskar al Prusiei, fiul fostului Kaiser al Germaniei [113], principii

---

[110a] Considerăm firesc să insistăm asupra poziției unității de luptă românești. Procedeul nostru nu este singular. Revista franceză „L'Illustration" : (95e année, no. 4918, 5 juin 1937, p. 228—229) prezenta un crochiu al apoteozei sărbătorilor încoronării : marea revistă navală de la Spithead. Desenul era astfel făcut, încât apărea în prim plan cuirasatul „Dunquerque" cu explicația : „cea mai modernă unitate de luptă din lume".

[111] În Grecia modernă, monarhia fusese instalată la 1832 (Othon I). Se clătinase periculos în 1917 când, sub presiunea Antantei, Constantin I părăsise țara. Restabilită în 1920, se va prăbuși din nou în 1922, datorită eșecului Greciei în războiul cu Turcia kemalistă. Până în 1935, Grecia va fi republică. Un referendum prilejuiește opțiunea pentru monarhie și George II, fiul lui Constantin I, va domni, cu întreruperi, până în 1947, când fratele său Paul va prelua succesiunea și va domni până în 1964. Fiul său, Constantin II, a fost ultimul rege al Greciei.

[112] „Dreptatea", an XI, nr. 3 039, 6 ianuarie 1938.

[113] Wilhelm II (1859 — *1888—1918* — 1941).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Wilhelm și Humbert, fiii fostului moștenitor al tronului Germaniei [114], principesa Cecilia, sora lor, marele duce și marea ducesă de Baden, principesa Wolfgang și principele Filip de Hessa, principele Axel al Danemarcei, principelé și principesa Knud ai Danemarcei, contele și contesa Toering-Jethenback, fiica principelui Nicolae al Greciei, principele regent Paul al Iugoslaviei [115] cu soția, ducele și ducesa de Kent, principesa Maria și principele Nicolae ai Greciei, principesa Alexandra, fiica defunctului Alexandru al Greciei [116], principele George al Greciei, marele duce Dimitrie etc.

Nevoia participării românești la ceremonie venea tot din realitatea înrudirii dinastice [117]. Regele Carol II a hotărât să trimită la Atena pe moștenitorul tronului, Marele Voievod Mihai de Alba Iulia. Decizia de a-l trimite îmbarcat la bordul celei mai moderne unități de luptă românești la mare, distrugătorul „Regina Maria", rămâne enigmatică din mai multe punctede vedere, cel puțin la nivelul informației de care acum dispunem.

Mai întâi, traseul cel mai simplu era cel pe calea ferată, unul la care se va recurge după eșecul traversării distanței pe mare. Urmează un detaliu de maximă importanță : starea tehnică a distrugătorului nu pare să fi fost corespunzătoare, mai ales că, la începutul lunii ianuarie 1938, condițiile meterologice sunt dintre cele mai aspre ; în toată Europa centrală și de sud-est era o iarnă cu geruri mari [118] și zăpezi abundente ; mireasa însăși, venind cu tren special „(Trenul Alb") la Atena, întârziase patru ore din cauza vremii. Pe Marea Neagră, furtuni neobișnuite, de forța 5—6, care au creat dificultăți tuturor unităților, militare și comerciale, aflate în deplasare. Trimiterea distrugătorului, de la Constanța cu destinația Falero, a însemnat asumarea unui risc, în acele condiții. Există și motive care pot fi luate în considerare la explicarea acestei decizii. Vasul pe care s-a îmbarcat principele Mihai, secondat de comandorul Preda Fundățeanu, era aureolat de reușita misiunii de reprezentare la încoronarea lui George VI al Angliei. Apoi, moștenitorul tronului nu mergea pur și simplu la nunta unchiului său de pe mamă ; împreună cu principele George al Greciei și cu marele duce Di-

[114] Friedrich Wilhelm (1882—1951), fiul lui Wilhelm II, cunoscut sub numele de Kronprinz. El abdică odată cu tatăl lui, în noiembrie 1918 ; se refugiază împreună în Olanda. În 1922, Friedrich Wilhelm se întoarce în Germania. Fostul Kaiser va muri la Doorn, în Olanda, refuzând oferta lui Hitler de a reveni în Germania ca persoană particulară și a lui Winston Churchill de a primi azil politic în Marea Britanie.

[115] După asasinarea lui Alexandru F. Karaghiorghevici al Iugoslaviei (1934), succesorul la tron a fost fiul său de 11 ani, Petru II (1923 — *1934—1945* — 1970). Până în 1941, vărul lui Alexandru, prințul Paul (1893—1976) a fost regent.

[116] Este vorba de fiul mai mic al regelui Constantin, cel care a domnit între 1917 și 1920, când moare mușcat de o maimuță.

[117] Principele Carol (28), viitorul Carol II (1893 — *1930—1940* — 1953) se căsătorise la 10 martie 1921 cu principesa Elena (25), fiica regelui Constantin I al Greciei și a Sofiei de Prusia. Căsătoria se declara nulă la data de 21 iunie 1928, dar din ea rezultase un fiu unic, Mihai (25 octombrie — stil vechi — 1921), viitor rege *(1927—1930 ; 1940—1947)* și Mare Voevod de Alba Iulia (1930—1940).

[118] La 9 ianuarie 1938, temperatura în România cobora cu 23°C sub zero. (N. Iorga, *Memorii*, VII, p. 450).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mitrie al Rusiei, Mihai era nun mare. Participarea la ceremonia de căsătorie capătă firesc și dimensiuni politice : ziarele grecești sunt pline de cuvinte de laudă la adresa oaspeților ; cel din România aliată și prietenă, nepotul regelui George II și al mirelui trebuia să fie și a fost în centrul atenției [119]. În sfârșit, decizia regală a putut avea și altă rațiune, asupra căreia se cuvine insistat. Este vorba de poziția viitorului moștenitor al tronului în armată, în genere și în special în Marina Regală a României. S-a comentat prelung faptul că moștenitorul tronului a primit „botezul mării" acum, la începutul lui ianuarie 1938 ; și mai semnificativ este faptul că la 15 august 1939, cu prilejul Zilei Marinei, Marele Voievod Mihai de Alba Iulia era înscris, prin înalt decret regal, în cadrele ofițerilor activi, cu gradul de aspirant și cu vechimea din 25 octombrie 1937. Era repartizat în Statul Major al distrugătorului „Regina Maria" [120].

Evident, nu negăm faptul că înscrierea vlăstarului regal ca ofițer activ în condițiile descrise mai sus a putut fi urmarea celor petrecute în 1938 și nu cauza lor ; probabil, actul ar fi avut loc chiar dacă Mihai pleca de la început cu trenul la nuntă la Atena.

„Botezul mării", primit în primele zile ale lunii ianuarie 1938, a fost aspru ; tensiunea la București și la Constanța trebuie să fi fost destul de mare în acele zile. Îmbarcarea principelui moștenitor la bordul distrugătorului „Regina Maria" se făcuse în dimineața zilei de 4 ianuarie 1938. Comanda navei era încredințată comandorului Stoianovici, iar destinația era Pireu (portul Falero). Nava este prinsă de furtună. Timp de 32 de ore, echipajul luptă cu stihiile naturii. De-a lungul acestor ore lungi, nava, având cârma și alte organe deteriorate încă de la plecare, devine neguvernabilă. Este prinsă între valuri, înclinată la 40—50 de grade și amenințată să se răstoarne [121]. Legăturile cu baza sunt complet întrerupte ; tensiunea era în creștere, mai ales pentru situația moștenitorului tronului, dar și pentru aceea a celei mai bune nave militare în dotare. Se ia decizia trimiterii vasului „Dacia" (4.800 t) în direcția ultimului punct cunoscut. După patru ore de luptă cu valurile, „Dacia" reușește să repereze distrugătorul. În starea în care era, răvășit și cu multe disfuncționalități, nu se mai putea pune problema ajungerii la destinație, în Pireu. S-a primit ordinul întoarcerii la bază. La 6 ianuarie 1938, orele 8 și 30 de minute, „Regina Maria" și „Dacia" erau în rada postului Constanța. A doua zi, 7 ianuarie, principele Mihai și comandorul Preda Fundățeanu se îmbarcau în trenul de Atena, din gara Mogoșoaia [122]. În ciuda eșecului misiunii distrugătorului „Regina Maria", principele va fi prezent la ceremonia de căsătorie din capitala Greciei [122a].

---

[119] Vezi „Viitorul", an XXIX, nr. 8999 din 6 ianuarie 1938 ; nr. 9001 din 9 ianuarie 1938 ; nr. 9003 din 10 ianuarie 1938. „Dreptatea", an XII, nr. 3042 din 11 ianuarie 1938 ; nr. 3043 din 12 ianuarie 1938 ; nr. 3044 din 13 ianuarie 1938 ; „L'Illustration", 96e année, nr. 4950, 15 janvier 1938, p. 62.

[120] „Marea Noastră", an VIII, nr. 9, septembrie 1939, p. 227 și urm.

[121] Vezi și „Marea Noastră", an VII, nr. 1, p. 4 și urm.

[122] „Viitorul", an XXIX, nr. 9 000 din 8 ianuarie 1938 ; nr. 9 001 din 9 ianuarie 1938 ; nr. 9 003 din 12 ianuarie 1938 ; nr. 9 004 din 13 ianuarie 1938.

[122a] Insistăm asupra fastului ceremoniei așa cum reiese din descrierile vremii. Este regretabil că „L'Illustration" (96e année, nr. 4 950, 15 janvier 1938, p. 62) „acoperă" nunta princiară ca eveniment monden numai cu descrieri în cu-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Eşecul misiunii distrugătorului, obiectul interesului nostru special, are dramatismul său. El prilejuieşte şi manifestarea diferenţelor de opinii în probleme de politică navală şi crează firesc şi locul exagerărilor şi deformărilor subiective. Astfel, pasiunile politice şi imaginaţia riscă să altereze rigurozitatea analizei faptelor. Ziarele, mai ales cele ale opoziţiei, au comentat că distrugătorul „Regina Maria" ar fi fost pus pe uscat la Caliacra şi că de acolo l-au tras la apă vasele „Dacia" şi „King Lear" — vas salvamar sub pavilion străin — trimis, fără succes, să găsească distrugătorul român ; că „Regina Maria" ar fi fost interceptat şi escortat de torpiloare bulgăreşti ; că prinţul Mihai ar fi fost transbordat pe „Dacia" şi readus astfel la Constanţa ; că tot Statul Major al distrugătorului „Regina Maria" va fi trimis în faţa Consiliului de Război şi, în cel mai bun caz, trecut în rezervă.

În faţa acestui val de aprecieri, multe eronate şi răutăcioase, comandantul navei, comandorul Stoianovici, exprimă în scris credinţa că „Înaltul nostru protector — M. S. Regele — nu va lăsa să fim pe nedrept copleşiţi de aceste răutăţi inerente firei omeneşti" [123].

Atitudinea şefului statului şi a celorlalţi factori de decizie faţă de eşecul misiunii iese mai bine în evidenţă analizată în cadrul „afacerii de onoare" asupra căreia vom insista în altă parte ; acum, este important să precizăm că disfuncţionalităţile severe căpătate în timpul misiunii din ianuarie impun trimiterea distrugătorului „Regina Maria" în şantierele de la Malta pentru reparaţii. Operaţiunea se va termina în octombrie 1938, aşa încât nava devine aptă pentru îndeplinirea altor misiuni, pe noi interesându-ne acum cele de reprezentare.

•

Între acestea, una priveşte participarea la funeraliile preşedintelui Republicii Turcia — Mustafa Kemal Atatürk

La 10 noiembrie 1938, trecea în nefiinţă o personalitate a Turciei, aliata României în cadrul Înţelegerii Balcanice, şi o personalitate a secolului ; se năruia o legendă vie, pentru a-şi amplifica şi mai mult proporţiile. Momentul este multiplu semnificativ pentru istoricul preocupat de analiza rolului personalităţii într-un regim dictatorial şi al personalităţii, în genere.

Corpul neînsufleţit al defunctului era aşezat în Palatul Dolma-Bacce din Instanbul. In şiruri nesfârşite, trec turcii, cu sutele de mii, prin faţa catafalcului. Studenţii şi elevii îşi scot gulerele albe pentru a rămâne

•

---

vinte, fără a se folosi de imaginile atât de semnificative pentru puterea în creştere asupra cuvântului. De asemenea, cadourile pentru miri devin relevante în sine şi prin comparaţie ; o analiză comparativă a cadourilor primite de mirii căsătoriilor princiare de-a lungul ultimelor două secole, să zicem, ar prilejui formularea de judecăţi asupra noţiunii de bogăţie în *timp* şi *spaţiu* ; asupra direcţiei modificării gusturilor ; asupra conceptului de fericire şi a relaţiei lui cu bunurile materiale. Printre cadourile mirilor de la Atena reţinem : un avion de turism („Aetopulon" = „Pui de vultur"), un yacht cu pânze, un pian „Bechstein"... („Dreptatea", an XI, nr. 3 039 din 6 ianuarie 1938 ; idem, an XII, nr. 3 040 din 3 ianuarie 1938 ; idem, nr. 3 041 din 9 ianuarie 1938).

[123] „Marea Noastră", an VII, nr. 1, p. 4 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

complet în negru atunci când jură să urmeze ideile celui dispărut [124]. Durerea firească pentru pierderea celui care în 1935 dăduse turcilor un nume de familie [125] este însoțită și de fanatism. Martorii contemporani remarcau „o veritabilă angoasă colectivă, pe de-a-ntregul nouă la această rasă care se exteriorizează anevoios..." [126]. Excesul de zel al mulțimii crează o situație tragică scăpată de sub controlul autorităților : 11 victime (șapte femei, bătrâni și copii) amplifică tragismul momentului [127].

Întrucât decesul avusese loc la Istanbul iar înmormântarea urma să se facă în noua capitală a țării — Ankara —, funeraliile capătă și *o dimensiune navală*. Sicriul, cu drapelul național pe el, a fost scos de 12 generali și așezat pe un afet de tun aflat în fața palatului Dolma-Bacce. Cortegiul a străbătut 7 km până la cheiul portului Serai. Pe timpul deplasării pe uscat, cortegiul a fost însoțit de escadrile de avioane ; de pe crucișătorul „Yavuz" ancorat în larg, în fața portului Selimiye, s-a tras câte o salvă la fiecare 5 minute. Apoi, ajuns pe chei, sicriul a fost îmbarcat pe distrugătorul „Zafer" ; distrugătorul a ieșit în larg și s-a apropiat de crucișătorul „Yavuz", care a răspuns cu salve de salut. Sicriul a fost transbordat pe „Yavuz" și așezat „în fața turelei din spate" a crucișătorului. Când operațiunea a fost gata, de pe „Yavuz" s-au tras 100 de lovituri de tun, după care s-au reluat salvele din cinci în cinci minute. Cu acest tir de artilerie și însoțit de demonstrația de aviație, „Yavuz" s-a deplasat spre portul Izmir și a ancorat în larg. Din nou s-a făcut transbordarea pe distrugătorul „Zafer", care a adus sicriul la chei ; aici, a fost îmbarcat în trenul mortuar cu destinația Ankara și cu opriri de un minut în toate stațiile [128].

Procesiune complicată, impresionantă și costisitoare : Marea Adunare Națională a Turciei aprobase fondul de 500.000 lire turcești pentru organizarea funeraliilor [129]. 31 de țări ale lumii, Societatea Națiu-

---

[124] „Universul", an 55, nr. 317, 20 noiembrie 1938, p. 10. Personalitatea lui Kemal Atatürk (1880—1938) este surprinsă într-o manieră interesantă în presa românească. El apare drept „cel mai de seamă reformator al țărilor otomane" ; drept omul care „a putut reda țării prestigiul între state" și care „deschide o nouă cale pentru modernizarea acestui popor" ; un om cu calități multiple, între care : „rapiditate și energie în executarea hotărârilor luate, calm și prudență în aplicarea măsurilor reformatoare : iar mai presus de toate *„loialitate și credință în prietenile care le lega cu alte state"* (subl ns). România „pierde prin dispariția președintelui Atatürk unul din marii săi prieteni" („Viitorul", an XXX, nr. 9 256 din 10 noiembrie 1938, p. 4). Editorialul *Kemal Atatürk* (Idem, nr. 9 258 din 12 noiembrie 1938) prezintă pe larg activitatea celui dispărut. În presa timpului, scriu despre Atatürk N. Batzaria și Emil Riegler Dinu. Se țin conferințe la sala Dalles („Universul", an 55, nr. 318, 21 noiembrie 1938, p. 9). Calitatea de „aliat și sincer amic al României" este pusă în evidență și de generalul de divizie Nicolae Ciupercă, Ministrul Apărării Naționale (Idem, nr. 319, 22 noiembrie 1938, p. 7). În ziua de 21 noiembrie, toate unitățile militare românești arborau drapelul tricolor cu doliu („Viitorul", an XXX, nr. 9 263, 18 noiembrie 1938, p. 3).

[125] De aici supranumele de Atatürk — tatăl turcilor ; l-au mai numit Ghazi („victoriosul") și Kemal — „cel care este perfect, sublimul".

[126] Cf. „L'Illustration", 96e année, nr. 4 997, 10 decembrie, 1938, p. 491—494.

[127] „România", an I, nr. 172, 20 noiembrie 1938, p. 19 ; „Universul", an 55, nr. 317, 20 noiembrie 1938, p. 10.

[128] „Universul", an 55, nr. 318, 21 noiembrie 1938, p. 17 ; nr. 319, 22 noiembrie 1938, p. 7.

[129] „Viitorul", an XXX, nr. 9 261, 16 noiembrie 1938, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nilor şi Administraţia mandatară franceză în Siria [130] îşi trimiseseră reprezentanţii să asiste la despărţirea Turciei de conducătorul care cutezase să o înscrie între ţările moderne şi să renunţe la măreţia imperiului care se prăbuşise şi la mistica imperialistă aferentă.

Dintre aceste ţări [131], doar marinele de război ale României, Marii Britanii, Franţei, U.R.S.S. şi Greciei aveau misiuni de reprezentare [132] : cazul Germaniei, prezentă prin crucişătorul „Emden" [133] ; are semnificaţia lui. Crucişătorul german fusese în apele Bulgariei, la Varna, în perioada 12—18 noiembrie 1938. Participase la inaugurarea monumentului ridicat în memoria marinarilor germani de pe submarinul U_{45}, căzuţi în timpul marelui război [134] ; probabil, multora în epocă nu le scăpa semnificaţia gestului de diplomaţie navală a Germaniei naţional-socialiste. Aceasta a fost împrejurarea care a permis crucişătorului german să intre în apele turceşti cu prilejul funeraliilor lui Mustafa Kemal Atatürk ; o subliniere în plus a prezenţei navale a Germaniei, prezenţă pe care am remarcat-o, la timpul potrivit, de-a lungul Dunării.

Vasele cu misiuni de reprezentare ale celor şase ţări au avut misiunea de a sta în preajma crucişătorului „Yavuz", de a însoţi salvele de salut ale acestuia cu propriile lor salve şi de a-l escorta pe traseul spre portul Izmir, până în faţa Insulei Prinkipo [135].

Alte şapte ţări (patru din cele cu misiuni de reprezentare a marinei de război : România, Marea Britanie, Franţa şi Grecia, la care se adăugau : Iranul, Bulgaria şi Iugoslavia) erau reprezentate şi prin nave cu detaşamente militare [136].

---

[130] „România", an I, nr. 175, 23 noiembrie 1938, p. 19.

[131] Presa românească semnala faptul că George VI al Angliei, acceptând să fie reprezentant personal la funeralii, crea un precedent : era prima dată când suveranul Angliei, obişnuit să fie reprezentat personal numai la moartea altui suveran, asimila pe Mustafa Kemal „şeful unei revoluţii ajuns şef executiv şi şef al statului", cu un monarh („Viitorul", an XXX, nr. 9 258, 12 noiembrie 1938, p. 3). Delegaţia britanică era condusă de mareşalul Bedwood, comandantul unui corp expeditionar care luptase împotriva lui Atatürk : cea franceză avea în frunte pe ministrul de Interne Albert Saraut, fost ambasador la Ankara ; cea germană pe C. von Neurath ; cea italiană pe baronul Aloisi, fost ambasador la Ankara ; cea sovietică pe comisarul adjunct al Afacerilor Externe — Potemkin ; cea iugoslavă pe generalul Nedici ; cea greacă pe generalul Mataxas, dictatorul Greciei între 1936 şi 1940 ; cea bulgară pe generalul Dascalof ; cea albaneză pe ministrul de Justiţie — Shatkou ; cea poloneză pe generalul Siegmund Podhonski ; cea japoneză pe majorul Susuma Otsuva, atasatul naval al Japoniei la Berlin ; cea a Societăţii Naţiunilor de Walters şi Agnides etc. (vezi : „România", an I, nr. 171, din 19 noiembrie 1938, p. 18 ; idem, nr. 172 din 20 noiembrie 1938, p. 19 ; idem, nr. 163 din 16 noiembrie 1938, p. 18 ; idem, nr. 173 din 21 noiembrie 1938, p. 19).

[132] Cf. „Viitorul", an XXX, nr. 9 263, 18 noiembrie 1938, p. 3.

[133] „România", an I, nr. 172, 20 noiembrie 1938, p. 19.

[134] „Viitorul", an XXX, nr. 9 259, 13 noiembrie 1938, p. 3.

[135] Reporterul francez vede în escorta crucişătorului „Yavuz" „o veritabilă flotă internaţională" („L'Illustration"..., p. 491—494).

[136] „Viitorul", an XXX, nr. 9 263, 18 noiembrie 1938, p. 3. La Paris, se comentează faptul că nouă ţări urmează să prezinte detaşamente militare şi că se adunaseră 2 000 de soldaţi din Europa şi din Asia (Cf. „L'Illustration...", p. 491—494).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Delegația României avea în frunte, în ambele variante [137], pe generalul adjutant Paul Teodorescu, Ministrul Aerului și Marinei. Începând de la 15 noiembrie, el primea concediu pentru a merge în misiune în străinătate. Conducerea Ministerului Aerului și Marinei era preluată de generalul Nicolae Ciupercă, Ministrul Apărării Naționale [138]. Delegația se îmbarca la Constanța pe motonava „Transilvania" [139]. Distrugătorul „Regina Maria", cea mai bună unitate a forței navale românești la mare, având la bord o companie de onoare și muzica Marinei Regale, sub comanda căpitanului Condeescu, însoțea motonava „Transilvania" la Istanbul. De la Istanbul, cu un tren special, ca și alte delegații, se deplasa la Ankara. Delegația reprezenta deopotrivă pe regele Carol II [140] și guvernul român, în fruntea căruia se afla Miron Cristea [141]. Trimiterea ministrului Aerului și Marinei ca șef al delegației într-o asemenea împrejurare nu este chiar întâmplătoare. O coincidență se cuvine subliniată. Se împlineau doi ani de la înființarea Ministerului Aerului și Marinei și era un prilej să se demonstreze că măsura a fost bună. Mai exista apoi și alt aspect al situației. Eșecul misiunii de reprezentare din ianuarie 1938, în Grecia, chiar dacă fusese acoperit cu explicații și medalii, era cam incomod pentru ministerul de resort. Luni de zile stătuse distrugătorul „Regina Maria" imobilizat în docurile Maltei, unde i se reparaseră avariile. Refăcut, a trebuit să șteargă rușinea eșecului prin reușita misiunii de reprezentare la Istanbul, cu ocazia doliului Turciei aliate [142].

[137] Componența este prezentată diferit în presa vremii. La 12 noiembrie 1938, din delegație trebuiau să facă parte: ministrul României la Ankara, Telemak, generalul Motaș, inspector de armată și generalul Traian Grigorescu („Viitorul", an XXX, nr. 9 258 din 12 noiembrie 1938, p. 4). În altă variantă, mai apropiată de ziua funeraliilor, 21 noiembrie (luni), include pe maiorul Gherghel Arpad, fără a mai aminti pe ambasadorul României la Ankara. Înclinăm spre această variantă, admițând că ambasadorul, care era deja la Ankara, nu putea lipsi („România", an I, nr. 171, 19 noiembrie 1938, p. 18).

[138] „Viitorul", an XXX, nr. 9 258, 12 noiembrie 1938, p. 4.

[139] Pachebot de 8 000 tone intrat în serviciu în septembrie 1938. Prin caracteristicile ei, era printre cele mai rapide motonave din lume în acel moment. Alături de motonava „Basarabia", intrată în serviciu în octombrie același an, contribuia la capacitatea României de a rivaliza cu alte marine pe liniile Orientului Apropiat. Era supranumită „Lebăda Mării Negre". (Vezi „Marea Noastră", an VIII, nr. 9, septembrie 1939, p. 227 și urm.; „România", an I, nr. 170, 18 noiembrie 1937, p. 18).

[140] Regele și principele moștenitor Mihai erau în vizită oficială la Londra. Două aspecte merită semnalate. Mai întâi, acoperirea misiunii de reprezentare la funeraliile lui Mustafa Kemal se face incompiet în presa românească; preocuparea pentru prezentarea vizitelor regale în capitala britanică căpăta prioritate. Era întrucâtva firesc, deși un ochi atent remarcă deplasarea regimului politic spre un fel de cult al regelui Carol II. Apoi, rămâne incompletă informația în legătură cu cele două vizite ale regelui Carol II, vizite făcute în decurs de o săptămână, la Istanbul — iunie 1938 (Vezi Eliza Campus, *Înțelegerea Balcanică*, București, 1972, p. 248).

[141] Este vorba de a doua guvernare (30 martie 1938 — 31 ianuarie 1939) din cele trei conduse de patriarhul Miron Cristea.

[142] Nu intră în economia observațiilor noastre detalierea funeraliilor lui Mustafa Kemal. Analiza atentă a momentului ar putea să fie utilă celor care se ocupă de mitologia secolului XX — temă care mai conține suficiente aspecte care urmează a fi explorate. De la Paris, momentul era văzut ca „un omagiu excepțional [adus] unuia din oamenii cei mai extraordinari ai timpurilor actuale". („L'Illustration",... p. 491—494). De la București, reformele politice ale lui Atatürk se văd

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Este momentul să îndreptăm analiza asupra „afacerii de onoare", al cărei „calendar" se suprapune cu misiunile de reprezentare la Londra, Atena și Istanbul. De fapt, este vorba de o onoare jignită și de amărăciunea aferentă, care lasă documente ce se referă la perioada 1909—1938 și mai ales la ultimii doi ani.

La 15 august 1937 se sărbătorea, la Constanța, Ziua Marinei, ca și în alți ani, începând din 1902. Prezența regelui Carol II, a lui Mihai, Mare Voievod de Alba Iulia, și a membrilor guvernului Tătărescu și în special a Ministrului Aerului și Marinei, Radu Irimescu, făcea ca invitațiile să capete și semnificație politică. Tot o semnificație politică avea prezența delegaților străini ; asista la solemnitate o delegație poloneză și una franceză, venită la bordul distrugătorului „Mareșalul Vauban", unitate de luptă care făcea parte din Escadra din Levant [142 a].

Regele și suita erau îmbarcați pe distrugătorul „Regina Maria". Între invitați, era și viceamiralul C. Niculescu-Rizea, om la 63 de ani și fost Inspector al Marinei între 1920 și 1925. Când a ajuns pe vas, contraamiralul Victor Schmidt i-a spus sec : «Domnule amiral, Dumneavoastră nu aveți loc aici» [143].

Gestul a fost perceput ca ireverențios de către Niculescu-Rizea, care aprecia că locul lui, ca vechi ctitor al marinei, este pe distrugătorul „Regina Maria" și nu pe vasul „România", cu restul invitaților oficiali. Interesul incidentului menține cote remarcabile pentru istoric în măsura în care explicațiile lui nu se rezumă numai la conflictul personal dintre Niculescu-Rizea și Radu Irimescu, Ministrul Aerului și Marinei, așa cum pare la prima vedere, ci rezidă și în confruntarea de metode și concepții

„surprinzătoare și nu pot fi comparate cu nimic din ceea ce ne-a oferit contemporaneitatea politică" („Viitorul", an XXX, nr. 9 258, 12 noiembrie, 1938). La Belgrad, ziarul „Samuprava" publica articolul *Turcia fără Atatürk :* „Zilele trec și Turcia nu poate să se obișnuiască cu realitatea. Este greu să se conceapă că tatăl națiunii turcești, cel mai mare printre cei mai mari, Atatürk, a trecut în veșnicie". (Cf. „România", an I, nr. 175, 23 noiembrie 1938, p. 19).

După mai bine de o jumătate de secol, „Lupul cenușiu", cum i se spunea la Istanbul, este reținut ca omul care reunise în personalitatea sa „subtilitățile lui Machiaveli și eficiența lui Ludovic XI" ; omul care a mobilizat mai mult „rasismul turcilor decât patriotismul lor" ; omul care a renunțat la visele panturaniene ale Junilor Turci pentru a crea națiunea turcă modernă ; omul care se ambiționează să spună (era în august 1926) : „Eu sunt Turcia" ; reușește să reteze capetele celor care îndrăznesc să se interpună între *el* și *poporul turc*. Secolul va mai cunoaște asemenea identificări : a lui Musolini cu Italia ; a lui Hitler cu Germania ; a lui Stalin cu U.R.S.S. (Vezi : Arthur Conte, *Les Dictateurs du XXe Siècle*, Paris, 1984, p. 313—380).

Martorii oculari remarcau faptul că din trenul mortuar ajuns la Ankara, Ismet Inönü, succesorul lui Kemal Atatürk ca președinte al Republicii Turcia, „cobora cu lacrimi în ochi" („Universul", an 55, nr. 919, 22 noiembrie 1938, p. 7). Lacrimi de om politic, adeseori cu doza aferentă de ipocrizie ? Sau lacrimi sincere pentru cel pe care îl servise 13 ani ca premier ? Sau lacrimi pentru greutatea preluării moștenirii lui Atatürk ? Poate toate la un loc. Regimul rămâne dictatorial și de partid unic (Partidul Poporului) până după al doilea război mondial.

[142b] Foarte semnificativă este venirea în rada portului Constanța a patru nave engleze ale Escadrei din Mediterana ; era în septembrie 1937 („Viitorul", an XXIX, nr. 8 994, din 30 octombrie 1937).

[143] H.I.A. ..., Collection Radu Irimescu, Box 1 — Correspondence (Documentele intitulate : *O afacere de onoare).*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de politică navală [144]. Tocmai pentru analiza celor două nivele ale explicației o privire asupra calendarului „afacerii de onoare" se poate dovedi utilă.

Jignit la 15 august, viceamiralul scrie ministrului în exercițiu abia la 14 noiembrie 1937. Între timp, înaintase o plângere regelui Carol II. Din perspectiva actuală, ineficiența actului se vede mai bine. Din 1930 și mai ales din 1934, de când Gh. Tătărescu este prim-ministru, o voință — cea regală — se amestecă sistematic între partide și se manifestă împotriva lor. Ministrul Irimescu, cel reclamat, se înfățișează și ca o pârghie regală de control în guvernul Tătărescu. Aflând de plângerea viceamiralului Niculescu-Rizea, Radu Irimescu trimite pe amiralul Bărbuneanu, comandantul Marinei Regale, cu o notă verbală în care nu-și cere scuze, ci prezintă faptele din punctul său de vedere, amintind și simpatia ce o are pentru reclamant. Dintre dovezile acestei simpatii, atrage atenția propunerea pe care ar fi făcut-o pentru decorarea viceamiralului cu „Medalia Maritimă" [145], propunere neaprobată de rege, afirmă Radu Irimescu.

Niculescu-Rizea remarca faptul că „nota verbală", prezentată „după mai bine de două luni de la ofensa ce mi s-a adus", era insuficientă. Mai presupunea că „misiunea Bărbuneanu" a fost trimisă probabil din îndemnul altei persoane, la a cărei părere Radu Irimescu ținea ; n-am reușit să identificăm persoana. Poate fi o autoritate a Marinei Regale, sau regele însuși.

Considerând incidentul încă deschis, Niculescu-Rizea iese din rezerva ce-și impusese și încearcă să publice o scrisoare deschisă ministrului Radu Irimescu. După cum singur afirmă, ziarele refuză să-l primească. Fără altă alternativă, Niculescu-Rizea scrie personal ministrului, la 14 noiembrie 1937.

Abia peste un an, în noiembrie 1938, „afacerea" va fi din nou redeschisă de către viceamiralul C. Niculescu-Rizea. Acum, el alcătuiește un dosar sub titlul : *O afacere de onoare,* cu un *Cuvânt înainte* în care explică : „deși de atunci a trecut mai bine de un an, unele persoane interesate [146] continuă să dea o interpretare cu totul eronată incidentului și pentru că însuși comandorul Radu Irimescu denaturează adevărul pentru a se dezvinovăți, mă simt dator pentru apărarea demnității mele să ies din rezerva ce-mi impusesem și să istorisesc în întregime toate cele petrecute în cea mai curată lumină a adevărului" [147].

La încheierea observațiilor asupra „calendarului" incidentului, merită subliniate două elemente, în completarea argumentelor viceamiralului Niculescu-Rizea privind ieșirea din rezervă în noiembrie 1937 și în noiembrie 1938. Nu putem scoate „ieșirea din rezervă" din noiembrie 1937 din contextul politic al momentului. Este știut că guvernarea Tătărescu se apropia de încheierea legislaturii și că la 9 noiembrie 1937

---

[144] Vezi *supra,* p. 275 și urm. (tom XXXI).

[145] Medalia fusese acordată Contraamiralului Sebastian Eustațiu care, după afirmația lui Niculescu-Rizea, deși invitat, ar fi lipsit de la sărbătorirea Zilei Marinei („Marea Noastră", an VI, nr. 9, septembrie 1937, p. 188 și urm.).

[146] Nu am reușit să le identificăm.

[147] H.I.A. ..., *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se declanşase criza de guvern. Era de aşteptat ca Niculescu-Rizea să nu dorească rămânerea la putere a guvernului Tătărescu şi a ministrului care îl jignise. Două argumente sprijină această afirmaţie. Pe de o parte, viceamiralul avea şi calitatea de fost senator ; în 1932, fusese ales senator pe listele Partidului liberal — ramura George I. Brătianu. Ca urmare, „ieşirea din rezervă" trebuie aşezată şi în perspectiva discuţiilor privind revenirea ramurii georgiste la Partidul Naţional Liberal. Actul se va produce la 10 ianuarie 1938. Pe de altă parte, atrage atenţia faptul că dosarul afacerii cuprinde şi o Notă [148], datată 15 noiembrie 1937. Nota relatează despre o încercare de şantaj a ziaristului Al. V. Cazimir asupra ministrului R. Irimescu în privinţa redeschiderii dosarului unei trădări efectuată înaintea primului război mondial, dosar clasat de amiralul Niculescu-Rizea la insistenţa amiralului Ilie Irimescu, tatăl ministrului.

Reactualizarea problemei de onoare în noiembrie 1938 trebuie coroborată, de asemenea, cu dezacordul în problema de politică navală între Niculescu-Rizea şi autorităţile Marinei Regale, inclusiv cele ale Ligii Navele Române. Mai relevantă devine analiza centrată acum pe dimensiunea de conflict personal şi cu semnalarea la timp a împletirii cu raţiunile ce ţin de concepţiile diferite în probleme de politică navală.

Niculescu-Rizea se simţea jignit prin faptul de a fi fost împiedicat să ia parte la solemnitatea patronului marinei (Sfânta Maria), el considerându-se „între vechii amirali, ctitorii marinei de azi". Făcea răspunzător de acest fapt pe ministrul Irimescu, care ar fi acţionat sub impulsul voinţei de a se răzbuna. El apreciază că răzbunarea pleca de la evenimente petrecute în 1909. Atunci, la moartea amiralului G. Koslinski, ministrul de Război Toma Stelian l-a pus să-şi exprime opinia asupra a doi candidaţi la postul de comandant al Marinei : comandorii Ilie Irimescu, tatăl ministrului din 1937, şi Sebastian Eustaţiu ; a optat pentru cel din urmă pentru că aşa i-a dictat conştiinţa şi, pe deasupra, opţiunea exprima părerea generală din Marină.

Informaţia de care dispunem nu ne permite să evaluăm cu precizie compatibilitatea dintre dorinţa de răzbunare produsă de opţiunea din 1909 şi realitatea clăsării afacerii de trădare — dacă a fost una — de la început de secol. Putem afirma acum numai faptul că Radu Irimescu a fost subordonat, ca marinar, amiralului Niculescu-Rizea.

Înclinăm să credem că argumentele de ordin personal nu erau suficiente respingerii lui Niculescu-Rizea ca invitat pe distrugătorul „Regina Maria" şi în calitate de candidat pentru „Medalia Mariţimă". Se adaugă dezacorduri şi în probleme de politică navală, viceamiralul identificându-se cu linia dotării cu submarine şi exprimând îndoieli cu privire la valoarea distrugătorului ca unitate de luptă. Mai mult decât atât : oficialităţile cu care Niculescu-Rizea apare în dezacord hotărâseră trimiterea distrugătorului „Regina Maria" la revista navală de la Speathead. Niculescu-Rizea spunea pentru cine voia să audă că ministrul Irimescu nu s-a îngrijit de supravegherea controlului şi a reparaţiilor navei, aşa

[148] Poate aparţine Siguranţei din România.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

încât a ajuns în apele britanice „cu cârma și alte organe în stare rea de funcționare“ [149].

De la nivelul analizei efectuate până acum, afirmațiile viceamiralului Niculescu-Rizea nu se susțin integral. El nu ia în considerare faptul că ministrul de resort avea și circumstanțe atenuante, ținând de insuficiența mijloacelor cu care să se asigure reparațiile navelor din dotare. Când Niculescu-Rizea reproșa aceluiași ministru birocratizarea Marinei și ineficiența pregătirii de luptă a navelor și a personalului, reproșul pare să fie rupt de realitatea neglijării Marinei, ca armă, de-a lungul întregii perioade interbelice, din multiple motive asupra cărora am insistat în altă parte. În fapt, ministerul nou creat și condus de Radu Irimescu încerca să corecteze ce se putea din aceste neajunsuri. Cu siguranță că dezvăluirea făcută de amiralul Victor Schmidt, la 8 septembrie 1938, potrivit căreia acesta a fost ireverențios „în urma unui ordin categoric și repetat al domnului Ministru Irimescu“, îl făcea pe Niculescu-Rizea să se lase pradă tentației de a simplifica excesiv lucrurile.

Tot atât de adevărat este faptul că eșecul distrugătorului „Regina Maria“ în misiunea de reprezentare în Grecia (ianuarie 1938) confirmă unele din criticile viceamiralului și contribuie la acumularea elementelor contextului redeschiderii incidentului în noiembrie 1938. Acest context include și aspectele speciale ale sărbătoririi Zilei Marinei în 1938, sărbătoare la care, din nou, Niculescu-Rizea nu figurează între invitați.

Mai întâi, Ziua Marinei nu s-a mai sărbătorit ca de obicei la 15 august, ci la 8 septembrie ; cauza principală o constituie doliul prilejuit de trecerea în neființă a reginei Maria (18 iulie 1938). Datorită acestei împrejurări, s-a convenit ca sărbătorile să fie restrânse „la un cadru de voită sobrietate“ [150].

Regele și invitații lui sunt îmbarcați pe iahtul „Luceafărul“ [151], distrugătorul „Regina Maria“ aflându-se imobilizat pentru repararea avariilor din ianuarie până la 9 octombrie 1938. De pe lista invitaților lipsește Niculescu-Rizea ; numele viceamiralului lipsește, de asemenea, din comitetul central și din activitățile Ligii Navale Române. Detaliul se impune a fi luat în considerare la explicarea reluării incidentului în noiembrie 1938.

Două elemente se adaugă absenței viceamiralului la sărbătoarea de la 8 septembrie. Noul ministru al Aerului și Marinei, generalul-adjutant Paul Teodorescu [152], propusese și regele a aprobat decorarea echipajului distrugătorului „Regina Maria“, în ciuda eșecului misiunii de reprezentare în Grecia.

Viceamiralul C. Niculescu-Rizea nu avea a comenta decorarea principelui Mihai cu „Virtutea Militară“ și „Medalia Maritimă“ pentru „botezul mării“ primit în ianuarie 1938, în apele Mării Negre. Decorarea echi-

---

[149] H.I.A. ..., *Ibidem*.

[150] „Marea Noastră“, an VII, nr. 10, Octombrie 1938, p. 378 și urm.

[151] Iahtul regal fusese achiziționat în Marea Britanie. Finanțarea lui rămâne insuficient de clară. Nota din 15 noiembrie 1937 acreditează ideea ziaristului Al. V. Cazimir că fondurile vin de la Ministerul Aerului și Marinei.

[152] A condus ministerul în perioada 30 martie 1938 — 10 mai 1940 ; R. Irimescu fusese trimis ministru la Washington și a deținut funcția în perioada 21 aprilie 1938 — 15 octombrie 1940.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pajului însă intra în dezacord cu ceea ce el califica drept neglijență și lipsă de competență la fostul ministru Radu Irimescu, acum reprezentantul țării în capitala S.U.A. Și încă un detaliu semnificativ : cu prilejul solemnităților de la 8 septembrie, amiralul Petre Bărbuneanu, comandantul Marinei Regale, înmâna regelui „copia fidelă" a distrugătorului „Regina Maria", machetă executată la scara 1/100 în Arsenalul Marinei, așezată într-o vitrină de cristal, pe un piedestal de nuc. Era un gest semnificativ pentru o linie de politică navală cu care Niculescu-Rizea era în dezacord. Mai mult decât atât : în toastul său, ministrul Paul Teodorescu menționează, între precedesorii veritabili ctitori ai marinei de azi, pe amiralii Koslinski și N. Păiș ; lipsesc amiralii Niculescu-Rizea și Sebastian Eustațiu. Omisiunea nu poate fi acceptată ca simplă gafă. Dincolo de aparențe și toasturi, se întâlnesc metode și concepții diferite de politică navală. Ca urmare, este explicabil de ce viceamiralul Niculescu-Rizea reactualizează „afacerea de onoare" în noiembrie 1938. El este în dezacord cu oficialitățile Marinei a căror politică o vede continuând pe aceea a fostului ministru Radu Irimescu. El reamintește în acest context că Radu Irimescu fusese incapabil să răspundă sarcinilor de realizat în Marină ; că este „instabil în viață și activitate" ; un om care „a încercat să facă din toate câte puțin", trecurându-se prin diferite instituții : marină, aviație, agent de bancă, funcționar la Uzinele Comunale București, intermediar al unui consorțiu american pentru vinderea acestor uzine ; un om fără curajul propriilor fapte și care, prin aceasta, se așează singur „afară din rândul oamenilor de onoare". Acesta era un punct de vedere. Se vede că alt punct de vedere prevalase atunci când s-a decis trimiterea lui Radu Irimescu ca ministru la Washington.

Am insistat asupra „afacerii de onoare" din nevoia de a prospecta felul cum realitățile marinei militare din România interbelică tind să se reflecte în relațiile dintre oamenii marinei. În ciuda deformărilor subiective — „afacerea de onoare" încetează să mai producă informație ; se stinge de la sine ; distrugătorul „Regina Maria" pleacă în misiunea de reprezentare la Istanbul — dotarea marinei militare, sub impulsul factorilor de decizie, se completează spre plafonul din 1939, analizat de noi în acest studiu. Între dotările cu care autoritățile se mândresc, este și vasul-școală nou achiziționat și botezat „Mircea", după vechiul „Mircea", radiat din flota românească datorită uzurii fizice și morale. Această navă-școală va îndeplini ultima misiune de reprezentare asupra căreia ne propunem să insistăm.

Ocolul Mediteranei în 63 de zile.

Insistența noastră are rațiunile ei. Pe de o parte, voiajul în Marea Mediterană, un veritabil marș de instrucție, este ultimul eveniment de rezonanță din istoria Marinei Regale în perioada de referință. Pe traseul acestui eveniment, sfârșea perioada de pace și începea cel de-al doilea război mondial. Pe de altă parte, tot ce exista în marina militară românească, și, mai ales ceea ce urma să fie, era legat de pregătirea oamenilor aflați în conexiune directă și cu nava-școală „Mircea".

La 15 mai 1931, la Constanța, avea loc solemnitatea înmânării semnului onorific „40 de ani în serviciul militar", conferit vechii nave-școală,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bricul „Mircea“ [153]. Deși va fi radiat din flotă abia 10 ani mai târziu, se simțea nevoia unui vas-școală nou și modern. Cum resursele financiare lipseau, Liga Navală Română „apelează la popor“ pentru deschiderea unei subscripții publice destinată construcției navei-școală [154]. Înainte de terminarea subscripției publice, la 26 ianuarie 1938, se încheia contractul de construcție a navei cu șantierele Blohm și Voss din Hamburg. Termenul de livrare era ianuarie 1939 [155]. Firma avea experiență în construcția navelor-școală. Construise patru nave de acest tip și pentru marina de război germană. La 25 ianuarie 1939, pavilionul național de război era ridicat, cu ceremonialul cuvenit, în șantierul din Hamburg, pe *vasul-școală cu pânze* „Mircea“ [156]. Costul navei se ridica la 120 milioane lei, din care șase milioane au fost acoperite prin contribuție publică [157]. La 29 martie 1939, nava, cu echipaj românesc, plecase din șantierele care o construiseră și ancora, după o lungă călătorie — prima —, în portul Constanța (17 mai 1939). După mai puțin de două luni, pleca în marșul de instrucție în jurul Mării Mediterane.

O mențiune specială se cuvine făcută calității de navă *cu motor* (Diesel 520 CP) *și vele* (suprafața pânzelor era de 1 750 m^2). În toate marinele, navele-școală aveau și pânze. Velele nu erau numai un simbol al tradiției. Exista convingerea, între specialiști, că școala pânzelor era necesară elevilor din marină pentru că *întărește încrederea în elementul om în lupta între tehnică și natură* [158]. Mai mult decât atât : caracterul mixt se dovedea și economicos, viteza în marș cu vele fiind mai mare decât viteza cu motor (10—12 la 9,5 Nd).

Deopotrivă de semnificativă este și preluarea numelui „Mircea“ de noul vas școală. S-a procedat astfel din dorința sublinierii continuității. Bricul „Mircea“ devenise un simbol, mai ales după felul cum s-a comportat echipajul în timpul furtunii cumplite de la 21 mai 1888. 40 de ani mai târziu, la 21 mai 1928, la Galați și la Constanța, evenimentul era comemorat ; în cuvântul rostit cu acest prilej, contraamiralul Mihai Gavrilescu sublinia valoarea de simbol a bricului „Mircea“, la pronunțarea numele căruia, marinarii mai bătrâni tresar, simțind «...dragoste, entuziasm și emoțiune» [159].

Numele era firesc și asociat cu nevoia, subliniată constant în epocă, de a se forma un *spirit marinăresc*. Am menționat în altă parte îndemnul ca fiecare român să-și formeze o *mentalitate maritimă*, în condițiile în care interesele României ca putere maritimă și fluvială sunt în joc. Aceleași interese explică creșterea frecvenței rostirilor referitoare la spiritul marinăresc. Între cei care s-au pronunțat, Romulus Seișanu ne

---

[153] Cf. *Tradiții navale...*, p. 242—249.

[154] „Marea Noastră“, an IX, nr. 6, iunie 1940, p. 186—188.

[155] Ibidem, an VIII, nr. 6—7, iunie-iulie 1939, p. 140—141.

[156] Căpitan-Inginer Halus Grigore, *N.M.S. „Mircea“*, în Idem, an X, nr. 1—3, ianuarie—martie 1941, p. 20—21. Caracteristicile navei pot interesa în acest punct al analizei : lungime : 81,18 m, lățime — 12,04 m, pescaj — 5,20 m, înălțimea arborelui mare, de la chilă la măr — 44 m, lungimea vergei mari — 23,6 m, suprafața velelor — 1 750 m^2, viteza cu motorul Diesel de 520 CP — 9,5 Nd., viteza în marș cu vele — 10—12 Nd., rază de acțiune 400 Mm. (Cf. *Tradiții navale...*, p. 245).

[157] Ibidem, an VIII, nr. 6—7, iunie—iulie 1939, p. 140—141.

[158] Ibidem, an X, nr. 1—3, ianuarie—martie 1941, p. 17—18.

[159] Cf. *Tradiții navale...*, p. 2 242 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atrage atenţia în mod deosebit. El distinge între spiritul marinăresc — legătură sufletească a navigatorului cu marea — şi spiritul de corp, sau disciplina militară. R. Seişanu ajunge la concluzia, care poate şi contraria, că, întrucât personalul marinei româneşti se recrutează dintre „ciobani şi plugari, ţărani legaţi de glia strămoşească", sarcina formării „adevăratului spirit marinăresc" este mai grea ca în alte ţări [160]. Probabil consonanţa acestei observaţii cu realităţile timpului explică de ce construcţia navei-şcoală şi sosirea ei în ţară se menţin în atenţia opiniei publice. Sunt reverberaţii ale perceperii corecte a rolului navei în pregătirea personalului marinei militare româneşti [161].

Că noua navă-şcoală pleca destul de repede într-un marş de instrucţie în Marea Mediterană, faptul are mai multe explicaţii. Ca noi să „ieşim în lume", ca putere navală, calea Mediteranei era unică şi de neocolit. Apoi, marşul de instrucţie se situa, el însuşi, în prelungirea unei tradiţii. În august 1924, după 21 de ani de întrerupere, un grup de nave militare româneşti relua tradiţia marşurilor de instrucţie din campaniile de vară, vizitând porturi din Bulgaria şi Turcia. În 1925, bricul „Mircea" executa un marş de două luni în Marea Mediterană ; aceeaşi navă, în 1926, străbătea unul din cele mai lungi itinerare — 4 000 mile marine (Mm) ; de-a lungul a 93 de zile, vizita 14 porturi din cinci mări europene. Distrugătoarele „Mărăşti" şi „Mărăşeşti" vizitau porturile Pireu, Neapole şi Insula Malta, în 1929 şi 1931 [162].

Situat astfel, voiajul navei-şcoală în jurul Mării Mediterane apare ca o misiune cu semnificaţii multiple [163]. Evident, este vorba în primul rând de o misiune semnificativă pe planul învăţământului naval. Din această perspectivă, cele 63 de zile de marş sunt zile de practică intensă pe navă şi iau forma unei lecţii dense de navigaţie, artă militară, istorie şi geografie în spaţiul mediteranean. Când cei 219 oameni (echipajul propriu-zis şi elevii practicanţi ai Şcolii navale şi ai Şcolii de specialităţi) [164] erau gata de plecare (3 iulie 1939), ridicarea ancorei era prece-

---

[160] „Marea Noastră", an VIII, nr. 7—8, iulie—august 1939, p. 192—193.

[161] Nu intră în intenţia noastră să facem istoricul învăţământului naval românesc. Alţi autori au scris pagini dense despre subiect (vezi *Tradiţii navale...*, p. 242 şi urm.). În raport cu ceea ce s-a făcut, analiza noastră devine *una de caz*, racordată *la logica organizării contribuţiei noastre*.

[162] Cf. *Tradiţii navale...*, p. 242 şi urm.

[163] Între sursele folosite pentru discutarea acestei misiuni, una este de valoare deosebită. Jurnalul de bord al navei de-a lungul apelor Mării Mediterane este publicat de revista „Marea Noastră", în perioada decembrie 1939 — octombrie 1941.

[164] Structura învăţământului militar-naval prezintă o remarcabilă mobilitate după 1920, anul reorganizării întregului învăţământ militar în România. Această mobilitate este şi reflexul necesităţilor marinei în condiţiile lipsei acute de mijloace financiare. Acum interesează faptul că în 1939, anul nostru de referinţă, se ajunsese la un sistem de şcolarizare tot mai adecvat nevoilor marinei. Sistemul era compus din o *Şcoală pregătitoare* la terminarea căreia absolventul primea gradul de aspirant, într-o ceremonie specială în care i se mai înmâna : pumnalul-stilet, sabia şi ceasul cu brăţară. Mai conţinea o *Şcoală de aplicaţie* care pregătea ofiţeri (absolvenţii aveau gradul de locotenent). Specializarea se făcea pe lângă academiile navale ale puterilor navale prietene. Din ordinul regelui Carol II, din 1936, Şcoala navală pregăteşte ofiţeri atât pentru marina de război cât şi pentru marina comercială. Pregătirea maiştrilor se bucura de mare atenţie. Prin fuziunea dintre *Şcoala maiştrilor mecanici şi electricieni* cu *Institutul maritim* de la Constanţa, rezultau *Şcolile de specialităţi* ale marinei (vezi *Tradiţii navale...*, p. 242 şi urm.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dată, ca de obicei, de un serviciu divin la care participau oficialitățile Marinei Regale, alături de cele locale. Cu acest prilej, comandantul Marinei Regale, viceamiralul Bărbuneanu, sublinia scopul călătoriei : acela de a forma la elevi caracterele, de a le dezvolta curajul și *„a-i iniția în dominarea evenimentelor și în conducerea oamenilor"* (subl. ns.) [165]. Generalul-adjutant Pavel Teodorescu, ministrul Aerului și Marinei, sfătuia pe elevi să fie la înălțimea înaintașilor care „nu au avut o navă-școală și pe apucate au învățat să fie în măsură a răspunde menirii ce are un bun conducător de navă și de oameni pe mare".

Exista însă și o altă semnificație a misiunii — aceea *de reprezentare*. Asupra acesteia și a componentei de istorie contemporană din misiunea de învățământ, reflectată în conferințele susținute la bord de-a lungul întregului voiaj, vom insista cu precădere. Tot cu prilejul serviciului divin dinaintea ridicării ancorei, generalul-adjutant Paul Teodorescu spunea celor ce stăteau să se îmbarce „să nu uite o clipă că reprezintă o țară pentru al cărui prestigiu au ocazia să contribuie din plin" [166]. Din acest punct de vedere, opinia comandantului navei, August Roman, în legătură cu experiențele avute de-a lungul Mării Mediterane, prezintă un interes deosebit. Aceste experiențe îi demonstrau „cât câștigă țara ca propagandă în străinătate chiar numai printr-o navă-școală". El considera că voiajul din 1939 în Marea Mediterană „a fost doar un început timid sub toate aspectele" și sugera ca și Ministerul Propagandei" [167] să se intereseze de plecarea navei-școală „Mircea" și „să se profite cât mai mult de toate mijloacele, astfel ca o atare călătorie să realizeze cât mai mult chiar și pentru a face țara noastră mai cunoscută peste mări" [168].

Constatările și sugestiile căpitanului August Roman erau realiste ; la ceea ce va fi putut fi imaginea țării în străinătate, contribuția marinei nu era de subestimat. Să amintim numai faptul că imaginea se completa cu a... „ceiluilalt" și în sensul vizitelor constante anuale, ale navelor străine în porturile românești, în special la Constanța. Numai în 1920 ne vizitau 63 de nave militare ; o escadră franceză este prezentă la Constanța în 1927 ; în 1930 — una britanică ; în 1932 ancora în rada portului nava-școală „Jeanne d'Arc" a flotei Republicii Franceze. Era un

---

[165] „Marea Noastră", an VIII, nr. 12, Decembrie 1939, p. 332—334.

[166] *Ibidem.*

[167] Precizăm că funcția de ministru al Propagandei Naționale apare începând cu guvernarea C. Argetoianu din perioada 28 septembrie — 23 noiembrie 1939. Resortul propagandei cade în responsabilitatea lui Al. Radian ca secretar de stat. În guvernele următoare, responsabilitatea este preluată de Grigore Gafencu, Al. Radian, Const. C. Giurescu, V. Stoica, Nichifor Crainic, până la 4 septembrie 1940. Până în septembrie 1939, nu exista un Minister al Propagandei, ci o Direcție a Informațiilor atașată Președinției Consiliului de Miniștri, Ministerului de Externe ; s-a mai numit și Direcția Presei și Informațiilor. La data alcătuirii jurnalului de bord al navei-școală „Mircea", subsecretar de stat pentru presă și informații în guvernul Armand Călinescu (7 martie — 21 septembrie 1939) era Eugen Titeanu. El deținuse funcția și înainte, în guvernele Miron Cristea (30 martie 1938 — 31 ianuarie 1939 ; 1 februarie — 6 martie 1939) ; servise ca subsecretar de stat al propagandei pe lângă Ministerul de Interne (vezi *Enciclopedia României*, vol. I, s.l., s.a., p. 290. Mircea Muşat şi Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea a II-a, noiembrie 1933 — septembrie 1940, București, 1988, p. 1 544—1 552).

[168] „Marea Noastră", an IX, nr. 4—5, aprilie—mai 1941, p. 68—69.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

evenimente pentru mulți din ofițerii români care își desăvârșiseră instruirea pe această navă [169].

Acum, la 3 iulie 1939, era rândul nostru „să ne arătăm" străinătății într-o lecție planificată să dureze 75 de zile și prescurtată la numai 63, pentru că lumea aluneca implacabil în război : distrugerea se va ridica, valoric, deasupra cunoașterii. Pentru cei 219 români având ca patrie doar suprafața navei, totul trebuie să fi fost interesant, începând cu practicarea codului manierelor elegante pe mare, la întâlnirea cu alte nave. În Marea Marmara, întâlnirea cu „Yavuz", crucișătorul sub pavilion turcesc, putea fi ea însăși o lecție de istorie. Nu-i va fi scăpat căpitanului Roman ocazia să precizeze celor ce râvneau la puterea asupra lor, a tehnicii și a mării, că din cele două crucișătoare germane care la 4 august 1914 bombardaseră coastele franceze ale Algeriei și se refugiaseră în strâmtoarea Dardanele, unul, „Goeben", devine „Sultan Yavuz Selim" în flota turcă și rămâne în serviciu până în timpul celui de-al doilea război mondial [170] ; că prezența crucișătoarelor germane și a generalului Liman von Sanders, făcut mareșal în armata turcă, de unde acceptase să fie șef de misiune militară la Istanbul după 1913, contribuiseră la intrarea Turciei în război de partea Germaniei și Austro-Ungariei (octombrie 1914).

Acum, Turcia ne este aliată ; o prietenie de preț cu ajutorul căreia România „își are un drum asigurat spre marea cea mare". Aceasta este și ideea esențială a primei conferințe ținută la bord cu tema „Marea Neagră și Bosforul" [171]. Odată nava intrată în Dardanele, conferința căpitanului [172] insistă asupra episodului debarcării aliate în peninsula Galipoli. Intercsul acestor conferințe, pentru istorie, decurge din posibilitatea de a vedea *cât* și *ce* este scos în evidență din unele momente istorice în contextul tensionat al preajmei celui de-al doilea război mondial ; evident, nu subapreciem nici dimensiunea subiectivă a acestor conferințe. Astfel, dacă auditoriul rămânea convins de utilitatea debarcării în Dardanele din punct de vedere militar, pentru controlul Strâmtorilor și asigurarea legăturii cu Rusia, textul nu pune suficient în evidență dimensiunea eșecului. Începută în martie 1915, la inițiativa lui W. Churchill — atunci primul lord al Amiralității — operațiunea era un eșec clar în *noiembrie 1915, când lordul Kitchener decidea evacuarea. Este adevărat* că eșecul fusese impus și prin inteligența lui Mustafa Kemal, adăugată celeia a lui Liman von Sanders ; rostirea adevărului a putut fi incomodă pentru căpitanul A. Roman, dispus să distribuie accentele pe valoarea de aliat a Turciei. Perspectiva pe care astăzi o avem lipsea comandantului navei-școală „Mircea".

Când nava intra în Marea Mediterană (8 iulie), căpitanul August Roman susține conferința „Mediterana geografică, politică, economică și istorică" [173]. După ce face istoria Mării Mediterane ca „*Mare Nostrum*",

---

[169] Vezi și *Tradiții navale...*, p. 242 și urm.

[170] Celălalt, „Breslau", va fi încadrat în flota turcă sub numele „Midilli". Aliații îl scufundă în ianuarie 1918.

[171] „Marea Noastră", an IX, nr. 1, ianuarie 1940, p. 8—11.

[172] *Ibidem.*

[173] Idem, nr. 2—3. Februarie—martie 1940, p. 45—48.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

concluzia este deosebit de semnificativă nu numai pentru momentul rostirii. El arată că importanța Mediteranei este mare pentru România ; „pacea pe apele ei înseamnă progres și belșug pentru noi [...]. Și noi suntem urmașii Romei — spunea A. Roman — și putem să revendicăm, cel puțin cât navele noastre trec cu mărfurile românești spre lumea largă, că Mediterana este și «*Mare Nostrum*»".

La trecerea prin Strâmtoarea Messina (9 iulie 1939), conferința „Scilla și Caribda" reunește legendă și istorie într-o expunere coerentă și instructivă. Compararea anafoarelor (bulboanelor, vârtejurilor, sorburilor) Messinei cu cele de la Tulcea trebuie să fi fost gustată de auditoriu.

O primă etapă a voiajului în jurul Mării Mediterane se încheia la Palermo ; fuseseră străbătute 1 200 Mm, din care 40% (478 Mm) cu pânze. În cele trei zile petrecute în portul sicilian (11—14 august 1939), primirea era protocolară. Un detaliu reținut în jurnalul de bord devine semnificativ din perspectiva preocupărilor de-a lungul analizei efectuate în acest studiu ; la intrarea în Palermo, stătea scris cu litere mari negre : «Dacă pentru alții Mediterana este „drumul nostru", pentru noi este „viața noastră"»[174] — o expresie condensată a rivalității italo-britanice în Marea Mediterană.

De la Palermo, străbătând 460 Mm, din care 190 cu vele (47%), nava-școală ancorează la Toulon [175]. Primirea este mai caldă, sejurul mai instructiv. Românii sunt invitați să viziteze cuirasatul „Provence" și clubul sportiv al marinei franceze ; învață din manevrele flotei de război franceze la Toulon ; vizitează Coasta de Azur și Muzeul de oceanografie din Monaco. Jurnalul de bord este marcat de impresiile unei alianțe care își va dovedi ineficiența totală peste un an de zile. Ceea ce pentru cei de pe „Mircea" era viitor imediat, încărcat cu speranțe și neliniști, pentru noi este trecut, este istorie. După trei zile petrecute la Toulon, alte trei zile pentru străbaterea celor 326 Mm, din care 50% cu vele (163) ; era distanța până în Insulele Baleare, la Palma de Mallorca. Nava „Mircea" ajunge neanunțată ; spaniolii așteptau o navă argentiniană. Cu toate acestea, românii erau încântați de primirea călduroasă și de experiențele avute în Insulele Baleare, unde se văd urmele războiului fratricid (18 iulie 1936 — 28 martie 1939) care adusese moartea unui milion de oameni și mari distrugeri materiale ; peste 200 de orașe sunt atât de afectate, încât regimul lui Franco trebuie „să le adopte", adică să preia refacerea lor ; peste 200.000 de locuințe transformate în ruine ; 1/3 din șeptel distrus : rețelele de transport și materialul feroviar afectate în proporție de 2/3 [177]. Cei de pe nava-școală „Mircea" văd, pe lângă urmele războiului civil, mijind speranțele puse în generalul Franco ; iau act de convingerea multora că angrenarea într-un nou război ar fi „o calami-

---

[174] „Si per altri Mediterana e nua via, per noi e nostra vita", *(ibidem)*.

[175] *Ibidem*, nr. 4, aprilie 1940, p. 99—102 ; nr. 5, mai 1940, p. 148—150.

[176] *Ibidem*, nr. 6, iunie 1940, p. 196—198.

[177] Arthur Conte. *op. cit.*, p. 216—217.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tate" [178]. De la Palma până la Gibraltar au fost străbătute 516 Mm, din care 218 (42%) cu vele. Zilele petrecute pe acest traseu (26 iulie — 31 august 1939) au fost agrementate cu expuneri asupra istoriei portului Toulon, asupra bătăliei de la Minorca (mai 1756) și asupra faptelor unor mari navigatori ai timpurilor uitate [179]. Mai ales experiențele avute la Gibraltar și relațiile cu cei din marina regală britanică determinau pe căpitanul August Roman să sugereze o intensificare a propagandei despre țară în străinătate.

Ultima etapă a marșului de instrucție despre care avem informații cuprinde distanța Gibraltar-Alger și sejurul la Alger [180]. Nava străbătea 446 Mm, din care numai 5% (23 Mm) cu vele. În perioada 5—8 august 1939, nava a stat ancorată la Alger. Amiralul Richard, din Marina Republicii Franceze, a fost o gazdă apreciată, mai ales că activase în România și la Istanbul și găsea mai ușor puncte comune cu oaspeții.

Nu mai dispunem de informații privind voiajul navei-școală după data de 8 august 1939. Știm numai că a fost scurtată călătoria față de planul inițial. Presupunerea că tensiunile și neliniștile acumulate de-a lungul tratativelor tripartite de la Moscova și în preajma semnării tratatului Ribbentrop-Molotov (23 august 1939) au putut grăbi întoarcerea navei românești în apele naționale pare plauzibilă. O experiență românească cu multiple efecte binefăcătoare sfârșea brusc ; nu era singura. Războiul va impune cunoașterii și schimburilor de experiență alte priorități și alte ritmuri. Este suficient să amintim că, în 1938, durata studiilor în Școala navală era de unu la doi ani, în funcție de specialitate ; din 1940, durata cursurilor se reduce la patru luni... [181].

Am considerat utilă înscrierea acestei misiuni în capitolul consacrat celor de reprezentare ale Marinei Regale. La Ziua Marinei (15 august 1939) [182], atrage atenția sublinierea rolului marinei în *apărarea națională, a prestigiului României* și *a expansiunii ei comerciale*. Voiajul navei-școală în jurul Mării Mediterane era menit să constituie un început de răspuns în fața acestor nevoi ale României.

Contextul geopolitic se modifică sever prin semnarea Pactului Ribbentrop-Molotov la 23 august 1939. Un document de epocă sugerează complexitatea poziției României. Doar câteza zile după realizarea pactului de neagresiune, ministrul de Externe al României, Grigore Gafencu, scria legațiilor din Berlin și Roma : „În împrejurările de azi, România privește desfășurarea evenimentelor cu liniște și sânge rece. Angajamentele ei nu o obligă să intre *într-un război al marilor puteri* (subl. ns.), atâta vreme cât hotarele și independența ei nu sunt amenințate..." [183]. Amenințările asupra hotarelor și independenței n-au întârziat ; neutra-

[178] „Marea Noastră", an IX, nr. 6, iunie 1940, p. 196—198.

[179] *Ibidem*, nr. 7—8, iulie—august 1940, p. 233—235 ; nr. 9, septembrie 1940, p. 273—74 ; nr. 11—12, noiembrie—decembrie, 1940, p. 342—343, *ibidem*, an X, nr. 1—3, ianuarie—martie 1941, p. 17—18 ; nr. 4—5, aprilie—mai 1941, p. 68—69.

[180] *Ibidem*, nr. 6—8, iulie—august 1941, p. 108—109 ; nr. 9—10, septembrie—octombrie 1941, p. 184—185.

[181] *Tradiții navale...*, p. 242 și urm.

[182] „Marea Noastră", an VIII, nr. 9, septembrie 1939, p. 227 și urm.

[183] Arh. M.A.E., Fond 71, 1920—1914, Italia. Relații cu România, 199, vol. 66, p. 102, (tel. nr. 53 905/28 august 1939).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

litatea a devenit curând imposibilă. Alunecarea Europei și a lumii în război a însemnat un veritabil dezastru pentru țările mici, inclusiv pentru România. Din perspectiva analizei noastre, războiul marilor puteri ia și ipostaza unuia care a blocat posibilitatea articulării și realizării unei politici navale românești — un aspect al consolidării unității naționale.

Așadar, analiza efectuată sub titlul *Contribuții la istoria marinei militare românești (1919—1939)* este, de fapt, una a politicii navale în perioada de referință. Structura acestei analize are logica ei internă. Am pornit de la starea dotării marinei militare în 1939 și am folosit aceasta ca pretext pentru analiza diferitelor programe navale ; am pus această analiză a programelor navale sub incidența a doi vectori : disponibilitățile financiare interne insuficiente, de regulă, în fața solicitărilor acestei arme scumpe și contextul geopolitic — rezultat al alianțelor prin care România năzuiește la conservarea patrimoniului național și la conviețuirea armonioasă cu celelalte state.

Capitolul privind misiunile de reprezentare pune în evidență importanța marinei militare, locul României între puterile navale și recuperează, cu mijloacele istoricului, din atmosfera epocii supusă analizei.

„Afacerea de onoare" a viceamiralului C. Niculescu-Rizea are locul ei bine definit în această structură și nu se rezumă la acela de pretext pentru a recupera aspecte pitorești, ci mai curând de mijloc pentru a dobândi „înălțimea" necesară sesizării legăturilor dintre programele navale, în evoluția lor, misiunile de reprezentare și starea marinei militare în 1939.

Am introdus noi documente în circuitul științific și am încercat o nouă racordare la context a celor cunoscute. Frecventarea temeinică a contribuțiilor anterioare — o realitate —, folosirea asiduă a presei care dezbate problemele acestei arme și documentele inedite depistate în arhivele românești și străine năzuiesc la o viziune echilibrată a locului marinei militare, între celelalte arme, în sistemul național de apărare și al corelării acestui loc cu lungimea frontierei românești de apărat pe apă într-un context geopolitic mobil.

Analiza efectuată sub titlul de mai sus tinde să fie și o demonstrație a ideii, afirmată în altă parte [184], că, după marele război din 1914—1918, România a continuat să se afle în fața recunoașterii unității naționale.

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE ROMANIAN NAVY (1919—1939)

SUMMARY

The author analyses the Romanian Naval policy between the World Wars, which materialised in the naval programms debated in the vears 1921, 1924—25, 1928—29, 1934—35, and 1939.

The bad state of the Romanian Navy in 1939 imposes the analyses of the factors which influenced the inefficiency of thase programmes.

From among these factors the author considers the insufficiency of financial resourcess as being the most important. The author notices paradoxical aspects of the Romanian Navy in the interwan period. On the one hand, The Navy appears,

[184] I. Ciuperceă, *Romania Facing Recognition..., passim.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

as a necessary weapon in order to defend 1500 km of water frontier (of which 400 km at the Black Sea and 1100 km along the Danube and other rivers). On the other hand, the Romanian economy performance cannot provide enough financial resources so that the Navy, like the air force, is considered to be an expensive weappon in Romania too.

The author's analyses takes into account the geopolitical context as well as Romania's key position at the Danube's Mouths and the Black Sea.

A section of this analyses deals with the Roayal Navy's missions of representation abroad. There were a few significant moments when the Romanian Navy was represented : the coronation of George VI as the King of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland (in May 1937) ; the wedding of the Prince Paul of Greece (in January 1938) ; the funeral of the Turkish president Kemal Atatürk (n. November 1938) ; the tour of the Mediteranean Sea organised by the school-ship „Mircea" (June — August 1939) was included in this section as well.

This part of the analyses is intended to give a glimpse of Romania's place in the world naval hierarchy and its geostrategic position the great naval powers are interested in.

The conclusions of the analyses relies on the Romanian and foreign recorde kept in Romanian and American archives (Hoover Institution on War, Revolution Revolution and Peace — Palo Alto, California and U. S. Archives — Washington D. C.) ; they relies on the information gathend from journals of the Romanian Navy and the Mercantile Marine like : "Marea Noastră" ["Our Sea"], „Buletinul Marinei" [„Navy Bulletin"] ; „Revista Marinei" [„Navy Review"], „Orizontul Maritim" [„Maritime Horizon"] etc.

The analysis made under the title *Contributions to the History of the Romanian Navy (1919—1939)* has been intended to consider the Romanian Navy history as an important aspect of the history of Romanian effort to strengthen the national unity within a rathter unstable geopolitical context.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GHEORGHE ONIŞORU

PRELIMINARII POLITICE LA 6 MARTIE 1945. ACTIVITATEA GUVERNULUI RĂDESCU

Intrarea în coaliţia Naţiunilor Unite, în urma actului de la 23 august 1944, n-a pus capăt tragediei începute în vara anului 1940. Ţara a fost invadată de Armata Roşie care, sub privirile îngăduitoare ale anglo-americanilor, a instaurat un regim de ocupaţie. Semnarea Convenţiei de armistiţiu şi inserarea în aceasta a prevederii că autoritatea supremă în România este Comisia Aliată de Control (Sovietică), dar, mai ales, „târgul" Churchill-Stalin din 9 octombrie 1944, creau premizele apariţiei unei dictaturi de esenţă stalinistă. Aversiunea deschisă a majorităţii populaţiei faţă de regimul sovietic a nuanţat etapele acaparării puterii politice de către extrema stângă.

Sarcina de a guverna România era dificilă. Autoritatea centrală nu controla întregul teritoriu, în Moldova fiind lărgit chiar ecartamentul liniilor ferate după modelul rusesc, iar în Ardealul de Nord administraţia românească a fost retrasă după 13 noiembrie 1944. În plus, starea de război genera condiţii ideale pescuitorilor în ape tulburi. Implicarea deschisă a Armatei Roşii trebuie, evident, subliniată. Aşa s-a ajuns ca, în doar câteva săptămâni, comuniştii să pătrundă în forţă în aparatele prefecturilor şi primăriilor, în structura jandarmeriei şi poliţiei [1]. Partea vizibilă a aisbergului a fost Frontul Naţional Democrat [2], o alianţă având la bază colaborarea dintre Partidul Comunist din România, Partidul Social Democrat, Frontul Plugarilor şi alte „organizaţii patriotice". În preajma lui 6 martie 1945 au fost atrase şi dizidenţele iniţiate de Gheorghe Tătărăscu şi Anton Alexandrescu.

Dificultăţile multiple l-au determinat pe rege să-l însărcineze, la 25 octombrie 1944, pe generalul Nicolae Rădescu cu formarea unei echipe ministeriale. Acesta (născut în Oltenia în 1876) era militar de carieră, dar pentru că intrase în conflict cu mareşalul Ion Antonescu a fost trecut în rezervă. Abia la 15 octombrie 1944 el a fost rechemat cu gra-

---

[1] Un raport al organizaţiei judeţene Iaşi a Partidului Social-Democrat, pentru perioada octombrie—noiembrie 1944 consemnează că „tovarăşii P.C.-işti, favorizaţi de împrejurări şi de conjunctura favorabilă au organizat administraţia publică, plasându-şi unanim oamenii lor dintre care cei mai mulţi de nouă proveniență. Lumea încă nedumerită [...[atrasă de mirajul mitingurilor P.C.-ului, a răspuns cu greu chemării noastre..." (Arhivele Statului Iaşi, fond Comitetul Judeţean Iaşi — P.S.D., dosar 14, f. 46—47).

[2] Vezi Gheorghe Onişoru, *P.C.R. — Evoluţia programului şi practica guvernării, 1944—1947*, în AIIX, tom XXIX/1992, p. 220—222.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dul de general de corp de armată și numit șef al Marelui Stat Major [3]. După mai multe zile de consultări, guvernul a fost constituit tot de generalul Constantin Sănătescu, Rădescu rămânând la conducerea armatei. Dar, cum nici acest Cabinet n-a avut o viață prea lungă, la sfârșitul lui decembrie criza a reizbucnit.

Principala nemulțumire a Frontului Național Democrat provenea din faptul că nu primise portofoliile de interne și război, considerate strategice. Cum demisia guvernului Sănătescu era aproape, liderii politici au început să poarte discuții asupra unei formule acceptabile pentru depășirea impasului. S-a remarcat implicarea șefilor Partidului Național Țărănesc (Iuliu Maniu), Partidului Național Liberal (Dinu Brătianu) și Partidului Social Democrat (Constantin Titel Petrescu), dar și a dr. Nicolae Lupu, exponent al aripii stângi țărăniste. La 2 decembrie, primul ministru și-a prezentat demisia. Apoi, regele a primit succesiv pe Dinu Brătianu, Lucrețiu Pătrășcanu, Titel Petrescu, Iuliu Maniu și generalul Nicolae Rădescu [4]. A doua zi, a fost acordată o audiență de două ore și lui Nicolae Lupu. Totuși, mandatul a fost încredințat, încă din seara de 2 decembrie, șefului Marelui Stat Major.

Noul guvern și-a inceput activitatea la 6 decembrie [5]. Privit prin prisma structurii sale, el poate fi considerat ca un eșec pentru Frontul Național Democrat, care nu obținea nici unul din cele două ministere revendicate. Internele erau preluate de primul ministru, iar generalul de corp de armată Ion Negulescu devenea titular la Ministerul de Război, deși comuniștii l-au propus pe generalul Constantin Vasiliu-Rășcanu. Portofoliul de externe revenea tot lui Constantin Vișoianu, iar Petru Groza păstra vicepreședința Consiliului de Miniștri. Comisia Aliată de Control a acceptat această formulă, iar Andrei Ianuarevici Vâșinski (colaborator apropiat al lui Molotov și fost acuzator public în timpul marii terori) l-a asigurat pe rege că țara sa nu este interesată în comunizarea României. De altfel, Donald F. Stevenson (reprezentantul britanic în Comisia Aliată de Control) socotea instalarea noului Cabinet ca pe o

---

[3] „Monitorul Oficial", partea I, nr. 242, 19 octombrie 1944, p. 6 746.

[4] „Dreptatea", 4 decembrie 1944; Constantin Sănătescu, *Jurnal*, București, 1993, p. 182; Arhivele Statului București, fond Ministerul Propagandei Naționale, buletine, dosar 257, f. 39.

[5] Vezi „Monitorul Oficial", partea I, nr. 283 bis, 6 decembrie 1944, p. 7 937; Arhivele Statului București, fond Casa Regală Mihai, dosar 56/1945, f. 12—13. Iată componența guvernului: general de corp de armată adj. Nicolae Rădescu (președintele Consiliului de Miniștri și ministru de interne), Petru Groza (vicepreședinte), Lucrețiu Pătrășcanu (justiție), Constantin Vișoianu (externe), Ghiță Popp (culte și arte), Bebe Brătianu (producția de război), Mihail Romniceanu (finanțe), prof. dr. D. Danielopol (sănătate și asistență socială), Aurel Leucuția (economie națională), Ion Hudiță (agricultură și domenii), Ștefan Voitec (educație națională), Lotar Rădăceanu (muncă), Gheorghe Nicolau (asigurări sociale), Gheorghe Gheorghiu-Dej (comunicații), Virgil Solomon (lucrări publice), Gheorghe Fotino (cooperație), Gheorghe Vlădescu-Răcoasa (minorități), generalul Ion Negulescu (război); subsecretari de stat erau Sabin Manuilă și Lucian Burchi (la Președinția Consiliului de Miniștri), generalul Virgil Stănescu, D. Nistor și Teohari Georgescu (la Ministerul Afacerilor Interne), generalul D. Petrescu (armata de uscat), contraamiralul Roman August (marină), general Gheorghe Vasiliu (aviație), Emil Ghilezan (finanțe), Victor Papacostea și D. Căpățîneanu (educație națională), C. Zamfirescu (producția de război), Romulus Zăroni (agricultură și domenii), Tudor Ionescu (economie națională), Mihail Răutu (comunicații).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

victorie a forţelor ne-comuniste [6], deşi omologul său american, Burton Berry, nu era la fel de optimist.

Primele declaraţii ale lui Nicolae Rădescu, în calitate de preşedinte al executivului, au relevat faptul că era ancorat în realitate, dar şi că era decis să nu mai tolereze nerespectarea legalităţii. Astfel, el arăta că doreşte în primul rând să promoveze relaţii amicale cu Uniunea Sovietică şi să îndeplinească scrupulos armistiţiul [7]. La 10 decembrie el a vorbit şi la radio, recomandând populaţiei calm şi ordine, anunţând că va lua măsuri contra „provocatorilor de desordine şi [...] teroriştilor" [8]. Rădescu a precizat că dacă aceştia nu-şi revizuiesc poziţiile, ţara nu mai putea fi scăpată de anarhie.

Poziţia premierului provenea din receptarea stării generale a României. Incidentele dintre populaţia civilă şi grupuri de soldaţi sovietici, deşi în scădere, atât numeric cât şi ca grad de periculozitate, continuau. Până în ianuarie 1945 numai în evidenţa Preşedinţiei Consiliului de Miniştri se aflau peste 1 500 de cazuri grave : omoruri, violuri, jafuri, tâlhării, rechiziţii, abuzuri, confiscări de maşini aparţinând Ministerului Afacerilor Interne, dezarmarea de ofiţeri şi jandarmi [9]. Lor li s-au adăugat şi alte nemulţumiri majore. De exemplu, la 4 decembrie, Biroul Contrainformaţii, secţia a II-a, a Marelui Stat Major raporta că, în contradicţie cu legile ţării, soldaţii din divizia „Tudor Vladimirescu", „au calitatea de voluntari în Armata Sovietică. În consecinţă ei sunt supuşi legilor şi regulamentelor armatei sovietice, care este singura în drept a-i cerceta, judeca şi sancţiona pentru orice fel de infracţiuni ar săvârşi, în România, U.R.S.S. sau chiar teritoriile ocupate" [10].

Raporturile cu minorităţile, în special maghiarii şi evreii, tensionau la rândul lor, situaţia. Regionala Sibiu transmitea la Ministerul de Interne că la problema Ardealului de Nord se adăuga starea „de popor privilegiat ce se creează maghiarilor cu care suntem în război" [11]. Din judeţul Botoşani se semnala, la 5 decembrie, că ţăranii „sunt umiliţi pentru că sunt conduşi de evrei. Aceştia sunt stăpâni pe judeţ. Delegaţii lor controlează, impun amenzi, ridică oameni la corvezi. Sunt asupriţi : nu există decât legile hotărâte de comitetele evreieşti din Capitala judeţu-

---

[6] Paul D. Quinlan, *Clash over Romania. British and American Policies towards Romania : 1938—1947*, Los Angeles, 1977, p. 120. Interesant este şi comentariul agenţiei germane D.N.B.—Interinf, din 8 decembrie, ora 12, preluat de Rador : „... generalul Rădescu va asuma, de asemenea, şi funcţia de ministru de interne. În România, unde postul de ministru de interne a fost socotit întotdeauna cel mai important după acela de prim-ministru, el a fost condus foarte adesea, în vremuri critice, de primul ministru. Acest lucru reprezintă pentru cel ce asumă cele două funcţii o uzură mai rapidă, astfel încât poziţia lui Rădescu apare şi mai ameninţată faţă de creditorii sovietici. Se pune întrebarea cât timp mai poate Rădescu să îndeplinească cele două funcţii şi mai cu seamă cât timp va mai putea să amâne ţelul final al tuturor pretenţiilor bolşevice, care caută o schimbare completă a situaţiei politice a ţării", Arhivele Statului Bucureşti, fond Ministerul Propagandei Naţionale, buletine, dosar 257, f. 122.

[7] Ibidem, f. 131.

[8] Ibidem, dosar 259, f. 20.

[9] Idem, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, cabinetul militar Sănătescu—Rădescu, dosar 1 881, f. 1—82.

[10] Ibidem, dosar 1 913, f. 31.

[11] Idem, fond Ministerul de Interne, dosar 46/1946, f. 53.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui. Țăranul nu are nici un mijloc de apărare. Se supune așteptând vremuri mai bune" [12].

În aceste condiții, confruntat cu tendințele anarhiste, dirijate în scopuri bine definite de ruși, guvernul Rădescu a încercat să pună ordine în țară. Dezideratul era greu de îndeplinit, căci întreaga acțiune a Frontului Național Democrat — după cum se va dovedi în scurt timp — urmărea să demonstreze că executivul nu era capabil să stăpânească situația. Totuși, premierul a depus eforturi serioase pentru a îndeplini clauzele armistițiului și a proba bunele intenții față de Uniunea Sovietică.

Una din cele mai grave acuzații ce i s-au adus, la sfârșitul lui februarie 1945, a fost aceea că n-a acționat contra „hitleriștilor și fasciștilor". Dar, se uita deliberat că, la 21 ianuarie 1945, fuseseră promulgate legile nr. 50 și 51 pentru urmărirea și pedepsirea criminalilor de război și a celor vinovați de dezastrul țării [13]. Prin aceste acte legislative erau definiți criminalii și profitorii de război, după câteva zile Consiliul de Miniștri hotărând deferirea către acuzatorii publici a 89 de persoane învinuite de crime de război și a 65 de vinovați pentru dezastrul țării [14]. În prima categorie se găseau Ion Antonescu, Mihai Antonescu, generalul Constantin Pantazi, Gheorghe Alexianu, Eugen Cristescu, colonelul Mircea Elefteresc, Horia Sima, iar în cea de-a doua figurau, în plus, Ion Gigurtu, Mihail Manoilescu, Valer Pop, generalul Constantin Petrovicescu, Mihail Sturdza, Nichifor Crainic, Constantin Papanace, Gheorghe A. Cuza, generalul Ion Gheorghe, Pamfil Șeicaru, Traian Herseni, Ștefan Palaghiță, I. Al. Brătescu-Voinești, generalul Gheorghe Jienescu, Veturia Goga și Maria Antonescu.

O altă chestiune care agita spiritele era cea a pamântului, pentru soluționarea ei fiind constituită Comisia pentru reforma agrară, care și-a început activitatea încă din decembrie 1944 [15]. Deși în privința necesității unei noi legi de împroprietărire exista aproape un consens, legea era percepută și ca un excelent prilej propagandistic. În ședința Comisiei din 17 decembrie chiar secretarul Uniunii Sindicatelor Agricole, N. Mareș, a declarat că moșierii nu obiectează împotriva exproprierii „dacă ea se va face în interesul țării". Reprezentantul Partidului Național Țărănesc, Vasile Serdici, a supralicitat chiar, cerând să se exproprieze de la 10 ha (suprafața asupra căreia se căzuse de acord era de 50 ha, ea fiind specificată atât în platforma F.N.D., cât și în programul P.N.Ț. din octombrie) în cazul fermelor care n-au îndeplinit o funcție socială [16]. Deși finalmente a eșuat, activitatea Comisiei a consemnat și unele rezultate concrete, cum ar fi depunerea proiectului P.N.Ț. pentru

[12] Idem, fond Ministerul de Interne, Direcția Administrației de Stat, dosar 1/1945, f. 3.

[13] Vezi textele legilor nr. 50 și 51 în „Monitorul Oficial", partea I, nr. 17, 21, ianuarie 1945, p. 415—419.

[14] Idem, nr. 38, 16 februarie 1945, p. 1 105—1 107.

[15] Vezi, pe larg, Dumitru Șandru, *Comuniștii, țăranii și marii proprietari funciari din România în lunile premergătoare legiferării reformei agrare din 1945*, în *AIIX*, tom. XXX/1993, p. 363—386.

[16] Arhivele Statului București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, cabinetul militar Sănătescu—Rădescu, dosar 1940, f. 92.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reformă agrară, la 10 februarie 1945 [17]. La aceeași dată, Frontul Plugarilor apela deja la „calea revoluționară", cerând țăranilor să treacă singuri la împărțirea terenurilor [18], în scopul destabilizării complete a situației. Doar Dinu Brătianu avea o altă opțiune, declarând că Partidul Național Liberal nu găsește oportună reforma agrară, ceea ce l-a îndemnat pe ministrul agriculturii și domeniilor, Ion Hudiță (P.N.Ț.), să comenteze că liberalii erau singurii care se împotriveau împroprietăririi [19].

Dintre celelalte măsuri ale guvernului semnalăm decretul-lege din 11 ianuarie privind instituirea Comisiilor pentru punerea provizorie sub pază și trierea membrilor și simpatizanților fostei mișcări legionare [20]. Acestea luau ființă pe lângă Prefectura Poliției Capitalei și centrele din orașele reședință, iar cei supuși controlului puteau fi reținuți numai două luni, după care cei nevinovați erau eliberați. De asemenea, legea nr. 52 poate fi circumscrisă operei guvernului de a stăvili anarhia. Ea reglementa situația sindicatelor profesionale [21], precizându-se că numărul minim pentru înființarea unui sindicat era de 15 persoane, dar și că nimeni nu putea fi constrâns să se înscrie.

La 10 februarie 1945, prin legea nr. 91 a fost înființată Casa de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice (C.A.S.B.I.) [22]. Pusă sub tutela Ministerului Finanțelor, aceasta administra bunurile mobile și imobile aparținând statului sau persoanelor din Germania și Ungaria (art. 2). Conducerea era asigurată de un Consiliu format dintr-un președinte și șase membri. Pe lângă Comisia Română pentru Aplicarea Armistițiului a fost creat Secretariatului General pentru Restituirea Bunurilor luate de pe Teritoriul U.R.S.S. (legea nr. 126) [23]. Scopul său era să grăbească satisfacerea pretențiilor Moscovei și să demonstreze bunăvoința guvernului român.

În vederea executivului s-au aflat, pe lângă aceste acte legislative de primă importanță și alte obiective vizând stoparea prăbușirii nivelului de trai. La 26 ianuarie 1945 a fost adoptată o lege de reglementare prin care s-a urmărit eliminarea cumpărătorilor speculanți și introducerea colectorilor oficiali, reglementarea și controlul transporturilor de cereale, inventarierea disponibilităților existente în fiecare județ și întocmirea unui plan general de aprovizionare, atât pentru populația civilă, cât și pentru îndeplinirea armistițiului [24].

Întregul efort al guvernului, disponibilitatea de a coopera cu rușii și Frontul Național Democrat, s-a dovedit a fi în zadar atunci când Stalin a hotărât că a sosit timpul să impună României un Cabinet obedient. În ultima zi a anului 1944 o delegație condusă de ministrul comunicațiilor Gheorghe Gheorghiu-Dej (însoțit de Aurel Dănescu și C. Păunescu)

---

[17] Proiectul prevedea exproprierea de la 50 ha la șes, 30 ha la deal și munte: Partidul Național Țărănesc, *Proiect de lege pentru expropriere și împroprietărire. Lupta P.N.T. pentru reformele agrare*, București, 1945, p. 5.

[18] Se cerea exproprierea de la 50 ha. „Frontul Plugarilor", 10 februarie 1945.

[19] „Timpul", 5 februarie 1945.

[20] „Monitorul Oficial", partea I, nr. 8, 11 ianuarie 1945, p. 144.

[21] Idem, nr. 17, 21 ianuarie 1945, p. 419—423.

[22] Idem, nr. 33, 10 februarie 1945, p. 941—943.

[23] Idem, nr. 45, 24 februarie 1945, p. 1 433.

[24] Vezi, *Problema aprovizionărilor în România. 23 august 1944 — 23 august 1945*, București, 1945, p. 5—6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

căreia i s-a adăugat și Ana Pauker a plecat la Moscova. Aici a stat până la 12 ianuarie, interval în care cei doi lideri comuniști au primit instrucțiuni în vederea preluării puterii [25]. La întoarcerea în țară, Gheorghiu-Dej a ținut să sublinieze dorința Uniunii Sovietice ca România să devină un stat puternic, dar că „totul va depinde de gradul de sinceritate al democratizării noastre" [26]. Adică, cu alte cuvinte, la București trebuia instalat un guvern supus Moscovei.

Lansarea programului de guvernare al Frontului Național Democrat, la 29 ianuarie 1945, nu a surprins, deci, decât pe neavizați. Noul document, ce adapta platforma din septembrie, cuprindea 10 puncte, cu formulări generale, de suprafață [27]. De menționat doar că se cerea reformă agrară imediată, în vederea câștigării adeziunii țărănimii, care constituia majoritatea populației. În schimb, s-a renunțat la expunerea problemelor prin prisma teoriei marxiste, după cum recunoștea liderul comunist Petre Constantinescu-Iași, la un miting desfășurat la Giurgiu : „În întreg programul F.N.D. nu există revendicări socialisto-comuniste, ci numai democratico-naționaliste" [28].

Soluția guvernului F.N.D. era prezentată ca o baghetă magică cu care toate greutățile puteau fi depășite. Regele era literalmente bombardat cu telegrame care-i cereau, „în numele poporului", un nou Cabinet, Simptomatică, pentru a lua un singur exemplu, ni se pare depeșa expediată de prefecții din Moldova și Bucovina de Sud (instalați, cei mai mulți, de autoritățile militare sovietice), în urma unei conferințe desfășurate la Iași, la 15—16 februarie [29]. După expunerea stării jalnice din această parte a țării, a faptului că bântuia foametea, tifosul exantematic, șomajul, că lipseau semințele, mașinile și uneltele agricole, vitele, era găsită „soluția" : reforma agrară și guvernul F.N.D. Toate atacurile îndreptate împotriva lui Rădescu se bazau pe suportul sovietic și pe cel al celebrelor echipe de șoc înarmate, cu un efectiv ce se ridica la câteva zeci de mii de membri [30], însărcinați să „spargă" adunările opozanților, să producă panică și teroare, să demonstreze cu fiecare prilej că în România domnește haosul.

Pentru contrabalansarea situației, generalul Rădescu s-a decis să renunțe la formulele politicianiste și să convoace populația Capitalei la sala „Scala" pentru 11 februarie, având astfel putința să înfățișeze starea reală a țării și motivele care o generau. Dar, cum propagandiștii F.N.D.-iști au ocupat „Scala" încă din noaptea de 10/11 februarie, pre-

[25] Arhivele Statului București, fond Ministerul Propagandei Naționale, informații, dosar 945, f. 155—156 ; H. L. Roberts, *Rumania : Political Problems of An Agrarian State*, Archon Books, 1969, p. 262.

[26] Arhivele Statului București, *loc. cit.*, dosar 945, f. 171.

[27] *23 August 1944. Documente*, București, 1984, vol. III, doc. 1 123.

[28] „Timpul", 31 ianuarie 1945.

[29] Arhivele Statului București, fond Casa Regală, Mihai, dosar 30/1945, f. 65—67. Telegrama era semnată de prefecții de Iași (Vasile Alexiu), Rădăuți (Donisie Palămariu), Bacău, (Dionisie Ionescu), Dorohoi (Alexandru Faliboga), Câmpulung, (dr. Aurel Hutu), Suceava (Manolache), Botoșani (Vasile Vieru), Roman (Herșcovici) și Fălciu (I. Florescu).

[30] Nicolae Penescu, ministru de interne național-țărănist în cel de-al doilea guvern Sănătescu, estimează că în echipele de șoc erau înrolați circa 70 000 de membri. Nicolas Penesco, *La Roumanie de la démocratie au totalitarisme. 1938—1948*, S.E.R.C., 1981, p. 110.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mierul a ales o soluţie de ultim moment, mutându-se la „Aro“ [31]. După ce a enunţat priorităţile guvernului (continuarea războiului, îndeplinirea clauzelor armistiţiului şi păstrarea ordinii), Rădescu a cerut sindicatelor să se ocupe de muncă, nu de politică, De asemenea, pronunţându-se în chestiunea agrară, el a demonstrat că o reformă — în condiţiile în care doar 1/3 din pământuri erau însămânţate, când plana pericolul foametei, iar soldaţii, primii îndreptăţiţi să primească pământ, erau pe front — era prematură. „Concluzia firească este deci că reforma agrară nu poate şi nu trebuie să fie îndeplinită decât după încetarea războiului“.

A doua zi, generalul Nicolae Rădescu a luat cuvântul şi la radio, evocând condiţiile în care a ajuns la sala „Aro“. După obişnuitul expozeu politic a cerut — a câta oară ?! — păstrarea ordinii şi a legalităţii. Mai mult, el a ţinut să lanseze un avertisment celor care credeau în propaganda F.N.D.-istă : „să nu vă lăsaţi amăgiţi de unii, a căror coadă de topor aţi ajunge, şi să vă vedeţi cu stăruinţă de lucru, ceea ce este de covârşitoare importanţă în vremea de faţă“ [32]. Ca o reacţie la această sfidare din partea şefului guvernului, Frontul Naţional Democrat a organizat, la 13 februarie, un miting în Piaţa Naţiunii din Bucureşti, la care Rădescu a fost atacat în termeni violenţi, folosindu-se apelative gen *derbedei, fascişti, sabotori* [33]. Discursul principal a aparţinut lui Gheorghe Gheorghiu-Dej.

Din acest moment, devenea tot mai evident că nu mai există cale de împăcare între Nicolae Rădescu şi partidele de stânga. Primul ministru, uzând de faptul că deţinea internele, în condiţiile în care armata era tot mai mult pusă în imposibilitate de a-l ajuta, a încercat să organizeze trupele de poliţie şi jandarmi, Principalul obiectiv era stoparea schimbărilor abuzive de primari şi prefecţi, ca şi a amestecului Frontului Naţional Democrat în problemele administrative. Astfel, a fost emis, la 14 februarie, un ordin al Ministerului de Interne [34], ce prevedea ca „întotdeauna la acţiuni de forţă să se răspundă cu forţă“. De asemenea, în aceeaşi zi, jandarmeria, primea instrucţiuni în acelaşi sens : „Urmare la ordinul telefonic nr. 1840 din 14 februarie 1945 al Inspectoratului General al Jandarmeriei Stat Major şi conform ordinului M.A.I. 31.252/1945.

De la primirea prezentului ordin veţi lua măsuri ca ori de câte ori se vor mai ivi cazuri (în) care se încearcă schimbarea cu forţa a autorităţilor, prefecţi, primari etc. să se răspundă prin forţă, promt şi fără ezitări...“ [35]

Măsurile luate de Rădescu se bazau, în parte, şi pe termenii „Declaraţiei privind Europa eliberată“, adoptată la Conferinţa de la Yalta (4—11

---

[31] Vezi, *23 August...*, vol. IV, doc. 1 165.

[32] Arhivele Statului Bucureşti, *loc. cit.*, dosar 945, f. 284—285 ; „Universul“, 14 februarie 1945.

[33] *23 August...*, vol. IV, doc. 1 169 ; „Frontul Plugarilor“, 16 februarie 1945, anunţa că la adunare au participat circa 500 000 de oameni, cifră, evident, exagerată.

[34] *Apud 6 martie 1945. Masele populare — forţa hotărâtoare în instaurarea puterii revoluţionar-democrate a muncitorilor şi ţăranilor*, Bucureşti, 1982, p. 233.

[35] Ordinul era semnat de generalul Anton, şeful Inspectoratului General al Jandarmeriei, Arhivele Statului Iaşi, fond Chestura de Poliţie Iaşi, dosar 211/1945, f. 28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

februarie 1945). Primul ministru credea sincer că anglo-americanii vor stopa abuzurile sovieticilor, neştiind de înţelegerile anterioare dintre Marile Puteri. Adevărul era perceput doar de comunişti, care primiseră instrucţiunile necesare în timpul vizitei lui Gheorghiu-Dej şi Ana Pauker la Moscova. De altfel, astfel poate fi interpretat şi Comunicatul Frontului Naţional Democrat din 15 februarie [36], care aprecia că documentele de la Yalta au dat o lovitură nimicitoare „reacţionarilor" Maniu, Brătianu şi Rădescu.

Pe acest fond s-a produs escaladarea tensiunii, ajungându-se la schimburi de focuri, ca în celebrul caz de la „Malaxa", din 20 februarie [37]. Încercând să aplaneze conflictul, Donald F. Stevenson şi Cortland van R. Schuyler, au apelat la generalul Vinogradov, omologul lor sovietic din Comisia Aliată de Control, cerându-i să intervină pentru evitarea unui război civil în România. De altfel, această temă revine frecvent în ultima decadă a lunii februarie. Generalul Rădescu se arăta decis să meargă până la această soluţie extremă pentru a restabili ordinea, în timp ce Gheorghiu-Dej declara în şedinţa guvernului din 21 februarie că va împiedica conflictul prin orice mijloace [38]. La rândul său, Schuyler nota în jurnal, tot la 21 februarie, după o discuţie cu Vinogradov că „am părăsit întâlnirea convins că nimic nu mai putea fi făcut" [39].

Starea belicoasă, ce confirma aceste luări de poziţie, era amplificată de determinarea părţilor. Astfel, Frontul Naţional Democrat dădea un comunicat prin care-şi asuma, din nou, responsabilitatea guvernării [40]. La rândul său, Rădescu ordona prefecţilor să reamintească tuturor preturilor din subordine şi jandarmilor să nu mai permită „bandelor de terorişti politici să ocupe primăriile sau alte edificii publice" [41].

Apogeul crizei a fost atins însă la 24 februarie 1945. Este, în fapt o piesă în trei acte, primele două fiind manifestaţia Frontului Naţional Democrat şi contramitingul suporterilor guvernului. Marea surpriză a venit seara odată cu curajosul discurs ţinut de Rădescu la radio. Demonstraţia organizată de forţele de stânga în Piaţa Palatului s-a derulat în acelaşi decor cunoscut, premierul fiind acuzat de fascism. Mai mult, s-au tras şi gloanţe spre clădirea Ministerului de Interne, unde se

[36] *23 August...*, vol. IV, doc. 1 175.

[37] În fapt, atunci, Gheorghe Apostol aflându-se în fruntea echipelor de şoc comuniste încerca să impună muncitorilor de la Malaxa o conducere sindicală neagreată de aceştia, dar care reprezenta Confederaţia Generală a Muncii. În timpul ciocnirii, Apostol (preşedintele C.G.M.) a fost rănit cu două gloanţe în stomac. Vezi, pentru diferitele variante, „Dreptatea", 21 februarie 1945, „Frontul Plugarilor", 22 februarie 1945, „Universul", 22 februarie 1945.

[38] N. Penesco, *op. cit.*, p. 109.

[39] P. Quinlan, *op. cit.*, p. 123 ; După 2 zile, Schuyler va nota că în România „scena este acum pregătită pentru o lovitură de stat a elementelor F.N.D. sprijinite de generalul Vinogradov".

[40] „Frontul Plugarilor", 22 februarie 1945.

[41] Am oitit din ordinul Prefecturii Sibiu către Pretura Plăşii Tălmaciu (22 februarie 1945), Arhivele Statului Bucureşti, fond Ministerul de Interne, Direcţia Administraţiei de Stat, dosar 34/1945, f. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

găsea generalul Rădescu [42], în timp ce de la tribună vorbeau Lucreţiu Pătrăşcanu, Lotar Rădăceanu şi Gheorghe Gheorghiu-Dej. Referitor la focurile de armă trase pe parcursul acestei prime etape, Belu Silber (colaborator apropiat al ministrului de justiţie) scrie în memoriile sale că „împuşcăturile au pornit de la mulţime, anume de la unii membri de partid care, în aceeaşi dimineaţă, primiseră revolvere, cu ordinul de a trage exact la ora 16, când Pătrăşcanu primise dispoziţie să se afle în Piaţa Palatului" [43].

După aceasta, o contramanifestaţie a tineretului şi studenţilor, cărora li s-au alăturat şi alţi adepţi ai lui Rădescu, a fost întreruptă de rafale trase dintr-o maşină care a trecut în viteză. S-au înregistrat doi morţi şi 11 răniţi. Imediat, forţele de stînga au încercat să fructifice momentul, confiscînd morţii şi răniţii, unind cele două faze din Piaţa Palatului. Astfel, s-a ajuns ca manifestanţii ce demonstraseră sub lozincile „Rădescu şi Ordinea" şi „Regele şi Patria" să ajungă martiri ai luptei împotriva „reacţiunii" ! Tonul minciunii a fost dat de Radio Moscova, care a anunţat că armata română a tras asupra manifestanţilor [44]. „Frontul Plugarilor", oficiosul partidului omonim, mergînd mai departe, titra chiar „Rădescu a tras în popor. Moarte duşmanilor poporului" [45].

Falsul a fost repede sesizat. Astfel, fostul prim-ministru Sănătescu nota în jurnalul său : „Am trecut pe la Palatul Regal, unde am văzut gloanţele trase de manifestanţii comunişti cu ocazia manifestaţiei de ieri. Un ofiţer american făcea ancheta, convingîndu-se că gloanţele găsite nu sunt ale armatei, ci ale manifestanţilor" [46]. De altfel, rapoartele întocmite de locotenent magistrat Florin Olteanu şi colonel magistrat Oreste Dobrotescu, publicate în 1993 de istoricul Dinu C. Giurescu [47], demonstrează clar că armata nu a tras. Deşi nu-i stătea în obicei, însăşi Casa Regală a luat atitudine. Astfel, prin Comunicatul nr. 9 28 februarie 1945, Mareşalul Curţii Regale era împuternicit să declare că „din cercetările făcute reiese în mod neîndoielnic că din clădirea Palatului Regal nu s-a tras nici un foc. S-au tras mai multe focuri asupra Palatului, din care două gloanţe au pătruns în biroul Mareşalului Curţii" [48].

Seara, profitând de faptul că postul naţional de radio se afla sub controlul Ministerului de Externe (condus de Constantin Vişoianu), primul ministru s-a decis să se adreseze direct naţiunii. Adoptând această formulă, Rădescu a putut ocoli cenzura sovietică, întrucât o înregistrare sau un text asemănător nu avea nici o şansă să fie difuzat sau tipărit. De altfel, discursul din 24 februarie, deşi rostit de şeful guvernului, n-a

[42] Asupra zilei de 24 februarie vezi, în special, Mircea Ionniţiu, *Journal A.R.A.*, nr. 13—14, 1990, p. 216—217 ; H. L. Roberts, *op. cit.*, p. 259 ; Robert Lee Wolff, *The Balkans in Our Time*, New York, 1969, p. 282 ; C. Sănătescu, *op. cit.*, p. 191.

[43] Andrei Şerbulescu, *Monarhia le drept dialectic. A doua versiune a memoriilor lui Belu Silber*, Bucureşti, 1991.

[44] Arhivele Statului Bucureşti, fond Ministerul Propagandei Naţionale, buletine, dosar 939, f. 173.

[45] „Frontul Plugarilor", 26 februarie 1945.

[46] C. Sănătescu, *op. cit.*, p. 192.

[47] Dinu C. Giurescu, *Din documentele guvernului generalului Nicolae Rădescu. Evenimentele de la 24 februarie*, în „Arhivele Totalitarismului", an II, nr. 1—2/1994, p. 196—205.

[48] Monitorul Oficial, partea I, nr. 48, 28 februarie 1945, p. 1510.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fost publicat în nici un ziar apărut în zilele următoare. După o introducere incendiară [49], în care se arăta că „o mână de rătăciți conduși de doi venetici, Ana Pauker și ungurul Luca, caută prin teroare să supună neamul", Nicolae Rădescu a trecut în revistă ultimele evenimente. El a luat apărarea armatei, care „a avut ordinul meu categoric ca să nu atace decât dacă este atacată și ea a făcut ceva mai mult : peste tot unde armata a fost atacată, a tras în aer, numai în scop de intimidare". Concluzia vibrantului mesaj nu făcea decât să reafirme hotărârea șefului guvernului de a nu ceda : „Noi nu putem însă să ne mulțumim să constatăm acest lucru, să așteptăm să vină pedeapsa de la Dumnezeu. Ca un singur om, noi trebuie să ne ridicăm și să facem față primejdiei. Eu și cu armata ne vom face datoria până la capăt. Fiți și voi cu toți la posturile voastre".

Această răbufnire a deranjat puternic atât Frontul Național Democrat, cât și Moscova [50], ceea ce neliniștea fiind avertismentul premierului că va folosi armata. În consecință, Kremlinul a decis să acționeze fără menajamente, apelând și la instrumentele sale din România. Astfel, 14 ofițeri superiori, în frunte cu generalul Vasiliu-Râșcanu, au luat atitudine în presa de stânga, desolidarizându-se de Rădescu. La scurt timp, un grup de intelectuali, cu aceeași orientare, a dat publicității un apel, cerând imediat un guvern F.N.D. Față de aceste inițiative oportuniste, generalul Sănătescu consemna cu tristețe că „mârșăvia ce-au făcut-o cei 14 ofițeri, generali și superiori, ce s-au declarat contra generalului Rădescu, a găsit imitatori și printre civili. Azi a apărut în ziare o telegramă prin care se protestează contra ororilor imaginare făcute de generalul Rădescu, semnată de doctorul Parhon, Mezincescu, Lupu, Hortolomei, de scriitorul Mihail Sadoveanu și de rectorul Universității, Stoilov [...]. Generalul Rădescu a fost un om cu suflet și ca președinte de Consiliu s-a străduit să facă ceva și totuși termină așa de trist, fiindcă nu-l vor comuniștii..." [51]. Cât despre Radio Moscova, exprimând punctul de vedere al Kremlinului, a cerut demisia lui Rădescu, acuzat de incapacitate de a răspunde cerințelor populației [52].

Totul a culminat cu revenirea la București a lui Andrei I. Vâșinski, căruia i s-a încredințat misiunea de a pune ordine în sensul dorit de Uniunea Sovietică. În plus, au fost luate o serie de măsuri de forță pentru intimidarea regelui și a opoziției democratice. Noi divizii rusești au afluit spre Capitală, Cartierul General al armatei române fiind ocupat. Șefului Marelui Stat Major, generalul Constantin Sănătescu, i s-a cerut situația exactă asupra armamentului din București [53] și să trimită toate trupele din interior pe front. În acest fel, era redusă la zero posibilitatea ca Rădescu să mai poată apela la armată, singura care ar fi

---

[49] Vezi, Arhivele Statului Iași, fond Comitetul Regional de Partid Moldova, dosar 5/1944—1945, f. 6.

[50] Vezi buletinele informative din 25 februarie, Arhivele Statului, București, *loc cit.*, dosar 939, f. 172 și 173.

[51] C. Sănătescu, *op. cit., p.* 194 — 195.

[52] „România liberă", 1 martie 1945.

[53] François Fejtö, *Histoire des démocraties populaires*, vol. I, *L'ère de Stalinc*, Paris, 1971, p. 95 ; H. L. Roberts, *op. cit.*, p. 263 ; C. Sănătescu, *op. cit.*, p. 193.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

putut face față echipelor de șoc înarmate ale Frontului Național Democrat, susținute acum pe față de sovietici.

Astfel, deși primul ministru se afla încă la post, în mediile politice au început să circule deja numele potențialilor înlocuitori : de la prințul Barbu Stirbey, la Petru Groza, Constantin Vișoianu, Savel Rădulescu, dr. Nicolae Lupu, până la generalul Avramescu [54]. Dar, de această dată, nu mai era timp pentru diplomație, căci Vâșinski nu se conducea după reglementările internaționale, ci după deviza „Yalta sunt eu !". Încă de la prima întrevedere Mihai — Vâșinski, desfășurată la 27 februarie în prezența ministrului de externe Constantin Vișoianu, era clar că demnitarul sovietic avea „soluția" ieșirii din impas. Fără a se consulta cu reprezentanții S.U.A. și Marii Britanii din Comisia Aliată de Control — deși W. Averell Harriman primise asigurări ferme în acest sens din partea lui V. M. Molotov — Vâșinski a cerut demisia lui Nicolae Rădescu. Principalele acuzații aduse premierului se refereau la incapacitatea de a menține ordinea și la nerespectarea „voinței poporului" [55]. De asemenea, a fost susținută și ideea că, prin starea nesigură din România, era periclitat spatele frontului sovietic.

Regele Mihai a încercat să temporizeze, amânând decizia pentru a doua zi. Aflând că suveranul nu-l demisese încă pe Rădescu, Vâșinski a apelat la presiuni și, bătând cu pumnul în masă — în stilul caracteristic diplomației sovietice — a cerut ca până la ora 18 să afle numele noului premier. Tentativa lui Vișoianu de a-l calma pe Vâșinski n-a dat nici un rezultat, căci trimisul lui Molotov nu era la curent cu prerogativele unui monarh constituțional. De altfel, replica sovieticului — „Noi considerăm pe generalul Rădescu fascist și guvernul lui fascist sau cel puțin susținător de fasciști. Vă declar în mod oficial că nu putem tolera un asemenea guvern. Nu vă dați seama de gravitatea situației" [56] — spune totul.

Sacrificându-l pe Rădescu, regele a anunțat la ora 12,30 (28 februarie) că a încredințat mandatul prințului Barbu Stirbey. Fostul primministru, a cărui viață era în pericol, s-a refugiat la Ambasada britanică din București. Azilul ce i-a fost acordat aici s-a dovedit singurul sprijin concret dat de anglo-americani României în timpul crizei. La 19 martie, Nicolae Rădescu a fost trecut în rezervă pentru limită de vârstă, cu începere de la 1 ianuarie 1945 [57]. La 15 iunie 1946, a reușit să părăsească țara cu un avion, aterizând în Cipru. Ajuns în 1947 în Statele

[54] Vezi „Semnalul", 28 februarie 1945, „Ultima oră", 2 martie 1945, O eventuală formulă Nicolae Lupu era apreciată ca viabilă, dacă ar fi avut sprijinul F.N.D. și al stângii național-țărăniste, cu acceptul lui Ion Mihalache. Presa a invocat chiar și numele potențialilor politicieni care i s-ar fi alăturat : ing. Hoisescu, Gică Măcărescu, Gheorghe Zane, S. Botez, Aureliu Weiss, Ella Negruzzi.

[55] Vezi, pentru evenimentele din 27—28 februarie 1945, James F. Byrnes, *Speaking Frankly*, New York, 1947, p. 50—51 ; Winston Churchill, *Mémoires sur la deuxième guerre mondiale*, vol. VI, *Triomphe et tragédie*, p. 2, *Le rideau de fer*, Paris, 1952, p. 73—75 ; Tad Szulc, *Czechoslovakia since world war II*, New York, p. 24 ; Mircea Ionnițiu, *Amintiri și reflecțiuni*, București, 1993, p. 93 ; Nicoleta Franck, *O înfrângere în victorie. Cum a devenit România din Regat, Republică Populară (1944—1947)*, București, 1992, p. 163.

[56] Stenograma convorbirii Mihai—Vâșinski, publicată de secretarul particular al regelui, Mircea Ionnițiu, *op. cit.*, p. 93.

[57] „Monitorul Oficial", partea I, nr. 65, 20 martie 1945, p. 2 070.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Unite, deşi trecuse de 70 de ani, s-a implicat în coordonarea exilului românesc, până la moartea sa, survenită în mai 1953. Pentru atitudinea sa în timpul celor trei luni de guvernare, a fost condamnat în contumacie de regimul comunist.

Misiunea lui Barbu Ştirbey era, din start, un eşec anunţat, confirmarea venind la 1 martie, când s-a văzut nevoit să returneze mandatul regelui. Cum A. I. Vâşinski a indicat clar că persoana dorită de Moscova era Petru Groza, Mihai a încredinţat şefului Frontului Plugarilor, în seara de 2 martie, sarcina formării guvernului. Groza a prezentat o primă listă care nu cuprindea pe reprezentanţii Partidului Naţional Ţărănesc şi Partidului Naţional Liberal, apelând în schimb la dizidenţii Gheorghe Tătărăscu şi Anton Alexandrescu. Potrivit unui raport al lui Burton Berry, au eşuat tentativele de atragere a doi fruntaşi naţional-ţărănişti, Emil Ghilezan şi Aurel Leucuţia [58]. De asemenea, Constantin Vişoianu a declinat oferta de a rămâne în fruntea diplomaţiei româneşti, ceea ce l-a propulsat pe Tătărăscu ca ministru de externe.

Lista prezentată de Petru Groza suveranului nu putea fi acceptată, fiind socotită, pe drept cuvânt, nereprezentativă. Liderul F.N.D.-ist a promis că se va conforma, incluzând şi reprezentanţi ai P.N.L. şi P.N.Ţ., fără a se ţine însă de cuvânt. Consultându-se cu Iuliu Maniu şi Dinu Brătianu, regele Mihai s-a decis să apeleze la Aliaţi, cerându-le să intervină în favoarea României [59]. Între timp, nerăbdarea ruşilor era în creştere, iar în noaptea de 4/5 martie Palatul Regal a fost înconjurat de tancuri ale Armatei Roşii, care patrulau ostentativ [60]. Echipele de şoc şi divizia „Tudor Vladimirescu" completau decorul.

Americanii au iniţiat o acţiune de protest, Harriman fiind instruit să-i notifice lui Molotov că situaţia din România era de competenţa Comisiei Aliate de Control şi că autorităţile militare sovietice erau cele care l-au împiedicat pe Rădescu să menţină ordinea [61]. Răspunsul la nota din 5 martie a venit *post festum,* la 7 martie, motiv pentru Molotov de a-l informa pe ambasadorul american la Moscova că intervenţia sa şi-a pierdut actualitatea. În aceeaşi dimineaţă de 5 martie, regele Mihai primea încă un răspuns dezolant din partea anglo-americanilor ; până la încetarea războiului, Uniunea Sovietică era singura putere abilitată să exercite controlul în România [62].

Pus în faţa realităţii, Mihai a încercat să ajungă la un compromis cu Petru Groza, propunându-i un guvern pe baza parităţii dintre Frontul Naţional Democrat, pe de o parte, şi P.N.L.—P.N.Ţ., pe de alta. Avându-i pe ruşi în spate — generalul Susaikov declarându-i suveranului că în cazul folosirii forţei de F.N.D. nu se putea opune — Groza s-a întors în noaptea de 5 martie cu un răspuns categoric : guvern F.N.D. sau nimic [63]. Astfel, în dimineaţa de 6 martie hotărârea nu mai

---

[58] *23 August...*, vol. IV, doc. 1 719.

[59] N. Franck, *op. cit.*, p. 173. Vezi pentru poziţia Partidului Naţional Ţărănesc, Arhivele Statului Bucureşti, fond Emil Haţieganu, dosar 55, f. 1—3.

[60] Radu Câmpeanu s.a., *6 martie 1945. Aservirea*, München, 1983, p. 26.

[61] J. Byrnes, *op. cit.*, p. 50 şi 52.

[62] N. Frank, *op. cit.*, p. 173.

[63] Ibidem, p. 174—175 ; *23 August...*, vol. IV, doc. 1 227 (raport al lui Burton Berry asupra evenimentelor din 5 martie).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

putea fi amânată. Vâşinski l-a înştiinţat pe rege că orice întârziere poate duce la periclitarea independenţei României. La rândul său, Iuliu Maniu l-a sfătuit pe Mihai să reziste cu orice preţ, forţându-i pe ruşi să-şi scoată masca [64]. Această variantă era sinonimă cu abdicarea, iar monarhul spera că după război se va reveni la normalitate şi-l va înlătura pe Groza. Credinţa lui era că-şi slujeşte mai bine ţara rămânând la post [65].

Alegând ultima soluţie, Mihai a primit, la ora 19,30, jurământul de credinţă din partea primului guvern de stânga instalat la Bucureşti [66]. În fapt, era debutul oficial al stalinizării României. În noul Cabinet condus de Petru Groza, intrau reprezentanţi ai dizidenţei liberale iniţiate de Gheorghe Tătărăscu, care era vicepreşedinte al Consiliului şi ministru de externe. La Interne venea, în sfârşit, Teohari Georgescu, iar generalul Constantin Vasiliu-Râşcanu era răsplătit cu titularizarea la Război [67]. Prezenţa lui Groza şi Tătărăscu, ca şi absenţa Anei Pauker şi a lui Vasile Luca, se constituia într-o tentativă de a înşela Occidentul asupra nuanţei pro-comuniste a Cabinetului [68]. Imixtiunea sovietică era prea clară iar comedia guvernului de coaliţie n-a înşelat pe nimeni. Ulterior, scriind versiunea stalinistă a istoriei naţionale, Mihail Roller va susţine că „sub presiunea maselor populare, generalul Rădescu este alungat şi la 6 martie 1945 se formează un guvern în care clasa muncitoare avea un rol precumpănitor" [69].

Atingându-şi obiectivul, Andrei I. Vâşinski, însoţit de mareşalul Rodion Malinovski, a ţinut să-l atenţioneze pe rege că noul guvern era

[64] N. Franck, *op. cit.*, p. 175 ; Paul Quinlan, *The United States and Romania. American—Romanian Relations in the Twentieh Century*, Woodland Hills, 1988, p. 99.

[65] Se pare că anturajul regelui era de aceeaşi părere. Chiar Sănătescu înclina să creadă că acceptându-l pe Groza, ruşii vor fi satisfăcuţi şi se va instala liniştea în ţară. C. Sănătescu, *op. cit.*, p. 195.

[66] Vezi Comunicatul nr. 11 al Casei Regale, „Monitorul Oficial", partea I, nr. 54, 7 martie 1945, p. 1 702.

[67] Guvernul avea următoarea componenţă : Petru Groza (preşedinte al Consiliului de Miniştri), Gheorghe Tătărăscu (vicepreşedinte şi ministru de externe) Lucreţiu Pătrăşcanu (justiţie), Mihai Ralea (arte), Gheorghe Nicolau (asistenţă şi asigurări sociale), Ştefan Voitec (educaţie naţională), Gheorghe Gheorghiu-Dej (comunicaţii şi lucrări publice), Lotar Rădăceanu (muncă), D. Alimăniţeanu (finanţe), Petre Bejan (industrie-comerţ), Teohari Georgescu (interne), Tudor Ionescu (mine-petrol), Romulus Zăroni (agricultură-domenii), Petre Constantinescu-Iaşi (propagandă), general de divizie Constantin Vasiliu-Râşcanu (război), D. Bagdasar (sănătate), Anton Alexandrescu (coperaţie), preot C. Burducea (culte) ; subsecretar de stat fiind Gheorghe Vlădescu-Răcoasa (naţionalităţi), general Virgil Stănescu şi Ion Burcă (M.A.I.), general adj. Dumitru Dămăceanu, general Emanoil Ionescu, contraamiral Petre Bărbuneanu (război), Constantin Agiu (agricultură-domenii), Adrian Dimitriu şi Grigore Nicolau (industrie-comerţ), Aurel Potop (educaţie naţională), Mircea Durma (finanţe), Ion Gh. Maurer şi Mircea Niculescu (comunicaţii şi lucrări publice) ; Ibidem.

[68] Vezi, P. Quinlan, *Clash...*, p. 126 ; Maxime Mourin, *Histoire des nations européennes*, vol. III, *Depuis la deuxième guerre mondiale (1945—1952)*, Paris, 1963, p. 403 ; Denise Basdevant, *Terres roumaines contre vents et marées*, Paris, 1961, p. 142—143 (autoarea consideră că liberalii conduşi de Tătărăscu au încercat contracararea guvernului din interior prin infiltrarea în administraţie, dar este de acord cu finalmente, au asistat neputincioşi la neutralizarea burgheziei).

[69] Mihail Roller, *Istoria R.P.R. Manual pentru învăţământul mediu*, Bucureşti, 1952, p. 682.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

agreat de Moscova și că nu vor mai fi tolerate nici un fel de agitații în România [70]. Se urmărea intimidarea lui Mihai și prevenirea unei revolte contra lui Groza. De altfel, retrocedarea nordului Transilvaniei, la 9 martie, ca și legiferarea în pripă a reformei agrare la 23 martie, se înscrie în același context, al acumulării de capital politic. Aceasta până la punerea completă a situației sub control.

Este evident că soluția preconizată de generalul Nicolae Rădescu, aceea a rezistenței chiar cu pericolul izbucnirii războiului civil, sau cea a lui Maniu, de a-i forța pe ruși să-și scoată măștile, n-ar fi scutit România de stalinizare. Însă exista o posibilitate ca Occidentul să reacționeze într-un moment în care forțele pro-comuniste nu erau consolidate în țară. Nu este mai puțin adevărat că România plătea încă indecizia din 1940, când a cedat Basarabia, Bucovina și nordul Transilvaniei fără a trage un singur foc. De asemenea, nu trebuie omis, fără a minimaliza actul de la 23 august, că Bucureștiul a fost timp de trei ani cel mai important aliat al lui Hitler pe frontul de est. Atât Antonescu, cât și cei care l-au răsturnat, au supralicitat alianțele (cu Germania sau cu Națiunile Unite), România dând inutil de multe jertfe pe altarul celui de-al doilea război mondial.

Revenind la „momentul" 6 martie 1945, trebuie subliniat că, deși au trecut în opoziție și au fost supuse vexațiunilor de tot felul, Partidul Național Țărănesc și Partidul Național Liberal și-au revenit repede. Mai ales maniștii, urmare și a măsurilor și politicii Cabinetului Groza, au atins cote deosebite ale popularității. Justificând refuzul de a intra în coaliția guvernamentală, Dinu Brătianu va adresa un memoriu premierului, arătând că „Partidul Național Liberal nu poate să apară într-un guvern pe ale cărui acțiuni nu le poate influența" [71]. Cât despre Aliați, aceștia n-aveau prea multe de comentat, Franklin D. Roosevelt considerând că România nu era cel mai indicat loc pentru un test în relațiile cu rușii [72], iar Winston Churchill nu scăpa din vedere problema poloneză, mult mai importantă pentru el [73].

Între timp, România era luminată de la Răsărit [74].

[70] N. Penesco, *op. cit.*, p. 122 ; J. Byrnes, *op. cit.*, p. 52.
[71] *23 August...*, vol. IV, doc. 1 278.
[72] J. Byrnes, *op. cit.*, p. 53.
[73] W. Churchill, *op. cit.*, vol. VI—2, p. 76.
[74] La 1 martie 1945, Mihail Sadoveanu a susținut la București conferința *Lumina vine de la Răsărit*, din care reținem : „Pentru mine, Constituția lui Stalin [...] este c o altă Evanghelie a lumii noua ce se pregătește și mai ales a lumii întârziate, din care facem parte și noi...". Vezi textul integral în „Frontul Plugarilor" 5 martie 1945.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MARIUS DIACONESCU,
ERIKA KATO

INCURSIUNEA MOLDOVENILOR ÎN MARAMUREŞ ÎN 1395. UN ASPECT AL RELAŢIILOR MOLDO-POLONE.

Sumara informaţie pe care o deţinem cu privire la o incursiune a moldovenilor în Maramureş în timpul lui Sigismund de Luxemburg se află în două diplome, din 6 decembrie 1406 [1] şi, respectiv, 6 aprilie 1407 [2]. Sunt două acte donative, prin care nişte nobili maramureşeni primesc cele trei Apşe, moşii situate în comitatul Maramureş, în dreapta Tisei. Vechile acte de proprietate, eliberate de Ludovic cel Mare, au fost distruse „din pricina focului şi dintr-o răutate dinainte plănuită de către nişte pizmaşi nelegiuiţi ai noştri şi ai regatului nostru şi năvălitori, care au venit din Moldova ca nişte tâlhari..." [3]. Pe baza acestei menţiuni, istoricii s-au ocupat doar tangenţial de incursiunea respectivă, emiţând, independent unii de alţii, trei ipoteze distincte cu privire la datarea şi motivaţia acestui eveniment. În 1919, I. Minea data incursiunea în primii ani de domnie ai lui Alexandru cel Bun, deci între 1400 şi 1406, considerând că domnul Moldovei, datorită neclarificării relaţiilor moldo-ungare, întreprindea atacuri asupra regiunilor învecinate ale Ardealului şi Maramureşului, fără ca Sigismund să poată lua vreo măsură [4]. O altă interpretare a lansat-o Alexandru Filipaşcu în 1940, în monografia sa dedicată istoriei Maramureşului. El plasează evenimentul în timpul rebeliunii nobiliare din 1401—1403 împotriva lui Sigismund, regele Ungariei, şi susţine că Balc, ajuns în fruntea răsculaţilor maramureşeni, din cauza unor conflicte cu favoriţii regelui, „se împacă cu moldovenii" şi obţine de la ei ajutor armat pentru a supune oraşele regale [5]. Această datare, cu motivaţii parţial identice, a fost reluată recent. Profesorul C. Cihodaru aduce argumente noi, dar din păcate unele eronate. Astfel, pe baza unui document din 28 iunie 1402 [6], susţine că Drag, „pregătindu-se pen-

---

[1] I. Mihalyi, *Diplome maramureşene din secolul XIV şi XV*, Sighet, 1900, nr. 81, p. 143—145 ; *DRH*, D. I., nr. III, p. 179—182.

[2] I. Mihalyi, *op. cit.*, nr. 83, p. 147—149.

[3] „causaliter ex incensione et ex preconcepta malicia facta per non nullos nostros et regni nostri Hungariae emulos infideles et invasores de Muldwa, more latrocinio procedentes..." *(ibidem)*.

[4] I. Minea, *Principatele Române şi politica orientală a împăratului Sigismund*, Bucureşti, 1919, p. 103—104.

[5] Al. Filipaşcu, *Istoria Maramureşului*, Bucureşti, 1940, p. 64—65.

[6] I. Mihalyi, *op. cit.*, nr. 72, p. 126.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tru răscoală [...] a luat cu forţa caii vecinilor săi, dar el a murit înainte de începerea ostilităţilor" [7]. Totodată, consideră că satele menţionate în diplomele din 1406—1407 — cele trei Apşe — au fost pustiite de corpul de oaste moldovenesc, deoarece, fiind înainte în proprietatea Drăgoşeştilor, după izbucnirea răscoalei regele le-a dăruit unor credincioşi ai săi. Motivează reacţia pozitivă a moldovenilor la cererea lui Balc prin nemulţumirea lui Alexandru cel Bun provocată de pretenţiile de suzeranitate ale lui Sigismund asupra Moldovei [8]. Ştefan Pascu atinge foarte sumar problema, susţinând aceeaşi datare, dar îi imprimă intervenţiei lui Alexandru cel Bun şi un caracter de represalii, „moldovenii neuitând expediţia din 1395" [9]. Tot ca represalii la campania lui Sigismund din 1395 în Moldova o consideră şi Radu Popa, dar o datează în anii 1395 — 1396 [10]. Această ultimă ipoteză a preluat-o N. Grigoraş şi a folosit-o ca argument la o posibilă uniune moldo-maramureşeană realizată de Bogdan [11]. Diversitatea opiniilor exprimate doar tangenţial impune o aprofundare a unor aspecte ale vieţii politice interne din Maramureş, Ungaria şi Moldova, precum şi a contextului internaţional în care se desfăşoară acestea.

După alungarea lor din Moldova, Drăgoşeştii au cunoscut o puternică ascensiune, al cărei punct culminant l-au atins în ultimul deceniu al secolului XIV. Această evoluţie se datorează în primul rând meritelor lor militare amintite în diplomele obţinute de la regalitatea maghiară. Din aceste documente, rezultă că Drăgoşeştii au participat intens la acţiunile militare ale Ungariei [12], iar în timpul tulburărilor cauzate de moartea lui Ludovic cel Mare au ştiut să se orienteze spre „vântul cel mai favorabil". Astfel, în timpul guvernării reginelor aduc servicii reginei Maria [13] şi îl sprijină pe Sigismund de Luxemburg în obţinerea tronului, căci, pe lângă vechile titluri de comiţi ai Sătmarului şi Maramureşului, obţin şi pe cel al Secuilor [14] şi Ugocei [15]. În virtutea titlurilor şi puterii ce o deţineau, precum şi în cea a uzanţei epocii respective, Drăgoşeştii au efectuat o serie de abuzuri şi cotropiri, în urma cărora au acumulat noi moşii sau şi-au supus pe cnezii locali, făcându-şi-i familiari, sau uzurpându-le drepturile vechi [16].

Dar tot în acest ultim deceniu al secolului XIV începe şi declinul puterii lor. Radu Popa este de părere că primele măsuri ale coroanei ungare pentru limitarea puterii Drăgoşeştilor datează din 1391, când patru sate din apropierea cetăţii Hust au fost donate cavalerului Luca Kun de Rozsaly [17]. Considerăm că în acest act nu trebuie văzut neapărat

[7] C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, Iaşi, 1984, p. 241.
[8] *Ibidem*, p. 241—242.
[9] St. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, IV, Cluj-Napoca, 1989, p. 436.
[10] R. Popa, *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, Bucureşti, 1970, p. 244 şi nota 26 ; p. 254.
[11] N. Grigoraş, *Ţara Românească, a Moldovei de la întemeierea statului până la Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1978, p. 23.
[12] R. Popa, *op. cit.*, p. 253—254.
[13] I. Mihalyi, *op. cit.*, nr. 50, p. 82—85.
[14] *Ibidem*, nr. 52, p. 87.
[15] *Documenta Valachorum*, Budapest, 1941, nr. 317, p. 341.
[16] R. Popa, *op. cit.*, p. 187—190 — pentru abuzurile Drăgoşeştilor.
[17] *Ibidem*, p. 129 şi 254.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

factorul politic arătat mai sus. În anii următori, puterea Drăgoeştilor sporeşte, obţinând danii importante, în special în urma campaniilor din 1392 şi 1395 [18]. Nu trebuie exagerată semnificaţia acestor danii şi nici a faptului că în 1396 acest cavaler apare ca om al regelui cu delegaţie pentru citarea în justiţie a lui Drag [19]. Abuzurile Drăgoeştilor au dus deseori la chemarea în instanţă a acestora.

În declinul puterii lui Balc şi Drag se pot deosebi trei etape progresive. Astfel, avem o primă perioadă în care aceştia deranjează regalitatea, datorită abuzurilor şi a tendinţelor centrifuge, şi care s-ar încadra în timp aproximativ între 1395 şi 1397. Putem spune că „se menţin pe linia de plutire", adică, deşi pierd unele demnităţi [20], îşi menţin proprietăţile şi le chiar sporesc [21]. O a doua etapă decisivă este în 1397 — 1401, în care putem vorbi de un „război tacit" al regelui Sigismund contra Drăgoeştilor. În această perioadă are loc, de fapt, un proces de centralizare a puterii în întregul regat al Ungariei, început de Sigismund în 1397, după încetarea campaniilor antiotomane, ca urmare a dezastrului de la Nicopole şi după întoarcerea regelui în ţară [22]. Îngrădirea efectivă a puterii Drăgoeştilor a constat în implantarea în vecinătatea lor a unor fideli ai regelui, cu care vor ajunge repede în conflict. Un nobil maghiar, Petre Perény, primeşte în 1398 danii în Ugocea, ajungând vecin cu Drăgoeştii [23], cu care intră în conflict chiar în anul următor, pentru venituri ale unor târguri din acest comitat. Drăgoeştii, pe baza diplomelor primite de la Ludovic cel Mare, contestau lui Sigismund dreptul de a face lui Perény danii din domeniul regal al Ugocei [24]. Avem, de această dată, o mărturie directă a decăderii prestigiului şi puterii Drăgoeştilor în faţa regalităţii. O prezenţă nouă în spaţiul maramureşean o constituie familia Koriatovici. După luptele cu marele cneaz Vitold al Lituaniei şi după o perioadă de prizonierat la Vilna [25], Teodor Koriatovici, cneazul Podoliei, vine în 1395 în Ungaria, ca refugiat politic, primind în stăpânire domeniul Munkács [26]. Aici, împreună cu fratele său Vasile, se comportă ca un adevărat feudal, făcându-şi relativ repede clienţi şi familiari, cărora le face danii de sate din domeniul primit [27].

Dacă până acum Drăgoeştii erau singurii magnaţi în zonă şi îşi permiteau tot felul de abuzuri, o dată cu venirea acestor doi nobili puterea lor este realmente îngrădită. Opozanţii lor din rândul cnezilor locali vor găsi în viitor sprijin la noii veniţi, sub protecţia cărora se vor pune, potrivit relaţiilor feudale. Chiar membrii aceleiaşi familii, ajunşi în

---

[18] *Documenta Valachorum*, nr. 384—386, 388—389 şi 439.

[19] R. Popa, *op. cit.*, p. 254.

[20] *Ibidem*, p. 248, nota 45 — în 1349 deţin pentru ultima oară concomitent titlurile de comiţi ai Maramureşului şi Sătmarului.

[21] *Documenta Valachorum* nr. 439, 440, p. 492—493.

[22] A. Pór, Gy. Schonherr, *Az Anjou ház és örökösei (1301—1439)*, Budapest, 1895, p. 430—433.

[23] R. Popa, *op. cit.*, p. 254.

[24] *Ibidem*, p. 255.

[25] K. Zsatkovics, *A Koriatovicsek*, în „Századok", 1900, p. 514.

[26] Vilmos Béloy, *Máramaros megye társadalma és nemzetiségei. A megye betelepülésétöl a XVIII század elejéig*, Budapest, 1943, p. 88—89 şi nota 77.

[27] E. Mályusz, *Zsigmondkori oklevéltar*, I, nr. 4252, p. 466 ; nr. 4746, p. 524 ; nr. 5172, p. 571 ; I. Mihalyi, *op. cit.*, nr. 68, p. 119—120.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

conflict, se pun sub protecţii diferite [28]. Aceste tabere opuse se vor evidenţia şi mai puternic în timpul rebeliunii nobiliare din 1401—1403.

Revolta nobililor din 1401—1403, cauzată de politica internă şi externă a lui Sigismund, decurge în două etape [29]. În 1401, regele este prizonier al rebelilor din aprilie până în octombrie, când este eliberat datorită divergenţelor în alegerea unui nou rege. Sudul Ungariei l-a chemat pe Ladislau de Neapole, care ocupă o serie de cetăţi, fiind principalul pretendent, iar nobilii din Ungaria superioară îl invită pe Vladislav Iagello, regele polon, chiar dacă regina Hedviga murise. Mai existau alţi doi pretendenţi : markgraful Joseph şi ducele Wilhelm de Austria. După eliberare, Sigismund nu îşi respectă jurământul făcut şi determină reactivarea nemulţumirii magnaţilor unguri. Aceştia jură, la sfârşitul anului 1402 sau începutul celui următor, pe moaştele Sfântului Ladislau, să-l detroneze pe Sigismund şi să-l încoroneze pe Ladislau de Neapole. Revolta ia amploare mai ales în sudul regatului, cu diverse implicaţii externe. Dar atitudinea inconsecventă a napolitanului, care este încoronat la 5 august 1403 la Zara, precum şi acţiunea hotărâtă a taberei pro-Sigismund, a generat scăderea intensităţii revoltei. Treptat, nobilii depun armele, Sigismund amnistiindu-i la 8 octombrie 1403.

Pe acest fond al revoltei nobiliare s-a desfăşurat cea de-a treia etapă a declinului Drăgoşeştilor. Intesele familiei au fost reprezentate de Balc, căci Drag a murit la finele anului 1400 [30]. Abuzul lui Drag, despre care este vorba în documentul din 1402, a avut loc cu trei ani înainte — „in anno cuius tercio preterysset revolucio" [31], deci în 1399 — şi nu poate fi pus în legătură cu rebeliunea, cum face profesorul Cihodaru [32]. Asemenea silnicii între vecini era ceva uzual în epoca respectivă. De asemenea, Balc nu a participat la rebeliune din cauză că „în amintirea acestuia era încă vie vechea autonomie a Maramureşului" [33]. Etapele anterioare de îngrădire a puterii Drăgoşeştilor au determinat poziţia lor în timpul răscoalei. Revolta lui Balc este un efect al acestora, Balc, împreună cu familiarii săi, a luptat de partea lui Ladislau de Neapole, închinându-şi cetăţile ce le avea în stăpânire şi probabil a cucerit cetăţi ale duşmanilor săi în numele pretendentului [34]. Pe plan local, rebeliunea a favorizat adâncirea unor conflicte între nobilimea şi cnezimea locală, uneori chiar între membrii aceleiaşi familii. În Maramureş, revolta s-a manifestat doar sub influenţa lui Balc, singurul magnat nemulţumit din zonă. Celelalte conflicte menţionate în documentele ulterioare sunt expresii ale divergenţelor locale, între micii feudali, care au profitat de revoltă pentru a încerca să lichideze vechi diferende. Acestea s-au desfăşurat intens după moartea lui Balc [35], deci din a doua jumătate a anului 1402, când partizanii Drăgoşeştilor au rămas fără protector. În acest

[28] I. Mihalyi, *op. cit.*, nr. 73, p. 127—128.
[29] Pentru amănuntele rebeliunii, vezi A. Por, Gy. Schonherr, *op. cit.*, p. 447—463.
[30] R. Popa, *op. cit.*, p. 255 şi nota 101.
[31] I. Mihalyi, *op. cit.*, nr. 72, p. 126.
[32] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 241.
[33] *Ibidem*,
[34] I. Mihaly, *op. cit.*, nr. 73, p. 127—128.
[35] R. Popa, *op. cit.*, p. 255 şi nota 100.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sens s-a desfăşurat şi conflictul din sânul familiei Dolhenilor. Divizarea familiei în tabere adverse este mult mai veche [36], dar, după ce o parte se pune sub protecţia lui Teodor Koriatovici [37], conflictul capătă accente dramatice [38]. În timpul rebeliunii, ei se confruntă în calitate de familiari ai lui Balc şi, respectiv, ai lui Teodor Koriatovici [39]. În 1402, partizanii ducelui primesc noi acte de întărire asupra unei moşii mai vechi a familiei [40]. În decembrie acelaşi an, aceştia săvârşesc silnicii asupra rudeniilor lor, năvălind asupra lor cu putere armată, jefuindu-le casele, însuşindu-şi părţile lor de moşie şi ţinându-l captiv pe unchiul lor [41]. Aceste evenimente sunt o dovadă indirectă că, după moartea lui Balc, nu a existat în Maramureş o personalitate capabilă să-i continue în conducerea edificiului creat de Drăgoşeşti timp de patru decenii.

Iniţial, urmaşii lui Drag şi Balc nu au fost expuşi represiunilor, căci regele jurase să nu se răzbune. În aprilie 1402, palatinul Ungariei, Detricus Bubek, unul din conducătorii revoltei din 1401, eliberează o diplomă de întărire pentru fiii lui Drag, Balc şi Ioan Valahul, pentru moşii, sate şi munţi [42], dintre care unele sunt menţionate pentru prima oară ca aparţinându-le [43]. Munţii sunt lăsaţi în posesiunea nobililor locali, pentru serviciile prestate. Avem de-a face, deci, cu o tentativă a lui Dumitru, fiul lui Balc, de a-şi păstra familiarii şi clienţii tatălui său. Oare să fi prevăzut Drăgoşeştii ceea ce li se va întâmpla în anii următori ?

Căci „evenimentele din aceşti ani au pus capăt edificiului politico-administrativ creat de Drăgoşeşti [...]. Documentele ulterioare, conţinând numeroase întăriri de sate ce au aparţinut Drăgoşeştilor, acordate cnezilor săteşti sau altor familii feudale româneşti din Maramureş, ilustrează destrămarea puterii şi autorităţii urmaşilor lui Dragoş“ [44].

În cadrul acestui proces de reîmproprietăriri, s-au eliberat şi diplomele din 1406—1407 care menţionează invazia moldovenilor. Cele trei Apşe au aparţinut Drăgoşeştilor. Apşa de Jos este donată în 1387 lui Ioan Valahul, la moartea căruia, în 1390, intră în stăpânirea lui Drag şi Balc [45]. Apşa de Sus aparţine, tot din 1387, Drăgoşeştilor [46]. În diploma de întărire acordată în 1402 urmaşilor acestora este menţionat şi muntele Apşănescu — „Apsahavasa“ — [47], situat la nord de Apşa de Mijloc ; acest munte şi la 1900 era în proprietatea nobililor din acest sat [48]. Deci toate trei Apşele, într-o formă sau alta, au fost în stăpânirea Drăgoşeştilor. Două dintre Apşe au fost date în 1403, cu drept temporar, unei familii

[36] În 1389 au căzut de acord cu împărţirea unei moşii moştenite doar la intervenţia reginei Maria — I. Mihalyi, *op. cit.*, nr. 54, p. 94—95.
[37] *Ibidem*, nr. 68, p. 119—120.
[38] *Ibidem*, nr. 69, p. 120—121.
[39] *Ibidem*, nr. 73, p. 127—128.
[40] Béla Iványi, *A római szent birodalmi Széki gróf Teleki család Gyömröi levéltára*, Szeged, 1937, nr. 68, p. 89.
[41] I. Mihalyi, *op. cit.*, nr. 91—92, p. 160—162.
[42] *ibidem*, nr. 71, p. 123—125.
[43] R. Popa, *op. cit.*, p. 255.
[44] *Ibidem*, p. 256 ; vezi şi p. 65, nota 32.
[45] *Ibidem*, p. 65.
[46] *Ibidem*, p. 66.
[47] I. Mihalyi, *op. cit.*, nr. 71, p. 123—125.
[48] *Ibidem*, p. 125, nota 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din Domneşti [49]. Cnezii locali revendică stăpânirea acestor sate din vechime, izbucnind un conflict între Domneşteni şi Apşeni, ce se va rezolva abia în 1429, în favoarea ultimilor [50]. Datorită acestui conflict, cnezii apşeni vor solicita eliberarea unor noi acte de proprietate în locul celor vechi, distruse de o incursiune a moldovenilor. Nu au cerut eliberarea unor noi acte imediat după distrugerea lor pentru că, fiind sub stăpânirea Drăgoşeştilor, nu aveau nici o şansă de reuşită într-o eventuală dispută cu aceştia. Se ştie că, în multe dintre satele cotropite de Dragoşeşti, familiile cneziale, unele cu întăriri regale anterioare, au rămas pe loc şi au stăpânit „de facto" moşiile respective. E posibil ca aceşti cnezi „cotropiţi" să fi făcut parte dintre familiarii Drăgoşeştilor, după cum rezultă din actul din 1402 [51]. Deci anul emiterii noilor acte nu poate fi folosit ca bază de pornire în încercarea de a data incursiunea moldovenilor.

Revenind la istoriografia problemei, să analizăm datarea şi cauzele propuse. Dacă am accepta ipoteza care corelează incursiunea moldovenilor cu rebeliunea nobiliară din 1401—1403, ar trebui să restrângem datarea. Am arătat mai sus că, după moartea lui Balc, survenită probabil în timpul acestor evenimente, cel mai târziu în primăvara lui 1402, nu mai există în Maramureş o personalitate capabilă să se opună regalităţii. După cum o demonstrează documentele ulterioare, s-a impus dominaţia celor fideli regelui. Chiar dacă nu am avea mărturii directe despre această dominare, cum s-ar putea explica valul de danii date cnezilor locali în anii următori, dacă nu şi ca răsplată a fidelităţii lor ? Urmărind evoluţia revoltei, ar trebui să ne limităm la anul 1401, până la încheierea înţelegerii dintre nobili şi Sigismund, în octombrie. Tulburările din 1402, pe plan local, sunt o consecinţă indirectă a morţii lui Balc, protectorul părţii maltratate. Luptele la care se referă documentul din 1404 [52] trebuie să fi avut loc, deci, în 1401. Având în vedere că cetăţile din Maramureş se aflau în stăpânirea Drăgoteştilor, acţiunile lor armate ar fi fost purtate în comitatele vecine, Sătmar, Ugocea şi Bereg, unde aveau domenii întinse şi cetăţi. Menţionarea celor cinci oraşe regale în docu-

[49] E. Mályusz, *op. cit.*, II, 1, nr. 2425, p. 286. Radu Popa susţine că beneficiarii daniei ar fi Drăgoşeştii (R. Popa, *op. cit.*, p. 187, nota 284 ; p. 66 ; p. 81 ; *p. 66, nota 234 ; p. 90 ; p. 95, nota 320). Eroarea porneşte de la numele beneficiarului* : „Iohannes Volahus de Maramaros-nak" (avem doar regestul în maghiară al documentului)). Dar nici unul dintre urmaşii Drăgoşeştilor nu poartă aceste nume. Această danie cu drept temporar a fost făcută în timpul evenimentelor din 1403, la 14 mai. Se specifică în diplomă serviciile aduse regelui în expediţia acestuia în Boemia. Aceleaşi sate au fost donate cu drept nobiliar familiei Domneştilor, al cărei cap era Ioan, fiul lui Ştefan. Se păstrează dania din 1404, asupra moşiilor Rona de Sus, Cosău şi două Apşe (Bela Ivanyi, *op. cit.*, nr. 74, p. 91), iar documentul în legătură cu Lipceni şi Herinceni este inclus într-o rezoluţie a unui proces din 1412 (I. Mihalyi, *op. cit.*, nr. 105, p. 187). Satul Drăgoeşti-Kevezligeth este menţionat în stăpânirea Domneştilor într-un act din 1415, alături de alte moşii (I. Mihalyi, *op. cit.*, nr. 113, p. 201—203). „Iohannes Volahus" din diploma din 1403 este una şi aceeaşi persoană cu Ioan, fiul lui Ştefan, capul familiei Domneştilor, care într-un act din 1412 este numit şi „Iohannis fily Stephani de Urmezew Volahi" (I. Mihalyi, *op. cit.* nr. 105, p. 187).

[50] R. Popa, *op. cit.*, p. 66.

[51] I. Mihalyi, *op. cit.*, nr. 71, p. 125.

[52] *Ibidem*, nr. 73, p. 127—128.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mentele în cauză nu trebuie să ne ducă cu gândul obligatoriu la arderea acestora de către Drăgoşeşti şi moldoveni, cum a făcut Alexandru Filipaşcu [53]. Oraşele regale au eliberat nobililor Apşeni scrisori prin care adevereau că proprietăţile în cauză aparţineau din vechime acestora : „...in vim probacionis, legitime, litteras efficaces opidorum nostrorum regalium Sigeth, Longiprati, Techew, Wishk et Hawsth, commetaneorum suorum, produxerunt et exhibuerunt..." [54]. Se impune următoarea întrebare : în condiţiile arătate mai sus, putea Alexandru cel Bun să se implice în conflictele lui Balc cu vecinii săi, fideli ai regelui ? Să nu uităm că, în primii ani de domnie, marele voievod s-a confruntat cu o serie de probleme interne, cu pretendenţi care nu au pregetat să ceară ajutor străin [55]. Era proaspăt urcat în scaun, cu ajutorul lui Mircea cel Bătrân, care a fost în relaţii paşnice cu Sigismund de Luxemburg. După cum a arătat P. P. Panaitescu, doar în momentele în care acest rege se confrunta cu diverse probleme interne, Mircea s-a orientat spre coroana poloneză [56].

Un argument pe care-l invocă profesorul C. Cihodaru este şi menţiunea „când a venit cneazul Feodor, în anul 6900 şi 11 ani, luna august, în unu zile..." [57], de la sfârşitul unui act de danie eliberat de domnul Moldovei în 1403. Dar, în acest an, 1403, Teodor Koriatovici s-a împăcat cu Vladislav Iagello şi şi-a primit înapoi feuda, ducatul Podoliei [58]. Acţiunile acestui duce sunt cam obscure, puţin cunoscute, deci nu e obligatoriu să interpretăm menţionarea lui în documentul lui Alexandru cel Bun ca o solie din partea lui Sigismund pentru a-l determina pe domnul Moldovei să nu-i mai sprijine pe rebelii din Transilvania şi Maramureş [59]. Cei care motivează invazia ca răspuns la pretenţiile regelui ungar asupra Moldovei uită că Sigismund, în perioada când nu i-a fost periclitat tronul, după înscăunarea lui Alexandru cel Bun, era ocupat foarte intens cu coroana Boemiei. Desigur că pretenţiile de suveranitate au fost permanente, dar presiunile nu, acestea variind, ca intensitate, în funcţie de context.

Luând în discuţie ipoteza lui Radu Popa, se impune o privire mai atentă asupra evenimentelor din anul 1395. În anul precedent urcase pe tronul Moldovei Ştefan I, cu ajutor polonez, după cum rezultă din actul său de vasalitate faţă de regele polon [60]. Înainte de a fi instalat în scaun, Ştefan a stat în Polonia, unde probabil că a dat un act în care-şi asuma anumite obligaţii, ceva asemănător cu actul lui Ivaşcu din 1400 [61].

---

[53] Al. Filipaşcu, *op. cit.*, p. 65.

[54] „...au dus şi înfăţişat drept dovadă, în chip legiuit, scrisori adevărate ale oraşelor noastre regale Sighet, Câmpulung, Teceu, Vişc şi Hust, vecine lor..." ; I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 144, 148 ; *DRH*, D. I., p. 180.

[55] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 72—73.

[56] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, Bucureşti, 1940, p. 292.

[57] *DRH*, A., I, nr. 18, p. 25—27.

[58] E. Mályusz, *op. cit.*, II, nr. 2886—2887, p. 339 ; M. Cromer, *De origine et rebus gestis polonorum*. Basel, 1589, p. 252 b.

[59] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 242.

[60] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, Iaşi, 1932, nr. 167, p. 611—615.

[61] C. Racoviţă, *Începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei (1387—1432)*, în *RIR*, X, 1940, p. 260.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Relaţiile dintre Ştefan I şi regele polon au fost pecetluite şi de căsătoria pretendentului, viitorul domn, cu o rudă a lui Vladislav Iagello [62]. În actul dat la 6 ianuarie 1395, Ştefan I promite de asemenea ajutor militar necondiţionat [63], rezultând şi de aici strânsele relaţii pe care le avea cu regele polon. După cum observa Constantin Racoviţă, Ştefan „era un domn prea supus Poloniei" iar „vasalitatea Moldovei a fost o vasalitate deplină şi întru totul conformă uzajului feudal" [64].

Pe Sigismund nu putea decât să-l deranjeze o asemenea relaţie. Ca urmare, are loc campania lui în Moldova, cu rezultatele binecunoscute [65]. După retragerea sa din Moldova, regele ungar s-a ocupat de obiectivul principal al acţiunilor sale în acea perioadă : campania antiotomană. În timpul campaniei din Ţara Românească, în tabăra regelui soseşte vestea morţii reginei Maria, care decedase la 17 mai [66]. Regele, fiind în plină campanie, îl trimite pe arhiepiscopul Ioan de Kanizsa în ţară pentru a se ocupa de funeraliile reginei şi pentru a reprezenta interesele sale [67]. Moartea reginei a generat convulsii pe scena politică a Ungariei. Nobilimea din nordul regatului contesta drepturile lui Sigismund la tron, datorită decesului fiicei lui Ludovic cel Mare, moştenitorul de drept, şi, ca urmare propun tronul lui Vladislav Iagello [68]. Hedviga, sora defunctei, se proclamă regina Ungariei, iar regele polon, soţul ei, îşi pregăteşte oastea pentru a lua tronul. Dar la hotarele Ungariei este învins de către arhiepiscopul de Strigoniu, Ioan de Kanizsa [69]. Având în vedere importanţa acţiunii, e probabil că Vladislav Iagello să fi făcut apel la vasalii săi pentru a cere ajutorul militar promis. În acelaşi an, Ştefan I a acordat sprijin armat polonilor împotriva teutonilor [70], în virtutea angajamentelor pe care şi le-a asumat. Nu este imposibil, deci, ca domnul Moldovei să fi trimis în ajutor un corp de oaste, care fie la ducere, din graba acţiunii, sau din motive strategice, fie la întoarcere, să fi jefuit satele prin care au trecut. Căci o condiţie esenţială a sprijinirii lui de către regele polon era punerea la dispoziţia acestuia a unui număr de oşteni. Dacă acţiunea lui Vladislav ar fi avut succes, Ştefan I ar fi avut astfel linişte şi la graniţa apuseană a ţării. Scopul acestei probabile acţiuni ar fi fost, pe lângă satisfacerea angajamentelor luate, şi eliminarea unui pericol permanent la hotarele ţării. Desigur că aceasta este o ipoteză ce poate fi argumentată doar logic. Dar

[62] Ştefan S. Gorovei, *Dragoş şi Bogdan*, Bucureşti, 1973, p. 145.

[63] M. Costăchescu, *loc. cit.*

[64] C. Racoviţă, *op. cit.*, p. 262.

[65] Pentru această campanie, vezi R. Manolescu, *Campania lui Sigismund de Luxemburg în Moldova (1395)*, în *AUB*, istorie, XV, 1966, p. 59—64.

[66] Data morţii reginei se află la I. Dlugosz, *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*, liber X, col. 1042, Varşovia, 1985, p. 212, precum şi în *Calendarii Cracoviensi*, în *Monumenta Poloniae Historica*, II, Varşovia, 1961, p. 921.

[67] A. Pór, Gy. Schonherr, *op. cit.*, p. 423—424.

[68] *Ibidem*, p. 425.

[69] Antonius Bonfinius, *Rerum Hungaricarum*, decades III, liber II, ediţia J. Krans, Viena, 1794, p. 293, Respingerea atacului polonez este menţionată şi în două documente ulterioare : Hurmuzaki, *Documente*, I_2, Bucureşti, 1890 : din 1397 p. 384 şi respectiv 1401—p. 415.

[70] Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 160 ; P. P. Panaitescu, *Lupta comună a Moldovei şi Poloniei împotriva cavalerilor teutoni*, în „Romanoslavica", IV, 1960, p. 226—227.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trebuie să ne întrebăm : după victoria de la Hindău, ce sens ar mai fi avut o expediție de represalii ? Dușmanul ar fi fost întărâtat, nu înlăturat. În mentalitatea medievală, o expediție de represalii presupune și jefuirea zonei invadate [71]. Dar pentru Maramureș, economia acestei zone se preta la așa ceva ? Ar mai fi contraargumente topografice : dacă ar fi fost o incursiune de represalii, ar fi fost vizate orașele regale. Dar cele trei Apșe sunt situate *la nord de Sighet,* cu circa 15—20 km, *pe un drum lateral,* a cărui folosire este mai plauzibilă în cazul participării la intervenția polonă.

În concluzie, susținem că incursiunea moldovenilor, atestată documentar abia în 1406—1407, a avut loc probabil în 1395 și trebuie corelată cu intervenția lui Vladislav Iagello în Ungaria, pentru a ocupa tronul după moartea reginei Maria. Participarea moldovenilor se încadrează în formele de manifestare a relațiilor de vasalitate din Evul Mediu „auxilium" fiind o condiție primordială a acestora. Bineînțeles că este doar o propunere de interpretare, fără tendința de a o absolutiza, căci, citându-l pe un istoric contemporan : „nimic nu e mai ispititor în istorie ca ipoteza ; acolo unde nu dispunem de date certe, istoricul este dator să caute îmbinarea cea mai potrivită a puținelor date cunoscute, pentru ca, prin interpretarea lor logică, să formuleze ipoteza cea mai plauzibilă pentru momentul său" [72].

---

[71] Andrei Pippidi, *Contribuții la studiul legilor războiului în Evul Mediu,* București, 1974, p. 232, susține existența dreptului de represalii în Țările Române, tot în acest sens. Scopul represaliilor era de a recupera valorile pierdute.

[72] Ștefan S. Gorovei, *Poziția internațională a Moldovei în a doua jumătate a veacului al XIV-lea,* în *AIIAI,* XVI, 1979, p. 210.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ADRIÁN MACOVEI

DIN EVOLUȚIA URBANISTICĂ A IAȘILOR
(Sfârșitul secolului XVIII — începutul secolului XIX)

Este de necontestat faptul că, începând din a doua jumătate a secolului XVI, când Iașii au devenit capitala Moldovei (în vremea celei de-a doua domnii a lui Alexandru Lăpușneanu, 1564—1568), ritmul de dezvoltare, din punct de vedere urbanistic, a fost mult accelerat. De altfel, lucrarea monografică recentă, deosebit de documentată, privind *Istoria Iașilor* [1], ne scutește să mai insistăm asupra consecințelor acestei transferări politice, concretizată prin extinderea teritorială a orașului și prin creșterea, sub raport numeric, a locuitorilor lui. Este suficient și semnificativ, totodată, să amintim că, la scurt timp după ce a devenit primul centru politic, administrativ, economic și cultural al țării, alături de Târgul de Jos (denumire atribuită părții vechi a orașului în vremea domniei lui Vasile Lupu), numit și Târgul Mare, apare și Târgul de Sus, marcând partea nouă a capitalei. Procesul de extindere teritorială s-a desfășurat prin includerea în hotarul urbei a unor vechi sate din preajmă-i ca Tătărașii, Rufenii, Muntenii, Cișmeaua lui Păcurar.

Dacă până spre jumătatea secolului XVI Iașii, cu teritoriul înconjurător — ocolul târgului — au constituit un domeniu domnesc compact, căruia i se adăugase, ca surse de aprovizionare și venituri, branișstea domnească de la Bohotin și ocolul Țuțorii, începând din a doua jumătate a aceluiași veac, acest domeniu a început, treptat, să se destrame, acțiunea desfășurându-se în paralel cu întemeierea unui întreg șir de mănăstiri din apropiere și chiar din oraș, beneficiare ale unor substanțiale danii din partea ctitorilor. Astfel, o serie de mănăstiri ca Socola, Galata, Sf. Sava, Frumoasa, Aroneanu, Hlincea, Bârnova, Cetățuia, Dancu, Clatea-Bucium, Sf. Atanasie de la Copou ș.a., au fost miluite cu diferite locuri domnești din hotarul târgului [2]. Acestora li s-au adăugat și numeroase danii ale domniei, acordate, din diverse considerente, unor boieri așa încât, în a doua jumătate a secolului XVIII, din fostul hotar al târgului rămăsese foarte puțin teren nedăruit. Situația aceasta ajunsese să fie destul de stânjenitoare pentru locuitori, acum cu statut de târgoveți, care încă practicau agricultura și creșterea

[1] Const. Cihodaru, Gh. Platon (redactori responsabili), *Istoria orașului Iași*, vol. I, Iași, 1980, p. 84 și urm.

[2] *Monumente istorice și bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași, 1974, p. 222 passim.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vitelor, în condițiile în care, prin efectul extinderii perimetrului, orașul a încorporat o serie de sate devenite mahalale [3].

O situație cu totul aparte în procesul de urbanizare al Iașilor avea să-l dețină, însă, cartierul Broștenilor, înfiripat, în cea mai mare parte, pe fosta proprietate a mănăstirii Sf. Ioan Gură de Aur.

Ștefan Radu, fiul lui Radu Leon, domnul Țării Românești (1664—1669) și ginerele lui Gheorghe Duca, așteptând la Iași eliberarea tronului din țara vecină, fusese informat că, în marginea orașului, în drumul vămii dinspre Țuțora, Ștefan Tomșa I (1563—1564), străbunicul său, construise o biserică pe temelie de piatră. Așa se explică de ce, la 30 octombrie 1683, Ștefan Radu a dăruit bisericii Sf. Ioan Gură de Aur (Zlataust) ocina strămoșului său din târgul Iașului. În același document se mai precizează că biserica fusese reconstruită de domnul Gheorghe Duca, în numai 30 de zile, în anul amintit — 1683 — și închinată călugărilor de la Arghirocastro [4]. Din acest timp, dar mai ales în decursul celui de al XVIII-lea veac, mănăstirea avea să fie înzestrată cu o serie de proprietăți atât din țarina Iașilor, cât și de aiurea, devenind una dintre cele mai bogate.

Așa, bunăoară, în 1694, Constantin Duca avea să doneze așezământului monastic amintit un loc gospod, plasat de-o parte și de alta a Bahluiului, între Gura Chiriței, Dealul Vlădicenilor și colinele de vizavi, dinspre sud, ale târgului. Peste mai bine de jumătate de veac, prin hrisovul din 15 martie 1761, domnul Ioan Teodor Calimah avea să rotunjească această proprietate, adăugându-i o altă parte din „...drept locu domnesc din hotarul târgului Eșului [...], rămas nedat de alți luminați domni [...], ci iaste din gios, supt curte domnească, unde au fost și heleșteul domnesc". Pe acest loc ce cuprindea, pe lângă un iaz și un vad de moară în matca fluviului, tot șesul Bahluiului, „...despre apus, până unde se împreună" cu hotarele proprietăților mănăstirilor Galata și Frumoasa, „...să aibă voie egumenul [...] a-și face și a-și ține și moară și orice pentru folosul sfintei mănăstiri..." [5]. După cum se poate lesne deduce, fără a fi denumită, în aceste danii este vorba de moșia Broșteni, de la care și-a luat numele și mahalaua, fapt confirmat de altfel, și de unele documente la care ne vom referi în continuare.

Pentru prima dată, însă, Broștenii au fost menționați, ca „uliță", în 1755 în „Tabla Iașului de câți oameni sânt" și însuma 156 de case [6]. Întrebarea care se ridică este dacă Broștenii, ca și celelalte cartiere vechi ale Iașilor, a fost, într-adevăr, un sat, care a împărtășit soarta localităților rurale din preajma capitalei Moldovei, fiind înglobat prin extinderea celei din urmă, sau a luat naștere ca o mahala la poalele colinelor din sudul Iașilor, pe terasa dintre Podul Roșu, Bahlui și valea Câcaina, în imediata vecinătate a Târgului Vechi ?

---

[3] Const. Cihodaru, Gh. Platon, *op. cit.*, p. 165—173.

[4] Pentru detalii v. N. Girgoraș, ***Biserica Sf. Ioan Zlataust din Iași***, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei", an. XXIX (1963), nr. 5—6, p. 280—282.

[5] „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal din Iași", fasc. 4 (1924), p. 175, 172—173 ; Arh. St. București, Mănăstirea Sf. Ioan Gură de Aur, XV/2.

[6] Gh. Ghibănescu, *Catastihul Iașilor din 1755*, în „Ioan Neculce", fasc. 1 (1921), p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prima variantă a fost acceptată poate cu prea multă ușurință în tot ce s-a publicat până în prezent în legătură cu dezvoltarea orașului Iași. Or, nici un document medieval nu menționează existența vreunei localități cu această denumire în coasta curții domnești și, cu toate acestea, satul Broșteni a fost plasat în zona amintită, așa după cum rezultă dintr-un plan recent în care s-a încercat reconstituirea din punct de vedere urbanistic a orașului în secolul XVII [7]. În plus, tot aici, nu s-a luat în considerație traseul Bahluiului, a cărui matcă, așa după cum rezultă dintr-o hartă a Iașilor întocmită de cunoscutul inginer topograf Bayardi, în 1819, urmărea îndeaproape profilul colinelor din sudul urbei, neoferind condiții întemeierii și existenței vreunei localități [8]. Plasarea prezumtivului sat Broșteni peste Bahlui este de neconceput, din cauză că șesul râului era aproape în permanență inundat și plin de stufăriș. De altfel, această situație ne este confirmată de o mărturie hotarnică a moșiei mănăstirii Sf. Ioan Gură de Aur, redactată, în 1807, de vornicul Manolache Dimachi din porunca domnului Alexandru Constantin Moruzi. Prilejul avea să-l constituie pricinile de hotare ale moșiei Broșteni, care se învecina, în partea de sud, cu moșia mănăstirii Socola, moșia Buciumi a mănăstirii Dancu și cu moșia Vlădiceni a Mitropoliei Moldovei, toate deci proprietăți eclesiastice. Intenția acestora din urmă de a muta, spre nord, limitele moșiilor respective, până la Bahluiul vechi, au fost considerate ca neîntemeiate de către vornicul Dimachi, deoarece chiar în documentele din anii 1566, 1672, 1675, 1708, înfățișate în sprijinul pretențiilor formulate, „...despre Bahlui nu grăiește nimic..." ca linie de hotar [9]. Ba mai mult, dintr-un ispisoc de danie făcută mănăstirii Clatea din Codru de către Gheorghe Duca, în 1672, conchide același împuternicit domnesc, „...să dovedește că, mai înainte, tot șesul Bahluiului au fost mlaștină și stuh [...], că și acum este știut, mai de toți, că nu păr de multă vreme a fost șesul stuhării, care și acum să și cunoaște locul pe unde au fost, unde pârâul Socolii, curgând puțin din gios de pod [10], intră în pământ [...], căci tot șăsul, fiind o mlaștină și stuh, era o apă și, fiindcă apa aceea era din Bahlui, adevărat că au dat pârâu în Bahlui, dar acum nu să învinovățește nimenea dacă au scăzut apele și s-au uscat mlaștina și stuhul au pierit și Bahluiul s-au tras și să luăm de la unii și să dăm altora, ci, după dovezile din vechi, să-și caute mănăstirea Dancul lucrul său, iar nu mai mult" [11]. În același loc mai este amintit un drum, cel al Vlădicenilor, care marca, în partea de sud, linia hotarului despărțitor al Broștenilor de moșiile Buciumi, Valea Cozmoaiei și cea din imediata vecinătate a acestuia — Vlădicenii, drum care — se precizează în document, „...merge pe marginea stuhului..." și unde au existat semne de marcaj („stâlpi") de la alte hotarnice anterioare. De altfel, dintr-o danie, din 12 iunie 1694, a lui Constantin Duca, făcută mănăstirii Sf. Ioan Gură de Aur, întărită și de către unii dintre succesori în scaunul domnesc, se redau limitele acelei părți de „loc gospod",

[7] Const. Cihodaru, Gh. Platon, *op. cit.*, p. 353 și anexa.
[8] O copie de pe exemplarul dăruit de Scarlat Pastia Bibliotecii Universității Iași — la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol".
[9] „Ioan Neculce", fasc. 4 (1924), p. 175.
[10] Se face referință la podul lui Butcă, denumit, apoi, a Dancului.
[11] *Ibidem*, p. 174.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe care, în sprijinul supoziţiei avansate, le reproducem aidoma : „...din Valea lui Pătraşcu pe părău în gios, păn' în Gura Chiriţăi, în şăs, la fântâna lui Carachiuzel şi de acolo, prin stuh, pe şăsul Bahluiului, merge hotarul drept pe şăs, pe supt Dealul Vlădicenilor, unde este un stâlp hotar, care şi acum să vede şi de acolo să întoarce înapoi, pe drum, până în gura Văii Vlădicenilor şi de acolo să întoarce înapoi, pe şăs, piste Bahlui, despre târg, până la fântâna Babei şi merge până unde au început a hotărâ..." [12]. În aceste condiţii, când întreaga vale a Bahluiului din zona în discuţie era dominată de ape şi de o vegetaţie specifică terenurilor inundate, este puţin probabil că mai puteau vieţui cei 21 de birnici pe care, aprioric, Gh. Ghibănescu în *Catastihul Iaşilor din 1755*, îi plasează în Broşteni dar „peste Bahlui", în timp ce alţi 18 trăiau, tot atunci, în uliţa Hagioaiei (azi b-dul Independenţei) [13].

În sfârşit, alăturăm argumentelor de mai sus, care pledează pentru inexistenţa unui sat Broşteni şi concluziile cuprinse într-un raport din 1838, prin care Divanul Domnesc a făcut cunoscut lui Mihail Sturza, între altele, că, în urma analizei unor documente vechi privind proprietăţile din Iaşi ale mănăstirii Sf. Ioan Gură de Aur, pe unul din locuri „...ce vine... pân'în târg..." din şesul Bahluiului, „...pi o parti s-au înfiinţat mahalaua Broşteni" [14]. Deşi târzie, precizarea forului suprem de judecată stabileşte fără echivoc zona şi momentul când Broştenii au prins contur de cartier : doar pe *„o parti"* a moşiei dobândită de lăcaşul de cult amintit.

Aflaţi acum pe proprietate mănăstirească, locuitorii au fost obligaţi la achitarea unei chirii *(bezmen)*, pentru suprafeţele şi construcţiile pe care le deţineau. Dacă în cazul Tătăraşilor, fost, într-adevăr, sat şi devenit, apoi, cartier, cuantumul anual a fost stabilit prin hrisovul lui Matei Ghica, din 12 mai 1754, la doi orţi (20 parale) de casă [15], pe care-i strângea, prin oamenii săi, egumenul de la Sf. Ioan Gură de Aur, pentru târgoveţii din Broşteni, în schimb, nu fusese reglementată oficial o asemenea îndatorire până către sfârşitul secolului XVIII. Nu-i mai puţin adevărat, însă, că înainte de a forma obiectul daniei la care ne-am referit mai sus, în această mahala, conform statisticii din 1755, existau deja 156 de case aparţinând unui număr de 234 de locuitori, majoritatea antrenaţi, cu predilecţie, în cele mai diverse ramuri de prestări de servicii. Se cuvine să facem precizarea că în *catastihul* citat sunt inseraţi proprietarii caselor şi nu membrii de familii, ultima cifră fiind rezultatul totalizării indivizilor, capi de familie, repartizaţi pe meserii şi „uliţe" * din tabelul publicat de Gh. Ghibănescu [16].

Dar o imagine mai apropiată de realitatea istorică în ceea ce priveşte situaţia demografică din Broştenii mănăstirii Sf. Ioan Gură de Aur

---

[12] *Ibidem*, p. 175.
[13] *Ibidem*, fasc. 1 (1921), p. 17.
[14] Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Sf. Ioan Gură de Aur, XXXIV/1.
[15] *Ibidem*, XXX/1.
* Este locul să facem precizarea că, până la adoptarea termenului de mahala, în statisticile de epocă apare cel de „uliţă", desemnând, în accepţiunea timpului, o axă stradală principală cu denumirea ei, căreia i-au fost arondate toate căile de acces de mai mică importanţă.
[16] „Ioan Neculce", fasc. 1 (1921), p. 17—21.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ne este furnizată de un document de la începutul secolului XIX. Elaborarea lui este o consecință, pe de o parte, a pretențiilor așezământului monastic de a încasa *bezmenul,* fără nici un fel de excepții, de la toți târgoveții aflați pe proprietatea lui, iar pe de altă parte, a refuzului, justificat de altfel, din partea celor care aveau diverse bunuri imobiliare „...cu scrisori vechi și cu clironomii și stăpâniri mai vechi decât danie mănăstirii...". O încercare de aplanare a stării conflictuale dintre cele două părți, ce atinsese o fază acută încă spre finele veacului precedent, a format obiectul deliberării Divanului Domnesc din 27 martie 1795 [17]. Deși soluția ca, după o prealabilă verificare a documentelor de proprietate, cei în drept să fie scutiți de orice obligație bănească față de mănăstire, a fost împărtășită și de domnul Mihail Constantin Șuțu, situația nu a cunoscut nici un fel de ameliorare. De altfel, cercetările din teren și întocmirea unei evidențe a raporturilor în care se aflau locuitorii mahalalei (chiriași, proprietari), cu mănăstirea, au avut loc de-abia în februarie 1799 [18] ; deși nu a fost finalizată, din motive care ne scapă, este interesantă prin unele detalii asupra cărora vom reveni.

Așa se și explică de ce la scurt timp, în 1803, domnul Alexandru Constantin Moruzi avea să poruncească noi investigații, cu deplasarea în teren a marelui vornic de obște, Manolache Dimachi care, împreună cu vechilul mănăstirii, un vornic de poartă și „...cu scrisorile și mahalagii...", să alcătuiască o situație clară atât a celor scutiți, cât și a celor obligați la plata unei chirii, fixată în funcție de mărimea și poziția locului precum și de construcțiile deținute [19]. Operațiunea avea să fie încheiată înainte de 30 aprilie 1806, dată la care „...cu anafora dintr-același an de cercetare...", însuși domnitorul a analizat, cu „de-amănuntul [...] harta de starea locului..." și actele probatorii ale părților împricinate. În anul următor, 1807, egumenului mănăstirii Sf. Ioan Gură de Aur, Ioanichie, îi este înmânată o mărturie iscălită de Iordache Canta, mare logofăt, și Manolache Dimachi, în care erau menționați locuitorii mahalalei Broșteni exceptați de la achitarea chiriei, în număr de 81, cei care „...s-au așăzat acum să plătească bezmăn..." însumând 88 de nume și, în fine, alți 73 de târgoveți care, „...prin zapisă, au tocmeli cu mănăstire și câte cât plătesc" [20].

Am insistat premeditat asupra amănuntelor privind fazele de elaborare a documentului de mai sus pentru exactitatea datelor ce le conține privind numărul locuitorilor, capi de familie, din acest cartier al Iașilor în primul deceniu al secolului XIX. O comparație cu cifrele din *catastihul* citat, din 1755, este în măsură să confere de data aceasta — cunoscute fiind în epocă inconsecvențele de înregistrare și de aici fluctuațiile de la o statistică la alta — o imagine mult apropiată de realitate.

---

[17] Arh. St. București, Mănăstirea Sf. Ioan Gură de Aur, XV/7.

[18] *Ibidem.*

[19] *Ibidem* XV/8.

[20] Ibidem, XV/9. „Iar acei ce de acum or ave trebuință pentru vreo bucățică de loc spre a-și face casă i alte binale pe moșie mănăstirii..." — se precizează în finalul aceluiași document — „...întâi să-s învoiască cu mănăstire prin zapis și apoi să fie volnic a și face binalele ce or voi"

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La această constatare conduce alăturarea cifrelor reprezentând capii de familii din Broşteni : 234 în 1755 şi 242 în 1807 [21].

Pentru aceeaşi concluzie pledează şi compararea datelor de mai sus cu situaţia rezultată din prelucrarea informaţiilor cuprinsă într-o *condică* din 1808, privind numărul, defalcat pe „uliţi", al indivizilor şi al familiilor „stării de gios" din Iaşi. Cu toate că aici numărul evreilor, al ţiganilor şi al celor integraţi în tagma bisericească apare, pentru fiecare categorie în parte, totalizat pe întreaga capitală a Moldovei, totuşi, statistic, cifrele din dreptul Broştenilor — 224 capi de familie cu 1163 suflete — pot oferi o poziţie de referinţă [22]. Şi, fără a forţa nota, dacă acceptăm introducerea în calcul a coeficientului 5, folosit, de obicei, în aprecierea numărului mediu al membrilor unei familii, se poate estima că, în 1755, în mahala, vieţuiau circa 1170 de indivizi, iar în 1807 — 1210.

Deşi, după cum am mai arătat, în Broşteni a locuit, cu predilecţie, aşa numita „stare de gios", documentul din 1807 nu îngăduie o clasificare a indivizilor pe profesiuni, apartenenţă etnică sau stare materială. Faptul este explicabil dacă avem în vedere că în această situaţie s-a urmărit numai alcătuirea unei stricte evidenţe a celor care au obligaţii pecuniare faţă de mănăstire. Iar a încerca o detaliere ni se pare, din capul locului, hazardat, din cauza inconsecvenţei la înregistrarea persoanelor : cele mai multe dintre patronime sunt substituite fie de precizarea ocupaţiei individului, fie de apartenenţa etnică (Vasile ciubotarul, Ion croitorul, Maria teslăriţa sau Dumitru sârbul, Teodora greacă, Iosif jidov). Totuşi, unele constatări se impun.

În primul rând, pentru Broşteni nu s-a aplicat, aidoma Tătăraşilor, tot proprietatea mănăstirii Sf. Ioan Gură de Aur, un cuantum unic, stabilit prin hrisov domnesc încă de la mijlocul secolului XVII, de doi orţi (20 parale) de casă. Căci, în situaţia celui dintâi, nivelul bezmenului a variat între 18 lei şi 20 parale (numai în patru cazuri din cele 149), ceea ce indică aplicarea altor criterii, anume în funcţie de mărimea lotului deţinut, a construcţiilor aflate pe el şi a amplasamentelor acestora — cum se precizează în document — „...atât la uliţă, cât şi la mahala" [23]. Apoi, din compararea listei locuitorilor ce s-au învoit cu zapise cu *mănăstirea şi a celor cărora li s-au fixat bezmenul* „...după cercetarea ce s-au făcut..." pe teren, se observă că, la cei din urmă, nivelul chiriilor, în general, este mai mare. Constatarea ne îndreptăţeşte să sesizăm desfăşurarea unui proces sincopat de populare a Broştenilor, cei cuprinşi în categoria mai sus pomenită ocupându-şi terenul pe care şi-au ridicat diferite clădiri, în momentele de linişte ale veacului XVIII, tulburat de consecinţele cunoscutelor conflicte armate ruso-austro-turce care au afectat Moldova. Nu-i mai puţin adevărat însă, că această diferenţă poate

[21] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 17—21 ; Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Sf. Ioan Gură de Aur, XV/9. Din cei 242 capi de familii, numai 149 au plătit *bezmen* mănăstirii, care a totalizat 555 lei 15 parale pe an. Ulterior, doi dintre indivizi au fost trecuţi în categoria scutiţilor.

[22] Gh. Platon, *Populaţia oraşului Iaşi de la jumătatea secolului al XVIII-lea până la 1859*, în *Populaţie şi societate. Studii de demografie istorică*, vol. I, sub red. prof. Şt. Pascu, Cluj, 1972, p. 273, anexa VIII, p. 321.

[23] Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Sf. Ioan Gură de Aur, XV/8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

avea și altă explicație, anume faptul că tocmelile cu zapise dintre locuitori și mănăstire trebuie să fi avut loc la scurt timp după intrarea acesteia în stăpânirea Broștenilor, când s-au practicat alte prețuri ale chiriilor față de cele de la începutul secolului XIX.

În ceea ce privește compoziția socială a populației din acest cartier al Iașilor, după cum am mai afirmat, materialul documentar analizat nu ne oferă posibilitatea de a reconstitui o situație cât de cât veridică. Totuși, la o examinare atentă, se constată că acești locuitori — cu predilecție proprietari de ateliere, prăvălii și case de locuit — erau antrenați în executarea unei variate palete de servicii, fapt explicabil prin poziția mahalalei aflată în imediata vecinătate a Târgului Vechi și a curții domnești. Astfel, spre exemplificare, am reținut : croitori, ciubotari, blănari, pietrari, fierari, teslari, rotari, precupeți, brutari, frizeri, pescari, muzicanți (cobzari, scripcari) ș.a. Mai consemnăm că, alături de aceștia, au mai viețuit aici, în număr neînsemnat, clerici, arnăuți, staroști de bresle, femei văduve și oameni bătrâni și „nevolnici", un „copil de casă", Anastasia „tălmăcița".

Rezervăm o mențiune specială, prin raritatea unor astfel de informații din epocă. pentru berăria lui Boroh, care, în această vreme, nu mai exista și al cărei loc, integrat în perimetrul dăruit mănăstirii, a fost stăpânit atât de urmașii lui — calitate invocată printr-o „scrisoari vechi", din 9 aprilie 1754 — cât și de către alți locuitori [24].

Analiza materialului documentar prezentat ne conduce la concluzia că Broștenii nu au fost, inițial, un sat care, în procesul de extindere teritorială, avea să fie înglobat Iașilor, ci s-a conturat, dintru început, ca o mahala. Aceasta s-a dezvoltat pe măsura evoluției aglomerării urbane și a înmulțirii, astfel, a solicitărilor în prestarea celor mai diverse servicii. Pe lângă cele invocate în rândurile anterioare, un argument în sprijinul aserțiunii de mai sus ni-l oferă existența celor 81 de proprietari, care au făcut dovada calității deținute încă înainte de 1683 sau 1761 și cărora li s-a rezervat, după cum am văzut, un regim special. Aspectul nu-l întâlnim, în schimb, pe o altă proprietate, tot din Iași, a mănăstirii Sf. Ioan Gură de Aur — Tătărașii — locuitorii de aici, cu toată opoziția, au fost supuși, fără excepție, la plata a câte 20 parale de casă [25].

[24] *Ibidem*, XV/7.

[25] Așa, de pildă, la intervenția mănăstirii, la 5 mai 1760, Ioan Teodor Calimah a porunci ca oameni ai domniei, împreună cu cei desemnați de egumen, să „...împlinească toți banii de pe la toți care săd pe hotarul mănăstirii, măcar de la oricine : ș-ar fi breslaș or călăraș, sau lipcani, sau aprot (sic), sau copil de casă, sau fustaș, sau armășăi, sau săimini g(ospo)d, sau hăt(mănești), sau agești, sau oricine altii, de la toți să împlinească și la aceasta nici un scutit să nu fie după hotărâre ce s-au făcut...". (*Ibidem*, XXX/5).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DUMITRU VITCU

NICOLAE BĂLCESCU ȘI CONTEMPORANII SĂI DIN MOLDOVA

„Oameni de măsura lui N. Bălcescu sunt încă rari între românii de astăzi" — afirma, cu toată convingerea dar și cu autoritatea unei pilduitoare prețuiri reciproce, Vasile Alecsandri, după scurgerea unui pătrar de veac de la dispariția portdrapelului generației pașoptiste. „Acei care, ca dânsul, în tot cursul unei existențe de luptă, au fost insuflați numai de nobila simțire a amorului de patrie și care au visat și lucrat cu neîncetare la reînvierea și la mărirea neamului lor merită să atragă respectul și simpatia urmașilor. Tot ceea ce se atinge de acei oameni de frunte, diversele întâmplări ce au trecut peste dânșii, actele lor publice și chiar incidentele vieții lor private, devin, după moarte, de un mare interes pentru cine știe a-i prețui și îi admiră. E o datorie sacră pentru amicii și contemporanii lor — între care s-a numărat în dubla-i ipostază și Alecsandri — de a face apel suvenirelor, spre a feri de uitare toate notițiile ce pot contribui la completarea biografiei lor" [1]. Iar după ce contemporanii vor fi recepționat îndemnul sau credința „bardului" de la Mircești în rostul recuperator al memorialisticii sau epistolarului pentru orice restituție istoriografică (oricât de subiective, de segmentare ori de specioase le vor fi fost reacțiile), revine posterității aceeași „sacră datorie" de a le supune examenului critic, potrivit cerințelor, rigorilor și percepțiilor fiecărei generații și de a restitui astfel imaginea mereu retușabilă a trecutului în dimensiunile sale optime.

Astfel motivate, rândurile de față au ca obiectiv limitat formularea câtorva observații vizând relațiile lui Bălcescu cu Moldova și moldovenii, legături raportate, pe de o parte, împrejurărilor și idealurilor politice ale momentului și, pe de alta, evoluției de ansamblu sau, după caz, involuției ori alterării relațiilor interumane, lesne sesizabilă îndeosebi în perioada reculului recoluționar postpașoptist.

Dacă Transilvania, cu farmecu-i natural și istoria-i tumultuoasă, cu cărturarii și tribunii românilor, cu setea de libertate și de justiție a acestora, i-a acaparat lui Bălcescu atenția și preocupările încă din adolescență, ispită metamorfozată în obsesie atunci când își imagina interiorul arcului carpatic un potențial bastion al revoluției generale ro-

[1] V. Alecsandri, *Proză*, ed. G. C. Nicolescu, București, 1966, p. 313.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mânești [2], Moldova l-a atras ulterior, prin liniștea-i patriarhală, nelipsită însă de însemnele redeșteptării și aici a „duhului național", prin atmosfera politică oarecum mai lesnicioasă inițiativelor culturale, prin spiritul conlucrativ al moldovenilor și, nu în ultimul rând, prin camaraderismul și rectitudinea morală a celor câtorva dintre vremelnicii ori statornicii săi colaboratori și prieteni, precum Kogălniceanu, frații Vasile și Iancu Alecsandri, Costache Negri, Ion Ionescu de la Brad, Vasile Mălinescu și alții.

Înainte însă ca Bălcescu să călătorească și dincoace de Milcov, în Moldova, fapt petrecut abia în primăvara anului 1845 [3], când Mânjina lui Costache Negri a devenit aproape instantaneu toponimul simbol al cunoașterii reciproce și al unității de acțiune a tinerimii moldo-valahe, el îi va fi cunoscut cu siguranță pe mulți dintre moldovenii înzestrați cu harul scrisului, prezenți în publicistica vremii. Altminteri, cunoscută fiind starea precară a căilor și a mijloacelor de comunicație în epocă, „foarte rareori ieșenii și bucureștenii treceau linia hotarului", cum nota Alecsandri, fiece călătorie dintr-o capitală spre alta a Principatelor dobândind proporția unui mare eveniment [4].

Între primii cărturari moldoveni ajunși la București în contact direct cu Bălcescu s-a numărat mai vârstnicul cu doi ani decât el, M. Kogălniceanu, a cărui reputație de istoric, dobândită grație recent apărutei *Histoire de Valachie, de la Moldavie et des Valaques Transdanubiens* (Berlin, 1837), „i-a slujit îndestul" autorului, spre sfârșitul anului 1839, a intra în cercul intelectualilor munteni din jurul lui Vaillant, Heliade-Rădulescu, I. Voinescu II ș.a. [5]. Adnotările făcute de Bălcescu pe un exemplar din acea lucrare relevă, nu doar ochiul critic care o citise, ci și prestigiul în expansiune câștigat de autor. „Nimic mai semnificativ pentru epocă și pentru marii ei protagoniști — observa lămuritor Al. Zub — decât legăturile dintre cei doi istorici, centrate în jurul amintitei *Histoire...*, operă pe care, la 1848, Alecu Golescu o luase cu sine la Brussa în emigrație, iar Bălcescu o reclama cu insistență, în anii următori, spre a o folosi la scrierea *Istoriei românilor sub Mihai Vodă Viteazul*" [6]. Este fapt deja demonstrat că, în pofida unor observații critice marginale ce despărțeau pe lectorul cărții de autorul ei, Kogălniceanu a exercitat — prin a sa *Histoire...* — o certă înrâurire asupra concepției

[2] V. Netea, *Relațiile lui N. Bălcescu cu cărturarii și luptătorii români din Transilvania*, în „Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu", Bălcești pe Topolog, 1969, p. 157. „Ispita" transilvană a junelui Bălcescu s-a datorat, întrucâtva, și vechilor raporturi cu bănățeanul Eftimie Murgu, care îi fusese profesor la colegiul Sf. Sava și, desigur, inițiativelor ce decurgeau din planul lui Ion Câmpineanu, de care era atașat la acea epocă (cf. Al. Zub. *Nicolae Bălcescu și revoluționarii moldoveni din vremea sa* în „Carpica", III, Bacău, 1970, p. 31).

[3] Deși, încă din iunie 1840, iuncării de cavalerie N. Bălcescu și I. Călinescu solicitaseră autorităților învoirea de a merge la „băile din Prințipat" (Moldova), proiectul a rămas nematerializat, probabil din pricina împrejurărilor politice nefavorabile, care i-au și adus lui Bălcescu — pentru participarea la complotul lui D. Filipescu — o recluziune de doi ani, timp în care legăturile sale cu confrații moldoveni au fost întrerupte (Cornelia C. Bodea, *Lupta românilor pentru unitate națională. 1834—1849*, București, 1968, p. 29).

[4] V. Alecsandri, *op. cit.*, p. 317.

[5] I. Negruzzi. *O scrisoare a poetului Grigore Alexandrescu către C. Negruzzi, din 1839*, în *CL*, XIX, 1885—1886, p. 803.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istorice bălcesciene, îndeosebi în privinţa aprecierii instinctului popular [7]. De altfel, dintre toţi istoricii ultimelor decenii care se ocupaseră de Ţara Românească, Bălcescu reţinea doar pe Kogălniceanu, a cărui lucrare, „model de istorie critică ştiinţifică", semnifica pentru el *istoria* prin excelenţă, istorie de la a cărei bibliografie — ordonată alfabetic — ambiţiona să-şi călăuzească propriul demers, nu doar prin extensia firească a bazei documentare, ci şi printr-o mai exigentă critică a izvoarelor.

Observaţiile, chiar dezacordurile exprimate cu toată deferenţa la acea dată, nu i-au împiedicat pe cei doi istorici să se stimeze, să se încurajeze şi să iniţieze proiecte ştiinţifice comune, a căror finalitate n-ar fi putut fi decât benefică ambelor Principate.

În toamna anului 1843, Bălcescu, preocupat a-şi ameliora situaţia materială, argument plauzibil dar nicidecum unic, se arăta interesat în dobândirea unui post de profesor la Iaşi, în cadrul Academiei Mihăilenc probabil, „la un clas pe care să-l pot preda cu plăcere" [8]. Solicitând informaţii de ultimă oră în legătură cu acest post de la cel mai consecvent şi mai solicitat dintre partenerii săi epistolari, Ion Ghica, el îşi exprima bucuria în faţa deciziei lui Kogălniceanu de a face un curs de istoria Moldovei, convins că — dincolo de interesul instituţiei şi de cerinţele didactice — „va da ţării o bună istorie". Mai mult, se angajase (iar la începutul anului următor confirma începutul onorării propriilor angajamente) de a transcrie pentru Kogălniceanu manuscrise de cronici moldovene aflate la Bucureşti [9], cerând în schimb, prin acelaşi intermediar, informaţii despre eventualele cronici muntene aflate în laboratorul istoricului ieşean. Intenţiona chiar, împreună cu Voinescu II, din staff-ul „Societăţii literare" bucureştene, să vină la Iaşi („de vom găsi parale") şi mulţumea confratelui moldovean pentru ospitalitatea făgăduită, vizită contramandată însă atunci din pricina vremii şi a noroaielor [10].

Cum în capitala Moldovei tocmai apăruse primul număr al „Propăşirii" la începutul anului 1844, grupul societarilor bucureşteni a decis să renunţe la o iniţiativă jurnalistică similară şi să sprijine publicaţia ieşeană. I-a revenit lui Kogălniceanu plăcuta misiune de a include în sumarul revistei, eşalonat, studiul lui Bălcescu despre *Puterea armată şi arta militară de la întemeierea Principatului Valahiei până acum*, apoi şi *Comentariile* aceluiaşi *asupra bătăliei de la Câmpia Rigăi*, recomandându-l altundeva pe autorul acestora (în *Fragments tirès des chroniques...*) drept „un tânăr istoric muntean", care îndreptăţea „cele mai frumoase speranţe", singurul de la care se putea aştepta „o bună istorie" a Ţării Româneşti [11]. Mai târziu, făcând istoricul jurnalismului româ-

[6] Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu — Istoric*, Iaşi, 1974, pp. 317—318.

[7] Virgil Cândea, *„Histoire de la Valachie" de M. Kogălniceanu*, în *SCB*, II, 1957, p. 100.

[8] Horia Nestorescu-Bălceşti, *Bălcescu — Biobibliografie*, Bucureşti, 1971, p. XVI.

[9] Era vorba, în primul rând, de *Letopiseţul Ţării Moldovei, 1662—1716*, scris de Axintie Uricariul, după izvodul lui Vasile Dubău, Tudor Damian ş.a. (N. Bălcescu, *Opere*, IV, ed. G. Zane, Bucureşti, 1990, pp. 37, 38, 40).

[10] *Ibidem*.

[11] Al. Zub, *op. cit.*, p. 319.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nesc, el va aprecia revista lui Bălcescu şi a lui A. Treboniu Laurian, „Magazin istoric pentru Dacia", continuatoare a „Propăşirii", conferindu-i astfel o semnificaţie mai largă decât aceea de revistă istorică.

Nu ştim să-l fi întâlnit pe Kogălniceanu în Moldova în primăvara anului 1845 şi, cu siguranţă, nu l-a putut contacta direct nici în primele luni ale anului următor, când Bălcescu şi-a repetat voiajul [12] ; în schimb, cei doi se vor fi văzut sigur la Paris, de unde, la 24 iulie 1846 ofertau împreună, „Asociaţiei literare" din Bucureşti, elaborarea unui *Dicţionar* biografic, cuprinzând „pe cei mai însemnaţi români din toate ţările şi din toate veacurile" [13] şi conceput — ideea altminteri mai veche (1843) aparţinuse istoricului moldovean — ca un instrument de lucru, dar şi un mijloc de educaţie naţională. Proiectul lor, agreat de „Societatea studenţilor români" din Paris şi aprobat, cu mici amendamente de ordin pecuniar, la Bucureşti, n-avea să se materializeze vreodată din motive pe care nici unul dintre ei nu le-a divulgat.

Relaţiile celor doi pe tărâmul cooperării istoriografice, altminteri şi singurul domeniu în măsură să le evidenţieze şi să le cuantifice, erau încă persistente în noiembrie 1847, când, tot din Paris, Bălcescu revenea cu o mai veche rugăminte pentru Kogălniceanu, aflat în ţară, apel transmis însă nu direct, ci prin mijlocirea lui Vasile Alecsandri. Preocupat cu extinderea documentării la a sa *Istorie a românilor sub Mihai Vodă Viteazul,* pe care o înţelegea, aşa cum o prefigurase confratele moldovean, ca o „piatră de temelie a unităţii naţionale" [14], el solicita copiile unor documente promise de acesta din urmă : „adu-i aminte încă — nota într-o corespondenţă către V. Alecsandri — că aci, la Paris, într-o zi, mi-a zis că la Münich a găsit o călătorie nemţească în Valahia, pe vremea lui Mihai Viteazul. Zi-i că îl rog să-mi spue numele autorului şi al scrierii şi de era tipărită sau manuscrisă, ca s-o poci căuta. Spune-i că folosindu-mă de dânsa, tipărind-o în „Magazin", nu voi uita a spune că el a aflat-o şi nu-i voi fi *Americ* pentru noul Columb. Zi-i încă să-mi scrie despre orice scrieri mai interesante cunoaşte care ating istoria noastră..." [15].

Singurul semn de întrebare generat de acest apel ar fi : de ce nu i s-a adresat direct, ci doar prin intermediar ? Răspunsul ar fi mai simplu dacă ne-am afla în faţa unui caz izolat. Cum însă nu e vorba de o excepţie, ci de o regulă (cunoscută fiind doar o singură scrisoare a lui Kogălniceanu către Bălcescu, expediată în ultima lună de viaţă a destinatarului) [16], explicaţiile trebuie căutate în totalitatea elementelor definitorii ale fiecărei personalităţi, fără a subaprecia ori supraestima raţionalul şi afectivul, ce au guvernat raporturile între cei doi. Şi cum nici în vremea revoluţiei paşoptiste şi nici în a exilului postrevoluţionar biografiile lor nu au consemnat decât figurativ puncte de incidenţă,

---

[12] Noului voiaj i s-a atribuit, în contextul tulburărilor din Moldova, o potenţială semnificaţie agitatoare (cf. Cornelia C. Bodea, *op. cit.*, p. VII).

[13] N. Bălcescu, *op. cit.*, pp. 53—54.

[14] Ion Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848,* II, Craiova, 1940, p. 20.

[15] N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 66.

[16] N. Iorga, *Ultimele scrisori din ţară către N. Bălcescu,* Bucureşti 1927 pp. 6—7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

opinăm că cei doi iluştri înaintaşi s-au preţuit mai mult ca istorici, ca mânuitori ai condeiului şi ca examinatori ai trecutului, decât ca luptători, ca oameni de acţiune ai prezentului şi, firește, ca prieteni apropiaţi.

Apreciind contribuţiile istoriografice ale lui Bălcescu, nu fără a-şi exprima pe alocuri şi puncte de vedere divergente, generate de aprofundarea studiului nicidecum de exacerbarea orgoliului, Kogălniceanu i-a păstrat o frumoasă amintire confratelui muntean, pe care îl numea — la patru ani de la dispariţie — „cel mai iubit de toţi şi care însuşi a fost un brav militar înainte de a fi un mare istoric naţional“ [17]. Tot la Bălcescu şi în chip elogios se referea el în cursul dezbaterilor Divanului ad-hoc de la Iaşi, comentând raportul comisiei din 1850 în problema agrară, raport întemeiat pe studiul *Question économique des Principautés danubiennes* [18], pentru ca, în 1864, să invoce autoritatea aceluiaşi „nemuritor istoric“ în legătură cu organizarea armatei române în conformitate şi cu propria tradiţie militară fixată de specialişti [19].

Aşadar, se poate vorbi de o influenţă a lui Bălcescu asupra cărturarului moldovean doar sub forma unor sugestii practice, nicidecum a concepţiei istorice de ansamblu, care se conturase înainte ca patriotul muntean să se fi manifestat ca istoric. Sensul invers, al înrâuririi lui Kogălniceanu asupra lui Bălcescu, nu mai comportă astăzi — după apariţia cunoscutelor studii în domeniu, datorate îndeosebi lui Al. Zub — nici un dubiu.

Dacă în raporturile pe care Bălcescu le-a întreţinut cu acel care avea să se impună ulterior în conştiinţa contemporanilor şi a posterităţii drept „arhitect“ al României moderne au precumpănit — în afara generoaselor obiective naţionale ce au direcţionat spre aceeaşi albie eforturile unei întregi generaţii — interesele ştiinţifice ori pasiunile comune pentru trecutul istoric, în relaţiile cu ceilalţi moldoveni : fraţii Vasile şi Iancu Alecsandri, Al. Russo, Elena şi Costache Negri, V. Mălinescu, C. Rolla, I. Ionescu de la Brad, C. Negruzzi, fraţii Roseteşti şi Nicu Ghica (spre a ne opri doar asupra celor cuprinşi ori numai citaţi în corespondenţa sa) primordiale s-au arătat a fi elementele de ordin afectiv, numind astfel registrul larg al trăirilor sufleteşti, de la bucuriile trecătoare la suferinţele persistente, ce i-au încercat pe mulţi dintre aceştia, apropiindu-i, în anii convulsivi de la mijlocul veacului.

Neîndoielnic, cele mai bune, mai sincere, mai durabile şi mai semnificative legături le-a avut cu V. Alecsandri şi cu Costache Negri, legături cimentate în cadrul neuitatelor (pentru toţi) întâlniri de la Mânjina, din anii 1845 şi 1846. Mai în vârstă decât toţi cei care îi treceuseră atunci pragul casei, de sărbătoarea Sfinţilor Împăraţi, amfitrionul era preţuit pentru „înţelepciunea sa dreaptă, pentru blândeţea şi nobleţea caracterului său“ [20], însuşiri ce l-au impus contemporanilor ca „decan al tinerimii“ şi l-au recomandat posterităţii ca „erou al modestiei

[17] „Steaoa Dunării“, II, Iaşi, nr. 25 (26 mai) 1856, p. 99 (apud Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu — Biobibliografie*, Bucureşti, 1971, p. 50).

[18] *Acte şi legiuiri privitoare la chestia ţărănească*, II, seria I, Bucureşti, 1907, pp. 91—92.

[19] Al. Zub, *op. cit.*, p. 139.

[20] V. Alecsandri, *op. cit.*, p. 321

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

naţionale“ [21], sau, în accepţiunea lui N. Iorga, „virtutea politică fără de pată“ [22].

Vizitele la Mânjina, acele „praznice homerice“ şi vânători de iz medieval, acele hore vesele şi înfrăţiri nefireşti parcă între oamenii ogoarelor şi cei ai saloanelor, descrise cu nostalgică aducere aminte de Alecsandri, au încununat legăturile, până atunci sporadice, între junii moldo-munteni şi le-a asigurat combustia morală necesară dezvoltării acestor relaţii. Relevând impactul acelor pelerinaje organizate în ţara de jos a Moldovei asupra mişcării naţionale paşoptiste, Alecsandri nota că, la Mânjina, „tinerii, osteniţi şi descurajaţi de greutăţile misiei lor, prindeau o nouă putere pentru luptele viitoare ; moldovenii şi muntenii aveau ocazia a se cunoaşte de aproape, a se stima, a se iubi, a pune la un loc sperările lor, a face proiecte măreţe pentru renaşterea patriei comune, a se înţelege pentru formarea opiniei publice în ţară. Zic *patrie comună*, zic ţară, pentru că la Mânjina nu mai erau moldoveni şi munteni, dar români ; nu erau două ţări pentru români, dar o singură ţară, o patrie comună“ [23]. Avea, prin urmare, suficientă motivaţie Bălcescu să se entuziasmeze în faţa priveliştilor, a oamenilor, dar şi a caracterelor întâlnite, iar finalmente să declare : plec de aici cu sufletul plin de convingere că ne va agiuta Dumnezeu şi va ridica naţia română la rangul ce i se cuvine printre celelalte neamuri ale lumii“ [24].

În „pacea uniformă“ a Mânjinei, vor fi pus la cale, Bălcescu şi Alecu Russo, proiectul poemei *Cântarea României*, a cărei dublă paternitate, în „litigiu“ de peste un veac [25], simbolizează unitatea spirituală a generaţiei paşoptiste ; aici, în „silita idilerie a ţării“, Bălcescu l-a convins pe Ion Ionescu de la Brad de necesitatea unei reforme agrare [26] şi tot aici a prins contur concepţia unitară asupra rostului literaturii şi a mijloacelor de resurecţie naţională. Orientarea populară a creaţiei culte, orientarea spre „poezia de colibă“, era un bun câştigat [27].

Deşi intenţiona să revină foarte curând la Iaşi după ultimul său voiaj în Moldova din primăvara lui 1846, lucrul n-a mai fost cu putinţă nici atunci, nici altă dată, spre mâhnirea versificată a „uncheşului“ Negri de la „Mânjina, ce jeleşte / Că norocul, nestatornic, de prieteni o lipseşte“ [28]. Dar legăturile lui Bălcescu cu prietenii moldoveni n-au avut de suferit, ci dimpotrivă ; întâlnirile incidentale cu unii, programate cu *alţii, atât în ţară, cât şi în străinătate*, corespondenţa directă ori mesajele orale transmise prin intermediari ocazionali, au întreţinut un climat

---

[21] „Adevărul literar şi artistic“, VII, Bucureşti, nr. 310, 14 noiembrie 1926.
[22] N. Iorga, *Oameni care au fost*, Bucureşti, 1967, p. 309.
[23] V. Alecsandri, *op. cit.*, pp. 321—322.
[24] *Ibidem*, p. 322.
[25] Paul Cornea, *Un manuscris francez al „Cântării României“*, în *AUB*, s. Filologie, XIII, 1964, pp. 59—38 ; N. A. Ursu, *Cui aparţine traducerea franceză a „Cântării României“ ?*, în „Cronica“, IV, nr. 15, Iaşi, 12 aprilie 1969, p. 11.
[26] „Nicolae Bălcescu [...] venind la Mânjina, la Costache Negri, unde eram şi eu [...] m-au făcut să dobândesc o convincţiune profundă că este de neapărată trebuinţă a se îmbunătăţi materialiceşte şi moraliceşte soarta ţăranului“ (Ion Ionescu de la Brad, *Agricultura română de la Brad*, Roman, 1886, p. 26).
[27] Perpessicius, *Costache Negri*, Bucureşti, 1966, p. 77.
[28] C. Negri, *Scrieri*, I, ed. Emil Boldan, Bucureşti, 1966, p. 40.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de încredere și de prețuire reciprocă, cu efecte terapeutice în fața încercărilor vieții, încercări de care mulți dintre ei n-au fost ocoliți.

La începutul lui iunie 1846, Bălcescu, însoțit de Negri, C. Filipescu și Iancu Alecsandri [29], plecă spre Paris, scriindu-i din Budapesta lui Alecu Russo că avea de gând să zăbovească doar câteva luni, în realitate absența-i din țară prelungindu-se aproape doi ani, până în primăvara anului 1848. Între timp, câteva evenimente notabile au tulburat normalitatea și evoluția firească a raporturilor interumane, marcându-le, se înțelege, diferențiat. Este vorba de semnele mereu mai evidente ale bolii contractată în anii detenției la Mărgineni, apoi de existența și chiar accentuarea divergențelor în sânul grupului de tineri români aflați la Paris, de suferințele provocate confraților moldoveni (V. Alecsandri și C. Negri) prin pierderea Elenei Negri și, nu în ultimul rând, de propriile agitații sufletești cauzate de gestul intempestiv al ființei iubite (Luxița Florescu) de a-l părăsi.

Pe acest fond, a găsit totuși resursele morale necesare spre a se implica în activitatea societății studenților români din capitala Franței și de a rosti apoi, în pragul anului nou 1847, acel vibrant discurs al său — în localul abia inaugurat (prin osârdia altui moldovean, Scarlat Vârnav) al Bibliotecii române — intitulat sugestiv *Privire asupra stării de față, asupra trecutului și viitorului patriei noastre*. „Ținta noastră — afirma el imperativ — socotesc că nu poate fi alta decât *unitatea națională a românilor*. Unitate mai întâi în idei și simțăminte, care să aducă apoi cu vremea unitatea politică care să facă din munteni, din moldoveni, din transilvăneni, din bănățeni [...] să facă un trup, o nație românească, un stat de șapte milioane de români. La crearea acestei naționalități, la o reformare socială a românilor, bazată pe sfintele principuri ale dreptății și ale egalității, trebuie să țintească toate silințele noastre. *Românismul* dar e steagul nostru, sub dânsul trebuie să chemăm pe toți românii" [31].

De reținut este faptul că această supremă aspirație a sa, realizabilă sub stindardul „românismului", n-avea nimic comun cu naționalismul îngust, prohibitiv, de felul celui ce propaga — în chiar patria revoluțiilor — ideea „Franței pentru francezi", replica europeană a faimoasei doctrine Monroe ; Bălcescu n-a fost contaminat de acel virus, naționalismul său rămânând deschis și nediscriminatoriu [32].

Rezistența-i morală și capacitatea-i de a afla în muncă remediul oricăror suferințe fizice ori sufletești sunt însușiri mărturisite în scop curativ prietenului apropiat Alecsandri, pe care-l îndemna să prefacă durerea pentru pierderea ființei iubite în dragoste de țară, în efort susținut pentru îmbogățirea propriei creații literare (cu „o poemă epică asupra cuprinderii Daciei" sau cu o ediție a cîntecelor populare culese) și de „a dezvolta, prin limbă, naționalitatea noastră". România, afirma

[29] N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 358, nota 1 (19).

[30] Dan Berindei, *Nicolae Bălcescu*, în vol. *Diplomați ilustri*, IV, București, 1983, p. 73.

[31] Nicolae Bălcescu, *Privire asupra stării de față, asupra trecutului și viitorului patriei noastre*, ed. Cornelia Bodea, Bălcești pe Topolog, 1970, p. 41.

[32] Michel Winock, *Nationalisme, antisemitisme et fascisme en France*, Paris, 1990, p. 119.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

el cu toată convingerea și autoritatea, „va fi iubita noastră. Într-însa și printr-însa să reînnoim și să întărim frăția noastră" [33]. Timpul petrecut de cei doi în spațiul italian, alternând un larg registru al stărilor de spirit, a constituit prilejul unei profunde cunoașteri și verificări reciproce, respectiv al unei apropieri afective, cum puține a cunoscut istoria literaturii române. Nu uitase, în împrejurările triste ale pierderii Elenei Negri, pe fratele ei, Costache, de la care aștepta nerăbdător răspuns la scrisoare, pe Kogălniceanu, ironizat oarecum neîntemeiat pentru că „s-a făcut de isnoavă cu totul curtezan", pe C. Rolla, frații Roseteşti și Nicu Ghica, vechi amici ce-i procurau deopotrivă „plăcute suveniri". Îndemnul lui Bălcescu n-a fost zadarnic, pentru că răspunsurile formulate de poet împărtășeau proiectele literare ce-l frământau și decizia de a-și „încălzi inima trudită și înghețată de suferințele intime la *vatra națională*" [34].

Foarte curând însă, acele suferințe nu vor mai fi intime, ci se vor generaliza la scara întregii generații, supunând unui și mai exigent examen relațiile dintre Bălcescu și grupul cărturarilor și patrioților moldoveni implicați în declanșarea și desfășurarea revoluției pașoptiste, ca și în acțiunile politice ulterioare centrate organizării emigrației revoluționare române și luptei pentru înfăptuirea obiectivului național.

Dacă în vremea revoluției, datorită împrejurărilor binecunoscute, cooperarea moldo-munteană și-a aflat un simbolic punct de sprijin și de referință totodată în cooptarea distinsului agronom Ion Ionescu de la Brad ca vicepreședinte al acelei „Comisii a proprietății", menită a soluționa cea mai gravă problemă socială a țării, perioada emigrației mult mai scurtă pentru moldoveni decât pentru confrații lor munteni, s-a constituit — prin conjugarea dificultăților morale și materiale întâmpinate — într-o adevărată piatră de încercare a caracterelor. Din această perspectivă, în relația dintre Bălcescu și moldoveni importantă nu ni se pare frecvența sau esența contactelor bilaterale, cât mai ales motivația și semnificația lor morală.

„După revoluțiile din București și Iași — scrie, peste ani, Alecsandri, omagiind memoria prietenului dispărut — am trăit împreună la Paris în cea mai deplină conformitate de idei și de simțiri ; căci el (Bălcescu) avea un caracter foarte blând și amical" [35]. Dar blând și prietenos n-a fost cu toată lumea și, mai ales, cu veleitarii, cu vanitoșii, cu intriganții ori cu cei „stăpâniți cu duhul de partidă", care — cum însuși consemna într-o epistolă către Golescu Negru — „adesea fac din greșeli și din deosebiri de opinii, trădări". Nu erau simple aluzii, ci trimiteri direct la conduita postrevoluționară a Brătienilor, a lui C. A. Rosetti, a lui N. Golescu, Chr. Tell, Heliade Rădulescu ș.a., de care s-a distanțat treptat și diferențiat până la rupturi ireconciliabile.

---

[33] N. Bălcescu, *Opere. Corespondență*, IV, p. 65.
[34] G. C. Nicolescu, *Viața lui Vasile Alecsandri*, București, 1975, p. 126.
[35] V. Alecsandri, *op. cit.*, p. 322.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dacă semnele dezacordului, mărturisit sau nu, deopotrivă în plan ideologic sau moral, se făcuseră evidente încă din vremea revoluţiei [36], „divorţul" a devenit inevitabil pe fondul numeroaselor dezamăgiri ce însuşi le-a încercat în dramaticii (chiar dacă puţinii, pentru el) ani ai exilului. Adversar neînduplecat al foştilor „locotenenţi domneşti" (Chr. Tell, N. Golescu şi I. Heliade-Rădulescu), ale căror veleităţi organizatorice privind emigraţia le-a persiflat şi disprețuit [37], N. Bălcescu s-a delimitat clar de Brătieni şi de C. A. Rosetti, identificaţi în mai multe rânduri şi în chip dezonorant sub apelativul de *clică* [38], chiar dacă recunoştea celor dintâi calitatea de a fi fost „mai raţionabili", spre deosebire de ultimul, „cam bătut cu leuca" [39].

Comparativ, faţă de moldoveni, sentimentele i-au rămas nealterate până în ultimele clipe de viaţă. Când încă mai credea în şansa revoluţiei generale, iar unitatea naţională o vedea ca „singurul principiu de viaţă şi de mântuire pentru noi", a recomandat şi susţinut, nu întâmplător, alegerea lui Costache Negri ca şef unic al emigraţilor moldo-munteni. Motivându-şi opţiunea la aproape două luni după formularea ei (mai 1849), el scria lui Golescu-Negru : „m-am silit ca, în aceste momente critice, să împac atât partidele dintre noi, cât şi pe noi cu moldovenii, şi pentru aceea am propus candidatura lui Negri. Nu mă îndoiesc că mulţi au cârtit grozav împotriva mea, dar nu caut opinia oamenilor, ci fac aceea ce conştiinţa mea îmi zice că e bine" [40]. Şi conştiinţa l-a îndemnat ca, o lună mai târziu, din Pesta, unde se afla încercând imposibilul, respectiv concilierea româno-maghiară şi organizarea rezistenţei comune antiţariste, să scrie lui Ion Ghica pentru a-i trimite pe cineva în ajutor : „doresc să fie un om de înţeles şi înţelegător. De s-ar putea — sugera el — unul din Alecsandri, Basile sau Iancu, *cel dintâi mai bine*, cel de al doilea ar fi bine să-i dau o companie în legiune" [41]. În cazul poetului, Bălcescu adăuga şi un argument de altă natură, aparent subsidiar, dar nu o dată decisiv în calculele sau combinaţiile diplomatice : „Basile ar fi mai bun — aprecia el — că l-aş pune să facă curte la una-două din damele ce au influenţă şi aşa am merge bine, căci din nenorocire eu sunt tare *gauche* în această materie".

---

[36] La 5/17 august 1848, N. Bălcescu îi scria, din Giurgiu, lui Al. G. Golescu, rămas printre puţinii săi confidenţi : „Aici, acum, au început intrigile. Rosetti şi Brătianu s-au făcut tribuni şi aranjează mereu publicul în Câmpul Libertăţii, făcând feluri de necuviinţe" (N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 85).

[37] În cuprinsul unei corespondenţe către I. Ghica, din 21 ianuarie 1848, Bălcescu subscria iniţiativei acestuia de a constitui un guvern în emigraţie, dar se disocia în privinţa cooptării unuia dintre foştii „locotenenţi", despre care nota : „Câte trei nu fac o ceapă N. Golescu poate este cel mai bun tocmai fiindcă este cel mai nul ! Tell e o a doua ediţie a lui Eliad şi acesta un blestemat ! (*Ibidem*, p. 103). Ulterior, adresându-se aceluiaşi Ghica şi referindu-se la aceiaşi locotenenţi, afirma că „eu, după toate semnele, îi cred nebuni" (*Ibidem*, p. 174 ; vezi şi C. Bodea, *Curente şi opinii în sânul emigranţilor de la 1848. II. Duelul Chr. Tell — N. Bălcescu*, în „Studia et Acta...", Bălceşti pe Topolog, 1979, p. 185).

[38] N. Bălcescu, *op. cit.*, pp. 108—109, 113, 394.

[39] *Ibidem*, p. 201.

[40] *Ibidem*, p. 131.

[41] *Ibidem*, p. 146.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În decembrie 1849, pe când se afla la Paris preocupat a scoate o revistă de propagandă românească, centrată aceluiași ideal național [42], între alte gânduri mărturisite epistolar lui Ion Ghica se afla și socotința că „acția noastră, mai cu seamă acum, trebuie să se concentreze în Moldova și Transilvania, unde sunt *oameni de-ai noștri* în capul lucrurilor și care trebuie îmboldiți, căci, în țară la noi, puțin putem spera. De aceea, eu voi să țin de aproape pe moldoveni și am și scris lui Negri ceva într-aceasta [...]. Acum, cu plecarea lui Alecsandri, poimâine îi voi mai scrie" [43]. Adevărat vizionarism politic, așadar, pentru că Moldova, grație și înțelepciunii ultimului ei voievod, Grigore Al. Ghica, care a deschis de timpuriu granițele pentru exilați, avea să devină curând leagănul sau laboratorul râvnitei unități naționale.

Printre ultimii moldoveni activând în exil alături de Bălcescu și situat de aceeași parte a baricadei, a fost Vasile Mălinescu, om zdravăn și serios" [44], cum îl recomanda lui Ghica în martie 1851, după ce împreună deciseră a se retrage din comisia de propagandă a emigrației române din pricină că „e peste putință a organiza ceva și a face cevași cu atâția oameni pătimași și invidioși în mediocritatea lor" [45]. Referirile sale vizau direct și nominal pe Bolintineanu care se purtase „mișelește", ca și Heliade dealtfel, pe C. Bolliac, C. A. Rosetti, I. Voinescu II, P. Teulescu ș.a., de la care pornise „intriga dezunirii" [46].

Pe N. Ionescu l-a secondat în polemica sa cu C. A. Rosetti, generată de chestiunea proprietății, pledând pentru „o singură Românie a tuturor românilor", pe care, în opinia sa, numai „o catastrofă europeană o putea face posibilă" [47]. Obosit însă de numeroasele deziluzii și intrigi politice, exprimate deschis în cuprinsul scrisorilor adresate prietenilor statornici [48], Bălcescu și-a consacrat ultima parte a vieții (ceva mai mult de un an) cercetărilor istorice, cu o grabă febrilă determinată parțial și de progresul continuu al unei boli sustrasă speranțelor de vindecare.

În octombrie 1851, Alecsandri îl repera la Hyères, încercând a-l îmbărbăta și a-l asigura că „cele mai nobile ființe din patria noastră" îi purtau o dragoste frățească, ce se voia incompatibilă cu revolta sa împotriva soartei [49]. Spre sfârșitul aceleiași luni, poetul părăsea Parisul, nu fără a-și anunța prietenul suferind că pleca spre țară cu intenția de a începe „jurnalul acel mult dorit", luând cu sine și manuscrisul lui Bălcescu asupra domniei lui Răzvan Vodă, care avea să contribuie la

---

[42] Pentru tipărirea revistei „România viitoare" și a broșurilor de propagandă revoluționară, N. Bălcescu a apelat la generoztatea confraților moldoveni, dintre care Negri nu s-a sfiit a amaneta bucată cu bucată moșia Mânjina, spre a ajuta astfel nu doar prietenul apropiat, ci și cauza comună (*Pericle Martinescu, op. cit.*, p. 13). Sprijin pecuniar avea să mai primească Bălcescu și de la V. Alecsandri, care adăuga astfel suportului moral, infinit mai mare, simbolul material al frățietății de acțiune (N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 270).

[43] *Ibidem*, p. 188.

[44] *Ibidem*, p. 263.

[45] *Ibidem*, p. 252.

[46] *Ibidem*, p. 253.

[47] *Ibidem*, p. 335—336.

[48] *Ibidem*, p. 352.

[49] O. Densușianu, *Trei scrisori*, „Noua revistă română", București, III, 1901, nr. 31, pp. 303—304.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

suspendarea intempestivă a „României literare" în 1852. Cu același prilej, el a adus în țară și ultimul portret (dagherotip), realizat la Paris, al istoricului, mărturie impresionantă a unei încercări de a obține prin muncă un avans asupra bolii [50]. Dezamăgit, nu însă și copleșit, de succesivele lovituri morale recepționate de pribeag, Bălcescu s-a aplecat cu ultimele puteri, acolo la Hyères, asupra *Istoriei românilor sub Mihai Vodă Viteazul*, al cărei sfârșit n-a mai apucat să-l elaboreze, pentru că, potrivit expresiei lui B. P. Hașdeu, „moartea îl seceră tocmai când cristalida deveni flutur" [51]. Iar elegia scrisă de Alecsandri la pierderea prietenului „pe plaiu-nstrăinării" asocia pentru eternitate imaginea marelui dispărut cu fericirea viitoare a țării, căreia îi transmitea o ultimă solie de viață, de fertilitate și de speranță.

Să mai adăugăm, în finalul acestor rânduri, în locul unei concluzii improvizată poate afectiv, un scurt pasaj dintr-o scrisoare a sa redactată în primăvara anului pe care n-avea să-l mai încheie : „doresc tare mult să-mi fie iertat a mă așeza în Moldova, pe vară încă, căci iernile trebuie să le petrec într-o climă caldă. În țară nu țin să intru. În Banat va fi foarte anevoie. Pe marginea Dunării nu sunt condițiile trebuincioase la un om de sănătatea mea. Rămâne dar Moldova, unde am scris la cineva să întrebe pe Vodă de îmi dă voie a merge să-mi văd familia, câteva zile, într-unul din orașele Moldovei, precum Galațiul. De îmi va da voie, așa mărginită, poate voi izbuti a o prelungi mai mult, adică până în toamnă, când moi întoarce a mă așeza în Italia, spre a petrece iarna" [52].

Voie, precum se știe, nu i s-a dat din pricina opoziției înverșunate a domnitorului Barbu Știrbei, care a anulat astfel asentimentul câștigat al omologului său de la Iași, Grigore Al. Ghica ; dar această dorință a sa, exprimată în presimțitul și mult prea timpuriul amurg al vieții, constituie un frumos imn închinat Moldovei și oamenilor ei, pe care i-a cunoscut, de care s-a simțit legat sufletește și alături de care a luptat pentru înfăptuirea marelui ideal al generației pașoptiste, patria comună a tuturor românilor.

---

[50] Elena Ciornea, *Un portret necunoscut al lui N. Bălcescu*, în *SCB*, I, București, 1955, pp. 288—291.

[51] Apud Al. Zub, *Nicolae Bălcescu și revoluționarii moldoveni...*, în *loc. cit.*, p. 54.

[52] Nicolae Bălcescu, *op. cit.*, *p.* 279

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ECATERINA NEGRUȚI

TULBURĂRILE ANTIEVREIEȘTI DIN 1859 ÎN MOLDOVA

Până la mijlocul secolului trecut, nu sunt atestate mișcări de amploare cu caracter antisemit în Moldova. Acuzațiile aduse împotriva unor evrei pentru așa-zisele „omoruri rituale" au fost, în genere, înscenări puse la cale de persoane interesate în obținerea unor avantaje materiale, ele fiind repede demascate ca atare.

Imigrarea masivă a evreilor la sfârșitul secolului XVIII și în prima jumătate a secolului XIX a schimbat, în mare măsură, raporturile dintre ei și localnici. Mai ales burghezia orășenească de atunci se lovea de un concurent serios, cu o veche pricepere în materie de comerț și meșteșuguri, cu o forță remarcabilă de adaptare la împrejurările economice și sociale date.

E. Pavlescu constata că, la sfârșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX, s-a dus „o luptă dârză contra pătrunderii în breaslă a altor «limbi» și dacă armenii, în epoca de decadență a acestor instituții, reușeau cu greu să pătrundă în unele din ele, primirea jidovilor este de o rară excepție" [1]. Firește, măsurile luate în această privință de către breslele creștine nu vizau pe evrei ca etnie, ci numai împiedicarea concurenței, de multe ori neloială, a acestora.

Numărul crescând al noilor veniți a stârnit nemulțumiri din ce în ce mai mari în rândul negustorilor și meseriașilor târgoveți. În toată prima jumătate a secolului trecut, numeroase plângeri ale breslelor de meșteri și negustori erau adresate conducerii, dar aceste nemulțumiri nu au depășit protestul sub forma petițiilor. Cei care au reacționat mai violent au fost negustorii greci, pe care, de altfel, evreii, în această perioadă, aveau să-i înlocuiască treptat de la conducerea afacerilor comerciale. În consecință, cele dintâi mișcări împotriva evreilor în orașe au fost cele instigate de greci, ca de pildă cele din 1819 în Iași sau cele provocate de eteriști în 1821.

Creșterea numărului evreilor în deceniile IV și V ale secolului trecut a determinat, firește, adoptarea unor măsuri care, departe de a avea un caracter naționalist sau antisemit, urmăreau să protejeze populația locală și să împiedice sporirea în orașe a oamenilor lipsiți de mijloace certe de viețuire. I. Kaufman, în *Cronica comunităților israelite din județul Neamț*, afirma, la începutul secolului nostru, pe bună dreptate,

[1] E. Pavelescu, *Economia breslelor în Moldova*, București, 1939, p. 139—140, 181.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că, din cauza venirii unui număr ridicat de evrei din Rusia și Polonia, „guvernul neapărat trebuia să ia măsuri contra lor și dovadă este că toate ordinele către prefecți ale nemuritorului Mihail Kogălniceanu țintesc numai pe evreii din Polonia și Podolia. Acum, din cauza evreilor străini, toate legile și regulamentele care trebuiau să țintească numai contra lor, s-au înțeles greșit și loveau fără excepție în toți evreii în general" [2].

Concurența din ce în ce mai mare, fanatismul și bigotismul unora dintre noii veniți, sprijinul vădit al consulatelor străine față de evrei, în special cei bogați, au creat, desigur, unele tensiuni între evrei și populația locală. În deceniile IV și VI ale secolului trecut, în unele orașe din Moldova au fost semnalate diferite tulburări, la care nu au lipsit, firește, și motivațiile diversioniste, încercându-se incitarea populației împotriva evreilor sub pretextul, mai ales, al unor așa-zise „omoruri rituale" săvârșite de evrei [3].

În rândurile de față, vom prezenta unele informații de arhivă privind astfel de tulburări care s-au desfășurat concomitent, în mai multe orașe din Moldova, la scurt timp după unirea cu Țara Românească. Aceasta, datorită faptului că, în împrejurările de atunci, ele au căpătat o tentă politică deosebită.

În primăvara anului 1859, la mai puțin de trei luni de la Unire și înainte de recunoașterea dublei alegeri a lui Alexandru Ioan Cuza de către puterile garante, guvernul Moldovei a fost nevoit să facă față mai multor mișcări cu caracter antievreiesc, ce au avut loc cu prilejul sărbătorilor de Paști (1—3 aprilie 1859) în unele orașe, între care : Ismail, Piatra Neamț, Tg. Neamț, Bârlad, Galați.

---

[2] I. Kaufman, *Cronica comunităților israelite din județul Neamț*, t. II, Piatra Neamț, 1929, p. 220

[3] Primul caz cunoscut este din 1710, când un evreu botezat, călugăr la mănăstirea Neamț, a luat un copil, cu acordul mamei, l-a înjunghiat și a aruncat cadavrul în curtea sinagogei din Tg. Neamț. Populația incitată a maltratat mai mulți evrei, unii din fruntașii acestora fiind arestați. Cercetările ulterioare au dovedit netemeinicia acuzațiilor, făptașii omorului fiind judecați și condamnați (*Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, vol. II$_2$, București, 1990, p. 522). Un alt caz este cunoscut în 1726, în Târgul Oniței (*ibidem*, vol. II$_1$, București, 1988, p. 52—53). În 1765 cinci preoți, între care și doi evrei botezați, au încercat din nou să incite locuitorii din Tg. Neamț pe aceleași motive, dar fără să reușească. În ținutul Neamț, au fost semnalate și alte cazuri de calomnii la adresa evreilor, soldate cu arestări și maltratări. Aceasta datorită vieții monahale din mănăstirile din jur și a unor excese din partea unor monahi creștini, printre care și a unor evrei botezați. Astfel, în 1803 au fost arestați trei evrei din oraș, sub aceleași acuzații ; constatându-se nevinovăția lor, au fost eliberați peste o lună. În 1816, și 1834, sunt semnalate cazuri asemănătoare în Tg. Neamț ; între 1834 și 1836 au loc înscenări de același fel, la Hangu, Ripiceni ș.a. (I. Kaufman, *op. cit.*, p. 134—136). În 1836 s-a desfășurat un proces de sacrilegiu împotriva mai multor evrei din Tg. Ocna („Revista israelită", București, an. II, s. II, nr. 9 din 1 mai 1909, p. 210—213 și nr. 10 din 15 mai 1909, p. 239—242). În 1845 și 1847 se iau măsuri pentru interzicerea intrării în țară a unor cărți religioase evrei:ești, care incitau la ură și fanatism (Arh. St. Iași, Secretariatul de stat, nr. 1654 din 1848, f. 37). În 1858, în ținuturile din sudul Basarabiei, retrocedate Moldovei după tratatul de la Paris, evreii erau acuzați de dregătorii locali că provocau „cele mai mari neorânduieli, tulbură liniștea obștească a locuitorilor și îi invită la nesupunere către dispozițiile luate de înalta ocârmuire locală" (Arh. St. București, Ministerul de Interne, Moldova, dos. 2 din 1858, f. 54).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Astfel, la Ismail, cu acel prilej, a avut loc un conflict deschis între grecii și evreii din oraș. Încurajați de viceconsulul elen, grecii au aruncat cu pietre în sinagogă, iar marinarii greci, aflați în port au atacat, amenințând cu cuțitele, mai mulți evrei. Prefectul județului a cerut, firește, sprijinul consulatului elen pentru potolirea incitatorilor. Răspunsul acestuia a fost că marinarii greci supuși eleni, cât și cei englezi, „au pică asupra nației evreiești din cauza mai multor necuviințe ce se prilejuiesc de către ei nației creștinești". În ciuda măsurilor luate de administrația locală pentru a preîntâmpina acțiunile marinarilor și localnicilor greci, aceștia „tot au îndrăznit" [...] să aprindă pe uliță un jidov de paie". La intervenția poliției, mulțimea turbulentă s-a împrăștiat. Prefectura însă a trebuit, pentru a asigura liniștea și a preîntâmpina noi manifestări asemănătoare, să aducă cu vaporul două companii de soldați de la Brăila [4]. Interesant este faptul că și evenimentele care au avut loc în același timp în Piatra Neamț și Galați s-au datorat negustorilor greci, sprijiniți de consulul elen și de cel britanic, și s-au soldat cu numeroase arestări, intervenții militare și demiterea prefecților.

Iată cum sunt prezentate evenimentele din aceste două orașe în documentele de arhivă.

În ziua Paștelui, în Piatra Neamț, starostele agenției elene, Levendi, „cunoscut tulburătoriu, dimpreună cu un frate al său și alți patru greci înarmați, au preumblat pe uliță, în fuga mare, un manechin îmbrăcat evreiește. Patrulilor de pe uliță nu le-au fost cu putință de a-i opri, deși în mai multe rânduri s-au încercat". „Preumblarea", spune documentul, nu a ținut „mai mult decât un sfert de ceas în fuga mare, trei din ei fiind călări și doi în căruță", tot „în fuga mare au trecut podul Bistriței, au expus manechinul și apoi au împușcat în el, i-au dat foc. Jandarmii ce au sărit pentru a-i prinde au fost loviți cu săbiile", la porunca starostelui. În cele din urmă, jandarmii au reușit să împrăștie pe agitatori, arestând pe starostele agenției și pe cei trei greci călări. Prefectul, G. Cozadini, a dispus judecarea vinovaților și eventual expulzarea lor din țară. Însă, la 15 aprilie, a venit în Piatra Neamț consulul britanic pentru a cerceta cauzele arestării starostelui elen. În urma audierii mai multor martori greci, a dispus eliberarea lui. Prefectul județului, simțindu-se jignit de intervenția consulului, și-a depus demisia. În 13 mai, grecii ce se mai aflau în închisoare au fugit, adăpostindu-se la agenția elenă. Cercetările au dovedit că organizatorii acestei demonstrații antievreiești erau starostele agenției elene și fratele său. Prefectul, avertizat de intențiile acestora, a luat măsuri de prevenire. Cu toate avertismentele date, grecii nu au respectat dispozițiile și se pare că, în înțelegere cu șeful poliției și-au pus în aplicare planurile. Prefectura a reușit însă să împiedice extinderea demonstrației, să liniștească populația și să aresteze pe făptași [5]. Presa și agențiile consulare străine, ostile Unirii, au căutat însă să speculeze agitația antievreiască din Piatra Neamț. La începutul lunii mai agentul

[4] Arh. St. București, Ministerul de Interne, Moldova, dos. 341 din 1859, f 1—10.

[5] Ibidem, dos. 278 din 1859, f. 5—52.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

austriac la Iași, Gödel Lannoy, scria ministrului afacerilor externe al Austriei, Buol, despre așa-zisele acțiuni „ostile străinilor în Moldova" și arestarea lui Levendi, starostele grec și britanic din Piatra Neamț. El își exprima părerea că, în ceea ce privește intervenția consulului în favoarea starostelui, „crede, după experiențele avute, că guvernul moldav nu-i va da satisfacție mulțumitoare și va reclama cazul guvernului său" [6].

La Galați, tulburările au luat o amploare mai mare, datorită, firește, numărului mare de elemente alogene, în special negustori greci, marinari străini și numeroși oameni de strânsură cu ocupații derizorii, care căutau diverse mijloace de viețuire în acest important port dunărean.

Mișcarea a început în seara zilei de 31 martie, când un grup de greci a pretins că au salvat un copil al unei femei văduve, care ar fi fost atras în școala evreiască și maltratat. Mulțimea, agitată de grecii respectivi, care acuzau pe evrei de încercare de omor ritual, s-a îndreptat spre sinagogă. În ziua de 1 aprilie, un număr mare de indivizi „din toate clasele", parte din ei simpli spectatori, a atacat sinagoga, jefuind și distrugând odoarele, cărțile etc. Organele polițienești nu au putut opri devastarea și nici să disperseze mulțimea. După dărâmarea și arderea sinagogii, „turma întărtată" a început să atace locuințele evreiești, spărgând și dând foc caselor, jefuindu-le. În condițiile în care trupele de pompieri și polițiști nu au reușit să stăvilească violențele, prefectul județului, „simțind greutatea chemării sale, au mijlocit prin cantilierul consulatului austriac, trimiterea unui înadins vapor la Ibrăila, spre aducerea agiutorului ostășesc". Între timp, însă, militarii și jandarmii existenți au reușit „să spargă una după altele bandele ce se formaseră cu intenția de prădare". Acei care se dădeau drept căpetenii erau, de fapt, o „adunătură de toate națiile", cei mai mulți greci, fiind nevoie de concursul consulului elen pentru a se înțelege cu dânșii. Mișcarea a început pe la orele 8 dimineața, la orele 15 era polotiltă, iar la orele 16 a sosit o companie a regimentului 2 pentru a asigura ordinea. S-a dispus închiderea cârciumilor, internarea și îngrijirea celor răniți, cercetarea caselor distruse și a bunurilor furate.

Sub motivul că ar fi fost înștiințat că o ceată de vagabonzi înțeleși cu marinarii din port vor să înceapă o nouă agitație în cursul nopții, prefectul s-a grăbit să ceară ajutor căpitanilor vapoarelor franceze și engleze, pentru a face pază în cursul nopții, fără să consulte comandanții celor două companii aflate în oraș. La intervenția acestor comandanți, col. Fote, col. Lupașcu și Steriade, la miezul nopții marinarii străini au fost înlocuiți cu militarii români [7]. În zorii zilei urmă-

[6] *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. II, București, 1959, p. 488, nr. 467.

[7] Arh. St. București, Ministerul de Interne, Moldova, dos. 274 din 1859, f. 41—53. „Astă noapte, la Bancă, la consulaturi, în târgu și în port se pusese santinele de patrule străine de către autoritățile lor". „Văzând că de către autoritatea civilă s-a învoit venirea în târg a unei patrule de la vasul englez spre paza băncii Otomane, d. colonel Lupașcu au protestat verbal la prefect că au alergat la ajutorul străin, după care îndatu s-au înapoiat la vasu". („Steaua Dunării", Iași, 2 aprilie 1859, (an. IV), p. 2).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

toare, poliția a mai arestat câțiva oameni, care stricau și prădau ce mai rămăsese din sinagogă, în cursul zilei mai semnalându-se câteva cazuri izolate de furt și răzbunări personale. Seara, când totul intrase în normal, în portul Galați și-a făcut apariția o navă de război austriacă, venită de la Sulina, din care a debarcat un pluton de militari care a pătruns în oraș, instalându-se în clădirea consulatului austriac. Cu naivitate, prefectul Alexandru Cantacuzino, declara că evident acest fapt „era o viderată călcare a drepturilor noastre teritoriale și dacă această veste era primită la vreme, s-ar fi putut întâmpina plutonul pe uliță și opri înaintarea lui cu orice măsuri" [8]. Este cert că proporțiile pe care le-a luat această mișcare la Galați se datorește și greșelilor făcute, cu intenție sau fără, de acest prefect. Spre deosebire de G. Cozadini, prefectul de Neamț, fidel Unirii, care a acționat prompt și cu demnitate, arestând incitatorii și făptașii acțiunilor antievreiești, Alexandru Cantacuzino s-a grăbit să publice în „Steaua Dunării" o notă falsă, care a trebuit dezmințită ulterior, precum că mișcarea s-a declanșat deoarece „câțiva jidovi" au fost „prinși" de poliție într-o pivniță „scoțând sângele unui copil grec". În aceeași notă, declara că, dispunând numai de 46 polițiști, „am trebuit să am recurs la bunăvoința vaselor de război ; cerc prin telegraf de pot căpăta agiutoriu de la Brăila" [9]. În realitate, prefectura dispunea de două companii, una în oraș și alta pe granița Dunării, în afară de oamenii poliției și pompieri. În loc să aresteze pe instigatori și făptași, prefectul a dispus arestarea evreilor, care erau acuzați pe nedrept de încercare de omor ritual. De asemenea, fără să se consulte cu autoritățile militare din Galați, a cerut oameni de pază de la căpitanii vaselor sub pavilion francez, britanic și austriac. Iar în seara zilei următoare, când totul se potolise, nu a putut afla de debarcarea unui pluton de militari austrieci, care a străbătut orașul pentru a se instala în clădirea consulatului austriac. De altfel, în 3 aprilie 1859, în ziarul „Steaua Dunării" se cerea să se facă o cercetare de fond dacă există un adevăr în așa-zisele „omoruri rituale", prefectul fiind acuzat că s-a grăbit să facă afirmații nefondate și să apeleze la ajutor străin și în felul acesta „au dăruit țării un rău precedent" [10]. Pe bună dreptate, guvernul i-a imputat „lipsa de destoinică energie și de bună chibzuire, dojenindu-l și de ușurătatea cu care au avut recurs la agitoriul străinilor" [11]. Ministrul de Externe aprecia că intervenția consulului austriac este o încălcare militară a teritoriului țării : „o nepăsare de dritul gintelor" și a dispus măsuri de „a opri ca acest fapt să slujească vreodată de precedent" [12].

Consulul austriac a declarat inițial că a adus militari pentru a apăra supușii austrieci de furia mulțimii [13], iar ulterior că a hotărât adu-

---

[8] Arh. St. București, Ministerul de Interne, Moldova, dos. 274 din 1859, f. 41—53.

[9] „Steaua Dunării", 1 aprilie 1859, p. 1.

[10] Idem, 3 aprilie 1859, p. 1.

[11] Arh. St. București, Ministerul de Interne, Moldova, dos. 274 din 1859, f. 58.

[12] *Ibidem*, f. 5.

[13] *Ibidem*, f. 4

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cerea unui mic număr de marinari să păzească clădirea consulatului, „văzând o totală lipsă de putere în armată, într-un moment când liniștea publică era atât de tulburată“ [14].

Rezultatele acțiunilor provocate de indivizi fanatici, certați cu legea și instigați de forțe oculte au fost : arestarea unui număr de evrei nevinovați, rănirea mai multora dintre ei, șase necesitând internarea în spital, distrugerea și prădarea sinagogei; de asemenea, au fost jefuite 56 de case și numeroase bunuri au dispărut [15].

Mișcarea din Galați a servit din nou ca pretext pentru a crea o atmosferă proastă tânărului stat unit și domnitorului ales. În 8/20 aprilie, reprezentantul țării la Constantinopol, Costache Negri, scria domnitorului că în capitala Imperiului otoman existau două jurnale franceze : „La presse d'Orient“, favorabil Principatelor Unite, și „Le journal de Constantinople“, semioficial, care era ostil și denigrator. În acest ultim ziar, erau descrise tulburările din Galați ca adevărate orori care ar fi dus la un masacru comparabil cu cel de la Djelda. Firește, C. Negri cerea informații cât mai complete asupra cazului [16]. În 5/17 mai 1859, C. Negri înștiința pe ministrul de Externe al Țării Românești, Fălcoianu, că a primit explicațiile privind „l'odieuse tentative de Galatz“ și este de părere că guvernul trebuie să dea cât mai mare publicitate unor asemenea acte pentru a restabili faptele în lumina adevărului „après tout ce qui s'en est dit dans les journaux et les correspondences hostiles“ [17]. Lucrurile nu s-au oprit aici. În 13/25 mai, baronul James de Rothschild scria împăratului Franței, Napoleon III, despre violențele exercitate contra evreilor din Galați [18]. Ca urmare, în 19/31 mai ministrul de externe al Franței, contele Walewski cerea consulilor francezi din Iași și București, Victor Place și L. Beclard, să aducă la cunoștința domnitorului impresia defavorabilă pentru administrația Principatelor Unite produsă de violențele din Galați ale „populației creștine contra evreilor“, cauzate de fanatism și interese particulare, impunându-se pedepsirea celor vinovați și împiedicarea unor asemenea acte în viitor [19].

Incitări la acțiuni antievreiești au avut loc, în aceeași perioadă, și în alte localități urbane, de mai mică intensitate, în genere sub același pretext ridicol al „omorului ritual“, ca de exemplu la Bârlad [20] și Tg. Neamț.

Concentrarea tuturor acestor tulburări cu caracter antievreiesc în primele zile ale lunii aprilie, la scurt timp după Unirea Principatelor și înainte de recunoașterea oficială a dublei alegeri a lui Alexandru Ioan Cuza, avea evident un substrat diversionist. Nu este exclus ca mișcările respective să fi fost legate și de complotul descoperit în 29 mar-

[14] *Ibidem*, f. 58
[15] *Ibidem*, f. 23—26, 40, 62.
[16] *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III, București, 1963, p. 579, nr. 348.
[17] *Ibidem*, p. 593—594, nr. 361.
[18] Idem, vol. II, p. 351, nr. 198.
[19] *Ibidem*, p. 350—351, nr. 197.
[20] Arh. St. București, Ministerul de Interne, Moldova, dos. 431 din 1859, f. 1—3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tie, împotriva lui Alexandru Ioan Cuza și de concentrarea, la 28 martie, a trupelor turcești la Șumla și Silistra [21]. Oricum, ele urmăreau destabilizarea politică a țării și găsirea unui pretext pentru o intervenție militară străină. Nu degeaba C. Negri le socotea drept o „tentativă odioasă". De subliniat că, în toate cazurile, provocatorii au fost elemente străine, aflate sub protecția unor consulate străine, (elen, britanic, austriac), care au incitat populația locală. În toate aceste acțiuni, nici unul din consulatele incriminate nu a sprijinit administrația locală pentru liniștirea spiritelor, dimpotrivă. Pentru potolirea agitaților a fost nevoie de intervenția trupelor de jandarmi și de armată ; la Ismail și Galați forțele de ordine locale nu au fost suficiente, fiind necesară aducerea de militari din Brăila. Mai mult, sub pretextul că administrația locală nu poate face față situației, Austria s-a grăbit să aducă un vas de război în portul Galați și să debarce un pluton de soldați austrieci.

În 3 mai 1859, consulii diferitelor puteri rezidenți în Galați cereau elucidarea cauzelor care au dus la atentarea persoanelor și averii „israeliților supuși străini" [22], deși, după cât se pare, unii dintre ei erau implicați direct în cauze.

Dacă s-a urmărit, sub pretextul folosirii nemulțumirilor cu caracter antievreiesc, provocarea de tulburări care să dea loc unei intervenții armate din afară, nu s-a reușit. Pentru așa ceva nu era de ajuns incitarea unui grup de elemente străine și de strânsură. La mijlocul secolului trecut, chiar dacă existau tensiuni între o parte din populația locală și numărul mare de imigranți evrei, ele erau însă departe de a se transforma în mișcări antisemite de proporții.

Cumințenia poporului român și a conducătorilor săi au dejucat planurile celor ce au incitat mișcările antievreiești din Moldova în 1859. Din nefericire, ele s-au soldat cu victime nevinovate din mijlocul evreilor, care au suferit maltratări și daune materiale.

[21] „Steaua Dunării", 2 aprilie 1859, p. 2.

[22] Arh. St. București Ministerul de Interne, Moldova, dos. 274 din 1859, f. 109.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

OAMENI ŞI CĂRŢI DE ALTĂDATĂ (II)

De la începutul anilor '50 până spre mijlocul anilor '60, profesorul Emil Turdeanu a publicat, în câteva reviste ale exilului românesc, un ciclu de mici studii despre unele manuscrise vechi şi stăpânii lor ; titlul generic al acestui şir de contribuţii la istoria vechii culturi româneşti a fost **Oameni şi cărţi de altădată.** *L-am împrumutat pentru grupajul început în tomul XXX/1993 al* Anuarului, *pentru că, în numai câteva cuvinte, el evocă, puternic, o legătură pe care, de obicei, o pierd din vedere cei care cercetează istoria culturii : cărţile s-au scris, întotdeauna, de oameni şi pentru oameni ; oamenii le-au multiplicat şi le-au făcut să circule, le-au adunat şi le-au păzit, le-au împodobit şi le-au făurit legături frumoase şi scumpe. Şi, desigur, tot oamenii le-au pus în lanţuri, le-au interzis apariţia, le-au robit şi le-au ars. E o legătură* **de viaţă,** *care trebuie sesizată, înţeleasă şi refăcută, pe baza materialului existent — firește — dar nu prin limitarea la simpla descriere a acestuia. Ca şi ideile ori instituţiile cu rost cultural, cărţile (manuscrise sau tipărite) îşi împlinesc misiunea numai în legătură cu oamenii : pisarii, miniaturiştii, tipografii, gravorii, legătorii — pe de o parte ; cititorii, comanditarii, colecţionarii, dascălii, bibliotecarii — pe de altă parte. A aborda un domeniu aşa de vast şi de delicat, cum este istoria culturii, făcând abstracţie de toţi aceşti oameni, înseamnă a face un fel de nominalism, care poate deveni la fel de odios ca şi materialismul aplicat aceluiaşi domeniu.*

Titlul acesta — **Oameni şi cărţi de altădată** *— poate să constituie, în fond, o foarte fertilă* direcţie de cercetare *în istoria culturii, indiferent de epocă : contribuţiile adunate în primul grupaj au arătat acest lucru ; cele de acum îl confirmă.*

Legătura de viaţă care caracterizează raportul om-carte, indiferent de unghiul din care l-am privi, e componenta fundamentală şi esenţială pentru deslușirea şi înţelegerea chipului în care s-a construit vechea cultură românească. Pentru o vreme când scrisul *nu era la îndemâna tuturora, e obligatorie întrebarea :* **cine erau cei ce scriau ?** *Pentru aceeaşi vreme, când nici* cititul *nu era la îndemâna tuturora, e la fel de obligatorie şi a doua întrebare :* **cine erau cei ce citeau ?** *Pentru că, în fond, aceştia sunt cei care au făurit cultura noastră veche şi care au lucrat la progresul ei. A cunoaşte viaţa lor, familiile lor, raporturile lor cu semenii — înseamnă a pătrunde, puţin, în interiorul cercului (altminteri, cum se poate vedea, destul de închis) în care s-a făurit acea cultură. Pentru că — şi trebuie să se spună acest lucru — cultura românească n-a fost un produs al „maselor", nici în epoca modernă şi nici (şi cu atât mai puţin !) în veacurile Evului Mediu ! O mână de oameni,*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

adesea înrudiți între ei, au fost ctitorii (adesea neștiuți), păstrătorii și adăugitorii acestui edificiu. Ar fi suficient să ne amintim că opera aceluia care a fost supranumit „Marc-Aureliu al Țării Românești, principe artist și filosof" — Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie — *s-a păstrat, în limba originală, într-un singur exemplar (și acela incomplet) iar traducerea (din veacul XVII) s-a păstrat doar în câteva exemplare (realizate în secolele XVII—XIX)! Traducerea* Istoriilor *lui Herodot s-a perpetuat, de la mijlocul veacului XVII până în veacul trecut, în câte un singur exemplar! În fața unor asemenea situații, cercetătorul nu poate ocoli întrebarea :* **cine a dorit să citească aceste cărți,** *punând să se traducă și să se copieze ? Întrebarea aceasta rămâne la fel de acută, păstrându-și întreaga valabilitate, și când e vorba de veacul XVIII.*

Am crezut, astfel, că se poate face un bun serviciu celor care cercetează istoria culturii românești grupând materiale ca acestea sub un titlu sugestiv, de-a lungul mai multor tomuri ale Anuarului Institutului de Istorie „A. D. Xenopol". *Însă împrejurările în care ia sfârșit o muncă de 17 ani în slujba acestei publicații determină o încheiere care vine mai repede. Partea a doua a studiului profesorului Emil Turdeanu (cuprinzând repertoriul de manuscrise pentru anii 1552—1607) este inclusă în volumul care reunește mai multe studii ale acestui eminent cercetător al trecutului românesc și care va apărea în curând ; alte materiale, ale unor cercetători trecuți în lumea umbrelor, mai pot rămâne, încă, în așteptarea răbdătoare care niciodată n-a depreciat munca onestă, pasionată și dezinteresată (St. S. G., 22.VI.1996).*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MATEI CAZACU

DIMITRIJE LJUBAVIĆ (c. 1519—1564) ET L'IMPRIMERIE SLAVE DANS L'EUROPE DU SUD-EST AU XVIe SIÈCLE. NOUVELLES CONTRIBUTIONS

Il peut sembler arbitraire d'essayer de reconstituer la biographie d'un imprimeur somme toute peu fécond, s'il ne s'agissait, en l'occurrence, d'une personnalité attachante et haute en couleurs, présente au points de confluence des trois centres principaux de l'imprimerie sud-slave au XVIe siècle : Venise [1], Târgoviște, capitale de la Valachie [2] et Brașov (Kronstadt), en Transylvanie [3]. Les relations de notre héros avec le groupe protestant de Urach, animé par Hans Ungnad, en 1561, pour une éventuelle impression de livres protestants en slavon, constituent un chapitre à part, car il s'agit là d'une entreprise avortée, mais dont l'importance pour l'histoire de la Réforme parmi les Slaves est indéniable [4].

Dimitrije Ljubavić commence son activité d'imprimeur de livres slavons en Valachie, en 1544. En effet, le 10 janvier 1545 sortait de son imprimerie de Târgoviște, la capitale du pays, un **Molitvenik** (Livre de prières, paroissien). L'épilogue de l'ouvrage précise que l'imprimeur était en fait le moine Moïse qui avait utilisé les matrices **(s madrami)**

---

[1] Cf. V. Molin, „Venise, berceau de l'imprimerie glagolitique et cyrillique", *Studi veneziani*, 8 (1966), 347—445 ; W. Schmitz, *Südslavischer Buchdruck in Venedig (16.—18. Jh.) Untersuchungen und Bibliographie*, Giessen, 1977. (Osteuropastudien der Hochschule des Landes Hessen, Reihe II, Marburger Abhandlungen zur Geschichte und Kultur Osteuropas, 15).

[2] E. Picot, *Coup d'oeil sur l'histoire de la typographie dans les pays roumains au XVI e siècle*, Paris, 1895. Extrait du *Centenaire de l'Ecole des langues orientales vivantes* ; I. Bianu, N. Hodoș, D. Simonescu, *Bibliografia românească veche 1508—1830*, Bucarest, 1903—1944. 4 volumes. (abrégé : *B.R.V.*).

[3] F. Hervay, „L'imprimerie cyrillique de Transylvanie au XVIe siècle", *Magyar Könyvszemle*, 81 (1965), 201—216 ; L. Demény, „Ouvrages imprimés en caractères cyrilliques en Transylvanie au XVIe siècle et conservés dans les bibliothèques et musées de Moscou et de Léningrad", *Armarium. Studia ex historia scripturae, librorum et ephemeridum*, I, Budapest, 1976, 95—125 ; I. Gheție, Al. Mareș, *Originile scrisului în limba română*, Bucarest, 1985 ; L. Demény, L. A. Demény, *Carte, tipar și societate la Românii în secolul al XVI-lea*, Bucarest, 1986.

[4] Cf. la correspondance publiée par I. Kostrenčić, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559—1565*, Vienne, 1874 ; E. Benz, *Wittenberg und Byzanz. Zur Begegnung und Auseinandersetzung der Reformation und der östlich-orthodoxe Kirche*, Munich, 1971 (Forum Slavicum, 6).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de Dimitrije Ljubavić [5]. Une comparaison de ce livre avec les impressions serbes du début du siècle — notamment avec le **Psautier** de Goražde de 1521 — a permis de conclure à une filiation étroite entre les deux imprimeries [6]. Cette constatation nous éclaire également pour ce qui est de l'origine de Dimitrije Ljubavić, car l'imprimeur du **Psautier** de 1521 s'appelait Théodore Ljubavić.

Théodore Ljubavić était moine à Goražde où il s'était installé peu de temps auparavant, car en 1519 il sortait à Venise, ensemble avec son frère Georges (Gjura), un **Služabnik** (Liturgiarion), aux presses de Božidar Vuković [7]. Cette impression était la première d'une série de livres slavons publiés par Božidar Vuković (1466—1539), un Monténégrin qui s'était installé à Venise après la conquête par les Turcs de son pays en 1500. Connu aussi sous le nom italianisé de Dionisio della Vecchia, il allait jouer un rôle diplomatique important au service de Charles Quint en essayant d'attirer à l'alliance antiottomane les princes de Moldavie et de Valachie. Qui plus est, il se prétendait parent de la dynastie serbe des Branković et essayait, en liaison avec le patriarche serbe d'Ochrid, de se faire reconnaître la dignité de despote des Serbes [8].

Georges et Théodore Ljubavić, Serbes réfugiés eux-aussi à Venise, ont travaillé pendant quelques années pour Božidar Vuković. Il nous semble sûr que Georges était la père de notre Dimitrije, ce qui permet d'établir également le terme *ante quem* de sa naissance — 1519 — car dans l'épilogue du **Služabnik** il est précisé que Georges Ljubavić est

---

[5] B.R.V., I, n° 6, 23—29. Pour l'équivalence **Molitvenik**-livre de prières, cf. A. Salaville, *Liturgies orientales*, I, Paris, 1932, 182 ; voir aussi L. Clugnet, *Dictionnaire grec-français des noms liturgiques en usage dans l'Eglise grecque*, Paris, 1895 ; M. Roty, *Dictionnaire russe-français des termes en usage dans l'Eglise russe*, Paris, 1980 (Lexiques de l'Institut d'études slaves, 4).

[6] D. Medaković, *Grafika srpskikh štampanikh knig XV—XVII veka*, Belgrade, 1958, 45, 174—5 ; J. Badalić, *Jugoslavica usque ad annum MDC. Bibliographie der südslawischen Frühdrucke*, Baden-Baden, 1966, n° 39, 26 (Bibliotheca bibliographica Aureliana, II). Cf. aussi n° 39, 47 (**Trebnik** = Horologion) de 1531 imprimé par le hiéromoine Théodore Ljubavić. L'épilogue du **Psautier** sonne ainsi : „poveleniem' Božidarom' Goraždaninom' trudise se monakh i svjaščenno ino Theodor" ; celui du **Trebnik** : „poveleniem Božidara Goraždanina jeromonakh Teodor Ljubavić pri pomošči diakona Radoja".

[7] J. Badalić, *op. cit.*, n° 32, 41. L'épilogue du livre dit : „V Bnecikh', v' leto 1527 [*recte :* 1519] poveleniem Božidara Vuković, pod prizreniem Gjura Ljubaviča, trudiže se kalugjer i svjaščenik Teodor".

[8] Voir pour lui, à part les travaux cités plus haut notes 1 et 6, Dj. Sp. Radojičić, *Stari srpski književnici (XIV—XVII veka). Rasprave i članci*, Belgrade, 1942 ; Idem, *Karakter i glavni momenti iz prošlosti starikh srpskikh štamparija XV—XVII veke*, Četinje, 1950. Tiré à part des *Istoriski zapisi, 6* ; J. Tadić, „Testamenti Božidara Vukovića srpskog štampara XVI veka", *Zbornik filozofskog fakulteta u Beogradu*, 7 (1963), 337—360. Pour son activité diplomatique, voir les actes publiés par Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria Românilor culese din arhivele din Simancas*, Bucarest, 1940 ; et l'article du même, „Petru Rareș și politica orientală a lui Carol Quintul", *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice*, s. III, t. 17 (1935—36), 241—256. Plus récemment, A. Pippidi, *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, Bucarest, Paris, 1980, 260—1 ; M. Cazacu, „Projets et intrigues serbes à la Cour de Soliman (1530—1540)", in G. Veinstein (éd.), *Soliman le Magnifique et son temps*, Paris, 1992, p. 511—528.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mort pendant l'impression du livre, le 12 mars 1519. C'est à peu près le moment où naquit Dimitrije qui disait, en 1561, avoir environ 40 ans [9].

La mort inattendue de Georges pourrait expliquer le départ de Venise de son frère Théodore qui continua néanmoins d'imprimer des livres dans le couvent de Goražde pour le compte de Božidar Vuković, notamment un **Trebnik** (Euchologe, rituel) en 1531.

Après la mort de son père, Dimitrije s'est rendu, vraisemblablement ensemble avec sa mère, en Crète, colonie vénitienne, où il suivit les cours de Hermodore Lestarchos. Parmi ses compagnons d'études se trouvait un Grec du nom de Jacques, plus connu sous le nom de Jacques Héraclide Basilicos, prétendant au titre de despote de Samos et Paros, et prince de Moldavie de 1561 à 1563 [10]. On sait pourtant que l'Académie de Hermodore Lestarchos se trouvait à Chios, ce qui n'exclut pas pour autant un séjour de Dimitrije à Crète [11].

Dans ce milieu cosmopolite, Dimitrije a appris le grec et l'italien et s'est initié dans les questions théologiques. Nous perdons ensuite sa trace [11 bis] pour la retrouver en Valachie en 1544, lorsqu'il est le propriétaire de l ancienne imprimerie de Goražde et porte le titre de „logofăt", ce qui veut dire secrétaire. On peut supposer qu'après la mort de son oncle Théodore, et surtout celle de Božidar Vuković (en 1539 — 1540), l'imprimerie de Goražde avait cessé toute activité. Le fils de Božidar, Vincent, allait continuer d'imprimer des livres slaves et italiens à Venise pendant une trentaine d'années (de 1546 à 1570), mais il n'avait ni l'envergure ni les ambitions de son père.

La venue de Dimitrije en Valachie demande quelques explications. Ce pays roumain situé entre le Bas-Danube et les Carpates méridionales était tributaire des Turcs qui lui garantissaient une large autonomie intérieure contre le paiement du *kharatch*. Les princes de Valachie — tout comme ceux de la Moldavie voisine — avaient accueilli chez eux beaucoup de Slaves du Sud réfugiés ici dans le courant du XVe et du XVIe siècles après l'occupation de leurs pays par les Ottomans. Cette diaspora serbe — présente également en Hongrie, dans l'Empire, en Italie, et même en Russie — comprenait des descendants des despotes des dynasties des Branković et des Crnojević du Monténégro, et des membres des grandes familles nobiliaires comme les Balša, les Jakšić et bien d'autres.

---

[9] I. Kostrenčić, *op. cit.*, 42—43. L'épilogue publié par L. Stojanović, *Stari srpski zapisi i natpisi*, I, Belgrade, 1982, 147. (rééd. de l'éd. de 1902). E. Picot, *op. cit.*, 17, donne la date erronée de 8 mars 1527 pour la mort de Georges.

[10] M. Crusius, *Turcograeciae libri octo*, Bâles, 1584, 149. L'information a été discutée par E. Benz, *op. cit.*, 73 et n. 32, 261. Pour Hermodore Lestarchos, voir E. Legrand, *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés en grec par des Grecs aux XVe et XVIe siècles*, I, Paris, 1885, 253—258.

[11] S. Runciman, *The Great Church in Captivity*, Cambridge, 1968, 218—219, 242. Dimitrije connaissait Chios car il racontait à Melanchton en 1559 qu'il y avait encore beaucoup d'églises grecques dans les îles et notamment à Chios, possession génoise, il y avait une importante école théologique. Cf. E. Benz, *op. cit.*, 62—63 ; N. Iorga, *Byzance après Byzance*, Bucarest, 1935, 43, 88, 98, 101.

[11 bis] On peut se demander si ce n'est pas lui le „serviteur du Christ Dimitrie" qui édite en 7047 (1538—1539) un *Octoèque* au monastère de Gračanica, dépendant de la métropole de Novo Brdo (L. Stojanović, *Stari srpski zapisi i natpisi*, I, Belgrade, 1902, n°. 496, p. 163 ; D. Medaković, *op. cit.*, 157—161, 222—223).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Les princes valaques Vlad IV le Moine (1482—1495), Radu IV le Grand (1495—1508) et Neagoe Basarab (1512—1521) avaient épousé des princesses serbes, de même qu'une partie des nobles roumains qui s'étaient apparentés aux familles nobiliaires sud-slaves. La Valachie avait eu entre 1505 et 1508 un métropolite serbe dans le personne de Maxime, ancien despote de Srem sous le nom laïc de Georges Branković, et l'imprimerie slave de Valachie était l'oeuvre d'une moine du Monténégro, Macaire, qui sortit son premier livre en 1508 [12].

La situation était très ressemblante en Moldavie, pays voisin de la Valachie, et qui avait un statut politique identique. Ici, le prince Etienne III le Grand (1457—1504) avait épousé en troisièmes noces une princesse valaque dont la mère était apparentée aux despotes serbes ou grecs. Sous son patronage, la littérature historique et juridique avaient emprunté massivement aux modèles serbes, de même que l'architecture et la peinture. Son fils, Pierre IV Rareş (1527—1538, 1541—1546), avait épousé une princesse Branković, la demi-soeur de la femme de Neagoe Basarab de Valachie. Leur fille Ruxandra allait épouser le prince Alexandre IV Lăpuşneanu de Moldavie (1552—1561, 1564—1568), alors qu'une autre fille, Anne-Chiajna était mariée au prince valaque Mircea III le Pâtre (1545—1557, 1558—1559).

Les années '40 du XVIe siècle semblent avoir été très fastes pour la diaspora serbe des Balkans. Plusieurs grand-vizirs ottomans sont recrutés parmi les renégats slaves ou albanais [13] ; en 1544, Mehmed pacha Sokolli, un Serbe, devint grand amiral de la flotte (kapudan pacha), avant de se hisser à la dignité de beglerbeg de Roumélie, puis de grand vizir (1565—1579). Fort de son soutien, le patriarche Prokhor d'Ochrid, toujours dans l'Empire ottoman, assaya de prendre sous sa juridiction les Eglises de Valachie et de Moldavie qui dépendaient du patriarchat de Constantinople [14]. En janvier 1545, le trône de Valachie est accordé par le sultan Soliman à un prince, Mircea III le Pâtre, fils de Radu IV le Grand et de Katalina Crnojević. Mircea — dont le nom de baptême était Dimitrie — allait épouser, en 1546, le princesse serbo-moldave Anne-

---

[12] P. P. Panaitescu, „Der Oktoich des Makarij (1510) und der Ursprung der Buchdruckerei in der Walachei", *Südost-Forschungen*, 5 (1940) ; du même, „Contribuţii la începuturile tipografiei slave în Ţara Românească", *Studii şi cercetări de bibliologie*, I (1955), 233—238 ; du même, *Liturghierul lui Macarie, 1508*, Bucarest, 1961 ; V. Molin, D. Simonescu, „Tipăriturile ieromonahului Macarie pentru Ţara Românească", *Biserica Ortodoxă Română*, 76 (1958), 1005—1034 ; L. Demény, „L'imprimerie cyrillique de Macarios de Valachie", *Revue Roumaine d'Histoire*, 8 (1969), 549—574 ; du même, „La tradition de l'imprimerie de Macarios de Valachie dans l'imprimerie sud-slave du XVIe siècle", *Bulletin de l'AIESEE*, 8 (1970), 87—97 ; D. Simonescu, „Tipografi sârbi în slujba vechiului tipar românesc", *Analele Societăţii de Limba Română*, 3—4 (1973), 533—569.

[13] Certains personnages que l'on considère Albanais étaient, en fait, Slaves ou apparentés à des Slaves. Un cas parmi d'autres est le grand-vizir Alas pacha (1536—1538), apparenté à Božidar Vuković. Cf. une lettre de ce dernier de 1536 publiée par Al. Ciorănescu, *op. cit.*, 15—16, n° 7.

[14] M. Maxim, „Les relations des pays roumains avec l'archevêché d'Ochrid à la lumière de documents turcs inédits", *Revue des Études Sud-Est Européennes*, 19 (1981), 653—671.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Chiajna [15]. Le métropolite de Valachie était à cette époque également un Serbe, Anania, apparenté à la famille des Branković [16]. Le prince valaque Radu VI Païsie (1535—1545), remplacé par Mircea III, avait épousé Ruxandra, fille de Neagoe Basarab et de Milica Despina, elle aussi une Branković.

Il était donc naturel que Dimitrije Ljubavić se rendît en Valachie, attiré par la présence des Serbes installés dans les plus hautes fonctions de l'Etat et de l'Eglise [17].

L'activité typographique de Dimitrije Ljubavić en Valachie dure à peine trois ans, de 1544 à 1547. Dans ce laps de temps, ensemble avec ses ouvriers Moïse, Oprea et Pierre (Petre), notre imprimeur sort des livres destinés au cult orthodoxe, en slavon, sur du papier vénitien, destinés aussi bien à la Valachie qu'à la Moldavie [18]. Moïse était un moine du couvent serbe de Dečani, qui avait imprimé déjà des livres slaves à Venise pour Božidar Vuković [19]. Quant à Oprea et Petre, ils allaient collaborer avec le diacre roumain Coresi, le plus connu des élèves de Dimitrije et considéré, avec le russe Ivan Fedorov, le plus grand imprimeur du XVIe siècle en Europe orientale [20].

Dans ses livres, Dimitrije déclare qu-il était le neveu de Božidar Vuković, bien qu'il ne figure pas parmi ses parents dans les testaments que ce dernier rédigea en 1531 et en 1539 [21]. Pour appuyer ses dires, il

[15] I. R. Mircea, „Relations culturelles roumano-serbes au XVIe siècle", *Revue des Études Sud-Est Européennes*, I (1963), 395 et n. 78 et 79 ; pour la venue de Mircea au trône, M. Berindei, G. Veinstein, *L'Empire ottoman et les pays roumains 1544—1545. Etude et documents*, Paris, Cambridge, 1987 (Documents et recherches sur le monde byzantin, néohellénique et balkanique, 14).

[16] Cf. N. Şerbănescu, „Mitropolitul Anania", *Glasul Bisericii*, 9 (1950), n° 9—10, 33—46 ; du même, „Mitropoliţii Ungrovlahiei", *Biserica Ortodoxă Română*, 77 (1959), 756—759. Pour d'autres membres de la famille de la princesse Milica Despina, installés en Valachie, voir un acte du 13 janvier 1613, *Documente privind istoria României*, B., *Ţara Românească*, XVII/2, Bucarest, 1951, 136—137 ; un autre du 28 juin 1629, *Documenta Romaniae Historica*, B., *Ţara Românească*, XXII, Bucarest, 1969, 602—603. Un neveu de la princesse porte justement ce nom, Anania.

[17] Le prince Radu Païsie avait eu des rencontres secrètes à Constantinople en 1536 avec Božidar Vuković en vue de la conclusion d'un traité d'alliance de la Valachie avec Charles Quint. Voir le rapport de Domingo de Gaztelù, chez Al Ciorănescu, *op. cit.*, n° 7, 15—16. Le traité était signé le 7 janvier 1543, cf. E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*, 2/1, Bucarest, 1891, 240—242, n° 210 ; C. Giurescu, „Documente răzleţe din arhivele Vienei (1535—1720)", *Buletinul Comisiei Istorice a României*, 1 (1915), 286—288, n° 8 et 9.

[18] *B.R.V.*, I, n° 6, 7, 8. Cf. L. Bacîru, „Valoarea documentară a filigranelor cu privire specială a cărţilor româneşti în secolul al XVI-lea", *Studii şi Cercetări de Documentare şi Bibliografie*, 7 (1965), 273—283 ; L. Demény, „Tipăriturile târgoviştene din secolul al XVI-lea în bibliotecile şi muzeele din Moscova şi Leningrad", *Studia Valachica*, Târgovişte, 1970, 143—163.

[19] W. Schmitz, op. cit., 34—35, n° 24 (**Octoèque**, 1536—7) et n° 25 (**Sbornik Minej** = Ménées, 1536—1538).

[20] Pour l'activité de Coresi, voir récemment I. Gheţie, Al. Mareş, *op. cit.*, (riche bibliographie).

[21] Cf. supra, note 8. A noter l'épilogue de l'**Apostol** (Epistolier) de 1547, où Dimitrije déclare avoir écrit „avec sa main pécheresse et mortelle, une âme désespérée, malheureuse et pécheresse". *B.R.V.*, I, 29—30, n° 7 ; cf. I. N. Bembea, N. Bembea, „Apostolul tipărit în 1547 la Târgovişte de Dimitrie Liubavici", *Biserica Ortodoxă Română*, 78 (1960), 510—536.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

emploia dans ses impressions le monogramme slave **Bož** qui était la marque de Vuković, afin de montrer une filiation aussi bien spirituelle que charnelle [22]. De la même façon, son père et son oncle appelaient Božidar Vuković „père" **(roditel')** et „seigneur" **(starac)** dans le **Služabnik** de 1519 [23], mais ces formules pouvaient aussi marquer la déférence envers un patron et mécène. Il reste que Dimitrije Ljubavić a hérité de l'imprimerie de Goražde ce qui est, somme toute, un argument en faveur de sa parenté avec Božidar Vuković.

Le titre de „logofăt" (logothète) que portait Dimitrije signifiait, comme il allait le déclarer lui-même plus tard, qu'il était secrétaire du prince de Valachie, fonction qu'il aurait occupée de longues années [24]. Ce prince était soit Radu VI Païsie, soit Mircea III le Pâtre, qui monta sur le trône de Valachie au début de l'année 1545.

En tout cas, en 1547, Dimitrije disparaît à nouveau pour cinq ans, jusqu'en 1552. Nous sommes enclin à penser que durant ce laps de temps il s'est rendu à Constantinople où, ordonné diacre (à moins qu'il ne le fût déjà, et tant qu'imprimeur [25]), il enseigna à l'Ecole du patriarcat et visita les monastères du Mont Athos à la recherche de manuscrits rares. Selon son propre témoignage, Dimitrije passa trois ans à Constantinople [26] et deux au Mont Athos, peut-être au monastère serbe de Chilan-

[22] Al. Mareș, „În legătură cu o nouă explicație a monogramei Бож din tipăriturile sârbești și românești", *Limba Română*, 21 (1972), 463—469 ; ce monogramme apparaît déjà dans les livres imprimés par Božidar Vuković, cf. D. Simonescu, „Un Octoih al lui Vucovici la noi și legăturile acestuia cu tipografia românească", *Revista Istorică Română*, 3 (1933), 226—233 ; L. Demény, „Tipărituri chirilice venețiene și sud-slave din secolul al XVI-lea în Biblioteca Academiei R.S.R.", *Studii și Cercetări de Bibliologie*, 12 (1972), 51—74. Etude reprise dans le volume cité supra *Carte, tipar și societate..*, 211—225.

[23] D. Medaković, *Grafika srpskikh štampanikh knjiga XV—XVII veka*, Belgrade, 1958, 44—45.

[24] „Ist vill jar des walachische wayda secretari gewesen", écrivait, le 24 juin 1561, de Vienne, Ambros Frölich à Hans Ungnad, cf. I. Kostrenčić, *op. cit.*, 43. On peut supposer que c'est lui le scribe de l'acte princier du 1er juillet 1547 qui signe „Dimitrie", forme inusitée en Roumanie. L'acte dans *Documenta Romaniae Historica*, B., *Țara Românească*, 4 (1536—1550), Bucarest, 1981, 284—5, n° 237. La forme usuelle chez les Roumains est „Dumitru", cf. N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*. Bucarest, 1963, 42.

[25] Dans le monde de la chrétienté orientale, les imprimeurs étaient, au moins au XVIe siècle, moines ou clercs séculiers (diacres pour la plupart). Ceci s'explique par la méfiance de l'Eglise orthodoxe envers la nouvelle invention et par la nécessité d'y employer des hommes connaissant les matières théologiques, à même de corriger d'éventuelles erreurs dans les textes qu'ils imprimaient. Pour la Serbie, la situation est très nette : Macaire de Monténégro, Théodore Ljubavić, Moïse ; en Valachie, le même Macaire de 1508 à 1512, puis le diacre Coresi, le moine Laurent, etc.

[26] Cf. la lettre que Martin Gerstmann expédiait de Venise le 7 mars 1561 à Ulrich Fugger : „Nam Constantinopoli docuit christianae religionis iuvenes quamplurimos". P. Lehmann, „Briefe an Ulrich Fugger", *Byzantinische Zeitschrift*, 44 (1951), 387—388. A comparer avec une lettre du 29 mai 1559 adressée par Sigismond Gelous Torday à Melanchton : „Demetrius, qui attulit eam, triennio fuit diaconus in Ecclesia Byzantii, ut narrat". E. Benz, *op. cit.*, 61 et note 9. En 1561, Ambros Frölich écrivait à Hans von Ungnad que Dimitrije „Ist vill jar des walachischen Wayda secretari gewesen und 6 jar lang der patriarchen zu Constantinopl in der griechischen khirchen oder religion nottari und leuit". I. Kostrenčić, *op. cit.*, 43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dar [27]. Durant ces cinq ou six ans, il servit sans doute le patriarche Denis (1546—1555), dont il affirmait avoir été „levit" et „nottari".

En 1552, Dimitrije était de retour en Valachie. Durant son absence, l'imprimerie avait cessé de fonctionner et elle ne reprendra son activité que quelques années plus tard sous la direction de Coresi qui travailla au début — à partir de 1556-1557 — aussi bien à Braşov (Kronstadt), en Transylvanie, qu'à Târgovişte (1557-1558), pour s'installer définitivement à Braşov en 1559 [28].

Son séjour en Valachie n'allait pas être de longue durée. En effet, il semble que le prince Mircea III lui portait une grande affection et, vraisemblablement, de l'admiration pour ses qualités. S'y ajoutait un détail qui a peut-être son intérêt : le prince s'appelait lui-aussi Dimitrie et avait pris le nom de Mircea comme nom princier [29]. Il y avait peut-être aussi une certaine parenté entre les deux hommes, car, ne l'oublions pas, la mère du prince, Catalina, était une princesse Crnojević, originaire du Monténégro, tout comme Božidar Vuković.

Quoi qu'il en soit, la bienveillance de Mircea III envers Dimitrije s'est traduite par son envoi, en 1552, à Braşov auprès de l'humaniste saxon Valentin Wagner qui devait lui apprendre le latin. Nous savons cela par une lettre que Wagner envoya au prince le 21 août 1552 et dans laquelle il vantait „la singulière érudition" *(singularem eruditionem)* de son nouvel élève [30].

Braşov (Kronstadt) était à l'époque une des villes les plus florissantes du Sud-Est de l'Europe [31]. Elle était peuplée par des Saxons, sujets du prince de Transylvanie, principauté autonome mais tributaire des Turcs au même titre que la Moldavie et la Valachie. La population du pays était formée de Hongrois, Saxons, Szeklers et Roumains. La province avait fait partie du royaume de Hongrie jusqu'en 1544-1545, lors-

[27] „et in monte Atho, quem nostra aetate quatuor millia monachorum incolunt, fere biennium vixit et quidquid bonorum authorum habent, diligenter perlustravit". P. Lehmann, *op. cit.*, 387—8.

[28] L. Demény, „A dus oare Coresi tiparniţa de la Târgovişte la Braşov ?", *Limbă şi Literatură*, 19 (1968), 77—90, et dans *op. cit.*, 83—93.

[29] I. R. Mircea, „Relations culturelles roumano-serbes au XVIe siècle", *Revue des Études Sud-Est Européennes*, I (1963), 395, note 78.

[30] Republié d'après J. Dück *(Geschichte des Kronstädter Gymnasiums*, Braşov, 1845) par E. Benz, *op. cit.*, 261—262, note 35 : „Ut primum hunc dominum Demetrium vidimus, valde gavisi sumus. Jam enim antea eius nomen ob singularem eruditionem apud nos innotuerat. Sed postquam intelleximus, ipsum a M.D.V.-ra discendae latinae linguae gratia ad nos transmissum esse, maiori multo amore et benevolentia prosequi coepimus... Quod autem ad hunc dominum Demetrium attinet, etsi unumquemque satis sua virtus, praecipue apud bonos commendare solet, tamen et vos testimonium ipsius apud nos honestissime vixisse, ac praesertim latinis sedulam operam dedisse... Consilium nostrum est, ut adhuc aliquamdiu apud nos vivat, latinamque linguam sic percipiat, ut proprie et ornate quaecunque opus foret, cum loqui tum scribere queat. Nos sicuti hactenus amanter ipsum tractavimus, ita in posterum quoque promittimus nos praecipue ob M.V.D. ipsum favoranter et amicissime tracturos esse...".

[31] R. Manolescu, „Le rôle commercial de la ville de Braşov dans le Sud-Est de l'Europe au XVIe siècle", *Nouvelles Études d'Histoire*, 2 Bucarest, 1960, 207—220 ; du même, *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul (secolele XIV—XVI)*, Bucarest, 1965.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

que Soliman le Magnifique avait transformé le centre du royaume en province ottomane *(pachalik)*. Les parties occidentales de la Hongrie avaient été occupées par les Habsbourgs, alors que la Transylvanie se voyait conférée une existence politique séparée. Les Saxons — en fait des Flamands, des Luxembourgeois et des habitants des bords du Rhin — avaient été colonisés ici dès le XIIe siècle par les rois de Hongrie pour assurer la garde des Carpates méridionales et pour mettre en valeur les terres de cette marche de la couronne de Saint Etienne. Ils jouissaient d'importants privilèges et notamment du droit d'étape et de dépôt **(Stapelrecht)** qui obligeait tous les marchands se rendant ou sortant du pays de vendre leurs marchandises en priorité sur le marché de la ville [32].

Au XVIe siècle, la Transylvanie toute entière était profondément touchée par la Réforme : les Saxons **(universitas Saxonum)** adoptèrent en masse le luthéranisme, alors qu'une majorité de Hongrois et de Szeklers embrassaient le calvinisme. Seuls les Roumains restèrent orthodoxes comme avant, mais, très vite, les Saxons, suivis par les Hongrois, commencèrent à prêcher la Réforme aussi parmi les Roumains. Braşov et Sibiu (Hermannstadt) devinrent les principaux centres du prosélytisme luthérien à l'intention des Roumains. En 1544 était publié à Sibiu un **Catéchisme** luthérien en roumain, œuvre qui signifiait une double révolution : il s'agissait, tout d'abord, du premier livre imprimé en roumain, car la langue de culte et de culture des Roumains orthodoxes était le slavon ; ensuite, le **Catéchisme** inaugurait toute une série de livres de propagande luthérienne et calviniste destinés à préparer la conversion des Roumains [33].

Pour défendre la foi de leurs sujets, les princes de Valachie et de Moldavie choisirent des voies différentes : des persécutions contre les hétérodoxes (Arméniens, juifs, protestants) en Moldavie à partir de 1548 [34] ; l'impression de livres de culte en slavon et en roumain atten-

---

[32] Voir notre article „L'Impact ottoman sur les pays roumains et ses incidences monétaires (1452—1504)", *Revue Roumaine d'Histoire*, 12 (1973), 159—192 ; Ş. Papacostea, „Începuturile politicii comerciale a Ţării Româneşti şi Moldovei (secolele XIV—XVI). Drum şi stat", *Studii şi Materiale de Istorie Medie*, 10 (1983), 9—56.

[33] A. Rosetti, „Les Catéchismes roumains du XVIe siècle", *Romania*, 47 (1922), n° 191, 322—334 ; Z. Jako, „Die Hermannstädter Druckerei im 16. Jahrhundert und ihre Bedeutung für die rumänische Kulturgeschichte", *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 9/1 (1966), 31—58 ; F. Hervay, „Die erste kyrillische Buchdruckerei zu Hermannstadt (1544—1547)", *Bibliothek und Wissenschaft*, 3 (1966), 145—155 ; L. Demény, „Où en est-on dans la recherche concernant les débuts de l'imprimerie en langue roumaine ?", *Revue des Études Sud-Est Européennes*, 8 (1970), 241—268 ; du même, „La typographie cyrillique de Sibiu au milieu du XVIe siècle", *Rumanian Studies*, 2 (1972), 30—47 ; I. Gheţie, Al. Mareş, *op. cit.*, 95—99 et passim. Pour la Réforme en Transylvanie, voir E. Roth, *Die Reformation in Siebenbürgen. Ihr Verhältnis zu Wittenberg und der Schweiz*, Cologne, Vienne, 1962, 1964. 2 vols. (Siebenbürgisches Archiv, Dritte Folge, 2, 4).

[34] Voir l'étude fondamentale de Ş. Papacostea, „Moldova în epoca Reformei. Contribuţie la istoria societăţii moldoveneşti în veacul al XVI-lea", *Studii*, 11/4 (1958), 55—78 ; du même, „Nochmals Wittenberg und Byzanz : die Moldau im Zeitalter der Reformation". *Archiv für Reformationsgeschichte*, 61 (1970), 248—262. Pour les persécutions contre les Juifs — qui datent des années 1546—1550, voir un

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tivement révisés, mais imprimées à Braşov par Coresi, pour les Valaques [35].

En 1552, lorsque Dimitrije Ljubavić est envoyé par son prince à Braşov pour apprendre le latin, l'imprimerie de Sibiu avait publié trois livres en roumain ou slavon (et même un **Evangéliaire** slavon et roumain) d'inspiration luthérienne. On est donc en droit de se demander si le prince de Valachie n'entendait, en envoyant son secrétaire en Transylvanie, avoir une meilleure connaissance de la Réforme et des polémiques qu'elle suscitait. La formation théologique de Dimitrije, fruit de son séjour à Chios, à Constantinople et au Mont Athos, devait lui permettre de juger par lui-même de la valeur des arguments des réformés et, éventuellement, de les réfuter.

A la même époque, le nouveau prince de Moldavie, Alexandre Lăpuşneanu (1552—1561, 1564—1568) se faisait le champion d'une véritable Contre-Réforme orthodoxe, destinée à contrecarrer les progrès du protestantisme dans ces régions, mais aussi en Galicie que appartenait à la Pologne [36]. Un des moyens employés dans ce but a été la formation de jeunes théologiens au Mont Athos ou dans d'autres centres du monde orthodoxe des Balkans, pour leur confier ensuite les chaires épiscopales ou métropolitaines du pays [37]. C'était, à n'en pas douter, l'avenir que Mircea III de Valachie réservait à Dimitrije Ljubavić.

Le séjour de Dimitrije à Braşov allait durer plusieurs années. Tant que vécut Valentin Wagner († 1557), on peut supposer qu'il suivit les cours de latin avec ce dernier et qu'il collabora à l'élaboration du **Catéchisme** luthérien en grec et à d'autres oeuvres [38]. Il n'est pas inutile de rappeler que Wagner était également le directeur de l'imprimerie saxonne de la ville de Braşov où il fit paraître un grand nombre d'ouvrages en latin et en allemand [39]. Cette collaboration de Ljubavić avec

---

acte mis en valeur par Ch. J. Halperin, "Judaizers and the Image of the Jew in Medieval Russia : A. Polemic Revisited and a Question Posed", *Canadian-American Slavic Studies*, 9/2 (1975), 153—154.

[35] Pour l'ensemble de la question, en dehors de la bibliographie déjà citée, voir Fr. Pall, „Fragen der Renaissance und der Reformation in der Geschichte Rumäniens", *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 9/2 (1966), 5—26 ; I. Gheţie, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuţii filologice şi lingvistice*, Bucarest, 1974, 172—181 : „Coresi şi Reforma". Toujours suggestives les pages de N. Iorga, „Le protestantisme roumain", *Revue Historique du Sud-Est Européen*, 7 (1930), 65—78 ; L. Binder, *Grundlagen und Formen der Toleranz in Siebenbürgen bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts*, Cologne, Vienne, 1976 (Siebenbürgisches Archiv, 11) ; K. Zach, *Orthodoxe Kirche und rumänisches Volksbewusstsein im 15. bis 18. Jahrhundert*, Wiesbaden, 1977 (Schriften zur Geistesgeschichte des östlichen Europa, 11).

[36] Voir aussi P. P. Panaitescu, „Fundaţiuni religioase româneşti în Galiţia", *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, 22 (1929), 1—19 ; N. C. Bejenaru, *Politica externă a lui Alexandru Lăpuşneanu*, Iaşi, 1935.

[37] Voir un exemple moldave de ces années chez P. Ş. Năsturel, „Le pope Sava, „boursier" en Macédoine du prince de Moldavie Alexandru Lăpuşneanu, puis évêque de Transylvanie", *Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg*, 14 (18), (1987—1988), 139—152.

[38] B. Holl, „Die erste Ausgabe der Katechesis Valentin Wagners (Kronstadt, 1544)", *Magyar Könyvszemle*, 78 (1962).

[39] Voir leur liste chez J. Benkő, *Transsilvania sive magnus Transsilvaniae principatus...*, 2, Vienne, 1778, 598—599.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

l'imprimerie de la communauté saxonne n'est pas étrangère, à notre avis, à l'installation d'une imprimerie slavonne et roumaine dans le faubourg de Schei, peuplé par les Roumains, en 1556. C'est ici que fut imprimé, en 1556—1557, un petit **Octoèque** slavon par Oprea, l'ancien, ouvrier de Ljubavić, ensemble avec le diacre valaque Coresi [40]. Le livre a été réalisé avec les caractères de l'ancienne imprimerie de Târgoviște qui avait appartenu à Dimitrije [41]. On suppose qu'elle était maintenant la propriété de Coresi qui en utilise certains caractères pour un **Triod Penticostar (propre du temps pascal)** imprimé à Târgoviște en 1557 — 1558 [42]. C'est seulement à partir de 1559, date de l'installation définitive de Coresi à Brașov, que l'imprimeur roumain va tailler et fondre de nouveaux caractères, vignettes et initiales ornées, destinées à remplacer celles, usées, de l'atelier de Dimitrije.

Mais, à ce moment là, Ljubavić avait quitté la ville transylvaine pour se rendre dans le nord de la Hongrie, à Eperjes, chez le gouverneur de cette ville, Sigismond Gelous Torday, un ami de longue date de Valentin Wagner [43]. Muni d'une lettre d'introduction du gouverneur d'Eperjes, Ljubavić se rendit en mai 1559 à Wittenberg, où il fut l'hôte de Melanchton jusqu'en septembre de la même année [44]. Les raisons de ce voyage, véritable pèlerinage aux sources de la Réforme, sont multiples et on peut en supposer au moins trois : la première était l'admiration croissante que nourrissait notre héros pour la Réforme, notamment pour ses efforts en direction de la prédication et de la formation des pasteurs. La seconde raison, qui a dû être décisive, nous est fournie par le notice suivante de la chronique de Brașov : „Eodem anno (*i.e.* 1559), die 12 Martii, Johannes Benknerus judes Coronensis, cum aliquis senatoribus, reformavit Valachorum Ecclesia, et praecepta Catecheseos discenda illis proposuit" [45].

Cette réformation des Roumains de Brașov et des alentours suivait de trois lustres l'entreprise similaire inaugurée en 1544 à Sibiu avec l'impression du **Catéchisme** roumain. Dans ces circonstances, on peut supposer que le voyage de Dimitrije à Wittenberg s'inscrivait dans la stratégie des Réformés de Brașov pour trouver une voie plus efficace de catéchisation de leurs sujets roumains.

---

[40] *B.R.V.*, 4, 4.

[41] B. Theodorescu, „Personalitatea diaconului Coresi", *Biserica Ortodoxă Română*, 77 (1959), 302 ; P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, Bucarest, 1965.

[42] A. Huttmann, „Venirea diaconului Coresi la Brașov", *Cumidava*, 2 (1968), 103—108 (notice du 1er mai 1556 sur l'arrivée à Brașov d'un prêtre roumain de Valachie, identifié avec Coresi) ; L. Demény, „A dus oare Coresi tiparnița de la Târgoviște la Brașov ?", *Limbă și Literatură*, 19 (1968), 77—90 ; réimprimé dans le volume *Carte, tipar și societate*, 83—93 ; A. Huttmann, „Date vechi și noi privind viața și activitatea tipografică a diaconului Coresi", *Studii și Cercetări de Bibliologie*, 12 (1972), 41—49.

[43] G. Gündisch, „O contribuție la biografia umanistului brașovean Valentin Wagner (1510—1557)", *Studii*, 11/2 (1958), 115—122.

[44] E. Benz, *op. cit.*, 61 et note 8.

[45] La discussion de ce texte chez A. Rosetti, „Les Catéchismes roumains du XVIe siècle", *Romania*, 48 (1922), 321—334 ; I. Gheție, Al. Mareș, *op. cit.*, 86—89.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La troisième raison de ce voyage remonte, nous semble-t-il, à une rencontre que Dimitrije fit en 1558 à Braşov.

Cette année-là, un étrange personnage fit son apparition dans la ville saxonne des Carpates. C'était un homme de taille moyenne, au regard vif et aux longs cheveux noirs et bouclés, qui se faisait appeler Jacques Marchetti, ensuite Jacques Heraclide Basilicos et prétendait être l'héritier légitime des despotes serbes et prince en exil de Samos et Paros. Il s'était réfugié en Transylvanie venant de Moldavie où le prince Alexandre Lăpuşneanu voulait lui couper la tête car il avait découvert que Jacques essayait de l'empoisonner pour lui prendre le trône [46].

Les deux hommes se connaissaient depuis leur enfance car, ensemble, ils avaient fréquenté l'école de Chios de Hermodore Lestarchos. Ensuite, leurs routes s'étaient séparées : alors que Dimitrije rentrait à Venise, Jacques se faisait inscrire à l'université de Montpellier pour étudier la médecine [47]. A la suite d'un accident entraînant le mort de l'enfant de la femme avec laquelle il vivait, il avait fui Montpellier et s'était rendu à Paris. Il n'y resta pas longtemps, car il tua un homme en duel et, pour sauver sa tête, il choisit de s'enrôler dans les armées de Charles Quint qui guerroyaient en Flandre. Blessé au bras, il avait dû abandonner le métier des armes se consacrant dorénavant aux écrits de stratégie militaire [48].

Le 22 octobre 1555, par un diplôme solennel, Charles Quint le nommait comte palatin, lui reconnaissait le titre de despote et lui accordait le droit de nommer des notaires impériaux, des docteurs, des poètes lauréats et de reconnaître des bâtards [49]. Muni de ce diplôme et arborant le nom de Jacques Basilicos Despota, il se rendit aux cours des princes allemands et danois, noua des relations avec Melanchton et avec

---

[46] Voir la discussion de cet épisode chez G. Z. Petrescu, *În jurul unei presupuse otrăviri a lui Alexandru Lăpuşneanu. Un medic reformator aventurier*, Bucarest, 1928. Le médecin de Lăpuşneanu s'appelait Giorgio Blandrata, né en 1515 à Saluzzo.

[47] Son inscription date du 29 avril 1548, cf. N. Iorga, „Înscrierea ca student a lui Despot-Vodă", *Revista Istorică*, 17 (1931), 23—25.

[48] Voir les notes de Charles de l'Ecluse à *l'Histoire universelle* de Jacques Auguste de Thou, éd. La Haye, 1740, reproduites par T. Bulat, „Încă ceva asupra lui Iacob Heraclide Despotul", *Revista Istorică*, 2 (1916), 45—51 ; C. Marinescu, „Jacques Basilicos „le Despote", prince de Moldavie (1561—1563), écrivain militaire, *Mélanges d'histoire générale*, 2, Bucarest, 1938, 319—380 ; Şt. Olteanu, „Un manuscris necunoscut al lucrării lui Despot Vodă „De arte militari", *Studii*, 23 (1970), 955—963. En outre, il a publié en 1555 à Anvers un récit du siège de Thérouanne et de Hesdin qu'il signe, en latin, „Jacobus Basilicus Marchetus, despota Sami", cf. E. Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos...*, Paris, 1889, XXXVIII—XLI.

[49] Publiée par A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, 1, Bucarest, 1929, 152 et suiv. ; voir la discussion chez E. Legrand, *op. cit.*, XXIV et suiv. ; N. Iorga, „Iarăşi ştiri nouă despre Despot", *Revista Istorică*, 2 (1916), 125—136 ; T. Gostynski, „Despot Vodă şi Ciprian Bazylik", *Revista Istorică Română*, 15 (1945), 90—93.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

le prince Albert de Prusse qui le recommandèrent aux chefs protestants pour l'aider à récupérer la principauté de Samos et de Paros [50].

En octobre 1557 il était en Pologne où il fit la connaissance des grands seigneurs protestants du pays — notamment de Jean Laski [51] — qui s'efforçaient d'organiser une Eglise nationale protestante [52]. C'est ici qu'il commença à s'intéresser à la Moldavie voisine où il se rendit en 1558 muni de lettres de recommandation du roi de Pologne et du palatin Nicolas Radziwill. Son intelligence et son allure firent grande impression sur la princesse Ruxandra (dont la mère était une Branković serbe) et que le prince Alexandre Lăpuşneanu avait épousé de force après avoir assassiné sa mère et son premier mari [53].

L'entreprise d'empoisonner le prince moldave échoua et Jacques fut obligé de se réfugier en Transylvanie, à Braşov, dans la seconde moitié de l'année 1558 [54]. Ici, il fit imprimer en latin sa généalogie dans l'imprimerie de la ville et à cette occasion il rencontra Dimitrije Ljubavić [55].

Dans cette curieuse pièce, qui rattache Jacques Basilicos aux Branković de Serbie et à Hercule, il y a un ajout intéressant pour notre propos :

„**Heraclides Demetrius.** Hic ab Heraclida Jacobo, qui Basilicus Despota nuncupatur, propter suam insignam virtutem adoptatur et arrogatur, ac loco fratris potitur, autoritateque imperiali armis Heraclidarum ornatur, anno Dni. 1558".

En adoptant de la sorte Dimitrije, Jacques Basilicos entendait vraisemblablement le recompenser pour son aide, car les autorités saxonnes de Braşov avaient toutes les raisons de craindre les représailles du prince de Moldavie en abritant un fuyard prétendant au trône de ce pays [56].

[50] N. Iorga, *Nouveaux matériaux pour servir à l'histoire de Jacques Basilicos*, Bucarest, 1900 ; H. Petri, „Relaţiunile lui Jakobus Basilikus Heraclides zis Despot Vodă cu capii reformaţiunii atât în Germania cât şi în Polonia precum şi propria sa activitate reformatoare în principatul Moldovei", *Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Istorice*, s. III, t. 8 (1927—1928), 1—62 ; N. Iorga, „Un „Heraclide" à Montpellier et un courtisan valaque de Henri III", *Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine*, 17 (1930), 23—48 ; E. Benz, *op. cit.*, 34—58.

[51] M. Kasterska Sergescu, „Albert Laski et ses relations avec les Roumains", *Revue Historique du Sud-Est Européen*, 8 (1931), 253—276.

[52] Th. Wotschke, *Geschichte der Reformation in Polen*, Leipzig, 1911 (Studien zur Kultur und Geschichte der Reformation, 16) ; G. Schramm, *Der polnische Adel und die Reformation 1548—1607*, Wiesbaden, 1965 ; A. Jobert, *De Luther à Mohila. La Pologne dans la crise de la chrétienté 1516—1648*, Paris, 1974.

[53] C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, 2, Bucarest, 1976, 286—7.

[54] E. Benz, *op. cit.*, 46—47.

[55] Généalogie publiée par E. Legrand, *op. cit.*, 60—62 et par E. Benz, *op. cit.*, 254. Cette pièce est inconnue aux chercheurs qui se sont occupés de l'histoire de l'imprimerie de Braşov.

[56] Sur les circonstances de sa fuite précipitée de Braşov, voir ce qu'en dit Jacques Héraclide lui-même dans une lettre adressée le 6 juin 1560, aux autorités de cette ville : „A tyranno regni nostri Moldaviae, quod nullo iure possidet, quum extra omnem nostrum meritum iniuste persequeremur, quanta nobis a vobis illata iniuria sit, non ignoratis. Ita quod et nocte clam despoliatus et depraedatus a vobis fugere me oportuit. Quanta postea contra famam nostram latrata sunt, nos non ignoramus. Tamen pietate christiana et magnanimitate principis vobis ignoscimus, nec huius iniurie memores esse cupimus. Tantum volumus ut praesentium exhibitori, generoso Stamatio Condostaulachi, ex Grecorum nobili familia orto, sincere

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Après 1558, les routes des deux personnages se séparent à nouveau pour quelque temps : alors que Dimitrije se rend à Wittenberg après un crochet par Eperjes, Jacques s'enfuit à Vienne [57] puis en Hongrie où il travailla à rassembler des troupes pour occuper militairement la Moldavie. Il n'est pas toutefois impossible que Jacques ait parlé à Dimitrije de Melanchton, le chef indiscutable et le grand sage de la Réforme après la mort de Luther.

Le séjour de Dimitrije à Wittenberg a été profitable aussi bien au visiteur qu'à ses hôtes. En effet, Melanchton ne tarit pas d'éloges sur l'homme qui lui parlait avec force détails des Eglises orthodoxes d'Europe et d'Asie, et lui proposait de servir d'intermédiaire entre Witttenberg et Constantinople [58]. Pour sa part, Dimitrije, qui connaissait les Réformés saxons de Transylvanie, a pu étudier à loisir l'activité fébrile de Melanchton et de ses amis et disciples qui avaient tant impressionnés Jacques Basilicos quelques années plus tôt. Mais, alors que ce dernier avait embrassé la nouvelle religion, Dimitrije, tout en admirant le dynamisme des protestants, resta fidèle à l'orthodoxie. Lors de ce séjour, Dimitrije s'est vu confier par Melanchton une traduction en grec de la Confession d'Augsbourg, destinée au patriarche Joasaph de Constantinople [59].

En octobre 1559, Dimitrije quitta Wittenberg. Muni de lettres de recommandation de Melanchton, il visita Joachimstal, Regensburg et Nuremberg [60]. De là, il retourna à Braşov où il avait sa bibliothèque et où ses anciens compagnons continuaient d'imprimer des livres en slavon et en roumain. Il fit aussi un bref séjour en Valachie où, après la mort de Mircea III, régnait maintenant son fils mineur Pierre (Petru) (1559 — 1563) sous la régence de sa mère, Chiajna-Anne, qui n'était autre que la soeur de la princesse Ruxandra de Moldavie. A Târgovişte, l'atmosphère avait changé depuis le départ de Dimitrije et la mort du prince Mircea : l'imprimerie slavo-roumaine de Braşov était perçue comme une officine de propagande protestante, le pays connaissait des troubles politiques soldés par l'exécution ou l'exil de nobles, d'ecclésiastiques et de bourgeois. Parmi les émigrés — aujourd'hui on dirait „réfugiés politiques" — en Transylvanie, se trouvait l'imprimeur Coresi installé à Braşov en 1559 [61].

---

nobis dilecto, ea quae apud vos vestes, argentum et aurum reliquimus, tradere fideliter velitis, et, siquidem quasi pignore pro quinquaginta florenis tenetis, tamen a vobis damni in centuplo magis contra officium bonorum virorum passi sumus. Volumus igitur omnino ut praedictas res praedicto Stamatio tradatis, quandoquidem et ipsa iusticia postulat. Si autem, de nostris rebus penitus desperantes, vendidistis, praetium praedicto dare non recusetis ; si autem aliter facietis, nostrum erit postea cogitare : nos omnino decrevimus nulla ratione velle ferre ut vos nostra teneatis". (Hurmuzaki-Iorga, *Documente privitoare la istoria Românilor*, 15/1, Bucarest, 1911, 560, n° 1031).

[57] E. Legrand, *op. cit.*, 165 ; E. Benz, *op. cit.*, 47—48.

[58] E. Benz, *op. cit.*, 59 et suiv.

[59] Idem, *ibidem*, 67—69.

[60] Voir la lettre qu'il écrivit à ce sujet à Melanchton le 15 octobre 1559, chez E. Benz, *op. cit.*, 69—70.

[61] Voir plus haut, note 42 et l'ouvrage général de Şt. Andreescu, *Restitutio Daciae. Relaţiile politice dintre Ţara Românească, Moldova şi Transilvania în răstimpul 1526—1593*, Bucarest, 1980.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Les idées de Dimitrije Ljubavić sur la nécessaire rénovation de l'Eglise orthodoxe suivant l'exemple protestant (ce qui n'impliquait aucune concession ou déviation sur le plan des dogmes) ont suscité la colère des autorités religieuses et politiques de Valachie. Le métropolite Anania, son ancien protecteur, n'était plus là pour prendre sa défense : il avait dû, en effet, se réfugier lui aussi en Transylvanie en 1558. En relatant ce qui lui était arrivé en Valachie, Dimitrije dira que sa dénonciation des „superstitions" et des „abus" de l'Eglise roumaine lui avait valu d'être taxé de „luthérien" et d'„hérétique" et qu'il s'en était fallu de peu qu'il ne périt sur le bûcher [62].

Dimitrije réussit à quitter difficilement la Valachie d'où il se rendit à Vienne. Ici il fut reçu en audience par l'empereur Ferdinand auquel il parla de son projet de se rendre en Russie afin de réorganiser l'Eglise orthodoxe de ce pays [63]. Cependant, il dut abandonner ce projet à cause des dangers qu'il comportait et se vit obligé de reprendre sa vie vagabonde. Durant ces pérégrinations, il entra au service de Henry Scrimger (1506—1572) qui remplissait à l'époque (entre 1558 et 1563) la fonction de bibliothécaire d'Ulrich Fugger, et voyageait à la recherche de manuscrits rares pour son maître [64].

En mars 1561, nous rencontrons notre homme à Venise. La situation subalterne au service de Scrimger ne lui convenait plus, mais sa connaissance de l'Empire ottoman et notamment de Constantinople était un atout non-négligeable. Et c'est ainsi que nous voyons Dimitrije proposer à Martin Gerstman (1527—1585), au autre agent d'Ulrich Fugger, une affaire pour le moins étrange [65]. Tout d'abord, il se présente comme un noble roumain *(ex nobili Walachiae stirpe oriundus)* ayant l'intention de se rendrè à Constantinople. Une intrigue ayant persuadé (à tort) le patriarche Joasaph de son hérésie, Ljubavić attendait la clarification de sa situation avant de s'embarquer sur un bateau en partance pour la Capitale de l'Empire ottoman.

---

[62] Cf. I. Kostrenčić, *op. cit.*, 43 : „Und wie er wieder in die Walachey khumen, da dan greyliche missbreich und superstitiones sein und khein rathe lehr, ist er fur einen lutherischen und khetzer verdacht worden. Hatt derhalben weg muessen, sonst wer er verbrings verprent" (lettre du 24 juin 1561).

[63] Cf. la lettre d'Ambros Frölich déjà citée : „Er ist vor einem Jahr auch allhie [à Vienne] gewesen und bei der khun. mt. [l'empereur Ferdinand] in khundtschaft kumen, die ime auch ein zerung verordnett und ietz abermals. Und war willens in Mosskhoviam zu ziehen, daselbst ein schvel und rechte khirch anzurichten und die rechte ler zu phlanzen, aber gleichwoll mit gefärlikheit und sorgen, unangesehen das er in denen landen wol bekhandt und einen grossen namen hatt". Pour la Réforme en Russie, voir E. Amburger, *Geschichte des Protestantismus in Russland*, Stuttgart, 1961 ; R. Stuperich, „Einflüsse der Reformation auf russischen Boden im Verlauf des 16. Jahrhundert", *Kirche im Osten*, 18 (1975), 34—45.

[64] Voir pour lui P. Lehmann, *Eine Geschichte der alten Fuggerbibliotheken*, Tübingen, 1956, 1960. 2 vols. Pour sa collection de manuscrits grecs, cf. „Zur Geschichte der griechischen Handschriften der Palatina", *Zentralblatt für Bibliothekswesen*, 36 (1919), 3—34, 49—66.

[65] Lettre de Martin Gerstmann du 7 mars 1561, de Venise, à Ulrich Fugger, découverte et publiée par P. Lehmann, „art. cit.".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fort de son expérience de précepteur des enfants des familles grecques de Constantinople, Dimitrije proposait à Gerstman de lui fournir des **puerperae venales**, terme dans lequel Paul Lehmann a cru voir de la... pourpre [66]. Pourtant, la suite de la lettre est assez claire pour nous induire à croire qu'il s'agissait, en fait, de jeunes filles grecques disposées à se prostituer en Allemagne, éventuellement afin de se constituer une dot et pouvoir se marier de façon convenable à Constantinople [67]. En voici le texte dans la transcription de Paul Lehmann qui a découvert et publié à deux reprises cet important document :

„Egimus tamen cum eo, ut si quas puerperas Constantinopoli venales reperiret, ea de re nos certiores faceret. Venit igitur ut mihi significaret, quorundam suarum discipulorum parentes esse mortuos et puerperas in iuvenum potestatem venisse, qui malint pecuniae potius quam litterarum studio incumbere. Dixi me de ea re ad D. Henricum quam primum esse scripturum. Tum ille : „Quin tu", inquit, „potius una mecum Constantinopolim proficiscere ; est nobis parata navis nova atque firmissima, quae post solenne paschae festum Venetiis solvet, pretium vecturae est aureus unicus, victus vero menstrui aurei quinque ; nam apud magistrum navis cibum capiemus cum reliquis mercatoribus quam plurimis, minores mihi crede sumptus in tota hac peregrinatione facies quam in aliqua Italiae urbe quiescens facere soles, praeterea negotium nostrum melius ipse curabis ; nam quid est quod mea opera vobis usui esse possit nisi ut res venales demonstrem et loco proxenetae utramque partem ad aequitatem contrahendi postraham ?" Permovit me oratione sua vir humanissimus tum officii sui pollicitatione, tum rei bene gerendae optata occasione. Respondi autem me cum amicis velle de hac re deliberare" [68].

L'intérêt de ce document — mise à part l'étrangeté de la situation — réside aussi dans la réponse qu'il apporte à la question pourquoi Dimitrije n'était-il pas allé à Constantinople après sa visite à Melanchton qui lui avait confié une lettre pour le patriarche Joasaph et la traduction grecque de la Confession d'Augsbourg [69].

---

[66] Dans une lettre qu'il nous a adressée de Bucarest, le professeur Dan Simonescu se demandait si l'on ne devrait pas comprendre des „incunables". Cette explication ingénieuse n'est malheureusement pas confirmée par d'autres sources contemporaines : au milieu du XVIe siècle, les incunables n'étaient pas encore recherchés. Le terme lui-même n'apparaît que bien plus tard, en 1802 selon le Littré.

[67] Pour le luxe des femmes grecques de Constantinople à cette époque voir, d'après Gerlach et Crusius, N. Iorga, *Byzance après Byzance*, Bucarest, 1935, 124—125.

[68] P. Lehmann, *art. cit.*, 381—385. On y parle également de Petrus Pomarus et de son frère, Léonard, riche marchand à Constantinople, chez qui ils pourront loger. On peut se demander s'il s'agit de parents de l'humaniste transylvain Christian Pomarius-Baumgarten, pour lequel voir R. Schuller, „Christian Pomarius. Ein Humanist und Reformator in Siebenbürger Sachsenlande", *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, N.F., 39 (1913), 185—246 ; P. Binder, „Christian Pomarius-Kartograph. Beiträge zum Projekt der ersten Karte der Beschreibung der rumänischen Länder", *Revue Roumaine d'Histoire*, 8 (1969), 171—175.

[69] Discussion chez E. Benz, *op. cit.*, 77 et suiv.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

On y apprend ainsi que le patriarche avait écrit une lettre qui accusait Dimitrije (d'hérésie ?) (Sed quia patriarchae Constantinopolitani litteris accersebatur), ce qui empêchait celui-ci de se rendre à Constantinople. Ces accusations pouvaient provenir du métropolite et des autorités de Valachie qui avaient failli brûler vif Dimitrije en 1560 comme „hérétique" et „luthérien", comme nous l'avons déjà vu plus haut. Or, nous savons que le patriarche Joasaph était venu en Moldavie où il se trouvait le 1er janvier 1561 [70]. A cette occasion, il a dû passer aussi par la Valachie, comme c'était l'usage, et avait pris des nouvelles sur Dimitrije [71]. Ceci peut expliquer, à notre avis, l'hostilité de Joasaph envers notre homme, qu'il considérait comme appostat et hérétique, et refusait de le recevoir, bloquant de la sorte l'essai de Melanchton d'entamer le dialogue avec l'Eglise orthodoxe. Ce dialogue allait se nouer années plut tard et prendra des dimensions insoupçonnées, entraînant, entre autres, le mise à mort du patriarche Cyrille Lucaris accusé de penchant pour la Réforme [72].

Dans ce même contexte on peut se demander si, après tout, la lettre de Dimitrije au patriarche Joasaph en date du 14 janvier 1560, ne peut être mise en liaison avec ses déboires en Valachie après son retour d'Allemagne fin 1559 [73]. Sa situation dramatique — il y parle notamment de sa lutte „pour la mort ou pour la vie" — pourrait être, dans ce cas, le danger où il se trouvait d'être brûlé vif comme hérétique. La mort de son maître dont il fait mention dans cette même lettre pourrait s'appliquer dans ce cas au prince de Valachie, Mircea III († le 21 septembre 1559), et la seule erreur de la lettre serait alors l'emploi de „Moldavie" au lieu de „Valachie" [74].

La seconde moitié de l'année 1561, Dimitrije la passe à Vienne où il entre en contact avec Ambros. Frölich, prédicateur protestant, libraire et conseiller municipal de la ville. Frölich agissait en qualité d'agent de Hans Ungnad von Weissenwolf, baron de Sonnegg (1493—1564) qui animait à Urach, avec Primus Trubar (1508—1586), un groupe décidé à imprimer des livres pour la conversion des Slaves à la Réforme [75].

---

[70] Voir la notice sur un manuscrit slavo-roumain conservé à Kiev et publiée par I. Bogdan, *Vechile cronici moldovenești până la Ureche*, Bucarest, 1891 ; republiée dans l'édition de G. Mihăilă, I. Bogdan, *Scrieri alese*, Bucarest, 1968, 281. Discussion chez N. M. Popescu, *Patriarhii Țarigradului prin țările românești. Veacul XVI*, Bucarest, 1914, 37—38.

[71] Voir les exemples cités par N. M. Popescu, *op. cit.*, passim.

[72] G. Hering, *Oekumenisches Patriarchat und europäische Politik, 1620—1638*, Wiesbaden, 1968, avec la bibliographie des contacts antérieurs.

[73] M. Crusius, *Turcograecia*, 248 ; traduction allemande chez E. Benz, *op. cit.*, 88—89, qui corrige la date de la lettre en 1564 et la met en liaison avec la mort de Despot.

[74] Ainsi s'expliquerait plus facilement la mention des contacts de Dimitrije avec le métropolite Theonas de Paronaxie qui se trouvait en 1559—1560 à Venise, cf. E. Benz, *op. cit.*, 90.

[75] B. Hans, „Hans Ungnad, Freiherr von Sonneck, ale Förderer reformatorischer Bestrebungen bei den Südslawen", *Südostdeutsche-Forschungen*, 2 (1937), 36—58 ; E. Benz, „Hans von Ungnad und die Reformation unter der Südslawen", *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 58 (1939), 387—475. Repris dans *Wittenberg und Byzanz*, 141—208 ; M. Rupel, *Primus Truber*, Munich, 1965.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ambros Frölich s'intéresse à Dimitrije à partir du 16 juin 1561, lorsqu'il le décrit comme un Serbe anciennement prêtre (leuit) et secrétaire (nottari) du patriarche de Constantinople, connaissant le grec et le latin [76]. Une semaine plus tard, après avoir fait plus ample connaissance, Dimitrije lui apparaît comme „ein feiner ernsthaffter man, bey 40 jaren seines alters, latine zimblich gelert, grece gar perfect schreibts und redts, wie unser ainer teutsch. Die cirulische (slavon) gantz voll, dieselbig auch sein angeporne sprach ist, wallachisch auch guet und fertig, turkhisch und welsch (italien) zimblich". Il a été secrétaire du prince de Valachie et, pendant six ans, secrétaire et prêtre du patriarche de Constantinople sur lequel il donne des renseignements très intéressants. Nous apprenons ainsi que, selon les dires de Dimitrije, les orthodoxes possédaient à Constantinople encore 30 églises desservies par un clergé réduit à 12 prêtres [77].

Les pourparlers entre Dimitrije et le cercle d'Urach menées par l'intermédiaire d'Ambros Frölich ont duré jusqu'à la fin de l'année 1561 et n'ont pas abouti à un résultat positif. Nous savons par les lettres du libraire viennois, publiées en partie par I. Kostrenčić, et par d'autres, encore inédites, mises en valeur par E. Benz, que Dimitrije pensait imprimer des livres en slavon non seulement pour les Slaves du Sud, mais également pour ceux de Pologne-Lituanie et de Russie. Son point de vue, exprimé à plusieurs reprises, était le suivant : point n'était besoin de faire de nouvelles traductions de l'Ancien et du Nouveau Testament, qui existaient déjà imprimées ou en manuscrit, car cette entreprise risquait de susciter la méfiance des Orthodoxes (allusion peut-être aux déboires de Maxime le Grec en Russie). Il valait mieux diffuser des catéchismes et des **Postillen,** c'est-à-dire des recueils de sermons qui manquaient cruellement au clergé orthodoxe. Il entendait donc raviver la piété orthodoxe par les sermons protestants, par la création d'un enseignement religieux régulier, par la formation du clergé et par la diffusion de la littérature protestante d'édification morale en langues slaves vernaculaires. Dans ce but, Dimitrije avait traduit, sur proposition d'Ambros Frölich, une partie du Catéchisme de Jacques Andréa de Tübingen [78].

En septembre 1561, Dimitrije quitte Vienne pour deux mois afin de se rendre en Transylvanie et récupérer ses livres [79]. Ernst Benz pensait qu'il s'agissait de sa bibliothèque personnelle, hypothèse que l'on peut compléter en y ajoutant aussi les livres imprimés par Ljubavić ou ses ouvriers. De Vienne, notre homme se rend d'abord à Eperjes, chez Sigismond Torday, où il espérait avoir des nouvelles de Jacques Heraclide Basilicos [80]. En effet, les propositions d'Ambros Frölich n'étaient pas

[76] I. Kostrenčić, *op. cit.*, 39. Voir aussi S. Papacostea, „Diaconul sârb Dimitrie şi penetraţia Reformei în Moldova", *Romanoslavica*, 15 (1967), 211—218.

[77] I. Kostrenčić, *op. cit.*, 43.

[78] I. Kostrenčić, *op. cit.*, 44 ; E. Benz, *op. cit.*, 80—81.

[79] I. Kostrenčić, *op. cit.*, 39, 44 ; E. Benz, *op. cit*, 82.

[80] E. Benz, *op. cit.*, 32, qui semble ignorer le fait que Sigismond Torday était gagné à la cause de Jacques Heraclide depuis février-mars 1560. Cf. Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente privitoare la istoria Românilor*, 2/1, Bucarest, 1891, 370—2, n° 345—347.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

très généreuses : à peine cent ducats d'or par an et le logement. Il est donc permis de penser que Dimitrije espérait une meilleure situation auprès de son frère adoptif dont les efforts pour occuper le trône de Moldavie avec l'aide des cercles réformés de Hongrie et de Pologne semblaient toucher à leur but.

Jacques Heraclide se trouvait depuis le début de l'anée 1560 à Kaschau (Kassa, aujourd'hui Košice), une propriété du noble protestant polonais Albert Laski qui fut un de ses plus ardents partisans [81]. Or, entre Kaschau et Eperjes il n'y a que 30 kilomètres, ce qui explique bien le voyage de Dimitrije à Eperjes : il s'agissait de rencontrer Jacques et de suivre ses préparatifs pour attaquer la Moldavie. Après un échec initial, l'entreprise du Héraclide, soutenu aussi par l'empereur Ferdinand de Habsbourg [82], réussit et, en novembre 1561, il s'imposa sur le champ de bataille face au prince Alexandre Lăpușneanu. Ce dernier, abandonné par les nobles du pays, fut obligé de se réfugier à Constantinople, en emmenant avec lui sa famille et son trésor.

A la suite de ce succès, Jacques Héraclide Basilicos se fit couronner prince de Moldavie sous le nom de Jean, mais les annales du pays ont retenu la forme „Despot" (**Despot Vodă**), nom sous lequel nous l'appélerons dorénavant. Son règne dure exactement deux ans. Venu au pouvoir avec l'aide des grands seigneurs mécontents du „tyran Alexandre", le nouveau prince allait perdre très vite ce capital de sympathie. Despot se proposait, en effet, d'introduire la Réforme protestante dans un pays profondément attaché à son orthodoxie. Cette démarche entâcha de suspicions ses initiatives les plus louables, parmi lesquelles figurait la création d'une Académie latine où il invita pour enseigner des humanistes allemands, polonais et grecs comme Gaspar Peucer, le gendre de Melanchton, Jean Sommer (qui allait écrire une vie de son patron), Justus Jonas, Joachim Rheticus de Cracovie, Hermodore Lestarchos et François Lismanino [83]. Certains ne vinrent pas, mais d'autres s'y rendirent, de même qu'un grand nombre de mercenaires hongrois, allemands et même français.

Peu de temps après son installation, Despot accueillit son frère adoptif Dimitrije. Ce dernier avait décidé de lier son sort au sien et avait donc rompu les négociations avec le cercle d'Urach. Dans sa lettre du 10 janvier 1562 à Hans Ungnad, dans laquelle il fait état de cette décision, Frölich parle des relations de Dimitrije avec Despot et pré-

---

[81] M. Kasterska-Sergescu, „Albert Laski et ses relations avec les Roumains", *Revue Historique du Sud-Est Européen*, 8 (1931), 253—276 ; N. Iorga, *Nouveaux matériaux*.

[82] Le 19 janvier 1561, l'empereur Ferdinand promet son aide à Jacques Heraclide, cf. Hurmuzaki-Densușianu, *Documente...*, 2/5, Bucarest, 1897, 476—478, n° 208. Voir aussi les lettres dans le même volume, 478—499 ; Idem, *op. cit.*, 2/1, 368 et suiv.

[83] Voir E. Legrand, *op. cit.* ; E. Benz, *op. cit.*, 48—49 ; Șt. Bârsănescu, *„Școala latină" de la Cotnari. Biblioteca de curte și proiectul de academie a lui Despot Vodă*, Bucarest, 1957.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cise que Ljubavić jouissait de l'estime du prince qui avait fait appel à lui pour réformer l'Eglise de Moldavie [84].

C'est vraisemblablement dans ce but que Dimitrije partit au printemps de l'année 1562 en ambassade en Pologne et en Russie [85]. La mission ne réussit pas à améliorer les relations de Despot avec le roi de Pologne, relations qui restèrent tendues durant tout son règne.

Pendant l'absence de Dimitrije, Despot reçut une ambassade valaque et le 30 avril 1562 procéda à une cérémonie solennelle d'alliance et d'affrèrement avec le jeune prince Pierre, le fils de Mircea III, qui régnait, comme nous l'avons vu, sous l'autorité de sa mère Anne-Chiajna [86].

A son retour de Pologne, Dimitrije apprit cette nouvelle avec un déplaisir évident, car, selon les dires d'un témoin oculaire, Jean Sommer, il caressait l'espoir d'occuper un jour le trône de Valachie [87]. Pourtant, en octobre 1562, les relations de Despot avec la Valachie se sont détériorées au point que les armées moldaves ont dû repousser une attaque de leurs voisins. Selon le rapport de l'émissaire impérial en Moldavie, Despot aurait même imposé au prince valaque un tribut de 5000 florins d'or, en signe de dédommagement [88].

Derrière cette aggression se profilait une coalition entre le prince déchu, Alexandre Lăpuşneanu, et Pierre de Valachie. On peut supposer que Dimitrije Ljubavić a été mécontent de l'arrêt des hostilités, vu que cet incident lui fournissait un prétexte idéal pour attaquer la Valachie et, éventuellement, s'emparer du trône princier. Mais Despot, en butte à l'hostilité du roi de Hongrie et de son ancien ami Jean Laski, avait d'autres priorités qui lui interdisaient une entreprise militaire en Valachie.

---

[84] Le 10 janvier 1562, Ambros Frölich pouvait annoncer à ses amis de Tübingen la décision de Dimitrije de se rendre en Moldavie où il „wolle dort das Volk bilden", ce qui pourrait traduire l'espoir d'un siège épiscopal. Cf. I. Kostrenčić, *op. cit.*, 68. Un résumé et des extraits chez E. Benz, *op. cit.*, 84—85. Une photocopie de la lettre nous a été gracieusement fournie par les Archives de l'Université de Tübingen où elle porte la cote 8/3, f. 94—95v°.

[85] Hurmuzaki-Densuşianu, *op. cit.*, 2/1, 407 : „Ad regem Poloniae et Moschum nuncium missit Demetrium Graecum, aulae suae familiarum, multis apud Maiestas vestras notum, praesertim Tordae [Sigismond Torday]". Lettre du commissaire impérial en Moldavie à Ferdinand de Habsbourg. Voir aussi A. Veress, *op. cit.*, I, 222.

[86] Voir le rapport du commissaire impérial Jean Belsius (le même que dans la note précédente) en date du 4 mai 1562 : „de Transalpinis ultimo die Aprilis inter horam 8 et 9, habita omnium boiaronum congregatione, ad latus Despotae introjit teatrum postremum ille, orator vayvodae Transalpini, brevique admodum facta oratione, produxit litteris iuramenti patentes quas nomine Petri vayuodae Transalpini Despotae tradidit, is scribae publice legendas porrexit, quibus ad horam usque mediam perlectis, assurrexit deinde et Despotes cum boiaris suis cancellario praecedente, subsequentibus reliquis, iuramento praelato (de more) cruce aurea et evangelijs sacris simili seses non ad vicinitatis solum et amicitiae adjunctis et liberis, verum ad fraternitatis quoque sacratissimum vinculum unanimiter obstrinxerunt" (Hurmuzaki—Densuşianu, *Documente*, 2/1, 410).

[87] „Demetrii tamen illius, cui transalpinae Valachiae principatum destinarat Despota", cf. E. Legrand, *op. cit.*, 34.

[88] Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente*, 2/1, 457—8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

En décembre de la même année 1562, un nouvel incident créa un malaise entre les deux hommes : un émissaire de Hans Ungnad, Wolf Schreiber, arriva en Moldavie porteur d'un projet d'imprimerie protestante en langues slaves et roumaine. Soupçonnant une provocation, Despot le livra aux Turcs, où le malheureux passa de longs mois en prison [89].

C'est pourquoi en août 1563, alors qu'il commandait l'artillerie de Despot, Dimitrije Ljubavić passa, bon gré mal gré, du côte du prétendant Ştefan Tomşa, l'ancien hatman (commandant de l'armée), qui assiégea Despot dans sa capitale, Suceava [90]. Obligé de se rendre, ce dernier sortit sur un cheval blanc, affublé des insignes de la royauté, dans l'espoir d'impressionner ses adversaires. Mais, il fut mis à mort, de même qu'une partie de ses mercenaires, le 6 novembre [91].

Le règne de Ştefan Tomşa dura jusqu'au mois de mars 1564. Au début, le nouveau prince trata Dimitrije avec mansuétude et même fit un serment solennel lui promettant la vie sauve [92]. Toutefois, quelques jours plus tard, Tomşa commença à nourrir des doutes sur la loyauté de son sujet, et ordonna au bourreau de lui couper la narine droite. Cette mutilation était appliquée, dans les pays roumains, aux prétendants au trône princier et était censée les empêcher de règner, vu que selon la coutume locale, les princes devaient être exempts de tares physiques [93].

Sur ces entrefaites, les événements se précipitaient en Moldavie. Ştefan Tomşa ne fut pas reconnu par les Ottomans qui donnèrent le trône du pays à Alexandre Lăpuşneanu. En mars 1564, battu par ce dernier, Tomşa se réfugia en Pologne où il allait périr sous la hache du bourreau.

---

[89] M. Knebel, „Wolf Schreibers Mission im Europäischen Südosten in der Mitte des XVI. Jahrhunderts", *Südost-deutsches Anchiv*, 2 (1959), 18—42 ; M. Holban, „En marge de la croisade protestante du groupe de Urach pour la diffusion de l'évangile dans les langues nationales du Sud-Est européen — l'épisode Wolff Schreiber", *Revue des Études Sud-Est Européennes*, 2 (1964), 127—152.

[90] Voir la biographie de Despot écrite par Alexandre Guagnini et publiée par C. Marinescu, „A propos d'une biographie de Jacques Basilicos l'Héraclide, récemment découverte", *Mélanges d'histoire générale*, 2, Bucarest, 1938, 405—406.

[91] A. Armbruster, „O relatare inedită a morții lui Despot Vodă", *Studii şi Materiale de Istorie Medie*, 7 (1974), 321—328 : récit de Thomas Frölich, pasteur protestant de Kassau, peut-être un parent d'Ambros Frölich.

[92] Voir le récit de Jean Sommer : „Is [Dimitrije] circumductus aliquandiu captivus tandem in arctissimam Stephani familiaritatem admissus est, hospitalique mensae adhibitus, bolum panis in crucis formam compositum aque Principe oblatum (quod sanctissimum apud illos foedus existimatur) edere et de benignitate ipsius omnia semper jussus est". (E. Legrand, *op. cit.*, 55—56).

[93] „At, paucis interjectis diebus, comprehendi rursus eum naremque dextram excidi a carnifice Stephanus jussit. Ita etiam notari apud illos solent, quibus e principum familia natis spes imperii occupandi imputatur. Nemo enim qui mutilato sit corpore ad honores eos gerendos admittitur. Ferebat tamen illud metu gravioris mali Demetrius, abunde secum bene agi existimans, si vita relinqueretur". (Jean Sommer chez E. Legrand, *op. cit.*, 56). Pour la coutume de mutiler les candidats malchanceux au trône du pays et la nécessité pour les princes d'être exempts de tares physique, voir les données recueillies par N. Iorga, „Pretendenţi domneşti în secolul al XVI-lea", *Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Istorice*, s. II, t. 19 (1897—8), 195—197.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Avant de s'enfuir, le prince confia Dimitrije à la garde d'un noble moldave qui ne tarda pas à le livrer à Lăpuşneanu espérant de la sorte entrer dans les grâces du nouveau prince [94]. Quelques jours plus tard, Alexandre Lăpuşneanu envoya son prisonnier en don au prince de Valachie, en fait à sa mère, la terrible Chiajna. Celle-ci le fit décapiter et jeta, lors d'un banquet, sa tête toute ensanglantée sur la table où avaient pris place les premiers seigneurs du pays. Elle voulait de la sorte montrer comment finissaient les prétendants au trône de son fils et punir l'ingratitude d'un ancien protégé de son époux [95].

Ainsi finissait à 45 ans la vie d'un intellectuel fourvoyé dans les méandres de la politique. Commencée à Venise, continuée à Chios, en Crète, à Constantinople, en Valachie et en Transylvanie, cette existence errante avait conduit Dimitre Ljubavić en Allemagne et en Autriche, en Hongrie et en Moldavie. Son métier d'imprimeur l'avait mis en contact avec la Réforme protestante et l'avait poussé à envisager une réformation de l'Eglise orthodoxe dans le sens proposé par Luther et Melanchton, sans renoncer pour autant à son attachement à l'orthodoxie. Dimitrije Ljubavić a le mérite non négligeable d'avoir fondé la seconde imprimerie de Valachie, en 1544, et d'avoir permis ainsi la continuation de cette activité en Transylvanie à l'abri des vicissitudes politiques qui secouaient la principauté du Sud des Carpates. C'est lui qui fut le maître du diacre Coresi, le plus grand imprimeur roumain du XVIe siècle, et de toute une série d'ouvriers plus obscurs.

Sa fin dramatique illustre parfaitement la cruauté des moeurs du temps et s'inscrit dans le long martyrologe des intellectuels sud-est européens à l'aube des temps modernes.

---

[94] „Stephanus dissimulato metu cum tormentorum majorum custodiam nobili cuidam Valacho ad Demetrio commisisset, omnibus insciis, quam potuit celerrima fuga se imminenti malo in praesens eripuit. Alexandro desertis castris propinquo occurrit nobilis is qui tormentis aeneis praesse jussus erat, vinctumque infelicissimum Demetrium obtulit, eum esse dictitans qui consiliorum omnium conscius fuerit Despotae : non minus in illo vindicari opportere ipsius exilium quam in Despota si viveret ; sibi dari veniam aequum esse, quod clausis undique ipsum in Turciam sequi, intereaque liberam ullam pro existimatione vocem mittere non potuerit ; nec se perfide fecisse videri debere qui hostem ipsius per fraudem in potestatem redegerit, ipsius id datum esse honori, cujus felici auspicio redeuntis in provinciam benevolentiam isto velut autoramento sibi confirmare cuperet. Asservari Demetrium Alexander jussit et proditorem magnifice donatum secure dimisit. Abeunti vero e vestigio submisit carnifices qui perfidum nebulonem, ut meritus erat, trucidarent. Ita sceleris poenas statim exsolvit, memorabili exemplo eorum qui, gratiae captandae causa, jura omnia confondere pro lusu habent". (E. Legrand, *op. cit.*, 56—7, récit de Jean Sommer.)

[95] „Demetrium Transalpino principi Mirzae [Pierre, fils de Mircea III] dono misit, apud quem inter summas verborum contumelias, perstrepente luxu ac laetitia universa aula, misere trucidatus interiit. Capiti etiam inter pocula a matre Mirzae, crudeli et immani foemina, turpiter illusum est, dum nunc aemulum imperii, nunc Transalpinae principem petulante ac procaci lingua ipsum salutaret". (Récit de Jean Sommer chez E. Legrand, *op. cit.*, 57). Cf. aussi l'élégie du même dédiée *Ad Demetrium*, chez E. Legrand, op. cit., 89—91.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ZAMFIRA MIHAIL

EXERCICES PHILOLOGIQUES DE NICOLAE MILESCU (1669) : LE CODEX DES PRIÈRES OFFERT À THOMAS SMITH

S'intéressant aux études comparées, Thomas Smith, le chapelain de l'Ambassade Britannique à Constantinople, demandait en 1669 au Spathaire Nicolae quelques échantillons de prières orthodoxes. Celui-ci ayant satisfait à la requête, son texte autographe, demeuré manuscrit, sera offert par Thomas Smith à la Bibliothèque du Collège Magdalénien d'Oxford, actuellement la Bibliothèque Bodléienne (in Ms. Bodl. Or. 481).

En 1954, Laetitia Turdeanu-Cartojan (à la mémoire de laquelle est dédiée la présente contribution) donnait la description des 5 feuillets autographes de Nicolae Milescu, reliés à deux endroits d'un manuscrit turc. A cette occasion elle attirait pour la première fois l'attention sur la page dédicacée [1] en reproduisant ce texte.

Bien que d'autres chercheurs [2] se soient penchés sur les-dits feuillets, on ne les a jamais étudiés au point de vue linguistique. L'habileté, l'intuition de Milescu, qui imagina la première translitération en caractères grecs des textes roumains et vieux-slaves, n'a jamais fait l'objet de leur intérêt.

Avec sous nos yeux les 8 photos de ces 5 feuilles rapportées en Roumanie par Paul Cernovodeanu (auquel nous exprimons une fois de plus notre gratitude de nous avoir permis leurs reproduction), nous nous permettons de considérer cet autographe du Spathaire le premier exercice philologique de la culture roumaine. Son importance s'avère extrême du fait que l'écrivain a fourni, sciemment, par l'intérmédiaire des textes translitérés dans l'alphabet grec [3] les premiers échantillons d'interpré-

[1] Laetitia Turdeanu-Cartojan, *Une relation anglaise de Nicolas Milescu : Thomas Smith*, „Revue des Études Roumaines", II, 1954, pp. 145—152 + ill.

[2] Le manuscris a été signalé par Gr. Nandriș, *Texte și glose românești*, „Buletinul Bibliotecii Române", Freiburg, I, 1953, 1, pp. 55—57. Nous n'avons pu consulter cet article. Cf. Paul Cernovodeanu et Olga Cicanci, *Știri noi despre spătarul Nicolae Milescu și relațiile lui cu teologul anglican Thomas Smith*, „Biserica Ortodoxă Română", 1971, nr. 3—4, pp. 326—342.

[3] L. Turdeanu-Cartojan a mentionné les paragraphes avec les titres „se lit de la façon que voilà, ce qui concerne Dieu" (p. 149), mais elle n'a pas indiqué *expressis verbis* qu'il s'agit des mêmes textes translitérés en grec. A cause de cella, E. Coseriu s'est rapporté seulement à la variante en cyrillique : „Thomas Smith, fünft bläter, die u.a. ein rumänisches Vaterunser in kyrillischer Schrift enthalten", in *Stiernhielm, die Rumänischen Sprache und das Merkwürdige Schicksal eines Vaterunsers*, in *Von Genebrardus bis Hervás. Beiträge zur Geschichte der Kenntnis*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tation phonétique de la prononciation du roumain et, respectivement, du vieux-slave. Equivaloir en alphabet grec l'alphabet cyrillique [4] (utilisé par les textes en vieux-slave et en roumain) représente une activité parallèle à celle pratiquée en vue de translitérer n'importe quelle langue en alphabet latin.

Cet exercise philologique de Milescu, option délibérée en vue de l'équivalence de deux alphabets, chacun des deux spécifique pour des familles linguistiques autres que celle du roumain, n'a bénéficié d'aucun modèle.

L'équivalence en grec réalisée par Nicolae Milescu pourrait être due au fait que durant la période en question (1668—1671) il s'occupait, à Constantinople, de la traduction de l'Ancien Testament du grec en roumain. L'usage dans les milieux de la patriarchie constantinopolitaine, qu'il fréquentait constamment, de la seule langue grecque aurait pu l'inciter à prouver que l'alphabet grec est susceptible d'être utilisé dans différentes langues, à l'instar de l'alphabet latin.

La beauté et l'uniformité de la graphie des pages offertes à Thomas Smith montrent que l'usage de tous deux alphabets était constant. Quant au texte roumain en caractères cyrilliques, il témoigne lui aussi de l'assurance totale de cette graphie. Si la traslitération de l'OD [5] roumain en caractères grecs est effectuée en lignes serrées et caractères plus petits même par rapport aux caractères cyrilliques, l'OD en vieux-slave et son pendent en grec est de beaucoup plus espacé (pages de 13 lignes, lettres espacées).

L'équivalence en caractères grecs des noms des lettres cyrilliques et des textes des prières peut être atribué, à notre avis, à l'initiative de Milescu lui même et non pas à son destinataire. En accord avec l'image que brossent ses biographes, Thomas Smith est un orientaliste en renom qui a écrit nombre de ses travaux en latin, donc il semblerait logique de lui offrir en latin la translitération des textes roumains et vieux-slaves. Ce qui est certain c'est que Smith ne connaissait guère l'alphabet cyrillique et qu'il n'avait la moindre notion du roumain et du vieux slave. Aussi, est-ce pour cette raison que Milescu énumère à son intention les lettres cyrilliques avec leurs noms respectifs, supposant que la connaissance de l'alphabet pourrait lui faciliter le décodage des textes reproduits.

Mais, n'ignorons pas l'alternative que durant son séjour constantinopolitain, pendant lequel Smith s'est preocupé surtout des études ori-

---

des Rumänischen in Westeuropa, Tübingen, Günter Narr Verlag, 1981, p. 56. L'expression „ce qui concerne Dieu", employé deux fois par L. Turdeanu-Cartojan, *op. cit.*, p. 149, représente une lection erronée pour „to P[at]er hemon" (Pater Noster). Une autre inexactitude est due à la citation de cette formule après „Les symbole de la foi orthodoxe", tandis qu'elle est placée avant celle-ci. C'est seulement Paul Cernovodeanu qui a indiqué : „il suit la même prière du Seigneur, en roumain, avec des caractères grecs" *(op. cit.*, p. 334.)

[4] La Bibliothèque de l'Académie Roumaine possède un manuscrit du début du XIXe siècle, un *Evangile* roumain en caractères grecques (ms. roum. nr. 1139 BAR).

[5] OD = *Dratio Dominica*, le sigle pour *Pater Noster*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

entales, qu'il eut choisi lui même la solution de l'intermédiaire du grec, afin de recevoir les premières notions du vieux-slave et du roumain.

Vu les incongruités et les erreurs qui se sont glissées dans les précédentes reproductions de cet autographe du Spathaire, nous nous proposons de translitérer en latin la teneur intégrale des 8 pages du Codex des prières. Tous les titres des paragraphes sont en grec.

F. 113v : „He ton Moldavon kai Valahon alfavitos : he tis kai slovaniki esti, anev dyo, eshaton stoiheion". [L'alphabet des Moldaves et des Vallaques, qui est également slave, à part les deux dernières lettres] (cf. photo no. 1). Nous n'avons pas utilisé à cet effet des caractères typographiques, estimant qu'ils seraient susceptibles de modifier la réalité graphique du texte ; les italiques de l'„alphabet" rendent possible la reconnaissance des lettres en question dans les textes qui font suite.

Le paragraphe suivant est titré en grec „Kai ta onomata ton stoiheion outo proforont[ai]" [Au sujet des noms des lettres, comme elles se prononcent] : az, mpuki, vede, glaggoli, dompro, e, est, ziuvete, tzialo, zemne [6], izie, i, kako, liudi, mislete, nas, on, pokoi, hertziu, slovo, tferdo, tferta, hita, her, ier, iri, ertou, ouku, u, tzi, tziervo, sie, ste, ete, ie, iako, iu, ot, o, ksi, psi, üpsilon, slovo teila : +Kai ta dio valahika grammata ↑ e ų tzia [et les deux lettres roumaines (valaques) ↑ et ų tzia].

C'est Milescu — il faut le souligner — qui *pour la première fois* se rend prfaitement compte, *en 1669*, que les deux caractères cyrilliques ont été forgés par la langue roumaine et l'exprime clairement. *Il s'agit de* ↑ *et* ų, *qui expriment des sons propres à la langue roumaine* [7]. Les deux lettres roumaines en question sont equivalées par Milescu comme suit : ↑ (e) = [î], ų (tzia) = [ğ]. C'est que le Spathaire n'usait de la première lettrre qu'en position initiale, lui donnant la valeur d'un [î], comme en témoigne la présence d'un *n* noté chaque fois à côté d'elle. Du reste, cette lettre roumaine n'ayant pas d'équivalent grec, Milescu choisissait, pour rendre le *î* roumain, la lettre grecque *e*. Il s'en suit, vu l'impossibilité de lui trouver un correspondant grec, de la difficulté, pour les locuteurs grecs, de reproduire ce son, tout comme il leur est également difficile de prononcer *ş* (fr. *ch*), lettre à laquelle ils donnent *s* pour équivalent. Même la philologie greque moderne procède à l'adaptation des lettres d'une langue étrangère au dépens de la prononciation exacte des sons respectifs. Notons la présence surnuméraire dans la suite des 46 caractères cyrilliques d'une lettre composée pour *est* (ϵ) et d'un omega de forme particulière (∞), qui amène à

---

[6] *Zemne*, au lieu de *zemle*, *tzialo* au lieu de *dzialo*, *tferta* au lieu de *ferta*, *hita* au lieu de *thita* ou *fita*, *ete* au lieu de *iati*, *ie* au lieu de *ia*, *sie* au lieu de *sa*, *ste* au lieu de şa ; aussi que *ertou* (ъ) au lieu de *ior* et *hertziu* au lieu de *râță*. Cf. Emil Vârtosu, *Paleografie româno-chirilică*, Bucureşti, 1968, p. 100 ; voir aussi, Ilie Bărbulescu, *Fonetica alfabetului chirilic în texte române din veacul XVI şi XVII*, Bucureşti, 1904, p. 486—487.

[7] C'est B.P. Hasdeu qui s'est occupé de la valeur du ↑ Ilie Minea, *În legătură cu originea literei* ↑ *la noi*, in „Cercetări istorice", VIII—IX (1932—1933), nr. 3, p. 271, avec documents à l'appui publiés par Paul Mihail(ovici), *Opt documente moldoveneşti dinainte de Ştefan cel Mare*, dans la même revue, p. 185—215, a prouvé l'origine roumaine de cette lettre.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

penser au symbole mathématique de l'infini. Dans le deuxième paragraphe, ces deux variantes graphiques superflues ne reçoivent aucun nom, étant remplacées par les équivalents grecs respectifs. Dans l'énumération des noms des lettres on constate l'absence du „nom" du caractère cyrillique Ѫ [ius]. En plus il a introduit le nom de *tetla*, signe diacritique. La phonétique des noms des lettres indique que Milescu les a reproduit de mémoire, comme nous savons qu'il a procédé d'habitude dans son oeuvre, en ce qui concerne les citations [8].

Le paragraphe suivant est intitulé : „He kyriake euhe valahisti etoi to P[at]er hemon" [La Prière du Seigneur en roumain, c'est-à-dire Pater Noster], en caractères cyrilliques, suivi par le paragraphe en caractères grecs (f. 112r) qui reproduit le même OD, titré „Anaginos kaitai de outosi : to P[at]er hemon" [À lire de la façon suivante — Pater Noster].

Voici donc le texte en roumain qui en original est en cyrilliques :

Părintele nostru cela ce eşti în ceriuri. Svănţască-să/numele Tău. Vie împărăţiia Ta. Faacă-să voia Ta, cum/ în ceriu aşe şi pre pământu. Păinea noastră cea săţioasă/ dăne noaă astăz. Şi iartă noă datoriile noastre/ (f. 112r) după cum şi noi lăsăm datornicilor noştri. Şi nu ne/aduci pre noi la ispitire ce ne măntueşte de vicleanul [9], amin" *.

Nous translitérons, pour *la première fois*, en caractères latins la variante Milescu en caractères grecs :

„Perintele nostru tzela tze esti en tzeriuri, svintzas/kese numele teu, vie enperetzia ta. Faakesai voe ta, cum en tzeriu asie si pre pementu. Pei/ne noastrai tzia setzioasai daine noaai astaitzi. Si iartai noaai datoriile noastre, dupe cum si noi laisem/datornitzilor nostri. Si nu ne dutze pre noi la ispitire tze ne maintueste de viclianul, amin".

Toutes les „faiblesses" de la graphie grecque dans la reproduction du roumain sont évidentes ici. Par exemple, Milescu a employé dans le texte en caractères grecs *ai* pour équivaler trois caractères cyrilliques (ѣ, ѣ, Ѧ) qui semblent avoir la même valeur *[ă]*, mais *e* pour reproduire le même Ѧ dans le mot pămѧnt. Cette même lettre grecque *e* a été censée reproduire ε, ѣ, ѣ, ↑ *[e, ă, î* ou *â] : esti, enperetzia, perinte*, tandis que dans les mots *voe, peine, -e* final est l'équivalent de Ѧ. Il nous est difficile, aussi, de décoder le *e* du mot *laisem* car la forme pourrait faire supposer que Milescu avait en vue la prononciation avec un*[e]*=e, non avec un *[ă]*, puisque dans le cas du mot *maintueste* il avait procédé de cette manière. Les mêmes doutes peuvent surgir dans l'interprétation des caractères *e* et *ai* quand il s'agit des mots : *svintzaske-se*, par rapport à *faake-sai*, bien que la variante cyrillique pour les quatre voyelles en question soit uniquement ѣ. En ce qui concerne le groupe *tz*, il reproduit les sons *ci, ţ* et *z* cyrilliques : *tzela, setzioasai* et *astaitzi* (dans le dernier cas il s'agit d'un *lapsus calami)*.

---

[8] Zamfira Mihail, *Nicolae Milescu le Spathaire — un encyclopédiste du XVIIe siècle*, in „Revue des études sud-est européennes", XX, 1980, 2, p. 283.

[9] Aşa ѣ vicl ѣ nul ont été interprété : aşe, *cea*, vicleanul, E. Coseriu, *op. cit.*, p. 57.

* Les principes de transcription de la graphie cyrillique chez N. A. Ursu, *Notes sur l'édition :* Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, Iaşi, 1974, p. XLII—LX.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Milescu n'a pas su surmonter ces difficultés implicites à une translitération du roumain en caractères grecs, compliquée par l'absence d'une norme en ce qui concerne l'emploie des lettres cyrilliques pour certains sons. L'oscillation entre ѣ, ѧ, ѫ, ь, ъ est évidente, surtout dans la prière du paragraphe suivant : „†Symvolon tes orthodoxou pisteos" [Le symbole de la foi orthodoxe] (f. 112 r, v) ; le texte du *Crédo* en roumain est reproduit uniquement en caractères cyrilliques. On ne saurait avancer aucune hypothèse en ce qui concerne la raison qui fit que le *Crédo* roumain ne soit translitéré en grec. De même, on ne saurait expliquer pourquoi Milescu n'a pas écrit le *Crédo* en vieux-slave [10].

Compte tenu des nombreuses incongruences intervenues dans ses précédentes reproductions, voici sa translitération interprétative :

„Credzu într'unul Dumn[e]zău, părintele întru tot ţiitoriul, făcătoriul ceriului şi pământului ; şi într'unul Domnul Iisus Hristos, fiiul lui Dumn[e]zău, cel sângur născut, cela ce den părintele este născut mainte de toţi veacii. Lumiină den lumiină, Dumn[e]zău adevărat den Dumnăzău adevărat,/născut, nu făcut, tocma de o fire cu părintele pren careli toate s-au făcut ; cela ce pentru noi, oamenii şi pentru a noastră mântuire s-au pogorât den ceriuri şi s-au înpeliţat den Duhul svăntu şi Marie Ficioară şi s-au făcut om. Şi s-au răstignit pentru noi în dzileli lui Pontiia Pilat şi au pătimit şi s-au îngropat şi au învis a treia dzi, după cum scriu scripturile. Şi s-au suit în ceriuri şi şede dea dreapta părintelui. Şi iară va veni cu mărire ca să giudeci pre cei vii şi pre cei morţi, căruia împărăţie nu are săvărşit. Şi în Duhul svânt, Domnul cel făcător de viaţă, cel ce ese de la părintele, cel ce cu părinteli şi fiiul dea tocma i să închină (oamenii) şi dea tocma îl măresc. Cel ce au grăit pren proroci ∴ Într'una svănta adevărată şi apostoliască beserecă, mărturisescu un botez întru ertare păcatelor, aşteptu învierea morţilor şi viaţa a viitoriului vac. Amin".

Dans les échantillons roumains des textes rédigés en cyrilliques, l'usage des mêmes caractères pour rendre les mêmes sons n'est pas toujours constant. Par exemple : pămѫntu dans l'OD, mais pămьntului dans C /=Crédo/ ; ou noaă / (OD) — n ѡ i(C), svъnţască-sь (OD) — svьntu (C) — svъntъ(C) ; quandi il s'agit du seul texte de Crédo : *Duhul svъntu*, ensuite *Duhul svьntъ* ou bien *lumiinѫ den lumiinъ* ; de même *Dumnzьu* et *Dumnъzъu*.

Aux remarques que nous venons de faire, et qui portent notamment sur la forme du texte de rédaction roumaine, il convient d'ajouter encore que Milescu fournissait en 1669 le texte de l'OD, pour la deuxième fois. En effet, il est à supposer qu'alors qu'il se trouvait à Stockholm, en 1666, ce fut lui qui fit don à G. Stiernhielm d'une OD en caractères latins, qui celui-ci devait reproduire par la suite dans l'introduction *De linguarum origine*, rédigée pour son édition d'une version de la Bible gothique, qu'il a publié sous le titre : *D. N. Jesu Christi SS. Evangelia ab Ulfila Gothorum in Moesia Episcopo circa Annum à Nato Christo CCCLX. Ex Graeco Gothicè translata, nunc cum Parallelis Versionibus, Sveo-Gothicâ, Norraenâ, seu Islandicâ, et vulgatâ Latinâ edita.* Stockholm,

[10] Le *Crédo* n'a pas été reproduit en slavon et translitéré en caractères grecs, comme l'affirment Paul Cernovodeanu et Olga Cicanci, *op. cit.*, p. 332.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1671. Suite d'une minutieuse étude philologique et par rapport au texte autographe de 1669, E. Coseriu precise que Nicolae Milescu lui en avait fourni l'OD [11].

A notre tour, en transcriant la variante de l'OD en caractères grecs du-dit codex autographe, nous apportons d'autres arguments en faveur de la thèse que Milescu est celui qui a équivalé le texte roumain en caractères latins. Il ne s'est pas borné donc, ainsi que certains exégètes le supposent, de le dicter au savant suédois.

Tout d'abord, nous avons remarqué, que la variante Stiernhielm s'accorde mieux avec la translitération en caractères grecs de l'OD de 1669 qu'avec sa rédaction en cyrilliques. Pour que l'on puisse comparer le code de l'équivalence du roumain avec les caractères grecs et latins dont Milescu s'est servi, nous reproduisons ci-après le texte de Stiernhielm dans sa forme originaire (d'après Coseriu, *op. cit.*, p. 45) :

„Paerinthele nostru cela ce esti en cheri. Svintzas caese numele teu. Vie enpe-/retziae ta. Facaese voe ta, cum en tzer, ase si pre paementu. Paene noastre tza/ saetzioace, dae noaae astezi. Si lase noaae datorii le noastre, cum si noi se laesaem/ datornitzilor nostri. Si nu dutze preno i la ispitire : tze ne mentueste prenoi de/ viclianul. Amin".

On notera dans cette variante à caractères latins que : *ae* = *ă* ; *e* = *ă*, mais également *i* ; *tz* = *ţ*, mais aussi *ci* ; *s* = *ş*. Quant à la variante à caractères grecs de Milescu, l'équivalence suit les mêmes normes, à cette différence près que *ai* = *ă*, au lieu de *ae*. C'est ce qui nous incite à penser que la réproduction de l'OD par Milescu en caractères latins de 1666 devait avoir eu comme modèle (mental) un intermédiaire d'équivalence en caractères grecs, parce que actuellement on constate les mêmes parités : *tz* = *č* ; *s* = *š* ; *ai* = *ă* ; de même, le son *b* en grec s'exprime par *mp*. Aussi, nous estimons non-concluantes les suppositions relatives à des possibles modèles italiens ou latino-romans.

Par ailleurs, notons que ces deux formes de la prière OD, séparées par un certain intervalle de temps, ne sont pas absoluments identiques, bien que les différences en soient minimes. Nous verrions là un indice qu'il s'agit d'un texte répété par voie orale au fil des ans, mais aussi que le roumain ne maintenait plus la même rigueur dans la reproduction du texte „sfânt" (= saint), comme dans le cas des langues „sacrées". Voici les différences notées entre l'OD de 1666 et le manuscrit autographe de 1669 : ceri / ceriuri ; dă- / dă-ne ; cum / după cum ; lasă / iartă ; nu duce / nu ne aduce ; pre noi / —.

A ceci j'ajoute une différence relevée entre les deux textes de l'OD de 1669, écrites l'une après l'autre sur la même page. Donc, dans l'OD en caractères cyrilliques Milescu use du mot *aduci (nu ne ~)* [12], à la différence de la variante en caractères grecs, où il écrit *nu ne dutze*.

---

[11] E. Coseriu, *op. cit.*, p. 43—60.

[12] La forme *aduci* n'est pas un *lapsus calami*, le mot a été employé en OD de Luca Stroici : *nu aducze* (ap. B.P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, ed. Gh. Mihăilă, Ed. Didactică, Bucureşti, 1984, vol. II, p. 109).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Il s'ensuit que Milescu a oscillé entre deux formes qui lui étaient connues et dont il se servait — il est à supposer — alternativement. D'autre part, le mot utilisé dans la variante en caractères grecs du manuscrit autographe *(dutze)* est identique à celui du texte donné à Stiernhielm. Relevons encore le verbe *svintzas caese*, en deux mots (texte de 1666), exactement comme dans la variante en caractères grecs (1669), où le sectionnement du verbe s'explique par sa position à la fin d'une ligne.

A ce premier échantillon d'équivalence du roumain en alphabet grec, Milescu ajoute l'équivalence de l'OD (et de quelques autres prières) en vieux-slave, en caractères grecs. De cette manière, l'autographe offert à Thomas Smith présente deux registres d'équivalences, rendant d'autant plus évidente la façon constante dont il reproduit la valeur phonétique des lettres.

Nous transcrivons ci-après le texte en vieux-slave de Milescu rapporté à celui de la Bible Synodale slave de 1895. Le titre du paragraphe en grec : „To Pater hemon slovaisti [*Pater Noster* en slave] (f. 111r).

Ѡ҆че нашъ еже еси на небесеχ	
да светится имѣ твоѧ, да приидет	иже наси
царствїа твоѧ, да бѫдет воля твоѧ	твое
ꙗко на небесеχ и на земли. χлѣб	цр҃ствие твое
нашѣ на сѫщное дажд нам денес	нѣси хлѣбъ
и остави нам длъги нашѣ, ꙗко же ми	насѫщный днес
оставлѣем длъжником нашим и не вьведи	долги ны
нашъ в искѹшение нъ. Избави нас от	оставляем должником нашим
лѫкаваго: ꙗко твоѧ есть царство и сила	введи нас въ напасть но
и слава Ѡтцѹ и сынѹ и стомѹ дѹχѹ, и	избави
нинѣ и присно и въ вѣки вѣком/ амин.	

Il suit „Kai anaginos kaitai outosi" [Et se lit de la façon que voilà] (f. 111v). Et voici (en caractères latins), l'équivalence du texte écrit en caractères grecs : „Otze nas, ezie esi na nempeseh, da svetitse ime tvoe, da priidet tzarstvie tvoe, da mpaidet vole tvoe, iako na nempeseh i na zemli. Hliamp nas na sestnli dazi nam denes, i ostavi nam delggi nasi iako zia i mi ostavleem dailzinikom nasi i ne vaivedi nas ve iskusenie, nai ismpavi nas, ot laikavaggo : *i doksologiai* iako tvoe est tzarstvo, i sila i slava otzu i sinu i svaitomu duhu i ninai i pristno i vai veki vaikom, amin".

Même en interprétant dans un autre alphabet le vieux slave, Milescu témoigne de son haut sens de la langue et de la même suite d'idées quant à l'équivalence des divers caractères similaires à ceux du roumain. Par exemple, ъ, ѣ, ѫ sont reproduits par les grecs *ai* ; ѧ aussi que ѣ par *e* ; ж par *z* ; ц et ч par *tz* ; ш par *s*.

Quant aux différences lexicales, son seul lapsus est la reproduction au pluriel du terme ciel *(nebeseh)*, au lieu de la forme employée en slave traditionnellement qui est au singulier *(nebesi)*. Mais déjà dans la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

formulation roumaine (deux pages auparavant), il avait utilisé également le pluriel *ceriuri* (à la place du singulier, *ceri*, dont il s'était servi en 1666).

En ce qui concerne la formulation нас в искꙋшенїе нѫ différente de нас в напасть, elle prouve la contamination entre l'OD chez Matthieu, 6 : 11 et la même prière chez Luc, 11 : 3. Retenons que cette différence de forme entre les deux évangélistes n'a été relevée que rarement. Or, bien que se soit seul Luc à désigner l'OD sous le nom de „Prière du Seigneur" (en roumain *Rugăciunea domnească)*, la forme de l'OD de l'Évangile de Matthieu et plus répandue, de même que les formulations contaminées [13]. A titre d'exemple, voici comment se présentent ces deux formes en roumain dans le texte de la *Bible de Bucarest* (1688) :

Matthieu 6 : 9—13

...aşa [să] vă rugaţi voi :
„Tatăl nostru cel den ceriuri,
sfinţească-să numele Tău. Vie
împărăţia Ta, fie voia Ta, cumu
în ceriu, aşa şi pre pământ.
Pâinea noastră cea de toate zilele
dă-ne-o noao *astăzi*. Şi *lasă* noao
datoriile noastre, *cum* lăsăm şi
noi *datornicilor noştri*. Şi să nu
ne *duci* pre noi în *bântuială*, ce
ne izbăveşte pre noi de *cel rău*.
Că a Ta iaste împărăţia şi puterea
şi slava întru veaci, amin".

Luc 11 : 2—5

...Când vă rugaţi, ziceţi :
Tatăl nostru Cel den ceriuri,
sfinţască-se numele T[ă]u,
vie împărăţia Ta, fie voia Ta,
cum în ceriu, şi pre pământ.
Pâinea noastră cea de toate zilele
dă-ne noao *pren toate zilele*. Şi
iartă noao *păcatele* noastre, că şi noi
lăsăm *la tot ce ne iaste datoriu noao*,
şi să nu ne *bagi* pre noi în *ispită*,
ce ne izbăveşte pre noi de *ficleanul*.

Le *Pater*, en tant que prière à part, fut traduit en roumain avant le texte des deux évangélistes susmentionnés. Par conséquent, le choix en faveur de l'une ou l'autre de ces deux variantes pourrait être saisi partant des versions précédentes en langues sacrées. Par exemple, la formule grecque ἐπϊούσιος se retrouve chez Matthieu 6 : 11 sous la forme *supersubstantialis*, alors que chez Luc 11 : 3 on lit *cotidianus*. Les reflets roumains de cette évocation du „pain quotidien" revêtent les formes „notre pain pour subsister" („pâinea noastră cea spre fiinţă") et respectivement „notre pain de tous les jours" („pâinea noastră cea de toate zilele"), mais ils sont ultérieurs à la formule ancienne „notre pain nourrissant" (roum. „pâinea noastră cea săţioasă"), attestée dès le XVIe siècle et perpétuée chez Milescu [14]. Selon notre information, la formule „notre pain quotidien" (= „pâinea noastră cea de toate zilele") figure pour la première fois dans le recueil de H. Megiser, de 1603. Nous suggerons donc, que les différences lexicales présentées par les textes de l'OD

[13] Milescu lui même n'a pas reproduit le texte integrale de Matthieu ; donc le reproche de A. Bitay, *Un „Tatăl Nostru" românesc într-o carte suedesă din 1671*, in „Revista istorică", XXI, 1935, p. 328, et 333 en ce qui concerne le manque du passage „Quia tuum est regnum, potentia et gloria in saecula saeculorum", est tendancieux.

[14] Cf. Eugen Munteanu, *Influenţa modelelor clasice asupra traducerilor româneşti din secolul al XVII-lea* (rezumatul tezei de doctorat), Iaşi, 1993, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

peuvent être considérées, d'une part, le reflet des traduction successives de cette prière, d'autre part, le fait d'un choix opéré entre les deux formes du *Pater*, celle de Matthieu et celle de Luc.

Le texte de Milescu reproduit aprés l'OD en vieux-slave (f. 111v), quelques brèves prières, rédigées en grec et en slavon (en caractères cyrilliques et grecs), comme suit : „To K[yri]e elleison" [le *Kyrie eleisson* — titre], puis le texte slavon ГН ПОМИЛУЙ et sa reproduction en caractères grecs (que nous transposons en lettres latines) : „ggospodi pomilui" [Seigneur, aie pitié], puis "I Panagia parthenos Maria" Пръчиста дѣва Мария „pretzistaa diava Maria" [La Très Sainte Vierge Maria].

F. 110r : Agios o Theos, agios ishyros, agios athanatos, elleison hemas. — Стыи боже, стыи крѣпкии, стыи бесемъртныи, помилуй нас „svaitii mpozie, svaitii krepkii, svaitii mpesemairtnii, pomilui nas" [Dieu Saint, Dieu Fort, Dieu Immortel, aie pitié de nous].

Une note en caractères minuscules, indéschiffrables, lui fait suite sur un quart le ligne. Ensuite "Panagia trias elleison hemas, K[yri]e illastiti tais hamartiais hemon, despota synhorison tas anomias hemon, hagie episkepsai kai iasai tas asteneias hemon eneken tou onomatos sou k[yri]e elleison" (et la même prière en slave, équivalée elle aussi en caractères grecs, f. 110v, translitérés par nous : „Pretzistaa troitzai pomilui nas, ggospodi otzaissti ggraihi nas, vladiko prosti mpezakoniai nasi, svetii poseti i otzesti nemosti nasi, imeni tvoeggo radi, ggospodi pomilui, ggospodi pomilui, ggospodi pomilui" [Sainte Trinité, aie pitié de nous ! Seigneur, aie de la miséricorde pour nos péchés ! Seigneur, pardonne nos iniquités, Saint, visite et guéris nos maladies, grâce à ton nom ; Seigneur aie pitié ! Seigneur aie pitié ! Seigneur aie pitié !] et pour finir : „Tis Theos megas, os o The[os] hemon, sy ei o The[os] o poion thaumasia monos" et en slave, lui faisant suite sa transcription en caractères grecs (une fois de plus reproduits par nous en latins) : „Kto mpog velei iako mpogg nas, ti esi mpogg tvorei tzudese edin" [Quel Dieu est aussi grand que notre Dieu ? Parce que Toi tu es le Dieu qui seul fais les miracles].

Le f. 109r, relié à l'autre bout du ms. Bodl. Or. 481, comporte des informations en grec au sujet de la diffusion du vieux-slave : „Aute he slovanike dialektos plusiotate esti rema hrontai dze aute, pasa he autokratike arhe tes Moshovias, he te mikre Rosia, kai he Polonia pasa, kai he Mpoemia, kai he Moravia, kai he Kroatzia, kai he Vulgaria, kai he Mposna kai he Dalmatia, kai alla polla ethne" [Ce dialecte slave est le plus riche en vocables. Il est utilisé par tout l'empire moscovite, ainsi que par la Petite Russie, toute la Pologne, la Bohême, la Moravie, la Croatie, la Bulgarie, la Bosnie, la Dalmatie et plusieurs autres peuples].

La page toute entière a été reproduite pour la première fois par L. Turdeanu-Cartojan (le text grec transcrit et traduit par Em. Kriaras). Nous translitérons le texte final de la f. 109r en caractères latins toujours d'après le photo : „En Konstantinoupol[ei] gegraptai kata to soterion etos 1669 on kata mena dekemvre[ou] : te eme heiri Nicolaou, tou spathariou, tou moldavolákonos eis harin, kai mnemen filias aidion tou sofotatou en iereusin. Kyriou Thoma[s] Smit[h] tou presvitérou tes en Konstantinoupol[ei] agglikes ekklisias en to palatio tou eksohotatou

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

presveos tou krataiotatou vasileos vrettanias kai ta ekses. Oi anaginoskontes errosthe". [Ceci a été écrit à Constantinople en l'an du Sauveur 1669, au mois de décembre, par ma propre main, de Nicolas Spatharis le Moldavolakone, en faveur et éternelle mémoire d'amitié du très savant parmi les prétres Monsieur Thoma[s[Smit[h], préposé à l'église anglaise de Constantinople, dans le palai de son excellence l'ambassadeur du très puissant roi de Bretagne. Aux lecteurs, santé !].

Il s'agit d'une déclaration de Milescu commentée maintes fois, inutile donc d'insister. Il nous semble devoir retenir l'interprétation de Ştefan Gorovei [15], qui estime que la précision ajoutée à son nom par Nicolae le spathaire "tou moldavolakonos" exprime l'origine de sa famille, de Laconie, plutôt qu'un équivalent grec pour "le Moldovalaque" [16].

Soulignons, que pour les noms des lettres spécifiques de l'alphabet roumain il précise que se sont des lettres *valahisti*, c'est-à-dire roumaines (f. 113v). De même, le nom de la langue roumaine est rendu en grec par *valahisti* (f. 112r), en accord avec la terminologie généralisée à son époque. C'est une preuve que dès sa jeunesse Milescu avait pris conscience de la romanité de la langue roumaine. Cette verité est, d'ailleurs, exprimée plusieurs fois dans son oeuvre.

Il nous reste à ajouter que ce codex autographe est un témoignage incontestable que Nicolae Milescu était un véritable homme de lettres, polyglotte non seulement dans la conversation, mais aussi quand s'agissait du domain plus subtil de l'étude comparée ; p. ex. : il affirmait l'origine roumaine des lettres ·↑ et ụ et il se penchait sur l'équivalence, en première inédite; des alphabets appartenant à des langues de familles différentes. On saurait conclure que Milescu était un philologue avant la lettre et, en bon polyglotte, il a eu la hardiesse de „penser" ces équivalences — son autographe est un vrai exercice philologique en trois langues.

---

[15] Ştefan S. Gorovei, *Nicolae (Milescu) Spătarul. Contribuţii biografice*, in „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol»", Iaşi, XXI, 1984, p. 179—192, voir spec. pp. 183—184.

[16] Μολδαβολάκονως a été traduit „Moldovalaque" par Em. Kriaras, ap. L. Turdeanu-Cartojan, *op. cit.*, p. 146 ; aussi que „moldavolaccone' par „Moldowalach", E. Coseriu, *op. cit.*, p. 56. Nous avons apporté un témoignage en faveur de affirmation d'une origine „moldovalaque" : Μολδοβλάχων ms. gr. 1029 BAR, f. 1r ; Μολδοβάνος, ms. gr. 254 BAR, f. 4r et f. 181v, cf. Zamfira Mihail, *La diffusion des écrits orientaux de Nicolae le Spathaire (Milescu)*, în „Revue des Études, Sud-Est Européennes", XXXIII, 1985, 2, p. 127.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

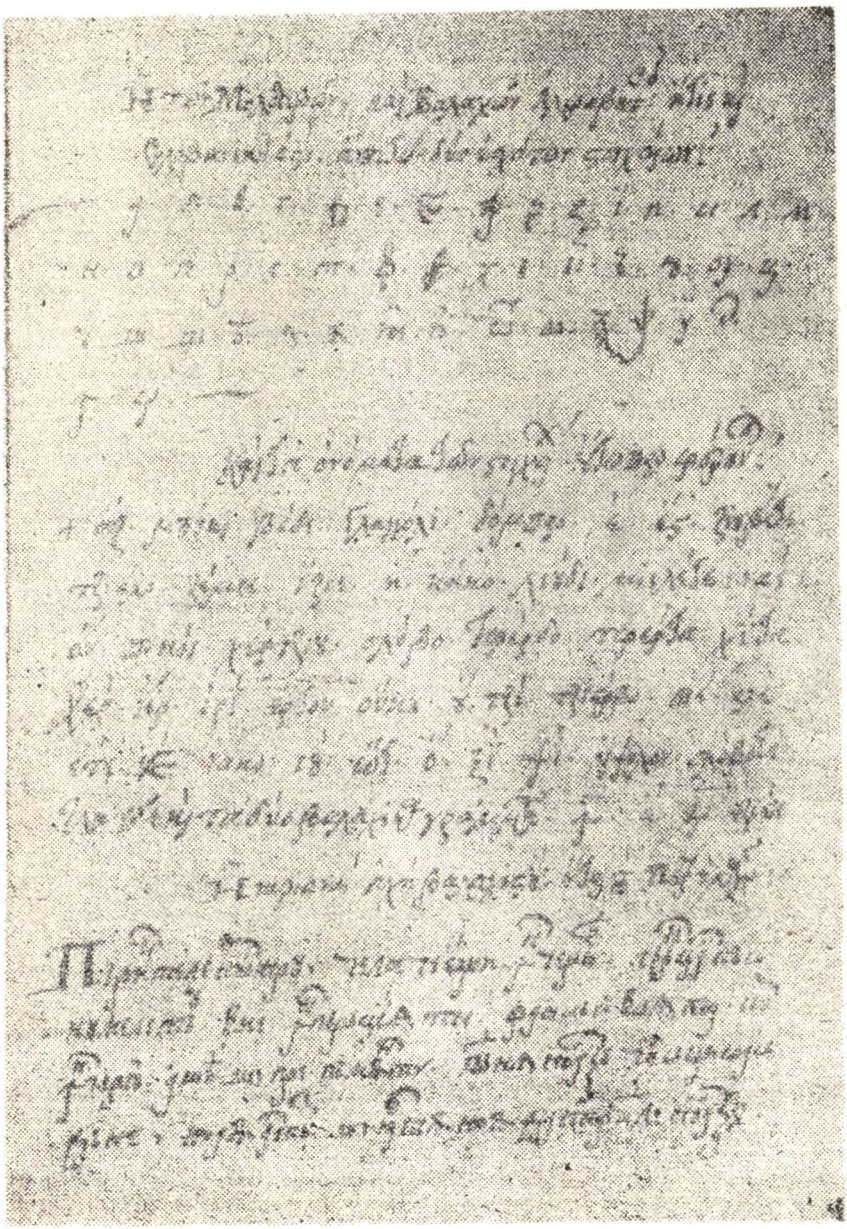

1 (f. 113v)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

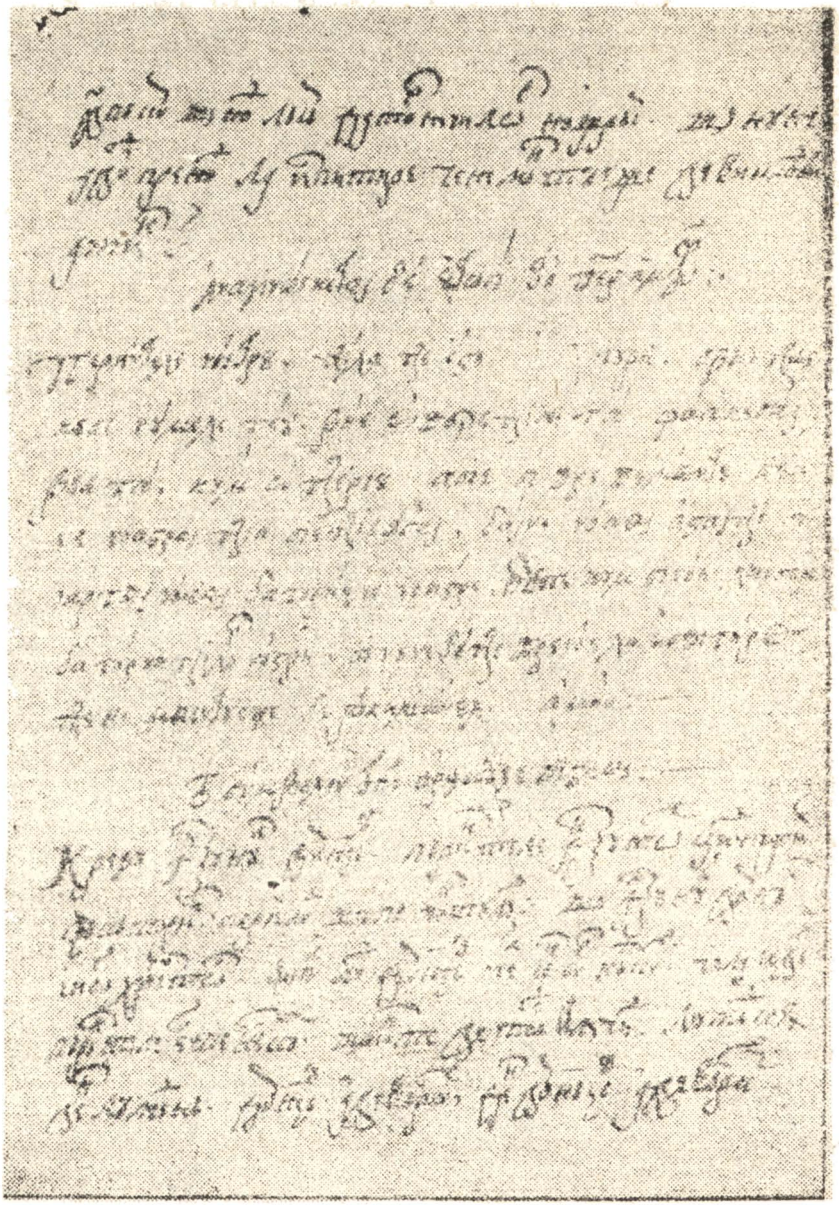

2 (f. 112r)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

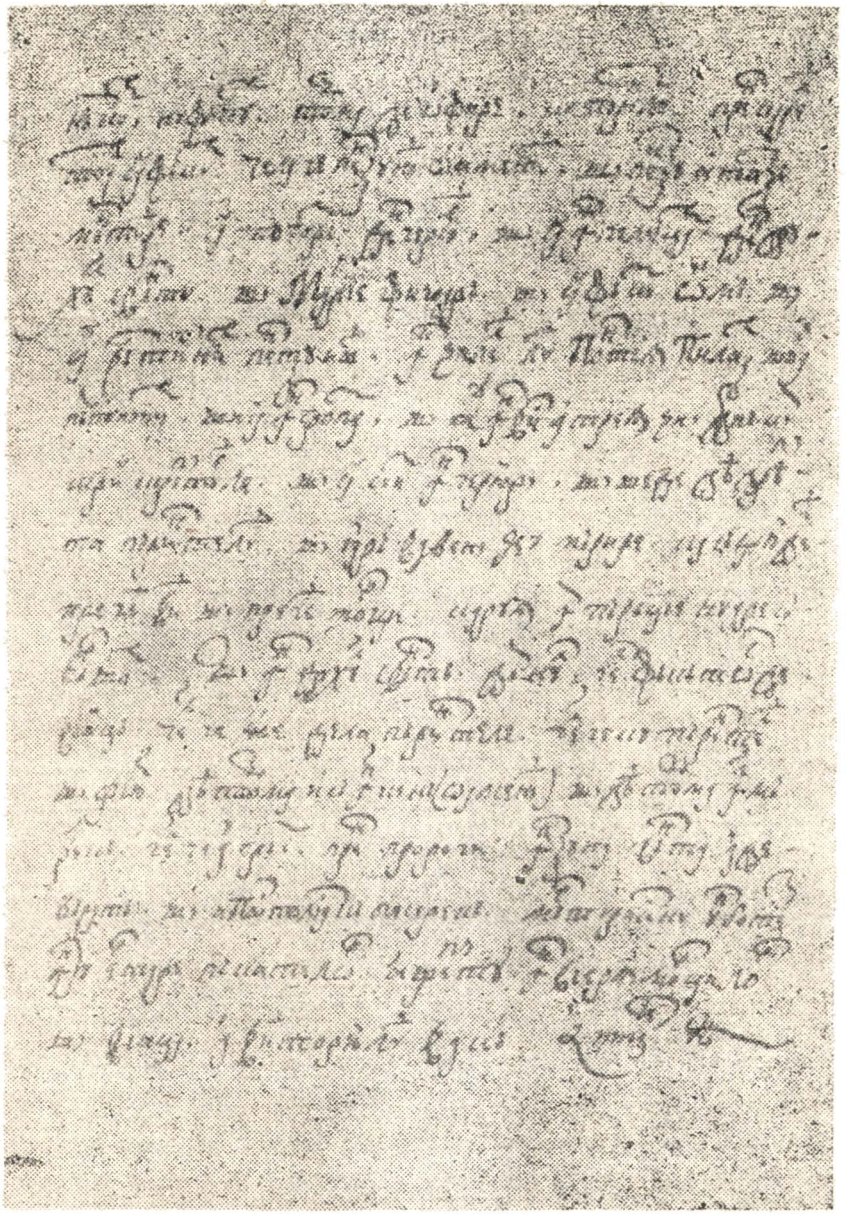

3 (f. 112v)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

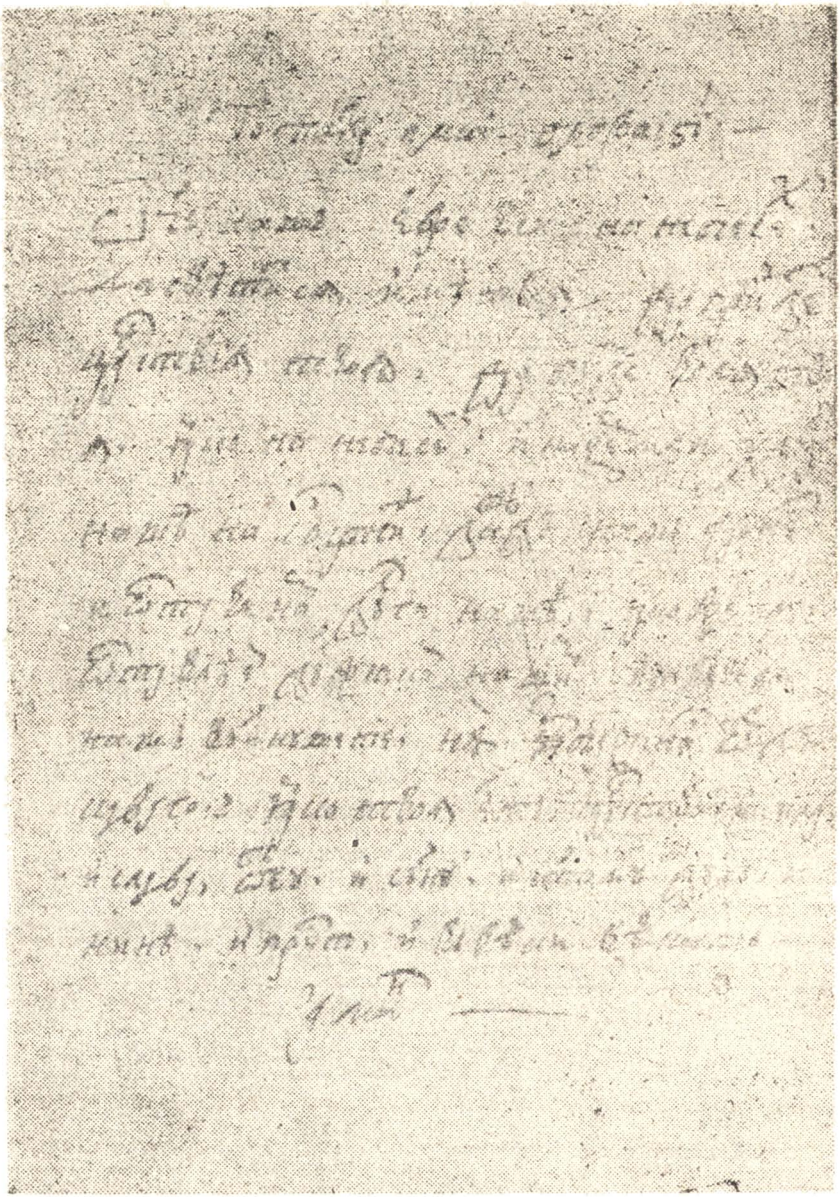

4 (f. 111r)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

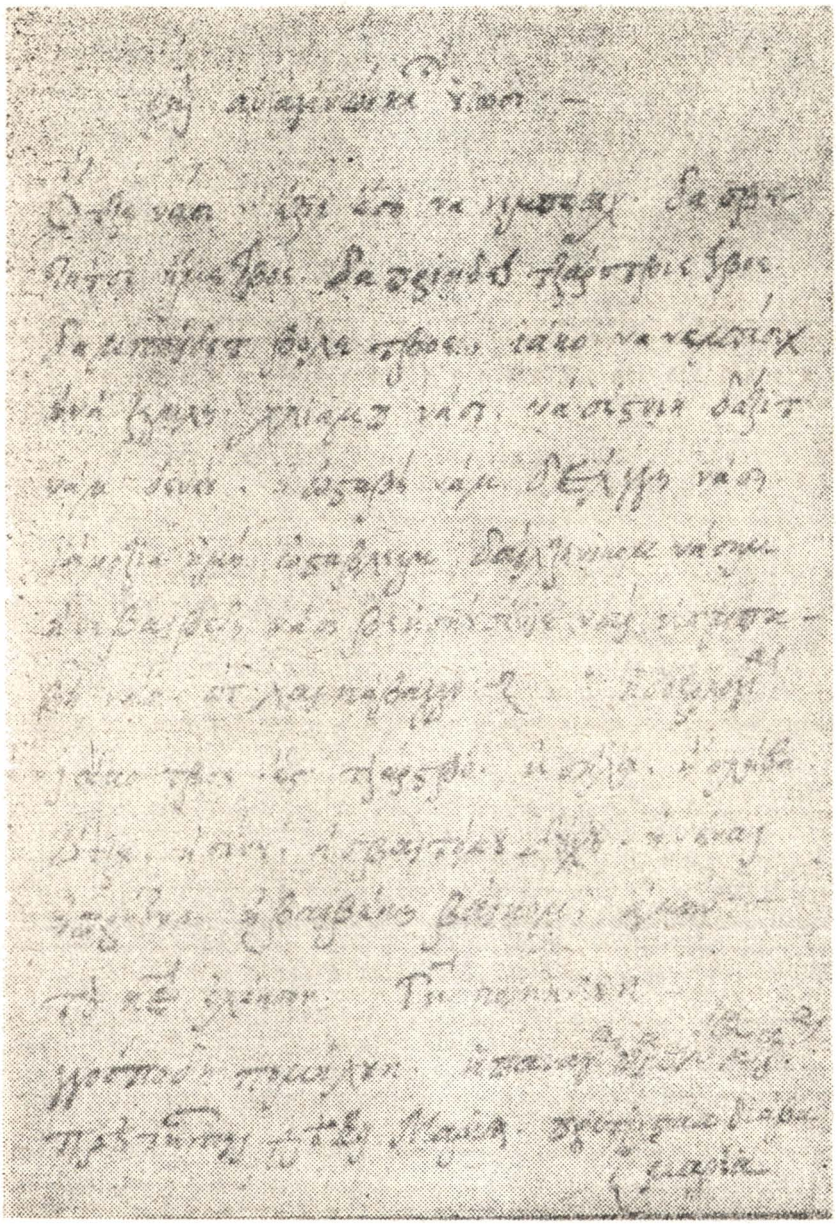

5 (f. 111v)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

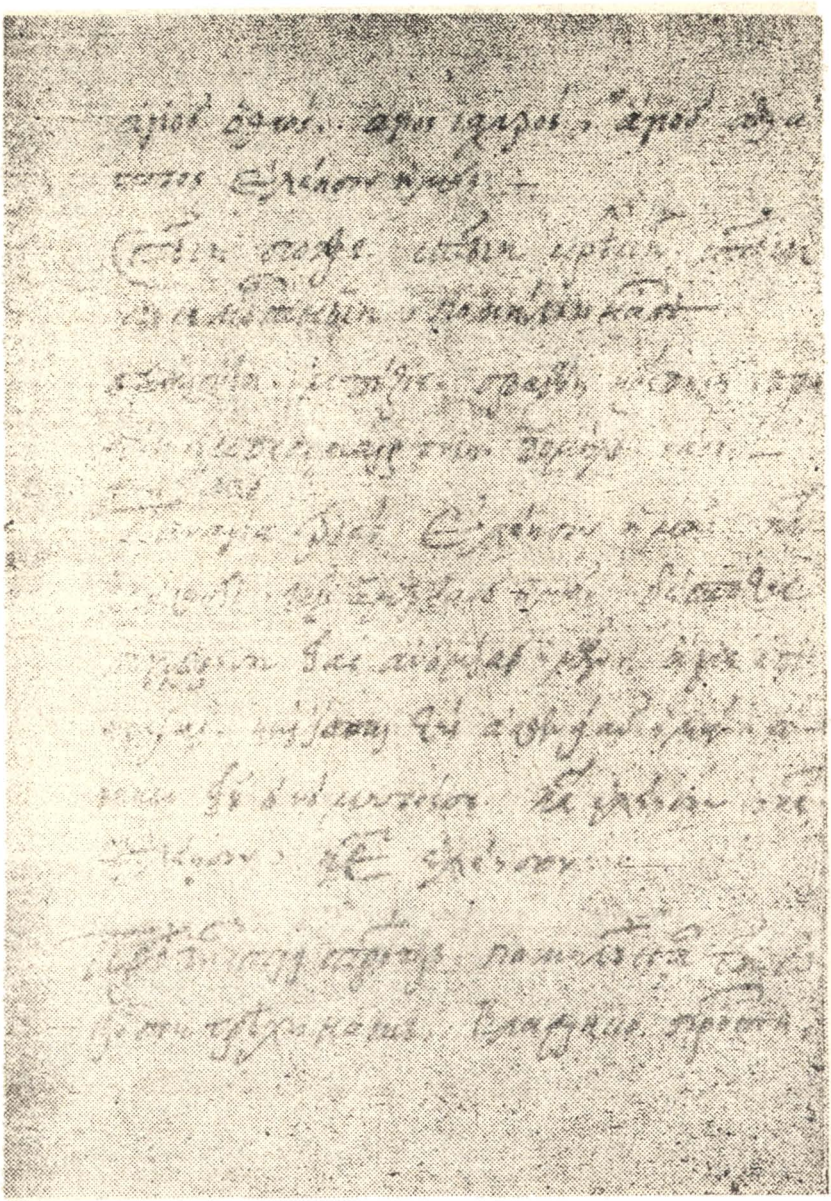

6 (f. 110r)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

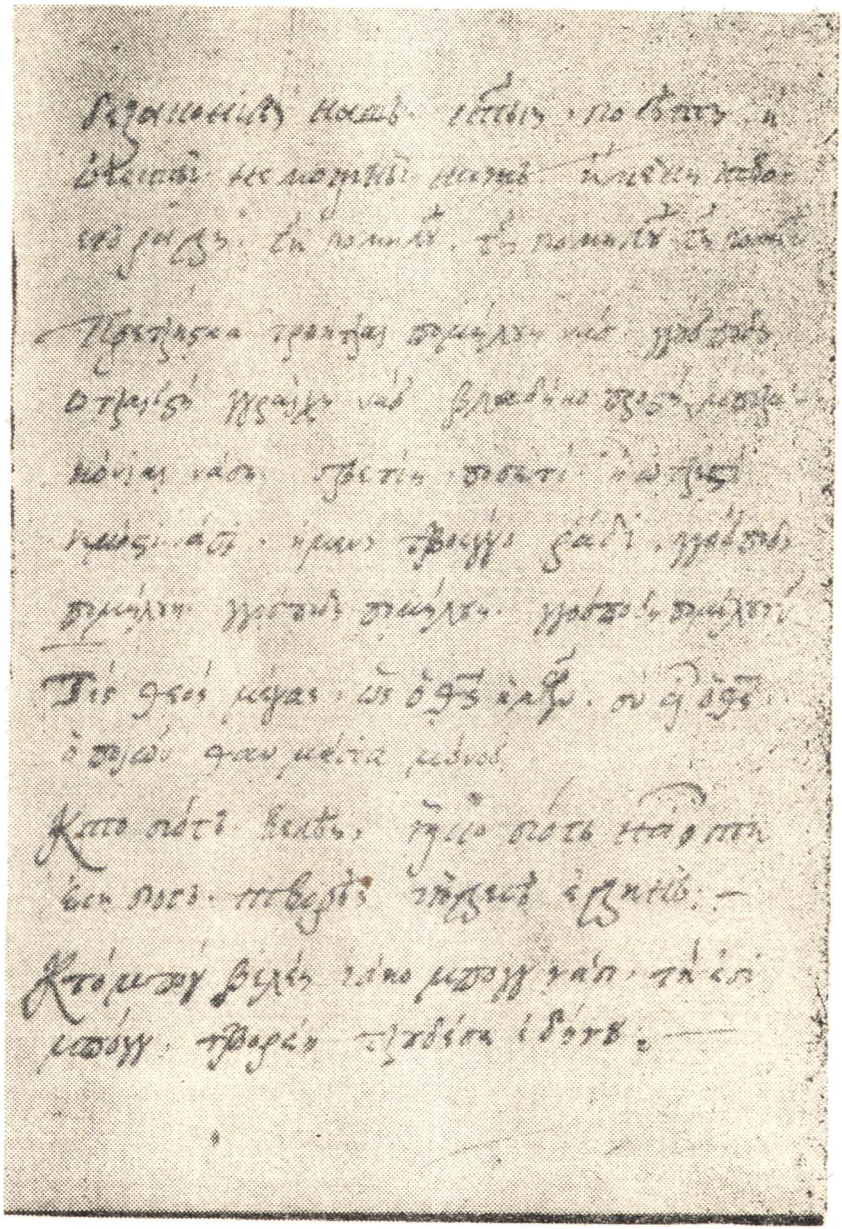

7 (f. 110v)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

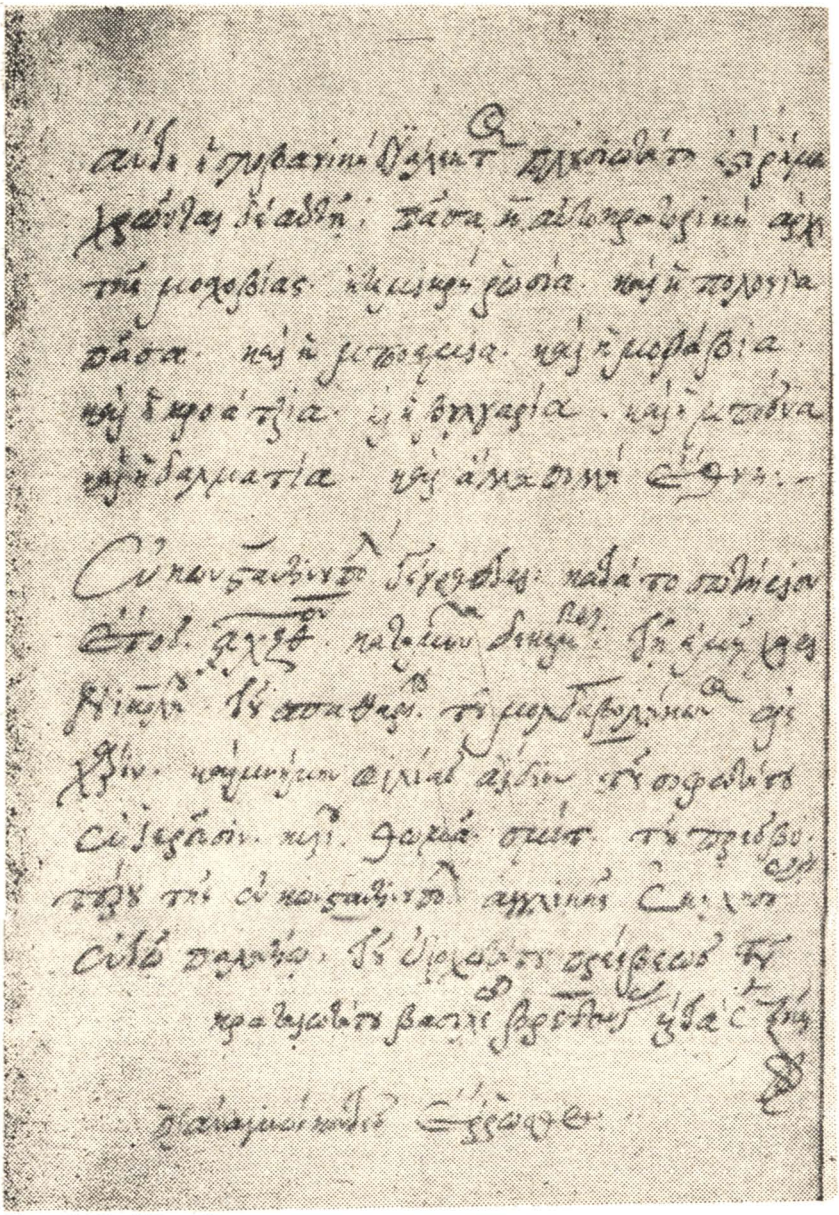

8 (f. 109r)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALEXANDRU LIGOR

VALOAREA ARTISTICĂ A DOCUMENTELOR ROMÂNEȘTI TIPĂRITE ÎN VECHIME

Marile sinteze ori cercetările cu o arie de investigație mai restrânsă asupra trecutului românesc, în general, asupra apariției și evoluției tiparului, asupra istoriei artelor, în special, au neglijat — nedrept, credem noi, și vom încerca mai departe, fie și numai prin unele exemplificări, prin semnalări, iar nu prin pretențioase descrieri și minuțioase analize să argumentăm — valoarea artistică a documentelor imprimate începând cu anul 1642. Vorbesc de la sine imaginile (chiar așa sărace) de față.

Cărțile tipărite au, știut este prea bine, fiind și mai atent studiate din unghiuri diverse, și o valoare artistică, nu o dată chiar apreciabilă, nu numai atunci când avem de a face cu ediții bibliofile în sensul clasic al noțiunii, strict, deci. Atunci, suntem îndreptățiți să întrebăm, de ce mărturiile diplomatice tipărite cândva, care cuprind pe lângă acele imagini uneori identice celor aflate în paginile cărților și altele, nu puține (sigilii, monograme domnești ș.a.), neîntâlnite în alte tipuri de imprimate, de ce să fie ignorate din perspectiva actului de creație în analizele ce întreprindem ?

Cercetările închinate diplomaticii ori heraldicii, la noi, importante, neîndoios, deși, mai ales întâiele, neîndestulătoare, se mărginesc la aspectele definitorii domeniului dat, dovedindu-se atât de zgârcite în privința analizei valențelor artistice ale actelor în discuție. Ele sunt, deci, departe de a satisface, azi, cerințele unei cunoașteri profunde a problematicii care ne preocupă.

Mărturiile diplomatice tipărite în vechime, ca să nu mai vorbim de cele moderne, au fost cercetate de către istorici mai ales prin prisma conținutului lor, al știrilor acolo consemnate, iar rezultatele au fost inserate în materiale ce urmăresc cu precădere viața socială, economică, politică, fiscalitatea, instituțiile.

Această lacună apare, fără îndoială, curioasă, chiar greu de explicat, cu atât mai mult, cu cât dispunem totuși, chiar dacă nu în măsură suficientă, pe de o parte de ediții, unele recente, altele relativ apropiate de noi în timp, ale unora dintre actele tipărite, este drept, risipite în diferite periodice sau în volume (unde sunt incluse și documentele-manuscrise, alteori chiar cărțile tipărite) consacrate unui domeniu anume, unui eveniment istoric memorabil (răscoala lui Horea, revoluția de la 1821, spre a ne opri la două exemple) unei provincii, unei zone istorice

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(Basarabia, bunăoară), iar pe de altă parte, de însemnate instrumente ştiinţifice de lucru, unde se consemnează — rareori se şi descriu, din păcate, imaginile şi ornamentele de acolo —, precum bibliografiile, repertoriile, cataloagele, deci, dispunem de însemnate puncte de plecare, de repere deloc neglijabile în abordarea unui subiect ca acesta, ales de noi [1].

Nu ne vom îngădui acum, aici, o prezentare amănunţită a documentelor imprimate, chiar dacă perioada istorică pe care o abordăm s-ar părea a fi restrânsă, încheindu-se la anul 1830. Multitudinea izvoarelor în cauză din perioada de după 1830 (dată convenţională, desigur, dar care respectă periodizarea Academiei, iniţiată şi urmată de Ioan Bianu, Nerva Hodoş, Dan Simonescu şi nu numai), cu precădere anii domniei lui Alexandru Ioan Cuza, când asistăm la o şi mai accentuată diversificare a tipurilor de acte, pe lângă o creştere considerabilă a numărului lor, merită o tratare separată, aparte, şi o vom face nu târziu.

Mărturiile diplomatice tipărite în răstimpul 1642—1830 privesc variate aspecte ale istoriei românilor, domenii diverse ale vieţii trecute : sociale, administrative, juridice, bisericeşti, culturale ş.a., dar, cu deosebire, fiscalitatea şi instituţiile eclesiastice, mai exact, scutiri şi noi impuneri de dări şi hirotonisiri.

Diferite sunt şi tipurile actelor, forma în care au fost elaborate şi ni s-au transmis : hrisoave, decrete, porunci, ordonanţe, proclamaţii, patente, pastorale, înştiinţări, învăţături, instrucţiuni (ultimile, poate în unele cazuri, impropriu numite „foi volante" şi cu greu sau chiar deloc acceptate de către unii cercetători ca făcând parte din rândul documentelor în limitele exacte ale definiţiei termenului ca atare).

După emitent, iarăşi diverse se dovedesc a fi actele ; domneşti, mitropolitane, episcopale, guberniale, imperiale (în parte, pentru Transilvania, Basarabia şi Bucovina) sau după limba în care au fost întocmite : română (majoritatea), latină, greacă, germnă, rusă ş.a.m.d.

Nu toate actele care ne privesc (prin conţinut) şi nu toate înscrisurile emise de către români se numără printre creaţiile naţionale, privite din punct de vedere al artei şi meşteşugului tiparului, al gravurii, în special, fiindcă unele, nu foarte multe, fără îndoială, au fost imprimate în ateliere europene altele decât cele din Moldova, Transilvania şi Muntenia, anume la Viena, Buda (exceptând tipografia românească de la binecunoscuta Universitate din Ungaria) sau Petersburg, bunăoară.

Printre centrele tipografice româneşti unde au văzut în vechime lumina tiparului documentele (în evul mediu şi la începutul vremurilor noi) avem a aminti, cu precădere : Iaşii, Alba Iulia, Blajul, Sibiul, Clujul, Bucureştii, Râmnicul, Chişinăul. Dintre atelierele mai productive în epocă, pe lângă cele domneşti, ale mitropoliilor şi episcopiilor, se numărau cele aparţinând unor mari instituţii culturale, de învăţământ sau unor cunoscuţi meşteri tipografi şi cărturari : Seminarul din Blaj, Liceul Academic şi Liceul Regesc din Cluj, Universitatea din Buda,

[1] Ultima carte editată, care ne interesează în chip anume, se cheamă *Acte în limba română tipărite în Basarabia*, I, *(1812—1830)*, elaborată de Paul Mihail şi Zamfira Mihail, Bucureşti, 1993, Pentru bibliografia problemei în discuţie, vezi şi la Alexandru Ligor, *Documente tipărite în evul mediu şi în primele decenii ale epocii moderne cu privire la Biserica Ortodoxă Română*, în „Revista Arhivelor", 1, 1994, p. 95—102 (asupra unor date aici inserate vom reveni).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Petru și Ioan Barth din Sibiu și Cluj, Martin Hochmeister, iarăși din Sibiu și Cluj, Colegiul Reformat din Cluj, Ioan Tichy din Oradea, Johan și Franz Schobeln din Brașov, stolnicul Răducanu Clinceanu și serdarul Dumitrache Topliceanu din București, Gheorghe Asachi de la Iași etc.

Elementele care dau actelor o înfățișare deosebită, un farmec anume, sunt printre altele, chiar literele ca atare, nu o dată alese, precis, nu neglijent conturate, de dimensiuni și forme diferite în câmpul aceleiași file (unele „grase", mari, pentru titulatură, inițială și monogramă, cu ligaturi și suprascriere, pentru ultima, apoi „suplă", mică, pentru conținutul propriu-zis al documentului), îngrijit așezat în pagină, frontispiciile, stemele țărilor române, chenarele (de cele mai multe ori cu motive tipografice, geometrice, deci, simple) inițialele ornate, finalele (motivele fiind în ultimile cazuri, și vegetale, florale, stilizate) monogramele și sigiile emitenților (vodă, mitropolitul, episcopul ș.a.m.d.) unele imprimate, altele timbrate, aplicate în ceară, în chinovar, în negru de fum.

Pecețile și monogramele realizate cu o sporită grijă date fiindu-le semnificația, sunt cu atât mai importante, cu cât nu le aflăm în alte tipuri de imprimate (cărți, bunăoară). Se reiau, de fapt, imaginile din documentele manuscrise. În privința sigiliilor, unde regulile de urmat sunt ferme, principiile heraldice — nu în exclusivitate ele — neîngăduind încălcări, inovații substanțiale, cotidiene, preluarea este aproape întocmai, dacă nu întotdeauna chiar identică, din punct de vedere al reprezentării, autentificărilor din manuscrise.

Celelalte elemente enumerate mai sus (repetăm : chenarul, inițialele ornate, finalele, încadrările) sunt uneori identice, alteori asemănătoare, și ele, celor întâlnite în cărțile tipărite (acestea din urmă, la rându-le, inspirate sau chiar copiate din vechile cărți manuscrise miniate). Și în cazul actelor multiplicate tipografic modelele circulau, ca și xilogravurile și meșterii chiar, dintr-o țară românească în alta, de la un atelier tipografic la altul. Fenomenul preluării imaginilor și ornamenticii se petrece câteodată după un timp îndelungat. Așa, stema Țării Românești din frontispiciul hrisovului domnesc, emis de Caragea vodă la data de 17 septembrie 1818 pentru pârcălabii și locuitorii ținuturilor muntene [2] este aidoma celei de *Învățături creștinești*, carte tipărită în vremea domniei lui Constantin Brâncoveanu, căruia i se închină versuri care însoțesc stema, cu literele *Bibliei* bucureștene de la 1688), în anul 1700, la Snagov [3].

După cum bine se știe, în anul 1642 se tipărea întâia oară la noi un act. E unul dintre cele mai alese din câte se păstrează, interesant și pentru dimensiunile sale puțin obișnuite (0,91 × 0,315 m) Decretul Sinodal ieșean de atunci, în limba greacă, elaborat și publicat, cu frumoase litere, cuprinde pe lângă stema Moldovei, de o eleganță anume, în execuție, cu o linie fină, un frontispiciu care se distinge prin contururi sigure, poate prea pronunțate, îngroșate, prin armonie, proporțio-

[2] Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, III, București, 1912, p. 281 (pentru Dolj ; vezi și exemplarul, tot de acolo, *Foi volante*, LXXXVI/250, pentru Teleorman). În continuare se va cita *BRV* (al IV-lea volum avându-l ca autor și pe Dan Simonescu).

[3] *BRV*, I, București, 1903, p. 390—393, fig. 226. Vezi și Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, p. 230—231, pl. XII/5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nalitate (personaje, pe de o parte, personaje — text, pe de altă parte) : Maica Domnului cu pruncul Iisus Hristos în braţe, între doi îngeri, apoi, un ales chenar şi iniţiale ornate [4].

Cel mai vechi act — de sine stătător tipărit, iar nu cuprins în vreo culegere de documente, precum aceea din [1741] la care vom reveni mai jos, unde întâlnim, este adevărat, şi un hrisov de la Mihai Viteazul din anul 1596, redat în întregime, ca şi alte diplome, tot acolo publicate — cel mai vechi, deci, ca dată de emitere (27 noiembrie 1640), nu şi de tipărire (20 februarie 1830), este cel al domnului muntean Matei Basarab, „scos din porunca cinstitului Divan şi dat de a să tipări acum întâia oară [...]. Cu blagosloveniia preaosfinţitului iubitorului de Dmnzeu episcop Râmnicului ce este otcârmuitor sântei Mitropolii chiriu chir Neofit". Şi „s-au dat în tipar cu cheltuiala dumnealui serdar Ghica Poenaru condicarul Divanului". Actul a fost imprimat în tipografia bucureşteană a lui Răducanu Clinceanu şi Dumitrache Topliceanu [5].

Dintre mărturiile diplomatice cu stemele ţărilor române, monograme domneşti şi iniţiale ornate, amintim cu deosebire, în afara actului din 1642, pe cele mai vechi : formularele brâncoveneşti de la începutul secolului XVIII, cu unele mărunte diferenţe de la un tiraj la altul [6], apoi, cele din 4 martie 1714 [7] şi 27 aprilie acelaşi an [8], emise de Ştefan Cantacuzino pentru desfiinţarea văcăritului şi, respectiv, pentru scutirea preoţilor de dăjdii, ultimul cu pecete timbrată [9], hrisovul destinat slujitorilor, eliberat de domnul muntean Ioan Alexandru Mavrocordat la 1 mai 1717 [10] (în tradiţie brâncovenească : literă iniţială ornată, monogramă domnească, sigiliu, format ş.a.), uricile moldoveneşti din 1742 (Constantin vodă Mavrocordat) [11], 1756 [12], şi 1757 [13] (Constantin Racoviţă pentru vădrărit, cuniţa pe vite etc., cu blestemul mitropolitului Iacov).

„Proba sau forma noului tipariu de musichie" imprimată pe trei pagini, probabil în anul 1830 „în tipografia Sf. M. Neamţu supt Direcţia ierod. Nectarie Frimu", poate fi privită, dată fiind execuţia cu îngrijire a semnelor muzicale, dar şi puţinătatea unor atari tipărituri în epoca de care ne ocupăm, poate fi privită, deci, nu numai prin prisma valorii ei, incontestabile, documentare, ci şi ca o împlinire artistică nu oarecare [14].

[4] *BRV*, I, p. 119, 535—536.

[5] *Ibidem*, III, p. 690.

[6] C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Documente oltenești*, Craiova, 1933, pl. 22 ; Aurelian Sacerdoţeanu, *Formularul în diplomatica română*, în „Revista Arhivelor", V/1, 1942, p. 246—248 ; Alexandru Ligor, *În jurul unui nou exemplar al celui dintâi formular diplomatic tipărit în limba română*, în „Muzeul Naţional", I, 1974, p. 258—270 (cu fig.).

[7] N. Iorga, *Studii şi documente*, III, Bucureşti, 1901, p. 94—97 ; *BRV*, I, p. 492.

[8] *BRV*, IV, Bucureşti, 1944, p. 42.

[9] Arh. St. Buc., M-rea Sf. Ioan (Mare) din Bucureşti, P.19, D 2.

[10] *BRV*, II, p. 1.

[11] N. Iorga, *Două hotărâri domneşti din secolul al XVIII-lea*, în „Noua Revistă Română", 1900, nov., p. 352 ; *BRV*, II, p. 61.

[12] N. Iorga, *op. cit.*, p. 354 ; *BRV*, II, p. 134.

[13] *BRV*, III, p. 139.

[14] Al. T. Dumitrescu, *Foi volante în colecţiunea Academiei Române, 1642—1866*, Bucureşti, 1912, p. 23 ; *BRV*, III, p. 715.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru semnificaţia lor deosebită, dar nu în exclusivitate pentru aceasta, de amintit acele acte tipărite în veacul XVIII, având imprimate stemele împreunate ale Moldovei şi Ţării Româneşti. Ne referim, mai întâi, fiind şi de mai multă vreme descoperit şi editat, la hrisovul datând din anul 1793, opera preotului Mihalache şi a lui Gherasim, tipografi [15]. Un aspect aparte ni s-a dezvăluit în urmă cu peste trei decenii, când a intrat în circuitul ştiinţific [16], „ocolnica" lui Constantin Nicolae Mavrocordat [17], constituind cea mai veche colecţie tipărită de documente româneşti, după cum a fost şi numită într-un important studiu [18]. Datează se pare din 1741 şi prezintă, imprimate, stemele unite ale Ţărilor Române, chenar cu flori, finală (o floare) şi iniţiale ornate. Sunt menţionate vechi acte domneşti şi ale patriarhilor Ţarigradului şi Ierusalimului. Aşadar, „Aşezământul sf(i)ntelor mănăstiri — cum se arată chiar acolo — care au fost făcută prinú hrisoave vechi şi de mulţi răposaţi şi creştini domni fiindu întărite şi cărţile ale multorú prea sf(i)nţiţi şi prea fericiţi Patriiarşi care toate aceste hrisoave şi cărţi socotindu-să a fi de mare folosu sf(i)nteloru şi D(u)mnezeeştiloru mănăstiri ; s-au adunat toate întru o ocolnică, întărindu-le şi cu iscăliturile a totu soborulu bisericescu şi cu iscăliturile a tuturoru cinstiţilor boiari ai ţării ca să să păzească de acum nestrămutatu" [19].

Rămân, din păcate, încă nerezolvate unele detalii privind actele tipărite în veacurile trecute. Datarea — cu exactitate — a unora dintre ele (aşa, cartea de preoţie a lui Nectarie episcopul Râmnicului şi Noului Severin, care are imprimate doar primele trei slove-cifre ale anului, ultima fiind manuscrisă [20], este una dintre ele.

Multe dintre diplomele tipărite şi ales împodobite nu consemnează numele meşterului tipograf, al gravorului. Dacă pentru secolul XVII şi chiar pentru începutul veacului următor putem deduce autorii, ajutându-ne de datele cuprinse în cărţile editate în epocă într-un număr mai mic decât cel din veacurile următoare (de regulă, meşterii care executau xilogravurile necesare cărţilor lucrau şi pentru înfrumuseţarea actelor ; în filele cărţilor se constată de cele mai multe ori menţiuni anume asupra artiştilor, chiar şi asupra lucrătorilor obişnuiţi), pentru mai târziu, ipotezele în acest sens devin riscante, sunt dificil de susţinut. În secolele XVIII—XIX creşte numărul cărţilor şi documentelor, înmulţindu-se şi numărul celor implicaţi în realizarea tiparelor, în actul multiplicării propriu-zise a înscrisurilor, indiferent de natura lor. Diplomele semnate, în număr mai mare, datează din perioada de după mijlocul veacului XIX.

---

[15] *BRV*, II, p. 353.

[16] Daniela Poenaru, *Contribuţii la BRV*, în „Glanul Bisericii", 2—4, 1962, p. 376—378. Despre tipăritura în cauză, vezi şi mai jos.

[17] Emil Vârtosu, *„Ocolnica" tipărită de Constantin Mavrocordat (după 1735)*, în „Mitropolia Olteniei", 1—2, 1970, p. 66—68.

[18] Dan Simionescu, *Cea mai veche colecţie tipărită de documente româneşti*, în „Mitropolia Olteniei", 5—6, 1970, p. 493—528.

[19] La Daniela Poenaru, *Contribuţii la bibliografia românească veche*, Târgovişte, 1973, p. 25—27. (cu fig.).

[20] Alexandru Rogil (= Ligor), *Din istoria tiparului românesc. Date şi ipoteze noi*, în „Biserica Ortodoxă Română, 3—4, 1989, p. 129.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Printre marii meşteri tipografi de la noi se numără şi Grigore Stan Braşoveanul. A lucrat şi la Iaşi (nu numai aici, se ştie). În capitala moldavă avea să tipărească unele lucrări de prestigiu. Noi îl credem şi prim meşter în tipărirea hrisovului deja citat, datând din anul 1757 (era un act domnesc, deci, însemnat, iar meşterul de seamă pe atunci, în Iaşi, era tocmai Grigore Stan Braşoveanul ; cui să fi încredinţat cancelaria domnească un atare document spre multiplicare tipografică, dacă nu celui mai cunoscut şi apreciat tipograf ?). Este, se înţelege, o părere. Discutabilă.

Comparând actele tipărite în Ţara Românească, Moldova şi Transilvania, avem a constata că, pentru cele din primele două provincii istorice se făceau eforturi anume întru înfrumuseţarea lor, cu ornamente şi imagini, exagerându-se în unele cazuri (spre pildă, chenarul actului eliberat de protopopia Orheiului, în anul 1820, „încărcat", abuziv chiar, „greoi", disproporţionat faţă de suprafaţa (câmpul) textului propriu-zis)[21]. În schimb, documentele transilvănene au litera mai clară, mai elegantă, atenţia deosebită acordându-se textului.

Printre cei mai importanţi emitenţi ai actelor cu valoare artistică (ne referim, iarăşi, la creaţiile naţionale) s-au numărat : domnii Ţărilor Române (Gheorghe Rákóczy II, Constantin Brâncoveanu, Ştefan Cantacuzino, Constantin şi Alexandru Mavrocordat, Constantin Racoviţă, Teodor şi Alexandru Calimah *, Mihai Suţu, Gheorghe Caragea, Ioan Sandu Sturza **, mitropoliţii şi episcopii (Iacov, Grigorie, Filaret, Neofit, Veniamin, Dosoftei, Vasile Moga, Gavriil al Chişinăului şi Hotinului), cărturarii (Gheorghe Lazăr, Samuil Vulcan, Florian Aaron, Gheorghe Asachi), conducătorul revoluţiei de la 1821 ş.a. Un rol deosebit de însemnat în tipărirea unor atari mărturii istorice l-a avut la începutul veacului trecut aromânul Zaharia Carcalechi.

Cu cât înaintăm în timp, mai cu seamă după veacul al XVIII-lea, se poate observa cu uşurinţă că succesele tehnicii — şi în domeniul tipografic — vor dăuna, nu o dată, creaţiei artistice. Nu o vor anula, fireşte.

* * *

Mărturiile diplomatice din trecutul mai îndepărtat sau mai apropiat, fără a se situa alături de creaţiile de o deosebită valoare din domenii variate (arhitectura sau pictura, spre pildă), nu pot fi, însă, din punct de vedere artistic ignorate. Ele se află alături — privite prin prisma creaţiei artistice — de cartea tipărită, având chiar în unele cazuri, elemente în plus faţă de aceasta, reluate, inspirate, din documentele, manuscrise (pecetea, monograma domnească etc.).

A le privi cu indiferenţă este, credem, o eroare.

---

[21] Ştefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, ed. a 2-a, Chişinău, 1992, p. 120. (fig.).

* În vechile tipărituri cu litere chirilice (cărţi şi documente), numele de familie este inserat, de cele mai multe ori astfel : Калимах. Este adevărat, îl întâlnim înscris şi cu doi лл şi chiar cu и sau ь final. Aşa se şi semnează.

** Se iscăleşte : Стѳрза ; tot astfel, întotdeauna, cu з (deci, niciodată cu s apare numele său în tipărituri, manuscrise, legendele sigililor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

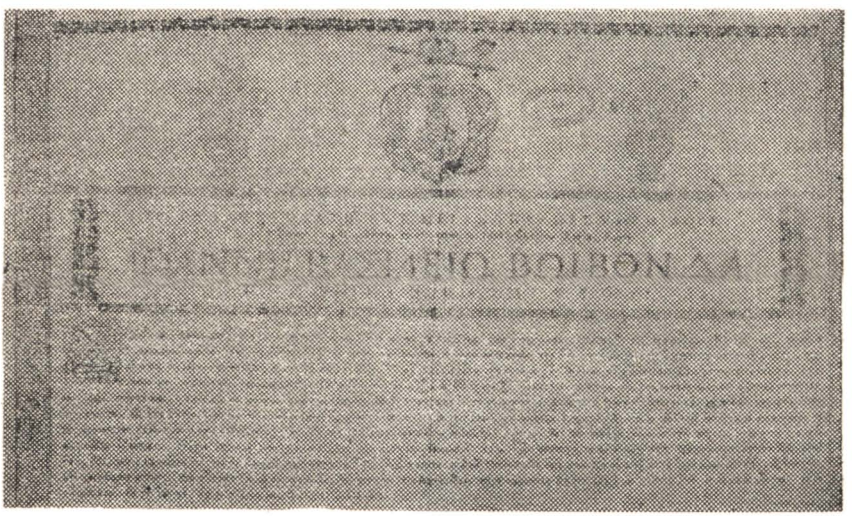

1. a, b. — Partenie, patriarhul, Iaşi, 1642. Fragmente. *Biblioteca Academiei Române* (copie). Originalul la *Biblioteca Naţională*, Paris.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

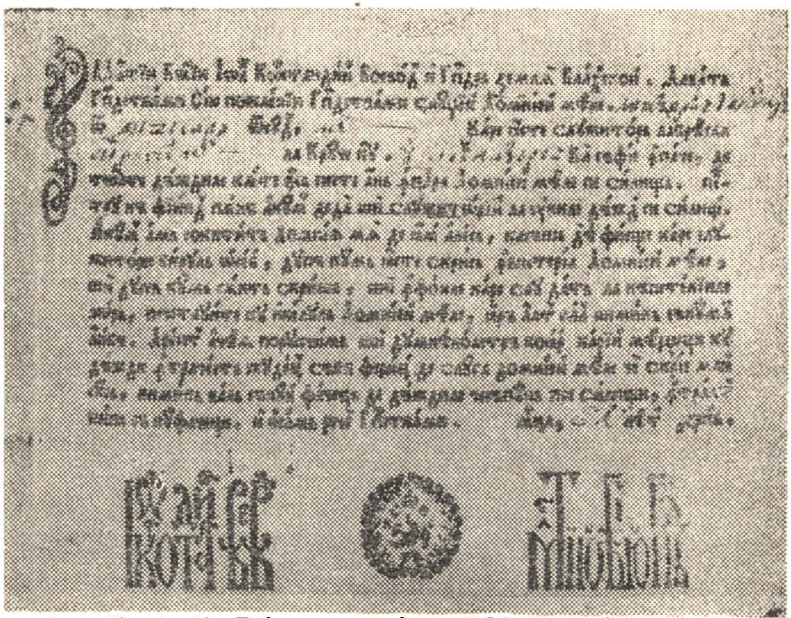

2. — Constantin Brâncoveanu, domnul Țării Românești, 1713.
Biblioteca Academiei Române.

3. — Ștefan Cantacuzino, domnul Țării Românești, 1714.
Arhivele Naționale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

4. — Ioan Alexandru Mavrocordat, domnul Țării Românești, 1717.
Biblioteca Academiei Române.

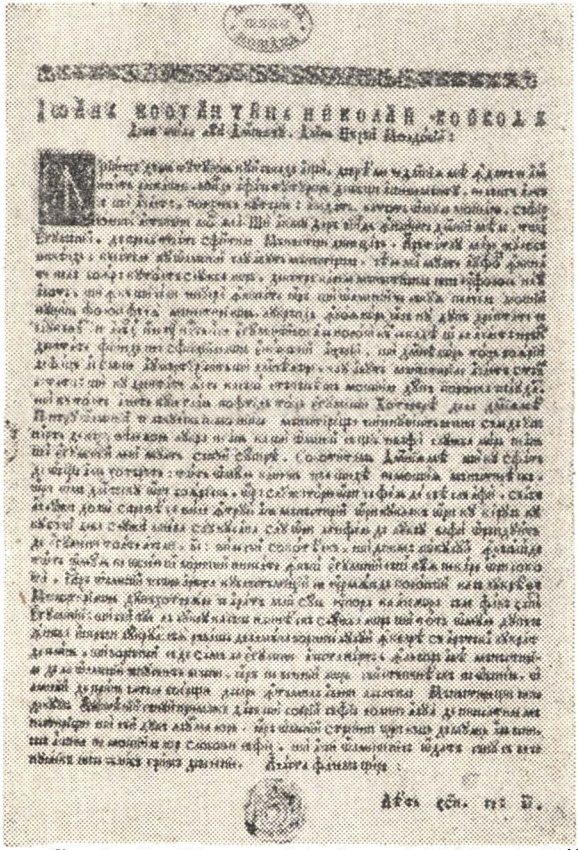

5. — Constantin Mavrocordat, domnul Moldovei, 1742.
Biblioteca Academiei Române.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

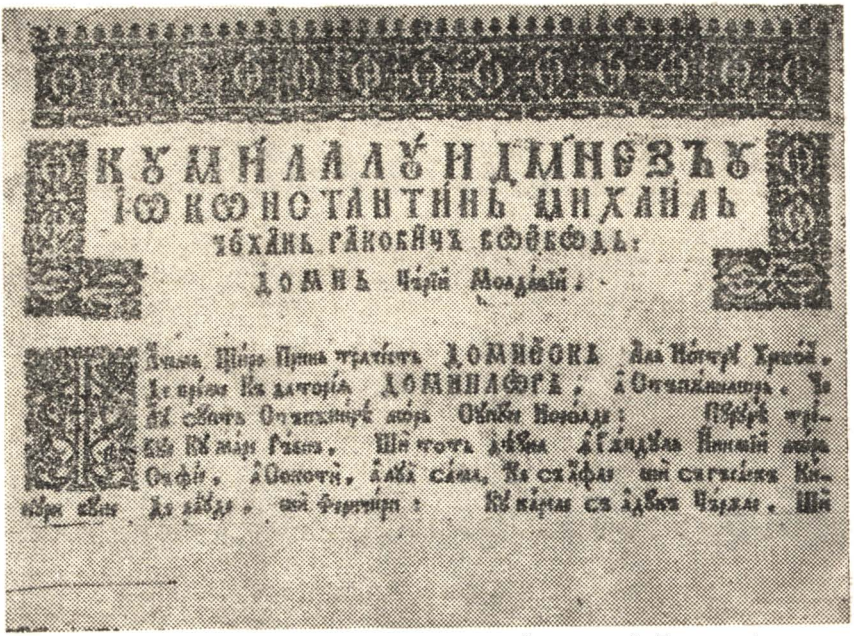

6. — Constantin Racoviță, domnul Moldovei, 1757. Fragment.
Biblioteca Academiei Române.

7 — Mihail Constantin Șuțu, domnul Moldovei, 1793. Fragment.
Biblioteca Academiei Române.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

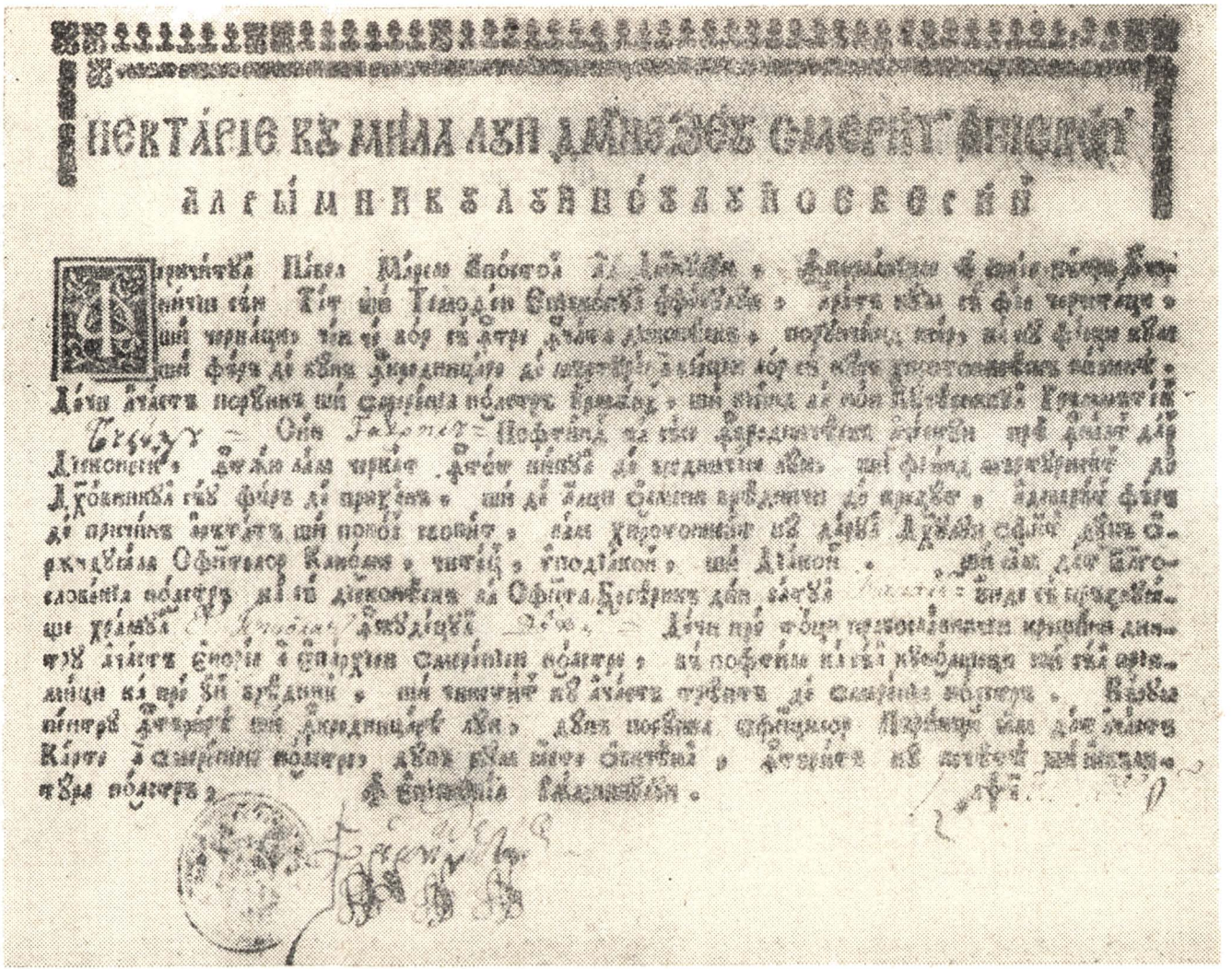

8 — Nectarie, episcopul Râmnicului, 1793. *Biblioteca Națională.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

9 — Gheorghe Caragea, domnul Țării Românești, 1818. Fragment.
Biblioteca Academiei Române.

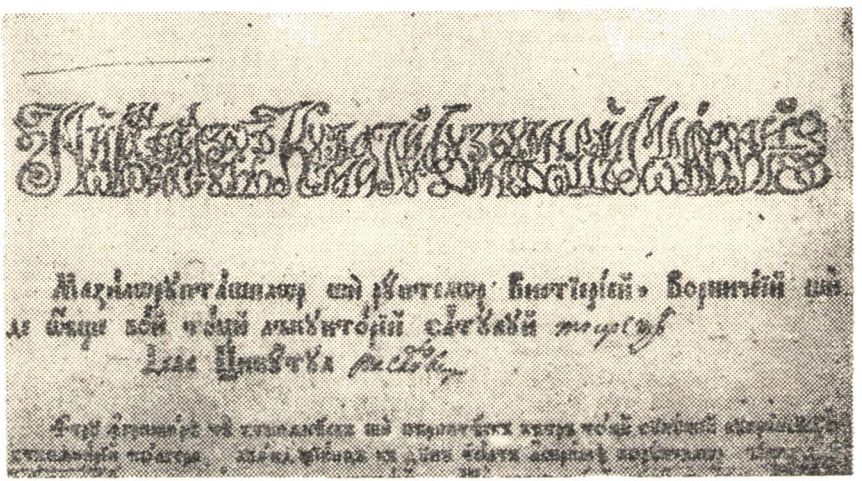

10 — Ioan Sandu Sturza, domnul Moldovei, 1826. Fragment.
Biblioteca Academiei Române.

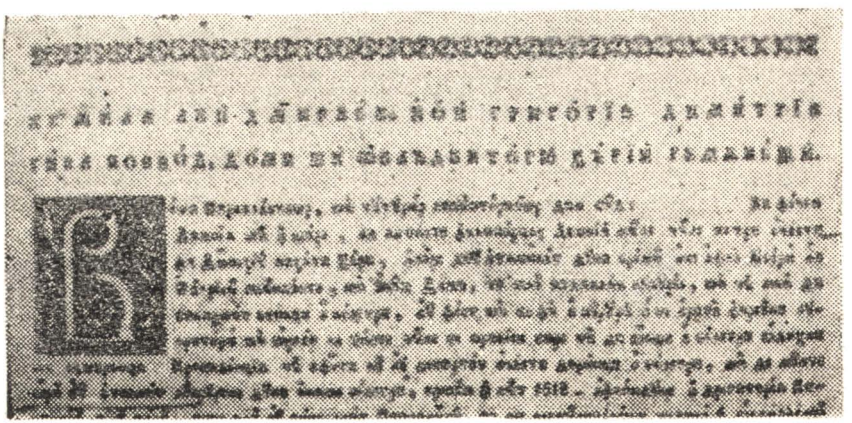

11 — Gr. Dim. Ghica, domnul Țării Românești, 1827. Fragment.
Biblioteca Academiei Române.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

EVA MÂRZA, IACOB MÂRZA

BIBLIOTHECA MIGAZZIANA VIENNENSIS

(Sugestii pentru o reconstituire) *

O cercetare a culturii în Imperiul habsburgic în secolul Luminilor permite, printre altele, surprinderea fenomenului de asimilare a unor valori europene, în contextul existenței și trăiniciei tradițiilor specifice fiecărei provincii componente a sistemului politic [1]. Peisajului de emulație culturală îi este caracteristic și procesul de creștere a bibliotecilor de instituții și particulare. Adevărate focare de cultură și civilizație europeană, bibliotecile își îmbogățesc fondurile de carte în diferite domenii ale științei și cunoașterii, prin o serie de achiziții sau donații. Ultimele sunt sesizabile și în cazul bibliotecilor instituțiilor de învățământ, unde donatorii se recrutau mai ales dintre foștii profesori și elevi.

Una din bibliotecile particulare reprezentative din capitala Imperiului habsburgic în această perioadă a fost în proprietatea lui *Christoph Anton, conte de Migazzi* (n. Trient, 14 octombrie 1714 — m. Viena, 14 aprilie 1803), episcop de Vácz și cardinal la Viena, în vremea împărătesei Maria Tereza și a împăraților Iosif II, Leopold II și Franz II [2] (Fig. 1). Personaj central și conservator al vieții bisericești din capitala Imperiului, cardinalul Christoph Migazzi se va opune reformelor

---

* Comunicare prezentată la Sesiunea de comunicări științifice, dedicată Zilei Naționale a României, organizată de Muzeul Unirii Alba Iulia, 29—30 noiembrie 1991.

[1] Cf. Hans L. Mikoletzky, *Österreich. Das grosse 18. Jahrhundert. Von Leopold I. bis Leopold II*, Wien, 1967, p. 167—373; Stephan Vajda, *Felix Austria. Eine Geschichte Österreichs*, Wien, Carl Ueberreuter, 1980, p. 351—403; *Das achtzehnte Jahrhundert und Österreich*, Wien/Köln/Graz, 1985.

[2] Cölestin Wolfsgruber, *Christoph Anton Kardinal Migazzi Fürsterzbischof von Wien*, Saulagen (Würtenberg), 1890. Cf. și Franz Loidl — Martin Krexner, *Wiens Bischöfe und Erzbischöfe*, Wien, 1983, p. 66—67.

Cardinalul Migazzi a fost reținut în istoriografia română și prin momentul jurământul stipendiștilor blăjeni Samuil Micu și Ștefan Pop, prestat la Viena, în fața sus-citatului cardinal, înaintea studiilor la Colegiul Pazmaneum (1770), conform căruia trebuiau să accepte orice slujbă bisericească și chiar aceea de preoți mireni. Timotei Cipariu a lansat ipoteza că Gheorghe Șincai a fost inspirat, în redactarea *Catechismului cel Mare cu întrebări și respunsuri*, Blaj, 1783, de „catechismul migazzian". Cf. N. Albu, *Istoria învățământului din Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944, p. 184, 264.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de raţionalizare a bisericii şi şcolii din epoca Mariei Tereza şi Iosif II [3]. Este şi motivul pentru care a căzut în dizgraţia Curţii imperiale, fiind nevoit să-şi vândă biblioteca particulară, pentru a face faţă cheltuielilor de reprezentare. Într-un atare context cultural-politic, biblioteca lui Christoph Migazzi va intra în proprietatea episcopului catolic al Transilvaniei, contele Ignatius Batthyáni (1471—1798) [4].

Pe la jumătatea lunii iunie 1782, erau încărcate la Viena într-o corabie, 51 de lăzi cu manuscrise şi tipărituri, sub supravegherea lui Emeric Daniel, bibliotecarul lui Ignatius Batthyáni. Lăzile conţineau volume din biblioteca lui Christoph Migazzi, urmând a fi transportate pe Dunăre, probabil până la Kalocsa, de acolo cu carele până la Szeged, pentru ca la Alba Iulia să fie aduse cu corabia pe Tisza şi pe apa Mureşului. În luna octombrie 1782 s-a adus şi restul cărţilor [5].

Iniţial, cărţile, cumpărate cu 40.000 de florini de la Christoph Migazzi, au fost duse la Sibiu, unde ocupau trei încăperi în casa lui Baussner. După un timp, cărţile achiziţionate din Viena au fost adăpostite la Alba Iulia, începând din anul 1792, în clădirea transformată a bisericii trinitariene. Aici se vor alătura volumelor care proveneau de la Eger (din perioada în care Ignatius Batthyáni a fost acolo prepozit), bibliotecii episcopale şi a capelei de la Alba Iulia, bibliotecilor ordinului călugărilor iezuiţi desfiinţat în anul 1773 ori altor colecţii de ordine călugăreşti suprimate prin măsuri organizatorice raţionaliste ale împăratului Iosif II [6].

Interesul şi preocupările episcopului de la Alba Iulia pentru „Bibliotheca Migazziana Viennensis" sunt anterioare anului 1782. Efortul de cumpărare a cărţilor lui Christoph Migazzi a inclus contribuţia câtorva intelectuali şi bibliofili ai epocii reformismului iesofinist, printre care amintim : Emeric Daniel (numit bibliotecar, din 23 ianuarie 1783), cel care a redactat la solicitarea cumpărătorului un catalog al bibliotecii din Viena ; Adam František Kollár (1718—1783), intelectual slovac, supranumit „Sokrates al Slovaciei" ; Michael Denis (1729—1800), unul din fondatorii bibliologiei europene în veacul Luminilor ; Gareli, prefectul bibliotecii vieneze [7] ş.a.

Etapele de dezvoltare şi de organizare ale Bibliotecii Batthyaneum din Alba Iulia sunt, în general, cunoscute ca urmare a bibliografiei de

---

[3] Herbert Riesser, *Der Geist des Josephinismus und sein Fortleben. Der Kampf der Kirche und ihre Freiheit*, Wien, [1963] Elisabeth Kovács, *Ultramontanismus und Staatskirchentum in theresianisch-josephinischen Staat. Der Kampf der Kardinale Migazzi und Frankenberger gegen den Wiener Professoren der Kirchengeschichte Ferdinand Stöger*, [Wien], Dom Verlag, [1975] ; Wolfgang Gericke, *Theologie und Kirche im Zeitaltar der Aufklärung*, Berlin, 1989.

[4] Vezi, mai nou : Jakó Zsigmond, *Batthyány Ignác, a tudós és a tudományszervezö / Ignatius Batthyáni, erudit şi om de ştiinţă /*, în „Erdélyi múzeum", LIII, 1—4, 1991, p. 76—99.

[5] Idem, *A Batthyaneum — könyvtár történétéből. I. A Migazzi gyüjtemény megszerzése / Din istoria Bibliotecii Batthyaneum. I. Procurarea colecţiei Migazzi /*, în „Könyvtári szemle", Bucureşti, XIII, 3, 1959, p. 125—129.

[6] *Ibidem.*

[7] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care dispunem [8]. Între fondurile documentare, care fac parte integrantă din cărţile bibliotecii de la Alba Iulia, un loc important deţine, prin valoarea bibliografică, ştiinţifică şi culturală, „Bibliotheca Migazziana Viennensis". Este şi motivul pentru care încercăm, în cadrul acestei cercetări, să punem în discuţie câteva idei pentru o posibilă reconstituire. Biblioteca, odinioară în proprietatea cardinalului Christoph Migazzi, care număra în jur de 8 000 de volume, este împrăştiată între cele peste 60 650 unităţi bibliografice, neavând un loc de sine stătător. Pe baza unor mărturii documentare, de care dispunem în acest stadiu al cercetării, suntem în măsură să sugerăm câteva idei pentru o eventuală reconstituire.

I. [**Cathalogus Bibliothecae Christophori Migazzi**] [9] alcătuit în trei volume, rămâne izvorul documentar cel mai preţios în tentativa ştiinţifică de recompunere a bibliotecii. Forma de redactare şi, mai ales, informaţiile dense asupra conţinutului şi structurii bibliotecii sunt relevante. Secţiunile bibliotecii, aşa cum sunt fixate în cele trei volume, rămân definitorii pentru profilul instituţiei vieneze : I) *S[ancta] Biblia, Testamenta, Evanggelia, Epistolae Apostol[icae]* etc. (p. 1—80) ; II) *Scripturae, S[anctae] Interpretes* (p. 1—110) ; III) *Theologi Dogmatici, Scholastici* etc. (p. 1—169) ; IV) *Patres Scriptores Ecclesiastici* etc. (p. *1—80) ; V) Concilia, Canones, Canonem et Iuris Interpretes* etc. (p. 1—156) ; VI) *Theologi Morum* (p. 1—36) ; VII) *Ascetici, Concinatores, Catechistae* etc. (p. 1—163). Aceste secţiuni fac parte integrantă din volumul I al catalogului migazzian, redactat probabil pe la mijlocul secolului XVIII. Volumul II al catalogului are următoarea compunere : I) *Historia Sacra* (p. 1—208) ; II) *Ritus Ecclesiastici* (p. 1—31) ; III) *Historia Profana* (p. 1—196) ; IV) *Historia Rei Literariae* (p. 1—77) ; În fine, volumul III este format din : I) *Philosophi, Philologi, Medici* etc. (p. 1—130) ; II) *Oratores, Poetae et qui dicuntur Humanistae* (p. 1—203) [10].

Cu ajutorul catalogului bibliotecii vieneze, ale cărui secţiuni le-am expus mai sus, s-ar putea identifica în Biblioteca Batthyaneum, după situaţia topografică actuală a cărţilor (aproape neschimbată după aşezarea lor în primele decenii ale secolului XIX, în fostul naos al bisericii trinitariene, în timpul bibliotecarului Andreas Cerasius) titlurile înregistrate. Astăzi, ar trebui să se găsească, aproape în totalitatea lor,

---

[8] Cf., de pildă, Varjú Elemér, *A gyulafehérvári Batthyaneum könyvtár / Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia* / Budapest, 1901 ; *Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia*, Bucureşti, 1957 ; Eugen Schileru, *The Batthyaneum Reference Library*, în *Arts in the Rumanian People's Republic*, X, 1955, p. 41—52 ; Iacob Mârza, *Unfamiliar Libraries XIV. The Batthyaneum, Alba Iulia*, în „The Book Collector", Winter 1975, Oxford, p. 558—564 ; Eva Selecká, *Stredoveká (Levočská knižnica / Biblioteca medievală din Levoča /*, Martin, 1975 ; Iacob Mârza, *O poartă spre Europa : Biblioteca Batthyaneum*, în *Ţara dintre cetăţi şi râuri*, Bucureşti 1984, p. 139—148 ; idem, *Paradisul ca o bibliotecă*, în „Steaua", LXIII, 8—9, 1992, p. 55—56.

[9] Biblioteca Batthyaneum, XI, 13—15.

[10] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la Alba Iulia. Informaţiile cuprinse aici sunt cu atât mai importante, cu cât majoritatea descrierilor bibliografice sumare din catalog (autor, titlul lucrării, localitatea de apariţie, anul redactării ori tipăririi, formatul volumului, cota sub care putea fi găsită în Viena) conţin o însemnare în creion, probabil a bibliotecarului Emeric Daniel, din care rezultă că volumele au fost aduse la Alba Iulia [11]. Exemplificăm această afirmaţie cu două situaţii : sub însemnarea „Psalterium Valachicum. Bukarest. anno mundi 7202. C. 1694. 4. A 11" trebuie să înţelegem *Psaltirea prorocului şi împăratului David,* Bucureşti, 1649. La poziţia „Psalterium Rutenicum. Kiew. A. M. 7223. C. 1714. 4. A 11" a fost identificată *Psaltire,* Kiew, 1714.

Nu de puţine ori, bibliotecarul de la Alba Iulia a intervenit în cuprinsul catalogului vienez, incluzând o serie de titluri găsite în „Bibliotheca Migazziana" şi neînregistrate în unul din cele trei volume ale catalogului. Este o dovadă în plus a prestaţiei şi a seriozităţii cu care Emeric Daniel, bibliotecar cu doctorat la Viena, şi-a îndeplinit activitatea. (Fig. 2).

II. [**Cathalogus librorum**] [12]. Indexul cărţilor bibliotecii lui Christoph Migazzi trebuie să constituie, dacă am încerca vreodată să reconstituim colecţia de la Viena în condiţii aproape elucidate la Alba Iulia, al doilea izvor documentar, ca importanţă practică şi valoare ştiinţifică. Din informaţiile de arhivă, pe care le deţinem, reiese că Ignatius Batthyáni, cumpărătorul bibliotecii vieneze, a dispus redactarea unei evidenţe exacte a cărţilor care urmau să fie transportate în Transilvania. Aceasta o desprindem din cuprinsul corespondenţei între cumpărător şi bibliotecarul lui, de la sfârşitul anului 1782, fiindcă în ianuarie 1783 Ignatius Batthyáni era probabil în posesia catalogului [13].

Catalogul alcătuit, la sugestia lui Ignatius Batthyáni, de către Emeric Daniel, este redactat pe cuprinsul unui singur volum. Titlurile incluse sunt descrise sumar, fără să lipsească cota veche ori numărul de ordine pe care-l avea fiecare volum în cadrul bibliotecii vieneze [14]. Câteva exemple de titluri cuprinse în acest catalog vor fi concludente pentru pregătirea bibliologică a custodelui : „Bibliothecalis Thesaurus. Norimbergae. 1738. 4 to... 5958" ; „Bibliothecis [de] et Scriptis. Helmstadii. 1702. 4 to... 6116" ; „Keza [Simon de] Chronicum Hungaricum. Budae. 8 vo... 4255" ; „Khell [I.] Numismata Imperatorum. Vindobonae. 1767. 4 to... 6791". O eventuală coroborare între titlurile din acest catalog şi fişierul alfabetic mobil, existent acum în dotarea Bibliotecii Battyaneum, ar constitui o altă manieră de identificare, printre cărţile de la Alba Iulia, a volumelor cumpărate în 1782 din Viena.

III. **Ex-librisul collat al lui Christoph Migazzi.**

Marea majoritate a cărţilor, care sunt în Biblioteca Batthyaneum, în mod deosebit incunabule şi cărţi tipărite după anul 1500, poartă în

[11] *Ibidem.*
[12] Biblioteca Batthyaneum, XI — 26.
[13] Jakó Zsigmond, în „Könyvtári szemle", XIII, 3, 1969, passim.
[14] Biblioteca Batthyaneum, XI — 26.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

interiorul primei coperte ex-librisul collat al fostului proprietar din Viena [15]. Dacă prezenţa frecventă a acestui însemn de bibliotecă şi de proprietate denotă un grad de organizare a bibliotecii lui Christoph Migazzi, nu este mai puţin adevărat că, în acţiunea de reconstituire a suscitatei biblioteci, ex-librisul tipărit şi lipit în interiorul primei coperte este un indiciu indubitabil al apartenenţei la „Bibliotheca Migazziana Viennansis".

Textul cuprins de ex-librisul heraldic al cardinalului Christoph Migazzi, care a fost şi episcop de Vácz, este important sub aspect istoric, prin faptul că indică funcţiile îndeplinite de posesorul cărţilor în anumite structuri bisericeşti şi politice ale Imperiului habsburgic din veacul XVIII. După cum rezultă din investigaţii mai vechi [16], sub aspect artistic, ex-libristul heraldic al bibliofilului vienez nu se ridică la nivelul unor realizări deosebite ale genului. (Fig. 3).

Evident, că orice volum din Biblioteca Batthyaneum, care are acest ex-libris, trebuie atribuit colecţiei de la Viena şi poate fi identificat într-unul din cele două cataloage în manuscris. Ex-librisul collat mai sus invocat este o dovadă indiscutabilă în direcţia unei astfel de apartenenţe.

IV. **Ex-librisul manuscris al lui Christoph Migazzi.**

Investigaţiile desfăşurate în Biblioteca Batthyaneum asupra fondului de carte, care provine de la Viena, ne-au prilejuit identificarea fortuită a unui exemplar cu ex-librisul manuscris al cardinalului Christoph Migazzi. Volumul I din lucrarea abatelui Jacquet, *Eléments de l'histoire d'Allemagne ou de l'èmpire d'Occident renouvelé par Charles Magne, l'an 800,* À Vienne, chez Jean-Thomas de Trattnern, 1769, poartă pe foaia liminară prima însemnare „Ex-libris Cardinalis de Migazzi" [17]. Că şi alte lucrări din Biblioteca Butthyaneum ar mai putea avea ex-librisul manuscris al cardinalului Christoph Migazzi, este foarte probabil (Fig. 4). Nu ne îndoim că viitoare investigaţii asupra cărţilor de la Alba Iulia s-ar finaliza cu rezultate interesante în direcţia efortului de reconstituire a colecţiei de cărţi vieneze, pornind de la acest ex-libris manuscris

V. **Adnotări bibliografice pe foile liminare ale unor exemplare**

Multe exemplare dintre cărţile Bibliotecii Batthyaneum, care s-au dovedit a fi din Biblioteca lui Christhop Migazzi, conţin unele foi liminare cu adnotări bibliografice, vizând lucrări de referinţă, lexicoane, enciclopedii, cataloage etc., cu informaţii despre volumul respectiv. Nu cunoaştem, în stadiul actual al cercetării, dacă astfel de adnotări se datorează proprietarului cărţilor ori unui destoinic bibliotecar în slujba acestuia. Toate acestea dovedesc că „Bibliotheca Migazziana Viennensis" reprezintă un fond viu, folosit de proprietar ori de alţi cărturari

[15] Alexandru Rădulescu, Iacob Mârza, *Ex-librisul unui bibliofil vienez din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în patrimoniul cultural al Bibliotecii Batthyaneum,* în „Revista muzeelor şi monumentelor", 5, 1983, p. 61—64.

[16] *Ibidem.*

[17] Biblioteca Batthyaneum, X_2 V 10, foaia liminară 1 v. Cf. şi ms. XI-26, f. 216, v, nr. 6590—6591 ; ms. XI-14, 3 / p. 93 (CC. 8).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ai vremii. Însemnările sunt scrise într-o grafie îngrijită, cu litere gotice şi transmit o informaţie corectă în timp şi spaţiu. (Fig.5—6).

Cazuri concludente în această direcţie pot fi, de pildă, cărţile româneşti vechi care provin din „Bibliotheca Migazziana Viennensis", acum în colecţia documentară de la Alba Iulia [18] ori tipărituri transilvănene vechi. Aşa este cazul, bunăoară, a lucrării lui Joannes Decius Barovius, *Syntagma institutionum iuris imperialis*, Cluj, Gaspar Heltai, 1593, care poartă ex-librisul lui „Paulus Zometsius" şi menţiunea „Opus rarissimum".

Concluzii.

Posibila reconstituire a fostei „Bibliotheca Migazziana Viennensis", ca parte constitutivă a actualei Biblioteci Batthyaneum pornind de la sugestiile mai sus expuse *(Cathalogus Bibliothecae Christophori Migazzi ; Cathalogus librorum ; Ex-librisul collat al lui Christoph Migazzi ; Ex-librisul manuscris al lui Christoph Migazzi ; Adnotări bibliografice pe foile liminare ale unor exemplare)*, în vederea redării ei circuitului ştiinţific românesc şi european, este o problemă mai mult decât actuală. Această acţiune ar elucida, pe de o parte, o serie de chestiuni asupra istoricului bibliotecii documentare din Alba Iulia şi. pe de altă parte, ar indica modalităţile de intrare în ultima bibliotecă a numeroase manuscrise latineşti (în frunte cu *Codex aureus)*, incunabule şi cărţi europene vechi (după 1500). Cu, atât mai mult cu cât bibliotecile au continuat să fie, în secolul Luminilor, după cum rezultă şi din lucrări de dată mai recentă, focare de cultură şi civilizaţie [19]. Evident, prin această cercetare s-ar contribui la o mai bună cunoaştere a vieţii şi activităţii cardinalului Christoph Migazzi [20], care a fost nu numai un înalt personaj bisericesc ci şi un *bibliofil (Bücherliebhaber)* — în sensul iluminist al cuvântului. Impresionanta sa bibliotecă, la îndemâna sugestiilor pentru o eventuală reconstituire, îl recomandă în modul cel mai cordial.

---

[18] Eva Mârza, *Tipărituri româneşti vechi într-o bibliotecă vieneză din secolul al XVIII-lea*, în *Valori bibliofile din patrimoniul cultural naţional. Valorificare — cercetare*, I, Muzeul judeţean Vâlcea, Râmnicu Vâlcea, 1982, p. 308—312.

[19] Cf. : Romul Munteanu, *Cultura europeană în epoca Luminilor*. Ediţie integral revizuită şi adăugită, Bucureşti, 1974 ; Paul Hazard, *Gândirea europeană în secolul al XVIII-lea. De la Montesquieu la Lessing*. În româneşte de Viorel Grecu, Bucureşti, 1981 ; Pierre Chaunu, *Civilizaţia Europei în secolul Luminilor*. Volumul I—II. Traducere şi cuvânt înainte de Irina Mavrodin, Bucureşti, 1986.

[20] Cölestin Wolfsgruber, *op. cit.* ; Franz Loidl-Martin Krexner, *op. cit.* ; Peter Hersche, *Der Spätjansenimus in Österreich*, Wien, 1977, passim.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fig. 1. Portretul cardinalului Christoph Migazzi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

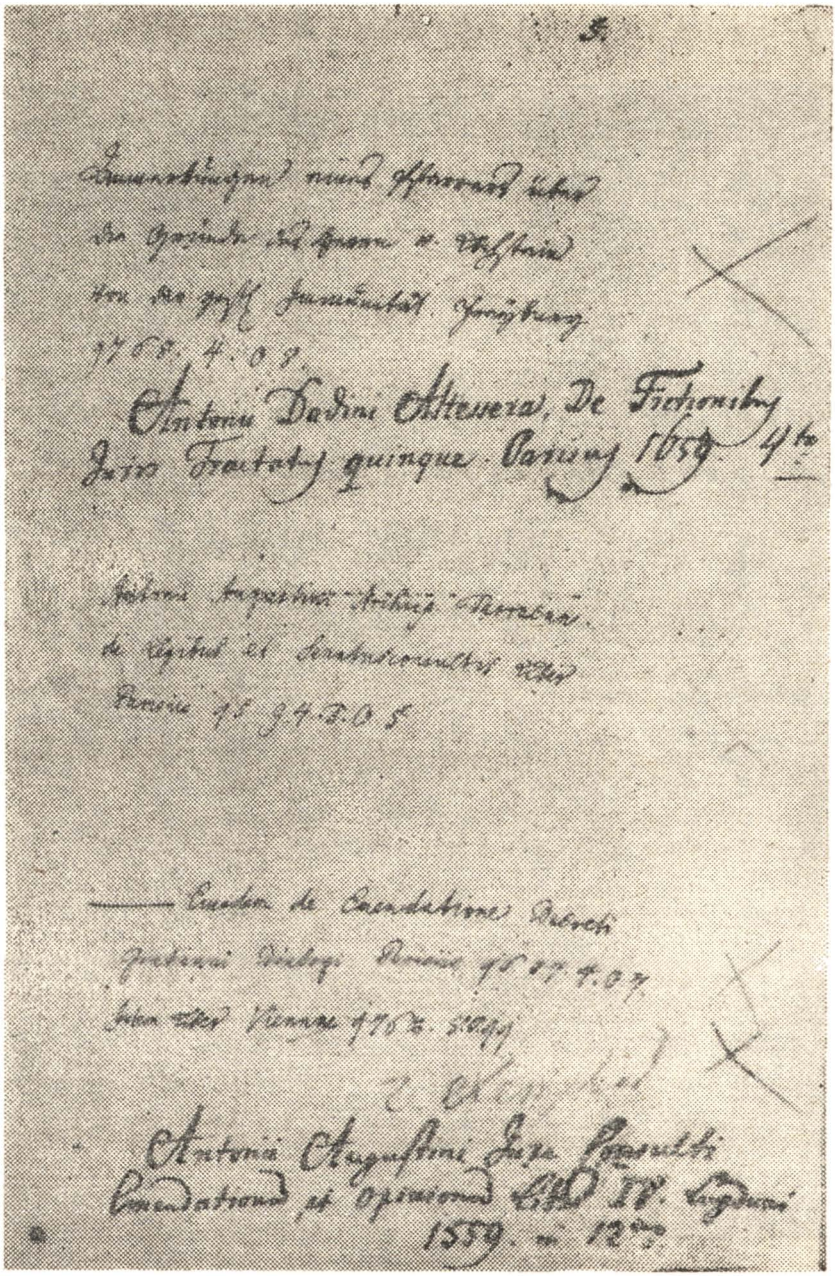

Fig. 2. Pagină din catalogul de la Viena
(cu adnotările lui Emeric Daniel)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fig. 3. Ex-librisul collat al lui Christoph Migazzi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

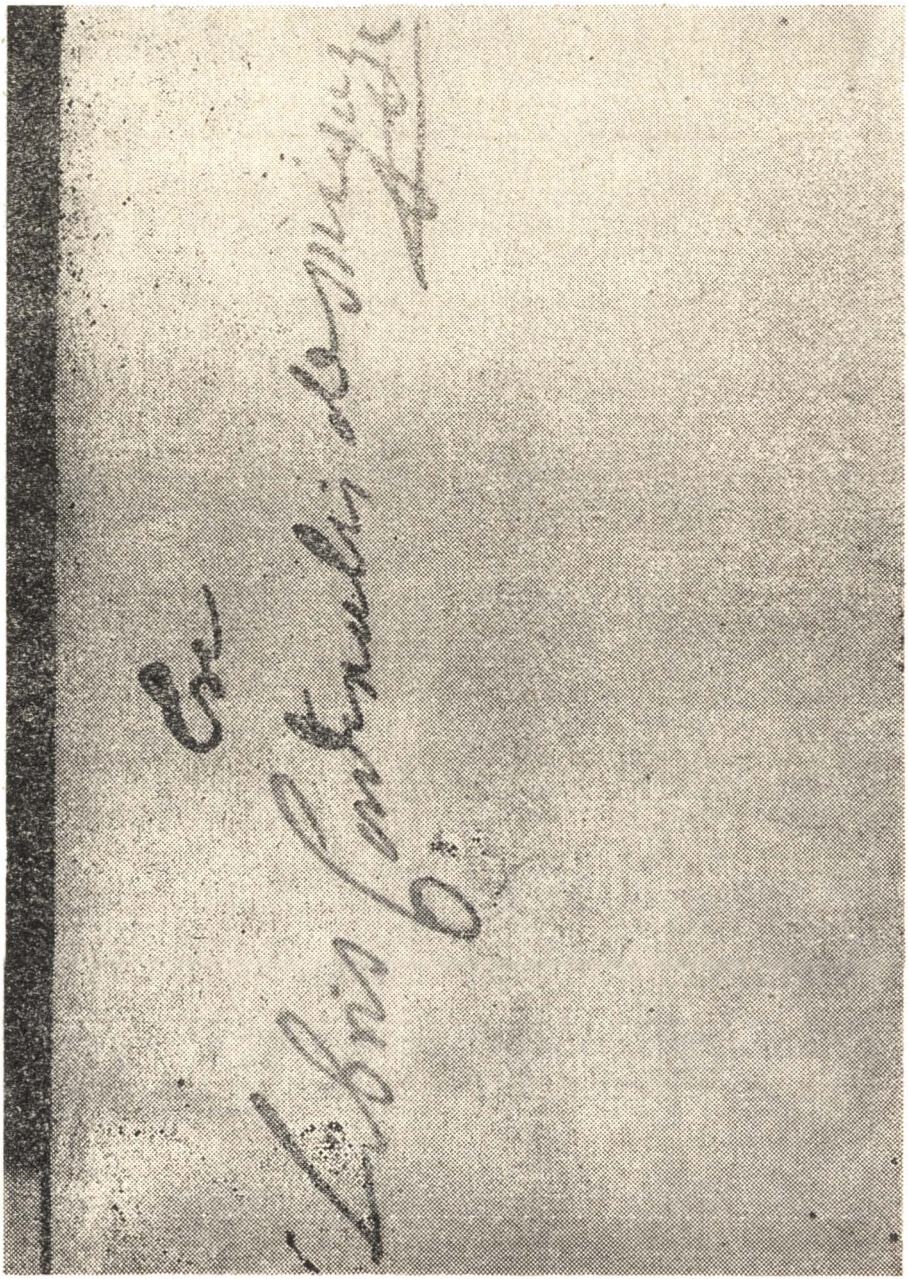

Fig. 4. Ex-librisul manuscris al lui Christoph Migazzi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

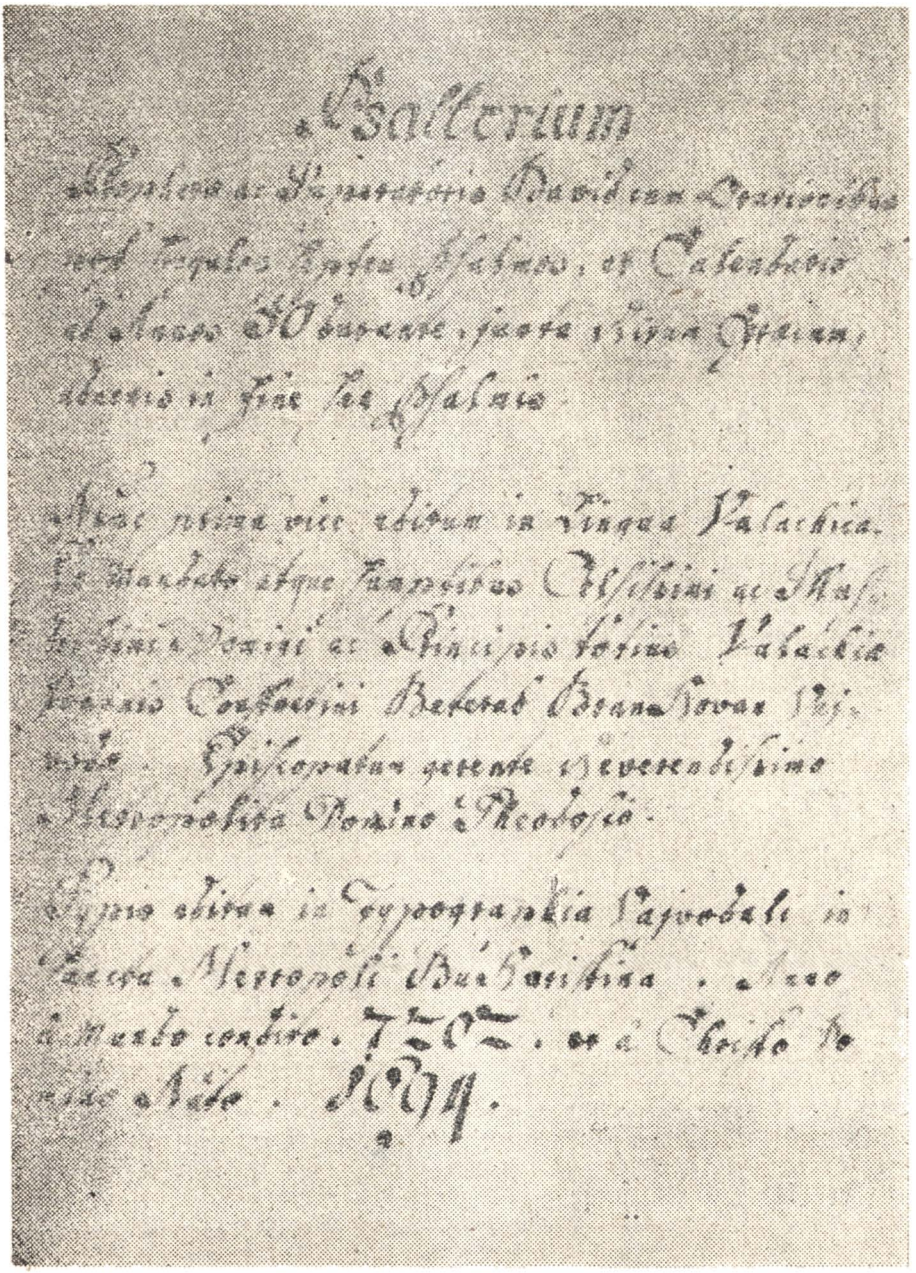

Fig. 5—6. Două cărți adnotate : *Psaltire*, București, 1964 și

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

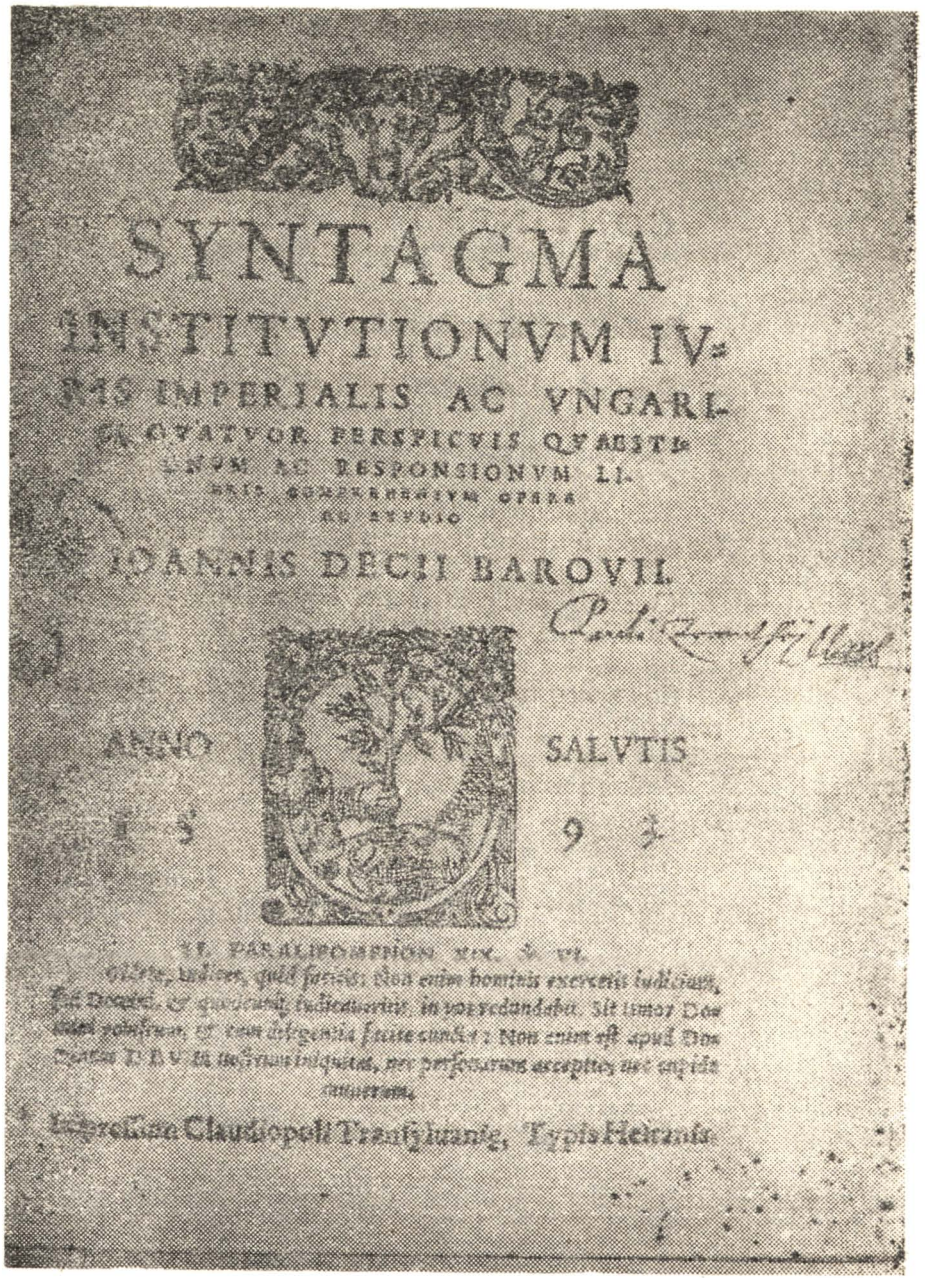
SYNTAGMA
INSTITVTIONVM IV-
RIS IMPERIALIS AC VNGARI-
CI QVATVOR PERSPICVIS QVAESTI-
ONVM AC RESPONSIONVM LI-
BRIS COMPREHENSVM OPERA
AC STVDIO
IOANNIS DECII BAROVII
ANNO SALVTIS
1593

(fig. 6) J. D. Barovius, *Syntagma institutionum iuris*, Cluj, 1593

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LAURA STANCIU

NICOLAUS OLAHUS ÎN „ISTORIA PENTRU ÎNCEPUTUL ROMÂNILOR ÎN DACIA" A LUI PETRU MAIOR

Istoria nu există decât în raport cu întrebările pe care i le punem.

PAUL VEYNE

Apropiindu-se de zbuciumatul veac XVI, unul dintre corifeii Şcolii Ardelene considera anul 1548 drept emblematic pentru istoria noastră, iar diploma acordată lui Nicolae Olahus drept un act reprezentativ prin care se scria istorie majoră românească : „multe se pot culege ce mult luminează istoria ; drept aceia eu îl voiu întoarce pre românie, tocma cum s-au typărit de Còlar la sfârşitul cărţilor aceluiaşi Nicolae Olahul" [1].

Un asemenea îndemn ieşea de sub teascurile tipografiei din Buda la 1808, sub semnătura lui Gheorghe Şincai din Şinca. Urmându-l şi venind din lumina veacului iluminist, Petru Maior ne apare ca un precursor al romantismului [2] prin ideea naţională, căreia îi dă o tratare nouă şi definiri conceptuale fără precedent.

Mai mult sugerând ideea în câteva trăsături de condei, decât expunând-o clar, subtilizând şi „amendându-şi îndrăznelile cu forme iosefine" [3] pentru a răspunde clar celor care „vomau" cu condeiul asupra istoriei românilor, cugetul lui Petru Maior a fost „nu întreaga istoria românilor a o ţese" [4], ci doar *începutul românilor în Dacia*.

Epoca în care a scris şi cultivat acel remarcabil spirit polemic şi militant, nu i-a permis o narare erudită, a „Istoriei originilor" (N. Iorga), realizată deja de contemporanii săi (Gheorghe Şincai), ci o analiză nouă a izvoarelor şi o viziune inedită asupra elementelor sale componente şi a ansamblului.

---

[1] Gheorghe Şincai, *Opere. Hronica Românilor*, Tom II, Ediţie îngrijită şi studiu asupra limbii de Florea Fugariu. Prefaţa şi Note de Manole Neagoe, Bucureşti, 1969, p. 251 : „Anul 1548. În anul acesta au dat Ferdinand I diplomatul cel vestit, despre carele au cuvântat la anii trecuţi, lui Nicolae Olahul. Din diplomatul acesta mai multe se pot culege, ce mult luminează istoria ; drept aceia eu îl voiu întoarce pre românie, tocma cum s-au tipărit de Còlar la sfârşitul cărţilor aceluiaş Nicolae Olahul, care întorcându-se pre românie, sună aşa".

[2] Dumitru Ghişe, Pompiliu Teodor, *Fragmentarium iluminist*, Cluj, 1972, p. 211.

[3] *Ibidem*, p. 179.

[4] Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, Cuvânt înainte, vol. I, Ediţie critică şi studiu asupra limbii de Florea Fugariu, Prefaţa şi Note de Manole Neagoe, Bucureşti, p. 91.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Istoria sa a tratat două probleme majore ale originilor noastre : colonizarea romană — procesul remanizării — şi evul mediu timpuriu — procesul apariţiei civilizaţiei prestatale. A abordat, însă, şi alte epoci şi personalităţi reprezentative : momentul Ştefan cel Mare „vodă din Moldova“ [5], epoca lui „Vlad Vodă din Ţara Românească, carele fu poreclit Dracula“ [6], alesele vitejii ale preacunoscutului Ioan Corvin de la Huniad.

În această galerie încărcată cu simboluri ale luptei, a fost aşezat un om al condeiului, despre care Johannes Gynglus a afirmat în lucrarea sa *De morum in omni republica,* apărută la Anvers în 1571 : „Pe tine nu încetează a te lăuda şi alte ţări [...] şi ceea ce este mai presus decât toate, nici chiar în Italia şi Franţa, om cu om, câtă brumă de învăţătură, care să nu fi auzit de virtuţile şi erudiţia ta [...]“ [7].

Astfel, viziunea istorică a lui Petru Maior s-a dovedit în primul rând una politică. A servit cauzele şi interesele luptei de emancipare, dar nu s-a subordonat acesteia.

Se ştie că, în timpul şederii la Buda (din martie 1809 până la apusul său, la 14 februarie 1821), pe lângă laborioasa activitate tipografică pe care a desfăşurat-o, a frecventat şi Universitatea, s-a informat în legătură cu istoria medievală [8]. În cadrul acestui demers, a luat contact şi cu documentul redactat din ordinul lui Paulus de Varda, primatul Ungariei, şi semnat de regele Ferdinand, la Bratislava, în 23 noiembrie 1548 ; diploma pe care o cunoscuse fie din lucrarea *Hungaria et Attila,* a lui Nicolaus Olahus în ediţia Kóllar, Vindobonae, 1763, p. 223—238, ediţie folosită şi de Gheorghe Şincai, sau, şi mai verosimil din lucrarea acestuia care a premers cu patru ani *Istoria* sa, din 1812.

Ediţia lui Kóllar, spre deosebire de cea precedentă (aparţinând lui Bèl Màthias, începută la 1735 şi care însumează *Hungaria)* a cuprins şi partea considerată primă a lucrării : *Attila.* Kollarius, consilierul şi directorul bibliotecii curţii regale, apreciind personalitatea umanistului Nicolaus Olahus şi raportându-se la ea, a reunit opera într-o singură carte, cu argumentul : „Nu cred că voi face un lucru neplăcut sufletului lui Olahus dacă totuşi ar putea avea cât de modest omagiu din partea unui spirit recunoscător“ [9]. Această atitudine aduce o dovadă în plus a popularităţii şi prestigiului de care se bucura Nicolae Olahus în epoca Luminării.

Cei doi foşti colegi iluminişti au tălmăcit [10], probabil împreună, sensurile acestui act, fapt care a şi determinat folosirea lui ca un argument pentru o lucrare de sinteză.

Spre deosebire de Şincai, care atrăgea atenţia asupra importanţei sale, aceasta având rostul de a lumina istoria, Maior a preluat informaţia şi, dovedind o fină speculaţie a spiritului, a prelucrat-o, asemeni unui avocat la bară, ca un probatoriu de netăgăduit.

---

[5] *Ibidem,* p. 172.

[6] *Ibidem.*

[7] Corneliu Albu, *Lumină din trecut. Aspecte din lupta Transilvaniei pentru independenţă şi unitate naţională,* Bucureşti, 1992, p. 31.

[8] Dumitru Ghişe, Pompiliu Teodor, *op. cit.,* p. 199.

[9] *Umanistul Nicolaus Olahus (Nicolae Românul) (1493—1568).* Texte alese. Studiu introductiv şi note I. S. Firu, Corneliu Albu, Bucureşti, 1968, p. 74.

[10] Maria Protase, *Petru Maior : un ctitor de conştiinţe,* Bucurtşti, 1973, p. 173.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Folosind această sursă, Petru Maior așează personalitatea lui Nicolaus Olahus, ca și în Diplomă, alături de cea a marelui apărător al creștinătății veacului XV : „dintre cari iaste și Ioann Huniadi, tatăl marelui craiului Matéas, și cei de pre timpul lui mai mari ai tăi“ [11], oferind cititorului posibilitatea nu numai de a vedea un transfer al ideii din diplomă în istorie : „Acest Ioannes Corvinus de Huniad, vaivoda Ardealului, gubernator Ungariei și comis Bistriței, de a căruia bărbăție și viteze fapte lumea toată s-au mirat, și ca carele în veacul acela, în toată Europa, nu era viteaz, încă au fost român. Aceaiași mărturisește și împăratul romanilor Ferdinandus cel cu numele acesta întâiu, în diploma cea din 23 noiemvrie a anului 1548, lui Nicolae Olahus, arhiepiscopului Strigoniului și cancelarului său, de același împărat dată“ [12] ; astfel, nu doar subliniază ideea asocierii (sau înrudirii) celor două mari personalități românești, ci lasă să se întrevadă importanța omului de vastă cultură Nicolaus Olahus pentru epoca sa și care era, în același timp, conformă spiritului luminist, ilustrând împletirea luptei pentru neatârnare cu spiritul cunoașterii [13].

Personalitatea și geniul lui Olahus l-au putut cuceri pe luptător (Serafim Duicu) prin însești afirmațiile sale din *Hungaria et Attila* : „...în Transilvania trăiesc patru națiuni de neam deosebit : ungurii, secuii, sașii și românii. [...] Românii sunt încredințați că sunt coloni ai romanilor“ [14].

Coroborând și filtrând aceste date, Maior a realizat o deschidere laconică, dar în același timp precisă, fără echivoc, pe care a completat-o, ca de atâtea ori mutând parcă centrul soluționării problemei aici, în *Note*, cu un text mai consistent, edificator, preluat chiar din diplomă : „acest neam al tău s-a remarcat prin vitejie, a dat naștere la mulți, foarte renumiți generali, între care se cuprind și Ioan Huniad, tatăl slăvitului rege Matei și înaintașii săi de pe acea vreme“ [15]. Maior a exemplificat această idee cu însăși familia regală a Ungariei, a cărei romanitate și noblețe nu era și nu putea fi contestată în epocă [16].

Îl vedem, așadar, pe umanistul Nicolaus Olahus, prin *Istoria* lui Maior, într-o postură neașteptată : aceea de punct de plecare al unității, prin înrudirea cu familia Drăculeștilor și rolul românilor în istoria și cultura acestei părți a Europei secolelor XV și XVI.

Apelul la acest act a fost determinat, probabil, și de faptul că, prin diplomă, membrii familiei lui Olahus — menționați nominal — beneficiau și ei de drepturile nobiliare. Privilegiatul principal fiind cleric, prerogativele nobiliare se transmiteau descendenților fraților săi [17]. Fără nici o îndoială, Maior cunostea aceste reglementări, fiind la rândul său om al Bisericii, lăsându-și cititorul și mai ales pe neprietenul

---

[11] Gheorghe Șincai *op. cit.*, p. 255.

[12] Petru Maior, *op. cit.*, p. 175.

[13] Alexanlru Tonk, *Diplomele de înnobilare ale lui Nicolaus Olahus, Unele probleme privind genealogia familiei Olahus*, în „Revista Arhivelor“, 1/1969, p. 16.

[14] *Umanistul Nicolae Olahus...*, p. 121.

[15] Petru Maior, *op. cit.* ; II, p. 204.

[16] S. Bezdech, *Familia lui Nicolae Olahus*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională“, V, Cluj, p. 60—66.

[17] Al. Tonk, *op. cit.*, p. 18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

său Engel, care cunoştea datele problemei, să întrevadă, peste veacuri, o familie de vază a regatului maghiar, românească la origine.

Sesizând turnura pe care a înregistrat-o societatea medievală în secolul XVI, Maior a revenit asupra acestui moment, încercând şi cu această ocazie să-i răspundă lui Eder, care în ale sale *Note istorico-critice* vehicula ideea unui popor (cel românesc) lipsit de elite şi deci, lipsit de istorie. Istoricul iluminist a adăugat pleiadei citate mai sus — Ştefan cel Mare, Vlad Ţepeş şi Ioan de Hunedoara — pe „nemeşii români" ardeleni cu rol în administraţia regatului, spunând : „nemeşii, carii sânt şi dintre unguri şi dintre români, alcătuiesc una dintre cele trei naţione unite sau primite" [18].

Iată, aşadar, o elită românească prin : Ioan Gheţii, „dintru a căruia familie şi acum spun că mai sânt nemeşi români, în varmeghia Dobâca, fu gubernator în Ardeal" [19] ; Ştefan Iòjica, „asemenea român, fu canţelarus, în zilele prinţipului Sigismundus Batori" [20].

Alături de toţi aceştia, a aşezat şi familia lui Nicolaus Olahus, considerându-l reprezentativ pentru o întreagă pleiadă de elite româneşti ; Maior a completat datele referitoare la Olahus : „din părinţi români născut la Sibiu, fu arhiepiscop al Strigoniului şi al Ungariei canţelanus" [21], o întreagă, deci, familie românească la mijlocul veacului XVI („către mijlocul sutei aceiiaşi"), căci „şi frate-său Mathei era jude crăiesc de moşie la Ardeal, în scaonul Sas Vàros" [22]. Astfel, prin *Istoria* lui Maior, Nicolaus Olahus nu ne apare ca produs singular românesc în Transilvania epocii, ci integrat în sânul unei naţiuni care a dat naştere permament elitelor.

Totodată, trebuie subliniat că Nicolaus Olahus nu devine în nici un caz un fel de circumstanţă interpretată ca o condiţie încurajantă pentru această scriere istorică. Nu. Ci el rămâne disputat [23] şi revendicat şi în istoriografia europeană contemporană, cu toate că, în conştiinţa vremii sale şi a noastră, chiar a celor care-l disputau, este *Românul :* „S-a născut din părinţi valahi, după cum însuşi numele lui mărturiseşte, căci pentru noi «valahus» înseamnă «olahus» [24] (Georgius Play, 1779).

Subtil şi sensibil, Petru Maior a căutat în operă, dar mai ales în omul Nicolaus Olahus, răspunsurile la întrebările ridicate de un Ev Mediu puţin cunoscut. Demersul său istoric a devenit, astfel, mai complet prin dorinţa de a evidenţia un crâmpei de viaţă, de istorie trăită, care face din personajul supus atenţiei cititorului unul contemporan cu el, anulând doar în acest mod o distanţă în timp, altminteri irecuperabilă.

---

[18] Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia,* Postfaţa de Gavril Istrate, Iaşi, 1990, p. 116.
[19] *Ibidem,* p. 15.
[20] *Ibidem.*
[21] *Ibidem.*
[22] *Ibidem.*
[23] S. Bezdechi, *op. cit.,* p. 63.
[24] Corneliu Albu, *Lumină din trecut...,* Bucureşti, p. 37.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din întreagă această tentativă, de a pătrunde şi desluşi mentalitatea condeierului iluminist Petru Maior, bazată pe atâtea ipoteze şi conjuncturi, se desprinde o concluzie ce vine să o întărească pe aceea a Mariei Protase : „Trebuie pusă o întrebare în analiza obiectivului propus : acoperă sau nu cunoştinţele vremii ? [...] Răspunsul nu poate fi decât afirmativ“ [25]. Petru Maior nu numai că acoperă cunoştinţele vremii sale. El are discernământ şi înfăţişează şi istoricului din zilele noastre aspecte ale mediului transilvănean medieval, atât de greu — încă — de elucidat.

[25] Maria Protase, *op. cit.*, p. 1766.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

N. A. URSU

O CRONICĂ POLITICĂ A EUROPEI DIN ANUL 1825, TRADUSĂ ȘI ADNOTATĂ DE COMISUL IONICĂ TĂUTU

1. Textul intitulat *Privire politicească a Evropei din anul 1825*, aflat în ms. *423* de la Biblioteca Academiei Române, alături de alte texte găsite între manuscrisele rămase de la C. Negruzzi, fusese semnalat încă din anul 1913, în volumul al doilea al *Catalogului manuscriptelor românești* de la Biblioteca Academiei, dar el a atras atenția cercetătorilor abia după anul 1947, când Biblioteca Academiei intră în posesia unui manuscris cu conținut aproape identic și intitulat la fel, care este *autograful* marelui boier cărturar și poet Costache Conachi (actualul ms. *5887*). Deși în ambele manuscrise nu este menționat numele autorului, s-a putut lesne observa că această interesantă lucrare este opera unui om politic francez de orientare liberală, ostil Sfintei Alianțe, și că traducerea românească s-a făcut din limba franceză. Numele traducătorului român și al persoanei care a copiat textul din ms. *423* au rămas de asemenea necunoscute.

Spre deosebire de textul aflat în ms. *423*, autograful lui C. Conachi din ms. *5887* conține un număr mult mai mare (169) de note în subsolul paginilor, care aparțin în mod evident traducătorului român. Aceste note conțin succinte comentarii pe marginea unor afirmații sau aluzii politice ale autorului, la care traducătorul român aderă întru totul, și câteva referințe critice la starea socială, economică și politică a Moldovei de atunci. Raportând conținutul politic liberal al notelor respective la preocupările culturale și politice iluministe ale lui C. Conachi și având în vedere faptul că ms. *5887* este *autograful* său, unii cercetători au conchis că atât traducerea textului cât și adnotările lui îi aparțin lui Costache Conachi.

Primul istoric literar care a atribuit lui Conachi traducerea și comentarea acestui text anonim este Perpessicius, care intenționa, prin anii 1960—1961, să editeze ms. *5887* sub numele poetului moldovean. Opinia lui Perpessicius a fost împărtășită de Paul Cornea [1], de Alexandru Teodorescu [2] și de C. Bușe [3], care explică astfel deosebirile dintre cele două manuscrise cunoscute ale *Privirii politicești*: „Ar fi de remarcat

[1] Vezi Paul Cornea, *Studii de literatură română modernă*, București, 1962, p. 86, nota 2.

[2] In prefața la ediția C. Conachi, *Scrieri alese*, București, 1963, p. XI.

[3] Vezi C. Bușe, *Pe marginea unui manuscris al lui Costache Conachi*, în „Revista Arhivelor", X, 1967, nr. 2, p. 219—226.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că deosebirea ce există din punct de vedere al conținutului din manuscrisul *5887* și cel al manuscrisului *423* consistă în faptul că adnotările lui Conachi la textul tradus sunt mai puțin numeroase și mai sărace în cazul celui de-al doilea, ceea ce ne îndreptățește să afirmăm că cel înregistrat la numărul *5887* este prima formă pe care i-a dat-o poetul. În același timp, existența, deocamdată, a două variante ale aceleiași traduceri ne duce la concluzia că intervenția unor factori ostili tipăririi unei asemenea scrieri a determinat pe Costache Conachi să multiplice și să răspândească lucrarea în manuscris" (p. 223, nota 22).

În anul 1972, referindu-se mai pe larg la acest „tratat", Paul Cornea îl consideră „foarte interesant" și crede că el „ar putea fi o traducere a lui Costache Conachi dintr-un autor neidentificat. Dacă supoziția e întemeiată, ms. *5887* ar fi în acest caz o copie destinată tiparului, după cum face cunoscut o însemnare de pe pagina de titlu, care anunță imprimarea, menționând că «nu ne esti iertat a numi pe acela ce l-au alcătuit». Tratatul pledează în favoarea monarhiei constituționale și a guvernului reprezentativ, cu note strecurate în subsolul paginilor, ca în traducerea lui Pope, de un caracter net antiaristocratic [...]. După cât se vede, în termeni care ocolesc precaut aluzia directă, autorul face în fond apologia mișcării de emancipare declanșată de Revoluția Franceză, întâmpinând, în acest sens, deplina aprobare a traducătorului" [4].

În anul 1975, cu ocazia unor cercetări efectuate la Biblioteca Națională din Paris, Paul Cornea a identificat originalul francez al scrierii de care ne ocupăm : *Revue politique de l'Europe en 1825,* o broșură anonimă editată de mai multe ori la Paris, în anul 1825, și pe autorul ei necunoscut : Pierre François Xavier Bourguignon d'Herbigny, căruia îi face cunoscută biografia. Aceste prețioase identificări îi oferă lui Paul Cornea prilejul să compare mai atent vederile ideologice și politice ale autorului francez cu cele ale traducătorului și comentatorului român, considerat a fi C. Conachi [5]. După această dată, opinia că traducerea și adnotările scrierii menționate a lui Pierre d'Herbigny îi aparțin lui C. Conachi pare pe deplin dovedită. Ca atare, în articolul consacrat lui Conachi din *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900,* București, 1979, p. 203—204, redactat de Al. Teodorescu, *Privire politicească a Evropei toate din anul 1825* este considerată o traducere sigură a sa.

Intenția lui Perpessicius din anii 1960—1961 de a edita sub numele lui C. Conachi textul *Privirii politicești* aflate în ms. *5887* s-a înfăptuit în anul 1981, în volumul *Scrieri literare inedite (1820—1845),* „alese, publicate, adnotate și comentate" de Paul Cornea, Andrei Nestorescu, Petre Costinescu, p. 133—173. Din comentariul istorico-literar care prefațează ediția textului (p. 133—137), redactat de Paul Cornea, reținem aici următoarele afirmații : „O chestiune interesantă, dar spinoasă, pe care o ridică versiunea românească a broșurii lui d'Herbigny e dacă ea reflectă o «opțiune» politică a traducătorului, în speță a lui Conachi, sau

[4] Paul Cornea, *Originile romantismului românesc,* București, 1972, p. 238—239.
[5] Vezi Paul Cornea, *Lumières roumaines et libéralisme français : entre C. Conachi et Pierre d'Herbigny,* în „Cahiers roumaines d'études littéraires", 1976, nr. 1, p. 12—18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lacă nu reprezintă mai degrabă «iscusita zăbavă» a unui spirit deprins ıă-şi consume timpul cu exerciţii intelectuale [...]. În ce-l priveşte pe Conachi e însă de netăgăduit că avem a face cu un act deliberat de ıdeziune. Dovadă o constituie abundentele note marginale care însoţesc ersiunea românească (în număr de 185 !), foarte edificatoare prin atitu- linea lor simpatetică. Pe lângă rolul de a limpezi aluziile textului şi de ı preciza detalii ignorate de cititorul român, ele îl au evident şi pe acela le a exprima deplina aprobare a traducătorului faţă de autorul francez. Conachi aderă la filozofia politică a lui d'Herbigny, care preconizează :oncesii din partea celor mari şi puternici, spre a evita explozia nemul- niri populare, şi insistă asupra ineluctabilităţii transformării consti- tuţionale a regimurilor absolutiste, în pofida opoziţiei înverşunate a Sfintei Alianţe. Notele condamnă în termeni severi aristocraţia de naştere (29, 31, 43, 60, 78 etc.), recomandă ridicarea în slujbe a oamenilor de extracţie plebee, dar nu «prin hatâruri şi bani, ca la noi», ci «prin fapte bune şi vrednice» (112, 113, 122), laudă binefacerile guvernelor consti- tuţionale (80, 164, 165), semnalează caracterul brutal al «burzuluirilor de norod», deşi înclină să le recunoască legitimitatea (28), denunţă mili- tarismul (140) etc. Aceeaşi concordanţă de opinii se manifestă şi pe te- renul propriu-zis politic [...]. Similitudinea de poziţie ideologică şi atitu- dine politică între autorul francez şi traducătorul român este aşadar frapantă [...]. Nu e deci surprinzător că, descoperind textul lui d'Her- bigny, Conachi s-a hotărât să-l traducă şi să-l publice neîntârziat, soco- tind — cum avea s-o spună în notiţa explicativă din fruntea ms. *5887* — «...de mare trebuinţă a nu prelungi propovăduirea unui capăt atâta de însămnător ca acesta»".

În recenzia volumului *Scrieri literare inedite* menţionat mai sus [6], am făcut următoarele observaţii, pe care le citãm întocmai, deoarece ele reprezintă, după cîte ştim, singura reacţie critică de până acum, faţă de atribuirea lui Conachi a traducerii adnotate a cronicii politice a lui d'Herbigny : „În legătură cu textul intitulat *Privire politicească a Evropii toată, din anu 1825*, tradus, cum a stabilit Paul Cornea, după o broşură publicată anonim de către Pierre d'Herbigny, se pune mai întâi întrebarea dacă traducerea aparţine într-adevăr lui Conachi, aşa cum se crede, pe baza faptului că textul aflat în ms. *5887* de la BAR, după care a fost editat, este autograful său. Din cele peste 170 de adnotări ale traducătorului rezultă că acesta era un om cu vederi liberal-democrate, un adept al monarhiei constituţionale, un susţinător al drepturilor omu- lui şi ale cetăţeanului, împotriva privilegiilor aristocraţiei, un militant pentru eliberarea popoarelor. Este însă greu de crezut că iluminismul latifundiarului Conachi putea merge până la împărtăşirea acestor idei politice de «cărvunar». Adnotările respective arată totodată că traducă- torul anonim era un om iniţiat în politica internaţională europeană din acel moment, ceea ce de asemenea nu pare să fi fost cazul lui Conachi. Având în vedere şi limba traducerii, inclusiv a adnotărilor respective, în care se întâlnesc o serie de particularităţi care nu sunt ale limbii lui Conachi (acest aspect esenţial al problemei nu a fost luat în consi-

[6] Publicată în „Cronica", XVII, 1982, nr. 5, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

derație când i s-a atribuit traducerea), conchidem că, fără îndoială, traducătorul *Privirii politicești asupra Evropii* nu este marele boier moldovean. În ms. 5887 textul este numai copiat de Conachi. Acest lucru se poate vedea în mod limpede abia acum, când textul respectiv este publicat în întregime și se poate studia cu ușurință sub toate aspectele. Asupra problemei paternității acestei traduceri vom reveni însă într-un studiu special. A doua întrebare este dacă traducătorul român, presupus de editori a fi Conachi, a intenționat să și publice acest text, cum se afirmă de mai multe ori în cuprinsul volumului, pe baza însemnării aflate pe f. 3^{v} a ms. 5887. Noi credem că notița respectivă nu aparține traducătorului român, ci se află în original. «Tipăritorii» care anunță pe cititori că broșura publicată este un capitol din prima parte a unei noi scrieri politice și care se scuză că «nu le este iertat» (= îngăduit, permis) a face cunoscut numele autorului sunt *editorii francezi* ai textului respectiv, poate chiar autorul însuși. Traducătorul român nu avea în față decât broșura *anonimă* apărută în Franța. El nu știa nimic despre autor, după cum nu-l bănuiau atunci nici majoritatea cititorilor francezi. Ca atare, traducătorul nu putea face afirmația că «nu-i este iertat» (= îngăduit) să-l numească pe autor, pentru că nu-l știa. De asemenea, traducătorul nu avea de unde ști că broșura pe care o traducea reprezenta un capitol ce «să țânea de jumătatea întâi a unii nouă politicești cărtularnice priviri ce avea a să ivi cătră luna lui ghenar», a cărei apariție a fost amânată. O asemenea precizare o puteau face numai editorii francezi și autorul broșurii".

Încheind istoricul chestiunii, considerăm necesar să dezvăluim faptul că într-o convorbire particulară cu profesorul Paul Cornea, avută acum câțiva ani, domnia sa ne-a mărturisit că a început să aibă îndoieli în legătură cu paternitatea lui C. Conachi asupra traducerii *Privirii politicești*.

2. Nu am dispus până în prezent de timpul necesar elaborării studiului promis în anul 1982 privitor la paternitatea acestei traduceri, cu toate că pe adevăratul traducător și comentator al *Privirii politicești* îl identificasem încă de atunci și indicasem oarecum, prin cuvântul *cărvunar* strecurat în observațiile citate mai sus, cercul intelectualilor moldoveni căruia îi aparținea. Este vorba de cunoscutul gânditor politic iluminist *Ionică Tăutu* (1795—1830).

Despre gândirea politică, economică și socială avansată a comisului Ionică Tăutu și despre activitatea sa literară s-a scris destul de mult, încă din anul 1838, când M. Kogălniceanu, în numărul din 1 septembrie al „Alăutei românești", îi publică poezia *Epitaf*, însoțită de o succintă notă referitoare la preocupările lui literare. Unele dintre scrierile sale, aflate acum la Arhivele Statului din Iași și în alte arhive și biblioteci din țară, au fost editate și comentate între timp în diverse publicații. În anul 1974, Emil Vârtosu a publicat o binevenită ediție a scrierilor sale social-politice. La sfârșitul articolului consacrat lui Ionică Tăutu în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, elaborat de Dan Mănucă, este înregistrată aproape toată bibliografia privitoare la viața și activitatea acestui „prim român modern".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O prezentare judicioasă a ideilor politice, economice şi sociale ale lui Ionică Tăutu, „figura cea mai reprezentativă a luminismului din deceniul al treilea", a făcut Paul Cornea, în *Originile romantismului românesc*, Bucureşti, 1972, p. 240—243. Este semnificativ faptul că unele dintre aprecierile lui Paul Cornea referitoare la gândirea şi atitudinea politică a lui Ionică Tăutu coincid cu cele făcute de domnia sa gândirii şi atitudinii politice a traducătorului *Privirii politiceşti*, citate mai sus. „Se întrezăreşte încă de pe acum — afirmă Paul Cornea — că cercetarea întregii sale moşteniri va putea confirma aprecierea făcută încă de mult de Alecu Russo, pe care noi o suspectam cândva de exagerare : «Ionică Tăutu e România reînviată, mişcată de toate patimile patriotice şi giucând tot acelaşi rol prin condei şi stăruinţi în politică, care îl giucă Vladimirescu cu puşca plăieşască». Tânărul învăţat moldovean se dovedeşte a fi fost, în adevăr, o minte excepţional înzestrată şi de un larg orizont intelectual. Dacă cineva merită supranumele de «primul român modern», el e mai îndreptăţit să-l poarte decât Dinicu Golescu, mare român, dar nu modern, «mare» tocmai fiindcă *n-a fost* «modern», ci a voit *să fie*, luptându-se din răsputeri cu propria-i umbră. Tăutu, în schimb, născut la 1795, când Dinicu Golescu învăţa carte grecească la Academia din Bucureşti, cu Lambru Fotiade, nu are dificultăţi de adaptare. El se află mereu în pas cu epoca [...]. Tăutu crede în existenţa unor principii «fireşti» ale politicii, neclintite, ca şi regulile matematice. Dar în aplicare trebuie să se ţină seama de situaţia concretă, de acordul între scop şi mijloace [...]. El crede în virtuţile monarhiei constituţionale temperate şi ale unei legislaturi edictate pe baza cunoaşterii temeinice a nevoilor şi moravurilor [...]. Remarcabilă este şi atenţia cu care Tăutu scrutează vechile instituţii ale Moldovei, în ideea că trecutul prepară în mod organic prezentul [...]. Ca teoretician politic, el se afirmă foarte perspicace, deşi prudent, poate ar fi mai exact să zicem prudent, *fiind* perspicace. Tăutu rămâne omul proiectului de constituţie de la 1822, adversar înverşunat al monopolului politic al marii boierimi, dar partizan al unei liberalizări controlate şi reticente, care evită să abordeze chestiunea ţărănească, deşi nu-i ignoră gravitatea".

În studiul introductiv al ediţiei din 1974 al scrierilor lui Ionică Tăutu, Emil Vârtosu îi defineşte astfel locul în istoria gândirii social-politice româneşti : „Minte politică îndrăzneaţă, hrănită din cugetarea lui Platon şi Aristotel, dar mai ales din cugetarea franceză a «secolului luminilor», Tăutul deschide, pentru Moldova, secolul emancipării sale politice, sociale şi spirituale. Scrisul său, ca să folosim cuvântul propriu al lui Alecu Russo, este un «rechizitoriu», necruţător şi organizat, împotriva spiritului retrograd, în toate manifestările şi formele lui : împotriva privilegiilor excesive şi nemeritate, împotriva abuzurilor, nevredniciilor şi nedreptăţilor [...]. Spirit deschis şi pregătit pentru reforme, însufleţit de o pasiune lucidă, altoită pe o stare de înaltă tensiune spirituală, aceasta îl face să scoată la vederea lumii «înalte» moldoveneşti adevăruri aspre pentru această lume ; dar aceasta numai pentru că, în paralel, este convins totdeodată că întrevede ca apropiată, necesarmente apropiată, vindecarea sigură a tuturor relelor denunţate. Tăutul nu este, deci, numai un mic boier însufleţit de idei generoase, înaintate,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

iar ideile sale economice, politice şi sociale nu se mărginesc numai la cercetarea stărilor de fapt şi, subsecvent, la criticarea abuzurilor şi viciilor constatate în organizarea societăţii moldoveneşti, în scopul înlăturării lor. De asemenea, el nu poate fi considerat nici drept un simplu exponent întâmplător al micii boierimi, interesată direct să promoveze la domnie pe unul din membrii săi. El este un gânditor autentic, cu preocupări şi orizonturi care caută să depăşească apartenenţa şi interesele limitate de clasă. Este, în acelaşi timp, un adânc cercetător şi cunoscător al realităţilor politice, sociale şi economice ale Moldovei şi, neîndoios, şi-ar fi pus, cu toată pasiunea şi sinceritatea, forţele sale ca să ridice Moldova. Privit ca o forţă crescută din pământul Moldovei, Tăutul întruchipează, şi în viaţă şi în gândire, spiritul ardent, combativ şi luminat al «novatorilor», al «cărvunarilor», nume dat de contemporani tuturor acelora care, în al treilea deceniu al secolului al XIX-lea, situaţi pe poziţii patriotice înaintate, îşi întemeiază ideile lor pe cercetarea critică a realităţilor economice, sociale şi culturale ale Moldovei şi merg în pas cu ideile înaintate ale timpului lor, luptând plini de pasiune şi devotament pentru răspândirea şi înfăptuirea acestor idei" (p. 73—74).

3. În adnotările traducătorului anonim al *Privirii politiceşti,* care mărturisesc adeziunea sa la ideologia liberală a autorului francez, se recunosc ideile politice, sociale şi economice ale lui Ionică Tăutu, exprimate uneori în formulări similare. Citâm, spre exemplu, doar câteva dintre aceste adnotări, după textul editat în *Scrieri literare inedite :* „Prigonirea ce sufăr noroadile nu vini numai de la stăpânitori, ci de la toată sistima boierească, care sistimă nu vini decât din pricina greşâtelor păreri" (p. 139, nota 14), „Partea boierească strigă cum că lumea să prăpădeşti, dacă oamenii îşi vor câştiga dreptăţâli" (p. 142, nota 21), „Aristocratia este toată sistima acea scutită şi înalţată preste norod. Aristocratia straşnică este la noi, căci până la mazâl este mădular dobânditor de folosuri ce nu are obştea norodului" (p. 145, nota 29), „În două să împart stările oamenilor obşteşti : o parte care dobândeşti folosuri, carile este partea scutită, adică parte aristocraticească, şi o parte cari nu dobândeşti nici unul din folosurile adunării, adică proştii lăcuitori, care hojma dau, dar nu iau" (p. 148, nota 43), „Sistima aristocraticească sînt vrăjmaşii cinstii noroadelor" (p. 150, nota 60), „Partea constitualnică este aceea ce îşi ceri dreptăţâli, adică partea norodului" (p. 150, nota 58), „În rânduiala constitualnică fieşticari parti ari dreptăţi deopotrivă, dar şi îngrădiri nepăşâte" (p. 158, nota 104), „Aceea ce norodul s-au pus în minte este de a câştiga dreptăţâli prin legături de constituţâi, unde stăpânitorii să nu poată face nimică peste legiuiri" (p. 171, nota 164), „Prenţipion al aristocratiii, adică începutul bunăoară a evgheniii, au fost pentru faptele bune a unor strămoşi ai noştri. Apoi dar acum, dacă noi nu vom fi cu asămine fapte, pentru ce să dobândim folosurile evgheniceşti ?" (p. 159, nota 109), „Adică destoinicia şi vrednicia să dea rangurili şi cinstirili în persoană, iar nu după neam" (p. 159, nota 112), „Pentru că s-au numit evghenis [= nobil], nimeni nu trebui să dobândească şi să răpască dreptăţâli vredniciii" (p. 159, nota 114), „Este adevărat că aristocratia trage toate folosurile omeneşti, şi obştea norodului nimică nu ia, măcar

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

oricât de vrednic" (p. 159, nota 115), „Căci dacă s-ar putea înălța și din proști, atuncea stăpânitorii ar avea mai multi agiutoriuri. Nu trebui însă să înțălegim înălțarea proștilor pre hatâruri și bani, ca la noi, ci, cu totul de împotrivă, pre sângură fapta bună și vrednicie" (p. 161, nota 122), „Esti o nedreptate mari pentru noroade de a nu fi volnici să-și facă ceririle lor, și o asupriri și mai mari din partea stăpânitorilor de a-și da ei însuși împuterniciri de a întra în casnicile trebuinți a noroadelor" (p. 153, nota 78), „Adică nu mai pot fi amăgite noroadeli acum cu pospăituri pe dinafară, cer adevărate așăzământuri pe dreptul omului" (p. 171, nota 165), „Sămnile care arată sînt aceste ce să văd, că adică cererea noroadelor fiind întemeiată pe dreptate, trebui să fie în sfârșit biruitoari" (p. 172, nota 166).

Iată și câteva comentarii similare din diferite scrieri ale lui Ionică Tăutu. În pamfletul intitulat *Strigare norodului Moldaviii către boierii pribegiți și către Mitropolitul*, el face marilor boieri următorul rechizitoriu : „Iată stat dezbrăcat de toată buna rânduială, supt cari norodul Moldaviii de atâta vremi au stătut năduşit di către boierii săi [...]. Nației cari pe globul acesta vă sfădiți cu armile în mâini pentru pricini puțin atingătoare de adevăratul folos [...], luați pildă de răbdari de la norodul Moldaviii ! Negreșit, în staturile voastre nu s-au văzut nicăiure atâte dări fără pricină, atâte răli întrebuințări [= abuzuri] în ivală, cumpărări de slujbile patriei, vânzări de cinuri, răli potriviri în rânduieli, prunci giudecători celor bătrâni, prădăciuni de către însuși păzitorii nației, lipsa de istov a pravililor, giudecăți strâmbi, hatâr, părtiniri și mită, piedici a științii și a învățăturii, și câte altile ! Vedeți pre toati aceste în pământul Moldaviii aduse numai de boierii săi și priviți pe lăcuitori puindu-și vârtute ce mai di pre urmă întru a le suferi, numai pentru ca să nu-și închidă glasul dreptății lor, nădăjduind cu încredințare că, negreșit, când Ceriul va agiuta ca acest glas duios să poată răzbati până la înaltul tron din Constandinopol, atunce îndată va veni de acolo îndreptare lucrurilor și răsplătire lucrătorilor de atâte răutăți ! Aceste sînt, boierilor, rălile cu cari de mulți ani ați ticăloșit norodul Moldaviii, aceste v-au făcut pe dumnevoastră de râs în ochii neamurilor învecinate, aceste au fost piedica învățăturii acestui norod și stavila fericirii sali; și aceste fac pe neamurile Evropii a ne număra *între noroadile celi varvare* ! [...]. Lăcuitorii Bucovinii și Basarabiei au fost fericiți de n-au avut între dânșii boieri mari, căci ei singuri și cu cei mai de stare al doile, ținându-și îngrijire la enteresul obștesc, au procitit socotințile celi spre acel folos, către care adăogându-să chibzuirile înaltelor stăpâniri, au alcătuit închipuirile de niște staturi regulate. Din împotrivă, trei sau patru boieri din boierii dumnevoastră ar fi fost de agiuns să împiedici aceli socotinți [...]. Boierilor ai Moldaviii, cari nu căutați decât evghenie, de ați pierdut-o, iată-o ! Dați-vă averile în laturi, pentru ca scriitorii și acii ce vă sprijânesc minte, povățuindu-vă ca de mână, să nu aibă trebuință a vi să curteni, și rămășița va fi aceea ce căutați ! Iată-vă putința ! Întrați în slujbe regulati și videți câți din banii lefilor vă vor rămâne neîntrați în ștrafuri [= amenzi], și câți încă veți rămâne în puțânî vremi nepublicarisiți că v-au scos din slujbă pentru toată viața ! [...] Aceste sînt, boierilor, pasuri cu cari prin răutăți ați răsplătit acestui pământ, pentru că

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

v-au născut, v-au crescut în sânul său, v-au hrănit din sudorile lui, şi din ticăloşiile lui v-au alcătuit stare şi răsfăţul ! Iată epohi în cari, în loc de laudă şi nemuriri neamului, v-aţi tras asupră-vă ocară, hula şi difăimare, care va mergi din gură în gură la vieţile viitoari ! Iată epohi în cari turma acestui pământ au agiuns să-şi povăţuiască pre păstorii săi !" [7].

Vanitatea şi abuzurile „evgheniei", deosebit de dăunătoare intereselor ţării, sunt dezvăluite şi aspru criticate de Ionică Tăutu şi în scrisoarea-pamflet adresată marilor boieri moldoveni refugiaţi la Cernăuţi : „«Să-mi răpun evghenia ?», va zice, poate, capriţiosul, care nu va fi contenit a să bizui în dinastie. «Căci dacă pravilile vor lua o puternică stăpânire asupra tuturor», va zice, poate, el, «voi fi datori să mă judec după dânsile şi eu, carile până acuma le-am călcat ; dacă să va aşăza o orânduială, să va căuta mai mult vrednicia altuia decât părinteştile mele drituri». Şi, în sfârşit, va adăugi, poate, el a zice că «cu statornicia pravililor şi a unor rânduiele nepărtinitoare să taie scoposul de a să învecinici înălţarea şi stăpânirea evgheniei !»" [8].

Pamfletul *Strigare norodului Moldaviii către boierii pribegiţi* conţine şi următoarea apreciere a codului civil al domnitorului Scarlat Calimah : „Apoi, în anii trecuţi s-au aşăzat codicul domnului Calimah, bun, drept, cuprinzător, dar înzăstrat cu două greşăli. Ce dintăi, neînsămnare obiceiurilor vechi, nici în fiinţă, nici în număr, din cari rămâni slobozănie giudecătorilor a li alege după voinţa lor ; şi al doile, pentru că eşti într-o limbă necunoscută de ce mai mari parte a norodului" [9]. O apreciere similară a legiuirii lui Calimah face Ionică Tăutu şi în textul intitulat *Politiceşti luări aminte asupra Moldaviei* : „La 1817, domnul Calimah au mai făcut un codic de pravile, însă numai politiceşti, lăsând pre a creminalului, prin care codic, pe lângă alte lipsuri sau greşale, după ce dă protimisis la obiceiurile locului, ca să să urmeză mai mult după dânsâle decât după pravilile sale, apoi le lasă neînsămnate. După domnul Calimahi, şi însuş în vreme sa giudecătorii au avut în slobodă alegire lor, la orişice pricină, totodată şi pravilile lui, şi a lui Arminopul, şi a împăraţilor, şi obiceiului locului" [10]. Observaţiile sale critice din textele citate concordă cu referinţele la politica domnitorului Calimah şi la pravilele lui aflate în următoarele adnotări ale traducerii *Privirii politiceşti* : „Calimah vodă au fost un om bun, dar bunătatea lui făcut-au vreun bini ţării decât începutul tuturor catahrisurilor [= abuzurilor] şi a oborârii rânduielilor pământului ? Şi bunătatea lui opritu-l-au de a mânca zahereaua şi cheresteaua ţării ?" (p. 152, nota 64), „Obiceiurile sînt mult mai tari decât pravilili, căci pe pravili lesne le prifaci, iar obiceiurili cu greu. Aşadar, pravilili făcute în zilile lui Calimah trebuia întemeiate pe obiceiurile firii prinse din hotărârile vechi a cărţilor de giudecată, iar nu din cabinetul domniţâi Marghioalii" (p. 157—158, notele 93 şi 99).

---

[7] Ionică Tăutul, *Scrieri social-politice*, Bucureşti, 1974, p. 85—87, 90, 91.
[8] *Ibidem*, p. 134.
[9] *Ibidem*, p. 83—84.
[10] *Ibidem*, p. 206.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O altă concordanță semnificativă între scrierile lui Ionică Tăutu și adnotările traducerii *Privirii politicești* aflăm în următoarele comentarii :

— la Tăutu, într-o scrisoare a sa din anul 1826 către marele posfelnic Teodor Balș, privitoare la principiile politicii : „căci, măcar că în temei nu să numără decât trei feliuri de ocârmuiri : *republica, aristocrație* și *monarhie,* însă în ființă sînt atâtea feliuri câte diosăbite stăpâniri sînt asupra globului" (p. 154 ; menționăm în note cotele actuale ale documentelor lui Ionică Tăutu de la Arhivele Statului din Iași, căci cele indicate în ediția lui Emil Vârtosu nu mai corespund [11]), și în ciorna scrisorii din 27 august 1829 către unchiul său Ilie Ilschi din Bucovina : „Politicii împart ocârmuirile în *monarhie, aristocratie, și dimocratie*" (p. 270 [12]) ;

— într-o adnotare a traducerii *Privării politicești :* „[Franța] în curgere de câțiva ani a trecut prin trustreli formeli, adică *republică, aristocrație* și *monarhie*" (p. 157, nota 97 ; sublinierea noastră).

Paralela aceasta, care poate fi făcută între comentariile cu caracter politic și social aflate în adnotările traducătorului anonim al *Privirii politicești* și comentariile similare ale lui Ionică Tăutu din diferite scrieri ale sale, nu se poate face în cazul lui C. Conachi. Pe plan politic și social, gândirea iluministă a acestui mare boier nu putea depăși prea mult limitele pe care i le impunea apartenența lui la „sistima aristocraticească", definită de adnotatorul scrierii lui d'Herbigny drept „vrăjmașii cinstii horoadelor" și supusă de Ionică Tăutu, după cum am văzut, unui aspru rechizitoriu. Făcându-i lui C. Conachi portretul de „cărvunar" prezentat mai sus, Paul Cornea l-a văzut astfel *numai în lumina comentariilor aflate în adnotările traducătorului anonim* al scrierii lui d'Herbigny. În scrierile cunoscute și *sigure* ale lui Conachi nu se găsesc însă comentarii politice identice sau similare celor din adnotările *Privirii politicești,* așa cum am văzut că se află în scrierile lui Ionică Tăutu.

4. Faptul că textul *Privirii politicești* din ms. *5887* este autograful lui C. Conachi nu poate constitui dovada suficientă că traducerea și adnotările acestei îndrăznețe scrieri politice îi aparțin marelui boier. Ms. *5887* trebuia deci supus unei atente cercetări filologice, spre a vedea dacă el reprezintă într-adevăr *originalul* traducerii respective, așa cum pare la prima vedere, sau numai *o copie* făcută de Conachi după textul tradus și adnotat de altcineva.

4.1. Editorii *Privirii politicești* nu au acordat importanța cuvenită faptului că din subsolul mai multor pagini ale ms. *5887* (f. 4^v, 7^r, 8^v, 10^r 11^v, 12^r, 15^v, 17^r, 17^v, 20^v, 24^v, 25^v, 31^r, 36^r și 38^v) lipsește textul a 17 note ale traducătorului. În câteva locuri, spațiul în care ar fi trebuit să fie scrise notele respective este lăsat gol ; în cele mai multe cazuri însă nu este rezervat spațiul necesar scrierii lor, paginile respective având ultimele note scrise îngrămădit, una după alta, nu fiecare de la capătul rândului, cum se obișnuiește.

---

[11] Doc., P. CXXVI/309, p. 2.
[12] Doc., P. CXXVI/345, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Comparând modul acesta suspect în care sunt scrise notele de la subsolul manuscrisului *5887* cu modul în care a scris C. Conachi notele sale la traducerea în versuri a operei lui Al. Pope, *Prenţipiile moralului sau cercarea de voroavă asupra omului,* aflată în manuscrisul autograf *IV-26* de la Biblioteca Centrală Universitară din Iaşi, am constatat că şi aici lipsesc unele note, dar locul lor este lăsat gol în subsolul paginilor respective (f. 21^{r}, 23^{v}, 24^{r}, 24^{v}, 25^{v}, 37^{v}), iar *toate cele 69 de note existente* (numerotate, până la f. 16^{v}, cu cifre arabe, iar în continuare însemnate cu asteriscuri, începând de la 1 pe fiecare pagină) *sunt scrise fiecare de la capătul rândului.*

Am constatat apoi că şi manuscrisele autografe ale lui Ionică Tăutu, aflate la Arhivele Statului din Iaşi, au spaţii rezervate, marginal sau la subsol, pentru notele însemnate în text, dar nescrise, iar notele existente (însemnate cu asteriscuri sau cu cifre arabe, începând de la 1 pe fiecare pagină) *sunt scrise fiecare de la capătul rândului* [13].

Prin urmare, faptul că în subsolul mai multor pagini ale ms. *5887* nu este rezervat spaţiul necesar scrierii unor note însemnate în text, iar multe dintre notele existente sunt scrise îngrămădit, una după alta, nu fiecare de la capătul rândului, lasă loc presupunerii că în acest manuscris *Conachi nu a transcris,* după ciorne, *o lucrare a sa,* aşa cum a făcut în manuscrisul *IV-26* de la BCU Iaşi, care conţine opera menţionată a lui Al. Pope, tradusă şi adnotată de el. Pe de altă parte, am constatat că multe dintre notele lui Conachi din ms. *IV-26* au diverse corecturi sau întregiri de fraze (vezi f. 8^{r}, 10^{v}, 12^{r}, 15^{r}, 29^{v}, 30^{r}, 31^{r}, 33^{v}, 34^{r}), în timp ce nici una dintre cele 169 de note aflate în ms. *5887* nu are vreo corectură sau întregire similară. Poate fi deci şi acesta un indiciu că în ms. *5887* Conachi a copiat un text redactat de altcineva.

Remarcăm şi faptul semnificativ că explicaţia cuvântului *principiu* dată de Conachi în următoarea notă din ms. *IV-26* : „*Prenţâpion* este acel lucru den care să începe sau să încheagă tot lucru, precum lemnele, dobitoacele, apa, metaluri i proci" (f. 26^{v}) diferă ca formulare de explicaţia dată aceluiaşi cuvânt într-o notă din ms. *5887* : „*Prenţipii* sînt la toate lucrurile adevăratili începuturi din cari să porneşti oricari pricină" (p. 138, nota 4), cf. şi : „*prenţipiile* fiind începuturili şi temeiurili cele adevărate a lucrurilor..." (p. 141, nota 20), „puterea lucrurilor esti *prenţâpion,* adică temeiul adevărului şi a dreptăţâi" (p. 147, nota 41).

4.2. O altă dovadă că textul aflat în ms. 5887 este o copie, nu o traducere elaborată de C. Conachi, ne oferă comparaţia acestui text cu cel aflat în ms. *423.* În mai multe locuri din manuscrisul său Conachi a tăiat anumite cuvinte, scriind deasupra lor altele. În mod surprinzător, cuvintele tăiate de Conachi se găsesc în frazele corespunzătoare din ms. *423.* Aceste fraze nu puteau fi însă reproduse după manuscrisul lui Conachi, căci tăietura cuvintelor respective este aici groasă, bine înnegrită, recunoaşterea lor fiind astfel posibilă numai prin intermediul tex-

[13] Vezi, de exemplu, textele intitulate *Politiceşti luări aminte asupra Moldaviei* (Doc., P. CXXVI/218), *Zidire politicii întemeiată pe firea omului* (Doc., P. CXXVI/274) şi *Cercare împrotiva deiştilor* (Doc., P. CXXVI/286). Cf. şi ediţia citată a scrierilor social-politice ale lui Ionică Tăutu, p. 179—196, 203—224 şi 229—250.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tului corespunzător din ms. *423*. De exemplu, ms. 423, f. 170r : „vrăjmaşi împărtăşirilor *lumeşti* a neamului omenesc“ / ms. *5887*, f. 5r : „vrăjmaşi împărtăşirilor *omeneşti* [tăiat *lumeşti*] din lume“ ; ms. *423*, f. 170v : „*şi* noi nu *începem* decât *numai* de la începutul *căderii* vechilor stăpâniri“ / ms. *5887*, f. 6r : „[tăiat *şi înce*] noi nu vorovim [tăiat *începem*] decât [tăiat *numai*] de la pornirea spre *stricăciuni* [tăiat *cădere*] a vechilor stăpâniri“ ; ms. *423*, f. 177v : „această războire a dreptăţii cu strâmbătate, a dreptului obştesc cu *covârşirea* particularnică“ / ms. *5887*, f. 14v : „această luptă a dreptăţii cu strâmbătate, a dreptului obştesc cu *scutire* [tăiat *covârşire*] particularnică“ ; ms. *423*, f. 180v : „încât singura faţa numai de o stăpâniri cu dragoste cătră norod faci să răsuni *dragoste lor*, încât mulţămirile...“ / ms. *5887*, f. 17v : „încât sângura păreri numai de o stăpâniri mai cu dragoste cătră norod face să răsuni *de bucurii* [tăiat *dragoste lor*], şi mulţămirili...“ ; ms. *423*, f. 185v : „Dar chiar de *începuse* duhul republicănesc a se asemăna atunce...“ / ms. *5887*, f. 24r : „Dar chiar de *vom socoti* că [tăiat *şi începuse*] duhul republicănesc începusă a să răvărsa atuncea...“ ; ms. *423*, f. 186v : „aristocratia neamurilor esti fără de îndoială ace mai stingătoare faptelor bune, deşchiderii duhului şi a *măririi* noroadelor“ / ms. *5887*, f. 25v : „... deschiderii duhului şi a *sporirii* [tăiat *măririi*] noroadelor“.

În frazele comparate mai sus se observă preocuparea lui Conachi de a îmbunătăţi sub aspect stilistic textul pe care îl copia. Probabil şi alte diferenţe lingvistice între copiile *Privirii politiceşti* aflate în ms. *423* şi *5887* se datoresc intervenţiei lui Conachi în textul scris de mâna lui, dar acestea nu mai interesează discuţia de faţă. Manuscrisul *5887* nu poate fi însă o copie a lui Conachi după ms. *423*, căci din acest manuscris lipsesc adnotările cu caracter politic şi social aflate în textul scris de el, iar unele dintre puţinele note aflate în ms. *423* au altă redacţie decât cea a notelor corespunzătoare din ms. *5887*. Anumite cuvinte şi sintagme comune arată însă că atât redacţia lor din ms. *423* cât şi cea corespunzătoare din ms. *5887* au la bază acelaşi text. De exemplu, ms. *423*, f. 169r, nota 2 : „*Prinţip* esti *începutul din cari curge* fiinţa unui lucru“ / ms. *5887*, f. 4r, nota 4 : „*Prenţipii* sînt la toate lucrurile adevăratile *începuturi din cari să porneşti* oricari pricină“ ; ms. *423*, f. 169v, nota 1 : „*Politisirea* nu esti numai împodobirea obiceiurilor, ce orişice aduce deşchiderea şi *iscusinţa minţii către adevăr* şi dreptate“ / ms. *5887*, f. 4r, nota 2: „*Politefsâre* esti *iscusânţa* la care au agiuns omul nu numai întru învăţături, ci *întru cunoştinţa adevărului* în oricare lucru“.

Prin urmare, este posibil ca atât Conachi cât şi persoana necunoscută care a scris textul aflat în ms. *423* să fi copiat textele respective, independent, după alte copii ale acestei traduceri, astăzi necunoscute, operând fiecare modificări mai mari sau mai mici în textele pe care le copiau. Conachi a copiat însă un text care reproducea cu mai mare fidelitate originalul (sau poate a avut la dispoziţie chiar textul original ?!), „îndrăznind“ să menţină în copia sa şi preţioasele adnotări cu conţinut politic aproape iacobin ale traducătorului.

5. Paternitatea lui Ionică Tăutu asupra traducerii *Privirii politiceşti* se dezvăluie şi prin comparaţia limbii acestui text anonim cu limba

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

scrierilor cunoscute ale Comisului. Lectura paralelă a textelor respective arată că limba lor este în fond aceeaşi, cu toate că atât Conachi cât şi alţi copişti ai traducerii au putut modifica în oarecare măsură limba originalului.

Deşi abundă în cuvinte vechi şi regionale moldoveneşti, în termeni de provenienţă neogreacă şi turcă, alături de neaşteptate neologisme de provenienţă franceză şi neobişnuite calcuri, atât lexicale cât şi sintactice, limba scrierilor lui Ionică Tăutu are o sintaxă modernă, vădit influenţată de sintaxa limbii franceze. Stilul său este suplu, vioi, energic. În dezbaterea problemelor filozofice, politice şi sociale de care se ocupă, mai ales în pamfletele sale, el foloseşte cu măiestrie, în manieră modernă, procedeele retorice adecvate.

5.1. Dintre particularităţile lingvistice şi stilistice comune scrierilor lui Ionică Tăutu şi traducerii anonime a *Privirii politiceşti*, semnificativă ni se pare în primul rând folosirea unor cuvinte cu sensuri sau cu nuanţe semantice mai puţin obişnuite ori cu aspect fonetic sau morfologic aparte. Le cităm în ordinea importanţei lor ca dovezi ale faptului că traducerea *Privirii politiceşti* a fost făcută de Ionică Tăutu. De exemplu :

— verbul *a înjuga* „a combina". La Tăutu [14] : „Dar câte luări aminte trebuiesc *îngiugate* pentru a ţinti alegire şi a să hotărî pentru deplinătatea acestui scopos !" (p. 288), „toate aceste, *îngiugate* între dânsâle, fac, ca să zic aşa, soarta lui întru aceasta..." (p. 288), „după milioane de *îngiugări* (combinaisons, σύνζευξις) a lucrurilor firii, aceste isprăvi să fac pravile la rândul lor" (p. 184), „din feliuri de *îngiugări* a elementurilor ce noi am luat sama că sînt înlăuntrul omului, să nasc într-însul feliuri de plecări, santimenturi şi patimi" (p. 190), „din *îngiugarea* iubirii de sine cu sâmţirile (vestitori ai binelui şi răului fizicesc) să naşte aceea ce de opşte să cheamă iubirea şi ura" (p. 191), „să vii îndată aice, mulţămindu-te cu aceea ce *îngiugare* a atâte pricini şi întâmplări te iartă a şti" (p. 290). În *Priv. pol.* [15], adj. *înjugat* : „noroadili acum ştiu că oblăduitorii cu oblăduiţâi au *îngiugate* dreptăţi unii către alţâi" (p. 146) ;

— substantivul *capital* „capitală", încadrat astfel în categoria neutrelor după aspectul său fonetic din limba franceză (⟨*capitale*, s.f.). La Tăutu : „oraşul de *capital* face mai tot dricul grijilor ocârmuirii" (p. 179), „moşinaşii [...] ş-au vândut cu anul moşiile [...] şi au alergat la *capitalul* ţării" (p. 216, nota 352), „în Constantinopol [...], într-acest *capital* a Împărăţiei Otomane" (p. 272). În *Priv. pol.* : „strălucirea stăpânitorilor Evropii esti oarecum nebăgată în samă şi ştearsă în *capitalul* sultanilor" (p. 171). Aceeaşi încadrare în categoria substantivelor neutre româneşti o are în limba lui Ionică Tăutu şi fr. *metropole*, s.f. : „noi, colonie romană, dar nesprijinită mai mult de *mitropol*, pribegită în Misia din pricina pohoaielor de noroade ce vărsa Nordul" (p. 285), „luând sama că

---

[14] Trimitem la textele publicate de Emil Vârtosu în ediţia citată. În cazurile în care a trebuit să ne referim la accentul sau la forma unui cuvânt din original, corectăm tacit lecţiunea din ediţie, menţionând însă în notă şi cota textului respectiv de la Arhivele Statului din Iaşi.

[15] Trimitem la textul editat în volumul citat. Când lecţiunea unor cuvinte sau forme din textul editat este greşită, o corectăm tacit după manuscris.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

metropolul nostru, mai de pe atunce clătit din temeliile lui, nu era mai mult în stare a ocroti provinţiile lăturaşă" (p. 286) ;

— substantivul *epohi* „epocă" (‹ngr. ἐποχή). La Tăutu : „Iată *epohi* în cari [...] v-aţi tras asupră-vă ocară [...]. Iată *epohi* în cari turma acestui pământ au agiuns să-şi povăţuiască pre păstorii săi !" (p. 92), „au făcut din zioa aceasta o *epohi* a naşterii de a doua" (p. 96), „de la o *epohi* până la alta" (p. 251) [16]. În *Priv. pol.* : „şi nici nu cunoaşte *epohi* întru cari să nu fi fost" (p. 140), „de la *epohi* când împăratul Teodor au sfărmat aristocratia evgheniii" (p. 160) ;

— substantivul *himeră* (‹ngr. χίμαιρα). La Tăutu : „noi am întrat în nişte idei nouă, pre care de bună samă mulţi le vor lua de *himere*, de paradoxuri" (p. 238) [17], „ţălul a tot omul este fericirea. Fericirea este o nălucă, *himeră*" (p. 291) [18]. În *Priv. pol.* : „acea *himeră* a vechii politici, cumpăneala oarecum a puterilor den Evropa, s-au şters den fiinţă acum" (p. 169) ;

— substantivul *prubă* „probă". La Tăutu : „au putut da *prubă* de asămine teatru" (p. 218), „prin pildă de la dânsul ieu *pruba* de rânduială". (p. 223 ; cf. şi p. 119, 120, 284, 336). În *Priv. pol.* : „pe *pruba* iertaţâlor din Roma, ce voia a stăpâni ca şi împăraţâi" (p. 150), „să alcătuiască o stăpâniri pe *pruba* stăpânirii orientaliceşti" (p. 156 ; cf. şi p. 172) ;

— titlul cunoscutei cărţi a lui Volney, *Les Ruines*, a fost tradus de Ionică Tăutu prin s.f.pl. *Sfărmările* [19]. Cu acelaşi sens este folosit substantivul *sfărmare* şi în traducerea *Privirii politiceşti* : „Grechia, rădicându-să din *sfărmările* Turchiii şi dintru ale sali..." (p. 172), „*Sfărmarea* Turchiii ari să vie din rădicarea grecilor" (p. 172, nota 177) ;

— substantivul *jarişte* „loc pustiit de un incendiu", în forma de pl. *jărişti*. La Tăutu : „vecurile au presărat globul cu *jărişti* de împărăţii" (p. 180), „înapoia lui nu lasă decât cenuşă, *jărişti* şi nişte rane..." (p. 270), „deopotrivă au ticăloşit pământul, deopotrivă au presărat pe faţa lui *jărişti* şi mormânturi" (p. 270). În *Priv. pol.* : „şi câteva scânteie zărite pe *jăriştili* Atinii şi a Romii" (p. 140) ;

— forma neprefixată a verbului *a înjosi*. La Tăutu : „cu o zădarnică nădejde că nu să vor *giosi* niciodată" (p. 134), „când [...] *giosăsc* omenirea supt giugul teocraţiei" (p. 257). În *Priv. pol.* : „o parte cu asupră de măsură mai înălţată [...], ceelaltă cu mult mai *giosâtă*" (p. 148), [Franţa] ţânută în *giosâri* de către nişti oameni cu totul de rând" (p. 150), „Politica Engliterii [...] esti de a lăsa pre celelalti noroadi în stari *giosâtă*" (p. 152), „s-ar fi putut să între iarăşi în duhul oarbii supunire şi *giosâre*" (p. 156) ;

— substantivele *împerecheat* „asociat, partizan" şi *împerechere* „asociaţie, partid". La Tăutu : „în treptele oamenilor nu sînt decât nişte legături întâmplătoare, precum : un interesat are tovarăşi ; un politic, *împărecheţi* ; un boier, măgulitori ; un prinţip, curtizani [...] şi istorii ne

[16] Doc., P. CXXVI/213, p. 2.
[17] Doc., P. CXXVI/286. f. 6v.
[18] Doc., P. CXXVI/303, f. 1r.
[19] Vezi Dan Mănucă, *Ionică Tăutu — traducătorul „Ruinelor" lui Volney*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", XXII, 1972, articol reprodus de autor în volumul *Argumente de istorie literară*, Iaşi, 1978, p. 37—51.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

spune că Tetegus era *împărechet* lui Catilina, Mesena era curtezan a lui Octavie..." (p. 148), „când intrigile au sămănat între familiile boierești o vrăjmășie neîmpăcată, domnii au agiutat dijghinare *împărăcherilor* prin niște privileghii date la unii și alții în parte" (p. 217), „după toate dezbaturile ce ne vor clătina, tot să va afla până la urmă o *împărechere*, ori mai număroasă, ori mai isteață decât celelalte, care să poată arăta..." (p. 282 ; cf. și p. 218). În *Priv. pol.*: „o rădicari a norodului, precum a Franțâi și a Ispaniii, nu esti *împărecheri* înrăuțățâtă..." (p. 142), „Acest plan mari de o *împărechere* într-armată a stăpânitorilor celor puternici..." (p. 145), „Ispania rămâni îndatorită cătră acei din nou *împărecheți* din Franța pentru toate năcazurile câte au tras" (p. 166), „în vremi ce Filip al 2-le ș-au pornit oștili sali cătră Paris spre agiutoriul *împărecheților* «La Ligue»" (p. 166 ; pe aceeași pagină, în nota 145 : „O *împărechere* au stătut în Franța cu Henri al 4-le, ce s-au numit *ligă*") ;

— substantivul *taraf* „partid". La Tăutu : „pentru că ace familie a casei [...] era prinsă de dumneata și de *taraful* dumitale" (p. 113), „sînt unul din bunii lăcuitori, mai vârtos de când am ieșit din *taraful* dumnevoastră" (p. 115), „afară din *tarafuri* totdeauna au rămas multe persoane" (p. 218, nota 357), „hotărârile nu să dau după mulțime glasurilor, ci de cătră *taraful* prezidentului" (p. 221). În *Priv. pol.* : „ce folosesc sau ce ating pe Rosâia gâlcevili casnici a Franțâi, și *tăraful* acel fără de minti și fără de giudecată pe cari ea apără și sprijânești ?" (p. 155 ; pe aceeași pagină, în nota 88 : „Acel *tăraf* este partea aristocraticească") ;

— substantivele *început* și *temei*, cu sensul de „principiu, bază". La Tăutu : „El [Dumnezeu] este *începutul* dreptății, o iubește și între toate zidirile sale au tipărit urmile ei" (p. 105), „Iată greșitul *temei* asupra căruia vă statorniciți toate socotințile" (p. 112), „măcar că în *temei* nu să numără decât trei feliuri de ocârmuiri [...], în ființă sînt atâtea feliuri câte..." (p. 154), „deci cercetarea acestor *temeiuri* este materia științii politicești" (p. 155), „[politica] n-au fost mai norocită decât altile, întru a fi așăzată dintru-ntăi pi *temeiurile* unii sănătoasă teorii" (p. 180), „unde catahrisul [= abuzul] are *începuturi* legiuite" (p. 218). În *Priv. pol.* : „prențipii sînt, la toate lucrurile, adevăratele *începuturi* din cari să pornești oricari pricină" (p. 138, nota 4), „prențipiile fiind *începuturile* și *temeiurile* cele adevărate a lucrurilor" (p. 141, nota 20), „noroadili cer acum alta [aristocrație], carile să fii mai cu dreptate și mai proaspătă, pentru ca să fie mai lămurită și pentru ca să i să vadă și să i să priceapă *temeiurili*" (p. 159 ; pe aceeași pagină, în nota 109, referitoare la acest text : „prențipion al aristocratiii, adică *începutul* bunăoară a evgheniii, au fost pentru faptele bune a unor strămoși ai noștri") ;

— adjectivul *tăcut* „tainic, secret". La Tăutu : „am pus în gând încă să prescriu și să aduc în regulă niște cugetări ce din vreme în vremt am însămnate pe câteva hârtii *tăcute* și amestecate" (p. 225), „aceasta au fost plecare, alegire și hotărâre me. Și orișicât de *tăcută* de ar fi fost lucrare ei, eu cred că [...]orișicine ar fi lăudat-o" (p. 310). *Dicționarul limbii române* al Academiei înregistrează acest sens al adj. *tăcut* cu mențiunea „rar" ;

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

— adjectivul *neted* „clar, limpede ; deschis, direct". La Tăutu : „din lumea ceă treptoasă a soţietăţii ai făcut un pas vârtos în lumea ce *netedă* a firii, care sângură povăţuieşte inima omului filozof" (p. 148), „o *netedă* întâlnire a prinţipurilor celor fireşti a politicii cu nişte obiceiuri întâmplătoare n-ar fi pentru publicişti o provlimă..." (p. 157), „pute-va oare cineva, într-atâtea smintele a analoghiei, să găsească un punct *neted* de întâlnire a lucrului de cuviinţă cu a celui putincios ?" (p. 161), „pre cât măsura bunilor deprinderi va fi mai multă, pre atâta pitrecirea va fi mai *netedă*, mai liniştită, mai bună, mai fericită" (p. 194). În *Priv. pol.* : „esti a deşchidi cineva un câmp *neted* de tot feliul de cugetări, numai făcând asămăluiri în curgirea de treizăci ani a Franţâi de acum cu aceea ce au fost" (p. 151) ;

— verbul *a dezveli* „a dezvălui ; a desfăşura". La Tăutu : „pentru că în loc de înştiinţări să întrebuinţăm *dizvălire* socotinţilor" (p. 150), „pentru a face o *dizvălire* a isprăvilor ce neînvoire socotinţilor noastre găteşte urmaşilor..." (p. 151), „am dat pildă de îndrăzneală şi *am dizvălit* câteva socotinţi asupra lucrurilor noastre" (p. 226), „Scumpul meu unchiule, *s-o dizvălesc* curat. Nici un moldovean nu este mai destoinic..." (p. 261), „sînt ei oare descurcaţi de patimi şi de prolipsuri, pentru ca să-i facă nişte *dizvăliri* adivărate şi întocma precum..." (p. 264). În *Priv. pol.* : „stăpânitorii [...] *dizvălesc* şi ţân mai multi puteri împotriva unii fiinţă metafiziceşti decât au avut împotriva puterilor biruitoari" (p. 145), „Rosia să află în prilejurile celi mai puternici măririi sali, căci nu numai că *dizvălirea* nenumăratelor sali înarmati puteri nu pricinuieşti umbriri..." (p. 155), „stăpânitorii să tem de înaintarea noroadelor, în pizma duhului de slobozănii ce trebuieşti neapărat spre *dizvălirea* şi deşchiderea sâmţărilor omeneşti" (p. 161), „şi tocma într-acest prilej politica stăpânitorilor den Evropa *s-au dizvălit* cu totul" (p. 167) ;

— substantivul *ispravă* „efect". La Tăutu : „însă aceasta au fost politica gingăşiei noastre, şi măcar că-i videm *isprava*, ne întrecim a o urma" (p. 150), „pentru a face o dizvălire a *isprăvilor* ce neînvoire socotinţilor noastre găteşte urmaşilor..." (p. 151), „noi am luat sama că creştire sadului este o *ispravă (effet*, αποτέλεσμα) a pravililor ce noi am lămurit mai sus [...]. Apa trage a căde de sus în gios, deci această tragire a apii este o *ispravă* a greutaţiei" (p. 184), „am tăcut, ca să împlinesc, dar *isprava* au fost din împrotivă" (p. 310). În *Priv. pol.* : „*Isprăvili* însă izbânditoari dezghioacă şi dizbracă pe fapta bună..." (p. 144), „sâlnica puteri nu aduci dovadă de dreptate, dar nu mai puţân întemeiază *isprava*, şi *isprava* esti toată loghica a sâlnicii puteri" (p. 148) ;

— substantivul *prilej* „circumstanţă, împrejurare". La Tăutu : „un domn patriot, supt *prilejul* milostivirii unui împărat blând, vre să ne facă o hrană..." (p. 150), „din pricina multului catahrisis ce au iertat *prilejurile*, toate aceste dregătorii au luat mari prifaceri" (p. 214), „în *prilejul* acestor cinci putinţi sufleteşti zărim a doua osăbire între om şi între dobitoc" (p. 232), „şi să va mulţămi de la mine cu o îndatorire de a-i răsplăti cu slujba me, când vrodată *prilejurile* mă vor agiuta" (p. 254). În *Priv. pol.* : „noroadili [...] ceva tocmeli priincioasă ce ş-au putut căpăta au fost pururea în *prilejurili* sâlnici şi poncişate pentru stăpânitori" (p. 144), „acest fel *prilejul* de nenorociri şi de primejdie au alcătuit pe Sfânta

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aleanță" (p. 144), „Rosia să află în *prilejurili* celi mai prielnici măririi sali" (p. 155), „și tocma într-acest *prilej* politica stăpânitorilor den Evropa s-au dizvălit cu totul" (p. 167) ;

— substantivul *icoană* „imagine". La Tăutu : „un stăpânitori de norod este pre pământ *icoana* stăpânului ceresc" (p. 105). În *Priv. pol.* : „pentru că despotismosul și legili [= religiile] au șters până și *icoana* de om" (p. 140), „purtarea sa cătră Grechia esti o adevărată *icoană* a haractirului ce poartă" (p. 163).

5.2. O altă particularitate a limbii scrierilor lui Ionică Tăutu este frecvența locuțiunilor adverbiale *acest fel* „astfel", *cu toate acestea, cu totul, dintru-ntăi* „dintîi, de la început", *în sfârșit*. Aceste locuțiuni apar frecvent, uneori în construcții similare, și în traducerea *Privirii politicești*. De exemplu :

— *acest fel*. La Tăutu : „*acest fel* dar, vreme este giudeață, și pricina cu atâta mai gingașă..." (p. 145), „*acest fel* sînt âducirili pre dinafară, și această ramură face..." (p. 179), „și *acest fel* este o pravilă a firii ca soarele să lumineză fața globului" (p. 185), „*acest fel*, pravilile firii sînt pretutindine aceleași și neprifăcute" (p. 188), „și *acest fel* poate lua oricine sama..." (p. 191), „*acest fel* sînt pravilile Moldovii, ori *acest fel* să leagănă Moldova între pravile" (p. 206) ; cf. și p. 141, 210, 218, 250, 251, 257, 261, 262, 266, 268, 290. În *Priv. pol.* : „*acest fel* este filosoficeasca istorie a noroadelor vechi" (p. 140), „Evropa, *acest fel* acoperită de o nenumărată sumă de noroade luminate..." (p. 141), „*acest fel* să naști o împărățâie mari dentr-o sângură cugetari înaltă" (p. 160), „*acest fel* esti starea Evropii la începutul anului 825" (p. 173) ; cf. și p. 143, 144, 146, 154, 166, 171 ;

— *cu toate acestea*. La Tăutu : „Și, *cu toate acestea*, și-acum poftoresc a cere..." (p. 153), „*Cu toate aceste*, eu nu poci..." (p. 157), „*Cu toate aceste*, supt acest cuvânt să înțălegi..." (p. 179), „și, *cu toate aceste*, toate trupurile au..." (p. 186), „*Cu toate aceste*, ne rămâne a ne sluji..." (p. 198), „Și, *cu toate aceste*, voința opștească..." (p. 259); cf. și p. 118, 119, 120, 124, 126, 127, 129, 181, 183, 195, 222, 226, 234, 242, 244, 251, 264, 266, 286, 291, 292. În *Priv. pol.* : „Am văzut, *cu toate aceste*, în zilili noastre..." (p. 144), „*Cu toate aceste*, oricâtă încredințări ar putea găsi..." (p. 150), „și, *cu toate aceste*, în curând defăimarea..." (p. 150), „*Cu toate aceste*, și pilduirea aceasta..." (p. 152), „*Cu toate aceste*, până a nu să ivi sfârșitul..." (p. 157), „*Cu toate aceste*, stăpânitoriul acest vrednic..." (p. 165) ;

— *cu totul*. La Tăutu : „au iertat și au șters *cu totul* din obicinuiții bani..." (p. 121), „această sânguratică pricină [...] lipsăște *cu totul*" (p. 197), „ori o întărește [...], ori o strică *cu totul*" (p. 210), „lumea minții este *cu totul* osăbită de întrarea în..." (p. 239) ; cf. și p. 123, 184, 204, 220, 226, 272, 279. În *Priv. pol.* : „o știință foarte adâncă [...], *cu totul* mai presus de..." (p. 143), „dispărtați *cu totul* de ale lor dintăi gânduri..." (p. 144), „politica stăpânitorilor den Evropa s-au dizvălit *cu totul*" (p. 168) ; cf. și p. 154, 156, 158, 161, 162, 164, 165, 171, 172 ;

— *dintru-ntăi* (și cu funcție adjectivală). La Tăutu : „întru a fi așăzată *dintru-ntăi* pe temeiurile teoriei ei" (p. 155), „acele întâmplări care, *dintru-ntăi*, ne-au făcut norod mic" (p. 160), „întru a fi așăzată *dintru-ntăi*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pi temeiurile unii sănătoasă teorii" (p. 180), „aceste colonii n-au fost așăzate *dintru-ntăi* decât ca..." (p. 198) ; cf. și p. 182, 204. În *Priv. pol. :* „faptili bune într-armate a celor *dentru-ntăi* romani..." (p. 140), „ale lor *dentru-ntăi* gânduri și cugetări au stătut..." (p. 144), „această călcare de legiuiri este năravi în stăpânire, iar nu dreptate, și prențâpion pomăzuit *dintru-ntăi*" (p. 162, nota 128) ;

— *în sfârșit.* La Tăutu : „să cuprindă [...] și, *în sfârșit,* cuvântul opștiei" (p. 101), „și, *în sfârșit,* va adăugi poate el a zice că..." (p. 134), „și, *în sfârșit,* cu aceasta noi sânguri vom strica un..." (p. 135), „am vide, *în sfârșit,* tot ce au slujit a ne micșura" (p. 159), „și, *în sfârșit,* să să silească să câșlige..." (p. 162) ; cf. și p. 144, 160, 182, 205, 214, 217, 221, 259, 264, 268, 292. În *Priv. pol. :* „și, *în sfârșit,* cari Roma, ea țâni asupra tuturor..." (p. 155), „*în sfârșit,* stăpânitorii nu au a să îndeletnici cu..." (p. 156), „dar, *în sfârșit,* ce s-au putut isprăvi cu..." (p. 166), „și, *în sfârșit,* precum vechea Romă, asămine și aceasta..." (p. 169) ; cf. și p. 161, 170, 172.

5.3. Semnificativ este și faptul că atât în scrierile lui Ionică Tăutu cât și în traducerea *Privirii politicești* apare des, alături de forma simplă, și forma compusă a mai mult ca perfectului, alcătuită din perfectul compus al verbului *a fi* + participiul verbului de conjugat. De exemplu, la Tăutu : *au fost contenit* (p. 102), *au fost adus* (p. 146), *au fost găsât* (p. 161), *au fost însuflat* (p. 197), *au fost pus* (p. 225). În *Priv. pol. : au fost pierdut* (p. 140), *au fost păzit* (p. 158), *au fost amăgit* (p. 164), *au fost chemat* (p. 168), *au fost alcătuit* (p. 168).

5.4. In sfârșit, semnalăm două propoziții și o sintagmă care sunt construite identic în textele pe care le comparăm. La Tăutu : „*Nu este de tăcut* însă că, de pricinile sudițăști sâlit adesăori a ști..." (p. 223), „*Nu este de tăgăduit,* sînt pricini care [...] s-au curmat în sfârșit" (p. 221, nota 382), „fiiștecine va alerga a-și căuta *trebuințile cele casnice,* plugărie și negustorie..." (p. 140). În *Priv. pol. :* „*Nu esti de tăcut,* măcar fie oricât de amar acest adivăr, că frica..." (p. 144), „*Nu esti de tăgăduit* adevărul, ci de mărturisit..." (p. 158), „și o asupriri și mai mari din partea stăpânitorilor de a-și da ei însuși împuterniciri de a întra în *casnicili trebuinți* a noroadelor" (p. 153, nota 78), „de a să împuternici pre sânești ca să între în *casnicili trebuinți* a tuturor noroadelor" (p. 153, nota 77).

5.5. Firește, lista particularităților lingvistice comune scrierilor lui Ionică Tăutu și traducerii anonime a *Privirii politicești* ar putea fi continuată. Considerăm însă că exemplele citate au demonstrat faptul că limba acestor scrieri este identică. Chiar dacă unele dintre cuvintele, sintagmele și construcțiile citate se întâlnesc și la alți scriitori români din acea perioadă, dovada hotărâtoare a identității limbii textelor comparate o constituie prezența *tuturor* celor menționate mai sus atât în scrierile cunoscute ale lui Ionică Tăutu cât și în traducerea anonimă pe care i-o atribuim. Căci este imposibil ca doi sau mai mulți scriitori să aibă aceleași particularități lingvistice și stilistice, să folosească aceeași

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

serie de cuvinte sau sintagme, cu aceleași sensuri ori nuanțe semantice, în construcții identice sau similare.

6. Când au fost aduse manuscrisele lui Ionică Tăutu în Moldova și în ce împrejurări a putut cunoaște C. Conachi textul *Privirii politicești* ? Multă vreme s-a crezut că manuscrisele lui Tăutu ar fi fost aduse în țară abia în iunie 1838, o dată cu hârtiile rămase de la prințul Nicolae Sturza, așa cum afirmă și Emil Vârtosu, în cuvântul înainte la ediția citată a scrierilor lui Ionică Tăutu (p. 4). Un document descoperit acum două decenii în Arhivele Statului din Iași [20] a dezvăluit însă adevărul. Este vorba de jaloba căminarului Gheorghe Alcaz, din 9 iunie 1830, prin care acesta cere să i se achite din averea comisului Ionică Tăutu, mort la Țarigrad, banii pe care i-i împrumutase. În această jalobă, Gh. Alcaz afirmă : „Pe lângă care asemenea să binevoiți a hotărî ca niște hârtii a răposatului ce sînt trimisă din Țarigrad supt pecetea luminării sale beizadea Neculai Sturza și să află aicea la dumnealui aga Neculai Bosie, spre a le teslimarisi clironomilor sau epitropilor mortului, fiindcă din acestea s-ar putea lămuri averea datornicului săvârșit, să nu să dei lor mai înainte de a se cerceta prin Divan, în ființa creditorilor, ca nu cumva acești cliromani sau epitropi, spre păgubire celor ce au a lua, uneltind viclene chipuri, să poată tăinui din averea rămasă a mortului". Comentând afirmațiile citate, editorii documentului fac următoarele precizări : „Documentul ne dă prețioasa știre cum au ajuns hârtiile comisului Ionică Tăutu, mort la Constantinopole în 1830, la Iași [...]. După moartea comisului Ionică Tăutu, beizadea Neculai Sturza, fiul domnitorului Ioan Sandu Sturza, care fusese trimis la Poartă capuchehaie, însoțit de Ionică Tăutu, grămăticul domnului, ca să-i slujească în aceeași calitate, îi strânge hârtiile într-un pachet, sigilate «cu pecetea lui», le trimite la Iași, unde, la cererea creditorilor, sunt predate Divanului judecătoresc. Aici au rămas de-a lungul anilor, printre hârtiile răvășite depuse de unii și de alții în diferite procese. La desființarea Divanului judecătoresc au fost preluate toate aceste documente de Tribunalul Iași, de unde, prin 1929, au fost aduse la Arhivele Statului din Iași, unde le-au văzut diferiți cercetători".

Așadar, C. Conachi a putut cunoaște manuscrisele lui Ionică Tăutu încă din anul 1830. După cum se știe, în anul 1829 el era membru al Divanului judecătoresc al Moldovei, iar în anii 1831—1833 a îndeplinit interimar funcția de mare logofăt al dreptății (ministru de justiție). Este deci posibil ca, în calitatea sa oficială, C. Conachi să fi fost informat imediat de sosirea de la Constantinopol a pachetului cu hârtiile rămase de la Ionică Tăutu și despre conținutul acestor hârtii, iar acele texte care l-au putut interesa în mod deosebit să fi fost cercetate și de el. Datorită caracterului politic incendiar al traducerii *Privirii politicești*, aflată desigur în ciorne printre hârtiile lui Tăutu, Conachi s-a hotărât să o copie personal, cu discreția necesară și cu preocuparea de a îmbunătăți textul sub aspect stilistic.

---

[20] Și editat de Gh. Ungureanu, D. Ivănescu și Virginia Isac, în volumul *Documente*, București, 1973, p. 111—112.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

7. Traducerea de către Ionică Tăutu a acestei interesante scrieri a lui Pierre d'Herbigny, la ale cărei idei politice şi sociale liberale el subscrie cu toată convingerea în numeroasele adnotări pe care i le face, nu constituie un fapt surprinzător. Toate celelalte scrieri ale sale cu conţinut politic şi social sunt străbătute de aceleaşi idei liberale, iluministe, însuşite — după propria-i mărturisire — din operele unor scriitori şi gânditori politici ai secolului al XVIII-lea, ca Montesquieu, Jean-Jacques Rousseau, Voltaire, Volney, Mirabeau, Gaetano Filangieri, Sabatier de Castres şi alţii.

Apărută în mai multe ediţii în cursul anului 1825, broşura publicată anonim de Pierre d'Herbigny va fi produs, desigur, mare senzaţie în cercurile diplomatice de la Constantinopol, unde „secretarul de ambasadă" Ionică Tăutu a putut să o cunoască, fie şi pe sub cumpăt, mai lesne decât oricare alt compatriot al său aflat în ţară. Căci ochiul foarte vigilent al cenzurii făcea atunci aproape imposibilă pătrunderea în Moldova a unei atare scrieri.

Tradusă probabil nu prea târziu după apariţia ei, poate chiar în anul 1825, *Privirea politicească* a lui d'Herbigny, amănunţit şi pasionat adnotată de traducător, va fi contribuit şi ea la cristalizarea unor idei politice şi sociale ale Comisului, fapt pentru care îl putem menţiona şi pe acest publicist francez alături de scriitorii şi gânditorii apuseni cărora Ionică Tăutu le datoreşte ideologia sa liberală, iluministă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VALERIU STAN

M. KOGĂLNICEANU — ANTREPRENOR DE POŞTE ÎN MOLDOVA (II)*

31

Referat Camerii

Secţia a III-a
1859, april, 8 zile.

La 12 avgost anul contenit 1858, dumnealui vornicu⟨l⟩ Mihail Kogălniceanu, antreprenorul poştelor Totoeştii, Spinoasa şi Socii, a cerut strămutarea acestor pocite pe tractul Hârlăului, unde era proectat a să strămuta de mai mult timp.

În urma căriea referindu-să Consiliului, s-a primit dizlegare, prin adresa Ministerului Trebilor Străine No. 3626, despre încuviinţarea unii asămine strămutări, la care lucrare să să întrebuinţează din materialul desfiinţatelor pocite ce s-ar găsi bun ; iar neagiunsul să să ⟨i⟩ei din pădurile clerului, asăminte zilele de lucru în cărarea heiurilor şi în clădirea încăperilor să să scadă din zilele drumului.

Potrivit căria Ministeriul a pus însărcinare Dumis⟨ale⟩ revizorului Ianoli, prin oficiea No. 8014, ca în unire cu prefecturile competente, cărora li s-a făcut cunoscut despre aceasta, să însămne mai întâi punctele unde au a să strămuta, alcătuind şi divizuri de materialul şi lucrătorii ce vor trebui, scăzând lemnul ce să va găsi bun din acel vechi.

La 9 septembrie, dumnealui revizorul, cu raportul No. 40 a supus asăminte devize, care văzându-să a fi pre⟨a⟩ încărcate, i s-au înapoit cu însemnare că Vistieria nu poate cheltui pentru strămutarea pocitelor decât pentru stuh, rogoz şi scânduri.

Toate celelante are să le dei ocârmuirea, precum salahorii din zilele şoselilor pe anul viitor, după hotărârea consiliului, lemnul din pădurile clerului, meşterii din satile megieşeşti. Ear cât pentru cue, să întrebuinţază de lemn şi fierăria va fi pe conta antreprenorilor.

În urmă, după mai multe tânguiri din partea dumisale vornic⟨ului⟩ Kogălniceanu că heiurile nouă nu sunt pregătite şi că acele vechi în parte sunt dărâmate, încât atât oamenii cât şi caii sufăr de asprimea timpului, iar Ministeriul primisă încredinţarea revizorului, dum⟨nealui⟩ Ianoli, că heiurile sunt clădite afară de oarecare mici neîndepliniri, la

* Prima parte a fost publicată în acest *Anuar*, t. XXXI, 1994, p. 443—463.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

24 noemb(rie) s-a însărcinat pe dumnealui revizorul Cociu ca mergând la arătatele pocite, să (i)ei în dispoziția dumis(ale) pe privighetorii de ocoale, după ordinile ce tot atunci s-au dat prefecturilor, și să stăruc cu toată activitatea a deplini tot lucrul trebuitor.

De la care, cu raportul No. 613 din 30 noembri(e), s-a primit inventar de încăperile din nou clădite și acele ce mai trebuiesc încă făcute și isprăvite, cu arătare totodată că la stațiile Podul Iloaiei și Hârlău, unde nu erau clădite casă de căpitani, Dumnealui a închiriet câte o odae foarte apropietă de pocite până la sfân(tul) Georgie anul curent 1859, la cea întâiu cu preț de 10 irmilici și la cea al doile cu preț de șasă galbini. Asupra căria urmează rezoluția onor(atei) Cameri : „Pentru starea în care s-au adus și s-au dat încăperile stațiilor Podul Iloaiei, Belcești și Hârlău, după divizul alăturat, fiindcă din partea antreprenorului nu este adiverință de primirea lor, să va împărtăși dumisale copie de pe inventar, pentru a-l iscăli și a-l trimite Vistieriei, ear în primăvară când să vor desăvârși să vor adăugi și acele, despre care să vor scrie Administrației ca să aibă în videre acele ce lipsesc pentru a să face".

La 10 decembrie s-a primit altă tânguire a dumis(ale) vornicului Mihail Kogălniceanu, că acele heiuri sunt răle de tot, adică păreții grajdiurilor neîngrădiți, fără uși, bordeile nelocuibile și fânăriile neîngrădite.

Atunce din nou s-a pus însărcinarea dumisale revizorului Moldovanu a mergi la arătatele puncturi și încredințându-să despre deosăbirea ce există între inventariul prezentat de d(umnealui) revizorul Cociu, ce i s-au comunicat în copie, și arătarea dumisale antreprenorului, să deplinească îndată toate lipsurile.

De la care priimindu-să raportul No. 17 arătătoriu că pentru pregătirea în totul a heiurilor clădite până acum mai trebuiesc la 21 din bordeile surugiilor câte o sobă, a cărora zidire a alcătuit a să face cu suma de 420 lei cursul pieții, adică câte 20 lei una, și 20.000 nuiele pentru îngrăditul ogrăzii fânăriei de la Podul Iloaiei ; după care s-a dat prefecturii de Iași banii propuși de Dumnealui revizorul Moldovanu pentru facirea sobilor și s-a mijlocit la Ministeriul Cultului darea nuielilor trebuitoare.

Între aceste, s-a primit un raport a dumis(ale) revizorului Ianoli No. 76, prin care ceri atât dispăgubirea sa de banii cheltuiți cu umblarea sa de la un loc la altul în sumă de 897 lei, precum și 1540 lei ce ar datori pe la proprietari pentru stuhul și rogozul întrebuințat la clădirea poștii Rădeni, afară de acel luat gratis prin iconomii de la unii și alții.

Deci, spre deplinirea rezoluțiilor onor(atei) Cameri însămnate asupra raporturilor Dumisale revizorului Ianoli No. 76 și 7, secția cu onoare supune toate aceste împregiurări onoratei Cameri spre regulare precum va găsi de cuviință.

Totodată, să lămurește că din lemnul vechi rămas nu să poate întrebuința, fiind întâiul vechi și al doilea nu de o mărime potrivită cu încăperile ce urmează a să clădi.

Șef secției,
A. Brăescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

[Rezoluție :] Maiu 8. Împrejurările aice descrisă să vor supune Consiliului, împreună cu devizele, cu mijlocire a da dezlegare ca să se pue în lucru heiurile din vreme, spre a nu mai rămâne cuvinte d-sale antreprenorului.

Balaiș

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 19/1858. f. 156—157 v.

32

No. 5561. Mai 5 [1]

Onorabilului Ministeriu al Finanțelor,

De la decembrie trecut necontenit mă tânguiesc onorabilului departament ca să binevoiască a lua măsurile cuvenite spre a se pregăti heiurile de pe linia nouă a poștelor, Botoșenii. Astă earnă am perdut peste cincizeci cai din pricina proastei stări a grajdurilor. Vin din nou a ruga pre onorabilul departament să binevoiască măcar acum a lua măsuri pentru pregătirea lor în timpul de față.

M. Kogălniceanu

5 mai 1859.

[Rezoluție :] S⟨ecția⟩ a 3-a. Mai 5. La lucrările ce sunt întru aceasta.

Balaiș

Arh. St. Buc., Visteria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 19/1858, f. 155, autograf Kogălniceanu.

[1] Numărul și data înregistrării.

33

No. 7688. Iunie 16 [1]

Onorabilului Ministeriu de Finanțe,

Până acum nu văd că s-au luat vreo măsură pentru îndeplinirea heiurilor la poștele Podul Eloiei, Belceștii și Hârlău. Vin din nou a-mi repeta mijlocirile de mai înainte, arătând că dacă nu se vor face aceste

[1] Numărul și data înregistrării.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

heiuri nici în astă vară, în iarna viitoare va fi cu neputinţă de a se ţinea poşte pe tractul Botoşenilor [2].

Kogălniceanu

15 iunie 1859.

[Rezoluţie :] S(ecţia) III-a. Iunie 15. Se vor repeta Con(siliului de Miniştri), cerându-se a da cât mai în grabă încuviinţarea mijlocită, spre a să puté face din timp heiurile. Să nu contineascâ din lipsă serviciul.

ss. indescifrabil

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcţia poştelor, dos. 19/1858, f. 162, autograf Kogălniceanu.

[2] Într-un raport al Direcţiei poştelor către Ministerul de Finanţe, din 4 iulie 1859, se recunoaşte că drumul poştei spre Botoşani, strămutat din nou în anul anterior, luase direcţia cea mai rea. Această schimbare a tractului (traseului), pe lângă că lungise drumul, era numai costişă, iar în anotimpurile ploioase aproape impracticabil, neputându-se efectua călătoria chiar cu cele mai uşoare trăsuri. Diligenţele ce frecventaseră acest drum prin Mihăileni se stricaseră mai toate ; ele erau ameninţate mai tot timpul de prăvăliri, din care cauză „nici că mai găsesc pasageri". (Ibidem, f. 164). Ministerul de Finanţe răspundea la 9 iulie că „este netăgăduit că schimbarea acestui drum nu înfăţoşază nici un avantaj, ce mai ales greutăţi", dar măsura fiind luată prin hotărârea Consiliului Miniştrilor, ea nu se putea revizui, mai ales că se desfiinţase heiurile (dependinţele) vechi, iar cele noi nu erau încă isprăvite (Ibidem, f. 165).

34

Onorabilei Direcţii a Poştelor,

Subscrisul antreprenor poştei Târgu Neamţu, de la înfiinţarea expediţiei din Târgu Neamţu, potrivit îndatorirei ce atunci am luat, am dat regulat olacul trebuitoriu pentru ducerea şi aducerea plicurilor, cu îndatorire de a nu lua plată decât pentru ducere. Având acum trebuinţă de bani, rog a mi se răspunde costul cuvenit.

M. Kogălniceanu

11 avgust 1859.

[Rezoluţie :] 13 Avgust. Să să raportezi Minis(terului) de Finanţe cerându-să dislegări [1].

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcţia poştelor, dos. 86/1859, f. 140, autograf Kogălniceanu.

[1] La 14 august, Ministerul de Finanţe răspundea Direcţiei poştelor să se conformeze contractului încheiat cu M. Kogălniceanu, plătindu-i acestuia suma de 1 068 lei şi 30 parale pentru purtarea corespondenţei oficiale prin poşta de la Târgu Neamţ în anii 1858—1859 (Ibidem, f. 144).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

35

No. 10.629 [1]

Onorabilului Ministeriu de Finanțe,

Cu toate stăruințele mele, administrația de Iași până acum n-a înaintit nici o lucrare serioasă pentru pregătirea încăperilor poștelor Podul Eloiei, Belceșcii și Hârlău. Vara însă a trecut și dacă și în luna viitoare nu se vor găti aceste încăperi, apoi la earnă va fi cu neputință de a se ținea linia poștelor Botoșanii, căci onorabilul ministeriu nu va vroi, cred, ca și în anul acesta să pierd 60 cai, precum mi-au pierit în earna trecută din pricina grajdurilor. Adaog totodată că nici căpitanii, nici poștilionii [2] nu au case unde ședea. Rog dar ca în timp să se eie măsurile cuvenite.

M. Kogălniceanu

17 august 1859.

[Rezoluție :] S⟨ecția⟩ 3-a. Avg⟨ust⟩ 17. Se va repeta prefecturei ofița dată în urma încheierei Consiliului, adăogându-i-să a nu întârzia lucrarea pentru a nu să perde timpul favorabil a lucrărei.

Balaș

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 19/1858, f. 169, autograf Kogălniceanu.

[1] Numărul de înregistrare.
[2] Surugii.

36

No. 11.753 [1]

Onorabilului Ministeriu de Finanțe,

Cu toate stăruințile mele, până astăzi, în opt septembrie, nu văd că s-au înaintit cea mai mică măsură pentru facerea și îndeplinirea heiurilor de la poștele Podul Eloiei, Belceștii și Hârlău. Earna este la ușă și căpitanii mi-au declarat că nu vroesc să pătimească ca în anul trecut, când le-au degerat fimeile și copii în bordei fără acoperemânt și fără sobe. Adaog și aceasta că eu asemine nu pot în anul acesta să mai pătimesc o pagubă de 60 cai, precum am avut în anul trecut. Acestea le aduc la cunoștința Ministerului spre îndreptare, dacă se mai poate.

M. Kogălniceanu

8 sept⟨embrie⟩ 1859.

[1] Numărul de înregistrare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

[Rezoluţie :] Secţia III-a ⟨1⟩859. Decembrie 9. Se vor înainti cuvenitele lucrări, conform încheierei Consiliului relativă la cazul de faţă.

Balaiş

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcţia poştelor, dos. 19/1858, f. 187, autograf Kogălniceanu.

37

No. 13.250 [1]

Onorabilului Ministeriu de Finanţe,

Până astăzi la 17 octombrie nu văd măcar o nuia pusă la heiurile poştelor Podul Eloiei, Belceştii şi Hârlău. Case de căpitani n-am, bordeie pentru surugii n-am, grajdurile cad pe cai, garduri înprejurul fânăriilor n-am. Fac cunoscut cu păreri de rău Ministerului că mă aflu în neputinţă în earna aceasta să păgubesc şesezeci de cai, cum am păgubit în anul trecut, şi că prin urmare la întâiul ger voi fi nevoit a-mi retrage caii din poşte.

M. Kogălniceanu

17 oct⟨ombrie⟩ 1859.

[Rezoluţie :] S⟨ecţia⟩ III-a. Oct⟨ombrie⟩ 17. Grabnic să va comunica în copie prefecturilor de Eşi şi Botoşani ca să să pătrundă de gravitatea răspunderii la care vor căde⟨a⟩ în caz când n-ar complecta heiurile de la încăperile acestor staţii până la finitul lunii şi D⟨umnea⟩lui antr⟨eprenorul⟩ ar trage caii, precum declară.

ss. indescifrabil

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcţia poştelor, dos. 19/1858, f. 211, autograf Kogălniceanu.

[1] Numărul de înregistrare.

38

Onorabilului Ministeriu de Finanţe,

Alăturata poliţă pentru banii ce mi se cuvin pe lunile ianuarie, februarie, mart şi april 1861, pentru poştele Podul Eloaiei, Belceşti şi Hârlău. rog ca să se accepte în numele înfăţişătorului, potrivit celor urmate până acum.

Kogălniceanu

7 iulie 1860.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

[Rezoluție :] Casieria Generală, 7 iulie. Să va accepta poliţa alăturată, potrivit celor acceptate până acum [1].

Să înfăţoşeze lucrările.

E. Alcaz

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcţia poştelor, dos. 9/1858, f. 109, autograf Kogălniceanu.

---

[1] Rezoluţia aceasta a fost ştearsă şi înlocuită cu cea următoare. În aceeaşi zi, printr-un referat adresat Camerei şi semnat de şeful secţiei a III-a, A. Brăescu, se cerea să i se reţină lui Kogălniceanu suma de 14.788 lei, 92 bani „pentru timpul cât n-au avut cai la poştele Drâncenii şi Cărpinenii. Şi anume pentru cea întâi de la 1 mai 1858 până la 14 mai 1859, iar pentru cea a doua, de la 15 aug⟨ust⟩ 1858 până la 14 mai 1859" (Ibidem, f. 110).

39

Domnule Ministru,

Am primit adresa D⟨omniei⟩ voastre prin care îmi faceţi cunoscut ca să vă arăt dacă vroiesc a mai prelungi contractul a câteva poşte ce am avut în antreprisă.

Am onoare a vă răspunde că eu de mult am trecut acele poşte către colonelul Ranetti, mărginindu-mă eu numai a lăsa în Visterie garanţia dată de mine. Prin urmare, binevoiţi a vă adresa către D-lui.

Cu această ocasie, vă rog, Domnul meu, să primiţi espresia deosebitei mele consideraţii.

Kogălniceanu [1]

2 decemvrie 1860.

[Rezoluţie :] S⟨ecţia⟩ III. Decemvrie 8. De vreme ce aceste poşte au trecut către d. colonel Raneti şi D⟨omniei⟩ S⟨ale⟩ ca antreprenor şi altor poşte i s-au făcut tot astfel de întrebare, apoi aceasta va servi drept ştiinţă.

D. Cozadini

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcţia poştelor, dos. 170/1860, f. 45 ; autograf Kogălniceanu.

---

[1] M. Kogălniceanu renunţase la antrepriză după ce devenise prim ministru al Moldovei la 30 aprilie 1860. Era, se pare, o renunţare temporară, deoarece la începutul anului următor — după căderea de la guvern — va relua de la asociatul său poştele arendate prin contract, acceptând prelungirea acestuia până la 1 mai 1862 (Vezi doc. 41, 42). Peste numai câteva zile, va reveni, însă, asupra acestei hotărâri, renunţând definitiv la staţiile Podul Iloaiei, Belceşti şi Hârlău, pe care le va ceda unui alt antreprenor, Iordache Caranfil (Cf. doc. 47).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

40

Secţiunea a III-a.
1861. Luna fevruarie în 21 zile.

Referat

Domnul Mihail Kogălniceanu, în calitate de antreprenor poştelor Totoescii şi Socii, care s-au strămutat la Podul Iloaiei şi Belceşti, prin suplica din 22 August 1857 au cerut să se libereze sumele cuvenite pentru întâia examinie de la luna sept⟨embrie⟩ 1857 de când au început contractul, arătând că pe lângă garanţia ce are a servi către Vistirie, cai, furaju şi celelalt material ce va pregăti — depune ca provizorie chizeşie fondosul de pământ şi zidirile fabricei de postav de la Neamţ, care servise la Minist⟨erul⟩ Ostăşesc drept garanţie pentru o valoare de zece mii galbeni, şi astfeliu au trădat docomentile zisei proprietăţi, împreună cu o adresă a Ministerului de Resbel, către Curtea de confirmaţie, doveditoare că au distabulat chizeşie către Minist⟨rul⟩ de Resbel.

După această suplică s-a liberat subvenţie şi prin adresa No. 7267 s-au invitat pe Curtea de Confirmaţie ca să aibă în videre chizeşia dată în loc de d⟨omnul⟩ Cogălniceanu pentru poşte.

Pe temeiul acestii garanţii s-au dat întotdeauna accepturi pentru subvenţie. De la Curtea de confirmaţie s-au primit respuns prin adresa No. 485 din 21 fevruarie 1858 că, fără a fi legalizată după formă, asigurare⟨a⟩ ce acest Minist⟨er⟩ primeşte de la D⟨omnul⟩ Cogalniceanu, acé garanţie, la cas de vânzare, n-ar pute⟨a⟩ fi privită ca valabilă fără propusa formalitate.

Asupra acestii adresă s-au respuns Curţei că, în garanţia vremelnică dată de D⟨omnul⟩ Cogălniceanu, nu este asigurată decât suma de 1525 #, subvenţia poştelor pe şase luni, şi că Minist⟨erul⟩ nu cere alta decât să se aibă în videre la vânzare sau altă ipotecare.

Aceste fiind împregiurările atingătoare de garanţia poştelor Podul Iloaiei, Belceştii şi Hârlău, cu respect se supun, spre ⟨în⟩deplinirea rezoluţiei însemnată pe alăturata suplică a d⟨omniei⟩ s⟨ale⟩ antreprenorului.

Cu adăogire că d⟨omnul⟩ Cogălniceanu au declarat, la trecire⟨a⟩ poştelor către d⟨omnul⟩ Ranet, că garanţia dată în fabrică remâne şi pentru d⟨omnul⟩ Raneti.

Şef Secţiei,
A. Brăescu

[Rezoluţie :] 1861. Febr⟨uarie⟩ 25. Pentru staţiile Podul Iloaei, Belceşti şi Hârlău rămân⟨e⟩ ca d-lui să prelungească contractul fără vreo cerire de concesie, aşa precum la Minist⟨er⟩ s-au şi înfăţoşat o declaraţie din partea D⟨omnului⟩ Mănescu [1], cu propunire că dacă i s-ar da aceste poşte în antrepriză pe anul 1862 le primeşte în mărginirea contractului de astăzi, dând şi garanţie cuvenită. Pentru Drânceni şi Cărpineni, ca unile ce nu sunt trebuitoare, rămân a se desfiinţa ; singura concesie ce s-ar pute⟨a⟩ face pentru aceasta este că dacă d-lor primesc a mai ţine

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

asupra sa stațiea Neamțu, apoi să se mijlocească la Consiliu ca în această privire să se facă la ace(a) stație un spor de opt cai din numărul acelor desființați din Drânceni și Cărpineni. Iar încât se atinge de garanție, așa precum are asupra fabricii, nu se consideră ca având forma legală din însuși comunicațiea Curței de confirmație în această privire și adresată Ministeriului ca răspuns la solicitațiea ce i s-au făcut de a ave în videre. Apoi rămâne ca mai înainte de toate să se înfățoșeze garanție înzestrată de forma cerută.

ss. indescifrabil

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 170/1860, f. 168—168 v.

---

[1] Costache Mănescu era antreprenorul poștelor „din Botoșani până la Mihăileni și Dorohoi" și ceruse să i se dea lui în antrepriză pe 1862 unele poște deținute anterior de M. Kogălniceanu, conform contractului existent, dând și garanția cuvenită.

41

Onorabilului Ministeriu de Finanție,

În urmarea declarației ce am dat astăzi acelui onorabil Ministeriu, după înțelegerea ce am avut cu d. Mihail Kogălniceanu, fac cunoscut că am înapoiat d-sale poștele ce d-lui mi le trecuse mai înainte. Așia dar, rog ca Ministeriul să binevoiască a cunoaște pe d. Kogălniceanu de antreprenor cu toate drepturile și îndatoririle contractului [1].

Colonel Ranet

1861, februar 25.

[Rezoluție :] 27 februarie. S(ecția) III. Spre regulă.

Mavrogheni

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 170/1860, f. 171.

---

[1] Scrisoarea este scrisă de mâna lui Kogălniceanu, numai semnătura este a lui Iacovache Ranet.

42

Domnule Ministru,

Din declarația aice alăturată, vă veți încredința că d. Colonel Ranetti mi-au înapoiat poștile ce mai înainte le trecusem către d-lui.

Vin acum, Domnule Ministru, a răspunde la adresa D-voastră sub No. 2313.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru poştile Podul Eloiei, Belcescii şi Hârlău, primesc continuarea antreprisei până la 1 Mai 1862 în cuprinderea condiţiilor actuale.

Garanţia ce d-voastră o cereţi pentru aceste poşte, după contract este în însuşi fondul antreprisei. Cu toate aceste, eu am mai depus şi o garanţie cu *antestate* în fondul fabricei mele de postav. Cu eroare vi s-au referat că Divanul de confirmaţie nu consideră această garanţie ca având formă. Din originala garanţie dată la Ministeriul de Resbel tot în acea fabrică, garanţie ce d-voastră aţi văzut-o astăzi, d-voastră v-aţi putut încredinţa că Visteria este asigurată cu *antestate* pentru poştele Podul Eloiei, Belceşcii şi Hârlău. Cu toate aceste, spre a vă da toată siguranţia, iată aice alăturez o înnoire a acestei garanţii şi pentru acest al patrulea an al antreprisei, act pre care vă rog ca să-l comunicaţi Curţei de confirmaţie.

În cât priveşte desfiinţarea poştelor Drâncenii şi Cărpinenii de la 1 Mai viitor, eu mă primesc la aceasta, cu acestea însă ca să-mi adăogiţi un număr de opt cai la poşta Neamţul şi totodată să-mi răspundeţi şi câştigul ce pentru acesti trii poşte mi se cuvine pentru patru luni din anul acesta şi care nedrept s-au oprit de predecesorul D-voastră.

Vă rog, Domnule ministru, să primiţi, la această ocasie, espresia deosebitei mele consideraţii.

Kogălniceanu

27 februar 1861.

[Rezoluţie :] 27 fevruarie. S⟨ecţia⟩ III. În urmarea declaraţiei de faţă se va înpărtăşi Curţii de confirmaţie garanţiea ce D-lui antreprenorul înfăţoşază pentru exacta menţinere a condiţiilor contractului poştelor Podul Iloaei, Belceştii şi Hârlăul ; după care să vor înainta cuvenitele lucrări pentru prelungirea contractului pentru un an. Iar încât priveşte celelalte stanţii şi pretenţiile de conces, să va refera Consiliului [1].

Mavrogheni

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcţia poştelor, dos. 170/1860, f. 176—177 ; autograf Kogălniceanu.

[1] A doua zi, la 28 februarie 1861, Ministerul de Finanţe răspundea lui Kogălniceanu că, în urma adresei sale, însoţită de aceea a Curţii de confirmaţie cu nr. 849 relativă la garanţia în fondul fabricii de postav de la Târgu Neamţ, accepta acea garanţie pe lângă aceea cuprinsă în contract, făcându-i totodată cunoscută prelungirea contractului poştelor Podu Iloaiei, Belceşti şi Hârlău până la 1 mai 1862, „după condiţiile în vigoare". În ce priveşte celelalte chestiuni cuprinse în adresa de mai sus, „s-au referat la Cons⟨iliul⟩ Ministrilor spre hotărâre" (Ibidem, f. 180).

43

Copie de pe suplica Ds. D. Mihail Cogălniceanu dată acestei Curţi la 28 fevruariu 1861.

În anul 1857 Ministeriul de Finanse prin adresa No. 7267 şi 1516 a făcut cunoscut Onor⟨atei⟩ Curţi că eu am asigurat pe Visterie cu suma

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de una mie cinci sute douăzeci și cinci galbini pentru poște, anume Totoeștii, Spinoasa și Socii, astăzi schimbate în poștele Podul Eloaiei, Belceștii și Hârlăul. Această sumă era asigurată cu întâietate în fondosul Fabricei mele de postav de la Târgul Neamțul, pentru care am și depus în Visterie docomentile proprietății. În urma acestor adrese, Curtea de confirmație a și păstrat întâietate Visteriei pentru citata sumă la ocasia întăririi altor garanții în acel fond, precum aceasta se lămurește din referatul secției din 22 fevr(uarie) 1858 și din încheierea Curței din ace(a) zi. Prelungindu-se acum contractul Poștelor încă pe un an, și anume până la 1 mai 1862, vin dar a ruga pe onor(ata) Curte de a încunoștiința pe Ministeriu de Finanse că citata granație de 1525 # în fondosul Fabricei de postav o prelungesc aseminea pe acel termin, adică până la 1 mai 1862.

Conform...,
ss. indescifrabil

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 170/1860, f. 179.

44

Principatele Unite
Curtea de întărituri
Secțiunea I-a
No. 849
1861, fevruariu 28 zile.

Onor(abilului) Ministeriu de Finanse,

Suplica dată acestei Curți de d-lui Vornicul Mihail Cogălniceanu prin care a declarat a se recunoaște de Curte de lucrătoare încă pe un an de zile, adică până la 1 mai 1862, garanția dată pentru poștele Podul Ilioaiei, Belceștii și Hârlăul, subscrisul, conform încheierii ședinței, o comunică Ministeriului în copie spre a sa regulă și totodată cu onoare i se face cunoscut că Curtea au regulat a cunoaște ca sarcină închizeșuirea propusă de dl. Cogălniceanu asupra fondosului Fabricei de postav cu aceiași regulă și în driturile de mai înainte, cu întâetate, prin o din nou publicare spre obștească știință, în privire că tot cu aseminea formă a fost primită de Ministeriu și mai înainte, după cum lămurește adresa No. 1516 din 22 fevruariu 1858.

Președintile, ss. indescifrabil
Șef s(ecției), ss. indescifrabil

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 170/1860, f. 178.

45

Onorabilului Ministeriu de Finanție,

Pentru rămășița de 225 # adică de două sute douăzeci și cinci galbini ce din suma de 1750 # subvenția pe șease luni a poștelor Podul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Eloiei, Belceşti şi Hârlău nu se acoperă în garanţia de 1525 # anginaţi cu antestate în fondul fabricei de postav, va servi onorabilului Ministeriu şi garanţia în fondul părţei de moşie Ortrescii de la districtul Fălciu, garanţie ce şi se află în păstrarea Ministeriului pentru poştile Cărpineni, Drănceni şi Neamţu, din care cele două dintâi urmează a se desfiinţa.

Kogălniceanu

28 februar 1861.

[Rezoluţie :] S⟨ecţia⟩ a III-a. ⟨1⟩861, febr⟨uarie⟩ 28. La acte spre ştiinţă şi regulă.

ss. indescifrabil

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcţia poştelor, dos. 170/1860, f. 175 ; autograf Kogălniceanu.

46

Onorabilului Ministeriu de Finanţie,

Am onoarea a ruga pe Ministeriu să binevoiască a accepta poliţa alăturată pentru suma de 1750 # subvenţia poştelor Podul Eloiei, Belceşci şi Hârlău pe lunile 1 mai — 31 octombrie 1861, şi cari bani se vor numera în primirea banqueriului Leib Maierhoffer sau la ordinul său.

Kogălniceanu

28 februarie 1861.

[Rezoluţie :] 28 fevruarie. S⟨ecţia⟩ III. Spre cuvenita lucrare întru aşteptarea poliţei de către Casierie în temeiul garanţiilor date.

Mavrogheni

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcţia poştelor, dos. 170/1860, f. 173 ; autograf Kogălniceanu.

47

Onoratului Minister de Finansă,

Poştile Podul Iloae, Belceştii şi Hârlău ci ţin în antrepriză de la acel onor⟨abil⟩ Minister şi a cărora contract expiră la 1 maiu anul viitoriu 1862, li-am trecut di astăzi în arătatul timp d⟨umnealui⟩ Iordachi Caranfil înpreună cu toţi caii şi ce⟨le⟩lante gospodării aflate în eli, cu aciasta că pentru a mă dispăgubi eu de capitalul vârât în caii ci îi trec în proprietate⟨a⟩ d⟨omnului⟩ Caranfil, după înţelegirea avută, au rămas să mă folosesc de subvenţia cuvenită pi opt luni di zăli, adică pi doă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

luni din anul acista pi cari am și priimit banii încă la 1-iu ghenar trecut, și pi șasă luni din acel începătoriu la 1-iu maiu viitoriu, pentru cari am și tras poliță de 1750 # acceptată și di acel Onor. Minister, iar d. Caranfil să ție citatile poști 14 luni di zăli, rămâind pe lângă gospodăria ci o cedez a primi examiniul al 2-lea din anul corent ci să cuvini a i să număra la 1-iu noiembri(e) în sumă de 1750 #, folosindu-să pi lângă aceasta și de tot venitul ci ar produci poștile, rămâind eu disfăcut cu totul din antrepriză. Ear domnul Caranfil în locul meu va avea a da Ministerului cuvenita garanție și a-mi înapoi pe a mea [1].

Kogălniceanu

1861. Mart(ie) 2 zile

[Rezoluție :] 3 martie. S(ecția) III. Să încuviințează trecirea acestor stații către D-nu Caranfil, avându-să de regulă, încât privește garanția, rezoluția de astăzi însemnată pe petiția d-lui Caranfil, iar garanția dată de d-nul Kogălniceanu să va elibera.

Mavrogheni

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 170/1860, f. 182.

[1] Ultima frază și iscălitura sunt originale. Restul este scris de Iordache Caranfil. Acesta era antreprenorul stațiilor Rădeni și Varnița.

48

Jurnal
încheat în ședința 14 din 9 Martie 1861. No. 38

Consiliul Miniștrilor,

Luând în deliberație referatul Domnului Ministru al finanțelor din 9 martie No. 2668 [1] arătător că la aplicarea votului adunărei legislative pentru prelungirea contractelor poștelor, am făcut cunoscut domnul(ui) antreprenor al poștelor Drâncenii și Cărpinenii că aceste poște nu mai sunt necesare guvernului de la espirarea contractului, rămâind ca D-lui să declare dacă consimte numai pentru prelungirea poștei Neamțului până la 1 maiu 1862 ;

Văzând din acel referat că dl. antreprenor au consimțit a prelungi contractul numai pentru poșta Neamțu, sub condiție însă ca din numărul de 24 cai de la acele două poște ce se desființează să se sporească opt cai la stația Neamțul, unde numai acei opt cai de până acum nu sunt de ajuns ;

Văzând totodată că domnul antreprenor al poștei zise, al căreia contract au primit a-l prelungi sub condiția arătată, cere de a i se libera subvenția oprită pe timpul cât n-au avut cai la poștele Drâncenii și Cărpinenii pentru care urmează referatul sub No. 6114 din 27 iunie 1860 ;

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Considerând mijlocirea domnului ministru al Finanselor de a se admite măsura ce au luat pentru desființarea poștelor arătate Drâncenii și Cărpinenii, a se spori numărul de opt cai la poșta Neamțul a cărîia contract d. antreprenor au consimțit a-l prelungi cu condiția unui asemine sporu, precum și a se da soluție asupra referatului citat pentru subvenția cerută de domnul antreprenor;

Încuviințează măsura luată de D. Ministru pentru desființarea poștelor zise de la espirarea contractului, precum și prelungirea contractului pentru poșta Neamțul până la 1 maiu 1862 cu sporul de opt cai cerut de dl. antreprenor.

Cât însă pentru subvenția ce reclamă dl. antreprenor, rămâne a se da soluția cuvenită de către Consiliu asupra referatului citat No. 6114.

Domnul ministru al Finanselor este însărcinat cu esecutarea jurnalului de față.

(Iscăliți) (Anastase) Panu, C. Rolla, P. Mavrogheni, C. Hurmuzaki, D. Sturdza.

[Rezoluție :] S(ecția) III. Mart. 13. Spre știință la acta relativă.

ss. indescifrabil

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 170/1860, f. 204—204 v.

---

[1] Referatul ministrului de finanțe P. Mavrogheni, pe baza căruia a avut loc deliberarea Consiliului, se află în același dosar la f. 205—205 v.

49

Domnule Ministru,

Spre a se putea pune în lucrare rezoluția Domniei Voastre însemnată asupra alăturatei cereri a d. Mihail Kogălniceanu, subscrisul are onoare a vă refera :

1) că suma primită din Casa Statului de d. Kogălniceanu în conta retribuției ce i s-ar fi cuvenit ca ministru de Interne pe tribunia I 1861 este de 9450 lei cursul tesaurului în 300 #, precum dovidesc chitanțele ce înfățoșez odată cu aceasta.

2) că după ordinul Domniei Voastre din 24 februarie trecut sub No. 2164, subscrisul este mărginit a elibera vreun ban din subvențiile poștale până (ce) mai întâi nu va primi comunicație prin secția a III-a și,

3) că după un alt ordin sub No. 6115 din 7 iulie 1860, d. Kogălniceanu mai datorește fiscului cu o sumă de 6.671 lei 52 bani cursul tesaurului, restul din suma de 14.788 lei 92 bani ce a primit ca subvenție pentru poștele Cărpinenii și Drâncenii pe un timp în care nu au funcționat acele poște.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prin urmare, supuind Domniei Voastre aceste împregiurări, vă rog să binevoiți a da cuvenita deslegare.

Casier general al statului,
ss. indescifrabil

No. 312
1861 Martie 30 zile

[Rezoluție :] Secția a III-a luând cuvenita lămurire din referatul de față și cererea d. Kogălniceanu, va comunica știință casieriei spre a se putea răfui cu d(umnealui).

ss. indescifrabil

Declarația D. Kogălniceanu am priimit-o.

ss. indescifrabil

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 170/1860, f. 224.

50

Domnule Ministru,

Subvenția ce mi se cuvine pentru poșta Târgu Neamțu pe semestrul mai-octomvrie 1861, vă rog să binevoiți a ordona a mi se slobozi, și anume pentru șasesprezece cai.

Binevoiți, Domnule Ministru, a primi asigurarea prea dcosebitei unele considerații.

Kogălniceanu

20 april 1861.

[Rezoluție :] S(ecția) III. April 20. Va regula plata subvenții cuvenite.

Mavrogheni

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 170/1860, f. 241 ; autograf Kogălniceanu.

51

Domnule Ministru,

Până astăzi încă, nu sunt regulat cu plata inamurilor ce mi se cuvin pentru poștele Podul Eloie, Belcesci, Hârlău, Târgu Niamțiu, Drănceni și Cărpineni, pe timpul cât le-am avut în antrepriză, adecă până la 1 mart 1861, și pe lunele cât eu le-am fost trecut către domnul colonel Raneti. Direcția nu mi-au respuns decât costul inamurilor ce i s-au fost trimis de către căpitani, când pe lângă aceste mi se cuvine a se plăti

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi acele inamuri care s-au perdut de cătră trecători şi acele care au trecut mai multe dăţi prin poşte.

Vă rog, dar, Domune Ministru, ca să binevoiţi a ordona direcţiei poştelor de a-mi face îndestulare de toţi banii ce mi se cuvin pentru numerul de cai ce am slobozit în trebuinţa ocârmuirei după inamurile date.

Primiţi, Domnule Ministru, asigurarea deosebitei mele consideraţii.

Kogălniceanu

28 august 1861

[Rezoluţie :] S(ecţia) III. Av(gust) 28. Se va cere relaţie de la Direcţia poştelor.

D(irectorul) M(inisterului), Filipescu

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcţia poştelor, dos. 372/1861, f. 2 ; autograf Kogălniceanu.

52

Domnule Ministru,

Potrivit declaraţiei mele de mai înainte, am onoarea a vă înfăţişa aice lista de inamurile guvernului [1] ce au trecut prin poştele întreprinse de mine, şi anume de la 1 octombrie 1857 şi până la finitul lui februarie anul 1861. Din aceste liste comparative resultă că mi se cuvine a mai primi de la fisc suma de 20.399 lei, 17 parale, adecă *două zeci mii trei sute nouă zeci şi nouă lei şi 17 parale* [2] cursul trezorial. Vă rog dar, Domnule Ministru, ca după cercetarea şi aprobarea cuvenită a listelor, să binevoiţi a ordona de a mi se elibera menţionata sumă.

Binevoiţi, Domnule Ministru, a primi asigurarea deosebitei mele consideraţii.

Kogălniceanu

10 octomvrie 1861

Domnului Ministru de Finanţe

[Rezoluţie :] S(ecţia) a III-a. No. 2292. Oct. 11. Se va observa lista alăturată cu dovezile primite în minister şi va refera.

D(irectorul) M(inisterului), Filipescu

Se va repeta Direcţiei poştelor ordinul No. 9675 trimeţându-i-se şi copie de pe lista alăturată.

s.s. indescifrabil

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcția Poștelor, dos. 372/1861, f. 4; autograf Kogălniceanu.

[1] Vezi *Lista enamurilor circulate pe poștile antrepresulte de Dumnealui Vornicul Mihail Cogălniceanu pe timpul de la 1-u Oct. 1857 și până la finit(ul) lunei fevruarie 1861*, în același dosar, f. 5—37.

[2] Subliniat în original.

53

Principatele Unite
Direcția Poștelor
Moldovei
No. 4517

Iași, în 18 noe(m)vrie 1861

Domnule Ministre !

Pregătind acum cercetarea listei de enamuri circulate și neplătite prin poștele avute în antrepriză de domnia sa D. Mihail Cogălniceanu în conformitatea ordinului domniei voastre No. 11.297, s-au format o altă listă tot în înțelesul acelor prezentate cu raportul No. 4264 pentru des(părțirile) I-ea, a II-a și a IV-a, care s-au redus suma de 20.399 $\frac{17}{40}$ lei reclamată de D. Cogăl(ni)ceanu la suma de 15.349 $\frac{19}{40}$ lei.

Se prezentează odată cu aceasta, dinpreună cu 3 condici a enamurilor eliberate din Onor. Ministeriu ce s-au primit cu ordinul No. 5009 spre a ordona cuvenita lucrare.

Binevoiți, vă rog, D-le Ministre, a primi încredințarea prea osebitului meu respect.

Director, V. Grigoriu
Controlor, C. Bogdan

Domniei Sale Domnului Ministru secretar de stat la departamentul de finans(e).

[Rezoluție :] S(ecția) III. 20/11. Alăturata listă se va comunica Controlului a o cerceta și pe aceasta, împreună cu acele ce i s-a comunicat cu adresa No. 12.827 relative la stațiile din despărțirile I-a, II-a, IV-a.

La această ocazie, însă, având în videre că în asemine categorie intră și poștele T(ârgu) Frumos și Mircești, care negreșit au suferit aceiași consecuență, fiind legate prin situațiunea lor în direcția nemijlocită a stațiilor pentru care urmează asemine cerire, se va invita pe directorul poștelor a alcătui și pentru aceste doue stațiuni analogia sumei ce li se cuvine pentru inamurile circulate și neprinse de direcție spre a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se trece prin liste, pentru a se prezenta odată Consiliului şi a se regula cele de cuviinţă în privirea despăgubirilor reclamate.

A. M⟨oruzi⟩

Arh. St. Buc., Visteria Moldovei, Direcţia Poştelor, dos. 372/1861, f. 39.

54

19 Noemvrie 1861

Domnule Director,

Din banii ce mi se datoresc de direcţia poştelor pentru inamurile neplătite, mă veţi îndatori mult dacă veţi răspunde, după primirea încredinţării de la Visterie, suma de 3.300 lei, adică *trei mii trei sute lei* cursul tesaurului, în primirea D-sale negociantului Pruncu sau la ordinul său, şi această adeverinţă de primitor va servi drept pretenţia mea.

Primiţi, vă rog, asigurarea deosebitei mele consideraţii.

Kogălniceanu

Domnului director al poştelor [1].

Arh. St. Buc., col. Documente istorice, pach. MLXX, f. 176; autograf Kogălniceanu.

---

[1] V. Grigoriu.

55

D⟨omnule⟩ Director !

Vă este cunoscut că poşta T⟨ârgu⟩ Niamţu, *cu un număr de şaşesprezece cai* [1], este antreprezuită asupră-ne, şi fiind că guvernul m-am încredinţat că doreşte a mai prelungi un an ţineria acestor poşte tot pe conta condiţiilor vechi *şi cu acelaşi preţu* [2] apoi eu vă declar D⟨omnule⟩ Director, că primesc a mai amâna ţineria ei tot pe baza acelor condiţiuni, rezervându-mi însă dreptul că dacă în urmă se vor ivi osebite alcătuiri pe mai lung timp a altor antreprenori, mă voi socoti în toată dreptatea a mă privi cu deopotrivă obligaţie şi pe mine ; căci cheltuelile sunt destul de simţitoare, cunoscute chiar Direcţiei — comunicând aciastă declarare a mea locului cuvenit.

Primiţi, D⟨omnule⟩ Director, încredinţarea prea osebitei mele consideraţii.

Kogălniceanu [3]

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

D(omniei) Sale D(omnului) Director al Poșt(elor) din Iași.

[Rezoluție :] Apr(ilie) 16, 1862. Să va comunica D(omnului) Ministru de finanse declarația aceasta, spre a mi-o încredința și a ordona Direcției ci să i se răspundă asupra aceștia în urmarea încheierii lucrărilor săvârșite în cvestia aceasta.

V. Grigoriu

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 424/1862, f. 14. O copie a acestui document se găsește și în dos. 488/1862, f. 6, din același fond.

[1], [2] Cuvintele subliniate sunt adăugate deasupra de mâna lui Kogălniceanu.
[3] Semnătura și cele două adăugiri menționate sunt originale. Restul este scris de altă mână.

56

Anexa la contractul primitiv a(l) d-lui M. Cogălniceanu, antreprenor poștii Neamțu.

Subscrisul Ministru Secretar de stat la Depart(amentul) Finanselor, pe de o parte, și Mihail Cogălniceanu, pe de alta.

Având în vedere :

I. Votul Camerii legislative din 21 martie Anul curent, prin care se autorizâ pe Guvern a regula Administrarea serviciilor Poștale din România ;
II. Înscrisul d-lui Mihail Cogălniceanu din 16 ale curentei luni, prin care declară că și d-lui primește a continua ținerea poștei Târgului Neamț, ce are actualmente în antrepriză, pe timp de doi ani începători de la 1 mai viitoriu, când espiră contractul cu condițiile ce sunt până astăzi în vigoare.
III. Jurnalul Consiliului Miniștrilor No. 8 încheiat în ședința din 5 a curentei, prin care autorizâ pe subscrisul Ministru Finanselor a săvârși alcătuirile cu d-lor antreprenori ;

Ne-am înțeles definitiv ca să primesc cu Mihail Cogălniceanu această antrepriză conform declarației mele menționată mai sus.

Drept care încheindu-se actul de față în număr îndoit, am primit fiecare câte un exemplar spre reciproca confirmare.

Ministru, Teodor Ghica

Kogălniceanu [1]

Arh. St. Buc., col. Documente istorice, pach. MLXX, f. 211. Semnăturile sunt originale.

[1] Documentul nu este datat. Din cuprins rezultă, însă, că a fost redactat între 16 aprilie și 1 mai 1862.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

57

Depeşă telegrafică

No. 19251/3420

Presentată la Iassy în 14/5 1862 10 ore 15 m. dim.
Sosită la Bucureşti în 16/5 1862 [1].

D(omnului) Ministru (al) finanţelor,

Buk(ureşti)

La depeşa 7.035 respund că declaraţia primirei pe un an a poştei Neamţ după numerul condiţiilor 1861 am şi dat-o de mult Direcţiei poştale ; o întăresc şi acum. Rog telegrafiaţi slobozirea banilor lui Meerhofer.

Cogălniceanu
Conform cu originalul,
Lattesco

[Rezoluţie :] D(irecţiei) P(oştelor). Pe temeiul acestei declaraţii şi a raport(ului) Direcţiei că asemine acte sunt primite şi trimese se va slobozi cuvenitul mandat. Maiu 5.

ss. indescifrabil

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcţia poştelor, dos. 486/1862, f. 64. Vezi şi f. 65, 85.

[1] Telegramele erau datate pe stilul nou.

58

Domnule Ministru,

De mai mult timp stăruesc spre a fi plătit cu suma de 13.749 lei ce am a lua pentru cai(i) eliberaţi în conta statului, în timpu cât am ţinut câteva poşte în districtele de piste Milcov. Această sumă este cercetată de control. Văd însă că condeiul de 4.386 lei nu mi se încuviinţează a mi se elibera de către tesaur, sub cuvânt că caii sunt sloboziţi prin ordine prefectoriale, iar nu după inamuri ale Visteriei.

Domnule Ministru ! Banii ce-i reclam sunt drept a se plăti, fiindcă caii sunt daţi în trebuinţa guvernului. În liste(le) înfăţişate sunt trecute actele justificative. Dacă unii din cai s-au liberat după ordinile prefecţilor, aceasta nu poate fi vina mea, căci căpitanii de poşte de s-ar fi refusat a libera cai, după ordinile prefecţilor, curând ar fi făcut cunoştinţă cu grosurile isprăvniciei. Vin dar, Domnule Ministru, a reclama de la D-voastră, ca bărbat care sunteţi obicinuit a face a se păzi alcătuirile şi iscăliturile guvernului, vin dar, adaog, a vă ruga de a lua măsurile

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cuvenite pentru ca să fiu plătit cu suma de 13.749 lei și cu a lor dobândă de la slobozirea cailor și până la numărătoarea banilor.

Vă rog, Domnule Ministru, să primiți asigurarea deosebitei mele considerațiuni.

Kogălniceanu [1]

27 iunie 1862

Domnului ministru de Finanțe

[Rezoluție :] Primit iunie 27. S⟨ecretarul⟩ G⟨eneral⟩ va refera Consiliului cu lămurire — cu aceasta că socotința iscălit⟨ului⟩ ieste de a se elibera bani D⟨omnului⟩ Contract⟨ant⟩ pe servizul urmat, care angajamente trebuie namaidecât indeplinit⟨e⟩.

ss. indescifrabil

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcția poștelor, dos. 480/1862, f. 125—125 v. ; autograf Kogălniceanu.

[1] Din actele existente în același dosar, rezultă că inițial M. Kogălniceanu ceruse o sumă mult mai mare, care, însă, în urma verificărilor făcute, fusese redusă la 13.749 lei. Ea reprezenta suma ce datora guvernul lui M. Kogălniceanu pe perioada 1 mai 1858 — 1 mai 1861, pentru „progoanele inamurilor circulate [...] și a ordinelor de liberări de cai de către căpitanii de poștă diferitelor autorități" (f. 120 și urm.). Se pare că Kogălniceanu și-a primit banii, în dosar existând și ciorna unui referat al Consiliului de Miniștri (probabil din septembrie 1862), prin care se hotăra despăgubirea „d-lor antreprenori" (este vorba de M. Kogălniceanu și George M. Suțu — ce reclamase și el o sumă), deschizându-se ministrului de Finanțe un credit extraordinar în acest sens (f. 122).

59

Principatele Unite
Ministeriul Finanselor
Direcția Generală
a
Poștelor
No. 12.323

București, 1862 iunie 27

Domnule,

Anexa la contractul primitiv a⟨l⟩ domnului Mihail Cogălniceanu [1] relativă la continuarea antreprisei poștei Târgu Niamțu încă pe un an de zile, începător de la 1-iu a trecutei luni Maiu anul curent, subsemnatul cu onoare o comunică d-voastră în original, spre a o preda în primirea d-lui Cogălniceanu, căci ace⟨a⟩ din parte-i s-a primit la Ministeriu.

Primiți, D-le Director, încredințarea osebitei mele considerații.

Ministru, Theodor Ghica
Director general,
ss. indescifrabil

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

D-lui Director ⟨al⟩ Poştelor din Iaşi

[Rezoluţie :] Observându-să că în anexa alăturată termenul antreprisei se otărăşti pe doi ani şi în ordin se arată numai pe un an se va întreba pe Minis⟨ter⟩ cari esti adevaratul termin.

V. Grigoriu

Trimis d-lui Kogălniceanu.

Arh. St. Buc., Vistieria Moldovei, Direcţia poştelor, dos. 424/1862, f. 18.

[1] Vezi doc. 56.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RADU SC. GRECEANU

DIN ISTORIA RELAȚIILOR ROMÂNO-ELENE (1898—1905). FONDUL DIMITRIE I. GHICA (ACTE DIPLOMATICE)

INTRODUCERE

I. Schiță biografică

Dimitrie I. Ghica, creatorul fondului de care ne ocupăm [1], s-a născut la 25 martie 1848 la București [2], fiind fiul cel mai mare al cunoscutului scriitor și om politic Ion Ghica (1816—1897) și al Alexandrinei (Sașa), născută Mavros (1830—1926) [3]. La vârsta de două luni, copilul a fost lăsat în grija bunicii sale Maria Ghica [4], care locuia la Ghergani, deoarece Ion Ghica plecase la Constantinopol împreună cu soția sa, la 17/29 mai, ca reprezentant al Comitetului revoluționar. La moartea bunicii sale (martie 1849), Dimitrie a fost luat de sora tatălui său, Maria [5], pentru a fi în sfârșit trimis cu o bonă la Constantinopol, în luna noiembrie a aceluiași an. Avea mai puțin de doi ani. A stat cu părinții săi, împărtășindu-le exilul, până în august 1854, când a plecat împreună cu mama sa în insula Samos, unde Ion Ghica fusese numit locțiitor de guvernator încă din aprilie, primind ulterior (1856) titlul de prinț (bei).

La Samos, Dimitrie va locui până în primăvara anului 1859, întovărășind adesea pe tatăl său în drumurile făcute de-a lungul și de-a latul insulei sau pe coastele Asiei Mici [6]. Fac excepție lunile aprilie —

---

[1] La moartea lui Dimitrie Ghica (1914), fondul — cuprinzând și memoriile sale pentru perioada 1899—1907 — a trecut în posesia fiului său, ing. Ion D. Ghica (1874—1971), apoi în aceea a nepotului său de soră, Radu Greceanu. Fondul diplomatic se găsește astăzi în posesia Muzeului de Istorie al României.

[2] Dimitrie Ghica s-a născut în casa Mavros „de la Jigniță" — azi str. Sfîntul Ioan Nou. Casa a ars în 1856, cu toată averea mobilă lăsată în țară de Ion Ghica.

[3] Ion și Alexandrina Ghica vor mai avea încă nouă copii, al căror loc de naștere este răspândit pe o largă arie geografică: trei la Constantinopol, trei la Samos și alți trei născuți din nou în țară, la București și Ghergani. Totul într-un interval de 25 de ani.

[4] Maria Câmpineanu, sora lui Ion Câmpineanu (1798—1863) și văduva marelui logofăt Dimitrie (Tache) Ghica (1793—1845).

[5] Maria Ghica (n. 1821), căsătorită în 1841 cu Pană Olănescu (1816—1885).

[6] Menționăm, pentru interesul ei biografic, dedicația făcută de Dimitrie Ghica în fruntea primului volum al *Istoriilor lui Herodot*: „Această operă este dedicată părintelui meu Ion Ghica, sub a cărui domnie la Samos am vizitat în copilărie locul de naștere al lui Herodot și ruinile coloniilor elene din Asia Mică. În semn de respect, afecțiune și recunoștință. Topliceni, 1893".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

iulie 1857, când şi-a însoţit mama în România, într-o scurtă călătorie întreprinsă de Alexandrina Ghica pentru a sonda situaţia politică din ţară, pentru a controla starea averii lor şi pentru a încerca să plaseze copilul într-un internat, intenţie care nu a fost însă realizată. Ei au locuit în Bucureşti la familia Mavros şi la Călineşti, reşedinţa lui Ioan C. Cantacuzino (1825—1882)[7] căsătorit în 1845 cu sora Alexandrinei, Maria. Întors la Samos, Dimitrie va avea un preceptor, Popescu, trimis de prietenul lui Ion Ghica, Ion Bălăceanu[8], care se va ocupa de învăţătura sa, rămasă oarecum în urmă.

La vârsta de 11 ani, în primăvara anului 1859, Dimitrie s-a reîntors în ţară împreună cu mama sa, Ion Ghica precedându-i încă din noiembrie 1858, în speranţa de a participa la alegerile pentru Adunarea Electivă. După trei ani de cursuri particulare cu profesori de la Sf. Sava, el a fost condus de tatăl său în Anglia, în toamna anului 1862 şi instalat în liceul-internat Wellington College, unde fusese înscris datorită intervenţiei lui sir Stratford de Redcliffe, fost ambasador al Angliei la Constantinopol (1841—1858) pe vremea exilului lui Ion Ghica. Dimitrie a rămas singur printre străini până la terminarea şcolii, în 1867, petrecându-şi vacanţele tot în Anglia, luat în gazdă de către unii dintre profesorii săi. Într-una din aceste vacanţe, aflându-se la Londra, ca să-şi câştige bani de buzunar, s-a ocupat cu transmiterea manuscriselor lui Charles Dickens — de la tipografie la scriitor acasă, pentru corecturi, şi înapoi la tipografie. După amintirile sale, Dickens era departe de a fi prea generos.

În 1867, absolvent al liceului englez la 19 ani — ceea ce reprezintă o performanţă, având în vedere neregularitatea primilor ani de învăţământ, precum şi cunoaşterea sumară a limbii engleze la sosirea sa în Anglia, cu cinci ani în urmă — Dimitrie s-a înscris la Universitatea din Cambridge, la Trinity College. Aici şi-a luat licenţa (B. A.), Magna cum laude în 1871, iar mai târziu doctoratul (M.A.) în ştiinţe sociale şi politice. La sfârşitul anului 1872, s-a reîntors în ţară şi în 1873 a candidat fără succes la catedra de filozofie a Universităţii din Iaşi. În acelaşi an s-a însurat cu vara sa, Melania Kretzulescu (1852—

[7] Deputat, candidat la domnie, ministru al Justiţiei pe vremea lui Cuza. Adversar al lui Ion Ghica.

[8] Ion Bălăceanu (1828—1914), diplomat, om politic; exilat după 1848, se întoarce în ţară încă din 1855. În timpul vizitei Alexandrinei Ghica la Bucureşti, în 1857, Bălăceanu îi scrie lui Ion Ghica la Samos, la 18/30 aprilie: „...Toto [Dimitrie] est charmant; son intelligence este remarquable et sa vivacité fait le désespoir de Mr et Mme Mavros. Cet enfant est extrêmement affectueux et aimant et si j'ai un avis à vous donner c'est d'être de même avec lui. Trop de sévérité froisserait sa jeune âme et tout sentiment refoulé en elle se changerait en défaut ou en vice...". Iar la 12/24 mai 1857: „...Je ne sais quelle idée vous était venue de placer Toto dans notre collège. M-me Ghica vous expliquera l'impossibilité de la chose, elle vous dira qu'il n'y a plus d'internat, mais qu'alors même qu'il y en aurait un, mieux vaudrait jeter votre fils à la mer que de le confier à Mrs Arsaki, Poienar, Costa-Foru et I. Florescu. J'ai eu le bonheur de vous procurer un excellent précepteur. C'est un jeune homme de coeur, de bon sens et d'une instruction remarquable...". *BARSR*, S $\frac{39}{DCVI}$ (64, 67)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1935), fiica lui Constantin Kretzulescu (1809—1884)[9]. Între sfârșitul anului 1873 și începutul anului 1875, a funcționat ca secretar general la reprezentanța unei societăți de afaceri engleze din București. Nemulțumit de specificul acestei activități, a revenit în Anglia unde, în 1875, a fost angajat la Cabinetul numismatic de la British Museum, în baza recomandărilor călduroase ale foștilor săi profesori de la Wellington College și Cambridge[10]. Experiența câștigată la această prestigioasă instituție l-a ajutat mai târziu să completeze o prețioasă colecție de monete, medalii și piese arheologice, începută deja de tatăl său[11].

Dimitrie Ghica a lucrat la British Museum timp de patru ani, locuind împreună cu familia sa la Londra și petrecându-și vacanțele în țară, unde a revenit definitiv în 1879, la insistențele tatălui său. Aici s-a lansat în politică, devenind membru al partidului liberal. Între 1873 și 1883 a candidat de două ori în alegeri, fără a reuși, deși era bun prieten cu Dimitrie (Mitiță) Sturdza (1833—1914), șeful partidului liberal cu începere din 1892, a cărui soție, Zoe (născută Cantacuzino), îi era vară primară și al cărui frate, George Sturdza-Miclăușeni (1842—1907), îi era cumnat, fiind căsătorit cu sora sa Maria (1851—1937).

Vasta sa cultură clasică și modernă, stăpânirea mai multor limbi străine (engleza, franceza, germana, latina, greaca), darul de observație și curiozitatea vie pentru tot ce-l înconjura, comportarea desăvârșită în mediul internațional al reprezentanților diplomatici — toate aceste calități îl făceau să fie indicat în mod special pentru cariera diplomatică. Această carieră a început în 1883, când a fost numit secretar de legație, apoi consilier, la legația României din Berlin, post în care a rămas până în 1889. Îl găsim după această dată lucrând în Ministerul Afacerilor Străine, pentru a fi mutat în 1890 la legația română din Constantinopol, în calitate de consilier[12].

În perioada acoperită de documentele fondului inventariat, Dimitrie Ghica a ocupat următoarele funcțiuni : secretar general al Ministerului Afacerilor Străine (decembrie 1896 — iulie 1898) ; trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României la Atena (iulie 1898 — aprilie 1900 și iunie 1901 — aprilie 1905). În postul său de la Atena, el era deosebit de potrivit. Mediul grecesc îi era familiar încă din copilărie. Era interesat de toate fenomenele culturale și sociale din Grecia, în mod special de săpăturile arheologice efectuate de școlile străine, iar la congresele istorice îl găsim uneori participând ca delegat al României, așa cum s-a întâmplat în 1905[13]. Cunoștea la perfecție limba greacă, antică și modernă. Datorită tatălui său și experienței sale personale (stagiul de la Constantinopol), era la curent cu dificultățile ridi-

---

[9] Vor avea doi copii : Ion (1874—1971) — inginer specializat în construcții navale, căsătorit în 1910 cu Elena G. Cantacuzino — și Alexandrina (1876—1969), căsătorită în 1913 cu ing. Scarlat Greceanu.

[10] Recomandările în original se află în posesia autorului.

[11] Catalogul acestei colecții, scris de Dimitrie Ghica, se află astăzi la Muzeul de Istorie al României, împreună cu o parte din piesele arheologice.

[12] Vezi și *Scrisori către Ion Bianu*, vol. I, București, 1974, p. 505—516.

[13] Este vorba de congresul internațional de arheologie care a avut loc la Atena, în martie — aprilie 1905.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cate de relaţiile ţărilor balcanice cu Imperiul Otoman. Avea un tact deosebit în relaţiile cu colegii din corpul diplomatic, cu membrii guvernului grec şi cu familia regală. Cu aceste daruri înnăscute sau dobândite, a reuşit să facă faţă greutăţilor permanente pricinuite de situaţia politică, în mod special de problema românilor din Macedonia.

Cu toate acestea, constatăm că — datorită apartenenţei sale politice şi conflictelor între partide — cariera sa a prezentat unele întreruperi, atunci când conservatorii şi-au impus oamenii lor. Ultimul raport diplomatic al lui Dimitrie Ghica este adresat lui Iacob Lahovari, la 16/29 martie 1905 (documentul nr. 91). Ştim din memoriile sale că, la sfârşitul aceleiaşi luni Lahovari, ministrul conservator al Afacerilor Străine începând din 4 ianuarie 1905, a reuşit să obţină rechemarea lui D. Ghica şi punerea sa în disponibilitate. Scrisorile de rechemare nu i-au parvenit decât la 9/22 aprilie 1905, când el şi-a predat postul consilierului de legaţie Ştefan Mărgăritescu-Greceanu [13bis], plecând din Grecia în luna mai. La sosirea sa în Bucureşti, a demisionat. Acesta a fost sfârşitul unei cariere diplomatice care durase, cu mici întreruperi, 22 de ani.

Pentru încadrarea în epocă a intervalului acoperit de fondul inventariat, cu accent asupra şefilor de guverne şi miniştrilor de care a depins Dimitrie Ghica, sau cu care a avut de-a face în Grecia, indicăm în continuare lista miniştrilor respectivi.

România

Preşedinţi ai Consiliului de Miniştri.

LIBERALI : *Dimitrie A. Sturdza*, 4/16 oct. 1895—21 nov./3 dec. 1896 ; 31 mart./12 apr. 1897 — 11/23 apr. 1899 ; 14/27 febr. 1901—22 dec. 1904/4 ian. 1905. *Petre S. Aurelian*, 21 nov./3 dec. 1896—31 mart./12 apr. 1897.

CONSERVATORI : *Gheorghe Gr. Cantacuzino*, 11/23 apr. 1899—7/19 iul. 1900. *Petre P. Carp*, 7/19 iul. 1900—14/27 febr. 1901 [14].

Miniştri ai Afacerilor Străine.

LIBERALI : *Constantin I. Stoicescu*, 21 nov. 1896—13 mart. 1897. *Petre S. Aurelian*, 13—31 mart. 1897. *Dimitrie A. Sturdza*, 4 oct. 1895—21 nov. 1896 ; 31 mart. 1897—iul. 1898 ; aug. 1898—11 apr. 1899 ; 27 febr. 1901—31 iul. 1902 ; 14 aug.—5 nov. 1902 ; 26 dec. 1904—4 ian. 1905. *Mihail Pherekide*, iul.—aug. 1898. *Ion I. C. Brătianu*, 22 ian—31 iul. 1902 (ad interim) ; 31 iul. 1902—26 dec. 1904. *Ion C. Stoicescu*, (ad interim), 6—24 mai 1902.

CONSERVATORI : *Ion N. Lahovari*, 11 apr. 1899—7 iul. 1900. General *Iacob Lahovari*, 4 ian. 1905—11 mart. 1907 [15].

[13 bis] Ştefan Mărgăritescu, adoptat Greceanu de către bunicul său după mamă, Constantin Greceanu. Născut în 1856 la Bucureşti, mort în 1933 la Paris. Diplomat, însărcinat cu afaceri la Atena în 1905, apoi la Petersburg. Ministru plenipotenţiar la Berna în 1921 — vezi şi G. C. Bezviconi, *Basaraba ot Greci*, în „Din trecutul nostru", an. IV, nr. 36—39, 1936.

[14] Cf. Marcel D. Popa, Horia C. Matei, *Mică enciclopedie de istorie universală*, Bucureşti, 1983, p. 326.

[15] *Dicţionar diplomatic*, Bucureşti, 1979, p. 983—985, cu corecturi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Grecia

Președinți ai Consiliului de Miniștri

Alexandros T. Zaimis, 3 oct. 1897 — 14 apr. 1899 ; 24 nov. 1901 — 7 dec. 1902, *Georgios Theotokis*, 14 apr. 1899—25 nov. 1901 ; 27 iun.—11 iul. 1903 ; 19 dec. 1903—29 dec. 1904. *Theodoros Deliyannis*, 7 dec. 1902—27 iun. 1903 ; 29 dec. 1904—22 iun. 1905. *Dimitrie G. Rallis*, 11 iul.—19 dec. 1903 [16].

Miniștri ai Afacerilor Străine (conform documentelor inventariate, cu indicarea anului intrării în funcție).

Athos Romanos, iun. 1901 ; dec. 1903. *Skuzis*, ian. 1903 ; dec. 1904.

Șeful statului grec era, din 1863, regele George I de Glücksburg, fiul regelui Cristian IX al Danemarcei ; va fi asasinat în 1913. Regină era Olga, fiica marelui duce Constantin al Rusiei.

*

Cariera diplomatică a lui Dimitrie Ghica reprezintă doar o latură a unei activități multilaterale, desfășurată cu neobișnuită energie pe plan cultural și social.

Îndrăgostit de literatură și socotind necesară transpunerea în română a tezaurului culturii universale, a făcut numeroase traduceri — din Shakespeare, Walter Scott ș.a. — publicate parțial cu începere din 1872 [17]. În acest domeniu, opera sa de frunte rămâne însă monumentala ediție bilingvă (greacă și română) a primelor patru cărți din *Istoriile lui Herodot*, cu note, comentarii, ilustrații, planuri și hărți, acestea din urmă lucrate chiar de autorul traducerii [18]. Traducerea lui Herodot a fost începută în timpul perioadei sale londoneze și la ea a lucrat până la sfârșitul vieții. O probă de traducere din Cartea a patra a primit premiul Zappa al Academiei Române în 1880, iar tipărirea lucrării s-a efectuat între 1894 și 1915 [19].

Dorința transmiterii cunoștințelor acumulate l-a făcut să urmărească fără succes cariera universitară. După eșecul din 1873 de la Iași, amintit mai sus, a elaborat în 1876 un curs de psihologie pentru Universitatea din București, probabil în intenția unei candidaturi [20]. La aceeași universitate a candidat în 1901, pentru catedra de limba și literatura greacă. Concursul a fost însă câștigat de Demetru N. Burileanu, cu studii la Paris (licența) și Bruxelles (doctoratul), care prezenta avantajul de a fi cu 21 de ani mai tânăr și de a se putea dedica exclusiv carierei universitare.

Aceeași dorință de comunicare l-a făcut pe Dimitrie Ghica să țină numeroase conferințe pe diferite teme : despre Shakespeare, la Ateneul Român, în 1872 ; despre problemele balcanice, în 1913, la proas-

[16] M. Popa, H. Matei, *op. cit.*, p. 166—167.

[17] *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 395.

[18] *Scrisori către Ioan Bianu*, vol. I, p. 511.

[19] ISTORIILE LUI ERODOT. *Traducere română din limba originală, însoțită de textul elinesc și de note critice geografice, etnografice, filologice și gramaticale, cuprinzând resultatul celor mai recente cercetări și descoperiri privitoare la text și la subiectele tratate de acest autor și ilustrată cu harte și desenuri*, vol. I, Berlin, 1894 ; vol. II, București, Leipzig, Viena, 1912 ; vol. III, București, Leipzig, Viena, 1915 ; vol. IV, București, 1902.

[20] *Curs de psihologie pentru Universitatea din București*, 1876, aprobat de către Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice cu nr. 10.878/1876; manuscris la Arhivele Statului București.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

păt înfiinţatul Institut pentru studiul Europei sud-orientale ş.a. Despre ţara sa a vorbit în 1894, în faţa membrilor universităţilor din Cambridge şi Oxford [21], precum şi în 1911, într-un ciclu de conferinţe prezentat la universitatea din Cambridge, din al cărei Senat făcea parte ca membru [22].

Până la sfârşitul vieţii sale a fost pasionat de activitatea politică, pe care a privit-o — în tradiţia ilustrului său tată — drept un mijloc de a lupta pentru binele ţării sale, condamnând cu asprime pe cei care o foloseau în scopuri personale. Fără a se lăsa descurajat de eşecurile anterioare, s-a prezentat din nou, candidat al partidului liberal, la alegerile din 1901 şi 1905, fără a fi ales.

Păstrând Greciei iubirea firească a intelectualului pentru leagănul culturii europene (pe care nu o extindea însă asupra lumii greceşti contemporane), a rămas permanent legat afectiv de Anglia, ţara educaţiei sale de adolescent, în care a revenit de mai multe ori după încheierea carierei sale diplomatice, participând şi la şedinţele Senatului universităţii din Cambridge.

S-a ocupat cu atenţie de administrarea moşiei din Topliceni — Râmnicu Sărat, zestrea soţiei sale Melania. Concomitent cu o susţinută activitate de relaţii sociale, şi-a pregătit din viaţă arhiva personală, întocmind catalogul colecţiei mai-sus menţionate, transcriind, după note zilnice (consemnate obişnuit în paginile almanahurilor Hachette), jurnalul perioadei 1898—1907 şi clasând fotografiile pe care le efectuase cu pasiune, — în albume, cu indicarea datei, locului şi a persoanelor din imagine [23].

În Bucureşti, Dimitrie Ghica a locuit — printre altele — în casa Creţulescu din Calea Dorobanţilor nr. 24, lângă Piaţa Lahovari. În jurul anului 1900 şi-a construit o casă în str. Spătarului nr. 13 (azi nr. 15), după proiectul fiului său, inginerul Ion D. Ghica [24]. Aici a locuit până la moartea sa, survenită la 28 septembrie 1914, în urma unei operaţii nereuşite, soldată cu uremie. Mormântul său se află la cimitirul Bellu.

II. **Arhiva diplomatică Dimitrie I. Ghica (1896—1905).**

Actele acestui fond formează un dosar cartonat, cuprinzând 209 foi, numerotate de noi de la 1 la 209, cu 110 documente aşezate cronologic între 1896 şi 1905. În inventar, ele au fost clasate după cum urmează :

A. Rapoarte confidenţiale şi alte informaţii trimise de Dimitrie Ghica Ministerului Afacerilor Străine sau preşedintelui Consiliului de

---

[21] *Scrisori către Ioan Bianu*, vol. I, p. 517.

[22] *Ibidem*, p. 509.

[23] Pasiunea pentru fotografie şi recunoaşterea valorii documentare a imaginei identificate şi datate a fost transmisă fiului său, ing. Ion D. Ghica, a cărui fototecă se află în posesia autorului.

[24] Casa a ars în 1944 şi a fost refăcută aproximativ pe acelaşi plan, renunţându-se însă la decoraţia arhitecturală.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

miniștri ; instrucțiuni și dispoziții primite de D. Ghica de la guvernul român ; documente diplomatice primite de același pentru informare sau ptntru a le transmite altora ; acte privind relațiile lui D. Ghica cu unii membri ai corpului diplomatic din Atena sau cu guvernul elen ;

B. Scrisori personale de interes diplomatic, adresate de D. Ghica lui Dimitrie Sturdza, Ion I. C. Brătianu sau unor personalități străine ; scrisori originale ale lui Ion I. C. Brătianu către D. Ghica, având un interes diplomatic ;

C. documente diverse cu implicații diplomatice sau politice.

Interesul principal al actelor prezentate constă în :

— oglindirea fidelă și uneori pitorească a politicii interne și externe a Greciei. În momentul sosirii lui Dimitrie Ghica la Atena, în august 1898, grecii căutau prin toate mijloacele să-și tămăduiască rănile pricinuite orgoliului național și să facă față dezastrului financiar — rezultate din pierderea războiului cu turcii, declanșat de răscoala cretană din 1896 și de proclamarea unirii Cretei cu Elada (februarie 1897). Situația precară a finanțelor grecești a atras după sine necesitatea instaurării unui control economic internațional. La începutul anului 1898, Creta a reușit să obțină autonomia sub suzeranitate otomană, dar sub conducerea unui înalt comisar pus sub tutelă internațională. În această funcție a fost numit prințul George, cel de al doilea fiu al regelui George al Greciei, care va lupta din toate puterile pentru unirea definitivă a Cretei cu Grecia (doc. nr. 9, 10, 11, 18, 34, 43, 52) ;

— relatarea luptei continue a guvernelor române — indiferent de partid — și a reprezentanților lor în străinătate, pentru sprijinirea populației românești din Macedonia, Albania, Tesalia etc., împotriva violențelor și a persecuțiilor religioase și culturale, instigate de grecii din Imperiul Otoman, de guvernul grec, de Patriarhia din Constantinopol și de bulgari, cu sau fără aprobarea turcilor (doc. nr. 12, 13, 17, 22, 24, 25, 42, 45, 46, 56, 57, 63—66, 71—74, 76, 79—82, 85, 90, 91, 99, 104, 107). Aceste frământări au dus, după cum se știe, la o înăsprire progresivă a relațiilor româno-grecești [25].

Dintre celelalte aspecte semnalate de rapoarte și interesante pentru istoria epocii respective, amintim :

— problema relațiilor culturale dintre România și Grecia, prin intermediul schimburilor de vizite studențești și turistice, relații care au luat uneori forma unor manifestări politice periculoase pentru pacea din Balcani, așa cum s-a întâmplat în 1904, cu ocazia vizitei la Atena

[25] În urma unor îndelungate tratative, sultanul Abdul Hamid II (1876—1909) a promulgat iradeaua din 9/22 mai 1905, prin care acorda aromânilor din Imperiul Otoman — aflați în Macedonia, Epir, Albania ș.a. — aceleași drepturi pe care le aveau sârbii și grecii, cu libertate de învățământ și înființare de noi școli în limba națională, precum și organizare bisericească proprie. Nerespectarea acestor drepturi de către organele grecești locale, susținute de Patriarhia din Constantinopol și de guvernul grec, a condus până la urmă la ruperea relațiilor diplomatice dintre România și Grecia, la 31 mai 1906. Aceste relații nu vor fi reluate decât la 2 aprilie 1911. Vezi N. Ciachir, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă*, București, 1987, p. 294—295 ; *Politica externă a României. Dicționar cronologic*, București, 1986, p. 151, 154.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a grupului de studenţi condus de Grigore Tocilescu (doc. nr. 45, 46, 98, 105) ;

— expoziţia internaţională de la Atena, din 1903, la care participarea română, foarte defectuoasă, este aspru criticată (doc. 70) ;

— relaţiile diplomatice ale României cu Statele Unite ale Americii şi cu Olanda, relaţii care se aflau în fază incipientă şi ridicau controverse juridice complicate (doc. nr. 3, 61, 87, 88, 95, 96, 97, 100, 101) ;

— informaţii relative la depunerea mitropolitului primat al României Ghenadie Petrescu, care a dat naştere unor proteste din partea Rusiei (doc. nr. 1, 2) ;

— comentarea critică a politicii interne greceşti, cu descrierea unor dezbateri parlamentare ce luau câteodată un aspect „sălbatec" (doc. nr. 26, 31, 52, 61, 69, 89). De la tragedie la comedie : palatul regal din Tatoi, lângă Atena, este jefuit chiar de către... garda palatului (doc. nr. 52) ;

— scandalul cu proporţii de răscoală, declanşat în Grecia de traducerea în greaca modernă a Noului Testament, iniţiată de regina Olga (doc. nr. 48, 49).

Din punct de vedere al formei de păstrare, actele inventariate sunt, în marea lor majoritate, copii şi — rareori — ciorne autografe scrise de Dimitrie Ghica. Un număr redus de còpii sunt scrise de fiica sa Alexandrina. Există şi còpii, puţine la număr, scrise de mâini necunoscute. În sfârşit, cele mai puţine la număr sunt actele originale. Din examinarea fondului, reiese că Dimitrie Ghica a avut grijă să-şi formeze o arhivă personală, cuprinzând còpii după rapoartele expediate şi după actele oficiale care i-au trecut prin mână, inclusiv originalele care i-au fost adresate personal. Còpiile scrise de Dimitrie Ghica se remarcă prin transcrierea ordonată şi prin deosebita claritate a scrisului, fapt care demonstrează atât munca laborioasă depusă de autor, cât şi importanţa arhivistică pe care acesta a acordat-o fondului.

Originalele documentelor cuprinse în capitolul *A* al inventarului se găsesc, probabil, în arhiva Ministerului de Externe român. Fac excepţie unele instrucţiuni ale lui Ion I. C. Brătianu, adresate în original lui D. Ghica, precum şi câteva acte ca, de exemplu, nr. 22 şi 39, care se găsesc probabil în arhiva Ministerului de Externe al Greciei. Cât priveşte scrisorile personale cuprinse în *capitolul B, cele adresate* lui Dimitrie Ghica (de Ion I. C. Brătianu, de exemplu) sunt originale, iar cele adresate de el altor persoane politice sunt còpii autografe, originalele găsindu-se iniţial la destinatari. Dintre cele două acte cuprinse în capitolul *C*, unul este original, (nr. 110), iar celălalt este o copie dactilografiată, al cărei original trebuie să se afle în arhiva Ministerului de Externe român (nr. 109).

În marea lor majoritate, rapoartele diplomatice sunt scrise pe coli mari de hârtie, de format 34 x 24 cm.

La alcătuirea inventarului s-au adoptat următoarele principii :

— s-a indicat forma de păstrare a fiecărui document : copie autografă a lui Dimitrie Ghica = *c.a.* ; ciornă autografă a aceluiaş = *ciornă a.* ; copie scrisă de Alexandrina, fiica lui D. Ghica = *c. Al.* ; copie scrisă de mână necunoscută = *c.* ; original = *orig.* ;

— s-a menţinut datarea bi-stilă ;

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

— la actele emise de Dimitrie Ghica, și care alcătuiesc marea majoritate a fondului, s-a menționat, pentru simplificare, numai destinatarul. Pentru celelalte, s-a indicat atât emitentul cât și destinatarul ;

— acolo unde apar mai multe acte în șir având același destinatar, s-a folosit formula „către același". Tot pentru simplificare, calitatea destinatarului a fost menționată numai prima dată când apare ca atare ;

— limba în care este scris documentul a fost menționată numai când nu este cea română, de exemplu, *Fr.* = franceză ;

— numerotarea fiind făcută pe foi, s-au menționat, pentru fiecare act, foile între care este cuprins, de exemplu, *f. 4—6 ;*

— ortografia numelor proprii care diferă de cea folosită azi a fost corectată în mod tacit ;

— ținând seamă de unitatea fondului arhivistic, au fost introduse în inventar documentele 1—4 și 109—110, care nu fac parte din perioada când Dimitrie Ghica era ministru la Atena, ci din aceea când era secretar general al Ministerului Afacerilor Străine (1896—1898).

INVENTARUL DOCUMENTAR

A. *Rapoarte confidențiale și diferite acte diplomatice.*

1. *București, 14/26 dec. 1896.* Către C. I. Stoicescu, ministru al Afacerilor Străine. Întrevedere cu de Fonton, ministrul Rusiei la București, care cere despăgubiri pentru un cetățean rus ucis pe Prut și protestează contra depunerii mitropolitului Ghenadie Petrescu [26] și a atitudinii lui Dimitrie Sturdza în această problemă.

C.a., f. 1—2.

2. *[București, dec. 1896].* Iosif Naniescu, mitropolitul Moldovei și Sucevei, președinte al Sf. Sinod, către mitropoliții Serbiei, Petersburgului, Muntenegrului și către patriarhul de Karlovitz. Se expun pe larg motivele depunerii mitropolitului Ghenadie Petrescu : desconsiderarea Sf. Sinod, schimbarea ritualului liturghiei episcopale, interzicerea purtării dalmaticei de către episcopi în timpul slujbei, câștiguri ilicite etc.

Fr., c., f. 3—4.

3. *[București], 14 mart./5 apr. (sic) 1897.* Către P. S. Aurelian, președintele Consiliului de Miniștri și ad-interim la Afacerile Străine. Baronul de Gevers, ministrul Țărilor de Jos la București, comunică lui D. Ghica, secretar general al Ministerului Afacerilor Străine, că detașarea la Haga a lui C. G. Nanu, consilier de legație la Bruxelles, pentru reprezentarea României, nu rezolvă problema înființării unei reprezentanțe independente a României în Țările de Jos. *C. a., f. 5, 8.*

[26] Ghenadie Petrescu (1836—1918) a fost ales mitropolit primat al Ungro-Vlahiei la 21 mai 1893, cu ajutorul partidului conservator. După venirea la putere a liberalilor, el a fost depus la 20 mai 1896 (vezi și doc. nr. 2) și trimis la mănăstirea Căldărușani. La 4 decembrie al aceluiași an, conservatorii ajungând iar la putere, Sf. Sinod a anulat sentința de depunere, dar Ghenadie a demisionat, rămânând până la moarte stareț al mănăstirii Căldărușani.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

4. *Bucureşti, 21 mart./2 apr. 1897. [Pro memoria]* înmânat de baronul de Gevers lui D. Ghica, cuprinzând rezumatul convorbirii lor. Jonkheerul Roëll, ministrul Afacerilor Străine al Ţărilor de Jos, atrage atenţia guvernului român că detaşarea lui C. G. Nanu de la Bruxelles la Haga nu rezolvă dorinţa exprimată de a avea o legaţie autonomă la Haga. Din contra, o complică, întrucât Nanu, având un rang diplomatic inferior, corespondenţa diplomatică va continua să fie dirijată către ministrul României la Bruxelles [G. Bengescu].

Fr., orig.. f. 6.

5. *Atena, 27 iul./8 aug. 1898.* Către M. Pherekide, ministrul Afacerilor Străine. La sosirea sa la Atena pentru a-şi lua în primire postul de ministru plenipotenţiar, a fost primit în audienţă de dl. Zaimis, preşedintele Consiliului de Miniştri şi ministru al Afacerilor Străine, care s-a arătat bine informat asupra politicii noastre interne şi asupra necazurilor avute de D. Sturdza în Cameră. Situaţia sa este, de asemenea, critică şi este supus unor hărţuieli continui în parlament. Regele Greciei nu se întoarce la Atena decât în octombrie, când Ghica îşi va prezenta scrisorile de acreditare. Până atunci, se va întoarce în România pentru a lichida unele probleme.

C. a., f. 12.

6. *Atena, 3/15 aug. 1898.* Către D. Sturdza, preşedintele Consiliului de Miniştri şi ministru al Afacerilor Străine. Situaţia politică internă din Grecia. Nu există partide, ci grupări politice în jurul unor politicieni, denumite după şeful lor : Tricupişti, Deliyanişti, Conduriotişti, Rallişti, Deligiorgişti, Carapanişti ş.a. Urmează expunerea programului principalelor grupări.

Ciornă a., f. 13—14.

7. *Atena, 17/29 nov. 1898.* Către acelaşi. Audienţă la A. Zaimis. Eforturi depuse pentru aplanarea diferitelor piedici ce stau în calea unei înţelegeri depline între Grecia şi România. Proiectarea unei întrevederi între regii celor două ţări.

Ciornă a., f. 15—16.

8. *Atena, 21 nov./3 dec. 1898.* Către acelaşi. Ceremonia prezentării scrisorilor de acreditare regelui George. Acesta doreşte consolidarea relaţiilor dintre cele două ţări şi regretă că nu s-a putut întâlni cu suveranul României, din cauza doliului (decesul mamei sale).

Ciornă a., f. 17.

9. *[Atena], 29 nov./11 dec. 1898.* Către acelaşi. Evacuarea trupelor turceşti din Creta. Pregătiri pentru plecarea în insulă a prinţului George, viitorul Înalt Comisar. Evenimentele internaţionale care au prilejuit eliberarea Cretei şi stabilirea noului regim. Descrierea şi desenul drapelului propus pentru Creta.

C. a., f. 18—19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

10. *[Atena], 7/19 dec. 1898.* Către același. Anunță plecarea din Pireu a prințului George spre Creta.

Fr., c. a., f. 20.

11. *[Atena], 12/24 dec. 1898.* Către același. Plecarea și desfășurarea călătoriei prințului George spre Creta. Primirea în insulă. Modificări aduse noului drapel, în urma protestului Turciei. Plecarea din Creta a amiralilor garanți internaționali.

C., cu corecturi de D. Ghica, f. 23—24.

12. *Atena, 23 dec. 1898/4 ian. 1899.* Către același. Presa publică veşti privind o mişcare în Macedonia şi Albania tinzând la o înțelegere între români, sârbi şi albanezi, în vederea unei acțiuni comune pentru obținerea autonomiei lor. Ziarul „Asty" este însă sceptic în privința înțelegerii, iar premierul Zaimis crede că se dă prea mare importanță acestor intenții.

Ciornă a., f. 25. În anexă, se trimite :

13. *[21 dec. 1898],* extras din ziarul „Asty", care anunță eforturile pentru stabilirea unei înțelegeri între albanezi, sârbi şi cuțovlahi în Albania şi Macedonia. Albanezii ar fi dispuşi să recunoască egalitatea în drepturi pentru celelalte două naționalități creştine, dacă aceştia ar susține eforturile „Ligii albaneze" vizând obținerea de la Sultan a autonomiei pentru Albania şi Macedonia.

În ziarul albanez „Sckiperia", care apare la Bucureşti, articolul lui P. A. Rodani referitor la unirea albanezilor cu macedonenii vădeşte şovinismul albanezilor, din care cauză este puțin probabilă înțelegerea cu românii.

Proiect de convocare a unui congres macedonean la Sofia.

Fr., c. dactilo., cu corecturi de D. Ghica, f. 26.

14. *Atena, 30 dec. 1898/12 ian. 1899.* Către același. Situația politică din Grecia în ajunul alegerilor generale. Despre „partidele" existente, Şansele foarte reduse de reuşită ale guvernului Zaimis.

C. a., f. 27—28.

15. *Atena, 8/20 ian. 1899.* Către același. Publicarea raportului prințului moştenitor Constantin privind operațiunile armatei elene în Tesalia, în timpul războiului din 1897, ca răspuns la atacurile contra prințului şi a comportării sub orice critică a armatei. Publicarea este însă o greşală, deoarece scoate în evidență dezorganizarea armatei.

C. a., f. 29.

16. *Atena, 8/20 febr. 1899.* Către același. Desfăşurarea alegerilor generale din Grecia şi rezultatul lor. Victoria lui Theotokis în parlament. Guvernul în expectativă.

C. cu corecturi de D. Ghica, f. 32—33.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

17. *Atena, 23 febr./7 mart. 1899.* Către același. Guvernul Zaimis duce o politică foarte prudentă cu privire la Macedonia, spre indignarea unor ziariști și politicieni din capitală. Rezolvarea favorabilă a problemei cretane îi face pe greci să creadă că totul le este permis. Despre acțiunea comitetelor panhelenice în Macedonia. O Macedonie autonomă nu este însă posibilă, mai ales sub conducere grecească și în dauna celorlalte minorități creștine ne-elenice.

C. a., f. 34—35.

18. *Atena, 4/16 mart. 1899.* Către același. Mesajul regal la deschiderea Camerei constată bunele relații cu marile puteri și le mulțumește pentru fericita rezolvare a problemei cretane. Anunță noi legi de reformă. Arată necesitatea reorganizării armatei și marinei, precum și a creării unui nou minister pentru agricultură, industrie și comerț. Primirea cu răceală a mesajului.

Telegramă cifrată, fr., c. a., f. 36.

19. *Atena, 5/17 mart. 1899.* Către același. Atitudinea grupărilor politice cu ocazia deschiderii parlamentului. Șansele lui Zaimis și Theotokis. Trimite un exemplar al mesajului regal (vezi nr. 18).

Ciornă a., f. 37 ; text integral tipărit mesaj regal, fr., f. 38.

20. *[Atena], 19/31 mart. 1899.* Către același. Invalidarea alegerii lui Zaimis. Se prevede o criză ministerială.

Telegramă cifrată, fr., c. a., f. 39.

21. *Atena, 20 mart./1 apr. 1899.* Către același. Se trimite în anexă documentul de la punctul următor.

Ciornă a., f. 40.

22. *Pera, 20 febr./4 mart. 1899.* Mavrocordato, ministrul Greciei la Constantinopol, către Tevfik Pașa, ministrul Afacerilor Străine al Imperiului Otoman. Se atrage atenția Înaltei Porți asupra vexațiunilor de tot felul la care sunt supuși grecii din Turcia și asupra diferitelor încălcări ale clauzelor tratatului de pace încheiat între Turcia și Grecia în urma ultimului război.

Fr., c., f. 41—52.

23. *Atena, 21 apr./3 mai 1899.* Către I. Lahovari, ministrul Afacerilor Străine. Constituirea unui nou consiliu de miniștri grec condus de Theotokis, bazat pe o majoritate artificială. Proiect de lege pentru excluderea militarilor din parlament. Despre cariera noului ministru de Externe grec, Athos Romanos.

C. a., f. 53—54.

24. *Atena, 17/29 mai 1899.* Către același. Despre campania sovină a ziarului atenian „Neologos" împotriva românilor din Macedo-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nia, acuzați de a pune în pericol cauza elenismului prin mijloace „diabolice și neoneste", respectiv desnaționalizarea grecilor prin „proclamarea de un neam cu ei a tot ce vorbește limba românească". Atacuri violente împotriva lui Apostol Mărgărit [27], directorul școlilor române din Macedonia, caracterizat drept „grec renegat", aliat cu turcii împotriva „creștinismului elin". Critică acerbă a politicii statului român de susținere prin cheltuieli „fabuloase" a învățământului românesc din Macedonia, orientat către desnaționalizarea grecilor. Se enumeră școlile românești înființate la Bitolia, (Monastir), Naussa, Crușova, Megarova, Târnova, Moscopole, Veria și în satele Grevena, Sanmarina, Avdela și Perivoli, dar „recrutarea copiilor costă scump, precum plătește Papa de la Roma pe soldații mercenari". În concluzie, D. Ghica atrage atenția asupra propagandei șovinismului elen în Peninsula Balcanică, „cu toată lecțiunea primită în anul 1897".

C. a., f. 55—56.

25. *[Atena], 19/31 mai 1899.* Către același. V. Diamandi, inspector al școlilor române din Epir și Albania, este urmărit de autoritățile otomane și se află refugiat la Atena, de unde va pleca spre țară.

Fr., c. a., f. 57.

26. *Atena, 5/17 iun. 1899.* Către același. Scandal în Cameră. Prințul George acuzat de proasta administrație a armatei și de inactivitatea flotei elene în războiul cu turcii din 1897. Familia regală acuzată de lașitate și de fugă în fața inamicului. Citate pitorești din discuțiile și invectivele deputaților în „această ședință sălbatică".

C. a., f. 58—59.

27. *[Atena], 16/28 iul. 1899.* Către același. Recomandă guvernului român să accepte propunerea Greciei de a numi pe Gheorghe Arghiropulo ca ministru al Greciei la București. Despre personalitatea sa.

Ciornă a., f. 60.

28. *Atena, 23 iul./4 aug. 1899.* Către același. Trimite traducerea unui articol apărut în ziarul „Neologos", privind progresele realizate de România, în comparație cu situația din Grecia.

C. a., f. 62.

29. *[Atena], 28 aug. 1899.* Către același. Sosirea la Pireu a prințului și prințesei de Muntenegru [28], împreună cu prințul Mircea, în vizită de curtoazie. Primirea lor oficială.

Telegramă, c. a., f. 63.

---

[27] Apostol Mărgărit, născut în august 1832, mort în 1903 la Bitolia — Monastir. Inspector școlar al școlilor românești din Imperiul Otoman între 1878—1902. A creat în Macedonia 104 școli primare și patru școli secundare. Membru corespondent al Academiei Române în 1889.

[28] Este vorba de Nikola I, principe ereditar de Muntenegru cu începere din 1860, apoi rege între 1910 și 1918, de soția sa, Milena și de fiul lor, Mirkó.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

30. *[Atena], 2/14 sept. 1899.* Către același. Problema lipsei de apă în capitală. Discuția în parlament pentru aducerea ei din lacul Stimfal (Argolida), de la peste 170 km distanță. Istoricul lucrărilor de aducțiune din trecut. Calcul al costurilor necesare.

C. a., f. 64—65.

31. *Atena, 6/18 sept. 1899.* Către același. Rezultatul și importanța alegerilor comunale în Atena. Atitudinea pasionată a cetățenilor pe străzi. Lupta între grupările politice.

C. a., f. 66—67.

32. *Atena, 4/16 oct. 1899.* Vizita reginei Olga a Greciei în Creta. Situația politică din insulă și antagonismul dintre musulmani și creștini. Încercări de împăcare a spiritelor.

C. a., f. 68—69.

33. *[Atena], 5/17 oct. 1899.* Către același. Vizita regelui Greciei la Potsdam și primirea cordială ce i s-a făcut. Prin aceasta, s-a pus capăt unei discordii familiare, provenită din convertirea la ortodoxie a principesei Sofia [29], soția moștenitorului tronului.

Fr., c. a., f. 70.

34. *Atena, 20 dec. 1899/3 ian. 1900.* Către același. Relatarea audienței avută la prințul George al Greciei, Înalt Comisar al Puterilor în Creta, aflat în concediu la Atena. Acesta s-a informat despre familia regală română și despre activitatea lui Ion Ghica în insula Samos. Activitatea prințului în Creta și situația politică de acolo.

C. a., f. 71—72.

35. *Atena, 8/21 mart. 1900.* Către același. „Prânz" și serată de gală oferite de legația română din Atena. Regele nu a putut lua parte, fiind bolnav, iar regina Olga „nu iese niciodată seara". Au participat: prințul moștenitor cu soția sa Sofia, principesa Maria [30], o mare parte din corpul diplomatic și persoane politice. La recepția ce a urmat, a luat parte tot corpul diplomatic. S-a dat o reprezentație cu „trei artiști francezi".

C. a., f. 73.

36. *Atena, 30 mart./18 apr. 1900.* Către același. Situația politică din Grecia. Consolidarea poziției guvernului. Reorganizarea comanda-

---

[29] Sofia (1870—1932), sora împăratului Germaniei Wilhelm II, căsătorită cu Constantin, principele moștenitor al Greciei, viitorul rege Constantin I (1913—1917, 1920—1922). Este mama reginei Elena a României.

[30] Maria, fiica regelui George al Greciei, născută în 1876, se va căsători în 1900 cu marele duce George al Rusiei, iar la moartea acestuia, cu un grec, Pericles Ioanides.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mentului armatei și a instrucției militare. Amânarea proiectului de aprovizionare cu apă a capitalei, precum și a altor proiecte și legi (organizarea magistraturii, reforma circumscripțiilor administrative etc.).

C. a., f. 74—75.

37. *București, 16 apr. 1900.* I. Lahovari către D. Ghica. Cel din urmă este rechemat și pus în disponibilitate pe data de 1 aprilie curent. Va preda serviciul secretarului de legație Penescu.

Fr., c. a., f. 76.

38. *București, 5 apr. 1900.* Același către același. La propunerea lui I. Lahovari, D. Ghica este pus în disponibilitate și rechemat.

C. a., f. 77.

39. *Atena, 10/23 apr. 1900.* A. Romanos, ministrul de Externe al Greciei, către D. Ghica. A luat act cu regret de vestea rechemării lui D. Ghica și de înlocuirea sa *ad-interim* cu D. Penescu. Guvernul grec îi mulțumește pentru buna sa colaborare.

Fr., orig., f. 78.

40. *Atena, 17/30 apr. 1900.* Proces verbal încheiat între D. Ghica și D. Penescu, însărcinat cu afaceri, pentru predarea către cel din urmă a obiectelor aparținând legației române din Atena.

Fr., duplicat, f. 79—80.

41. *Atena, 29 mai/11 ian. 1901.* Către Dimitrie Sturdza, președintele Consiliului de Miniștri și ministru al Afacerilor Străine. Sosirea lui D. Ghica la Atena și preluarea postului de ministru plenipotențiar [31]. Audiență la ministrul de Externe al Greciei, A. Romanos. Constatarea unei atenuări a conflictelor dintre România și Grecia cu privire la elementele lor naționale din Imperiul Otoman. Întrevedere cu ministrul Turciei la Atena, pentru liniștirea lui cu privire la scopul întrevederii de la Abbazia dintre suveranii României și Greciei, care s-a orientat către problemele păcii în Balcani, fără să amenințe Poarta [32].

C. a., f. 83.

42. *Atena, 7/20 iun. 1901.* Către același. Întrevedere cu A. Romanos în problema românilor din Macedonia. Asigurări reciproce de sprijinire de către agenții lor consulari din Imperiul Otoman a propagan-

---

[31] Îl înlocuiește pe C. G. Nanu.

[32] Abbazia, pe atunci în Austro-Ungaria, azi în Iugoslavia, cu numele de Opatija. La întrevederea ce a avut loc înainte de reîntoarcerea lui Dimitrie Ghica la Atena, regele George a dat asigurări că se va ține seama de doleanțele privind situația aromânilor, iar regele Carol a promis rezolvarea favorabilă pentru greci a „afacerii Zappa" (vezi *infra*, nota 37) și a intereselor comerciale grecești în România. Nu s-a încheiat nici un acord scris — vezi N. Ciachir, *op. cit.*, p. 295.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dei şcolare şi bisericeşti, în zonele cu majoritate română sau elenă. Protestul ministrului grec împotriva d-lui Metta, membru al consulatului român din Bitolia, care este ostil grecilor. Consulul rus din Salonic ar sprijini pe românii macedoneni împotriva grecilor.

C. a., f. 84.

43. *Atena, 17/30 iun. 1901.* Către acelaşi. Situaţia politică din Creta. Prinţul George, împins şi de rege, susţine propaganda şi agitaţia pentru alipirea la Grecia, care a fost votată de Adunarea cretană. Consulii Rusiei şi Franţei sunt favorabili alipirii, la care se opun Puterile Garante prin Comisarii lor, care ar putea sili pe prinţul George să demisioneze. Conflict acut între musulmani şi greci în Creta.

C. a., f. 85—86.

44. *Atena, 15/28 iul. 1901.* Către P. S. Aurelian, ministrul de interne şi *ad-interim* la Afacerile Străine. Despre starea armatei elene. Presa acuză neregulile şi lipsa de disciplină constatate în oştire şi dă ca model buna organizare a armatei române. Se critică secretul păstrat în jurul raportului întocmit de prinţul moştenitor Constantin, în calitate de comandant şef al armatei, cu privire la ierarhizarea ofiţerilor. Avansările de ofiţeri recent publicate au stârnit nemulţumirea generală prin preferinţa acordată infanteriei.

C. a., f. 87—88.

45. *Atena, 4/17 sept. 1901.* Către D. Sturdza, preşedintele Consiliului de Miniştri şi ministru al Afacerilor Străine. Sosirea în Grecia, la 30 aug./12 sept., a unui grup de peste 250 studenţi şi excursionişti români conduşi de prof. Grigore Tocilescu [33], „ca să întoarcă o vizită de curtoazie făcută la 1891 de către zece studenţi universitari eleni în Bucureşti". Primire entuziastă la Pireu şi în capitală, cu onoruri şi spectacole oficiale. Programul iniţial al excursiei, care cuprindea Sunium, Egina, Corint, Delfi, Micene, Tirint şi Argos, s-a redus la o singură deplasare la Olimpia. Gr. Tocilescu ocupându-se cu discursuri politice îndreptate împotriva asupritorilor popoarelor din Balcani şi chemând la luptă pentru eliberarea românilor şi grecilor subjugaţi. Proastă impresie în cercurile diplomatice, în special la turci şi bulgari. Atitudinea rezervată a legaţiei României, conform instrucţiunilor primite.

C. a., f. 89—91.

46. *Atena, 24 sept./7 oct. 1901.* Către acelaşi. Primirea entuziastă făcută de greci studenţilor români se datoreşte voinţei de a uita diferendele care separă cele două ţări. Grigore Tocilescu s-a lăsat atras pe panta intrigilor politice. În momentul politic actual, astfel de manifes-

[33] La acea dată, Grigore Tocilescu (1850—1909) era profesor de istorie antică şi epigrafie la Universitatea din Bucureşti şi director al Muzeului naţional de antichităţi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țări nu trebuie încurajate. Proiectul unei vizite în România a studenților greci, discutat pentru 1902 în cadru neoficial.

C. a., f. 92.

47. *Atena, 10/23 oct. 1901.* Către același. Considerații privitoare la finanțele grecești. Expunerea detaliată a capitolelor bugetului în curs. O cauză permanentă a crizei economice este cursul ridicat al aurului, determinat — printre altele — și de lipsa de încredere în Stat.

C. a., f. 93—95.

48. *Atena, 10/23 nov. 1901.* Către același. La inițiativa reginei Olga, Noul Testament a fost tradus într-o limbă greacă modernă „aleasă" și publicat, cu toate că „nu răspundea unei nevoi simțite". Cartea nu s-a bucurat de succes. S-a făcut atunci o nouă traducere (autori : Palli și Psihari) într-un dialect modern „de formă ordinară", împotriva căreia a protestat Facultatea de Teologie, considerînd-o „ca o profanare a textului sacru". Atitudinea pasivă a înaltelor instanțe bisericești în fața acestui protest a dat de bănuit că și cea de-a doua traducere a fost patronată de regina Olga. Intervenția ziarelor „Asti" și „Acropolis" în favoarea traducerii Palli, privită de partidul anti-dinastic ca operă a propagandei ruse, a declanșat o uriașă manifestare de protest din partea populației, în frunte cu studenții, la redacția ziarelor amintite, pe străzi și în fața palatului regal, cu „discursuri violente în care oratorii au agitat înaintea maselor adunate spectrul slavismului, lovind în Rusia și în Regină și cerând retragerea Mitropolitului și a guvernului și excomunicarea autorilor traducerii...". Violența manifestațiilor (spargerea ferestrelor Ministerului de Finanțe) a reclamat intervenția armatei, care a fost atacată cu pietre. Ciocnirea s-a soldat cu 9 morți și 27 răniți. Impopularitatea reginei Olga.

C. a., f. 96—97.

49. *Atena, 15/28 nov. 1901.* Către același. Efectele evenimentelor relatate anterior : căderea cabinetului Theotokis : demiterea mitropolitului primat, acuzat că nu s-a opus de la început traducerii ; demisia prefectului de poliție și a șefului jandarmeriei din Atena, făcuți responsabili pentru vărsarea de sînge din 8/21 nov. Încurajați de acest succes, studenții s-au baricadat în clădirea Universității, arborând drapele negre și au cerut excomunicarea tuturor celor care au avut cel mai mic amestec în traducerea Evangheliei, „ceea ce implică indirect excomunicarea chiar a Reginei". Val de furturi și asasinate favorizate de pasivitatea poliției. Alexandru Zaimis însărcinat cu formarea noului cabinet. Evacuarea pașnică a universității de către studenți. Prorogarea temporară a Camerei. Legi militare în pregătire.

C. a., f. 98—99.

50. *Atena, 20 dec. 1901/2 ian. 1902.* Către același. Situația politică din Grecia în ajunul reluării lucrărilor Camerei. Diferitele grupări po-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

litice. Întrevedere cu primul ministru Zaimis. Cauzele fărâmiţării politice. Regele şi guvernul mulţumiţi de faptul că, în România, „comisiunea Zappa" a fost recunoscută ca persoană juridică (vezi şi doc. 93).

C. a., f. 100—101.

51. *Atena, 29 ian./11 febr. 1902.* Către Ion I. C. Brătianu, ministru al Lucrărilor Publice şi *ad-interim* al Afacerilor Străine. Relatarea desfăşurării „prânzului anual" care a avut loc la palatul regal în onoarea Legaţiei României. Convorbire cu regele George, care este profund îngrijorat de atacurile anti-dinastice din Cameră şi deplânge falsa interpretare a dorinţei de traducere a Evangheliei.

C. a., f. 102.

52. *Atena, 23 febr./8 mart. 1902.* Către acelaşi. Agitaţie antidinastică în Cameră, condusă de Levidis, membru al „partidului" delijanist. Prinţul George, Înalt Comisar al Cretei, acuzat că este împotriva unirii insulei cu Grecia, favorizând pe ascuns ideea creării unui principat autonom al Cretei, condus de „o dinastie creditară fundată de Alteţa Sa Regală". Falsitatea acestor acuzaţii, pornite de la propunerea fostului ministru cretan Venizelos, cu care prinţul George nu a fost de acord, întrucât urmăreşte cu înflăcărare unirea Cretei cu Grecia.

C. a., f. 103—105.

53. *Atena, 29 apr./12 mai 1902.* Către acelaşi. Relatarea şedinţelor prin care Camera şi-a încheiat mandatul. Intrigi parlamentare. Nici o lege nu a putut fi votată. Argintărie şi obiecte de valoare furate din palatul regal de la Tatoi, lângă Atena, de către chiar gărzile palatului. Excursia familiei regale la Chalkis şi peripeţiile avute. Scandalul provocat de acordarea concesiunii miniere din Atalanta.

C. a., f. 114—115.

54. *Atena, 3/16 aug. 1902.* Către D. Sturdza, preşedintele Consiliului de Miniştri şi *ad-interim* la Afacerile Străine. Sosirea în rada Faleronului a unei flote engleze *„formidabile"*, *compusă din 50 vase* de război care urmează să se reunească la Lemnos cu întreaga flotă engleză din Mediterana (total : 104 vase de război) pentru manevrele anuale. Caracterul excepţional al concentrării — la manevrele precedente nu luau parte mai mult de 10—12 vase —, interpretat ca afirmaţie de autoritate în Mediterana şi „ca un răspuns sforţărilor Rusiei de a dezlipi Italia de tripla-alianţă". Manifestări entuziaste de simpatie din partea grecilor. Recepţie pe vasul amiral cu participarea corpului diplomatic.

C. a., f. 118.

55. *Atena, 23 aug./5 sept. 1902.* Către acelaşi. Căsătoria prinţului Nicolae al Greciei cu marea ducesă Vladimirovna a Rusiei [34], a patra

[34] Este vorba de Elena (1882—1938), fiica marelui duce Vladimir, fratele împăratului Alexandru III al Rusiei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

alianță a casei regale grecești cu „Curtea Rusiei", lipsită de popularitate. Idealul grecilor este alianța cu casa regală engleză.

C. a., f. 119.

56. *Atena, 21 sept./4 oct. 1902.* Către același. Deteriorarea rapidă a relațiilor dintre Grecia și Bulgaria, urmare a asasinării de către Comitetele bulgare a grecilor din Macedonia, desemnați din Sofia ca ostili propagandei bulgare. Arestarea unor agitatori bulgari, închiderea Agenției bulgare din Atena, campanie în presă cu relatarea crimelor de la Salonic, Castoria și Radinitza. Încercare de temperare din partea guvernului a iritației generale, de teama represaliilor cu care au fost amenințați cei 80.000 de greci din Bulgaria, în afară de cei din Imperiul Otoman.

C. a., f. 120—121.

57. *Atena, 26 oct./8 nov. 1902.* Către Ion I. C. Brătianu, ministru al Afacerilor Străine. Guvernul grec, intimidat de amenințarea cu represalii transmisă de Tsokoff, fostul șef al Agenției bulgare din Atena, numit secretar general al Ministerului Afacerilor Străine al Bulgariei, a dispus eliberarea agitatorilor bulgari, inclusiv Tatargieff, supus otoman de naționalitate bulgară, acuzat de asasinarea doctorului Sakelarios din Salonic. Guvernul Zaimis în dificultate.

C. a., f. 124.

58. *Atena, 9/22 nov. 1902.* Către același. Asasinat și furt comis la bordul vasului german *Loreley*, ancorat pentru reparații în portul Pireu. Comandantul vasului, von Reuter, exclude posibilitatea participării unui membru al echipajului — „Les marins allemands ne sont pas des grecs" —, frază difuzată de căpitanul portului care declanșează o violentă campanie anti-germană în presă și public. Poliția descoperă pe asasin, marinarul Kochler de pe vasul *Loreley*, spre marea bucurie a grecilor, care intensifică manifestațiile de stradă anti-germane, lipind pe fațadele clădirilor Legației germane afișe cu textul „Grecii nu sunt germani". Scuze oficiale cerute de von Reuter.

C. a., f. 125—126.

59. *Atena, 29 nov./12 dec. 1902.* Către același. Întâlnirea de la Rusciuc dintre regele României și regele Ferdinand I al Bulgariei (29 oct./11 nov.) interpretată în Grecia ca o amenințare directă la adresa elenilor, care contau pe prietenia românilor. Convorbire cu primul ministru Zaimis pentru a demonstra necesitatea acestei vizite de curtoazie. Audiență la regele George, cu prezentarea intențiilor pașnice și prietenoase ale României.

C. a., f. 127—128.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

60. *Atena, 16/29 dec. 1902.* Către același. Rezultatul alegerilor generale în Grecia. Majoritatea absolută a revenit lui Theotokis, însă în capitală a triumfat Delijannis. De teama unor „dezordini grave, gata să izbucnească în stradă", regele încredințează acestuia formarea noului cabinet, cu condiții paralizante pentru programul delijannist.

Ciornă, a., f. 129—130.

61. *Atena, 17/30 dec. 1902.* Către același. Rechemarea ministrului S.U.A. la Atena, Belgrad și București — Charles Francis — și înlocuirea sa cu John Brinckerhoff-Jackson, care asigură pe ministrul român că are instrucțiuni speciale pentru a întreține cele mai bune raporturi cu România și că va locui la București câteva luni pe an. Discutarea problemei evreilor din România.

C. a., f. 131.

62. *Atena, 10/23 ian. 1903.* Către Al. Scuzis, ministrul grec al Afacerilor Străine. Statul român cere restituirea sumei de 11.340 franci încasată pe nedrept de consulatul grec din București, în 1875, pentru administrarea averii defunctului Constantin Naum, declarat de consulat cetățean grec, în numele fiului său minor Cristache. Deoarece s-a dovedit că defunctul era cetățean otoman de origine albaneză, văduva și fiul lui C. Naum, stabiliți la Gorizia în Albania, au cerut statului român, reprezentat prin Eforia Spitalelor Civile care deținuse titlurile de proprietate și vărsase suma consulatului grec, să restituie moștenirea. Întrucât Eforia nu putea restitui suma de două ori, iar statul grec nu restituise banii la majoratul copilului, în 1882, statul român va fi obligat să intenteze proces, în caz de neachitare a sumelor datorate.

Fr., ciornă, a., f. 132—134.

63. *Atena, 11/24 ian. 1903.* Către Ion I. C. Brătianu. Trimite în anexă traducerea unui interviu acordat ziarului „Acropolis" de către ministrul Serbiei la Atena, Boscowitz, asupra problemei reformelor în Macedonia, precum și critica acestui interviu apărută în ziarul „Kairòi", care neagă până și existența sârbilor în Macedonia, conform pretențiilor șovine privind caracterul panhelenic al întregii Peninsule Balcanice. Același spirit a dictat și conferința rectorului Universității din Atena, Cossazi, în care s-a negat prezența românilor în peninsulă.

C. a., f. 135.

64. *București, ian. 1903.* Ministerul Afacerilor Străine către reprezentanții Românici pe lângă marile puteri. Instrucțiuni privind felul în care trebuie rezolvată problema Macedonici. Politica României a urmărit permanent menținerea păcii în Balcani, fără a pierde nici un moment din vedere soarta românilor din peninsulă, pentru care cere drept de egalitate deplină cu celelalte naționalități creștine din Imperiul Otoman. Situația din Macedonia este obiectul unei atenții speciale

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din partea statului român, având în vedere marele număr al românilor de aici, pentru a căror cultură s-au făcut sacrificii pecuniare însemnate.

Fr., c., f. 139—140. (Vezi și doc. 100).

65. *Atena, 8/22 mart. 1903.* Către Ion I. C. Brătianu. Creșterea agitației create în Macedonia de comitetele revoluționare bulgare i-a făcut pe greci să înțeleagă necesitatea colaborării cu Imperiul Otoman și a menținerii unui *statu quo* care împiedică dezlănțuirea conflictelor naționale. Din același motiv, reviriment constatat în convorbirea cu ministrul Afacerilor Străine, Scuzis, „care face parte din grupul cel mai șovin de aici", cu privire la drepturile românilor din Macedonia. Apropierea între Grecia și Turcia favorizată de tactul și curtenia ministrului Turciei la Atena, Rifaat Bey. Misiune oficială otomană la Atena.

Ciornă a., f. 145—146.

66. *București, apr. 1903.* Ion I. C. Brătianu, ministrul Afacerilor Străine, către D. I. Ghica. Îi comunică spre știință personală instrucțiunile trimise ministrului român de la Constantinopol cu privire la bisericile române din Macedonia. Acesta va cere Patriarhiei : dreptul de hirotonire a preoților români, fără „trista necesitate de a-și ascunde origina" ; recunoașterta bisericilor române existente și dreptul pentru toți românii din Turcia de a-și deschide noi biserici ; dreptul de a celebra cultul „și în limba noastră" ; negocierea înscăunării unui episcop român. D. Ghica are misiunea de a convinge guvernul elin să sprijine cererea României, întrucât „temerile noastre de tendințele slave și dorința noastră de a strânge cât mai mult prietenia cu Atena nu ne poate face să sacrificăm elementele noastre etnice în favoarea elenismului...".

C., semnătură autografă, f. 147—148.

67. *Atena, 13/26 iun. 1903.* Către Ion I. C. Brătianu. Analiza situației politice în Grecia. Toate legile propuse de guvernul Delijannis au fost respinse în Cameră (abrogarea legii comandamentului general, care acorda puteri nelimitate prințului Constantin ; reducerea numărului funcționarilor și economii în aparatul de stat), sau au căzut din cauza protestelor externe (acordarea dreptului de a cumpăra toată recolta de stafide unui „sindicat" englez). Căderea guvernului Delijannis. Probabilitatea unui cabinet Theotokis.

C. a., f. 151—152.

68. *Atena, 16/29 iun. 1903.* Către același. Theotokis însărcinat cu formarea guvernului. Lista miniștrilor și caracterizarea lor.

C. a., f. 153.

69. *Atena, 30 sept./13 oct. 1903.* Către același. Demisia noului guvern Theotokis din cauza agitației populare stârnită de legea monopo-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lului strugurilor. Noul guvern Rallis. Intrigile dintre partide şi dintre miniştri.

C. a., f. 157—158.

70. *Atena, 25 oct./7 nov. 1903.* Către acelaşi. Despre expoziţia internaţională din Atena, care tocmai se închidea. Compromiterea ei prin spectacolele de seară ale unei trupe franceze de „café concert", lipsite de „bună cuviinţă". D. Butculescu [35], organizatorul secţiei române, aspru criticat pentru nereguli financiare, afaceri dubioase şi încasarea de sume necorespunzătoare. La reclamaţiile primite, legaţia română şi-a declinat orice răspundere. Cu unele excepţii, „secţiunea română a fost slabă". Dificultăţi întâmpinate de expozanţi la recuperarea obiectelor.

C. a., f. 159—160.

71. *Bucureşti, 18 dec. 1903.* Ion I. C. Brătianu către D. Ghica. Relatarea întrevederii avută la Bucureşti cu Tombazis, ministrul Greciei la Bucureşti, privind atitudinea ostilă a agenţilor greci şi a Patriarhiei faţă de propaganda română în Macedonia. Gripparis, reprezentantul regelui Greciei la Constantinopol, împreună cu agenţii săi consulari, duc o campanie asiduă împotriva influenţei române, ceea ce reflectă linia de conduită a guvernului grec. D. Ghica va trebui să precizeze fără echivoc regelui şi guvernului Greciei că bunele relaţii între cele două ţări nu se vor putea dezvolta fără renunţarea — din partea Atenei — la opoziţia făcută acţiunilor legitime de susţinere de către guvernul român a aspiraţiilor etnice şi culturale ale românilor din Macedonia.

Fr., orig., f. 163—164.

72. *Atena, 17/30 dec. 1903.* Către Ion I. C. Brătianu. Relatarea întrevederii cu noul ministru al Afacerilor Străine, A. Romanos, axată pe problema românilor din Macedonia şi pe campania din presa elenă împotriva lor. Romanos pretinde că articolele violente apărute în presa elenă, cu ocazia prevederii în bugetul statului român a 600.000 lei pentru construirea de şcoli şi biserici româneşti în Macedonia, nu reprezintă punctul de vedere al guvernului Greciei ; susţine că „propaganda română se face în centre importante de elenism" şi dă ca exemplu Monastir (Bitolia), „pe care îl considerăm toţi în România ca unul din centrele principale ale românismului", refuzând concomitent să recunoască preponderenţa elementului român în vreuna din localităţile provinciei. O înţelegere cu grecii în această problemă este oricum foarte grea, „orbiţi cum sunt de şovinismul şi de fudulia care îi caracterizează". Răspunsul lui I. C. Brătianu în Cameră la mesajul regelui Carol I este aprobat la Atena de reprezentanţii marilor puteri şi criticat de regele George şi de Romanos.

C. a., f. 165—166.

---

[35] Dimitrie I. Butculescu (c. 1845—1916), arheolog amator, colecţionar.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

73. *Atena, 10/23 ian. 1904.* Către același. Întrevedere cu primul ministru Theotokis, în care s-a arătat hotărîrea României de a sprijini pe conaționalii din zonele Castoria, Bitolia și Pind, fără a prejudicia pe eleni. Atitudinea mai conciliantă a ministrului, care cere însă asigurări că românii din Macedonia vor face cauză comună cu grecii, atunci când se va hotărî soarta acestei provincii. În caz contrar, România nu se poate aștepta decât la neutralitate. D. Ghica observă că neutralitatea greacă seamănă cu ostilitatea, dar speră într-o înțelegere. Theotokis declină responsabilitatea guvernului în atitudinea Patriarhiei și promite că va ordona lui Gripparis să-și schimbe atitudinea.

C. a., f. 167—168.

74. *București, 20 ian./2 febr. 1904.* Ion I. C. Brătianu către D. Ghica. Întrevedere cu Tombazis în problema Macedoniei. Grecii, neliniștiți de creditele votate pentru sprijinirea românilor din Imperiul Otoman, se simt priviți ca dușmani. Conform înțelegerii dintre guverne (în interpretarea Greciei), noi nu am avea dreptul să extindem sfera de influență a românilor din Macedonia, ci numai să respectăm situația actuală. Brătianu îl asigură pe ministrul grec că România nu combate elenismul, ci dorește conlucrarea dintre cele două etnii, concomitent cu susținerea dezvoltării etnice și culturale a românilor din Imperiul Otoman.

Fr., c. Al., f. 169—170.

75. *Atena, 24 ian./6 febr. 1904.* Către Ion I. C. Brătianu. Silvestrelli, ministrul Italiei la Atena, a fost brusc mutat la Madrid în urma unui scandal declanșat de publicarea în Italia a raportului său către ministerul Afacerilor Străine al Italiei, în care ignorase caracterul etnic elen al Epirului și afirmase că grecii moderni sunt „o rasă mixtă", în care nu mai curge picătură din sângele grecilor antici. Silvestrelli a fost păzit de poliție până la plecarea sa din Grecia, în timp ce ziarele „spumegau iar studenții dansau dansul scalpului".

C. a., f. 171.

76. *Atena, 31 mart./12 apr. 1904.* Către același. Înființarea consulatului român din Epir a stârnit o furtună de proteste, atât împotriva politicii României, cât și a Turciei și a marilor puteri. Se pretinde că Epirul ar fi o provincie pur elenă, înființarea consulatului fiind propagandă dăunătoare elenismului. Discuții în contradictoriu cu Romanos. Încordarea crescândă între cele două țări, pe măsura risipirii pe plan european a echivocului care plana asupra problemei românilor din Imperiul Otoman.

C. a., f. 172.

77. *București, 31 mart. 1904.* Ion I. C. Brătianu către D. Ghica. Îi face cunoscut că a fost înaintat ministru plenipotențiar clasa I.

Orig., f. 173.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

78. *Atena, 16/29 apr. 1904.* Către Ion I. C. Brătianu. Intenţia împăratului Wilhelm II al Germaniei de a face o excursie de trei zile în insula Corfu, începând cu 24 apr., a declanşat pregătirea unei primiri oficiale cu participarea familiei regale. În ultimul moment, împăratul modifică ruta călătoriei, renunţând la insula Corfu, poate şi din cauza pregătirilor de primire oficială, care transformau excursia în act politic. Deziluzie şi nemulţumire a guvernului grec.

C. a., f. 174—175.

79. *Bucureşti, 20 apr./3 mai 1904.* Ion I. C. Brătianu către D. Ghica. Se manifestă tot mai clar ostilitatea crescândă a Patriarhiei din Constantinopol, sprijinită de guvernul grec, faţă de aspiraţiile culturale şi bisericeşti ale românilor din Macedonia. Legitimitatea cererii de drepturi egale cu celelalte naţionalităţi din Imperiul otoman pentru români este susţinută la Constantinopol de ambasadele Germaniei, Austro-Ungariei şi Rusiei. Primelor două le va fi comunicat confidenţial conţinutul celor trei memorii adresate de guvernul român Marelui Vizir şi mitropolitului din Efes (anexele A, B, C, — vezi doc. nr. 80, 81, 82), trimise lui D. Ghica „în chip confidenţial".

C. Al., f. 176—178.

80. *Anexa A. Nr. 7038/1904.* Memoriu remis Marelui Vizir de către ministrul României la Constantinopol. Plângere împotriva atitudinii duşmănoase a organelor bisericeşti elene faţă de creştinii români din Macedonia, care îşi trimit copiii la şcoli româneşti. Exemple de maltratări suferite de preoţii români din partea episcopilor greci (excomunicare, închisoare, bătaie), între 1885 şi 1892, dacă au făcut slujba în limba română, sau dacă au oficiat slujbe pentru institutori români şi familiile lor. Trezirea conştiinţei naţionale a românilor din Macedonia şi Epir datează de circa 35—40 de ani ; până în prezent ei au reuşit să ridice 96 de şcoli primare, un liceu, un internat şi o şcoală secundară pentru fete la Monastir, o şcoală de comerţ cu internat la Salonic, o şcoală de comerţ la Janina şi un gimnaziu la Berat. Numărul elevilor şcolilor române în 1902—1903 a depăşit 4.500. Românii au în prezent 58 de preoţi şi 40 de cântăreţi, oficiind în circa 30 de biserici, în care serviciul divin se face fie numai în română, fie alternativ, în română şi greacă. Deşi ar avea dreptul să aibă un mitropolit al românilor din Turcia (cerere refuzată de Patriarhie), românii insistă să li se acorde drepturi egale cu cele ale sârbilor şi grecilor, respectiv să aibă preoţi şi arhimandriţi cu comunităţi distincte, româneşti, şi care să fie recunoscuţi de Patriarhie.

Fr., c. Al., f. 179—183.

81. *Anexa B. nr. 7038/1904.* Notiţă înmânată mitropolitului din Efes de către ministrul României la Constantinopol. Pornind de la drepturile acordate comunităţii greceşti minoritare din Usküb (Skoplje) prin chrysobula patriarhală din 1/14 dec. 1902, se cere aplicarea aceloraşi prin-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cipii pentru populația românească din diocezele Turciei europene, respectiv : constituirea în comunități româno-ortodoxe independente, recunoscute de Patriarhie, cu biserici proprii, în care se va sluji în românește și cu preoți proprii, recunoscuți de mitropolii fără dificultăți. Pentru legătura cu „Marea Biserică", românii își vor alege un reprezentant religios sau laic, care va prezenta dorințele lor.

Fr.,c. Al., f. 184—185.

82. *Anexa C. nr. 7038/1904.* Ministrul Afacerilor Străine, Ion I. C. Brătianu, către Marele Vizir, prin intermediul ministrului României la Constantinopol. Arătând persecuțiile suferite de românii din Imperiu, pe linie de învățământ și cult, din partea Patriarhiei, care se opune sistematic progresului a tot ce nu este grecesc și amintind opoziția acesteia la numirea unui mitropolit al românilor, Antim, care fusese ales de români și recunoscut în principiu de Poartă, se cere numirea unui reprezentant civil al românilor (vekil), însărcinat cu prezentarea și apărarea la Poartă a intereselor românești.

Fr., c. Al., f. 186—187.

83. *Atena, 2/15 iul. 1904.* Către Ion I. C. Brătianu. Cerere unanimă de reforme militare și de mărire a efectivului armatei elene. Votarea de către parlament a opt legi privind reorganizarea armatei. Manevre militare în Beoția, la care a asistat regele George, între 1 și 31 mai. Observații asupra desfășurării lor și asupra pregătirii armatei. Despre ofițerii greci.

C. a., f. 190—191.

84. *Atena, 28 iul./10 aug. 1904.* Către același. Conflict între guvernul elen și Comisia de control europeană asupra finanțelor grecești, cu privire la jurisdicția guvernului grec asupra funcționarilor din sectorul financiar și asupra dreptului de a-i înlocui în caz de eventuale nereguli. Nota adresată de guvern Comisiei, privind reglementarea mișcărilor personalului.

C. a., f. 192—194.

85. *Atena, 18/31 dec. 1904.* Către D. Sturdza, președinte al Consiliului de Miniștri și *ad-interim* la Afacerile Străine. Despre moartea la Atena a lui Stere Stelidis, în nov. 1904, în vârstă de 102 ani. Născut în Macedonia la Magarova, s-a stabilit în 1840 în România, la București, adunând o avere de 800.000 lei prin cumpărare sau arendare de moșii. Spre sfârșitul vieții, fiind aproape orb, a fost convins de comitetul elin macedonean (care se temea de lăsarea unei părți din avere școlilor române din Magarova) să-și lichideze averea din România (500 mii lei depuși în bancă, plus avere imobilă) și să se stabilească la Atena, cu promisiunea guvernului grec că va fi vindecat de orbire. La moartea sa, Stelidis și-a lăsat întreaga avere școlilor grecești din Macedonia, fapt pentru care

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

i s-au acordat funeraliile naţionale, cu onoruri militare, la care au participat A. Romanos, ministrul Afacerilor Străine, un reprezentant al Casei regale şi oficialităţile Atenei. Ministrul Turciei la Atena a protestat oficial împotriva captării averii unui supus otoman de către guvernul grec (vezi şi doc. 108).

C. a., f. 198—199.

86. *Atena, 30 dec. 1904/12 ian. 1905.* Către generalul Iacob Lahovari, ministrul Afacerilor Străine. Situaţia politică din Grecia. Împrejurările care au dus la căderea cabinetului Theotokis şi venirea la putere a lui Delijannis. Campania electorală şi peripeţiile ei.

C. a., f. 200—201.

87. *Bucureşti, 30 dec. 1904.* Iacob Lahovari către D. Ghica. Îi atrage atenţia că informaţiile şi circularele comunicate lui de către J. B. Jackson, ministrul S.U.A., pentru a fi transmise la Bucureşti, trebuiau trimise direct ministerului Afacerilor Străine şi nu prin intermediul lui D. Ghica.

C. a., f. 202.

88. *Atena, 11/24 ian. 1905.* Către Iacob Lahovari. A transmis ministrului S.U.A. observaţiile din instrucţiunea precedentă şi acesta a comunicat că nu se putea adresa în mod oficial ministerului, întrucât primise instrucţiuni să sondeze *verbal* atitudinea diferitelor state cu privire la întrunirea la Haga a unei conferinţe privind drepturile beligeranţilor şi ale neutrilor în caz de război, fapt pentru care a luat legătura cu miniştrii României, Serbiei şi Bulgariei la Atena.

C. a., f. 203.

89. *Atena, 14/27 febr. 1905.* Către acelaşi. Desfăşurarea campaniei electorale în Grecia. Incidente între greci şi bulgari în Tesalia. Cauzele căderii cabinetului Theotokis. Prognostic privind rezultatul alegerilor şi legile care vor fi luate în discuţie. Politicienii greci se luptă pentru persoane şi nu pentru *principii*.

C. a., f. 204—205.

90. *Atena, 5/18 mart. 1905.* Către acelaşi. Recepţia corpului diplomatic la ministrul Afacerilor Străine, Skuzis, care a înfierat omorârea a doi preoţi şi patru notabili români din satul Negovan din Macedonia. „Ministrul grecesc s-a plâns amar că aceste crime au fost aruncate la noi în sarcina bandelor greceşti", având „bănuieli serioase" că asasinatele au fost comise de bande bulgare de „comitagii". Răspunzând lui Skuzis, D. Ghica acuză pe greci de ostilitate împotriva românilor din Imperiul otoman. La baza bunei colaborări între România şi Grecia stă acceptarea faptului că românii nu sunt elenizaţi şi nici elenizabili, fără a aduce prin aceasta prejudicii grecilor.

C. a., f. 206—207.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

91. *Atena, 16/29 mart. 1905.* Către același. Deschiderea noului parlament, în prezența regelui și a corpului diplomatic. Mesajul regal s-a referit doar la politica internă, fără menționarea unor probleme „arzătoare" de politică externă, ca incidentele din Macedonia sau mișcările pentru unire din Creta. Presa atenian㠠a subliniat lacunele mesajului regal, comparându-l în mod surprinzător cu mesajul regelui Carol I citit înaintea parlamentului român la 23 februarie, în care a fost apărată cu demnitate cauza conaționalilor din Macedonia.

C. a., f. 208—209.

B. *Scrisori personale de interes diplomatic.*

92. *Atena, 7/19 dec. 1899.* Către Dimitrie Sturdza. Aprecieri asupra personalității primului-ministru Zaimis, bine informat asupra politicii interne din România și simpatizant al lui D. Sturdza. Comentariul intențiilor de bună colaborare cu România exprimate în scrisoarea lui Zaimis către regele George, servind drept program politic al guvernului. Plecarea prințului George în Creta. Modificarea drapelului cretan în urma protestului Turciei, care îl găsea „trop grec". Despre conferințele Institutului arheologic german și despre cele ținute săptămânal pe Acropolă de prof. Dörpfeld [36]. Instalarea noului consul român.

Fr., ciornă, a., f. 21—22.

93. *Atena, 22 ian./3 febr. 1899.* Către același. Întrevedere cu primul-ministru Zaimis, care a insistat pentru rezolvarea chestiunii Zappa [37] pe baze comun acceptabile, precizând că refuzul statului român de a permite prezentarea la proces a societății grecești a fost privită ca umilitoare pentru greci. Despre dorința Greciei de a încheia o convenție consulară cu România. Cererea României către S.U.A. privind arestarea și extrădarea unui hoț, refugiat acolo după furtul în țară a 15,000 de lei, nu are șanse de rezolvare în absența unei convenții de extrădare între cele două țări. D. Ghica cere decorarea unui vice-consul italian la Patras, Toscani, pentru protecția cetățenilor români din acest port. Se plânge de indisciplina și neregulile financiare constatate în activitatea consulului român din Cefalonia, Carandino. Trimite lui D. Sturdza o is-

[36] Wilhelm Dörpfeld (1853—1940), arheolog, asociat de Schliemann cu începere din 1882 la săpăturile de la Troia, Tirint ș.a. A devenit șeful misiunii arheologice germane din Grecia, conducând, printre altele, cercetările de la Olimpia. În 1899 era directorul Institutului arheologic german din Atena.

[37] Evanghelie Zappa (1800—1865), milionar grec născut în Epir. S-a stabilit în România în 1833, devenind cetățean român, și și-a investit averea în terenuri și operații bancare. A donat statului român sume însemnate, care au servit — între altele — la înființarea Academiei Române. La moartea sa, a lăsat uzufructul averii lui Constantin Zappa (1820—1892), cu condiția ca — la moartea acestuia din urmă — întreaga avere să fie transmisă statului grec. Statul român refuzând să accepte această clauză, a rezultat un conflict diplomatic cu Grecia care a durat până în 1901, când grecii au obținut câștig de cauză. Vezi și C. Bacalbașa, *Bucureștiul de altădată*, vol. II, 1928, p. 46—47 și vol. III, București, 1930, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

torie a Samosului de Epaminondas Frangulli şi o istorie a insulei Icaria scrisă de Epaminondas Stamatiadi.

Fr., ciornă a., f. 30—31.

94. *Atena, 27 febr./12 mart. 1902.* Către Ion I. C. Brătianu. În aprilie 1901, ministrul S.U.A. la Bucureşti, Francis, a prezentat propunerea unei convenţii de extrădare a criminalilor între cele două state ; partea română a cerut introducerea clauzei de neaplicare a pedepsei cu moartea pentru cei extrădaţi, cerere respinsă de ministrul S.U.A. din cauza deosebirii legilor din fiecare stat federal. Dl. Francis a revenit de curând „cu mâhnire" asupra eşecului propunerii. D. Ghica pledează pentru acceptarea convenţiei de extrădare, a cărei examinare a fost amânată de Ion I. C. Brătianu.

C.a., f. 106—107.

95. *Florica, 17/30 mart. 1902.* Ion I. C. Brătianu către D. Ghica. Cu privire la convenţia de extrădare, S.U.A. pot admite ceea ce a acceptat Austria, într-o convenţie similară cu România. Pentru statele federale care aplică pedeapsa capitală, se poate prevedea pentru fiecare caz în parte încheierea unei convenţii de suspendare a pedepsei capitale, între România şi statul federal respectiv. „Când se tratează convenţiuni internaţionale, se cuvine ca fiecare stat să uşureze poziţia celuilalt şi să nu se aşeze pe tărâmuri de intransigenţă, incompatibile cu deslegarea cestiunilor de acest soi".

Original, f. 108—110.

96. *Atena, 7/20 apr. 1902.* Către Ion I. C. Brătianu. Ministrul S.U.A., Francis, a fost convins să transmită guvernului său propunerea română pentru convenţia de extrădare. D. Ghica doreşte să plece în concediu în insula Samos, unde şi-a petrecut copilăria, urmând să viziteze apoi şantierele arheologice din Priene şi Milet [38]. Regina Olga i-a dăruit un exemplar din prima traducere a Noului Testament, făcută sub egida sa.

C.a., f. 111.

97. *Atena, 5/18 apr. 1902.* Către Charles Francis, trimis extraordinar şi ministru plenipotenţiar al S.U.A. Explică motivele pentru care guvernul român nu poate accepta redactarea S.U.A. pentru convenţia de extrădare şi anexează protocolul propus de Ion I. C. Brătianu.

Fr., c.a., f. 112—113.

[38] Călătoria lui Dimitrie Ghica în insule a început la 25 apr./8 mai 1902 şi la 13 mai stil nou se afla la Vathy, capitala Samosului, vizitând locurile cunoscute în copilărie, persoanele care îl cunoscuseră pe tatăl său şi mormintele surorii sale Alexandrina (+1858) şi fratelui său Nicolae (+1857), aflate la biserica Sf. Spiridon. I s-a făcut o primire oficială şi conducerea oraşului Vathy i-a încredinţat — pentru a fi depuse pe mormântul lui Ion Ghica de la Ghergani — o coroană cu flori din Samos, împletită cu panglici ce aveau culorile Samosului şi ale României, precum şi un săculeţ cu pământ samiot. Dimitrie Ghica a obţinut de la fiul consulului Marc o copie a fotografiei lui Ion Ghica, trimisă de acesta din urmă, în 1861, oraşului Vathy.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

98. *Atena, 24 iul./6 aug. 1902.* Către Ion I. C. Brătianu. Cu toate îndemnurile venite de la București, nu se proiectează o vizită a studenților greci în România, asigurările în acest sens fiind date de ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Montferratos. Regele, guvernul și poporul sunt terorizați de studenți, care „vor să dirijeze politica, răstoarnă guvernul, cer caterisirea suveranei....". D. Ghica invitat la 8 aug. „pe flota engleză în număr de 57 de bastimente de resbel" ancorată în portul Faleron, pentru serbarea încoronării regelui Eduard VII. „Spectacolul acestei flote iluminate va fi feeric".

Ciornă, a., f. 116—117.

99. *Atena, 28 oct./10 nov. 1902.* Către același. Dezminte relatarea „cu totul minciunoasă", publicată în „foile" opoziției din București, „La Roumanie" [39] și „Patriotul" [40], conform căreia D. Ghica ar fi declarat ziarului „Acropolis" din Atena că „ne dezinteresăm de tot ce se petrece în Macedonia". Citează textul corect al declarațiilor sale, în care se subliniază dorința României de a trăi în bună înțelegere cu vecinii, de a menține *statu quo* în Balcani și de a conserva intact elementul românesc din Macedonia, care este numeros, orice ar zice grecii și care nu este ostil intereselor eline.

Ciornă, a.; f. 122—123.

100. *[București], 18/31 ian. 1903.* Ion I. C. Brătianu către D. Ghica. Îi trimite în copie instrucțiunile date reprezentanților români pe lângă marile puteri (vezi doc. 64), care trebuie comunicate guvernului grec numai verbal, cu asigurarea că ele nu schimbă cu nimic atitudinea noastră față de Grecia. De asemenea, să explice regelui că întâlnirea de la Rusciuc nu schimbă linia noastră politică. A primit o scrisoare *în englezește* de la dl. Jackson [ambasadorul S.U.A.], prin care îi trimite copii după scrisorile sale de acreditare, pe care le va prezenta la București. D. Ghica este rugat să-i comunice : S.U.A. nu a cerut agrementul regelui pentru persoana sa, fapt peste care se va trece totuși cu vederea ; corespondența în engleză îl condamnă la răspuns în română ; reședința ministrului S.U.A. în România nu trebuie să fie la Atena, ci la București, cel puțin o parte din an.

Original, f. 136—138.

101. *Atena, 1/14 febr. 1903.* Către Ion I. C. Brătianu. A comunicat ministrului Afacerilor Străine, Scuzis, conținutul instrucțiunilor primite în copie și acesta le-a găsit bine venite. A expus ministrului S.U.A. observațiile din scrisoarea precedentă și acesta a spus că : eroarea de protocol provine din absența în țara sa a uzanței agrementului dat de șeful statului pentru numirea unui ambasador străin ; corespondența diplomatică cu România se va face de aici înainte în franceză ; își va îm-

[39] „La Roumanie", organ al partidului conservator, a apărut între 1898—1921. Director politic : Al. G. Florescu.

[40] „Patriotul" a apărut zilnic în perioadele 5 mai — 15 oct. 1900, 29 apr. 1901 — 17 mai 1903, 16 dec. 1905 — 26 iul. 1907. Redactor șef : Constantin C. Bacalbașa.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

părţi timpul între Atena şi Bucureşti. D. Ghica a intervenit în ţară pentru trimiterea lui G. Murnu[41] în stagiu la Institutul arheologic din Atena.

Ciornă, a., f. 141—142.

102. *Atena, 20 febr./5 mart. 1903.* Către acelaşi. Protestează împotriva tonului insultător cu care secretarul general al Afacerilor Străine, Nanu, i-a refuzat rambursarea sumei de 47 lei, folosită de legaţie pentru repatrierea a doi cetăţeni români lipsiţi de mijloace.

Ciornă a., f. 143.

103. *[Bucureşti], 5. mart. 1903.* Ion I. C. Brătianu către D. Ghica. Repatrierile şi achitarea costurilor aferente nu se pot face decât cu aprobarea secretarului general al Afacerilor Străine. Se aprobă un post de uşier la legaţia din Atena.

Orig., f. 144

104. *Atena, 19 apr./2 mai 1903.* Către Ion I. C. Brătianu. A avut două întrevederi, cu primul-ministru şi cu ministrul Afacerilor Străine, Skuzis, în care a expus dificultăţile întâmpinate de statul român din partea Patriarhiei din Constantinopol, care sabotează interesele bisericeşti şi culturale ale românilor din Macedonia. Skuzis a invocat lipsa de influenţă a guvernului grec asupra patriarhului, care se lasă condus de curentele politice locale, dar a promis sprijinul pentru revendicările noastre. Patriarhul Ioachim s-ar fi plâns că guvernul român exercită presiuni diplomatice asupra lui, în loc de a se înţelege direct cu el.

C. Al., f. 149—150.

105. *Bucureşti, str. Spătarului 13, 23 aug./5 sept. 1903.* Către prof. Rados. Aflând despre intenţia unui grup de studenţi greci de a face o vizită în România, D. Ghica îi arată că, în actuala conjunctură politică, caracterizată prin ascuţirea conflictelor dintre Grecia şi Turcia, precum şi prin intensificarea divergenţelor cu privire la Macedonia, o asemenea vizită poate da naştere la manifestări provocatoare şi este ca atare considerată inoportună de către guvernul român. Cunoscându-i sentimentele de bun patriot şi filo-român, îl roagă să-şi influenţeze colegii de la Universitatea din Atena în sensul renunţării la acţiunea plănuită.

C. Al., semnătură originală, f. 155—156.

106. *Atena, 8/21 nov. 1903.* Către Ion I. C. Brătianu. Cu privire la fuga din România a delicventului „Parisianu", care s-ar fi îndreptat către Grecia, a apelat la guvernul grec pentru prinderea şi extrădarea

[41] Gheorghe I. Murnu (1868—1957), arheolog şi poet. Profesor de arheologie la Universitatea din Bucureşti în 1910; membru al Academiei Române (1923).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui, primind răspuns că extrădarea se face numai către statele cu care sunt încheiate convenții de extrădare. Arată necesitatea încheierii unei astfel de convenții, întrucât în Grecia se intră fără controlul actelor de identitate. Propune spre decorare pe Dimitrie Frangulli, care a lucrat la legația română și pe consulul român din Paris, Iosif Riedl. Cerere de înaintare în grad a sa personală. Relatarea întrevederii cu prințul moștenitor, care a încercat să-l convingă că România ar trebui să renunțe la propaganda națională în Macedonia. D. Ghica a arătat că statul român are datoria de a-și proteja conaționalii, așa cum face și statul grec.

Ciornă a., f. 161—162.

107. *Atena, 19 mai/1 iunie 1904.* Către același. Mulțumește pentru avansare. Despre campania de presă care atacă violent politica culturală a României în Turcia. De câte ori a atras atenția asupra tonului agresiv al articolelor respective, i s-a spus că acea presă nu reprezintă punctul de vedere al guvernului. Tombazis, ministrul Greciei la București, aflat de două luni în concediu în Grecia, evită sistematic întîlnirea cu D. Ghica. Recepție de 10 Mai la legație, cu personalul legației și al consulatului, neexistând colonie română la Atena. Expoziție internațională de cărți școlare la Atena, cu participare românească. Cerere de concediu, după ce se va prezenta la post noul secretar de legație, Mărgăritescu-Greceanu.

Ciornă a., f. 188—189.

108. *Atena, 11/24 dec. 1904.* Către același. Demisia cabinetului Theotokis. Semnarea convenției de extrădare între Austro-Ungaria și Grecia. Armata greacă cumpără armament din Austro-Ungaria. Cere autorizația de a începe tratative pentru încheierea unei convenții de extrădare cu Grecia. Plecarea lui Stere Stelidis din România și retragerea fondurilor sale de la băncile românești se datorează manevrelor consulatului și legației elene din București (vezi și doc. 85), având și un caracter politic. A primit asigurarea reînnoirii unui tratat comercial pe termen lung cu Anglia. Despre șovinismul prințului moștenitor față de români.

C. Al., f. 195—197.

C. *Documente diverse cu implicații diplomatice sau politice.*

109. *București, 8/20 oct. 1896.* Memoriul „Sindicatului de studiu asupra petrolului din România", care a făcut o cerere de concesionare a zăcămintelor de petrol din România, în baza prospecțiunii efectuată în 1892 de inginerul chimist P. de Boissieu, fără a primi până în prezent un răspuns oficial. Se cer explicații asupra tergiversării.

Fr., c. dactil., f. 9—10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

110. *Bruxelles, 16 apr. 1897.* Certificat medical privind starea sănătății ministrului României la Bruxelles, G. Bengescu [42], semnat de medicii L. Stiénon, profesor la universitatea din Bruxelles și C. Dubois-Havenith. Diagnostic : colică renală tratată cu morfină, antrenând tulburări nervoase ; necesară odihnă prelungită și o supraveghere medicală atentă.

Fr., orig., f. 11.

[42] George Bengescu (1848—1922), diplomat român. Ministru plenipotențiar al României în Belgia și Olanda (1891—1900) ; consul general la Constantinopol (1900—1905). Delegat al României la Comisia europeană a Dunării în 1905. Căsătorit prima dată în 1873 cu Zoe Kretzulescu (1848—1859), sora Melaniei, soția lui Dimitrie Ghica.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fig. 1. — Dimitrie I. Ghica în 1890—1891.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

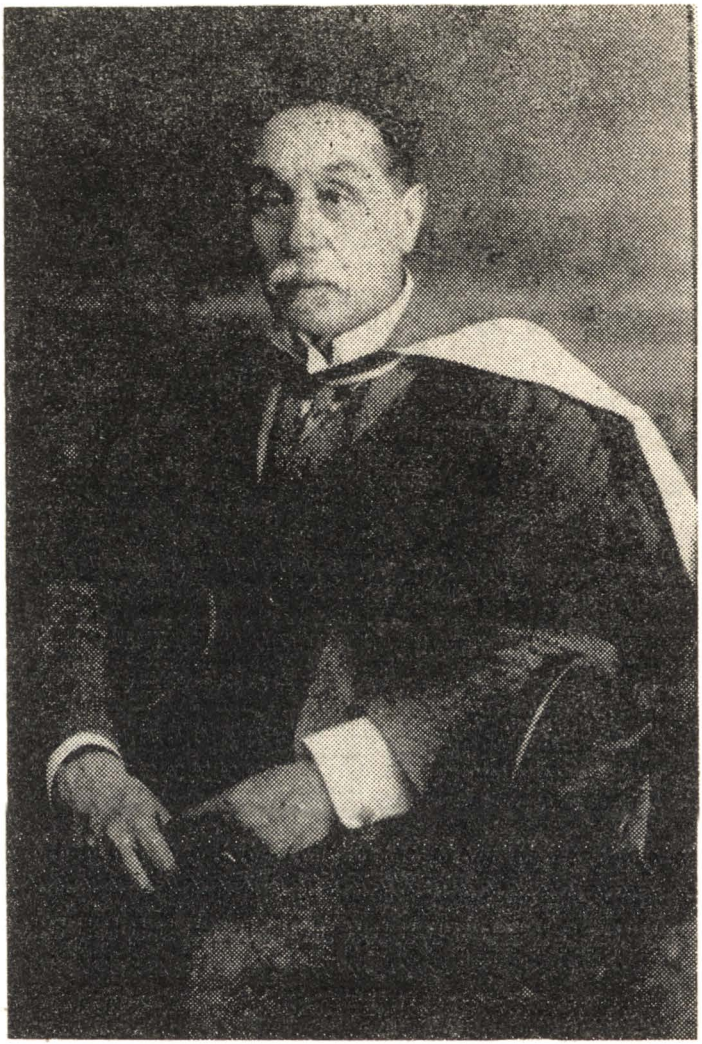

Fig. 2. — **Dimitrie I. Ghica în 1911.**

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

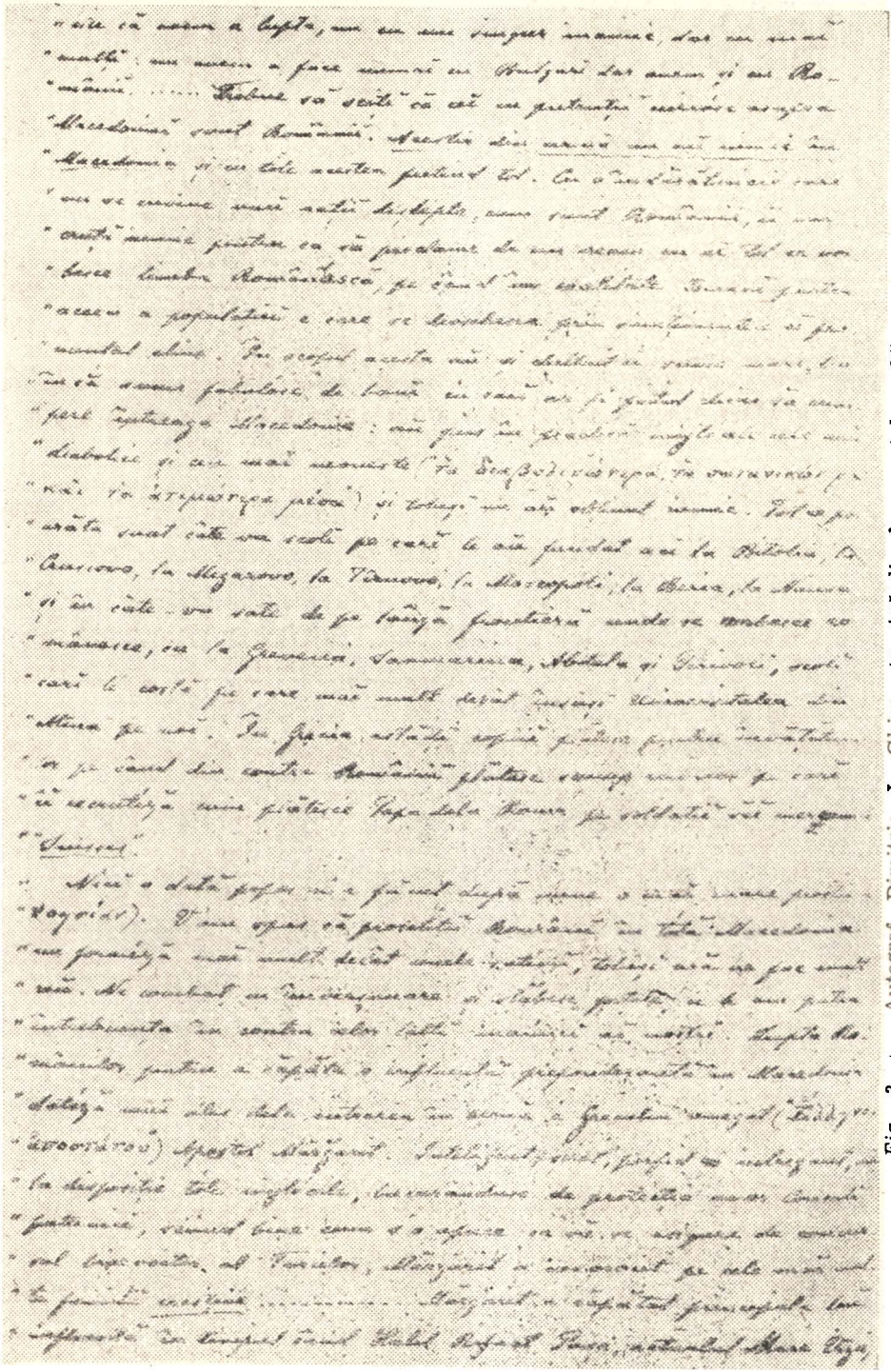

Fig. 3. — Autograf Dimitrie I. Ghica. (pagină din documentul nr. 24).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

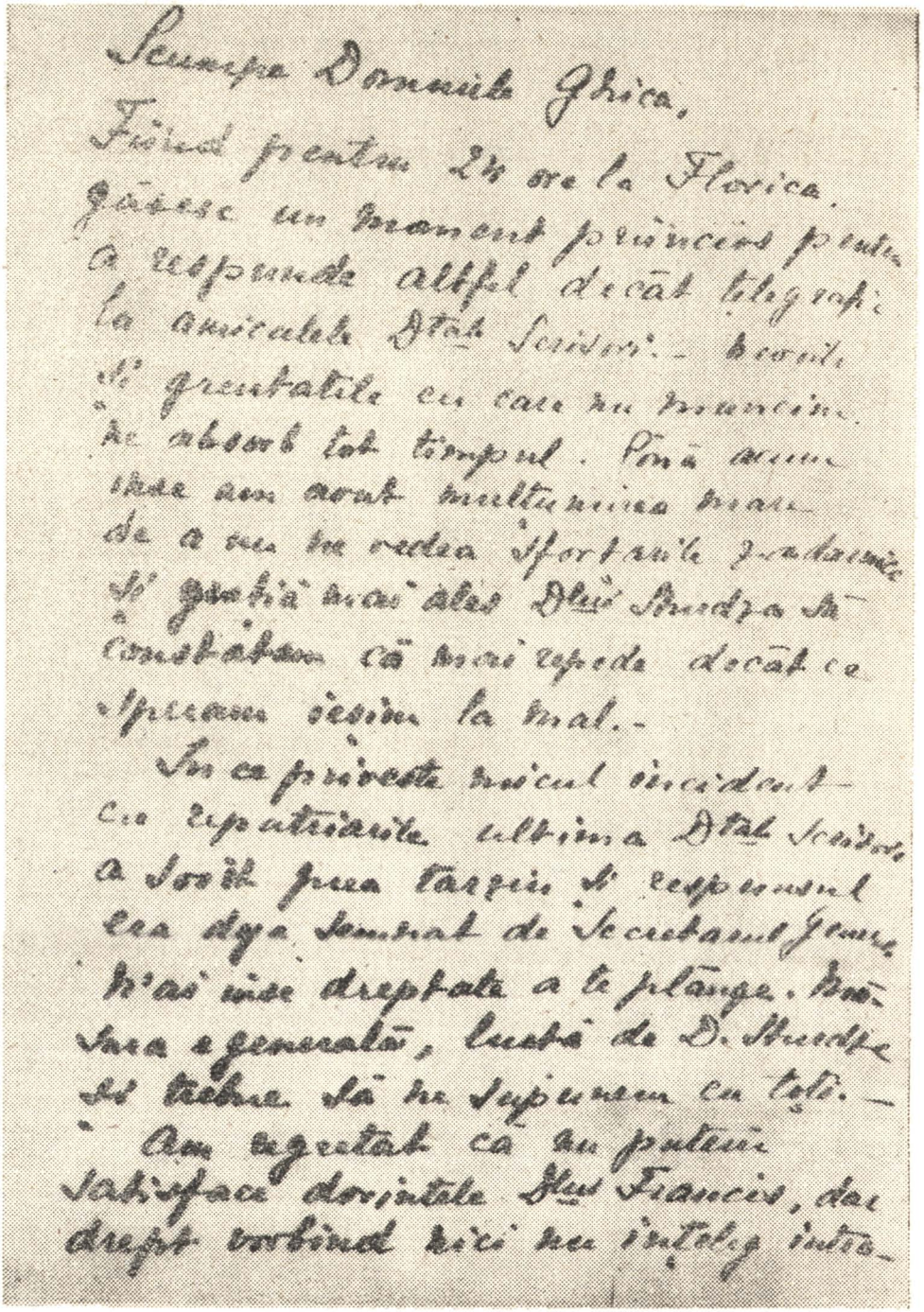

Fig. 4. — Fragment din scrisoarea lui I. C. Brătianu (documentul nr. 95).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DUMITRU ȘANDRU, GHEORGHE ONIȘORU

UN DOCUMENT PRIVITOR LA MANIFESTAȚIA DIN 8 NOIEMBRIE 1945

Manifestația de la 8 noiembrie 1945, prilejuită de sărbătorirea zilei onomastice a regelui Mihai, s-a înscris în istoria contemporană a României ca una din cele mai violente confruntări între forțele politice și sociale ce susțineau guvernul instaurat, cu șase luni mai înainte, la cererea Moscovei și sub presiunea demonstrațiilor de stradă ale comuniștilor, la conducerea României, și cele din opoziție. Evenimentul a avut o conotație politică nu numai prin conținutul în sine, ci și prin faptul că suveranul se afla atunci în conflict deschis cu guvernul, conflict denumit de contemporani „grevă regală".

În România, respingerea practicilor instituite de cabinetul Petru Groza de către majoritatea populației era un fapt notoriu chiar și pentru membrii lui. De aceea, ministrul de Interne, Teohari Georgescu, având convingerea că manifestației i se putea imprima nu numai un caracter promonarhist, ci și unul anticomunist, a căutat să împiedice desfășurarea ei, dar, în același timp, s-a pregătit și pentru reprimare, în eventualitatea că ar fi avut, totuși, loc. Încă din seara zilei de 7 noiembrie 1945, Poliția de Siguranță a transmis tuturor Inspectoratelor Regionale de Poliție ordinul telefonic nr. 36751/Secret/Foarte urgent, care permitea sărbătorirea zilei de 8 noiembrie numai prin *Te Deum*-uri, în instituțiile publice, în întreprinderi particulare și în școli, interzicând în mod expres orice manifestație de stradă [1].

În pofida acestor restricții, la București și în alte câteva orașe din țară [2] au avut loc manifestații de simpatie față de persoana regelui, pe care forțele de stânga, sprijinite de organe de ordine publică ale guvernului, au încercat să le reprime. Reacția comuniștilor și a acoliților lor nu a întârziat și ea a generat o luptă deschisă între cele două tabere. Asupra derulării evenimentelor din București, de la 8 noiembrie 1945, au fost publicate, în ultima perioadă, o serie de documente, care aruncă o lumină nouă asupra situației. Ne referim, în principal, la rapoartele diplomatului american Roy Melbourne și la cele ale generalului sovietic Susaikov [3].

---

[1] Arhivele Statului București, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 25/1945—1948, f. 17. Ordinul era semnat de directorul Poliției de Siguranță, Laurian Zamfir.

[2] Este vorba de Galați și Brăila. Vezi *România. Viața politică în documente, 1945*, București, 1994, p. 400.

[3] *Ibidem*, p. 395—398 și 400.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În completarea acestora, prezentăm integral Raportul Direcției Poliției de Siguranță de pe lîngă Prefectura Poliției Capitalei asupra evenimentelor din acea zi [4], ale cărui informații confirmă sau infirmă o serie din aserțiunile reprezentanților celor două mari puteri din România, favorizând ameliorarea percepției asupra celor petrecute acum o jumătate de veac.

Ministerul Afacerilor Interne a reacționat prompt, arestând imediat 51 de persoane, pe care le-a înaintat Curții marțiale a Comandamentului Militar al Capitalei, apoi au fost trimise pentru cercetări la același parchet alte 112, printre cei arestați aflându-se și câteva personalități încadrate în partidele de opoziție, ca Emil Ghilezan (P.N.Ț.) și Vintilă V. Brătianu (P.N.L.) [5]. Câteva zile mai târziu, la ședința Cabinetului din 17 noiembrie, premierul Petru Groza a cerut pedeapsa maximă pentru cei considerați vinovați, iar ministrul comunicațiilor și lucrărilor publice, comunistul Gheorghe Gheorghiu-Dej, a anunțat că s-a mers până la licențierea tuturor persoanelor care au lipsit în ziua de 8 noiembrie de la serviciu fără un motiv bine întemeiat, atât la București, cât și în țară [6].

De observat că intervenția forțelor de ordine a fost condamnată nu numai de către partidele din opoziție, ci chiar de unii demnitari ai guvernului. Subsecretarul de stat la Ministerul Afacerilor Interne, socialdemocratul Ion Burcă, s-a desolidarizat de acțiunea titularului acestui departament, Teohari Georgescu, apreciind că întreaga vină pentru confruntările din 8 noiembrie aparține ministrului de Interne, „care a trimis camioanele cu muncitori să spargă manifestația" [7].

Președintele Partidului Social-Democrat, Constantin Titel Petrescu, a dezavuat acțiunea patronată de ministrul de Interne, considerând că „ziua de 8 noiembrie 1945 va rămâne ca o victorie a partidelor istorice față de guvern și Partidului Comunist, iar roadele acestei victorii se vor vedea în curând" [8]. Mai perspicace s-a dovedit șeful Partidului Național Țărănesc, Iuliu Maniu, care găsea că, în urma acestor confruntări, „nu există prea mult optimism pentru schimbarea situației politice interne" [9].

Deși la 8 noiembrie 1945 organele Ministerului Afacerilor Interne au intervenit în forță împotriva opoziției, manifestația a produs, totuși, neliniște în rândul conducerii acestui departament. Așa, de pildă, Direcția Poliției de Siguranță a interzis, prin ordinele 32 000 S/28 noiembrie 1945 și 32 250 S/30 noiembrie 1945, orice manifestare în locuri deschise consacrată aniversării zilei de 1 decembrie, „pentru a nu fi tulburată liniștea" [10]. Mai mult, la consfătuirea de la Ministerul de Interne, din 8—10 decembrie 1945, Teohari Georgescu, vorbind despre cele petrecute la 8

[4] Arh. St. București, *loc. cit.*, f. 37—38.

[5] *Ibidem*, f. 2—14. În legătură cu pedepsirea manifestanților de la Brăila și Galați vezi, *Ibidem*, dosar 115/1946 f. 269; Arh. St. Galați, fond Regionala P.C.R. „Dunărea de Jos" Galați, dosar 2/1945, f. 141.

[6] Arh. St. București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, stenograme, dosar 11/1945, f. 24—25.

[7] *România. Viața politică...*, p. 431.

[8] *Ibidem*, p. 432.

[9] Arh. St. București, fond Iuliu Maniu, dosar 9/1945—1947. f. 190.

[10] Idem, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 24/1945, f. 3—5 și 28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

noiembrie, a insistat asupra descongestionării orașelor, cerând să se facă „o verificare la Biroul populației, pentru ca cetățenii certați cu justiția să fie trimiși la locul lor“ [11].

Cu timpul, comuniștii au denaturat tot mai mult adevărul despre înfruntarea de la 8 noiembrie 1945, la adunările comemorative din anii următori, calificând-o „mișcare huliganică“, iar pe organizatorii și susținătorii ei „bande reacționare“, „reacționari fasciști“ etc. [12].

8 noiembrie 1945

Raport al Prefecturii Poliției Capitalei,
Direcția Poliția de Siguranță

În urma informațiilor și cercetărilor întreprinse în legătură cu desfășurarea manifestației din ziua de 8 noiembrie 1945 și în special după datele scrise ale personalului polițienesc, delegat cu menținerea ordinii, a rezultat următoarele :

În dimineața zilei de 8 noiembrie 1945, pe la orele 8, în Piața Palatului au început să sosească grupuri de elevi și eleve de la diferite școli, care erau urmate la rândul lor de studenți. Grupurile, la început, au fost răspândite de organele polițienești, făcându-le să circule. Pe la orele 9 a sosit un grup de invalizi de circa 30 persoane, care au intrat în Palat, semnând în registru. La ieșire, grupul s-a postat pe treptele statuiei regelui Carol I, iar un ofițer invalid a scos un drapel pe care îl flutura în mâini. Imediat, grupurile de elevi și studenți care erau răspândite și circulau, au alergat, manifestând pentru Rege cu următoarele lozinci : *Trăiască Regele, Regele și Patria*. Acești manifestanți, care cifrau în jurul numărului de 500 oameni, au intonat Imnul Regal fiind acompaniați de publicul trecător pe stradă, care începuse a se strânge pe trotuarul dinspre Fundația Regală. La orele 9,50 a apărut un individ care în fugă s-a urcat pe treptele statuiei în mijlocul grupului de invalizi, *înconjurați de manifestanți* și a desfășurat un steag tricolor mare, în uralele publicului care manifesta pentru Rege. Concomitent cu acest fapt, din toate străzile adiacente au început să sosească pâlcuri de tineret, studenți și elevi, precum și manifestanți de diferite vârste, care au format o masă compactă atât în jurul statuiei, cât și în fața Palatului Regal. S-a intonat din nou Imnul regal și s-au strigat lozincile mai sus amitite. La orele 10,15 și-au făcut apariția două mașini militare cu englezi și americani, fiind primite cu urale. Mașinile fiind blocate, ocupanții au coborât și au fost ridicați pe brațe de manifestanți, care i-au introdus pe poarta cea mică în Palatul Regal. În acest timp au apărut patru mașini cu muncitori care au manifestat pentru *Groza și popor*.

[11] Arh. St. Galați, fond Inspectoratul Regional de Poliție (Biroul Administrativ), dosar 148/1945, f. 11.

[12] Idem, fond Comitetul Democrat Evreiesc, dosar 1/1946—1948, f. 26 ; Arh. St. București, *loc. cit.*, dosar 25/1945—1948, f. 135.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aceste mașini au circulat în mijlocul masei de manifestanți, făcând înconjurul statuiei și căutând să-i împrăștie. Ulterior, au mai venit încă șase mașini, camioane și autobuze, cu muncitori de la diferite întreprinderi, în majoritate de la C.F.R. — care de asemeni au manifestat pentru *Groza și popor.* Când manifestația era în toi, a venit o autocamionetă cu manifestanți care aveau portretul regelui pe o pancardă, strigând *Regele și Patria* și *Libertate,* intrând după câtva timp în curtea Palatului, unde un manifestant a luat portretul Regelui și l-a prins pe felinarul de la poarta principală. Au venit apoi doi ofițeri invalizi decorați cu ordinul Mihai Viteazul, care erau purtați pe brațe de manifestanți, acest cortegiu fiind urmat de un grup care purta în mâini un automobil în miniatură, înfășurat în tricolor, având un copilaș de circa 5—6 ani, spunând că acesta este simbolul generației de mâine.

În timp ce mașinile cu muncitori continuau să circule printre manifestanți, a fost accidentată o femeie, fapt care a produs indignare, la aceasta adăugându-se și divergența de lozincile strigate, s-a produs o busculadă între muncitori și manifestanți. Muncitorii, fiind provocați de manifestanții care aruncau cu borcane, la un moment dat au reușit să apuce pe câțiva dintre manifestanți, trăgându-i în mașină, unde au început să-i lovească. După aceste incidente, manifestanții au început să strige *Jos teroarea și călăii* iar alții *Libertate.* Muncitorii, coborând din mașini, s-au început altercațiile și încăierările, manifestanții s-au repezit imediat la cele două mașini goale, le-au răsturnat și incendiat. Concomitent cu incendierea mașinilor, s-au tras două focuri de pistol din partea dreaptă a statuiei, la care s-a răspuns cu mai multe focuri de pistol din partea grupurilor încăierate, fără a se putea preciza cine a tras.

După aceste incidente au apărut noi grupuri, care totalizau numărul de 2—3 000, formate de studenți și membri ai partidelor istorice, adunate la diferite circumscripții politice, care au mărit considerabil masa manifestanților. Organele de ordine, ridicând pe agitatori și conducându-i la Ministerul Afacerilor Interne, au determinat pe manifestanți să se îndrepte în masă compactă către clădirile în construcție ale acestui minister, intenționând să pătrundă înăuntru pentru a elibera pe cei *arestați ; nereușindu-le această operație,* au voit să incendieze gardul de lemn al ministerului. Situația agravându-se, dând aspectul unei încăierări totale, armata a tras focuri pentru intimidare. Manifestanții răspândindu-se pe arterele principale ale Capitalei, au distrus afișele de propagandă ale guvernului, pricinuind și dezordini : oprirea tramvaielor, arderea gazetelor oficiale ale partidului comunist etc.

În urma acestor complicații, s-au întărit forțele de ordine cu unități din divizia Tudor Vladimirescu, care au reușit până la urmă să răspândească grupele de manifestanți. Incidentele petrecute s-au soldat cu mai mulți morți și răniți, a căror situație a fost raportată separat forurilor superioare.

(Arhivele Statului București, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 25/1945—1948, f. 37—38).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CORNELIU COJOCARIU

„TERRA SEPENIȚENSIS" ȘI HOTARUL NORDIC AL MOLDOVEI

Perioada întemeierii statului, ca și cea imediat următoare din istoria Moldovei medievale, a suscitat (și continuă să suscite) numeroase dispute în plan istoriografic. Insuficiența izvoarelor, ca și dispersarea informațiilor relative la această perioadă, îngreunează tentativa de expunere coerentă și exhaustivă a fenomenelor istorice. Excepție, în această privință, nu face nici nord-vestul statului, respectiv teritoriul care, din a doua jumătate a secolului XV, va forma, în organizarea administrativă a Moldovei, ținutul Cernăuți. Investigația pe care ne-o propunem se dorește a fi o încercare de prezentare cât mai aproape de realitate a evenimenelor, având drept punct de plecare informația oferită de izvoare, fără a neglija însă efortul celor care s-au aplecat, cu stăruință și migală, asupra problemelor ce constituie și subiectul nostru.

În desfășurarea cronologică a evenimentelor, un loc aparte îl ocupă episodul relatat de doi cronicari ai Poloniei secolului XV, Jan Dlugosz [1] (1415—1480) și Filippo Buonaccorsi Callimacus [2] (1437—1496) și cunoscut în istoriografia românească sub numele de „lupta de la Plonini". În esență, relatarea se referă la disputa pentru succesiune între Ștefan și Petru, fiii defunctului voievod Ștefan, sprijiniți unul de poloni, celălalt de unguri. Cu ajutor polon, Ștefan încearcă dobândirea tronului Moldovei. Dlugosz relatează : „Erau niște codri mari, așezați pe o mare întindere, numiți Plonini, din cauza pustietății [...], așezați în regiunea Sepeniților *(in terra Sepenicensi)* [...]. Valahii cei din partea dușmană au tăiat arborii [...] încât [...] împinși cu o ușoară lovitură se puteau prăbuși [...]. Polonii, deci, intrând repede, valahii au împins marginile copa-

---

[1] Jan Dlugosz, *Historiae poloniae*, libri XIII, Leipzig, 1711, I_1, col. 1 122—1 124. Text tradus de P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei în veacul al XIV-lea. Primele lupte pentru independență ale Țărilor Române*, în „Studii", IX, nr. 4, 1956, p. 97—98 ; alte cronici ce descriu evenimentul tot aici, p. 98—100.

[2] Callimachus, *Vita et mores Sbignei cardinalis*, ed. A. Bielovschi, în *Monumenta Poloniae Historica*, VI, p. 235—256. Textul tradus la I. Bogdan, *Două disertații despre începuturile Moldovei și Țării Românești*, în „Convorbiri literare", XXIV, 1890, p. 545. Textele latine ale lui Dlugosz și Callimachus la Matei Cazacu, *Lucius Apronianus = Roman I-er, prince de Moldavie ?*, extras din „Buletinul Bibliotecii Române", vol. VIII (XII) — Serie nouă, 1980—1981, Freiburg, 1981, p. 258—263.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cilor retezaţi care, căzând unii asupra celorlalţi, prăvăleau copacii vecini şi prin prăbuşirea copacilor de amândouă părţile ei doboară oameni, caii şi armele şi izbândesc fără luptă“ [3]. Recunoaştem, fără îndoială, tactica aplicată de Ştefan cel Mare, mult mai târziu, în Codrul Cosminului. Relatarea ridică însă mai multe semne de întrebare, legate în special de datarea evenimentului, de beligeranţi şi de localizarea luptei. În cronica sa, Dlugosz plasează evenimentul la 1359, dată care, din diferite motive [4], nu poate fi acceptată. S-a propus apoi 1377, anul morţii lui Laţcu, cum încearcă să argumenteze P. P. Panaitescu [5]. Analiza izvoarelor interne şi externe ne îndreaptă, însă, spre 1368 ca an al desfăşurării episodului de la Plonini. Şi dacă data de zi şi de lună comunicată de Dlugosz este exactă, se poate afirma că oastea polonă a pornit spre Moldova la 29 iunie 1368 [6].

Numeroase semne de întrebare ridică şi promotorii conflictului din Ţara Şepeniţului, fiii voievodului Ştefan, Petru şi Ştefan. S-a propus identificarea acestora cu Petru al Muşatei şi Ştefan, viitorul domn [7]. Menţionarea la Callimachus a lui *Lucius Aprovianus* ca voievod al „Ţării Şepeniţului“ a generat interpretări din cele mai diverse [8]. Panaitescu consideră povestea despre Lucius Aprovianus drept o fantezie de umanist. Numele i-ar fi fost sugerat de cel al boierului moldovean Luca Arbore. După ce face precizarea că numele trebuie citit *Apronianus* şi nu *Aprovianus* — el reprezentând un ecou al antichităţii, de la Lucius Turcius Apronianus, prefect al Romei — Matei Cazacu presupune că în spatele acestui nume stă Roman I, cunoscut polonilor şi datorită prezenţei sale la semnarea actului omagial din 1387. Numele Apronianus derivă de la *gens Apronia*, „aper“ însemnând *mistreţ*, iar mistreţul figurând în cea mai veche pecete a Romanului [9]. Mai aproape de realitate ni se pare însă ipoteza existenţei unui fiu al lui Bogdan, pe nume Ştefan, ai cărui copii, Petru şi Ştefan, şi-au disputat tronul Moldovei la moartea bunicului lor. Dlugosz a considerat că cei doi fraţi erau fiii, şi nu nepoţii defunctului voievod [10].

Dacă în ceea ce priveşte datarea şi combatanţii luptei de la Plonini lucrurile sunt, cu anumite rezerve, clarificate, un mare semn de întrebare ridică localizarea evenimentului. Callimachus îl plasează în imediata

[3] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 97 ; punctele de suspensie ne aparţin.

[4] Vezi argumentaţia lui C. Cihodaru, *Tradiţia letopiseţelor şi informaţia documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în *AIIAI*, V, 1968, p. 14—18 ; Ştefan S. Gorovei, *Poziţia internaţională a Moldovei în a doua jumătate a veacului al XIV-lea*, în *AIIAI*, XVI, 1979, p. 193—194 ; M. Cazacu, *op. cit.*, p. 266—267.

[5] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 98—101.

[6] K. Myśliński, *Dzieje kariery politycznej w sredniowiecznej Polsce. Dymitr z Goraja 1340—1400*, Lublin, 1982, cu textul în extras la Veniamin Ciobanu, *Din nou despre „lupta de la Plonini“*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 146 ; Ştefan S. Gorovei, *Îndreptări cronologice la istoria Moldovei din veacul al XIV-lea*, în *AIIAI*, X, 1973, p. 118.

[7] Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, p. 393.

[8] I. Nistor, *Lucius Aprovianus, erou al Ţării Şipeniţului*, în *ARMSI*, III, XXXIII (1940—1941), mem. 8, p. 133—176 ; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 100 ; Matei Cazacu, *op. cit.*, p. 268 şi urm.

[9] Matei Cazacu, *op. cit.*, p. 268—270.

[10] Ştefan S. Gorovei, *Îndreptări cronologice...*, p. 119.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

apropiere a Nistrului, la sud de acesta, iar Dlugosz în Ţara Şepeniţului *(in terra Sepenicensi)*. De la început se cuvine făcută precizarea că *terra* are sensul de regiune, provincie, căci cu acelaşi cuvânt denumeşte Dlugosz şi provinciile polone Liov, Sandomir, Cracovia. Dar putem vorbi de o *ţară*, un *voievodat al Şepeniţului* la 1368 ? O serie de cercetători [11] au răspuns afirmativ la această întrebare şi chiar au emis ipoteza conform căreia lupta de la Plonini s-a dat cu un voievodat, al Şepeniţului, diferit de cel al Moldovei [12]. Textul lui Dlugosz spune, însă, clar că Ştefan era *voicvodul Moldovei* şi că lupta s-a dat pentru *Moldaviae principatus*. Revenind la localizarea bătăliei, citim la Dlugosz că ea s-a desfăşurat într-o pădure numită „Plonini", dar plonini este cuvântul sud-slav pentru *munte* (planina) [13]. Autorul a făcut o confuzie, considerând că este vorba de un nume propriu. Relatarea bătăliei, respectiv a folosirii tacticii copacilor prăvăliţi peste duşman, ne face să credem că moldovenii se aflau în defensivă într-un teritoriu pe care, dacă nu îl stăpâneau efectiv, cel puţin îl controlau militar. Şi cum lupta s-a dat în regiunea Şepeniţului, putem considera, acceptând veridicitatea informaţiilor lui Dlugosz, că aceasta aparţinea Moldovei. Preluând un alt izvor aproape contemporan evenimentelor, respectiv „lista oraşelor volohe" alcătuită între 1387 şi 1391 [14] şi în care sunt pomenite, în rândul oraşelor moldovene, şi Ţeţina, Colomeea şi Cetăţuia de pe Ceremuş (probabil Hmielovul), am fi tentaţi să credem că într-adevăr regiunea Şepeniţului aparţinea Moldovei încă înainte de 1368, anul luptei de la Plonini. Însă analiza izvoarelor interne, mai târzii ce-i drept, ne determină să fim mai circumspecţi.

În *Descrierea Moldovei*, Cantemir nota : „malurile acestuia [ale Nistrului — *n.ns.*], dar numai până la Hotin, erau odinioară sub stăpânirea moldovenească, o linie dreaptă făcând de acolo, prin *râurile Prut şi Ceremuş, hotarele acelei regiuni ;* după aceea însă, prin vitejia lui Ştefan cel Mare, ţinutul învecinat dinspre partea Podoliei până la gurile Serafineţ a fost alăturat stăpânirii moldoveneşti şi astfel astăzi apele : Nistrul, Serafineţ, Colacin şi Ceremuş, unite între ele, formează hotarul de miazănoapte al Moldovei" [15]. Ţinutul despre care aminteşte Cantemir nu poate fi altul decât Şepeniţul. Că autorul pune pe seama lui Ştefan cel Mare trecerea acestui teritoriu în patrimoniul statului moldovean, nu trebuie să ne mire. Un lucru este, însă, sigur : istoria regiunii Şepeni-

[11] T. Bălan, *Ţara Şepeniţului*, extras din „Glasul Bucovinei", Cernăuţi, 1926, p. 3—4 ; D. Onciul, *Din trecutul Bucovinei*, extras din „Convorbiri literare", XLIX, nr. 6—7, Bucureşti, 1915, p. 9 ; I. Ursu, *Relaţiile Moldovei cu Polonia până la moartea lui Ştefan cel Mare*, Piatra-Neamţ, 1900 ; Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, vol. I, p. 393 ; C. Cihodaru, *Observaţii cu privire la procesul de formare şi de consolidare a statului feudal Moldova în secolele XI—XIV*, (II), în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 127.

[12] I. Ursu, *op. cit.*, p. 12 ; D. Onciul, *op. cit.*, p. 9.

[13] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 104. Cuvântul „plonini" îl întâlnim şi în textul latin al rezumatului soliei lui Luca Arbore la Alexandru al Poloniei la 1503 : „inter Nyester et plonyny" (I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, Bucureşti, 1913, p. 492, nr. CXCII).

[14] Al. Andronic, *Oraşe moldoveneşti în secolul al XIV-lea, în lumina celor mai vechi izvoare ruseşti*, în „Romanoslavica", XI, Bucureşti, 1965, p. 208 şi urm.

[15] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Bucureşti, 1973, p. 61.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţului a fost într-o continuă dependenţă de evoluţia raporturilor moldo-polone ; urmărirea acestora, cel puţin pentru perioada de sfârşit a secolului XIV şi prima jumătate a celui următor, ne poate oferi o imagine a ceea ce a însemnat, pentru contemporani şi pentru posteritate, Ţara Şepeniţului.

1388 ianuarie 27. Din Luck, Vladislav, regele Poloniei, scrie către „ginerele şi amicul său" Petru, domnul Moldovei, să-i împrumute 4.000 de ruble de argint francesc pe termen de trei ani de la Lăsatul Secului. Dacă nu-i va întoarce la timp, „atunci oraşul nostru Halici şi cu acest ţinut ce atârnă de el îl vom pune amanet" [16]. După cum se ştie, Petru a împrumutat regelui 3.000 de ruble de argint, pentru care a primit un nou înscris. Teritoriul folosit drept gaj de către Vladislav, Pocuţia (ucr. *Pokut'*je = ţinutul din colţ) se afla în nord-vestul statului moldovean fiind mărginit de Nistru, Carpaţi şi râul Lemniţa care se varsă în Nistru, mai sus de Halici. Avea o suprafaţă de aproximativ 10.000 km^2 şi ca localităţi mai importante : Sniatin, Colomeea, Tysmenica, Horodenka, Stanislau [17]. Izvoarele nu ne spun dacă la 1391, când s-au împlinit trei ani de la împrumutul acordat de Petru I, Pocuţia a trecut în stăpânirea Moldovei. Unii istorici sunt tentaţi să răspundă afirmativ la această problemă [18] considerând chiar că ar fi fost vorba de o vânzare deghizată [19]. Cert este că domnii moldoveni au revendicat mereu acest teritoriu, căci în documentul din 1395 boierii Bratul, Stanislav, Mihail şi Şendrea făgăduiesc „ca să nu se mai vorbească nici un cuvânt despre Colomeea şi despre Sniatin şi despre Pocuţia de către domnitorul nostru Ştefan, iar despre Ţeţina şi despre Hmelov, când domnul nostru va fi la domnitorul său şi la craiul nostru Vladislav al Poloniei, se va ruga despre aceste şi se va tocmi după voia craiului" [20]. Cele două cetăţi care aveau să fie obiectul negocierilor moldo-polone, Ţeţina şi Hmielovul, erau principalele aşezări din regiunea Şepeniţului. Iar dacă Ştefan putea renunţa la Pocuţia în favoarea regatului polon, Şepeniţul rămâne pe mai departe în stăpânire moldovenească, dovadă că el fusese efectiv inclus patrimoniului domnilor moldoveni. Nu acelaşi lucru se întâmplă însă la 1400, când Ivaşco — unul din fiii lui Petru I — pentru a câştiga bunăvoinţa polonilor, se arată dispus să renunţe şi la „această ţară a Şepeniţului şi aceste oraşe ce sînt în ea, *după vechea graniţă*" Ba mai mult : „şi suma de bani ce tatăl meu, Petru voievod, a împrumutat-o scumpului meu domnitor, craiului Poloniei, şi pe aceştia îi las..." [21]. Este pentru prima dată când într-un document se află menţionată Ţara Şepeniţului şi oraşele

[16] M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Iaşi, 1932, p. 605—6, nr. 164.

[17] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 444 ; I. Nistor, *Campania lui Mihai Viteazul în Pocuţia*, în *ARMSI*, s. III, t. XXVI, 1943—44, p. 29—30 ; C. Racoviţă, *Începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei (1387—1432)*, extras din „Revista Istorică Română", vol. X (1940), 1941, p. 57—58.

[18] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, Bucureşti, 1981, p. 100 ; C. Racoviţă, *op. cit.*, p. 59 ; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 103.

[19] Al. Bocăneţu, *Istoria oraşului Cernăuţi, pe timpul Moldovei*, în „Codrul Cosminului", VI, 1929—30, Cernăuţi, p. 146.

[20] M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 609—611, nr. 166.

[21] *Ibidem*, p. 619—621, nr. 170.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ce sunt în ea. Actul este interesant şi pentru faptul că este amintită „vechea graniţă" (a regatului polon cu Moldova, evident) fără însă a se da alte informaţii. Domnia o capătă Alexandru cel Bun, care păstrează şi stăpânirea asupra Ţării Şepeniţului. În 1411, la Paştele catolic, Vladislav face cunoscut că „suntem datori 1.000 de ruble de argint frâncesc prietenului nostru Alexandru voievod ce *ni le-au împrumutat înaintaşii lui.* Iar noi îi făgăduim [...] să-i plătim fără nici o amânare, din această zi mare peste doi ani [...]. Iar dacă nu-i vom plăti [...], îi vom da acestui Alexandru voievod, domnitor al Ţării Moldovei, şi copiilor lui, a noastră cetate Sniatin şi Colomeea şi Ţara Pocuţiei" [22]. Nu se aminteşte nimic despre Ţara Şepeniţului care, putem bănui, aparţinea Moldovei. La 1413, Pocuţia ar fi trebuit să devină posesiune a Moldovei, dar nu avem nici o informaţie că Alexandru cel Bun a luat-o în stăpânire. Ştim doar că, spre sfârşitul domniei şi al vieţii, domnul întreprinde o acţiune militară în Pocuţia, prădând ţinuturile Colomeei şi Sniatinului.

Abia la 1433, cu prilejul actului de omagiu depus de Ştefan voievod este amintită Ţara Şepeniţului cu cetăţile Teţina şi Hmielov. Recunoscându-se dreptul de stăpânire al Moldovei asupra acestui teritoriu, se face totodată şi prima delimitare teritorială dintre Polonia şi Moldova : „mai întâi, între oraşul nostru Sniatin şi între Şipinţi, care Şipinţi aparţine Moldovei, pe acestea le desparte râul Colacin, iar de la râul Colacin drept peste câmpia Bolohovului, până la râul cel mare Nistru, mai sus de satul Potoc, care sat Potoc aparţine Moldovei şi de la acest sat în jos, pe Nistru, până la mare, aparţine Ţării Moldovei [...] Iară Ţara Pocuţiei precum dedemult a fost supusă nouă, din veac, aşa şi rămâne. Iar Vascouţii i-am lăsat lui Ştefan voievod către Ţara Moldovei, cu toate câte aparţin către acest sat dedemult. Zamostea şi Vilaucea sunt între satele noastre. Iar din codrul Moldovei, cum au umblat hotarele dedemult tot aşa vor umbla şi acum" [23]. Posesiunea satelor Zamostea şi Vilaucea le asigura polonilor un cap de pod dincoace de Ceremuş, constituind un diferend ce se va soluţiona mai târziu, prin intermediul logofătului Tăutu.

Disputele pentru tron între Iliaş I şi Ştefan II îl vor determina pe cel dintâi să caute sprijinul polonilor, făcându-le o concesie, şi anume, retrocedarea Ţării Şepeniţului pe care *„Ţara Moldovei a avut-o de la coroană,* cu oraşele acestei adevărate ţări a Şepeniţului, anume Hotinul, Teţina şi Hmelovul şi cu toate ţinuturile, locurile, satele le dăruim şi le înapoiem" [24]. Iliaş justifică acest act ca fiind o compensaţie pentru prada făcută de Alexandru cel Bun, în ultimul an de domnie, în ţinuturile Colomeei şi Sniatinului. Evenimentul este surprins şi de Grigore Ureche : „şi legând prieteşug cu leşii, le-au întors Pocuţia cu toate târgurile şi le-au iertat şi banii" [25]. Se pare, însă, că Ţara Şepeniţului a rămas în patrimoniul Moldovei, căci la 1444 februarie 28, Marinca, doamna lui Ilie voievod şi Manuil, pârcălab de Hotin, încredinţează lui Ioan de Czyszow, castelan de Cracovia, şi lui Petru Odnowaz, palatinul

[22] *Ibidem,* p. 640—641, nr. 177
[23] *Ibidem,* p. 660—663, C.
[24] *Ibidem,* p. 706—709, nr. 203.
[25] Gr. Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei,* ed. a II-a, îngrijită de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 74.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de Liov, cetăţile Hotin, Ţeţina şi Hmielov „cu ţinuturile care aparţin lor", pentru ca ei să ceară regelui Poloniei să-i restituie lui Ilie voievod moşiile sale din Polonia [26]. Şi Petru Aron va recunoaşte, o dată cu urcarea pe tron, drepturile Marincăi asupra oraşului Siret cu satele ce aparţin lui, despre Teţina şi Hotin, însă, urmând să discute cu regele polon la proxima întâlnire [27]. Dar, în primăvara lui 1457, Petru Aron fuge în Polonia, alungat de către Ştefan cel Mare. La 1 aprilie acelaşi an, el se angaja faţă de fraţii Buczacki că, pentru siguranţa hotarului, Moldova va avea „doi pani drepţi şi însemnaţi [...] ca unul să ne fie ca staroste de Hotin iar celălalt ca dregător de Cernăuţi" [28]. Cu această ocazie, pentru prima dată este amintit într-un document ţinutul Cernăuţi. Cu mult mai târziu, la 12 iulie 1499, cu prilejul păcii încheiate între Ştefan cel Mare şi Ioan Albert va apărea, ca martor, primul staroste de Cernăuţi — Ion Grumaz.

Din analiza izvoarelor prezentate mai sus se poate conchide că înainte de 1391 Ţara Şepeniţului ţinea de Polonia, fiind inclusă teritoriului Pocuţiei. În urma împrumutului făcut de Petru I, regiunea rămâne, după tratative, Moldovei, în timp ce Pocuţia se întoarce la Polonia [29].

De ce spune, însă, Dlugosz că lupta de la Plonini s-a dat în Ţara Şepeniţului, care pe atunci (1368) nici nu aparţinea Moldovei ? S-a încercat să se răspundă motivându-se cunoştinţele geografice slabe ale cronicarului [30]. Răspunsul ni se pare mult mai simplu : în vremea când Dlugosz redacta istoria sa, Ţara Şepeniţului aparţinea efectiv Moldovei şi cronicarul n-a făcut decât să localizeze bătălia într-un teritoriu apropiat geografic regatului polon. Ne întrebăm, în consecinţă, dacă nu cumva şi „lista oraşelor volohe" va fi fost elaborată *cel mai devreme la 1391*, când Ţara Şepeniţului trece în patrimoniul Moldovei. Exceptând domnia lui Alexandru cel Bun, când nu se aminteşte în nici un document că teritoriul respectiv ar fi fost cedat Moldovei, ba chiar se ridică şi problema Pocuţiei, celelalte acte omagiale nu omit să o facă.

Dacă până acum am urmărit evoluţia Ţării Şepeniţului, exclusiv prin prisma raporturilor moldo-polone, deosebit de interesantă şi necesară, în acelaşi timp, ne apare cercetarea organizării interne a acestei regiuni până la includerea ei, în urma reorganizării administrative, în *ţinutul Cernăuţi. Hotarele Şepeniţului sunt formate la nord de Nistru*, la est de cetatea Hotin cu ţinutul respectiv, la sud de Prut — dar, cum cetatea Ţeţinei se afla la sudul râului, este posibil ca satele de pe malul drept al Prutului, între Văscăuţi şi Cernăuţi, să fi aparţinut acestei regiuni. La vest se afla cetatea Hmielov cu hinterlandul respectiv, graniţa fiind fixată, conform tratatului din 13 decembrie 1433, pe râul Colacin şi peste câmpia Bolohovului până la Nistru [31]. Ca puncte importante,

---

[26] M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 721—722, nr. 209.

[27] *Ibidem*, p. 779—788, nr. 230.

[28] *Ibidem*, p. 808—814, nr. 234.

[29] N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri şi icoane*, Craiova, 1921, p. 136 ; C. Racoviţă, *op. cit.*, p. 62 ; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 103 ; Ştefan S. Gorovei, *Îndreptări cronologice...*, p. 116.

[30] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 103.

[31] T. Bălan, *op. cit.*, p. 5—6 ; V. Lungu, *Ţinuturile Moldovei până la 1711 şi administrarea lor*, în „Cercetări istorice", XVII, Iaşi, 1943, p. 215.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sunt amintite, la 1395, Ţeţina şi Hmielovul, pentru ca la 1433 să se vorbească despre ţinuturile şi satele care aparţin lor. Este posibil ca în timpul lui Alexandru cel Bun regiunea să fi suferit o reorganizare administrativă, fiind împărţită în două : partea de est sub ascultarea cetăţii Ţeţina şi cea de vest cu centrul la Hmielov. *Ţara Şepeniţului*, nume amintit şi la 23 septembrie 1436, pentru ultima oară însă, ar putea fi folosită doar cu titlu generic. În acelaşi document apare inclus Ţării Şepeniţului şi Hotinul, probabil ca adaos la zestrea doamnei Marinca, soţia lui Iliaş voievod [32]. Cele trei ţinuturi cu cetăţile lor mai sunt amintite împreună la 28 februarie 1444, pentru ca mai târziu Hmielovul să dispară din documente. În fine, la 1 aprilie 1457 se amintesc ţinuturile Hotin şi Cernăuţi.

Informaţia documentară, ca şi cea arheologică de altfel, este deosebit de lacunară atunci când are ca punct de referinţă evoluţia istorică a cetăţilor Ţeţina şi Hmielov. Despre cea din urmă, deşi nu a putut fi identificată arheologic, ştim că străjuia aşezarea de la Şipinţi. În urma reglementării relaţiilor moldo-polone, cetatea îşi pierde importanţa strategică, funcţia administrativă revenind localităţii Şipinţi. Totuşi nu se poate accepta existenţa unei „starostii a Şipinţilor" [33], care era o căpitănie de margine. De altfel, documentele nu pomenesc nici un pârcălab de Şipinţi, pentru simplul motiv că regiunea ţinea de starostele de Ţeţina [34], cel puţin în prima jumătate a secolului XV. Că înainte Ţara Şepeniţului a fost un important nucleu de viaţă românească, trecut succesiv sub stăpânire haliciană şi polonă, nu pune nimeni la îndoială. Este posibil ca aşezarea de la Şipinţi să fi fost centrul unei alcătuiri teritoriale, aşa cum *civitas Moldaviensis* (Baia) a fost capitala Ţării Moldovei. Paralela aceasta, sugerată de d-l Ştefan S. Gorovei, are şanse să se apropie de realitate, asemănările fiind, uneori, frapante. Şipinţul îşi păstrează însemnătatea, fiind înzestrat şi cu un ocol, aşa cum o demonstrează documentele din 1521 iunie 5 [35], 1582 august 22 [36] şi 1591 februarie 25 [37]. Deşi trecut în proprietatea boierească la sfârşitul secolului XVI [38], Şipinţul va rămâne mult timp centru comercial, cu târguri anuale [39]. Şi alte aşezări din zonă vor cunoaşte, în prima jumătate a secolului XV, o dezvoltare deosebită. Dovada : în sfatul domnesc vor intra cu dregătorie boieri ca Hodco de la Mamurinţi [40], Boris de la Cuciur [41] sau Vitold de la Ripujinţi, ultimul fiind ctitorul uneia dintre cele mai vechi biserici din Moldova, cea de la Lujeni [42].

[32] I. Minea, *Informaţiile româneşti ale cronicii lui Dlugosz*, Iaşi, 1926, p. 29 ; V. Lungu, *op. cit.*, p. 215.

[33] G. Popovici, *Starostia sepenicensă*, în *Omagiu lui Titu Maiorescu*, Bucureşti, 1900, p. 476—482 ; idem, *Post scriptum la „Starostia Sepenicensă"*, în „Convorbiri literare", XXXIV (1900), p. 432.

[34] I. Minea, *op. cit.*, p. 29, nota 1.

[35] L. V. Cerepnin ş.a., *Moldova în epoca feudalismului*, vol. II (sec. XV—XVI), Chişinău, p. 248—250, nr. 78.

[36] *Ibidem*, p. 321—322, nr. 102.

[37] *DIR*, A, Moldova, XVI—IV, p. 6—7, nr. 6.

[38] T. Bălan, *Documente bucovinene*, vol. II, p. 173—176, nr. 95.

[39] „Arhiva istorică a României", tom. I, partea I, p. 172—174, nr. 255.

[40] *DRH*, Seria A, Moldova, vol. I, p. 102—104, nr. 70 şi urm.

[41] M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 701—705, nr. 202.

[42] G. Balş, *Biserica din Lujeni*, în *ARMSI*, s. III, t. XI, 1931, p. 6—7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În imediata apropiere a Cernăuților, pe malul drept al Prutului, puteau fi văzute, cel puțin în primele decenii ale secolului nostru, rămășițele vechii cetăți a Țetinei. De la sfârșitul secolului XV, când intră în stăpânirea Moldovei, cetatea devine un punct strategic la granița de nord a Moldovei, fiind sediul unui pârcălab [43] și centrul administrativ al ținutului cu același nume [44]. Deși din 1457 ținutul nu mai este amintit în documente, fiind înlocuit cu cel al Cernăuților, cetatea Țetinei păstrează funcția administrativă, așa cum o demonstrează actele emise la 30 august 1479, și la 23 august 1481 [45], prin care domnul poruncește staroștilor de Țețina să lase în pace satele Episcopiei de Rădăuți. La mică distanță de cetate, la început pe malul stâng al Prutului, se ridica, la începutul secolului XV, o mică așezare care va deveni cu timpul un important centru comercial pe drumul ce lega Polonia de porturile de la Marea Neagră. Târgul Cernăuți, căci despre el este vorba, va absorbi cu încetul așezarea de pe dealul Țetinei ; ținutul Țetinei devine ținutul Cernăuți, iar staroștii din cetatea lăsată pradă timpului vor coborâ în târgul Cernăuți.

De la începutul domniei sale, Ștefan cel Mare se menține pe coordonatele relațiilor moldo-polone statornicite în vremea înaintașilor săi. Profitând de conjunctura politică favorabilă, semnează cu polonii înțelegerea de la Overcăuți, care-i va asigura liniștea la hotarul nordic al Moldovei [46]. Exceptând regiunea și cetatea Hotinului, nu avem informații privind modificări de hotar între cele două state. Putem, deci, presupune că au rămas în vigoare granițele stabilite prin tratatul din 1433. În ultimul deceniu al secolului XV, odată cu răcirea relațiilor moldo-polone, Ștefan cel Mare reclamă dreptul moștenit de la Petru I și Alexandru cel Bun asupra Pocuției, drept pentru care, la 1490, cucerește acest teritoriu, lăsând garnizoane în cetățile sale. La doi ani după dezastrul polonez din Codrul Cosminului, se încheie (12 iulie 1499), în formă definitivă, tratatul moldo-polon. El nu cuprindea nimic cu privire la Pocuția, problemă ce avea să fie tratată ulterior, la fața locului, de o comisie mixtă moldo-polono-ungară. Deși nu este explicit exprimată, frontiera urmează vechile hotare, căci în tratat se precizează : „în ce privește treburile și nedreptățile de la graniță, din amândouă părțile, noi vom lăsa pe seama staroștilor de Hotin și de Cernăuți..." [47].

Lăsând deoparte, pentru o vreme, problema Pocuției, ne vom opri asupra unui eveniment consemnat lapidar de Ion Neculce : „Când au așezat pace Ștefan vodă cel Bun cu leșii, fiind Ion Tăutul logofăt mare, l-au trimis sol la leși. Și au dăruit craiul leșesc Tăutului aceste sate la margine : Câmpu Lungu rusăscu, Putila, Răstoaceli, Vijnița, Ispasul, Milia, Vilaucea, Carapciul, Zamostia, Vascăuții, Voloca. Toate acestea le-au dăruit craiul leșesc Tăutului logofătului. Și-au pus hotar apa Cirimușu-

[43] *DRH*, A, I, p. 19—20, nr. 13 ; p. 24—25, nr. 17 ; p. 290—291, nr. 205 ; M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 625, nr. 173.
[44] *DRH*, A, I, p. 197—199, nr. 143.
[45] *Ibidem*, vol. II, p. 334—336, nr. 220 și p. 363—365, nr. 239.
[46] I. Bogdan, *op. cit.*, vol. II, p. 266 și urm.
[47] *Ibidem*, p. 417—435.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui într-o duminică dimineaţa" [48]. Unii istorici au pus la îndoială veridicitatea acestei informaţii, considerând că satele respective au intrat mai târziu în posesia familiei Tăutul [49]. În actul emis la 13 decembrie 1433, despre care am vorbit mai sus, se specifica stabilirea graniţei între Moldova şi Polonia pe râul Ceremuş, excepţie făcând satele Zamostea şi Vilaucea, care aparţineau regatului. După această dată, satele nu mai sunt amintite în documentele secolului XV. Ion Nistor crede că logofătul Mihul ar fi achiziţionat Zamostea, Milia şi Vilaucea în jurul lui 1457 [50]. Dar, dacă aceste sate ar fi aparţinut unui boier moldovean, atunci cu ce drept regele polon le-ar fi donat sau chiar întărit unui proprietar de drept, când acest lucru îl putea face doar domnul Moldovei ? Dacă, însă, aceste sate aparţineau Poloniei, trebuie să ne imaginăm că Ştefan, biruitorul din Codrul Cosminului, a dorit să se lipsească de acest „cui" polon înfipt peste Ceremuşul care putea să fie în întregime hotar natural între cele două state. E de acceptat ideea că s-a ajuns la un compromis, cedându-se aceste sate unui particular, unui boier moldovean cunoscut polonilor şi care putea garanta liniştea la hotar. Un motiv în plus putea fi şi o *mea culpa* a regelui polon pentru tratamentul aplicat logofătului Tăutul în timpul captivităţii sale la Liov, în 1497 [51]. Însuşi faptul că „donaţiunea de pe Ceremuş" nu a fost trecută în tratatele de pace poate proba ipoteza că ea a fost făcută unei persoane, şi nu ţării sau domnului ei [52]. Dovezi ale actului relatat de Ion Neculce aduce şi o scrisoare a regelui Sigismund către episcopul de Cameniţa, în care se arată că, la încheierea păcii din ianuarie 1510, înţelegerea a fost ca până la alegerea hotarului între Moldova şi Polonia logofătul Tăutul să se folosească de satele din Pocuţia [53]. De asemeni, la 1532, polonii vorbesc despre satele din Pocuţia „quas tenent a non multo tempore valachi ex donatione praedecessorum Majestatis Suae Theutul logofiet ad illius vitam facta" [54]. Este vorba, deci, de o donaţie a predecesorilor lui Sigismund I, făcută probabil de Ioan Albert (mort la 1501) şi întărită de Alexandru (mort la 1506) [55].

Revenind la Pocuţia, tratativele moldo-polone se amână, datorită morţii regelui Ioan Albert (17 iunie 1501), dar polonii nu se prezintă nici la cel de-al doilea termen fixat pentru 29 septembrie 1502. În consecinţă, Ştefan cel Mare ocupă întreg ţinutul. În noiembrie 1502, Ştefan îl roagă pe starostele de Liov să intervină la rege, pentru a-i recunoaşte

[48] I. Neculce, *Opere. Letopiseţul Ţării Moldovei şi O seamă de cuvinte*, ed. G. Strempel, Bucureşti, 1982, p. 167.

[49] T. Bălan, *Lămurirea unei confuzii istorice*, în „Studii şi cercetări istorice", XIX, 1946, Bucureşti, p. 41—46.

[50] Constantin C. Giurescu, *Valoarea istorică a tradiţiilor consemnate de Ion Neculce*, extras din „Studii de folclor şi literatură", Bucureşti 1968, p. 16.

[51] *Ibidem*, p. 15.

[52] Idem, *Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene (secolul X — mijlocul secolului XVI)*, Bucureşti, 1967, p. 312.

[53] Hurmuzachi—Densuşianu, *Documente*, II$_2$, p. 646—647.

[54] I. Corfus, *Încă un „cuvânt" de-al lui Neculce care s-a dovedit a nu fi legendă*, în „Studii", 1964, p. 597.

[55] Ştefan S. Gorovei, *Activitatea diplomatică a marelui logofăt Ioan Tăutul*, în „Suceava. Anuarul Muzeului Judeţean", V, 1978, p. 247 ; despre hotarele Moldovei, vezi şi R. Rosetti, *Graniţele Moldovei pe vremea lui Ştefan cel Mare*, în *ARMSI*, s. III, t. XV, mem. 3, 1933, p. 81—91.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

stăpânirea asupra Pocuției, pe care o ocupase cu învoirea și împuternicirea regelui Ungariei [56]. La cel de-al doilea termen, 2 noiembrie 1503, trimisul polonilor, Firley, îl roagă pe Ștefan să părăsească Pocuția, recunoscând ca graniță pârâul Colacin. Răspunsul domnului vine prompt : „să-mi spui mie cauza pentru care ar trebui să cedez această țară pe care mi-am luat-o cu sabia. Am luat această bucată de pământ, vreau să-mi rămână mie" [57]. Într-adevăr, până la sfârșitul domniei și al vieții sale, Ștefan cel Mare păstrează acest teritoriu. Bogdan III va ceda polonilor, în împrejurări asupra cărora nu insistăm, teritoriul pocuțian. Tentativa de redobândire este sortită eșecului, lucru recunoscut și prin tratatele din 22 ianuarie și 7 februarie 1510 [58]. Petru Rareș reactualizează problema, invadând Pocuția la începutul lunii decembrie 1530. Polonezii ripostează, deschizându-se un șir de confruntări armate care nu se vor termina decât în 1538, o dată cu detronarea domnului moldovean. Ultimele încercări vizând redobândirea teritoriului aparțin lui Ioan vodă și lui Mihai Viteazul, care și întreprinde o campanie în Pocuția [59].

La începutul secolului XVII, granița moldo-polonă este formată de hotarele naturale : Nistru, Serafineț, Colacin, Ceremuș. O parte din satele cuprinse în „donația de pe Ceremuș" sunt întărite la 1623 logofătului Mihai Tăutul [60]. Nu cu mult timp înainte, la 1618, decembrie 4, Radu voievod întărea lui Popa diac — și el urmaș al logofătului Ioan Tăutu — satul Câmpulungul rusesc pe amândouă părțile ale Ceremușului Alb până la Ceremușul Negru și de la Hostoveț până la sfârșitul Lucoviților [61]. Deci Popa diacul a stăpânit aproape toți munții dintre Ceremușuri, frontiera fiind așezată prin urmare pe Ceremușul Negru. La 1642, o comisie mixtă ce avea ca observatori pe Abăza Pașa și marele hatman Coroni, stabilește frontiera Moldovei cu Polonia : „de la un izvor din care se începe cursul lui și acel pârâu se cheamă Colacinul și acel pârâu cade în Prut și de la acel pârâu drept cale de un ceas este alt izvor, din care izvor curge apa care se cheamă Serafinețul și cade în Nistru, iar de la Ceremuș este hotar pârâul între munții ungurești ce se cheamă Ceremușul Negru și cursul acestui pârâu cade în Prut în preajma pârâului Colacin" [62]. Deci și în timpul lui Vasile Lupu, Ceremușul Negru formează hotarul între Moldova și Polonia. Afirmația este întărită și de Miron Costin : „între Țara Moldovei și între Pocuția curge Ceremușul, care vine din munți și îndată mai jos de Sniatin se varsă în Prut" [63].

La începutul veacului XVIII, harta lui Cantemir surprinde foarte bine frontiera moldo-polonă [64]. Pe Ceremuș sunt trecute nouă din cele

---

[56] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 463—465.
[57] *Ibidem*, p. 479.
[58] M. Costăchescu, *Documentele moldovenești de la Bogdan voievod*, București, 1940, p. 454—495, nr. 75 și 76.
[59] I. Nistor, *Campania lui Mihai Viteazul*, p. 46 și urm.
[60] T. Bălan, *Documente bucovinene*, vol. I, p. 185—7, nr. 89.
[61] Idem, *Hotarul de la Ceremuș*, în „Codrul Cosminului", IX, 1935, p. 277.
[62] *Ibidem*, p. 278—279.
[63] M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 215.
[64] G. Vâlsan, *Harta Moldovei de Dimitrie Cantemir*, București, 1926, planșa 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

11 sate „donate" de Ioan Albert logofătului Ioan Tăutu, deşi existau sigur şi celelalte două. De altfel, autorul face şi o descriere completă a frontierei, noi reţinând-o doar pe aceea cu Polonia : „Prutul primeşte râul Ceremuş care face hotarul între Moldova şi Polonia [...]. Ceremuşul provine din Ceremuşul Alb, din Ceremuşul Negru şi din Putila" [65] ; „... Lacul Colacin, la hotarul cu Polonia, e vrednic de pomenit mai ales pentru aceea că din partea lui de miazănoapte şi de miazăzi pornesc două râuri, Colacinul şi Serafineţul, care fac hotarul Moldovei cu Polonia între Nistru şi Prut" [66].

Frontiera moldo-polonă [67] rămâne neschimbată până la nefericitul eveniment prin care imperialii vor răpi Moldovei acel teritoriu pe care îl vor numi, mai târziu, *Bucovina*.

[65] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. citată, p. 67.
[66] *Ibidem*, p. 69.
[67] M. Popescu-Spineni, *Harta Bucovinei din anul 1774*, în „Revista Istorică Română", nr. 11—12, 1941—42, p. 149—162.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NICOLAE CIUDIN

CU PRIVIRE LA ORIGINEA TOPONIMICULUI ȚUȚORA

Toponimia cercetează numele proprii de locuri ale unei regiuni geografice dintr-un oarecare ținut, dintr-o anumită zonă. Denumirea tuturor formelor de relief, de sate și localități, deci întreaga sa nomenclatură topică, au ca obiect această disciplină, o ramură a lingvisticii. Ca știință a istoriei, ea se ocupă de originea numelor de locuri, de ansamblul de nume dintr-o regiune sau dintr-o anumită limbă. Astfel, ea devine o ramură a onomasticii, studiind originea, sensul, forma și evoluția numelor proprii de locuri date. Concentrând evoluția complexă a unei colectivități umane, istoria sa este bogată în fapte și semnificații care, dincolo de documentele istorice, se reflectă chiar în numele său. Fenomenele sociale, economice. demografice, politice sau culturale din istoria sa, necunoscute, din izvoarele scrise, pot fi lămurite uneori pe baza toponimiei, unde ecoul lor s-a fixat definitiv [1].

Analiza numelor proprii de locuri, de ape (= hidronimia), de dealuri și văi dintr-o anumită regiune sau ținut geografic, este de o însemnătate deosebită pentru istorie. Toponimia, care are, deci, ca obiect de cercetare totalitatea numelor proprii, originea acestora, „poate fi socotită drept istoria nescrisă a unui popor, o adevărată arhivă, unde se păstrează amintirea atâtor evenimente, întâmplări și fapte, care s-au petrecut de-a lungul timpului și au impresionat într-un chip oarecare sufletul popular" [2]. *Simpla înșiruire* a unor termeni se poate constitui într-o serie de adevărate definiții scurte și semnificative, reprezentând o adevărată istorie. Astfel : deal, vale, pădure, luncă, hotar, șanț, cot, gârlă, baltă, toloacă, țăruș, sărătură, branițte, prisacă, han, poiană, odaie (odăi), silițte, dig, țarină etc. sunt tot atâtea denumiri care definesc și caracterizează diferite locuri existente și în zona Țuțorei. Câteva din ele pot fi menționate : La Șanț, Pe Hotar, În Fața Luncii, După Luncă, Stuhăria Veche, Stuhăria Nouă, Pădurea Popii, Toloaca, Pe Gârlă, Gârla Boilor, În Lan la Mănăstire, Prutețul, La Cramă, Jijioara, Șoseaua Rece, Gâdilita, Branițte, Odăi, Prisacă, Silițte, Bontaș, Podul Lui Nistor, Vladnic, Cotul Morii, Plop etc.

---

[1] I. Caproșu, *Toponimia — argument al durabilității*, în „Cronica", XII, nr. 35, (605), 2 septembrie 1977, p. 2, Iași.

[2] Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Alături de acestea, mai trebuie amintite şi cele referitoare la nume de persoane istorice, care ar fi putut fi un proprietar de moşie, de sat, un întemeietor sau un alt personaj, chiar şi contemporan. Acestea au jucat un rol însemnat în istoria modestă a satului, a locului, făcându-le să rămână în memoria urmaşilor. Câteva exemple sunt semnificative: Cotul lui Bogdan, Cotul lui Timaru, Cotul lui Bontaş, Balta lui Avram, Vadul lui Ţuţor. Cele mai multe se referă la anumite puncte din lungul Prutului denumite „*cot*". Amintirea vadului lui Ţuţor nu se mai păstrează în tradiţia locală. Aceasta şi din cauză că în anul 1812 vadul a fost închis ca urmare a schimbării graniţei de pe Nistru pe Prut [3].

Coroborarea cercetărilor de teren cu informaţiile bibliografice pun în lumină o întreagă istorie a unor regiuni geografice, mai ales acolo unde documentaţia e mai săracă. Problemele istorice şi etnografice dificile din cauza lipsei de informaţii documentare silesc pe cercetător să apeleze la toponimie, deşi aceasta are ea însăşi nevoie de ajutorul documentelor, pentru a i se stabili vechimea şi aspectul lingvistic, fără de care o utilizare judicioasă nu este posibilă [4].

Numele localităţii Ţuţora. În cele ce urmează vom zăbovi asupra toponimului *Ţuţor* din care provine numele localităţii şi care n-a fost încă explicat. În tradiţia locală circulă cele mai fanteziste şi neîntemeiate „etimologii". Trebuie eliminate poveştile cu „ţuţuienii" care şi-ar fi iernat, chipurile, turmele prin aceste locuri, ca de pildă Nichifor Lipan [5]. De la aceştia, cred unii, ar fi rămas numele localităţii !! Şi Constantin C. Giurescu admite că numele localităţii este complicat, greu de explicat [6].

---

[3] *Istoria României*, vol. III, Bucureşti, 1964, p. 611.

[4] Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 2—5.

[5] În tradiţia locală circulă ipoteza conform căreia numele localităţii ar proveni de la nişte păstori numiţi *ţuţuieni*, care-şi iernau oile prin părţile Ţuţorei. Constantin C. Giurescu arată că o parte din românii ardeleni, trecând munţii, veneau să se aşeze în satele din Moldova. Ei erau păstori sau mocani. Li se mai spunea, după regiunea de unde proveneau, *bârsani*, celor din Ţara Bârsei, *ţuţuieni* celor dintre Făgăraş şi Sibiu şi *moroieni* celor din regiunea Branului. Coborau în fiecare toamnă la răsărit de Carpaţi, iar de la o vreme s-au aşezat în aceste părţi, (*Istoria românilor*, vol. III, partea II, Bucureşti, 1946, p. 532). Făcându-se legătura cu aceşti *ţuţuieni*, despre care se spune că ar fi ajuns şi prin părţile Ţuţorei, s-a creat şi etimologia. S-au adăugat povestirile lui Mihail Sadoveanu, printre care şi *Baltagul*. În această povestire se spune că „Gheorghiţă coborâse cu ciobanii cu oile, cu asinii şi dulăii la iernat, într-o baltă a Jijiei, în amonte de Ţuţora". Este vorba de Balta Vladnicului, aflată între Prut şi Jijia. Locul este în apropiere şi de Cristeşti, nu departe de Târgul Iaşi. „Acolo aveau să steie, după porunca lui Nechifor, până ce-a veni el singur să plătească stufuł perdelelor, fânul şi simbriile". Ce-i drept, M. Sadoveanu a cunoscut bine locurile din această zonă ce aparţineau moşiei Ţuţora—Cristeşti, atât ca pescar amator în apele Jijiei şi Prutului, cât şi ca vânător, împreună cu George Topârceanu şi alţii, iarna. Toate acestea şi-au găsit un larg ecou în povestirile sale (M. Sadoveanu, *Baltagul*, 1967, p. 12; *Opere*, vol. IX, Bucureşti; 1957, p. 349, 352, 356—357; *Opere*, vol. XV, Bucureşti, 1959, p. 301—302, 305—307, 309—311). Scriitorul nu face nici o legătură între *ţuţuieni* şi numele localităţii *Ţuţora*. Similitudinea între cele două noţiuni este prea ipotetică. Cercetările de teren n-au putut identifica nici un toponim în zonă care să permită o astfel de apropiere. Existenţa familiei *Mocanu* nu pare semnificativă şi nu este un indiciu în acest sens.

[6] Constantin C. Giurescu, *Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene. Din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, Buc., 1967, p. 314.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Orice cercetare toponimică și onomastică trebuie să facă apel atât la lingvistică, unde etimologia nu se poate întemeia decât pe studiul elementelor lexicale din limba curentă, cât și la istorie. Apelul la lingvistică demonstrează că la tema *„țuț"* s-a format cuvântul *„țuțuia"* (a se cocoța). Tot de la această temă s-a mai format *„țuțula"* (a se legăna / țuțul), *„țuțura"* (a trage „de păr, de urechi")[7]. *Țuțura* apare și în documentele istorice. Într-o telegramă trimisă la 18 martie 1907 din Iași, de către prefectul Cananău, către ministrul de Interne, se arăta : „Devastările continuă, țăranii din comuna Bosia și Golăești au devastat casa proprietății, de unde au plecat spre cotuna Coada Stâncii și *Țuțura*[8], iar într-o alta, din 19 martie 1907, tot din Iași, trimisă de procurorul general N. Leonescu către ministrul de Justiție Greceanu, se arată că : „locuitorii sunt hotărâți să plece la Coada Stâncii și Tzutzora"[9]. Aici se pare că avem de-a face cu o evidentă greșeală ortoepică și ortografică. Seria greșelilor de scriere și pronunțare este întâlnită mai ales în a doua jumătate a secolului XIX. În corespondența localității cu Revizoratul Școlar Iași, pe antet apare „Comuna *Țiuțiora*, Plasa Braniște, Județiul Jassy", în timp ce pe ștampilă apare, în mod corect, *Țuțora*[10].

În relatările călătorilor străini în trecere prin Moldova, localitatea *Țuțora* apare sub cele mai diverse forme, în funcție de felul cum termenul era sau nu înțeles. Erasm Otwinowski[11] din Polonia trece prin

---

[7] *Țuțuia, țuțui*, vb. reflexiv, cu sensul „a se cocoța". În limba română există câteva cuvinte cu această temă : *„țuț"*, *„țuțula"*, vb. tranz. (*„a legăna „țuțul"*). De la „țuțul" derivă *„țuțuluși"*, cu pl. *„țuțulușe"*, s.n., cu sensul de *leagăn* la diminutiv. *„Țuțul"*, înseamnă *„leagăn"* (în care se leagănă copiii), omonim cu *„a se legăna"*. *„Țuțuiu"*, cu pl. *„țuțuiuri"*, s.n., întâlnit și *„Țuguiu"* însemnând *„o cascadă de piscuri"*. Vb. refl. *„țuțuia"* (țuțuiu) mai are sensul și de *„a se cucuia"*. Cuvântul se referă mai ales la bufniță, care necăjită, *„se țușuie pe coama unui zid"*. Lista poate continua : este cazul termenului *„țuțuroiu"*, la pl. *„țuțuroaie"*, s.n., cu sensul de *„țuțur"*. Interesant ne apare cuvântul *„țuțura"* (*țuțur*), vb. tranz., cu sensul de *„a trage (de păr, urechi)"*. De aici expresia „el se apropie de cal, îl țuțură de urechi, apoi se urcă și pleacă" (*DEI*, București, 1926—1931, p. 1364 ; *DLRLC*, vol. IV, București, 1957, p. 559).

Cât privește cuvântul *„țuțuian"* (cioban din Ardeal), are și sensul de poreclă dată ardeleanului, țărănoi, mocârțan, bădăran. Apelativul are următoarele derivate : *„țuțuienesc"* (ardelenesc = mărginean), comparându-se cu *„a se țuțuli"* (a se legăna), alături de *„a se țuțuia"* (a se urca într-un arbore), (a se legăna în vârful unui arbust). De la acest apelativ va deriva toponimul *„Țuțulești"* (Costești, Râmnicu-Vâlcea) și *„Țuțora"* (Vâlcea) ca derivat din *„țuțuienesc"*. Tema apelativului *„țuțuian"*, apare și la substantivul *„țuțuiul"* (joc de copii). Ar însemna, că acest nume sau supranume este sinonim cu *„moț"* și *„țop"* (panglicută ce se împletește în cosița fetelor) ; poreclă dată moțului (care-și împletește părul cu coadă). De aici *„țopârlan"* = *„bădăran"*. Dacă *„țuțuian"* înseamnă cioban din Ardeal, putând avea înțelesul și-al unei porecle, *„țuțuiancă"*, are două sensuri, acela acela de soție a unui țuțuian, adică a unui păstor, dar și de dans popular, fiind chiar numele unui dans popular, adică „melodia după care se dansează" (Iorgu Iordan, *Op. cit.*, p. 302 ; *DEI*, 1926—1931, p. 1364 ; *DLRLC*, IV, 1957, p. 559).

N. A. Constantinescu consideră *„Țuțura"*, *„Țuțur"*, *-a*, *-ă"* similar cu *„Țoțora"* *„Țuțora"* (*DOR*, 1963, p. 399.

[8] M. Roller, *Răscoala țăranilor din 1907. Documente și mărturii pentru Istoria României*, vol. I, București, 1948, p. 131.

[9] *Ibidem*, p. 788.

[10] Arhivele Statului Iași, *Revizoratul Școlar Iași*, dosar nr. 89/1875, f. 241—242, 243 și 260, 246 și 247, 244 și 249.

[11] *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, București, 1970, p. 119.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Thetra, John Newberie din Londra [12], prin *Sutsourre*, iar Paolo Bonnicio din Malta [13], prin *Zozora* şi crede că numele acesteia ar putea veni de la *Cicero Romanul*, fără să ofere şi o explicaţie în acest sens. La cronicarul Hagi Ali [14], apare sub forma *Çuçora*. Pe harta rusă din 1835, analizată de C.C. Giurescu, apar două localităţi : *Cotu Ţâţorii* şi *Ţâţora* [15].

În documentele istorice medievale localitatea apare sub forma slavizată de *Ţoţora* (ni i Ţoţorin brod, ni i Ţoţori, i Ţoţori) [16], ca echivalent al românescului *Ţuţora*. Într-un document din anul 1680, se arată că Andrei, vornic de poartă, a ales un loc de prisacă în ţinutul Iaşi, pe valea Covasnei, în Braniştе, la Vânători, având ca hotare : Homorâni, puţul *Ţuţoranului*, drumul Tătarilor, Prihodişte, Noureşti, Movila Mare [17].

N. A. Constantinescu [18] crede că numele localităţii ar putea proveni de la un nume de familie *Ţuţor*, de origine transilvăneană, încadrându-l în categoria numelor laice, mai puţin cunoscute. Autorul face legătura cu „*ţuţur*" (apelativ), iar ca antroponim *Ţuţur*, de unde a rezultat *Ţuţura*, apelând la documentele istorice unde apare sub forma slavizată de *Ţoţora* şi pe care o compară cu situaţia de astăzi, când întâlnim forma *Ţuţora*.

Ipoteza este deci confirmată şi de documentele istorice. Dumitru Ciurea, reputat istoric medievist, referindu-se la actul de scutire de vamă a lui Petru Aron din 25 august 1454, unde se menţionează „ni i Ţoţorin (a, u) brodu" (nici la vadul lui Ţuţor) [19], argumenta astfel : „Din *vadul lui Ţuţor* (1454) s-a ajuns la *Ţuţora*" [20]. Ca termen de comparaţie ni se oferă şi alte exemple : «Cotnarii derivă de la o persoană, ca şi Hârlăul (de la Herlea), deşi este redat şi sub o formă cu semnificaţie de „reşedinţă domnească", ca şi Fălciu şi Huşii» [21]. Şi Const. C. Giurescu se opreşte tot la un nume de persoană când explică originea termenului. Spre a-şi întemeia pledoaria, oferă şi un termen de comparaţie : „Cocora,

---

[12] *Ibidem*, p. 517.

[13] *Idem*, vol. V, Bucureşti, 1973, p. 18—21. Legătura cu *Cicero* s-a făcut desigur datorită pronunţării limbii germane, unde există cuvinte cu o pronunţie oarecum asemănătoare *Ţutorei*, cu „*ţ*". De pildă, *Zuzug*, cu sensul de „imigrare", „stabilire" sau întăriri", nu poate lămuri problema. Regretatul prof. Nicolae Gostar afirma că numele localităţii ar putea fi de origine maghiară, venind de la „*ţuţur*" „*ţuţor*". Apelând la amabilitatea d-lui lect. univ. dr. László Attila, căruia îi mulţumim şi pe această cale, ne-a pus la dispoziţie o fişă referitoare la problema în cauză. Cuvântul „*ţuţor*" se găseşte într-adevăr în limba maghiară scris „*CUCOR/KA*" (se pronunţă „Ţuţorca") şi înseamnă „căpăţână de cânepă, de fuior călţi, coroniţă, măciulie". Cuvântul menţionat este un diminutiv derivând de la „ţuţor".

[14] M. Guboglu, *Cronici turceşti privind Ţările Române, Secolul al XVII-lea — începutul secolului al XVIII-lea*, vol. II (Extrase, Bucureşti, 1974, p. 213.

[15] Constantin C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului al XIX-lea. Constatări istorice, geografice, economice şi statistice pe temeiul hărţii ruse din 1835*, Bucureşti 1957, p. 240—241.

[16] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. I, Bucureşti, 1913, p. 143—144 ; *DRH, A*, vol. II, Bucureşti, 1976, p. 244 şi 258 ; M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Iaşi, 1932, p. 508—509, 511 ; *DIR*, A. Moldova, veacul XIV—XV, vol. I, Bucureşti, 1954, p. 270.

[17] *Catalogul documentelor Moldovei din Direcţia Arhivelor Centrale*, vol. IV, Bucureşti, 1970, p. 133.

[18] N. A. Constantinescu, *DOR*, Bucureşti, 1963, p. 399.

[19] *DIR, A, veac. XIV—XV*, vol. I, Bucureşti, 1954, p. 270.

[20] D. Ciurea, în *AIIAI*, XIV, 1977, p. 126.

[21] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sat din Bărăgan (Urziceni) și Hodora, sat ținând de Cotnari (Hârlău) s-ar putea să vie de la un nume de persoană" [22]. La această teză a aderat și geograful Alexandru Obreja [23], arătând că „numele [...] provine de la antroponimul *Țuțor*" Numeroase sate din Moldova și-au luat numele de la un întemeietor sau organizator al așezării : jude, cneaz, vătăman sau ulterior, de la un stăpân sau proprietar (boier) [24].

Toponimicul *Țuțor* nu explică de ce pentru o așezare de vad ca *Țuțora* de la est de Carpați s-a ales tocmai un etnonim originar din Transilvania. Dacă admitem ipoteza, antroponimul Țuțor ar putea fi pus în legătură cu descălecatul lui Dragoș sau Bogdan în Moldova secolului XIV. Chiar dacă românii din Maramureș au venit cu efective reduse, unii dintre ei s-au putut așeza pe unele vaduri importante, unde mai târziu s-au creat așezări însemnate [25]. Or, Țuțora este așezată tocmai pe un astfel de vad al Prutului.

După cât se pare numele de Țuțora este singular în cadrul localităților românești, cum ne-o demonstrează anuarele statistice contemporane [26]. Care să fie atunci explicația existenței unei străzi din municipiul Iași cu numele de „Șoseaua Țuțorei" ? Să fie vorba de o altă localitate cu acest nume ? Nicidecum. Și în municipiul Bacău, la ieșirea din oraș, către Roman, se află o stradă, cea principală, numită „Calea Romanului", deși orașul se află la o distanță de 40 de km. Un caz similar se găsește și în Piatra Neamț. Strada ce duce la Bicaz, aflat la 27 de km, este numită „Calea Bicazului", iar o alta ce duce spre Târgu Neamț cu numele de „Strada Cetatea Neamțului", deși „cuibul de vulturi al lui Ștefan cel Mare" se găsește la 40 de km de vechea Petrodavă. Cazuri similare pot fi întâlnite și în alte orașe ale țării, printre care și București [27]. Așa se poate deci explica și numele străzii ieșene. Aceeași explicație s-ar putea da și pentru localitatea „Țuțora-Călărași" din Basarabia, aflată pe râul Bâcu la aproximativ 50 de kilometri nord-est de cea numită „Țuțora de pe Prut" [28].

Din analiza și interpretarea datelor, pasajelor și informațiilor din izvoarele medievale și moderne s-a putut demonstra o locuire neîntreruptă pe aceste meleaguri. Studiul toponimiei vine să îmbogățească cunoștințele noastre cu noi aspecte lăsate nouă drept moștenire de către înaintași. Lăsând la o parte discutarea sensului pe care l-a avut antroponimia sau apelativul *Țuțor*, încheiem cu convingerea că am încercat să dăm o explicație cât de cât plauzibilă acestui termen, explicație făcută pe baza unor termeni de comparație, fără de care cercetarea de față n-ar fi fost posibilă.

---

[22] Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe...*, p. 314.

[23] Al. Obreja, *Dicționar geografic al județului Iași*, Iași, 1979, p. 238.

[24] D. Ciurea, *loc. cit.*

[25] Cf. Victor Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, București, 1982, p. 295—310 și urm. Pentru conformarea ipotezei ar trebui cercetate și originile altor toponime din Moldova care își au izvorul în Transilvania.

[26] *Anuarul Statistic al Regiunii Iași*, București, 1960, p. 28 ; *Indicatorul alfabetic al localităților din R.P.R.*, București, 1954, p. 428.

[27] În București se găsesc o serie de străzi ce poartă numele de „Calea Olteniței", strada ce duce spre localitatea Oltenița, „Calea Jiului", strada ce duce spre Oltenia și râul Jiu. Exemplele ar putea continua și cu alte cazuri din alte localități.

[28] *România. Harta fizică și politică*, ediția a III-a, 1923.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANDREI PIPPIDI

„METODĂ NOUĂ" ŞI GREŞELI VECHI

O istoriografie care se reconstruieşte, ca a noastră astăzi, este expusă primejdiei de a imita grăbit. Metode încercate, cu mai mult ori mai puţin succes, în altă parte şi ispititoarea „demitizare" care atacă nu numai interpretări a căror falsitate mai are nevoie de a fi demonstrată doar fiindcă, până ieri, cenzura le-a apărat autoritar, ci şi personalităţi în jurul cărora unanimitatea elogiului, cu orice prilej, stârneşte suspiciune sau iritare. A cere atenţie, răbdătoare atenţie, pentru examinarea temeiurilor pe care s-a înălţat un edificiu propus acum demolării cu o satisfacţie răzbunătoare, este o minimă exigenţă, demult înţeleasă de cei care respectă regulile studiilor istorice. Fac excepţie, firește, diletanţii şi câte un debutant ambiţios. Acesta, în loc să-şi îngăduie răgazul de a înjgheba laborios o operă şi o reputaţie proprie, se aventurează în speculaţii senzaţionale, crezând că va dobândi repede un succes cu atât mai răsunător cu cât ţinta aleasă e mai înaltă

E cazul articolului *Strategii matrimoniale în mediul universitar românesc la finele sec. 19. Cazul Nicolae Iorga*, publicat de Lucian Nastasă în volumul *Istoria ca lectură a lumii* (Iaşi, 1994), printre coordonatorii căruia se numără şi autorul. Din întâmplare, altă contribuţie cuprinsă în aceeaşi culegere este a mea, ceea ce mă pune în situaţia de a fi oarecum solidar cu ceilalţi participanţi la gestul omagial faţă de profesorul Alexandru Zub, pentru cinstirea căruia s-a alcătuit de către discipoli şi colegi, acest *Festschrift*. Să-mi dea voie, totuşi, eminentul învăţat, la sărbătorirea căruia m-am asociat cu bucurie, să nu accept această solidaritate când e vorba de textul la care se referă precizările şi rectificările următoare : un text în care emfaza pretenţioasă ar vrea să ascundă agresivitatea defăimării.

În 1993, la Simpozionul naţional de studii genealogice organizat la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" din Iaşi, a fost prezentată comunicarea *Mecanisme ale selecţiei şi integrării elitei intelectuale româneşti. Alianţe familiale*. Autor : acelaşi Lucian Nastasă. Demonstraţia parvenirii prin căsătorie era susţinută de câteva cazuri din mediul universitar ieşean. Unele convingătoare : Petru Răşcanu, Ilie Bărbulescu ; altele incerte : Vasile Burlă, Ştefan Vârgolici. Acolo unde era vorba de situaţii pe care eram în măsură să le cunosc mai bine, ca la N. Iorga şi Gh. Bogdan-Duică, am arătat de ce nu pot fi luate în considerare ca argumente

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ale tezei: Cele două căsătorii ale lui N. Iorga au avut motive sentimentale care exclud posibilitatea unui calcul strategic. Căsătoriile cumnatului său Gh. Bogdan, mai întâi cu o modestă burgheză alsaciană, apoi cu o învățătoare, respinsă de familie ca fiind de condiție inferioară, n-au ajutat cu nimic cariera academică a celui în cauză. Cât despre Gh. I Brătianu, căsătoria sa în 1921 cu Elena Sturdza, cum o dovedesc scrisori de familie pe care le cunosc, a fost primită de Brătieni cu sentimente împărțite, ca o inițiativă a tânărului, care se apropiase de viitoarea sa soție prin prietenia cu fratele ei, Mihai. Rezerve au fost exprimate și de dl. Mihai Dim. Sturdza, atât față de acest caz, cât și în general față de ideea comunicării respective. Sunt dator să adaug că criticile formulate de mine în acea împrejurare au căutat, cu sinceră bunăvoință, să-l ferească pe autor, aflat încă la cele dintâi încercări, de capcana unor speculații care i-ar fi compromis ipoteza de lucru, în loc să o servească.

Se înțelege deci că discuția a avut un sens de îndrumare metodică, fără nici un *parti-pris* personal. Din observațiile de atunci, autorul a reținut, fără să o recunoască, doar pe acelea care-i corectau interpretarea relațiilor lui N. Iorga cu Al. Tzigara-Samurcaș, încă extrem de cordiale în jurul anului 1900. Cel din urmă a fost nașul căsătoriei de la Brașov dintre N. Iorga și Catinca Bogdan, nu din cauza închipuitei origini regale a lui Tzigara, ci ca rudă prin alianță (Maria Cantacuzino, văduvă dintr-o primă și nefericită căsătorie cu Gr. Gr. Sturdza, recăsătorită în 1900 cu Al. Tzigara, era vară de-al doilea cu N. Iorga, mamele lor, Zulnia Iorga și Coralia Boldur-Costachi, fiind născute Arghiropol, verișoare primare). La această legătură de rudenie se adăuga și asocierea într-o comună luptă contra lui Gr. G. Tocilescu. Câte o notă la articolul lui Lucian Nastasă (26, p. 629), repetă aidoma ceea ce, ca editor al *Unei vieți de om*, dl. Valeriu Râpeanu a precizat în legătură cu familia Iorga, fără a ști că acea notă (p. 114 din ed. 1984) mi se datorează, cuvânt cu cuvânt, mie.

Lucian Nastasă a adoptat descoperirea lui Pierre Bourdieu și a altor sociologi, francezi sau americani, că o căsătorie este „produsul unor strategii de investiție socială conștientă sau inconștientă, orientate spre instituirea sau reproducerea unor relații direct utilizabile pe termen scurt sau lung" (*art. cit.*, p. 618). Ca *test case*, este aleasă de astă-dată numai biografia lui N. Iorga, deși recomandările aparent acceptate cu un an în urmă puseseră în evidență caracterul special, atipic, al căsătoriilor din 1890 și 1901.

Demonstrația pornește de la o serie de presupoziții. În primul rând, aceea că ajutorul acordat de junimiști — N. Culianu, Șt. Vârgolici, I. Caragiani și mai ales A. D. Xenopol — n-a fost dezinteresat, deoarece „s-a evidențiat deseori" că *Junimea*, prin atragerea unor elemente capabile din punct de vedere intelectual, cărora le distribuia burse în străinătate, a urmărit să le plaseze „în poziții ce controlau diverse pârghii ale statului". Iată o definiție care cu greu ar putea fi aplicată unei catedre universitare : se știe, de altfel, că N. Iorga n-a ocupat-o pe aceea pe care o va ilustra vreme de 45 de ani decât printr-un dublu concurs, în 1894 și 1895. „S-a evidențiat deseori" corespunde unei singure referințe, fără nici o exemplificare. Într-o societate în care relațiile sunt personalizate,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cum a rămas până astăzi cea românească, raportul student-profesor este într-adevăr important, dar de aici până la a-i acuza pe junimişti sau, mai târziu, pe Iorga şi Bogdan de trafic de influenţă, mi se pare că este o exagerare intolerabilă.

A doua presupoziţie este că, pentru a obţine intrarea în grupul junimiştilor ieşeni, căruia-i aparţinea magistratul Vasile Tasu, protector influent din momentul în care-i va deveni ginere, tânărul Iorga a renunţat cu uşurinţă la cea dintâi iubire, pentru o colegă de facultate, care nu era decât fiica unui răzeş de la Miroslava. Mai mult, însuşi Xenopol e bănuit că ar fi participat la această sumbră conspiraţie, fiindcă a trântit-o la examen pe juna Ecaterina Botez, ca să nu-l oprească pe elevul său din „drumul către înalta societate".

Din corespondenţa primită de N. Iorga în 1890 de la foştii colegi D. Evolceanu, latinistul, şi P. Fântânaru, viitor prefect liberal de Iaşi, se spicuiesc vesele aluzii, ca şi cum ele ar dovedi că fata a fost părăsită fără scrupule, căsătoria cu Maria Tasu fiind una din interes. Aşa să stea lucrurile ? O căsnicie de zece ani, din care s-au născut patru copii, a fost deci soluţia de conjunctură pentru a ieşi dintr-o mare strâmtoare materială" şi pentru a-şi asigura „atuurile esenţiale în cadrul proiectelor ulterioare" ?

Ca să fie aşa, ar trebui să constatăm că situaţia materială a tânărului ambiţios s-a ameliorat într-adevăr după 1890. Dimpotrivă, Lucian Nastasă citează o pagină din jurnalul intim al lui Teohari Antonescu, descriind sărăcia respingătoare în care N. Iorga şi prima lui soţie trăiau în 1893 (octombrie-noiembrie), în locuinţa din Katharinenstrasse de la Dresda, unde, în arhivele regale saxone, erau atâtea documente de transcris, care vor fi publicate apoi în *Acte şi fragmente, Documentele Callimachi,* Hurmuzaki XI, *Studii şi documente* XX, *Documente privitoare la Constantin Vodă Brâncoveanu,* precum şi în *Ştiri despre veacul al XVIII-lea în ţările noastre după corespondenţe diplomatice străine.* Când îşi va aminti de acea vreme, N. Iorga va menţiona senin „primitoarea casă", în care „îngrijirea era cea mai bună şi unui chiriaş ieftin de bani i se permitea şi puţină bucătărie în casă" *(O viaţă de om,* ed. 1984, p. 151). Nu bănuia desigur ciocoiescul dispreţ cu care Teohari Antonescu îşi bătea joc de aceste condiţii mai mult decât austere. *Îl* va regreta, pentru moartea sa timpurie, pe colegul „mititel şi slab, cu ochelari savanţi" (*ibidem,* p. 128 ; *Oameni cari au fost, I,* p. 396—397) şi va elogia fără rezerve studiile sale arheologice *(Românii în străinătate de-a lungul timpurilor,* Vălenii de Munte, 1935, p. 167), printre cele mai serioase realizări ale generaţiei sale. Scrisorile adresate de Antonescu lui Iorga, chiar în anii 1892—1893 *(Scrisori către N. Iorga,* I, ed. Barbu Theodorescu, Bucureşti, 1972, p. 162—170) sunt de o cordialitate pe care o dezminte jurnalul. Pentru a înţelege grobienia neplăcută a ironiilor din însemnările arheologului, este de reţinut ceea ce Al. Philippide îi scria lui Maiorescu în 1898 despre degenerarea spiritului junimist : „gluma devenea bufonerie" *(Titu Maiorescu şi prima generaţie de maiorescieni. Corespondenţă,* ed. Z. Ornea, Filofteia Mihai, Rodica Bichiş, Bucureşti, 1978, p. 349). Culmea e că, în scrisorile sale către Mihalache Dragomirescu, pline de comunicări uneori scabroase, chiar Antonescu face aluzie la perspec-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tiva îmbietoare a unei mirese cu zestre și se laudă că alta, frumoasă dar săracă, „nu mă prinde pe mine cu una cu două" (*ibidem*, p. 481). Antipatia care se conturează ferm față de Iorga în jurnalul inedit ar putea avea ca explicație o veche rivalitate, datorită faptului că Maiorescu, trimițându-l pe Antonescu la Paris, la École des Hautes Études, avusese inițial intenția de a-l pregăti pentru o catedră de istorie medievală și modernă, domeniu în care N. Iorga își va afirma în curând o incontestabilă superioritate. Că aceasta ar fi cauza care l-a determinat pe viitorul cercetător al monumentului de la Adamclisi să se dirijeze spre arheologie și istoria artei antice nu e încă decât o presupunere. Dar nu e exclus ca un sentiment de invidie să se fi iscat din partea lui Antonescu, care scria puțin, pentru colegul mai tânăr, mai activ și mai favorizat din punctul de vedere al recenziilor.

Revenind acum la prima căsătorie a lui N. Iorga, scrisorile lui Evolceanu și Fântânaru spun cu totul altceva decât ceea ce le atribuie comentatorul. Primul își tachinează amicul: „Nu te temi de Dumnezeu, om crud ce ești, nou Don Juan moldovenesc, să nenorocești atâtea ființe care nu ți-au greșit nimic ?" (*Scrisori către N. Iorga*, I, p. 102). Dacă această apostrofă a blândului Evolceanu e luată în serios, atunci lui Lucian Nastasă îi scapă complet nota umoristică. Celălalt prieten adaugă filosofic : „Ce să-i faci ? Așa-i lumea, din orișice își face subiecte de vorbă și cu deosebire lumea tânără în mijlocul căreia te-ai proslăvit un an și jumătate și care nu se simte bine până ce nu-și va descoperi inima în toată micimea și răutatea ei" (*ibidem*, p. 128). Deci, Fântânaru, confident al tânărului Iorga, nu-l dezaprobă câtuși de puțin, ci constată : „Fiecare, când e vorba de tine, se întrece a adăuga o picătură de venin mai mult la picătura vărsată de celălalt" (*loc. cit.*). Observând că nunta „n-a închis gura calomniatorilor și blăstămaților, care, mai nerușinați decât oricând, răspândesc veștile cele mai copilărești", el încearcă să-l consoleze de bârfelile invidioase ale unor provinciali convenționali : „o lume ticăloasă" (*ibidem*, p. 129). Un cititor normal ar fi reținut această judecată. Pentru Lucian Nastasă, tocmai „calomniatorii și blăstămații" au dreptate. Citind însă mai departe scrisorile lui Fântânaru, vom vedea că la Iași a rămas un grup invariabil ostil lui N. Iorga, ale cărui acțiuni le critica, pe fiecare în parte și pe toate laolaltă. De pildă, alegerea istoriei ca specialitate la Hautes Études, în locul filologiei clasice pentru care era destinată bursa, a fost comentată nefavorabil de aceiași „prieteni" care bârfiseră și cu ocazia căsătoriei (*ibidem*, p. 136). După primul concurs, cel din 1894, pentru catedra universitară de la București, fidelul Fântânaru se indignează iarăși de „păcătoasele, lipsitele de temei și murdarele aprecieri ale atâtor scapeți intelectuali" (*ibidem*, p. 140). Lucian Nastasă ar fi făcut bine să reflecteze la această mărturie directă, în loc să acorde un credit excesiv unor vagi insinuări.

În privința Ecaterinei Botez, ea este desigur colega la care N. Iorga se va referi o dată, *numai o dată*, ca la „bălaia regină a visurilor mele eminesciene" (*O viață de om*, ed. cit., p. 97). Cine știe dacă „Zora cea bălaie, cu ochii de safir" (*Poezii*, București, 1893, p. 48), „Amfitrita cea bălaie cu privirile sumețe" (*ibidem*, p. 17) sau blonda teutonă Corinna „cu ochii mai albaștri decât cerul senin" (*ibidem*, p. 57) au fost mai mult

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

decât umbrele livrești din imaginația unui adolescent de-acum un secol ? Oricum, în acel volumaș de versuri din tinerețe, între „mândre castelane cu pletele-aurii", apare silueta unui demonic Don Juan, vinovat de-a fi aprins „iubiri nebune și patimi dureroase", dar care ascunde sub aparența sfidătoare a cinismului său byronian o sensibilitate adânc rănită *(ibidem,* p. 44—46). A împinge prea departe deducțiile sugerate de indicii atât de nesigure ar fi, oricine ar trebuie s-o înțeleagă, nu numai o indiscreție, ci și o prostie.

Căsătoria cu bruna fiică a președintelui Vasile Tasu a putut stârni comentarii răutăcioase, dar n-a implicat arivismul pe care-l suspectează Lucian Nastasă. La 31 martie 1890, N. Iorga își declară înaintea ofițerului stării civile vârsta de 21 de ani, când n-avea decât 18, pentru a trece drept major *(Scrisori către N. Iorga,* I, p. 126, n. 97). Asupra sentimentelor sale, informația cea mai autentică ar fi de căutat în scrisorile către tânăra lui soție, dar singurul străin care le-a cunoscut a fost Barbu Theodorescu, care citează doar fragmente nesemnificative, relatând în schimb împrejurările întâlnirii celor doi, povestite lui de către George Iorga înainte de 1933 *(Nicolae Iorga,* București, 1968, p. 62). Nu știm unde se află în prezent aceste scrisori, păstrate până la moartea ei de Maria Iorga (1872—1953). De altfel, chiar autorul articolului pare convins că relațiile dintre cei doi erau „armonioase" și vorbește de „o atmosferă familială perfectă". Această concesie e făcută însă pentru a reliefa ingratitudinea soțului.

Faptul că motivul real al divorțului n-a fost niciodată dezvăluit este exploatat de Lucian Nastasă pentru a ajunge la concluzia că despărțirea lui N. Iorga de soția sa era „o etapă în urmărirea realizării atât a deziderateloi personale, cât și a celor sociale". Lucian Nastasă uită că, în mentalitatea victoriană a unui om care, în 1900, se apropia de 30 de ani, intimitatea trebuia apărată cu orice preț. Iorga însuși, adesea, și-a exprimat oroarea față de apetitul biografilor pentru orice ține de viața privată. Dacă nimeni din afara familiei n-a aflat cauza dramaticei rupturi care a pus capăt unui deceniu conjugal pașnic este fiindcă el, discret și pudic, a tăcut. Figură publică, expus demult atacurilor, după cum îl învățaseră atât experiența din 1890 cât și, mai târziu, insolența grosolană a unor adversari care au căutat să-l discrediteze contestându-i chiar originea românească, Nicolae Iorga avea dreptul să se teamă că aceștia ar fi profitat de un proces de adulter pentru a-l compromite și umili. Detalii pe care nu sunt obligat să le comunic arată, de altminteri, că vinovăția soției repudiate n-a fost decât ipotetică. Dar „femeia lui Caesar nu trebuie să fie nici măcar bănuită"... N. Iorga aparținea primei generații care a citit *Sonata Kreutzer* și fusese zguduită de *Anna Karenina.* Asemenea amintiri literare au contribuit, poate, la dilatarea unei susceptibilități neobișnuit de vii.

Să nu mai întârziem a preciza că între criza din noiembrie 1899 (urmată abia în iunie de despărțirea *de facto)* și întâlnirea lui N. Iorga cu d-ra Catinca Bogdan la Brașov în iulie 1900 au trecut opt luni. Nu e destul pentru a dovedi că divorțul a fost absolut independent de un eventual proiect matrimonial ? Cele 130 de scrisori pe care le-am publicat,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prin care, în cinci luni, N. Iorga o va convinge pe Catinca de sinceritatea iubirii sale, obținând în sfârșit consimțământul ei, fac de prisos alte argumente. Chiar dacă lectura lor nu l-a împiedicat pe Lucian Nastasă de a vedea și în a doua căsătorie a lui N. Iorga rezultatul aceleiași „strategii". Când însă autorul invocă poziția socială a fraților Bogdan ca și cum ea ar fi motivat, sau măcar influențat, hotărârea istoricului de a se recăsători, referirea la situații *ulterioare* n-are nici o valoare probantă. În realitate, cu excepția lui Ioan Bogdan, coleg și prieten al lui Iorga, ceilalți membri ai familiei se aflau în condiții materiale modeste și nu puteau făgădui „atuurile" unui succes social și profesional, acele „atuuri" pe care Lucian Nastasă le caută cu obstinație. Ba dimpotrivă, după cum se poate întrevedea din întrebarea condescendentă a lui Maiorescu, el însuși ardelean, dar foarte snob, dacă „doamna se simte bine la București" (*O viață de om*, p. 273).

Căsătoria din 1901 se va dovedi extrem de benefică pe plan sentimental și moral, N. Iorga găsindu-și o colaboratoare infinit mai devotată, a cărei afecțiune a vegheat asupra lui până la sfârșit, dar ar fi putut fi și altfel. Singura chezășie a acestui excepțional succes matrimonial era climatul de înaltă și neînduplecată datorie morală pe care Bogdanii, sub influența unei mame puritane și în luptă cu greutățile materiale, l-au păstrat și reprodus. Dacă este să recunoaștem un interes mai larg decât cel strict personal, biografic, împrejurărilor cercetate de Lucian Nastasă, acela ar fi tocmai că, în familia Iorga, prima căsătorie din dragoste a fost, în 1860, cea a lui Nicu, care a răpit-o romantic și aventuros pe „demoazela Zulnia Drăghici", fiica orfană a unor părinți din marea boierime, dar despărțiți cu urâte acuzații reciproce, și lipsită de o zestre corespunzătoare. Urmând acest exemplu, și fiul lor, a cărui individualitate puternică nu s-a supus niciodată calculelor oportuniste, și-a ales soțiile fără nici o preocupare de parvenire.

Prin urmare, chiar o reexaminare sumară constată superficialitatea interpretării, ceea ce nu este o recomandare nici pentru autor, nici pentru metoda pe care ne-o propune. Nici nu este o metodă, la drept vorbind, căci aceea a studiului prosopografic, demult utilizată pentru elitele politice sau profesionale, ar presupune o documentare mai completă și o lărgire a perspectivei, ci se enunță cu o falsă autoritate idei preconcepute. De exemplu : „Iorga și Bogdan se vor angaja de acum într-o luptă în care jocul de culise, cultivarea orgoliilor și a slăbiciunilor vor sfârși prin a-i face atotputernici în cele mai înalte foruri științifice românești" (*art. cit.*, p. 627). O asemenea apreciere, care ignoră psihologiile reale, ne atrage atenția asupra ușurinței cu care se poate greși. Când e vorba, să zicem, de boierimea veacului XVII, cutezanța de a schița portrete morale e numai rareori sancționată de mărturia fără echivoc a documentelor. În privința unor oameni care au trăit în același secol cu noi, care au lăsat tradiții de familie și mai ales corespondență, jurnale, etc., nu numai cariera lor publică poate fi urmărită, ci și amănuntele existenței lor cotidiene. Pentru a evita răstălmăcirea subiectivă, sunt necesare o bogată informație și, cât de cât, o anumită empatie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Observațiile de mai sus au relevat defecte de fond — nu voi mai menționa aici și pe acelea de formă, ca termenul bizar „congenar" (în lor de *congener* = de aceeași vârstă) pentru care autorul are o deosebită predilecție. A le privi cu o indulgență pe care n-o merită nici vârsta, nici activitatea de până acum a cercetătorului ieșean ar fi o eroare. E păcat de efortul cheltuit într-o direcție în care nu poate fi de folos, pe când bibliografia alcătuită de Lucian Nastasă, în același volum închinat profesorului Al. Zub, minuțioasă până la indicarea orei la care s-a transmis o recenzie radiofonică, îl arată capabil, totuși, de sârguincioasă răbdare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RADU R. BERCEANU

NUMELE OFICIAL AL STATULUI ROMÂN *

1. Termenii *român* şi *românesc*. — 2. Numele *Ţara Românească*. 3. Numele *România* şi originea lui. — 4. *România* = Ţara Românească. — 5. *România* = Principatele-Unite. — 6. *România* = statul român naţional unitar. — 7. Traducerea oficială a numelui *România*. — 8. Alte denumiri.

1. Cetatea Romei nu a denumit, prin derivatul adjectival al numelui său, *romanus*, numai imperiul dezvoltat din ea şi pe cetăţenii lui (practic, după 212 e.n., pe toţi locuitorii lui), ci, în continuare, paternitatea ei a fost invocată atât de alte imperii care au urmat, din ce în ce mai străine de ea, cât şi, independent de ele, de unele populaţii romanice (cu teritoriul ocupat de ele, aşa-numitele „romanii") [1], din care cea mai importantă — cea care a generat Statul român — formează obiectul lucrării noastre.

Prin evoluţia limbii acestei populaţii, adjectivul (substantivizabil) *romanus* ajunge substantivul *român* (cu varianta *rumân*), care formează la rându-i adjectivul *românesc* şi adverbul *românește (rumânesc, rumânește)*. Cele trei cuvinte se întâlnesc încă de la primele scrieri româneşti (secolul XVI) [2] ; un nou adjectiv, *român*, refăcut ca urmare a influenţei

---

* Bibliografie generală : P. P. Panaitescu, *Numele neamului şi al ţării noastre*, în : id., *Interpretări româneşti / Studii de istorie economică şi socială*, [Bucureşti], 1947, p. 81—106 ; Victor Popa, *Câteva date în legătură cu adaptarea numelui România (1838—1862)*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Historia, 4, fasc. 1, 1959, p. 82—90 ; Eugen Stănescu, *„Roumanie" : histoire d'un mot / Développement de la conscience d'unité territoriale chez les Roumains aux XVIIe—XIXe siècles*, în „Balkan Studies" (Thessalonike), 10, nr. 1, 1969, p. 69—94 ; Vasile Arvinte, *Numele etnic român şi crearea denumirii statului naţional România*, în „Cronica", nr. 22 (539), 28 mai 1976, p. 1 şi 3, şi nr. 27 (544), 2 iulie 1976, p. 4—5 ; Iorgu Iordan, *Român — românesc*, în „Limba română", 26, nr. 1, p. 33—35 ; Al. Savu, *Originea poporului român reflectată în etnonimul de român şi în numele de România*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Geologia—Geographia, 24, fasc. 2, 1979, p. 76—80; Ştefan Ştefănescu, *De la Romania la România*, în „Arhivele Olteniei", serie nouă, I, 1981, p. 77—84 ; Vasile Arvinte, *Român, românesc, România / studiu filologic*, Bucureşti, 1983, 239 p.

[1] N. Iorga, *Evoluţia ideii de libertate* [1928], ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Ilie Bădescu, Bucureşti, 1987, p. 148—150 şi 183—189 ; Eugen Stănescu, *op. cit.*, p. 91—93.

[2] *Dicţionarul limbii române*, t. IX, Bucureşti, 1975, p. 534—536. Pentru numele propriu *Róman*, cf. Christian Ionescu, *Mică enciclopedie onomastică*, Bucureşti, 1975, p. 245—246.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tardive (secolul XIX) a limbilor neolatine occidentale, deşi mai comod, e încă departe de a înlocui total vechiul adjectiv *românesc*.

Această evoluţie *romanus*) *român (rumân)* a generat paradoxul lingvistic ca românii — parte din romanii de azi — să-şi numească ginta printr-un neologism — *roman* (f. *romană*).

2. Multă vreme românii n-au fost constituiţi într-o organizaţie politică unitară — care, pentru ei, fusese Imperiul Roman de Răsărit ; fiecare organizaţie teritorială a lor forma câte o *ţară românească*, asemenea — cum observa N. Iorga — romaniilor din occidentul Europei. Pentru întreg teritoriul locuit de români se folosea pluralul *ţări(le) româneşti* [3].

În mod paralel, celelalte popoare au numit pe români *v(a)lahi*, şi ţările româneşti — *v(a)lahii*, cuvinte de aceeaşi origine cu cele denumind alte populaţii romanice [4].

A fost firesc ca, între cele două formaţii teritorial-politice româneşti (constituite după intercalarea geografică dintre ele şi imperiu a formaţiilor politice slave), aşadar între cele două ţări româneşti, respectiv valahii, numai cea dintâi înfiinţată să rămână cu denumirea, ca nume propriu, *Ţara Românească*, pentru locuitorii ei, sau *Valahia* (turc. *Eflâk*), pentru străini, în timp ce românii de dincolo de hotarele ei, în primul rând moldovenii ce constituiseră cea de-a doua ţară românească să o numească altfel, anume *Ţara Muntenească* sau *Muntenia* [5].

Într-adevăr, numele, în limba română, al celei dintâi formaţii teritorial-politice româneşti, a fost *Ţara Românească* (sau *Rumânească*), sintagmă pe care o întâlnim, de exemplu : în scrisoarea lui Neacşu din Câmpulung, din iunie 1521, până nu de mult considerată ca fiind cel mai vechi document supravieţuit în limba română („[...] spui domniei tale [...] cum amu auzit [...] cum i-au dat împăratul slobozie lui Mahamet-beg pre i-oi fi voia, pren Ţeara Rumânească iară el să treacă") [6] ; în nota lui Mihai Viteazul din iulie 1600 („Şi hotaru Ardealului. Pohta ce-am pohtit, Moldova, Ţara Rumânească") [7] ; în ediţia românească a preambulului *Legiuirii Caragea* din 1817 (Ţara Rumânească) [8] ; în proclamaţia de la Padeş, din 23 ianuarie (4 februarie) 1821, unde Tudor Vladimirescu se adresează „către tot norodul omenesc din Bucureşti şi din celelalte oraşe şi sate ale Ţării Rumâneşti" [9].

Numele oficial al acesteia, mai exact cel din titulatura Domnului, titulatură care s-a menţinut în limba slavonă chiar în actele scrise în limba română (după ce cancelaria domnească începuse a o folosi) a fost *Ungrovlahia* („Vlahia de lângă Ungaria") — primul act domnesc cunos-

[3] Cf. Alexandru Niculescu, *„Ţara" românilor*, în „România literară", 15, nr. 27, 1 iulie 1982, p. 8 ; Eugen Stănescu, *op. cit.*, p. 81—91.

[4] Cf. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 96—100 şi 105—106 ; Savu, *op. cit.*, p. 579.

[5] Cf. P. P. Panaitescu, *op cit.*, p. 100—103 ; Ion Conea, *O problemă veche, încă nerezolvată — originea numelui Muntenia*, în „Probleme de geografie", VII, Bucureşti, 1960, p. 27—51.

[6] *DRH*, B, I, p. 402—403 (doc. 209).

[7] *DRH*, B, XI, p. 563 (doc. 410).

[8] *Legiuirea Caragea*, ediţie critică, [Bucureşti], 1955, p. 3.

[9] *Documente privind istoria României / Răscoala din 1821* [Bucureşti], vol. I, 1959, p. 207 (doc. 110).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cut cu numele țării în titulatură fiind al lui Mircea, de la 27 iunie 1387 [10], nume pe care îl întâlnim cu atât mai mult în titulatura grecească a domnilor fanarioți (numele fusese dat inițial de patriarhia din Constantinopol) și chiar în versiunea românească a acestei titulaturi, astfel cea a lui Alexandru Ioan Ipsilant din hrisovul de promulgare a *Pravilniceștii Condici* (1780) — „domn și oblăduitoriu a toată U[n]grovlahia", ceea ce nu înseamnă că nu se ajunsese și la sintagma „Țara Românească" în traducere slavonă — *Vlašska Zemlia* sau, calchiat, *Zemlia Vlašska* —, astfel titulatura domnească din preambulul *Legiuirii Caragea* — *„g[o]spodar zem[le] Vla[š]skoe"*. Simpla denumire de *V(a)lahia* era și ea veche, o întâlnim tot la Mircea în titulatura sa latinească, de exemplu cea a actului din 27 decembrie 1391 adresat regelui Ungariei — *„vajvoda totius regni Vallachiae"* [10], paralel cu titulatura, folosită și de domnii predecesori, *„voi(e)voda Transalpinus"* (ultimele două titulaturi explicându-se și prin calitatea adresantului).

Numele oficial al celeilalte țări românești a fost *Moldova* [11], nume a cărui origine a trezit multe discuții [12], sau *Țara Moldovenească*, primul act domnesc cu numele țării în titulatură fiind, în limba latină, a lui Petru I, din 1 mai 1374 — *„waiwoda, ...dux Terr[a]e Moldavi[a]e* —, urmat de acte în limba slavonă, de exemplu cel al lui Roman din 18 noiembrie 1393 — *„voevoda zemlea Moldavskoi"* [13]. Patriarhia din Constantinopol a numit-o inițial *Maurovlahia* „Vlahia Neagră" (1392), *Rusovlahia* „Vlahia de lângă Rusia" (1395) și — de la recunoașterea mitropoliei ei — *Moldovlahia* (7 ianuarie 1406) [14], nume folosit și în titulatura grecească a domnilor fanarioți (pluralitatea făcând ca, de exemplu, versiunile românești ale *Codului Calimach* să folosească, în titulatura domnească, și *Moldova*, și *Moldovlahia*). Iar numele dat țării de cancelaria Porții Otomane a fost *Bogdania* [15].

După revoluția lui Tudor Vladimirescu, titulatura domnului Țării Românești — Grigore (IV) Dimitrie Ghica — a continuat a fi tot în limba slavonă (*„voevod i gospodar Zemle Vla[š]skoie"*) [16], în timp ce Ioan Sandu Sturza s-a intitulat „domn Țării Moldavii".

Regulamentele Organice au folosit, pentru Țara Românească și locuitorii ei, în franceză, termenii *Valachie* și *valaque*, iar în românește, termenii *Valahia* și *român* [17]. (Regulamentul Organic al Moldovei folosind,

---

[10] *DRH*, B, I, p. 22 (doc. 8), și D, I, p. 127 (doc. 79).

[11] Cf. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 103—105.

[12] Cf. Teodor Bălan, *Numele Moldova / O istoriografie a problemei*, în Muzeul Suceava, *Studii și materiale / Istorie*, 1973, p. 77—112; Alexandru V. Boldur, *Originea numelui Moldova (o ipoteză nouă)*, în „Revista de istorie", 28, nr. 6, 1975, p. 935—940; Ion Popescu-Sireteanu, *Originea numelui Moldova*, în „Ateneu", 20, nr. 8 (165), august 1983, p. 2—3; I. Filipciuc, *„Moldova"*, în „Cronica", 18, nr. 41 (924), 14 octombrie 1983, p. IV.

[13] *DRH*, A, I, p. 1 (doc. 1) și 5 (doc. 4).

[14] Scarlat Porcescu, *Titulatura și teritoriul de jurisdicție al Mitropoliei până la 1500*, în: *Pagini din* [...] *trecutul* [...] *bisericesc din Moldova*, Iași, 1989 (sub tipar).

[15] Cf. Emil Vârtosu, *Bogdania, alt nume dat Moldovei*, în *AIIAI*, I, 1964, p. 155—165 (pentru *Valachia Maggiore* — p. 157; pentru *bogdanovlahi* — p. 160).

[16] Astfel, în *Documente privind istoria României / Răscoala din 1821*, vol. III, 1960, p. 161 (doc. 65), ..., 374 (doc. 147). Vezi și *BRV*, nr. 1197 și 1198.

[17] *APR*, I/1, p. 99—100, și I/2, p. 79.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

totuşi, pentru a denumi ţara vecină, în art. 427, fără corespondent în Regulamentul Organic al Ţării Româneşti, *Ţara Românească)* [18].

Domnii numiţi după aceste Regulamente încetează a folosi titulatura tradiţională slavonă. Dar, cu toată influenţa acestor Regulamente şi în general a influenţelor străine care fac să mai întâlnim numele *Valahia* în lucrările oficiale, totuşi titulatura domnilor nu s-a schimbat, ei rămân domni (stăpânitori) „a toatei Ţării Rumâneşti" (Alexandru Dimitrie Ghica) [19], „a toată Ţara Românească" (Gheorghie Dimitrie Bibescu [20] şi Barbu Ştirbei). Trecerea de la *Rumânească* la *Românească* s-a făcut în timpul căimăcămiei dintre domnia lui Ghica şi cea a lui Bibescu [21]. Buletinul oficial al statului începe să treacă numele ţării — *Ţara Românească* — în titulatura lui, de la nr. 10 din 7 februarie 1848.

Paralel, numele *Moldovei (Moldaviei)* a rămas constant.

3. Conştiinţa unităţii de limbă şi de cultură a românilor şi, mai ales, tendinţa de unificare politică a celor două principate româneşti au dus la necesitatea unui nume propriu, la un singular care să numească această unitate. Până atunci, oamenii de cultură şi de stat — cele două principate mai fiind în multe rânduri obiectul unui tratament egal şi unificator — foloseau numele de *Dacia* [22], şi el având justificările lui.

În secolul XIX, în care tendinţa unificatoare s-a generalizat, românii ajungând, în cvasiunanimitatea lor, conştienţi de necesitatea unirii, cuvântul care s-a impus a fost, însă, *România.*

S-a considerat, iniţial, că el a apărut mai întâi într-o limbă străină — germanul *Romanien* al lui Martin Felmer (1767) [23], grecescul *Roumounía* al lui Dimitrie Philippide (1816) [24], francezul *La Romanie* al lui J. A. Vaillant (1844) [25], termeni atribuiţi de aceşti autori — înţelegători

[18] *APR*, I/2, p. 222.

[19] Bul. Gaz. of., nr. 1, 25 iunie 1834, p. 107.

[20] Bul. Gaz. of., nr. 13, 16 februarie 1843, p. 49 (Ofisul nr. 97 din 15 februarie 1843). Totuşi, cele câteva acte domneşti anterioare suirii oficiale pe tron (14 februarie 1843) cuprind, în titulatură, forma *Rumânească.*

[21] Bul. Gaz. of., nr. 96, 26 noiembrie 1842, p. 389 („Căimăcămia Prinţipatului Ţării Româneşti").

[22] De la Nicolaus Olahus (Ştefan Ştefănescu, *op. cit.*, p. 83) până la parte din presa secolului XIX (Eugen Stănescu, *op. cit.*, p. 71). De menţionat, dintre documentele străine cu această terminologie, înţelegerea dintre împăratul Austriei Iosif II şi împărăteasa Rusiei Ecaterina II, în 1782/1783 (*Condica tratatelor şi a altor legăminte ale României*, de F. C. Nano, nr. 281 şi 291). Nu ne oprim la compusele *dacoroman, ..., Daco-România.*

[23] M. Felmer, *Kurzgefasste historische Nachricht von der Wallachischen Völkerschaft überhaupt und derjenigen insonderheit der heut zu Tage in dem Kayserlichen Königlichen Erb-Fürstenthum Siebenbürgen anzutreffen ist*, în „Archiv des Vereins für Siebenbörgische Landeskunde", 7, 1967, p. 419 (semnalat de Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor / istoria unei idei*, Bucureşti, 1972, p. 225—226).

[24] Dimitrios Philippidés *Istoría tês Roumounías* [...], t. 9, [Leipzig], 1816, 471 p. (semnalat de P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 82); v. şi Eugen Stănescu, *op. cit.*, p. 76—81.

[25] J. A. Vaillant, *La Romanie ou histoire, langue, littérature, orographie, statistique des peuples de la langue d'or, Ardialiens, Vallaques et Moldaves, résumés sous le nom de Romans*, Paris, Arthur Bertrand, éditeur, Libr. de la Société de Géographie, 1844, 3 tomes : *I*, VIII + 404 p. + 1 f. pl. ; *II*, IV + 465 p. : *III*, II + 464 p. Despre revendicarea, contestată, a lui M. Kogălniceanu, din 1891, de a fi fost primul care a dat în limba franceză numele *roumain* şi *Roumanie*, cf. Popa, *op. cit.*, p. 85.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ai unității etnice și chiar ai aspirației de unitate politică a românilor — întregului teritoriu ocupat de aceștia.

Ulterior, cercetătorii problemei au făcut legătura cu vechiul substantiv comun românesc *românie (rumânie)*, articulat *românia*, ce avusese înțelesul de „limbă românească" : mai întâi (Al. Graur), apreciindu-se că acest cuvânt a ieșit din limbă și apoi a fost reluat de istorie [26] ; apoi (V. Arvinte), în urma continuării documentării, că el a evoluat semantic („limba românească") „spirit românesc") „sentiment național al românilor") „stat românesc") [27].

4. O dovadă că numele *România* nu are o origine străină e și aceea că acest termen nu a apărut în românește, cu înțelesul politico-teritorial, ca denumind întreaga arie locuită de români, ci ca denumind numai Țara Românească (1833 sau 1835) [28] ; tot în acest înțeles este și creația *Romania* a lui F. Aaron, atât prin numele cotidianului editat împreună cu G. Hill, începând de la 20 decembrie 1837 (1 ianuarie 1838), cât și prin al său *Manual de istoria Principatului Romaniei*, din 1839 [29]. În relațiile oficiale internaționale, el apare în memoriul guvernului provizoriu din 19 (31) iulie 1848 către Suleyman-pașa (*„Il y a dix siècles que les Roumains ont payé de leur sang le droit de nommer cette terre Roumanie...)* [30].

Acest înțeles a dus și la formațiile lingvistice *România Mică*, pentru a denumi Oltenia (Valahia Mică) [31], și *România Mare*, pentru a denumi nu numai Țara Românească, ci întreg teritoriul românesc. La întrebarea anchetatorului turc Derviș-pașa, în urma răsturnării guvernului revoluționar al Țării Românești din 13 (25) septembrie 1848 („Ia spune-mi, cine a ieșit cu România Mare ?"), I. Eliade-Rădulescu, din guvernul răsturnat, și căruia i se atribuie acest termen, răspunde : „Ea nu este ieșită ; ea există până unde se vorbește limba română, cum există și Germania, și Italia" [32]. Se face aici legătura dintre limbă și națiune, precum și corespondența cu revendicările corespunzătoare din alte țări europene.

Pe de altă parte, moldovenii încep a folosi termenul *Moldo-România* (1840 și urm.), pentru a numi Moldova, corespondentul vechiului *Moldo-Valahia*. Apoi, în ambele principate începe a se folosi termenul *Moldo-România* pentru a le numi împreună (1848 și urm.) [33]. În aceste înțelesuri, *Actul dezvoltător votului Adunării Ad-hoc* a Țării Românești (Bucu-

---

[26] Arvinte, *op. cit.*, p. 19.
[27] *Ibidem*, p. 122—147.
[28] *Ibidem*, p. 147—157.
[29] *Publicațiunile periodice românești*, vol. I, s.v. (p. 604—607) ; *Bibliografia românească modernă (1831—1918)*, nr. 47. Manualul anterior al lui Florian Aaron fusese intitulat *Idee repede de istoria Prințipatului Țării Rumânești*, 3 vol., 1835—1838 (ibid., nr. 17).
[30] Direcția Generală a Arhivelor Statului, *Documente străine despre români*, București, 1979, p. 176 (facsimilul) și 181 (traducerea). Tot de la 1848 datează sigiliul lui Ion Ghica, având scris numele *Romanya* cu caractere turcești (Radu Greceanu și Mihail Guboglu, *Sigiliul necunoscut al lui Ion Ghica*, în „Magazin istoric", 22, nr. 10 (259), octombrie 1988, p. 37).
[31] Arvinte, *op. cit.*, p. 157—158.
[32] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IX, *Unificatorii*, București, 1938, p. 258.
[33] Arvinte, *op. cit.*, p. 159—160 și 160—162.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reşti) [34], întrunită, ca şi cea a Moldovei (Iaşi), în virtutea Tratatului de pace de la Paris din 1856, pentru a se cunoaşte de semnatarii lui dacă locuitorii Principatelor doresc unirea acestora, foloseşte termenii *România* pentru „Ţara Românească" şi *Moldo-România* pentru a numi statul ce urma a rezulta din unire.

5. Aproape concomitent, cuvântul *România* începe a fi folosit ca nume al statului unit prevăzut (1846 şi urm.) [35]; strâns legat de lupta pentru unire [36], el e introdus chiar într-un manual de şcoală elementară [37]. Nicolae Golescu îl foloseşte într-un memoriu către Napoleon III (1856) [38]. Adunarea Ad-hoc a Moldovei formulează oficial, la 7 (19) octombrie 1857, dorinţa unirii astfel : „Unirea Principatelor într-un singur stat, sub denumirea de *Românіea*" [39], denumire pe care, din eleganţă faţă de adunarea Moldovei, Adunarea Ad-hoc a Ţării Româneşti nu o include în doleanţa sa corespunzătoare, dar membrii ei folosesc termenul cu acest sens în cuvântările lor.

După cum e ştiut, puterile semnatare ale tratatului de la Paris — Puterile garante ale celor două Principate — n-au reţinut această doleanţă comună lor, ci au stabilit, în Convenţia de la Paris din 7 (19) august 1858 : „*Les Principautés de Moldavie et de Valachie, constituées désormais sous la dénomination de P r i n c i p a u t é s U n i e s d e M o l d a v i e e t d e V a l a c h i e* [...]" (art. 1) [40]. Însăşi forma simplificată, „Principautés-Unies", fusese socotită inacceptabilă [41]; şi chiar, după încheierea Convenţiei, Austria a respins paşapoartele titrate cu numele comun [42].

Opoziţia făcută unirii depline, în care intra şi numele comun *România*, avea în vedere, desigur, practicarea principiului politic *divide et impera*, temerea de unire a Transilvaniei cu statul naţional şi, paradox istoric, poate că reflecta contradicţia dintre imperiile ce mai pretindeau, într-un fel sau altul, succesiunea celor două imperii romane şi legitimitatea independenţei politice a urmaşilor romani. Oricum, opoziţia faţă de numele legitim cerut era lipsită de orice justificare.

---

[34] In Monitorul Adunării Ad-hoc din Bucureşti, p. 14—16 (nr. 4, 27 octombrie 1857) şi 17 (nr. 5, 2 noiembrie 1857). În acelaşi sens şi publicaţiile *Monitorul Ad-hoc din România*, Bucureşti, Impr. Naţională a lui Joseph Romanov & Co., 1857, 256 p., şi *Procès verbaux des sséances de l'Assemblée Ad-hoc de Roumanie*, 56 p. (= 30 n-re).

[35] Arvinte, *op. cit.*, p. 162—164.

[36] Eugen Stănescu, *op. cit.*, p. 70—76.

[37] *Prietenul tinerei / o carte de cetire pentru şcoalele populare*, de G.P. Vilmsen, tradus din limba germană [şi adaptată] de I. K. P[oenaru], Bucureşti, Tip. lui K. A. Rosetl şi Vinterhalder, 1846, p. 278.

[38] Popa, *op. cit.*, p. 83.

[39] Buletinul şedinţelor Adunării Ad-hoc a Moldovei, nr. 3, 14 octombrie 1857, p. 3.

[40] Arh. dipl. (Paris), 1866, II, p. 103.

[41] Cf. *ibidem*, p. 121 (prot. 3 din 5 iunie 1858) şi 125—126 (prot. 4 din 10 iunie 1858).

[42] *Actes et documents relatifs à l'histoire de la régénération de la Roumanie* = *Acte şi documente relative la istoria renaşterei Romaniei*, vol. VII, p. 679 (nr. 2146), 698—699 (nr. 2153), 730—731 (nr. 2163), 753—754 (nr. 2170), 765—767 (nr. 2175) şi 1011 (nr. 2238).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aşadar, după schimbul instrumentelor de ratificare a Convenţiei, după emiterea firmanului de promulgare a Convenţiei de către Poartă şi după publicarea lui în buletinul celor două Principate, numele lor comun, de început, urma să fie, în limba română, *Principatele Unite Moldova şi Valahia*, formă care s-a utilizat aproape numai în Moldova, în Ţara Românească folosindu-se în final, *Principatele Unite Ţara Românească şi Moldova*. Mai adăugăm că, în loc de Moldova, s-a mai folosit şi varianta, mai aproape de forma franceză, *Moldavia*.

Ales domn al Moldovei şi, deosebit, domn al Ţării Româneşti, Alexandru Ioan I, care, de la început, s-a referit la întreaga „naţi(un)e română", alătură cele două titluri într-unul *(domn (al) Moldovei şi Ţării Româneşti)*, socotindu-se apoi nu titular a două tronuri, ci al unui tron unit *(domn (al) Principatelor Unite Moldova şi Ţara Românească*, respectiv *Ţara Românească şi Moldova)*.

După unirea reală — 11 (23) decembrie 1861/24 ianuarie (5 februarie) 1862 — guvernul lui simplifică numele oficial al statului, trecând la acela de *Principatele-Unite*, în titulatura buletinului oficial încă de la nr. 9 din 29 ianuarie (11 februarie) 1859 [43], pe care apoi îl completează cu calificativul de *român*, aşadar *Principatele-Unite-Române*, nume intrat în titulatura buletinului oficial de la nr. 26 din 6 (18) februarie 1863 [44].

Această continuă luptă de impunere a numelui legitim al statului în titulatura domnului şi a buletinului oficial al Statului a fost completată de terminologia oficială a relaţiilor interne, ca şi a celei neoficiale, folosită de cetăţeni. Astfel, la cele dintâi cohtacte între delegaţii celor două Adunări Elective, după 24 ianuarie (5 februarie) 1859, aceştia şi-au urat reciproc „Trăiască România" [45].

Un important moment în problemă a fost proclamarea unirii reale, la 11 (23) decembrie 1861, când Alexandru Ioan I, adresându-se românilor, spune : „alesul vostru vă dă astăzi o singură Românie" şi încheie cu urarea „Să trăiască România !" [46].

Răspunzând mesajului de prorogare a ambelor adunări în vederea unificării lor la 24 ianuarie (5 februarie) 1862, Adunarea Electivă a Moldovei numeşte viitoarea adunare întrunită „Adunarea României" [47], cum s-a şi numit : „Adunarea Legislativă a României" [48], apoi „Adunarea Generală a României" [49]. La rândul ei, Comisia Centrală — care, în

[43] Titulatura Domnului apare astfel, constant, de la D. 47/1862 (5 februarie), în M. of., nr. 33, 13 februarie 1862, p. 133). Titulatura a fost adoptată de Consiliul de Miniştri unificat, pentru actele oficiale, probabil încă din prima zi, hotărâre comunicată în M. of., nr. 91, 26 aprilie 1862, p. 375.

[44] Titulatura Domnului apare astfel, constant, de la D. 158/1863 (15 februarie), în M. of., nr. 38, 21 februarie 1863, p. 149 (poate chiar — cu aceeaşi rezervă — de la D. 97—98/1863 (25 ianuarie), *ibidem*, nr. 42, 27 februarie 1863, p. 165).

[45] *Acţes et documents...* = *Acte şi documente...*, VIII, p. 722/725 (nr. 2532) şi 728/732 (nr. 2533).

[46] M. of. (Ţ. R.), nr. 271, 11 decembrie 1861, p. 1081 ; M. of. (Md.), 3, nr. 343, 12 decembrie 1861, p. 1399.

[47] M. of. (Md.), 3, nr. 316, 18 decembrie 1861, p. 1411.

[48] Protocólele şedinţeloru Adunării Legislative, „Urmarea Suplimentului la Monitoru no 19", p. 1 (deşi proctsul-verbal al primei şedinţe a adunărilor întrunite începe de la p. 2).

[49] M. of. (Md.), nr. 45, 27 februarie 1862, p. 181 (relatare a şedinţei din 20 februarie 1862).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1859, îşi numise proiectul de constituţie „Constituţia Principatelor Unite ale României" — se adresează lui Alexandru Ioan I cu titlul „domn României" [50].

În relaţiile internaţionale, numele de *România* apare cu ocazia aprobării de către Puterile garante a „Statutului dezvoltător al Convenţiei" de la Paris — în realitate, modificare a unor dispoziţii cu adresă internă a acelei Convenţii decretată de Alexandru Ioan I sub rezerva aprobării ei de naţiune prin plebiscit —, statut în al cărui preambul apare acest nume, anume într-un context redactat cu multă atenţie („Convenţiunea încheiată la Paris, în 7/19 august 1858, între Curtea Suzerană şi {între} Puterile garante autonomiei *Principatelor-Unite*, este şi rămâne legea fundamentală a *României*"). Protocolul respectivei Conferinţe a Puterilor garante (Constantinopol, 28 iunie 1864) nu reţine această denumire, ceea ce nu împiedică pe domn de a nu include modificările Conferinţei în Statutul dezvoltător (republicat), ci de a le comunica pe rând, conducerea ţării mai fiind conştientă de valoarea juridică deosebită a celor două acte. Senatul constituit în baza Statutului s-a numit, de asemenea, „Senatul României".

După abdicarea lui Alexandru Ioan I, întâlnim numele României în nota Ministerului Afacerilor Străine al Principatelor-Unite din 20 februarie (4 martie) 1866 către reprezentanţii Puterilor garante [51].

Prima constituţie propriu-zisă a ţării, publicată la 1 (13) iulie 1866, aduce numele de România la nivel constituţional : „Principatele-Unite-Române constituie un singur stat indivizibil, sub numele de România" (art. 1). În Adunarea Constituantă, numele nu a provocat discuţii ; propunerea deputatului Lateş — care, având în vedere că acest text e inclus în titlul I, consacrat teritoriului (ceea ce apărea că *România* denumea teritoriul), a cerut să se precizeze că teritoriul României aparţine naţiunii române („această ţară poate să conserve numele de România chiar atunci când n-ar mai fi român pe acest pământ, nici guvern român") — a fost respinsă ca inutilă [52]. Încă dinaintea publicării Constituţiei, buletinul oficial include în titulatura sa acest nume (nr. 136 din 23 iunie 1866). Primele monezi româneşti, din 1867, poartă acest nume ; ulterior, o monedă care, în loc de „domnul României" apare cu textul „domnul românilor" trezeşte proteste [53].

Din 1870, Statul român se decide a folosi acest nume şi în relaţiile internaţionale, cum unele state îl numeau încă dinainte [54], dar cum altele nu l-au numit nici după această decizie. Printr-un memoriu, Ministerul Afacerilor Străine al României, din 25 iunie (7 iulie) 1876, cere Ministerului Afacerilor Străine al Sublimei Porţi, printre altele, „recunoaşterea individualităţii Statului român şi a numelui său istoric" [55].

[50] M. of. (Md.), 3, nr. 348, 20 decembrie 1861, p. 1422.

[51] Arh. dipl. (Paris), 1866, II, p. 291.

[52] *Desbaterile Adunărei Constituante din anul 1866*, publicat din nou în ediţiune oficială de Alexandru Pencovici, Bucuresci, Tip. Statului Curtea Şerban-Vodă, 1883, p. 69—71 (citatul : p. 70).

[53] Costin C. Kiriţescu, *Sistemul bănesc al leului şi precursorii lui*, vol. I, [Bucureşti], 1964, p. 189.

[54] *Documente străine despre români*, p. 246 (orig.) şi 245 (trad.).

[55] Ministeriul Afacerilor Străine, *Documente oficiale* [...] *prezentate Reprezentaţiunei Naţionale / octobre 1876*, Bucuresci, Statului, 1876, p. 76, 78—79.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Numele a fost recunoscut unanim prin Tratatul de la Berlin din (13) iulie 1878 (art. 43 şi urm.), de Poartă încă de la Preliminariile păcii de la San Stephano din 19 februarie (3 martie) 1878. Apreciem că recunoaşterta numelui a fost, spre deosebire de recunoaştere independenţei, necondiţionată.

Dreptul statului de a-şi da singur numele nu putea fi limitat — pe plan internaţional — decât de obligaţia de a nu prejudicia prin el alte state — şi desigur că prin numele Statului român nu se luase numele nici unui alt stat şi nu s-a avut în vedere nici o tendinţă imperialistă, ci numai una naţională, de a reprezenta o naţiune, până la unirea din 1859/1862 lipsită de un organism politic unic. Aşadar, până atunci, naţiunea română însăşi era expres negată.

6. În sfârşit, numele *România* a desemnat, cum am arătat de la început, întreaga suprafaţă de pe continent ocupată de români, respectiv aspiraţia, apoi realitatea statului naţional unitar, România Mare a lui Eliade (1839)[56]. Întâlnim numele în manifestul lui Nicolae Bălcescu către emigraţi (Constantinopol, 8 martie 1849) : „...românii din toate părţile României se sculară într-acest an strigând înaintea lumii : «libertate vrem»“ [57] ; iar în înţelegerea ce a încheiat cu Batthány, la 14 iulie 1849, în limba franceză, foloseşte termenul atât sub forma *Romanie*, cât şi sub cea de *Roumanie* [58]. Actualitatea înţelesului de „Principatele-Unite“ în intervalul 1856—1878 (şi chiar 1918) a făcut ca, pe atunci, să se folosească, pentru acest ultim înţeles, mai mult pluralul (modernizat) *ţările române* [59].

Statul naţional unitar, încheiat la 18 noiembrie (1 decembrie) 1918, nu a rediscutat denumirea statului întregit. Termenii de *România Mare*, (iniţial, titlu de gazetă — Kiev, 1917 — scoasă de prizonierii austro-ungari), *România unită* (terminologia Consiliului Dirigent), *România întregită* (Constituţia din 1923, art. 136) sunt folosite, justificat, doar pentru a deosebi statul naţional unitar de cel anterior, România mică (oficial, *Vechiul Regat* — termen devenit, pentru a-l evita sub republică, *vechea România*). Ceea ce a confirmat, o dată mai mult, unitatea şi continuitatea statală, mai puţin realizată în alte situaţii (cazul Regatului Sârbo-Croato-Sloven). Numirea de „România Mare“ a pus în evidenţă, după 1918, mărirea teritoriului, dar în acelaşi timp a fost susceptibilă de o nedorită interpretare în sens imperialist.

7. Se înţelege că dreptul unui stat de a se denumi în limbile străine, limbi oficiale ale altor state, e mai limitat. Principial, un nume propriu, mai ales când nu e format din substantive comune ori din alte părţi ale

---

[56] Arvinte, *op. cit.*, p. 164—174. În acest sens e şi sintagma *România liberă*, prin care se desemna Statul român, chiar înainte de proclamarea independenţei (folosită pe publicaţiile Societăţii Academice Române).

[57] N. Bălcescu, *Opere*, IV, ediţie critică de G. Zane, Bucureşti, 1962, p. 135.

[58] Popa, *op. cit.*, p. 83. Deci o primă oficializare a numelui Ţării.

[59] *Prietenul tinerimei / Carte de cetire pentru skoalele populare*, traducere prelucrată cu multă îngrijire de pe textul german după ediţiunea cea mai nouă de G. Meledon, ediţiunatu de T. Kodrescu şi D. Gusti, Iassi, Typ. Buciumului Romanu, 1856, p. 304.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vorbirii, e invariabil. Dar tradiția și legile fonetice ale acelei limbi generează modificări, adaptări. Observăm însă că, în cazul în care o limbă străină exprimă numele României în mai multe variante, Statul român e îndreptățit a oficializa una din aceste variante, cu atât mai mult cu cât acea limbă e limbă oficială a organismelor internaționale la care Statul român a aderat. A fost, de exemplu, cazul limbii engleze, în care — între variantele *Romania* și *Rumania* — Statul român s-a pronunțat pentru *Romania* [60].

8. După recunoașterea independenței statului, sub numele *România*, au apărut preocupări de includere în numele lui a unor atribute — mai întâi politice, apoi sociale. Prin modificarea constituțională din 1884, statul e numit, în noua formă a articolului 1 din Constituție, *Regatul României* (corespondent, formal, al numelui anterior — *Principatele Unite-Române)*, sintagmă intrată și în titulatura buletinului oficial de la nr. 1 din 1 aprilie 1886 și menținută până la 30 decembrie 1947, când, prin Legea nr. 363 „pentru constituirea Statului român în Republica Populară Română", art. 3, al. 2, „denumirea Statului român devine *„Republica Populară Română (R.P.R.)"* [61], denumire preluată de titulatura buletinului oficial cu începere din anul 1948 și practicată, în presă, de la un timp, și sub forma *R. P. Română*. Apoi, Constituția din 21 august 1965, continuând tendința de revenire la numele tradițional, paralel cu intenția de a exprima „realizările" socialiste ale guvernării, stabilește că *„România* (deci nu R. P. Română !) este republică socialistă", numind-o în continuare *Republica Socialistă România* (art. 1), titlu care, din acel moment, a intrat și în denumirea buletinului oficial [62], presa folosind practic *R. S. România*. Evident, toate aceste denumiri, exprimând o orientare sau alta, n-au reprezentat formulări specifice României, ci încadrări în terminologii de mai largă circulație, pe care Statul român le-a vrut sau care i s-au impus. Chiar și în această ultimă ipostază, termenul de *România* a fost folosit, în continuare, ori de câte ori era vorba de un interval istoric mai larg, precum și în acele circumstanțe internaționale în care specificul politico-social al Statului român nu era relevant (apărând, de exemplu, în lista oficială a membrilor Organizației Națiunilor Unite).

În sfârșit, în urma Revoluției din decembrie 1989, numele Statului român redevine, în toate situațiile, *România*, la început în denumirea buletinului oficial al statului [63], apoi ca dispoziție normativă [64].

---

[60] Pentru corespondentul numelui *România* în limbi străine, cf. Arvinte, *op. cit.*, p. 184—209. Adăugăm că în dicționarul enciclopedic Brockhaus *România* a figurat inițial sub numele *Romänien* (v. și sup., n. 23), ceea ce a determinat pe Titu Maiorescu, în 1877, să atragă atenția editorului că numele „oficial" al țării e *Rumänien* („Manuscriptum", 20 (1989), nr. 1 (74), p. 73).

[61] Legea nr. 363/1947, în M. Of. I, 115, nr. 300 bis, 30 decembrie 1947, p. 11414. La această schimbare s-a adăugat, un timp, și o modificare ortografică, potrivit căreia litera *â* (din *Română* și *România)* s-a scris *î*.

[62] Bul. Of. R.S.R., 1, nr. 1, 21 august 1965, p. 1.

[63] M. Of. al României, I, nr. 1, 22 decembrie 1989, p. 1.

[64] Decretul-Lege nr. 2/1989 (27 decembrie), în M.Of.R., 1, nr. 4, 27 decembrie 1989, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LUCIAN LEUȘTEAN

EXTREMA DREAPTA ROMÂNEASCĂ INTERBELICĂ. CONSIDERAȚII DOCTRINARE

Prin extrema dreaptă românească interbelică înțelegem acele grupuri politice care s-au pronunțat, în România dintre cele două războaie mondiale, pentru modificări esențiale în domeniul conducerii și organizării societății, au gândit și acționat în sensul unor schimbări profunde, chiar „revoluționare" — toate acestea, în general, într-o direcție regresivă — acele grupări care au contestat vehement democrația, au negat civilizația urbană, nu au recunoscut dreptul la existență al minorităților naționale, au promovat principii autoritariste și elitiste, totul pe un fond de naționalism accentuat. Pentru a justifica această cvasi-definiție este necesar un excurs teoretic, inevitabil schematic, incomplet și prea puțin spectaculos.

Divizarea modernă a spectrului politic își are originea într-un fapt aleatoriu : modul în care erau așezați membrii Constituantei franceze din august 1789. Cei aflați la dreapta președintelui erau împotriva radicalismului revoluționar, în timp ce „Domnii de la stânga" se pronunțau împotriva Vechiului Regim. Această repartiție deriva din diferențe profunde de convingeri. Astfel, de-a lungul secolului XIX francez, distincția dintre dreapta și stânga rezulta, între altele, din poziția față de chestiunea constituțională : stânga se pronunța pentru republică și împotriva monarhiei, iar dreapta era împotriva Revoluției Franceze și pentru ordinea de stat a monarhiei ereditare.

Pornind de la această matrice și evoluând în funcție de contextul istoric devenit din ce în ce mai complex, împărțirea eșichierului politic s-a manifestat, în condițiile concrete ale fiecărei țări, în mod foarte diferit, datorită, între altele, gradului de maturizare politică a elitei conducătoare și nivelului atins de procesul democratizării. Deși există nenumărate elemente distinctive care fac dificilă o abordare generalizatoare, care să nu țină cont de situația geografică și istorică a fiecărei țări, totuși se pot găsi și componente care depășesc această realitate. Ne referim la faptul că dreapta și stânga au dezvoltat câte un etos distinct și au promovat câte un anumit tip de reacție afectivă. Astfel, etosul de dreapta pune legitimitatea strămoșilor și rânduiala la originea oricărei conduite sociale *drepte*, iar emoția tipică pentru dreapta este pietatea pentru *rânduială*. Etosul stângii și patosul ei pleacă din emoția

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

produsă de ideea de a reconstrui societatea potrivit raţiunii, adică punând la temelia alcătuirii sociale egalitatea şi emanciparea.

Transferarea acestei împărţiri a spectrului politic francez sau de aiurea în spaţiul românesc reprezintă o operaţiune hazardată, dacă nu chiar sortită eşecului de la început. Scena politică din România interbelică, pentru că ea ne interesează, trebuie recompusă pornind de la situaţia concret-istorică a ţării noastre între cele două războaie mondiale.

Un prim şi esenţial reper este oferit de atitudinea faţă de schimbare. Cu cât o persoană, un grup, un partid sau o mişcare politică sunt mai nemulţumite de situaţia existentă, de *statu-quo*, cu atât ele se pronunţă mai decis în favoarea schimbării. Cu toate acestea, imobilism politic şi social nu poate exista, aşa că schimbarea va fi întotdeauna prezentă. Nuanţările apar atunci când se analizează direcţia, profunzimea schimbării, precum şi metodele utilizate pentru schimbare [1].

Din punctul de vedere al direcţiei se disting două tipuri de schimbare : progresistă şi regresivă. Deşi aceşti doi termeni au căpătat conotaţii nefericite datorită apartenenţei şi folosirii lor abuzive în cadrul „limbajului de lemn", li se pot cu greu găsi înlocuitori. Reutilizarea lor nu poate fi făcută decât precizându-se înţelesul lor normal. Credem că ei nu implică o valorizare ; nu interesează dacă schimbarea e bună sau rea şi nici nu se poate identifica schimbarea progresistă cu varianta pozitivă, iar pe aceea regresivă cu versiunea negativă. Schimbarea progresistă în domeniul politicii este aceea care determină direcţionarea către ceva *nou* şi diferit faţă de trecut, iar cea regresivă implică o întoarcere la o politică sau instituţie care a mai fost utilizată. Comunismul sovietic a fost ceva complet nou, deci progresist, însă el a dus, între altele, la zeci de milioane de morţi, iar, pe de altă parte, conservatorismul uneori regresiv al echipei prezidenţiale a lui Ronald Reagan nu poate fi considerat ca unul fără rezultate pozitive concrete.

Alături de direcţie, trebuie avuţi în vedere indicatorii referitori la profunzimea şi viteza schimbării. Se poate produce o ajustare minoră sau majoră a societăţii, aşa cum se poate modifica un element superficial al organismului social sau se poate înlocui sau suprima o instituţie fundamentală. Viteza propusă pentru schimbare diferenţiază şi ea grupările unui spectru politic. Metodele folosite pentru înfăptuirea modificărilor politice şi sociale dorite, deşi nu se poate afirma că anumite procedee sunt monopolul unui singur segment politic, se pot, de asemenea, constitui în indicii pentru conturarea individualităţii unui sector al eşichierului politic.

Abordarea problematicii schimbării este una necesară, chiar esenţială, dar nu şi suficientă pentru scopul propus. Fără o analiză atentă şi nuanţată a anumitor valori şi idei politice, rezultatul ar putea să apară viciat şi înşelător. Există câteva binomuri clasice folosite în caracterizarea distincţiei stânga-dreapta : internaţionalism—naţionalism, libertate personală—autoritarism, egalitarism—elitism, raţionalism—iraţionalism ş.a. Cu precizarea că unii termeni ai acestor perechi depăşesc cadrul

[1] Leon P. Baradat, *Political Ideologies. Their Origins and Impact*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1991, p. 22—25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

procustian al bipolarismului politic, putând intra în combinație cu multiple variante doctrinare, exemplul cel mai convingător în acest sens fiind cel al naționalismului, se poate considera că asemenea cupluri antinomice oferă un ajutor prețios încercării de a distinge între diferitele concepții politice.

Trebuie să afirmăm de la început că încercarea noastră de a oferi câteva opinii despre extrema dreaptă românească interbelică va evita, pe cât posibil, judecățile de valoare și se va situa pe poziția atât de delicată a negării totale a rolului pasiunii în abordarea acestui subiect. De asemenea, nu vom discuta diferitele evenimente spectaculoase din istoria dreptei românești, ci doar vom încerca să schițăm cadrul general de apariție a acesteia, precum și divergențele și convergențele doctrinare dintre diferitele grupări extremiste de dreapta din România interbelică. Suntem perfect conștienți de precaritatea psihologică a unei poziții echilibrate, obiective, în analiza acestei teme, dar credem că este singura variantă posibilă în încercarea de a înțelege acest fenomen atât de important din istoria românească.

*

România se găsea, după Marea Unire din 1918, în acea stare de slăbiciune și de anxietate care succede unui mare efort. Statul român se afla într-o postură inedită : își dublase teritoriul (de la 137 000 km^2 la peste 295 000 km^2), iar populația crescuse de la circa 7 250 000 de locuitori la aproximativ 16 500 000 de locuitori [2]. Marile cerințe antebelice (reforma agrară și cea electorală) fuseseră îndeplinite. Cu toate acestea, perioada interbelică a început cu o uriașă dezorientare. Stringențele momentului erau refacerea și consolidarea. Și era vorba „nu numai de consolidarea financiară, economică, militară, administrativă, ci și de aceea care trebuie să rezulte dintr-o intensificare a procesului de coeziune" [3]. În această din urmă privință, românii au dat greș. Nu numai că masele țărănești, principalele beneficiare ale marilor prefaceri, nu au putut fi integrate activ organismului social, dar chiar și elitele țării se găseau într-o sterilă și halucinantă competiție ideatică. Cei care ar fi trebuit să fie animatorii noii societăți românești se găseau într-o stare de dezbinare profundă. Aceasta se datora așa-numitului „complex al eternului început" și faptului, specific istoriei românești, că, la trei-patru decenii o dată, se punea în discuție drumul parcurs, se denigra tot ce se înfăptuise până atunci și se propuneau căi și soluții noi [4].

Confruntarea cea mai importantă era aceea dintre tradiționalism și modernitate. Până în ultimele decenii ale secolului XIX, „inteligheția" română — grup social eterogen, format din elemente boierești, funcționari, literați, artiști etc. — s-a considerat un grup progresist, a cărui misiune era să transforme comunitatea tradițională înapoiată într-o societate modernă după modelul Franței. Acest proces a condus, bineînțeles,

[2] „Buletinul Statistic al României", ianuarie—februarie 1924, p. 32.

[3] Eugeniu Speranția, *Factorul ideal. Studii sociologice și aplicări la viața noastră națională*, Oradea, 1929, p. 17—18.

[4] Z. Ornea, *Tradiționalismul și refuzul Occidentului*, în „Dilema", anul I, nr. 15/23—29 aprilie 1993, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la înstrăinarea treptată a unora de cultura autohtonă. Spre sfârșitul secolului XIX se puteau constata deja primele semne ale marginalității printre intelectualii români, „care au devenit conștienți că ei nu aparțineau nici Occidentului prin originea lor, nici societății și culturii autohtone datorită educației lor[5]. Ca o urmare firească a venit procesul de reidentificare a multora dintre intelectualii români cu poporul, cu modul lui tradițional de viață și cultura sa. S-a produs o renaștere, o reevaluare și o exagerare a tradiției și valorilor autohtone ; „satul și țăranul au devenit simboluri ale onestității, bunului simț și purității primordiale, creștinismul însuși a devenit o virtute românească"[6].

Rând pe rând, junimismul, poporanismul, sămănătorismul, iar mai apoi neojunimismul, neosămănătorismul, gândirismul și chiar țărănismul au promovat, în forme și cu accente diferite, închiderea, insularitatea, izolaționismul, epurarea. Ștefan Zeletin, autorul acelei lucrări fundamentale pentru sociologia românească (*Burghezia română*, 1926), remarca „paradoxul sociologic" al istoriei românești : deși exista o dinamică determinată a evoluției României pe calea modernizării, cele mai importante curente de idei din cultura noastră au fost potrivnice înnoirii. Zeletin oferă și explicația acestui paradox : „clasa noastră revoluționară [...] nu a avut răgazul contemplativ de a-și susține revendicările pe cale teoretică și de a întemeia o cultură burgheză [...]. Așa se face că în procesul de formare a României moderne întâlnim această privelițe caracteristică : burghezia se manifestă numai în practică, iar reacțiunea numai în teorie ; cea dintâi lucrează, cea din urmă *critică*"[7]. Bineînțeles că Ștefan Zeletin exagera. Chiar opera sa era un contraexemplu și, alături de el, mai pot fi amintiți, printre alții, Eugen Lovinescu, Henric Sanielevici, Vintilă Brătianu, Dimitrie Drăghicescu și chiar unii oameni ai dreptei, ca Emil Cioran și Mihail Manoilescu, care au susținut cu fervoare idei legate de modernizarea țării. Cert este însă că mulți dintre oamenii de cultură români din prima jumătate a secolului XX s-au pronunțat, într-adevăr, pentru conservarea tradiției autohtone și respingerea valorilor occidentale, pentru un naționalism uneori xenofob, subliniind inadecvarea spiritului românesc cu civilizația urbană industrializată.

Una dintre schimbările fundamentale din România interbelică a fost aceea a ritmului de viață. S-a produs o radicalizare care poate fi întâlnită peste tot : în primul rând în mentalitate, dar și în planul social, în viața economică, în cea politică, în literatură și artă, în publicistică[8]. Războiul și marile reforme postbelice au distrus, în bună parte, patriarhalitatea societății românești. Cine citește gazetele apărute imediat după primul război mondial, e uimit de frenezia schimbării. Nimeni nu dorea să fie absent de la marile prefaceri ce se anunțau. Toți erau convinși că trăiesc timpuri noi și că beneficiază de șanse nelimitate. Din nefericire, șansele

[5] Zev Barbu, *Rumania*, în vol. *Fascism in Europe*, ed. by S. J. Woolf, 1981, p. 154.

[6] *Ibidem*.

[7] Ștefan Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, București, 1991, p. 250—251.

[8] Z. Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, București, 1980, p. 308.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nelimitate pot fi o cauză la fel de puternică a frustrării, ca şi puţinătatea sau lipsa şanselor. Când posibilităţile de alegere sunt aparent nenumărate, se produce o depreciere inevitabilă a prezentului, în sensul gustului amar lăsat de ocaziile nefructificate. În consecinţă, extremismul îşi găseşte un teren de afirmare mai degrabă printre oamenii cu şanse nelimitate pe care le pierd, decât printre cei care se mişcă în limitele fixe ale unui model de existenţă stabil, ordonat şi previzibil.

România contemporană a trăit impactul unui ritm excesiv de rapid de evoluţie a societăţii şi a politicii, „în care, treptat, etapele erau parcurse incomplet, fără a li se împlini toate momentele" [9]. Istoricul spaniol Francisco Veiga scrie că acest fenomen, prezent în ţările Europei răsăritene la începutul secolului XX, iar astăzi în statele din aşa-numita Lume a treia, „a determinat, în cel mai bun caz, o ruptură fatală între societatea civilă şi stat şi, în cel mai rău, o acută problemă de autoidentificare, o schizofrenie centrată pe atracţia-respingerea modelelor occidentale" [10].

Cei care doresc să facă o schimbare radicală într-un ritm rapid trebuie să aibă sentimentul că se află în posesia unei doctrine puternice, a unui lider infailibil şi a unei noi tehnici. Ei trebuie să mai aibă o concepţie extravagantă asupra perspectivelor şi potenţialităţilor viitorului. În sfârşit, ei trebuie să fie şi destul de ignoranţi în privinţa dificultăţilor presupuse de sarcina lor vastă. Experienţa este un handicap. Aproape toate aceste cerinţe au lipsit diferitelor grupuri politice din România interbelică. În acest sens, se poate vorbi chiar de o criză politică.

Schimbarea profundă a componenţei masei electorale a declanşat această criză. Au fost chemaţi în viaţa publică, cel puţin în teorie, alegătorii din lumea rurală, cu ponderea lor numerică reală, covârşitoare. Recensământul din 1930 ne oferă cifrele exacte : dintr-o populaţie de aproximativ 18 milioane de locuitori, 79,9% trăiau în mediul rural şi numai 20,1% locuiau în oraşe [11]. Ţăranii *trebuiau* aduşi în faţa urnelor nu numai din considerente democratice sau de sincronizare europeană, ci şi pentru că ei dădeau *adevărata configuraţie etnică a corpului electoral*. În adevăr, România Mare era o ţară cu mari grupuri etnice neromâneşti, iar păstrarea votului cenzitar ar fi dezavantajat tocmai pe români.

Această universalizare a votului pentru persoanele de sex masculin a reprezentat o grea lovitură chiar pentru cei care o făcuseră : liberalii. Baza lor socială şi electorală se îngustase ; deşi nu-şi modificaseră în mod semnificativ doctrina, ei ajunseseră să fie etichetaţi, de către noile partide de masă din România (Partidul Ţărănesc şi Partidul Naţional), ca singurii apărători viabili ai vechii ordini social-politice. Principala sarcină a naţional-liberalilor era crearea unei noi imagini a partidului şi a unei noi interpretări a rolului acestuia, atât pentru a atrage noi aderenţi din rândul maselor, cât şi pentru a stopa refluxul de intelectuali şi ţărani

[9] Francisco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier 1919—1941. Mistica ultranaţionalismului*, Bucureşti, 1993, p. 29.

[10] *Ibidem*.

[11] Sabin Manuilă şi Mitu Georgescu, *Populaţia României*, în *Enciclopedia României*, Bucureşti, 1939, vol. I, p. 155.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prosperi care părăseau P.N.L. în favoarea concepţiilor pro-ţărăniste ale altor partide. Dominarea liberalilor a fost restabilită destul de repede în anii '20, iar partidul a rămas unul important în toată perioada interbelică, dar poziţia lui fruntaşă pe eşichierul politic s-a datorat forţei economice, cadrelor de calitate şi marii sale experienţe în conducerea statului. Din nefericire, acestui partid i-a lipsit întotdeauna o „politică" rurală, o comprehensiune faţă de lumea satelor, faţă de acea „ţărănime numeroasă, inertă, pasivă, tradiţională" [12], cum o caracteriza Eugen Lovinescu. Principala lacună a poziţiei liberale româneşti a constat, în opinia cercetătoarei americane Victoria F. Brown, în „neputinţa sa de a pune în evidenţă productivitatea şi serviciile aduse societăţii de clasa de mijloc industrializată pentru simplul motiv că binefacerile industrializării pentru societatea românească erau de domeniul viitorului" [13].

Alternativele politice la P.N.L. au fost Partidul Poporului şi Partidul Naţional Ţărănesc. Multe din energiile, inteligenţele şi speranţele României interbelice s-au îndreptat către aceste două partide. Din nefericire, partidul mareşalului Averescu s-a dovedit o copie palidă şi lipsită de valoare a liberalilor, iar despre ţărănişti nu vom şti niciodată dacă au eşuat datorită propriei incapacităţi sau din pricina crizei economice cu care s-au confruntat. Ceea ce scria Mircea Eliade despre Nae Ionescu ar putea fi considerat ca un traseu exemplar pentru mulţi intelectuali români care în deceniul al patrulea se găseau în tabăra extremei drepte: „Nae Ionescu experimenta statul ţărănesc într-o vreme când toată lumea era convinsă de fertilitatea statului liberal. Nae Ionescu a *văzut* şi experimentează statul naţional, revoluţionar, acum, când toată lumea crede în statul ţărănesc" [14].

O evoluţie asemănătoare a avut şi Mihail Manoilescu, care a fost un membru marcant al Partidului Poporului, a avut o escală scurtă în Partidul Naţional Ţărănesc şi, treptat, s-a apropiat din ce în ce mai mult de poziţiile extremei drepte, abandonându-şi liberalismul iniţial şi promovând un „neoliberalism" vag, corporatist, ce susţinea armonia socială şi încetarea luptei de clasă.

Nu am putea încheia această succintă şi inevitabil incompletă prezentare a contextului istoric al României interbelice fără a scrie câteva cuvinte despre statutul intelectualului, al omului de cultură în noua conjunctură de după primul război mondial. Comparaţia cu situaţia dinaintea războiului se impune de la sine. În societatea calmă, tihnită, patriarhală a României moderne, intelectualul avea o situaţie limpede: era tribun, misionar, făuritor de istorie. Locul său la masa mărimilor zilei nu părea periclitat de nimic, prestigiul său era imens, iar el era mereu în avanscenă. Lumea de atunci era cea mai tolerantă dintre lumi şi cea mai preocupată, ideatic şi chiar material, de soarta omului de cultură. Dintr-o dată, acest eşafodaj s-a prăbuşit în anii de după război. Statutul social al intelectualului era râvnit de mulţi. Schimbările eco-

[12] Eugen Lovinescu, *Istoria civilizaţiei române moderne*, Bucureşti, 1972, p. 415.

[13] Victoria F. Brown, *The Adaptation of an Western Political Theory in a Peripherial State. The Case of Romanian Liberalism*, în vol. *Romania between East and West. Historical Essays in Memory of Constantin C. Giurescu*, ed. by Stephen Fisher-Galaţi, R. R. Florescu and George Ursul. New York, 1982, p. 291.

[14] M. Eliade, *Poimâine*, în „Criterion", anul I, nr. 1/15 octombrie 1934, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nomice și sociale au permis accesul spre cultură al unui număr mult mai mare de persoane. Într-un context de mare mobilitate socială, au apărut noi tipuri de relații interumane [15]. Prestigiul și popularitatea intelectualului erau în descreștere. Statul nu-i mai putea acoperi cu aripa sa protectoare pe toți oamenii de cultură ; mecenații existau în continuare, dar rolul nu mai putea fi determinant. Ștefan Zeletin scrie, la un moment dat, niște cuvinte care ar putea fi considerate profetice : „Deodată, și în chip brutal, intelectualul român a fost smuls din lumea sa romantică și izbit cu fruntea de realitate. Ce suflet nou se va plămădi la această teribilă școală ? Un lucru e sigur : acesta nu va mai fi un suflet romantic" [16]. Faptul că toate grupările, fie ele ideatice sau acționale, ale extremei drepte românești interbelice s-au format în medii culturale și au fost conduse de către intelectuali n-ar trebui să mire pe nimeni. Prezența în viața politică a țării a unor intelectuali de extracție rurală, activând într-un climat populist de demagogie filoțărănească, a orientat stilul nemulțumirilor, criticilor și revendicărilor spre dreapta. Erau cu toții antiliberali, antidemocrați și antieuropeniști. Aici apare și își găsește explicația o particularitate a vieții politice românești : extremismul revendicativ a luat forma dreptei politice.

Conceptul „extrema dreaptă românească interbelică" ar putea fi, dacă i se permite, unul „imperialist", acoperind diferite sectoare ale vieții politice, culturale, sociale și chiar economice din România perioadei dintre cele două confruntări mondiale. Trebuie să facem precizarea că, în cadrul studiului nostru, nu ne vom ocupa decât de aspectele doctrinare, *politice,* ale câtorva porțiuni din sfera, mult mai largă, a extremei drepte : cuzismul (A. C. Cuza), etnocrația (Nichifor Crainic) și legionarismul. Alegerea noastră se bazează pe motive diverse : *reprezentativitatea* — impactul lor social a fost, în general, unul care poate fi remarcat ; *coerența* și *sfera de cuprindere* — ele prezentând opinii despre chestiuni diverse, de la forma de guvernământ și organizarea statului până la probleme de amănunt privind politicul, socialul, economicul etc., cu alte cuvinte o teorie politică completă ; toate s-au dorit, și unele au reușit, să devină doctrine oficiale ale unui partid sau mișcări politice cu veleități de conducere a țării.

Altfel spus, nu avem în vedere decât domeniul doctrinei politice, nu și pe cel al teoriei filosofice sau literare de extremă dreaptă. Problemele privitoare la gândirism, ortodoxism, trăirism, spre exemplu, nu constituie obiectul cercetării noastre prezente. De asemenea, nu am luat în considerație grupusculele minore ale extremei drepte : Fascia Națională Română, Acțiunea Românească, Partidul Ordinii, Cruciada Românismului sau Partidul Național Socialist al lui Ștefan Tătărescu.

*

Profesorul A. C. Cuza poate fi considerat patriarhul extremei drepte românești. Născut la Iași în anul 1857, a urmat cursurile primare în

[15] Francisco Veiga, *op. cit.*, p. 63—64.
[16] Șt. Zeletin, *Neoliberalismul. Studii asupra istoriei și politicii burgheze române,* București, 1992, p. 75.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

orașul natal și pe cele secundare la Dresda (1871—1877) [17]. Educația superioară și-a realizat-o la Paris și Bruxelles, obținând doctorate în Științe Politice și Administrative și, apoi, în Drept, întorcându-se în țară în 1886. Activitatea sa politică a debutat prin alegerea în 1892 ca deputat din partea grupării „Tinerilor Conservatori", iar în legislatura 1892—1895 s-a remarcat prin propunerea acelui amendament la Legea Instrucției Primare care asigura preponderența elementului românesc în școlile publice elementare, străinii fiind acceptați doar după plătirea unei taxe și după ce toți copiii din părinți români ar fi fost școlarizați, și prin ridicarea, de mai multe ori, în parlament a problemei alcoolismului. În 1897, A. C. Cuza a fondat, împreună cu A. D. Xenopol, „Liga Românească împotriva Alcoolismului", în 1901 a fost numit profesor de economie politică și finanțe la Facultatea de Drept a Universității din Iași, iar în 1903 a fost ales membru corespondent al Academiei Române (membru plin devine în 1936).

Afinitățile pe tărâmul naționalismului dintre Nicolae Iorga și A. C. Cuza au condus la fondarea, în anul 1910, a Partidului Național Democrat. Principalele puncte programatice ale acestui partid erau : eliminarea evreilor, interdicția pentru aceștia de a se așeza în mediul rural și scoaterea lor din armată [18]. În 1914, relațiile dintre cei doi conducători ai partidului s-au răcit și, după o lungă agonie, abia în 1920, A. C. Cuza și-a format propria grupare politică : Partidul Național Democrat Creștin [19]. Deși ruptura dintre cei doi corifei ai naționalismului românesc părea că derivă din abordările divergente referitoare la reformele propuse de liberali, totuși ea avea rădăcini mai adânci, provenind din cele două tipuri de naționalism : unul romantic, bazat pe istorism, al profesorului Iorga și celălalt axat pe un antisemitism fundamentat biologic și religios, al lui A. C. Cuza.

Între timp, profesorul A. C. Cuza participase la crearea Ligii Poporului, dar s-a retras în momentul transformării acesteia în Partidul Poporului [20]. Anul 1922 avea să aducă înființarea, împreună cu profesorul N. C. Paulescu, a Uniunii Național Creștine, organism ce se va transforma, la 4 martie 1923, în Liga Apărării Naționale Creștine. De această dată, A. C. Cuza era singurul lider al acestui partid ce poate fi considerat drept principalul rezultat al primei perioade de recrudescență a extremismului de dreapta din România interbelică : 1919—1923. Faptul că, în august 1925, LANC a reușit să înglobeze și alte grupări de extremă dreaptă (Acțiunea Național Creștină și Fascia Națională Română), precum și rezultatele alegerilor din 1926, 1931, 1932 și 1933 [21], ce sugerează un electorat destul de constant (4—6%), ne indică partidul profesorului Cuza ca unul dintre polii stabili ai eșichierului politic românesc.

[17] Informațiile bio-bibliografice despre A. C. Cuza provin din *Politics and Political Parties in Roumania*, International Reference Library Publishing Co., London, 1936, p. 432—435.

[18] *Ibidem*, p. 173.

[19] Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea I, București, 1986, p. 142.

[20] *Politics and Political Parties...*, p. 433.

[21] *Ibidem*, p. 55—59.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Doctrina inițiată și dezvoltată de A. C. Cuza — cuzismul — se întemeiază în cvasi-totalitatea sa pe antisemitism, deși termenul în sine nu era agreat de către profesor : „*antisemitismul,* cum i se zice [...], nu este decât naționalism : expresie a mișcării de apărare a tuturor națiilor, împotriva parazitismului universal jidănesc“ [22]. Evreii erau considerați izvorul tuturor disfuncționalităților și nereușitelor societății românești, iar eliminarea lor reprezenta un adevărat panaceu.

Cu toate că fusese, la începutul activității sale publice, ateu și socialist [23], A. C. Cuza a devenit apoi naționalist conservator și s-a întors către Biserică, dându-și seama că îi era folositoare. Creștinismul era considerat baza antisemitismului, „întrucât afirmă îndreptățirea deopotrivă a națiilor, pe care iudaismul o neagă prin dogma cu *poporul ales.* E o luptă între două principii care se exclud. Civilizația depinde așadar de triumful creștinismului“ [24].

Deși ideea creștină reprezenta un element nodal al argumentației cuziste, concepția despre creștinism era una „originală“ : era renegat Vechiul Testament, drept o contribuție nefastă a spiritului evreiesc [25] (idei asemănătoare pot fi găsite la Houston Stewart Chamberlain și Lev Tolstoi). Se contesta, în termeni tranșanți, teologia creștină : aceasta „nu a înțeles creștinismul“ ; din acest motiv, „creștinismul nu a continuat acțiunea lui Isus împotriva Judaismului“, ceea ce a permis acestuia din urmă „să-și întindă astăzi stăpânirea pe întregul pământ“ [26]. În viziunea lui A. C. Cuza, creștinismul trebuia să fie, condiție necesară și suficientă, doar o „doctrină de luptă, anume împotriva Judaismului parazitar“ [27].

Doctrina cuzistă îi considera pe evrei drept cauză a tuturor relelor și îi folosea drept țintă a urii : „...îi vedem pe Jidani amestecați pretutindeni în toate acțiunile ruinătoare ale societăților, în care se vâră : ca factori ai corupției, ai speculei necinstite, ai tulburărilor circulațiunii monetare, ai mișcărilor subversive împotriva statului, anarhiști, comuniști, bolșevici, servindu-se de toate mijloacele, ca să îndeplinească prescripțiunile religiei lor, exclusiviste și dușmane neamurilor“ [28]. Concluzia nu putea fi decât una singură : „...ei trebuie siliți, prin orice mijloace *legale* (s.n.), să plece“ [29]. În cadrul programului LANC din 1927 se prezintă *măsurile care ar trebui luate pentru* „rezolvarea problemei jidănești“ : retragerea drepturilor politice și înlăturarea de la împroprietărire a evreilor, revocarea cu efect retroactiv a legii numelui, revizuirea încetățenirilor și anularea celor făcute pe bază de acte false, repatrierea evreilor intrați în țară după 1 august 1914 și, mai ales, împiedicarea expansiunii lor economice prin scoaterea evreilor din sate, ex-

[22] *Doctrina națională creștină. Programul Ligii Apărării Naționale Creștine,* 1927, p. 7—8.
[23] Eugen Weber, *Romania,* în vol. *The European Right. A Historical Profile,* ed. by Hans Rogger, Eugen Weber, University of California Press, 1966, p. 509.
[24] *Doctrina națională creștină...,* p. 8.
[25] A. C. Cuza, *Naționalitatea în artă,* 1908, p. 172—175.
[26] Idem, *Învățătura lui Isus. Judaismul și teologia creștină,* Iași, 1925, p. 4.
[27] *Doctrina națională creștină...,* p. 11.
[28] *Ibidem,* p. 7.
[29] *Ibidem,* p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

proprierea pământurilor lor, anularea contractelor forestiere evreieşti, exproprierea terenurilor şi industriei petroliere evreieşti, înlăturarea evreilor de la furniturile şi lucrările publice, scoaterea lor din funcţii publice, exproprierea treptată a proprietăţii urbane evreieşti, „numerus clausus" în toate ramurile de activitate culturală şi economică şi înăsprirea codului penal în ceea ce priveşte : falsul, bancruta, escrocheria, mituirea, contrabanda, eludarea legilor de apărare economică, falsificarea articolelor alimentare, propaganda pornografică şi anarhică şi comerţul cu carne vie [30].

Spre deosebire de evrei, consideraţi o minoritate neasimilabilă, celorlalte etnii ce trăiesc alături de români li se rezerva de către doctrina cuzistă un tratament oarecum binevoitor : învăţământ primar în limba maternă dar cu învăţarea obligatorie a limbii române, şcoli superioare doar în domeniul religios, concomitent cu „românizarea evolutivă a oraşelor" şi „combaterea tendinţelor de autonomie [...] pentru minorităţi" [31].

Forma de organizare statală susţinută de cuzişti era cea existentă, a monarhiei constituţionale. Opiniile referitoare la democraţie ale lui A. C. Cuza şi ale discipolilor lui au variat în funcţie de conjunctura politică. Dacă în prima fază (până în 1928) democraţia era „cârmuirea de sine a naţiei, făcând ca cei aleşi din rândurile ei să se ridice, prin muncă şi capacitate, la conducerea intereselor obşteşti, supuse controlului public" [32], mai apoi ea va deveni, alături de liberalism, republicanism şi umanitarism, „ramuri ieşite din aceeaşi tulpină : Francmasoneria şi aceeaşi rădăcină : Iudaismul" [33]. Această schimbare importantă de optică se produce în anii 1928—1930 şi se datorează influenţelor fascismului italian şi încercării oportuniste de a se apropia de noul rege, Carol al II-lea, revenit în ţară în 1930. Cuziştii se pronunţau tot mai deschis spre un sistem de guvernare autoritară, fără parlament şi constituţie, „numai prin decrete-legi" [34]. „Falimentul partidelor" trebuia să ducă, în mod inevitabil, la dictatura regală sau la dictatura LANC [35]. „Lupta pentru desfiinţarea tuturor partidelor" [36] devine în prima parte a anilor '30 o constantă a doctrinei naţional-creştine.

Referitor la societate, organizare şi structură socială, A. C. Cuza avea opinii care frizează simplismul sau, poate, erau doar încercări de exprimare clară şi concisă : „naţiile pornesc de la cultura pământului şi se împart treptat în trei clase : clasa producătoare sau rurală, clasa mijlocitoare sau de mijloc şi clasa conducătoare sau dirigentă", clase care „sunt treptele de dezvoltare ale aceleiaşi naţii", între ele trebuind să existe o armonie socială ce „rezultă din necesitatea muncii comune",

---

[30] *Ibidem*, p. 16.
[31] *Ibidem*, p. 15.
[32] *Ibidem*, p. 5.
[33] Doctor C. Dăniţă, *Elemente de Doctrină Naţional-Creştină*, Alexandria, 1932, p. 20.
[34] „Apărarea Naţională" (oficiosul LANC), 6 octombrie 1929.
[35] Vezi articolele *Inutilitatea partidelor* şi *Falimentul partidelor*, în „Apărarea Naţională" din 13 iulie 1930 şi, respectiv, 6 august 1930.
[36] C. Dăniţă, *op. cit.*, p. 24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

iar propovăduirea luptei de clasă „este o crimă, învrăjbind pe producători“ [37].

Problematica economică era tratată de profesorul Cuza în modul clasic al tradiționalismului românesc : agricultura este baza oricărei economii naționale, iar românii trebuie să se rezume la producția agricolă și să rămână exportatori de produse agricole și materii prime și importatori de bunuri industriale. Spre exemplu, liderul LANC considera că nereușitele economiei românești din perioada crizei economice se datorau faptului că „nu ne putem vinde producția agriculturii noastre [...] pentru că noi proteguim industria parazitară a tuturor jidanilor din România“ [38].

Politica externă a României interbelice era văzută de către A. C. Cuza ca una „pasivă, anexată altor state și fără inițiative proprii“ [39] ; Societatea Națiunilor era „Societatea jidanilor pentru dominația națiunilor !“, formulă repetată de zeci de ori după 1922 ; revizionismul era necesar pentru „așezarea Europei pe alte baze, pe baze creștine și naționale“ [40] ; alianța cea mai firească pentru România era cea cu Germania de care, spunea Cuza, „ne leagă interesele noastre economice ca de nici o altă țară din lume, [...], ne leagă interesele noastre de apărare împotriva comunismului. Germania este singurul stat care a apărat civilizația lumii împotriva anarhiei comuniste, marxiste a jidanilor“ [41]. De altfel, simpatiile cuziste față de fascismul italian și național-socialismul german erau afirmate deschis, iar, în cazul lui Hitler, ele erau anterioare venirii acestuia la putere [42].

La 14 iulie 1935, LANC a fuzionat cu Partidul Național Agrar, condus de Octavian Goga. Noul organism politic purta numele de Partidul Național Creștin. Deși A. C. Cuza, datorită vârstei, nu mai deținea prima poziție în ierarhia partidului, loc obținut de O. Goga, doctrina noului partid continua în mare măsură pe cea a LANC. Antisemitismul nu mai era un panaceu, dar rămânea o componentă doctrinară importantă. În general, problemele erau abordate mai nuanțat, iar extremismul era mai „rotunjit“ [43].

Un element de continuitate l-a reprezentat și însemnul P.N.C. : svastica. Aceasta fusese utilizată de către A. C. Cuza încă de la începutul secolului [44], deci cu mult înainte de adoptarea ei de către Hitler. Interesantă ni se pare argumentația, în genul unui protocronism românesc ce a devenit clasic mult mai târziu, a profesorului ieșean : pentru că svastica este un semn distinctiv al „rasei arice [ariene — *n.n.*], și în special al ramurii Tracilor, din care ne tragem, prin Daci“, ea „este dar, în primul rând, a noastră, românească“ [45]. A. C. Cuza identifica simbolul

[37] *Doctrina națională creștină...*, p. 3—4.

[38] A. C. Cuza, *Îndrumări de politică externă. Desființarea „Ligei Națiunilor“. Revizuirea tratatelor. Alianța României cu Germania*, Ed. Cugetarea—Georgescu Delafras, București, 1941, p. 106 (discurs în Camera Deputaților, 7 aprilie 1933).

[39] *Ibidem*, p. 71 (discurs în Camera Deputaților, 30 august 1932).

[40] *Ibidem*, p. 29—30 (discurs în Camera Deputaților, 12 decembrie 1930).

[41] *Ibidem*, p. 140 (discurs în Camera Deputaților, 14 decembrie 1934).

[42] *Ibidem*, p. 69 (discurs în Camera Deputaților, 10 decembrie 1931).

[43] Vezi *Politics and Political Parties...*, p. 174—178.

[44] *Ibidem*, p. 434, și E. Weber, op. cit., p. 509.

[45] A. C. Cuza, *Învățătura lui Isus...*, p. 33—34.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

svasticii pe o inscripție a unei unități romane de proveniență dacică, pe mormântul Mariei de Mangop, una din soțiile lui Ștefan cel Mare, în pictura bisericii Trei-Ierarhi din Iași (!), pe monumente, pe cusăturile naționale, pe ouăle de Paști, pe podoabele bisericești etc. În aceste condiții, concluzia lui A. C. Cuza pare, dacă n-ar fi totuși lipsită de temei, perfect logică : „*svastica* este semnul nostru ca neam ; crucea este semnul credinței noastre, la fel cu a tuturor popoarelor creștine. Numai împreună, *svastica* și crucea, arată ființa noastră întreagă — trupul și sufletul — ari și creștini" [46].

Nu putem încheia prezentarea și considerațiile privitoare la doctrina cuzistă fără a schița legăturile acesteia cu legionarismul. După cum se știe, Corneliu Zelea Codreanu, liderul Legiunii Arhanghelului Mihail, înființată în iunie 1927, și-a făcut ucenicia politică în cadrul LANC, fiind unul din apropiații profesorului Cuza. Rolul său în partid a fost acela de organizator, inițiativele sale limitându-se la zona acțiunii [47]. Deși cuzismul nu se dorea „o lamentare, ci o acțiune" [48], iar un element esențial al său se considera a fi „principiul activ [...], de realizare imediată, necesară și posibilă, complectă, a concluziilor lui teoretice" [49], totuși conducătorul LANC era mai curând un naționalist al cărui spațiu de luptă era Parlamentul ; el nu putea privi decât cu neîncredere luptele de stradă și apelul la mase. Cu toate că unele din scrierile lui A. C. Cuza erau incendiare, extremismul său era unul teoretic și se baza, în mare măsură, doar pe un antisemitism repetitiv și steril, aplicabil doar bărbaților. Cuza se formase și își scrisese operele în cadrul „Vechiului Regim", iar acest fapt nu putea să nu-l influențeze în mod fundamental. Pe de altă parte, Codreanu era prea puțin interesat de subtilități doctrinare, iar Parlamentul și polemicile nu reprezentau pentru el atracții în sine ; el își dorea o mișcare de masă, schimbări radicale și nu-și alegea prea mult metodele de acțiune. Codreanu încarna acel nou *Zeitgeist*, iar Cuza nu mai era decât o relicvă. Rolul profesorului era acela de rampă de lansare pentru elev și a fost jucat remarcabil. Ruptura era însă inevitabilă și ea s-a produs treptat după 1925, s-a accentuat după fondarea Legiunii în 1927 și a devenit totală prin 1936, când *dușmanii politici direcți* și cei mai violenți ai gardiștilor erau „cămășile albastre" ale profesorului Cuza din P.N.C.

*

Nichifor Crainic a fost unul dintre liderii de opinie ai extremei drepte românești interbelice. Născut în 1889 la Bulbucata—Vlașca, el și-a făcut studiile superioare la București și Viena, devenind profesor de teologie la Universitatea bucureșteană [50]. Director al revistelor „Gândirea" și „Sfarmă Piatră" și al ziarelor „Calendarul" și „Porunca Vremii" (la acesta din urmă doar o scurtă perioadă), Nichifor Crainic (de fapt, numele adevărat era Ion Dobre) a fost mentorul unei generații de

[46] *Ibidem.*
[47] Fr. Veiga, *op. cit.*, p. 74—85.
[48] *Doctrina naționalistă creștină...*, p. 11.
[49] *Ibidem.*
[50] *Politics and Political Parties...*, p. 431.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gânditori de dreapta : N. Roșu, V. Băncilă, Em. Vasilescu, Vintilă Horia, R. Dragnea, P. P. Ionescu, Pan M. Vizirescu, Gr. Popa etc.

Din punct de vedere politic, atitudinea profesorului bucureștean a înclinat constant spre extrema dreaptă a eșichierului politic, dar, în acest cadru, ea apare foarte contradictorie : simpatii față de LANC în deceniul al treilea, urmate, în perioada 1932—1933, de o apropiere față de legionari, pe care i-a sprijinit în paginile „Calendarului", ziar care ducea și o campanie violentă împotriva camarilei regale ; arestat după asasinarea lui Duca, Crainic s-a comportat lamentabil, desolidarizându-se de noii săi aliați ; a participat la înființarea, în iulie 1935, a P.N.C., fiind liderul organizației de tineret a acestuia (lăncierii) ; neînțelegerile cu A. C. Cuza, Gh. Cuza și O. Goga, precum și opoziția sa față de unificarea cu Frontul Românesc al lui Al. Vaida-Voevod au condus la eliminarea sa din P.N.C. în octombrie 1936 ; a lăudat măsurile cuziste de la începutul lui 1938, dar a aplaudat apoi decizia regelui de a-i demite ; i-a criticat pe legionari în 1934, făcând apoi eforturi, lipsite de succes, pentru a-i capta pe cei mai tineri dintre membrii lor ; a condamnat, ca teolog, asasinarea lui Stelescu din 1936, dar i-a lăudat din nou pe gardiști după alegerile din 1937, pentru a trece, la începutul lui 1939, în tabăra procarlistă și a deveni antilegionar, dar numai până în septembrie 1940, când a salutat venirea generalului Antonescu la putere, a proslăvit legionarismul, pe care l-a condamnat din nou după eșecul rebeliunii din ianuarie 1941 [51]. În plus, se pare că Nichifor Crainic a fost cel care a furnizat o bună parte din argumentația funestei cărți *Garda de Fier. Organizație teroristă de tip fascist* scrisă de M. Fătu și I. Spălățelu [52]. Explicația acestor inconsecvențe și rătăciri rezidă în eșecul încercării lui Crainic de a realiza un „front" unic al dreptei românești, al cărui principal doctrinar se dorea a fi. Ba chiar ar fi dorit să întemeieze un partid politic ortodoxist, uitând că, spre deosebire de catolicism, religia ortodoxă nu admite militantismul politic iar societatea românească ar fi respins un fundamentalism religios la nivel politic.

Sinteza gândirii politice a lui Nichifor Crainic o reprezintă *Programul statului etnocratic* (1937), dar opinii, considerații și idei politice pot fi întâlnite în sutele de articole publicate în ziarele amintite mai sus, precum și în lucrările : *Puncte cardinale în haos* (1936), *Ortodoxia. Concepția noastră de viață* (1937), *Ortodoxie și etnocrație* (1938) și *Lupta pentru spiritul nou* (1941). Deși a fost un autor prolific, în general și-a păstrat o anumită consecvență în domeniul ideologic.

Un element fundamental al concepției lui Nichifor Crainic este termenul de *etnocrație*, utilizat pentru prima oară în 1932, într-un articol din „Calendarul" [53]. „Statul etnocratic" este văzut în opoziție cu ceea ce se înțelege prin „stat democratic", „stat țărănesc" sau „stat proletar" [54].

---

[51] Vezi seria de articole a lui Z. Ornea, *Nichifor Crainic și extremismul de dreapta* (I—VI), în „Dilema", nr. 34—39, septembrie—octombrie 1993.

[52] Ov. S. Crohmălniceanu, *O seară cu Nichifor Crainic și vin israelian*, în „România literară", nr. 18/1993.

[53] Nichifor Crainic, *Programul statului etnocratic*, Colecția Naționalistă, Tipografia ziarului „Universul", f.a., p. 5.

[54] *Ibidem*, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Ethnosul", în contradicție cu „demosul", „adică poporul fără deosebire de rasă și de religie — formula francmasonică" [55] (marota naționaliștilor de pretutindeni), este „ceva definit, cu identitate istorică, cu omogenitate biologică și psihologică, cu unitate spirituală, cu voință și putere proprie" [56]. De aceea, afirma Crainic, „numim *etnocrație* voința politică a rasei autohtone de a face din stat expresia proprietăților ei și organul misiunii ei în lume. Dacă democrația a deplasat centrul de greutate al statului spre periferia minoritară, etnocrația e îndreptățită să-l reașeze în personalitatea națională a majorității care l-a creat" [57]. Recunoaștem aici ideea lui A. C. Cuza privitoare la minorități asimilabile și neasimilabile : „experiența altor state ne învață că orice minoritar neasimilat, dar activ în organismul statului e un element de dizoluție și de ruină [...] ; numai românii neaoși [...] garantează durabilitatea statului" [58]. Rezolvarea problemei minorităților o concepe în termenii unor măsuri dure : schimbul de populație cu țările vecine, repatrierea românilor din America, colonizări masive de-a lungul granițelor, colonizări în locul evreilor scoși din proprietățile rurale [59], existența „în organismul oficial al statului numai a românilor ; în organismul social, proporție numerică" [60]. Crainic ajungea chiar să propună interdicția căsătoriei funcționarilor de stat și a ofițerilor cu străine, ceea ce nici măcar Mussolini și Hitler nu au făcut.

Teologul Nichifor Crainic nu putea să nu confere un rol important Bisericii și ortodoxiei în configurația statului său etnocratic. În fapt, el doar s-a folosit, ca și A. C. Cuza, de religie în scopul întăririi argumentației sale. O explicație este oferită de Mircea Vulcănescu : „Nichifor Crainic, deși teolog, era foarte șovăitor în ale ortodoxiei, oscilând între un creștinism focloric, cu vagi temeiuri etnice și sufletești, și o dorință de reînnoire mistică și sufletească (care friza, în fond, erezia — *n.ns.*)" [61].

Crainic deplângea faptul că, deși Constituția de la 1923 statua că Biserica ortodoxă este biserica dominantă, statul român practica acest principiu „ca o simplă formalitate oficială, festivă și decorativă" [62], iar marii noștri oameni de cultură, cu excepțiile notabile numite Nicolae Paulescu și Simion Mehedinți, „chiar când n-au practicat ateismul ostentativ, au rămas opaci față de sensul supranatural al Bisericii" [63]. Ortodoxia era văzută ca *noul ideal istoric pentru generația tranșeelor* din războiul întregirii neamului, umplând golul lăsat de împlinirea deziderateului unionist. Cu toate că se declara anticatolic [64], Nichifor Crainic aspira spre activismul și militantismul catolice eludând spiritul crești-

[55] *Ibidem.*
[56] *Ibidem*, p. 4.
[57] Idem, *Ortodoxie și etnocrație*, Ed. „Cugetarea", București, p. 188—189.
[58] Idem, *Programul statului etnocratic*, p. 12—13.
[59] *Ibidem*, p. 19.
[60] *Ibidem*, p. 16.
[61] Mircea Vulcănescu, *Nae Ionescu. Așa l-am cunoscut*, București, 1992, p. 48 ; vezi și George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ed. a II-a, București, 1982, p. 873.
[62] Nichifor Crainic, *Tinerctul și Creștinismul*, în vol. *Biserica și problemele sociale*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1933, p. 109.
[63] *Ibidem*, p. 120.
[64] Idem, *Ortodoxie și etnocrație*, p. 60 și p. 63.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nismului răsăritean. Rolul atribuit ortodoxiei în statul său era asemănător cu acela pe care îl joacă astăzi în Iran fundamentalismul islamic. Or, România perioadei interbelice era incompatibilă cu un astfel de „pat al lui Procust" religios.

Problematica economică deriva la Nichifor Crainic din principiile generale enunțate mai sus. El predica închiderea, autarhia : România ar fi capabilă să-și realizeze autosuficiența economică, iar în domeniul comerțului internațional ea trebuia „să-și găsească [...] țările industriale cu care să-și schimbe prisosul agricol pentru prisosul industrial de acolo" [65]. Cu alte cuvinte, nimic nou față de teoria economică clasică a tradiționalismului românesc. Crainic este și adeptul fantasmagoricei idei a „celei de-a treia căi" dintre liberalism și extremismele de stânga și de dreapta : „statul etnocratic [...] stă pe temeiul proprietății individuale. Proprietatea individuală stimulează inițiativa particulară, care e un izvor de creație și de progres [...]. Dar în statul etnocratic [...] inițiativa individuală va fi încadrată în sistemul profesional. Industria și comerțul particular vor fi strunite în disciplina care armonizează interesele individuale cu cele colective [...]. Principiul sănătos al producției nu e profitul excesiv, ci îndestularea nevoilor colective" [66]. Ideea este una prefascistă, dar ne pare foarte cunoscută pentru că au uzat și abuzat de ea regimurile postcomuniste.

Nichifor Crainic vehiculează conceptul de *etnocrație corporativă* (sau *corporatism etnocratic*), care s-ar opune cuzismului pentru că neagă teoria claselor și concurența democratică a partidelor, precum și *corporatismul integral* al lui Mihail Manoilescu, „aplicabil oriunde, adică nicăieri decât într-un stat absolut omogen sub raportul etnic" [67]. Corporatismul etnocratic propus de Crainic exprimă ideea de „societate creștină organizată în stat" bazată pe : economia dirijată pe principiul proprietății individuale, principiul proporționalității numerice (după criteriul etnic), proclamarea spiritualismului creștin ca principiu de stat [68].

Antisemitismul crainician nu era pregnant precum cel cuzist, dar el nu putea lipsi dintr-o doctrină a extremismului de dreapta românesc interbelic. În mod paradoxal, argumentele teologice fundamentează mai puțin acest antisemitism, decât cele economice și politice (anticomuniste). Scrie Crainic la un moment dat : „antisemitismul se confundă în mare parte cu anticomunismul" [69], iar apoi, exagerând această idee, ajunge să susțină că în Germania lui Hitler evreii nu erau persecutați decât pe motive politice : „dacă evreii germani ar fi antimarxiști, nici un fir de păr nu li s-ar clinti sub regimul hitlerist" [70]. Spre deosebire de alți gânditori de dreapta, Crainic se declara pentru acceptarea în comunitate a evreilor creștinați „sincer" [71].

---

[65] Idem, *De la mondialism la autarhie*, în „Calendarul", 13 iulie 1933.
[66] Idem, *Programul statului etnocratic*, p. 37—38.
[67] Idem, *Ortodoxie și etnocrație*, p. 193.
[68] *Ibidem*.
[69] Idem, *Tineretul și Creștinismul*, p. 114.
[70] Idem, *Lupta pentru spiritul nou. Germania și Italia în scrisul meu de la 1932 încoace*, Ed. Cugetarea—Georgescu Delafras, vol. I, 1941, p. 52.
[71] Idem, *Ortodoxie și etnocrație*, p. 167—168.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Una din temele predilecte ale lui Nichifor Crainic este cea a tineretului. În special în momentele când simpatiile sale față de legionari se concretizau în scris, tema devenea una foarte agreată. Anumite motive precum „tinerii fără copilărie", „ostilitatea tineretului față de supraviețuitorii profitori ai războiului", „răceala dintre studenți și profesori", „generația decisivă" sau „generația eroică" revin constant în scrierile lui Crainic. El vede în tineret o contrapondere ideală la încorsetarea în forme străine a vieții specifice a poporului român. Prin sufletul tinerilor „irumpe sănătatea morală a poporului nostru" [72] și ei trebuie să reînvie „mediul nostru de tinerețe primitivă", al cărui grai propriu era religia. Reașezarea societății pe „propriile ei tradiții" era, în viziunea lui Crainic, misiunea „eroică" a tineretului românesc.

Italia și Germania au fost țările spre care au privit cu admirație și speranță mulți dintre cei care aveau opinii de extremă dreaptă în România interbelică. Dar nici unul dintre aceștia nu a depus atâta zel adulatoriu cât Nichifor Crainic. Fascismul italian și național-socialismul german erau considerate ca modele demne de urmat. Deși se declara naționalist, adept al tradiționalismului și autohtonismului, Crainic se extazia în fața fascismului : „...un sistem care [...] corespunde intereselor spirituale, morale și materiale ale tuturor categoriilor de oameni, e prin aceasta un fenomen organic, o mare soluție, totalitară și sintetică, a vieții contemporane" [73]. Dictaturile instituite de Benito Mussolini și Adolf Hitler îi apar ca niște „reîntoarceri la ordinea naturală în materie de guvernământ" pentru că „mulțimii îi place să fie condusă ; mulțimii îi place să fie comandată" [74]. „Secretul dictaturii totalitare" italiene îi pare lui Crainic unul elementar : „Mussolini cugetă pentru toți, Mussolini trudește pentru toți, de aceea Mussolini are totdeauna dreptate" [75]. Probabil se închipuia într-o postură asemănătoare în variantă românească.

Dacă simpatiile generale ale lui Nichifor Crainic, întărite și de câteva vizite în Italia, primit fiind și de Mussolini, sunt îndreptate spre fascismul italian, în schimb național-socialismul îi pare „just" în problema evreiască, sesizând marea noutate adusă de Hitler : „a coborât antisemitismul din teorie în soluții practice" [76].

Referitor la opțiunile pe care trebuia să le aibă România în politica externă, Crainic se exprima clar, de altfel identic cu mai toți extremiștii români de dreapta : „dată fiind noua configurație reală a Europei, cu state de gelatină democratică de o parte și state de stâncă naționalistă de cealaltă, durabilitatea statului nostru nu va fi posibilă având în coastă o eventuală ostilitate a Italiei și a Germaniei" [77]. Uimitoare este însă una din explicațiile pe care le oferă Crainic : „Adolf Hitler, dintre toți conducătorii politici ai Europei, e omul cel mai sincer și mai răspicat [...].

---

[72] Idem, *Tineretul și Creștinismul*, p. 118—119.
[73] Idem, *Fascismul împotriva fatalismului*, „Calendarul", 11 octombrie 1933.
[74] Idem, *Democrație și Dictatură*, „Calendarul", 4 octombrie 1933.
[75] *Ibidem.*
[76] Idem, *Problema evreească*, „Sfarmă Piatră", 16 octombrie 1938.
[77] Idem, *Discursul cancelarului german*, „Sfarmă Piatră", 4 februarie 1937.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în politica externă a Germaniei e o perfectă concordanță între vorbă și faptă" [78].

Doctrina etnocratică a lui Nichifor Crainic și-a făcut simțită prezența în societatea românească interbelică printr-o anumită influență asupra elitei intelectuale prin revista „Gândirea", asupra spiritului public prin „Calendarul" și „Sfarmă Piatră" și, deloc neimportant, asupra preoțimii prin activitatea didactică de la Facultatea de Teologie a Universității din București. Nereușitele în plan practic-politic ale *etnocrației corporative* derivau din faptul că ea nu a fost adoptată de nici o grupare politică, în ciuda eforturilor constante în acest sens ale lui Crainic, precum și datorită conflictelor aproape permanente în care s-a aflat cu celelalte mari doctrine ale extremei drepte românești interbelice : cuzismul și legionarismul [79].

*

Spre deosebire de cuzism și de etnocrația lui Nichifor Crainic, legionarismul a reprezentat, dintru început, *altceva*. El s-a vrut și a fost, înainte de a fi o doctrină sau un partid politic, o „stare de spirit" [80] și o mișcare de masă. Ne este greu să afirmăm în ce măsură tendința spre crearea unei mișcări de masă a fost una conștientă, concepută rațional, sau doar o intuiție extraordinară a lui Corneliu Zelea Codreanu și a camarazilor săi, în sensul *Zeitgeist*-ului european. Cert este că se poate constata o acțiune de o remarcabilă consecvență în această direcție. Subtilitățile doctrinare, coerența programatică, ideile savante, livrești — prezente la A. C. Cuza, Nichifor Crainic, M. Manoilescu ș.a. — lau fost date la o parte pentru că, scria Codreanu, „nu ne-am legat împreună cu cei ce *cugetam* la fel, ci cei ce *simțeam* la fel" [81]. Deși mișcarea legionară a cuprins în rândurile ei intelectuali de certă clasă și de mare suprafață culturală, aceștia nu au construit edificii doctrinare complexe, ci, mai degrabă, s-au subordonat și au acționat în sensul stilului hotărât de comandantul Legiunii.

Liderii legionari au afișat un dispreț suveran față de orice construcție rațională în domeniul doctrinar sau programatic : „Țara aceasta piere din lipsă de oameni, nu din lipsă de programe" [82], „În măsura în care ni se puneau *problemele în față, noi le rezolvam*" [83]. „Doctrina se creează prin fapta de fiecare zi a Legiunii" [84]. Primele pagini ale clasicei lucrări *Mișcarea Legionară și Țărănimea* a lui Traian Herseni sunt consacrate opoziției dintre *programe* și *credințe*. Programele sunt considerate superficiale, exterioare, menite a-i amăgi pe „proști" în alegeri, unelte ale „vorbăriei și înșelătoriei politicianiste", spre deosebire de credințe, care „izvorăsc dinlăuntru, din inima și sufletul omului", „nu

[78] *Ibidem.*
[79] Vezi Idem, *Ortodoxie și etnocrație*, p. 168—169.
[80] Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru legionari*, vol. I, ed. a II-a, Ed. „Totul pentru Țară", București, 1937, p. 310.
[81] *Ibidem*, p. 279.
[82] *Ibidem*, p. 282.
[83] *Ibidem*, p. 283.
[84] Nae Ionescu, prefața la Vasile Marin, *Crez de generație*, apud Lorenzo Baracchi Tua, *Garda de Fier*, Ed. Mișcării Legionare, f.a., p. 93.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

au rostul să aducă partizani, ele strâng numai în jurul aceluiaş steag pe cei care sunt în stare să trăiască şi să moară pentru ele". În concluzie : „Mişcarea legionară are *credinţe*, nu *programe*" [85], ea are *credincioşi* şi nu *partizani*, ea îi acceptă doar pe cei capabili de sacrificiu de sine.

„Credinciosul" legionar era întotdeauna îndemnat să caute adevărul absolut, întruchipat bineînţeles de spiritualitatea legionară, cu inima şi nu cu mintea sa. Această idee este una comună la marile mişcări de masă europene din perioada interbelică. Spunea Rudolf Hess într-un discurs din 1934 : „Nu-l căutaţi pe Adolf Hitler cu ajutorul minţilor voastre ; toţi îl veţi găsi cu puterea inimilor voastre" [86]. Nu am oferit acest citat pentru a releva vreo subordonare a legionarismului faţă de naţional-socialism, ci doar pentru a sublinia că ideea aparţine uzului comun, european, al epocii.

Aceste reţineri faţă de realizarea unui eşafodaj doctrinar nu erau determinate de o incapacitate ideologică, ci doar de faptul că mişcarea legionară se afla în faza sa dinamică, de permanentă adaptare. Când o mişcare începe să-şi raţioneze doctrina şi să o facă inteligibilă, este un semn că dinamismul său este depăşit, că este în principal interesată în stabilitate, ceea ce nu era cazul mişcării legionare.

Cu excepţia comuniştilor, care nu reprezentau însă mai nimic în România interbelică, legionarii au fost singurii care şi-au propus o schimbare fundamentală, chiar „revoluţionară", a societăţii româneşti. Ei au fost primii care nu se mai mulţumeau cu promovarea tradiţionalismului. Ei au fost cei care, treptat, au reuşit să coaguleze aproape întreg extremismul revendicativ românesc. Cu toate că inexistenţa unei stângi politice puternice i-a dezavantajat, lipsindu-i de unul din factorii unificatori cei mai eficienţi — ura împotriva unui duşman politic concret, făcându-i să se limiteze la un anticomunism teoretic, vizând vecinul nostru răsăritean, în fond legionarii au preluat unele idei de stânga, în special de tip populist, astfel că se poate constata un anume sincretism stânga—dreapta în doctrina legionară. Spre exemplu, în încercarea legionarilor de a atrage sectoare cât mai consistente ale corpului social, muncitorii au constituit una din ţintele lor predilecte. Lor li s-a instituit un corp aparte în cadrul mişcării, condus de ing. Gh. Clime, fost cuzist, şi *li se promiteau anumite drepturi : la muncă, la salariu, la sănătate*, la cultură, la *onoare*, la ocrotire din partea statului şi un minim de trai [87]. Într-un discurs al lui Codreanu se spunea : „...muncitorul stăpân îşi va avea legile, organizarea în stat şi soarta pe care singur şi le va face cu mână, cu cap şi cu conştiinţă de stăpân !" [88]. La o privire superficială, s-ar putea crede că aceste cuvinte reprezintă o vagă promisiune de „dictatură a proletariatului". De fapt, nu era decât o adaptare a discursului obişnuit al legionarilor la o nouă categorie de frustraţi. Li se oferea credinţa într-o cauză sfântă în schimbul credinţei foarte dificile în ei înşişi. Este inutil a judeca mişcarea legionară prin adevărul doc-

[85] Traian Herseni, *Mişcarea Legionară şi Ţărănimea*, Bucureşti, 1937, p. 3—5.
[86] Konrad Heiden, *Der Fuehrer*, Boston, Houghton Mifflin Company, 1944, p. 758.
[87] Traian Herseni, *Mişcarea Legionară şi Muncitorimea*, Tipografia „Presa Bună", Bucureşti, 1940, p. 12—14.
[88] *apud* Fr. Veiga, *op. cit.*, p. 226.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trinei sale și prin capacitatea de punere în practică a promisiunilor ei. Ceea ce trebuie luat în considerare este organizarea colectivă pentru absorbția totală și rapidă a nemulțumiților. Ori, în acest domeniu, legionarii s-au prezentat remarcabil. Dacă partidul cuziștilor a rămas întotdeauna cantonat într-un colț de țară, legionarii au reușit în numai câțiva ani să acopere întreaga Românie, pe orizontală și pe verticală.

Revenind la schimbarea „revoluționară" propusă de legionari, ea era, în principal, de sorginte spirituală. Cum spunea Codreanu : înființarea Legiunii Arhanghelului Mihail „era un semnal că statuia unei zeițe — Rațiunea — va fi sfărâmată" [89]. Revoluția de dreapta era văzută de Nicolae Roșu (adept al lui Nichifor Crainic, apoi simpatizant fervent al legionarilor) ca o *„mare zguduire morală* a conștiințelor [...], ce va izbuti să facă o nouă educație a caracterelor, care astfel pregătite, să reziste pândelor puse în calea lor prin corupția, frauda și viclenia claselor politice democrate" [90]. Esențială era considerată și *„organizarea* ierarhică disciplinată, după legile militare și la nevoie înarmarea cadrelor politice" [91]. Toate acestea presupuneau cultivarea eroismului, a dezinteresului material și a abnegației. Se promova ideea „omului de caracter" și cea de „aristocrație a virtuții" (sau „elită ascetică"). Sărăcia era considerată o valoare intrinsecă : „Omul sărac de bună voie, omul sărac din dragoste și lauda lui Dumnezeu este curat, este puternic și este liber [...]. El trăiește într-o deplină liniște, într-o împăcare totală cu deosebitele chipuri și împrejurări ale vieții" [92].

„Piatra unghiulară", cum o numea Codreanu, a legionarismului era aceea a formării *omului nou* : „Din această școală legionară va trebui să iasă un *om nou*, un om cu calități de erou. [...]. Acest erou ieșit din școala legionară *va ști* să facă și programe, *va ști* să rezolve și problema jidănească, *va ști* să dea și o bună organizare statului, *va ști* să convingă și pe ceilalți români : iar dacă nu, *va ști să învingă*, căci pentru aceasta este erou" [93]. Omul nou legionar trebuia să fie un tânăr, căci „numai cei tineri aprigi și neîntinați pot cuprinde tainele acestui nou fel de a fi și-i pot da o expresie deplină" [94]. În nici un caz el nu putea fi „recrutat din rândurile acelora care, copleșiți de experiențele unei vieți, consumați de anii lăsați în urmă, nu mai pot da nimic altora și nici din rândurile acelora care, deși păstrători ai unei mari energii, nu mai au putința să creeze nimic nou din cauza unor deprinderi intelectuale și morale necorespunzătoare vremurilor" [95]. Această autoidentificare a legionarilor cu *întreg* tineretul, văzut ca generație de elită a țării, reprezenta una din temele lor favorite. Fiind „cavaleri ai dreptății și onoarei naționale", acești tineri aveau dreptul „să se ridice și să pedepsească batjocurile, ofensele și trădările aduse cauzei pentru care luptă : înăl-

[89] C. Z. Codreanu, *op. cit.*, p. 279.
[90] Nicolae Roșu, *Dialectica naționalismului*, Ed. „Cultura Națională", București, 1936, p. 375.
[91] *Ibidem.*
[92] Ernest Bernea, *Indemn la simplitate*, Ed. Cugetarea—Georgescu Delafras, f.a., București, p. 98.
[93] C. Z. Codreanu, *op. cit.*, p. 286.
[94] Ernest Bernea, *Stil legionar*, București, 1941, p. 29.
[95] Idem, *Tineretul și politica*, București, 1936, p. 5—6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țarea Țării prin muncă și jertfă" [96]. Printr-o astfel de argumentație, se răspundea la acuzele de terorism venite din partea unor grupări politice și a unei părți a presei.

Omul nou legionar trebuia să se deosebească și de „omul civilizat" — „acest om îndobitocit de binele material, acest om al prezentului stors de sensuri [...] care retează elanuri, compromite credințe, îngenunche frumusețea și omoară omenia" [97]. Exista o legătură între motivul omului nou și cel care viza deprecierea prezentului. Societatea românească interbelică era considerată coruptă, într-o stare de dezechilibru datorat democrației, această „rătăcire dementială a monstrului numeric și plebiscitar" [98]. Prezentul era pus în antiteză cu trecutul, „cu strămoșii, cu sufletul morților care au străjuit cândva la căpătâiul neamului" [99]. Glorificarea trecutului a servit ca mijloc de depreciere a prezentului, deoarece nu există metodă mai eficientă de a minimaliza prezentul decât aceea de a-l considera doar o legătură între un trecut legendar și un viitor glorios : „istorie în viața legionară înseamnă o linie care nu se oprește la cei de azi, ci merge înainte într-un viitor nerealizat în faptă, dar trăit în suflet" [100]. Chiar imposibilitatea de a pune în practică multe din țelurile mișcării legionare făcea parte din campania ei împotriva prezentului. Tot ceea ce este realizabil și posibil este o parte a prezentului, iar a promite ceva realizabil ar fi însemnat o reconciliere cu prezentul.

Un accent deosebit se pune în cadrul legionarismului pe predominanța acțiunii : „Faptă, nu vorbă — Fă ! Nu vorbi !" [101] era unul din îndemnurile pe care Codreanu le considera cele mai importante. În acest sens, taberele de muncă ale legionarilor au constituit reușite certe în edificarea unei imagini cu impact în publicul larg [102].

O izbândă legionară a fost promovarea sacrificiului de sine printre credincioși. Aceasta s-a realizat prin inocularea ideii că omul nu reprezintă nimic în afara organismului colectiv din care face parte — poporul : „...legionarul va fi trimis în mijlocul lumii [...] *să se jertfească*, pentru a se deprinde cu depășirea propriei lui persoane, slujindu-și neamul" [103]. Credința este în primul rând un proces de identificare ; procesul prin care individul încetează de a mai fi el însuși și devine o parte a ceva etern : „*În statul ideal* — care după noi este cel autoritar și totalitar — fiecare cetățean trebuie să se simtă ca o moleculă dintr-un organism uriaș. În acest cadru, individul poate fi în așa fel educat, încât să vadă în națiunea organizată și în organele sale conducătoare și reprezentative, o prelungire a propriei sale personalități morale. Iar

[96] D. C. Amzăr, *Naționalismul tineretului*, București, 1937, p. 26—27.
[97] E. Bernea, *Indemn la simplitate*, p. 22.
[98] N. Roșu, *op. cit.*, p. 129.
[99] E. Bernea, *Stil legionar*, p. 17.
[100] *Ibidem.*
[101] C. Z. Codreanu, *op. cit.*, p. 298.
[102] Vezi seriile de articole din „Însemnări sociologice", Cernăuți — G. Macrin, *O nouă școală românească. Taberele de muncă*, nr. 4—5/iulie 1935 ; Idem, *Taberele de muncă*, nr. 7/octombrie 1936 ; Leon Țopa, *Taberele de muncă obligatorie*, nr. 8/noiembrie 1936 ; Ion Țurcan, *Tăbere și șantiere*, nr. 9/decembrie 1936.
[103] C. Z. Codreanu, *op. cit.*, p. 287.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

orice atingere s-ar aduce demnității, onoarei, securității ori avuției naționale, să fie resimțită poate mai intens chiar, decât o jignire sau o lovitură ce i s-ar adresa personal" [104].

La această integrare completă a individului într-un tot social a contribuit și senzația acută a multor legionari că iau parte la un spectacol grandios a cărui scenă este Istoria, iar audiența este vastă — strămoși, contemporani și posteritate. Uniformele, emblemele și stilistica comportamentală au facilitat această senzație. Există date care atestă, spre exemplu, că după ce trenul mortuar al lui Moța și Marin a colindat întreaga țară, iar la București s-a organizat acea înmormântare apoteotică, numărul aderenților legionari a crescut în mod remarcabil [105].

Doctrina legionară își propunea, așa cum am mai spus, o renaștere emoțională și o regenerare morală a națiunii. Pentru a pune în practică un astfel de țel, era nevoie de un lider infailibil și de o credință fanatică. Ambele deziderate s-au materializat, cel puțin până la moartea lui Codreanu. Acesta a dispus de câteva facultăți care îi erau indispensabile pentru misiunea sa : o voință de fier, o convingere fanatică că el este în posesia unicului adevăr, o îndrăzneală sfidătoare, o credință oarbă în destinul și norocul său, o disponibilitate pentru ură pasională și o cunoaștere intuitivă a naturii umane. Alături de acestea mai trebuie menționată capacitatea de a câștiga și a menține loialitatea totală a unui grup de apropiați capabili. Credința oarbă a unora dintre liderii legionari degaja o impresie copleșitoare de forță, cu o mare putere de atracție asupra camarazilor și simpatizanților. Corneliu Zelea Codreanu a acționat, în același timp ca *homo magus* și *homo faber*, cele două funcții complet diferite, aparent incompatibile, dar totuși complementare pe care trebuie să le îmbine omul politic modern [106]. Codreanu și apropiații săi au reușit să determine un atașament pasional al credincioșilor, în fond esența devoțiunii lor oarbe și a religiozității, și să-i facă să vadă în el sursa virtuții și a puterii. Unii intelectuali, simpatizanți ai Legiunii, au sesizat atmosfera de pasiune intensă dezvoltată de gardiști și au sperat că ea ar putea favoriza marile schimbări necesare unei societăți, în opinia lor, stagnante : „Cred în destinul neamului românesc, de aceea cred în biruința mișcării legionare. Un neam care a dovedit uriașe puteri de creație, în toate nivelurile realității, nu poate naufragia la periferia istoriei, într-o democrație balcanizată și într-o catastrofă civilă", scria Mircea Eliade [107].

Promovarea primatului colectivității de către legionarism a fost favorizată de faptul că, în România, ca țară ortodoxă, „statul, biserica și națiunea formează o entitate colectivă care are o voință superioară aceleia a individului" [108]. Și statul și biserica și națiunea au constituit

[104] Nicolae Bogdan, *Funesta ignoranță a elitelor*, în „Buna Vestire", nr. 3/24 februarie 1937.

[105] Armin Heinen, *Die Legion „Erzengel Michael" in Rumänien. Soziale Bewegung und politische Organisation*, R. Oldenburg Verlag, München, 1986, p. 382.

[106] Ernst Cassirer, *The Myth of the State*, Oxford University Press, London, 1946, p. 282.

[107] „Buna Vestire", nr. 253/1 ianuarie 1938.

[108] Nicholas M. Nagy-Talavera, *The Green Shirts and the Others. A History of Fascism in Hungary and Rumania*, Hoover Institution Press, Stanford, California, 1970, p. 250.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

teme centrale ale doctrinei legionare. Poate cea mai importantă dintre ele a fost cea a ortodoxiei. Într-o țară în care 80% din populație era formată din țărani pentru care creștinismul ortodox era un mod de viață, a neglija valorile religioase ar fi însemnat o enormă greșeală. Și în cazul simpatizanților din mediul urban, poate chiar mai numeroși decât țăranii, se poate vorbi de faptul că aveau legături strânse cu satul pe care îl părăsiseră de puțin timp, cu modul de viață și de gândire specific acestuia. „Credința în Dumnezeu" se afla la loc de cinste în mai toate scrierile legionare, iar fervoarea religioasă era prezentă la toate manifestările publice ale legionarilor, de la procesiunile lor funebre până la acțiunile pentru construirea de biserici sătești. Într-o țară pătrunsă de nevoia renașterii și reevaluării tradițiilor și valorilor autohtone, a considera creștinismul o virtute românească nu era distonant. Mai mulți analiști contemporani ai fenomenului legionar consideră că motivul de bază al vieții lui Codreanu a fost *Imitatio Christi* [109], că, incomparabil mai mult decât oricare lider extremist european, comandantul Gărzii de Fier a fost dominat de nevoia de credință și de sacrificiu, pe care a impus-o apoi tuturor camarazilor.

Ar fi superfluu de discutat în ce măsură ortodoxismul legionar se afla în concordanță cu cel al Bisericii ortodoxe române sau dacă țelul ultim al legionarismului — „Învierea neamurilor înaintea tronului lui Dumnezeu" — coincidea cu vederile Bisericii creștine ori dacă acțiunile teroriste ale gardiștilor puteau fi conciliate cu spiritul creștinismului ș.a.m.d. Ceea ce nu trebuie pierdut din vedere sunt maximele favorite, biblice sau nu, ale lui Corneliu Z. Codreanu : „Cel ce va birui [...] Eu voi fi Dumnezeul lui", „Cel ce n-are sabie să-și vândă haina și să-și cumpere", „Nu alunga eroul din tine", „Cine știe să moară nu va fi rob niciodată" [110].

Au existat în cadrul legionarismului și unele componente doctrinare aparținând arsenalului clasic al extremei drepte : antisemitismul, anticomunismul, xenofobia, antidemocrația etc. [111]. Rolul lor era, în primul rând, de factori unificatori, de sporire, cu ajutorul urii — cel mai eficient liant uman — a coeziunii grupului, a înclinației membrilor acestuia către acțiune unită și sacrificiu de sine.

Discursul legionar era, în spiritul „stilului legionar" [112], unul relativ simplu. Această simplitate nu făcea decât să-i sporească puterea de atracție ; exista o tendință printre credincioși de a-l face mai complicat și mai obscur : cuvinte simple erau încărcate cu diferite înțelesuri care le transformau în simboluri ale unui mesaj secret. Pe de altă parte, exista în presa legionară un gen de articole care se adresa unei alte categorii de oameni : cei doritori de nebulos și misterios. Stilul acestor articole era incoerent, încărcat, adjectival. Spre exemplu : „Să te desprinzi din carcera lutului pentru plecări săgetate spre azurul legendar este un eveniment care revoluționează aspectul preocupărilor cotidiene. Pregătirea pentru plecările mari necesită o convorbire cu tine însuți,

[109] Zev Barbu, *op. cit.*, p. 157 ; Fr. Veiga, *op. cit.*, p. 249.
[110] C. Z. Codreanu, *op. cit.*, p. 283.
[111] Vzi, spre exemplu, I. Baracchi Tua, *op. cit.*, p. 94—105.
[112] Ernest Bernea, *Stil legionar*, p. 8 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dramatică și dogoritoare. O spovedanie rostită sub patrafirul propriei tale vieți. Nimicirea oricărei aderențe față de pământ și față de lumina artificială a simulacrului de viață închistat în existența pământeană. Bagajul necesar plecărilor mari, cantitativ și numeric, este sărac. Ca substanță interioară, bogăția lui nu se poate odihni în terminologia pământeană și-n măsurătoarea omenească. Catehismul marilor plecări este slovenit în liturghia trăirii întru duh suprapământean" [113].

Legionarismul a reușit poate mai mult decât alte doctrine ale extremei drepte interbelice deoarece el a știut cel mai bine să se plieze unui *bovarism românesc, dorințelor colective personificate,* și s-a manifestat într-o perioadă — deceniul al patrulea — când forțele de coeziune ale vieții sociale își pierduseră din forță. Cele câteva idei și exemplificări oferite de noi pot doar sugera că, spre deosebire de cuzism sau de etnocrația lui Nichifor Crainic, legionarismul nu a fost o doctrină statică, ci a prezentat un dinamism ideologic marcant. Deși a păstrat o coerență ideatică, el s-a modificat în permanență în funcție de receptorii mesajului. Ce-i unea pe simpatizanții potențiali ai legionarilor erau, credem noi, mai puțin legături sociale, naționale sau intelectuale, cât o anumită psihologie comună. În același timp, mobilitatea discursului legionar deriva și din faptul că el se conforma treptat unei „imagini" inițial false, construită de către criticii săi — deloc puțini, ajungând, în cele din urmă, probabil involuntar, să o justifice.

[113] Valeriu Cârdu, *Depășirea legendei,* în „Buna Vestire". nr. 6/27 februarie 1937.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

FLAVIUS SOLOMON
IGOR ŞAROV

IMAGINEA LUMII MEDIEVALE LA ARON GUREVIČ

În ultimul timp, printre istoricii ruşi ai Evului Mediu, se impune tot mai mult numele lui Aron Gurevič. Numărul mare al apariţiilor editoriale şi viziunea originală a acestui cercetător asupra fenomenului istoric medieval a fost motivul publicării prezentului studiu. Fără a ne propune o analiză exhaustivă a investigaţiilor aparţinând lui Aron Gurevič, încercăm să insistăm aici doar asupra principalelor lucrări ale acestui istoric, foarte bine cunoscut în Occident, dar mai puţin în România.

Începându-şi cariera ca istoric al relaţiilor sociale în Evul Mediu timpuriu, Aron Gurevič a evoluat de la viziunea marxistă asupra procesului istoric la cea influenţată de „Şcoala Analelor". Dacă la început, de pildă, el a văzut în ţăranii Europei Occidentale mai întâi obiectul exploatării feudale, iar în activitatea economică — un domeniu izolat care poate fi investigat separat de fenomenele vieţii spirituale, mai apoi cercetătorul va recunoaşte opacitatea unei astfel de abordări a fenomenului istoric [1].

Schimbările produse în Rusia după anul 1985 îi vor permite istoricului să se alăture în mod deschis ideilor „Şcolii Analelor", fapt ce s-a materializat prin organizarea, în luna octombrie 1989, la Moscova, a colocviului internaţional Школа Анналов вчера и сегодня (Şcoala Analelor ieri şi azi). Dedicată jubileului de 60 de ani de existenţă a revistei „Analelor", această amplă manifestare ştiinţifică a fost onorată şi de prezenţa lui Jacques Le Goff şi Georges Duby, avându-l ca raportor principal pe Aron Gurevič.

Revenind la gândurile cu care am început, putem susţine cu siguranţă că de la tratarea societăţii ca o simplă abstracţie sociologică, Aron Gu-

---

[1] Schimbările de ordin metodologic survenite de-a lungul timpului au fost recunoscute de însuşi Aron Gurevič.

Pentru cunoaşterea etapelor în evoluţia conceptului despre istorie la Aron Gurevič vezi idem, История и сага, Moscova, 1972 ; idem, Проблемы с редневековой народной культуры, Moscova, 1981 ; idem, Новая историческая наука во франции достижения и трудности, în volumul История и историки, Moscova, 1985 ; idem, Историческая наука и антропология, în „Вопросы философии" nr. 2, 1988 ; idem, Еще несколько замечаний к дискусии о индивидуальности в истории культуры, în „Одиссей", Moscova, 1990.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

revič a văzut cu timpul în ea o autoorganizare stratificată a oamenilor, a unora care gândesc și simt și a căror activitate este determinată nu numai de condițiile externe de existență, dar de însăși receptarea acestor condiții. Domeniul „mentalității", al vieții spirituale și culturale devine pe parcurs, pentru el, parte componentă a respectivei realități sociale. Astfel, istoricul crede că faptele indivizilor și ale grupurilor sociale sunt dictate de concepțiile lor despre viață. De asemenea, el consideră ca doar penetrând psihicul oamenilor, atât impulsurile sferei sociale cât și cele ale vieții materiale devin factori eficienți ai comportamentului lor.

În cartea Категории средневековой культуры (Moscova, 1972 ; ed. II, 1984), care a fost tradusă în toate limbile de circulație internațională și i-a adus recunoașterea în Occident, intenția istoricului a fost de a reconstitui imaginea lumii omului medieval. Închipuirile despre timp și spațiu ; raportul cu natura și perceperea istoriei ; dreptul ca expresie a raporturilor interpersonale ; activitățile economice ; proprietate ; bogăție și sărăcie — sunt tratate ca aspecte diferite, nu fără a le integra însă într-un tablou complex al lumii Evului Mediu, lume care era determinantă în formarea structurii personalității umane, lăsându-și amprenta asupra comportamentului ei social.

Pentru Aron Gurevič, timpul și spațiul sunt parametri esențiali în existența lumii, constituind formele de bază ale experienței umane. El consideră că receptarea de către istorici a spațiului doar ca obiect al geografiei istorice constituie un handicap categoric. Istoricul crede că, în cazul în care încercăm să înțelegem atitudinea omului Evului Mediu față de timp și spațiu, trebuie să pornim de la premisa că el nu se naștea înzestrat cu „simțul timpului", iar închipuirile lui despre respectivii parametri erau în strânsă legătură cu cultura căreia îi aparținea. Astfel, categoriile contemporane ale timpului și spațiului au foarte puțin comun cu timpul și spațiul oamenilor din alte epoci istorice. Pentru societățile antice, de pildă, timpul nu este încă liniar, ci apare, de cele mai multe ori, sub formă de ciclu.

Oprindu-se nemijlocit la perceperea spațiului de către oamenii Evului Mediu, Aron Gurevič atrage atenția asupra câtorva circumstanțe din viața generațiilor de atunci. El are în vedere atitudinea oamenilor față de natură, modul de populare a teritoriilor, închipuirile despre alte societăți umane (aflate în strânsă dependență de starea comunicațiilor), postulatele religioase și ideologice dominante. Surse scandinave și germane îl conduc la introducerea a doi termeni cu care se pot defini închipuirile omului Evului Mediu despre lumea înconjurătoare. Unul, „microcosm", definește o societate cvasi-închisă, situată pe un spațiu geografic restrâns, altul, „macrocosm" include teritoriile mai îndepărtate și necunoscute, fiind dominat în întregime de factorul religios.

Pe parcursul Evului Mediu, noțiunea de *timp* a fost în continuă transformare. Aron Gurevič constată că, până la adoptarea definitivă a creștinismului, prin *timp* se înțelegea ciclul natural, legat de schimbarea anotimpurilor și lucrările agricole. De pildă, la germanici întâlnim „luna coasei", „luna semănatului", „luna vinului", „luna ierbii" etc. Acești termeni nu erau legați însă de noțiunea de exactitate. Și cuvin-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tele *tid, timi* însemnau mai degrabă anotimpuri, fără o durată precisă, iar *ár* (year, Jahr) avea sensul de „roadă". Perioadele mai lungi de timp deveneau *öld*. El putea să însemne „timp", „veac", dar și „lume". Etimologic, cuvântul englez *world (weorul* din engleza veche) provine de la *verr* (om) și öld. Aceste exemple îl fac pe istoric să constate că la începuturile Evului Mediu timpul avea un caracter antropomorf. Mai mult, Aron Gurevič crede că oamenii vedeau în natură doar repetarea regulată, fără a fi în stare să pătrească mișcarea ei ciclică. Această continuă întoarcere la un început stă în centrul vieții spirituale, atât în antichitate, cât și la începutul Evului Mediu.

Cercetătorul opinează că tot de noțiunea de *timp* este legat și cultul strămoșilor, a cărui latură o constituia numărarea înaintașilor. Acest mod de atitudine față de timp Aron Gurevič îl consideră specific mai ales pentru comunitățile care trăiau aproape izolat de restul lumii.

Alături de timpul profan, în conștiința oamenilor mai exista și timpul sacru. Aron Gurevič crede că pentru oamenii Evului Mediu timpul biblic era netrecător. Continuând, istoricul opinează că timpul mitului creștin este foarte diferit de timpul păgân. Astfel, timpul păgân era perceput sub forma unui ritual, a schimbării anotimpurilor și a generațiilor, pe când timpul sacru există simultan cu timpul lumesc, contopindu-se în timpul istoric.

Aron Gurevič crede că câștigul principal al trecerii de la timpul păgân la cel creștin îl constituie renunțarea la ideea ciclismului în istorie și adoptarea imaginii timpului „rectiliniu". În acest sens, un deosebit rol l-au jucat scrierile Sfântului Augustin.

Mai târziu, Aron Gurevič va considera că acest prim efort de reconstituire a imaginii lumii medievale nu-l poate satisface pe deplin. Cu toate precizările și rezervele, acest tablou avea pretenția de a fi global și nu includea în sine specificul perceperii lumii de către oamenii simpli, neinstruiți. Una dintre cauzele unor astfel de lacune consta în faptul că punctul de vedere al elitelor medievale era atribuit în totalitate omului din acel timp. Totodată, nu era luat pe deplin în seamă nici sentimentul religios al contemporanilor, iar autorului nu-i era clar caracterul diferit al credinței individului simplu de cel al Bisericii oficiale.

Experiența acumulată, precum și cunoașterea mai bună a izvoarelor istorice l-au condus pe Aron Gurevič la unele concluzii noi, care și-au găsit locul în cartea Проблемы средневековой народной культуры (Moscova, 1981). În centrul atenției autorului s-a aflat perceperea lumii de către oamenii simpli, în primul rând de către țărani. Cu acest scop, el a cercetat noi izvoare, și anume cele ce aparțineau clerului și călugărilor și reflectau într-o oarecare măsură părerile lor despre natură și viața socială. În această lucrare, istoricul a reușit să se apropie mai mult de domeniul credinței oamenilor simpli, atrăgând atenția și asupra unor particularități ale ei. El creează conturul unui „catolicism parohial", cu accente proprii, un „catolicism popular" diferit de cel al doctrinei oficiale.

O continuare a acestor idei și-a aflat dezvoltarea în monografia Культура и общество Средневековой Европы глазами современников

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

exempla XIII века (Moscova, 1989). Mai mult, pentru Aron Gurevič imaginea lumii medievale în ochii omului acelor timpuri constituie una dintre cele mai importante, dar și mai atractive, probleme ale medievisticii contemporane. Fiind conștient că nu există o cale directă către perceperea conștiinței omului medieval, istoricul propune exploatarea unor scrieri ale epocii, emanând de la persoane culte, dar adresate unui sprectru foarte larg al societății. Astfel de surse sunt, în convingerea lui Aron Gurevič, *exemplele* medievale, mici anecdote sau povestiri cu caracter didactic, folosite în predici de către preoții și călugării catolici. Istoricul consideră *exemplele* drept unități „atomare" ale conștiinței, care nu au prefăcut, însă, imediat acest material în creații de artă. Aceasta nu este încă o cultură bine închegată, constituind mai degrabă „cărămizile" din care ea se va constitui. Cercetătorul este convins că în *exemple* se ascunde conștiința omului medieval, fie aceasta a preotului, a călugărului-predicator, ori a mireanului care putea aparține oricărui strat social. Aceste scrieri aveau cu siguranță caracterul unei legături comunicative între predicator și auditoriu. Primul dintre ei miza tot timpul pe o reacție a celor din urmă. Iată de ce Aron Gurevič crede că *exemplele* nu sunt doar simple purtătoare ale mesajului clerului, dar, mai degrabă, mesagere ale vocii celor care ascultă.

Desigur, Aron Gurevič nu este primul istoric al Evului Mediu care atrage în cercetarea istorică aceste izvoare, cele mai multe dintre ele publicate, altele aflate încă în arhivele occidentale. Până în prezent, au apărut mai multe studii în care acest gen de izvoare au beneficiat de o atenție deosebită [2]. Meritul lui constă însă în încercarea de a reconstitui cu ajutorul *exemplelor* cosmologia, antropologia și sociologia medievală, iar în final, de a pătrunde în domeniul conștiinței omului Evului Mediu. Axându-și cercetarea pe „viața celor vii și viața celor morți", „nașterea purgatoriului", „religia vinovăției", „sufletul și trupul", „ereticii și necredincioșii", istoricul ajunge la concluzia că predicatorul pretindea la rolul de „stăpân al cugetului contemporanilor". Acest scop nu putea fi atins, însă, fără a ține cont de credințele și convingerile auditoriului, compus de cele mai multe ori din oameni simpli. Aron Gurevič crede că, în acest fel, este auzit și glasul omului Evului Mediu, în afara cerințelor canoanelor și a tradițiilor cărturare. Este o voce degajată și cotidiană, foarte aproape de viață și care ușurează înțelegerea interacțiunii dintre religia oficială și folclor, respectiv dintre tradiția populară și cea savantă.

Cercetările l-au adus pe Aron Gurevič în fața necesității de a interpreta termenul de „cultură populară", care, de cele mai multe ori, este considerată cultură a celor neinstruiți, analfabeți și lipsiți de accesul la scris.

---

[2] Printre cele mai semnificative: Cl. Bremond, J. Le Goff, J.-C. Schmitt, *L'"exemplum" (Typologie des sources du Moyen Âge occidental)*, Bruxelles, 1982; Fr. C. Tubach, *Index exemplorum. A Handbook of Medieval Religious Tales*, Helsinki, 1969; J.-Th. Welter, *L'exemplum dans la littérature religieuse et didactique du Moyen Age*, Paris — Toulouse, 1927; Th. Fr. Crane, *The Exempla or illustrative Stories from the Sermons of Jaques de Vitry*, London, 1890.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În monografia Средневековый мир: культура безмолствующего большинства (Moscova, 1990), Aron Gurevič încearcă să răspundă la întrebarea dacă această insuficiență de informații nu ar putea fi interpretată și altfel, anume nu ca un handicap, dar ca o mărturie importantă în felul ei. Nu ar fi fost acele trăsături ale culturii medievale, care par a aparține celor „simpli", „analfabeți", „idioți", într-un fel sau altul un patrimoniu general ? Nu ar fi exprimat ele oare anumite particularități de percepere a lumii și a credinței de către oamenii culți ?

Aducând exemple din mai multe scrieri ale timpului, istoricul constată că în conștiința omului Evului Mediu pot fi atestate mai multe straturi. „Omul simplu" poate fi găsit nu numai în rândul țăranilor și al meșteșugarilor analfabeți, dar și printre intelectualii Evului Mediu. Astfel, Aron Gurevič ajunge la concluzia că se poate vorbi despre existența, în Evul Mediu, a unei conștiințe „multiplane", cu mai multe niveluri.

Pentru a „penetra" straturile ascunse ale conștiinței, despre care istoricul nu găsește informații la autorii medievali, Aron Gurevič recurge la identificarea imaginii *spațiu — timp*, ascunsă în fiecare izvor scris. În lucrarea amintită, în atenția lui s-au aflat în mod special *saga islandeză*, *Cântecul Nibelungilor* și *exemplele* latine.

În sfârșit, Aron Gurevič conchide că o astfel de abordare a problemei permite istoricului să ajungă până la profunzimea mitologică. În acest caz, nu poate fi vorba despre oarecare frânturi ale folclorului, strecurate în literatura savantă medievală, ci mai degrabă de *mit* ca bază creatoare de formă și sens în perceperea lumii de către omul acelei epoci.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GHEORGHE I. FLORESCU

RELAȚII AMERICANO-ROMÂNE (1940—1990) *

Prima reacție, firească desigur, a unui român care află că doi istorici americani au scris o carte despre relațiile dintre Washington și București între 1940 și 1990 este una de curiozitate și, adeseori, de nedisimulată mândrie, care nu va atinge însă niciodată limita fatuității. După ce și-au pus toate speranțele în cei care, de un timp, reprezintă Lumea Nouă, așteptându-i apoi ca pe singurii mântuitori, decenii și decenii, românii au înțeles, într-un târziu, că nădejdile lor au fost deșarte, niște iluzii proprii celor aflați în situații limită. Dar și iluziile își au rostul lor, mai ales când e vorba de supraviețuire. Oricum, după o experiență ca aceea consumată între deceniile cinci și nouă ale secolului XX, deci după dezamăgirile cauzate de așteptarea cuiva care nu a mai venit niciodată, dar mai ales după realizarea faptului că nici măcar nu s-a avut în vedere o asemenea probabilitate, românii continuă să nutrească față de S.U.A. sentimente deosebite, dominate astăzi de o admirație manifestă și o dorință permanentă de dialog. Cartea la care ne vom referi vine în întâmpinarea unei asemenea stări de spirit, încercând să răspundă acelor întrebări pe care ni le-am tot repetat ani și ani, deși știam că aceia cărora le erau adresate nu le auzeau și poate nici nu erau interesați de ele. Așadar, în prezent, acolo, departe, pe țărmul acela pe care l-am visat, fiecare dintre noi, măcar o singură dată, sunt oameni care nu numai că 'au aflat de noi, dar ne și cunosc, se gândesc la noi și nu oricum.

Joseph F. Harrington și Bruce J. Courtney, profesori americani, care funcționează la Framingham State College, din Framingham, Massachusetts, au publicat în 1991 un volum intitulat *Tweaking the Nose of the Russians : Fifty Years of American-Romanian Relations, 1940-1990,* care poartă numărul CCXCVI al seriei *East European Monographs,* editată de istoricul Stephen Fischer-Galați, la Boulder, Colorado. Cei doi studioși de dincolo de Ocean sunt dintre aceia, din nefericire prea puțini, care investighează de mai mulți ani raporturile americano-române și au ajuns să scrie această carte nu ca o întâmplare ori ca un capriciu veleitar, ci ca urmare firească a unor îndelungate și pertinente documentări și reflecții. În 1982, de pildă, Joseph F. Harrington publica un studiu intitulat *Romanian-American Relations from 1945* —

* O formă prescurtată a acestui text a fost prezentată în ședința de comunicări a Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" din 7 aprilie 1994.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1969 (Cf. Radu R. Florescu, ed., *100 Years of American-Romanian Relations*, Roma, Editrice Nagard, 1982, p. 65—79), pentru ca doi ani mai târziu să se întoarcă la aceeaşi perioadă, insistând asupra *Romanian-American Relations during the Kennedy Administration* (Cf. „East European Quarterly", Vol. XVIII, No. 2, 1984, Boulder, Colorado, p. 215—236). În 1988, după ce cu un an mai înainte semnase, alături de Nicholas Racheotes, *Masters of War, Makers of Peace* (Littleton, Massachusetts, Copley Publishing Group, 1987), Joseph F. Harrington publica articolul *Romania's Changing Image : Bucharest and the American Press : 1952 — 1975* (Cf. Paul D. Quinlan, ed., *The United States and Romania. American-Romanian Relations in the Twentieth Century*, Woodland Hills, California, American-Romanian Academy of Arts and Sciences, 1988, p. 105—123), împreună, de această dată, cu Bruce J. Courtney, lăsându-ne să înţelegem că amândoi erau interesaţi de studiile de românistică. Concomitent şi tot ei făceau să apară încă o contribuţie circumscrisă aceleiaşi teme : *Romanian-American Relations during the Johnson Administration* (Cf. "East European Quarterly", Vol. XXII, No. 2, 1988, p. 213—232). Nu era vorba, deci, de un episod pasager al activităţii lor şi se putea presupune că intenţiile unei asemenea colaborări luaseră deja forma unui proiect amplu, ale cărui dimensiuni nu puteau fi decât, eventual, bănuite. Prin urmare, autorii în discuţie erau cunoscuţi deja la data apariţiei cărţii lor ca doi cercetători preocupaţi de explorarea contactelor americano-române de după al doilea război mondial.

Iniţiativele care au precedat publicarea acestei lucrări — puţine, desigur — nu au depăşit, având în vedere numai volumele, stadiul unor culegeri de studii, incapabile de a suplini o întreprindere monografică. În plus, toate au avut un caracter aniversar sau contingent, ipostază care nu se repercutează numaidecât negativ asupra valorii fiecărei contribuţii în parte, dar care lasă să se întrevadă eterogenitatea sumarului. Prima realizare de acest gen a fost un tom apărut sub auspiciile Bibliotecii Americane din Bucureşti, în 1979, care poartă titlul *România şi America : Interferenţe culturale* (versiunea engleză : *Romania and America : Cross-Cultural Perspectives).* În 1982, Radu R. Florescu edita volumul *100 Yars of American-Romanian Relations*, cu intenţia, mărturisită încă din titlu, de a comemora un secol de relaţii oficiale Washington-Bucureşti. Stephen Fischer-Galaţi, Radu R. Florescu şi George R. Ursul au îngrijit un volum intitulat *Romania Between East and West* (Boulder, Colorado, East European Monographs, Distributed by Columbia University Press, New York, 1982), în care unele dintre studiile incluse în sumar au în vedere diverse intervale sau aspecte ale interferenţelor româno-americane. Abia după şase ani, Paul D. Quinlan edita un volum intitulat *The United States and Romania*, a cărui publicare, mărturisea el, „este oportună, având în vedere, în special, dificultăţile actuale ale relaţiilor americano-române". Demersul său venea după ce, în 1977, definitivase monografia *British and American Policies toward Romania : 1938—1947* (Los Angeles, American-Romanian Academy of Arts and Sciences, 1977), prima încercare de sondare sistematică a relaţiilor dintre Foreign Office, Casa Albă şi Bucureşti, dintr-un interval limitat, care coincidea, în cea mai mare parte, cu începutul perioadei avute în vedere

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de Joseph F. Harrington și Bruce J. Courtney. Un caracter monografic, dar de o factură aparte, are și volumul lui David B. Funderburk *Pinstripes and Reds : An American Ambassador Caught Between the State Department and the Romanian Communists, 1981-1985* (Washington, D.C., Selous Foundation Press, 1987), editat între timp și în România *(Un ambasador american între Departamentul de Stat și dictatura comunistă din România. 1981-1985 (Pinstripes and Reds)*, Traducerea : Betty Funderburk, Constanța, Ed. Dacon, 1994), care nu este numaidecât unul strict memorialistic. Acestea erau, până la data publicării cărții avute aici în vedere, volumele circumscrise tentativelor de elucidare a relațiilor americano-române din anii 1940-1990, cărora li se adaugă articolele publicate pe aceeași temă de diferiți istorici, politologi, sociologi, oameni de cultură etc., de-a lungul anilor.

Fără a subevalua realizările amintite, care își au importanța lor, observația ce se impune de la sine este aceea că *Tweaking the Nose of the Russians* reprezintă prima monografie, publicată în S.U.A., al cărei obiect de studiu îl constituie relațiile americano-române din intervalul cuprins între deceniile cinci și nouă ale secolului nostru. Perioada examinată are limite temporale perfect justificate și este, neîndoielnic, cea mai densă din întreaga istorie a convergențelor americano-române. În cei 50 de ani avuți în vedere de autori, la Casa Albă s-au succedat zece președinți, de la Franklin D. Roosevelt la George H. W. Bush, adică cinci democrați și cinci republicani, secondați de mari personalități care au condus Departamentul de Stat sau au funcționat ca vicepreședinți, precum și mulți alții, învestiți cu prepotența de congresmani ori membri ai unor înalte instituții naționale americane, toți contribuind la ceea ce se consideră a reprezenta relațiile americano-române. În aceeași perioadă, România a fost condusă de Carol al II-lea și Mihai I, ultimii suverani ai regatului român, pentru ca după 30 decembrie 1947 demnitatea supremă în stat să fie preluată de comuniști, prin Gheorghe Gheorghiu-Dej și N. Ceaușescu, țara devenind o republică populară și apoi una socialistă. În ultimul an avut în vedere de autori, România a încetat de a mai fi republică socialistă, nerenunțându-se, însă, la republicanism, după ce succesor al lui N. Ceaușescu a devenit Ion Iliescu. Din nefericire pentru noi, politica externă românească și raporturile Bucureștilor cu S.U.A. au fost încredințate, câteodată, unor persoane care nu aveau prea multe legături cu diplomația și mai ales cu aceea practicată la Washington.

Tweaking the Nose of the Russians este o carte masivă, al cărei titlu a fost sugerat de Corneliu Bogdan, fost ambasador al României la Washington între 1967 și 1976, care, discutând cu Joseph F. Harington, pe 11 aprilie 1987, considera că „una dintre rațiunile pentru care Nixon a decis să viziteze România în 1969 a fost aceea de a «pișca nasul rușilor»", de a le da peste nas. Cele 663 de pagini scrise de cei doi istorici americani sunt judicios compartimentate, rezultând în final un op echilibrat din toate punctele de vedere și căruia nu-i lipsește deci nimic. Sumarul se constituie din douăzeci de capitole, urmate, fiecare, de un remarcabil aparat critic. Cum era și firesc, textul propriu-zis al demonstrației este precedat de un succint *Cuvânt înainte* și se încheie cu o substanțială *Bibliografie* (p. 617—647) și un *Indice* de nume. Ar fi prea mult să transcriem toate titlurile de capitole, care sunt foarte sugestive,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mărginindu-ne la a cita doar câteva : *America în căutarea unei politici românești, 1947-1949 ; Efectul oglinzii : dezgheţul sovieto-american determină convorbiri București-Washington ; Promisiuni amânate ; Postscriptum : București, 25 decembrie 1989* etc. Dar şi mai elocvente sunt titlurile capitolelor şi este păcat că nu au fost transcrise şi în sumar.

Capitolul XIV este intitulat *Drepturile omului şi relaţiile româno-americane*. Prima subdiviziune a capitolului IV se cheamă *Bucureştii şi Legaţia americană*, pentru ca în capitolul următor să întâlnim titlul : *Propaganda de război româno-americană*. În capitolele VII şi XIV, câte un subcapitol este intitulat *București-Moscova-Washington*, iar în următoarele două capitole apare subcapitolul *Bucureştii şi Washingtonul*. Mai mult chiar, capitolul XV începe cu subcapitolul : *Relaţii româno-americane : ianuarie-iunie 1979*. Am reţinut aceste ultime titluri întrucât, aşa cum lesne se poate observa, investigaţia pare a fi privită din perspectiva Bucureştilor, când întregul demers este unul ce are în vedere relaţiile amercano-române. Autorii recunosc chiar din introducere că în întreprinderea lor şi-au propus să exploreze aceste contacte din punctul de vedere al Casei Albe şi al intereselor ei, întrucât, firește, o analiză asemănătoare, iniţiată de București, deşi s-ar încheia cu rezultate care nu ar putea evita o anumită identitate în ansamblul sondajului şi mai ales al concluziilor, ar fi totuşi, din multe puncte de vedere, altceva. Nu intenţionăm să canalizăm discuţia pe această pistă, tentantă şi revelatorie, desigur, ci am dorit doar să o semnalăm, deoarece în foarte multe cazuri studiile care îşi propuneau să abordeze relaţiile americano-române dintr-o anumită perioadă sfârşeau cu inversiunea termenilor ecuaţiei date, lăsând parcă să se creadă că aceasta ar fi calea firească de rezolvare. De aceea, volumele amintite, deşi lăsau să se înţeleagă, în mod evident, că intenţia lor era de a survola raporturile americano-române, cele mai multe dintre contribuţii încercau, aşa cum reiese chiar din titlul lor, să cerceteze relaţiile româno-americane. Desigur, contingenţele româno-americane pot fi examinate atât din București, cât şi din Washington, dintr-o perspectivă americană sau din una românească. Dar ele nu se vor confunda până la o similitudine perfectă.

Joseph F. Harrington şi Bruce J. Courtney, propunându-şi să întrevadă *conţinutul şi dimensiunile relaţiilor americano-române*, apelează uneori la o schimbare de planuri, fără a renunţa la intenţia de început. Aşa cum mărturisesc ei în *Cuvântul înainte*, sondajul lor pleacă şi are în permanenţă în vedere "the American side", care îşi judecă raporturile cu România în funcţie de „perspectiva mai largă a comerţului Est-Vest", de „politica securităţii naţionale a Americii", de „politica Americii faţă de Europa estică" şi de „relaţiile specifice cu România, la început ca un satelit şi mai târziu ca o naţiune, independentă întrucâtva de Moscova". „Relaţiile României cu America, precizează autorii, sunt abordate în cadrul relaţiilor București-Moscova şi a evoluţiei interne a României, care afectează politica sa externă faţă de Washington". Aşadar, atunci când au procedat, aşa cum arată titlurile citate mai înainte, la o schimbare temporară sau situaţională de perspectivă, autorii nu au făcut altceva decât să întregească aria incursiunii lor. Sensul confruntării, pentru că orice experienţă de acest gen implică şi o asemenea tentă, a rămas acelaşi : Washington-București.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În sfârșit, pentru a înțelege și mai bine raționamentul de la care au plecat Joseph F. Harrington și Bruce J. Courtney, se cuvine să reținem unele observații formulate în paginile finale, deci cele de *Concluzii*, unde, chiar de la început, se relevă că elucidarea relațiilor americano-române reclamă două direcții de abordare : „una între București și Washington și una între Washington și alte numeroase țări". Cum după al doilea război mondial, motivează ei, Washingtonul a pierdut orice posibilitate de influențare a politicii externe românești, în favoarea puterii militare rusești, între Casa Albă și București s-a interpus o umbră, aruncată asupra acestui spațiu de interesele S.U.A.. întrucât, remarcă autorii, „realitatea era clară : România nu era, din punct de vedere geografic, semnificativă pentru Pentagon". De fapt, acest adevăr guvernase dintotdeauna convergențele americano-române, dar nu și cele româno-americane. „Când, în sfârșit, America a avansat o politică pentru Europa estică, conchid autorii demersului în discuție, România avea o identitate numai într-un context rusesc ; Bucureștii erau cei «mai sovietizați» dintre statele satelite". Încercând a oferi un posibil răspuns general întrebărilor de care vorbeam la început, Joseph F. Harrington și Bruce J. Courtney afirmă că „din 1950 până în 1975 ofertele tratativelor către București erau făcute cu un ochi la reacția Moscovei. Washingtonul a țintit mai întâi să destalinizeze și mai târziu să desatelizeze România" (p. 605).

Înainte de a trece la detalierea acestor opinii concluzive, acceptabile întru totul ori numai parțial, observația care se impune numaidecât și care este deosebit de importantă rezidă în aceea că în perioada 1940-1990, S.U.A. au conceput, la un moment dat, o politică specială față de România, care s-a identificat chiar cu un program, minimal și poate provizoriu, este adevărat, dar un program. Era pentru prima dată în istoria raporturilor oficiale americano-române când Washingtonul imaginase o strategie specială a dialogului său cu Bucureștii, dialog preconizat de regulă, în cazul marilor probleme, de România. Ceva asemănător se mai întâmplase după 1924, dar contextul era cu totul altul și, bineînțeles, mult mai redus, ca problematică și dimensiuni.

Unul dintre cele mai apreciabile capitole ale cărții, cu o deosebită semnificație pentru excursul celor doi istorici americani, este cel intitulat *Cadrul general : război și pace*, care este de altfel și primul, reprezentând o schiță evenimențială și analitică a principalelor momente internaționale, raportate la contextul românesc, survenite între Pactul Ribbentrop-Molotov și tratatul de pace cu care s-a încheiat cel de al doilea război mondial. Orice român, care a sperat atunci și chiar mult după aceea că S.U.A. vor interveni pentru a-l elibera de ocupația rusească, ar fi dorit ca în acest capitol să descopere răspunsurile la întrebările pe care și le-a tot repetat ani de-a rândul și mai ales la cea mai importantă dintre ele : *de ce nu au mai venit americanii ?* În cele 44 de pagini rezervate acestui interval decisiv pentru soarta României, cititorul interesat va găsi multe dintre răspunsurile așteptate, unele explicit formulate, altele numai sugerate. Românii de rând, care îi considerau pe americani drept singurii capabili să-i elibereze, dezamăgiți de ceea ce s-a întâmplat apoi, au ajuns să gândească, justificat din punctul lor de vedere, că America este vinovată de includerea țării lor în zóna de domi-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

naţie rusească. Decepţia lor va fi şi mai mare când vor afla că Washingtonul nu a încercat vreun sentiment de vinovăţie şi, mai mult decât atât, nici nu a avut vreodată intenţia de a veni în România, ţară care nu intra în sfera sa de interese. Acest capitol, care este unul dintre cele mai întinse, trebuie judecat din punctul de vedere al Casei Albe, pentru a înţelege că răspunsurile, explicite şi implicite, ce răzbat şi dincolo de pagina scrisă, îşi propun să preîntâmpine unele întrebări formulate la Washington şi nu la Bucureşti. Nu trebuie uitat că titlul cărţii este relaţii americano-române şi nu româno-americane. Totuşi, dintre numeroasele răspunsuri posibile, unul care spune multe este acela potrivit căruia „comunismul nu a avut niciodată o tradiţie puternică în România" (p. 11). Am putea adăuga, de fapt, că tradiţia a lipsit, nu că nu a fost „puternică". Printre alte consideraţii generale, autorii subliniază că în noiembrie 1944, de pildă, Departamentul de Stat „a crezut că sovieticii doreau cooperarea economică şi politică cu toate statele, pe baza egalităţii suverane, a independenţei şi a neamestecului în afacerile interne ale altor state. Imaginând viitorul fiecărui stat balcanic, Departamentul a considerat că dacă România se simţea în securitate cu vecinii ei, «un regim democratic, care ar fi inclus elementele stabilităţii, ce rezidau în ţărănime, poate fi dezvoltat»" (p. 13). Ce speranţe, pentru Bucureşti, mai îndreptăţeau asemenea opinii ? Câteva luni mai târziu, Roosevelt, deşi nu era de acord cu evoluţia situaţiei din România, întrucât „regimul Groza nu reprezenta poporul român", nu a reacţionat în nici un fel, recunoscând deci, constată autorii, „incapacitatea Statelor Unite de a determina vreo schimbare în România" (p. 17), ţară ocupată de un aliat al Casei Albe. Mai dureroasă decât o „incapacitate" recunoscută, însă, era lipsa oricărei dorinţe de a salva România, lipsă sinonimă cu abandonarea ei totală. Aşadar America nu se mai arăta interesată de România, într-un moment crucial pentru evoluţia ulterioară a acestui stat european, care afişase întotdeauna sentimente deosebite faţă de Lumea Nouă. Această remarcă se va constitui, de fapt, într-o adevărată „keystone" a relaţiilor americano-române din anii care au urmat până în 1990. Tăcerea şi apoi indiferenţa care s-au instalat între Washington şi Bucureşti nu puteau fi măcar estompate de contactele diplomatice pur formale, ce se loveau de *existenţa Cortinei de Fier, dar mai ales de zidurile Kremlinului*. Abia în 1951 Casa Albă a iniţiat o nouă politică faţă de Estul european, a cărei punere în practică a fost mereu amânată, datorită raportării ei la interesele Moscovei. Un oarecare dezgheţ au identificat autorii în urma acelui „efect al oglinzii", cum l-au numit ei, când reluarea dialogului sovieto-american a favorizat iniţierea unor contacte Washington-Bucureşti. „Cum era de presupus, relaţiile americano-române din 1954 până în 1956 au reflectat schimbarea de atitudine a Washingtonului faţă de comerţul Est-Vest şi de blocul sovietic" (p. 166-167). Trebuie evidenţiat şi faptul că întreaga incursiune a celor doi istorici în sfera relaţiilor americano-române este realizată cu grija permanentă pentru punerea în evidenţă a realităţilor interne româneşti şi a relaţiilor internaţionale. În fine, în 1956, „după aproape o decadă de ceartă, America şi România s-au arătat gata să facă abstracţie de trecut" (p. 185), ajungându-se la negocieri bilaterale şi la o ameliorare a atmosferei ce grevase relaţiile

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dintre cele două țări. Dar au intervenit evenimentele din toamna anului 1956 și totul a fost compromis. Tocmai peste trei ani au reapărut simptomele unei noi apropieri, care a dus la perfectarea, la 9 decembrie 1960, a unei convenții ce prevedea regimul schimburilor culturale și tehnice dintre Washington și București. Această înțelegere, considerată a fi încununat „politica administrației Eisenhower față de România", „a fost prima convenție de acest fel pe care Washingtonul a semnat-o cu o țară est-europeană". „În final, conchid Joseph F. Harrington și Bruce J. Courtney, convenția prefigura direcția pe care noul președinte american ales, John F. Kennedy, o va adopta în relațiile sale cu București" (p. 200).

Încă nu se ajunsese ca Statele Unite să se implice într-atât în „cazul București" încât Wanshingtonul să considere necesară prefigurarea unui proiect de strategie în relația-diferend cu România. Oricum, relevând direcțiile politicii externe americane și ale raporturilor Casei Albe cu București, autorii au ajuns la concluzia că „anii 1961—1964 s-au concentrat asupra a trei direcții evolutive majore : prima, lupta între Casa Albă și Congres pentru reglementarea exportului ce viza comerțul Vest-Est și Est-Vest ; a doua, conflictul Bucureștilor cu Moscova, privind independența României și rolul ei în C.A.E.R. ; și a treia, succesul politicii de penetrare a lui Kennedy și politica lui Gheorghe Gheorghiu-Dej de propensiune către Vest, culminând, în iunie 1964, cu acordul comercial dintre România și Statele Unite" (p. 207). Evidențiind această traiectorie ascendentă a unor inițiative diplomatice în care se regăseau și unele dintre interesele românești, istoricii amercani în discuție nu au pierdut din vedere faptul că totul se făcea prin intermediul sau cu aprobarea Kremlinului. Insistența S.U.A., care venea după o lungă expectativă, putea surprinde, deși încercări similare mai fuseseră schițate, însă mereu a intervenit ceva care le-a compromis. De această dată, auspiciile păreau încurajante pentru Washington, întrucât, așa cum observă autorii, „pe lângă încercarea de a stabili relații comerciale cu Statele Unite și alte națiuni vestice, Gheorghiu-Dej și-a focalizat multe dintre potențele sale pentru ameliorarea independenței economice a României față de Uniunea Sovietică" (p. 215). Asasinarea lui Kennedy nu a determinat o reorientare a politicii americane față de Europa estică; întrucât Lyndon B. Johnson a continuat linia diplomatică a predecesorului său. Un moment foarte important al convergențelor americano-române l-a reprezentat, apoi, cum era de presupus, „Declarația de Independență" din aprilie 1964, prin care Gheorghiu-Dej încerca parcă să răspundă scenariului washingtonian, exprimat la 13 martie 1964 de Dean Rusk, atunci când recunoștea că în raporturile țării sale cu statele comuniste se urmăreau trei obiective : prevenirea extinderii comunismului, reducerea pericolului războiului și încurajarea mișcărilor de independență. În consecință, la Casa Albă au și fost organizate tratative americano-române, încheiate cu un nou acord bilateral, ce prevedea extinderea contactelor reciproce, fixate prin convenția din 30 martie 1960, decizie concretizată mai întâi în ridicarea, la 1 iunie 1964, a reprezentanțelor diplomatice la rang de ambasadă. Sesizând tensiunile centrifugale ale Bucureștilor, vis-à-vis de Uniunea Sovietică, McGeorge Bundy îl informa pe Johnson, la 24 mai

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1964, scriindu-i : „poate că aspectul cel mai semnificativ al acestor convorbiri l-a constituit decizia României de a persevera în stabilirea de noi şi substanţiale relaţii cu Statele Unite — un factor important în drumul României către independenţa de Moscova" (p. 236). Oficialităţile diplomatice americane erau convinse, fără îndoială, că nu putea fi vorba de o independenţă reală, ci de o defecţiune temporară, mărginită ca arie de manifestare şi controlată de Kremlin. Speranţele americanilor, care se vor dovedi în final a fi fost simple iluzii, erau în principiu justificate, ajungându-se chiar până la o oarecare supralicitare, din dorinţa lor de a provoca şi a se folosi apoi de o fisură a „blocului comunist". Orice gest asemănător celui făcut de România a fost încurajat şi tratat la fel de Capitol Hill. Dar ca de atâtea ori în situaţii ce păreau mai mult decât încurajatoare şi de acea dată promisiunile americanilor, printre care se număra şi clauza naţiunii celei mai favorizate, au fost amânate pentru mai mult de un deceniu, întrucât, între timp, intervenise războiul din Vietnam. Apoi, moartea lui Gheorghiu-Dej şi ascensiunea lui N. Ceauşescu, mai obedient la început faţă de Moscova, au influenţat cursul unui dialog ce promitea apariţia breşei pe care o tot căutau americanii în sistemul patronat de comunismul rusesc. Contactele americano-române, bineînţeles, au continuat, deşi Bucureştii au condamnat, nu o dată, agresiunea americană în Vietnam. Astfel, pe 26 iunie 1967, Ion Gheorghe Maurer, prim-ministrul României, aflat în S.U.A. ca participant la o sesiune extraordinară a Adunării Generale a O.N.U., a fost primit la Casa Albă, ca al doilea demnitar comunist de acest rang onorat cu o asemenea favoare. Treptat, „dosarului" legăturilor americano-române i s-au adăugat noi file, între care una privea ipostaza Bucureştilor de mediator între Washington şi Hanoi. Profitând de noua conjunctură internaţională, dar şi de atitudinea diplomaţiei americane, N. Ceauşescu a adoptat la un moment dat un alt ton, permiţându-şi a readuce tot mai des în discuţie clauza şi chiar întrebându-l pe Johnson, în octombrie 1967, „unde sunt acele poduri către Est ?" (p. 268).

Un alt „capitol" important al evoluţiei raporturilor americano-române a fost provocat de invazia în Cehoslovacia, în august 1968, şi sfârşitul „primăverii de la Praga". Calificând acest act de forţă ca „o mare greşeală", „conducătorul suprem" al R. S. România s-a văzut propulsat în ipostaza de justiţiar, iar cuvântarea rostită atunci a devenit, recunosc autorii, „cea mai strălucitoare oră a lui Ceauşescu". Până în acel moment de maximă încordare internaţională, „politica externă a României nu a părut niciodată a fi mai independentă de Uniunea Sovietică" (p. 273). Tocmai o asemenea stare de fapt îşi propusese diplomaţia johnsoniană. Urmarea firească şi imediată s-a materializat în semnarea unui nou acord americano-român, considerat de Joseph F. Harrington şi Bruce J. Courtney „a fi actul final al eforturilor lui Johnson de «a construi poduri» către România", deşi Congresul nu-i împărtăşea intenţiile extinderii comerţului Est-Vest, războiul din Vietnam nu se încheiase, iar clauza naţiunii celei mai favorizate continua a rămâne în stadiul discuţiilor.

Următoarea treaptă a evoluţiei relaţiilor americano-române a constituit-o prezenţa Preşedintelui Richard M. Nixon la Bucureşti, în august

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1969, prima vizită a unui președinte american în România, apreciată în epocă și pentru particularitatea de a fi fost primul voiaj al unui președinte american într-o țară comunistă. Depășind toate obstacolele și ignorând numeroasele semne de întrebare, cel de al 37-lea președinte al S.U.A. și-a asumat această inedită ipostază ca un act de bravadă, dorind, așa cum avea să observe Corneliu Bogdan 18 ani mai târziu, "to tweak the nose of the Russians". Gestul în sine a avut, desigur, importanța lui, și nu una oarecare, în perimetrul relațiilor americano-române. Dar, totul a plecat de la un calcul care îi avea în vedere în primul rând pe ruși. În plus, România devenise o escală a drumului către China, întrucât axa Washington-Beijing trecea prin București. Oricum, o asemenea conjunctură a fost exploatată de N. Ceaușescu, reînnoindu-se convenția din 1960 și reluându-se discuțiile privitoare la clauză. Întors la Washington, Nixon, entuziasmat și orbit poate de aplauze, declara că „aceasta a fost cea mai mișcătoare experiență pe care am avut-o călătorind în peste 60 de țări" (p. 293), fără a aminti nimic de realitățile interne românești, care, probabil, nu l-au prea interesat, întrucât intențiile lui erau altele. Dar și așa, relațiile americano-române s-au extins și diversificat, afirmație probată de vizita la București, în septembrie 1969, a consilierului prezidențial Lee DuBridge și mai ales de separarea, în viziunea lui Nixon, a României de celelalte state comuniste, prin includerea ei într-un grup cu statut special, favorizat de Casa Albă. Un prim efect al voiajului românesc al celui implicat apoi în celebrul scandal „Watergate" a fost vizita lui N. Ceaușescu, în octombrie 1970, în Statele Unite, intrată în istoria legăturilor americano-române ca prima prezență prezidențială românească în Lumea Nouă. Indiferent, însă, de schimbările intervenite între Washington și București, drumul cel mai scurt dintre cele două capitale nu putea ocoli Moscova și, de această dată, Beijing. Surprinzător, totuși, fără a privi numai din perspectiva zilelor noastre, rămâne faptul că un personaj ca N. Ceaușescu reușise să se erijeze în rolul „copilului teribil" al Europei comuniste, rol conferit de „regizorul lumii", adică de diplomații care se întâlneau în Capitoliu sau la Casa Albă. Din păcate, autorii acestei cărți nu au stăruit atât cât ar fi trebuit asupra acestui „detaliu" foarte important pentru incursiunea lor istoriografică.

Presupusa învestitură a lui N. Ceaușescu, tocmai în saloanele Casei Albe, cu prepotența de mare diplomat și prieten al Statelor nu a fost însoțită și de o schimbare de optică a celor ce decideau raporturile Washington-București. Niciodată până atunci, oficialitățile transatlantice nu se arătaseră atât de interesate de legătura lor cu România. Dar în acest dialog, finalul nu privea România, ci Moscova. Iar discuțiile diplomatice dintre cei doi parteneri nu au depășit vreodată circumstanța întrebare-răspuns, în care cel chestionat era reprezentantul României, care își permitea uneori să avanseze și unele doleanțe. Colocviul americano-român nu s-a ridicat niciodată la stadiul convorbirilor circumscrise intereselor naționale a două state independente, grevat fiind în permanență de o tentă ce a întreținut caracterul de dispută jurizată de Washington. Raporturile în discuție au evoluat numai în funcție de dezideratele americane, care pretindeau României respectarea drepturilor omului, dreptul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de a emigra, relații comerciale și economice firești etc. Ipostaza în care se afla diplomația bucureșteană, stânjenitoare, desigur, era acceptată întrucât România nu se putea considera o țară liberă, iar comunismul o menținea de cealaltă parte a baricadei. Autorii au în permanență în vedere aceste încontingențe, urmărind, în incursiunea lor, în paralel, realitățile americane, cele românești, cele internaționale și interacțiunea lor.

Vizita din decembrie 1973 a lui Ceaușescu la Washington nu a modificat nici ea datele problemei, întrucât cei care decideau erau, bineînțeles, tot americanii. La încheierea întrevederii, bunăoară, deși amintea de „relațiile strânse care existau între el și președintele Ceaușescu" (p. 358), Nixon evita să facă vreo referire la clauză, atât de așteptată de București. De altfel, remarcă autorii, la începutul anului 1974, „relațiile americano-române au continuat fără tensiune, dar și fără multe realizări" (p. 363), indiferent de noul contact direct Nixon-Ceaușescu. Odată cu venirea lui Gerald R. Ford la Casa Albă, Bucureștii s-au văzut confruntați cu o stare de îngrijorare, provocată de deteriorarea relațiilor americano-sovietice, circumstanță care a reclamat, în noiembrie 1974, deplasarea lui Henry Kissinger în România, care, pentru a-i alina îngrijorarea, declara presei că „era optimist întrucât o dată ce proiectul tratatului comercial a fost votat, România va primi clauza națiunii celei mai favorizate" (p. 369). Dar tot Moscova a fost aceea care a permis și determinat revenirea la vechile sentimente americano-române. Prin respingerea tratatului comercial cu Statele Unite din 1972, U.R.S.S., observă autorii, „au însuflețit relațiile americano-române. Bucureștii și Washingtonul erau liberi să reia convorbirile privitoare la clauza națiunii celei mai favorizate, fără a trebui să le subordoneze discuțiilor sovieto-americane consacrate comerțului. 1974 s-a încheiat cu un ton pozitiv între America și România" (p. 381), astfel încât pe 13 decembrie a fost semnată o convenție privind schimburile și cooperarea cultural-științifică între cele două țări.

Deși uneori s-au văzut obligați de economia lucrării să treacă mai repede peste acele subiecte care se reluau mereu, cei doi autori și-au dirijat în așa fel demersul încât să traseze cât mai exact linia generală a conexiunilor americano-române. O asemenea operație nu a fost simplă din varii motive, întrucât evoluția raporturilor dintre două state depinde de o multitudine de factori, interni și internaționali, circumstanță care face ca aceasta să se confrunte cu căderi surprinzătoare, atunci când, aparent, totul era normal, și cu intensificări, în momente de criză generală. Nu trebuie să uităm că România avea un statut deosebit, că subordonarea ei față de Kremlin nu s-a estompat decât mult mai târziu, iar țesătura de interese politice și economice internaționale nu putea fi folosită sau eludată oricum și oricând. La rândul ei, Casa Albă era obligată să se supună acelorași canoane, deși ipostaza din care acționa era alta.

Reluarea, în 1975, a discuțiilor purtate în jurul clauzei a făcut ca România să se vadă confruntată cu vechile exigențe : normalizarea emigrării, mai ales a evreilor, renunțarea la discriminarea minorității maghiare și respectarea, deci, a drepturilor generale ale omului. Acestea au fost, de altfel, chestiunile care au făcut obiectul întrevederii Ford-Ceaușescu, din 11 iunie 1975, de la Washington, și apoi a vizitei șefului

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

administrației americane, din august același an, la București, când, în sfârșit, s-a ajuns la schimbul instrumentelor de ratificare a clauzei. Intrarea în vigoare a *the Most-Favored-Nation* (M.F.N.) a fost urmată de o revigorare a contactelor Washington-București, deși, observă autorii, referindu-se la 1977, „în timp ce Bucureștii apreciau extinderea, întregul proces evidențiia natura fragilă a relațiilor româno-americane" (p. 405). Conștient de aceste realități și obligat să procedeze astfel, N. Ceaușescu nu a renunțat nici chiar în acele împrejurări la propensiunea sa către Moscova. Pendulând între Casa Albă și Kremlin, el încerca să evite, atât cât se putea, subordonarea față de U.R.S.S. și eludarea respectării drepturilor omului, respectare pe care o pretindea Jimmy Carter. Invitat din nou la Washington, pentru a reîntoarce vizita lui Ford din 1975, Ceaușescu și-a regizat noua traversare a Oceanului, aceea din aprilie 1978, așa cum a procedat întotdeauna, ca pe un triumf al său, cu atât mai mult cu cât, între timp, „credea în diplomația personală" (p. 433), imaginându-se un factor de decizie al raporturilor internaționale. Dar, „cazurile" Pacepa și Goma au aruncat iarăși Bucureștii într-un con de umbră, provocat atât de Washington cât și de Moscova. Și din nou, ca de atâtea ori până atunci, diplomația românească s-a văzut obligată să reia campania de recucerire a Colinei Capitoliului, uzând de Tratatul de la Varșovia, de Beijing, de Moscova și chiar de Washington, atunci când a refuzat, de pildă, să condamne acordurile de la Camp David, privitoare la Orientul Mijlociu. Recompensa S.U.A. a venit destul de greu și abia către sfârșitul anului 1978. Carter „a decis să sprijine Roâmnia" (p. 440), care devenise între timp al doilea partener comercial al S.U.A. din Europa estică, astfel încât, în 1978, constată autorii, „pentru prima dată în istorie, Washingtonul a înregistrat un deficit comercial cu România" (p. 441). Totuși, cum în diplomație nimic nu e decis o dată pentru totdeauna, „în timpul ultimilor doi ani ai administrației Carter, importanța relativă a relațiilor americano-române a decăzut" (p. 449), deoarece S.U.A. se confrunta cu probleme deosebite.

Până în martie 1985, când apariția lui Gorbaciov a avut un impact deosebit asupra relațiilor americano-române, dialogul Washington-București a înregistrat succese de moment, dar mai ales căderi, pricinuite de faptul că o parte a diplomației americane ajunsese la concluzia că speranțele legate de România nu se mai justificau prin nimic. Semnalul tras de David B. Funderburk, în august 1983, când i-a consiliat pe Ronald W. Reagan și pe George H. W. Bush în privința relațiilor cu Ceaușescu nu a fost luat în seamă. „Sprijinirea de către Gorbaciov, remarcă autorii, a destinderii, a denuclearizării și a păcii mondiale a pus capăt «devierii românești». Solicitudinea sa de a prelua obiectivele politicii externe a lui Ceaușescu a dat semnalul sfârșitului imaginii potrivit căreia Bucureștii au urmat o politică externă «independentă», o imagine pe care Casa Albă a recompensat-o din punct de vedere istoric cu M.F.N. Fără o politică externă «independentă», totalitarismul lui Ceaușescu a rămas neprotejat și puțini au mai dorit să susțină public un regim opresiv" (p. 521-522). Această schimbare de perspectivă a făcut mai vizibil cultul personalității practicat în România și ignorarea drepturilor omului. Eșecul politicii externe românești și compromiterea raporturilor ame-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ricano-române au devenit tot mai evidente. Cercul marginalizării diplomatice se închidea văzând cu ochii, confruntând România cu spectrul izolării totale. Dacă înainte dezaprobarea politicii ceaușiste se reducea la utilizarea unor formule diplomatice generale, pentru a salva aparențele, începând cu 1987, criticile la adresa situației interne a României au devenit foarte directe, plecând de regulă din amfiteatrele Capitoliului. În acest context, relevă autorii, în „problema românească" și-a făcut apariția, ca arbitru, Ungaria, iar drumul Bucureștilor către Washington a devenit și mai sinuos, atâta vreme cât pe lângă Moscova, Budapesta reușise să se impună și ea ca punct de tranzit obligatoriu. Totuși, pe 2 iunie 1987, Reagan propunea Congresului prelungirea clauzei, deoarece, își justifica el decizia, America ajuta astfel poporul român. Un asemenea gest, desigur, putea fi judecat și așa, dar tot mai puțini erau aceia dispuși să mai accepte manevra Casei Albe. Abandonat de toți și confruntat cu dificultăți insurmontabile, Ceaușescu, care ajunsese în situația de a nu se mai putea controla, recurgea la o hotărâre extremă, aceea de a notifica Washingtonului, la începutul anului 1988, că România nu mai dorea clauza. Deruta „marelui diplomat" era atât de gravă încât, la câteva săptămâni după ce Departamentul de Stat a anunțat renunțarea Bucureștilor la *American M.F.N.*, el trimitea către *The United States-Romanian Economic Council* un mesaj în care insista asupra redobândirii clauzei.

După 3 iulie 1988, dată la care funcționarea M.F.N. a expirat oficial, „relațiile americano-române au intrat, așa cum consideră autorii, într-o nouă fază, una care va conferi Washingtonului o neînsemnată putere cu care să influențeze politica românească" (p. 584).

Ultimul capitol al cărții, *Postscriptum : București, 25 decembrie 1989*, deschide o nouă etapă a relațiilor americano-române. Inițial, incursiunea celor doi cercetători trebuia să se încheie cu încetarea clauzei, dar, mărturisesc ei, o dată cu execuția „geniului Carpaților", dialogul Washingtonului cu Bucureștii părea a dobândi, dintr-o dată, dimensiuni deosebite. Înainte de a se fi ajuns la o discuție concretă, când succesorii lui Ceaușescu asaltau încă porțile puterii, într-o atmosferă de criză generală, James Baker a anunțat, pe 24 decembrie 1989, că S.U.A. îmbrățișa inițiativa Franței, declarând totodată că „îi vor sprijini pe sovietici dacă ei vor vrea să intervină în România". Consemnând această opțiune afirmată de Departamentul de Stat în acele zile de confruntări și indecizie, autorii consideră că „pe lângă rațiunile politice și economice, interesul sovietic în această intervenție putea fi stimulat de dorința lui Gorbaciov de a ajuta un vechi prieten, Ion Iliescu, șeful Frontului Salvării Naționale" (p. 602). La data depășirii momentului, când vidul de putere ar fi putut provoca stări de lucruri incontrolabile, Casa Albă a recunoscut F.S.N. ca forță guvernamentală legitimă, cerându-i ambasadorului său la București „să lucreze cu noul regim" (p. 598). Revenind la declarația făcută pe 24 decembrie 1989, potrivit căreia „Statele Unite vor ajuta intervenția sovietică în România", James Baker recurgea, șase zile mai târziu, la o nuanțare, explicând că „declarațiile sale au fost făcute în tr-un context «ipotetic»" (p. 599). Oricum, după evenimentele din decembrie 1989, atunci când imaginea României ajunsese pentru o clipă exem-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

plară, la Washington se și avansa, la începutul anului 1990, ideea reacordării clauzei. Entuziasmul de început a fost temperat de cei care propuneau circumspecția. Senatorul Frank Wolf, abia întors din România, se arăta «sceptic», întrucât, mulți dintre liderii guvernului provizoriu erau fețe vechi", propunând a se aștepta limpezirea ce o puteau aduce noile „alegeri deschise, libere, corecte și verificabile" (p. 600). În acele zile de început de an, au fost decise coordonatele viitoarelor relații americano-române. De altminteri, în februarie 1990, discutând cu Iliescu, James Baker îi declara celui ce-l succedase pe Ceaușescu, pe un ton sincer și direct, că totul depindea „de opțiunea Bucureștilor pentru alegeri libere și ameliorarea practicilor drepturilor omului. Evident, viitorul relațiilor româno-americane îi incumbă Bucureștilor. Dacă alegerile libere planificate au loc și noul guvern promovează toleranța religioasă și națională, Bucureștii și Washingtonul pot intra într-o nouă epocă «de aur» a relațiilor diplomatice și comerciale" (p. 600).

Experiența ce abia se încheiase îi făcea pe americani, dar nu numai pe ei, să adopte față de România o justificată reticență, după deziluzia încercată în momentul în care au înțeles că toate speranțele puse în București nu au fost justificate decât în mică măsură. De această dată, fără a le refuza șansa, noile oficialități erau lăsate să decidă, prin politica lor, cursul raporturilor americano-române. Singura condiție era aceea ca Ion Iliescu și cei din jurul său să demonstreze că s-au rupt de tarele comunismului, occidentalizându-se și înscriind România pe drumul democrației, care este unul singur. Ceea ce s-a întâmplat apoi nu mai face obiectul acestei cărți, iar legăturile americano-române au avut cursul pe care îl cunoaștem, în linii generale, întrucât opțiunea noii puteri nu a fost una care să se identifice cu adevăratul drum către democrație.

Publicarea, în 1991, a unei asemenea monografii reprezintă pentru România un privilegiu care trebuie subliniat, întrucât, dincolo de conținutul științific al opului, valoarea lui rezidă în importanța practică a unei experiențe unice, cu semnificație de posibil îndrumar ori termen de comparație. Deși volumul înfățișează interferențele dintre Washington și București — o perspectivă americană deci —, el este, poate tocmai de aceea, mai important pentru specialiștii români decât chiar pentru cei de dincolo de Ocean.

Inițiind un asemenea demers, deosebit din varii motive, Joseph F. Harrington și Bruce J. Courtney au plecat, fapt recunoscut de altfel, de la unele întrebări, cărora li s-au alăturat, mereu, altele, mai mult sau mai puțin importante, dar absolut necesare. Înainte de a acorda investigării unui subiect ce poate fi considerat insolit pentru un american dimensiunile unei întreprinderi spectaculoase, autorii s-au văzut confruntați cu cea mai simplă dar și cea mai importantă întrebare : prin ce se justifică studierea interferențelor americano-române, când esențiale sunt, sau par să fie, contactele diplomatice ale Casei Albe cu principalii partereni ai raporturilor internaționale ? O altă inevitabilă întrebare a fost aceea care privea natura și conținutul relațiilor luate în studiu. Au fost ele importante pentru evoluția generală a dialogului Vest-Est sau numai pentru derularea unor consecuții bilaterale ? Prin ce se deosebesc aceste contacte de legăturile Americii cu un alt fost stat comunist din zonă ? Un

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

asemenea subiect interesează desfăşurarea actuală a raporturilor internaţionale sau numai istoria propriu-zisă a diplomaţiei dintr-o perioadă anume ? Răspunsurile la toate aceste întrebări şi încă la multe altele le descoperim parcurgând paginile monografiei de care ne ocupăm aici.

Cei doi profesori americani au ajuns poate incidental la relaţiile americano-române, dar decizia lor de a le aborda într-o manieră monografică a survenit, fără îndoială, numai în momentul în care s-au convins că efortul reclamat de un asemenea excurs era justificat întru totul. De ce ? Pentru că legăturile ce au funcţionat între S.U.A. şi România, între 1940 şi 1990, nu au fost dintre cele obişnuite. În primul rând, America a fost în toată această perioadă un factor de decizie în diplomaţia mondială, o ţară cu dimensiuni şi resurse impresionante, cu un statut politic deosebit şi un ascendent moral asupra României. America nu era unul dintre vecinii României, iar aceasta din urmă nu intrase niciodată în sfera ei de influenţă. Apoi, în cea mai mare parte a celor cinci decenii asupra cărora s-au oprit autorii, România nu a fost o ţară liberă. Totuşi ea a avut problemele ei internaţionale, mereu complicate şi dificile, în perimetrul cărora, cele cu Lumea Nouă aveau un loc aparte. Nu la fel îşi judeca Washingtonul raporturile sale cu Bucureştii. România a fost obligată mereu să accepte ipostaza de obiect, pe care i-o rezerva America, şi numai atunci când interesele Casei Albe au reclamat o schimbare de atitudine, Bucureştii au devenit un interlocutor ce putea pune şi întrebări. De aceea, în cele mai multe cazuri, S.U.A. dădeau tonul şi îşi asumau iniţiativele ce se constituiau în raporturile lor cu România. În rest, convergenţele lor cu Bucureştii s-au redus la sfera reacţiilor de moment, strict oficiale şi de cele mai multe ori neangajante. Deşi foarte interesată de un permanent dialog cu spaţiul transoceanic, România s-a văzut adeseori tratată ca o ţară de dincolo de orizontul intereselor americane. Târziu şi cu intermitenţe, Washingtonul a redescoperit Bucureştii, acordându-i un interes distinct. Şi numai atunci dialogul lor a avut un conţinut ce interesează diplomaţia internaţională. De aceea, raporturile dintre cele două state apar mai interesante în momentul în care sunt privite şi judecate din perspectiva Washingtonului, adică a partenerului care le dirija.

Întotdeauna, conexiunile dintre două naţiuni au fost influenţate de ansamblul contactelor interstatale. Uneori, acestea din urmă pot fi determinante. Aşa s-a întâmplat cu raporturile americano-române dintr-un important interval cuprins între 1940 şi 1990. Autorii recunosc, de fapt, că după 1944-1945, contactele americano-române au început să treacă prin Moscova. Vorbind chiar de un interval deosebit al legăturilor dintre Washington şi Bucureşti, istoricii americani atrag atenţia asupra faptului că „importanţa României, chiar sub Nixon, a rămas circumscrisă contextului relaţiilor sovieto-americane de după al doilea război mondial" (p. 606). „Chiar la sfârşit, conchid ei, pierderea de către România a clauzei naţiunii celei mai favorizate a fost influenţată de Moscova" *(ibidem)*. O asemenea realitate era determinată, aşa cum am mai precizat, de faptul că România depindea de Kremlin, care controla întreaga zonă comunistă a Europei. În tangoul prelungit al diplomaţiei internaţionale au fost antrenaţi mereu aceiaşi parteneri : Casa Albă şi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Kremlinul. Dacă România a ajuns la un moment dat curtată de Lumea Nouă, niciodată însă Bucureștii nu au putut trece de Moscova, impunându-se ca un partener capabil să conducă dansul. Flirtul americano-român avea în vedere gelozia rușilor, astfel încât prin dialogul celor doi, adică Washingtonul și Bucureștii, se urmărea producerea unei fisuri în „blocul comunist", fisură ce putea provoca începutul dezintegrării lui. Dar și așa stând lucrurile, România a avut de câștigat și nu puțin. Din păcate, acest câștig nu s-a repercutat decât într-o foarte mică măsură asupra stării generale a națiunii române. Aparenta independență internațională a României, încurajată de America, s-a întors împotriva libertăților unui popor obligat să suporte cele mai degradante servituți ale totalitarismului comunist. S.U.A. cunoșteau toate acestea, dar interesele lor erau mai importante, în ultimă instanță, decât orice altceva. Citind cartea, orice american va rămâne surprins să afle că între țara sa și România au funcționat atâtea legături. Dar nu-l va interesa prea mult ce s-a ascuns după toate aceste fire, adeseori invizibile. Românul, care vede totul altfel, va rămâne dezamăgit. El i-a așteptat pe americani, cum nimeni nu a mai procedat așa în Europa, ca pe singurii lui izbăvitori. Spre deosebire de american, românul a știut întotdeauna mai multe despre țara. Statuii Libertății, a așteptat mai mult de la ea și a rămas contrariat că distanța afectivă dintre cele două state a fost întotdeauna mai mare decât cea geografică.

Niciodată, ca între 1940 și 1990, raporturile internaționale nu s-au înfățișat ca o permanentă competiție. Iar relațiile americano-române din acel interval și-au însușit același caracter. Politica externă a unui stat este gândită, îndeobște, în funcție de interesele naționale. Așadar, contactele diplomatice, economice, financiare, culturale, științifice etc. dintre două state sunt subordonate acelorași interese. Dar după instaurarea comunismului în România, politica sa externă și deci și relațiile bilaterale au fost judecate dintr-o perspectivă ideologică, de partizanat politic, ignorându-se interesele naționale în favoarea unui fals „mare prieten" sau a unei „personalități" căreia îi era subordonată întreaga națiune. Relațiile americano-române au fost gândite când de republicani când de democrați, dar președintele S.U.A. *nu s-a erijat niciodată* în permanent și unic factor de decizie. În România, situația a fost deosebită. Trecem peste anii războiului, în care nimic nu putea fi normal. Trecem și peste răstimpul în care țara a fost ocupată de trupele rusești și peste dificultățile inerente oricărei încercări de intrare în normal. Și ajungem, inevitabil, la o întrebare ce nu poate fi ocolită. De ce aceia care s-au erijat în postura de conducători ai țării au acceptat a subordona relațiile americano-române unor interese politice și apoi personale ? Deși în aparență ar avea în favoarea lor destule circumstanțe atenuante, primii vinovați de această stare de lucruri au fost Gheorghe Gheorghiu-Dej și Petru Groza, în timpul cărora politica externă a României a ajuns să fie dictată de la Kremlin. Ei au acceptat rolul de executanți ai „indicațiilor" sovietice, oficializând via Moscova drept puncul crucial al itinerarului București-Washington. Gheorghiu-Dej a murit la scurt timp după Declarația din aprilie, deci nu știm cum ar fi decurs după 1965 relațiile americano-române dacă țara ar fi fost condusă tot de el. Dar nu e greu de pre-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

supus. Succesorul său, N. Ceaușescu, a fost acela care a inaugurat un nou capitol al politicii externe românești și al raporturilor româno-americane. Dialogul Washington-București nu a fost niciodată mai consistent ca între 1965 și 1989. Nu putem eluda rolul lui Ceaușescu în acest dialog, cu atât mai mult cu cât, treptat, raporturile americano-române s-au transformat într-o cursă între Casa Albă și Ceaușescu. De altfel, autorii recunosc, subtextual, această realitate, acceptând-o înainte de a explica de ce dialogul americano-român s-a transformat în unul în care Washingtonul discuta numai cu Ceaușescu. Nici Gheorghiu-Dej, nici Ceaușescu nu s-au îndepărtat de Moscova pentru a se apropia de Vest, deci și de S.U.A., ci pentru a dobândi o independență care să le permită instaurarea și apoi funcționarea unei dictaturi personale. Avansurile făcute Casei Albe de către Ceaușescu nu au plecat de la interese naționale, ci de la obsesia puterii incontrolabile. Baricada pe care se situa el pentru a-și uni, chipurile, eforturile cu S.U.A. împotriva rușilor a fost întotdeauna o manevră perfidă a unei megalomanii ce friza diabolicul.

A pune semnul egalității între raporturile americano-române și cele americano-Ceaușescu înseamnă, oricum, a diminua nepermis de mult aceste raporturi. În nici un moment al dictaturii sale, Ceaușescu nu a reușit a subroga totalmente țara, deși o trata ca pe o feudă personală. Desigur, Joseph F. Harrington și Bruce J. Courtney nu au gândit nici un moment, referindu-se la relațiile Statelor Unite cu Ceaușescu, că acesta s-ar fi putut substitui României. Formularea nu pare, totuși, forțată în acest caz, pentru că în discuție este adus un tiran, pentru care interesele românilor nu existau, ele confundându-se cu cele personale. Dictatorul, executat în taină, în decembrie 1989, și-a însușit, ca pe un trofeu, succesele diplomatice, transferând asupra lui meritele unei țări întregi. Tot ceea ce s-a realizat în domeniul politicii externe, deci și în cel al relațiilor româno-americane, aparține unei națiuni și nu unui psihopat dirijat de a sa Lady Macbeth. În spatele grandomaniei etalate în saloanele Casei Albe, cu ocazia vizitelor sale, comilitonii lui au ascuns, ani de-a rândul, foamea, teama, umilința și dezumanizarea unui neam.

„Bobârnacul" pe care l-a dat Nixon rușilor, venind la București în august 1969, privea în primul rând raporturile Casei Albe cu Kremlinul. Această vizită nu a fost o favoare făcută de președințele administrației americane lui Ceaușescu, ci mai ales o ambiție personală a celui dintâi, prin care urmărea să demonstreze rușilor că Washingtonul putea trece Cortina de Fier fără a avea nevoie numaidecât de aprobarea Moscovei. Nu a fost singurul gest de acest fel, dar de fiecare dată totul se termina cu un „bobârnac" pe care rușii îl administrau României. „Marele diplomat" N. Ceaușescu și-a încheiat cariera, rușinoasă și dezonorantă pentru țara sa, cu un ultim „bobârnac", cel al lui Gorbaciov, venit deci tot din partea rușilor.

Oricum am privi acest subiect, nu putem face abstracție de ceea ce s-a realizat în domeniul relațiilor americano-române din 1945 și până în 1990. Rezultatele au fost, uneori, chiar spectaculoase, avându-se în vedere regimul politic din România și statutul ei de țară obligată să suporte rigorile dominației moscovite. Împlinirile, însă, atâtea câte au

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fost, nu ar fi devenit posibile dacă S.U.A. nu s-ar fi implicat într-un dialog, deși îl considerau subsidiar celui purtat cu Moscova. O asemenea precizare nu minimalizează cu nimic importanța contactelor americano-române și a rezultatelor lor. În fond, diplomația este o artă, dar și o știință, amândouă foarte complexe, cu reguli precise, în care fiecare interlocutor își urmărește interesele lui, respectându-și, se înțelege, partenerii. Casa Albă, cu autoritatea ei mondială, discuta întotdeauna cu Bucureștii, cum am mai precizat, cu privirea ațintită către Moscova. Dacă o mare putere ca America proceda așa, atunci numai simplul fapt că Bucureștii erau acceptați ca interlocutor are o semnificație aparte. În comparație cu celelalte țări comuniste din Estul european, interferențele americano-române sunt pilduitoare din multe puncte de vedere. N. Ceaușescu, desigur, nu poate fi exclus dintr-un scenariu în care și-a avut rolul lui și nu unul oarecare. Dar când discutăm politica externă sau raporturile României cu un stat anume, rezultatele înregistrate nu sunt ale celui aflat în fruntea țării, la un moment dat, cu atât mai mult cu cât persoana respectivă se folosea de orice contact extern pentru a-și subjuga conaționalii.

Cum am mai spus, această carte este foarte importantă, atât pentru specialiștii americani cât și pentru cei români. Dar nu numai pentru ei, întrucât avem de a face cu un remarcabil studiu de caz. Trecând peste amănunte, Joseph F. Harrington și Bruce J. Courtney ne-au oferit o monografie scrisă cu un dinamism specific reportajului. După ce au studiat cinci ani în celebre arhive și biblioteci americane, fără a face abstracție de literatura română, cei doi autori au realizat o monografie impresionantă, devenită deja lucrare de referință. Parcurgând-o, am avut în permanență impresia că numai ei o puteau scrie. Cunosc foarte bine atmosfera spicifică S.U.A. din anii luați în studiu, știu cine sunt personalitățile, și nu puține, implicate în dialogul americano-român din perioada 1940—1990, precum și numeroasele instituții care au asigurat cadrul oficial al acestui dialog.

Tweaking the Nose of the Russians este o monografie care se referă la o perioadă încă insuficient cunoscută, gândindu-ne îndeosebi la trecutul, mai îndepărtat sau chiar foarte apropiat, al României. De aceea, elucidările care, incontestabil, vor urma vor completa și nuanța atât analiza cât și concluziile volumului discutat. Dar ceea ce trebuia și se putea face la această oră a devenit o realitate. Și nu una oarecare. Nu știm cine altcineva ar fi desăvârșit o cercetare exhaustivă de asemenea dimensiuni. Poate, într-un viitor nu prea îndepărtat, vom dispune de o monografie asemănătoare, abordând același subiect dintr-o perspectivă românească. Până atunci, însă, traducerea volumului publicat la Boulder, Colorado, o considerăm numaidecât necesară.

De obicei, majoritatea celor care prezintă o carte a cărei valoare reclamă un asemenea tratament își încheie aprecierile cu unele sugestii sau considerații personale, care nu se vor numaidecât niște corecturi obligatorii, vizând calitatea opului în cauză. Nu vedem cine ar putea pretinde că știe mai multe despre relațiile americano-române din anii 1940—1990, la această oră, decât Joseph F. Harrington și Bruce J. Courtney. Asta nu înseamnă că monografia lor nu este una perfectibilă și că

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

altcineva nu ar putea avansa o modalitate diferită de abordare a aceluiaşi subiect. Suntem convinşi că primii care ar aplauda o asemenea idee ar fi chiar cei doi autori. Ei şi-au propus să elucideze, înainte de toate, contactele diplomatice, fără a insista asupra raporturilor economice, financiare, culturale, ştiinţifice etc., care, fără îndoială, vor face obiectul altor demersuri, întreprinse, poate, tot de ei. Revenind la ceea ce voiam să notăm, în trecere desigur, căci nu nutrim iluzia oportunităţii post-factum, considerăm că ar fi fost necesară o lecturare a textului de cineva pentru care limba română este limba maternă. Ar fi fost evitate, astfel, transcrierile greşite de nume româneşti de persoane, de instituţii etc., de titluri de lucrări, din text, dar mai ales din *Indice*. Sunt şi alte mici inadvertenţe, semnalând-o doar pe aceea că Olga Korbut nu este româncă. Apoi, nici un studios român nu l-a considerat vreodată, dar mai ales azi, pe Manea Mănescu „un economist distins".

Realizând o asemenea monografie, întru totul impresionantă, ca efort documentar şi ca realizare metodologică, dar mai ales ca demers analitic şi ca relevare a unor judecăţi de valoare, absolut necesare pentru istoric şi pentru diplomatul de azi îndeosebi, Joseph F. Harrington şi Bruce F. Courtney s-au alăturat acelor specialişti, americani sau români, care încearcă să reducă distanţele de tot felul pentru a apropia două naţiuni. Căci legăturile dintre două state vor rămâne întotdeauna strict oficiale, deci întrucâtva artificiale, dacă naţiunile respective nu se cunosc între ele. Abia după ce americanii şi românii vor şti măcar câte ceva unii despre ceilalţi, dialogul va deveni firesc şi eficient. Schimburile economice, financiare etc. îşi au rostul lor, dar distanţa dintre Washington şi Bucureşti va rămâne neschimbată atâta vreme cât dialogul nu va coborî până la nivelul oamenilor de rând, acolo unde orizontul receptării imaginii celuilalt operează nu după nişte principii manieriste, grevate de cunoscuta preţiozitate oficială, ci după sinceritatea celor rămaşi departe de politicianismul caracteristic sferelor puterii, pentru care cunoaşterea altcuiva reprezintă un privilegiu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O ISTORIE NESCRISĂ : ISTORIA FEMEII

SORIN GH. IFTIMI

CURTEA DOAMNEI (I)
DREGĂTORI ŞI SLUJITORI AI DOAMNELOR MOLDOVEI

S-au împlinit nu de mult (1993) 60 de ani de la apariţia unei lucrări cu totul aparte în literatura noastră istorică : *Trecute vieţi de doamne şi domniţe* [1], ieşită de sub condeiul lui C. Gane, descendent dintr-un vechi neam boieresc al cărui trecut se împleteşte strâns cu istoria Ţării Moldovei din timpurile ei cele mai vrednice.

Fără a ne propune o retrospectivă istoriografică, se poate lesne remarca faptul că această temă, care se anunţa a fi deosebit de generoasă, nu a fost frecventată atât cât s-ar fi cuvenit. Venind după studiile lui N. Iorga [2] şi a colaboratorilor săi de la „Revista Istorică", lucrarea lui C. Gane a fost foarte bine primită, lăsând însă contemporanilor impresia unei sinteze ce epuizează o temă şi nu a uneia aşezate la fundamentul unui nou domeniu al istoriografiei naţionale. De aceea, cartea a cunoscut până în prezent cel puţin şapte ediţii.

Reflectând astăzi asupra temei, constatăm că, de fapt, ştim relativ puţine lucruri despre doamnele române, fiind lipsiţi de o imagine clară asupra *instituţiei* pe care ele o reprezentau.

Astfel, *Trecute vieţi de doamne şi domniţe* ne apare, prin bogăţia informaţiei, ca fiind un inepuizabil filon de sugestii şi îndemnuri de a străbate cărări prea puţin umblate şi chiar unele neatinse de paşii înaintaşilor.

De aceea, momentul de împlinire reprezentat de scrierea lui C. Gane se cere aniversat nu prin elogierea operei acestuia, ci continuându-i preocupările, readucând în atenţie acest mod de a scrie istoria Moldovei, prin doamnele sale cele de demult.

Articolul de faţă nu îşi propune să reînvie *chipuri şi icoane*, după modelul lui N. Iorga [3] şi nu se va ocupa nici de însemnele puterii doamnelor, nici de locul acestora în cadrul ceremoniilor de la curte (aşa cum

---

[1] C. Gane, *Trecute vieţi de doamne şi domniţe* (3 vol.), Bucureşti, vol. I, 1933 ; vol. II, 1935 ; vol. III, 1939 ; urmează cel puţin alte patru ediţii interbelice, iar în perioada postbelică, încă două : Iaşi, vol. I, 1971 ; vol. II, 1972, vol. III, 1973 şi Chişinău, 1991 (2 vol.).

[2] N. Iorga a scris numeroase asemenea studii, o parte dintre ele fiind reunite în culegerea *Femeile în viaţa neamului nostru (chipuri, datine, fapte, mărturii)*, apărută în 1912. Această lucrare pare să fi oferit punctul de plecare a sintezei lui C. Gane.

[3] Idem, *Istoria românilor în chipuri şi icoane* (ed. II), 1905, Craiova, 1921 ; ed. a III-a, Bucureşti, 1992. Capitolul *Doamnele române*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a făcut-o Ghiorgachi, logofăt al doilea, în vestita sa *Condică* [4], nici de apanajele sau diversele surse de venituri ale soţiei domnului şi nici chiar de clădirea palatului doamnei, despre care au scris Dan Bădărău şi Ioan Caproşu, în *Iaşii vechilor ziditi* [5].

Subiectul acestui articol este unul original, nefiind prezent decât tangenţial în lucrările de până acum [6]. După cum reiese şi din titlu, ne-am propus să cercetăm problema *dregătorilor şi slujitorilor doamnelor Moldovei,* adică a acelor persoane care, împreună cu anturajul feminin al soţiilor voievozilor, alcătuiau *Curtea doamnei.* Abandonând, deci, perspectiva prosopografică, am optat pentru o abordare structurală a subiectului enunţat, dorind prin aceasta să aducem o contribuţie reală, deşi modestă, la studiul instituţiilor noastre medievale.

În privinţa izvoarelor, sunt folosite cronicile interne şi scrierile călătorilor străini (care oferă ştiri însemnate deşi, în general, cunoscute) dar, mai ales, este pusă în valoare o importantă cantitate de date răspândite în masa documentelor moldoveneşti, aceasta fiind partea de noutate sub raportul informaţiei. Nu sunt folosite materiale de arhivă, dar se poate, în schimb, întreprinde o evaluare a volumului de informaţii pe care documentele deja editate îl pot oferi cu privire la persoanele aflate în slujba doamnei. Deşi mai numeroase decât s-ar putea crede, ştirile adunate nu ne dau decât o imagine fragmentară asupra subiectului amintit. Chiar şi în condiţiile arătate, critica surselor permite eliminarea unor vechi confuzii, prin mai exacta definire a câtorva termeni, recuperarea unor informaţii respinse până acum *apriori,* ca fiind inexacte sau false, precum şi articularea diverselor ştiri disparate, aducând un avans sensibil în limpezirea unor probleme ce se circumscriu acestei teme.

Păstrându-şi caracterul preponderent documentar (necesar în această fază a cercetării), articolul îşi asumă riscul de a se dovedi, poate, prea încărcat în citate, trimiteri şi note, dar această raportare permanentă la surse constituie armătura ce conferă soliditate cercetării de faţă, făcând-o, în acelaşi timp, cât mai utilă celor interesaţi.

Dregătorii doamnei (sec. XV—XVI)

Documentele emise de cancelaria domnească în prima parte a veacului XV ne oferă, surprinzător poate, cele dintâi ştiri despre dregătorii doamnelor moldovene. Astfel, un hrisov din timpul lui Alexandru cel Bun, din 16 februarie 1428, menţionează pentru prima dată un *paharnic al doamnei.* Este vorba de „pan *Bilău,* ceaşnic al cneaghinei", ca martor într-un aşa numit „sfat lărgit" în care mai apar alţi doi ceaşnici [7].

[4] Dan Simonescu, *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorghi* (1762), Bucureşti, 1939 (în continuare : Gheorgachi).

[5] Dan Bădărău şi Ioan Caproşu, *Iaşii vechilor zidiri,* Iaşi, 1974.

[6] *Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar,* Bucureşti, 1988 : „doamnă" p. 162—163 ; „fustaş" p. 203 ; „havaet" p. 218 ; „paharnic", p. 350 ; „vornicul doamnei", p. 514. (în continuare : *Instituţii. Dicţionar).*

[7] *DRH,* seria A, Moldova, vol. I, nr. 70, p. 104 (orig. sl.) Gh. Ghibănescu publica în *Surete şi izvoade,* vol. V, p. 3 un act având data 6931 (1423) febr. 17, în care, tot într-un sfat lărgit, este menţionat „Bălan, ceaşnic despre doamna", dar cred că atât numele, cât şi data sunt citite greşit, fiind vorba de acelaşi document referitor la pan Bilău.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mai târziu întâlnim, într-un alt document, un „pan *Tador Petre*, paharnicul despre doamna", amintit ca martor la 28 mai 1443 (6951) [8]. Fiii lui *Zaharia Brahaşul*, ce a fost paharnic al doamnei în domnia lui Ştefan cel Mare, vând ocina părintelui lor, la 15 martie 1528 [9]. Dregătoria este atestată şi în veacul XVI, prin *Nicoară*, paharnic al doamnei, care primea (1546—7), pentru slujba sa credincioasă faţă de Petru Rareş şi fiii săi, moşii pe care alţii le pierduseră în „hiclenie" [10]. În 1568—69, apare ca martor într-un zapis scris la Cotnari un „*Ion*, ceaşnic gospojdi, fiul lui Zbierea vel vornic" [11].

Dregătoria de *vistiernic al doamnei*, al cărei titular era pan Porcu (fost ceaşnic), este menţionată într-un singur document din secolul XV (6 martie 1443), utilizat şi de N. Iorga în lucrarea despre Chilia şi Cetatea Albă [12]. Menţionarea dregătoriei este foarte importantă deoarece aparţine unei epoci despre care unii istorici consideră că nu se făcuse o separare foarte clară nici măcar între vistieria domniei (adică a ţării) şi cea a domnului (cămara) [13].

O singură dată apare în acte şi *stolnicul doamnei* (5 martie 1438), în persoana panului *Danciu* [14]. Probabil cu aceeaşi dregătorie avem de-a face în relatarea din 1637 a lui Ioan Kemény. Descriind dansul solemn al jupâneselor de la curtea lui Vasile Lupu, la care a asistat, el arată că tocmai în fruntea lor, un „oarecare *stolnic* bătrân, cu comănac pe cap şi cu baston în mână, sărea cât putea" [15]. Dimitrie Cantemir, descriind „danţul" de la curte, pe două şiruri, unul de bărbaţi, celălalt de femei, arăta că la fiecare şir „se alege câte un *conducător, om bătrân şi de toată cinstea, care ţine în mână un toiag înflorat cu aur sau vărgat cu alte culori, la capătul căruia este înfăşurată o năframă frumos brodată*". În amândouă şirurile fiecare îşi are locul, după rang" [16]. Personajul descris aici pare să conserve amintirea vechiului stolnic.

Dregătoriile de paharnic, vistiernic şi stolnic, la care se adaugă şi aceea de diac al doamnei, după cum vom vedea, atestate încă din prima jumătate a secolului XV, par să contureze o *Curte a doamnei*, constituită după modelul sfatului domnesc, cu dregători masculini, încă din această perioadă. Devine nesatisfăcătoare astfel căutarea genezei acestei instituţii în moda (eticheta) turcească adusă de la Ţarigrad pe la jumătatea veacului XVI şi care tindea să excludă femeile, de orice rang, de la viaţa publică. Aceasta cu atât mai mult cu cât o instituţie similară

[8] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 117.
[9] *DIR*, A. Moldova, XVI—I, p. 267—268.
[10] *Ibidem*, p. 448, p. 551 (orig. sl.).
[11] N. Iorga, *Studii şi documente*, VII, p. 370 (în continuare *Stud. şi doc.*).
[12] *DRH*, A, vol. I, p. 316, nr. 225 (orig. sl.); N. Iorga, *Studii asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, p. 99 (vezi şi nota 4).
[13] *Instituţii. Dicţionar*, p. 504, „vistierie".
[14] *DRH*, A, vol. I, p. 256, nr. 181 (orig. sl.).
[15] Gh. Şincai, *Chronica Românilor*, ed. II, 1886, vol. III, p. 68. În *Călători străini despre Ţările Române*, vol. V, p. 134, traducerea este puţin diferită: „în fruntea lor, un *stolnic* bătrân sărea cât putea, învârtindu-şi toiagul". Probabil că este vorba de stolnicul de la masa doamnei, deşi ar fi fost mai potrivit probabil, la conducerea dansului, un postelnic, deoarece acesta se ocupa în mod curent, cu ceremonialul şi eticheta curţii.
[16] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, ediţie critică bilingvă, Bucureşti 1973, p. 315.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

exista încă în vechiul Bizanţ. Împărăteasa Teodora, soţia lui Justinian (sec. VI), era înconjurată, în gineceul său, de şambelani, eunuci, silenţiari, cubiculari, ostiari şi de alţi dregători aflaţi în slujba sa personală. Este atestat chiar şi un *vistiernic* al împărătesei, în legătură cu o afacere financiară [17].

Secolul XVI se dovedeşte a fi foarte sărac în informaţii care să intereseze subiectul de faţă, iar în cel următor întâlnim o situaţie cu totul diferită, locul acestei „curţi masculine" din jurul doamnei Moldovei fiind luat de o curte feminină, alcătuită din jupânesele marilor dregători, fiecare fiind cinstită după rangul soţului său. În aceste condiţii, dregătorii masculini vor ocupa un loc secundar, cel mai însemnat dintre ei devenind, după cum vom vedea, vornicul doamnei.

Dregătorii doamnei (sec. XVII—XVIII)

Pentru această perioadă, principalele surse de informaţii privind curtea doamnei sunt scrierile lui Dimitrie Cantemir şi logofătului Gheorgachi.

Astfel, din *Descrierea Moldovei* ştim că „în slujba soaţei domnului sunt *doi vornici*, care au totodată administraţia ţinutului Vasluiului (!), *un comis*, care îngrijeşte de grajdurile, caii şi caretele ei, *doi clucери*, cărora le revine sarcina să vadă de provizii şi de păşunat, atât pentru slujitorii curţii cât şi pentru grajd", adăugând, la o altă pagină, pe „slujitorii din casă" : *cămaraşii, medelnicerii* şi pe *cupar* (paharnic) [18]. Cu unii dintre ei nu ne vom mai întâlni, această menţiune de la începutul veacului XVIII fiind singulară.

În legătură cu cei *doi cluceri*, trebuie să punem, probabil, „sclipul despre doamna", menţionat în *Condica lui Gheorgachi* (1762) [19], de unde vel clucerul, „purtătorul de grijă al menzelilor ce să fac la beciul domnesc (...) cu mâna sa aducându-le, ia credinţă şi apoi le pune înaintea domnului,la ospăţul de Crăciun".

Un *cămaraş al doamnei* (şi nu cei doi vornici de târg !) strângea veniturile acesteia de la Botoşani, după mărturia principelui Cantemir [20]. Acelaşi dregător este amintit în a treia domnie a lui Grigore II Ghica (1747—48). Descriind ospăţul de logodnă al fiicei măriei sale, cronicarul Enachi Kogălniceanu arăta că un ospăţ asemănător a avut loc la palatul doamnei : „aşijderi şi doamna cu giupânesele şi *cămaraşu deosebit*, la cămară, cu toţi neguţătorii, trăgând şi danţuri prin ograda Curţii" [21]. Cămăraşul doamnei a preluat, se pare, atribuţiile vistiernicului doamnei din veacul XV [22].

Comişii doamnei trebuie să fi fost nişte mărunţi comişi de la grajdurile domneşti. Cunoaştem, din întâmplare, că în domnia lui Antioh

[17] Charles Diehl, *Teodora, împărăteasa Bizanţului*, traducere şi note de Teodora Popa Mazilu, Bucureşti, 1991, p. 44, 45, 52, 53, 55, 67, 76, 82, 84, 103, 111, 117, 118, 132, 135, 147.

[18] Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 221, 231.

[19] Gheorgachi, p. 298.

[20] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 157.

[21] Pseudo Enachi Kogălniceanu, Ioan Canta, *Cronici moldoveneşti*, ed. critică de Aurora Ilieş şi Ioana Zmeu, Bucureşti, 1987, p. 34.

[22] *Instituţii, Dicţionar*, p. 82—3, „cămăraş".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cantemir vodă se aflau în grajdurile de la Iaşi „cinci telegari murgi (castaniu-închis) la careta doamnei". Ştim chiar şi numele celor doi *vizitii ai doamnei*, care aveau sarcina de a îngriji aceşti cai : Profort şi Ştefan [23].

Vornicul doamnei

(„vornicii despre doamna" ; sec. XVIII—„vornicul de harem")

Acesta era dregătorul cel mai însemnat de la curtea doamnei în veacurile XVII—XVIII. Îl vom trata oarecum separat şi datorită importanţei, dar mai ales datorită volumului relativ mare de informaţii pe care îl avem în privinţa sa.

Apariţia dregătoriei a fost pusă în legătură cu iniţiativa lui Petru Rareş de a face din Botoşani apanajul doamnei, din care cauză acestui oraş i s-a spus şi „Târgul Doamnei" [24]. Cea mai veche menţiune cunoscută a vornicului doamnei se află, însă, într-un act dat de Bogdan vodă Lăpuşneanu, din Suceava, la 30 iunie 1570, când în funcţie se afla un anume *Pitic* (vezi anexa I).

Gheorgachi, logofăt II, în condica sa de ceremonii (1762), plasează această dregătorie la „alte boerii cu osăbită rânduială", după marii boieri şi după cei de rangurile II şi III, dar înaintea slujitorimii (ocupa poziţia 42 din cele 118 înregistrate de sursa amintită) [25].

Deşi avea leafă mică şi rang inferior vornicul doameni purta *caftan* [26] şi avea privilegiul de a purta *barbă*, ca şi boierii de rangul întâi [27]. Secretarul de La Croix, care vizitase Moldova în anul 1676, nota că uşile de la apartamentul doamnei sunt păzite de „un fel de *kîslar-aga*, care este un om bătrân, numit de localnici *vorniko* ; acesta poartă un *baston roşu* în mână, ca semn distinctiv al funcţiei sale" [28].

Paralela cu dregătorul care era şeful pazei eunucilor în haremurile otomane este făcută, desigur, în virtutea faptului că şi vornicul doamnei era şeful gărzilor unui palat feminin [29]. În rest, această apropiere

---

[23] *N. Iorga, Stud. şi doc.*, VI, p. 24.

[24] *Instituţii. Dicţionar*, p. 514, „vornicul doamnei".

[25] Gheorgachi, p. 269.

[26] *Ibidem*, ultima dregătorie cu caftan fiind, în secolul XVIII, aceea de căpitan al ţinutului Iaşi, poziţia 46.

[27] Vezi nota 24. Portul bărbii se pare că a fost iniţial un privilegiu rezervat doar marilor dregători, „protipendadei" (primii cinci). Totuşi, diverse surse ne arată că în secolul XVIII, portul bărbii nu mai era un privilegiu exclusiv al marii boierimi, ci se răspândise şi la boierii de ranguri inferioare, cum ar fi vornicii de poartă, zapciii, aprozii, vătafii, ceauşii ş.a. În acest sens, vezi Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. XX, p. 192—196 şi *Ioan Neculce*, *Buletinul Muzeului Municipal Iaşi*, nr. 5/1925, p. 218 (se va cita *Ioan Neculce*).

[28] *Călători străini*, VII, p. 260 şi comentariul de la p. 276. Deşi autorii volumului amendează acest pasaj drept „Un amănunt fantezist", consider că informaţia este cât se poate de veridică deoarece *vornicul* (doamnei) exista cu adevărat, iar ştiri despre *bastoane* ca semne distinctive ale dregătorilor ne oferă Miron Costin în *Poema polonă* (vezi *Opere*, ESPLA, 1958, ed. P. P. Panaitescu, p. 387—388). Alte menţiuni ale bastoanelor de dregători se întâlnesc în *Uricariul*, XX, p. 192—196 şi în *Cronica Ghiculeştilor*, p. 373, vezi şi pe cele de dregător.

[29] Gineceul, păzit de eunuci, exista şi în vechiul Bizanţ, vezi Charles Diehl, *op. cit.*, p. 44, 45, 55, 67, 68, 93 ş.a. De La Croix face o paralelă între haremul otoman şi curtea doamnei moldovene deoarece îşi scria însemnările la Constantinopol şi se adresa unui cititor familiarizat cu realităţile otomane, dar care era mai puţin avizat în ce priveşte realităţile din Ţările Române.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu face decât să reliefeze diferenţele (fundamentale) dintre instituţia otomană şi cea moldovenească, în ciuda faptului că ele sunt denumite adesea în izvoare, mai ales în secolul XVIII, cu acelaşi termen : *harem* (sau gineceu). Din documentele parcurse reiese cu limpezime faptul că vornicii doamnei, spre deosebire de kîslar-aga, sunt creştini, având proprietăţi în diverse ţinuturi ale Moldovei [30] şi sunt pământeni, după cum îi arată numele şi descendenţa, unii dintre ei trăgându-se din vechi familii moldoveneşti, cu înrudiri extinse [31]. Despre unii se poate afirma cu siguranţă că erau căsătoriţi [32] şi că posedau locuinţă personală, în afara curţii domneşti [33]. Prin investigaţii mai amănunţite în jurul numelor vornicilor doamnei (anexa I) vom putea cunoaşte şi alte detalii despre ei : date genealogice, *cursus honorum*, eventuale înrudiri cu doamnele, dacă erau preferaţi în această funcţie tinerii sau cei în vârstă, holteii sau cei căsătoriţi, dacă ştiau carte şi dacă deţineau sigilii cu stemă (de familie, de dregătorie) sau dacă „puneau degetul" în loc de iscălitură.

În acelaşi sens, amendat deja mai sus, Paul de Alep denumea, cu câteva decenii mai înainte (1653), pe vornicul doamnei cu termenul, de *chehaia* [34], asemănându-l astfel cu dregătorul otoman ce se îngrijea de paza intrării şi protocolul privind introducerea oaspeţilor în saraiurile înalţilor demnitari otomani.

Logofătul Gheorgachi arăta că *vornicul doamnei* „şi cu alţii ce sunt din partea haremului", aveau obligaţia de a se ocupa îndeaproape de ospăţul pe care doamna îl oferea jupâneselor marilor dregători cu ocazia Crăciunului [35].

---

[30] *Pitic* a cumpărat jumătate din satul Păuşeşti, ţin. Cârligătura, la 30 iunie 1570, *DIR*, A, XVI—II, p. 232—233 ; *Ionaşco* primeşte danie de la satul Mărişeşti, ţin. Tecuci, pe apa Zeletinului, la 18 martie 1656, *CDM*, III, nr. 175, p. 59 ; *Alexa Arapul* stăpânea jumătate din satul Petreşti, din Câmpul lui Dragoş, 25 mai 1665, (7173), *Ispisoace* III/$_2$, p. 19 ; *Vasile Purece* cumpăra, la 17 febr. 1698 o moşie în satul Galbeni, ţin. Bacău, *CDM*, IV, 436, nr. 2021.

[31] Fără a întreprinde o investigaţie genealogică propriu-zisă, putem afirma că numele de familie ale vornicilor sunt foarte frecvente în documente. *Alexa Arapul* este fiul lui Gheorghe Arapul, fost mare clucer, *Ispisoace*, III/2, p. 19 ; date despre familia sa întâlnim în acelaşi volum, p. 35, 52, 123, 132. În ce-l priveşte pe cel mai vechi vornic al doamnei, *Pitic*, un boier cu acest nume, Lazea Pitic, făcea parte din sfatul domnesc încă din prima jumătate a secolului XV, *DRH*, A, II, nr. 4, 11, 19, 40, 41, 48 ş.a., iar la 23 martie 1548 sunt amintiţi strănepoţii lui Toader Pitic, vânzând ocina lor din uric de la Alexandru cel Bun, amintindu-se şi „unde a fost crucea lui Petrică Pitic", *DIR*, A, XVI—I, p. 568—569. *Vasile Purece*, *Ilie Abăza* sunt iarăşi nume cunoscute, în veacul XVIII, unii sunt greci, precum *Apostol*, vornic de harem.

[32] Soţia lui Pitic se numea Ileana, *DIR*, XVI—II, p. 232—233 ; Vasile Purece era căsătorit cu o Maria, *CDM*, IV, p. 444—445, nr. 2021 ; Ilie Abăza avea pe Safta, *Stud. şi doc.*, vol. V, p. 93—94.

[33] *Beldiman*, vornicul doamnei, vindea, la 5 aug. 1731, o casă din Iaşi, pe Uliţa Strâmbă, *Ibid.*, vol. XXI, p. 261 ; *Ilie Abăza* cumpăra, la 1690, nişte case lângă Mitropolie, „lângă casele făcute de Gorovei", *Ibid.*, vol. V, p. 93—94.

[34] *Călători străini*, vol. VI, p. 37—38, „Chehaiaua ei (doamnei) a intrat întâi şi i-a luat înconviinţarea, apoi am intrat noi".

În Muntenia la 1785, baroana von Rathkeal, dorind să o viziteze pe doamna lui Mihail Şuţu, este întâmpinată de *„mareşalul doamnei"* (G. Popa, *Bucureştii văzuţi de călători străini, sec. XVI—XIX*, Bucureşti, 1992, p. 70) ! Iată o altă formulă de a-l denumi pe acelaşi *vornic al doamnei*.

[35] Gheorgachi, p. 283.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Enachi Kogălniceanu consemnează că domnul Matei Ghica (1753—56), „iubitor de plimbări, giocuri şi parte muerească", de multe ori ospăta pe boleri la cămară, în divanul cel mare şi după masă merge *vornicu doamnii* cu catastif ce ave pecetluit cu pecete gospod în mâna lui, la câteva giupânese mari, de le pofte ca să vie la curte, arătând că este poruncă gospod. Şi aduce şi ovreice şi juca cu toatele la curte şi domnul cu doamna făce privală" [36].

În afară de conducerea gărzii palatului, de introducerea vizitatorilor şi organizarea ospeţelor, vornicul doamnei avea un rol însemnat în diverse ceremonii, unde participa alături de doamnă sau în locul acesteia, ca reprezentant al ei.

Cantemir arăta că în biserică (Sf. Nicolae Domnesc), cei doi vornici ai doamnei stau în stânga acesteia, „oprind mulţimea să se apropie mai mult decât trebuie de locul femeilor" [37].

De Bobotează (6 ianuarie), când doamna venea la Iordan, pentru obişnuita osfeştanie, vornicul său păşea înainte „cu toiagul în mână, îmbrăcat în feregea de postav" [38], aşezându-se apoi în stânga tronului acesteia (la dreapta stăteau domniţele).

La slujba Învierii, de Paşti, dacă doamna nu cobora din iatacul ei, alături de domn, vornicul său trebuia să meargă la treti logofăt şi să ia *crucea* care era gătită pentru doamna, şi să o poarte la biserica mare [39]. Se pare că tot vornicul doamnei ţinea *lumânarea* acesteia în biserică, aşa cum marele cămăraş făcea acelaşi lucru pentru domn.

Este de presupus că vornicul doamnei era implicat în toate ceremoniile de peste an, la care doamna putea lua parte, chiar dacă logofătul Gheorgachi nu îl aminteşte de fiecare dată.

Uneori, însă, aceşti vornici *primesc din partea domnului însărcinări care nu au nici o legătură cu slujba către doamna.* Astfel, pe *Vasile Ştirbăţ,* vornicul doamnei, îl găsim hotărnicind satul Costuleni, în Branişte, din porunca lui Dabija vodă, în 1662 [40]. Ştefan Soroceanul, vornicul doamnei, executa o misiune similară, la 13 iunie 1698, din porunca lui Antioh Cantemir voievod [41]. Adesea aceşti vornici apar ca martori la vânzări de moşii din diferite sate. În acelaşi an, 1698, *Vasile Purece,* vornic al doamnei, îl ducea pe Timuş Crupenski la biserică, pentru jurământ [42]. *Letopiseţul lui Ion Neculce* consemnează cum, din porunca aceluiaşi Antioh vodă, în iarna 1698—99, *Vasile Purece,* „vornicul despre doamna", a trecut „cu taină în Ţara Ungurească, la doamna lui Şerban-vodă, de au dat doamna pe fiică-sa, domniţa Casandra, de au adus-o să o ia frate-său, Dumitraşco beizade (Dimitrie Cantemir), că era logodită cu dânsul. Era cu ştirea ghenărarului de Braşov, numai ghenărarul să ferie că se teme de Brâncoveanul..." [43].

---

[36] Pseudo Enachi Kogălniceanu, p. 67.
[37] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 229.
[39] *Ibidem*, p. 293.
[38] Gheorgachi, p. 288.
[40] *CDM*, III, p. 200, nr. 886.
[41] *Ibidem*, vol. IV, p. 441, nr. 2001.
[42] *Ibidem*, p. 446, nr. 2031.
[43] Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. Gabriel Ştrempel, Bucureşti, 1982, p. 398—399.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O carieră agitată a avut şi *Ilie Abăza*, un credincios al Cantemireştilor, care, după ce pribegise în Polonia în timpul primei domnii a lui Neculai Mavrocordat (1709—10) [44], îl găsim figurând ca vornic al doamnei pe izvodul pribegilor care îl însoţeau pe Dimitrie Cantemir în Rusia [45], în urma dezastrului de la Stănileşti.

Principele Cantemir nota că această dregătorie era *dublă* [46]. Deoarece în documente vornicii doamnei apar, cel mai adesea, în situaţii particulare şi nu oficiale, mărturiile care să fie revelatoare în această privinţă sunt puţin numeroase. În 1657 apar ca martori la o vânzare în Roşcani, pe Turia, lângă Iaşi, „*Epifanie* şi *Damaschin*, vornicii măriei sale doamna" [47], iar un deceniu mai târziu, în 1667, sunt amintiţi „*Alexa Arapul* şi *Damian*, vornici din casă" ai doamnei Dafina, a răposatului Evstatie Dabija voievod [48]. Privind lista vornicilor din Anexa I. putem observa că cel puţin *Vasile Purece* şi *Gavril Soroceanu*, deşi nu apar în nici un document împreună, au fost „colegi" de dregătorie în anul 1698.

Este adevărat că nici Paul de Alep (1653), nici de La Croix (1676) nu au *văzut* doi vornici, ci doar unul singur, după cum şi pe lista boierilor pribegi ai lui Cantemir (1711) este prezent doar *un singur* vornic al doamnei [49].

În a doua jumătate a veacului XVIII dregătoria nu mai era în nici un caz dublă, ci devenise *unică*, după cum reiese dintr-o sursă foarte autorizată : *Condica lui Gheorgachi* (1762), unde ne este înfăţişată întreaga piramidă a dregătoriilor, redând cu fidelitate rangul şi locul fiecăreia [50].

O confuzie ce dăinuie de multă vreme este aceea că *vornicul doamnei* şi *vornicul de Botoşani* ar fi unul şi acelaşi dregător [51], având în vedere faptul că oraşul Botoşani s-a numit şi *Târgul Doamnei*. Seturile de documente referitoare la Botoşani, publicate de N. Iorga în ale sale *Studii şi documente* [52], abundă în referiri la *vornicii de Botoşani*, care administrau acest oraş. Ei nu sunt numiţi, însă, niciodată *vornici ai doamnei* în actele amintite. Dacă cele două denumiri ar fi sinonime, folosirea exclusivă a uneia dintre ele nu poate fi explicată. Documentele care amintesc pe vornicii doamnei nu îi leagă de această zonă ci, dim-

---

[44] *Ibidem*, p. 500.
[45] *Ibidem*, p. 602.
[46] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 229.
[47] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace*, III/1, p. 90, nr. 66 (14 oct. 1657).
[48] *Ibidem*, III/2, p. 51—3.
[49] *Călători străini*, vol. VI, p. 260 ; Ion Neculce, *op. cit.*, p. 602.
[50] Gheorgachi, p. 269. Şi alte surse confirmă acest punct de vedere : *Condica lui Constantin Mavrocordat*, (ed. C. Istrati), vol. III, p. 13, nr. 1278 ; *Surete*, XV, p. 189, nr. 5 ; *Stud. şi doc.*, XXII, p. 135 ; *Ioan Neculce, Buletin.*, nr. 5/1925. Aceeaşi opinie şi în *Instituţii. Dicţionar*, p. 514, „vornicul doamnei" (Petre Strihan).
[51] N. Grigoraş, *Instituţii feudale, din Moldova*, Buc., Ed. Academiei 1971. p. 373, afirma că Botoşanii erau „oraşul de reşedinţă al vornicilor doamnei". Confuzia nu este risipită nici în *Instituţii. Dicţionar*, p. 514.
[52] N. Iorga, *Stud. şi doc.*, XIX, p. 261 ; vezi şi vol. XVI.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

potrivă, cele mai multe menţiuni se referă la regiunea Iaşilor [53]. De altfel, *Condica de rânduieli* a lui Grigore III Ghica (1775) arată clar că cele două dregătorii erau distincte, vornicul de Botoşani aflându-se pe poziţia 31 şi fiind, prin aceasta, cel mai bine plasat dintre toţi vornicii de târg, pe când vornicul doamnei apare abia pe locul 42, printre boierii mici [54]. Un exemplu grăitor asupra însemnătăţii vorniciei acestui oraş ne este oferit de *Cronica Ghiculeştilor* : „fiindcă pe Macsunt postelnicul au uitat să-l treacă la firman, Nicolae (Mavrocordat) vodă a scris după aceea chepuchehaelor de au scos firman, pe care l-a trimis cu un postelnic de rând la Varna de l-a liberat şi, aducându-l aici în ţară, l-a făcut *vornic de Botoşani*" [55].

Faptul că cele două vornicii sunt distincte în secolul XVIII, poate fi documentat şi pentru veacul XVII : deşi listele de vornici ai doamnei şi vornici de Botoşani sunt suficient de consistente (vezi anexele), numele conţinute în ele sunt total diferite [56], confruntarea lor aducând încă o probă în sprijinul afirmaţiei de mai sus.

Vornicii doamnei nu ar fi putut oricum, în mod logic, să se ocupe în acelaşi timp de administrarea târgului Botoşanilor şi de paza şi protocolul curţii de la Iaşi, având în vedere şi distanţa dintre cele două oraşe.

Dacă *vornicia doamnei* era altceva decât vornicia târgului Botoşani, după cum am arătat, înseamnă că se cere repus în discuţie momentul apariţiei acestei dregătorii, legat până acum de iniţiativa lui Petru Rareş de a transforma Botoşanii în apanaj al doamnei Moldovei.

Ar trebui găsită, totuşi, o explicaţie cu privire la confundarea celor două dregătorii o perioadă atât de îndelungată. S-ar părea că la originea acestei erori a stat interpretarea defectuoasă a două pasaje din scrierile vechi, Miron Costin, în *Poema polonă*, nota că „la Botoşani, de când venitul merge la cămara milostivirii ei, doamna, dregătorul nu se mai numeşte pârcălab, ci *vornic*" [57], iar Dimitrie Cantemir scria şi el în opera atât de des citată că „*doi vornici* sunt la Botoşani, târg care este în stăpânirea doamnei" [58]. Aceste informaţii au fost asociate cu men-

---

[53] Pitic, vornic al doamnei, avea ocina la Păuşeşti, ţin. Cârligătura, 1570 iunie 30, *DIR*, XVI—II, p. 232—233 ; Epifanie şi Damaschin sunt martori la Roşcani, pe Turia, ţin. Iaşi, 1657 oct. 14, *Ispisoace*, III/I, p. 90 ; Vasile Ştirbăţ este hotarnic la Costuleni în Braniştea domnească a Bohotinului, lângă Iaşi, 1662 sept. 15, *CDM*, p. 200, nr. 886 ; pe Gligoraşco Ciocârlie îl întâlnim la Iaşi, ca martor la o moştenire, 1680 aug. 25, *CDM, Supl.*, I, p. 302—303, nr. 956, iar apoi, tot ca martor, atunci când Duca vodă şi doamna sa cumpăra o ţigancă cu doi copii, 1681 aug. 19, *CDM*, IV, p. 436, nr. 1978 ; Beldiman, vornicul doamnei, avusese chiar case în Iaşi, pe Uliţa Strâmbă, 1731 aug. 5, *Stud. şi doc.*, XXI, p. 261, nr. 4 ; Tănase Făină este amintit tot în legătură cu oraşul Iaşi la 10 martie 1759, *Ibidem*, XI, p. 60.

[54] N. Iorga, *Stud. şi doc.*, XXII, *Condica lui Grigore III Ghica voievod* (Catalog de rânduiala boieriilor după cum s-au aşezat stepena fiecării dregătorii), p. 14—16.

[55] *Cronica Ghiculeştilor* (ed. Nestor Camariano şi Ariadna Camariano-Cioran), Bucureşti, 1965, p. 147.

[56] O singură excepţie : Ilie Abăză.

[57] Miron Costin, *Opere*, p. 390.

[58] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 81.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţionarea celor doi vornici ai doamnei din biserică, la slujba de Paşti [59], şi astfel a rezultat confuzia ce a dăinuit până azi.

Este posibil, însă, ca vornicul doamnei să fi avut, totuşi, o legătură specială cu târgul Botoşani. La 1595, Ieremia Movilă voievod, întărind mănăstirii Galata un sat din ocolul Botoşanilor, preciza că „slugile noastre, *vornicii doamnei*, şi ureadnici (vornicii) de Botoşani să nu aibă a intra acolo" [60]. În veacul XVIII, rămăsese doar interesul financiar : aceeaşi condică a lui Grigore III Ghica (1775) dezvăluie faptul că venitul *mortasipiei* Botoşanilor era împărţit în trei : o treime revenea vornicului de Botoşani, o a doua treime... *vornicului doamnei*, iar ultima treime nu se ştie exact cui îi era destinată (poate chiar doamnei) [61]. Pe deasupra, vornicul doamnei mai primea şi 40 de lei leafă de la vistierie, după cum ştim din aceeaşi sursă.

În ce priveşte *veniturile* acestei dregătorii mai ştim că „*Apostol*, vornic ot gospojda" (al doamnei), primea (cca. 1760) pentru trei luni de drept leafă, 6 lei, în timp ce Balş armaşul primea 10 lei pe lună, iar Gheorghe cântăreţul, 5 lei. Leafa anuală a vornicului doamnei era, în această vreme, de 100 lei pe an, în timp ce vornicul de Botoşani încasa 400 lei pe an [62].

În *Aşezământul lui Grigore Alexandru Ghica* (1776), venitul „vornicului ot gospojda" consta în : „plocoanele de fieştecare an, însă jumătate la Sf. Gheorghe şi jumătate la Sf. Dimitrie ; 18 lei de la 12 fustaşi ai gospojdei, câte un *pol* (jumătate) de leu ; *bez* rânduita leafă" [63].

Putem remarca deci că veniturile vornicului doamnei aveau o origine compozită, având atât *venituri din slujbă* (plocoane şi taxe de la subalterni), leafă de la vistieria ţării, cât şi un havaet creat din veniturile *cămării doamnei* (un procent din mortasipia târgului Botoşani).

Dimitrie Cantemir scria că doamna ţării este slujită de doi vornici care sunt şi oblăduitori ai ţinutului... Vasluiului [64]. Această afirmaţie a fost imediat amendată de Nicolae Stoicescu (cel care a alcătuit notele istorice la ediţia citată), drept o eroare, ştiut fiind că vornicii doamnei se aflau la Botoşani şi nu la Vaslui [65]. Opinia sa a fost unanim acceptată. Cu toate acestea, un document emis de Constantin Mavrocordat, la 1 noiembrie 1741, în anii imediat următori redactării scrierii lui Cantemir, *ne face să cântărim cu mai multă atenţie această afirmaţie* : „Dat-am carte domniii mele boerului nostru, *Anastasie*, vornicul gospojdi

[59] *Ibidem*, p. 229.

[60] *CDM*, I, p. 232, nr. 960.

[61] N. Iorga, *Stud. şi doc.*, XXII, p. 30 şi 33.

[62] *Ibidem*, p. 135 ; P. Răşcanu, *Lefurile şi veniturile boierilor Moldovei în* 1776, Iaşi, 1887.

[63] Th. Codrescu, *Uricariul*, XIX, p. 342. N. Iorga, în *Istoria comerţului românesc (vol. I) Epoca veche* (Bucureşti, 1925, p. 233) afirma că „*venituri speciale încasau cei doi vornici ai doamnei şi de la Iaşi*, unde — îi găsm încă din 1642", însă fără nici o trimitere la sursa documentară. *În Bugetul Moldovei pe anul 1795*, vornicul de harem avea 70 lei leafă, vezi V. A. Urechia, *Istoria românilor*, seria 1786—1800, tomul III, p. 519.

În Ţara Românească vornicul de harem avea drept havaet *săpunăritul*, care se arenda cu 550 lei pe an (1792), vezi V. A. Urechia, *op. cit.*, tomul II, p. 230 ; *Ibidem*, seria 1800—1830, tomul IX (al doilea al seriei) p. 535.

[64] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 97.

[65] Opinie eronată, după cum am arătat mai sus.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(doamnei) și *omului său*, pre care-l va trimite la *ținutul Vasluiului*, să fie volnic a cerca pentru *gloabele deșugubinii*, pă unde s-ar afla la acel ținut, să aibă a lua câte 20 de lei gloabă și câte doi galbeni ciubotele, de la cei ce să vor afla în vină cu fete mari și câte 12 lei gloabă și câte doi galbeni ciubotele de la acei ce s-or afla în vina cu fămee văduvă, după *obiceiul* ce este așezat cu testament [...]. Așijderea și pentru *morți de om*, pă unde s-or afla, *să aibă a-l aduce la vornicul gospojdii*, și nimenea să nu stea împotriva cărții domniei mele" [66].

Deci a existat cel puțin un moment în care vornicul doamnei își aduna veniturile (sau o parte a lor) de la ținutul Vasluiului !

Garda palatului și alți oșteni ai doamnei

Despre cei însărcinați cu paza palatului doamnei aflăm numeroase detalii din *Descriptio Moldaviae*. Știm astfel că *fustașii* erau „purtători de fuști (sulițe), 24 la număr ; în timp de pace păzesc ușile odăii femeilor (gynecaei) și închisoarea curții, în care sunt închiși slujitorii curții care au greșit mai ușor, bat cu vergile pe cei care trebuie să fie pedepsiți din porunca domnului, stau în jurul domnului, de o parte și de alta, la pradă sau când iese să se recreeze, ținând fuști lungi în mână și aceeași slujbă o fac și în timp de război, Sunt sub ordinele unui anume comandant al lor numit *vătaful de fustași*" [67].

Potrivit *Samei vistieriei Moldovei* din 1763, existau trei categorii de fustași, însărcinați cu serviciul de pază la curtea domnească : „12 fustași de Poartă, 12 fustași de Divan și *12 fustașii doamnei*" [68]. Marco Bandini, aflat în Moldova în timpul lui Vasile Lupu (1647), relatând ceremonia Bobotezei, amintește că doamna, aflată pe tron și jupânesele marilor dregători erau înconjurate de *30 de sulițași* (fustași)[69] care le asigurau protecția. La 1664, secretarul de La Croix, vedea și el „o trupă de gardă de 25—30 de lăniceri" [70] la palatul doamnei.

Cea mai veche mențiune până acum a acestei slujbe este cea din 5 septembrie 1641, când *Dănilă, fustașul despre doamna* cumpără un loc de casă, drept 300 lei, în mahalaua Trapezănească, în surlărie [71], deci în vecinătatea curții domnești din Iași. În 1680, apare ca martor la o vânzare *Silion, fustașul de la doamna* [72], iar un *Gligorie, fustașul despre măria sa, doamna*, împreună cu femeia sa, Damaschina, făceau danie un loc de casă, pe Ulița-din-Afară, bisericii Sf. Neculai, zidită de Luca, pârcălabul de Chișinău. Neștiind carte, își pune degetul în loc de iscălitură [73]. În timpul lui Mihai Racoviță vodă (1723), este amintit *Sandul, fustașul despre doamna* [74] care, în anul următor îndeplinea, ocazio-

[66] *Condica Mavrocordat* (ed. C. Istrati, vol. III, Iași, 1987, p. 13, nr. 1278.
[67] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 223. Pentru fustași vezi și N. Stoicescu, *Curteni și slujitori* București, p. 119—121.
[68] *Ioan Neculce*, 5/1925, p. 76.
[69] *Călători străini*, V, p. 337—338.
[70] *Ibidem*, VII, p. 260.
[71] *Ioan Neculce*, 3/1923, p. 99.
[72] 1680 mai 6. *Surete*, V, p. 165.
[73] 1691 mai 29, în *Ioan Neculce*, 5/1925, p. 122.
[74] 1723 iulie 8, *Stud. și doc.*, XI, p. 55, nr. 47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nal, misiunea de curier al domnului [75], aducând lui Vasile Popa uricariul „o luminată carte a măriei sale".

În *Catagrafia oraşului Iaşi* (martie 1820), întocmită din porunca lui Mihail Gr. Şuţu vodă, aceiaşi slujitori sunt amintiţi cu denumirea de „fustaşi de harem". Sunt menţionaţi patru dintre ei, doi locuind în mahalaua Tătăraşi, iar ceilalţi doi în Ciurchi [76].

Observăm că fustaşii doamnei, deşi desfăşurau serviciul permanent în preajma acesteia (primind în schimb leafă [77] şi nu doar nişte scutiri), puteau fi oameni căsătoriţi, aveau proprietăţi în târg şi puteau locui în afara curţii. Se pare că aveau şi surse independente de câştig.

De la Cantemir ştim că aceşti oşteni se aflau sub comanda unui vătaf de fustaşi. În cazul fustaşilor doamnei exista un asemenea vătaf, care trebuie să fi fost un subaltern direct al vornicului doamnei, dregător în seama căruia se afla şi paza palatului în care locuia soţia domnului. *Bugetul Moldovei pe anul 1795* consemnează existenţa unei astfel de căpetenii a fustaşilor de harem, sub numele de *iuzbaşa* (căpitan, vătaf), care primea o leafă de 5 lei pe an [78].

Au existat, încă din secolul XVII, şi alte categorii de oşteni aflaţi în slujba doamnei ţării, în afară de fustaşii din garda palatului, de care ne-am ocupat mai sus. Despre aceştia, însă, informaţiile sunt mai sărace, cunoscând deocamdată doar câteva menţiuni. Un act din 15 mai 1674 aminteşte pe *Toader, vătaful de dărăbani de la steagul doamnei*, cu soţia sa, Vasilica, de la care Iane postelnicul cumpăra o vie la Miroslava [79], în hotarul Iaşilor. Un *Ion, dărăban de la doamna*, era martor la o vânzare în Miroslava, în anul 1669 [80]. Acest corp de oaste a avut o anumită stabilitate, întrucât îl întâlnim şi în prima parte a domniilor fanariote : Nicolae Grigoraş semnala un document din 1722 (nov. 25) în care este pomenit un *„steag al soţiei domnului"* [81].

Pe lângă aceşti pedestraşi, exista în veacul XVIII şi un *căpitan despre doamna* „care au avut *steag de călăraşi*, de un purtat trebile doamnii" [82]. Căpitanul de călăraşi era mai mic în rang decât vornicul doamnei, fiind trecut în *Condica lui Gheorgachi* (1762) la „partea slujitorească" [83], dar nu avem nici un indiciu care să ne arate că acesta se afla sub ascultarea vornicului şi că i-ar fi fost, deci, subaltern.

Scriitorii de acte

Deşi au existat încă din secolul XV, pisarii doamnei nu au lăsat prea multe urme despre ei înşişi în documente. Scriind diverse acte pen-

[75] 1724 sept. 16, *Ibidem*, p. 56, nr. 49.
[76] *Ioan Neculce*, 3/1923, p. 5.
[77] Vezi *Bugetul Moldovei pe anul 1795*, la V. A. Urechia, *op. cit.*, seria 1786—1800, tom III, p. 519, unde cei 24 de fustaşi ai haremului primeau câte un leu pe an.
[78] *Ibidem*, p. 519. Pentru termenul de „iuzbaşa" vezi *Instituţii. Dicţionar*, p. 240. Dionisie Fotino, în *Istoria generală a Daciei* (trad. G. Sion, vol. III, Buc., 1859, p. 286) afirma, referitor la Ţara Românească, faptul că aga avea sub ascultarea lui un iuzbaşa de divan şi un *iuzbaşa de harem*, amândoi „oameni domneşti".
[79] *CDM*, III, p. 493, nr. 2372.
[80] 1669 mai 6, *Ibidem*, p. 381, nr. 1793.
[81] N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 174.
[82] *Ibidem*, p. 180, *Bibl. Acad. Rom.*, CXL/182 şi mss. nr. 237, f. 248.
[83] Gheorgachi, p. 260.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tru stăpâna lor, ei se iscălesc rar, numai cu prenumele, fără a adăuga titlul slujbei lor, acela de „diac al doamnei". Doar când scriu acte pentru un alt beneficiar, sau când apar ca martori, se întâmplă să facă o asemenea precizare. Astfel stând lucrurile, despre pisarii doamnei s-ar putea spune mai multe doar având în față originalele documentelor, atâtea câte s-au mai păstrat, analizând ductul scrieri și specificitățiile de limbaj, în speranța că le vom găsi o identitate.

Cel mai vechi diac pe care-l cunoaștem este menționat pe la sfârșitul domniei lui Alexandru cel Bun, când un *Ghedeon, pisarul cneaghinei* scria actul din 29 iulie 1428. Ca *diac al cneaghinei* este amintit și în 1431 [84]. Numele pe care îl poartă ne sugerează eventuala sa proveniență din mediul mănăstiresc.

Târziu, la mijlocul veacului XVII, o poruncă a Elisaftei, doamna lui Gheorghe Ștefan vodă către vătafii și juzii de țigani este semnată de *Ionașco diacul* [85] (31 mai 1656). Doi ani după aceea, *Dumitrașco, diacul doamnei* apare ca martor la o vânzare în Iași, la 13 martie 1658 [86]. Mai cunoscut este, însă, *Vasile Ruginã, diac al doamnei,* care semnează așa doar două documente, scrise în anul 1698 [87]. Acesta avea în spate o bogată carieră în cancelaria domnului. El este, probabil, un urmaș al lui *Ruginã Stratul,* diac al lui Dabija vodă [88].

Alt scriitor de acte din preajma doamnei ne-a lăsat un zapis de vânzare scris de el la Cotnari, pe care l-a ornamentat frumos, cu viță-de-vie și o cruce, iscălind : „eu, *Pătrașco, caligraf și dascăl domnesc,* tâmplându-mi-să a fi venit de la Iași la Cotnari cu măria sa, doamna Maria, a domnului Io Ștefan Petriceico vodă, scris-am zapisul acesta, ca să se crează și să se știe" [89].

Chiar dacă a vorbi de o „cancelarie a doamnei" este poate prea mult, soțiile domnilor noștri au avut mereu la dispoziție dieci, scriitori de acte. O instituție ce emite documente ar trebui să fie mai bine cunoscută tocmai prin ele. Or, în cazul curții doamnei acest lucru nu se întâmplă decât în foarte mică măsură.

Uneori doamnele, știutoare de carte, nu mai apelează la serviciile diacului personal, ci scriu ele însele acte. Astfel, într-un document din 1627 este menționat un act mai vechi al Măricăi, doamna lui Ion vodă, un zapis „făcut de mâna ei și cu pecetea ei" [90].

---

[84] *DRH, A,* vol. I, p. 113, nr. 77 (or. sl.) *Ibidem,* p. 156 nr. 105 (or. sl.) ; vezi și doc. 71, 76, 79, 106, 109, 110, 117, 129, 138, 158.

[85] *Surete,* VIII, p. 305.

[86] 13 mart. 1658, CDM, III, p. 316 ; vezi și nr. 109, 1654 dec. 19 și nr. 436, 1659 aug. 9, „Dumitrașco". Documentul dat de Ecaterina, doamna lui Istratie Dabija vodă, la 1662 mai 2 (Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava — Iași, XXVIII/8), este scris de un „Dumitrașcu", probabil diac al doamnei, care însă, după grafie și semnătură, este diferit de acel „Dumitrașco" al doamnei Safta.

[87] *CDM,* IV, nr. 202 și nr. 1978. Alte acte scrise de el : 1193, 1293, 1342, 1377, 1682, 1774 și 1844.

[88] vezi Gh. Ghibănescu, *Ispisoace, III/2, p. 15, 30, 64.*

[89] *Uricariul,* XVII, p. 39.

[90] Zapisul poate fi scris și după ce domnia soțului său expirase, dar ea păstra dreptul de a-și semna scrisorile cu titlul de „doamnă".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La 1795 este amintită funcția de *grămătic al doamnei*, retribuită cu 100 de lei pe an, în timp ce vornicul doamnei primea doar 70 de lei [91].

Preoții doamnei

În palatul doamnei exista, după cum se știe, un mic paraclis având hramul Sf. Gheorghe, ca și mitropolia, în care, la rugămintea doamnei țării, a slujit o liturghie și patriarhul Macarie al Antiohiei (septembrie 1656) care se afla în vizită la Iași [92].

Logofătul Gheorgachi scria că, după ceremonia Bobotezei din șesul Bahluiului „doamna încă merge de ascultă liturghia la biserica sa, împreună cu toate giupânesele" [93]. Chiar slujbele din prima parte a săptămânii mari, de dinaintea Paștelui, erau ascultate și de domn la „biserica despre doamna, după cum îi este voia și după cum se întâmplă și trebile", și nu în biserica mare (Sf. Neculai Domnesc), pe care o va onora cu prezența sa, în mod obligatoriu începând cu ziua de joi, însă fără doamnă [94].

Acest mic paraclis trebuie să fi avut de-a lungul vremii preoții săi deosebiți, despre care avem mărturii mult mai puține decât despre preoții bisericii din turnul porții domnești. Cel mai vechi pe care îl știm, amintit în 1676, este *popa Iftimie de la biserica despre doamna*, care locuia chiar în vecinătatea curții, acolo unde stăpânise mai înainte Gheorghie târcovnicul (Circovnicul). Un altul este *Mihail, preot la biserica dinspre doamna* (1684 aug. 30) [95]. La mijlocul veacului fanariot (1753) sunt amintite *„casele preotului Lupașco, ce au fost preot despre besărica ot gospojda"* [96]. Un alt preot, *Manolachi, de la biserica din curte gospod, despre doamna*, cumpăra, în 1778, o vie la Socola, în hotarul târgului Iași, care fusese cândva a lui Sandu fustașul din Valea Adâncă [97]. În *Catastihul de dajdii moldovenești* (cca. 1760) este trecut și un *ieromonah dascăl ot gospojda*, care primea, pentru luna decembrie, 10 lei, ca și vătaful de la cămara gospod, ca și vel căpitanul de Iași, logofătul de la cămara domnească și ceasornicarul gospod (în timp ce bucătarul și cei șase vornici de poartă primeau, pe aceeași lună, câte 30 lei !) [98].

---

[91] V. A. Urechia, *op. cit.*, seria 1786—1800, tomul III, p. 519. Funcția exista și în Țara Românească, la 1791, când, din alaiul întocmit pentru întâmpinarea lui Mihai Șuțu vodă făcea parte și *grămăticul doamnei*. (*Ibidem*, tomul II, p. 21). Tot în Muntenia, la 1806, este menționat *secretarul principesei* Ipsilanti, care, în chestiuni de protocol, preluase atribuțiile de altădată ale vornicului doamnei. Alături de marele postelnic, secretarul doamnei a venit, cu ceremonialul obișnuit, să ureze drum bun unor înalți oaspeți. Vezi G. Potra, *Bucureștii văzuți de călători străini* (sec. XVI—XIX), București, 1992, p. 111.

[92] Paul de Alep în *Călători străini*, VI, p. 90 și 154—155.

[93] Gheorgachi, p. 289.

[94] *Ibidem*, p. 291. Pentru acest paraclis vezi N. Grigoraș, *Bisericile curții domnești din Iași* în „Mitropolia Moldovei", XLV, 1969, nr. 5—6, p. 312—320.

[94 bis] Documentul cuprinde și alte detalii ce pot contribui la localizarea mai exactă a proprietății preotului Iftimie. Vezi *Uricariul*, XXII, p. 411 și N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 312—320.

[95] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace*, vol. IV, p. 75 și 81.

[96] *Ioan Neculce*, 5/1925. 166.

[97] *Ibidem*, 8/1930, p. 72.

[98] N. Iorga, *Stud. și doc.*, XXII, p. 129. Acesta ar putea fi de la Mănăstirea Doamnei, de la Botoșani (?).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Printr-o carte domnească dată la 25 februarie 1735 și destinată „preoților de la biserica dinspre doamna", Constantin Mavrocordat arăta că „le-am făcut obicei de milă, ca să aibă din vama cea mare domnească a lua pe an câte 40 lei și acești bani pe giumătate să dei la sfeti Gheorghe și pe giumătate la sfeti Dimitrie, în toți anii nelipsiți. Numai și ei să fie îndatorați a face sfânta liturghie *în toate zilele* la sfânta biserică, peste tot anul nelipsit", adăugând apoi că „așijderea și *pogonăritul de vii*, viile ce ar ave drepte a lor încă li-am iertat domnia mea să se scutească pe toți anii" [99].

În vremea lui Grigore Al. Ghica (1776) în bugetul țării era trecut *„al treile psalt de la harem"*, care primea 120 de lei pe an, ca și psaltul al doilea. În același loc sunt amintiți *trei preoți și un diacon de la biserica gospojdi (doamnei)*, care primeau, împreună cu cei de la biserica gospod, 1200 lei pe an [100].

În ajunul Crăciunului se obișnuia să se citească orațiile sărbătorii către domn și doamnă, de către diaconul curții : „După săvârșirea orațiilor, vel vistierul da preoților de pe Poartă și *preoților celor despre doamna*, câte un galbăn și diaconului ce spune orațiile asemenea, cum și lui protopsalt și lui al doilea cântărețu, le da vistierul tot câte un galbăn" [101].

Așa cum afirmam la începutul articolului, pornind de la imaginea abia schițată de Dimitrie Cantemir, poate fi pusă în lumină o instituție prea puțin cunoscută din istoria noastră medievală : *Curtea doamnei.*

Deși dregători și slujitori aflați în slujba soției domnului au existat, probabil, încă de la întemeierea Moldovei, instituția aceasta a rămas în umbră datorită faptului că actele emise de ea s-au risipit în cea mai mare parte, iar sursele narative ale epocii, prin specificul lor, nu acordă — decât cu totul întâmplător — atenție unui asemenea subiect.

Faptul că doar o parte dintre dregătorii doamnei amintiți de Cantemir pot fi găsiți în diverse liste cu ranguri boierești din secolul XVIII ar putea fi explicat prin faptul că acestea nu sunt arhondologii, ci *table de vistierie*, în care erau trecute doar dregătoriile plătite de la vistieria țării. Cei absenți erau probabil plătiți, la vremea respectivă, din alte surse, poate de la cămara doamnei sau din veniturile slujbei lor.

Actele de proprietate sunt cele care permit o reconstituire cât mai completă a listei de dregători și slujitori ai doamnei, însă, pentru a doua parte a secolului XVII și pentru întreg veacul următor, majoritatea acestor documente sunt nepublicate. Rămâne, deci, ca viitoarele cercetări pe această temă să completeze, eventual chiar să corecteze, imaginea pe care articolul de față o oferă asupra *Curții doamnelor Moldovei.*

[99] *Condica Mavrocordat*, vol. III, p. 251, nr. 1475.
[100] P. Rășcanu, *Lefurile și veniturile boierilor Moldovei în anul 1776*, Iași, 1887.
[101] Gheorgachi, p. 157.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANEXA I

Dregători şi slujitori ai doamnelor Moldovei

Paharnici ai doamnei

1. „pan BILĂU, ceaşnic al cneaghinei", 1428 febr. 16 *(DRH*, A, vol. I, p. 104).
2. „pan TADOR PETRE, paharnicul despre doamna", 1443 mai 28 (Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, V, p. 117, nr. 102).
3. ZAHARIA BRAHAŞUL, 1528 mart. 15, (*CDM*, vol. I, p. 229, nr. 553).
4. NICOARĂ, cca. 1541—1546 (N. Iorga, *Stud. şi doc.*, vol. XI, p. 47, nr. 1 ; 1547 april. 15, *DIR.*, XV—I, p. 551, nr. 495).
5. ION „ceaşnicul doamnei", 7077 (1568—1569), (*Stud. şi doc.*, VII, p. 370).

Vistiernici ai doamnei

1. „pan PORCU, vistierul cneaghinei", 1443 martie 6 *(DRH*, A, vol. I, nr. 225, p. 316).

Stolnici ai doamnei

1. pan DANCIUL, 1438 mart. 5 *(ibidem*, p. 257, nr. 181).

Dieci ai doamnei

1. „GHEDEON„ pisarul cneaghinei", 1428 iulie 20 (*ibidem*, p. 113, nr. 77 ; 1431 dec. 20, *ibidem*, p. 115, nr. 105).
2. IONAŞCO diacul, 1656 mai 31 (*Surete*, VIII, p. 305, nr. 202).
3. DUMITRAŞCU, diacul doamnei (1658 martie 13, *CDM*, III, nr. 316, p. 88 ; vezi şi nr. 109 şi 436).
4. VASILE RUGINĂ, 1698 aug. 24 *(CDM*, IV, p. 444—45, 2021 ; vezi şi nr. 1193, 1293, 1342, 1377, 1682, 1774, 1844).

Preoţi ai doamnei

1. „popa IFTIMIE de la Biserica despre Doamna", (1676, *Uricarul*, XXII, p. 411).
2. „MIHAIL, preot la biserica dinspre doamna", 1684 (7192) aug. 30 (Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, IV/1, p. 75, 81).
3. „LUPAŞCO, ce-au fost preot despre besărica ot gospojda", 1753 april. 15, în *Ioan Neculce*, nr. 5/1925, p. 166).
4. „MANOLACHI de la biserica din curtea gospod, despre doamna", 1778 mart. 25 *(ibidem*, nr. 8/1930, p. 72).

Vornici ai doamnei

1. PITIC 1570 iun. 30 (*DIR*, A, XVI—II, p. 232—233)
2. GHEORGHE vornic, „sluga noastră credincioasă" (a doamnei Elisabeta Movilă), 1608 mart. 10 *(Ibidem*, XVII—II, p. 148).
3. ION, „dvornic din casa domniei mele" (a doamnei Teodosia, a lui Vasile Lupu), 1637 nov. *(Stud.* şi doc. V, p. 24, nr. 114).
4. IONAŞCU, 1656 mart. 18 *(CDM*, III, p. 59, nr. 175).
5. EPIFANIE şi DAMASCHIN „vornicii măriei sale doamna", 1657 oct. 14 (*Ispisoace*, III/1, p. 90, nr. 66).
6. VASILE ŞTIRBĂŢ, 1662 sept. 15 *(CDM*, p. 200, nr. 886).
7. ARAPUL, 1663 iunie 23 *(Ibidem*, p. 221, nr. 986) ; ALEXA ARAPUL şi DAMIAN „vornici din casă" ai doamnei, 1667 aug. 20 *(Ispisoace*, III/2, p. 51—53) ; ALEXA ARAPUL „vornicul din casa domnii miali" (adică a lui Gh. Duca vodă), 1670 iul. 27 (*ibidem*, p. 123).
8. „ILIE, vornicul despre doamna", 1673 aug. 5 (G. Potra, *Contribuţii la istoricul ţiganilor din România*, Bucureşti, 1939, p. 257—258, nr. 73).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

9. GLIGORAŞCO CIOCÂRLIE, 1680 aug. 25, (*CDM Supl.* I, p. 302—303, nr. 957 ; 1681 aug. 19, *Ibid.*, IV, p. 158, nr. 652 ; (1699), în Ion Neculce, *Letopiseţul* (ed. G. Ştrempel, p. 398—399).
10. ANDREI ABĂZA, fost vornic al doamnei, 1694 august 28 (*CDM*, IV, p. 373, nr. 1675).
11. VASILE PURICE, 1698 febr. 17 (*CDM*, IV, p. 436, nr. 1978 ; 1698 aug. 24, *Ibid.*, p. 444—445, nr. 2021 ; *Ibid.*, p. 446, nr. 2031).
12. GAVRIL SOROCEANUL, 1698 iunie 13 (*CDM*, IV p. 441, nr. 2001).
13. TĂNASE FĂINĂ, „ce-au fost vornicu di spre doamna lui Duca vodă" (Constantin Duca, 1693—95 ; 1700—1703), 1759 mart. 10, (*Stud. şi doc.*, XI, p. 60, nr. 64).
14. ILIE ABĂZA, 1711 (Ion Neculce, *op. cit.*, p. 602 ; vezi şi N. Stoicescu, *Dicţionarul marilor dregători*).
15. TOADER TOMIŢĂ 1722 aug. 6 (*Surete*, VIII, p. 337—338 ; vezi şi p. 6, 64).
16. BELDIMAN, 1731 aug. 5 (*Stud. şi doc.*, XXI, p. 261 nr. 4).
17. ANASTASIE, 1741 nov. 1 (*Condica lui Constantin Mavrocordat*, ed. C. Istrati, vol. III, p. 13, nr. 1278 ; vezi şi *Surete*, XV, p. 189, nr. 5, cu anul 1734).
18. APOSTOL „vornic ot gospojda" (grec), *Sama vistieriei Moldovei din 1763* (iun.—dec.), în „Ioan Neculce", nr. 5/1925, p. 73 ; cca. 1760, în *Catastif de dajdii moldoveneşti*, (*Stud. şi doc.*, XXII, p. 135).

Fustaşi ai doamnei

1. DĂNILĂ, 1641 sept. 5 („Ioan Neculce", 3/1923, p. 99).
2. SILION, 1680, mai 6 (*Surete*, V, p. 165).
3. GLIGORIE, 1691 mai 29 („Ioan Neculce", 5/1925, p. 122).
4. SANDU, 1723 iul. 8 (*Stud. şi doc.*, XI, p. 55, nr. 47 ; 1724 sept. 16, *ibidem*, p. 56, nr. 49).

Dărăbani ai doamnei

1. ION, „dărăban de la doamna", 1669 mai 6 (*CDM*, III, p. 381, nr. 1793).
2. TOADER, „vătaful de dărăbani de la steagul doamnei" (*ibidem*, p. 493, nr. 2372).

ANEXA II

Vornicii (ureadnicii) de Botoşani *

1. VASILE TALPĂ, 1593 mart. 25 (*DIR*, A, XVI—IV, p. 73).
2. PĂTRAŞCO, 1599 aug. 31 (*ibidem*, p. 267) ; 1602 iul. 12 (*ibidem*, XVII—I, p. 54—55) ; 1603 apr. 6 (*ibidem*, p. 82—83) ; 1603 iulie 20 (*ibidem*, p. 111—112) ; 1604 mart. 3, (*ibidem*, p. 129) ; 1604 apr. 18 (*ibidem*, p. 189) ; 1606 iulie 12 (*CDM*, I, 298) ; 1607 apr. 11 (*ibidem*, nr. 305).
3. TOMA, 1610 nov. 30 (*DIR*, A, XVII—II, p. 332, nr. 446).
4. FILIP, 1615 iunie 14 (*DIR*, A, XVII—III, p. 219).
5. VASILE NEAGOE, 1623 iunie 7 (*DIR*, XVII—V, p. 224).
6. PĂTRAŞCU UDREA, 1629, ian. 12 (*Ispisoace*, I/2, p. 208).
7. CONSTANTIN CIOGOLE, 1637 april. 12 (*ibidem*, II/1, p. 134) ; 1637 mai 4 (*ibidem*, p. 138).
8. TODERAŞCU ŞOLDAN, 1639 iun. 7 (*Stud. şi doc.*, V, p. 218—219).
9. DUMITRU ROŞCA, 1640 iul. 4 (*CDM. Supl.*, I, p. 199).
10. GLIGORE postelnicul, 1641 mai 10 (*Surete*, III, p. 219).
11. ŞTEFAN PRĂJESCUL, 1642 mai 26 (*Doc. bucovinene*, II, p. 120).
12. DUMITRU ROŞCA, 1645 aug. 24 (*Ispisoace*, II/2, p. 85) ; 1646 febr. 20 (*CDM. Supl.*, I, p. 219).
13. SOLOMON (BRĂESCU ?), 1648 iun. 3 (*Ispisoace*, II, p. 155).
14. MIHALE, după 1652 iul. 5 (*CDM*, II, p. 431).

* Lista este reprodusă după Daniel Botezatu, *Proprietatea domnească din ţinutul Hârlăului în evul mediu*, teză de licenţă, îndrumător ştiinţific, prof. univ. dr. Ioan Caproşu, 1993.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

15. ILIE BOUL (fost), 1656 mart. 24 *(ibidem*, III, p. 60).
16. GHEORGHE, 1658 nov. 19 *(ibidem*, p. 100); 1659 aug. 1 *(ibidem*, p. 110—11).
17. TODERAŞCO JORA, 1662 febr. 15 *(Ispisoace*, III/1, p. 196—97); 1663 mai 5 *CDM*, III, p. 216).
18. ROŞCA, 1664 ian. 20 *(ibidem*, p. 229).
19. GAVRILĂ BRĂESCU (fost), 1664 dec. 13 *(ibidem*, p. 243).
20. TODERAŞCO JORA, 1665 febr. 21 *(Moldova din epoca feudalismului*, vol. V, p. 119—20).
21. GHEORGHIŢĂ, fost logofăt şi DUMITRAŞCU, fost vistier, „vornicii de Botoşani", 1665—69 aug. 5 *(CDM*, III, p. 273).
22. CONSTANTIN JOREA, fost armaş, 1665, aug. 5 *(ibidem*, p. 272); 1665 mai 13 *(ibidem*, p. 260).
23. CONSTANTIN FOROIU, fost mare armaş, 1666 mart. 15 *(Moldova în epoca feudalismului*, V, p. 144).
24. VASILE TALPĂ (fost), după 1667 iul. 25 (*Stud. şi doc.*, XI, p. 68—69); 1668 iun. 15 *(CDM*, III, p. 350); 1669 mai 16 *(CDM. Supl.* I), p. 284).
25. DUMITRAŞCU BOUL, 1668 sept. 5 *(CDM, Supl.* I, p. 280); (fost) 1669 febr. 4 *(Ispisoace*, III/1, p. 129).
26. TOADER JORA, 1669 oct. 15 *(CDM*, III, 398); 1669 oct. 25 *(Moldova în epoca feudalismului*, V, p. 268).
27. ŞTEFAN BRĂESCUL, 1670 mai 26 *(Doc. bucovinene*, III, p. 52); 1670 sept. 8, (fost) *(Uricariul*, XII, p. 290 şi 291—2).
28. ROŞCA (fost), 1676 mai 6 *(CDM*, IV, p. 31—32).
29. ANGHELACHIE (fost), 1677 ian. 28 *(ibidem*, p. 53).
30. ILIE ZBIEREA (fost), 1691 febr. 20 *(Ispisoace*, IV/1, p. 182); 1691 martie 20 *(ibidem*, p. 184); 1692 iul. 25 *(ibidem*, p. 228); 1693 aug. 1 *(ibidem*, p. 14).
31. ILIE ABĂZA, 1699 dec. 18 *(CDM*, IV, p. 488).
32. NICOLAE BUHUŞ, 1700 aug. 28 *(Doc. bucovinene*, III, p. 110).
33. COSTAŞCO PANCUL, 1702 sept. 1 *(Stud. şi doc.*, V, p. 226).
34. BAŞOTĂ, fost mare stolnic şi SANDUL CRUPENSCHI, fost mare medelnicer, vornici, de Botoşani, 1718 ian. 12 *(CDM*, V, p. 418).
35 HURMUZAKI, 1731 mart. (*Stud. şi doc.*, V, p. 232—233).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MARIA MAGDALENA SZÉKELY

FEMEI-CTITOR ÎN MOLDOVA MEDIEVALĂ

Titlul unei culegeri de studii semnate de reputatul medievist francez Georges Duby, *Mâle Moyen Âge*, oglindește cu suficientă limpezime opinia generală a istoricilor despre această epocă. Vreme a cruciadelor și a războaielor, a Inchiziției și a turnirurilor, a ordinelor cavalerești și a catedralelor gotice, Evul de Mijloc poate fi socotit, cu destulă ușurință, o epocă în care elementul masculin a fost preeminent. Dar, chiar dacă această constatare este valabilă, nu trebuie să se piardă din vedere faptul că acțiunea elementului masculin a fost, dacă nu în totalitatea cazurilor generată, cel puțin potențată de elementul feminin. Atunci, în Evul Mediu, s-au născut literatura cavalerească și cântecele trubadurilor, atunci, cavaleri în armuri strălucitoare se înfruntau în turniruri sub culorile unei doamne și, tot atunci, interiorul unei copleșitoare catedrale dintr-un burg german a fost împodobit cu chipul Utei — întruchipare a frumuseții feminine medievale.

Rolul femeilor în desfășurarea anumitor evenimente istorice ale Evului de Mijloc, ca și în viața de zi cu zi a fost, mult timp, prea puțin cunoscut. În istoriografia occidentală, o dată cu apariția unui nou tip de abordare a trecutului (opus celui promovat de școala tradițională sorboneză), s-au făcut și primele încercări de închegare a unei istorii a femeii. Sinteza a văzut lumina tiparului abia în 1991, sub direcția lui Georges Duby și Michelle Perrot. Titlul ei : *Histoire des femmes en Occident*. Volumul al doilea din lucrarea citată, coordonat de Christiane Klapisch-Zuber, se oprește la femeia Evului Mediu. Acest subiect deosebit de generos și de puțin abordat a constituit și preocuparea de o viață a medievistei franceze Régine Pernoud care a îmbogățit considerabil cunoștințele în domeniu prin cărțile sale : *Aliénor d'Aquitaine* (1966), *La Reine Blanche* (1972), *La Femme au temps des cathédrales* (1980) și *Christine de Pisan* (1982). În fine, printre ultimele realizări pe tărâmul istoriei femeii amintesc lucrările colocviului organizat în Franța (noiembrie 1992), care au format materia unui grupaj *(Histoire des femmes, histoire sociale)* din revista „Annales" (nr. 4, iulie—august 1993).

În istoriografia română, capitolele de istorie a femeii medievale lipsesc aproape cu totul. În afara biografiilor romanțate creionate de Octav George Lecca *(Domnițe și jupânese române de altădată)* și C. Gane *(Trecute vieți de doamne și domnițe* și *Amărâte și vesele vieți de ju-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pânese și cucoane), ar mai fi de notat : *Viața femeilor în trecutul românesc*, *Doamnele române* și *Femeile în viața neamului nostru*, tustrele avându-l ca autor pe N. Iorga. În rest, referiri sumare, accidentale, servind doar ca suport sau liant pentru istoria politică, istoria grandioasă, bărbătească.

„Și doar au trăit și la noi ca aiurea — scria, cu o undă de tristețe, același C. Gane —, dacă nu dame ilustre, dar jupânese de tot felul, unele foarte cuminte, altele totuși și ele galante ! Dacă aceste femei nu și-au scris „Memoriile", pricina o fi că nu știau carte, iar biografii le-au lipsit, fiindcă altele erau grijile bieților noștri scribi de pe vremuri, decât de a lăsa posterității însemnări despre viețile femeilor pe care le-au cunoscut. Pentru a le da deci de urme, trebuiește multă răbdare ; le găsim tupilate prin cronici și letopisețe, prin maldăre de acte vechi, catastife, zapise și izvoade. [...] putem reconstitui, oarecum, unele vieți sau crâmpeie de vieți, sau anumite întâmplări din acele vieți de femei moarte de demult, care merită și ele să nu fie date uitării, fiindcă, oricum, suntem doar toți os din osul lor".

Călăuzită de acest îndemn și conștientă de faptul că documentele noastre medievale oferă suficiente informații interesante despre viața femeilor de demult, m-am încumetat a începe o cercetare amănunțită în această direcție. Din documentele moldovenești se întrevede că femeia era, din punct de vedere juridic, prea puțin inferioară bărbatului. Ea avea dreptul să moștenească și să lase moștenire diferite bunuri ; se constituia parte la împărțirea pământului ; era înzestrată de părinți la căsătorie și, în cazul unui divorț, zestrea îi revenea în întregimea ei ; era judecată întocmai ca un bărbat. Unele femei aveau știință de carte și redactau scrisori sau zapise în limba slavonă, pe care le sigilau cu propria pecete. În fine, asemeni bărbaților, femeile se bucurau de dreptul de ctitorire, aspect asupra căruia voi stărui în aceste pagini.

Conceptul medieval de „ctitorire" avea o accepție foarte largă. El desemna un ansamblu complex de acțiuni cu finalitate spirituală, care cuprindea nu numai înălțarea de așezăminte religioase, ci și sprijinirea lor cu sume de bani, înzestrarea cu moșii, daniile în cărți și obiecte liturgice, răscumpărarea de manuscrise, închinarea unor mănăstiri la Locurile Sfinte. Orice dar făcut unui lăcaș de închinăciune atrăgea după sine includerea donatorului în rândul ctitorilor [1]. Când, la 1611, două jupânese au dăruit mănăstirii Bisericani „părțile lor de avere și de vite", ele „de bună voia lor s-au dat *ctitorițe*" (acesta este cuvântul folosit în documentul original slavon) [2]. Câțiva ani mai târziu, o altă cneaghină, dăruind mănăstirii Sf. Nicolae din Țarina Iașilor o prisacă, a fost scrisă „la svântul poménicul cel mare, cu *titorii* cei bătrâni" [3]. Răscumpărarea unor datorii mănăstirești era considerată tot act ctitoricesc ; doamna Ruxandra Lăpușneanu devine, în acest context, „pentru *a doua oară ctitor*" al mănăstirii Dochiariu de la Athos, fiindcă scosese de sub poprire odoarele amanetate ale așezământului [4]. Închinarea mă-

[1] Pentru amănunte, vezi Gheorghe Cronț, *Dreptul de ctitorie în Țara Românească și Moldova*, în *SMIM*, IV, 1960, în special p. 106—111.

[2] *DIR*, XVII/3, p. 38, nr. 62.

[3] *Ibidem*, XVII/4, p. 383, nr. 487.

[4] *Ibidem*, XVI/2, p. 236, nr. 247.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

năstirilor la Locurile Sfinte o putea face numai ctitorul (adică cel ce construise mănăstirea) sau un urmaş al său. Dacă domnul ţării dorea să facă o închinare, el trebuia să ceară acordul familiei de ctitori (cum s-a întâmplat, de exemplu, la închinarea Galatei, act pentru care s-a solicitat „încuviinţarea doamnei Maria, fiica ctitorului", răposatul Petru Şchiopul [5]). Închinarea aducea, de drept, autorului său, înscrierea „în sfântul pomelnic acel mare, să se pomenească deopotrivă împreună *cu ceilalţi sfinţi ctitori*" [6].

În paginile de faţă, voi urmări actul ctitoricesc sub toate aspectele lui, numai în măsura în care el a fost îndeplinit *exclusiv de femei ;* cu alte cuvinte, mă voi opri doar asupra situaţiilor în care o doamnă, o domniţă sau o jupâneasă apare în calitate de ctitor neînsoţită de un bărbat (tată, soţ, frate, fiu etc.) sau însoţită de un bărbat, dar păstrându-şi, ea, locul de prim ctitor. Demersul de faţă va acoperi întregul Ev Mediu moldovenesc, analiza ajungând până la începutul veacului XVIII.

Doamne-ctitor

Cea dintâi doamnă moldoveancă despre care se ştie că a îndeplinit un act de ctitorire este catolica *Margareta-Muşata,* mama fraţilor Petru I şi Roman I. În a doua jumătate a veacului XIV, ea a înălţat o biserică catolică în Siret, pentru Ordinul Dominicanilor, alegându-şi acolo şi locul de îngropăciune. Fiul său, Petru I Muşatinul, a confirmat prin hrisov domnesc acest act, în 1384, acordând şi anumite privilegii predicatorilor [7].

Una din soţiile lui Alexandru cel Bun, doamna *Ana,* intră şi ea în categoria ctitorilor, prin dania pe care o face, înaintea morţii sale, mănăstirii Moldoviţa (satele Vaculinţi şi unde Zârnă şi-a făcut curătură) [8].

Doamna lui Ştefan II, descendentă a familiei Limbădulce (soră cu Duma şi cu Mircea Limbădulce / Dulcescul / Dulcevici) adaugă de la sine, la o danie făcută de voievodul Ştefan mănăstirii Neamţ, în 1446, trei cântare de icre negre [9]. Apoi, în 1447, când acelaşi Ştefan II acordă nişte venituri mănăstirii Moldoviţa, el pune şi vama spre Ardeal, „jumătate din Vadul Călugăresc şi cu o jumătate din vamă, şi cu o jumătate din vama de trecere, şi cu o jumătate din iezerele ce ascultă de această vamă şi cu o jumătate din tot venitul, *partea cneaghinei noastre*" [10].

Maria de Mangop, coborâtoare din neamul împăraţilor bizantini din Mangopul Crimeii, soţia lui Ştefan cel Mare, se ilustrează în domeniul ctitoricesc prin daniile făcute mănăstirii Grigoriu de la Athos [11]. Aceluiaşi aşezământ, „binecredincioasa doamnă Maria Asanina Paleologina,

---

[5] *Ibidem,* XVII/4, p. 363, nr. 460.

[6] Sever Zotta, *Mănăstirea Golia. Schiţă istorică,* în *IN,* 5, 1925, p. 31, anexa I (în continuare, Zotta, *Golia*).

[7] *DRH,* I, p. 1—2, nr. 1.

[8] *Ibidem,* p. 66, nr. 46.

[9] *DRH,* I, p. 372, nr. 262.

[10] *Ibidem,* p. 386, nr. 272.

[11] Virgil Cândea, *Mărturii româneşti peste hotare,* I, Bucureşti, 1991, p. 461, nr. 849 (în continuare, Cândea, *Mărturii*).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

doamna Moldovlahiei" i-a oferit şi o frumoasă icoană a Fecioarei Maria [12].

În anul 1493, *Maria Voichiţa*, fiica lui Radu cel Frumos al Valahiei şi soţia lui Ştefan cel Mare, „cu dorinţă tânjind pentru dragostea lui Hristos şi iubitoare a cuvintelor lui Hristos fiind, cu râvnă a dat" să se scrie şi să se împodobească un Tetraevanghel pentru biserica de la Pătrăuţi [13]. Şi tot ea, doamna Maria, văduvă de puţine luni, oferea, în toamna lui 1504, mănăstirii Putna, un acoperământ pentru tetrapod [14].

Ruxandra doamna, fiica lui Mihnea cel Rău al Ţării Româneşti şi soţia lui Bogdan III, şi-a îndreptat actul său de danie către mănăstirea Putna, care a primit de la ea satul Cuciurul (ţinutul Cernăuţi), „pentru pomenirea ei şi pentru pomenirea sfântrăposaţilor ei părinţi, ca să-i fie pomenire, ei şi părinţilor ei, neclintit în vecii vecilor" [15].

Activitatea ctitoricească a doamnei *Elena-Ecaterina*, fiica despotului sârb Ion Brancovici şi soţia lui Petru Rareş, a îmbrăcat aspecte dintre cele mai variate. În timpul vieţii lui Petru voievod, prin 1535—1536, ea a dăruit mănăstirii Putna un pocrovăţ, „piesă interesantă prin originalitatea tematică, străină de arta moldovenească" [16]. Originalitatea constă în aceea că pocrovăţul a fost croit dintr-un material împodobit cu vulturi bicefali pe fond de aur. Rămasă văduvă, doamna Elena a continuat şi a dus la bun sfârşit reparaţiile începute de soţul său la mănăstirea Dionisiou de la Sfântul Munte [17]. Apoi, în 1548, împreună cu Petru Vartic, hatman şi pârcălab al Sucevei, a dăruit mănăstirii Probota un Tetraevanghel, aflat, astăzi, în Rusia [18]. În 1550, doamna Elena a mai comandat un asemenea manuscris, fără ca în notiţa lui dedicatorie să se precizeze cărei biserici îi era destinat. Profesorul Emil Turdeanu a presupus că lăcaşul care a beneficiat de acest dar a fost biserica Învierii Domnului din Suceava [19], ale cărei lucrări de construcţie, finanţate de aceeaşi doamnă, s-au încheiat în ianuarie 1551 [20]. La Biblioteca Patriarhiei din Ierusalim se păstrează până astăzi un Evanghelier, copiat şi ferecat din dorinţa „Elenei Despotovna a răposatului domn Io Petru voievod şi mama lui Iliaş voievod", şi dăruit mănăstirii Probota [21]. În

[12] P. Ş. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains*, Roma, 1986, p. 269 (în continuare, Năsturel, *Athos*).

[13] *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1958, p. 403, nr. 155 (în continuare, *Repertoriul monumentelor*).

[14] *Ibidem*, p. 308, nr. 97; Petre Ş. Năsturel, *Date noi asupra unor odoare de la mănăstirea Putna*, în *Rsl*, III, 1958, p. 153, nr. 75 (în continuare, Năsturel, *Date noi*).

[15] *DIR*, XVI/3, p. 47, nr. 63.

[16] Maria Ana Musicescu, Ana Dobjanschi, *Broderia veche românească*, Bucureşti, 1985, p. 42, nr. 48 (în continuare, Musicescu, Dobjanschi, *Broderia*).

[17] Cândea, *Mărturii*, p. 449, nr. 663.

[18] Radu Constantinescu, *Manuscrise de origine românească din colecţii străine. Repertoriu*, Bucureşti, 1986, p. 110, nr. 565 (în continuare, Constantinescu, *Manuscrise*).

[19] Emil Turdeanu, *Oameni şi cărţi de altădată*, extras din *BBRF*, II, 1954, p. 15.

[20] Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova*, Bucureşti, 1974, p. 797 (în continuare, Stoicescu, *Repertoriu*).

[21] Emil Turdeanu, *op. cit.*, p. 16—17; M. Beza, *Urme româneşti în răsăritul ortodox*, ed. II, Bucureşti, 1937, p. 113.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Doamna aceluiaşi an 1551, bogat în acte ctitoriceşti, doamna Elena a văzut încheiată şi construcţia bisericii domneşti din Botoşani, cu hramul Sf. Gheorghe [22]. De numele soţiei lui Petru Rareş se leagă şi înălţarea, în vechiul ţinut al Hârlăului, a aşa-numitei mănăstiri „a doamnei", cu hramul Adormirea Maicii Domnului [23].

O analiză foarte succintă pune în evidenţă faptul că doamna cu cea mai intensă activitate de ctitor a fost *Ruxandra*, fiica lui Petru Rareş şi soţia lui Alexandru vodă Lăpuşneanu. Ea a clădit, în 1569, biserica Precista din Roman [24]. Şi, în acelaşi an, a ferecat un Tetraevanghel al mănăstirii Putna, „din argintul cel vechi de la bătrânul Ştefan voievod" [25]. În afară de acestea, însă, doamna lui Lăpuşneanu s-a dovedit o asiduă sprijinitoare a aşezămintelor monahale de la Muntele Athos. Mănăstirii Zografu i-a răscumpărat metoacele de pe Struma cu 52 000 de aspri ungureşti [26]. La Dionisiou, a dăruit un iconostas (1560) [27], a renovat şi mărit trapeza construită de Petru Rareş [28], a înălţat o bolniţă [29], a plătit datoriile mănăstirii şi a răscumpărat bunurile amanetate [30]. Mănăstirii Caracalu i-a achitat datoria de 35 000 de aspri faţă de administraţia otomană, gest pentru care călugării athoniţi se obligau, pe la 1569, să-i slujească şase pomeni anual [31]. Mica avere pe care doamna Ruxandra o strânsese pentru nevoile ei a dăruit-o mănăstirii Dochiariu, „pentru ajutorarea datoriei şi a lucrurilor mişcătoare şi nemişcătoare, întru veşnică pomenire". În schimb, „ieromonahii şi monahii de acolo să fie îndatoraţi să săvârşească în fiece an praznicul Sfântului Nicolae şi privegherea, porunca, în veci întru pomenirea acestei doamne şi stăpâne a noastre" [32]. Un inventar de prin 1590 al darurilor făcute de familia

---

[22] Stoicescu, *Repertoriu*, p. 111.

[23] *Ibidem*, p. 110; Emil Turdeanu, *Un monastère moldave oublié : le monastère de la Princesse (1550)*, în „Revue des Études Slaves", XXX, 1953, p. 98—100.

[24] Stoicescu, *Repertoriu*, p. 723.

[25] *Repertoriul monumentelor*, p. 398, nr. 149; Năsturel, *Date noi*, p. 140, nr. 57.

[26] Cândea, *Mărturii*, p. 542, nr. 2 049.

[27] *Ibidem*, p. 449, nr. 663.

[28] *Ibidem*, nr. 665.

[29] *Ibidem*, nr. 666.

[30] Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XIV/1, p. 46, nr. CXIII.

[31] *Ibidem*, p. 46—47, nr. CXIV.

[32] *DIR*, XVI/2, p. 236, nr. 247. Vezi şi Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XIV/1, p. 46, nr. CXII, p. 49, nr. CXX. Încercând să explice motivul pentru care doamna Ruxandra a cerut călugărilor athoniţi să i se facă pomeniri, ei şi familiei ei, de Sf. Nicolae, P. Ş. Năsturel l-a pus pe seama „respectului faţă de sărbătoarea sfântului protector al familiei", manifestat de această „prinţesă de origine sârbă" (*Athos*, p. 210, nota 27). Mai degrabă, cred că alci este valabilă explicaţia pe care Sorin Ulea a dat-o pentru prezenţa Sfântului Nicolae în pictura exterioară a bisericilor moldoveneşti : „... Nicolae era, de departe, cel mai mare şi mai activ «militant social», dedicându-şi viaţa nu idealurilor pustniceşti, rupte de lume, nici studiilor abstracte de teologie, nici extazelor mistice, ci dorinţei de a trăi între oameni, de a le cunoaşte durerile şi de a le fi util, ajutându-i degrabă şi din toate puterile sale pe cei obijduiţi sau căzuţi în nevole". Acestui aspect i se mai adaugă încă două : pe de o parte, Sf. Nicolae „se arătase un duşman vehement al ereziilor confesionale" şi, pe de altă parte, mult după moartea sfântului, el a devenit simbolic ocrotitorul creştinilor împotriva musulmanilor (Sorin Ulea, *Originea şi semnificaţia ideologică a picturii exterioare moldoveneşti* (II), în *SCIA*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui vodă Lăpuşneanu la Athos înregistrează un „potir de argint suflat cu aur, închinat Bisericii celei Mari de Ruxandra, soţia lui Alexandru voievod a toată Moldovlahia, în anul 7072, o sută nouăzeci şi cinci de dramuri“ [33].

Doamna *Maria* a lui Petru vodă Şchiopul este autoarea unei danii către mănăstirea Galata, căreia îi închina, la 1584, satul Teişori din ţinutul Botoşani [33 bis].

De muntele Athos se leagă şi actele ctitoriceşti ale doamnei *Elisabeta*, fiica grecului Gheorghe Kataratos, pârcălabul Hotinului, şi soţia lui Ieremia vodă Movilă. Prin 1597—1598, ea a împodobit, la mănăstirea Dochiariu, mormântul mitropolitului Moldovei, Teofan, „mândră a-i fi rudă“ acestui ierarh, retras în ultimii ani ai vieţii la Sfântul Munte [34]. Câţiva ani mai târziu, la 5 iunie 1605, soaţa lui Ieremia vodă va „înfrumuseţa“ un vechi Tetraevanghel (secolul XII) şi-l va trimite mănăstirii Cutlumuş, împreună cu un potir şi două cruci de argint aurit [35].

Cumnata Elisabetei Movilă, doamna *Marghita*, fiica marelui logofăt Gavrilaş Hâra, soţia lui Simion vodă Movilă, şi-a îndreptat dovezile de pioşenie către mănăstirea Suceviţa — ctitoria Movileştilor —, căreia îi va dărui un epitrahil şi o tipsie de argint [36].

Cea de-a doua doamnă a lui Vasile Lupu, *Ecaterina*, coborâtoare din neamul cerchezilor, şi-a concretizat activitatea ctitoricească prin răscumpărarea, în 1653, de la cazaci, a unui manuscris religios miniat de mitropolitul Anastasie Crimca [37]. Răpit din mănăstirea Dragomirna, căreia îi fusese hărăzit, Liturghierul mitropolitului-artist s-a reîntors între zidurile acestui lăcaş prin bunăvoinţa şi cheltuiala doamnei Ecaterina, aflată la grea încercare în toamna anului 1653.

Învins şi detronat, Vasile Lupu a părăsit tronul şi Ţara Moldovei în favoarea fostului său mare logofăt, Gheorghe Ştefan. Soţia acestuia, doamna *Safta*, descendentă a familiei boiereşti Boul, este cunoscută, în privinţa activităţii ctitoriceşti, prin mai multe momente. În 1654, ea a cumpărat un Tetraevanghel, i-a refăcut legătura prin mâna călugărului Ipifane de la Pângăraţi şi l-a dat într-o biserică având hramul Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavril (probabil, Agapia) [38]. Doi ani mai târziu,

---

seria *Artă plastică*, tom. 19, I, 1972, p. 48). Aşadar, doamna Ruxandra şi-a luat ca patron spiritual al actelor sale ctitoriceşti de la Muntele Athos pe Sf. Nicolae, patronul oamenilor sărmani şi al creştinilor în faţa necredincioşilor.

[33] Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XIV/1, p. 88, nr. CLVII.

[33 bis] *Colecţia de documente de la Arhivele Statului Bacău*, Bucureşti, 1976, p. 22, nr. 10.

[34] *Ibidem*, p. 107, nr. CXCVIII ; Năsturel, *Athos*, p. 214.

[35] Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XIV/1, p. 722, nr. DCXCIII ; Cândea, *Mărturii*, p. 496, nr. 1 335 ; Năsturel, *Athos*, p. 71.

[36] Musicescu, Dobjanschi, *Broderia*, p. 44, nr. 62 ; P. Ş. Năsturel, *Date noi asupra unor odoare de la mănăstirea Putna* (II), în *Rsl*, IV, 1960, p. 281—282 ; Idem, *Asupra stemelor unite ale Moldovei şi Ţării Româneşti, la începutul veacului al XVII-lea*, în „Studii şi Cercetări de Numismatică“, II, 1958, p. 373.

[37] Emil Turdeanu, *Manuscrisele robite de cazaci*, în „Fiinţa Românească“, 4, 1966, p. 130, nr. 1 (în continuare, Turdeanu, *Manuscrise robite*).

[38] P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei*, Bucureşti, 1959, p. 283, nr. 191.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

doamna Safta va dărui mănăstirii Neamț un loc de prisacă în satul Grozești, în Câmpul lui Dragoș, pentru pomenire [39]. În fine, după două decenii, la 1677, doamna Safta, văduvă, împreună cu vărul ei, Pătrașco pitarul, fiul lui Dumitrașco spătar, închină la Sfântul Mormânt mănăstirea Bistrița, „care s-a întemeiat de strămunii noștri cei buni și vechi" și care ajunsese în „stare de desăvârșită stricăciune, risipită și lipsită, nu numai de tot felul de podoabe, ci și de sfințitele veșminte scumpe, de multele scule și de însemnatele ei moșii, încă și de robii săi țigani ce i-au fost dăruiți și întăriți de prea-înălțatul de veșnică amintire Alexandru voievod zis cel Bun și Bătrân, carele zace înmormântat acolo, cu doamna și fiii lor" [40].

Nu mult după acest moment, la 1678, o altă doamnă moldoveancă ridicată dintr-un neam de mari boieri (Jora), *Dafina Dabija*, dăruia mănăstirii Bârnova, unde este înmormântat soțul ei Istratie vodă Dabija, mai multe sate lăsate de el cu limbă de moarte ; documentul de danie precizează că unele din aceste proprietăți fuseseră cumpărate împreună cu doamna Dafina [41]. Pe la 1680, aceeași Dafina dădea sate, vii și țigani mănăstirii Bârnova, arătând că acest așezământ fusese început de Miron Barnovschi, dar neterminat, rămânând în această stare „până la vreme domniei Măriei Sale răposatului mieu domnu, ce scrie mai sus, lui Evstratie Dabija vodă, carile dinpreună și cu noi, dintru bună dumnezeiască îndemnare apucându-ne, am zidit biserica până în desăvârșitu, iar cu alte, câte să cade sfintei mănăstiri podoabe și așezături fiind de l-au apucare moarte, n-au apucat să o înpodobească și să o temeeze, ce noi în vieața noastră, când am avut vreme, am nevoit și am înpodobit și o am întemeiat după putință cu de toate, câte trebuiescu unii sfintii mănăstiri" [42].

În același sfârșit de veac XVII, doamna *Anastasia Duca* (născută Buhuș), refăcea din lemn Agapia Veche, ctitoria lui Petru Rareș (refăcută și de Petru Șchiopul), „risipită" în vâltoarea vremurilor [43]. Și tot ea, Anastasia, avea să înalțe și Biserica Albă din Iași, sediu al Mitropoliei Moldovei" [44].

Domnițe-ctitor

Activitate ctitoricească au desfășurat, după examenul părinților, și unele domnițe moldovence. Șirul lor începe cu domnița *Chiajna*, fiica lui Alexandru cel Bun și a doamnei Marina, care, la 1470, în domnia nepotului său, Ștefan cel Mare, dăruia mănăstirii Neamț prisaca lui Chiprian, la Botne, „pentru sufletul părintelui ei, Alexandru voievod, și pentru sufletul mamei ei, Marina, și pentru sufletul și sănătatea ei" [45].

---

[39] *CDM*, III, p. 65, nr. 208.
[40] Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XIV/1, p. 221, nr. CCCVIII.
[41] *CDM*, IV, p. 76, nr. 250.
[42] Paul Mihailovici, *Documente moldovenești găsite la Constantinopol*, în *CI*, an. X—XII (1934—1936), nr. 1, p. 105, nr. 38.
[43] Stoicescu, *Repertoriu*, p. 22.
[44] Iulian Marinescu, *Documente relative la familia Neculce*, în *BCIR*, IV, 1925, p. 36, nr. 10.
[45] *DRH*, II, p. 246, nr. 165.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fiica lui Bogdan III, domniţa *Mariica*, lăsa, la moartea ei, nişte bani mănăstirii Dobrovăţ, „pentru pomenirea sa", bani cu care, la 1548, călugării vor cumpăra un sat la Fântâna Cahova (ţinutul Chigheci) [46].

Maria, fata lui Petru Şchiopul, însoţită cu grecul Zotu Ţigara, a ctitorit mănăstirea Hlincea de lângă Iaşi, pe care a închinat-o mănăstirii Dionisiou de la Muntele Athos. Apoi, în timpul domniei lui Radu Mihnea, când domniţa Maria s-a întors în Moldova, a găsit „mănăstirea noastră de la Hlincea pustie şi toate satele răshirate şi pustiite, căci că de la mănăstire de la Dionisiiaţe, călugării n-au mai venit, nici au mai purtat grije de metoh şi de sate, ci au lăsat tot de s-au pustiit". Aşa stând lucrurile, actul de danie a Mariei din 1616 se va îndrepta spre un alt aşezământ, mănăstirea Sf. Sava din Iaşi, care va primi seliştea Cudreavinţi (ţinutul Hârlău) [47]. Cam la aceeaşi vreme, fiica lui Petru Şchiopul va face un dar şi mănăstirii Galata, dar documentul care consemnează acest fapt este atât de deteriorat, încât nu se mai poate înţelege în ce anume a constat dania [48]. La 1619, Galata va fi închinată Patriarhiei de Ierusalim, cu încuviinţarea domniţei Maria [49] ; actul închinării s-a făcut fiindcă „întâmplatu-s-au şi aceştii sfânte mănăstiri de s-au prădat în multe rânduri, una de multe răutăţi ce s-au întâmplat ţării, alta de oameni răi şi fără Dumnezeire răi călugări ce au fost lăcuind întra acea sfântă mănăstire, că lor milă nu le-au fost să socotească bucatele sfântei mănăstiri, ce numai cine cumu au putut a lua şi a răsipi în toate părţile toate sculele şi arginturile sventei mănăstiri le-au răsipit şi le-au furat, numai cine cum au putut lua aşé au făcut" [50]. Fiica Mariei şi a lui Zotu Ţigara, Rozanda (călugărită Romila), s-a remarcat şi ea prin ajutoarele în bani şi veşmintele liturgice date mănăstirii Sf. Andrei din Insula Chefalonia [51]. De altfel, acest lăcaş de închinăciune păstrează în tezaurul său o icoană pictată pe muşama, datând din 1639 şi în care apar şi figurile donatorilor : Maria, Zotu şi Rozanda [52].

Una din fiicele lui Ieremia Movilă, *Maria*, căsătorită Potocki, este cunoscută din documente ca donatoare la Schitul Mare din Mamova (Galiţia). Acestui aşezământ, Vasile vodă Lupu avea să-i închine, la 1648, mănăstirea Suceviţa, „considerând dorinţa Mariei, fiica lui Ieremia Movilă vodă, fiind mănăstirea Suceviţa, din cauza multor neorânduieli, aproape de pustiire" [53]. În plus, se mai cunoaşte o evanghelie a Movileştilor, dăruită de Maria Potocki bisericii ortodoxe din Liov, evanghelie care va fi, mai târziu, luată de suedezi [53bis]. Sora Mariei, măritată tot cu un nobil polon, Firley, a dăruit mănăstirii Sf. Nicolae din ţarina

[46] *DIR*, XVI/1, p. 571, nr. 510.

[47] *Ibidem*, XVII/4, p. 72—73, nr. 102. Întărirea domnească la 1618, martie 12 (*ibidem*, p. 238, nr. 302).

[48] *Ibidem*, p. 194, nr. 240.

[49] *Ibidem*, p. 363, nr. 460.

[50] *Ibidem*, p. 361—362, nr. 459.

[51] Cândea, *Mărturii*, p. 550, nr. 2 155.

[52] *Ibidem*, p. 550, nr. 2 156.

[53] *Ibidem*, p. 58, nr. 644 ; Dimitrie Dan, *Mânăstirea Suceviţa*, Bucureşti, 1923, p. 204, nr. 1 (în continuare, Dan, *Suceviţa*).

[53bis] Dimitrie Ţopa, *Moldova şi biserica ortodoxă din Liov* (II), în „Junimea Literară", an. XV, 1926, nr. 5—6, p. 128.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Iaşilor o sută de lei pe an, ca să mă pomenească la sfintele daruri, pe mine, şi pe părinţii mei" [54].

Ultima domniţă din veacul XVII despre care se ştie că a desfăşurat activitate ctitoricească este *Ruxandra,* fiica lui Vasile Lupu şi soţia cazacului Timuş Hmielnitchi. În timpul domniei tatălui său, pe când mitropolitul Grigore de Laodiceea a vizitat Iaşii, Ruxandra i-a dăruit un frumos epitrahil având ca motiv „Arborele lui Ieseu", epitrahil păstrat astăzi la mănăstirea Vatoped [55]. Există, apoi, două Minee, unul pe luna aprilie, celălalt pe luna mai, făcute de „doamna Roxanda" şi oferite mănăstirii Agapia, în vremea lui Nicanor ieromonahul [56]. În privinţa identificării donatoarei, există două opinii : Emil Turdeanu este de părere că „doamna Roxanda" ar putea să fie fiica lui Vasile Lupu, în timp ce Radu Constantinescu şi Virgil Cândea optează pentru soaţa lui Alexandru Lăpuşneanu. În stadiul actual al cercetării, îmi este greu să mă pronunţ în favoarea uneia din cele două variante, lăsând pe seama unor investigaţii viitoare găsirea răspunsului corect. Fie că va fi vorba de domniţa Ruxandra, fie de doamna Lăpuşneanului, cele două Minee rămân, oricum, în categoria actelor ctitoriceşti făcute de femei. În ceea ce o priveşte pe fiica lui Vasile Lupu, prin testamentul redactat în 1667, ea lăsa mănăstirii athonite Vatoped trei moşii în Moldova [57].

În sfârşit, la lista domniţelor-ctitor se mai cuvine adăugată *Elena,* fiica Ducăi vodă, soţia logofătului Nicolae Costin (fiul cronicarului), care, neavând copii, dăruia, în 1714, mănăstirii Neamţ satul Piscani (ţinutul Cârligătura), pentru a i se scrie numele în *pomelnicul ctitorilor* [58].

Jupânese-ctitor

Nici soţiile boierilor moldoveni, descendente din familii mai mari sau mai mici, mai însemnate sau mai puţin cunoscute, nu s-au lăsat mai prejos în domeniul ctitoririi.

În 1458, de exemplu, *Maruşca,* fata lui Andrieş Slujăscul, jupâneasa lui Negrilă, dădea mănăstirii Bistriţa o jumătate din Slujeşti, unde a fost curtea părintelui ei, o jumătate de moară, cuturile Oneşti şi Lăbăşeşti de la Maluri şi, la fântâna Horgului, unde a fost mănăstirea tatălui ei. În schimbul daniei, călugării bistriţeni trebuiau să o treacă în pomelnic [59]. O succintă investigaţie genealogică scoate la iveală faptul că tatăl donatoarei, Andrieş Slujăscul, boier cu curţi la Slujeşti şi ctitor al unei mici mănăstiri într-un sat al lui, era fiul lui Sluga Stan [60], care, după nume trebuie să fi fost o „slugă" domnească, adică un boier cu o oarecare dregătorie. Dacă Maruşca făcea dania Bistriţei la 1458, înseamnă că tatăl ei trăise în prima jumătate a veacului XV, iar bunicul — în ultimele decenii ale secolului XIV.

[54] Hurmuzaki—Iorga, *Documente,* XIV/1, p. 173, nr. CCLIV.
[55] Năsturel, *Athos,* p. 104—105 ; Cândea, *Mărturii,* p. 532, nr. 1 904.
[56] Turdeanu, *Manuscrise robite,* p. 143—144 ; Constantinescu, *Manuscrise,* p. 16, nr. 64 ; Cândea, *Mărturii,* p. 165, nr. 365.
[57] Cândea, *Mărturii,* p. 525, nr. 1 786 ; Hurmuzaki—Iorga, *Documente,* XIV/1, p. 203, nr. CCLXXXV.
[58] *CDM,* V, p. 328, nr. 1 206.
[59] *DRH,* II, p. 115, nr. 79.
[60] *DIR,* XVI/1, p. 317, nr. 283.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După aproape un veac şi jumătate, la 1601, *Anghelina,* fiica lui Cornea, fost brănişter, dăruia mănăstirii Neamţ o prisacă în branişte, pe Bohotin [61]. În momentul daniei, Anghelina avea doi fii, Vasilie şi Lupan şi, după toate aparenţele, era văduvă. Acestei jupânese i se pot reconstitui strămoşii până la a cincea generaţie : tatăl ei, Cornea brănişterul (împreună cu fraţii săi, Nicoară şi Măgdălina) erau copiii lui Ţintea, la rândul lui, fiu al lui Dragotă Frăţian ; acesta din urmă era nepotul de frate al unei Ileana, împreună cu care Dragotă cumpăra un sat, la 1497, ceea ce înseamnă că tatăl lui murise înainte de acea dată şi că, prin urmare, trăise în a doua jumătate a veacului XV [62].

Nu la fel stau lucrurile cu jupâneasa *Sora,* soţia lui Grigorie Lelea şoimar, despre ai cărei strămoşi nu se poate spune nimic. Se poate spune, însă, că ea, Sora, a dăruit, în 1602, mănăstirii Secu un loc de dughene în Iaşi, lângă casa lui Ursul potcovarul, „ca să-i fie ei pomenire, în veci, pentru sufletul său şi al părinţilor săi şi pentru sufletul sfântrăposatului ei soţ" [63].

Mănăstirea Râşca era, la 1603, beneficiara unei danii în sate, argint şi ţigani, făcută de *Agahiia,* fiica lui Ion logofătul [64]. Or, acest Ion logofătul (şi fraţii săi, Dragoman, Urâta, Măriuţa, Marina, Dumitra şi altă Măriuţa şi Tudosia) erau copiii lui Costea Cârjă, pârcălab de Neamţ. La rândul său, Costea era văr cu Fedca, fiica lui Stoica, amândoi fiind nepoţii lui Dieniş spătarul de la 1434 [65]. Tatăl Agahiiei, Ion logofătul, este un personaj destul de cunoscut documentelor de la jumătatea veacului XVI : alături de Toader Băloş logofătul, el a îndeplinit rolul de ispravnic al construirii Râşcăi (lucru care explică, după părerea mea, dania făcută de fiica lui acestui aşezământ) ; apoi, la 30 noiembrie 1547, „Ioan Costevici din Măscurei" apare alături de marii boieri şi de înalte feţe bisericeşti în marea mărturie a actului de omagiu al lui Iliaş Rareş către regele Sigismund I al Poloniei [66].

În tabloul jupâneselor-ctitor figurează, în prim-plan, zugrăvit în frumoase culori, şi chipul *Annei,* cneaghina lui Ion Golăi mare logofăt [67]. Această femeie (fiică a vornicului Burnar şi a Antemiei), rămasă de tânără văduvă cu doi copii mici, a definitivat construirea, pictarea şi înzestrarea ctitoriei lor din Iaşi (numită apoi, mănăstirea Golia), aşezământ neterminat în momentul morţii neaşteptate şi tragice a soţului ei [68]. Când, printr-un uriaş efort financiar, biserica a fost încheiată,

[61] *Ibidem,* XVII/1, p. 17, nr. 25. Întărirea domnească la 1607, februarie 10 (*ibidem,* XVII/2, p. 88, nr. 104).

[62] *DRH,* III, p. 371, nr. 206 ; *DIR,* XVI/2, p. 185, nr. 195.

[63] *DIR,* XVII/1, p. 61—62, nr. 93.

[64] *Ibidem,* p. 69, nr. 104. Întărirea domnească la 1605, iunie 26 (*ibidem,* p. 249—250, nr. 334).

[65] *Ibidem,* XVI/1, p. 398, nr. 360 ; p. 66—67, nr. 61 ; *DRH,* III, p. 219—220, nr. 110 ; p. 269—270, nr. 141.

[66] G. Balş, *Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti din veacul al XVI-lea,* Bucureşti, 1928, p. 76, 79 ; Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea,* Bucureşti, 1979, nr. 70, p. 147.

[67] Maria Magdalena Székely, *Anna Golăiasa,* în „Magazin Istoric", an. XXVI, nr. 10 (307), octombrie 1992, p. 76—78.

[68] Pentru familia Annei, vezi : Aurel V. Sava, *Documente privitoare la târgul şi ţinutul Lăpuşnei,* Bucureşti, 1937, p. 27, nr. 17 ; p. 29, nr. 18 ; p. 31, nr. 19 ; Melchisedec, *Notiţe istorice şi arheologice adunate de pe la 48 mănăstiri şi biserici*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anna a înzestrat-o cu sate, locuri de prisacă, mori, un loc de case în Iaşi, un loc de dughene, un loc de berărie, vii, livezi şi familii de ţigani. În schimb, călugării trebuiau să facă două pomeniri mari pe an, „cu paraclisuri şi colive şi prin dare de băut fraţilor monahi la trapeză“ [69]. La începutul anului 1606, „soţia răposatului boiar Ioan Golăi ce au fost logofăt mare şi cu fiul ei, Mihail“, au închinat mănăstirea lor la Vatoped [70]. În muzeul mănăstirii Putna se păstrează astăzi un orar de la începutul secolului XVII, dăruit de o Ana şi de fiul său, Mihail. Inscripţia dedicatorie a acestei broderii nu a fost transcrisă în volumul în care s-a făcut semnalarea piesei [71]; din acest motiv, nu ştiu cărei biserici i-a fost închinat orarul. Totuşi, numele donatorilor mă fac să cred că este vorba de Anna Golăiasa şi de feciorul său, Mihail. Este posibil ca orarul să provină chiar de la mănăstirea Golia.

O altă broderie liturgică de o deosebită valoare este şi pocrovăţul donat, la 1611, de *Mitrofana* Ureche mănăstirii Secu [72]. Mitrofana era fiica lui Ionaşco Jora şi soţia lui Nestor Ureche, mare vornic al Ţării de Jos [73], ctitorul mănăstirii Secu.

Un document de prin 1611, păstrat doar într-un rezumat românesc, povesteşte cum „au venitu în sfânta mânăstâre Besericanii giupâniasa *Dumitra* şi cu fata ei *Cârstâna*, giupâniasa lui Samuilă din satu din Porceşti din ţinutu Niamţului, şi mai înnainte de moarte loru, de a loru bună voia au căzutu cu rugă înnaintea părinţilor de Besericani şi s-au făcut ctitoré şi au datu numitei mânăstâre moşiia, parte lor din satu din Orbicu şi o moară cu heleştiu în apa Orbicului, şi altă moară în apa Bistriţii şi o viia la Bacău şi toate dobitoacelé lor câte s-ar alegé parte loru. Şi au scrisu 4 nume în pomelniculu celu maré ca să să pomenească“ [74]. Într-o reîntărire domnească a acestei danii, făcută la 1612, se precizează că Dumitra era soaţa lui Ciolpan monahul, iar fiica lor, Cârstina, era jupâneasa lui Samoil paharnicul [75]. Monahul Hariton Ciolpan fusese în mirenie suliţaş [76].

Câţiva ani mai târziu, în 1614, clucerul Constantin Corpaci dăruia mănăstirii Sf. Sava din Iaşi o jumătate din via sa de la Copou [77]. La

---

antice, Bucureşti, 1885, p. 231; Zotta, *Golia*, p. 37, nr. II; *DIR*, XVI/3, p. 14, nr. 22. Pentru cariera logofătului Ion Golăi, vezi: *DIR*, XVI/1, p. 447—448, nr. 406; *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente*, Bucureşti, 1983, p. 67, nr. 92; *Catalog de documente din Arhivele Statului Iaşi*, vol. I, Bucureşti, 1989, p. 367, nr. 954; *DIR*, XVI/3, p. 8—9, nr. 15; Ioan Bogdan, *Manuscripte slavo-române în Kiev*, în vol. *Scrieri alese*, ed. îngrijită de G. Mihăilă, Bucureşti, 1968, p. 518.

[69] Aurel V. Sava, *op. cit.*, p. 36—37, nr. 21; *DIR*, XVII/2, p. 170—171, nr. 221.

[70] Zotta, *Golia*, p. 31, nr. 1; Melchisedec, *op. cit.*, p. 232—236.

[71] Musicescu, Dobjanschi, *Broderia*, p. 44, nr. 63.

[72] *Ibidem*, p. 46, nr. 71.

[73] Ştefan S. Gorovei, *Înrudirile cronicarului Grigore Ureche*, în *AIIL*, XXIV, 1973, p. 112—115; Dumitru Velciu, *Grigore Ureche*, Bucureşti, 1979, p. 52—53.

[74] *DIR*, XVII/3, p. 38, nr. 61. Întărirea domnească la 1611, noiembrie 23 (*ibidem*, p. 38, nr. 62).

[75] *Ibidem*, p. 61, nr. 98.

[76] *Ibidem*, XVI/3, p. 457, nr. 555; *ibidem*, XVII/3, p. 60, nr. 97; p. 206, nr. 306; *ibidem*, XVII/4, p. 241, nr. 304; p. 338, nr. 427; p. 376, nr. 478; p. 378, nr. 481; p. 379, nr. 482; *ibidem*, XVII/5, p. 32, nr. 33, p. 332, nr. 440.

[77] *Ibidem*, XVII/3, p. 173, nr. 267.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

puţină vreme, urmându-i exemplul, sora sa, *Nastasia* Varticoaia, închina aceluiaşi aşezământ partea ei din via de la Copou, „pentru sufletul părinţilor noştri şi a bunicilor noştri şi pentru păcatele noastre şi pentru sufletele noastre, să ne pomenească pururea în sfântul jertfelnic“ [78]. Nastasia era văduva lui Vartic, fost mare vornic al Ţării de Jos şi, împreună cu fraţii săi, Constantin clucerul, Ionaşco diăcul şi Ştefan, erau copiii lui Corpaci stolnicul [79].

Lista jupâneselor-ctitor continuă cu *Anna* Mustetoaia, sora lui Ionaşco Corşarco şi soţia lui Dragoş Mustaţă postelnic [80], care dă mănăstirii Sf. Nicolae din ţarina Iaşilor „o prisacă cu pomi şi cu tot hotarul ei, prentru sufletul giupânului său şi prentru sufletul ei, ca să le hie pomană de véci“. Pentru această danie, călugării de la mănăstirea Aroneanu le-au înscris numele în „poménicul cel mare, cu titorii cei bătrâni“ [81].

Însemnate danii, la mănăstiri din ţară sau la Locuri Sfinte, a făcut jupâneasa *Mărica,* sora doamnei Elisabeta Movilă şi soaţa postelnicului Dumitrache Chiriţă Paleologul, mort în împrejurările dramatice ale anului 1612. Întoarsă din Polonia la opt ani după moartea postelnicului, Mărica va începe o impresionantă activitate ctitoricească, împărţindu-şi averea rămasă în Moldova între diferite mănăstiri. Bunăoară, Sucevitei îi lasă satul Vascăuţi (ţinutul Soroca) [82] ; Bisericanilor — satul Vânători (ţinutul Neamţ) [83] ; Pobratei — satul Ciocăneşti (ţinutul Lăpuşna) [84] ; Galatei — satul Buecani (ţinutul Lăpuşna) [85] ; Agapiei — satul Childeşti (ţinutul Roman) [86] ; mănăstirii Sf. Sava din Iaşi — satul Horilcani (ţinutul Orhei) [87] ; iar unei mănăstiri de la Muntele Sinai — satul Sărături (ţinutul Lăpuşna) [88]. Toate aceste danii fuseseră făcute de Mărica „pentru sufletul dumisale a giupânu-meu şi pentru sufletul meu“. Călugărilor de la Bisericani, cneaghina le ceruse în chip special să-i pomenească, pe ea şi pe soţul ei, la Înălţarea Domnului.

La 1625, *Mariia* (născută Talpă) [89], jupâneasa lui Gheorghiţă Jora, lăsa cu limbă de moarte mănăstirii Sf. Nicolae din ţarina Iaşilor o falce de vie pe dealul de la Cărjeşti [90].

Mănăstirea Probota a beneficiat de o danie din partea *Pascălinei,* fiica lui Gheorghe logofătul, nepoata lui Toader pârcălabul de Hotin [91] şi

[78] *Ibidem,* p. 216, nr. 316.

[79] *Ibidem,* XVI/3, p. 91, nr. 115 ; p. 321, nr. 388 ; p. 322, nr. 389 ; p. 369, nr. 455 ; *ibidem,* XVI/4, p. 117, nr. 144 ; *ibidem,* XVII/1, p. 10, nr. 15.

[80] *Ibidem,* XVII/4, p. 401, nr. 515 ; p. 465, nr. 586.

[81] *Ibidem,* p. 383, nr. 487. O altă mărturie, la 1618, iulie 20 (p. 286 nr. 346).

[82] *Ibidem,* p. 427—428, nr. 553.

[83] *Ibidem,* p. 463—464, nr. 583. Reconfirmări domneşti ulterioare *(DRH,* XXII, p. 24—25, nr. 23 ; p. 90—91, nr. 80 ; p. 132—133, nr. 122).

[84] *Ibidem,* p. 466, nr. 587.

[85] *Ibidem,* p. 466—467, nr. 588. Întăriri domneşti ulterioare (p. 470, nr. 593 ; *ibidem,* XVII/5, p. 40, nr. 42).

[86] *Ibidem,* XVII/4, p. 467, nr. 589.

[87] *Ibidem,* p. 472, nr. 596. Întăriri domneşti ulterioare (p. 475 nr. 601 ; p. 479, nr. 607).

[88] *Ibidem,* p. 484, nr. 614.

[89] Ştefan S. Gorovei, *Înrudirile cronicarului Grigore Ureche,* p. 116—118.

[90] *DIR,* XVII/5, p. 364, nr. 482.

[91] Maria Magdalena Székely, *Noi contribuţii la genealogia familiei Stroici,* în „Arhiva Genealogică“, II (VII), 1995, 1—2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

soţia lui Luca Stroici marele logofăt. Pregătindu-şi locul de îngropăciune în această mănăstire, Păscălina a „miluit-o" cu nişte vii, ca să i se facă pomenire din an în an [92].

O altă *Păscălină*, de data aceasta soţia lui Iacomi, pârcălabul Hotinului, a fost ctitor al schitului Ruşi, căruia, la 6 august 1647, îi dăruia pământuri în hotarul satului Poieni [93].

În ianuarie 1668, *Antimia*, jupâneasa lui Radu fost mare pitar, împreună cu fiicele ei, Maria şi Dochiţa, lăsau mănăstirii Sf. Nicolae din ţarina Iaşilor un loc în satul Tăiseni pe Prut (ţinutul Iaşi), ca să le facă pomenire [94].

În ceea ce o priveşte pe *Safta*, fiica marelui paharnic Ion Caraiman şi soaţa lui Dumitraşco Şoldan marele vornic, ea s-a numărat printre ctitorii Trei-Ierarhilor, mănăstire căreia îi dădea, la 22 octombrie 1669, un loc rămas de la tatăl ei, între mănăstire şi temniţa domnească din Iaşi [95].

*

Dacă despre jupânesele menţionate până aici se puteau spune câteva lucruri în legătură cu familiile din care proveneau sau se putea deduce că aparţineau, prin căsătorie, unor neamuri destul de însemnate, după dregătoriile ocupate de bărbaţii lor, cele care vor urma sunt aproape necunoscute din aceste puncte de vedere. Soţii sau fiice de mici proprietari de pământ, de negustori sau meseriaşi, ele şi-au legat, totuşi, numele de câte o mănăstire căreia i-au făcut daruri.

Aşa este cazul *Anei Eftimia*, fiica lui Gănea, care, la 1558, dădea mănăstirii Tazlău o jumătate din satul Muşeteşti pe Siret, „întru pomenirea sa şi a tatălui său [...] şi s-o scrie în sfântul jertfelnic, şi pe tatăl ei" [96].

Şi tot aşa, *Părasca*, fiica lui Gheorghe din târgul Iaşi, făcea, în domnia lui Aron vodă, o danie în vii la Copou mănăstirii Sf. Nicolae din ţarina Iaşilor, „pentru sufletul ei şi părinţilor ei" [97].

O altă femeie din Iaşi, *Mariica*, soţia lui Manole Moraet, lăsa, la începutul veacului XVII, mănăstirii Sf. Sava, nişte vii cu crame, cu vase şi cu grădini, pentru că-şi pregătise în acea mănăstire locul de îngropăciune, alături de mormintele copiilor ei [98].

Loghina şi fiii ei sunt autorii unei danii în pământuri mănăstirii Pângăraţi (1625), făcută „pentru sufletul lui Ionaşco", pentru şapte sărăcuste [99].

Sora mitropolitului Varlaam al Moldovei, *Catrina*, văduva lui Cazacul din Suceava, închina mănăstirii Secu, la 1661, un loc de prisacă cu 32 de mătci, pentru pomenire [100].

---

[92] *DRH*, XIX, p. 522, nr. 377.
[93] Stoicescu, *Repertoriu*, p. 732 şi 739 (nota 82).
[94] *CDM*, III, p. 339, nr. 1 583.
[95] *Ibidem*, p. 400, nr. 1 884.
[96] *DIR*, XVI/2, p. 111, nr. 102.
[97] *Ibidem*, XVII/2, p. 179, nr. 234.
[98] *Ibidem*, XVII/3, p. 200, nr. 300 + p. 201, nr. 301
[99] *Ibidem*, XVII/5, p. 364, nr. 483.
[100] *CDM*, III, p. 155, nr. 662.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O altă femeie, *Grozava*, împreună cu soacră şi feciorii ei, dăruiau mănăstirii Vizantea, în 1661, un pogon de vie în dealul Clipiceştilor, pe lângă via lui Posmag, pentru pomenirea soţului său [101].

Schitul Dealul Mare, ctitorit de Iane Hadâmbul postelnicul, a beneficiat, la 1663, de o însemnată danie făcută de *Nastasia*, fata Hănoaiei : un sfert din satul Turbăteşti (ţinutul Cârligătura), cu câmp, fânaţ, heleşteu, rediu şi loc de prisacă [102].

O rudă a acestei Nastasia, *Tatiana*, soţia lui Oancea, avea să închine aceluiaşi schit părţile ei din Turbăteşti, cu heleşteu şi două locuri de prisacă [103].

Şirul de danii către schitul lui Iane postelnicul va continua prin voinţa *Ilenei*, fata lui Obrejie (care dăruieşte, în 1665, satul Oleşei, cu ţarină, câmp, pădure, fânaţ, locuri de prisacă, heleşteu şi vad de moară) [104] şi a *Angheluşei* Isăroaia (care va închina, la 1669, o falce şi jumătate de vie la Cotnari) [105].

Preoteasa *Ioana* din Suhuleţ va face, la 1671, dovada pioşeniei sale, dăruind mănăstirii Cetăţuia partea ei din satul Suhuleţ, pentru pomenire [106].

La 1676, călugăriţa *Dorofteia* dăruia Episcopiei de Huşi trei dughene la Chişinău pentru sufletul ei şi al fiului ei, Toader [106 bis].

În sfârşit, ultima femeie-ctitor menţionată în acest articol este *Ursa*, femeia lui Moţoc din Odobeşti, care, în ultimul sfert al veacului XVII, încheia lucrările de construcţie la mănăstirea Mera, pe apa Milcovului, care „o am fost dintâi început noi să o facem până au fost soţul meu viu, Moţoc, împreună cu răposatul părintele Ioan, ce au fost episcop la Roman". Când mănăstirea a fost terminată, Ursa a înzestrat-o cu cinci pogoane de vie cu cramă în deal la Odobeşti, un vad de moară cu pământuri în frunte, precum şi alte pământuri [107].

*

Informaţiile prezentate până aici (la care se vor adăuga, fără îndoială şi altele, prin cercetări viitoare) dovedesc că femeile din Evul nostru de Mijloc şi-au legat numele de construirea, definitivarea, înzestrarea sau închinarea unor mănăstiri, de importante danii făcute comunităţii monahale de la Muntele Athos, de copierea, ferecarea sau răscumpărarea unor manuscrise, de comandarea unor superbe broderii liturgice. Actul lor ctitoricesc a îmbrăcat forme deosebite, dar a izvorât din aceeaşi pioşenie şi credinţă nestrămutată în ceea ce se află mai presus de fire. Un inventar succint pune în evidenţă faptul că cele mai multe

[101] *Ibidem*, p. 166, nr. 723.
[102] *Ibidem*, p. 206, nr. 917.
[103] *Ibidem*, p. 220, nr. 981.
[104] *Ibidem*, p. 263, nr. 1 188.
[105] *Ibidem*, p. 386, nr. 1 819.
[106] *Ibidem*, p. 437, nr. 2 081.
[106 bis] Miron Costin, *Opere complete*, ed. V. A. Urechia, vol. I, Bucureşti, 1886, p. 139.
[107] Aurel V. Sava, *Documente putnene*, I, Focşani, 1929, p. 29—31, nr. 49 ; p. 182, nr. 223. Vezi şi Constantin C. Giurescu, *Istoria podgoriei Odobeştilor*, Bucureşti, 1969, p. 202

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acte de ctitorire îndeplinite de femei s-au materializat în danii de sate, selişti, vii, prisăci, livezi, păduri, heleştee. Dar şi numărul de construcţii religioase edificate de femei este destul de mare. Amândouă aceste tipuri de acte ctitoriceşti au fost duse la îndeplinire, atât de doamne şi domniţe, cât şi de jupânese, mai mari sau mai mici. Tot la fel stau lucrurile şi în cazul broderiilor liturgice. Mărturiile despre manuscrise comandate, scoase din robie sau refăcute nu conţin, însă, decât nume de doamne sau domniţe ; nu am identificat până acum nici o carte religioasă care să aibă ca donator soţia unui boier, unui orăşan sau preot. Închinarea unor mănăstiri la Locurile Sfinte a fost un act de ctitorire dus la bun sfârşit de femei din toate categoriile sociale ; în acest caz, apartenenţa femeii respective la familia ctitorului era suficientă şi determinantă în luarea unei asemenea hotărâri. În schimb, actele de ctitorire îndreptate spre Muntele Athos sunt, toate, opera doamnelor şi domniţelor Moldovei. Daniile în bani ocupă un loc modest în acest inventar, ca şi daniile în vase liturgice sau icoane ; acestea aparţin, toate, doamnelor şi domniţelor Moldovei. În concluzie, din şirul de acte ctitoriceşti îndeplinite de soţiile de boieri şi de celelalte femei, de condiţie mai modestă, lipsesc, până acum, manuscrisele, daniile la Athos (care ar putea să fi fost, totuşi, un drept exclusiv domnesc), darurile în vase de cult şi în icoane. Acestea se regăsesc, însă, printre acţiunile de binefacere a unor lăcaşuri de închinăciune întreprinse de doamne şi domniţe.

Este, apoi, interesant de constatat că, cel puţin pentru femeile din familia domnitoare a Moldovei, a existat o adevărată „vocaţie" de ctitor : domniţele care au desfăşurat activitate ctitoricească sunt, cu foarte puţine excepţii, fiicele unor doamne-ctitor. Aşa, bunăoară, *Ruxandra Lăpuşneanu,* era fiica doamnei *Elena Rareş, Maria Ţigara* — a doamnei *Maria,* fiicele lui Ieremia vodă Movilă erau copilele doamnei *Elisabeta,* domniţa *Ruxandra* era fiica circazienei *Ecaterina,* iar *Elena Costin* — a doamnei *Anastasia Duca.*

Mai mult decât atât, se observă, în anumite cazuri, preluarea unor exemple de la rude apropiate în materie de danii : *Cârstina Ciolpan* îşi urmează mama, pe *Dumitra,* în acţiunea de înzestrare a mănăstirii Bisericani ; *Nastasia Varticoaia* dăruieşte viile sale din Copou mănăstirii Sf. Sava, după ce fratele ei, *Constantin Corpaci,* făcuse un gest similar; tot la fel, *Titiana,* soţia lui Oancea va închina nişte pământuri schitului Dealul Mare, în continuarea daniei făcute de ruda sa, *Nastasia,* fata Hănoaiei.

Nu este lipsită de interes încercarea de a afla motivul pentru care o femeie a ales un anume aşezământ pentru o danie. În unele situaţii, explicaţia este simplă, în altele — poate cele mai multe —, ea este imposibil de dat. Doamna *Ana* a lui Alexandru cel Bun a ales ca beneficiară a actului de danie mănăstirea Moldoviţa, ctitorită de soţul ei. Dar de ce soaţa lui Ştefan II se opreşte asupra Neamţului şi Moldoviţei ? *Maria Voichiţa* face o danie Putnei, adică bisericii unde îşi dormea somnul de veci măritul său soţ, dar şi Pătrăuţilor, ctitorie tot a lui Ştefan cel Mare. *Elena Rareş* alege Probota, dar, în egală măsură, şi Putna, unde odihneau tatăl şi fraţii lui Petru vodă Rareş. Tot la fel se explică şi daniile *Ruxandrei Lăpuşneanu* către Putna ; dar, oare, să nu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fi făcut ea, doamna Ruxandra, nici o danie mănăstirii Slatina, adică așezământului înălțat de soțul ei ?! *Marghita Movilă* oferă daruri Suceviței fiindcă era ctitorie a Movileștilor. Mai greu este, însă, de explicat de ce *Safta* lui Gheorghe Ștefan a ales ca beneficiară a daniei mănăstirea Agapia ; Bistrița o închină, însă, împreună cu vărul său, fiindcă, fără îndoială, ei coborau din „ctitorii cei mari" ai mănăstirii, adică din Alexandru cel Bun. Și aici, o altă întrebare : prin ce fire se lega familia Boul, căreia îi aparținea doamna Safta, familie de mari boieri, de veche dinastie a Moldovei ? În sfârșit, *Dafina Dabija* face daruri mănăstirii Bârnova pentru că acolo era îngropat Istratie vodă. În ceea ce le privește pe domnițe, prea puține dintre ele au închinat daruri unor ctitorii părintești : procedează așa *Maria Țigara*, cu Galata tatălui său, în schimb domnița *Chiajna* a lui Alexandru cel Bun face danii la Neamț, *Mariica* lui Bogdan III — la Dobrovăț, o fiică a lui Ieremia Movilă — la Aroneanu, *Ruxandra* lui Vasile Lupu — la Agapia, iar *Elena* Duca — la Neamț. În cazul jupâneselor, doar trei dintre ele fac danii unor mănăstiri în virtutea legăturilor pe care familiile lor le aveau cu așezământul respectiv : *Aghiia*, la Râșca (pentru că tatăl său, Ion logofătul, fusese ispravnic la construirea mănăstirii), *Anna Golăiasa*, la Golia și *Mitrofana Ureche*, la Secu.

Când femeile făceau un act ctitoricesc, indiferent în ce formă, ele solicitau o pomenire din partea beneficiarilor daniei. Ar fi, cred, utilă o cercetare specială a pomelnicelor mănăstirești, pentru a afla dacă autorii unor danii (nu numai femei) au fost înregistrați în sfântul jertfelnic și dacă monahii și-au îndeplinit obligațiile față de ei, în calitate de ctitori. Pe de altă parte, o asemenea investigație ar avea ca rezultat și identificarea, parțială firește, a persoanelor menționate în pomelnice. Din păcate, însă, până în momentul de față au fost publicate doar câteva dintre pomelnicele mănăstirilor moldovenești [108]. Faptul că cele mai multe dintre ele continuă să se afle în arhive face dificilă, deocamdată, cercetarea lor amănunțită.

Mărginindu-mă doar la pomelnicele care au văzut deja lumina tiparului, am putut constata că donatorii sunt menționați printre ctitori. Bunăoară, în pomelnicul Bisericanilor, în partea închinată pomenirii boierilor, apar *Crâstina* și *Dumitra* din familia Cioplan, autoarele daniei din 1611 [109]. Apoi, în ziua sărbătorii „Soborului Arhistrategului Mihail și al altor puteri netrupești" este consemnată pomenirea pentru membrii aceleiași familii : „Monahul Hariton, Dumitra, Crâstina, Ștefan, Candachia și părinții lor și copiii lor", care „au dat a patra parte din satul

---

[108] Damian P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistriței*, București, 1941 ; pomelnicele Suceviței în Dan, *Sucevița*, p. 171—202 și Victor Brătulescu, *Pomelnicul cel mare al mănăstirii Suceviței*, în *MMS*, XLIV, 1968, 3—4, p. 185—204 ; pomelnicul slavon al Bisericanilor publicat de Gh. Ghibănescu în *Uricariul*, XXIII, p. 309—378, de Elena Lința, *Pomelnicul de la Bisericani*, în *Rsl*, XIV, 1967, p. 411—454, iar cel românesc, de N. Iorga, în *Studii și documente*, vol. XVI, București, 1909, p. 231—249 ; pomelnicul mănăstirii Solca la Ion I. Solcanu, *Pomelnicul triptic al mănăstirii Solca*, în *AIIAI*, XI, 1974, p. 199—216 ; pomelnicul Moldoviței la Scarlat Porcescu, *Pomelnicul triptic de la mănăstirea Moldoviței*, în *MMS*, XXXIX, 1963, 7—8, p. 530—545.

[109] Elena Lința, *op. cit.*, p. 438 (f. 2 v.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Orbic şi 10 iepe şi 40 de stupi“ [110], adică satul care apare şi în documentul de danie pe care l-am analizat la locul cuvenit.

Tot aşa, în acelaşi pomelnic al mănăstirii Bisericanilor, sunt trecuţi, pentru pomenire, în „Joia Înălţării Domnului Nostru Isus Hristos“, „Dimitrie Chiriţa, Maria au dat satul Vânătorie. Constantin, Soltana“ [111]. Această însemnare s-a făcut în urma daniei jupânesei Mărica postelniceasa din 1620, făcută în amintirea soţului său, Dumitrache Chiriţă Paleologul. Este posibil ca personajele Constantin şi Soltana să fi fost părinţii postelnicului. Este de reamintit că jupâneasa Mărica făcuse dania cerând în mod expres pomenire în ziua Înălţării.

În schimb, în pomelnicul Suceviţei, „Dumitru, mare postelnic Paleologul şi cnihina lui Maria“ sunt menţionaţi, întru pomenire, în ziua de 8 mai, ziua Sfântului Ioan Teologul [112]. Fără îndoială, această menţionare s-a făcut tot în urma daniilor jupânesei Mărica din 1620.

Dar, precum am spus deja, o cercetare mai amănunţită, din această perspectivă, a pomelnicelor noastre mănăstireşti o las pe seama viitorului.

Informaţiile despre rolul de ctitor jucat de doamnele, domniţele şi jupânesele moldovene aruncă o lumină nouă asupra locului femeii în societatea noastră medievală. Fără a fi deloc un apanaj masculin, ctitorirea putea fi îndeplinită, cu aceleaşi drepturi şi aceleaşi obligaţii, şi de femei — semn că în Evul Mediu românesc, femeia ocupa, din punct de vedere juridic, o poziţie aproape egală cu aceea bărbatului [113].

[110] *Ibidem*, p. 442 (f. 23).
[111] *Ibidem*, p. 447.
[112] Dan, *Sucevita*, p. 177.
[113] În această privinţă, s-ar cuveni reluată şi îmbogăţită cu noi informaţii, lucrarea lui George Fotino, *Studiu asupra situaţiei femeii în vechiul drept românesc* (în *Pagini din istoria dreptului românesc*, Bucureşti, 1972, p. 56—72).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DAN PRODAN

REACȚII LA IAȘI ȘI BUCUREȘTI LA MOARTEA LUI N. IORGA

Au fost tăind un brad bătrân,
Fiindcă făcea prea multă umbră...

N. Iorga (noiembrie 1940)

Asasinarea lui N. Iorga, în noaptea de 27/28 noiembrie 1940 [1], a șocat profund atât lumea intelectuală cât și opinia publică. În mediul intelectual românesc, toți cei care l-au cunoscut (colaboratori, foști studenți etc.) au simțit că au datoria morală de a-l evoca, în fața auditoriului sau/și a propriei conștiințe. Prietenii și neprietenii au trebuit să recunoască, vrând-nevrând, că „Moșneagul stând pe culme drept / A fost la drum o călăuză/ Și-n vremea aspră și ursuză / El cu furtunile-a dat piept" [2].

La Universitatea din Iași, unde Iorga a fost student (1888—1889), și la cea din București, unde a fost profesor „o viață de om" (1894—1940), foștii cunoscuți, colaboratori sau studenți au regretat și au condamnat tragica moarte cu intensitatea care caracteriza personalitatea fiecăruia.

Cercetările efectuate în Arhivele Statului din Iași și București au scos la iveală *documente inedite* referitoare la reacțiile corpului profesoral și ale studenților provocate de moartea lui Iorga, la Facultățile de Litere și Filosofie din sus-amintitele centre universitare. Analiza obiectivă a acestor documente permite caracterizarea conduitei fiecărui personaj implicat și desprinderea unor concluzii interesante.

Astfel, la Facultatea de Litere și Filosofie din Iași s-a derulat „cazul profesorului Octav Botez" (după formula profesorului Giorge Pascu, decanul legionar al sus-amintitei facultăți). Dar să urmărim evenimentele.

În ziua de marți, 3 decembrie 1940, la cursul său de *Istoria literaturii române moderne*, profesorul Octav Botez a încercat să evoce personalitatea marelui dispărut, anunțându-și cu o zi înainte studenții. Anunțul anticipat a permis studenților legionari din Facultate și con-

---

[1] Pentru amănunte, vezi *Asasinatele de la Jilava..., Snagov și Strejnicul, 26—27 [-28] noiembrie* 1940, Ediția a II-a, Editura „Scripta", București, 1992, *passim.*
[2] *Ibidem,* p. 18 ; 169.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ducătorului lor să adopte măsuri de prevenire a unui astfel de „incident". Profesorul Botez a început comemorarea lui Iorga, dar a fost întrerupt, după câteva fraze, de studentul legionar Eugen Coşeriu, care i-a cerut profesorului să revină la tematica strictă a cursului. Atitudinea studentului Coşeriu a provocat indignarea şi reacţia imediată a studenţilor din sală ; Coşeriu a părăsit amfiteatrul, proferând ameninţări. Dar nici profesorul Botez nu a mai continuat evocarea lui Iorga, justificându-şi astfel atitudinea : „Ţinând seama de împrejurări, renunţ de a mai vorbi de N. Iorga. Să se ştie, însă, că am renunţat numai în faţa teroarei" [3]. Spre sfârşitul orei de curs, cinci studenţi legionari, conduşi de şeful lor Lică şi însoţiţi de Coşeriu, au năvălit în amfiteatru, au întrerupt prelegerea, au evacuat sala de studenţi, angajându-se într-o discuţie polemică cu profesorul Botez. Încercând să-şi justifice atitudinea, profesorul Botez a primit de la legionarul Lică următoarea replică : „Nu este permis, nu putem permite, noi, care am suferit în închisori, să se vorbească în această Universitate despre N. Iorga, cea mai mare canalie a neamului ! [...]. Pentru mine, cel din urmă plugar valorează mai mult decât N. Iorga !" [4]. După care legionarii s-au retras.

Un episod banal şi „paşnic" la prima vedere (aparţinând „istoriei minore", la fel ca şi cele relatate mai jos, dar...), care a succedat cu numai o săptămână asasinatele de la Jilava, din pădurea Snagov, de la Strejnic... Cu atât mai mult se cuvine a fi cunoscut ! În plină teroare legionară, atitudinea profesorului Botez a meritat şi merită, peste decenii, tot respectul. Deşi nefinalizat, gestul său a fost cel mai consistent dintre toate luările de atitudine în cadrul Facultăţii ieşene. Dacă profesorii Paul Nicorescu, Andrei Oţetea şi George Călinescu au amintit în treacăt, în una sau mai multe propoziţii, iar alţii nici măcar n-au deschis gura, Octav Botez şi-a propus şi a realizat, parţial, mult mai mult, atitudinea sa devenind un „caz". Toţi ştiau că, procedând astfel, îşi puneau viaţile în pericol. Profesorul Botez menţionează : «Cu cinci minute înainte de sfârşitul orei, se aud nişte lovituri puternice în uşa încuiată a sălii de curs. Înţelegând ce urma să se întâmple, am spus adresându-mă auditoriului : „Fiţi calmi, soseşte plutonul de execuţie !", şi-am descuiat singur uşa» [5].

Se cuvine subliniat şi comportamentul studenţilor din amfiteatru, care au luat atitudine împotriva gestului studentului Coşeriu ; profesorul Botez remarca : «În acest timp, am auzit în sală tumult şi strigăte de indignare împotriva studentului Coşeriu : „Nu-i daţi ascultare, Domnule Profesor !", iar câtiva studenţi au înaintat spre el. [...] am auzit noi strigăte de indignare şi proteste însoţite de vorbele : „Nu vă potriviţi, Domnule Profesor, unui cretin !"» [6].

Viorel Alecu, licenţiat ieşean în Litere, audient al sus-amintitului curs universitar şi martor, fără să vrea, la acel „incident", sublinia în declaraţia sa : „Sala a început să se manifeste ostil faţă de gestul

---

[3] *Arhivele Statului — Iaşi* (abreviat : *A.S.I.*), *fond Universitate, Facultatea de Litere şi Filosofie* (abreviat : *U., F.L.F.I.*), d. 12/1940, f. 168 v.

[4] *Ibidem*, f. 169.

[5] *Ibidem*, f. 168 v. — 169.

[6] *Ibidem*, f. 168 v.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

d[omnu]lui Coșeriu, iar eu și prietenul meu Piru, indignați la culme, am intervenit, silindu-l pe d[omnu]l Coșeriu să părăsească sala". Atitudinea lui Viorel Alecu față de fenomenul legionar a fost subliniată tranșant: „[...] și-au făcut apariția d[omn]ii Coșeriu și Lică, urmați de serioase ajutoare. La această apariție stranie și neașteptată, am părăsit sala, nedorind să am de furcă cu oameni de care trebuie să te ferești și pe de altă parte, trebuie să mărturisesc sincer, nedorind să părăsesc viața la vârsta, nu fragedă, dar prematură, de 23 ani. Multe fete au leșinat, de corpurile acestora mă împiedicam pe sală și pe scări" [7]. Dezarmantă prin sinceritatea sa, această declarație era expresia, la nivelul mentalului individual, a sentimentului de teamă și insecuritate generală, generate de crimele legionare. Cu toate acestea, atitudinea de respingere a fenomenului legionar s-a manifestat la majoritatea studenților ieșeni [8].

Uciderea lui Iorga a produs diverse reacții și la Facultatea unde el fusese profesor timp de 46 de ani. Astfel, în ședința Consiliului Profesoral al Facultății de Litere și Filosofie din București de la 8 ianuarie 1941, pe lângă alte probleme discutate, profesorul Nicolae Bănescu, amintind că în noaptea de 27/28 noiembrie „[...] s-a întâmplat un fapt care a umplut de durere inimile noastre" [9], și dând „expresie datoriei pe care o simt" [10], a propus ca „înainte de a relua lucrările noastre, să îndreptăm, peste toate urile dezlănțuite și peste toate lașitățile, un gând pios către acela care a fost marele nostru coleg și neprețuit învățător celor mai mulți dintre noi. Ca un omagiu amintirii sale mari, rog să păstrăm un minut de reculegere" [11].

După înăbușirea rebeliunii legionare din 21—23 ianuarie 1941 și „divorțul" generalului Antonescu de Garda de Fier, după dispariția sentimentului de insecuritate și teamă generală, atitudinile și gândurile multor universitari s-au limpezit, multe adevăruri au fost rostite și multe echivocuri au fost clarificate. Este ceea ce emană din desfășurarea ședințelor Consiliului Profesoral al sus-amintitei Facultăți bucureștene, din luna martie 1941.

Astfel, la ședința din 5 martie 1941, profesorul D. Caracostea a declarat că „deoarece trecuseră câteva ore de la moartea lui Nicolae Iorga și steagul negru nu fusese încă arborat, am intervenit hotărât la d[omn]l Rector [= profesorul P. P. Panaitescu — *n.ns.*] să fie arborat steagul negru la Facultatea pe care Nicolae Iorga a ilustrat-o ca nimeni altul" [12].

În replică, decanul Alexandru Marcu a arătat că „prima inițiativă pentru arborarea doliului la Facultate a fost a Decanatului, care a în-

---

[7] *Ibidem*, f. 171.

[8] A se vedea și celelalte declarații referitoare la acest „caz", în *ibidem*, f. 172—180.

[9] *Arhivele Statului București, Municipiul București* (abreviat: *A.S.B., M.B.), fond Universitate, Facultatea de Litere și Filosofie București* (abreviat: *U., F.L.F.B.),* d. 340/1939—1943, f. 315.

[10] *Ibidem.*

[11] *Ibidem.*

[12] *Ibidem*, f. 273 v.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tervenit în acest sens la fostul Rector al Universităţii“ [13]. Mai aflăm că decanul Al. Marcu a asistat la înmormântarea lui Iorga şi a depus o coroană de flori în numele profesorilor de la Facultate, prezentând totodată condoleanţe familiei marelui dispărut.

Pare evident că arborarea drapelului negru şi caracterul oficial al înmormântării lui Iorga s-au hotărât la cel mai înalt nivel şi au fost comunicate rectorului P. P. Panaitescu, iar acesta a dispus în consecinţă. În cazul unei dispoziţii superioare contrare, nu ar fi avut cum să procedeze altfel. Deci nu intervenţiile profesorilor Caracostea şi Marcu (ordinea temporală nu mai contează acum !) l-au determinat pe rectorul Panaitescu să aprobe arborarea drapelului negru, ci — foarte posibil — dispoziţiile superiorilor săi. Merită, însă, a fi subliniate curajul şi demnitatea umană a celor doi iniţiatori.

Un incident a avut loc după arborarea drapelului negru la Facultatea bucureşteană. Un grup de studenţi legionari, adunaţi în Sala de marmură a Facultăţii, au protestat împotriva arborării doliului în memoria lui Iorga şi se pare că profesorii Marcu şi Caracostea, aflaţi acolo, nu au luat nici o atitudine. Aceasta a determinat replica dură a prosorului Nicolae Bănescu : „[...] la insultele grosolane aruncate memoriei mult-regretatului Iorga, n-aţi făcut un gest spre a-l chema la ordine [pe studentul legionar — *n.ns.*], aţi permis deci să se pună în discuţie, atât de neobişnuit, tocmai actul din care vă faceţi acuma un merit“ [14].

Profesorul Ion Petrovici a încercat o calmare a spiritelor, arătând că „o severitate excesivă în aprecieri acum, după trecerea evenimentelor, ar fi nedreaptă...“ [15], dar Nicolae Bănescu a respins această interpretare a faptelor, declarând răspicat : „Eu ştiu că se introdusese aci, în Universitate, în chip oficial, o stranie pedagogie a regimului de odioasă amintire şi v-aţi lăsat terorizaţi — lucru inadmisibil. Aveaţi datoria, cei care reprezentaţi atunci autoritatea, să respingeţi cu ultima energie asemenea monstruozitate. [...]. Aceasta dezvăluie, Domnilor, complicităţi, o solidaritate cu asasinatul oribil. Vă era teamă pentru viaţa D[umnea]-voastră, cum o repetaţi atât de insistent ? Să fi demisionat unul după altul, să nu se mai fi aflat om care să mai fi luat asupră-i demnităţi în care nu puteau fi decât simpli figuranţi, să fi închis mai bine Universitatea, decât să se scoboare atât de jos“ [16].

Profesorul Gh. I. Brătianu a declarat că a evocat personalitatea lui Iorga în faţa studenţilor, fără a preciza când şi cu ce intensitate [17].

Este interesant de subliniat că acest „punct opt al prezentului Proces-Verbal a fost scos la cererea mai multor profesori şi asentimentului Consiliului Profesoral în şedinţa de la 12 martie 1941“ [18]. Mustrări de conştiinţă ? Dorinţa de a nu se transmite posterităţii adevărul despre atitudini şi fapte ale acestor universitari într-un moment-cheie al vieţii

---

[13] *Ibidem.*
[14] *Ibidem,* f. 278.
[15] *Ibidem.*
[16] *Ibidem,* f. 278 v.
[17] *Ibidem.*
[18] *Ibidem,* f. 273, v.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lor ? Poate și una și alta. Dar documentul s-a păstrat și putem astfel să cunoaștem oameni, atitudini, conștiințe...

La reacția dură a profesorului Nicolae Bănescu, profesorul Caracostea a ripostat : „In psihoza zilelor acelea, când întreaga țară era în situația cunoscută, ar fi absurd să se ceară unui singur profesor (erau mai mulți de față), ceea ce nimeni în țară nu putea face, cu atât mai puțin într-o întrunire de câteva sute de studenți, în care, în umbră, vedeam intenția de a-i împinge la ireparabil“ [19].

Însă atitudinea de pretins judecător suprem a profesorului Bănescu a determinat o dură „punere la punct“ din partea decanului Alexandru Marcu. Despre ce este vorba ?

După cum am mai amintit, la ședința Consiliului Profesoral din 8 ianuarie 1941 profesorul Bănescu a propus (și s-a convenit) să se păstreze un minut de reculegere în memoria lui Iorga. În continuare, într-o declarație orală, apoi scrisă, Bănescu a protestat împotriva „unor lașități“ — neprecizate însă — ale unor colegi de la Facultatea bucureșteană ; atenționat de rectorul pro-legionar P. P. Panaitescu, prin decanul Al. Marcu, că menținerea cuvântului „lașității“ în declarația sa ar fi dus la sesizarea situației către „autoritățile superioare“, pe atunci legionare, Nicolae Bănescu a eliminat explozivul cuvânt, *dar a cerut cu insistență reintroducerea lui după reprimarea rebeliunii legionare din 21—23 ianuarie 1941.* În fața unei atitudini și conștiințe atât de oscilante, decanul Al. Marcu se întreba : «Dar atunci : care este poziția adevărată a d[omnu]lui Coleg Nicolae Bănescu, în ce privește „curajul“ pe care și-l atribuie „acum“ și „lașitatea“ de care acuză pe alții în ce privește momentul de „atunci“ ? Căci oricâte insistențe și „intimidări“ s-ar fi putut folosi pe lângă d[omnu]l Coleg Nicolae Bănescu, în scopul acelei retractări [...], sigur este că un om de conștiință și de curaj nu ar fi convenit la acea retractare, cu nici un risc. După cum, ar fi preferat să demisioneze imediat, atunci, spre a nu se simți dezonorat de colegialitatea unora dintre profesorii acestei Facultăți ; sau, în orice caz, spre a justifica învinuirile postume de acum și a le da cuvenita autoritate morală“ [20].

Joi, 15 mai 1941, la București, Academia Română s-a reunit în ședință solemnă, în prezența tânărului rege Mihai I, pentru a omagia pe N. Iorga ; academicianul Nicolae Bănescu și-a început cuvântarea omagială cu citarea unei fraze profetice rostite odată de Iorga însuși : „Sunt oameni la mormântul cărora nu poți vorbi decât de viață, de viața întrupată odată în ei, care n-a zburat de la dânșii decât în clipa din urmă, aruncând înapoi trupul zdrobit al învinsului și care, pecetluind cu firea, cu numele lui, va merge și de acolo înainte ani și zeci de ani încă, stăpânind mințile, încălzind inimile, îndemnând și poruncind“ [21].

La Iași, duminică, 18 mai 1941, la inițiativa Universității din localitate, la Mitropolie s-a oficiat un parastas în memoria ilustrului dispărut, de către un sobor de preoți în frunte cu Mitropolitul Irineu și cu participarea masivă a lumii intelectuale ieșene. A participat și A. C.

[19] *Ibidem*, f. 274.
[20] *Ibidem*, f. 288—291v.
[21] „Cetatea Moldovei“, an II, nr. 9/1 iunie 1941, Iași, p. 366.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cuza, fostul aliat, apoi adversar politic și de idei al lui Iorga, împreună cu „prietenii săi". Apoi, în nr. 9/1941 al revistei „Cetatea Moldovei", directorul ei. Gh. A. Cuza (fiul octogenarului A. C. Cuza), a scris un elogios *remember* închinat lui Iorga, ce s-a dorit o recunoaștere, din nefericire postumă, a valorii personalității titanului : „Căci Nicolae Iorga a fost nu numai un desăvârșit cărturar, ci și un fierbinte animator al maselor populare. Cuvântul său avea sonorități întinse de profet. Caracterizările sale erau atotcuprinzătoare iar sentimentul său vibra cu aripe largi desfășurate prin nemărginirea fanteziei [...].

Trupul zdrobit al învinsului de o clipă rodește astăzi nemurirea gândului de sub glia caldă a patriei. Ea cheamă miresmele de tămâie și rugile altarelor naționale. Este o *veșnică pomenire* care începe de aici înainte pentru a se permanentiza în amintirea populară.

Reabilitarea memoriei lui Nicolae Iorga înseamnă însăși reabilitarea colectivității românești. Pentru că neamul care nu știe să-și venereze pe cei mai buni fii ai săi nu are dreptul la năzuința înaltă de a păși în rândul celorlalte popoare civilizate.

Nicolae Iorga rămâne printre noi, în fruntea noastră, un mai departe îndrumător.

Moartea lui tragică să ne dea cel puțin remușcarea și scrutarea conștiințelor pentru a pregăti înfrățirea atâta de necesară astăzi, când amenințările abătute peste capul nostru nu s-au risipit încă" [22].

Am lăsat documentele să vorbească. Am aflat, astfel, că s-au făcut încercări de evocare a personalității marelui dispărut, *s-a arborat steagul negru de doliu*, s-a participat oficial la ceremonia de înmormântare, s-au păstrat minute de reculegere etc., în zilele în care legionarii participau la guvernare iar „băile de sânge" de la sfârșitul lunii noiembrie 1940 constituiau serioase avertismente. Autorii acestor manifestări știau că viețile lor erau în pericol.

Dar despre atitudini și conștiințe oscilante ?! Lăsăm cititorul să judece și să aprecieze.

[22] *Ibidem*, p. 366—367.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANEXE

1

Facultatea de Litere şi Filosofie — Iaşi
Nr. 1885/10-XII-1940

Ministerul Educaţiei Naţionale — Bucur[eşti]

Domnule Ministru,

Conform ord[inului] D[umnea]v[oa]s[tră] No. înreg[istrării] 2017/1940, cu privire la cazul profesorului Octav Botez, despre care vă raportasem cu telegrama no. 1163/1940, am invitat pe D[omnu]l prof[esor] O. Botez, precum şi alte persoane care se aflau în sală la cursul său în ziua de 3 Decem[brie] 1940, să-mi facă declaraţie cu privire la incidentul petrecut.

Am obţinut astfel 11 declaraţii, ce se pot grupa în trei grupe: a) 1. Prof[esor] Octav Botez; 2. Al[exandru] Piru şi 3. Viorel Alecu, licenţiaţi în Litere şi 4. Sim[ion] Varzaru, profesor la Liceul de aplicaţie din Iaşi.

b) 1. Eugen Coşeriu, student la Facultatea noastră de Litere; 2. Mărioara Hamza; 3. Corina Mitan; 4. Georgeta I. Cămârzan; 5. Eliza Marinescu; 6. Alexandra R. Marinescu, studente la Facultatea noastră de Litere.

c) 1. Gr[igore] Scorpan, asistent la Facultatea de Litere. //

Din aceste declaraţii rezultă că în ziua de Marţi... [3 decembrie 1940 — *n. ns.*] D[omnu]l Prof[esor] O. Botez, înainte de a-şi dezvolta lecţia sa despre poetul Grigore Alexandrescu, a încercat să comemoreze pe istoricul Nicolae Iorga, răposat de curând, dar a fost împiedicat de studentul Eugen Coşeriu şi apoi de D[omnu]l Gh. Lică, preşedintele Centrului Studenţesc Iaşi, care a invitat pe studenţi să părăsească sala.

În tot timpul incidentului D[omn]ii Eug[en] Coşeriu şi Gh. Lică au avut faţă de D[omnu]l Prof[esor] O[ctav] Botez o atitudine cuviincioasă.

D[omnu]l Prof[esor] O[ctav] Botez afirmă că a ţinut să comemoreze pe decedatul N[icolae] Iorga, fiindcă acest lucru îl făcuse mai înainte şi D[omn]ii prof[esori] Nicorescu, Oţetea şi Confer[enţiar] Călinescu.

Este totuşi o mare deosebire de procedare. Pe când D[omn]ii Nicorescu, Oţetea şi Călinescu spusese[ră] despre N[icolae] Iorga numai câteva cuvinte în treacăt, D[omnu]l O[ctav] Botez înştiinţase pe studenţi prin D[omn]ul Piru, cu o zi mai înainte.

În timpul parlamentărilor D[omnu]l prof[esor] O[ctav] Botez a pronunţat cuvinte surprinzătoare la adresa actualului regim, considerându-l ca regim de teroare. Pe de altă parte şi-a închipuit că incidentul n-a fost izvorât din propria conştiinţă a studenţilor, ci din instigaţia D[omnu]lui prof[esor] D[imitrie] Gâzdaru şi D[omnu]lui asistent Gr[igore] Scorpan.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dar D[omnu]l prof[esor] D[imitrie] Găzdaru nici nu se afla în Iaşi, D[omnul] Scorpan declară că n-a ştiut nimic de chestie, deoarece D[omnia]-sa era ocupat la Teatrul Naţional, unde-i director. //

Vă trimit în original cele 11 declaraţii pentru a putea lua cunoştinţă de toate detaliile şi a lua măsurile ce veţi crede de cuviinţă.

Declaraţia D[omnu]lui Prof[esor] Octav Botez este interesantă şi din punct de vedere a... punctuaţiei !

Pentru a înţelege mai bine atitudinea D[omnu]lui Prof[esor] O[ctav] Botez, îmi permit să vă aduc la cunoştinţă că D[omnia]sa este un om extenuat şi în permanentă stare de tensiune nervoasă, din cauza sforţărilor făcute să stăpânească ceea ce nu poate stăpâni şi a disperării de care-i cuprins văzând că nu reuşeşte a fi luat în serios.

Decan,
G[iorge] Pascu //

[Original, scris de mână de G. Pascu ; în dreapta jos, ştampilă rotundă cu tuş roşu identică cu antetul.]

A.S.I., fond U., F.L.F.I., d. 12/1940, f. 165—167.

2

COPIE

Depoziţie asupra incidentului care a avut loc la cursul de Istoria Liter[aturii] Române, din ziua de 3 Decembrie a[nul] c[urent].

Câteva zile înainte de a ţine cursul meu din 3 Decembrie, am fost pus de împrejurări în faţa unei grele probleme de conştiinţă.

Datoria mea de Profesor, critic şi istoric literar, ca şi demnitatea mea omenească, mă obligau, respectând tradiţia acestei Facultăţi, să consacru măcar câteva vorbe acelui care a fost N[icolae] Iorga, după cum făcusem cu ocazia morţii lui O[ctavian] Goga, acum doi ani.

Imi dădeam seama, în acelaşi timp, ca în starea actuală de spirit, aceasta ar putea provoca unele reacţiuni, urmate de consecinţe, pentru mine grave.

Aflând însă că doi colegi, Domnii Nicorescu şi Oţetea, au vorbit în cursul săptămânii trecute, fără a fi de nimeni tulburaţi, despre N[icolae] Iorga, pentru a nu fi considerat ca un laş de către aceştia, şi mai cu seamă de către studenţii mei, sentiment pe care nu l-aş fi putut suporta, m-am decis să accept riscul, orice s-ar întâmpla.

Menţionez detaliul că unul din studenţii mei mă întrebase, pe când ieşeam de la curs, dacă voi vorbi despre Iorga în prelegerea viitoare. Fiindcă nu ştiam, în acel moment, ce făcuseră colegii pomeniţi mai sus, i-am răspuns, după cât mi-aduc aminte : „probabil", interpretând atitudinea lui ca o dorinţă sau ca ceea ce cerea de la mine, cel puţin o parte din auditoriul meu obişnuit.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aveam intenția să vorbesc scurt, obiectiv, imparțial, arătând ce este, după părerea mea, caduc, și ce socot că va rămâne în picioare, în viitor, din imensa opera literară a defunctului. Notez, în treacăt, că departe de a fi admirator, vreme de trei decenii am fost într-o tabără ideologic dușmană aceleia a lui N[icolae] Iorga și că în cursul meu asupra curentului semănătorist din 1937—1938, am combătut adesea principiile ca și sentințele lui literare.

Câteva minute înainte de începerea cursului, m-am întâlnit în cancelaria Facultății cu D[omnu]l Conf[erențiar] G[eorge] Călinescu, care m-a întrebat : „Vorbești desigur despre Iorga ?“ ; i-am răspuns afirmativ, iar D[omnia]sa mi-a spus : „Eu am vorbit chiar acum, netulburat de nimeni“.

Înțelesesem greșit că-i consacrase întreaga prelegere, dar am aflat mai târziu că, tratând despre Maiorescu, pomenise în treacăt „despre un cronicar modern răpus, ca și Miron Costin, odinioară, de gloanțe“.

Cele comunicate însă de D[omnia]sa m-au întărit în hotărârea luată, știind // că orele noastre de curs, venind una după alta, aveau aproape același public.

În fața unui auditor mai numeros decât de obicei și în care am observat și persoane străine de Universitate, am început să vorbesc. Dar abia spusesem câteva fraze când, în momentul în care rosteam cuvintele : „Sunt oameni care pot fi înlăturați din viață, însă nu din patrimoniul spiritual al unei națiuni“, studentul Coșeriu, despre care am aflat, mai târziu, că asistase și la prelegerea D[omnu]lui Călinescu, înaintând spre mine în cămașă verde (a se nota că portul ei fusese interzis de Comandantul Mișcării Legionare cu o zi înainte), mi-a vorbit astfel : „Domnule Profesor, cursul D[umnea]v[oa]s[tră] de anul acesta tratează despre epoca lui Alecsandri. Dacă voiți să vorbiți despre N[icolae] Iorga, nu o puteți face decât într-o conferință, cu autorizația Rectorului“.

Indignat de această somație în public, care mi s-a părut impertinentă și urmărind cu orice preț un scandal, căci D[omnul] Coșeriu ar fi putut foarte bine să-mi comunice ce voia în particular, înainte de deschiderea cursului, l-am întrebat în numele cui vorbește. El mi-a răspuns : „Execut un ordin al D[omnu]lui Lică, Președintele Centrului Studențesc“.

Cunoscând puterea și metoda D[omnu]lui Lică, pentru a evita scandalul, după un moment de ezitare, i-am spus : „Ținând seama de împrejurări, renunț de a mai vorbi despre N[icolae] Iorga“. Pentru a nu rămâne totuși umilit în fața studenților mei, lucru pe care îl urmărea probabil D[omnu]l Coșeriu, am ținut să adaug : „Să se știe însă că am renunțat numai în fața teroarei“. D[omnul] Coșeriu mi-a răspuns : „Domnule Profesor, mă insultați, nu e vorba de teroare, nu am la mine revolver“. I-am răspuns : „Teroarea poate fi de mai multe feluri, ea poate exista și fără revolver. De altfel, chiar dacă l-ai avea, nu m-aș teme“.

În acest timp, am auzit în sală tumult și strigăte de indignare împotriva studentului Coșeriu : „Nu-i dați ascultare, Domnule Profesor !“, iar câțiva studenți au înaintat spre el. Am căutat să aplanez conflictul, exprimându-mi regretul că un student distins, pe care l-am

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

apreciat întotdeauna, se poartă astfel cu mine, dar am auzit noi strigăte de indignare şi proteste însoţite de vorbele : „Nu vă potriviţi, Domnule Profesor, unui cretin !".

În această învălmăşeală studentul Coşeriu s-a retras, şi mi s-a spus mai târziu că m-ar fi ameninţat la plecare.

Supunându-mă voinţii atotputernice a D[omnu]lui Lică, transmisă prin D[omnu]l Coşeriu, renunţând să vorbesc despre N[icolae] Iorga, credeam că furtuna luase sfârşit. După câteva minute de reculegere, căci fusesem deştul de tulburat de cele întâmplate, am început, în continuare cu prelegerea trecută, să vorbesc despre Grigore Alexandrescu.

Cu cinci minute înainte de sfârşitul orei, se aud nişte lovituri // puternice în uşa încuiată a sălii de curs.

Înţelegând ce urma să se întâmple, am spus adresându-mă auditoriului : „Fiţi calmi, soseşte plutonul de execuţie !" şi am descuiat singur uşa.

Au năvălit atunci în sală D[omnu]l Lică însoţit de 5 studenţi (nici unul din ei nu era de la Litere) aduşi de D[omnu]l Coşeriu. După ce m-a apostrofat, spunându-mi că a venit să-mi arate ce înseamnă teroarea, vociferând groaznic, D[omnu]l Lică a strigat studenţilor : „Toată lumae afară !". În acelaşi timp, un student, despre care am aflat că era D[omnu]l Cărăbaş de la Drept, mi-a strigat ameninţător : „Comunistule ! masonule ! ai să fii dat ca Iordan afară din Universitate !".

I-am răspuns calm : „Dovezi !", dar atunci D[omnu]l Lică, intervenind, i-a ordonat să tacă.

Cu o voce tot atât de tare, D[omnia]sa a strigat apoi auditoriului îngrozit, care se pregătea să plece (am văzut studente cu ochii în lacrimi, iar câteva au leşinat) : „Nu este permis, nu putem permite, noi care am suferit în închisori, să se vorbească în această Universitate despre N[icolae] Iorga, *cea mai mare canalie a neamului !*" (subl. Octav Botez).

L-am lăsat să peroreze, apoi am spus, pe un ton liniştit : „Respect sentimentele D[umnea]v[oa]s[tră] şi înţeleg tot ce spuneţi despre Iorga, ca om. Dar nu despre om voiam să vorbesc ci, în calitate de Profesor, despre istoricul şi literatul Iorga, pe care, oricât ar fi de grele păcatele omului, nimeni nu-l poate elimina din cultura noastră. Însăşi ideologia legionară socot că-i datoreşte ceva...".

Am văzut însă că vorbeam zadarnic, căci D[omnia]sa mi-a răspuns violent : „Noi nu ne încurcăm în astfel de subtilităţi. Pentru mine, cel din urmă plugar valorează mai mult decât N[icolae] Iorga".

Înţelegând că discuţia cu un om care nega însuşi rostul culturii devine inutilă, l-am întrebat numai de ce, atunci când trei profesori înaintea mea au vorbit despre N[icolae] Iorga, legionarii au crezut că trebuie să fiu sancţionat numai eu.

Mi-a răspuns, cam încurcat, că nu fusese informat despre ceilalţi şi, plecând, mi-a declarat că-şi cere scuze pentru gestul său inelegant faţă de mine.

⟨ss⟩ Octav Botez

pentru conformitate,
Al. Muscă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

[Copie, text dactilografiat ; în dreapta jos, ștampilă rotundă cu tuș roșu :] Facultatea de Litere și Filosofie Iași — Decanatul.

A.S.I. fond U., F.L.F.I., d. 12/1940, f. 168, 168 v, 169.

COPIE

3

Domnule Decan,

La adresa D[umnea]voastră cu No .1173 din 4 Decembrie 1940, subsemnatul, Alexandru Piru, licențiat al Facultății de Litere și Filosofie, am onoarea a vă raporta următoarele :

În ziua de Marți, 3 Decembrie, orele 17, asistam la cursul de istoria literaturii române moderne al d[omnul]ui prof[esor] Octav Botez. În momentul când d[omnia]sa a anunțat că va vorbi despre N[icolae] Iorga ca istoric literar, studentul Eugen Coșeriu, care se afla în sală, a mers la catedră, în uniformă de legionar, și l-a somat să facă altă prelegere. După ce d[omnu]l Profesor Botez s-a supus declarând că trebuie să se conformeze ordinului elevului său, d[omnul] Eugen Coșeriu a continuat să rămână în fața clasei și să-l sfideze. Cum auditoriul era turmentat de această întâmplare neașteptată (căci despre N[icolae] Iorga mai vorbiseră și alți domni profesori, fără ca cineva să protesteze) și fiindcă două domnișoare studente leșinaseră de spaimă, am invitat pe d[omnul] Coșeriu să-și considere misiunea îndeplinită și deci să părăsească sala. Notez că n-aveam nimic împotriva d[omnu]lui Coșeriu, care-mi era prieten și chiar i-am dat posibilitatea, în luna Octombrie, de a lua masa la Școala Normală Superioară în contul bursei pe care o aveam acolo ca elev. De altminteri, d[omnul] Coșeriu audiase cu o oră mai înainte pe d[omnul] prof[esor] G[eorge] Călinescu care, deasemenea, vorbise despre N[icolae] Iorga.

După un sfert de oră de la plecarea d[omnu]lui Eugen Coșeriu, în timp ce d[omnul] prof[esor] Octav Botez vorbea despre lirica patriotică a lui Grigore Alexandrescu, s-au auzit puternice bătăi în ușa din față a amfiteatrului unde se ținea cursul. Dându-se imediat drumul, au intrat d[omnii] : Gh. Lică, Colibaș, Coșeriu, Ciocan și alții pe care nu-i cunosc.

D[omnul] Gh. Lică a strigat studenților : „părăsiți sala !", iar d[omnul] Cobâlaș i-a adresat d[omnu]lui prof[esor] Octav Botez aceste cuvinte : „Fiindcă voi nu sunteți în stare să luminați studențimea, am venit noi s-o luminăm !". Apoi i-a zis : „Ești un francmason, un comunist ca și Iorgu Iordan". A intervenit însă d[omnul] Lică, spunând d[omnu]lui Cobâlaș : : „Taci !" și a continuat : „Bănuiam că d[umnea]ta vei vorbi despre canalia de Iorga". Atunci d[omnul] prof[sor] a încercat să explice că nu-l interesează Iorga ca om și mai ales ca om politic, ci numai ca istoric literar. D[omnul] Lică a ripostat : „Poate să fie Iorga istoric, dar dacă e canalie, atunci cel din urmă plugar român îi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

este superior !". // A urmat apoi un discurs pronunţat *majus voce* cu admirabile accente de patriotism sincer.

La toate celelalte încercări ale d[omnu]lui prof[esor] Octav Botez de a explica, d[om]nii Lică şi Cobâlaş au răspuns că „nu discută". Între timp, d[omnul] Lică mi-a adresat mie, care fusesem somat să rămân în sală, calificativul de „hoţ".

În cele din urmă, d[omnul] Lică şi-a cerut scuze d[omnu]lui prof[esor] Octav Botez, recunoscând că fusese obligat să se poarte inelegant.

Adaug că d[omnul] Coşeriu, mi-a spus atunci când, după formularea ordinului său, pleca : „N-o să mai aveţi plăcerea să-l ascultaţi pe Octav Botez".

Aceasta este depoziţia mea.

Primiţi, vă rog, Domnule Decan al Facultăţii de Litere din Iaşi, asigurarea deosebitului meu respect.

7-XII-1940 ⟨ss⟩ Al[exandru] Piru

pentru conformitate, Licenţiat în Litere, Iaşi, Str[ada] Voinicilor

Al. Muscă //

[Cópie, text dactilografiat ; în stânga jos, ştampilă rotundă cu tuş roşu :] Facultatea de Litere şi Filosofie Iaşi — Decanatul.

A.S.I., fond U., F.L.F.I., d.12/1940, f. 170, 170 v.

4

COPIE

Domnule Decan,

La cererea pe care mi-aţi făcut-o prin confidenţiala din 5 Decembrie 1940, am onoarea a vă raporta cazul petrecut în după-amiaza zilei de Marţi 3 Decembrie a⟨nul⟩ c[urent], la cursul de „Istoria literaturii române moderne".

D[omnul] profesor O[ctav] Botez şi-a început cursul cu intenţia de a comemora pe N[icolae] Iorga, fapt pe care-l obişnuia ori de câte ori înceta din viaţă vreo personalitate din lumea literelor sau ştiinţei româneşti, care avea vreo afinitate cu cursul domniei sale.

Nici n-a sfârşit bine prima frază, în care arăta emoţia ce l-a copleşit la aflarea morţii lui Iorga, când studentul Coşeriu, din anul al II-lea, s-a sculat din fund[ul amfiteatrului — *n.ns.*] şi după ce şi-a dezbrăcat paltonul, apărând în uniforma legionară, a păşit ţanţoş până în faţa catedrei, interzicându-i d[omnu]lui Botez de a vorbi despre Iorga.

D[omnu]l Botez s-a arătat surprins, cu atât mai mult cu cât Iorga mai fusese comemorat cu ocazia morţii de profesori (ca d[om]nii Andrei Oţetea, Paul Nicorescu, Petre Caraman) din aceeaşi Facultate.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sala a început să se manifeste ostil față de gestul d[omnu]lui Coșeriu, iar eu și prietenul meu Piru, indignați la culme, am intervenit, silind pe d[omnul] Coșeriu să părăsească sala.

D[omnu]l Botez i-a răspuns d[omnu]lui Coșeriu, înainte de a părăsi sala în mod forțat, că se supune în fața teroarei, continuând să vorbească despre Grigore Alexandrescu. Cu toate acestea, după nici un sfert de oră de la plecarea d[omnu]lui Coșeriu, bătăi puternice de cizme s-au auzit la ușa amfiteatrului.

După ce unul dintre studenți a deschis ușa, și-au făcut apariția d[om]nii Coșeriu și Lică, urmați de serioase ajutoare. La această apariție stranie și neașteptată, am părăsit sala, nedorind să am de furcă cu oameni de care trebuie să te ferești, și pe de altă parte, trebuie să mărturisesc sincer, nedorind să părăsesc viața la vârsta, nu fragedă, dar prematură, de 23 ani. Multe fete au leșinat, de corpurile acestora mă împiedicam pe sală și pe scări. Din urmă se auzea vocea d[omnu]lui Coșeriu, care mă striga. Am părăsit imediat facultatea, venind, precum știți, la dumneavoastră spre a vă aduce cazul la cunoștință.

Amănunte în legătură cu faptele petrecute de la intrarea d[omni]lor Lică și Coșeriu în sală se vor găsi în declarațiile D[omnu]lui Piru, care a rămas pe loc. //

Primiți, vă rog, d[omnu]le Decan, asigurarea deosebitei mele considerațiuni.

Pentru conformitate — ⟨ss⟩ Viorel Alecu

Al. Muscă — Licențiat în Litere

[Copie, text dactilografiat ; în stânga jos, ștampilă rotundă cu tuș roșu :] Facultatea de Litere și Filosofie Iași. Decanatul.

A.S.I., fond U., F.L.F.I., d. 12/1940, f. 171, 171 v.

5

COPIE

Declarație

Subsemnatul, în legătură cu incidentul petrecut în ziua de Marți, 3 Dec[embrie] a[nul] c[urent], la cursul de Istoria literaturii rom[âne] moderne al d[omnu]lui prof[esor] Octav Botez, am de declarat următoarele :

După intrarea în sala de curs, d[omnul] O[ctav] Botez a declarat că, deși stăpânit de emoție, va vorbi de la început despre acel care a fost N[icolae] Iorga. În momentul acesta s-a apropiat de catedră studentul Eug[en] Coșeriu, care a comunicat ceva d[omnu]lui prof[esor] O[ctav] Botez.

N-am auzit ce i-a spus stud[entul] Coșeriu, deoarece a vorbit f[oarte] încet ; am înțeles însă din atitudinea de surprindere a d[omnu]lui O[ctav]

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Botez că i s-a comunicat că nu-i este îngăduit să vorbească despre N[icole] Iorga.

După aceasta, d[omnul] O[ctav] Botez s-a adresat sălii şi a declarat că renunţă de a mai vorbi, fiindu-i interzis, şi că Domnia-Sa înţelege să se supună în faţa forţei, de teama unor consecinţe.

Între timp, studentul Coşeriu a intervenit, adăugând că în cursul pentru anul şcolar 1940—1941 este prevăzută „Epoca Alecsandri". În replică, D[omnul] O[ctav] Botez a răspuns că Dumnealui a vroit să vorbească despre N[icolae] Iorga, istoric literar.

Apoi în sală au început să se ridice voci cerând studentului Coşeriu să nu mai insiste şi să se retragă, deoarece d[omnul] O[ctav] Botez a declarat că renunţă de a mai vorbi.

Studentul Coşeriu s-a retras şi a părăsit sala de curs, iar d[omnul] O[ctav] Botez a vorbit despre sentimentul naţional în opera lui Gr[igore] Alexandrescu.

După vreo 15—20 minute, s-au auzit lovituri în uşă şi în sală au intrat mai mulţi studenţi, printre care şi Coşeriu.

Unul dintre aceştia s-a recomandat că este preşedintele Centrului Studenţesc şi apoi s-a întors către sală strigând ca studenţii să părăsească sala.

Am părăsit sala şi nu mai ştiu ce s-a petrecut.

Aceasta îmi este declaraţia pe care o susţin.

7-XII-1940 — Iaşi (ss) Prof[esor] Sim[ion] Vărzaru

Pentru conformitate, Liceul de Aplicaţie Iaşi

Al. Muscă

[Copie, text dactilografiat ; în stânga jos, ştampilă rotundă cu tuş roşu :] Facultatea de Litere şi Filosofie Iaşi. Decanatul.

A.S.I., fond U., F.L.F.I., d. 12/1940, f. 172.

COPIE

6

Declaraţie

Subsemnatul, Eugen I. Coşeriu, student an II şi vicepreşedinte al Soc[ietăţii] Studenţilor în Filosofie şi Litere din Iaşi, declar următoarele : Aflând că în ziua de 3 Dec[embrie] 1940 d[omnu]l prof[esor] univ[ersitar] Octav Botez va comemora, la cursul domniei-sale, pe Nicolae Iorga, am socotit faptul ca o vădită provocare şi ca o sfidare nemărturisită (cuprinzând şi anumite aluzii de natură a creia în studenţime o atmosferă ostilă legionarismului) — din următoarele motive :

1. D[omnul] prof[esor] Octav Botez nu a apreciat pe Nicolae Iorga şi n-a vorbit niciodată în termeni buni despre el ;

2. O anumită categorie de studenţi (printre care d[omnu]l Piru *şi alţii) fusese anunţată din timp de această provocare. Considerând*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

această atitudine ca nepotrivită cu rolul educativ al Universității și nepotrivită cu obligația profesorului de a face la curs numai cultură și știință, fără ingrediente de altă natură — am raportat chestiunea camaradului Gheorghe Lică, președintele Centrului Studențesc — Iași, care mi-a ordonat să invit pe d[omnu] profesor Octav Botez să nu trateze la curs chestiunea de mai sus.

M-am prezentat deci la ora D[omnu]lui prof[esor] Octav Botez și de îndată ce a început în chipul acesta :

„Cu inima îndurerată de moartea atât de năprasnică și de neașteptată a distinsului profesor și istoric literar Nicolae Iorga...", m-am ridicat și i-am spus pe un ton foarte politicos : „Domnule Profesor, regret că trebuie să vă rog în numele studențimii să nu tratați acest subiect la cursul domniei voastre, întrucât nu are nici o legătură cu acesta, titlul lui fiind „Epoca Alecsandri". Dacă doriți însă să țineți o conferință în acest sens, deosebită de curs, trebuie să aveți aprobarea domnului Rector al Universității".

Domnul Profesor a spus că-i nevoit să se supună teroarei.

I-am răspuns că „nu poate fi vorba de teroare, ci de o rugăminte, deoarece n-am venit să vă silesc cu revolverul sau să vă amenințe".

Domnul Profesor mi-a replicat : „Vedeți... cuvântul teroare are mai multe sensuri..." și a chemat ca martori pe studenți, că-i nevoit să se supună teroarei exercitată de noi :

„Vedeți... e un regim de teroare, căruia trebuie să ne supunem.

Totodată, D[omnu]l profesor Botez a pretins că și alți profesori au // vorbit despre Nicolae Iorga la curs și totuși nimeni nu i-a oprit — și mi-a citat numele d[omni]lor profesori : Călinescu, Oțetea, Nicorescu. D[omnu]l prof[esor] Călinescu a spus textual : „Iorga a fost un copil naiv și bezmetic, care însă era simpatic oarecum ca scriitor".

Cu privire la ceilalți domni profesori, am răspuns că n-am aflat că vor trata acest subiect, căci i-aș fi rugat același lucru și din aceleași motive.

D[omnu]l profesor a pretins că aș putea la un moment dat să-l amenințe cu pistolul sau să-l omor și pe domnia sa „cum l-am ucis pe Iorga", *acuzând deci legionarii de omorârea lui Iorga* (subl. Eugen Coșeriu [1]), faptă care, cum se știe, a fost înfierată de regim și de guvern.

D[omnu]l profesor a mai spus că Iorga a fost profesor, critic literar și student al Facultății noastre — lucru pe care l-am recunoscut, dar nu-i dădea d[omnu]lui profesor Botez dreptul să mă insulte, întrucât execut un ordin pe care trebuie să-l respect.

D[omnu]l profesor Botez m-a întrebat dacă chestiunea are vreo legătură cu domnii Găzdaru sau Scorpan, închipuindu-și că legionarii au cu domnia sa cine știe ce chestiune personală. Mi-a spus apoi pe un ton ironic că în orice caz mă felicită ca pe un fost elev al domniei sale foarte apreciat și crede că voi ajunge departe, că ordinul îmi va renta, că-mi va aduce profit.

I-am spus că legionarul execută ordinele fără să aștepte vreo recompensă pentru asta.

În timpul acesta, o studentă, d[oam]na Piru, se silea să atâțe pe studenți împotriva mea, îndemnându-i să protesteze, să susțină ca profesorul să vorbească ce vrea.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

D[omnu]l Piru, licenţiat în Litere, a cerut ca d[omnu]l profesor să-mi pretindă să ies afară. Am arătat d[omnu]lui profesor că nu-mi poate cere nimeni să părăsesc sala şi am protestat împotriva atitudinii neacademice a d[omnu]lui Piru.

D[omnu]l profesor a spus atunci : „Domnule Piru, renunţă mai bine, vedeţi... *e un regim de teroare, îţi pot face şi dumitale cum i-au făcut, lui Iorga. Dumnealor au forţa, noi nu avem nimic*" (subl. Eugen Coşeriu).

Toate acestea au fost spuse în faţa unui amfiteatru cu peste 80 studenţi.

Pentru că nu se puteau suporta insultele grave aduse regimului legionar şi studenţimii, i-am raportat cazul camaradului Gheorghe Lică, // preşedintele C.S.I., pentru a lua măsuri în consecinţă.

Toate acestea s-au întâmplat întocmai, lucru pe care îl garantez cu cuvântul meu de student.

Pentru conformitate,
Al. Muscă

⟨ss⟩ Eugen Coşeriu

[Copie, text dactilografiat ; în stânga jos, ştampilă rotundă cu tuş roşu :] Facultatea de Litere şi Filosofie Iaşi. Decanatul.

A.S.I., fond U., F.L.F.I., d. 12/1940, f. 173—174.

7

COPIE

Declaraţie

Subsemnata, Hamza Mărioara, studentă în anul al III-lea, Facultatea de Litere şi Filosofie, declar următoarele :

Marţi, 3-XII-1940, între orele 5—6 p[ost] m[eridian], având cursul de literatură română modernă, domnul profesor Octav Botez a început să vorbească — exprimându-şi durerea — despre Nicolae Iorga, cu toate că anul acesta preda epoca Alecsandri.

În momentul în care a terminat prima frază, camaradul Coşeriu, înaintând până în faţa catedrei, i-a spus încet câteva cuvinte pe care n-am putut să le aud. La aceste cuvinte, domnul profesor i-a răspuns, întrebându-l dacă n-are voi[le] să vorbească despre istoricul literar Iorga. Drept argument, camaradul Coşeriu a adus faptul că Nicolae Iorga nu face parte din epoca literară care se predă anul acesta. A adăugat apoi că are de îndeplinit un ordin din partea Preşedintelui Studenţilor.

Domnul profesor a renunţat de a mai vorbi, spunând că în faţa „teroarei", în timpul unui „regim de teroare" nu are nici o putere. A mai adăugat : „Ceea ce i-aţi făcut lui Iorga, puteţi să-mi faceţi şi mie" şi „poţi să scoţi şi revolverul", la care Coşeriu a răspuns : „Nu-l am".

În timpul acesta studentul Piru a intervenit, sugerând domnului profesor ideea de a-l da afară pe camaradul Coşeriu. Însă domnul profesor Botez i-a spus : „Lasă, domnule Piru, dânşii au puterea, pe când noi...".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De aceeași părere cu studentul Piru a fost și doamna Piru, care a afirmat că și domnul profesor Călinescu a vorbit despre N[icolae] Iorga, când de fapt pomenise numai.

După aceasta, camaradul Coșeriu a părăsit amfiteatrul. De notat că a fost tot timpul cuviincios și calm.

După puțin timp, am fost nevoită să ies și eu din sală, cu o colegă care se simțea rău, așa că nu mai eram acolo când a venit Președintele Studenților.

Pentru conformitate,
Al. Muscă

(ss)
Hamza Mărioara
studentă, anul al III-lea

[Copie, text dactilografiat; în stânga jos, ștampilă rotundă cu tuș roșu :] Facultatea de Litere și Filosofie Iași. Decanatul.

A.S.I., fond U., F.L.F.I., d. 12/1940, f. 175.

8

COPIE

Declarație

Subsemnata, Corina Mitan, studentă a Facultății de Litere din Iași, declar următoarele :

În ziua de 3 Dec[embrie] 1940, la cursul de „Istoria literaturii române moderne", d[omnu]l profesor Octav Botez, în loc să continuie prelegerea despre Grigore Alexandrescu, a început să vorbească despre Nicolae Iorga. Atunci s-a ridicat camaradul Coșeriu care, înaintând până în fața catedrei, pe un ton foarte politicos, l-a rugat să nu mai vorbească despre Nicolae Iorga. D[omnu]l profesor, foarte enervat, a spus că aceasta înseamnă teroare și trebuie să se supună acestei terori, căci el nu are nici o putere sub acest regim de teroare. Se poate aștepta la orice, chiar să-l și împuște, după cum l-au împușcat și pe Iorga. El știe că și profesorul Călinescu a vorbit la cursul său despre Iorga și nu i s-a reproșat nimic, atunci de ce numai dumnealui să fie nedreptățit ? L-a întrebat pe camaradul Coșeriu dacă e adevărat. Acesta a răspuns că nu știe, deoarece n-a fost la curs. D[omnu]l Botez i-a spus atunci că intenționat n-a fost la cursul d[omnu]lui profesor Călinescu și a venit numai la cursul d[omniei]sale. Apoi l-a întrebat : „Este Iorga istoric literar, nu trebuie studiat la cursul de Istoria literaturii ?". Stud[entul] Coșeriu, pe același ton politicos, i-a răspuns că anul acesta d[omnia]sa studiază epoca Alecsandri și Iorga nu aparține acestei epoci. D[omnu] prof[esor] l-a întrebat dacă face aceasta din proprie inițiativă. Camaradul Coșeriu a răspuns că n-a îndeplinit decât un ordin. D[omnu]l profesor îl asigură atunci că are să-i renteze îndeplinirea ordinului și că poate să-și facă o carieră bună. Camaradul Coșeriu a răspuns că-n Legiune nu se face nimic interesat, pentru răsplată. L-a mai întrebat apoi dacă d[omnu]l Scorpan știe de aceasta. Nu-mi amintesc ce-a răspuns

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

camaradul Coşeriu fiindcă, după cum am mai spus, vorbea foarte încet. În timpul acestei discuţii, s-a ridicat studentul Piru, spunând profesorului să-l dee afară pe camaradul Coşeriu, căci merită două palme, nu să fie ascultat. D[omnu]l profesor nu a răspuns nimic. D[omnu]l Piru, după câteva momente, a repetat că trebuie luat de mânecă şi dat afară şi, ridicându-se de la locul său, s-a îndreptat spre acesta. La acest gest, profesorul a răspuns : „Nu, d[omnu]le Piru, lăsaţi-l, fiindcă dumnealui are forţa, noi nu avem nimic". În acest timp, studenta Piru se agita, cerând să se vorbească despre Iorga, deoarece studenţii vor. După aceasta, camaradul Coşeriu a părăsit sala. D[omnu] prof[esor] şi-a exprimat apoi părerea de rău că tocmai // studentul D[omniei]sale, pe care l-a apreciat şi la care a ţinut mult, s-a purtat astfel cu d[omnia]sa. Au urmat câteva momente de tăcere, după care d[omnu]l profesor a început să vorbească despre Grigore Alexandrescu. Nu mult după aceasta au venit în sală camarazii Lica Gh. — preşedintele stud[enţilor] din Iaşi —, Nic[olae] Cobâlaş, Ciocan, Coşeriu. Camaradul Lică Gh. s-a prezentat d[omnu]lui profesor, apoi a dat ordin studenţilor să părăsească sala. Imediat am plecat cu toţii din sală.

Pentru conformitate,
Al. Muscă

⟨ss⟩ Corina Mitan
stud[entă] anul IV — Litere

[Copie, text dactilografiat ; în stânga jos, ştampilă rotundă cu tuş roşu :] Dacultatea de Litere şi Filosofie — Iaşi. Decanatul.

A.S.I., fond U., F.L.F.I., d. 12/1940, f. 176—176 v.

9

COPIE

Declaraţie

Subsemnata. Cămârzan I. Georgeta, studentă anul II la Facultatea de Litere şi Filosofie din Iaşi, secţia filologie moderna, declar următoarele cu privire la cele ce s-au întâmplat în ora de Istoria literaturii române moderne, ţinută dela 5 [la] 6 în ziua de Marţi 3 Decembrie 1940, de către D[omnu]l Prof[esor] Octav Botez :

D[omnu]l Prof[esor] O[ctav] Botez a început prin a anunţa că va vorbi despre „acela care a fost Nicolae Iorga". Imediat D[omnu]l Coşeriu Eugen s-a ridicat şi, înaintând spre catedră, a spus D[omnu]lui profesor câteva cuvinte pe care nu le-am auzit, eu fiind aşezată în banca a 9-a a amfiteatrului ; dar mi-am dat s[e]ama din răspunsul D[omnu]lui profesor că D[omnu]l Coşeriu îl anunţase că o lecţie comemorativă pentru N[icolae] Iorga nu era bine venită D[omnu]l Prof[esor] Botez a spus că se va supune teroarei şi că poate D[omnu]l Coşeriu să scoată revolverul şi să-l execute şi pe el ca pe răposatul N[icolae] Iorga D[omnu]l Coşeriu a spus că nu face altceva decât îndeplineşte un ordin al şefului studenţimii din Iaşi, D[omnu]l Gh. Lică, că nu are re-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

volver și că roagă pe D[omnu]l Profesor să se mărginească la materia din anul acesta, care cuprinde Epoca Alecsandri și în care nu intră N[icolae] Iorga. D[omnu]l Profesor a întrebat că de când se obișnuiește ca elevul să dicteze profesorului ce materie să predee. A intervenit D[omnu]l Piru, care și-a dat părerea că D[omnu]l Coșeriu trebuie dat afară și chiar a înaintat până lângă catedră, repetându-și părerea. D[omnu]l Profesor a spus că e inutil să mai intervie pentru că ceilalți au forțe, iar ei nimic. D[omnu]l Coșeriu a plecat, în urmă D[omnu]l Prof[esor] Botez a spus că regretă că aceasta i-a venit de la un student bun și inteligent, pe care îl aprecia. Din fund[ul amfiteatrului ! — *n.ns.*] D[omnu]l Alecu a spus că dacă un om face ceea ce a făcut D[omnu]l Coșeriu, nu e inteligent ci cretin. După ce D[omnu]l Prof[esor] Botez s-a recules câteva clipe, a început să vorbească despre Gr[igore] Alexandrescu. Cam pe la sfârșitul orei s-au auzit bătăi în ușa care era încuiată ca de obicei. D[omnu]l Pro[esor] Botez a spus să se dea drumul, căci probabil a venit un pluton de execuție. Au intrat D[omnu]l Gh. Lică, D[omnu]l Cobâlaș, Șt[efan] Ciocan, Eug[en] Coșeriu și încă alți câțiva studenți legionari pe care nu știu cum îi cheamă. D[omnu]l Gh. Lică a spus că s-a așteptat ca D[omnu]l Prof[esor] Botez să vorbească despre N[icolae] Iorga și de aceea l-a avertizat prin D[omnu]l Coșeriu. Din discuția care a urmat n-am reținut decât frânturi de fraze. Am auzit că D[omnu]l Gh. Lică a spus că el ca șef al Studențimii ieșene e dator să aibă grijă de educația ei. D[omnu]l Prof[esor] Botez a fost // calificat de francmason de unul dintre cei veniți, la care D[umnea]lui a cerut să-i facă dovada. D[omnu]l Cobâlaș i-a arătat d[omnu]lui Profesor că au murit o mulțime de elemente capabile și care ar fi putut face ceva pentru țara asta, ca răspuns la întrebarea D[omnu]lui Profesor Botez,, dacă nu crede că N[icolae] Iorga a fost un om important. D[omnu]l Gh. Lică i-a spus D[omnu]lui Botez că a insultat morții. D[omnu]l Gh. Lică a spus tuturor să părăsească sala. Eu m-am dus la Facultatea de Drept și de acolo am văzut pe geam că discuția a mai urmat câtva timp, gesticulând când unii când alții, apoi toți au părăsit sala, iar servitorul a venit și a stins lumina.

6 Decembrie 1940, Iași — ⟨ss⟩ Cămârzan I. Georgeta

Pentru conformitate,
Al. Muscă

[Copie, text dactilografiat ; în stânga jos, ștampilă rotundă cu tuș roșu :] Facultatea de Litere și Filosofie — Iași. Decanatul.

AS.I., fond U., F.L.F.I., d. 12/1940, f. 177—177 v.

10

COPIE

Declarație

Subsemnata, Marinescu Eliza, studentă anul I la Litere, declar :

În ziua de 3 Decembrie a[nul] c[urent] s-a produs următorul incident la cursul D[omnu]lui O[ctav] Botez. D[omnia]sa intrând în clasă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a început să vorbească despre N[icolae] Iorga. Studentul Coşeriu foarte respectuos l-a rugat să înceteze a mai vorbi despre N[icolae] Iorga, lucru care l-a mâniat pe D[omnu]l profesor, făcându-l să spuie că dacă trăim în epoca teroarei să ne supunem ei.

De asemenea a mai adăogat d[omnia]sa că studentului Coşeriu îi va fi desigur rentabil demersul acesta ; pentru a-l împiedica să vorbească, studentul Piru a intervenit, rugându-l pe D[omnu]l profesor să-l dea afară, sfătuindu-l pe D[omnu]l profesor să-i dea şi două palme.

Pentru conformitate, ⟨ss⟩ Marinescu Eliza

Al. Muscă

D[omniei]sale D[omnu]lui Decan al Facultăţii de Litere — Iaşi.

[Copie, text dactilografiat ; în stânga jos, ştampilă rotundă cu tuş roşu :] Facultatea de Litere şi Filosofie — Iaşi. Decanatul.

A.S.I., fond U., F.L.F.I., d. 12/1940, f. 178.

11

COPIE

Declaraţie

Subsemnata, Marinescu R. Alexandra, studentă la Litere, declar următoarele :

In ziua de trei Decembrie a[nul] c[urent] s-a produs următorul incident :

Domnul Profesor O[ctav] Botez la ora d[omniei]sale de curs a început să vorbească despre N[icolae] Iorga ; studentul Coşeriu l-a rugat foarte respectuos să nu vorbească despre N[icolae] Iorga. Domnul profesor a spus că aceasta e teroare şi că se va supune regimului [de] teroare, că probabil studentul Coşeriu a fost plătit pentru a-l împiedica să vorbească şi că n-au decât să-l împuşte, după cum l-au împuşcat pe Iorga. Studentul Piru a spus că e cazul ca studentul Coşeriu să fie dat afară din amfiteatru.

E de remarcat atitudinea foarte respectuoasă şi demnă a studentului Coşeriu.

Pentnru conformitate, ⟨ss⟩ Marinescu R. Alexandra

Al. Muscă

[Copie, text dactilografiat ; în stânga jos, ştampilă rotundă cu tuş roşu :] Facultatea de Litere şi Filosofie — Iaşi. Decanatul.

A.S.I., fond U., F.L.F.I., d. 12/1940, f. 179.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

12

Facultatea de Litere și Filosofie — Iași.

COPIE

Declarație

În urma invitației Domnului Decan al Facultății de Litere și Filosofie [din Iași] pentru a da lămuriri în ceea ce privește pretinsul mieu amestec în incidentul de la cursul Domnului Profesor Octav Botez, declar că resping cu hotărâre orice fel de bănuială de instigație a studenților, pusă în s[e]ama mea și a Domnului Profesor D[imitrie] Gâzdaru de D[omnu] Profesor O[ctav] Botez. În zilele de 2 și 3 Decembrie [1940] am stat tot timpul la Teatrul Național [din Iași], unde funcționez ca director și n-aveam de unde afla intenția D[omnu]lui Profesor O[ctav] Botez de a vorbi despre N[icolae] Iorga.

Dealtminteri, asemenea procedee îmi repugnă și ele sunt cu totul străine mentalității noui, pe care, desigur, D[omnu]l Profesor O[ctav] Botez n-a căutat îndeajuns s-o cunoască.

Iași, 11 Decembrie 1940

(ss) Gr[igore] Scorpan
asistent universitar
P[entru] conformitate,
Lydia Chelaru

[Copie, text dactilografiat ; în stânga jos, ștampilă rotundă cu tuș roșu :] Facultatea de Litere și Filosofie — Iași. Decanatul.

A.S.I., fond U., F.L.F.I., d. 12/1940, f. 180.

13

Extras din Procesul-Verbal al Ședinței Consiliului Profesoral al Facultății de Litere și Filosofie, Universitatea din București, din 8 ianuarie 1941.

Proces-Verbal

Ședința Consiliului Profesoral de la 8 Ianuarie 1941
— Președinte : d[omnu]l Decan Alexandru Marcu ;
— Membri : d[omn]ii profesori : I. Andrieșescu, G. G. Antonescu, N. Bănescu, P. Cancel, D. Caracostea, N. Cartojan, Șt. Ciobanu, C. C. Giurescu, V. Grecu, S. Lambrino, D. Marmeliuc, L. Morariu, V. Morariu, B. Munteanu, C. Narly, I. Nistor, Gh. Oprescu, P. P. Panaitescu, I. Petrovici, Popescu-Spineni, Al. Rosetti, R. Sbierea, Th. Sauciuc-Săveanu.

[...] III. D[omnu]l N. Bănescu : „În legătură cu cele spuse de d[omnu]l Decan, aș vrea să adaug și eu câteva cuvinte, în aceeași ordine de idei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De la ultima noastră întrunire în Consiliu, s-a întâmplat un fapt, care a umplut de durere inimile noastre. În împrejurări dramatice, s-a curmat viaţa celui care, timp de 40 de ani, a ilustrat catedra de istorie universală la această Facultate. Nu voi încerca, domnilor colegi, a schiţa activitatea titanică a omului extraordinar, binefacerile mari ce s-au revărsat din această activitate timp de 2 generaţii asupra naţiei noastre. Sunt într-o adunare savantă şi fiecare din D[umnea]voastră le cunoaşte tot atât de bine ca şi mine. Dar ceea ce vreau, în acest moment, e să dau expresie datoriei pe care o simt — şi cred că sunt în asentimentul majorităţii acestui Consiliu, ca înainte de a relua lucrările noastre, să îndreptăm, peste toate urile dezlănţuite şi peste toate laşităţile, un gând pios către acela care a fost marele nostru coleg, nepreţuit învăţător celor mai mulţi dintre noi. Ca un omagiu amintirii sale mari, rog să păstrăm un minut de reculegere".

Se păstrează câteva minute de reculegere.

D[omnu]l P. P. Panaitescu : „Întrucât d[omnul] Bănescu a omagiat amintirea lui Nicolae Iorga, ţin să asociez la această omagiere şi amintirea marelui istoric Vasile Christescu *, care se poate face măcar acum, căci în vremea când a fost ucis aceasta era imposibil. Cer deci un moment de reculegere şi pentru el". [...].

D[omnu]l N. Bănescu : spune „că la această replică are de răspuns numai atât : D[omnia]sa nu făcea parte, pe atunci [noiembrie-decembrie 1940 — *n. ns.*], din Consiliul acestei Facultăţi ; dacă ar fi făcut, e sigur că s-ar fi ridicat şi atunci, cum s-a ridicat astăzi" [să omagieze memoria lui N. Iorga — *n. ns.*].

[Original, text dactilografiat]

A.S.B., M.B., fond U., F.L.F.B., d. 340/1939—1943, f. 315—316.

14

Extras din Procesul-Verbal al Şedinţei Consiliului Profesoral al Facultăţii de Litere şi Filosofie, Universitatea din Bucureşti, din 5 martie 1941.

Proces-Verbal

5 Martie 1941

— Preşedinte : d[omnu]l Decan Alexandru Marcu ;
— Membri : d[omnii] prof[esori] : I. Andrieşescu, G. G. Antonescu, N. Bănescu, Gh. I. Brătianu, P. Cancel, D. Caracostea, N. Cartojan, Ştefan Ciobanu, M. Florian, C. C. Giurescu, V. Grecu, D. Gusti, S. Lambrino, D. Marmeliuc, L. Morariu, V. Mo-

* Asistent universitar cu studii la Berlin şi la Roma, Vasile Christescu (1902—1939) — specialist în istorie veche, cu remarcabile contribuţii la istoria Daciei Romane (cf. *Enciclopedia istoriografiei romîneşti*, Bucureşti, 1978, p. 96 — voce de Constantin Preda) — membru al Legiunii, a fost ucis în ianuarie 1939, într-un schimb de focuri cu agenţii Poliţiei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rariu, C. Narly, I. Nistor, Gh. Oprescu, I. Petrovici, P. Sever, Al. Rosetti, T. Sauciuc-Săveanu, R. Sbierea, I. D. Ștefănescu.

[...] VIII. D[omnu]l Prof[esor] D. Caracostea cere cuvântul spre a da citire următoarei declarații :

„Deoarece circulă svonul că aș fi consimțit prin prezența mea o manifestare studențească împotriva arborării steagului negru la Facultatea de Litere pentru mult regretatul nostru Nicolae Iorga, țin să se consemneze în Procesul-Verbal al Consiliului că n-am putut lua parte la o astfel de manifestare, căci aceasta ar fi însemnat că aprob o atitudine contrară voinței și faptei mele. Într-adevăr, deoarece trecuse câteva ore de la moartea lui Nicolae Iorga și steagul negru nu fusese încă arborat, am intervenit hotărât la d[omnu]l Rector să fie arborat steagul negru la Facultatea pe care Nicolae Iorga a ilustrat-o ca nimeni altul. Martor de intervenția mea este d[omnu]l coleg Gh. Brătianu, care știe că numai în urma acestei intervenții s-a arborat steagul negru. Nu puteam deci consfinți o manifestare care, de fapt, se săvârșea contra propriei mele inițiative.

Dacă svonuri ca acestea ar atinge numai persoana mea, aș trece [dea]supra lor, dar ele privesc înseși Facultatea".

În legătură cu această declarație, d[omnu]l Decan ia cuvântul și spune că este în măsură să confirme cele spuse mai sus, întrucât D[omnia]sa a fost prezent la discuțiile care au avut loc în biroul D[omniei]sale între fostul Rector profesor P. P. Panaitescu și d[omnu]l prof[esor] D. Caracostea, la care a luat parte și d[omnu]l prof[esor] Gh. Brătianu.

D[omnu]l Decan ține să precizeze însă că prima inițiativă pentru arborarea doliului la Facultate a fost a Decanatului, care a intervenit în în acest sens la fostul Rector al Universității. În urma discuțiilor care au avut loc, în împrejurările arătate mai sus, fost[ul] Rector profesor P. P. Panaitescu și-a dat asentimentul față de d[omnu]l Caracostea, adăugând că înmormântarea s-ar fi putut să aibă caracter oficial prin participarea unor reprezentanți ai Guvernului ; ba ceva mai mult, a doua zi ne-a autorizat să trimitem la Rectorat persoanele care ar fi protestat împotriva măsurii luate de Facultate. Acest lucru s-a și întâmplat, însă fostul Rector a hotărât menținerea doliului arborat.

A doua zi după înmormântare (la care d[omnu]l Decan asistase și depusese o coroană în numele colegilor, prezentând totodată condoleanțe unora din membrii familiei Iorga), ieșind întâmplător în sala de marmoră a Facultății, // D[omnu]l Decan declară că a găsit în acea sală un grup de studenți, convocați pentru unele comunicări de Președintele Societății studenților în Filosofie și Litere, legal constituită și recunoscută în cadrul Uniunii studențești a fostului regim legionar.

La un moment dat unul din studenți a protestat împotriva arborării doliului la Facultate, însă d[omnu]l Decan ține să arate că acesta nu era Președintele societății.

Întrucât cu acelaș[i] prilej și după închiderea acestui incident președintele [Societății] studenților a declarat că are dispoziții de la Uniune să fixeze în localul Facultății icoane și candele, domnul Decan a aprobat,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în principiu, propunerea şi după terminarea întrunirii a promis preşedintelui Societăţii [studenţilor] sprijinul său în această privinţă.

Numai în acest scop d[omnu]l Decan a avut prilejul să vorbească în acea zi cu preşedintele [Societăţii] studenţilor.

D[omnu]l N. Bănescu, găsind că declaraţiile făcute îl privesc personal, cere cuvântul, spunând următoarele :

„Nu discut cine a avut meritul de a fi sugerat arborarea steagului negru — văd că e divergenţă între D[umnea]voastră ; dar mă uimeşte cu atât mai mult faptul că, fiind amândoi de faţă la ameninţările aruncate de un descreierat, tocmai pe această chestiune, studenţimei adunate, şi la insultele grosolane aruncate memoriei mult-regretatului Iorga, n-aţi făcut un gest spre a-l chema la ordine, aţi permis deci să se pună în discuţie atât de neobişnuit, tocmai actul din care vă faceţi acum un merit.

Am informaţiile cele mai sigure, de la persoane oficiale şi martori oculari ai scenei, că lucrurile s-au petrecut exact cum afirm. De altfel, mi-aţi mărturisit, Domnule Caracostea, că aţi fost de faţă la cele petrecute şi singură această prezenţă a Domniei Voastre acolo, fără a fi intervenit, a impresionat adânc studenţimea cea bună şi constituie o „consacrare" a actului săvârşit".

În replică, D[omnu]l Decan dă lămurirea că toţi cei prezenţi, în afară de studenţi, erau numai în trecere prin sala de marmoră şi au fost surprinşi de acea manifestare, pe care în nici un caz nu o puteau prevedea şi deci preîntâmpina.

D[omnu]l prof[esor] D. Caracostea insistă asupra faptului că arborarea doliului făcându-se şi în urma insistenţelor sale pe lângă fostul Rector, nu D[omnia]sa ar fi putut consfinţi o manifestare ostilă memoriei lui Nicolae Iorga. Prezenţa sa la acea manifestare se datoreşte imposibilităţii în care se afla de a părăsi Facultatea, întrucât [i]eşirea era ocupată de studenţi.

D[omnu]l Prof[esor] Petrovici intervine în discuţie şi arată că o severitate excesivă în aprecieri acum, după trecerea evenimentelor, ar fi nedreaptă, dacă se ţine mai ales seamă de faptul că însuşi Conducătorul Statului, în împrejurările dramatice în care s-a produs asasinarea lui Nicolae Iorga, a găsit cu cale a se împiedica orice fel de manifestare a doliului naţional, interzicând până şi publicarea unui necrolog în ziare.

Aceasta fiind prudenţa de care Guvernul Ţării a găsit bine să se facă uz în împrejurările de mai sus, nu Decanul şi unii profesori ai // acestei Facultăţi pot fi acuzaţi acum de faptul că nu au provocat un incident un urmări poate tragice înlăuntrul Facultăţii noastre.

D[omnu]l N. Bănescu, luând din nou cuvântul, spune : „Fiindcă cereţi atât de stăruitor să se treacă toate afirmaţiile D[umnea]voastră în Procesul-Verbal, cer să se treacă întocmai şi ce declar eu acum.

Nu primesc aceste explicaţiuni ale d[omnu]lui Petrovici. Eu ştiu că se introduse a[i]ci, în Universitate, în chip oficial, o stranie pedagogie a regimului de odioasă amintire şi v-aţi lăsat terorizaţi — lucru inadmisibil. Aveaţi datoria, cei care reprezentaţi atunci autoritatea, să respingeţi cu ultima energie asemenea monstruozităţi. Căci autoritatea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

n-o puteau reprezenta, peste D[umnea]voastră, studenții cari, prin definiție chiar, aveau alte îndatoriri decât a insulta memoria unui glorios profesor, și încă după ce fusese asasinat. Aceasta dezvăluie, Domnilor, complicități, o solidaritate cu asasinatul oribil. Vă era teamă pentru viața D[umnea]voastră, cum o repetați atât de insistent? Să fi demisionat unul după altul, să nu se mai fi aflat om care să mai fi luat asupră-i demnități în care nu puteau fi decât simpli figuranți, să se fi închis mai bine Universitatea, decât să se scoboare atât de jos".

D[omnu]l Prof[esor] Brătianu declară că personal a comemorat pe profesorul Nicolae Iorga la ora de curs, iar în legătură cu discuțiile ce au avut loc, precizează că a fost de față la intervenția d[omnu]lui prof[esor] D. Caracostea și că ezitările d[omnu]lui Rector, înainte de a hotărî arborarea doliului, au fost condiționate de informațiile pe care trebuia să le ia de la autoritățile superioare. Odată însă doliul arborat, fostul Rector Panaitescu a dispus menținerea lui. //

[Original, text dactilografiat; la f. 273 v., în stânga sus, scris de mână cu tuș negru :] Punctul opt al prezentului Proces-Verbal a fost scos la cererea mai multor profesori și asentimentului Consiliului Profesoral în ședința de la 12 Martie 1941. Secretar, (ss) [indescifrabil].

A.S.B., M.B., fond U., F.L.F.B., d. 340/1939—1943, f. 273 v., 278, 278 v.

15

Poziția lui D. Caracostea, exprimată în scris, la Ședința Consiliului Profesoral din 12 martie 1941 :

„Din cele arătate, rămâne ceea ce am afirmat în întâmpinarea mea scrisă : n-am consfințit prin prezența mea manifestarea împotriva arborării steagului negru pentru N. Iorga, pentru că am determinat arborarea lui și pentru că prezența mea n-a fost voită, ci întâmplătoare și silită, cum s-a stabilit.

În psihoza zilelor acelea când întreaga țară era în situația cunoscută, ar fi absurd să se ceară unui singur profesor (erau mai mulți de față) ceea ce nimeni în țară nu putea face, cu atât mai puțin într-o întrunire de câteva sute de studenți în care, în umbră, vedeam intenția de a-i împinge la ireparabil.

Un profesor de istorie era dator să facă ceea ce stă în cerințele specialității : critica mărturiilor, așa cum s-a făcut în ședința aceasta.

Cât privește aprecierile d[omnu]lui Bănescu, atunci când aruncă vorba „complici" și apostrofa „Dumneata, Domnule Caracostea... etc.", ele fac parte din arsenalul de interpelări ale vechilor scheme parlamentare și mă lasă rece. Sper, pentru d[omnu]l Bănescu, că atunci când temperamentul său se va calma, va regreta un gest și ieșiri care nu sunt în tradiția Facultății de Litere din București".

[Original, text scris de mână, autograf al autorului ; în stânga sus, scris de altă mână cu roșu :] Depusă de d[omnul] prof[esor] D. Caracostea. 12 M[artie] 1941. [Depusă în dosar în dreptul intervenției lui

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

D. Caracostea din 5 martie 1941, la şedinţa Consiliului Profesoral, ca f. 274.].

A.S.B., M.B., fond U., F.L.F.B., d. 340/1939—1943, f. 274.

16

Poziţia lui Alexandru Marcu, exprimată în scris, la Şedinţa Consiliului Profesoral din 12 martie 1941 :

„Îndemnul d[omnu]lui coleg N. Bănescu ca la provocare, autoritatea să fi răspuns cu provocare, şi la violenţă cu violenţă, prezintă, *astăzi*, cel puţin inconvenientul de a nu se fi produs atunci şi imediat ce i-a fost dictat de conştiinţă.

Iar pentru că este vorba de „conştiinţă" şi de „atunci", trebuie să adaog că a fost o împrejurare, direct legată de ceea ce formează obiectul discuţiei noastre, în care, împotriva aparenţelor de astăzi, d[omnu]l coleg N. Bănescu a crezut că este bine să se asocieze la prudenţa de care a dat dovadă autoritatea, colegii şi decanul acestei Facultăţi. Alexandru Marcu // f. 275.

La insistenţa d[omnu]lui coleg N. Bănescu de a da explicaţii cu privire la împrejurările de „atunci", în care d[omnia]sa a crezut că este mai bine să fie prudent, am declarat în faţa colegilor din Consiliul Profesoral următoarele :

După cum s-a consemnat într-un Proces-Verbal al unei şedinţe anterioare, în primul Consiliu Profesoral care s-a ţinut după vacanţa de Crăciun, d[omnu]l Prof[esor] N. Bănescu a cerut câteva momente de reculegere pentru memoria mult regretatului şi marelui nostru coleg N. Iorga. În declaraţia pe care d[omnu]l Bănescu a făcut-o cu acest prilej şi pe care mi-a dat-o după Consiliu şi în scris, spre a fi înserată întocmai în Procesul-Verbal, protesta şi împotriva „unor laşităţi", pe care nu le preciza, dar care erau de atribuit „regimului" pe atunci la putere. D[omnu]l prof[esor] P. P. Panaitescu, pe atunci Rector al Universităţii, a protestat în şedinţă contra acestui termen şi a cerut un moment de reculegere şi pentru memoria tânărului istoric Cristescu. După şedinţa Consiliului şi d[omnu]l Panaitescu mi-a dat în scris declaraţia sa, spre a fi trecută întocmai în *Procesul-Verbal. Totodată, fostul Rector* m-a rugat să atrag atenţia d[omnu]lui Bănescu că acea declaraţie, dacă ar fi fost menţinut în ea cuvântul de „laşitate", ar fi fost adusă la cunoştinţa autorităţilor superioare. Aducând acest lucru la cunoştinţa d[omnu]lui coleg N. Bănescu, de faţă fiind şi Secretarul Facultăţii, D[omnu]l Popescu-Spineni, am adăugat că acea aluzie, în forma neprecisă în care fusese făcută, s-ar fi putut răsfrânge şi asupra colegilor săi de la Facultate, dacă nu asupra întregii Facultăţi, ceea ce ar fi fost nedrept, întrucât, în limitele posibilităţilor sale şi trecând chiar peste consemnul general, Decanatul se manifestase cu prilejul înmormântării regretatului coleg, arborând doliul la intrare şi participând, prin subsemnatul şi d[omnu] Secretar al Facultăţii, la acea tristă ceremonie, cu care prilej am depus o coroană în numele profesorilor Facultăţii de Litere şi Filosofie din Bucureşti am prezentat condoleanţe familiei Iorga, prin fiica sa, d[oam]na Chirescu, singura pe care am întâlnit-o în Capela Cimitirului Bellu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La această observație a subsemnatului, d[omnu]l Coleg N. Bănescu, de față fiind Secretarul Facultății, mi-a declarat textual că ar conveni să suprime din textul declarației sale scrise cuvântul de „lașitate", dar mi-a mărturisit că se găsește în încurcătură, deoarece a dat între timp o copie de pe textul aceleiași declarații unui membru al familiei Iorga. Totuși a admis să suprime acel cuvânt de „lașitate" și l-a șters cu // mâna sa din textul autograf al declarației, care de altfel se păstrează în Arhiva Facultății. D[omnu]l coleg N. Bănescu își amintește, desigur, că atmosfera în care s-a petrecut scena a fost din cele mai calme și mai senine, cu toată îndurerarea de care eram toți cuprinși, ori de câte ori se repuneau în discuție acele tragice întâmplări ; după cum își amintește, și d[omnu] Secretar poate confirma, că i-am pus în vedere în prealabil că, în cazul în care nu ar fi voit să suprime acel cuvânt, eu l-aș fi consemnat în Procesul-Verbal după cum, cu obiectivitatea care mă caracterizează, am procedat întotdeauna cu toate Procesele-Verbale ale ședințelor noastre. Despre această obligație de a fi obiectiv și de a trece în Procesul-Verbal textul autentic al declarației, îl anunțasem de altfel și pe fostul Rector Panaitescu, în prezența fostului Secretar al Universității, Mușatescu, și a Secretarului Facultății, D[omnu] Popescu-Spineni. Atâta numai că între timp, d[omnu] Coleg Bănescu a crezut că este mai bine să suprime din declarația sa scrisă cuvântul de „lașitate".

Din seara când am făcut-o și până la prima ședință a Consiliului Profesoral, în care, conform uzanței, acel Proces-Verbal trebuia citit și aprobat, s-a întâmplat însă ca Regimul Legionar să fie desființat. Acest fapt l-a îndreptățit pe d[omnu]l Bănescu să ceară prin d[omnu]l Secretar reintroducerea cuvântului de „lașitate", ceea ce s-a și făcut. Întrucât fusese scos tot în urma unei hotărâri a d[omniei]sale, singurul în măsură să poată decide ce devin afirmațiile și aprecierile proprii. În registrul de Procese-Verbale al Facultății se găsește într-adevăr dovada celor mai sus afirmate.

Dar atunci : care este poziția adevărată a d[omnu]lui Coleg N. Bănescu, în ce privește „curajul" pe care și-l atribuie „acum" și „lașitatea" de care acuză pe alții în ce privește momentul de „atunci" ? Căci oricâte insistențe și „intimidări" s-ar fi putut folosi pe lângă d[omnu]l Coleg N. Bănescu în scopul acelei retractări (dar intimidări nu era cazul să se producă și nu declară nici d[omnia]sa că s-ar fi produs), sigur este că un om de conștiință și de curaj nu ar fi convenit la acea retractare, cu nici un risc. După cum, ar fi preferat să demisioneze imediat, atunci, spre a nu se simți dezonorat de colegialitatea unora dintre profesorii acestei Facultăți sau, în orice caz, spre a justifica învinuirile postume de acum și a le da cuvenita autoritate morală.

Al[exandru] Marcu //

Original, text dactilografiat ; în stânga sus, scris de mână cu tuș negru :] 12 Martie 1941. Depusă de d[omnu]l Decan profesor Alexandru Marcu. Secretar, ⟨ss⟩ Popescu-Spineni.

A.S.B., M.B., fond U., F.L.F.B., d. 340/1939—1943, f. 275 ; 276—277 ; (f. 288—291 v. sunt variantele de mână pentru f. 273 v., 278, 278 v.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

M. M. ALEXANDRESCU — DERSCA BULGARU

OBSERVAȚIILE LUI N. IORGA DESPRE INFLUENȚA TURCĂ ÎN ARTA POPULARĂ ROMÂNEASCĂ

În opera sa, prodigioasă atât prin varietatea domeniilor cercetate cât și prin originalitatea ideilor prezentate, N. Iorga nu a pierdut niciodată din vedere obiectul principal al preocupărilor sale : viața și civilizația poporului român. La baza acestei civilizații, de o mare originalitate, se află „munca populară", care „a izbutit să creeze tipuri definitive în care simplicitatea proporțiilor se unește cu discreția coloarei pentru a da un ansamblu de o frumusețe surâzătoare" [1].

În concepția lui N. Iorga, arta noastră populară este — după limbă — „cea mai mare comoară și mândrie a noastră, cea mai mare creațiune a noastră, izvorâtă din adâncul sufletului nostru" [2]. Este cel mai vechi și mai stabil factor al sintezei românești.

N. Iorga i-a consacrat o lucrare de sinteză : *L'Art populaire en Roumanie*, prin care a făcut cunoscut străinătății tezaurul nostru artistic. Marele istoric s-a mai ocupat de arta noastră populară în două capitole din lucrarea sa *Les arts mineurs en Roumanie* [3], precum și în conferințe, prefețe la albumele de artă populară, recenzii și articole de ziar publicate în „Sămănătorul", „Floarea Darurilor" și „Neamul Românesc".

În părerea lui N. Iorga, însușită și de alți cercetători, ca Al. Tzigara Samurcaș, arta noastră populară își are originea în preistorie, în străvechiul fond tracic, comun popoarelor ce se întind din Ucraina, Munții Carpați, Sud-Estul European și insulele Mării Egee până în văile Asiei Mici. Din acest fond tracic, produsele artei noastre populare au preluat caracterul unitar ce se vădește în ornamentație. Este vorba de reducerea reprezentărilor la forme geometrice, la figuri schematice, la construcții lineare într-un proces de gândire abstractă, de stilizare. „Triunghiuri, romburi, linii oblice, cruci sunt folosite pentru a reprezenta tot ce se înfățișează privirii artistului naiv" [4], înzestrat cu un adânc simțământ al frumosului.

---

[1] N. Iorga, *Histoire de l'art en Roumanie*, Paris 1992, p. 1.

[2] Idem, *Afirmarea vitalității românești*, Văleni de Munte, 1940, p. 46.

[3] Idem, *Les arts mineurs en Roumanie*, București, 1934—1936, II, cap. VI, p. 20—26, cap. VII, p. 26—31.

[4] Idem, *L'art populaire en Roumanie. Son caractère, ses rapports et son origine*, Paris 1923, p. X.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un al doilea element caracteristic este simțul proporției în ce privește măsura, preluat de la strămoșii noștri romani. Un al treilea element este cromatica, simțul deosebit pentru culoare insuflat de natura țării noastre [5], cu pajiștile ei smălțuite, cu câmpiile înverzite, presărate de flori, cu munții împăduriți, ce îmbracă culori și nuanțe diferite după anotimpurile ce se succed.

Folosind metoda comparativă, N. Iorga socotește că rolul influențelor exercitate asupra artei populare românești a fost în general destul de redus. Dintre toate, însă, influența turcă a îmbrățișat „un domeniu mai vast decât cele precedente" [6]. Istoricul român al Imperiului Otoman [7] arată că, în urma colonizării turcilor din Anatolia pe malul drept al Dunării și după ocuparea capetelor de pod de pe malul stâng al fluviului, transformate în așa-zisele raiale Turnu, Giurgiu, Brăila, Chilia, țăranul român „credincios obiceiurilor și practicelor lui milenare", s-a lăsat influențat de țăranul din Orient, de țăranul turc, prezentat de călătorul burgund Bertrandaon de la Broquière ca un om milostiv *(charitable)*, de bună credință *(de bonne foi)*, vrednic *(diligeant)* și cumpătat [8] Datorită acestor însușiri comune cu acele ale țăranului român, „îndelungata luptă pentru stăpânirea Dunării s-a sfârșit fără ca ai noștri să fi încetat de a fi o națiune trăind după vechile sale obiceiuri" [9].

Dar acest contact din secolul XV al românilor cu turcii otomani a fost precedat de un altul, mult mai vechi, cu turcii seldjukizi. Din cronicele lui Yazidjioghlu Ali [10] și Seyyid Lokman [11], necunoscute pe vremea când scria N. Iorga, rezultă că turcii seldjukizi ce urmaseră pe sultanul detronat de Konya, Izz ed-din Kaikaus, au fost așezați de împăratul bizantin Manuel VIII Paleologul, în 1263—1264, în Dobrogea spre a păzi granițele Imperiului bizantin. Au urmat alte două valuri de turci seldjukizi, în frunte cu Sari Saltuk Baba, eponimul orașului Babadag (de la *Baba* = tată și *dagh* = munte)[12] unde se află mausoleul dervișului turc,

---

[5] Idem, *Ce este vechea noastră artă*, Vălenii de Munte, 1939, p. 130.

[6] Idem, *L'art populaire*, p. 2.

Idem, *Scrieri despre artă*, *Antologie și prefață* de Barbu Teodorescu, București, 1968, p. 40.

[7] Idem, *Geschichte des Osmanischen Reiches nach dem Quellen dargestellt*, t. I—IV, Gotha, 1908—1913.

[8] Bertradon de la Broquière, *Le voyage d'Outremer*, ed. Ch. Schefer, Paris, 1892, p. 97, 117—118.

[9] N. Iorga, *Quelques notes sur les relations entre les Roumains et le peuple turc*, Bucarest, 1914, p. 8.

[10] Yazidjioghlu Ali, *Tarih-i al-i Seldjuk*, (Cronica dinastiei seldjukice). Istanbul, Revan Köşkü, ms. nr. 1390/1391, microfilm la Arhivele Statului din București, Turcia, rola 5, c. 463.

[11] Seyyid Lokman, cronicar otoman din secolul XV, scrie că „basileul le-a dat (turcilor) și patrie și țara Dobrogea care este un ținut bun, așezat și sănătos și are apă și climă plăcută". (Viena, Biblioteca Națională, ms. turs 1001, rol. 113, v., microfilm la Arhivele Statului din București, microfilme Austria, rola 3, cadru 1—8). Vezi și Nikephoros Gregoras. *Bizantina Historia*, ed. Bonn, 1838, I, p. 82. A. Decei, *Le problème de la colonisation des Turcs Seldjoukides dans la Dobroudja au XIII siècle*, în „Tarih Araştirma Dergisi", cilt VI, Ankara 1948, p. 94, M. M. Alexandrescu — Dersca Bulgaru, *Știri despre Babadag în Evul Mediu*, în „Revista de Istorie", 31, 1978, p. 445—446.

[12] M. M. Alexandrescu — Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 447.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

asemănător cu vechile *türbe* din Bursa [13], prima capitală a sultanilor otomani.

În timpul îndelungatei stăpâniri otomane, s-au ridicat pe pământul Dobrogei moschei. La Babadag erau patru moschei mari *(djami)* : Ulu Djami [14], ctitoria sultanului Bayezid II (1481—1512) ; moscheia sultanului Selim I (1512—1521) [15], djajmia lui Gazi Ali pașa, delegatul turc la tratativele de pace de la Zsitva-Török (1606) [16] și geamia defterdarului Derviș pașa [17]. La Mangalia era moscheia sultanei Esmahan [18], soția marelui vizir Sokollu Mehmed Pașa. La Medgidia, numită pe atunci Karasu, era o moscheie [19] ridicată în 1856 de sultanul Abdul Medjid I (1839—1861).În orașele Dobrogei mai erau case de rugăciune *(mesdjid)*, școli de teologie *(medrese)*, băi *(hamam)* și case de stil oriental [20]. Dintre toate aceste clădiri, N. Iorga a atras atenția numai asupra unor moschei pe care le-a vizitat [21]. Dar nu a urmărit influența turcă asupra artei populare românești din Dobrogea, așa cum a făcut pentru o altă provincie românească, Banatul, aflat sub stăpânire otomană din 1552 până în 1718.

Influența turcă s-a făcut simțită în mai multe domenii : în arhitectura populară, în portul țărănesc, în țesăturile și în scoarțele lucrate de mâinile dibace ale femeilor de la sate, înzestrate cu o imaginație bogată și cu un deosebit simț al coloarei.

În domeniul arhitecturii, tipul trac al casei de țară din regiunea dealurilor, unde tradiția s-a păstrat neatinsă, acest tip descris de N. Iorga într-un capitol din lucrarea sa de sinteză [22], era prea vechi și prea legat de cerințele vieții de la sate pentru a fi transformat. N. Iorga arată că, în regiunea de câmpie, casa joasă cu un singur cat, „copiată după cea a turcului", ține tot de vechiul tip trac [23].

În schimb în Oltenia, unde influența turcă a fost mai puternică datorită vecinătății cu turcii din Orșova și din pașalâcul Vidin, sunt preferate culele, (de la termenul turc *Kule* = turn) simple. Este, spune N. Iorga, „un împrumut de la o altă națiune prin intermediul altei clase românești" [24], cea a boierilor și boierinașilor

În prefața sa la colecția de fotografii a lui I. Voinescu, *Monumente de artă țărănească în România*, N. Iorga se ocupă de originea și de răspândirea culelor împrumutate de la turci într-o epocă de nesiguranță generală [25]. Din simple clădiri de apărare, culele din Oltenia au evoluat,

[13] *Ibidem*, p. 458.

[14] Evliya Celebi, *Seyahet name (Cartea de călătorie)*, ed. Negig Asim, Istanbul, 1314, III, p. 367. M. M. Alexandrescu — Dersca, *op. cit.* p. 457.

[15] *Ibidem*, p. 458.

[16] *Ibidem*, p. 457.

[17] Evliya Celebi, *op. cit.*, III, p. 365.

[18] *Ibidem*, p. 356. Vezi M. M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Mustafa Mehmed, *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, București, 1976, p. 381.

[19] Evliya Celebi, *op. cit.*, III, p. 372 ; *Călători*, VI, p. 396.

[20] N. Stănescu, *Monuments d'art turc en Dobroudja*, în „Studia et Acta Orientalia", III, București, 1961, p. 177—189.

[21] N. Iorga, *Moschei pe pământ românesc*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice", XXII, București, 1929, fasc. 59—62, p. 184—187.

[22] Idem, *Histoire de l'art populaire...*, I, p. 9—43.

[23] Idem, *Scrieri despre artă*, p. 55

[24] *Ibidem*, p. 54.

[25] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

transformându-se în locuințe boierești. Acestea au fost imitate apoi de țăranii olteni. N. Iorga precizează că aceste construcții rurale, ce reprezintă o micșorare și o simplificare a culei, se întâlnesc și dincolo de Olt, în județele Argeș, Muscel, Dâmbovița, Prahova și într-o parte din Buzău.

Sub influența turcă, arhitecturii simple și aproape întotdeauna originale a caselor țărănești i s-au adăugat unele elemente venite din Orient. Sunt ceardacurile care se întâlnesc în Oltenia și în Banat [27]. La Piatra Olt, N. Iorga a observat existența în fața casei a unui ceardac, ce înaintează printr-un foișor înspre curte [28]. Observăm că și casa de lemn a lui Antonie Mogoș din Ceaurul Gorjului, descrisă de Al. Tzigara Samurcaș, are un ceardac care se întinde dea lungul ei [29].

Influența turcă a fost puternică în arhitectura din Banat, provinciecheie la marginea de nord a Imperiului otoman, care s-a bucurat de o situație economică înfloritoare sub dominația Porții. Tradiția locală atribuie suveranității otomane *(török uralmat)* înființarea de sate în pașalâcul Timișoarei [30], socotit ca un rai de călătorul turc Evliya Celebi [31].

În cursul unei călătorii în Banat, N. Iorga a observat, în afara caselor cu ceardac, alte case cu deschizături boltite și pridvoare bisericești sprijinite pe pilaștri [32].

Menționăm că două case turcești se mai păstrează la Ciacova (județul Timiș), una în Piața mare, prevăzută cu o curte interioară, unde este acum o cofetărie, iar alta care adăpostește muzeul. În satul Chisătău (jud. Timiș), o casă are în interiorul ei o arcadă semi-circulară de tip oriental, care a fost reprodusă de regretatul etnograf R. Vuia [33].

Arcade sau începuturi de arcade din paiantă, prinse de stâlpii prispei sau foișorului, se întâlnesc și în unele case din Dobrogea, care prezintă un amestec de influențe orientale și de tradiții românești și bulgărești. Sunt definite de arhitectul Grigore Ionescu ca aparținând stilului arhitecturii populare dobrogene [34]. La Babadag, unele case au o strașină lată, *sacek*, împodobită cu baghete și un *avlu* [35], adică o intrare împărțită în două pentru a izola apartamentul femeilor de acela al bărbaților, potrivit obiceiului în vigoare la turcii otomani. N. Iorga nu s-a oprit asupra lor.

Marele nostru istoric s-a ocupat însă de decorația interioară a caselor țărănești [36], arareori lipsite de ornamente. A observat că unele case

---

[26] Idem, *Ce este vechea noastră artă populară*, Vălenii de Munte, 1915, p. 131.

[27] Idem, *Arta românească în Banatul muntos*, extras din „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice", București, 1938, p. 7.

[28] *Ibidem*.

[29] Al. Tzigara Samurcaș, *Evoluția scoarțelor românești*, București, 1944, p. 10.

[30] Lendvai Miklos, *Temesvarmegyiei Helynevek Magyaresitanak tortenete* (Toponimie istorică maghiară a comitatului Timișoara), 1910.

[31] Evliya Celebi, *op. cit.*, V, p. 387 ; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Mustafa Mehmed, *Călători străini*, VI, p. 496.

[32] N. Iorga, *Arta românească în Banat*, p. 5.

[33] R. Vuia, *Le village roumain de Transylvanie et du Banat*, București, 1937, planșa XII B.

[34] Grigore Ionescu, *Arhitectura populară românească*, București, 1957.

[35] Florea Stănculescu, Adrian Gheorghiu, Paul Petrescu, Paul Stahl, *Arhitectura populară românească, regiunea* Constanța, 1957 ; H. Stănescu, *op. cit.*, p. 184.

[36] N. Iorga, *L'art populaire en Roumanie*, p. 45—62.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țărănești imită ornamentele de pe zidurile bisericilor, caselor boierești și palatelor domnești, decorate în jurul anului 1700 cu ramuri de pomi, trandafiri, lalele, lămpi suspendate și păuni imprimați în stuc [37]. Unele din aceste elemente decorative, proprii artei persane, au fost aduse de la Istanbul de boierii și negustorii români. Prin intermediul artei brâncovenești, ele și-au făcut apariția pe spoiala care acoperă peretele din față al caselor țărănești. Poartă urmele unor tipare de lemn ce reproduc frunze, păsări, flori [38], asemănătoare cu cele de la biserica Fundenii Doamnei, de la paraclisul Cantacuzinilor și cu cele de la palatul de la Potlogi. Este, afirmă N. Iorga, „o artă popularizată, redusă la proporțiile pe care i le pot da masele populare, realizată prin mijloacele simple pe care le au la îndemână [39].

Un alt domeniu în care poporul român și-a manifestat puterea de creație este portul popular.

Într-o primă sinteză consacrată porturilor noastre populare, prezentată în 1912 la cursurile de la Vălenii de Munte [40], și apoi într-un capitol din lucrarea sa de sinteză asupra artei populare românești [41], marele istoric a urmărit tipurile și variantele lor după regiuni, ca un adevărat etnograf. În concepția sa, portul românilor este „costumul celor mai îndepărtați strămoși ai noștri. Nici o năvălire barbară nu a putut să-l înlăture, nici o influență slavă, turcească ori grecească. El a rămas, formând în acest domeniu baza dezvoltării noastre populare, și în regiunea Carpaților, și în cea balcanică" [42]. N. Iorga arată că portul popular își are originea în preistorie, la daci și la traci [43], elemente ale sale putând fi urmărite de un alt cercetător, Al. Tzigara Samurcaș, până la idolii preistorici, până la figurina de lut ars denumită Venus din Craiova, de acum 3500 de ani, care prezintă aceleași elemente decorative în spirală ce se regăsesc în portul țăranilor noștri [44].

Portul popular este, așadar, „produsul unei lungi experiențe" ce corespunde mediului înconjurător, atmosferei, luminii și coloarei cerului, diferite după regiuni [45]. Corespunde și aportului de sânge trac, roman și slav. În concepția lui N. Iorga, „natura și rasa trecând prin experiențe de sute de ani, se înfățișează în costumul unei regiuni" [46], diferit de acela al altei regiuni prin formă, coloare sau motive ornamentale, dar păstrând un caracter unitar.

Pe când elementele bizantine venite prin Curtea Domnească și prin biserică sunt puține, neizbutind să influențeze vechile procedee artistice [47], elementele turcești, asimilate prin contactul direct cu turcii, se ma-

[37] Idem, *Ce ne-a dat în artă poporul de la sate*, în „Neamul Românesc" XVIII, 1923, nr. 42, p. 1.

[38] Idem, *Scrisori despre artă*, p. 30—31.

[39] *Ibidem*, p. 31.

[40] Idem, *Portul popular românesc*, Vălenii de Munte, 1913.

[41] Idem, *L'art populaire en Roumanie*, p. 63—91

[42] Idem, *Portul popular*, p. 16.

[43] Idem, *Trois conférences. Premier essai de fédéralisation du sud-est européen. Le paysan roumain*, București, 1911, p. 46

[44] Al. Tzigara Samurcaș, *Vechimea portului țărănesc*, București, 1945, p. 3—7

[45] N. Iorga, *Portul popular*, p. 18.

[46] *Ibidem*.

[47] Idem, *L'art populaire en Roumanie*, p. v. Vezi și Dinuța Marin, *Nicolae Iorga și creația populară*, București, 1968, p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nifestă mai puternic în Oltenia. Desenelor geometrice de pe străvechiul port de o mare discreție, li s-a adăugat o abundență de fire de aur și argint, caracteristice gustului oriental. Salbele alcătuite din monede de aur, purtate de țărăncile române, sunt și ele de origine turcească.

Pe cămășile țărancelor apar flori din Persia [48] iar pe opregele din județul Gorj ornamentele geometrice se îmbină cu tot felul de flori [49] și animale stilizate pe fond roșu [50]. N. Iorga observă o influență orientală și la sumanele din Oltenia, împodobite cu flori colorate în roșu, verde, galben pe un fond brun [51]. Această influență orientală a pătruns la noi tot prin contactul cu lumea turcească. Însuși materialul din care erau făcute sumanele, abaua — de la termenul turc *aba* — este turcesc, fiind adus în Oltenia de negustorii de peste Dunăre [52]. N-a pătruns dincolo de râul Olt, în Muntenia.

Influența turcă a fost și mai accentuată în ținuturile românești anexate de Imperiul otoman, fapt absolut normal. Astfel, în așa-zisa raia a Brăilei (Ibrail), femeile purtau în mod obișnuit „rochii fără nici o formă, lipite pe trup". Ele aveau o pieptănătură deosebită „asemenea unei pălării pătrate, joase, acoperită cu un văl negru ca al călugărițelor din Orient" [53]. De tradiție exotică, orientală, este și marama albă, împodobită cu linii și flori, purtată peste o pălărioară, ce se întâlnește în județul Romanați [54], unde a atras atenția lui N. Iorga.

În Banat, coexistența românilor cu turcii timp de peste un veac și jumătate, a lăsat unele urme vizibile în portul bănățean, „oarecum orientalizat, în care predomină aurul și argintul" [55]. În Banatul de sus, spre Lugoj, influența turcă este puternică în îmbrăcăminte, caracterizată printr-o înclinare spre exuberanță și prin preferință pentru culorile tari. Specifice portului bănățean sunt și elementele decorative ce împodobesc unele piese de îmbrăcăminte, ca originalul *oprog* cu fire, care nu a atras însă atenția lui N. Iorga. Acesta nu a relevat nici existența șalvarilor și a fesului *(fez)* pe care îi purtau bărbații din Lipova în veacul trecut [56], nici acel *tulbent* oriental, un fel de voal foarte fin, brodat, împodobit cu țechine de aur, care constituia găteala femeilor bănățene din Ciacova unde se mai păstra prin anul 1930 [57]. Nu a văzut nici cealmaua *(čalma)*, acoperământ de cap purtat de femeile din zona centrală a câmpiei Transilvaniei, precum și de cele din satele din împrejurimile Făgetului [58].

---

[48] N. Iorga, *Scrieri despre artă*, p 41
[49] *Ibidem*, p. 72
[50] Al. Tzigara Samurcaș, *op. cit.*, p. 12.
[51] N. Iorga, *Scrieri despre artă*, p. 67
[52] *Ibidem.*
[53] *Ibidem*, p. 68.
[54] *Ibidem.*
[55] *Ibidem*, p. 70.
[56] Rodica Ciocan-Ivănescu, *Sur les confluences turques et autochtones dans la civilisation des contrées danubiennes au XVIIe siècle (moeurs, art, culture matérielle)*, în *„Les apports orientaux dans les langues et les civilisations du Sud-Est Européen"*, Paris, 1976, p. 14.
[57] *Ibidem.*
[58] Aristida Turcaș, *Portul femeiesc român în județul Timiș*, Timișoara, 1932, p. 21; idem, *Evoluția și elementele caracteristice ale portului popular din satele Igriș, Saravale și Socusigiu*, în „Tibiscum" — etnografie, 1976—1978, p. 7—36.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În schimb, în cursul unei călătorii în Banat, N. Iorga a observat că femeile măritate purtau „un fel de caschete bogate, țesute din mătase cu un fir de aur și argint, la care se adăoga o adevărată cuirasă de ducați de aur și de vechi taleri de argint de pe vremea Mariei Tereza“ [59]. Pe unele din aceste „caschete“, a văzut o broderie reprezentând o floare cu tulpină cu tot [60]. Este vorba de o *ceapsă* sau *ceaptă* sau *scapsă*, „o bonetă rotundă împodobită cu motive geometrice în colori vii, uneori florale, cu aplicații de mărgele“. Motivele florale și mărgelele au fost preluate de la stăpânitorii turci, moștenitorii luxului oriental. Menționăm că *seapsa* nu se întâlnește numai în Banat, ci și în Hațegul învecinat [61], în ținutul Pădurenilor și în Almaj [62], zonă de hotar a Principatului Transilvaniei, care se afla în calea expedițiilor otomane în veacurile XVI și XVII, precum și în sud-vestul Transilvaniei.

Influența turcă orientală se vădește și în scoarțele întinse pe podeaua și pe pereții caselor țărănești [63]. După părerea lui N. Iorga, la originea acestor scoarțe se află străvechiul covor al tracilor, împodobit cu ornamente geometrice, acesta fiind „la baza covorului turcesc de Caramania“ (Karaman), în Asia Mică, și care „prin stilizare se deosebește de desenul hotărât al covoarelor persane“ [64]. Apropierea dintre chilimurile [65] din Caramania, caramaniurile, și scoarțele oltenești se vădește atât în tehnica țesăturii, cât și în bogăția decorului. Compoziția simplă a străvechilor scoarțe oltenești, alcătuită din motive geometrice — linii drepte sau frânte, romburi, cruci — a fost modificată prin înrâurirea covoarelor orientale de rugăciune, țesute în atelierele din Anatolia. Această înrâurire s-a manifestat atât în compoziție, cât și în ornamentație [66]. Astfel, chenarele și câmpul scoarțelor sunt împodobite cu motive florale : lalele ca în stilul otoman al celor patru flori [67], particular artei otomane din secolele XIV—XVIII și care au avut un rol deosebit în perioada lalelelor *(Lâle devri)* [68], nalbe, narcise și mărgăritare, văzute din față sau din pro-

---

[59] N. Iorga, *Scrieri despre artă*, p. 69.

[60] *Ibidem*, p. 72.

[61] Romulus Vuia, *Portul popular din Țara Hațegului Bazinul de la Hațeg*, București, 1962, p. 11.

[62] Lidia Gaga, *Zona etnografică a Almajului*, București, 1984, p. 126

[63] N. Iorga, *Scrieri despre artă*, p. 40.

[64] *Ibidem*, p. 74.

[65] Chilimurile sunt lucrate în ajur, prezentând deschizături acolo unde se întâlnesc două nuanțe de colorit — G. Oprescu, *Arta țărănească la români*, București, 1923, p. 37.

[66] Corina Nicolescu, *Elemente orientale în vechea artă a Țării Românești*, în „Arhiva Valachica“ — Studii și Materiale de Istorie și Istorie a Culturii, Târgoviște, 1975, p. 224.

[67] Stilul celor patru flori, particular artei otomane din secolele XIV—XVII, folosește cu precădere laleaua, zambila, răsura, și caprifoiul. Vezi, Celal Esad Arsaven, *Les arts décoratifs turcs*, Istanbul, 1954, p. 54—71.

[68] Sub influența Occidentului, în special a civilizației franceze, a avut loc în Imperiul Otoman, o înflorire a artelor, îndeosebi a arhitecturii, poeziei și științei, cunoscută sub denumirea „Perioada Lalelelor“ (Lale devri, 1718—1730), după numele acestei flori care împodobea toate grădinile din jurul noilor palate din Istanbul, dintre care cele mai însemnate erau palatul sultanului Ahmed III (1703—1730) de la Apele Dulci din Europa numit Sa'dabat (Locul Fericirii) și pa-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fil. În ornamentarea chenarelor, unele flori sunt izolate, altele sunt tratate în continuare, pe când florile din câmpul central sunt grupate în două ramuri [69], fiind despărțite pe linia mediană. Colorile lor sunt foarte bine armonizate. În afară de motivele florale, pe scoarțele oltenești se întâlnesc și unele reprezentări zoomorfe [70] : păsări, lei, cai și chiar figuri umane, în mijlocul unei lumi de basm oriental.

Aceste motive ornamentale au fost copiate după covoare aduse din Imperiul otoman de negustori turci, greci și albanezi. Comerțul acesta trebuie să fi fost destul de important, judecând după însemnările din registrele vamale ale Transilvaniei. Ele arată că în anul 1503 s-au importat din Imperiul Otoman 500 de covoare numite „Siebenbürgen" [71]. Și boierii plecați cu treburi la Istanbul se întoarceau cu covoare turcești. Astfel se explică apariția unor trandafiri foarte stilizați pe unele scoarțe din Moldova. Alte motive florale apar pe scoarțele oltenești, pe care N. Iorga le socotește cele mai apropiate de covoarele orientale datorită contactului mai puternic cu turcii de la Orșova, Vidin și Cladova (Feth ül Islam).

Istoricul descrie un covor din Oltenia la care „influențele Orientului îndepărtat au pătruns din plin, dând întregului un caracter inextricabil de tot felul de elemente non-geometrice, a căror culoare, foarte împrăștiată, dă impresia unei livezi înflorite din lunca Dunării spre sfârșitul primăverii. Alături de floarea simplificată, mai sunt lalele mari înflorite, apoi tulpina care se apleacă sub povara frunzelor, iar ici-colo poți recunoaște spicul în plină dezvoltare al porumbului, înconjurat de frunze care, urmărindu-se și încolăcindu-se, par să se întreacă într-o cursă nebunească. Întâlnim și arbori cu multe crengi înfrunzite, vase după moda persană cu tot felul de ornamente florale desfăcute, animale, pești și chiar reprezentări ciudate ale ființei umane" [72].

N. Iorga observă că, pe când în Caramania și în toată Anatolia localnicii nu au depășit gradul de stilizare al strămoșilor, moda Persiei, a Asiei Centrale, s-a răspândit până în Oltenia, introducând stilul zoomorf.

Aceste forme caracteristic orientale se găsesc, afirmă N. Iorga, în județele din sudul Olteniei, unde contactul cu turcii a fost direct. Istoricul recunoaște însă în unele țesături din nordul acestei provincii „încercarea de a reprezenta o biserică în felul în care arta musulmană căuta să înfățișeze o moschee" [73].

Și scoarțele bănățene au suferit o puternică influență orientală. N. Iorga nu a avut însă răgazul necesar pentru a face cercetări prin satele bănățene, unde ar fi găsit scoarțe împodobite cu flori după stilul „celor patru flori". Astfel, în satele Igriș și Saravale din județul Timiș, pe ma-

latul marelui vizir, Damad Ibrahim pașa (1718—1730), de la Kandili, pe malul Anatolian al Bosforului. În această perioadă s-a introdus arta portretului, s-au făcut traduceri, s-au tipărit lucrări istorice, iar presa a luat un mare avânt. Vezi, pentru detalii, Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, I, Cambridge, 1976, p. 234—338.

[69] Al. Tzigara Samurcaș, *Evoluarea scoarțelor oltenești*, București, 1942, p. 12.

[70] H. Stahl, P. H. Stahl, *Civilizația vechilor sate românești*, București, 1968, p. 60.

[71] Radu Ionescu, recenzie la lucrarea Alexandrei Zigura, *Covoare turcești*, București, 1966, în „Studia et Acta Orientalia", VII, București, 1966, p. 305.

[72] N. Iorga, *Scrieri despre artă*, p. 75.

[73] *Ibidem*, p. 73. Vezi, și G. Oprescu, *op. cit.*, planșa VII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lul stâng al Mureșului, se întâlnesc chilimuri care au ca ornament cămile stilizate [74], întocmai ca cele de pe covoarele persane de Șiraz. Prezența acestor cămile ca motiv ornamental nu trebuie să ne mire. Călătorul turc Ewliya Celebi scrie că în împrejurimile Timișoarei *erau* cămile de care se speriau țăranii români *(re'aya)* [75]. Iar cronicarul Georg Kraus relatează că beylerbeiul Timișoarei, Ali pașa, avea un mare număr de cămile, dintre cari trimisese în 1663 nu mai puțin de 135 ostașilor turci din Transilvania [76].

Înzestrat cu un deosebit simț artistic și cu spirit creator, țăranul român a știut să integreze în mod armonios elementele străine, orientale, venite prin filiera turcă, în arta noastră populară, pe care marele nostru istoric o prețuia cum se cuvine.

Prin observațiile sale temeinice privitoare la influența exercitată de arta populară turcă asupra artei noastre populare timp de câteva veacuri, N. Iorga a pus în lumină însușirea fundamentală a țăranului român : aceea de a armoniza, într-o sinteză creatoare, elementele luate cu gust și discernământ din altă lume, lumea turcă, orientală. În acest domeniu, ca și în multe altele, N. Iorga s-a dovedit un inovator și un deschizător de drumuri.

[74] Nicolae Țăranu, *Chilimuri bănățene culese și desenate de N. Țăranu*, în „Muzeul Banatului", Timișoara, 1971.

[75] Evlyia Celebi, *op. cit.*, V, p. 394, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Mustafa Mehmed, *Călători străini*, VI, 501.

[76] G. Kraus, *Cronica Transilvaniei*, București, 1965, p. 516.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PE MARGINEA UNEI CĂRȚI

O carte despre vechile așezăminte religioase din spațiul românesc este întotdeauna binevenită — dacă, firește, aduce *informații noi* sau dacă oferă o *perspectivă nouă* de abordare. Cu acest gând am parcurs lucrarea semnată de Radu Constantinescu și Mircea Sfîrlea [1], pe care autorii au dorit-o „în ultimă instanță, un ghid care îl poate ajuta pe iubitorul de artă și istorie să înțeleagă mai bine glasurile strămoșilor venind din piatra zidurilor vechilor ctitorii, o invitație de a le călca pragul cu respect, cu dragoste, cu pioșenie" *(Cuvânt înainte*, p. 16). Așadar, o carte despre biserici și mănăstiri, dedicată, în primul rând, publicului larg. Destinația ei explică de ce lucrarea nu are o construcție științifică (de exemplu, notele de subsol cu trimiteri bibliografice lipsesc, fiind înlocuite de o „bibliografie selectivă" — p. 171—173). După mărturia autorilor, cartea conține informații despre „300 monumente istorice religioase din cele 3000 câte există în întreaga țară" (p. 16), grupate în ordinea alfabetică a județelor pe teritoriul cărora se află ele.

Declinându-mi competența în materie de monumente din Dobrogea, Muntenia, Oltenia, Banat, Crișana, Maramureș și Transilvania, mă voi opri doar asupra paginilor consacrate bisericilor și mănăstirilor din Moldova. Aceste capitole au fost redactate (așa cum aflăm la p. 2) de Radu Constantinescu.

Citind paginile referitoare la subiectul amintit, am rămas nedumerită : cum au putut să se strecoare (într-un total de 29 p. !), atâtea inexactități de datare a unor ansambluri arhitectonice sau de pictură, atribuiri de hramuri false, identificări greșite și confuzii ? Semnalarea și îndreptarea acestora mi se par absolut obligatorii, chiar dacă cititorii cărții nu se vor fi numărând și printre cititorii *Anuarului*.

Județul Botoșani

Biserica mănăstirii *Coșula* a fost pictată *între 1537 și 1538*, nu în intervalul 1537—1581, cum scrie Radu Constantinescu la p. 38. De altfel, este greu de crezut că definitivarea unui ansamblu de pictură a durat 45 de ani !

[1] Radu Constantinescu, Mircea Sfîrlea, *Monumente religioase. Biserici și mănăstiri celebre din România*. Editis, 1994, 174 p. + 1 hartă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mănăstirea *Vorona* a fost construită de stolnicul Sandu Ilie la *începutul secolului XVIII*, nu XVII (p. 39).

Județul Iași

Ctitorul mănăstirii *Golia* se numea *Ioan Golăi*, nu Golia (p. 86). „Golia" este o formă nouă a numelui dintâi al mănăstirii, *Golăia*, ceea ce înseamnă ctitoria lui Golăi. Personajul este bine cunoscut documentelor din veacul XVI : mare logofăt al Moldovei (1572—1580), sfetnic al lui Ioan vodă, om de cultură, sub supravegherea căruia s-a întocmit letopisețul lui Azarie. A fost tăiat de Iancu Sasul după 1580.

Pentru mănăstirea *Galata*, autorul oferă următoarea informație, trunchiată și ambiguă : „Ctitorie a lui Petru Șchiopul, cu hramul «Înălțarea Domnului», de la care se păstrează doar biserica «din deal»" (p. 87). S-ar fi cuvenit spus că Petru Șchiopul a înălțat mai întâi Galata din Vale (1576—1578), ruinată din cauza alunecării terenului ; apoi, a ales un loc mai sigur, pe deal, pentru noua mănăstire Galata, cea care dăinuie până în zilele noastre.

Biserica *Frumoasa* nu a rezultat din refacerea ctitoriei lui Melentie Balica în veacul XVIII (p. 87), întrucât biserica Balica (așa apare în documentele vremii) avea un alt loc de amplasare, e drept, în apropierea Frumoasei de astăzi. Ca și Galata din Vale, mănăstirea Balica s-a năruit la o alunecare de teren.

Biserica mănăstirii *Cetățuia* a fost pictată, afirmă Radu Constantinescu, la 1672, de Mihai, Gheorghe și Dima din Ianina, „alături de pictorii autohtoni care au lucrat și la Trei Ierarhi" (p. 89). Din nou o informație inexactă fiindcă documente din vremea lui Vasile Lupu arată clar că Trei-Ierarhii au fost pictați de meșteri aduși din Rusia. Se cunosc numele lor (Sidor Pospeev, Iacov Gavrilov, Deico Iacovliev și Pronca Nichitin), ca și schimbul de scrisori dintre domnul Moldovei și țarul Rusiei prin care s-a stabilit aducerea pictorilor ruși la Iași (Silviu Dragomir, *Contribuții privitoare la relațiile Bisericii românești cu Rusia în veacul XVII*, în *ARMSI*, seria II, tom. XXXIV, 1911—1912, p. 1159—1162, anexele XIII și XVI).

Pentru existența unei biserici ctitorite de Ștefan cel Mare cu hramul Sf. Ioan Botezătorul pe amplasamentul actual al *Catedralei Mitropolitane* din Iași (p. 89), nu există nici o informație sigură.

Catedrala romano-catolică din Iași, în forma ei inițială, este mai veche decât anul 1753 (p. 90). În prima jumătate a veacului XVII, construcția de lemn exista deja și în apropierea ei se afla un loc al „preoților leșești", desigur al preoților catolici care slujeau la această biserică (V. Maria Magdalena Székely și Ștefan S. Gorovei, *Contribuții la istoria Trei-Ierarhilor*, în *AIIX*, XXX, 1993, p. 436).

Județul Neamț

Mănăstirea *Tazlău* n-a fost construită între 1496 și 1497 (p. 102), ci mult mai înainte : prima ei atestare documentară datează din *1 februarie 1481 (DRH*, II, p. 356, nr. 233).

Grave confuzii s-au strecurat și în textul despre mănăstirea *Agapia* : „Vast ansamblu monastic, cu numeroase adăugiri și transformări. Cerce-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tătorii consideră că prima biserică din piatră a fost ctitorită de Petru Rareș și soția sa, Elena, la jumătatea secolului al XVI-lea. Actuala biserică este ctitorie, cu hramul «Sfinții Arhangheli», a hatmanului Gavrilă, fratele domnitorului Vasile Lupu, din anii 1642—1644 [...]. De mânăstire ține și schitul Agapia Veche, construit în secolul al XVI-lea de Petru Rareș și, ulterior, de Petru Șchiopul. În afara incintei mânăstirii se mai află două biserici de proporții modeste din lemn : «Adormirea Maicii Domnului» (care este Bolnița) și Bogoslovul" (p. 105). Ce poate să înțeleagă din aceste rânduri cititorul care nu cunoaște istoria ansamblului de la Agapia ?! El trebuie să știe că sub numele generic de *mânăstirea Agapia* se înțeleg, îndeobște, două așezăminte : Agapia Veche sau Agapia din Deal (construită de Petru Rareș — după tradiția consemnată de Ion Neculce și după unele indicații documentare — și apoi refăcută sau „nou zidită" de Petru Șchiopul) și Agapia Nouă sau Agapia din Vale (înălțată de Gavriil hatmanul, fratele lui Vasile Lupu). Ambele biserici — trecute prin mai multe faze de construcție — există și astăzi.

Județul Suceava

Biserica actuală a mânăstirii *Putna* nu a fost edificată în răstimpul „1654—1662 de către Vasile Lupu și Gheorghe Ștefan" (p. 124), întrucât domnia lui Vasile Lupu se încheiase în 1653, iar a lui Gheorghe Ștefan se va termina la 1658. În realitate, biserica nouă a Putnei a început a fi zidită de Vasile Lupu în 1652. După un an, în timpul invaziei cazacilor, biserica va suferi avarii foarte grave, necesitând noi intervenții. Acestea s-au făcut în domnia lui Gheorghe Ștefan. Lucrările de construcție s-au terminat în chip definitiv în 1662, sub domnia lui Eustratie Dabija. Biserica Putnei adăpostește mult mai multe morminte decât cele amintite de Radu Constantinescu la p. 124. Se cuvin adăugate : mormântul Mariei (Chiajna), fiica lui Ștefan cel Mare, mormântul Mariei — prima soție a lui Petru Rareș, precum și mormântul mitropolitului Theoctist I, al mitropolitului Iacov Putneanul și al părinților săi.

Și biserica din *Bălinești* adăpostește mai multe morminte din familia ctitorului, trecute cu vederea de autor. Celor menționate la p. 126, adaug : mormântul lui Ioan Tăutul marele logofăt, al Mariei — mama lui Dragotă Tăutul și al Magdei — fiica logofătului.

Scriind despre biserica *Arbore*, Radu Constantinescu folosește expresia „vechea curte bisericească a pârcălabului de Suceava" (p. 126), expresie pe care, mărturisesc, n-am mai întâlnit-o până acum și nici n-o înțeleg. Poate prin „curte bisericească" autorul înțelege curte boierească având între zidurile sale și o biserică, ceea ce este cu totul altceva.

La 1612, când incinta fortificată a mânăstirii *Moldovița* a fost refăcută, Efrem era *episcop de Rădăuți*, nu mitropolit al Moldovei (p. 129). De altfel, Efrem nu a ajuns niciodată mitropolit.

Catedrala catolică din Baia nu a fost construită „prin grija doamnei Margareta" (p. 132). Foarte controversata inscripție murală din 1410 — azi dispărută — vorbește de o ctitorie a lui Alexandru cel Bun, „a cărui soție de pioasă amintire, Margareta, a fost îngropată sub baptisteriu" (V. *Codex Bandinus*, ed. V. A. Urechia, în *ARMSI*, seria II, tom. XVI, 1895, p. 70 : „Anno 1410. Hoc templum in honorem B. M. V. dedicatum ; ab

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

illustrissimo principe Alexandro voyda aedificatum est una cum monasterio moldovicen, cuius piae memoriae conjux Margareta, sub fonte baptismatis sepulta ets. Requiescat in vitae aeternae resurrectionem. Amen").

Mă opresc aici cu observaţiile. Cred că lucrurile semnalate — şi, precizez, acestea sunt dintre cele mai importante — pot conduce la formarea unei impresii generale asupra lucrării. Dacă aşa au fost scrise paginile despre monumentele din Moldova, cititorul se poate întreba, cu justeţe, cum vor fi fost redactate celelalte ? În ceea ce priveşte bisericile şi mănăstirile din Moldova, îl pot asigura pe cititor că Radu Constantinescu a „preluat" informaţiile dintr-o lucrare bine cunoscută istoricilor români : *Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova* (Bucureşti, 1974), întocmit de Nicolae Stoicescu. Din păcate, uneori, datele oferite de preţiosul instrument de lucru nu au fost citite şi înţelese corect de autor. Aşa se explică numărul mare de greşeli semnalate mai înainte. Alteori, însă, *Repertoriul* a fost urmat nu numai în spirit, ci şi în literă şi, surprinzător, texte ale lui Radu Constantinescu (cu excepţia celor despre monumente din judeţul Suceava şi, parţial, Iaşi), seamănă până la identificare cu textele lui Nicolae Stoicescu.

Iată câteva exemple (sublinierile îmi aparţin) :

Radu Constantinescu	*Nicolae Stoicescu*
p. 30 : „Biserica, având hramul «Adormirea Maicii Domnului», a fost construită în anii 1490—1491 de Alexandru, fiul marelui domnitor, *ca biserică a caselor domneşti unde rezida ctitorul*".	*p. 41* : „Precista, Adormirea, clădită de Alexandru, fiul lui Ştefan cel Mare, 1491, *ca biserică a caselor domneşti, unde rezida ctitorul*".
p. 31 : „Construită de voievodul Gheorghe Ştefan la 1656—1657, *care a ctitorit biserica* (cu hramul «Sf. Arhangheli»), *paraclisul şi câteva chilii*".	*p. 157* : „Sf. Arhangheli, construită de Gheorghe Ştefan voievod, 1656—1657, *care a ctitorit biserica, paraclisul şi câteva chilii*".
p. 37 : „Se păstrează pictura interioară, realizată între anii 1522—1525 de Ştefăniţă vodă, *una din cele mai reprezentative creaţii ale picturii moldoveneşti* din epocă...".	*p. 261* : „...zugrăvită de Ştefăniţă voievod, 1522—1525 ; se păstrează pictura originală, care este considerată *una din cele mai reprezentative creaţii ale picturii moldoveneşti* din sec. XVI".
p. 39 : „Biserica a fost ridicată din lemn între anii 1740—1752 (sic !) de doi călugări, pe locul oferit de Ioan Gorovei (de unde şi numele satului şi al mănăstirii). Aceasta a fost *refăcută, tot din lemn, cu hramul «Sf. Nicolae», în 1859*".	*p. 333* : „Biserică de lemn din 1740—1742, clădită de doi călugări pe locul dat de Ioan Gorovei, *refăcută tot din lemn, cu hramul Sf. Nicolae, 1859*".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

p. 141 : „Construită la sfârșitul secolului al XVII-lea (sic !) *de vornicul Cârstea și de familia Roșca, pe locul domnesc al târgului Bârlad,* cu hramul «Sf. Nicolae»".

p. 334 : „Sf. Nicolae, *construit la sfârșitul sec. XVI* — începutul sec. XVII *de Cârstea Ghenovici vornicul și familia Roșca pe locul domnesc al târgului Bârlad*".

Fragmentele citate se referă la biserica Precista din Bacău, la biserica mănăstirii Caşin, la biserica Sf. Nicolae din Dorohoi, la mănăstirea Gorovei și mănăstirea Grăjdeni. Cititorii care doresc mai multe exemple, pot citi, comparativ, și notițele despre : biserica Răducanu din Tg. Oçna (Radu Constantinescu, p. 31 ; N. Stoicescu, p. 863), biserica Sf. Gheorghe din Botoșani (R. C., p. 38 ; N. S., p. 111), Uspenia din Botoșani (R. C., p. 38—39 ; N. S., p. 110), Sf. Nicolae Domnesc din Iași (R. C., p. 85 ; N. S., p.467), Sf. Gheorghe din Hârlău (R. C., p. 86 ; N. S., p. 359), mănăstirea Galata din Iași (R. C., p. 87 ; N. S., p. 447), mănăstirea Bistrița (R. C., p. 103 ; N. S., p. 74) sau biserica Tăierea Capului Sfântului Ioan Botezătorul din Vaslui (R. C., p. 140 ; N. S., p. 901).

Cuvântul care definește actul de însușire a unor idei din lucrările altora și de prezentare a lor drept creații personale este *plagiat.*

Maria Magdalena Székely

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

AMINTIRILE NU POT ÎNLOCUI IZVOARELE DOCUMENTARE

În volumul *Memoria ca formă de justiţie*, publicat de Alianţa Civică, în 1994, unde sunt înmănunchiate comunicările prezentate la Seminarul de la Sighetul Marmaţiei (10—12 iunie 1994), Petre Chivu semnează un scurt articol intitulat *Deportările din anul 1949* (p. 167—170), care excelează în denaturarea adevărului. În primul paragraf, Domnia Sa afirmă că în noaptea de 1/2 martie 1949 „un număr de peste 200 000 de cetăţeni au fost arestaţi şi deportaţi, fixându-li-se domiciliu obligatoriu în diferite locuri din ţară. Numărul lor— continuă autorul — nu se cunoaşte exact, deoarece până în prezent nu s-a ocupat nimeni de cercetarea amănunţită a evenimentelor petrecute în primăvara lui 1949".

Dacă aşa stau lucrurile, îl întrebăm cine i-a furnizat cifra de mai sus ori ce elemente de calcul l-au condus la obţinerea ei. În nr. 1/1993 al revistei „Arhiva Totalitarismului" noi am publicat un studiul intitulat *Decretul 83/1949* (p. 133—145), unde am expus maniera în care au fost confiscate resturile proprietăţilor moşiereşti. Cum amintirile lui Petre Chivu despre modul în care a fost pus în practică Decretul 83/1949 sunt nu numai sumare, ci şi confuze, autorul generalizează experienţa trăită de familia sa asupra tuturor persoanelor deposedate atunci de bunurile rurale. Or, prezentarea lucrurilor într-o asemenea lumină face ca multe din afirmaţii să contravină realităţii.

Cifra de peste 200 000 a deportaţilor trebuie de la început contestată. O dislocare aşa de masivă de populaţie pe parcursul unei singure nopţi, în condiţiile de atunci, nu era posibilă. Pentru comparaţie, trebuie amintit că în ianuarie 1945, când ruşii au deportat din România în U.R.S.S. un număr mai mic de 100 000 de germani, operaţia, care a fost pregătită dinainte în cele mai mici detalii, a durat 20 de zile, iar la înfăptuirea ei au participat poliţia, jandarmeria, armata română şi ostaşi ai armatei sovietice. Pe de altă parte, nu ştim de unde a scos Petre Chivu atât de mulţi moşieri, când statistica Ministerului Agriculturii şi Domeniilor din noiembrie 1948, pe baza căreia au fost confiscate bunurilor lor, înregistrase doar 7 703 exploatări particulare cu peste 50 hectare. Este adevărat că în aceeaşi noapte au fost deposedaţi de proprietăţi şi circa 9 000 de locuitori cu exploatări mai mici de 50 hectare dar numai o parte din aceste familii au fost dislocate din localităţile lor.

La arestările din noaptea de 1/2 martie 1949 nu au participat subofiţeri şi ofiţeri ai securităţii înarmaţi cu pistoale mitralieră, ci miliţieni, însoţiţi de membri ai P.C.R., recrutaţi şi selectaţi de comitetele judeţene

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de partid din rândurile muncitorilor şi ale ţăranilor care, din punct de vedere politic, prezentau suficientă încredere. Apoi, Gostaturile nu au luat naştere acum, cele dintâi fiind create pe o parte din moşiile confiscate în baza legii de reformă agrară din 23 martie 1945, aşa că după 2 martie 1949 au apărut noi gostaturi, iar cele deja existente şi-au sporit în mod substanţial patrimoniul de bunuri.

Nici afirmaţia lui Petre Chivu, potrivit căreia moşierii nu aveau voie să ia cu ei bani, alimente sau lucruri de uz personal nu are temei real. Comisiile care au aplicat dispoziţiile decretului din 2 martie au primit, o dată cu *Instrucţiunile cu privire la desăvârşirea reformei agrare*, şi două tabele anexă, unul cu bunurile ce trebuiau confiscate, altul cu cele ce trebuiau lăsate proprietarului expropriat (îmbrăcăminte, lenjerie de casă, veselă şi alte categorii de bunuri personale, ale căror cantităţi erau indicate pentru fiecare dintre ele). Că foarte mulţi dintre moşieri au fost siliţi să plece, într-adevăr, sumar îmbrăcaţi, fără a-şi fi putut lua nimic din bunurile personale, faptul s-a datorat comisiilor care au nesocotit global *Instrucţiunile*. De altfel, aceste lucruri nici nu au mai putut fi recuperate de către deportaţi, deşi o parte dintre ei le-au revendicat, ele intrând în patrimoniul statului.

Întrucât nu încercăm să reproducem aici articolul nostru menţionăm doar că implicaţiile decretului 83/1949 au fost cu repercusiuni imediate şi de lungă durată pentru cei intraţi sub incidenţa lui şi că noi nu le-am expus, din lipsă de spaţiu, pe toate. Nu dorim să negăm nici caracterul arbitrar al măsurilor aplicate în noaptea de 1/2 martie 1949 şi nici suferinţele miilor de persoane dislocate în mod forţat din locuinţele lor. Dacă ne exprimăm critic la adresa faptelor prezentate de Petre Chivu, o facem, pentru a atrage atenţia asupra pericolului deformării istoriei, prin preluarea lor necritică de către alte persoane şi prin ivirea pericolului de perpetuare a exagerărilor.

Dumitru Şandru

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALIAȚI FĂRĂ ALIANȚĂ

Între România și Statele Unite ale Americii, adică în sfera raporturilor intervenite în timp între cele două țări, a existat adeseori *ceva,* nu întotdeauna bine definit, dar în măsură să confere distanței ce le separă, în spațiu, o aură de probabilă incompatibilitate, de perpetuu semn de întrebare, interpretate în chip diferit de București și de Washington. Tatonările inițiate în timp, de o parte sau de cealaltă, au depășit cu greu și arareori incongruențele, a căror natură era mai ales una inerțială decât una reală și obiectivă. Încercările de apropiere nu au lipsit, dar concretizarea lor a rămas mereu într-un stadiu de finalizare provizorie, de așteptare ori chiar de abandonare temporară. România a scrutat dintotdeauna zările de dincolo de Ocean cu speranță și cu o curiozitate afabilă, convinsă fiind că în acel spațiu se consuma un experiment care o interesa în mod deosebit. Curiozitatea ei nu a rămas, de-a lungul anilor, numai la stadiul de admirație ori acceptare neutră, ci a luat și forma unor acte sau gesturi de întâmpinare, ce vizau dialogul și eventual cooperarea. Date fiind multiplele diferențe dintre cei doi posibili parteneri diplomatici, diferențe de care oficialitățile române erau conștiente, inițiativele stabilirii unor eventuale contracte între cele două spații au aparținut, după o anumită dată, în majoritatea lor, României. Era prima interesată în această direcție, iar Casa Albă își statua raporturile interstatale plecând de la principii și interese proprii unei puteri devenite factor de decizie al arenei internaționale. În cele mai multe cazuri, așa cum era și firesc, *punctul de plecare al relațiilor dintre cele două țări s-a aflat la București.* Când Washingtonul a manifestat intenții de colaborare, calculele au fost adeseori altele, conjuncturale sau niște simple reacții emoționale, oficiale, dar îndeobște aleatorii. Pentru Statele Unite contau mai ales, în relația lor cu România, perspectivele circumscrise unei sfere materiale. Numai în anumite momente, Bucureștii au fost priviți cu alte gânduri. Nu la fel a fost judecată aceeași legătură de către guvernul român. Pentru diplomația bucureșteană, un dialog firesc și rezonabil cu Departamentul de Stat era considerat un privilegiu, chiar dacă preponderente, la începutul secolului XX, erau dialogurile cu principalele state europene ale timpului.

Ion Stanciu este un istoric — printre puțini — care știe perfect cum au evoluat relațiile româno-americane de la începuturi și până în zilele noastre. De ani și ani, diligentul studios bucureștean investighează această temă, iar rezultatele obținute între timp sunt, evident, notabile. A

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

publicat, în țară și în străinătate — mai ales în S.U.A. —, pertinente studii circumscrise acestor preocupări, colaborând nu o dată cu prestigioși istorici de dincolo de Atlantic și cercetând, bineînțeles, în celebrele biblioteci și arhive din Lumea Nouă. El este, alături de Paul Cernovodeanu — un alt distins specialist al temei —, autorul monografiei *Imaginea Lumii Noi în Țările Române și primele lor relații cu Statele Unite ale Americii până în 1859* (București, Ed. Academiei, 1977), una dintre primele contribuții științifice notabile ale domeniului. Opt ani mai târziu, aceiași istorici semnau volumul *Distant Lands : The Genesis and Evolution of Romanian — American Relations* (Boulder, Colorado, East European Monographs, Distributed by Columbia University Press, New York, 1985). În sfârșit, lucrarea pe care o avem în vedere în aceste pagini — *Aliați fără alianță. România și S.U.A., 1914—1920* (București, Ed. Albatros, 1992, 240 p.) — a apărut la 11 ani după ce s-a constituit mai întâi în teza de doctorat susținută de Ion Stanciu la Universitatea din București. Cum repede se va concede, întârzierea publicării acestei cărți nu i se poate imputa autorului. Un op cu un asemenea titlu ridica înainte de 1989 destule „probleme" și nici după aceea situația nu s-a ameliorat, atât timp cât au fost necesari trei ani pentru ca un important manuscris să devină o carte. Una așteptată și necesară din varii considerente. În primul rând de natură științifică. Dar, măcar în egală măsură, și din raționamente politico-diplomatice, date fiind mutațiile survenite după 1989 în sfera raporturilor internaționale, mutații care au transformat Washingtonul în capitala incontestabilă a vieții politice mondiale. Într-un asemenea context, raporturile româno-americane au dobândit, firește, o altă dimensiune, situație în care orice modalitate de comunicare a Bucureștilor cu Washingtonul a devenit prioritară. Iar o carte ca aceasta reprezintă, neîndoielnic, o formă a dialogului româno-american.

În plus, o tendință demnă de remarcat și nu lipsită de semnificații este aceea că în ultimii ani istoricii de dincolo de Ocean au acordat studiului relațiilor americano-române un interes aparte, surprinzător chiar. Deci, cu toate nereușitele normalizării unui dialog Cotroceni — Casa Albă, nereușite de care suntem primii vinovați, România nu a fost aruncată de ultimele prefaceri politice, ale căror evidente accente centrifugale nu pot fi ignorate, în afara zonei posibilului interes al Statelor, deși interesul respectiv apare cantonat îndeosebi în aria demersurilor științifice. Oricum, în pofida tuturor rezervelor, la un anumit nivel al opiniei publice americane se vorbește despre România și nu din considerente mercantile ori ca rezultat al unor curioase stratageme diplomatice. Este riscant de a avansa deocamdată opinii definitive privitoare la cursul viitor al relațiilor româno-americane, dar atât timp cât istorici și oameni politici americani dintre cei mai pertinenți se arată interesați de trecutul raporturilor Washington — București, speranțele cu care privesc românii către Statuia Libertății par a fi îndreptățite. Dintre lucrările avute în vedere, prima care se impune a fi amintită, nu numai în ordine cronologică, este masiva monografie semnată de Joseph F. Harrington și Bruce J. Courtney : *Tweaking the Nose of the Russians : Fifty Years of American — Romanian Relations, 1940—1990* (Boulder, Colorado, East European Monographs, Distributed by Columbia University Press, New

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

York, 1991, 668 p.). Amândoi autorii — dar mai ales Profesorul Joseph F. Harrington — sunt dintre aceia care şi-au dedicat ani de studii acestui subiect, încercând a descifra raţionamentele care au stat la baza actelor diplomatice americano-române din 1940 până la sfârşitul deceniului nouă. O lucrare asemănătoare, dar de o factură întrucâtva deosebită, este cea datorată Profesorului Roger Kirk, fost Ambasador al S.U.A. la Bucureşti între 1985 şi 1989, şi diplomatului român Mircea Răceanu, intitulată *Romania Versus the United States : Diplomacy of Absurd, 1985—1989* (New York, St. Martin's Press, 1994). Nota specială a acestei lucrări rezidă în aceea că ambii autori — un american şi un român, deci un caz fericit de colaborare — au fost implicaţi direct în derularea ori chiar în influenţarea unora dintre evenimentele pe care le discută astăzi în ipostaza de istorici. Excursul lor este unul ce nu-şi poate refuza o presupusă tentă memorialistică, subiacentă desigur, care poate fi judecată ca un avantaj, dar şi ca un posibil inconvenient. În ultimă instanţă, însă, acestea sunt simple supoziţii, întrucât lucrarea este una de istorie, rezultată din conjugarea eforturilor a doi specialişti proveniţi din spaţiile în discuţie, ipostază care nu poate fi decât benefică. În fine, de curând, la Bucureşti a fost lansat volumul *Un ambasador american între Departamentul de Stat şi dictatura comunistă din România, 1981—1985 (Pinstripes and Reds)* (Constanţa, Ed. Dacon, 1994, 254 p.), în prezenţa autorului, care a reprezentat Casa Albă în capitala României în prima jumătate a deceniului nouă şi a devenit între timp deputat în Congresul Statelor Unite. Aceasta este de fapt ediţia românească a unui tom apărut în urmă cu şapte ani — *Pinstripes and Reds : An American Ambassador Caught Between the State Departament and the Romanian Communists, 1981—1985*, With a Foreword by Congressman Philip M. Crane (Washington, D.C., Selous Foundation Press, 1987, 226 p.) —, a cărui traducere o datorăm Doamnei Betty Funderburk, căreia i-a şi dedicat de altfel David B. Funderburk demersul său. Acest volum, publicat deci la Washington înaintea celui citat anterior, se deosebeşte de acela din multe puncte de vedere, dar amândouă se completează, întregind şi nuanţând excursul realizat de Joseph F. Harrington şi Bruce J. Courtney. Fără a se referi direct la relaţiile româno-americane, dar înscriindu-se în sfera lor de acţiune, este şi monografia Profesorului Keith Hitchins, *Rumania, 1866—1947* (Oxford, At the Clarendon Press, 1994, 579 p.). În sfârşit, trecând peste unele lucrări care nu sunt dedicate în exclusivitate României, dar care consacră capitole distincte acestei ţări şi relaţiilor ei cu S.U.A., se cuvine să menţionăm şi *Relaţii româno-americane în timpurile moderne*, volum editat de Gheorghe I. Florescu pentru al doilea Congres Internaţional de Studii Româneşti, cu un *Cuvânt înainte* de Al. Zub (Iaşi, Ed. Universităţii „Al. I. Cuza", 1993, 384 p.).

Aşadar, monografia lui Ion Stanciu răspunde într-un fel şi încearcă să complinească, deopotrivă, un demers de amploare, ale cărui motivaţii nu trebuie căutate numai în perimetrul istoriografiei. Remarcând apariţia unei asemenea cărţi, observăm dintru început actualitatea ei, care reclamă, implicit, continuarea unor asemenea întreprinderi. Se poate afirma, apoi, că studioşii americani au acordat o atenţie mai mare dialogului Washington-Bucureşti, în comparaţie cu sondajele declanşate în sens in-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vers de cercetătorii români. Totodată, un detaliu lesne de relevat este şi acela că în timp ce istoricii români preferă încă să scruteze intervale anterioare celui de-al doilea război mondial, specialiştii americani, dintre care mulţi sunt foşti diplomaţi, care au funcţionat chiar la Bucureşti, par mai interesaţi ori tentaţi de ultima jumătate de secol. Imposibilitatea consultării arhivelor şi barierele ideologice au făcut ca istoricii români să evite a se implica în încercarea de elucidare a unor contacte bilaterale ce nu puteau fi abstrase din contextul politizant al epocii. Cât despre diplomaţi, ce am putea spune ? Experienţele lor nu puteau fi făcute publice decât în măsura în care totul s-ar fi transformat într-un discurs encomiastic.

Ion Stanciu şi-a ordonat excursul în şase capitole, renunţând la obişnuita introducere justificativă, subiectivă adeseori, precum şi la indicele care însoţeşte de regulă asemenea realizări, a cărui lipsă o regretăm. Primul compartiment — nici nu se putea altfel — este rezervat unei succinte prezentări a desfăşurării relaţiilor româno-americane până la 1914, care suplineşte şi paginile cu rost prefaţator. Interstiţiul neutralităţii bucureştene, dar şi americane, până în august 1916, este tratat în următoarea subdiviziune a cărţii. S-a procedat astfel întrucât autorul şi-a propus să reconstituie evoluţia relaţiilor României cu S.U.A., deci totul trebuia judecat în funcţie de realităţile specifice istoriei româneşti. Următorul segment temporal, explorat ca o etapă distinctă, este cel cuprins între datele la care cele două ţări au renunţat la neutralitate. Convergenţele Bucureşti-Washington din intervalul aprilie 1917 — decembrie 1918 fac obiectul a două capitole determinate de particularităţi proprii derulării contactelor dintre două state aflate pe aceeaşi baricadă a războiului, fără ca între ele să existe un tratat de aliantă. În ultima parte a lucrării, autorul a examinat conţinutul şi semnificaţiile contingentelor diplomaţiei bucureştene cu cea transatlantică în timpul Conferinţei de Pace (1919—1920), prefigurând cursul acestora în anii care au urmat.

Documentat şi prob, Ion Stanciu este un avizat explorator al acestui subiect, circumstanţă care se repercutează în mod pozitiv asupra volumului la care ne referim. Incursiunea sa nu se reduce la o expunere impersonală de fapte ori evenimente ale căror sensuri rămân adeseori nedescifrate fără intervenţia specialistului. Opinia cercetătorului poate fi întâlnită în permanenţă şi tocmai atunci când ea se impunea de la sine. Incursiunea sa în trecutul contactelor româno-americane relevă faptul că tot ceea ce se realizase până la primul război mondial făcea ca „imaginea românilor despre Statele Unite să fie ceva mai cuprinzătoare şi, în general, mai favorabilă în comparaţie cu aceea existentă în S.U.A. despre români. În ambele cazuri însă — vine nuanţarea autorului —, percepţiile şi evaluările reciproce, fără a fi de altfel o situaţie unică în acea epocă, vădeau încă multă aproximaţie, atât datorită insuficienţei informaţiilor şi contactelor, cât şi dificultăţilor inerente, deosebirilor de tradiţie istorică şi culturală dintre popoarele român şi american". Această situaţie a fost determinată şi apoi întreţinută de stări de lucruri obiective, dar şi subiective. Totuşi, împotriva tuturor aparenţelor, pot fi citate destule mărturii care să demonstreze că România nu a fost niciodată complet izolată de Casa Albă. Nu în-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tâmplător ea oferea mărfurilor americane, în ajunul declanşării primului război mondial, cea mai importantă piaţă de desfacere din întregul spaţiu Sud-Est european, redobândindu-şi privilegiul după 1918.

Anii 1914—1916, când ambele state s-au aflat într-o stare de expectativă, au deteriorat şansele de apropiere, datorită circumspecţiei reciproce. America îşi avea planurile ei, în problema Balcanilor, iar România nu se arăta dispusă să renunţe la nimic din ceea ce ar fi compromis, cât de puţin, realizarea idealului ei naţional. Interesele celor doi pasibili aliaţi se întâlneau în prea puţine puncte pentru a se ajunge la o colaborare. Cu toate acestea, interferenţele politice s-au accentuat şi diversificat, iar românii americani au început să devină din ce în ce mai conştienţi de rolul lor. Înainte de a aborda un alt capitol al demersului său, autorul consideră că „relaţiile româno-americane din intervalul august 1914 — august 1916 au cunoscut deci, atât sub impactul neutralităţii celor două ţări, cât şi sub cel al războiului, o îndepărtare vizibilă de la problematica lor anterioară, intrate fiind acum pe un nou făgaş". Mobilul acestei reorientări, conchide Ion Stanciu, era acela că, în noua conjunctură internaţională, „evenimentele atrăgeau atenţia într-o măsură cu mult mai mare decât înainte de 1914 asupra unor probleme în esenţă politice şi diplomatice, [...] mai aproape de aspectele vitale ale politicii celor două ţări".

Un moment distinct al intervalului ce se suprapune întâii conflagraţii mondiale a fost acela în care România a declarat război Vienei. Cu această decizie, diplomaţia bucureşteană a accedat la o nouă treaptă a raporturilor ei internaţionale, situaţie care va influenţa, desigur, şi relaţiile ei cu Washingtonul. De altfel, aşa cum notează autorul, „în chiar ziua declarării la Bucureşti a stării de război [...], mai înainte ca acest lucru să fi fost formal notificat Statelor Unite, guvernul român s-a grăbit să-şi manifeste dorinţa de a recurge la diplomaţii americani pentru asigurarea protecţiei intereselor sale atât în Austro-Ungaria, cât şi în Germania". În cele din urmă, însă, apropierea dintre cele două state nu s-a realizat. Expectativa ce putea fi observată la un moment dat s-a transformat în reticenţă, intrându-se apoi într-o fază ce sugera o noninterferenţă abia mascată. Intrarea S.U.A. în război, care a făcut ca ambele combatante să se regăsească în tabăra antantistă, deşi între ele nu funcţiona un tratat de alianţă, nu a contribuit la elucidarea „diferendului", aparent în general, care greva concilierea sperată de România şi deci o posibilă colaborare. Amânând, până în preajma încheierii războiului, recunoaşterea drepturilor naţionale ale românilor, Wilson a întreţinut o stare de încordare prelungită, peste care Bucureştii au trecut imediat, fapt care l-a determinat pe Ion Stanciu să observe că „declaraţia guvernului Statelor Unite din 6 noiembrie 1918 a marcat în evoluţia relaţiilor româno-americane momentul de convergenţă spre care au condus cei doi ani de beligeranţă comună". Ceea ce s-a întâmplat după aceea nu justifică o asemenea afirmaţie categorică, fapt recunoscut de altfel şi de autor.

Ultima parte a lucrării, aceea consacrată anilor 1919—1920, ocupă un loc deosebit în economia întregii investigaţii. Războiul se încheiase, însă numeroasele şi complexele probleme rămase în suspensie au conferit răstimpului ce a urmat imediat o semnificaţie cu totul aparte. Sis-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

temul tratatelor de pace, care şi-a propus a restructura harta Europei, nu a condus la ameliorarea şi normalizarea raporturilor româno-americane. Dimpotrivă, distanţa dintre cele două state s-a amplificat, lăsând să se întrevadă posibilitatea apariţiei unor periculoase discordanţe. Cu oricâtă îngăduinţă am judeca atitudinea Washingtonului faţă de România în timpul Conferinţei de Pace, reticenţa şi chiar protrivnicia oficialităţilor americane nu pot fi trecute cu vederea. Speranţelor româneşti le-au fost opuse nu o dată acţiuni oculte, de culise, pe care I. I. C. Brătianu nu le-a putut contracara întotdeauna. Chiar şi în aceste condiţii, însă, premierul român a fost acela care, în mai 1919, a promis unui oficial al Casei Albe „întâietatea la plata creditelor acordate de Statele Unite până în acel moment şi se angaja că România nu va acorda nici un fel de concesii economice care ar fi discriminatorii pentru interesele economice americane". În spatele acestei decizii se afla un calcul, bineînţeles, dar, peste toate, propunerea putea reprezenta un punct de plecare. Nedându-i-se curs, conchide autorul, a fost compromisă încă o ocazie de „reparare" a unui posibil traseu diplomatic româno-american. „În acest context, ne avertizează Ion Stanciu, se poate susţine că presiunile americane în legătură cu petrolul au contribuit chiar mai mult decât alte aspecte la crearea în România a unei impresii defavorabile despre atitudinea Statelor Unite la Conferinţa de Pace".

Washingtonul nu a abandonat complet România, iar ajutoarele acordate la începutul anului 1919 stau mărturie în acest sens. Dar, au intervenit complicaţiile evidenţiate de tratamentul minorităţilor, intervenţia României în Ungaria etc., ajungându-se ca la 5 septembrie 1919, Frank Llyon Polk, subsecretar de stat şi suplinitor al lui Lansing la Conferinţa de Pace, să propună o serie de măsuri coercitive la adresa României, mergându-se până la ruperea relaţiilor diplomatice cu Bucureştii. Decizia respingerii, de către Senatul american, la 19 noiembrie 1919, a tratatului de pace de la Versailles a dus la compromiterea diplomaţiei wilsoniene, urmată de absenţa S.U.A. de la unele decizii care priveau România. O judecată de ansamblu, avansată de Ion Stanciu, ne relevă faptul că, „stat mai mic, inevitabil interesat în dobândirea atributelor unei independenţe cât mai largi şi reale, România evolua, cum era şi firesc, pe coordonate diferite de acelea pe care se plasau S.U.A., mare putere, angajate în atingerea unor obiective specifice, de proporţii globaliste, spre care aspirau". Şi chiar dacă mai târziu se va ajunge la intrarea în firesc a raporturilor româno-americare, ele vor fi împovărate, în permanenţă şi iremediabil, de faptul că Departamentul de Stat, cu autoritatea lui incontestabilă, nu s-a aflat până la capăt alături de România, atunci când drepturile ei istorice au fost ratificate de areopagul parizian. În cel mai important moment al istoriei moderne a României, Casa Albă s-a îndepărtat de o naţiune pentru care Lumea Nouă a reprezentat dintotdeauna un model. Atitudinea americanilor venea ca o pedeapsă acordată cuiva care trebuia tratat altfel, măcar pentru sentimentele afirmate de-a lungul anilor. Dar, în diplomaţie, sentimentele, chiar cele mai frumoase, nu-şi au locul, întrucât primează interesele naţionale, de moment sau cele generale. Totuşi, oamenii politici

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

români nu au putut uita că într-un moment decisiv pentru naţia lor, cineva le-a întors spatele, tocmai atunci când ei se aşteptau mai puţin la un asemenea gest. Un studios american, desigur, ar judeca totul altfel, cu argumente aparent plauzibile şi nu numai că eventual ar convinge, dar poate că ar avea şi dreptate. Cine ştie ?

Ion Stanciu nu depăşeşte aria investigaţiei ştiinţifice, ştiind că în afara acesteia nimic nu are valoare. Într-un dialog dintre două ţări, natura simţămintelor reciproce este foarte importantă. Pentru diplomaţie, totuşi, contează numai interesul naţional, chiar dacă uneori s-ar putea crede altfel. Încheindu-şi analiza, autorul consideră că fără a minimaliza ori a nu recunoaşte limitele inerente, intervalul 1914—1920 a marcat o etapă distinctă în evoluţia relaţiilor româno-americane. „Implicarea Statelor Unite în împrejurările legate de desăvârşirea unităţii naţional-statale a României în anii 1916—1920 a constituit cel mai important eveniment al istoriei relaţiilor româno-americane de până atunci, iar efectele lui s-au dovedit, până la urmă, mai durabile decât perioada de reflux impusă relaţiilor politice româno-americane de izolaţionismul S.U.A. între 1920 şi 1939".

Cum am mai remarcat, cartea aceasta este una de mult necesară, publicată abia în 1992, dar care a fost scrisă cu peste un deceniu mai înainte. Ea se alătură celor pe care le-am menţionat, ca an de apariţie, fără a putea afirma, având-o în vedere, că studiul relaţiilor româno-americane cunoaşte efervescenţa investigaţiilor rezervate elucidării aceloraşi relaţii, dar privite de dincolo de Atlantic. Dialogul Bucureşti—Washington nu a fost şi nici azi nu este, în cazul nostru, unul oarecare. Pentru a şti unde ne aflăm, este nevoie să ştim ce s-a întâmplat înainte. Cei doi parteneri ar fi vrut, indiscutabil, ca distanţa dintre ei să se reducă mereu, dar nu s-a întâmplat aşa. Răspunsul tuturor întrebărilor suscitate de o asemenea stare de fapt îl vor da studiile întreprinse în viitor în direcţia elucidării istoriei legăturilor româno-americane. Deocamdată, şi nu e o reuşită oarecare, „lucrarea de faţă, cum subliniază Paul Cernovodeanu, dă cele mai temeinice răspunsuri la întrebările cum şi de ce în anii 1914—1920 s-a consumat primul test major al relaţiilor româno-americane din acest secol".

Gheorghe I. Florescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

UN NOU EMINESCU

În fiecare dintre cărţile publicate de Al. Zub timp de un sfert de secol, Eminescu apare nu numai printre cei citaţi — niciodată întâmplător —, ci şi printre numele la care se raportează ca la nişte repere definitorii. Scriind despre D. Cantemir şi M. Kogălniceanu, despre A. D. Xenopol şi V. Pârvan, despre N. Iorga şi Gh. I. Brătianu, despre „Junimea" şi rosturile istoriografiei, ori glosând pe teme fundamentale ale culturii române, studiosul pe care David Prodan îl considera încă din anii '70 promtorul unei pleiade de cărturari de excepţie a revenit mereu la acela care ne-a afirmat în lume dimensiunile şi limpezimile identităţii noastre tainice şi pilduitoare. Nu încape nici o îndoială că Eminescu a reprezentat dintotdeauna pentru distinsul intelectual ieşean un predilect subiect de studiu şi un permanent punct de plecare, dar şi de întoarcere. Al. Zub, pentru care construcţia monumentală este o propensiune, a optat dintru început pentru investigarea subiectelor capitale alte trecutului românesc. Cărţile pe care le-a semnat stau mărturie în acest sens. Era imposibil deci ca Eminescu să fi putut rămâne în afara ariei sondajelor sale. Nu considerat ca un segment al unei perioadei ori ca o componentă a unei probleme, ci privit din perspectiva spiritualităţii româneşti. De altfel, după o anumită dată, ce coincide cu sfârşitul anilor '70, el a fost prezent printre cei care, periodic, l-au readus în actualitatea unor vremuri triste pe acela care ni s-a înfăţişat mereu ca o speranţă izbăvitoare. Dar, „Eminescu e un latifundiu", cum observa autorul volumului în discuţie, care nu poate fi descoperit şi restituit decât prin incursiuni succesive şi sistematice, pornite mereu de pe un alt plan — unul superior, se înţelege — al cunoaşterii. De aceea, cartea despre Eminescu, pe care o aşteptau cei ce-l cunosc pe Al. Zub, continua să întârzie. Sesizând atmosfera de nerăbdare determinată de o asemenea circumstanţă, el a decis să ne ofere acest tom — *Eminescu. Glose istorico-culturale* (Chişinău, Ed. Enciclopedică „Gheorghe Asachi", 1994, 160 p.) —, în care, aşa cum singur mărturiseşte, „am dorit să semnalăm câteva teme, nuanţe, sugestii, fără intenţia de a dezvolta vreuna dintre ele". Deci, volumul de faţă este un preambul al monografiei care va veni, bineînţeles, la timpul potrivit. Publicându-l, parcă împotriva voinţei sale întrucâtva, şi numindu-l „opuscul", autorul ne avertizează că volumul acesta „nu e totuşi altceva decât suma unor texte ocazionale, scrise de-a lungul anilor". Aşa o fi, dar nu numai atât. Căci în alt loc, adică în chiar primele rânduri ce suplinesc prefaţa, el

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

explică, tot pe un ton confesiv, că „am ezitat mult înainte de a hotărî să public aceste pagini". „De ce totuşi o nouă *carte* (subl. ns), despre universul eminescian ? Un asemenea demers, ca tot ce ţine de aventura cunoaşterii, comportă, desigur, o mică istorie, care în cazul de faţă poate deveni un fragment de *ego-istorie,* în sensul definit de Pierre Nora atunci când invita pe istorici să-şi prezinte «laboratorul», să producă «documente» semnificative despre ei înşişi, dat fiind că ele pot contribui la formarea unei noi conştiinţe istorice". Dacă ar fi aceasta singura justificare şi încă ar fi de ajuns. Oricum, discuţia noastră se poartă în jurul unei *cărţi,* indiferent ce a gândit autorul despre un manuscris înainte de a fi devenit un act editorial.

Ceea ce nu trebuie să uităm, apoi, este o destăinuire în care Al. Zub precizează că „n-aş fi cutezat să scriu o carte despre Eminescu, cu siguranţă nu acum, când abia se termină ediţia completă a operei", dacă nu ar fi fost pus în situaţia de a parcurge încă o dată întreaga creaţie eminescină în prejma centenarului morţii poetului. „Lectura operei mi-a îngăduit [...] să identific unele teme de interes mai larg, a căror prezentare poate fi azi nespus de actuală". Aşa se şi explică faptul că majoritatea textelor au fost gândite şi publicate în 1988 şi mai ales în 1989, atunci când, recitindu-l pe acela numit de Iorga „expresia integrală a sufletului românesc", a realizat încă o dată că tot ce a scris el „indică o combustie de suflet nemaiîntâlnită, una care i-a şocat pe contemporani şi continuă să impresioneze şi pe cei de azi". Cum toate cărţile semnate mai înainte de Al. Zub arată altfel ca dimensiune şi îndeosebi ca fond, el ezită să accepte, fără reţineri, că acest *Eminescu* ar fi o carte. Recunoaşterea finală vine ca o concesie de ordin temporal, reclamată de oportunitatea unei astfel de întreprinderi, care nu are nimic comun cu un compromis, cu atât mai mult cu cât, autorul, ordonându-şi textele publicistice, a avut grijă să introducă în sumar intervenţii noi, deci inedite, ai căror rost este acela de a conferi coeziunea şi mai ales coerenţa pretinse de o carte.

Adunând în acest volum articole publicate între 1981 şi 1993, Al. Zub le-a grupat în trei compartimente tematice, fără a le relua şi pe cele incluse în volumele *Biruit-au gândul (note despre istorismul românesc)* (1983) şi *Cunoaştere de sine şi integrare* (1986). *Orizont sociotural* — prima secţiune — se compune din şapte texte, care pleacă de la o întrebare numai în aparenţă simplă : „de unde să începem ?", precedată de o alta, care relevă unitatea şi unicitatea operei examinate : „ce ne spune astăzi, la peste un veac de la moartea lui Eminescu, acest ansamblu ?". Desigur, cu acest gând s-au confruntat cei mai mulţi dintre studioşii care au scris în timpul din urmă despre acela care se considera a fi printre contemporanii „treziţi de suflarea secolului". O întrebare sugerată printr-o afirmaţie de mare actualitate şi profunzime, ce justifică întregul demers, ar fi următoarea : „este de remarcat mai întâi că nu e vorba de un munte răsărit peste noapte în plin deşert, ci de un pisc în adevăr somptuos care trebuie raportat la o întreagă geografie montană". Paginile care urmează acestei reflecţii — care nu rămâne astfel una aprioric — se transformă, fiecare, într-o demonstraţie a unui enunţ simbolic pentru întregul excurs. Pentru reconstituirea ace-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lej „geografii montane" care a făcut posibilă înălțarea unui „pisc" de dimensiunile lui Eminescu se apelează, bineînțeles, la D. Cantemir, la „Școala ardeleană", la Gh. Lazăr, E. Murgu, F. Aaron, A. T. Laurian, I. Maiorescu, D. Țichindeal, Andrei Mureșanu, G. Barițiu, T. Cipariu, N. Bălcescu, M. Kogălniceanu, Alecu Russo, Gh. Asachi și la mult alții, conchizându-se că „în orice zonă a culturii, se căutau mijloace de a trezi totodată conștiința colectivă". Lărgind mereu aria de referință a orizontului în discuție, autorul precizează că „două direcții se înfruntau, la limită, în societatea românească a secolului XIX : una revendicându-se de la principiile revoluției din 1789 și contând pe schimbări intempestive ; alta întemeiată pe școala istorică a dreptului și recomandând, în consecință, o dezvoltare graduală, organică, evolutivă". Fără a respinge principiile afirmate de Revoluția franceză, Eminescu acorda, cum subliniază Al. Zub, „o grijă aparte pentru acel fond sufletesc al comunității, pe care [...] și-a întemeiat în bună măsură atitudinea cu privire la dezvoltarea societății românești". Publicistica poetului, întreagă, justifică dar mai întâi suscită o asemenea afirmație.

A doua subdiviziune a sumarului — *Teme, conexiuni, accente* — este cea mai cuprinzătoare, dar și cea mai densă în considerații gata oricând să stimuleze extinderea ori aprofundarea ariei eminescologice. Primul dintre cele 14 texte avute în vedere debutează cu o observație care depășește o punere în temă obișnuită, mai puțin angajantă : „Nimic mai interesant decât să observi — notează Al. Zub — cum se reflectă istoria în opera unui creator pe care națiunea respectivă îl simte și îl proclamă ca produsul ei cel mai caracteristic. De ce Eminescu ? Fiindcă în el românii de pretutindeni văd suprema lor împlinire pe tărâm spiritual și nu ezită să se identifice cu marele poet în aspirația lor spre armonie și puritate". Continuându-și prospecțiunea în sensul enunțat, diligentul exeget identifică un șir de virtuale direcții de investigare, precum : „durată, rostul istoriei, evenimente capitale, finalitatea și condiția cercetării istorice, nevoie de rigoare în acest domeniu, imperativul veracității, detașarea de obsesiile prezentului, evoluția organică, progres, rolul personalității și al maselor, «viața internă a istoriei»" etc. Fiecare dintre aceste sugestii tematice poate declanșa, oricând, lărgirea cercului acelora care, sondând universul eminescian, vor sfârși prin a găsi răspunsurile cele mai plauzibile unor întrebări ce țin de esența istoriei românești, dar și de universul aceluia care a întruchipat conștiința acesteia. Chiar și titlurile ce compun sumarul unei asemenea subdiviziuni sunt, dincolo de toate, niște provocări adresate celor interesați : *În spațiul istoriei, Identificarea în timp cu neamul, Demnitatea colectivă, Serie și unduire, Discursul gravității, Virtuțile inimii, Arta ca sinteză consolatoare* etc.

Scrutând opera eminesciană din unghiul celui ce-și propune să releve posibile direcții de cercetare, autorul acestui *Eminescu* al anului 1994, care își rostește discursul zilnic *în spațiul istoriei*, constată, nu surprins dar fascinat și împovărat întrucâtva de acest „spirit avid de cunoaștere a istoriei", că „oriunde ne-am plasa lectura, în oricare segment al ei, opera lui Eminescu ne obligă să luăm act de problemele noastre esențiale, fie acestea din trecut sau din prezent, probleme ce ne îndreaptă implacabil spre noi înșine". Așadar, perspectiva

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din care parcurge autorul scrisul eminescian nu e una ce se justifică numai prin dorința de a-l descoperi pe acela sub semnul căruia un neam a traversat un secol, ci și prin aspirația de a ne descoperi pe noi înșine. De fapt, așa trebuie înțeleasă orice incursiune pe care o considerăm a fi subordonată eminescologiei. Conștient de toate acestea, Al. Zub recunoaște, fără a nesocoti bineînțeles ceea ce s-a realizat deja, că opera la care a revenit cu obstinație reprezintă „un domeniu plin de surprize, capabil să ofere analistului mereu alte laturi, o nesfârșită materie de studiu". Orice lectură a acestei creații mirabile i se relevă istoricului ca un privilegiu euharistic, urmat de revelația înfățișării unei multitudini „de teme obsesive, de constante, indiferent de genul manifestării. Aceleași idei, notează el, se regăsesc adesea în poezia sa, în proza artistică, în teatru, în articolele de gazetă, în reflecția filosofică sau de altă natură". O asemenea remarcă nu se reduce la o simplă semnalare, entuziastă, dar mai întâi pertinentă, ci este urmată imediat de îndemnul potrivit căruia „un studiu sistematic al circulației lor, oricât de anevoios, ar trebuie făcut odată". Și pentru a veni în întâmpinarea celor care s-ar angaja la o astfel de încercare, el îi avertizează că, în permanență, „ceea ce domină gândirea politică eminesciană este ideea demnității colective", aducând în sprijinul acestei realități argumente ce nu pot fi puse nici o clipă sub semnul îndoielii. „Ideea de națiune, conchide încă o dată Al. Zub, concepută în spirit organicist, rămâne fundamentală pentru gândirea politică eminesciană, racordată la spiritul epocii și chiar la unele formule «revoluționariste» din epoca «luminilor». Românii își construiseră deja un discurs programatic, pe care Eminescu îl prelua, nuanțându-l, fortificându-l cu argumente solide, în perspectiva unui program ce trebuia să însemne, finalmente, democrație și libertate deplină".

O altă direcție posibilă a viitoarelor foraje este aceea pe care o incumbă reflecția filosofică profesată de Eminescu. Apreciind ceea ce s-a făcut în acest sens, Al. Zub mărturisește că „am avut deja mai multe ocazii să «adulmec» acest teritoriu, niciodată integral, cu sentimentul că ceva scapă, se derobă, că alte lecturi sunt cu putință pe lângă cele propuse până acum", lansând invitația de a se avea în vedere unele piste prospective care ar putea conduce la adevărate revelații.

La un moment dat, tentativa lui Al. Zub de a individualiza posibilele gânduri ce desemnează o constantă ori o latură cu potențe generalizatoare s-a transformat într-o căutare cu reflexe interogative, pe care a resimțit-o, probabil, ca pe o povară lesne confundabilă cu o datorie de conștiință. Nu este primul care s-a confruntat cu o asemenea ispită, nu lipsită de un firesc profit intelectual, dar, ca și ceilalți, el nu s-a abandonat acestei provocări subiacente unei creații de geniu. Dimpotrivă, plecând de la propriile-i întrebări, a observat că „o retorică a interogației se degajă din textele eminesciene. Temeiurile ei, adaugă imediat, țin nu atât de formă, cât de conținut". Raportându-se la un enunț aforistic al poetului, după care „pentru-o minte mare totu-i problemă", istoricul de azi convine : „cu alte cuvinte, totul e chestionabil, totul provoacă întrebarea și totul rămâne incert, alimentând noi întrebări". Și, cum era de așteptat, o asemenea reflecție nu putea conduce decât la o nouă ofertă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

problematică, adică „se poate închipui un studiu pe această temă, sistematizând întrebările exprese pe care Eminescu şi le-a pus şi formulând, în spiritul operei, pe cele subiacente". Trebuie să recunoaştem că un excurs ca acesta ar fi nu numaidecât necesar, ci şi tentant chiar. Iar revelaţiile, desigur, vor fi absolut imprevizibile, răsplătind un efort care nu trebuie redus însă la o listă bilanţieră, ruptă de context. Operaţiunea aceasta nu poate fi semnificativă decât numai cu condiţia ca ea să complinească o lectură de ansamblu. Altfel, totul s-ar reduce la întocmirea unei fişe, interesante, neîndoielnic, dar care ar putea conduce la deformări. Reţinând unele dintre întrebările formulate de Eminescu, Al. Zub evidenţiază că ele „sugerează un univers complicat şi inepuizabil". Dar nu asta interesează în primul rând, cu atât mai mult cu cât o astfel de constatare era previzibilă. Obligaţia noastră este aceea de a continua un demers pe care Eminescu nu l-a putut duce până la capăt. „Din mulţimea de întrebări pe care şi le-a pus marele poet, ne previne acela care le-a reţinut, puţine şi-au aflat răspunsul în scurta lui existenţă. Era firesc ca ele să treacă asupra noastră, împreună cu o parte, cel puţin, din marea s-a nelinişte şi din dramaticele-i căutări, marcate de o continuă interogaţie. Lupta cu sine, extinsă la scara corpului social, poate rodi astfel neîncetat". Aşadar, fiecare dintre întrebările în discuţie se constituie, mai întâi, într-o sugestie exploratorie, cu caracter informativ ori interpretativ.

Notele de lectură, cu care se încheie sumarul, trebuie judecate tot prin prisma surprinderii ori sancţionării unor eventuale direcţii de studiu, ce pot fi continuate sau chiar iniţiate plecându-se de la ceea ce s-a realizat, eventual, într-un anume sens. Paginile introductive, de altfel, ne atrag atenţia asupra studiilor paralele — care vor trebui cândva întreprinse — între Eminescu şi unele personalităţi fundamentale ale spiritualităţii româneşti. Asemenea investigaţii, iniţiate din unghiuri diverse — culturale, sociologice, politice etc. — ar întregi şi limpezi imaginea de ansamblu a culturii naţionale şi ar preciza în acelaşi timp ceea ce numeşte Al. Zub „tărâmul eminescologiei". Să ne amintim că toate marile cărţi ale lui au fost îndelung şi riguros pregătite de studii introductive, de adjuvante biobibliografice etc., iar în *cazul Eminescu,* „dosarul" care va instrumenta judecata finală nu poate fi decât unul exemplar. Revenind asupra vechilor investigaţii, dar parcurgându-le îndeosebi pe cele de ultimă oră, el se arată încrezător şi întrevede „o nouă vârstă a eminescologiei". Mai importantă, însă, ni se pare o afirmaţie a lui prin care, dezavuând teribilismele de orice fel, se arată convins — şi credem că aceasta este adevărul — că „relaţia noastră cu Eminescu e tot mai complexă. Multiplu, prin schimbarea de unghi propusă de epoci, generaţii, comentatori, el rămâne unic prin imaginea ce se degajă din totalitatea operei". O altă remarcă îmbucurătoare, avansată încă din 1981 şi validată de anii care au urmat, este aceea potrivit căreia „fortificarea tagmei eminescologilor cu noi energii [...] spriiină optimismul". Astăzi, sentimentul acesta, grevat atunci de o umbră de improbabilitate, s-a transformat, desigur, într-o certitudine, odată cu încheierea ediţiei complete Eminescu. De aceea, el ne propune, cu acest volum, reflecţiile unei lecturi evazitotale, dezinhibante, în sfârşit, deci mobiliza-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

toare, care, înainte de orice, ne relevă nebănuite disponibilităţi exploratorii, dar şi noi unghiuri de apropiere admirativă şi pioasă — de ce nu ? — de un orizont ce nu se dezvăluie oricum, oricând şi oricui. Universul eminescian, trebuie să recunoaştem o dată pentru totdeauna, nu poate fi îmbrăţişat decât de anumite conştiinţe, care nu se apropie de poet cu gânduri oculte şi sentimente stigmatizatoare, după abjurarea de la credinţele neamului şi înainte de o ablaţiune care ne-ar purifica pe toţi de necurăţeniile dinlăuntrul nostru cel mai tăinuit şi uneori uitat.

Lectura propusă de Al. Zub este una de conştiinţă, în primul rând, care vine tocmai atunci când aveam o mare nevoie de ea. Vremurile s-au schimbat, iar opera eminesciană poate fi azi compulsată în întregime. Cunoscător competent al istoriei româneşti şi universale, pentru care secolul XIX, cel în care a trăit şi a creat Eminescu, nu ascunde nici un mister, introdus, până la nivelul specialistului de excepţie în istoria literaturii române şi universale, dar şi în istoria filosofiei, a grupărilor culturale, a curentelor de idei şi a permanenţelor ultimelor două veacuri, Al. Zub ni se înfăţişează a fi cel mai indicat să ne ofere un *Eminescu* pe măsura timpului nostru, nu numaidecât *nou* sau *altfel*, ci aşa cum ni se înfăţişează el astăzi, când iată, al doilea mileniu va începe în curând şi când o operă inegalabilă, necunoscută integral după mai mult de un secol de la dispariţia poetului, ne-a fost, în sfârşit, restituită.

Acest demers şi monografia care va urma vin la timpul potrivit şi din alte considerente, întrevăzute de Al. Zub. Epoca pe care o traversăm azi este una a revizuirilor necesare şi a refacerii unei „geografii montane" din care să dispară tumulii artificiali, ridicaţi cu sacrificii inutile şi dramatice în numele unei ideologii utopice. Deja unele voci rămăsite după decenii de scandări adulatoare şi imnuri terifiante încearcă să maculeze o imagine care ne reprezintă în ce avem noi mai frumos şi mai durabil. Nu pledăm pentru tabuizări circumstanţiale ori ineranţe naţionaliste, dar nu poate fi acceptată, la nesfârşit, murdărirea a ceea ce e sfânt în fiinţa noastră naţională. Revizuirea care se propune şi care, repetăm, este necesară şi deci ineluctabilă nu rezidă, în cazul lui Eminescu, în a-i pune la îndoială poetului valoarea estetică a operei, ori ziaristului exemplaritatea demersului său public, nici în a-l confrunta cu acuzaţii vindicative de moment, ci în a-l curăţa de impurităţile secretate de sociologismul vulgar, care, după cum observă Katherine Verdery, îl considera pe Eminescu un „proto-marxist", un „campion al sărmanilor", „compatibil cu socialismul" (*Compromis şi rezistenţă*, Bucureşti, Humanitas, 1994, p. 145).

În fine, merită a fi reţinut faptul că Al. Zub reconfirmă, în finalul lecturii sale, actualitatea incontestabilă a lui Eminescu, dincolo de mode şi de „intemperiile temporalităţii", cum le numeşte Gheorghe Grigurcu. Acest „examen" cu timpul nu e un capriciu sau o intervenţie de ultimă oră, ci o condiţie, esenţială am zice, pentru rămânerea în topul valoric al mileniului de mâine, acum când cunoscuta aserţiune tradiţională, conform căreia actualitatea geniului e permanentă, nu numai că a căzut în desuetudine, dar provoacă chiar suspiciuni şi re-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acții de respingere. Deși surprinzătoare, bunăoară, dar acceptată în ultimă instanță, chiar și ca pe un exercițiu extravagant, concluzia formulată în 1988, după care Shakespeare nu ar mai fi contemporanul nostru, ne avertizează că actualitatea nu e un dat etern (Cf. John Elsom, *Mai este Shakespeare contemporanul nostru ?*, București, Ed. Meridiane, 1994), iar circumstanța că Eminescu rămâne, neclintit, actual este mai mult decât pilduitoare.

Citindu-l încă o dată pe Eminescu, acela care întreaga-i viață a încercat să afle dacă „omul e-o întrebare ?“, Al. Zub ne convinge că spațiul eminescologiei nu este unul unde totul a fost așezat o dată pentru totdeauna. Ceea ce surprinde și ridică noi și firești semne de întrebare, mai multe decât altădată, pleacă de la trista reflecție că „latifundiul Eminescu“ a fost explorat doar parțial. Deși e un spațiu emblematic — poarta prin care intrăm în universalitate —, ne lipsește încă harta lui completă, unde să figureze toate înălțimile și abisurile acestui meridian românesc. Dacă poezia sa ascunde puține necunoscute, publicistica și manuscrisele recent editate oferă viitorului exeget un câmp de investigații greu de evaluat azi. Sugestiile avansate de Al. Zub vin să susțină o atare afirmație. Când subiectele reținute în acest volum se vor fi transformat în tot atâtea studii, fizionomia — nu numai cea spirituală — a lui Eminescu va arăta desigur altfel. Nu știm exact cât de mult se va modifica, dar cu certitudine ea va deveni mai clară, cu liniile mai precis trasate — și nu numai cele ale conturului — și cu expresia proprie unui mare gânditor și ctitor, deopotrivă. Chipul poetului, ca om chiar, ni se va înfățișa mai însuflețit și mai frumos deci, deoarece sugestiile lui Al. Zub sunt ale cuiva care citește fiece pagină eminesciană după un ritual, ca pe niște table sfinte, cum și sunt de fapt. S-a spus despre Eminescu, nu o singură dată, că este voievodul poeziei românești, dar el este în același timp, și poate mai mult decât atât, un mărturisitor de neam, un suveran ce ne înnobilează fiece faptă, o întruchipare cerească, ce ne poartă în brațele sale prin ani și peste toate mările lumii.

Eminescu lui Al. Zub este unul care vine să ni-l anunțe pe marele Eminescu de mâine. În totul, volumul la care ne referim nu e unul de ipoteze asertorice, ci de căutări, de sondaje, fără de care diagnozele preconizate, transcrise sub forma unor sugestii tematice, nu ar fi fost posibile. Aceste *glose istorico-culturale* nu se vor și nici nu ar putea să-și aroge ipostaza servituții. Totul se oprește la nivelul îndemnului și nu pretinde a fi interpretat altfel. Cu acest tom introductiv și cu cel ce va urma — poate că deja e terminat ! —, dar mai ales prin implicarea evidentă a istoricilor în explorarea genezei creației eminesciene, se confirmă speranțele acelora care îndrăzneau să prezică, celebrând prima sută de ani de eternitate a poetului, că datorită lor mai ales, deci a celor aplecați asupra trecutului, spiritualitatea românească a secolului XXI va sta sub semnul inconfundabil al lui Eminescu, prelungind cu încă un veac măcar profeția lui Maiorescu, care privea însă numai literatura. Că așa va fi o demonstrează, netăgăduit, evenimentele din decembrie 1989, intervenite tocmai atunci pentru a încununa parcă cel dintâi secol în care neamul nostru a fost veghеat de geniul eminescian.

Gheorghe I. Florescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CRONICA NUMISMATICĂ

La 28 decembrie 1903, un grup de studioşi şi entuziaşti numismaţi aduceau un simbolic omagiu către *Juno Moneta,* prin înfiinţarea Societăţii Numismatice Române ; un an mai târziu, era editată prima revistă de specialitate, *Buletinul Societăţii Numismatice Române (BSNR)* [1]

Evenimentele acestea ilustrează, şi azi, progresele realizate de cercetarea numismatică românească până la începutul secolului ; cele nouă decenii trecute de atunci, recent omagiate, ne oferă un bun prilej de actualizare a unei experienţe publicistice de largă cuprindere. Editată la 1920 sub direcţia lui Constantin Moisil cu subtitlul „Foaie de informaţiuni a Societăţii Numismatice Române", *Cronica numismatică* — din 1921 periodicul s-a intitulat *Cronica numismatică şi arheologică (CNA)* [2] — a reflectat tip de un sfert de veac nevoia de valorificare a volumului de informaţii, care au sporit apreciabil prin diversificarea direcţiilor de cercetare, şi a satisfăcut „o necesitate ştiinţifică şi artistică de mult reclamată de toţi cei ce se interesează la noi de urmele culturale ale trecutului" [3].

Evoluţia ascendentă a preocupărilor numismatice din România a fost stânjenită în urma suspendării apariţiei celor două publicaţii de specialitate. Abia editarea de noi periodice, *Studii şi cercetări numismatice (SCN)* [4], apoi *Cercetări numismatice (CN)* [5], precum şi reapariţia *BSNR* la permis reînnodarea străduniilor predecesorilor, un aport substanţial la dezvoltarea acestei discipline fiind asigurat de contribuţii notabile inserate în paginile anuarelor de istorie şi arheologie, ale revistelor muzeale, analelor universităţilor din Bucureşti, Iaşi, Cluj şi Craiova, precum şi în buletinele informative ale unor secţii numismatice din ţară [6].

Se împlinesc 75 de ani de la editarea primului număr din *Cronica numismatică* ; prilejul de omagiere este, totodată, un îndemn de a relua şi continua această valoroasă tradiţie a culturii naţionale, prin reaşezarea în drepturi a unui periodic asupra căruia s-a aşternut, de jumătate de

---

[1] Apărut la Bucureşti, în anii 1904—1907, 1911—1916, 1919—1947 şi din 1974.
[2] A apărut în anii 1920—1929, 1934—1936 şi 1939—1945.
[3] *CNA*, II, mai—iulie 1921, 1—3, p. 1.
[4] Editată din 1957 de Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" din Bucureşti.
[5] Editată de Muzeul Naţional de Istorie al României, Bucureşti.
[6] *Buletin informativ*, Craiova (din 1975) ; *Informaţii numismatice*, Timişoara (din 1981) ; *Caiet numismatic*, Caracal (din 1982).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

secol o dureroasă tăcere. Dezvoltarea impetuoasă a cercetării numismatice, ale cărei rezultate își așteaptă valorificarea, nevoia tot mai acut resimțită în istoriografie de a îmbogăți informațiile generale oferite de documentele în metal, precum și extinderea colaborării, în ultimii ani, cu specialiști din muzeele orașului Chișinău, colaborare ce a permis verificarea unor informații mai vechi, precum și valorificarea de noi izvoare ale istoriei pământului românesc, constituie temeiuri de referință, care îndreptățesc actul restitutiv.

Izvorâtă din aceste necesități, *Cronica numismatică* reînființată azi va sta la îndemâna specialiștilor sub forma unei rubrici permanente în paginile *Anuarului* ieșean, periodic aditat sub egida Academiei Române și care și-a căpătat, în ultimele trei decenii, un prestigiu binemeritat și unanim recunoscut. Dorim, cu acest prilej, să facem cunoscut colaboratorilor noștri interesul redacției pentru valorificarea prioritară a izvoarelor numismatice și continuarea seriilor mai vechi, inițiate la Iași, *Note numismatice* și *Tezaure monetare din secolele XV—XVII descoperite în Moldova*, alături de care invităm specialiștii să contribuie prin studii, recenzii și note bibliografice la îmbogățirea sumarului *Cronicii numismatice*.

Viorel M. Butnariu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

EMANUEL PETAC

CABINETUL NUMISMATIC AL BIBLIOTECII ACADEMIEI ROMÂNE: RELUAREA UNEI TRADIȚII

În toamna anului 1992, printr-o hotărâre a Prezidiului Academiei Române a fost reînființat, în cadrul bibliotecii prodigioasei instituții de cultură, Cabinetul Numismatic sub conducerea profesorului dr. C. Preda.

Înființat în 1911, la inițiativa lui Ion Bianu, directorul de atunci al Academiei Române, Cabinetul Numismatic concretiza într-o formă instituțională mai vechile preocupări ale lui V. A. Urechia, D. A. Sturdza și M. C. Soutzu cu privire la constituirea unei colecții numismatice a Academiei Române. Pornind de la un fond de numai 191 piese, constituit din donația lui Mihai Crișan către Societatea Academică Română, căreia i s-a adăugat vechea colecție ce aparținea lui V. A. Urechia (monede romane și medievale românești oferite la 1867 aceleiași Societăți Academice), colecțiile Cabinetului Numismatic al Bibliotecii Academiei Române sporesc rapid, ajungând în 1944 la cifra de 40.000 piese. Timp de aproape patru decenii, aflat sub conducerea academicianului C. Moisil, Cabinetul a devenit principalul depozitar al patrimoniului numismatic românesc, ca deținător al celei mai mari și reprezentative colecții din țară, mai cu seamă, și, totodată, unul dintre cele mai importante centre de cercetare numismatică.

Poziția Cabinetului s-a consolidat după război când, în 1953, Banca Națională a decis transferarea colecțiilor păstrate de Muzeul Băncii, cca. 54.000 piese. Drept urmare, a fost înregistrat un salt apreciabil al colecțiilor Cabinetului Numismatic care, în 1966, atingeau cifra de 270.000 exemplare, o parte reprezentativă fiind constituită din donații către Academie din partea lui M. C. Soutzu, N. Docan, St. Capșa, C. Orghidan, V. Canarache.

Din nefericire, tendința manifestă de anulare a tradițiilor societății românești, în ultima parte a regimului comunist, a afectat existența Cabinetului Numismatic al Bibliotecii Academiei Române, a colecțiilor sale, a școlii și efortului de cercetare prin intermediul său, această disciplină a cercetării românești. Astfel, în 1978, s-a hotărât desființarea secțiilor de patrimoniu ale Bibliotecii Academiei Române, prin aceasta semnându-se, practic, lichidarea Cabinetului ei numismatic săvârșită pe parcursul a șase ani prin trecerea în custodia Muzeului Național de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Istorie al României şi, mai cu seamă, prin transferul abuziv şi unilateral către acelaşi Muzeu al colecţiilor Academiei s-a desfiinţat cel mai mare cabinet numismatic din ţară, cu cea mai îndelungată tradiţie şi cea mai autentică legitimitate, încălcându-se flagrant statutul juridic al colecţiilor.

Hotărând în anul 1992 redeschiderea Cabinetului, Academia Română îşi afirmă intenţia de a restaura tradiţia şi patrimoniul instituţiei academice româneşti şi al Bibliotecii Academiei, Cabinetul Numismatic anunţându-şi deschiderea către toate instituţiile şi persoanele de specialitate din ţară şi străinătate. Se impune, deci, ca o evidenţă situată la nivelul bunului simţ comun, obligaţia recuperării colecţiilor numismatice prin revenirea lor la proprietarul legitim : Cabinetul Numismatic al Academiei Române.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RODICA POPOVICI

ŞANTIERUL ARHEOLOGIC MĂNĂSTIREA BARNOVSCHI (IAŞI) — 1991 : DESCOPERIRI MONETARE

Lucrările edilitare desfăşurate la intersecţia străzilor Sf. Sava şi Gr. Ghica Vodă din municipiul Iaşi au permis descoperirea unor straturi de cultură arheologică medievală. În baza informaţiilor primite, conducerea Institutului de Arheologie din Iaşi a dispus efectuarea unor sondaje arheologice de salvare în zonă de către un colectiv constituit din prof. Al. Andronic (responsabil), Rodica Popovici, C. Asăvoaie şi C. Iconomu (membri).

În linii esenţiale, investigaţiile întreprinse la sfârşitul anului 1991, la cca. 40—45 m. SE de incinta Barnovschi, au condus la descoperirea unor complexe arheologice. Deşi suprafaţa investigată a fost relativ redusă, materialul arheologic provenit din săpătură s-a dovedit a fi bogat şi variat, bilanţul provizoriu inventariind numeroase fragmente de vase, cahle, obiecte de fier şi bronz, alături de care au fost descoperite şi monede. Întrucât valorificarea de ansamblu a cercetării rămâne în obiectivul colectivului de specialişti, apreciem că prelucrarea şi consemnarea prealabilă a materialului numismatic permite o mai bună cunoaştere a circulaţiei monetare din epocă.

Monedele publicate mai jos se încadrează cronologic în secolul al XVII-lea, mai puţin o emisiune romană imperială, iar şase exemplare au rămas nedeterminate. Pe emitenţi, cele mai numeroase piese provin din atelierul oraşului Riga aflat sub ocupaţie suedeză (16), urmate la distanţă de exemplarele ungureşti imperiale (4) şi ale Coroanei polone (3). La rândul ei, activitatea monetară a Moldovei este ilustrată, în lotul nostru, de o emisiune. Imperiul Roman se face prezent tot cu o monedă, iar pentru alte şase piese, puternic uzate, emitentul a rămas neprecizat. Alături de aceste monede, am reţinut şi câteva fragmente din banda de cupru cu urme de argintare şi de ştanţă.

Prezentarea materialului numismatic se face pe emitenţi, alfabetic, iar pentru o cât mai exactă şi utilă cunoaştere a nominalurilor am utilizat terminologia întâlnită în determinatoare şi utilizată în epocă. Abrevierile folosite în acest caz sunt următoarele : *HL* — Huszar Lajos, *Münzkatalog Ungarn vom 1000 bis heute*, München, 1979 ; *MBR* — Octavian Luchian, George Buzdugan, Constantin C. Oprescu, *Monede şi*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bancnote românești, București, 1977 ; *PA* — Pohl Artur, *Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters : 1300—1540*, Graz — Budapest, 1982 ; *RIC* — *Roman Imperial Coinage*.

I Imperiul Roman

Commodus (180—192)

1. Denar ↓ 2,38 g ; 17 mm.
Av : M. COMMODVS. ANTON. AVG. PIVS
Rv : Minerva ; P.M.TR.P. VIIII. IMP. VI. COS. IIII P.P.
RIC, III, p. 373, nr. 72, anii 183—184
S_I, caroul 1 ; — 1,50 m.

II Imperiul Romano-German

UNGARIA

Ferdinand I (1526—1564)

2. Denar ↑ 0,15 g ; 13 mm ; Kremnica ; arsă și puternic deteriorată ; ruptă pe locul milesimului.
Groapa III ; — 2.05 m.
3. Denar ← 0,16 g ; Kermica ; puternic arsă și ruptă pe locul milesimului,
S_{II}, caseta 1.

Rudolf II (1576—1612)

4. Denar → 0,17 g ; 14 mm.
Av : Scut scartelat ; + RVG. II. RO. I. S. AV [..]
Rv : Madona cu isus ; [..] ATR. 1580. HVN [..]
Complexul de cahle ; — 1,30 m.

III Moldova

Eustratie Dabija (1661—1665)

5. Solidus ↙ 0,33 g ; 16 mm.
Av : Călăreț spre stânga ; + IOHA. NISI [..] VV [..]
Rv : Monogramă ; [..] LIDVSCIVI [..]
Tip MBR, p. 04, nr. 342a.
Complexul de cahle.

IV Polonia

COROANA

Alexandru (1501—1506)

6. Pógrosz ↗ 0,30 : 18 mm.
Av: Coroana ; + ALEXAND [..]
Rv : Vultur ; + MON [..] TA : REGIS : POLO [..] E
Groapa IV ; — 1,50 m.

Sigismund III (1587—1632)

7. Póltorak ↑ 0,85 g ; 20 mm ; ruptă.
Av : Scut ; + SIG [..] REX P M D L
Rv : Glob cruciger / 1—7 ; + MONENO [..] OL
Groapa IV ; — 1,57 m.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ioan II Casimir (1646—1668)

8. Szelag ↑ AR 0,80 g ; 15 mm ; puternic tocită.
Av : [..] CAS REX
Rv : [..]OLO 1665
Complexul de cahle.

V Suedia

RIGA

Christina (1632—1654)

9. Schilling ↗ 0,18 g ; 14 mm.
Av : [..] GR [..] ; puternic tocită.
Rv : [..] DVSCIVIRIG 35 ; batere necentrată.
Complexul de cahle.
10. Schilling ↑ 0,29 g ; 14 mm ; ruptă aproximativ 1/3.
Av : Monograma ; [..] INA. D. G. [..] SV [..]
Rv : Stema oraș Riga ; SOLIDVS [..] 45
S II, caseta 1 în peretele martorului, m 4,60 ; — 0,85 m.
11. Schilling ↑ 0,25 g ; 16 mm ; cu urme de două matrițe pe avers.
Av : 2/3 monograma ; [..] RISTINA. D. [..]
1/3 coroana ce timbrează monograma.
Rv : Stema oraș Riga ; SOLID [..] VI. RIG. 60 ; batere necentrată.
Complexul de cahle.
12. Schilling ↑ 0.34 g ; 15 mm ; oxidată.
Av : Monograma ; [..] RISTINA [..] batere ușor necentrată.
Rv : [..] VI. RIG. 60
Groapa IV ; — 1,95 m.
13. Schilling → 0,39 g ; 14,5 mm ; cu marginea tăiată și câte două jumătăți de ștanțe pe ambele fețe.
Av : 1/2 monograma ; [..] STINA. D.
1/2 Coroana ce timbrează monograma ; + C [..]
Rv : 1/2 stema oraș Riga ; SO [..] G. 60
1/2 stema oraș Riga ; [..] S. CIVIR [..]
Groapa IV ; — 1.49 m.
14. Schilling ↙ 0,33 g ; 15 mm ; perforată.
Av : Monograma ; + CHRISTN [..] : batere necentrată.
Rv : Stema oraș Riga ; SOLI [..] IVI. RIG [..] 5 ; perforată pe milesim.
Groapa III ; — 2,05 m.
15. Schilling ↙ 0,47 g ; 15 mm ; ruptă pe margine și câte două jumătăți de ștanțe pe ambele fețe.
Av : 1/2 mongrama ; + C [..] GRS
1/2 cu marginea matriței.
Rv : 1/3 Stema orașului Riga ; SOL [..] CIVIRIG [..] O
2/3 marginea matriței și [..] VSC [..]
Groapa IV ; — 1,80 m.
16. Schilling ↑ 0,35 g ; 14,5 mm.
Av : Monograma ; + CHRI [..] S ; batere necentrată.
Rv : Stema oraș Riga ; SOLIDVS [..] VI. RIG. 16
S II, caseta 1, m. 1,59/2,90 ; — 0,82 m.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

17. Schilling ↗ 0,35 g ; 14,5 mm.
Av : Monograma ; [..] A.D.G.R.S. ; batere necentrată.
Rv : Stema oraş Riga ; [..] OLI [..] CIVI. RIG [..]
Complexul de cahle ; — 2,25 m.
18. Schilling ↓ 0,55 g ; 15 mm ; tăiată pe margine.
Av : Monograma ; + CHRI [..] INADG. R. S
Rv : Stema oraş Riga ; SOLIDVS. CI [..] ; batere necentrată.
Groapa III ; — 1,60 m.
19. Schilling ↖ 0,52 g ; 15 mm.
Av : Monograma ; [..] HRISTINA D. G. [..] ; batere necentrată.
Rv : Stema oraş Riga ; [..] LIDVS. CIVI ; batere necentrată.
Groapa IV ; — 1,58 m.
20. Schilling ↑ 0,50 g ; 14,5 mm.
Av : Monograma ; [..] INAD. G ; batere necentrată.
Rv : Stema oraş Riga ; [..] CIVIR [..]
S_{II}, L_2 (complexul 2 cu cahle prăbuşite).
21. Schilling ↗ 0,50 g ; 15 mm ; puternic corodată.
Av : [..] DGR [..]
Rv : [..] CIVIR [..]
Complexul cu cahle.
22. Schilling ← 0,35 g ; 14,5 mm ; cu urme de la două ştanţe pe revers
Av : Monograma ; [..] TIN. D [..], dar în negativ.
Rv : 2/3 stema oraş Riga ; [..] DVS. CIVI
1/3 ramura de deasupra stemei ; SO [..]
Complexul de cahle.

Carol X Gustav (1657—1660)

23. Schilling ↑ 0,39 g ; 15 mm ; cu urme de la două ştanţe pe avers.
Av : 2/3 monogramă ; [..] DGRS [..]
1/3 coroana ce timbrează monograma.
Rv : Stema oraş Riga ; SOLI [..] IVI. RIG. 62
Complexul de cahle ; — 0,65 m.
NEPRECIZAT

Christina (1632—1654)

24. Schilling ; 0,28 g ; 15,5 mm ; cu urme de la două ştanţe pe avers.
Av : 1/2 monograma ; [..] STI [..] ; tocită.
1/2 mongrama ; total tocită.
Rv : SO [..] ; batere necentrată şi puternic tocită.
Complexul de cahle.

VI Ungaria

UNGARIA

Mathias (1458—1490)

25. Denar ↖ 0,35 g ; 10 mm.
Tip *HL*, 722 ; *PA* 223—1 (an 1488) sau *PA* 223—2 (an. 1489).
S II, caseta 1 ; — 1,60 m.

VII Nedeterminat

NEPRECIZAT

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

27. AR ; 0,26 g ; S II, complexul de cahle.
28. AR ; groapa IV ; — 2,05 m.
29. AR ; complexul de cahle.
30. AR ; 0,45 g ; groapa IV ; — 3 m.
31. AR ; fragment arsă ; groapa IV.

Așa cum am arătat, alături de monede au fost descoperite numeroase plăcuțe de cupru, dintre care două exemplare mai păstrau ușoare urme de argintare și de ștanțe :

1. Fragment din care au fost decupate două monede, cu ușoare urme de ștanțe.
   Groapa IV ; — 1,80 m.
2. Plăcuță de cupru argintată, cu urme de la ștanță ; 0,70 g.
   Av : [..] SPE [..] ; o aripă de la acvilă.
   Rv : în câmpul decupat două globule mici.
   Groapa IV.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IOREL M. BUTNARIU, GHEORGHE POSTICĂ

TEZAURUL DE LA MALINOVKA

De curând, în colecţiile Muzeului Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală din Chişinău a intrat, prin achiziţii, un tezaur alcătuit din 144 monede. Din informaţiile păstrate, se cunoaşte că înainte de anul 1986, cetăţeanul Toma Ivan din satul Malinovka (r. Novoseliţa, reg. Cernăuţi, R. Ucraina) a găsit, în timpul lucrărilor de grădinărit, un vas de lut ce conţinea monede mărunte. După distrugerea recipientului, din monedele împrăştiate de localnici au fost recuperate 144 exemplare. Nu au fost efectuate cercetări arheologice la faţa locului, iar fragmentele ceramice s-au pierdut.

Majoritatea monedelor recuperate prezintă un grad avansat de oxidare, iar pe unele din ele se mai păstrează mici fragmente desprinse din alte emisiuni de care s-au lipit. După curăţire, s-a putut observa că cele mai multe piese sunt puternic tocite, unele păstrând urme de argintare, iar două exemplare au fost perforate. În general, monedele prezintă o batere îngrijită, dar gradul avansat de uzură cât şi baterea uneori necentrată au împiedicat datarea câtorva exemplare. După examinarea atentă a monedelor a rezultat că tezaurul a fost alcătuit din trei nominaluri : solidi (szelagi, schilling) — 133, groşi (grosze) — 6 şi ternari — 3, iar două piese, total tocite, au rămas nedeterminate. Pe emitenţi, 69 monede provin din atelierele oraşelor Riga şi Elbing, aflate sub ocupaţie suedeză, 58 exemplare sunt poloneze, 13 au fost emise pentru ducatul Prusia, două sunt imitaţii, iar alte două piese, aşa cum s-a arătat, au rămas nedeterminate. Potrivit celei mai timpurii emisiuni din tezaur, cât şi a celei mai recente, limitele cronologice în care se eşalonează cele 142 monede determinate sunt 1610 ?, respectiv 1644. Aceste observaţii preliminare le însoţim de o prezentare a monedelor pe emitenţi, valori şi ani de emisiune, după cum urmează.

Polonia

COROANA

Sigismund III (1587—1632)

Szelagi : 1617, 1623 (2), 1625 (2), 1626, 1627 (3), puternic tocită (1).
Grosz : 1623.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LITUANIA

Sigismund III (1587—1632)

Szelagi : 1614, 1617, 1618 (2), [după 1618] *, 1619 (3), [1620—1624)] *, 1623 (8), 1624 (4), 1627 (2), 162... (perforată), 162... (tocită), cu ştanţa necentrată şi puternic tocite (5).

Grosze : 1626 (3), 1627, 162... (tocită).

PRUSIA

Georg-Wilhelm (1619—1640)

Szelagi : 1620, 1625, 1626, 1627 (2), 1628 (2), 1629, 162... (tocite — 2), 1633, 16... (cu ştanţa necentrată — 2).

ELBING

Sigismund III (1587—1632)

Szelag : [1614] ** (cu ştanţa necentrată şi puternic tocită)

RIGA

Sigismund III (1587—1632)

Szelagi : 1610 ?, 161... (cu ştanţa necentrată), 1620 (3), 1621 (3).

LOBŻENIÇ

Andreas Krotoski (1612—1630)

Ternare : 1623 ? (2), 1624—1625? (cu ştanţa necentrată şi tocită).

Suedia

RIGA

Gustav Adolf (1611—1632)

Schilling : 1624, 1625, 1627 (2), 1631 (7), 1632 (2), 1633, 1634 (5), 163... (2), cu ştanţa necentrată (5), cu ştanţa necentrată şi ruptă pe margine (1), cu ştanţa necentrată şi tocită (1).

Christina (1632—1654)

Schilling : 1630 (2), 1635 (2), 16[3]5 (cu ştanţa necentrată), 1637, 1638, 1643, 1644, cu ştanţa necentrată (2), puternic tocită (1).

Nedeterminat

Schilling : puternic tocită (1).

---

* Datate de noi după semnul de monetar.

** Marian Gumowski, *Handbuch der polnischen Numismatik*, Graz, 1960, p. 140, nr. 1430.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ELBING — atelierul orășenesc

Gustav Adolf (1611—1632)

Schilling : 1630, 1631 (2), 1632, 1633 (5), cu ștanța necentrată și tocite (2).

Christina (1632—1654)

Schilling : 1634, 1635 (3), 163...

ELBING — atelierul regal

Gustav Adolf (1611—1632)

Schilling : 1632 (3), 1633 (2), ruptă pe margine (1), cu reversul puternic tocit (1).

ELBING ?

Christina (1632—1654) ?

Schilling : imitație (1).

Falsuri

Schilling : cu legenda greșit executată (1), cu aversul în negativ și reversul puternic tocit (1).

Nedeterminat

Nedeterminat

AR : tocite total (2).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VIOREL M. BUTNARIU, ION T. SION

O VECHE DESCOPERIRE DIN SUDUL MOLDOVEI: TEZAURUL DE LA UMBRĂREȘTI (SECOLUL XVIII)

La începutul primului război mondial, cetățeanul Ion V. Dănilă din satul Umbrărești a găsit în curtea locuinței sale un tezaur alcătuit din monede de argint. Primele informații ne-au parvenit în anul 1975, când o nepoată a descoperitorului a adus o monedă la școală, apoi un elev a donat colecției școlare un alt exemplar. Interesați în obținerea unor detalii și în speranța recuperării, măcar parțial, a pieselor din tezaur, ne-am adresat familiei — soția și fiica — lui Ion V. Dănilă, între timp decedat, care a confirmat existența monedelor, găsite cu ocazia lucrărilor de amenajare a terenului locuinței pe locul alteia mai vechi. Din tezaur s-au păstrat 49 de monede otomane, din care 47 au fost oferite de familie colecției școlare, iar cele două exemplare aduse de elevi s-au pierdut. Prezentăm, în continuare, compoziția depozitului astfel recuperat pe emitenți, nominaluri, ateliere, ani de emisiune și greutate, cu precizarea că numerotarea ilustrațiilor corespunde numerelor de ordine a pieselor repertoriate. Din literatura de specialitate am utilizat determinatorul lui Nuri Pere, *Osmanlilarda Madeni Paralar*, Istanbul, 1968, prescurtat de noi *NP*.

Imperiul Otoman.

Mustafa III (1757—1774).

1. Otuzluk : Islâmbol — an[11]86 ; 40,70 g ; *NP*, *633* ; pl. I.
2. Kuruș : Islâmbol — an 6 ; 18.40 g ; *NP*, 635 ; pl. I.
3. Islâmbol — an 6 ; 19,55 g ; *NP*, 635.
4. Islâmbol — an 9 ; 18.75 g ; *NP*, 635 ; pl. I.
5. Islâmbol — an [11]82 ; 18,80 g ; *NP*, 635 ; pl. I.
6. Islâmbol — an [11]83 ; 18,60 g ; *NP*, 635 ; pl. I.
7. Islâmbol — an [11]84 ; 18 g ; *NP*, 635.
8. Islâmbol — an [11]84 ; 18,35 g ; *NP*, 635.
9. Islâmbol — an [11]84 ; 18,45 g ; *NP*, 635.
10. Islâmbol — an [11]84 ; 18,90 g ; *NP*, 635 ; pl. I.
11. Islâmbol — an [11]85 ; 17,50 g ; *NP*, 635 ; pl. I.
12. Islâmbol — an [11]85 ; 19,05 g ; *NP*, 635.
13. Islâmbol — an [11]86 ; 18,40 g ; *NP*, 635.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

14. Islâmbol — an [11]86 ; 18,50 g ; *NP*, 635.
15. Islâmbol — an [11]86 ; 18,55 g ; *NP*, 635 ; pl. I.
16. Islâmbol — an [11]86 ; 18,73 g ; *NP*, 635.
17. Altîmîşlîk: Islâmbol — an [11]81 ; 28,30 g ; *NP*, 632 ; pl. II.

Abdülhamid I (1774—1789).

18. Outuzluk: Kostantiniye — an 3 ; 13,70 g ; *NP*, 677 ; pl. III.
19. Kuruş : Kostantiniye — an 1 ; 18,15 g ; *NP*, 675.
20. Kostantiniye — an 1 ; 18,45 g ; *NP*, 675.
21. Kostantiniye — an 1 ; 18,45 g ; *NP*, 675 ; pl. II.
22. Kostantiniye — an 1 ; 18,50 g ; *NP*, 665.
23. Kostantiniye — an 1 ; 18,50 g ; *NP*, 665.
23. Kostantiniye — an 1 ; 18,65 g ; *NP*, 675.
24. Kostantiniye — an 1 ; 18,70 g ; *NP*, 675.
25. Kostantiniye — an 2 ; 17,95 g ; *NP*, 675.
26. Kostantiniye — an 2 ; 18,40 g ; *NP*, 675.
27. Kostantiniye — an 2 ; 18,75 g ; *NP*, 675 ; pl. II.
28. Kostantiniye — an 2 ; 18,95 g ; *NP*, 675.
29. Kostantiniye — an 2 ; 19 g ; *NP*, 675.
30. Kostantiniye — an 3 ; 20,05 g ; *NP*, 675 ; pl. II.
31. Kostantiniye — an 8 ; 17,85 g ; *NP*, 676.
32. Kostantiniye — an 8 ; 18,16 g ; *NP*, 676 ; pl. III.
33. Kostantiniye — an 9 ; 17,90 g ; *NP*, 676 ; pl. III.
34. Kostantiniye — an 11 ; 18,15 g ; *NP*, 676 ; pl. III.
35. Kostantiniye — an 12 ; 18 g ; *NP*, 676 ; pl. III.
36. Altîmîşlîk : Kostantiniye — an 3 ; 28,60 g ; *NP*, 674 ; pl. IV.
37. Kostantiniye — an 4 ; 28,30 g ; *NP*, 674 ; pl. IV.
38. Kostantiniye — an 7 ; 28,45 g ; *NP*, 674 ; pl. IV.
39. Kostantiniye — an 8 ; 26,05 g ; *NP*, 674.
40. Kostantiniye — an 8 ; 27,05 g ; *NP*, 674 ; pl. IV.
41. Kostantiniye — an 9 ; 25,95 g ; *NP*, 674.
42. Kostantiniye — an 9 ; 26,05 g ; *NP*, 674.
43. Kostantiniye — an 9 ; 26,35 g ; *NP*, 674.
44. Kostantiniye — an 9 ; 26,40 g ; *NP*, 674 ; pl. IV.
45. Kostantiniye — an 9 ; 26,85 g ; *NP*, 674.
46. Kostantiniye — an 10 ; 26,15 g ; *NP*, 674 ; pl. IV.
47. Kostantiniye — an 11, 26,35 g ; *NP*, 674 ; pl. IV.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

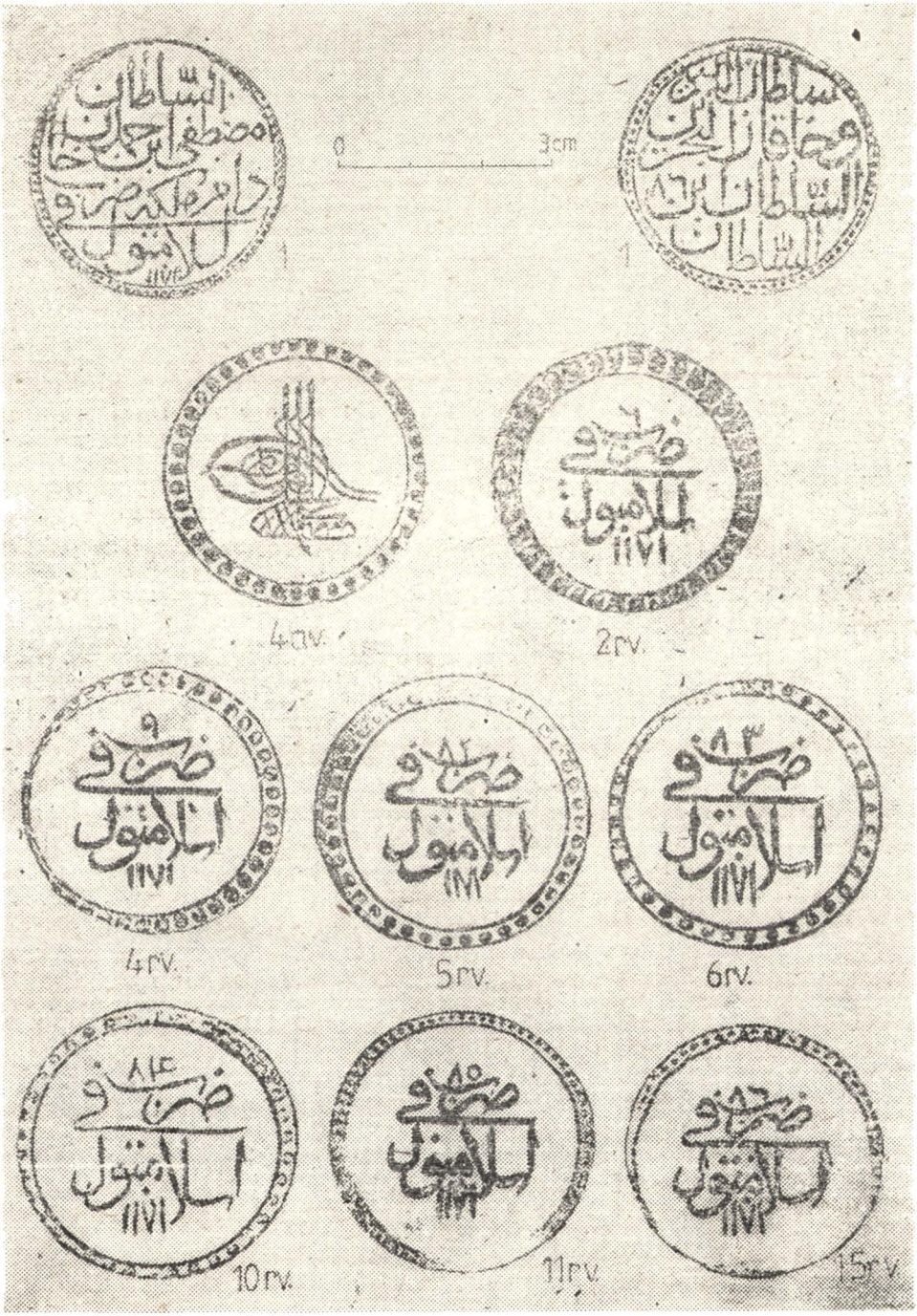

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

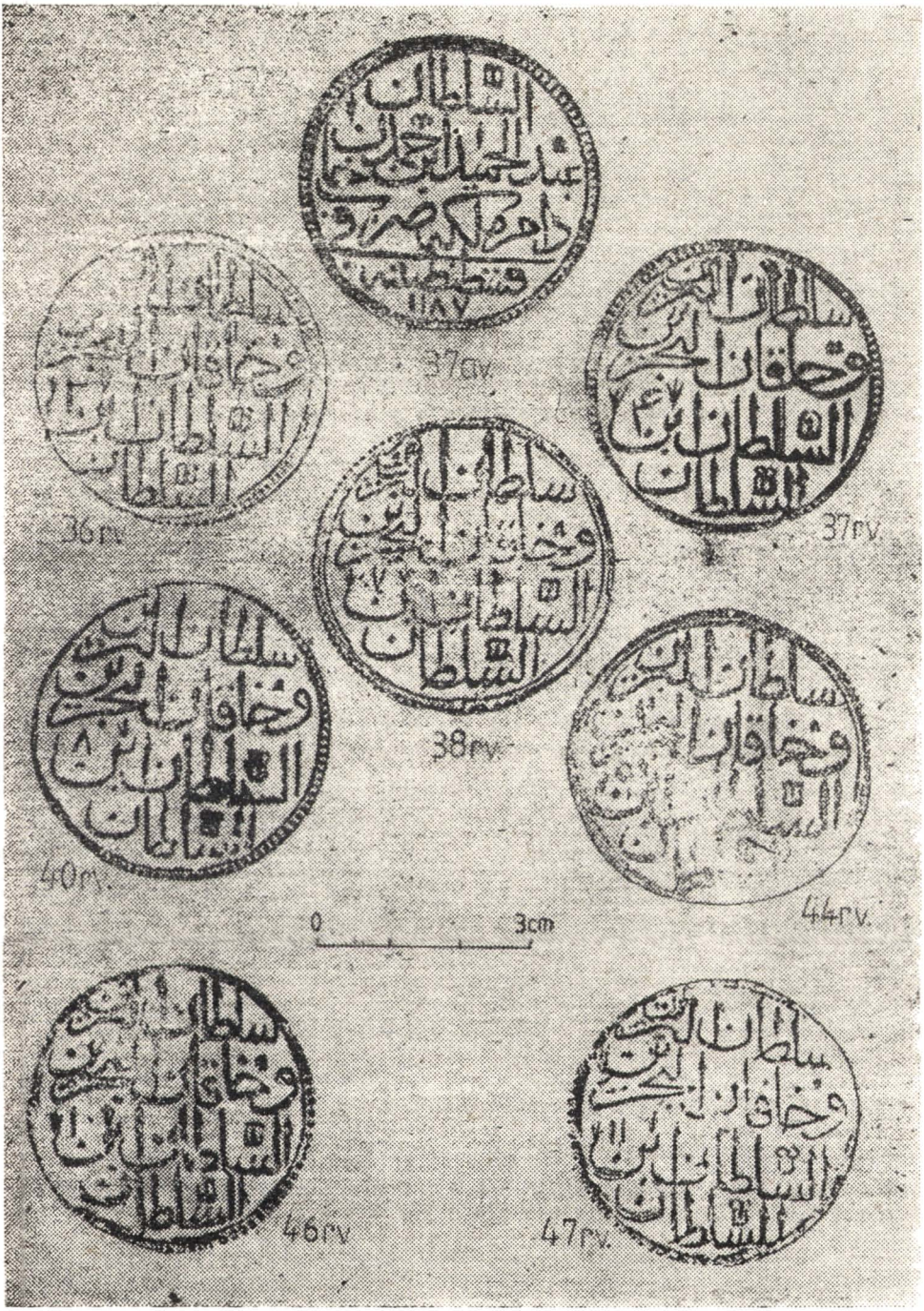

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

18

0 3cm

33av.

32rv.

33rv.

34rv.

35rv

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NOTE NUMISMATICE (IV)

În ultimii ani, bibliografia numismatică consacrată spațiului sud-est european a înregistrat contribuții notabile datorate, în bună măsură, valorificării descoperirilor monetare și din secolul XVIII, efectuate în Moldova. Extinderea investigației numismatice asupra Veacului luminilor constituie, fără îndoială, un pas important spre deslușirea unor particularități ale acestei epoci dar, pentru a vedea în ce măsură mărturiile monetare confirmă și completează informațiile desprinse din alte categorii de izvoare, se impune publicarea sistematică a surselor amintite.

Asemenea altor perioade istorice, și secolul XVIII diferențiază o tematică numismatică cu interesante și variate elemente de noutate desprinse în urma examinării atente a materialului monetar din epocă. Loturile de tezaure publicate până acum sugerează chimbări notabile în circulația monetară. Ele ne sunt ilustrate de apariția talerilor austrieci și ragusani alături de rublele rusești. numerar ce asigură un procentaj oarecum modest pe ansamblul materialului alcătuit preponderent din monede otomane emise în sistemul talerului, lansat în Imperiu la 1687. Or, tocmai modificarea compoziției acumulărilor din Moldova în acest veac impune atenției specialiștilor detalii numismatice noi, precum utilizarea sistemului de sigle-litere și a elementelor cordiforme pe emisiunile otomane începând cu domnia lui Mustafa II (1695—1703), pentru care studiul lui Samuel Lachman [1] și determinatoarele întocmite de Nuri Pere[2] și, mai recent, Cüneyt Ölçer [3] rămân instrumente utile dar, uneori. greu accesibile numismaților.

După dispariția lor din tezaurele încheiate în secolul XVIII, talerii austrieci reapar în descoperirile din Moldova în veacul următor, uneori împreună cu multipli de kreuzeri. Și în acest caz, publicarea exactă a pieselor impune unele precizări, precum atelierul emitent, dar catalogul pentru talerii europeni emiși între 1700 și 1800, întocmit de John S. Davenport [4] este puțin cunoscut specialiștilor, iar determi-

---

[1] Samuel Lachman, *The initial letters on ottoman coins of the eighteenth Century*, în *The American Numismatic Society. Museum Notes*, 19, New York, 1974, p. 199—224.

[2] Nuri Pere, *Osmanlilarda Madeni Paralar*, Istanbul, 1968 (în continuare, *NP*)

[3] Cüneyt Ölçer, *Darphane Müzesi. Osmanlî Madeni Paralarî Kataloğu*, Istanbul, 1985 (în continuare, *Ölçer*).

[4] John S. Davenport, *European Crowns. 1700—1800*, London, 1964 (în continuare, *Davenport*).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

natoarele lui Miller-Loehr-Holzmair [5] şi Herinek [6] sunt mai puţin utilizate. În sfârşit, moneda de argint rusească emisă după 1700 este suficient cunoscută azi datorită, mai cu seamă, lucrării lui V. V. Uzdenikov [7].

De o atenţie specială se bucură şi monedele de aur a căror asociere cu piesele din argint delimitează grupa *tezaurelor de acumulare*. Reapar ducaţii austrieci şi diverse nominaluri otomane, ambele ridicând probleme aproape similare cu cele întâlnite pentru valorile de argint ale aceloraşi emitenţi. Uneori se fac prezenţi zecchinii veneţieni, dar mai frecvent apar ducaţii olandezi de tip *dukaat met de ridder*, din care unele exemplare, atribuite atelierelor provinciilor Holland, Utrecht şi Westfriesland, după milesim nu pot fi încadrate în catalogul lui A. Delmonte [8]. Asemenea piese prezintă, la o atentă examinare, unele particularităţi care le deosebesc de prototipul olandez. Ele au fost bătute de Rusia între 1735 şi 1867, fapt asupra căruia S. A. Rozanov atrăgea atenţia cu jumătate de veac în urmă, într-un studiu amplu şi bine documentat [9].

Aşadar, interesul numismaţilor pentru descoperirile monetare din secolul al XVIII-lea, manifestat de dată recentă şi lipsit uneori de suportul unei documentări adecvate, reflectă, prin rezultatele înregistrate până acum, aceste carenţe. Ele ne apar cu atât mai regretabile atunci când literatura de specialitate valorifică un bogat şi variat material numismatic provenit dintr-un teritoriu mai larg pentru care informaţiile sunt adunate într-un dens şi sintetic repertoriu datorat străduniilor depuse de A. A. Nudelman [10]. În bună măsură, aceste rezultate contribuie şi ele la alcătuirea repertoriului tezaurelor descoperite în Moldova, dar lipsa unor precizări, precum şi unele atribuiri eronate impun revizuirea întregului material după cerinţele actuale ale disciplinei numismatice. În acest scop, seriei *note numismatice* îi rezervăm azi republicarea a trei tezaure din secolul XVIII, descoperite cu decenii în urmă şi valorificate relativ recent [11]. În continuare, autorii prezintă aceste descoperiri în ordinea cronologică a emisiunilor *terminus post quem*.

•

CRIHANA VECHE, r. Cahul, 1966.

În timpul lucrărilor agricole, efectuate în anul 1962 în apropierea şcolii din localitate, a fost descoperit un vas de lut plin cu monede.

[5] V. Miller zu Aichholz, A. Loehr, E. Holzmair, *Österreichische Münzprägungen. 1519—1938*, Wien, 1948.

[6] Ludwig Herinek, *Österreichische Münzprägungen von 1740—1969*, Wien, 1970 (în continuare, *Herinek*).

[7] V. V. Uzdenikov, *Monety Rossii. 1700—1917 — Russian Coins*, Moscova, 1986 (în continuare, *Uzdenikov*).

[8] A. Delmonte, *Benelux d'or*, Amsterdam, 1964 (în continuare, *Delmonte*).

[9] S. A. Rozanov, *Zolotye „lobančiki" (Hollandskie červoncy ruskogo čekana)*, în *Gosudarstvennyi Ermitaz. Trudy ottdela numismatika*, I, Leningrad, 1945, p. 146—160; pentru semnele particulare, vezi *Uzdenikov*, p. 494—495.

[10] A. A. Nudelman, *Monetnye klady XVIII — načala XIX v.v. dnestrovsko — prutskom regione*, în *Numizmatičeskie issledovanija po istorii jugo vostočnoj Europy*, Chişinău, 1990, p. 227—263.

[11] *Ibidem*, p. 250—251 (42), 253 (49) şi 235—236 (9).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După distrugerea recipientului, conținutul acestuia a fost împrăștiat de localnici. Patru ani mai târziu, pe același loc, elevii au descoperit alte 12 monede de argint care au fost predate la Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală Chișinău, inv. 12426/5401—4511, 4565. În 1985, tezaurul a fost transferat în colecțiile Muzeului Național de Istorie a Moldovei Chișinău, inv. 12183—12194.

Imperiul Otoman

Ahmed III (1703—1730).
Zolta : Kostantiniye [12] — 1 ex *NP*, 520 fig. II/2.

Mustafa III (1757—1774)
Altîmîşlîk : Islâmbol — an 3 1 ex *NP*, 632 fig. II/1.
Islâmbol — an 8 1 ex *NP*, 632 fig. II/3.

Imperiul Romano-German

AUSTRIA

Maria Theresia (1740—1780)

Taleri : 1759 — Hall	1 ex *Davenport*, 1121 fig. I/1
1763 — Hall	1 ex *Davenport*, 1121 fig. I/2
1765 — Viena	2 ex *Davenport*, 112 fig. I/4, 5
1765 — Günsburg	1 ex *Davenport*, 1147 fig. I/3.

Ragusa

Talero : 1761	1 ex *Davenport*, 1639 fig. II/4.
1762	1 ex *Davenport*, 1639 fig. III/1
1764	2 ex *Davenport*, 1639 fig. III/2, 3.

Vera Paiul, Viorel M. Butnariu

CIMIŞLIA, r. Cimişlia ; 1960

În timpul lucrărilor de desțelenire, în grădina cetățeanului P. N. Ivanov din localitate, a fost descoperit un vas de lut plin cu monede. Din tezaur, Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală Chișinău, inv. 8904/80—81, 3514—3531, a recuperat 20 monede, din care două de aur și 18 de argint. Piesele au fost transferate la Muzeul Național de Istorie a Moldovei Chișinău, inv. 12720—12739.

[12] *Olçer*, 1051.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Imperiul Otoman

Ahmed III (1703—1730)
Eşrafi : Mîsîr [13] — 2 ex *NP*, 509

Mahmud I (1730—1754)
Beşlik : *Kostantiniye* [14] — 1 ex *NP*, 576
Beşlik : *Kostantiniye* [14] — 1 ex *NP*, 575

Mustafa III (1757—1774)
Onluk : Islâmbol — 6 1 ex *NP*, 637
Islâmbol — an 8 1 ex *NP*, 637
Islâmbol — an [11]32 1 ex *NP*, 637
Kuruş : Islâmbol — an 2 1 ex *NP*, 635
Islâmbol — an 3 1 ex *NP*, 635
Islâmbol — an 8 1 ex *NP*, 635
Islâmbol — an [11]81 1 ex *NP*, 635
Islâmbol — an [11]82 1 ex *NP*, 635
Altîmîşlîk : Islâmbol — an 7 1 ex *NP*, 632
Islâmbol — an 8 3 ex *NP*, 632
Islâmbol — an 9 1 ex *NP*, 632
Islâmbol — an [11]81 1 ex *NP*, 632

Imperiul Romano-German

AUSTRIA

Iosif II (1765—1780)
30 kreuzer : 1768 — Viena [16] 1 ex Fig. IV/1

Ragusa
Talero : 1763 1 ex *Davenport, 1639*

Ana Boldureanu, Viorel M. Butnariu

GÂRBOVA, r. Ocniţa : 1968

În timpul lucrărilor de terasament, desfăşurate în centrul localităţii, a fost descoperit un tezaur din care Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală Chişinău, inv. 11817 120—144, 4000—4220, a recuperat 25 monede de aur şi 221 de argint, în total 246 exemplare. În anul 1985, tezaurul a fost transferat la Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei Chişinău, inv. 11882—11991, 11991a—12126.

Imperiul Otoman

Mustafa III (1757—1774)
Kuruş : Islâmbol — an [11]86 3 ex *NP*, 635
Islâmbol — an [11]87 1 ex *NP*, 635

[13] Tocite şi perforate.
[14] *Perforată.*
[15] *Ölcer*, 1202 ; perforată.
[16] *Herinek*, p. 137 (113).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Altîmîşlik :	Islâmbol — an 3	1 ex *NP*, 632
	Islâmobl — an 7	2 ex *NP*, 632
	Islâmbol — an 8	2 ex *NP*, 632
	Islâmbol — an 9	2 ex *NP*, 632
	Islâmbol — an [11]81	1 ex *NP*, 632

Abdülhanid I (1774—1789)

Zolta :	Kostantiniye — an 4	1 ex *NP*, 677
Kuruş :	Kostantiniye — an 1	22 ex *NP*, 675
	Kostantiniye — an 2	20 ex *NP*, 675
	Kostantiniye — an 3	7 ex *NP*, 675
	Kostantiniye — an 4	3 ex *NP*, 675
	Kostantiniye — an 5	3 ex *NP*, 675
	Kostantiniye — an 6	2 ex *NP*, 675
	Kostantiniye — an 7	1 ex *NP*, 675
	Kostantiniye — an 8	12 ex *NP*, 676
	Kostantiniye — an 9	
	Kostantiniye — an 11	7 ex *NP*, 676
	Kostantiniye — an 12	2 ex *NP*, 676
	Kostantiniye — an 13	3 ex *NP*, 676
Altîmîşlik :	Kostantiniye — an 1	1 ex *NP*, 676
	Kostantiniye — an 12	26 ex *NP*, 674
	Kostantiniye — an 13	9 ex *NP*, 674
	Kostantiniye — an 4	2 ex *NP*, 674
	Kostantiniye — an 5	2 ex *NP*, 674
	Kostantiniye — an 6	2 ex *NP*, 674
	Kostantiniye — an 7	12 ex *NP*, 674
	Kostantiniye — an 9	21 ex *NP*, 674
	Kostantiniye — an 11	15 ex *NP*, 674
	Kostantiniye — an 12	20 ex *NP*, 674
	Kostantiniye — an 13	2 ex *NP*, 674
	Kostantiniye — an 14	1 ex *NP*, 674

Imperiul Romano-German

AUSTRIA

Iosif II (1780—1790)

Dukat : 1787 — Viena [17] 1 ex Fig. IV/5

Provinciile Unite

HOLLAND [18].

Dukaat met de ridder : 1750, 1753 (3), 1758, 1761, 1767, 1770, (4), 1771, 1772, 1776, 1781 *, 1782.

UTRECHT [19]

Dukaat met de ridder : 1758 *, 1761, 1768, 1788 (2), 1789

---

[17] *Herinek*, p. 149 (29).
[18] *Delmonte*, nr. 775.
[19] *Delmonte*, nr. 965.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

WESTFRIESLAND [20]
Dukaat met de ridder : 1778 *

Rusia

Ecaterina II (1762—1796)
Rubla :
1765* — St. Petersburg/monetar Iacov Ivanov (1752—1761, 1763—1766) ; *Uzdenikov*, 0940.

1766 — St. Petersburg/monetar Alexei Șneze (1766—1772) ; *Uzdenikov*, 0953
1771 * — St. Petersburg/monetar Alexei Șneze (1766—1772) ; Uzdenikov, 1013
1773 — St. Petersburg/monetar Igor Cernâșev (1770—1776) ; *Uzdenikov*, 1024
1776 * — St. Petersburg/monetar Igor Cernâșev (1770—1776) ; *Uzdenikov*, 1048
1782 * — St. Petersburg/monetar Ivan Zaițev (1780—1783) ; *Uzdenikov*, 1092
1786 — St. Petersburg/monetar Iacov Afanasiev (1785—1793) ; *Uzdenikov*, 1133
1787 — St. Petersburg/monetar Iacov Afanasiev (1785—1793) ; *Uzdenikov*, 1143
1789 * — St. Petersburg/monetar Iacov Afanasiev (1785—1793) ; *Uzdenikov*, 1161.
Lobančki : 1788 [21] 1 ex Fig. IV/6

Ragusa

Talero : 1757 1 ex *Davenport*, 1639
1758 1 ex *Davenport*, 1639
1776 2 ex *Davenport*, 1639

Ana Boldureanu, Vera Paiul

[20] *Delmonte*, nr. 838.
[21] Imitație după *dukaat met de ridder* emis de Holland.
* Asteriscul indică exemplarele ilustrate de noi (fig. IV și V).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

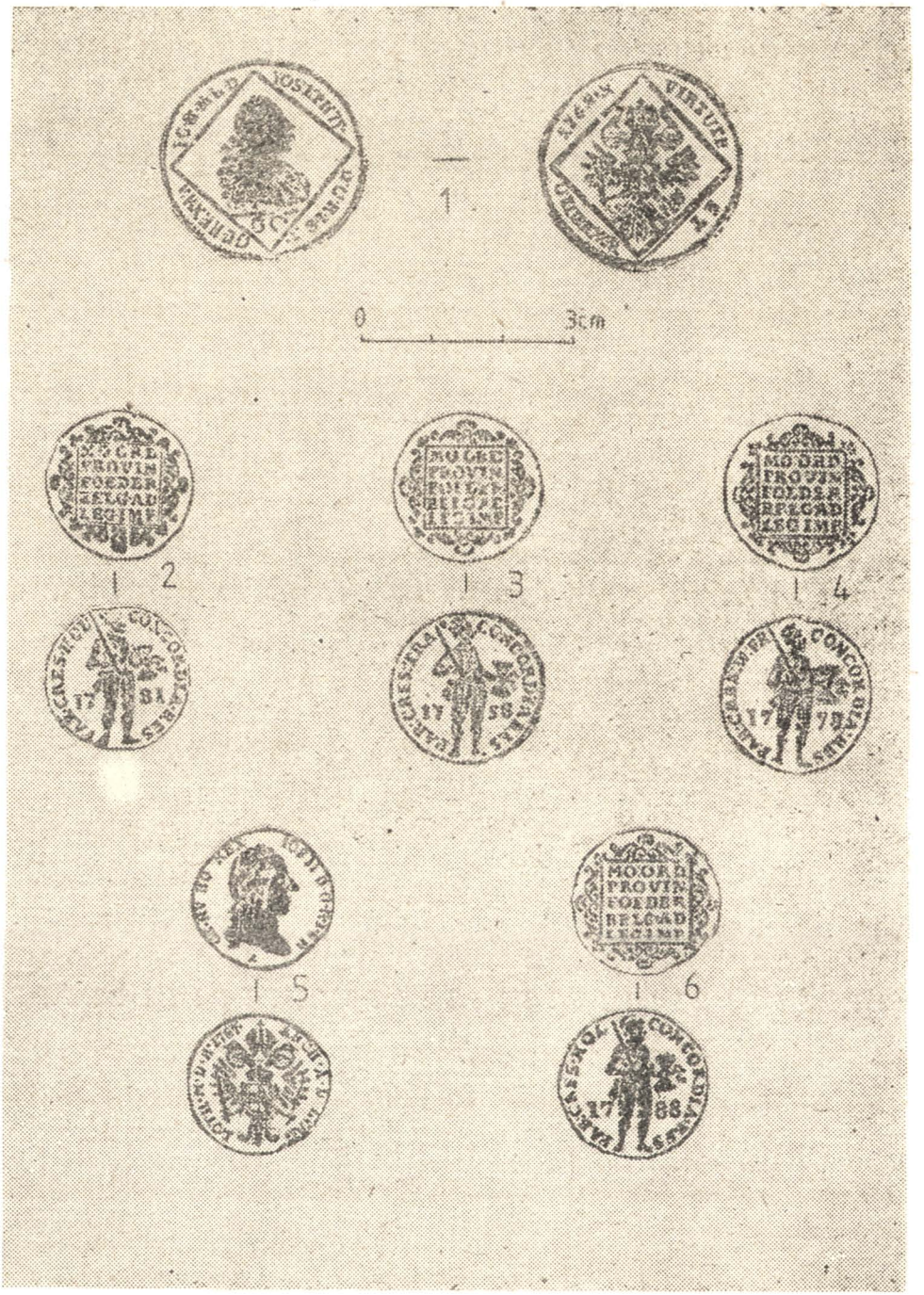

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIA ROMÂNILOR

ION GHEȚIE, *Introducere în dialectologia românească*, București, Ed. Academiei Române, 1994, 174 p.

Citesc întotdeauna cu interes lucrările de istorie a limbii, dar rareori am sfârșit lectura cu un altfel de sentiment decât acela de insatisfacție. Lingviștii sunt oameni de o rară erudiție, pasionați, stăpâni incontestabili ai unui domeniu greu accesibil neinițiaților și de aceea convinși până la orgoliu de soliditatea opiniilor lor. Dar câtă energie consumată pentru demonstrarea „legității" unui fapt lingvistic susținut adesea doar de elemente nerelevante, câtă risipă de cunoștințe pentru a impune o teorie sau doar un concept ce nu vor întruni aproape niciodată adeziunea colegilor și, mai ales, câtă virulență în a combate opiniile altora! Desigur, diversitatea ideilor, multitudinea perspectivelor sunt dovezi de creativitate într-un domeniu, dar probabil că nicăieri cercetătorii nu se ceartă cu mai puține șanse de apropiere ca în lingvistică! Din punctul nostru de vedere, cauza acestui fenomen nu este alta decât *lipsa simțului istoric; rar găsești oameni mai dezorientați în istorie și mai puțin sensibili la sugestiile acesteia ca lingviștii*. O imagine asemănătoare se degajă și din lucrarea subscrisă de Ion Gheție. Autorul, bun cunoscător al demersurilor anterioare în domeniu, și-a luat precauțiile teoretice și metodologice pe care le-a considerat cele mai adecvate pentru a-și argumenta opiniile (vezi p. 17—34). Nu vom intra în detaliilie acestora, nici ale altor aspecte ce țin strict de sfera lingvisticii. Vom aminti doar câteva probleme care, raportate la realitatea istorică, provoacă cel puțin nedumerire.

Astfel, vorbind despre originea aromânilor și separarea acestora de trunchiul românesc (p. 40, 53—55), autorul ne surprinde prin ignoranța sa în domeniul geografiei și istoriei antice a zonei dunărene. Nu este permis unui lingvist ce-și propune să depisteze patria primitivă a unui grup etno-lingvistic să afirme că „după toate probabilitățile, teritoriul de lângă Dunăre și Sava se găsea în nordul Moesiei Superioare sau, poate, în Pannonia Inferioară..." (p. 55), știut fiind că spațiul amintit făcea parte din Pannonia Inferior. Pe de altă parte, „extinderea în timp a românei primitive între secolul al VII-lea și secolul al XII-lea", înainte de pătrunderea lexemelor maghiare în dialectele transdanubiene, după care ar fi avut loc separarea diverselor grupuri de români (aromâni, meglenoromâni și istroromâni) (p. 40), este neverosimilă, întrucât izvoarele istorice nu consemnează deplasări de populație romanică dinspre nord (inclusiv teritoriul din stânga fluviului) către sud. Ruperea unității romanice a avut loc, neîndoielnic, la începutul secolului al VII-lea, odată cu migrația slavilor. În sfârșit, rămânând pe aceeași pagină a lucrării, se poate citi ca o curiozitate afirmația că „vlahii călători" pomeniți în 976 între Kastoria și Prespa „erau desigur niște păstori nomazi, obișnuiți cu asemenea peregrinări dincolo de locurile de baștină, în care puteau apoi să se întoarcă". Nici un istoric serios nu mai vede în acești „vlahi călători" simpli „păstori nomazi" (nici măcar păstori transhumanți!), ci „cărăuși" de mărfuri pe drumurile Imperiului bizantin, în special pe acea vestită *via Egnatia*, care traversa sudul Peninsulei Balcanice de la vest la est. Dar pentru Ion Gheție această informație trebuie „adaptată" teoriei sale asupra ruperii românei primitive, așa încât nu ezită să susțină că „prezența unor români în zona Kastoria-Prespa în anul 976 nu dovedește negreșit că la data aceea *totalitatea* aromânilor își părăsise patria de origine [respectiv Moesia — v. p. 54, *n.n.*] și migrase spre sud" (p. 40, *subl. aut.*); ei nu puteau migra decât după secolul XII (*Ibidem*). Aromânii din 976, ca și cei din 980, 1090, 1094, 1105 erau au-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tohtoni în locurile unde izvoarele îi pomenesc.

Vorbind despre „bilingvismul slavoromân", autorul arată fără nici o dovadă peremptorie că „românii vorbeau curgător și slava" (p. 41), fapt petrecut, cu probabilitate, din secolul al VII-lea până în cel de-al XII-lea (p. 41—42). Frumoasă performanță a strămoșilor noștri, dar ea a avut loc doar în imaginația autorului lucrării *Introducere în dialectologia istorică românească* ! Istoricii au arătat, pe baza informațiilor scrise și a materialelor arheologice, că slavii au pătruns în spațiul nord-dunărean în etape și pe direcții diferite, în mod diferențiat de la o regiune la alta, de unde și încheierea treptată a procesului de asimilare a lor. Nu e aceasta o explicație a diferențelor din graiurile dacoromâne ?

Analiza aspectelor lingvistice (vezi p. 70—138) îl duce pe autor la concluzia că încă din secolele XIV—XV teritoriul lingvistic dacoromân cunostea două mari subdiviziuni sau subdialecte : unul nordic, ce includea Banatul—Hunedoara, Transilvania de nord și Moldova (p. 31, 149 ; la p. 147 adaugă și „o parte a Olteniei"), și altul sudic, înglobând Muntenia propriu-zisă și o parte a Olteniei (p. 31, 147, 149). Desigur, documentele consemnează o anumită realitate, dar explicația acestor diferențieri rămâne însă — cel puțin în lucrarea lui Ion Gheție — un mister. Cum se face că, de exemplu, evolutia lui *e* medial aton la *i (ficior, galbin)* se întâlnește în două regiuni relativ îndepărtate — Transilvania de nord-vest și Moldova (p. 75—76, 145) ? Dar cum se poate explica apariția unor fenomene la distanțe temporale în zone diferite ? Dacă *nastur(e)* are, „așa cum e foarte probabil", „o origine veche germanică" (p. 132) — după unii, gepidică —, cum se explică atestarea lui în Moldova (1588) (p. 132) ? Este o reminiscență a limbii germanice vorbite de triburile poposite aici în veacul al IV-lea (dar gepizi n-au fost în Moldova !) sau reprezintă un „neologism" în graiul moldovean datorat prezenței elementelor colonizatoare săsești în Evul Mediu ? Uneori lingviștii mai trebuie să și explice, nu numai să consemneze ! Este *varză* un lexem pătruns din latina târzie sud-dunăreană (p. 134) (dar latina a format o unitate pe cele două maluri ale fluviului până la așezarea slavilor la nord de Balcani — o spun tot lingviștii !) sau este o relicvă a substratului tracic, așa cum susțin tot lingviștii ? Rămân Oltenia de vest și de nord, Transilvania de sud-est și Transilvania de sud-vest „zone de tranziție" (p. 31, 149) ? Dar spre ce teritoriu latinofon făcea „tranziția" Transilvania de sud-vest și, mai ales, ce se întâmplă cu Dobrogea ? Foarte probabil, dacă acceptăm opinille lui Ion Gheție și ale altor lingviști, în acest din urmă teritoriu trăiseră strămoșii meglenoromânilor, de vreme ce patria primitivă a acestora este localizată în Moesia Inferior (p. 55—59), din care — așa cum se știe — făcea parte și Dobrogea ; or, cum odată cu migrația slavilor aceștia s-au deplasat spre sud *(Ibidem)*, ar rezulta că spațiul dintre Dunărea Inferioară și Marea Neagră trebuie exclus din aria dialectului dacoromân ! Prezența, însă, a unor fenomene lingvistice comune cu celelalte subdialecte, pe care chiar autorul le pune în evidență, încurcă foarte mult istoria celor două subdiviziuni teritoriale și a unor zone de tranziție prezentă în lucrarea dedicată dialectologiei istorice românești !

Cartea semnată de Ion Gheție este, probabil, o foarte bună realizare a cercetării lingvistice ; ea nu-i va convinge, însă, pe istorici, pentru că autorul ei nu oferă nici interpretarea, nici explicația cea mai plauzibilă unor fenomene lingvistice, care nu pot să nu fie și istorice ; într-un cuvânt, îi lipsește simțul istoric.

Nelu Zugravu

LIGIA BÎRZU, STELIAN BREZEANU, *Originea și continuitatea românilor. Arheologie și tradiție istorică*, București, Ed. Enciclopedică, 1991, 364 pag.

O lucrare care adună multă experiență, valorifică o bogată informație și propune originale interpretări. Un reputat arheolog — Ligia Bîrzu, și un perspicace analist al surselor scrise — Stelian Brezeanu, ambii pedagogi de înaltă ținută profesională, și-au propus să reia dezbaterea unor probleme care, de mai bine de două veacuri, n-au încetat să provoace dispute, polemici, controverse, să incite pe savanți, să anime grupuri de populații, să neliniștească oameni politici — originea și continuitatea românilor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Plasându-se fiecare pe tărâmul propriu de cercetare, autorii au adus în discuție aspectele pe care le ridică cele două probleme, încercând adeseori — lucru deloc facil — să le acomodeze, să stabilească unele concordanțe între diferite categorii de izvoare; într-un cuvânt, să ofere un răspuns cât mai plauzibil, cât mai aproape de realitatea istorică. Acest fapt a fost înlesnit de un principiu metodologic atent urmărit de Ligia Bîrzu și Stelian Brezeanu, chiar dacă nu e întotdeauna formulat explicit: fie că s-a vorbit de penetrația culturii romane în lumea dacică, fie s-au analizat elementele caracteristice ale civilizației provinciilor Dacia și Moesia, fie s-au subliniat aspectele care au contribuit la romanizarea spațiului carpato-dunărean, fie s-a stabilit locul celor două provincii dunărene în ansamblul Imperiului, fie s-a încercat explicarea „tăcerii surselor" sau s-a descifrat semnificația terminologiei etnice în cronistica medievală, cei doi autori au privit fenomenele amintite într-o perspectivă foarte largă; comparațiile le întâmpină pretutindeni, trimiterile la realități similare însoțesc explicațiile cele mai restrânse; de altfel, notele care urmează după fiecare capitol, unele dintre ele foarte întinse, reprezintă o dovadă în sensul celor spuse mai sus. Convingerea autorilor este că ceea ce s-a întâmplat în spațiul dunăreano-pontic nu este rupt de contextul general istoric al mileniului I, nu prezintă fenomene cu totul izolate, nu are o desfășurare atât de particulară; există multe similitudini, explicații convergente, pe care cercetarea istorică recentă le evidențiază cu prisosință.

Prima parte a lucrării, redactată de Stelian Brezeanu, privește destinul istoriografic al continuității românilor (p. 14—81). Autorul arată că din 1781—1782 când Fr. J. Sulzer „sfida opinia comună a vremii și inaugura teoria imigrationistă" (p. 17), dezbaterea în jurul persistenței românilor pe teritoriul pe care-l locuiesc astăzi n-a încetat să penduleze între discursul persuasiv, dar nu întotdeauna real, al politicii și cel sobru, dar nu mereu convingător al științei. Stelian Brezeanu, bun cunoscător al lucrărilor istorice dedicate acestei probleme, urmărește evoluția discuției pe etape, subliniind de fiecare dată resortul controverselor, atmosfera politică în care s-au manifestat, obiectivele urmărite. Cititorul interesat de dosarul științific și politic al originii și continuității românilor va găsi în aceste pagini un util îndreptar, o importantă sursă de informare.

Ligia Bîrzu redactează a doua secțiune a cărții, în care sunt înfățișate datele arheologice ale problemei (p. 84—230). Este vorba despre fenomenul romanizării în general, fenomen care reprezintă esența etnogenezei românești. Autoarea pornește de la „câteva considerații generale" (p. 84—96) privind acest fenomen, respectiv condițiile istorice în care acesta s-a derulat, articulațiile pe care le presupune (transferul de autoritate, transferul de populație, transferul de civilizație, caracterul conștient și dirijat al lui, raportul dintre supraviețuire și rezistență a autohtonilor). Pornind de la aceste principii metodologice, sunt analizate apoi „premisele romanizării" spațiului carpato-dunăreano-pontic (p. 97—110), arătându-se că, prin importul și imitația produselor romane, prin adoptarea monedei republicane și imperiale, prin însușirea unor aspecte de natură spirituală (alfabet latin, credințe religioase), tehnici constructive și militare, societatea geto-dacică manifesta, înaintea ocupației, o capacitate „infinită de a primi, prelucra și incorpora influențe străine" (p. 106), prin care s-a pregătit, practic, terenul romanizării intensive din timpul provinciilor Dacia și Moesia. Nu întâmplător, odată cu instaurarea stăpânirii romane la Dunărea Inferioară, atunci când are loc transferul de populație și de civilizație (p. 111—145), penetrația romanismului s-a făcut *relativ rapid*, supraviețuirile au putut fi depășite (p. 146—185), astfel încât, „cu tot caracterul atât de complex și de sinuos al procesului de romanizare [...] ceea ce a contat nu a fost amestecul etnic, deși acesta nu a lipsit, ci asimilarea civilizației romane..." (p. 172). Astfel, s-a format în stânga fluviului o puternică romanitate care, deși abandonată de Aurelian, a fost suficient de puternică pentru a gravita spre Imperiul sud-dunărean (autoarea nu ezită să califice aria nord-dunăreană „o *provincie culturală romano-bizantină*" — p. 207) și a rezista valurilor de migratori pătrunse aici până la sfârșitul secolului VII (p. 186—230).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Desigur, n-am făcut decât să trecem rapid în revistă principalele idei ale acestei părți a lucrării ; detalierea lor ar fi luat un spațiu foarte întins. Să remarcăm doar informația foarte bogată utilizată de autoare, comparațiile extrem de sugestive cu realități din alte provincii romane (Moesia Superior, Pannonia, Dalmatia, Gallia, Noricum etc.), interpretările fine ale materialului arheologic (vezi, de exemplu, concluziile extrase din analiza cimitirului nr. 1 și a așezării nr. 1 de la Brateiu — p. 201—205), prudența manifestată în formularea unor ipoteze (de pildă, valoarea observațiilor arheologice pentru reconstituirea proceselor etno-lingvistice — p. 208—209). În concluzie, un demers obiectiv, fără efuziuni afectate, care poartă girul competenței.

Cea de-a treia parte a lucrării îi dă posibilitatea lui Stelian Brezeanu să-și expună rezultatele atât de convingătoare ale analizei surselor scrise ce se referă la așa-numitul „mileniu obscur" (p. 232—351). Oprindu-se asupra modului în care sunt prezentate realitățile istorice și etnice din zona sud-dunăreană și din stânga fluviului în izvoarele narative și în actele cancelariei bizantine, autorul constată — lucru valabil și pentru alte teritorii, de altfel — că în sursele medievale externe „expresia teritorial-politică acoperă, de cele mai multe ori, realitatea etnică" (p. 235). Nu întâmplător, spațiul nord-dunărean apare sub denominația de „Goția", „Gepidia", apoi „Patzinakia", „Cumania", așadar urmează denumirea etniilor care au stăpânit acest teritoriu și sub care se „ascunde", de fapt, o altă realitate — cea stabilă, pașnică, peste care s-au clădit „imperiile" diferitelor clanuri migratoare ; așa se explică, printre altele, „tăcerea" surselor în privința populației autohtone nord-dunărene în mileniul I (p. 232—251). Sunt urmărite apoi informațiile despre migrațiile din Balcani și din spațiul carpato-dunărean în Evul Mediu (p. 252—284), Stelian Brezeanu ajungând la concluziile că, în teritoriile menționate, „curenții demografici" au parcurs direcția nord-sud și nu dinspre zonele meridionale spre cele din stânga fluviului și, în al doilea rând, în arealul românesc nord-dunărean, emigrările românilor au avut loc din Transilvania peste munți ; așadar, nimic nu justifică o eventuală „imigrare" a românilor în Ardeal după instalarea ungurilor, secuilor și sașilor (p. 276—277).

Un capitol aparte este dedicat informațiilor despre români în cronicile medievale ungare (p. 285—320), subliniindu-se, fără echivoc, faptul că acestea din urmă, începând cu Anonymus, recunosc originea romană a românilor, prioritatea lor în teritoriile dintre Tisa și Carpați. „În acest fel, conchide autorul, cronistica maghiară aduce cea mai prețioasă mărturie în sprijinul vieții populației românești în Transilvania și în teritoriile extracarpatice în momentul pătrunderii cuceritorilor unguri în bazinul Dunării" (p. 312). În sfârșit, pagini aparte se opresc asupra termenilor care în Evul Mediu au definit pe românii nord-dunăreni — vlahi, daci, geți (p. 321—351) ; aceste noțiuni, de adâncă tradiție în lumea bizantină, vin, de asemenea, în sprijinul autohtoniei și romanității românilor.

Așadar, o lucrare solidă, indispensabilă înțelegerii problematicii atât de controversate a originii și continuității românilor.

Nelu Zugravu

ALEXANDRU SUCEVEANU, ALEXANDRU BARNEA, *La Dobroudja romaine*, București, Ed. Enciclopedică, 1991.

După ampla monografie dedicată Dobrogei romane și romano-bizantine elaborată în 1968 de către Radu Vulpe și Ion Barnea, o nouă lucrare, care să compulseze achizițiile informative și interpretative din ultimele decenii, era absolut necesară. Nevoia scrierii unei cărți despre Dobrogea secolelor I—VII, care să reflecte perspectiva românească asupra fenomenelor istorice din intervalul amintit, se impunea și dintr-o altă cauză. Producții relativ recente ale istoriografiei bulgare (*Istoria na Dobrudja*, I, Sofia, 1984 ; *Dobrudža. Etudes ethno-culturelles. Recueil d'articles*, Sofia, 1987) au oferit o imagine cu totul discutabilă relativ la acest subiect, încât atitudinea istoricilor români nu putea să se rezume doar la intervenții critice (vezi P. Alexandrescu, Al. Suceveanu și P. Diaconu, în „Dacia", N.S., 32, 1988, 1—2, p. 163—193), ci trebuia să se reflecte într-o lucrare care, fundamentată pe o documentație reală și scrisă într-o perspectivă largă, să ofere istoricilor și

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

publicului un tablou cât mai veridic al realității acelor vremi. Alexandru Suceveanu și Alexandru Barnea erau cei mai indicați pentru o astfel de întreprindere. Activitatea lor îndelungată pe șantierele arheologice din Dobrogea (Histria, Halmyris, Tropaeum Traiani, Dinogetia etc.), lucrările monografice sau studiile de mai mare sau mai mică amploare elaborate de ei asupra unor fenomene structurale sau aspecte mai restrânse ale vieții romane și romano-bizantine din ținutul dintre Dunărea de Jos și Marea Neagră (viață economică, romanizare, fenomenul urban, relații politice, aspecte artistice și de natură religioasă) precum și numeroasele rapoarte privitoare la rezultatele investigațiilor arheologice din diferite situri ale teritoriului amintit îi indicau pe cercetătorii bucureșteni ca cei mai îndreptățiți pentru scrierea unei istorii a Dobrogei în cadrele Imperiului roman. Din această perspectivă, *La Dobroudja romaine* poartă girul competenței, al profesionalismului ; autorii dovedesc o cunoaștere remarcabilă a realităților istorice direct de la surse, folosesc o bibliografie impresionantă, valorificată informații multiple, aproape exhaustive, își conduc demersul pe un larg orizont tematic.

Desigur, într-o lucrare de asemenea proporții s-au pus numeroase probleme, a căror prezentare în cadrul restrâns al unei recenzii este imposibilă. Vom remarca doar faptul că autorii au preferat o cale clasică, normală, de înfățișare a realităților romane și romano-bizantine din Dobrogea, respectiv abordarea lor structurală (cadru geografic, evoluție politică pe anumite etape istorice, organizare administrativă, viață militară, fenomene economice și sociale, fapte de cultură și civilizație). Fiecare aspect luat în discuție este tratat aproape exhaustiv, valorificându-se o informație bogată ; concluziile care însoțesc capitolele întregesc în mod firesc ansamblul fenomenelor istorice.

Prima parte a lucrării — *Dobrogea în vremea Principatului* — este subscrisă de Alexandru Suceveanu (p. 19—153), iar secțiunea secundă, dedicată perioadei Dominatului, poartă semnătura lui Alexandru Barnea (p. 154 sqq.). Dobrogea primelor secole de stăpânire romană se prezintă ca un ținut puternic atașat valorilor romane. „Nivelul relativ elevat" al organizării administrative, în care s-au conservat vechi forme de organizare specifice *polis*-urilor grecești și comunităților autohtone, dar care au beneficiat, totodată, de aportul civilizației romane (trei municipii, structuri de conducere aparte), a constituit un important factor al romanizării populației locale. Faptul că în ținutul dintre Dunărea de Jos și Marea Neagră s-a păstrat o intensă viață rurală față de alte regiuni ale Imperiului (p. 55—56, 299) reprezintă o importantă dovadă a soliditații romanității de aici, care și-a conservat specificul tocmai în lumea satului (p. 299). Organizarea militară puternică, reflectată în prezența celor două legiuni și a unor detașamente din a treia, a celor 19 trupe auxiliare, a flotei și a altor unități, viața economică înfloritoare, cu particularitățile sale de la oraș la oraș și de la zona la zonă, cu orientarea sa spre ținuturile răsăritene ale Imperiului, dar și spre regiunile din stânga fluviului, cu statutul diferit al proprietăților, dar în circuitul căreia populația getică a fost antrenată perfect, ierarhia socială specifică lumii romane, în care au putut pătrunde și elemente autohtone care și-au depășit condiția de *dediticii*, dar mai ales cultura marcată atât de puternic de simbioza greco-romană și de contribuția specifică a localnicilor au contribuit la implantarea romanității în aceste părți, la asimilarea ei de către băștinași. Faptul este cu atât mai important cu cât, așa cum bine precizează Alexandru Suceveanu, romanii n-au urmărit o politică de deznaționalizare a populațiilor supuse, ci indigenii au asimilat o cultură superioară, care s-a impus într-o manieră naturală, fără să suprime cu totul particularitățile culturale locale (p. 117).

Odată cu modificările survenite în lumea romană la sfârșitul secolului III, Dobrogea cunoaște noi evoluții.. Pe plan administrativ și militar, acest teritoriu devine un bastion al Constantinopolului, ceea ce explică interesul împăraților din secolele IV—VII pentru apărarea lui. Situațiile dramatice pe care le-a cunoscut noua provincie — *Scythia Minor* — în anumite momente ale intervalului amintit n-au fost în măsură să afecteze structurile etnice, administrative, politice și culturale de sorginte romanică, așa cum o dovedesc și perioadele de reală înflorire trăite de ținutul amintit sub împărații di-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nastiilor diocleţianc-constantiniene şi iustiniană. Desigur, ca şi alte zone ale lumii romane, Dobrogea secolelor IV—VII a cunoscut aceleaşi transformări pe care Imperiul le-a suferit în această perioadă de tranziţie. Oraşele au luat o altă înfăţişare, mai apropiate de burgurile medievale, şi au beneficiat de noi statute juridice, organizarea militară a parcurs importante mutaţii, care au îndepărtat-o de concepţia clasică de apărare a Imperiului, accentul căzând mai mult pe armata mobilă, trupele de *limitanei* şi federaţi, structurile economice s-au modificat simţitor atât sub raportul tehnologiei, al statutului proprietăţilor şi al forţei de muncă, al caracterului schimburilor, categoriile sociale au parcurs un alt traiect iar cultura a fost impregnată de noua ideologie — cea creştină ; tabloul de ansamblu al vieţii dobrogene poartă o puternică amprentă romană. Noua înfăţişare administrativă a dus la dispariţia treptată a diferenţelor dintre părţile provinciei, respectiv între oraşele greceşti de pe litoral şi centrele urbane din interior şi de pe malul dunărean, între mediul rural şi cel citadin. De asemenea, importanţa aparte pe care au căpătat-o trupele de agricultori-soldaţi a grăbit integrarea elementelor autohtone mai conservatoare în structurile romane. În sfârşit, creştinismul, a cărui difuziune s-a făcut cu precădere în limba latină, a contribuit la desăvârşirea procesului de romanizare. Astfel, datorită unităţii culturale şi lingvistice, populaţia provinciei a putut să reziste cu succes invaziilor barbare, colonizărilor cu elemente etnice străine, perturbărilor demografice ; în acest mod, ţinutul de la Dunărea de Jos şi-a păstrat statutul de parte componentă a ariei de etnogeneză românească, de centru de difuzare a romanismului în stânga fluviului, de bastion înaintat al romanităţii orientale. De altfel, un capitol special al cărţii punctează rolul Dobrogei în istoria românilor şi a sud-estului european (p. 298—301). Iată câteva dintre ideile pe care lectorul le poate găsi tratate în mod detaliat, cu o argumentare solidă, în paginile acestei lucrări. O listă a abrevierilor (p. 13—17), note substanţiale, un bogat indice (p. 318—334), hărţi şi frumoase vignete însoţesc paginile subscrise de cei doi autori (dintr-o neglijenţă a Editurii, cea mai mare parte a desenelor s-a pierdut, fapt cu totul regretabil pentru efortul Iulianei Barnea, realizatoarea lor, cât şi pentru ţinuta de ansamblu a lucrării).

Aşadar, Alexandru Suceveanu şi Alexandru Barnea oferă o lucrare a cărei lectură dă impresia lucrului bine făcut ; ea reprezintă o contribuţie istoriografică indispensabilă, de referinţă şi un model de ţinută profesională.

Nelu Zugravu

CONSTANTIN ŞERBAN, ***Vasile Lupu, domn al Moldovei (1634—1653)***, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1991, 232 p.

În seria de lucrări închinate unor domni sau unor evenimente importante din trecutul românesc (serie în care au mai apărut, sub formă de culegeri de studii sau de lucrări de autor, volumele : *Mihai Viteazul, Vlad Ţepeş, Petru Rareş, Marele Mircea voievod, Matei Basarab, Constantin Brâncoveanu* şi *Revoluţia română din 1821*), Editura Academiei a publicat, în 1991, monografia dedicată lui Vasile Lupu. Mărturisesc că am aşteptat-o cu nerăbdare, pentru că o carte care să trateze, sub toate (sau aproape toate) aspectele, epoca acestui principe, lipsea istoriografiei noastre. Am ştiut de la bun început că autorul ei va fi pus la grea încercare, pentru că documentele domniei lui Vasile Lupu nu au văzut, în întregime, lumina tiparului, dar nu mi-aş fi imaginat că domnia-sa va comite greşelile de nelertat în care lucrarea abundă.

În rândurile următoare, voi încerca să îndrept *unele din greşelile cele mai grave* ale monografiei *Vasile Lupu*, semnalând erorile de metodă şi arătând, totodată, ce adânc au rămas înrădăcinate unele concepţii, pe care le credeam eliminate din istoriografia noastră de după decembrie 1989.

Capitolul I al cărţii se circumscrie mai ales problematicii genealogice, el intitulându-se *Originea şi familia lui Vasile Lupu*. La p. 24, autorul încearcă să ne convingă că propriile domniei-sale cercetări l-au „condus la ideea că familia din care a provenit Vasile Lupu s-a numit Coci, deci numele său înainte de a ajunge domn a fost Lupu Coci". Foarte corect, dar pentru a-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ceasta nu erau de întreprins noi cercetări speciale : numele de familie al boierului Lupu se cunoştea încă din vremea sa şi chiar Lupu, ajuns domn, va mărturisi, în pisania bisericii Stelea din Ţara Românească, că este fiul agai Nicolae Coci (vezi textul integral al pisaniei la N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, I, Bucureşti, 1905, p. 113). În ceea ce priveşte numele de botez al voievodului Vasile, autorul precizează : „este bine de ştiut că acest nume provine de la sfântul Lup sau Lupu (hramul acestui sfânt fiind la 23 august), al cărui chip împodobeşte de secole unul din pereţii bisericii Sf. Nicolae domnesc, din oraşul Curtea de Argeş" (p. 24). Nu ştiu cum poate să „provină" numele cuiva de la acela al unui sfânt şi nici ce legături vede autorul între numele de botez al fiului lui Nicolae Coci şi fresca de la Argeş, dar trebuie să precizez că reprezentarea Sfântului Lup la Curtea de Argeş nu este unică : figura lui apare în pictura interioară a bisericilor din *întregul spaţiu ortodox*. Pentru Moldova, unul din cele mai izbutite portrete ale Sfântului Lup se află în biserica Sf. Nicolae din Dorohoi. Acolo, acest sfânt militar este pictat alături de Sf. Nestor, în veşminte şi atitudini foarte asemănătoare cu cele ale dubletului Sf. Dumitru — Sf. Gheorghe din biserica Sf. Gheorghe (Suceava).

La p. 26 a aceluiaşi capitol, autorul încearcă să stabilească data naşterii lui Vasile Lupu, ajungând la concluzia că aceasta se plasează „spre sfârşitul anului 1593". Mi-e greu să înţeleg raţionamentul prin care s-a fixat această dată, pornindu-se de la următoarele premise : „1. Lupu Coci a fost al treilea copil al lui Nicolae Coci, cel dintâi fiind Gheorghe, ajuns ulterior hatman în Moldova, iar al doilea o fată Marga, măritată mai târziu cu Dumitraşcu Iarali ; 2. Nicolae Coci era mare comis în martie—aprilie 1593 în Moldova ; 3. soţia lui Nicolae Coci era moldoveancă de origine ; 4. în 1616, Lupu Coci ocupa o mică dregătorie de postelnic în Ţara Românească". Nu văd în ce fel *originea moldovenească a mamei* — pentru care nu avem, de fapt, nici o dovadă : mamei lui Vasile Lupu i se cunoaşte doar numele, Irina — ar fi determinat naşterea copilului la sfârşitul lui 1593 şi nici nu ştiu pe baza cărui document a putut stabili autorul că Lupu era al treilea fiu din familie. Un calcul pentru deducerea datei *aproximative* de naştere a unui personaj din Evul nostru de Mijloc este o întreprindere foarte complicată şi care necesită multe alte calcule preliminare. De obicei, se porneşte de la data când personajul respectiv apare într-o funcţie oarecare, i se urmăreşte întreaga carieră, se stabileşte (tot cu aproximaţie) momentul când s-a căsătorit — după cea dintâi dată când apare cu soţia sa —, când s-au născut copiii (după cariera pe care au urmat-o aceştia) ; se ţine seama de data când a murit (dacă se ştie cu precizie când a murit) şi aşa mai departe. De aceea, când se fac asemenea calcule, istoricii se feresc a da un răspuns foarte exact, preferând a opta pentru un răstimp de câţiva ani. În cazul lui Vasile Lupu, răspunsul care l-ar fi ferit pe autor de orice acuzaţii era acesta : Vasile Lupu s-a născut cândva, în răstimpul 1590—1600, în Ţara Românească sau Moldova.

Referindu-se la creaţiile literare care au avut ca subiect de inspiraţie „viaţa atât de agitată şi plină de evenimente" a lui Vasile Lupu (p. 26), autorul scrie următoarele : „La rândul său, cunoscutul prozator N. Gane a redactat nuvela cu titlul «Domniţa Ruxandra» şi a consacrat un capitol special cu titlul «Domniţele lui Vasile Lupu» în cunoscuta sa scriere cu caracter de istorie romanţată «Trecute vieţi de doamne şi domniţe»" (p. 27). E o enormitate: *N.* Gane (1838—1916), nuvelist, membru al „Junimii" şi al Academiei Române este altcineva decât *C.* Gane (1885—1963), scriitor, mort în închisorile comuniste, părintele celebrelor *Trecute vieţi de doamne şi domniţe*, al mai puţin cunoscutelor *Amărâte şi vesele vieţi de jupânese şi cucoane*, precum şi al unui număr de romane şi nuvele. Acelaşi C. Gane a publicat în 1923 o cărticică scrisă cu mult har şi dragoste, *Pe aripa vremii*, în care povesteşte istoria neamului Găneştilor. O poate citi, cu folos, şi autorul monografiei *Vasile Lupu*, spre a nu mai confunda pe *Nicu* Gane cu *Constantin* Gane !

Şi pentru că a fost vorba de familii, revin la capitolul I al cărţii *Vasile Lupu*. Pentru un neavizat, cercetările genealogice reprezintă un tărâm plin de hăţişuri, de nisipuri mişcătoare şi de mlaştini. Este foarte uşor a cădea în unele din ele, dacă nu chiar în toate, cum s-a întâmplat, din păcate, cu autorul cărţii recenzate aici.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La p. 27, domnia-sa vorbește de cei trei copii ai lui Nicolae Coci, care trebuie să fie cei amintiți și la p. 26 : Gheorghe, Marga și Lupu. Este trecut, însă, cu vederea (de ce oare ?) Gavril Coci, frate drept al lui Vasile Lupu, hatman al Moldovei, ca și Gheorghe, și, pe deasupra, ctitor al mănăstirii Agapia.

Mai departe, la aceeași pagină, în paragraful referitor la prima soție a lui Vasile Lupu (Tudosca Băcioc) se poate citi : „Mama acesteia s-ar fi numit Irina, după unii, iar după alții Candahia. Oricum, Tudosca nu era singurul copil al lui Costea Băcioc și al Irinei sau al Candahiei, ea mai având un frate, anume pe Toderașco, ce apare mai târziu în câteva acte de succesiune a averii tatălui său. De altfel, Costea Băcioc, din altă căsătorie, cu o Cantacuzină, a mai avut o fiică și un fiu, Toader vistiernicul". Din păcate, în subsolul paginii nu se regăsesc trimiteri la documentele pe care autorul și-a întemeiat această construcție, ceea ce mă face să cred că domnia-sa a reconstituit fragmentul de spiță al Tudoscăi din amintiri, și acelea vagi. Pentru că documentele dau informații clare : Costea Băcioc a fost căsătorit de două ori — cu Candachia Șoldan și cu Irina Prăjescu. Fiul său, Toderașco, nu trebuie confundat cu Toader vistiernicul, care era feciorul lui Iordache Cantacuzino, mare vistiernic și el. Rot să reconstitui și felul în care s-a născut confuzia : mama lui Toderașco Cantacuzino a fost Catrina Șoldan, fiica lui Pătrașco Șoldan și sora Candachiei, soția lui Costea Băcioc. Prin urmare, vornicul Băcioc era unchiul lui Toderașco Cantacuzino, nicidecum tatăl lui. Iar „Cantacuzina", mama lui Toderașco nu era soția lui Băcioc, ci cumnata acestuia.

În *capitolul al III-lea, Vasile Lupu domn al Moldovei*, la p. 50, autorul constată : „Izvoarele documentare ale vremii nu indică și cultivarea porumbului, dar menționarea unui zapis de vânzare a unei săcături în satul Șoldești pe Zăbrăuți (Putna), în 1646, cu 2 lei și 12 merțe de mălai ne face să credem că pe atunci se practica în Moldova și cultura porumbului". Data la care această plantă a fost introdusă în Țările Române — *ultimul deceniu al veacului XVII* — a constituit obiectul unei cercetări speciale întreprinse de Constantin C. Giurescu (*Probleme controversate în istoriografia română*, București, 1977, p. 124). Chiar dacă autorul monografiei *Vasile Lupu* n-o cunoaște, domnia-sa ar fi trebuit să știe că „mălai" a desemnat, la început, făina de mei (de la latinescul *mellum* = mei) și că, pentru documente din secolele XV—XVI, *aceasta* era accepția cuvântului „mălai". Altminteri cum ar explica domnia-sa existența numelui Mălai la începutul veacului XVI în Țara Românească și, câteva decenii mai târziu, în Moldova, la vremea când porumbul încă nu fusese adus pe continent ?

La p. 64, în subcapitolul consacrat organizării puterii de stat, autorul face următoarea aserțiune : „În fine, pe aceleași hrisoave ale lui Vasile Lupu se mai întâlnesc două formule de întărire pe care acesta le-a dat actelor semnate de el fără a avea asociați pe fiii săi, pe marele logofăt sau sfatul domnesc și anume : « domnul a zis » (gospodino rece) și «însuși domnul a poruncit» (sau gospodin veleal)". Orice istoric care cunoaște documentele moldovenești medievale știe că această inovație în formularul de cancelarie nu aparține domniei lui Vasile Lupu și că ea nu are nici o legătură cu asocierea unei alte persoane la adoptarea unei hotărâri domnești. Încă din ultimul sfert al veacului XVI, în actele de cancelarie, după *Corroboratio* s-au introdus mai multe formule de întărire printre care și : Сам господинъ реклъ (казал sau рече). Mă abțin să comentez felul în care au fost transliterate anumite cuvinte slavonești (*gospodino* și *sau*), preferând să le pun pe seama unor greșeli de tipar.

Cu totul de neînțeles este rostul discuției despre „capitulațiile" Moldovei în vremea lui Vasile Lupu (p. 127), când acest subiect a fost definitiv lămurit într-un studiu publicat *încă în 1908* de Constantin Giurescu. Se explica acolo felul în care s-au născut „capitulațiile" de la 1634 ; nu insist : mă mărginesc la semnalarea recentului volum de *Studii de istorie*, București, 1993, în care articolul lui Constantin Giurescu, *Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană*, a fost republicat (a se vedea mai ales p. 493—494).

Reconstituind împrejurările în care fiica lui Vasile Lupu, domnița Maria, a ajuns soția lui Janusz Radziwiłł (1645), autorul comite o nouă greșeală, confundându-l pe Grigore Ureche, mare vornic al Țării de Jos și partizan al

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ideii acestei căsătorii, cu Gheorghe Ghica (p. 141). E drept că și acesta din urmă a fost mare vornic al Țării de Jos, dar abia din 1647, după moartea lui Grigore Ureche.

În *capitolul al IV-lea, Cultura Moldovei în timpul lui Vasile Lupu*, la p. 178, se poate citi următoarea **frază**: construcțiile de cult „din vremea lui Vasile Lupu se înscriu ca număr și ca realizare artistică după cele ale lui Ștefan cel Mare și le depășesc pe acelea ale unora din înaintașii săi ca Petru Rareș sau Alexandru Lăpușneanu". Poate că din punctul de vedere al numărului de locașuri edificate, Vasile Lupu ocupă un loc de frunte între domni-ctitori, dar cum a putut stabili autorul că din perspectiva „realizării artistice" a monumentelor, Vasile Lupu îi depășește pe Petru Rareș și Alexandru Lăpușneanu? Mai întîi, calitatea artistică, frumusețea, armonia nu sunt mărimi cuantificabile, ele nu pot constitui criterii de ierarhizare nici a obiectelor, nici a meșterilor și nici a persoanelor sub patronajul cărora acestea au apărut. Apoi, se trece prea ușor cu vederea că între domniile lui Petru Rareș și Lăpușneanu pe de o parte, și domnia lui Vasile Lupu pe de alta, trecuseră decenii bune, aproape un veac, vreme în care gusturile se schimbaseră, vechiul stil moldovenesc fiind înlocuit de baroc, cu influențe orientale. Ștefan cel Mare și domnii de după el, până după mijlocul veacului XVI aparțin unei alte epoci, „clasice", sub raport artistic, pe când Vasile Lupu (ca și Matei Basarab în Țara Românească) fac parte dintr-o vreme care precede cu puțin modernismul.

În subcapitolul consacrat relațiilor lui Vasile Lupu cu Orientul ortodox, autorul scrie: „De altfel, la vremea respectivă patriarhul din Constantinopol era recunoscut ca autoritatea cea mai înaltă a bisericii de către mitropoliții din Principatele române, deoarece ei aveau nevoie să fie recunoscuți de acesta în funcția în care fuseseră aleși" (p. 189). Se vede de aici că autorul nu cunoaște statutul pe care Biserica Moldovei l-a avut față de Patriarhia din Constantinopol. Ar fi aflat citindu-l pe Dimitrie Cantemir: „... mitropolitul Moldovei are în Biserica Răsăritului un anumit rang pe care alții nu-l au. Căci dacă nu se bucură de titlul de patriarh, nici nu este supus vreunuia dintre patriarhi" (Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ediție critică bilingvă, București, 1973, p. 353 / textul latin la p. 352).

În fine, la p 193, referindu-se la actele ctitoricești ale lui Vasile Lupu din afara granițelor Moldovei, autorul face o nouă confuzie. Iată textul domniei-sale: „La mănăstirea Hilandar se păstrează o pânză votivă (36x38 cm) cu urme de incendiu, care înfățișează pe domnul Moldovei cu logofătul Ion Golia (din 1650), ținând în mâini chivotul bisericii, ceea ce înseamnă că a contribuit la repararea acestui lăcaș de cult". Atrag atenția că pânza respectivă se află nu la Hilandar (nu s-a aflat niciodată aici!), ci la Vatoped. Mai semnalez totodată și faptul că ceea ce țin în mâini Vasile Lupu și Ioan Golăi este chivotul *mănăstirii Golia*, în nici un caz al Hilandarului! Și explicația: în 1606, soția marelui logofăt Golăi (mort cu un sfert de secol înainte), Anna, a închinat ctitoria lor din Iași la Vatoped. În domnia lui Vasile Lupu, mănăstirea a fost refăcută, continuând să se afle sub jurisdicția așezământului athonit. Pe această cale, pânza votivă de la Golia a ajuns la Vatoped.

Pentru informațiile furnizate, autorul citează lucrarea lui Marcu Beza, *Urme românești în răsăritul ortodox*, București, 1935 și studiul (nu cartea!) aceluiași, *Biblioteci mănăstirești la Muntele Athos*, în *ARMSL*, seria III, tom. VII, 1934, mem. III. Dar iată ce scrisese Marcu Beza: „Mai este la *Vatoped* și o pânză votivă ce a suferit mult de incendiu: Vasile Lupu și Ion Golia, ținând în mâini *chivotul bisericii ieșene*. Cred că datează din 1650, când domnul Moldovei, printr-un hrisov închină Goliei satul Clișcoutii dimpreună cu loc de iaz și o moară" (*Urme românești...*, ed. II, 1937, p. 42; subliniere mea). Și: „...o pânză votivă (35x38) ce a suferit de incendiu: înfățișează pe Vasile Lupu și Ion Golia, ținând în mâini *chivotul bisericii ieșene*. De amândouă părțile chipurilor citește în greceșce numele: Ιωαννης Βασίλειου ββ [, Ιωαννης Γκολιας λογοθέτης.

Datează cred din 1650, fiindcă atunci, printr-un hrisov, domnul Moldovei închină Goliei satul Clișcoutii, din ținutul Hotinului, împreună cu loc de iaz și moară" (*Biblioteci mănăstirești...*, p. 53; subliniere mea). Cele două fragmente citate spun foarte clar ce reprezintă pânza votivă și unde se afla ea! Și, pentru ca autorul să nu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aibă impresia că din anii '30 și până azi pânza cu pricina s-a mutat de la Vatoped la Hilandar, voi cita din volumul lui Virgil Cândea, *Mărturii românești peste hotare*, I, București, 1991, p. 532, nr. 1905. Sub vocea *Vatoped*: „*Pânză votivă*, circa 1650 reprezentând pe domnitorul Vasile Lupu și boierul Ion Golia, ținând în mâini biserica Golia din Iași. 36x38 cm. Deteriorată în incendiul din anul 1891".

Autorului monografiei *Vasile Lupu* trebuie să-i reproșăm, din păcate, nu numai aceste greșeli (apărute din necunoașterea izvoarelor, a bibliografiei sau a contextului istoric general); mai sunt încă multe de spus.

*

Mai întâi, ar trebui semnalate *concluziile forțate* și *reconstituirile* propuse, unele de-a dreptul *hilare*. Iată câteva exemple:

P. 28: „În schimb, din 1641—1642 se menține imaginea ei [a Tudoscăi] pe fresca mănăstirii Trei Ierarhi din Iași, alături de soțul ei Vasile Lupu voievod. Pictorul ne-o înfățișează pe aceasta ca având circa 38 de ani...". Nu-mi pot închipui prin ce mijloace a putut stabili autorul că în tabloul votiv de la Trei Ierarhi Tudosca este reprezentată la vârsta de 38 de ani. De ce nu 37 sau 40?! Există o particularitate fizionomică tipică doar vârstei de 38 de ani care apare pe chipul Tudoscăi? Mă îndoiesc.

P. 45: „Lunga sa carieră de dregător l a înzestrat pe Lupu Coci cu deosebite cunoștințe în domeniul financiar, ca mare vistier, în cel militar ca mare spătar și hatman, în cel juridic, *ca mare vornic; de asemenea*, ca fost postelnic el a fost inițiat în problema relațiilor externe ale țării, *ca mare comis, în problema mijloacelor de transport*, iar ca logofăt în unele probleme de protocol și ceremonial diplomatic, ceea ce i-a folosit mult viitorului domn" (sublinierea mea). Dregătoria de mare comis nu avea cum să-l inițieze pe Lupu Coci în „problema mijloacelor de transport", fiindcă marele comis se ocupa exclusiv de grajdurile domnești, adică de cai. Acestea să fie mijloacele de transport la care s-a referit autorul?

P. 99: „În acest cadru intern și extern, în problema organizării armatei în timpul lui Vasile Lupu se pune totuși întrebarea dacă *a existat o armată permanentă sau nu? Răspunsul este afirmativ*, cu anumite precizări însă. Mai întâi trebuie să se înțeleagă că *nu este vorba de o armată permanentă în sensul actual al cuvântului*" (sublinierile îmi aparțin). Nu fac alte comentarii.

P. 121: „În ceea ce-l privește pe Vasile Lupu, acesta a rămas în conștiința contemporanilor prin stabilitatea de care a dat dovadă în orientarea politicii sale externe, urmată timp de aproape două decenii pe un drum sinuos în raporturile cu Înalta Poartă și cu adversarii acesteia, în special cu Polonia, în sensul că în anumite momente ne apare cu totul devotat puterii suzerane, iar în altele cu totul trecut de partea taberei puterilor europene adversare Imperiului otoman". Dacă Vasile Lupu a dus o politică atât de fluctuantă, trecând fie de partea turcilor, fie în tabăra adversă lor, unde mai este „stabilitatea" politică pe plan extern de care autorul vorbea la începutul acestei fraze?!

*

În privința exprimării, autorul dă dovadă de aceeași neglijență, ca și în interpretarea izvoarelor. Nu pot să pun decât pe seama ei formulări de genul: „tânăr adolescent" (p. 30), „boieroaică" (p. 87) — în loc de jupânească, „Poarta Otomană" (p. 126) — ca și când ar mai exista și o altă Poartă!

Se mai întâlnesc și fraze cu totul neinteligibile sau cu greșeli de acord: „O observație se poate face asupra proveniență acestui domeniu boieresc și anume că doar în mică măsură au provenit din danii domnești" (p. 45). *Sau*: „*Lupu Coci a cunoscut faptul că* atunci mai prudent, el s-a aflat în partida opusă domniei, pentru a fi la adăpost de orice represiune din partea otomanilor" (p. 46). Și așa mai departe.

*

Ceea ce, însă, mi se pare de neînțeles și inacceptabilă este interpretarea forțată, de pe poziții marxiste, a unor fenomene petrecute în domnia lui Vasile Lupu. Îl las pe autor să vorbească; sublinierile îmi aparțin.

P.60: „Dreptul de judecată asupra tuturor locuitorilor i-a dat posibilitatea noului domn *să apere și să întărească pozițiile clasei dominante*, ale boierimii în primul rând, dar și să a-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pere *proprietatea feudală* de orice fel împotriva celor care încercau să-i deterioreze integritatea.

P. 71 : „De altfel, în mentalul colectiv al *clasei boierești* din prima jumătate a sec. al XVII-lea — și chiar din secolele anterioare — *era foarte răspândită convingerea că reprezentanții acestei clase dominante erau cei mai indicați să participe în mod activ la viața politică, economică și militară a Moldovei*, recunoscuți a alcătui singura forță politică pe care se putea sprijini întreaga societate".

P. 81 : „Totuși, *asuprirea țărănimii, a târgoveților și orășenilor* în timpul domniei lui Vasile Lupu s-a mai manifestat și în alt mod și anume prin favorizarea de către domnie a reducerii tot mai mult a proprietății funciare țărănești și, implicit, a veniturilor acestei categorii de contribuabili, pe căi legale dar mai ales ilegale, în primul rând prin abuzurile și corupția organelor administrative în sarcina cărora se afla strângerea dărilor pentru vistierie și cămara domnească".

P. 84 : „Drept urmare, *țăranii au adoptat diferite forme de luptă împotriva asupririi feudale*, ca de exemplu, fuga de pe moșie, jalbele urmate de procese, judecata în fața sfatului domnesc, de cele mai multe ori însă ei au eșuat în tentativa de a scăpa de asuprire".

P. 90 : „În concluzie, se poate afirma că Vasile Lupu, *exponent tipic al boierimii din vremea sa*, a adoptat față de țărănime și orășeni o politică fiscală de așa natură încât *i-a exploatat fără a-i ridica împotriva sa*; în același timp, *el a ocrotit pe feudalii laici și bisericești*".

P. 95 : „...în sec. al XVII-lea, ca și mai înainte, în Moldova și în celelalte țări românești, *justiția avea un caracter de clasă...*".

P. 97 : „O privire de ansamblu asupra legiuirii conduce la concluzia că *ea oglindește relațiile dintre stăpânii de pământ și țăranii dependenți, având un profund caracter de clasă*".

P. 98 : „...Vasile Lupu a încercat, fără a reuși, să instaureze principiul egalității sociale în fața «legii țării», dar că *din interese de clasă*, el a fost obligat să renunțe la acest principiu.

P. 186—188 : „O trecere în revistă a realizărilor culturale din vremea lui Vasile Lupu ne duce la concluzia că în cultura românească se poate vorbi de o epocă a lui Vasile Lupu și că dezvoltarea învățământului, a tiparului, a științei și literaturii, a artei în general, și a arhitecturii în special, au urmat un drum ascendent *pe linia progresului și civilizației* către cultura epocii moderne".

P. 223 : „Promovând aceeași politică față de țărănime ca și domnii anteriori, Vasile Lupu a manifestat un sporit dezinteres pentru apărarea micii proprietăți țărănești libere, slăbită prin vânzările de ocine destul de frecvente și adesea în mod silit, foștii posesori sporind numărul țăranilor cu învoială".

*

Mă opresc aici, precizând că în toate cele patru părți ale acestei recenzii m-am oprit doar asupra greșelilor fundamentale, a erorilor inacceptabile și a citatelor celor mai elocvente. Mici „scăpări" se întâlnesc, însă, la tot pasul.

În capitolul final, referindu-se la modul cum și-a alcătuit monografia, autorul explică, modest, că nu a avut pretenția „ca problema să fi fost epuizată" (p. 222). Poate fi liniștit : de acest lucru ne-a convins pe deplin, iar subiectul își așteaptă în continuare acea tratare pe care cu dreptate o merită.

În ceea ce privește lucrarea recenzată, aici, mărturisesc că sunt uimită de ușurința cu care o asemenea creație a fost acceptată spre publicare de Editura Academiei. Adică, de editura celui înalt for științific care a avut printre membrii săi pe Ion Bianu, Eudoxiu de Hurmuzaki, N. Iorga, P.P. Panaitescu și A. D. Xenopol — ca să amintesc doar o parte din numele citate de Constantin Șerban în monografia sa, *Vasile Lupu, domn al Moldovei.*

Maria Magdalena Székely

CONSTANTIN A. STOIDE, IOAN CAPROȘU, *Relațiile economice ale Brașovului cu Moldova. De la începutul secolului al XVIII-lea până la 1850*, Chișinău, Ed. „Universitas", 1992, 292 p. + anexe, rezumat, indice.

Centrul geografic al spațiului românesc, Brașovului i-a revenit, de timpuriu, încă, un important rol economic, politic. strategic și spiritual în menținerea și consolidarea relațiilor interromânești și, apoi, în procesul de constituire a națiunii române. Studiile

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

consacrate legăturilor sale (comerciale, mai ales) cu cele două Principate extracarpatice sunt concludente în acest sens. Ele reliefează tradiția îndepărtată a acestor legături, izvorâtă din caracterul complementar al economiei, justificate, însă, în egală măsură, de rațiuni strategice și politice, care le-au întărit și le-au permanentizat. Analizate în perspectiva largă a premiselor istoriei națiunii române, legăturile dintre cele trei țări românești și rolul unificator al Brașovului apar în adevărata lor importanță și semnificație.

Poziția geografică a făcut din orașul Brașov o adevărată placă turnantă a relațiilor interromânești și, totodată, un centru important al relațiilor acestui spațiu cu lumea balcanică și cu cea europeană. Rolul deosebit al acestui centru a fost determinat de ponderea și forța deținute de elementul românesc, care a izbutit, mereu, să mențină echilibrul și coeziunea economică, strategică, demografică și culturală a întregului spațiu locuit de români. Brașovul a contribuit, în esențială măsură, la menținerea *gravitației tradiționale* a Transilvaniei către celelalte ținuturi românești. Înglobată, la început, în limitele statului feudal maghiar, în cuprinsul Imperiului habsburgic, după accea, Transilvania nu și-a putut schimba orientarea și direcția de gravitație. În menținerea acesteia, legăturilor economice, cu veche tradiție, le-a revenit un rol important. Țara Bârsei și Brașovul au ocupat un loc pe măsura așezării, activității și spiritului de inițiativă ale locuitorilor săi.

Transilvaniei în general, i-a revenit un la fel de important rol în procesul de constituire a națiunii române. În secolul XVIII, provincia din interiorul arcului carpatic a preluat moștenirea „secolului de aur" din Moldova și din Țara Românească și, în condițiile favorabile create de politica absolutismului luminat, a devenit *laboratorul*, centrul în care a fost elaborată ideologia națională românească ; aici a început mișcarea politică la capătul căreia s-a situat *Supplex Libellus Valachorum*, din acest loc au pornit „apostolii românismului" — reprezentanții activi ai generosului curent național, cunoscut sub denumirea de *Școala ardeleană* — care au fertilizat conștiințele de pe întregul spațiu locuit de români. Situate în acest cadru și perspectivă, legăturile economice dintre Transilvania și cele două provincii românești extracarpatice, Moldova și Țara Românească, își dezvăluie importanța și valoarea.

Cartea celor doi istorici, exegeză de excepție, care urmărește și analizează legăturile economice ale Brașovului cu Moldova în această perioadă a istoriei noastre, în care s-a constituit națiunea și s-a cristalizat conștiința de sine a acesteia, prezintă o importanță particulară pentru reliefarea acestui important și decisiv proces istoric. Analiza întreprinsă ne oferă posibilitatea să apreciem măsura în care, în întregul ei, Transilvania a reprezentat un element de important echilibru în procesele și fenomenele istorice din acțiunea și interferența cărora s-au născut națiunea română și conștiința națională românească. În cuprinsul legăturilor generate de nevoia compensării, Transilvania a combinat nevoile spirituale, materiale și politico-strategice ale celorlalte provincii românești, reprezentând o solidă bază de sprijin etnic și, apoi, național. Ceea ce Moldova și Țara Românească (sub raport economic, mai cu seamă), nu puteau lua una de la alta, au găsit pe piața Transilvaniei, care le-a satisfăcut și le-a echilibrat nevoile economice. În realizarea acestui echilibru, Brașovului i-a revenit un rol important. Istoria noastră medie, în întregul ei, probează măsura în care Transilvania a fost un spațiu de compensare demografică românească, de indispensabilă acțiune politică și strategică a domnitorilor din Moldova și din Țara Românească.

Firește, legăturile Transilvaniei, ale Brașovului, în speță, cu cele două țări românești din afara arcului carpatic nu au fost identice, ca pondere, durată sau valoare. Analiza cantitativă, însă, nu schimbă natura, importanța, finalitatea națională a legăturilor, a căror geneză și orientare au fost comune. Pe linia notată mai sus, lucrarea celor doi istorici prezintă o importanță de excepție, întregind înțelegerea acestor mari și importante probleme ale istoriei naționale. În cazul special al Moldovei, cartea reliefează rolul important al negustorilor din Brașov în crearea și consolidarea *pieței unice, naționale*, în menținerea fluxului continuu al legăturilor econo-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mice, a căror regularitate au contribuit, în atât de esențială măsură, la integrarea națională. De asemenea, negustorii angajați în schimbul de mărfuri adaugă noi nume burgheziei românești, sporind ponderea și rolul clasei, activitatea lor reliefând rolul comerțului, al relațiilor de schimb, al interdependențelor și implicațiilor acestora, în procesul de constituire a României moderne.

În demersul lor, autorii, excelenți cunoscători ai documentului istoric și ai valorii sale, folosind un material de primă mână, și-au propus, ambițios, să trateze *„întreaga problematică* pe care o reclamă relațiile economice dintre Brașov și Moldova, precum și *aspectele secundare* (nu mai puțin importante) care decurg din ea, de natură să contureze complexitatea fenomenului" (p. 4).

Materialul dens al cercetării este divizat în două mari părți. În prima parte sunt prezentate problemele generale, care explică natura, amploarea, importanța și consecințele legăturilor comerciale ale Brașovului cu Moldova, situația de drept creată comerțului austriac prin tratatele încheiate cu Poarta ; sunt prezentate așezămintele vamale din Moldova, condițiile în care se efectua comerțul și se realiza transportul în Principate. Înființarea agențiilor consulare și diversificarea rețelei de organe consulare în Moldova, monedele și unitățile de măsură utilizate încheie această primă parte (p. 8—109). Partea a doua, cea mai întinsă (p. 110—290), este consacrată legăturilor comerciale realizate în ambele sensuri, așezămintelor și asociațiilor profesionale ale negustorilor români și ale auxiliarilor lor din Brașov, precum și comerțului realizat cu principalele centre ale Moldovei (Iași, Focșani, Tecuci, Galați, Bârlad) și cu teritoriile moldovene aflate sub stăpânire străină (Basarabia și Bucovina).

Informațiile merg până la detaliu, cu exemplificări privind specificul mărfurilor, prețurile, numele negustorilor ș.a. În egală măsură, sunt explicate curbele descendente ale legăturilor comerciale, fiind înfățișate cauzele care nu au îngăduit comerțului brașovean să înregistreze, în Moldova, parametri similari cu cei din Muntenia. Utilizând datele istorice cu un profesionalism exemplar, formulând, mereu, observații de orientare și concluzii consistente, autorii au izbutit să ofere cititorilor, „pentru prima dată" (p. 4) așa cum și-au propus, „o imagine adecvată și întru totul semnificativă asupra unei evoluții istorice ce se înscrie în tradiția legăturilor multilaterale dintre românii de pe ambele versante ale Carpaților" (p. 4).

Este, aceasta, o carte în care *documentul*, selectat cu grijă și utilizat cu virtuozitate, își dezvăluie adevărata sa substanță. În ansamblul ei, lucrarea este o importantă și valoroasă contribuție la procesul de constituire a națiunii române, la formarea și afirmarea sinelui național românesc.

Gh. Platon

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIE UNIVERSALĂ

JEAN-PIERRE MARTIN, *Les provinces romaines d'Europe centrale et occidentale, I. Évolution et administration du Norique, de la Rhétie, des provinces alpestres, des Gaules, des Germanies, de la Bretagne et des provinces hispaniques de 31 avant J.-C. à 235 après J.-C.*, Sedes, Paris, 1990, 234 p.

Încă de la primele pagini, autorul mărturisește că lucrarea are o destinație didactică (p. 7), propunându-și să urmărească evoluția politică și administrativă a provinciilor romane din Europa centrală și occidentală din intervalul cuprins între începutul domniei lui Octavianus (31 î.Chr.) și moartea lui Severus Alexander (235 d.Chr.). De altfel, expresia „Europa centrală și occidentală" nu acoperă întreaga realitate istorică, deoarece, așa cum arată J.-P. Martin, sunt lăsate în afara analizei Africa, insulele din Mediterana occidentală, Roma și Italia (p. 8). Cu toate acestea, investigația acoperă un ansamblu de provincii foarte diverse dar pentru care autorul se străduiește să găsească un „model comun". Elementele acestuia sunt în măsură să oglindească politica administrativă foarte suplă a Imperiului, care a reușit, astfel, să creeze, sub semnul romanității, o unitate ; J.-P. Martin le enumeră încă de la început : acordarea de responsabilități elitelor locale, în ciuda diferențelor de statut juridic ; permisiunea de a accede la cetățenia romană, ceea ce a dus la o romanizare „acceptată și nu impusă" ; crearea de centre urbane cu ajutorul colonilor veterani, civili sau indigeni; dezvoltarea sistemului rutier, bine întreținut și supravegheat, un adevărat „vector" al comerțului, cunoștințelor și oamenilor ; cultul imperial ; *Constitutio Antoniniana* (p. 9—10).

Partea întâi a lucrării este dedicată „extensiunii și apărării lumii europene occidentale romane" (p. 13—87). Sunt urmărite, pe etape istorice — Augustus (p. 15—30), Iulo-Claudieni și Flavieni (p. 31—69), Antonini și Severi (p. 71—87) —, avansurile și modalitățile de consolidare a frontierelor occidentale ale Imperiului, politica externă dusă de unii împărați, subliniindu-se de fiecare dată aspectele specifice. În mod deosebit trebuie apreciate paginile dedicate frontierelor Germaniei Inferioare (p. 46—47) și Superioare (p. 47—52), Rhetiei (p. 52—53) și Noricumului (p. 53—54), în care se arată că *limes*-ul nu este doar o „bandă", ci mai ales o „zonă" de *castra, castella*, drumuri, în care circulația este primordială ; funcționalitatea sa este multiplă, — atât aceea de a apăra provinciile, dar și de a controla mișcările de populații, migrațiile, infiltrările, deplasările (p. 44). *Limes*-ul devine astfel mai suplu, este permeabil, facilitează contactele cu lumea „barbară" ; Imperiul își „prelungește", în acest mod, teritoriul, atrăgând în sfera romanității etnosurile rămase libere.

Partea a doua a cărții urmărește „administrarea provinciilor" (p. 89—204). În primele două capitole sunt abordate evoluția limitelor teritoriale, a statutului administrativ al provinciilor occidentale, precum și categoriilor de funcționari aferenți diferitelor districte, servicii etc (provincii și domenii imperiale, cens, impozite, mine, flotă etc.) ; J.-P. Martin le-a studiat în dezvoltarea lor firească de la Augustus (p. 91—98) până la ultimul Sever (p. 99—170). Cel de-al treilea capitol urmărește diferitele statute juridice din provincii (p. 171—204). De fiecare dată, autorul pornește de la o corectă definire a noțiunilor, pentru

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a ajunge la sublinierea caracteristicilor din diferitele provincii centrale şi vest-europene ale Imperiului. Astfel, de o importanţă aparte sunt precizările de natură teoretică, fundamentate însă pe o atentă cunoaştere a cadrului juridic roman, ce se referă la *civitates* (p. 171), *civitates foederatae* (p. 174—175), *civitates liberae* (p. 175), *civitates stipendiariae* (p. 175), *colonia* etc. Paralel cu aceasta, autorul evidenţiază realităţile caracteristice Galiei, Germaniei, Bretaniei, Noricumului, Rhaetiei, Hispaniei, Lusitaniei. Nu lipsesc, din această analiză, administraţia municipală (p. 186—199) şi adunările provinciale *(concilia)* (p. 200—204). Prin sublinierea trăsăturilor generale, prin punctarea elementelor specifice, prin cunoaşterea detaliată a izvoarelor literare şi valorificarea datelor arheologice, prin îmbinarea echilibrată a analizei cu sinteza, demersul lui Jean-Pierre Martin constituie un model de urmat ; o întreprindere similară pentru provinciile dunărene şi balcanice ale Imperiului se impune cu necesitate.

Lucrarea este însoţită de o bibliografie orientativă (p. 205—208) şi de numeroase hărţi şi imagini, care facilitează lectura. Astfel, putem conchide că Jean-Pierre Martin subscrie un volum reuşit din toate punctele de vedere.

Nelu Zugravu

JEAN-PIERRE MARTIN, *Les provinces romaines d'Europe centrale et Occidentale*, II. *Société et religions. Norique, Rhétie, provinces alpines, Gaules, Germaines, Bretagne et provinces hispaniques de 31 avant J.-C. à 235 après J.-C.*. Sedes, Paris, 1991, 351 p.

Cel de-al doilea volum subscris de Jean-Pierre Martin şi dedicat provinciilor romane din Europa centrală şi occidentală (primul a apărut în 1990) abordează fenomenele mult mai delicate din sfera socialului şi a religiei. De la început trebuie menţionat însă că autorul şi-a condus analiza urmând, în general, aceleaşi principii ca şi în tomul precedent, respectiv îmbinând abordările teoretice cu cele oferite de realitatea istorică, creionând trăsăturile generale care unesc diferitele provincii cu sublinierea particularităţilor acestora. Astfel, imaginea asupra sistemului social şi religios devine veridică.

După o scurtă introducere (p. 7—8), partea întâi a lucrării vizează sfera socialului (p. 9—149), analizată pe parcursul a trei capitole : *Les hommes* (p. 11—39), *Les villes* (41—111), *Les campagnes* (p. 113—149). Problematica este prea vastă pentru a fi detaliată aici ; vom evidenţia doar câteva dintre aspectele analizate de J.-P. Martin. Astfel, referindu-se la cetăţenia romană, autorul arată că aceasta era „le moyen le plus aisé pour entrer dans le groupe des privilégiés et de ceux qui sont considérés comme de vrais romains" (p. 35). Pentru aceasta, cunoaşterea limbii latine se impunea ca o necesitate, realizându-se astfel o profundă romanizare (p. 36). La fenomenul respectiv a contribuit şi politica urbană promovată de autorităţile romane, care au transformat astfel Imperiul într-un stat al oraşelor. „Les Romains — scrie J.-P. Martin — ne comprennent l'organisation politique, administrative, économique, culturelle que dans le cadre de la ville qui se trouve placée au centre de la vie d'une région, en est l'expression la plus concrète [...]. De ce fait, la ville n'est pas un cadre extérieur, figé ou artificiel ; elle est le lieu même de la romanisation" (p. 41).

În legătură cu problematica urbanismului roman, foarte interesante sunt criteriile expuse de autor pentru desemnarea unei aşezări ca oraş. Valorificând aprecierile din istoriografia problemei, J.-P. Martin arată că pentru a defini o aşezare citadină sunt necesare trei condiţii : 1) existenţa atestată a instituţiilor municipale specifice (magistraturi, ordinul decurionilor etc.) ; 2) o amenajare a spaţiului destinat în mod clar unei comunităţi organizate (cvadrilaj orthogonal, axe privilegiate, spaţii rezervate locuirilor etc.) ; 3) prezenţa edificiilor de uz comunitar — curie, basilică, terme publice, monumente pentru spectacole (p. 51). Dacă pe această bază istoricii occidentali atribuie statut de oraş unei aşezări romane, atunci în cazul unei provincii ca Dacia, unde criteriile de mai sus sunt deplin satisfăcute, numărul localităţilor incluse în categoria formelor de habitat citadin ar trebui sporit ; este cazul Miciei, Sucidavei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Autorul a dedicat paragrafe speciale diferitelor modalităţi folosite de romani pentru crearea de oraşe (p. 53—67), amenajării spaţiului (p. 63—107), dimensiunilor (p. 107—110) şi evaluării populaţiei (p. 110—111) ; cel puţin ultimele două aspecte sunt deosebit de utile pentru estimări similare în teritoriul Daciei romane.

Alături de oraşe, viaţa locuitorilor Imperiului s-a desfăşurat şi la sate : acestor forme de habitat li se dedică un capitol special (p. 113—149). Autorul insistă asupra sistemului roman de exploatare rurală, bazat pe centuriaţia solului, pe importanţa *villae*-lor, ca simbol al civilizaţiei romane în mediul rustic şi semn al unor schimbări calitative în domeniul economiei săteşti, pe particularităţile aşa-numitelor *vici*.

Ce-a de-a doua parte a lucrării are ca obiect religiile din provinciile central- şi vest-europene ale Imperiului (p. 151—311). A analiza un fenomen atât de complex şi relativ deosebit de la un teritoriu la altul nu este o întreprindere tocmai facilă. Cu toate acestea, autorul a reuşit să reducă acea diversitate de culte şi credinţe la câteva caracteristici comune, fără a pierde din vedere, însă, elementele particulare. Astfel, în primul capitol al acestei secţiuni a luat în discuţie divinităţile romane care, într-un fel sau altul, într-o proporţie sau alta, s-au răspândit în toate teritoriile supuse Romei (p. 157—213). Dintre acestea, cele mai răspândite sunt zeităţile triadei capitoline — Jupiter, Junona şi Minerva (p. 158—171, 184) şi, mai ales, cultul imperial (p. 185—213) — ambele dovedind loialismul politic al locuitorilor din provincii precum şi acceptarea romanizării de către aceştia.

Alături de divinităţile de sorginte romană, s-au păstrat numeroase culte locale, analizate de autor în cel de-al doilea capitol al părţii în discuţie (p. 215—271). Întâlnirea dintre zeităţile romane şi cele indigene a dat naştere unor fenomene atât de caracteristice păgânismului antic, respectiv *interpretatio Romana* şi sincretismul. Ele sunt o dovadă elocventă a evoluţiei religiilor din teritoriile cucerite, a deschiderii şi toleranţei promovate de romani, a „unei recunoaşteri reciproce" a cultelor şi a „tendinţei spre unificare" în mediile religioase ale Imperiului (p. 216—217). Astfel, s-au născut, practic, religii noi — galo-romană, hispano-romană etc. — care dau seama de progresul romanizării într-un teritoriu sau altul.

În sfârşit, mai multe pagini se opresc asupra cultelor orientale şi a creştinismului (p. 273—311). Prin liturghiile lor impresionante, prin provocarea unor emoţii puternice, prin promovarea ideilor de divinitate unică, responsabilă de destinul omului şi al lumii, de salvare şi viaţă veşnică, prin accentul pus pe contactul direct cu divinitatea, cultele orientale au penetrat adânc în sânul societăţii romane. Autorul se opreşte asupra cultelor egiptene Isis şi Serapis (p. 275—281), asupra Cybelei (p. 281—285), a lui Jupiter Dolichenus (p. 286—294) şi, mai ales, asupra lui Mithra (p. 294—303), divinitate care a cunoscut o mare răspândire în Galia, de unde provin cele mai numeroase monumente, în cele două Germanii, Noricum, Rhaetia, Bretannia, dar a avut puţini adepţi în peninsula Iberică.

Cât priveşte penetraţia creştinismului (p. 306—311), să reţinem recuzarea de către autor a numeroaselor legende referitoare la o evanghelizare timpurie a regiunilor occidentale ale Imperiului, având ca protagonişti personaje ale Noului Testament (p. 306), şi concluzia foarte corectă : „avant le milieu du IIIe siècle nous ne pouvons considérer posséder des traces réellement probantes de l'existence de communautés chrétiennes bien organisées dans la péninsule ibérique [...], dans les Germanies, en Bretagne [...], en Rhétie et en Norique et même en Narbonnaise"; singura probă din secolul II este cea din Lyon (p. 307). Este o apreciere care ar trebui să dea de gândit şi altor cercetători care, forţând informaţiile din izvoare, încearcă să atribuie unor teritorii şi populaţii „privilegiul" de a fi cunoscut noua credinţă încă în epoca apostolică (cazul Sfântului Andrei ca apostol al daco-romanilor este unul tipic !).

Ca şi primul volum, cel asupra căruia am stăruit este însoţit de numeroase hârţi, planşe, o listă bibliografică : astfel, soliditatea demersului este întărită.

Putem aprecia că lucrarea lui Jean-Pierre Martin este o utilă introducere în istoria socială şi religioasă a provinciilor occidentale ale Imperiului ro-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

man ; ea oferă interesante sugestii pentru analize comparative.

Nelu Zugravu

ANTONIO SPINOSA, *Tiberiu — împăratul care nu iubea Roma*, cu un cuvânt înainte de ALEXANDRU BALACI, traducere din limba italiană de ANCA BALACI, Bucureşti, Ed. „Roza Vânturilor", 1992, 212 p.

O biografie care urmăreşte să pună într-o altă lumină figura împăratului Tiberius. Datorită lui Tacitus şi Suetonius — istoricii antici care, după Antonio Spinosa, poartă „întreaga responsabilitate privind faima proastă a Suveranului" (p. 184) —, Tiberius a rămas în amintirea posterităţii ca întruchiparea principelui tiran, prefăcut şi depravat — „un personaj înspăimântător, demn de tot dispreţul, odios..." (p. 119). Totuşi, autorul constată că scriitorii epocii în care a domnit împăratul amintit — Valerius Maximus, Seneca, Strabon, Pliniu cel Bătrân, Iosefus Flavius, Velleius Paterculus — nu confirmă multe dintre reproşurile făcute de istoricii pomeniţi mai sus, în special comportamentul indecent al suveranului în timpul recluziunii pe insula Capri (p. 182). De aceea, Antonio Spinosa s-a străduit să prezinte contemporanilor noştri, familiarizaţi cu *Analele* lui Tacitus şi cu *Vieţile celor douăsprezece cezari* ale lui Suetonius, un alt Tiberius, aşa cum se desprinde el din faptele generalului, din acţiunile omului politic, din măsurile legiuitorului. Întreprindere reuşită, deşi n-a îmbrăcat aspectul unui demers riguros ştiinţific, aşa precum cei interesaţi de reabilitarea lui Caligula, Nero sau Elagabalus au făcut-o. Antonio Spinosa şi-a urmărit cu simpatie personajul, evidenţiind ceea ce, de altfel, o lectură atentă poate desprinde cu uşurinţă din izvoare : Tiberius a fost un militar desăvârşit, care s-a remarcat pe fronturile de la graniţa rhenană şi orientală a Imperiului, care a supus, cu răbdare şi chibzuinţă, Illyricum ; ca împărat, a respectat „testamentul" politic al întemeietorului dinastiei — acela de a nu mări graniţele statului roman ; ca administrator, a consolidat structurile organismului creat de Octavianus ; ca legiuitor, a făcut să domnească ordinea, a garantat liniştea publică, a pedepsit moravurile decăzute.

La întrebarea firească — „de ce n-a iubit Tiberius Roma ?" — răspunsul autorului nu e, totuşi, destul de convingător, în întregimea lui. Dacă exilul de aproape opt ani din insula Rhodos poate fi explicat, „în parte" (p. 67), prin atmosfera tensionată de la curtea lui Augustus, generată de problema succesiunii, prin depresiunea provocată de întreruperea forţată a unei căsnicii care se anunţa fericită — cea cu Vipsania Agrippina, şi mariajul nefericit cu Iulia şi prin durerea pricinuită de moartea fratelui său Drusus (vezi, în special, p. 40—58), îndepărtarea de Capitală în timpul domniei, prin lungi şederi la Capri sau în Campania, nu are suficiente temeiuri — cel puţin în argumentaţia lui Antonio Spinosa. El însuşi o recunoaşte la un moment dat: „Îşi dădea seama [Tiberius — *n.n.*] că nu iubea Roma. Dar oare o iubise vreodată ? Nu există dovezi istorice care să demonstreze făţiş acest sentiment ; nu există declaraţii ale Suveranului în acest sens, dar întreaga lui comportare îi demonstrează valabilitatea" (p. 114). Şi, bazat mai degrabă pe speculaţii psihologice decât pe argumente istorice, autorul încearcă o explicaţie a atitudinii principelui : Roma era simbolul puterii, pe care el o acceptase „ca pe o fatalitate", „prin uneltirile nemiloase ale mamei sale Livia" ; Urbea era un loc al risipei, al adulărilor, al vacarmului, al spectacolelor obositoare şi degradante ; în oraş, se înmulţise numărul străinilor, al oamenilor lipsiţi de ocupaţie, veniţi de pretutindeni să-şi încerce norocul în inima Imperiului ; cetatea devenise „ca o cloacă descoperită, cu mirosul fetid al tuturor bolilor" ; dar, mai ales, romanii îşi pierduseră sobrietatea legendară, dedându-se obiceiurilor orientale şi linguşirii (vezi, în special, p. 111—124). Opinii care merită reţinute, dacă vrem să privim un personaj istoric de o asemenea mărime în integralitatea sa. De altfel, aceasta ni se pare a fi „mesajul" direct al lucrării lui Antonio Spinosa : e necesar să judecăm o personalitate din variate unghiuri, chiar dacă se va întâmpla ca rezultatele investigaţiei să fie adesea în contradicţie cu o imagine îndelung acceptată.

Nu putem încheia observaţiile noastre asupra cărţii subscrise de Antonio Spinosa fără a face câteva remarci privind calitatea literară şi ştiinţifică a traducerii. Se poate spune, fără nici

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

o exagerare, că, asemenea multor lucrări transpuse în limba română în ultimul timp, traducerea de față este de o neglijență lingvistică rar întâlnită : „deacum" (p. 72), „așa dar" (p. 171, 184, 185) etc. Aceste greșeli pot avea cauze multiple. Aparțin, însă, numai traducătorului cele de la p. 45 — „rezi" și „Rezia", în loc de „reți" și „Reția", p. 90, 181 — „grammatic", în loc de „gramatic" (așadar, forma românească, nu grecească), p. 119 — „Momsen" (de două ori), față de „Mommsen", p. 118 — „*dominus*, adică stăpâne", în loc de „*dominus*, adică stăpân" (pentru „stăpâne" ar fi trebuit forma de vocativ — *domine*), p. 123 — „acțiuni de guerillia", în loc de „acțiuni de gherilă" (deci forma românească).

Nelu Zugravu

Icônes. Grecques — Melkites — Russes [— *Roumaines*], sub direcția șt. VIRGIL CÂNDEA, Ed. Albert Skira, Genève & Art et Patrimoine, Beyrouth, 1993, 412 p. + 130 il.

Într-unul dintre cele mai prestigioase muzee din capitala Franței, Muzeul municipal Carnavalet, a fost deschisă, între 25 mai—14 iulie 1993, expoziția „Icônes grecques, melkites, russes, roumaines. Collection privée du Liban", la inițiativa primarului Parisului, Jacques Chirac, sub înaltul comisariat științific al lui Virgil Cândea. Cele 130 de piese selectate din bogata colecție a lui Georges Abou Abal, un vast ansamblu constituit într-un răstimp de mai bine de 40 de ani, au fost prezentate specialiștilor și vizitatorilor, dar au fost și reproduse și comentate în lucrarea de față, care este o excelentă monografie a icoanelor, nu numai un „catalog" de expoziție.

Una dintre expresiile spiritualității creștine ortodoxe — icoana — a intrat în viața liturgică încă din vremurile apostolice, iar în epoca bizantină au fost create prototipurile principalelor reprezentări. Se știe că rolul și simbolul icoanei a constituit obiectul discuțiilor la numeroase Sinoade ecumenice. Mai ales modul de reprezentare a chipurilor lui Dumnezeu, al lui Iisus Hristos, al Maicii Domnului a fost stabilit la Sinodul trullan (a. 692). Simplitatea reprezentării se datorește principiului că liniile trebuie să fie clare, bine conturate, pentru ca gândul credinciosului să se îndrepte spre esențe, spre ceea ce se află în imaginea reprezentării, spre Dumnezeire. Cea mai veche imagine păstrată până astăzi (se găsește în catacomba Priscilla din Roma) este Maica Domnului, cu trăsături evident helenice și având o stea deasupra capului.

Caracterul primordial al icoanelor, de a fi în afara timpului, se datorește scopului iconografiei creștine, de a reprezenta simbolic chipurile venerate, ilustrând ideea veșniciei Bisericii. Simbolica creștină poate fi descifrată în perspectiva credinței ; deși Dumnezeirea nu poate fi redată prin mijloace omenești, deși ea nu poate fi exprimată prin cuvinte sau reprezentări, ea este înfățișată sub aspecte realiste.

Specialiștii consideră că icoana a fost „descoperită" de către învățați abia la începutul secolului XX. Privită până atunci doar în perspectivă teologică, ea a început să fie descifrată prin studiul asupra culorilor. Unele școli de iconografie au fost mai intens cercetate, altele mai puțin. Primul învățat român care s-a ocupat de o icoană melchită a fost preotul profesor Vasile Radu, care în 1933 a analizat icoana Sf. Spiridon, păstrată din 1748 la București. Dar până la cercetarea lui Virgil Cândea, de acum 25 de ani, nu se stabiliseră particularitățile artei creștine din Orientul Apropiat. Prof. Virgil Cândea, în monografia *Les icônes melkites* (Beyrouth, 1968), a folosit pentru prima dată termenul de „artă (icoană) melchită", care s-a impus în literatura de specialitate.

Termenul *melchit* se referă la credincioșii de rit bizantin din țările Orientului Apropiat, care în urma Sinodului de la Chalcedon au dat ascultare dispozițiilor împăratului (melek). În secolul XVIII, unii dintre melchiți au devenit catolici. Astăzi, sunt peste un milion de credincioși melchiți, răspândiți atât în țările din Orient, cât și emigrați în America. Lor le aparțin Patriarhiile ortodoxe din Alexandria, Antiohia și Ierusalim, precum și mai multe episcopii catolice.

Icoanele melchite au fost pictate în Siria de către pictori greci sau de către elevii lor indigeni sau au fost importate din regiunile grecești — insulele arhipelagului, de la Constantinopol sau din posesiunile venețiene. Până la cercetările prof. Virgil Cândea, nu s-a putut vorbi de o adevărată cunoaștere a particularităților

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

artei creştine din Orientul Apropiat. D-sa a stabilit că trăsăturile distinctive ale icoanelor melchite sunt : fizionomiile (deseori cu nuanţe brune), decoraţia orientală, frecvenţa unor teme, sfinţi locali — Sf. Ilie de Homs, Sf. Teodor Tiron, Sf. Ioan Damaschin, Sf. Simeon Stâlpnicul, Sf. Moise Etiopianul etc. — fără a uita frecventele reprezentări ale cailor şi, de asemenea, inscripţiile cu caractere arabe. Căci, schimbarea capitală în biserica libaneză a fost înlocuirea limbii siriene, care nu mai era înţeleasă de credincioşi şi nici de preoţi, cu araba, limba vernaculară. În acest cadru cultural a început şi diversificarea artei icoanelor. În ceea ce priveşte doctrina şi temele, a fost continuată marea tradiţie bizantină. Dar subiectele iconografice s-au inspirat din pietatea orientală, după cum demonstrează Silvia Agemian, cunoscuta specialistă, autoarea acestui capitol.

Ne-am referit în primul rând la icoanele melchite, care formează, de altfel, nucleul şi dau specificul acestei colecţii, pentru a sublinia faptul că ele constituie „exemplul suveran de convergenţă spirituală concentrată în icoană", cum le caracteriza şi Jean d'Ormesson în elogioasa cronică dedicată expoziţiei, în „Le Figaro Magazine" (nr. 33/1993).

Dar cele mai vechi icoane ale colecţiei Abou Adal, considerată una dintre cele mai importante din lume de către M. Chatzidakis, autorul comentariilor relative la icoanele greceşti, sunt cele datorate maeştrilor greci din secolele XIV—XIX, care au pictat în Creta după procedee tehnice, formule inocografice şi stilistice ale marii tradiţii bizantine. Arta cretană din sec. XIV—XVII este cel mai important fenomen în arta ortodoxă postbizantină, din punctul de vedere al purităţii dogmatice şi al perfecţiunii tehnice. Iradierile în spaţiul est- şi sud-est european a exemplarelor pictate, care ajungeau la mari depărtări, sunt complinite de peregrinările pictorilor, care nu o dată au fost angajaţi pentru decorarea unor mari ansambluri (bisericeşti sau monastice), realizând totodată şi icoane portative pentru comanditari.

Arta iconografică a sud-estului Europei a iradiat în spaţii largi spre Orient sau spre estul Europei, atestată de icoanele ruse pe care vicisitudinile istoriei le-au făcut să ajungă în Occident. Din ansamblul colecţiei, au fost selecţionate 29 de icoane ruseşti, analizate de Miroslav Lazović, fost conservator la Muzeul de artă şi istorie din Geneva şi de asistenta sa, Krassimira Platchkov. Exemplarele păstrate de Abou Adal fac parte din două curente artistice — unul este continuator direct al tradiţiei bizantine, altul este de inspiraţie hagiografică.

În fine, dar nu în cele din urmă, cele câteva icoane româneşti sunt o prezenţă inedită într-un asemenea context internaţional. Trei dintre icoanele româneşti sunt pictate pe sticlă şi provin din Transilvania secolelor XVIII—XIX. Studiul prof. Virgil Cândea face cunoscut cititorului un spaţiu ortodox mai puţin accesibil până acum amatorului de artă. Icoanele fac dovada nu numai a ataşamentului poporului român din Transilvania, aflat secole de-a rândul sub opresiune străină, la Biserica ortodoxă, dar relevă şi modul în care s-a răspuns la această opresiune. Când s-a interzis orice legătură cu celelalte provincii româneşti, populaţia a apelat la procedeele locale de pictare pe sticlă şi, deşi în forme naive, icoanele pe sticlă sunt „opere de credinţă". La începutul acestui ostil secol XVIII, un Radul de la Răşinari picta încă, pe lemn, *Vierge en Majesté*.

O lucrare desăvârşită din punct de vedere artistic şi ştiinţific a fost girată de către unii dintre cei mai mari specialişti — istorici de artă. Aparatul critic (glosar, lista de abrevieri, *index iconografic*, *index de pictori*, şcoli şi maniere, index general şi o bogată bibliografie) conferă acestui catalog toate atributele unei solide monografii. Dacă s-a strecurat o omisiune (în titlul de pe copertă lipseşte referirea la icoanele româneşti), ea este atenuată de faptul că, în prefaţă, Jacques Chirac începe prin a se referi tocmai la icoanele româneşti...

Paul Mihail

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIA ROMÂNILOR

MAX DEMETER PEYFUSS, *Chestiunea aromânească. Evoluția ei de la origini până la Pacea de la București (1913) și poziția Austro-Ungariei*, traducere autorizată de NICOLAE-ȘERBAN TANAȘOCA, București, Ed. Enciclopedică, 1994, 142 p.

Aprecierea din 1774 a lui Johann Thunmann, înscrisă drept preambul al lucrării asupra căreia ne vom opri mai jos, nu și-a pierdut actualitatea: „Nici unul dintre popoarele Europei nu ne este mai puțin cunoscut în privința originii, istoriei și limbii sale nouă, celor din părțile apusene ale acestui continent, cum sunt albanezii și vlahii". Faptul pare aproape paradoxal, dar el este pe deplin explicabil; exceptând studiile de lingvistică, subiectul a fost în întregime neglijat de investigația istoriografică a ultimelor decenii. Cea mai mare parte a cititorilor obișnuiți posedă doar rudimente de informații privitoare la *aromâni* iar specialiștii sunt constrânși adesea să apeleze încă la scrierile elaborate la sfârșitul secolului trecut și în prima parte a veacului nostru de către Gustav Weigand, Take Papahagi și Theodor Capidan. *O istorie a aromânilor rămâne să fie scrisă*. Din această perspectivă, nu putem decât saluta inițiativa Editurii Enciclopedice de a face cunoscut publicului românesc un fragment din istoria modernă a acestui etnos, traducând lucrarea lui Max Demeter Peyfuss privitoare la „chestiunea aromânească" de la origini până la încheierea războaielor balcanice.

Analiza întreprinsă de cercetătorul austriac, călduros recomandată într-un *Cuvânt înainte* de către Șerban Papacostea (p. 5—6), atrage atenția asupra unor probleme al căror conținut a fost adesea distorsionat de discursul politic și propagandistic. Autorul o spune deslușit încă din primele pagini ale cărții: „Aromânii au devenit subiect de interes politic abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când aspirațiile lor naționale — *și nu este nici o îndoială că ele nu vizau nici alipirea la România, nici, la început, crearea unui stat propriu, ci numai drepturile cetățenești egale cu ale celorlalți și autonomia culturală și religioasă în interiorul unui alt stat, și anume Turcia* — așadar atunci când aspirațiile lor naționale s-au lovit de împotriviri" (p. 19, *subl. n.*). În acest context, sprijinul acordat de România acestei populații neolatine sud-dunărene n-a avut nimic — nici ca intenție, nici ca mod de realizare — din agresivitatea naționalistă a altor popoare balcanice: „Conceptul de propagandă românească este adecvat poate atunci când este vorba de acțiuni ale guvernului român, dar această propagandă s-a deosebit, prin lipsa totală de țeluri teritoriale, de celelalte, de acțiunile de propagandă de natură expansivă, grecești, bulgărești și sârbești, care *s-au înfruntat în sângeroasa istorie a Macedoniei*" (p. 20). În sfârșit, autorul a intenționat să demonstreze într-o manieră cât mai convingătoare că „mișcarea aromânească nu și-a datorat în nici un fel extinderea unei pretinse încurajări foarte active din partea Austriei, așa cum s-a subliniat în repetate rânduri din diferite părți" (p. 21). Documente diplomatice, extrase din presa vremii, materiale privitoare la administrația școlilor și bisericilor românești din Turcia, note de călătorie sau pagini autobiografice precum și o impresionantă bibliografie (vezi p. 125—140) au fost folosite inteligent, pentru a fundamenta ideile amintite mai sus.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aşa cum arată Max Demeter Peyfuss în capitolul al II-lea al lucrării (p. 23—40), originile „chestiunii aromâneşti" se plasează în contextul general european de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea de afirmare a individualităţilor naţionale. Sub impactul ideilor iluministe, în general, al atmosferei spirituale create în Imperiul habsburgic de politică şcolară şi confesională a împăratului Iosif al II-lea, în particular, aromâni din Austria, Ungaria, Transilvania, Banat au manifestat interes pentru limba maternă şi istoria naţională, publicând cele dintâi liste de cuvinte aromâneşti, primul abecedar, prima gramatică aromânească (autor: M.G. Boiagi), primele *Cercetări asupra românilor sau aşa-numiţilor vlahi care locuiesc dincolo de Dunăre* (Gheorghe Constantin Roja). Aceste semne ale treziri conştiinţei naţionale au avut darul să sporească interesul românilor nord-dunăreni pentru etnia aromânească, atât în plan cultural, cât şi politic: populaţia neolatină sud-dunăreană este considerată parte a aceluiaşi trunchi romantic ca şi românii, este subliniat rolul acesteia în istoria balcanică, încep intervenţiile la Poartă şi pe lângă unele consulate ale Marilor Puteri în favoarea aromânilor, apar primele comitete promacedoromâne, se înfiinţează prima şcoală românească din Imperiul otoman (1864).

Până la Congresul de la Berlin (1878), problema aromânească a căpătat noi dimensiuni. Cercurile politice de la Bucureşti au devenit mai sensibile, contribuind, împreună cu locuitorii aromâni din Imperiul otoman, la întemeierea a numeroase şcoli în Macedonia, Epir şi Tesalia, sprijinind cerinţele acestora de folosire a limbii naţionale în biserică, fapte care au fost în măsură să afecteze interesele elenismului în zonă. Demersurile monarhiei autriece în acest „dosar" al problemelor balcanice au fost cu totul nesemnificative (cap. III — *Chestiunea aromânească până la Congresul de la Berlin*, p. 41—51).

Următoarele două decenii au adus elemente noi în evoluţia chestiunii aromâneşti. Paralel cu extinderea reţelei de şcoli proprii, aromânii, din rândul cărora se remarcă personalitatea lui Apostol Mărgărit, au luptat pentru autonomie bisericească, ceea ce va determina reacţia violentă a Patriarhiei ecumenice de la Constantinopol şi a partidei greceşti din Imperiul otoman. Acţiunile se strămută acum pe tărâm diplomatic la Constantinopol pe lângă autorităţile turceşti şi reprezentanţii Austro-Ungariei a căror atitudine n-a fost întotdeauna bine definită, dar şi la Bucureşti, pe lângă cercurile guvernamentale. Reuşitele cele mai însemnate — nu atinse, însă, fără numeroase obstacole — au fost, neîndoielnic, construirea în 1888 a celei dintâi biserici aromâneşti la Argos Orestikon (arom. Hrupişte) şi recunoaşterea în 1891 a dreptului de a folosi aromâna în locaşurile de cult proprii (cap. IV — *Politica bisericească şi şcolară românească în Turcia de la 1879 la 1898*, p. 53—74). Toate acestea au constituit premise importante pentru recunoaşterea — şi cu aportul Marilor Puteri — a aromânilor ca *millet* (naţiune distinctă) în cadrul Imperiului (9/22 mai 1905), fapt ce a dus la exasperarea partidei grecofone, la intensificarea atacurilor banditeşti ale acesteia şi la răcirea apreciabilă a relaţiilor greco-române (cap. V — *Recunoaşterea aromânilor ca millet*, p. 75—99). Consecinţa cea mai importantă a acestei situaţii a fost că în perioada anilor 1905—1908 mişcarea naţională a aromânilor a cunoscut un accentuat regres în ciuda eforturilor financiare şi administrative ale Bucureştiului. Abia odată cu victoria Junilor turci şi promulgarea Constituţiei liberale din 1908 aromânii au obţinut o serie de avantaje, printre care admiterea unor reprezentanţi ai lor în Parlament. Acest lucru n-a fost în măsură, însă, să schimbe atitudinea Patriarhiei ecumenice în problema recunoaşterii românei ca limbă de cult şi desemnarea unui mitropolit propriu, intervenţia reprezentanţilor Austro-Ungariei şi ai Rusiei au rămas, de asemenea, fără rezultat. Războaiele balcanice, restrângerea teritorială a Imperiului otoman în Balcani şi, mai ales, prevederile tratatului de pace de la Bucureşti au echivalat pentru aromâni, aşa cum se exprimă un contemporan, „cu o lovitură de graţie" (p. 116), (cap. VI — *Junii turci şi războaiele balcanice*, p. 101—116).

După o *Încheiere* recapitulativă (p. 117—120), Max Demeter Peyfuss semnează o *Postfaţă după două decenii* (p. 121—123) din care înţelegem că chestiunea aromânească este încă una nesoluţionată şi, deşi nu cu aceeaşi intensitate ca alte probleme naţionale

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din spațiul balcanic, ea menține o anumită stare de spirit în regiune.

Lucrarea cercetătorului austriac este pasionantă, se citește cu interes, oferă numeroase sugestii ; una dintre acestea ar fi continuarea studierii problemei aromânești în anii ce au urmat războaielor balcanice.

Nelu Zugravu

Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României, vol. I, *A—C*, coordonator științific CONSTANTIN PREDA, București, Ed. Enciclopedică, 1994, 404 p., XVI pl.

Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României impresionează prin dimensiunile ei. Așa cum suntem avertizați de coordonatorul colectivului de istorici, arheologi, epigrafiști, numismați și lingviști convocați să subscrie acest instrument științific, el este programat a apare în patru tomuri. Față de mai vechile realizări istoriografice pe această linie — *Dicționar de istorie veche a României (Paleolitic — sec. X)* (coord. D.M. Pippidi, București, 1976) *(DIVR)* și *Dicționar enciclopedic de artă veche a României* (autori : R. Florescu, H. Daicoviciu, L. Roșu, București, 1980) *(DEAVR)* — *Enciclopedia* cuprinde un număr bogat de voci, definind aspecte dintre cele mai diverse ale istoriei mai îndepărtate a spațiului românesc și a populațiilor care l-au locuit. Autorii au folosit, în acest sens, date oferite de istorie, epigrafie, arheologie, istoria religiilor, numismatică, lingvistică istorică, paleobiologice etc. care reflectă, indiscutabil, progresele din cercetarea științifică a ultimilor 15—20 de ani De aceea, este interesant, credem, ca aprecierile la acest prim volum al *Enciclopediei* să se facă prin comparație cu dicționarele amintite.

Astfel, în paginile lucrării s-au introdus date mai numeroase despre diferite personalități care, într-un fel sau altul, au jucat un anumit rol în istoria antică a României ; este vorba despre principi, guvernatori, dinaști, cetățeni etc. De multe ori, spre deosebire de *DIVR*, „biografia" acestora a fost substanțial îmbogățită, în special cu aspecte vizând implicarea lor în evenimentele politice, militare, diplomatice sau de altă natură de pe teritoriul românesc ; cel mai bun exemplu îl constituie „viețile" împăraților romani.

Enciclopedia cuprinde numeroase voci noi privind ocupații *(agricultură, apicultură, comerț* etc.), discipline *(aritmetica, arheomagnetism, arhitectură, arheozoologie* etc.), fenomene sociale *(aristocrație* — voce foarte bogată în conținut), instituții *(armata, concilium provinciae, cursus publicus* etc.), obiecte (*brățară, brăzdarul de plug, cruce, „căței de vatră"* etc.), funcții publice *(curator civitatis)* etc. Cele mai multe dintre aceste materii sunt realizate prin colaborarea mai multor specialiști, care urmăresc fenomenele în dinamica lor, pe parcursul mai multor epoci istorice.

De asemenea, reflectând acumulările din ultimul timp, unii termeni care figurează atât în *DIVR* și *DEAVR*, cât și în *Enciclopedie* sunt, în aceasta din urmă, substanțial restructurați ; avem în vedere, spre exemplu, voci precum *altar, amforă, argint, arheologie, cronologie, Arutela (Alutela), Barboși, bastarni, Bîrlad, Căscioarele* etc. Unele dintre acestea conțin informații care schimbă total optica asupra lor, cum ar fi *agatîrși (agatârși* în *DIVR)* sau Cabirii (aceștia nu mai sunt identificați cu Zeii din Samotrake). Totuși, nu peste tot s-a realizat aducerea la zi. De exemplu, Marin Dinu, care subscrie atât în *DIVR*, cât și în *Enciclopedie* vocea *amfore sferice, cultura* —, n-a adăugat nici un cuvânt la vechiul text ; foarte probabil, modificările din trimiterile bibliografice, rămase, de asemenea, aceleași, se datorează coordonatorului ediției. Să înțelegem, de aici, că în problema respectivă nu s-a mai făcut nici un progres în ultimii 20 de ani ? Faptul nu este de mirare, căci autorul însuși n-a mai scris în ultimele două decenii aproape nimic, iar materialul arheologic zace, frumos ambalat, în depozitele Seminarului de Arheologie din Iași.

Un lucru demn de remarcat este acela că autorii recentei *Enciclopedii* au renunțat la unele materii foarte cuprinzătoare, preferând explicații mai detaliate la termeni foarte precișii. De exemplu, s-a abandonat vocea *culte orientale*, așa cum figura în *DIVR*, dar s-au introdus date despre divinitățile *Ammon, Attis, Belus*. Nu întotdeauna, însă, operația ni se pare inspirată. De exemplu, în *Enciclopedie* apare doar

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cult imperial, ceea ce reprezintă o evidentă restrângere a informației doar la lumea romană, pe când în *DIVR*, sub vocea *cultul cârmuitorilor*, se ofereau date și despre despoțiile orientale.

Anumite aspecte ale modului de realizare a acestui valoros instrument științific derutează pe lector. De exemplu, tendința de a realiza unele paralelisme inutile. Astfel, deși se știe că la Brețcu (jud. Covasna), a fost identificat anticul *Angustia*, așa cum arată și Mihail Zahariade la vocea respectivă, s-a acordat un spațiu tipografic și pentru *Brețcu*, unde consemnează, destul de incomplet, Emilia Tomescu. Aceeași situație se întâlnește la *Aiud* și *Bucla*. Lipsa de consecvență este evidentă, pentru că, spre exemplu, nu așa se procedează cu *Alba Iulia* și *Apulum*. Alteori, asemenea paralelisme crează o totală nedumerire pentru cititor. De pildă, la termenul *carpi*, analizat de Gheorghe Bichir, citim la p. 257 că prin denumirea de *carpodaci* întâlnită la Zosimos (IV, 34) trebuie să înțelegem „c/arpi" din Dacia [romană — *n.n.*]". Pe aceeași pagină, sub *carpodaci*, subscris de Constantin Preda, se face mențiunea că „în realitate, c/arpodacii / trebuie identificați cu populația carpică de la E de Munții Carpați, organizată în sec. 2—3 într-o importantă uniune de triburi. Denumirea de c/arpodaci / se referă la populația carpică rămasă pe loc, după ce o parte a acesteia a fost transferată în Imp., la sfârșitul sec. 3 și începutul sec. 4".

Ne surprinde, de asemenea, eliminarea unor termeni care figurau în *DIVR* și a căror valoare epistemologică și istorică rămâne valabilă : *ceată primitivă, cultură de prund, Ahtum*.

În ciuda acestor mici deficiențe, inerente unei întreprinderi de asemenea anvergură, *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României* reprezintă, indiscutabil, o realizare remarcabilă a istoriografiei românești. Arheologi, istorici ai Antichității, epigrafiști, numismați, lingviști, dar și profesori, studenți, iubitori de istorie vor găsi în paginile ei informații utile, înfățișate cu multă competență.

Nelu Zugravu

MIHAIL MACREA, NICOLAE GUDEA, IANCU MOȚU, *Praetorium. Castrul și așezarea romană de la Mehadia*, București, Ed. Academiei Române, 1993, 216 p.

Publicarea materialelor arheologice provenite din centrele citadine, castrele, așezările rurale, *villae*-le Daciei romane reprezintă o necesitate. Nu vom putea avea o imagine reală a fenomenului urban în provincia nord-dunăreană, a rolului factorului militar în procesul complex de romanizare, a dimensiunilor romanismului în diferite forme de habitat fără o cunoaștere exactă a rezultatelor investigațiilor arheologice, care pot întregi în modul cel mai fericit informația epigrafică și foarte restrânsa documentație literară. De aceea, nu putem decât saluta apariția monografiei arheologice dedicată castrului, așezării și cimitirului de la *Praetorium* (Mehadia) — important punct din zona sud-vestică a Daciei Superior (Apulensis). Din nefericire, însă, datele puse în circuitul științific de autori, deși de un real interes, trebuie preluate cu multă circumspecție, întrucât, așa cum suntem avertizați deseori în paginile cărții, cea mai mare parte a documentației șantierului de la Mehadia (planuri, profile, carnete de săpături, obiecte etc.) fie s-a pierdut, fie a fost dispersată prin diferite muzee sau pe la anumiți cercetători, fie s-a păstrat incomplet etc. (vezi, în special, *Introducere*, p. 7—22).

Valorificarea materialului existent s-a făcut pe parcursul mai multor capitole, în interiorul cărora s-au formulat și anumite concluzii privind durata și întinderea castrului, a așezării civile, a termenelor și cimitirului, structura etnică a populației, unitățile militare staționate în zonă, continuitatea de locuire după părăsirea aureliană etc. (vezi *Castrul roman de la Mehadia*, p. 23—47 ; *Unitățile militare care au staționat în castru*, p. 48—53 ; *Așezarea civilă a castrului*, p. 54—68 ; *Baia castrului de la Mehadia*, p. 69—74 ; *Cimitirul din epoca romană*, p. 75—77). De asemenea, numeroase pagini sunt afectate prezentării detaliate a materialului arheologic recoltat din castru (p. 82—115) și așezare (p. 116—134). O listă a fortificațiilor din sistemul defensiv al Daciei (p. 135—136), abrevierile folosite (p. 137—141), un sumar

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în limba engleză (p. 141—148), ca și o listă a ilustrațiilor și a planșelor în aceeași limbă (p 149—151), precum și LXII de planșe (p. 153—214) întregesc conținutul acestei monografii. Anumite scăderi ale ei — unele concluzii pripite, precum cea despre faza cu val de pământ și faza cu zid de piatră a castrului insuficient documentată (p. 27—31), prezentarea inventarului arheologic după materialul din care este realizat și nu după funcționalitate, ceea ce nu face decât să-l încurce foarte mult pe lector, aplicarea unui criteriu tipologic foarte curios — mărimea obiectului (vezi, de exemplu, clasificarea piroanelor sau a vaselor, după valori absolut subiective), lipsa unor obiecte din repertoriu (de exemplu, inscripția nr. 98 — p. 131) sau din interiorul planșelor (de exemplu, aplica cu fragment de inscripție de la nr. 15 din pl. XXVIII — p. 46, 180) etc. — nu pot diminua importanța pe care ea o prezintă pentru arheologia clasică din România ; mulți arheologi și istorici vor găsi în paginile ei date care, prin comparație cu cele provenite din alte castre și așezări civile ale Daciei, vor contribui la creionarea tabloului real al vieții romane în spațiul nord-dunărean.

Nelu Zugravu

PAUL PĂLTĂNEA, *Istoria orașului Galați de la origini pînă la 1918*, Galați, Editura „Porto-franco", 1994, vol. I, 388 p. ; vol. II, 399 p.

Istoricul Paul Păltănea, cunoscut nu numai specialiștilor prin excelenta biografie dedicată lui Costache Negri *(Viața lui Costache Negri*, Iași, Editura „Junimea", 1985, 280 p.), dar și prin numeroasele sale studii și articole publicate în reviste de specialitate (nu în ultimul rînd în paginile acestui *Anuar*), ne oferă acum o monumentală monografie a orașului Galați. Vechimea, dar și inconsistența — în ciuda unor informații utile încă — ale celor două monografii anterioare (Moise N. Pacu, *Cartea județului Covurlui*, I—II, București, 1891 ; Gh. N. Munteanu — Bîrlad, *Galații*, Editura autorului, Galați, s.a.) erau deja de multă vreme argumente ale utilității unei noi abordări istorice a celui mai important port al Moldovei (unicul, pentru o lungă perioadă) și unul dintre cele mai însemnate ale României.

Istoria cărții de față este poate la fel de interesantă ca și tema aleasă. Preocupările autorului în legătură cu istoria orașului Galați au început, după cum însuși mărturisește, încă prin anii 1946—1947. Au continuat, întrerupte de cele două perioade de detenție din motive politice, până în 1973, când manuscrisul lucrării a fost finalizat. Dar monografia, deși reprezintă teza de doctorat a istoricului, a trebuit să aștepte mai bine de două decenii până când, în sfârșit, a văzut lumina tiparului. Să nu uităm că în tot acest răstimp autorul s-a preocupat de completarea lucrării cu diverse informații nou apărute, de „aducerea la zi" din punct de vedere bibliografic. Avem deci de-a face cu rezultatul unei jumătăți de secol de muncă.

Vocația exhaustivistă a istoricului Paul Păltănea, cu care ne-a obișnuit în celelalte scrieri ale sale, transpare și din paginile acestei cărți. Utilizarea cu pricepere a unor izvoare atât de diferite ca factură (vestigii arheologice, documente medievale și moderne inedite ori publicate, presă, memorii, însemnări de călătorie) și ca arie lingvistică (română, slavonă, franceză, italiană, germană, engleză, rusă etc.), spiritul critic pătrunzător cu ajutorul căruia limpezește o serie de probleme neclare sau controversate din istoria portului dunărean (vechimea, numele, evoluția demografică etc) oferă cărții un aspect de lucru solid, definitiv.

Cu excepția capitolului preliminar în care sunt schițate coordonatele geografice ale orașului, lucrarea este structurată după criteriul cronologic. Fiecare capitol prezintă o anumită perioadă, începând cu „mărturiile străvechi", antice, de dinaintea înființării târgului, mărturii care atestă o relativă continuitate de locuire pe vatra orașului încă din neolitic, apoi continuând cu „formarea și dezvoltarea târgului" în secolul XV și cu prezentarea evoluției așezării în diferite perioade : sec. XV—XVI, sec. XVII — începutul sec. XVIII, sub regimul fanariot (1711—1821), în vremea domnilor Ioan Sandu Sturdza și Mihail Sturdza (1822—1849), în perioada de pregătire și definitivare a Unirii, între 1862—1878 și, în încheiere, „la sfârșit și început de veac" (1879—1918). Două capitole sunt dedicate dezvoltării culturii (până la 1848 și între 1849—1918) și, la sfârșitul fiecă-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ruia dintre cele două volume cîte un capitol se ocupă de „epidemii, doctori, spitale și farmacii". În cadrul fiecărui capitol „cronologic", analiza se concentrează constant asupra unor teme precum: dezvoltarea economică (aspecte interne și externe), drumurile spre Galați, întinderea și populația târgului și apoi ale orașului, structura administrativă, ctitoriile bisericești, aspectele edilitare, evenimentele politice de care orașul a fost legat într-un mai mare sau mai mic grad.

Criteriul cronologic este fără îndoială cea mai nimerită metodă de prezentare în cazul monografiilor istorice. Cu condiția, însă, ca reperele cronologice alese să fie proprii evoluției obiectului studiat. În cazul lucrării de față, dacă primele capitole ilustrează tot atâtea faze de dezvoltare a orașului, nu același lucru se poate spune despre capitalele referitoare la secolul XIX, ale căror limite cronologice țin seama nu atât de fazele intrinseci ale evoluției așezării, cât de anumite criterii proprii periodizării istoriei mai generale, a României. O parte dintre reperele alese de autor — anul 1821, revoluția de la 1848 etc —, deși sunt considerate de majoritatea specialiștilor drept momente semnificative în istoria românilor, nu au avut roluri și semnificații hotărâtoare în istoria orașului. Mai potrivită, în acest sens, ar fi fost poate acceptarea altor puncte de reper: anul 1829, cu Tratatul de pace de la Adrianopol, care aduce cu sine o liberalizare a comerțului extern al Principatelor și, în consecință, o dezvoltare a portului Galați ori instituirea regimului de porto-franco și desființarea acestuia sau chiar anul 1856, când la Galați a fost instalată Comisia europeană a Dunării, moment ce a condus la o creștere a prestigiului și importanței internaționale ale portului. Extrapolarea unei paradigme cronologice proprii unei istorii naționale asupra istoriei unui oraș, departe de a ilustra integrarea orașului în evoluția mai largă a țării — integrare pe care autorul, în cazul nostru, reușește să o redea îndeajuns prin alte mijloace — rămâne tributară unei anumite perspective „centraliste", „unitare", cu orice preț, asupra istoriei, perspectivă nu întotdeauna adecvată realității.

Dar toate aceste rezerve, legate de alternativa aleasă în structurarea discursului istoric, nu știrbesc deloc valoarea informațională și interpretativă a lucrării. Căci este greu de crezut — deși cercetarea istorică nu e lipsită de surprize — că acestei *Istorii a orașului Galați* i se va mai putea aduce cândva vreo adăugire semnificativă sau că i se va opune vreodată o replică pe măsură.

Vasile Docea

VALERIU LEU, *Banatul între arhaic și modern. Mentalități în Veacul Luminilor*, Muzeul de Istorie al Județului Caraș-Severin, Reșița 1993, 88 p. (Caietele „Banatica").

Volumul reunește trei studii publicate anterior în revista Muzeului de Istorie din Reșița, „Banatica", de cercetătorul asiduu al informațiilor oferite de vechile cărți și manuscrise păstrate în Banatul istoric, dr. Valeriu Leu. Autorul unei remarcabile teze de doctorat susținute la Universitatea din Cluj-Napoca acum doi ani, pe problematica circulației vechii cărți românești tipărite în Banat, Valeriu Leu comentează, acum ,informațiile extrase din aceste categorii de izvoare scrise — însemnările manuscrise de pe cărțile vechi românești și manuscrise din Banat — referitoare la: 1) imaginea „neamțului" la românii bănățeni; 2) epidemii și mentalități în Banatul Luminilor; 3) istoria Banatului reflectată în aceste însemnări.

Cucerirea Banatului de către Habsburgi la începutul secolului al XVIII-lea a făcut ca locuitorii acestei provincii să fie contactați de austrieci („neamți" în limbajul românesc comun). Românii bănățeni își construiesc, în timp, o imagine despre „neamț", reprezentat concret mai întâi de soldatul austriac aflat în confruntare cu turcii. „Craiul nemțesc" și „împărăția nemțească" vin să desemneze statul, administrația habsburgică extinsă asupra Banatului. Este simțită apoi civilizația și cultura occidentală venită odată cu „neamțul" și cu limba germană pe care o învață tot mai mulți români bănățeni, încât apar chiar însemnări pe cărți, făcute în sate românești, în limba germană, semn al prestigiului la care ea ajunsese. Altă ipostază este cea a „neamțului" constructor, care contribuie ca „maistor", împreună cu locuitorii români din

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sate la ridicarea de noi case, biserici etc. Gospodăria „nemțească", după colonizarea în Banat a unor grupuri de austrieci și germani devine model pentru satele românești prin organizare, dimensiune etc., termenul respectiv utilizat de români primind în sec. XIX și acest sens, de ordine, de superioritate în activitățile economice.

Însemnările de pe cărți stăruie suficient de mult asupra epidemiilor care s-au abătut asupra unor zone din Banat. Valurile epidemice cu gravele lor consecințe au stârnit nu numai însemnările pentru „memorizarea" acestora ci și atitudini mentale față de epidemii. Autoritățile habsburgice inițiază, cu timpul, un adevărat program sanitar, mai întâi prin răspândirea unor cunoștințe medicale cu ajutorul ordonanțelor tipărite și al circularelor, a unei literaturi adecvate. Dacă la început au existat reticențe față de tratamentele propuse, treptat se produce „însușirea" unora dintre cuceririle medicinei, schimbări în mentalitățile individuale și colective din Banat.

În sfârșit, cel de-al treilea studiu din volum prelucrează referirile la istoria Banatului din aceste însemnări de carte. Realizate prin elita rurală, însemnările manuscrise, ca expresie a metalului colectiv, rezumă evenimente și fapte istorice socotite notabile, în dreptul unor date cronologice. Unele dintre acestea se referă la „marea istorie" : asediul Vienei din 1683, asediile și cuceririle habsburgice asupra Timișoarei și altor localități importante, răscoala lui Horea, izbucnirea revoluției în Franța. Evident, cele mai multe dintre însemnări operează în zona istoriei locale, a localităților rurale, astăzi de mare utilitate pentru întocmirea monografiei istorice a satelor respective. Unele dintre aceste însemnări iau înfățișarea unor *anale* locale *(Însemnarea pentru întîmplările anului* — Ecica), a unor *istorii (Istoria din anii trecuți* — Vărădia) sau a unor *condici* istorice *(Condica Borlovei).* Ne găsim la originile mișcării monografice susținută de lumea satului, de conștiința istorică aparținătoare acestei lumi.

Însemnările de carte reținem, în alt rând, „istoria oamenilor" (nașterile și decesele din familia autorului însemnărilor respective, căsătoriile chiar, alte evenimente). Sunt notate apoi fapte ținând de *istoria instituțiilor sătești,* în primul rând de *biserică* (ctitorire, împodobire, donații, păstorirea unor preoți) și de *școală* (existența de școli, a dascălilor cu numele lor, cu notarea numărului de copii care le frecventează). Semnificative sunt și însemnările referitoare la ceea ce autorul numește *istoria imobilă,* adică faptele de permanență, cu deosebire cele naturale, care influențează ciclul agricol, ritmul lucrărilor pe care le efectuează țăranul. Acestea primează, de multe ori, în fața evenimentelor istorice fie ele chiar de mare importanță, fiindcă țin de condiția țăranului, a satului.

Volumul publicat de Valeriu Leu edifică asupra mentalităților tradiționale sau în schimbare în Veacul Luminilor în Banatul aflat între arhaic și modern. Solicitarea informației conținută de însemnările de pe cărți tipărite și manuscrisele bănățene în vederea reconstituirii mentalităților individuale și colective demonstrează, odată mai mult, utilitatea acestor categorii de izvoare istorice penru știința istorică.

Nicolae Edroiu

GHEORGHE ȘORA, *Vasile Goldiș — O viață de om așa cum a fost,* Timișoara, Ed. Helicon, 1993, 560 p.

După ce ani și ani și-a făcut din investigarea vieții și a operei unuia dintre ctitorii Unirii celei Mari, un vibrant *credo* științific, Gheorghe Șora a publicat, cu prilejul aniversării a șapte decenii și jumătate de la înfăptuirea României adevărate, un tom ce impresionează, deopotrivă, prin dimensiuni și valoare științifică, intitulat, nu întâmplător, *Vasile Goldiș — O viață de om așa cum a fost.* Titlul ne poartă, numaidecât, către acel legat memorialistic cu care se prezintă și azi în fața posterității N. Iorga, intitulat la fel și care încearcă să dea seamă asupra unei vieți și a unei opere întru totul exemplare. Dacă Vasile Goldiș, prins în vâltorile unor vremuri tumultoase, dar mai ales ale unei pilduitoare existențe, ce se confundă cu o saga națională, nu a avut răgazul de a urma exemplul celor care procedaseră asemeni ilustrului istoric, cu care și-a încrucișat adesea pașii, a venit azi Gheorghe Șora, care, cu această carte, a restabilit dimensiunea exactă a unuia dintre predecesorii care ne-au lă-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sat moştenire o ţară aşa cum a fost ea dintotdeauna.

Cum lesne se poate bănui, cu acest demers pertinent şi stăruitor, Gheorghe Şora a vizat din capul locului şi a realizat prima monografie dedicată unei opere şi unui om care, adresându-se mulţimii adunate la Alba Iulia, releva că vrerea celor ce veneau să împărtăşească lumii bucuria pe care o încercau ei în acea zi unică de început de decembrie 1918 încununa o istorie în care „neamul românesc de la început şi până astăzi a îndurat soarta aspră rezervată oricărei sentinele credincioase : loviturile duşmane şi statornica răbdare". După ce întreaga-i viaţă a luptat pentru ca românii de pretutindeni să-şi redobândească drepturile lor asupra pământurilor pe care le-au stăpânit dintotdeauna, afirmându-se astfel pentru fruntaşii generaţiei Marii Uniri, Vasile Goldiş s-a alăturat acelora care au desăvârşit şi consolidat apoi România reîntregită, adică patria tuturor conaţionalilor săi.

Judicios structurată şi scrisă cu pioşenie, dar mereu cu gândul la adevărul istoric, monografia de faţă ia în studiu, cum era şi de presupus, aspectele fundamentale ale vieţii şi operei marelui tribun, adică cele care privesc contribuţia sa la progresul culturii române, lupta pentru idealul naţional, rolul său în realizarea Marii Uniri şi implicarea, apoi, rodnică şi spectaculoasă chiar, în desăvârşirea a ceea ce românii realizaseră în cursul anului 1918. Totul este întregit, bineînţeles, de un capitol care priveşte, în general, viaţa şi activitatea fostului profesor al lui Octavian Goga, ipostaza de gânditor şi om politic european, precum şi unul despre posteritatea lui. Întregul excurs se încheie, ca orice lucrare serioasă, cu obligatoriile pagini concluzive, cu obişnuitul indice şi un rezumat transpus în limbile germană, franceză, engleză şi rusă.

Am precizat deja că autorul nu a ajuns la acest subiect întâmplător, iar studiul de faţă nu reprezintă prima sa incursiune în universul fascinant al unei biografii care ne surprinde prin întrebările fundamentale în jurul cărora s-a construit. După ce a obţinut, în 1975, un înalt titlu ştiinţific cu o teză intitulată *Idei social-politice în gândirea lui Vasile Goldiş*, a editat un volum de *Scrieri social-politice şi literare*, în 1976, pentru ca patru ani mai târziu să semneze lucrarea intitulată *Vasile Goldiş, militant pentru desăvârşirea idealului naţional*. În 1992, a îngrijit un volum în care a fost publicată o parte din corespondenţa marelui patriot şi cărturar. Aşadar, Gheorghe Şora este, la această oră, cel mai avizat exeget al românului despre care N. Iorga va mărturisi că era „o persoană aşa de distinsă prin inteligenţa şi cultura sa", fost deputat în Parlamentul de la Budapesta şi apoi în cel din Bucureşti, fost ministru în mai multe guverne de după 1918 şi autor al marilor decizii politice adoptate de România în anii ce au urmat primului război mondial. Cu această monografie, închinată memoriei părinţilor săi, Gheorghe Şora îşi îndeplineşte o datorie de conştiinţă, oferindu-ne o pildă tuturor acelora care avem sacra obligaţie de a-i restitui prezentului pe toţi acei dintre înaintaşii noştri, care, prin opera şi adeseori prin sacrificiul lor, ne-au afirmat identitatea naţională şi ne-au păstrat integritatea teritorială, până când Moscova, Berlinul, Roma sau Viena au decis altfel, mutilându-ne încă o dată fiinţa naţională.

În încercarea sa notabilă şi din toate punctele de vedere binevenită, de „a înlătura uitarea parţială nemeritată, care şi-a aşternut vălul asupra acestei strălucitoare personalităţi a spiritualităţii româneşti", cum mărturiseşte undeva diligentul cercetător arădean, el a parcurs o bibliografie impresionantă, reţinând şi ordonând, cu pricepere şi mult suflet, faptele de viaţă şi împlinirile cărturăreşti care refac efigia cât mai exactă a aceluia care la 1 Decembrie 1926 se arăta convins că „Alba Iulia este o zală strălucitoare în salba gloriei româneşti !". Scrisă cu pricepere alternând paginile evocatoare cu cele ale excursului strict ştiinţific, monografia în discuţie se adaugă tuturor realizărilor asemănătoare, care se constituie într-o treaptă a *Istoriei* de mâine, către care tind studioşii de azi, convinşi fiind că aceasta este suprema lor datorie.

Vasile Goldiş — O viaţă de om aşa cum a fost este o carte de mult aşteptată şi pe care o putem consulta tocmai atunci când avem cea mai mare nevoie de ea. În vremurile noastre de căutări şi întrebări rămase nu o dată fără răspunsuri, vom descoperi în paginile acestei cărţi sugestii povăţuitoare şi exemple demne de urmat. Cu gândul la aceste vremuri şi-a scris mo-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nografia Gheorghe Șora, iar un asemenea gând ar trebui transformat într-un îndemn adresat în permanență istoriografiei românești actuale.

Gheorghe I. Florescu

UNIVERSITATEA DIN ORADEA. *Din viața și activitatea economistului Victor Jinga*, Oradea, Editura „Mihai Eminescu", 1994, 95 p.

Victor Jinga trebuie apreciat drept unul dintre cei mai reprezentativi cercetători ai vieții economice, nu numai din Transilvania, ci și din România veacului trecut și a primei jumătăți a secolului nostru. Economiștii și istoricii care au abordat teme legate de evoluția societății românești și de personalitățile ei neglijează, adesea în mod culpabil, aportul acestui gânditor la studiul problemelor cu care România s-a confruntat în perioada respectivă. De aceea, ideea organizării unui simpozion consacrat economistului Victor Jinga, a cărei inițiativă a aparținut profesorului Mihai Drecin, de la Universitatea din Oradea, s-a dovedit mai mult decât benefică. Referatele prezentate la simpozionul de la Oradea, din 30 aprilie 1992, intitulat *Viața și activitatea economistului profesor Victor Jinga*, au fost publicate în tomul pe care-l prezentăm, în cuprinsul cărora sunt abordate o serie de probleme legate de activitatea teoretică și practică asupra cărora economistul și-a concentrat atenția.

Volumul însănunchează contribuții ale unor economiști și istorici, consacrați sau în formare, care sunt preocupați de studierea vieții și gândirii acestei personalități. O mențiune aparte trebuie făcută asupra articolului semnat de profesorul Anghel N. Rugină *(Despre o analiză critică-obiectivă a sistemului monetar mixt numit valută-aur)*, consacrat memoriei profesorului Victor Jinga, „un economist român de seamă", care, deși nu se referă la activitatea lui, abordează teoretic această problemă, sugerând măsura în care ea ar avea aplicabilitate la economia românească. Vasile Gionea publică studiul *Victor Jinga — omul și câteva din ideile fundamentale ale operei sale*, în care expune momentele mai importante din activitatea desfășurată de el pe plan social și științific. Două articole, semnate de Mihai Pop *(Profesorul Victor Jinga în anii studenției mele)* și de Emil Vicaș *(Amintiri despre activitatea profesorului Victor Jinga din perioada interbelică și din timpul vizitelor sale în Canada anilor '80)*, ambii stabiliți în Canada, cuprind amintiri despre omul și dscălul Jinga, pe care au avut prilejul să-l cunoască în perioada când a fost profesor la Cluj. Delea Covheci și Claudia Bonaciu urmăresc implicarea economistului român în viața cooperației, subliniind contribuția lui teoretică și practică la susținerea acestor instituții. Stelian Mândruț analizează implicarea lui Victor Jinga în acțiunea de contracarare a propagandei antiromânești în legătură cu Transilvania din perioada de sfîrșit a celui de al doilea război mondial. *(Victor Jinga și „Centrul de studii și cercetări privitoare la Transilvania' (1944—1946)*. Ultimele două articole, semnate de Ilie Marinescu, *Concepția economică a profesorului Victor Jinga, reflectată în lucrarea „Moneda și problemele ei contemporane" și* de Mihai D. Drecin, *„Țăranul" român" — ultimul studiu redactat și comunicat de profesorul Victor Jinga, veritabil discurs de recepție pentru Academia Română*, reliefează capacitatea economistului român de a percepe într-un mod realist lumea românească a epocii în care a trăit. Bibliografia selectivă, de la sfârșit, pe lângă faptul că informează pe cititor asupra realizărilor științifice ale lui Victor Jinga, evidențiază totodată preocupările lui multilaterale pentru problemele cu care se confrunta societatea în care a trăit și a activat.

Victor Jinga a desfășurat o muncă științifică și practică mult mai complexă, iar la simpozionul de la Oradea nu au fost abordate în mod detaliat decât o parte din laturile ei, deși autorii comunicărilor au amintit despre toate. Cercetările asupra trecutului acestei personalități cu preocupări așa de multiple se află, însă, abia la început, iar faptul că la Oradea s-au întâlnit mai mulți specialiști care manifestă interes pentru opera lui ne dă speranța că apariția unui studiu monografic asupra lui Victor Jinga nu va întârzia prea mult.

Dumitru Șandru

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NICOLAE JURCĂ, *Istoria social-democrației din România*, București, Editura Științifică, 1994, 383 p.

Structurată în zece capitole, lucrarea lui Nicolae Jurcă este o contribuție extrem de necesară la clarificarea controversatului fenomen al „stângii" în istoria modernă și contemporană a românilor. Cercetătorul supune analizelor doctrina social-democrată, concretizată în actele și atitudinea față de realitățile românești proprii Partidului Social-Democrat și a avatarurilor sale organizatorice. Adesea, multitudinea informațiilor copleșește hermeneutica de tip politologic și Nicolae Jurcă se lasă atras de factologie, în detrimentul „notei" personale propriu-zise. Meritul lucrării rămîne însă, de neocolit în ceea ce privește utilizarea unor surse, printre care Arhivele fostului C.C. al P.C.R. dețin o pondere însemnată. Totodată, Nicolae Jurcă recurge la mărturiile presei acestei perioade istorice (1393—1947), reușind să selecteze cu pertinență esențialul fenomenelor.

Am putea afirma că doar lipsa unei vocații de filosof al istoriei l-a împiedicat pe autor să scrie o lucrare cu adevărat remarcabilă, el mizând pe un travaliu meritoriu și pe o analiză rămasă încă tributară didacticismului „obsedantului deceniu". Chiar și așa, ideile desprinse din contextul studiului reprezintă un pas în plus față de obișnuita identificare a social-democrației cu extrema-stângă (cazul percepției „românești" actuale, cu precădere). Cel mai important rezultat al cercetării întreprinse de Nicolae Jurcă este (în opinia noastră) identificarea conceptului (nu doar abstract) de „idee națională", cu activitatea social-democraților români, adepți, în copleșitoarea lor majoritate, ai parlamentarismului și deci, în ultimă instanță, adepți ai democrației. În acest sens, capitolele al treilea („Procese și tendințe în mișcarea socialistă și social-democrată din România — decembrie 1918 — iunie 1921 — p. 103—122) și al zecelea („Partidul Social-Democrat în perioada 23 august 1944 — februarie 1948" — p. 326—383) reprezintă incontestabile și exemplificatoare reușite.

Personalitatea liderului socialist Constantin Titel-Petrescu este bine creionată în cuprinsul sintezei lui Nicolae Jurcă și se întrezărește o ușoară coloratură emoțională, „stopată" însă la timpul cuvenit. Comunismul de import a distrus, practic, și „elita" gânditorilor social-democrați. Astfel, autorul anunțește că „cel mai important și integru lider socialist modern — Constantin Titel-Petrescu" (p. 382 a fost arestat în noaptea de 5 spre 6 mai 1948. Aceeași soartă au avut-o „George Grigorovici, Iosif Jumanca, Ion Flueraș, Ioan Mirescu, Gheorghe Cristescu, Alexandru Claudian, dr. Victor Papilian, Iosif Mustețiu, Gheorghe Hromatka, Traian Cercega, Ștefan Lakatoș, Francisc Bruder" (p. 382).

Așa cum mărturisește însuși Nicolae Jurcă, „greutățile elaborării unei asemenea sinteze abia dacă mai trebuie subliniate, în condițiile în care o întreagă concepție istoriografică s-a prăbușit, discursul istoric însuși trebuind integral renovat. Dacă la aceasta se mai adaugă complexitatea problematicii, am putea spune și noi, odată cu André Maurois, că „avem un gust pervers pentru dificultate".

Cristian Sandache

I. CIUPERCĂ, *Opoziție și putere în România anilor 1922—1928*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza", 1994, 229 p.

Interesul autorului pentru analiza vieții politice a României din primul deceniu de după Marea Unire datează de circa un sfert de veac. În numeroase studii publicate de I. Ciupercă în revistele de specialitate, începând din anul 1972, sunt prezentate atât activitatea principalelor partide care au jucat un rol important pe arena politică a României, cât și relațiile dintre ele. Dacă urmărim tematica studiilor tipărite de autor în diferite reviste, putem considera că el era cel mai îndreptățit să realizeze o sinteză asupra vieții politice din această perioadă, ceea ce a și încercat să facă și a făcut cu mult succes.

Eforturile depuse de I. Ciupercă pentru descoperirea a cât mai multe informații documentare și pentru interpretarea lor critică au asigurat studiilor publicate o valoare aparte, și i-au permis să tragă concluzii pe care cercetările ulterioare ale altor specialiști nu le-au alterat. Fără a nega contribuțiile celorlalți autori la studiul pe-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rioadei, trebuie să remarcăm că articolele consacrate formării Partidului Național-Țărănesc, publicate în câteva numere ale „Anuarului Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol"» din Iași, rămân lucrări de referință. Acestora li se adaugă câteva relative la împrejurările venirii liberalilor la putere, la relațiile dintre partidele politice în timpul elaborării Constituției din 1923, la atitudinea partidelor din opoziție față de politica economică a guvernului liberal și altele.

Volumul *Opoziție și putere în România anilor 1922—1928* urmărește raporturile dintre cele două mari partide politice din perioada în care național-literalii s-au aflat la cârma României (1922—1926 și 1927—1928). Aspectele analizate izvorăsc din politica promovată de liberali pe plan intern și pe linia relațiilor internaționale. Rolul jucat de național-liberali, în istoria României din preajma primului război mondial, din anii marii conflagrații și din timpul conferinței de pace i-au asigurat condițiile favorabile consolidării poziției lui politice și economice din perioada de pace. Acest proces se explică prin faptul că după război principalii lor rivali, conservatorii, primiseră lovituri violente atât prin înfăptuirea reformei agrare, cât și prin introducerea sufragiului universal, iar celelalte partide ce se afirmau acum pe arena politică nu au avut la început capacitatea de a le face o opoziție eficientă. Până în octombrie 1926, când s-a realizat fuziunea dintre Partidul Național Român din Transilvania și Partidul Țărănesc, act în urma căruia va apărea un al doilea puternic partid, capabil să facă o opoziție reală Partidului Național-Liberal, această din urmă formație politică a reușit să impună mai multe legi importante care dădeau o formă concretă doctrinei economice a partidului, și care încercau să consolideze, atât pe plan intern, cât și pe plan internațional poziția României întregite.

Volumul este structurat în trei mari părți: *Putere și opoziție la începutul anului 1922*, *Opoziția în fața guvernului Brătianu (1922—1926)* și *Drumul opoziției spre putere (1927—1928)*, fiind însoțit de o *Introducere*, *Considerații finale*, *Bibliografie* și *Indice de nume*.

În *Introducere*, autorul prezintă obiectivele principale pe care le-a avut în vedere, atrăgând atenția că nu intenționează să urmărească activitatea integrală a fiecărui partid și că și-a concentrat atenția asupra mecanismului preluării puterii și al menținerii acesteia și asupra ipotezei opoziției de guvern în devenire (p. 5). Tot aici, I. Ciupercă, reliefează dificultățile documentării determinate de neputința pătrunderii, cel puțin până în decembrie 1989, la unele fonduri arhivistice și de lipsa sau de caracterul fragmentar al arhivelor partidelor politice și, mai cu seamă, a unor personalități din conducerea lor. Începutul analizei pornește din anul 1922, odată cu instalarea guvernului I.I.C. Brătianu, când s-a conturat „hotărârea asumării răspunderii unui efort sistematic în vederea consolidării unității naționale" (p. 18) Deși perioada guvernării Averescu nu a stat în intenția autorului de a o analiza, este privită, totuși, din punctul de vedere manifestat de opoziție, care includea acum și pe liberali. O atenție aparte este acordată confruntărilor dintre guvern și opoziție în timpul elaborării Constituției din 1923, perioadă în care s-a încercat realizarea unui bloc al forțelor din opoziție pentru a împiedica punerea în discuție a proiectului propus de Partidul Național-Liberal. Analizând disputele asupra atitudinii oficiale a României în problemele de politică externă din perioada guvernării I.I.C. Brătianu, I. Ciupercă ajunge la concluzia că acțiunile opoziției au fost ineficiente, atât sub raportul impunerii punctului lor de vedere, cât și sub acela al preluării puterii (p. 138—139).

Se știe că în domeniul politicii economice opiniile liberalilor s-au deosebit fundamental de cele ale Partidului Țărănesc și ale Partidului Național Român și de cele ale formației ce a rezultat din fuziunea acestora din urmă. În octombrie 1926. S-a scris mult despre această temă, atât de către istorici, cât și de către economiști, dar contribuția lui I. Ciupercă la înțelegerea ansamblului de cauze care au împiedicat opoziția să blocheze programul economic al guvernului rămâne mult mai valoroasă decât toate realizările istoriografiei din anii trecuți.

Un spațiu destul de larg este alocat acțiunilor opoziției în vederea unirii forțelor pentru ajungerea la putere, în care sunt analizați toți factorii interni și externi ce au favorizat sau dezavantajat o formă politică ori alta. Autorul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

își încheie studiul cu momentul venirii la putere a Partidului Național-Țărănesc, în noiembrie 1928, care încununa eforturile depuse vreme de mai mulți ani de opoziție pentru înlăturarea liberalilor de la guvern.

I. Ciupercă a reușit să înțeleagă frământările politice din societatea românească de după primul război mondial și să ni le prezinte în mod veridic. De aceea, volumul, *Opoziție și putere în România anilor 1922—1928* trebuie apreciat ca o realizare dintre cele mai valoroase a istoriografiei noastre.

Dumitru Șandru

GEORGETA ONISCU, *Ion Minulescu, 1881—1994. Bibliografie*, Iași, Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu" Iași, 1994, 996 p.

Într-un tom masiv și absolut impresionant, doamna Georgeta Oniscu a adunat — în câți ani, oare, și cu câte eforturi ? — toate referințele de care ar avea nevoie cineva interesat de acela care publica, în 1908, *Romanțe pentru mai târziu*. Este vorba despre volumul *Ion Minulescu. 1881—1944. Bibliografie* (Iași, 1987, 996 p.), apărut în 1994, an înscris pe coperta exterioară, dar încheiat în urmă cu șapte ani.

Autoarea acestei realizări de excepție, cercetătoare în cadrul Serviciului Bibliografic al Bibliotecii Centrale Universitare „M. Eminescu" din Iași, consultă zilnic, de o viață, zeci și zeci de pagini de carte, de publicistică, de documente etc., căutând să afle tot ceea ce a scris un poet, un romancier și un om de cultură, precum și tot ceea ce s-a scris despre cel în cauză și opera lui. Orice excurs de acest gen este unul deosebit, prin unicitate, care reclamă vaste cunoștințe, diligență, acribie și mai ales uitare de sine. Așadar, o bibliotecă, una dintre cele mai mari din țară și cu un trecut fascinant, nu este numai un loc unde se „depozitează" cărți, ci și unul unde se scriu cărți. Din păcate, tirajul bibliografiei în discuție este unul grav cenzurat de indigențe financiare, astfel încât, din chiar clipa editării (xeroxării), ea a devenit o raritate, circumstanță care va face ca doar câțiva inițiați să o poată admira și compulsa, desigur, ca „proprietari". Biblioteca însă, rămâne deschisă tuturor.

Doamna Georgeta Oniscu și-a structurat cu priceperea experienței volumul, în care vom descoperi o utilă *Notă lămuritoare*, o cuprinzătoare *Listă a periodicelor consultate*, în care sunt înscrise peste 2 000 de titluri, un substanțial compartiment intitulat *Opera lui Ion Minulescu*, un altul asemănător rezervat *Referințelor critice despre opera și personalitatea lui Ion Minulescu*, o *Addenda* și un obligatoriu *Indice de nume*. Simpla parcurgere a unui asemenea sumar este în măsură să sugereze, pentru că nu poate fi vorba de o demonstrație, câtă muncă se ascunde după cele 10 126 de referințe înscrise în aproape 1 000 de pagini. Așa cum precizează autoarea, cel interesat va descoperi în acest volum-tezaur toate titlurile ce compun *opera originală* a unui clasic al literaturii române, apărută în volume și periodice, cu dedicațiile, datările și mottourile ce le însoțesc pe cele dintâi etc. Un spațiu aparte i-a fost consacrat publicisticii, ordonată pe genuri și problematică, știut fiind că Ion Minulescu a fost un ziarist de marcă, al unei perioade în care jurnalistica românească a atins un nivel ce cu greu va putea fi egalat vreodată. În rubrica pe care o numim îndeobște *despre...*, aflăm cum și la ce nivel a fost receptată o operă poetică exemplară de către contemporani, cum s-a proiectat ea în conștiința posterității, ce loc ocupă azi în istoria literaturii naționale etc.

Nu lipsesc informațiile care privesc reușitele de ordin cultural ale poetului, cele de inițiator și conducător de reviste, totul încheindu-se cu o listă de manuscrise, scrisori originale, documente etc. și *Addenda* amintită, cu ultimele apariții *de* și *despre* Minulescu până la începutul anului 1987.

Amprenta exhaustivității acestui volum este consecutivă, dar, sinceră și conștientă de valoarea muncii sale, autoarea își avertizează posibilul cititor asupra faptului că, împotriva voinței ei, unele posibile surse informaționale nu au putut fi cercetate, întrucât nu se păstrează în biblioteca atât de cunoscută în țară și în străinătate sub o siglă care nu mai e, sperăm, impersonală : *B.C.U.* Cu modestie și neîndoielnică responsabilitate, doamna Georgeta Oniscu a finalizat o carte care nu poate fi redusă la condiția de obișnuit instrument bibliografic, atât timp cât ea nu numai că sugerează dar și prefațează viitoarea *opera omnia*.

Daniela Florescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GRIGORE GAFENCU, *Jurnal. Iunie 1940 — iulie 1942*, vol. I, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și indici de ION ARDELEANU și VASILE ARIMIA, București, Ed. „Globus", 1993, 268 p.

Modul în care o mare personalitate (politică sau culturală) recepteaza istoria este întotdeauna incitant, îndemnând atât pe specialist, cât și pe cititorul obisnuit la febrile și necesare reflecții. În cazul de față, avem de-a face cu o inteligență sintetică, în stare a reține semnificația fenomenelor și a o integra contextului universalității. Grigore Gafencu — diplomat și om politic, ministru de externe al României între anii 1938—1940 — s-a caracterizat mai ales printr-o certă vocație europeană. A fi european trebuie înțeles (în cazul lui Grigore Gafencu) nu în sensul îngust marcat de un cosmopolitism al termenului, ci utilizând paradigma dedogmatizării. Structurii sale intelectuale îi repugnau fanatismele de orice natură, agresivitatea, superficiala privire și înțelegere a lucrurilor. Posedând, în egală măsură, pe lângă bunul simț tactic al diplomatului înnăscut, și verbiajul incisiv al publicistului și analistului politic de calitate, Grigore Gafencu surprinde în acest „Jurnal" segmentul de timp marcat de izbucnirea războiului germano-sovietic, expulzarea corpului diplomatic al Axei din Moscova, scurta ședere în țară, sosirea la Geneva și începutul elaborării lucrărilor referitoare la declanșarea celui de-al doilea război mondial. Propriu-zis, memoriile lui Gafencu includ perioada 1940—1957, dar activitatea sa de statornic apărător al cauzei românești în exil va face obiectul (așa cum afirmă cei ce s-au ocupat de îngrijirea ediției) unor volume viitoare. Există multă luciditate în cadrul acestui discurs de o claritate impresionantă: „În ce privește tălmăcirea plecării mele de la Externe, era de presupus că se va vorbi din nou de pretinsa mea germanofobie. Nimic mai greșit. Nu am fost niciodată germanofob. [...]. M-am străduit în scris și prin fapte să cinstesc legăturile rodnice între acest popor și țara noastră. Național-socialismul însă — ca ideologie și acțiune politică — nu a stârnit în mine nici încredere, nici simpatie. M-am temut de el fiindcă îl socoteam potrivnic ideii europene și prin urmare intereselor românești. Nu am dorit victoria Germaniei naziste, fiindcă știam că va avea drept consecință răsturnarea echilibrului european și a sistemului nostru de alianțe britanice, chezășie de viață națională neatârnată. Nu am dorit prăbușirea Franței și nu doresc prăbușirea Angliei, cele mai temeinice puncte de reazăm pentru o viață europeană liberă" (p. 19).

Imparțialitatea diplomatului veritabil, acea „răceală" a judecăților, depășește modelul Feuche, reprezentând nu o cuirasă a unui cinism calculat, ci o posibilitate de a fi de folos — „atât de greu amenințatului popor românesc" (p. 20). Misiunea sa — dificilă atât sub aspect strict profesional, dar și psihologic, de viitor ambasador al României la Moscova (iulie 1940—24 iunie 1941) — a constituit pentru Grigore Gafencu o interesantă experiență personală. Diplomatul român devenea „astfel, cel de-al treilea plenipotențiar după Edmond Ciuntu (1934—1937), și Al. Davidescu (1937—1940) în U.R.S.S., după reluarea relațiilor diplomatice în anul 1934. Pătrundea, astfel, într-o lume diferită ca mentalitate, o lume privită mai mereu cu îngrijorare de către opinia publică din România. Mai mult decât atât, survenise deja anexarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord, de către Imperiul de la Răsărit.

În acest sens, memoriile lui Grigore Gafencu par că se contorsionează, vibrând odată cu durerea unei întregi națiuni: „29 și 30 iunie. Zile de amărăciune, de doliu și îngrijorare. Rușii pătrund în Basarabia și Nordul Bucovinei. Trupele noastre se retrag căutând să-și salveze echipamentul și muniția. Se produc ciocniri — pe alocuri sîngeroase.

Rușii sunt grăbiți; în unele puncte coboară cu parașutele. Evacuarea populației românești, îndeosebi a funcționarilor și proprietarilor care vor să ajungă în țară, e anevoioasă. Între cele două armate se furișează turburători, printre care mulți evrei, care provoacă, fură și dau foc" (p. 25).

Mai târziu, Grigore Gafencu are posibilitatea să-l cunoască pe Viaceslav Molotov — Președintele Consiliului Comisarilor Poporului. „Președintele stăruie asupra intențiilor pașnice ale Rusiei și asupra voinței ei de a normaliza raporturile noastre de bună vecinătate". Declară că acum e de acord cu dezvoltarea raporturilor economice E mulțumit să întrețină cu mine raporturi directe și loiale"... (p. 53). Re-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

latarea lui Gafencu, deşi neutrală în aparenţă, ascunde în esenţa ei o dramă : aceea a constantului cinism imperial pravoslavnic, ideea însăşi de normalizare fiind pervertită în contextul iniţierii unui dialog cu o victimă a vecinătăţii geografice. Fără să vrea aproape, preşedintelui Prezidiului Sovietului Suprem al U.R.S.S. — M.I. Kalinin îi „scapă", în cadrul unei întrevederi cu Grigorae Gafencu, următoarea remarcă : „Credeţi-mă, dvs. sunteţi încă tânăr, eu am mai multă experienţă. Între lumea din afară şi noi nu se pot stabili raporturi de plăcere" (p. 56). De altfel, însuşi diplomatul român intuise că în ciuda episodului „Basarabia" pretenţiile sovieticilor nu se vor stinge. Acuitatea observaţiilor sale reiese şi din pasajul următor : „Aceste asigurări, ca şi buna primire ce mi-a fost făcută, nu trebuie să ne înşele asupra stării de spirit care domină azi viaţa şi acţiunea politică a Uniunii Sovietice. Imperiul sovietic e în creştere. Mişcarea a fost „declanşată" de războiul european. Şi va ţine cât va dăinui războiul, poate chiar mai mult.

[...] Cuceririle pe care le-au făcut, cu preţul unor sacrificii mărunte, au trezit vechile tradiţii de expansiune imperialistă veşnic în căutarea unor hotare europene mai potrivite ; au măgulit vanitatea lor deosebit de simţitoare, de stat proletar şi au pus în circulaţie bunuri străine pe care o piaţă de mult secătuită le-a îmbogăţit cu nesaţ în câteva zile" (p. 58). Grigore Gafencu atrage într-un fel atenţia asupra fragilului echilibru european , în pericol atâta timp cât „Ursul" sovietic nu-şi mai poate reţine ancestralele sale veleităţi anexioniste. Acest pericol potenţial, în general neglijat sau prea puţin înţeles de către multe cancelarii este, în opinia diplomatului român, o certitudine. Europa acelor vremuri urma să cunoască suprema încleştare dintre cele două totalitarisme care au caracterizat secolul : al extremei-drepte şi al extremei-stângi, Germania naţional-socialistă împotriva U.R.S.S., după ce, iniţial, existase celebrul pact Ribbentrop-Molotov. În acest context, acţiunea României de la 22 iunie 1941, alături de trupele Axei nu putea fi decât previzibilă, ea înscriindu-se logicii evenimentelor.

Cu simţ al răspunderii şi cu o demnitate incontestabilă, cu atât mai meritorie în condiţiile în care era ambasadorul unei ţări aflate în conflict militar cu U.R.S.S., Grigore Gafencu expune, în prezenţa nedumeritului Molotov, punctul de vedere al politicii externe româneşti, în ultimă instanţă : „Să-mi fie îngăduit, în această calitate, să-mi exprim părerea de rău că prin politica ei urmată în timpul din urmă, U.R.S.S. nu a făcut nimic pentru a împiedica, între ţările noastre durerosul dezndământ de azi.

Prin brutalul ultimatum din anul trecut, prin care ni s-a cerut nu numai Basarabia, dar şi Bucovina şi un colţ din vechea Moldovă, prin încălcările teritoriului nostru care au urmat de atunci, prin actele de forţă care au intervenit pe Dunăre — chiar în timpul negocierilor pentru stabilirea liniei de demarcaţie — Uniunea Sovietică a distrus în România orice sentiment de încredere şi de siguranţă şi a trezit îndreptăţita teamă că însăşi fiinţa statului român este în primejdie. Am căutat atunci sprijin în altă parte. Nu am fi avut nevoie de acest sprijin şi nu l-am fi căutat, dacă nu am fi fost loviţi şi dacă nu ne-am fi simţit ameninţaţi" (p. 152.) Extraordinar de activ, cu o capacitate de a realiza corelaţii ideatice dintre cele mai surprinzătoare şi mai incitante, Grigore Gafencu demonstrează şi prin intermediul scrisului său că şi-a menţinut vie înţelegerea conexiunilor politicii europene şi a situaţiei României, a viitorului acesteia, în ultimă instanţă. „Fireşte nu trebuie să ne facem nici o iluzie : soarta noastră e tragică (...) Mântuirea noastră străină de o împrejurare fericită, de putinţa de a folosi o clipă trecătoare, clipă care nu poate să nu vie, căci anglo-saxonii nu se vor putea supune unei păci ruseşti dar care va trece repede. Şi vai de noi dacă nu vom şti să ne folosim de această clipă" (p. 240—241).

Din nefericire, Grigore Gafencu a avut dreptate. Crucificarea României fusese însă hotărâtă mai dinainte, iar efectele nu au mai putut reprezenta decât consecinţa sa directă.

Cristian Sandache

LILIANA SAIU, *The Great Powers and Romania, 1944—1946. A Story the Early Cold War*, Boulder, 1992.

Poziţia României în contextul geopolitic al primilor ani postbelici a preocupat încă din perioada imediat ur-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mătoare pe diplomați și istorici. De aceea, există, din fericire, am putea spune, o întreagă galerie cu lucrări de referință. Liliana Saiu (profesoară la Universitatea Cagliari) a apelat la un centru prestigios, precum este cel de la Boulder-Colorado, cunoscut pentru numeroasele preocupări legate de istoria contemporană a României, pentru a face cunoscut efortul său. Deși lucrarea nu aduce noutăți de esență, principala lacună fiind generată de lipsa informațiilor din arhivele românești, ea este notabilă din cel puțin două puncte de vedere. În primul rând trebuie reținută ordonarea materialului documentar, actualizată și, mai ales, demonstrația riguroasă, care nu lasă loc aleatorului. Pe de altă parte, studiul Lilianei Saiu trebuie apreciat în contextul în care lucrările privitoare la România apărute în Occident în ultimii ani, raportate la situația unor state din jur, sunt relativ puține. De aceea, meritele autoarei sunt cu atât mai mari, cu cât aîe girul științific conferit de centrul de la Boulder, cât și de studiul în sine, notabil, fără îndoială.

Gheorghe Onișoru

România. Viața politică în documente, 1945, coordonator IOAN SCURTU, Arhivele Statului din România, București, 1994.

Pe lângă efortul întregului corp arhivistic (de la București, Timișoara, Iași și din celelalte centre) de a pune în circulație noi fonduri documentare, se observă și o intensă activitate publicistică. Sub coordonarea prof. univ. dr. Ioan Scurtu (directorul general al D.G.A.S.) au apărut în ultima vreme mai multe volume. Dintre acestea, ne-am oprit la colecția asupra anului 1945. Aceasta cuprinde documente dintr-o serie de fonduri recent introduse în circuitul cercetării, cum ar fi Inspectoratul General al Jandarmeriei, Direcția Generală a Poliției, Președinția Consiliului de Miniștri — stenograme și S.S.I. etc. Deși peste tot este loc de mai bine și, în plus, este evident că o culegere nu poate satisface toate gusturile sau cuprinde toată gama evenimentelor, mai ales într-un an dens cum a fost 1945, credem că acest volum trebuie privit nu doar dintr-o perspectivă critică, ci trebuie înțeles ca o invitație la completarea acestui corpus. Iată că după cele 4 volume asupra lui 23 august 1944 (alcătuite după criterii ce țineau de epoca în care au apărut), recentele noutăți prezentate de Arhivele Statului vin să completeze și zonele „întunecate". O lucrare binevenită, atât pentru cercetători, cât și pentru simplii pasionați de istorie și adevăr, apărută în condiții grafice deosebite și foarte atent îngrijită.

Gheorghe Onișoru

ION ȘIȘCANU, ***Deștărănizarea bolșevică în Barasabia***, Chișinău, Ed. „Adrian", 1994, 138 p.

Autorul analizează evoluția procesului de colectivizare din Basarabia, în strânsă legătură cu politica agricolă și agrară impusă de Moscova țărănimii de pe acel teritoriu anexat de Uniunea Sovietică în iunie 1940, care va deveni Republica Socialistă Sovietică Moldovenească. Lucrarea este structurată pe trei capitole. În primul dintre ele, *Colectivizarea și lichidarea chiaburimii în U.R.S.S.*, este expusă doctrina stalinistă asupra socializării pământului, prin colectivizarea gospodăriilor agricole individuale, și modul în care a fost deposedată țărănimea din Uniunea Sovietică de proprietățile ei funciare, prin încorporarea forțată în colhozuri. Cel de-al doilea capitol, *Instaurarea orânduirii colhoznice pe teritoriul dintre Prut și Nistru*, prezintă procesul colectivizării din Basarabia, cu particularitățile lui, influențate de condițiile economice ale zonei și perioadei în care s-a înfăptuit el. În ultimul capitol, *Deschiaburirea în Basarabia*, Ion Șiscanu analizează ansamblul măsurilor opresive îndreptate împotriva populației mai înstărite a satelor basarabene și a locuitorilor ce făceau opoziție regimului, precum și deportarea acestora în vara lui 1949. În anexă, autorul a selectat câteva documente apreciate mai semnificative care au menirea de a întregi imaginea asupra manierei în care autoritățile implantate de Moscova în Basarabia au pus în practică programul colectivizării țărănimii de aici.

Privită în ansamblu, lucrarea *Deștărănizarea bolșevică în Basarabia* trebuie apreciată ca o reușită. Atenția autorului nu este limitată la urmărirea modului în care s-au creat colhozurile pe teritoriul Basarabiei, ci ea are în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vedere şi politica de deposedare a ţăranilor de o parte însemnată din producţia lor agricolă prin sistemul cotelor obligatorii, cărora mulţi dintre ei nu au fost capabili să le facă faţă. Chiar în aceste condiţii, o bună parte a ţărănimii din Basarabia a manifestat reticenţă ori chiar împotrivire faţă de colectivizarea pământurilor ei. Rezistenţa ei s-a diminuat considerabil atunci când conducerea comunistă a republicii, a hotărât, din ordinul Moscovei, şi a început să aplice programul de deportare a celor peste 11 mii de familii basarabene. În două luni de zile, iulie-august 1949, numărul familiilor intrate în colhozuri a sporit de 2.2 ori, în procente, de la 32,2 la 72,3 la sută din totalul lor (p. 69.)

Lucrarea lui Ion Şişcanu prezintă un anumit interes şi pentru înţelegerea modului în care a fost concepută şi în care s-a realizat colectivizarea în România. În linii generale procesul a fost asemănător, unele deosebiri fiind determinate de anumite particularităţi ale zonei. La fel ca în Basarabia, şi aici a funcţionat sistemul cotelor obligatorii, tot atît de ruinător pentru ţăranii mai înstăriţi ; arestarea şi întemniţarea a numeroşi proprietari rurali, adesea fără a fi fost măcar judecaţi, a fost, de asemenea, un fenomen frecvent în România, ca şi deportările. Întrucât în România rezistenţa la colectivizare s-a manifestat mai puternic, aici şi durata înfăptuirii procesului a fost mai lungă. Aceasta explică, între altele, de ce autorităţile comuniste de la Bucureşti au temporizat în anumiţi ani colectivizarea şi de ce deportarea celor refractari s-a făcut în mai multe etape.

O analiză comparativă între evoluţia procesului de colectivizare din Basarabia şi a celui din România ar fi deosebit de utilă istoriografiei ambelor ţări şi ea ar putea rezulta numai dintr-o colaborare a specialiştilor din Republica Moldova şi din România preocupaţi de studiul istoriei ţărănimii de după cel de-al doilea război mondial.

Dumitru Şandru

SERGIU VERONA, *Military Occupation and Diplomacy. Soviet Troops in Romania, 1944—1958*, Duke University Press, 1992.

Contribuţia lui Sergiu Verona este, pe cât de interesantă, pe atât de necesară. Bazându-se cu preponderenţă pe surse americane, edite sau inedite, autorul acoperă realmente un gol în istoriografia problemei. S-a discutat mult asupra clauzelor armistiţiului din 12 septembrie 1944 şi s-a ajuns chiar la concluzia, susţinută de Lucreţiu Pătrăşcanu imediat după ce s-a întors de la Moscova, că termenii Convenţiei erau chiar generoşi, având în vedere că România a luptat peste trei ani împotriva U.R.S.S. Ceea ce a rămas ocultat a fost jaful sistematic practicat de Uniunea Sovietică în România în afara cadrului oferit de convenţia de armistiţiu şi tratatul de pace semnat la 10 februarie 1947. Pe lângă acordurile comerciale bilaterale şi sistemul C.A.E.R.-ului — concepute pentru a favoriza Kremlinul — trebuie subliniat în principal rolul nefast jucat de celebrele Sovromuri, care au adus pagube incalculabile economiei româneşti. Toate acestea au fost facilitate de prezenţa trupelor Armatei Roşii pe teritoriul României, Moscova prevalându-se de lipsa unei formulări precise în cuprinsul tratatului de pace, în legătură cu retragerea acestora. Astfel, s-a ajuns ca, pornindu-se de la pretextul întreţinerii liniilor cu diviziile ruseşti staţionate în Austria, să fie menţinute armate de ocupaţie în România până în 1958. Excelenta monografie a lui Sergiu Verona reliefează cu claritate, demonstraţia fiind eficient susţinută de informaţiile de arhivă, rolul Armatei Roşii în stalinizarea României. De asemenea, numeroasele tabele sinoptice publicate evidenţiază că, în fapt, Moscova a fost principala profitoare a celui de-al doilea război mondial şi că, în primii ani postbelici, ea a dominat *categoric* situaţia militară din Europa. În concluzie, nu putem decât să salutăm efortul istoricului Sergiu Verona şi să apreciem că demersul său a fost unul încununat de succes.

Gheorghe Onişoru

Memoria ca formă de justiţie, volum îngrijit de ROMULUS RUSAN, Alianţa Civică, 1994.

Beneficiind de generosul suport financiar al Fundaţiei Hans Seidel, Alianţa Civică, Departamentul de Istorie Orală, a reuşit să adune, într-un timp record, într-un volum comunicările prezentate la seminarul organizat la Si-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ghetul Marmației, între 10 și 12 iunie 1994. Oferind o imagine, e drept parțială, asupra colocviului, cartea îngrijită de Romulus Rusan se impune tocmai prin diversitatea celor adunate în paginile sale. Astfel, am putut remarca mărturiile unor foști deținuți sau descendenți ai acestora, cum ar fi Gheorghe Boldur-Lățescu (cu o notă aparte pentru încercarea de a oferi o imagine clinică a gulagului românesc), Ion Gavrila-Ogoranu, Pascal Bentoiu, Mărioara Vulcănescu, Lia Lazăr sau Gheorghe Ciugureanu. Acestora li s-au adăugat studiile unor specialiști ca Livia Dandara, Denis Deletant, Cicerone Ionițoiu, Șerban Rădulescu-Zoner, Dumitru Șandru, sau contribuțiile asupra unor evenimente care au precedat „explozia" din decembrie 1989, semnate de Petre Mihai Băcanu și Florea Ioncioaia.

Participanții au adoptat și o moțiune din care citâm: „Cei ce-și uită trecutul sunt condamnați să-l repete, cei ce-și ascund trecutul sunt vinovați de repetarea lui... Iar până când justiția nu va reuși să fie o formă de memorie, nu vom renunța să facem din memorie o formă de justiție".

Subliniind meritul celor ce ne-au oferit acest volum, susținem implicit necesitatea repetării unor astfel de tentative. Acestea se impun mai ales în contextul în care, în unele medii occidentale influențate de adversari ai noștri se încearcă acreditarea ideii că România, lipsită de evenimente spectaculoase cum au fost cele din Ungaria (1956), Cehoslovacia (1968) sau Polonia din epoca Solidarității, a acceptat ușor și fără opoziție stalinizarea. Se „uită" deliberat, însă, că în nici una din țările din jur nu a existat o rezistență în munți atît de puternică și îndelungată cum a fost cea de la noi. Pentru aceasta, istoricii au datoria de a acoperi această „pată albă" prin contribuții științifice de ținută, volumul recenzat fiind o piatră la temelia noului edificiu.

Gheorghe Onișoru

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIE UNIVERSALĂ

ROMOLO FORMENTINI, *Le donne din pietra. Dalle „statue — ciottolo" di Lepenski Vir alle „Kamennye baby" di Kiev*, La Spezia, Editrice Moderna, 1991, 229 p.

Lucrarea subscrisă de Romolo Formentini este originală prin ipotezele pe care le propune. Oprindu-se asupra stelelor, menhirelor şi altor sculpturi antropomorfizate descoperite în diferite zone ale lumii şi aparţinînd societăţilor primitive, autorul constată că, *aproape în exclusivitate, ele înfăţişează figuri feminine* (p. 11—15, 23). Acest lucru este valabil chiar şi în cazul unor statuete care au pe ele reprezentate pumnale sau alte arme şi care până de curând erau interpretate ca simbolizând războinici. Romolo Formentini arată că obiectele amintite, prin forma (deseori triunghiulară) şi dispunerea lor, aveau menirea de a preciza atribute specific feminine (cel mai adesea, semnul vulvar). Este cazul descoperirilor de la Val di Magra (p. 39—71), Aosta şi Sion (Valais) (p. 73—97), Alto Adige (în Alpi) (p. 99—109), din regiunea nord-pontică, inclusiv descoperirile de la Sibioara şi Baia de Criş din România (p. 111—123).

În al doilea rând, aceste monumente se grupează în zone bine delimitate, în general izolate de ariile locuite (p. 15), ceea ce le întăreşte *funcţia lor funerară* (p. 15, 223—224). Aceasta constituie cea de-a doua ipoteză avansată de Romolo Formetini în lucrarea sa. Analiza descoperirilor de acest tip, provenite din diferite zone (Porţile de Fier — p. 17—37, Alpi — p. 89—97, Jenisei — p. 125—135, Capdenacle-Haut, în Franţa — p. 137—155, Insula Paştelui — p. 157—167, Etiopia — p. 169—179, Nigeria — p. 181—187, Maroc — p. 189—203, lumea slavă meridională — p. 205—219), confirmă ideea cercetătorului amintit. Artefactele respective reflectă mentalităţile oamenilor primitivi în legătură cu problema morţii, a „înfrângerii" acesteia de către cei dispăruţi (aceasta ar fi semnificaţia armelor reprezentate pe unele statuete — p. 224), precum şi a raporturilor dintre cei vii şi strămoşi ; din această ultimă perspectivă, unele dintre obiectele analizate de autor ar putea fi precursori ai manilor d n epocile istorice (vezi p. 224).

Deşi se mărgineşte să prezinte „doamnele din piatră" apărute în diferite puncte din lume, fără a face conexiuni mai largi sau a încerca discuţii mai ample pe tărâmul mitologiei sau al istoriei religiilor, cartea semnată de Romolo Formentini merită să fie reţinută. Specialiştii în domeniu vor putea aprecia cu mai multă exactitate valoarea ipotezelor avansate de cercetătorul italian.

Nelu Zugravu

RENÉ GINOUVÈS, *Arta greacă*, traducere de ANCA CALANGIU, Bucureşti, Ed. „Meridiane", 1992, 218 p. + 40 il.

Deşi scrisă acum trei decenii, cartea lui René Ginouvès nu şi-a pierdut actualitatea. Ea este o frumoasă pledoarie pentru înfăptuirea artei europene la izvoarele sale originare — creaţiile Antichităţii greceşti. Descoperirea formelor artistice ale popoarelor asiatice şi africane a generat o curioasă schimbare în sfera valorilor estetice, cea mai spectaculoasă fiind abandonarea vechiului ideal antic de frumuseţe. Cauza acestui fenomen este, după René Ginouvès, tendinţa „gustului mediu al epocii noastre" de a confunda clasicismul cu posteritatea „degenerată" a acestuia — „academismul" (p. 6) ; cu alte cuvinte, „cu o mohorâtă punere în aplicare de formule", „copii, imita-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţii, transpuneri vulgare" (p. 116). De fapt, creaţia autentică greacă, aşa cum se prezintă ea din perioada predorică şi până în epoca elenistică în arhitectură, sculptură, pictură, plastică minoră, şi-a păstrat întotdeauna spiritul viu, punând accentul pe individualitate şi „scăldând sensibilitatea în intelect" (p. 9). Arta vechii Elade nu se identifică, în consecinţă, cu pura imitaţie a realităţii, cu realismul senzorial, cu formele lipsite de varietate. Dincolo de succesiunea epocilor istorice şi de fluctuaţia valorilor estetice, creaţia artistică greacă a oferit constant răspunsul „perfect dar mereu reluat" (p. 9) la interogaţiile omului asupra frumosului. Din această perspectivă, clasicismul este nu atât o „ştiinţă", o „tehnică" a redării desăvârşite a realităţii, cât „o disciplină, dar aplicată unor elanuri de tinereţe ; o alegere, dar hrănită de materiale excesive acumulate de experienţele anterioare ; o ordine, dar care canalizează o efervescenţă", o „tentaţie" spre realism, „echilibrată" de preocupări „de ordin religios şi intelectual" (p. 116—117).

Este arta greacă un ideal estetic depăşit ? Lectura cărţii lui René Ginouvès reprezintă o bună dovadă că spiritul european are încă suficient de câştigat din cunoaşterea creaţiilor artistice greceşti. De unde şi concluzia optimistă a cărţii : „Arta creştină a Occidentului pe de o parte, Bizanţul şi Islamul pe de altă parte vor prelua această moştenire ; Renaşterea îşi va găsi aici fundamentele ; şi nu este evident că spiritul, dacă nu formele ei, şi-a pierdut întreaga valoare de inspiraţie" (p. 201).

Nelu Zugravu

FRANÇOIS CHAMOUX, ***Antoniu şi Cleopatra — ultimul principe la Orientului grec***, traducere de MIHAI GHIVIRICĂ, Bucureşti, Ed. „Artemis", 1993, 296 p.

François Chamoux este cunoscut publicului român datorită a două valoroase sinteze traduse în 1985 — *Civilizaţia greacă în epocile arhaică şi clasică*, I—II, şi *Civilizaţia elenistică*, I-II. Lucrarea *Marc Antoine — dernier prince de l'Orient grec* (Les Editions Arthaud, Paris, 1986), redată de curând în românește cu titlul foarte neinspirat *Antoniu şi Cleopatra — ultimul principe al Orientului grec*, ar putea, iniţial, să-l surprindă pe lector, obişnuit cu studiile de istoria elenismului ale cercetătorului francez. Nimic mai puţin adevărat, deoarece cartea respectivă pune în lumină o altă faţetă a personalităţii extrem de complexe a lui Marcus Antonius, pe care doar un studios familiarizat cu fenomenele civilizaţiei Orientului grec, precum François Chamoux, ar fi putut-o depista.

Nesatisfăcut de imaginea mai mult decât denigratoare a triumvirului lăsată moştenire de *Filipicele* lui Cicero, de literaţii din cercul lui Octavianus (Horaţiu, Virgiliu, Properţiu), de Titus Livius, Appian şi Cassius Dio şi însuşită aproape în întregime de o parte a istoriografiei moderne, acceptând portretul mult mai realist al lui Plutarh, dar fără a se lăsa ispitit de tentaţia reabilitărilor de care sunt încercaţi unii biografi ai lui Tiberiu, Nero sau Caligula (vezi, în special, cap. X — *Damnatio memoriae*, p. 272—290), François Chamoux a observat mai atent formaţia intelectuală şi morală a lui Marcus Antonius, a urmărit semnificaţiile mai profunde ale acţiunilor sale militare şi politice, proiectându-le pe fundalul evoluţiilor din ideologia instituţiilor de guvernare ale multicontinentalei Republici romane. Om al timpului său, Marcus Antonius a fost fascinat, asemenea multor contemporani, de civilizaţia Orientului grec, mai ales de acele valori care, dincolo de eterogenitatea etnică, lingvistică şi religioasă, de pluralismul statal, au dat acestei părţi a lumii cunoscute o *unitate* ; printre ele, *ideea monarhiei autocrate, de inspiraţie divină*. Pe de altă parte, geniul său politic a intuit în mod corect direcţia spre care se îndrepta corabia muribundei Republici romane după decenii de conflicte interne, de confruntări militare şi autoritarism al generalilor victorioşi, anume spre ţărmurile guvernării absolutiste. Din această dublă perspectivă a considerat François Chamoux că trebuie înţeles Marcus Antonius.

Cunoscând de timpuriu Grecia, unde şi-a desăvârşit pregătirea intelectuală şi fizică, dar şi Siria şi Egiptul, unde a făcut dovada excelentului său talent militar (*Experienţele unui băiat de familie (86—54 i.e.n.)*, p. 11—33), activând mai bine de zece ani „în umbra" lui Cezar, pe care l-a admirat ca strălucit general, dar şi ca om politic au-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

toritar *(În umbra lui Cezar (54—45)*, p. 34—68), preluând „mesajul" politic al acestuia după idele lui martie şi victoria de la Philippi *(Consulatul lui Antoniu (44)*, p. 69—106 ; *Moştenitorii (43)*, p. 107—140 ; *Războinătorii (42)*, p. 141—165), Marcus Antonius şi-a pus în practică opţiunile de guvernare după împărţirea între triumviri a vastei stăpâniri romane. Administrând ţinuturile din bazinul oriental al Mediteranei, Marcus Antonius se comporta ca un suveran elenistic — „totul era decis prin voinţa sa unică" (p. 176) : fixa şi percepea taxe şi impozite, acorda scutiri şi privilegii, întreţinea o adevărată curte, „era solicitat şi adulat de către cetăţi, regi şi popoare", participa la ceremonii religioase şi se lăsa adulat asemenea monarhilor orientali, se înconjura de literaţi, bufoni şi linguşitori, singur elogia, admonesta sau blama, nu dădea seama nici unei autorităţi. „În această parte a lumii care era cea mai bogată şi avea cea mai veche civilizaţie din universul cunoscut pe atunci — scrie François Chamoux —, el apărea deci cu un adevărat monarh, acceptat necondiţionat de către o societate obişnuită de demult cu exercitarea unei puteri absolute" (p. 174). Relaţia sa cu regina Egiptului, prezentată tendenţios de propaganda augustană, relatată şi mai deformat de o parte a istoriografiei antice, înfăţişată la cotele sublimului artistic de către W. Shakespeare, a fost, dincolo de firescul omenesc, înscrisă în acelaşi „proiect" al construcţiei regimului monarhic. Îndepărtarea Octaviei, legătura conjugală cu Cleopatra, recunoaşterea copiilor pe care-i avusese cu aceasta, participarea la ceremonii simbolice, acţiunile sale în Armenia, intenţia de a-l urma pe Alexandru cel Mare, cucerind Media şi Imperiul part, dar mai ales aşa-numitele „donaţii de la Alexandria", prin care atribuia regatului lagid teritorii din Siria, Fenicia, Cilicia, Libia, Cypru, Cirenaica, dezvăluiau, cum arată în modul cel mai convingător istoricul francez, intenţia *imperator*-ului de a realiza un edificiu politic şi teritorial de inspiraţie monarhică orientală (vezi *Ispitele Orientului (42—39)*, p. 166—195 ; *Pe urmele lui Alexandru (39—36)*, p. 196—215 ; *Marele proiect monarhic (36—32)*, p. 216—237).

Dar întregul vis s-a năruit, pentru că un alt geniu politic — mai rece, mai calculat şi, poate, mai lucid — Octavianus, a înţeles să orienteze în beneficiul Romei şi al Italiei sensul noului destin al lumii antice ; în acest context, epilogul întregului plan gândit, cu egală inteligenţă, dar poate şi cu mult idealism, de Marcus Antonius nu putea fi decît *Actium (Năruirea unui vis (32—30)*, p. 238—271).

Cartea lui François Chamous este convingătoare, temeinică, scrisă inteligent, cu detaşare şi multă obiectivitate ; lectura ei reprezintă o adevărată desfătare.

Nelu Zugravu

DOROTHY WATTS, ***Christians and Pagans in Roman Britain***, London and New York, Routledge, 1991, 302 p.

Discuţiile asupra fenomenelor spirituale nu sunt dintre cele mai facile. Ele devin chiar anevoioase atunci când au în vedere epocile de graniţă, de interferenţă între suprastructuri diferite, precum sfârşitul păgânismului şi începutul creştinismului, despre care şi-a propus să vorbească Dorothy Watts în lucrarea asupra căreia stăruim. A încerca să identifici criteriile cele mai adecvate pentru determinarea antichităţilor specifice unei religii foarte rezervate asupra dimensiunii sale practice, să depistezi simbolurile caracteristice distanţându-te de creaţiile care le-au precedat sau, cel puţin, să găseşti noua semnificaţie a unor semne universale în timp şi spaţiu — nu e o întreprindere uşoară, lipsită de obstacole. Dorothy Watts — o spunem de la început — le-a depăşit cu succes, datorită unei remarcabile cunoaşteri a izvoarelor ecleziastice (lucrări apologetice şi patristice, acte ale unor concilii ecumenice şi locale) şi a datelor arheologice, precum şi a stăpânirii perfecte a istoriografiei în materie (vezi pentru acest ultim aspect în special capitolul al II-lea — p. 12—37). Aşadar, autoarea şi-a clădit demersul bazându-se direct pe surse, pe care le-a mânuit dezinvolt, ştiind să le conexeze pentru a extrage concluziile cele mai adecvate. În rândurile de mai jos vom puncta doar câteva dintre ideile acestei interesante cărţi care, prin conţinutul său, este foarte aproape de propriile noastre preocupări.

Încă din primele pagini ale lucrării, Dorothy Watts subliniază o idee de o importanţă aparte. În Britania, ca şi în alte zone ale Imperiului, creş-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tinismul s-a difuzat ca o *religie romană*, în ciuda originilor sale orientale (p. 6—7). Noua religie este o expresie a spiritualității romane, a condițiilor sociale și culturale specifice Imperiului roman, încât prezența sa în anumite teritorii aflate sub stăpânirea acestuia trebuie văzută ca o dovadă a unui *mod de viață roman*. Din această perspectivă, pe bună dreptate istoriografia din ultimele decenii a definit creștinismul ca pe un *factor de romanizare și latinizare*.

Capitolele de bază ale lucrării, în care se reflectă deplin disponibilitățile investigative ale autoarei și care, prin conținut, constituie partea originală a ei, sunt cele dedicate criteriilor de identificare a cimitirelor (p. 38—98), bisericilor (p. 99—145) și simbolurilor creștine (p. 146—178) de pe teritoriul Britaniei romane. Dorothy Watts și-a sprijinit întotdeauna opțiunile pe texte ale gândirii creștine, pe care a încercat să le acomodeze realităților arheologice din Britannia. Rezultatul nu este lipsit de interes, deși nu împărtășim toate opiniile autoarei. Astfel, nu credem că mormintele de copii pot constitui un indiciu sigur al prezenței creștinilor (p. 38—51), chiar dacă Biserica a avut o atitudine cu totul diferită față de populația infantilă în raport cu păgânii. Există zone din afara lumii romane unde, sub influența civilizației romane, vechile practici „barbare", legate de înhumarea copiilor, dispar ; avem în vedere, în primul rând, mediul dacilor liberi, care nu a cunoscut stăpânirea romană, dar care, pe parcursul secolelor II—III, pe timpul existenței provincie Dacia, au părăsit obiceiurile ancestrale de îngropare a nou-născuți sau a tinerilor de până la o anumită vârstă. Înclinăm să credem că în mediul roman nouă atitudine față de populația infantilă se datorează tendințelor umaniste și filantropice de sorginte stoică, manifestate cu putere începând cu Hadrian, și influenței orientale asupra ritului funerar, respectiv abandonarea treptată a incinerației în favoarea înhumației. De asemenea, nu întotdeauna obiectele sau construcțiile păgâne distruse sunt repere ale existenței unor cimitire sau basilici creștine (p. 76—77, 133), ci, foarte probabil, ale existenței unor creștini. Prezența unor cimitire sau morminte creștine (p. 119—120) nu trebuie absolutizată în depistarea bisericilor, pentru că în multe zone și pentru perioade îndelungate de timp există morminte de factură creștină, dar lipsesc locașurile de cult. Nici orientarea vest-est nu are o incidență deplină în calificarea unor sepulturi drept creștine (p. 53—54), deoarece această poziție a scheletelor este comună multor religii solare.

Nu intenționăm să ne oprim asupra fiecărei opțiuni a autoarei sau să facem o dezbatere asupra elementelor care ni se par cele mai corecte. Ceea ce trebuie remarcat este faptul că Dorothy Watts și-a fundamentat soluțiile propuse pe informații bine alese, propunând criterii care pot constitui puncte de plecare pentru o nouă abordare. Din perspectiva realităților din Britania romană, ideile avansate de Dorothy Watts ni se par credibile. De altfel, acest lucru se reflectă și în noile corective pe care autoarea le-a adus hărții cu descoperiri creștine din provincia respectivă (vezi fig. 27 și 28); este și aceasta o dovadă a seriozității demersului întreprins de Dorothy Watts.

Foarte interesant este capitolul VI *(Links with Pagan Religions and Practices)*, prin numeroasele conexiuni pe care autoarea le face între simbolurile păgâne și cele creștine, precum și prin evidențierea noilor semnificații pe care străvechi semne le-au căpătat în gândirea creștină. Ca de fiecare dată, opiniile sunt bazate pe diverse texte justificative și pe o largă viziune istorică.

După capitolul de concluzii (p. 215—230), instructiv pentru înțelegerea de ansamblu a creștinismului în Britania (arie de răspândire, incidență socială), urmează un *Appendix* (p. 231—233), o substanțială bibliografie (p. 256—272) și un bogat indice (p. 273—302).

Prin întregul său conținut, cartea subscrisă de Dorothy Watts este o deplină reușită editorială.

Nelu Zugravu

J. F. HALDON, *Byzantium in the Seventh Century. The Transformation of a Culture*, Cambridge University Press, Cambridge — New York — Port Chester — Melbourne — Sydney, 1990, 486 pag.

În istoria Bizanțului, secolul VII reprezintă un moment de adânci prefaceri : restrângeri teritoriale, modifi-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cări în structurile administrative, schimbări importante în ideologia politică, apariţia unor elemente noi în organizarea economică, aprige dispute religioase. Prbfunzimea acestor transformări, caracterul lor rapid şi adesea spectaculos au determinat pe unii istorici să califice intervalul amintit şi o bună parte a celui următor drept un fel de „dark age" în istorie bizantină. În lucrarea *Byzantium in the Seventh Century*, J. F. Haldon, recunoscând veacul respectiv ca un timp al unor prefaceri fundamentale în Mediterana estică şi în Balcani (p. 1), nu ezită să afirme, însă, încă de la primele pagini, că termenul „dark age", care i se aplică, este mai mult decât „suspect" — este o „legendă" (p. 2). Pe parcursul a douăsprezece capitole, autorul se străduieşte — după opinia noastră, în mod convingător — să demonstreze că, de fapt, secolul VII, înţeles ca intervalul dintre domniile lui Heraclius (610—641) şi Leon III Isaurianul (717—741) (p. 41—91), nu este lipsit de „dinamism", de înnoiri spectaculoase, de adaptări benefice, care vor constitui fundamentele rezistenţei Bizanţului şi ale revigorării din perioada următoare ; domniile care au punctat scurgerea acestui veac, ce a urmat unei perioade destul de tulburi (p. 9—40), au marcat tot atâtea momente în această politică „a supravieţuirii" : Heraclius (610—641), cu victoriile sale strălucite, dar şi cu pierderile teritoriale spectaculoase (p. 41—53) ; Constans II (641—668), preocupat de controversa monothelită (p. 53—63) ; Constantin IV (668—685), în timpul căruia a luat sfârşit fenomenul religios amintit iar la graniţa nordică şi-au făcut apariţia bulgarii (p. 63—70) ; Justinian II (685—695 ; 705—711), în timpul căruia a avut loc conciliul *Quinisext* din 692 (p. 70—78) ; în sfârşit, Leon III (717—741), cu politica sa iconoclastă atât de plină de consecinţe (p. 70—91).

Alte capitole evidenţiază noile schimbări survenite în structurile de bază ale Imperiului. Astfel, în sfera relaţiilor sociale şi economice, autorul subliniază continuitatea fenomenului urban (92—124), paralel cu o ruralizare accentuată, o modificare a statutului juridic al comunităţilor săteşti prin „Legea agrară", apariţia unei noi aristocraţii, de sorginte senatorială, precum şi abandonarea sistemului tradiţional bazat pe *capitatio/iugatio* (p. 125—172). În aparatul de stat, modificările sunt la fel de interesante : are loc o restructurare a competenţelor, se înfiinţează noi departamente (*sakellion*-ul, *stratiotikon*-ul etc.), ale căror activităţi devin tot mai centralizate şi supervizate de funcţionari specializaţi (de exemplu, *dioiketai* — trimişi speciali pentru supravegherea strângerii impozitelor) (p. 173—207). Domeniul militar cunoaşte una dintre cele mai radicale restructurări, a cărei esenţă este înfiinţarea themelor (p. 208—253), unităţi administrative şi militare a căror funcţionare atât de eficientă a asigurat salvarea Imperiului. Pagini întregi sunt dedicate, de asemenea, sistemului juridic promovat de împăraţii secolului VII, preocupaţi de asigurarea fundamentelor legislative ale noilor realităţi sociale şi economice ale Imperiului (în special, obştea ţărănească liberă) (p. 254—280), „Bisericii imperiale şi politicii autorităţii" (p. 281—323), religiei şi credinţelor (sunt surprinse atât de multe supravieţuiri antice, condamnate prin conciliul din 692 !) (p. 324—375), infrastructurilor şi ierarhiilor (p. 376—402), în sfârşit, formelor de reprezentare culturală — limbă (slab analizată, însă), literatură, icoane (tratate pe larg) (p. 403—435). Concluziile atrag atenţia asupra elementelor fundamentale care au generat „transformarea" civilizaţiei bizantine în secolul VII (p. 436—458).

Lectura lucrării este uşurată de o bogată listă de planşe, hărţi, surse utilizate (p. VIII—XXIII), o întinsă bibliografie (p. 458—475), un index (p. 476—486). Cartea este solid realizată, ideile sunt bine argumentate, autorul stăpâneşte o metodă impecabilă ; prin toate acestea, *The Byzantium in the Seventh Century* se recomandă ca o apariţie notabilă în istoriografia Bizanţului.

Nelu Zugravu

GEORGES CASTELLAN, *Histoire des Balkans (XIVe—XXe siècles)*, Paris, „Fayard", 1991, 533 p.

Profesor emerit la Universitatea Paris III, după ce timp de zece ani a predat istoria Balcanilor la Institutul Naţional de Limbi şi Civilizaţii Orientale (INALCO), autor al mai multor lucrări privitoare la unele ţări din Sud-Estul Europei, dintre care amintim : *La vie quotidienne en Serbie au seuil*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de l'indépendance, Hachette, 1967 : *La Bulgarie* (în colaborare cu N. Todorov) ; *L'Albanie ; Histoire de la Roumanie*, ultimele apărute în editura Presses Universitaires de France, colecția „Que sais-je ?", în anii 1976, 1980 și 1984, istoricul Georges Castellan ne oferă de data aceasta o nouă carte, ce se constituie într-o sinteză a șase secole de istorie a Balcanilor și a popoarelor din zonă.

Ca rezultat al unei munci de cercetare și al unor experiențe personale legate de Balcani, de peste un sfert de secol, lucrarea își propune și reușește pe deplin să prezinte în mod sintetic istoria acestei zone „de la cucerirea peninsulei de către turcii veniți din Asia Mică, până la ultima mare invazie, cea a Armatei Roșii a lui Stalin".

Dedicată „colegilor și prietenilor din Albania, Bulgaria, Grecia, România, Turcia, Iugoslavia", cartea lui Georges Castellan încearcă să dea un răspuns, din perspectivă istorică, nevoii resimțite de vest-europeni și nu numai de ei, de a înțelege specificul „acestui *puzzle* de mici state, separate de certuri interetnice și probleme de frontieră", numit Balcani, ce ieri erau „butoiul cu pulbere al Europei", iar azi sunt un subiect de maxim interes politico-diplomatic internațional, din perspectiva mediatizatului război din Bosnia.

După un cuvânt și o utilă introducere ce-l acomodează pe cititor cu lumea balcanică, prezentându-i sumar țările și oamenii ce o locuiesc, autorul analizează, pe parcursul celor opt capitole ce alcătuiesc prima parte a volumului, evoluția Balcanilor în epoca dominației otomane (secolele XIV—XVIII). *Utilizând cu pertinență vastul* material informativ existent, Georges Castellan selectează doar ceea ce pare a fi esențial în definirea corectă și pătrunzătoare a trăsăturilor caracteristice ale acestei lungi perioade istorice, în care popoarele creștine din zonă au fost absorbite într-un Imperiu otoman ce avea drept lege, credința în islam și ca politică, *dijhad*-ul.

Pentru această perioadă de dominație otomană a Sud-Estului Europei, evidențiind specificitatea cazului românilor, ce nu au ajuns niciodată *sandjak* al Înaltei Porți, istoricul francez schițează veridic statutul politico-diplomatic al Principatelor Române, ca state creștine vasale sultanului, apreciind în mod corect că acest statut s-a deteriorat după 1683, pe măsura înaintării Imperiului habsburgic și a Rusiei spre această zonă.

Totodată, el surprinde foarte clar trăsătura specifică ce a caracterizat situația popoarelor creștine din Balcani aflate sub dominația nemijlocită otomană : anume că, pe de-o parte, sultanii otomani nu au putut și nici nu au dorit convertirea întregii populații creștine cucerite la islamism, iar, pe de altă parte, creștinilor, excluși ca necredincioși de la administrația statului, li s-a dat posibilitatea să se organizeze, cel puțin religios, prin sistemul *milet*-ului, care lăsa nemusulmanilor credința, cultul, limba și tradițiile lor. Reliefând relativa „toleranță" otomană, Georges Castellan subliniază că ea a permis grupurilor etnolingvistice din Balcani a se perpetua pe parcursul secolelor, iar apoi, printr-o lungă elaborare, plecând de la limbă și religie, la care s-au adăugat influențele *Aufklärung*-ului și apoi ale revoluției franceze, acestea ajung să se afirme pe parcursul secolului XVIII sub forma unor mișcări naționale specifice. Istoricul francez argumentează convingător că în Balcani naționalismul modern s-a născut la sfârșitul secolului XVIII și că acesta a fost factorul ce a dominat cu autoritate toate evoluțiile din următoarele două secole.

De altfel, el sintetizează în capitolele IX—XVII din cea de-a doua parte a cărții, intitulată *Balcanii în epoca naționalismelor*, modalitățile și maniera în care victoria naționalismelor și recul retardatului Imperiu otoman, a dus la constituirea statelor naționale : Grecia, Serbia, România, Bulgaria, Albania, în cursul secolului al XIX-lea, *cum au evoluat și s-au remodelat* acestea după războaiele balcanice, după primul și al doilea război mondial. Consacrând paragrafe speciale formării statului român, României regelui Carol I, participării românești la primul război mondial, perioadei interbelice și a celui de-al doilea război mondial, Georges Castellan conturează corect istoria atipică a românilor aflați mereu între Orient și Occident. Totodată, autorul reliefează judicios și pertinent rolul marilor puteri care, practicînd un clientelism fără scrupule la nivel de guverne, au căutat să-și rezolve propriile interese în Sud-Estul Europei prin intermediul statelor din zonă. În același timp, el constată ca o caracteristică a acestor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

noi state fragilitatea imitării modelului statului-națiune francez și mai ales al democrației parlamentare britanice, astfel încât acestea vor oscila din umbra democrației în umbra dictaturii, sfîrșind prin a fi înglobate, după al doilea război mondial, cu excepția Greciei, în monolitul monocolor politic, social și ideologic al comunismului sovietic, ce părea să renască, într-o nouă versiune, imperiul lui Mahomed Cuceritorul.

În concluzie, într-o scurtă dar profundă analiză a celor patruzeci și cinci de ani ce au opus extremitatea sudică a peninsulei, transformată într-un avanpost american, restul Balcanilor, deveniți, cu excepția temporară a enclavei iugoslave, „flancul meridional al unui imperiu al cărui creier și inimă erau la Kremlin" istoricul francez surprinde trăsăturile comune, precum și particularitățile regimurilor comuniste instalate în toate statele din zonă, cu excepția Greciei.

Revoluțiile din anii 1989—1991 au rupt cu aproape o jumătate de secol de practică comunistă, redând Balcanicilor libertatea de a alege calea democrației pluraliste și a economiei de piață dar, consideră autorul, aceste popoare, înainte de toate „trebuie să se reconcilieze cu propria lor istorie, să se debaraseze de maniheismele unui marxism oprit la ora secolului XIX, să-și reasume rezolvarea unor probleme ocultate atîta vreme de modelul comunist impus „precum problemele de frontieră și naționalismul agresiv, pentru ca astfel să-și poată ocupa deplin locul lor, de neînlocuit, în construirea «casei comune» a Europei de mîine".

Georges Castellan reușește astfel să reconstituie, într-o manieră convingătoare, multiseculara aventură comună a diverselor popoare balcanice ce au sfîrșit prin a constitui, în interiorul Europei, o arie culturală specifică, printr-o carte de netăgăduit interes științific atât pentru specialiștii în domeniu, cât și pentru cei care se află la începutul deslușirii corecte a istoriei Balcanilor.

Mihai-Ștefan Ceaușu

HELENA SAKTOROVÁ, KLÁRA KOMOROVÁ, EMILIA PETRENKOVÁ, JÁN AGNET, *Tlače 16. storočia vo fondoch Slovenskej národnej knižnice Matice slovenskej / Opera impressa saeculi XVI, quae in Bibliotheca nationali Slovaca societatis Matica slovenská Martini asservantur*, / Matica slovenska, 1993, 462 p. + / 2 / f. / Introducere în limbile engleză și germană.

Valorificarea patrimoniului de carte veche din secolul XVI, care se păstrează astăzi în Slovacia, a fost concepută prin publicarea a 15 cataloage specializate, sub genericul *Generalny katalóg tlačí 16. storočia zachovaných na území Slovenska / Catalogus generalis operum impressorum saeculi XVI. quae in Slovacia asservantur /*. Primul, din cele 15 cataloage planificate, înregistrează tipăriturile din secolul XVI conservate în Biblioteca națională slovacă „Matica slovenská" din Martin.

După un *Cuvânt introductiv / Predslov*, / p. 5—6, în care Miroslav Bielik subliniază importanța generală culturală, științifică și politică a programului de valorificare a tipăriturilor din secolul XVI, conservate în diferite colecții slovace, Helena Saktorová ne oferă o prezentare a acestui fond de carte, sub titlul *Tipăriturile secolului XVI din fondul Bibliotecii naționale a Slovaciei Matica slovenská / Tlače 16. storočia vo fondoch Slovenskej národnej knižnice Matice slovenskej /*, p. 7—15. În acest text, autoarea redactează o schiță tematică a conținutului tipăriturilor secolului XVI din proprietatea Bibliotecii naționale slovace și face câteva precizări în legătură cu proprietarii tipăriturilor. De un interes major se dovedește a fi *Metodica cercetării tipăriturilor secolului XVI / Metodika spracovania katalógu tlačí 16. storočia /*, p. 16—19, în care colectivul de autori își expune principiile folosite în descrierea tipăriturilor din secolul XVI, oferind totodată lista bibliografică utilizată / *Použité bibliografie a katalógu a ich skratky* /, p. 20—21.

Adresându-se și cercetătorilor străini, interesați de cărțile secolului XVI, catalogul conține și traduceri în limbile engleză și germană după studiile introductive amintite ,în așa fel încât orice specialist poate lua contact cu principiile utilizate în alcătuirea catalogului, inclusiv cu structura unei descrieri de carte din secolul XVI (p. 22—48).

Catalogul propriu-zis al tipăriturilor secolului XVI (p. 49—374) conține descrierea a 2099 titluri de carte slovacă și străină din secolul respectiv. Ordonate în ordine alfabetică, tipăriturile beneficiază de o descriere bogată, nu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

numai sub aspectul tiparului ori a reformei grafice dar şi în ceea ce priveşte proveniența ori însemnările, cu care sunt înzestrate majoritatea exemplarelor. Mai precis, descrierea unei cărți din secolul XVI se bazează pe următoarele elemente : „impressum" (în amănunțime) ; formatul ; paginația ; defecte de imprimare ; menționarea colligatelor ; forma grafică (analiză tipologică) ; coperta (material, elemente ornamentale) ; notițe de proprietate, însemnări, ex-librisuri (fără precizarea locului unde se găsesc) ; instrumente de identificat (cataloage, bibliografii etc.) ; cota actuală. Seria de registre (indice), cu care este înzestrat catalogul, facilitează consultarea lucrării de către orice specialist, interesat de o anumită problematică. Amintim, în această ordine de idei : *Indicele de nume al altor autori / Register mien ostatnych pôvodcov /*, p. 376—381 ; *Indicele tipografilor şi editorilor / Register typografov a nakladatelóv /*, p. 382—431 ; *Indicele posesorilor / Posesorsky register /*, p. 432—442 ; *Indicele cronologic / Chronologic / Chronologicky register /*, p. 443—445 ; *Indicele limbilor / Register jazykovy /* p. 446—447 ; *Indicele numelor din introduceri, dedicații şi versuri gratulatorii / Register osobnych mien z úvodov, dedikácii a pozdravnych veršov /* p. 448—460 ; *Indicele operelor anonime / Register anonymnych diel /*, p. 461—462.

Consultarea catalogului *Tipăriturile secolului XVI care se păstrează în Biblioteca națională a Slovaciei Matica slovenská Martin* s-a finalizat pentru cercetătorul român cu o serie de surprize „culturale". Acestea dovedesc, înainte de toate, că tipăriturile vechi au circulat întotdeauna, trecând granițele, fiind citite în diferite medii intelectuale, după cum dovedesc o serie de însemnări. Astfel ,autorii Pelbartus de Temesvár, respectiv Nicolaus Olahus sunt prezenți în catalog prin 10 titluri, respectiv 1 titlu : *Sermones de sanctis*, Hagenaw, 1501 ; Augsburg, 1504 ; Hagenaw, 1505 ; Hagenaw, 1509 ; Paris, 1517 ; *Sermones de tempore*, Hagenaw, 1504 ; Paris, 1517 ; *Sermones quadragesimales*, Hagenaw, 1505 ; *Stellarium coronae beatae virginis Mariae*, Hagenaw, 1501 · Augusta, 1502 ; *Catholicae, ac christianae religionis praecipua quaedam capita*, Viena, 1560 ; Viena, 1561 (Cf. nr. 1513—1522, p. 292—293 ; nr. 1453—1454 p. 283). Sunt de menționat, în aceeaşi ordine de idei, 7 tipărituri datorate tipografului clujean Gáspár Heltai : János Baranyi Décsi, *Syntagma institutionum iuris imperialis ac ungarici*, Cluj, 1593 ; *A Biblianac másodic része*, Cluj, 1565 ; *A bölts Salamon kiralnac könyvei*, Cluj, 1552 ; *A Jesus Christusnac Wy Testamentoma*, Cluj, 1562 ; *Historia Inclyti Matthiae Hunyadi*, Cluj, 1565 ; Gáspár Heltai, *Chronica az magyaroknac dolgairol*, Cluj, 1575 ; *Vigasztalo könyve tske*, Cluj, 1553 (Cf. nr. 130, p. 72—73 ; nr. 211, p. 87 ; nr. 217, p. 88 ; nr. 234, p. 90 ; nr. 265, p. 96 ; nr. 853—854, p. 188). Au fost depistate 2 lucrări editate la Braşov de Johannes Honterus : *Epitome adagiorum graecorum et latinorum*, Braşov, 1541 ; Péter Laskai Csókás, *Speculum exilii*, Braşov, 1581 (Cf. nr. 616, p. 152 ; nr. 1127, p. 235). Câteva din tipărituri, cuprinse în prezentul catalog, au circulat în spațiul istoric al Transilvaniei, înainte de-a ajunge în fondul de la Matica slovenská. La un moment dat, volumul lui Marko Marulić, *Bene vivendi institute typo sanctorum salutariumque doctrinarum congesta*, Basel, 1513 a fost în posesia Rezidenței călugărilor iezuiți de la Alba Iulia, respectiv Satu Mare (Cf. nr. 1292, p. 259), pentru ca Biblioteca şcolară piaristă din Mediaş să dețină Jacobus de Voragine, *Legenda sanctorum*, Veneția, (nr. 1958, p. 362—363) p. 1512. Totodată, nu putem ignora două titluri, odinioară în posesia lui N. Olahus : Johannes à Bononia, *De aeterna Dei praedestinatione*, Lovain, 1554 ; *Catholicae ac christianae religionis praecipua quaedam capita*, Viena, 1560. Evident, exemplele s-ar putea înmulți.

Apărut în ediția *Cercetarea istoriei culturii cărții / Vyskum dejín knižnej kultúry /*, catalogul *Tipăriturile secolului XVI care se păstrează în Biblioteca națională a Slovaciei Matica slovenská Martin* se impune, prin forma de redactare şi prin conținut, fiind o realizare de prestigiu în cadrul mai vast al programului bibliografiei retrospective naționale slovace. Este o lucrare care va atrage atenția şi altor bibliografii naționale, cu atât mai mult cu cât informațiile incluse în catalog depăşesc sfera de interes a istoriei şi culturii Slovaciei.

Eva Selecká-Mârza,
Iacob Mârza

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

HERMAN KEYSERLING, *Analiza spectrală a Europei*, Iaşi, Editura „Institutul European", 1993, 334 p.

Unul dintre cei mai incitanţi şi paradoxali gânditori ai secolului nostru realizează o nonconformistă radiografie mentală a Europei în care observaţiile pline de profunzime alternează cu caracterizări de o surprinzătoare cecitate spirituală. Incontestabil, scrierea lui Keyserling va continua să şocheze, să irite, să oblige la prelungită şi rodnică meditaţie. Aproape nici o naţiune nu este cruţată, autorul punctând limite şi automatisme care i se par că amputează o parte din virtuţile native ale popoarelor. Dacă până şi aristocraticul spirit britanic devine — în viziunea lui Keyserling — de o animalitate manifestată uneori cu penibile efecte, este aproape sigur că „urgisitul" teritoriu central şi est-european să „beneficieze" de un scalpel critic mult mai acut. Exceptând etnia maghiară, pe care o consideră cea mai aristocratică din Europa prin obstinata sa atracţie pentru miturile veşnicului timp nobiliar, cultivând organicul dispreţ al ultimilor convertiţi întru catolicismul aulic. Balcanii sunt disecaţi printr-o „luptă" hipercritică. În ceea ce priveşte România, convingerea lui Keyserling, potrivit căreia latinitatea acesteia rămâne o continuă iluzie deşi stârneşte prompte reacţii naţionalist-triumfaliste (cum s-a şi întâmplat în epocă), incită totuşi la reflecţie prin argumentul constant al bizantinismului din gestica, habitudinile şi ticurile românului. Singura salvare din anonimatul mizerei condiţii de periferici ar fi — din punctul de vedere al creatorului „Şcolii de înţelepciune de la Darmstadt" — cultivarea tenace a acestui bizantinism agonic, certificat de tardivă noblеţe şi intangibil vis de imperiale glorii. Nu-l putem înţelege pe Keyserling numai cu descifrarea resorturilor unei unice şi organice spiritualităţi, ci este nevoie de o cosmopolizare a spiritului, dar într-o accepţiune profundă, în sens integrator (neocolind necrutătorul principiu al selectivităţii). Altfel, se riscă o incomunicabilitate sortită permanenţei. Esenţial este mesajul spiritual al gânditorului care consideră că „Europa este mai degrabă o unitate de stil. Un stil ce determină oameni şi popoare". Aproape spontan, gândul ne duce la Lucian Blaga (într-un alt context, desigur).

Cristian Sandache

NIKOLAI BERDEAEV, *Destinul omului în lumea actuală*, Editura „ABC-DAVA", Chişinău, 1993, studiul introductiv de ANTON CARPINSCHI, 125 p.

În 1936, Nikolai Berdeaev scria acest eseu, surprinzând ca într-un cristal toată vulnerabilitatea lui Adam şi a Evei în faţa discursului dogmatic al ideologiilor. Fiinţă blestemată, orbecăind printr-un spaţiu golit de orice raţionalitate, omul este menit a suferi continuu deşi — în mod paradoxal — semenii săi au căutat să demonstreze că de la începutul veacurilor preocuparea lor pentru fericirea aproapelui a determinat, finalmente, eşuarea grotescă a oricărui proiect de paradis-tip. Încercând să-l ferească de rău, omenirea a condamnat însul la martiraje şi suferinţe inimaginabile, crezând că Edenul poate fi clădit şi aici, pe pământ, în dispreţul oricărei lumini divine. Tot felul de zei, cu ochii falşi profeţi mincinoşi, mimând certitudinea, vrăjitori adulaţi de mulţimile excitate de pâine şi circ, au tulburat conştiinţele, torturând, desfiinţând, anatemizând. Singura salvare — după Berdeaev — este lacrima lui Crist, care se prelinge în momente unice pe suprafaţa ciuruită de cari a icoanelor stinse.

Dumnezeu ne mai poate încă ierta, deşi şoapta Sa cu greu mai pătrunde în inimile ideologizate la pătrat cu argumente şi pseudoargumente întotdeauna „ştiinţifice". Nădejdile spulberate mai pot încă renaşte şi semnul crucii, profilat pe azurul cerurilor înnecate în fum, constituie ultima şansă a omenirii. Isteriile sângelui ocultat, scuiparea mormintelor părinţilor, prosternarea la picioarele Vîţelului de aur, vor rămâne în cele din urmă — vorba umilului sacerdot — doar „umbră şi vis". Dar, câţi dintre noi mai putem sau mai avem tăria de a înţelege sacramentalul mesaj? Obsesiile Puterii, cancerizarea conştiinţelor, blestemul pruncilor străpunşi de lănci ne urmăresc, martirizându-ne până şi visele.

Robotizat, minţit, trunchiat sufleteşte, omul se pregăteşte să regăsească turma dreptilor, umilit şi zdrenţuit, dar încă încrezător. Nu Dumnezeu a murit de data aceasta, ci chipul Său

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ciopiit. Berdeaev a înțeles printre primii acest lucru.

Cristian Sandache

PIERRE ACCOCE, PIERRE RENTCHWICK, *Acești bolnavi care ne guvernează*, Craiova, Editura „Tribuna", 1994, 474 p.

Psihanaliza constituie, în ultima vreme, un auxiliar din ce în ce mai necesar cercetării istorice, cu atât mai mult, cu cât însuși conceptul de „interdisciplinaritate" presupune acest lucru. Volumul de față este un inventar de tare biologice, de bizarerii cu substrat patologic ,care au „stat în umbra" imaginii oficiale a unor lideri politici cunoscuți.

Personalități ca Eisenhower, Hitler, Mussolini, Roosevelt, Churchill, Kennedy, Johnson, Stalin, Franco, Salazar, Mao, Clu-En-Lai etc., sunt reanalizate din perspectiva stării lor de sănătate și, „golite" de aparențele infailibilității și al triumfului vital, ni se dezvăluie în lumina necruțătoare a propriei lor nimicnicii fiziologice. Iconoclaști (fără să o vrea) autorii consemnează în limbajul sec al fișelor clinice maladiile, ticurile, fixațiile, fantasmele și urâțenia sufletească a multora din acești veritabili „monștri sacri" ai istoriei. Omenirea a stat de multe ori sub semnul capriciilor potentaților loviți de inimaginabile tare și a murmurat ode unor false mituri care s-au dovedit uneori mai ulcerate decât supușii sau adulatorii lor. O meditație asupra paradoxalului destin al puterii care nu se oferă adesea decât celui direcționat de cinism, tenacitate și capacitate exemplară în a-și depăși șubrezeniile.

În ciuda traducerii mediocre realizată de Cecilia Condei și a unei adaptări literare nu întotdeauna inspirate (Valeriu Cîmpeanu), scrierea se citește cu interes, nu numai de către istoricul de profesie, ci și de către publicul obișnuit.

Cristian Sandache

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Acta Poloniae Historica", LXVII ; LXVIII, 1993, Wydawnictwo Naukowe PAN.

Tomul 67 al acestei binecunoscute reviste de specialitate, editată sub egida Institutului de Istorie din Varşovia al Academiei Poloneze de Ştiinţe a fost consacrat istoriei oraşului.

Primul studiu — *Les origines du patriciat des villes polonaises* — semnat de Henryk Samsonowicz, abordează originile patriciatului, pe baza unei documentaţii, privind, în mare măsură, micile oraşe (p. 5—15).

Dintr-un alt unghi a fost abordată problematica orăşenească a Evului Mediu târziu ,de Wojciech Iwanczak, în studiul *The Burghers As the Creation of the Devil ? The Three Social Estates and the Problem of the Town in the Middle Ages* (p. 17—45). Autorul şi-a concentrat cercetările asupra oraşului boemian, pe care l-a analizat, însă, în contextul european. Una din concluziile care se desprinde este aceea că cioc nirea de interese dintre populaţia orăşenească, pe de o parte, cler şi nobilime, pe de alta, a determinat un ansamblu de consecinţe negative, ale căror rădăcini se află, îndeosebi, în doctrina Bisericii.

Strînsele legături ce au existat între oraşele poloneze şi cele din Europa Evului Mediu târziu au fost „puse în evidenţă de Urszula Sowina ,pe baza analizei testamentelor orăşenilor din Sieradz *(Testaments of the Burghers from Sieradz 1500—1538, p. 47—77)*.

Atenţia acordată oraşelor în descrierile geografice ale Poloniei din secolele 15—17 reflectă, potrivit concluziei la care a ajuns Andrzej Wyrobisz *(Towns in 15 th, and 17 th Century Descriptions of Poland*, p. 79—90), locul pe care îl ocupau oraşele în conştiinţa socială şi denotă măsura în care mica nobilime poloneză adoptase modul de viaţă urban.

The Image of Lublin in Polish Renaissance Literature (p. 91—99), semnat de Ryszard Szczygiel, permite, de asemenea, sesizarea impactului mutual dintre variate grupe sociale, în special dintre mica nobilime şi orăşenime.

The Town in the Social Thought of the Enlightenment (p. 101—117), constituie o altă faţetă a problematicii urbane poloneze, abordată de Jerzy Wojtowicz, care a ajuns la concluzia că în gîndirea iluministă s-a manifestat şi tendinţa de „reabilitare" a rolului istoric al oraşului, considerat, acum, ca un prim factor al civilizaţiei şi progresului.

The Relations of Time and Space in the Consciousnes of the Residents of the Residents of Late Medieval Cracow (Tytus Izdebski, p. 119—129) ; *Kwidzyn — a Spatial Image of a Medieval Town* (Liliana-Krantz-Domaslowska, p. 131—140), abordează istoria oraşului din perspectiva relaţiei dintre timp şi spaţiu, pe cînd recunoscuta specialistă în domeniu, Maria Bogucka, care este şi redactor şef al revistei, reliefează rolul pe care l-a avut oraşul Gdansk în dezvoltarea regiunii Mării Baltice şi a hinterlandului ei, în studiul *Trade Between Gdansk and (Abo) in the 16 th and First Half of the 17 th Century* (p. 141—147).

Volumul se încheie cu o bogată rubrică de *Recenzii* (p. 149—164) şi *Note* (p. 167—217), nelipsind nici *Viaţa ştiinţifică* (p. 219—220).

În schimb sumarul tomului LXVIII, al aceleiaşi reviste, este mai diversificat din punct de vedere tematic.

Astfel, Przemyslaw Mrozowski abordează un subiect mai puţin obişnuit, şi anume *Genuflection in Medieval Western Culture ; the Gesture of Expiation — the Praying Posture* (p. 5

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

26), propunîndu-şi să evidenţieze variatele posibilităţi de interpretare a gestului îngenuncherii. Oricum, conchide autorul, „îngenuncherea a fost întotdeauna o diminuare a propriei persoane" (p. 26).

Raporturile dintre cultura populară şi Biserică în Evul Mediu tîrziu, au fost urmărite de Stanislaw Bylina — *The Church and Folk Culture in Late Medieval Poland* (p. 27—42). Potrivit constatărilor autorului, elementul lor dominant au fost atît prohibiţiile şi permisiunile, cît şi atitudinile ermetice sau deschise din partea Bisericii.

Un cunoscut istoric al regimului nobiliar polonez — Edward Opalinski — se ocupă de atitudinea dietelor locale în problema toleranţei religioase în Polonia *(The Local Diets and Religious Tolerance in the Polish Commonwealth (1587—1648)* (p. 43—57). Între altele, autorul remarcă faptul că, după anul 1620, atitudinea dietelor locale în problema toleranţei religioase a suferit o sensibilă modificare, în sensul degradării sensului principiilor acelei toleranţe, primele victime ale amintitei atitudini fiind antitrinitarienii.

Marcin Kalmer se ocupă de *Robbery in the Polish Lands During the Second Half of the 16 th and the First Half of the 17 th Century* (p. 59—77).

Un aspect al istoriei mentalităţilor a fost investigat de Hanna Dziechcinska — *Le voyage — sa situation dans la conscience sociale* (p. 79—98). Autoarea consideră că fenomenul călătoriei trebuie abordat în perspectiva culturii intelectuale a epocii.

Social Structures and Custon in Early Modern Poland sînt discutate de Maria Bogucka (p. 99—114), iar Andrzej Szawiel semnează studiul intitulat *Educational Aspirations of Women in the Kingdom of Poland in the End of the Nineteenth Century* (p. 115—124).

Ultimele două articole au fost semnate de Malgorzata Wilska — *Les particularités culturelles de la cour royale aux XIV-e et XV-e siècles. Luxe ou nécessité ?* (p. 125—130), autoarea admiţînd că, în perioada luată în discuţie, „luxul era o necesitate pentru Curte" (p. 130), şi de binecunoscutul istoric polonez al spaţiului baltic, Edmund Cieslak — *Gottfried Lengnich und die polnische Staatspolitik in Danzig* (p. 130—141).

Ca de obicei, volumul se încheie cu rubricile *Recenzii* (p. 143—154), *Note* (p. 155—184) şi *Viaţa ştiinţifică* (p. 185—187).

Veniamin Ciobanu

„Annales, Histoire, Sciences Sociales, 1994.

Cu siguranţă, nici în ultimii ani, celebra revistă fondată în anii '30 de Marc Bloch şi Lucien Febre, nu şi-a dezmînţit obişnuinţele, care o fac să uimească adesea provocatoare. Mai mult, poate, decît şi-ar fi închipuit fondatorii înşişi, ANNALES este astăzi o publicaţie de frontieră, la intersecţia disciplinelor socio-umane, şi destul de puţin o publicaţie propriu-zisă de istorie. De la chestiuni de epistemologie generală, la grupaje privind *antropologia familiei, politică şi Sida în Congo, violenţă şi religie în India şi Algeria de azi, modelul japonez al organizării muncii* etc., regăsim în sumarul apariţiilor din ultimii ani preocupări dintre cele mai diferite. O diversitate ce poate genera, însă, nu doar legitime întrebări cu privire la identitatea istoriei, dar şi o anumită confuzie epistemică.

Oricum, aflată în avangardă, cu toate riscurile care provin de aici, odată cu noul tom 49/1994, ANNALES îşi surprinde iarăşi lectorii şi prin renunţarea la tripartiţia clasică *(Sociétés, Economies et Civilisations)* impusă sub influenţa paradigmei braudeliene şi adoptarea unui nou subtitlu: *Histoire, Sciences Sociales*. Deşi, deocamdată, nu se poate constata o netă schimbare, sub unghi tematic şi metodologic, sumarul acestui ultim tom indică mai clar tendinţa din ultimul timp, respectiv, accentul pe fenomenele de *Civilizaţie* (în sensul paradigmei de faţă) în detrimentul studiilor de istorie socială şi economică, altădată, temele dominante. Aceasta se traduce printr-un spaţiu mai restrîns acordat studiilor de economie descriptivă, demografie sau istorie cantitativă în favoarea unor anchete privind relaţiile şi practicile sociale, spaţiul şi urbanizarea, reprezentările colective, manierele de comunicare etc.

Dar, dincolo de fixaţii şi mode, cele mai bine de trei mii de pagini ale ultimului tom (distribuite, cum se ştie, în şase apariţii) oferă din nou o mărturie limpede a soliditătii revistei pa-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

riziene. Grupaje tematice consistente, cum ar fi : *Littérature et histoire, Terres d'utopie* (nr.2), *Les communautés juives XVII-e—XIX-e siècles* (nr. 3), *Economies et techniques dans la Chine classique, Nation et intégration en Amérique* (nr. 4), *Les réseaux de crédit en Europe, XVI-e—XVIII-e siècles* (nr. 6), însoțite, fiecare, de un substanțial corpus de recenzi își beneficiind de semnături prestigioase dau măsura stilului ANNALES.

Deși cantonate uneori în subiecte foarte specioase, ca de obicei, marea utilitate inetlectuală a studiilor cuprinse în paginile acestei publicații provine din remarcabila lor deschidere către o schemă explicativă cu aplicație mai largă. O excelentă analiză a raportului dintre stat, limbă și diferitele forme ale discursului public ne oferă, de exemplu, Hélène Merlin *(Langue et souveraineté en France au XVII-e siècle. La production autonome d'un „corps de langage")*. Încercînd să descrie natura relației dintre fenomenul de raționalizare a limbii franceze și cea a statului, aceasta observă că centralizarea administrativă și politică în Franța secolului XVII s-a operat printr-o veritabilă cucerire a limbii de către instituția puterii,

În același număr (2/1994), dedicat raportului dintre faptul literar și faptul istoric, Denis Saint-Jacques și Alain Viala redefinesc, din perspectiva istoriei și sociologiei literare conceptul de *cimp literar* utilizat de Pierre Bourdieu într-una din ultimele sale lucrări *(A propos du champ littéraire. Histoire, géographie, histoire littéraire)*. Cunoscutul istoric al culturii Roger Chartier, după ce analizează într-un prim articol relația dintre literatură și societate, plecînd de la un cunoscut text al lui Molière *(George Dandin, ou le social en représentation)*, revine asupra moștenirii în domeniul sociologiei reprezentării lăsată de recent dispărutul Louis Marin *(Pouvoirs et limites de la représentation. Sur l'oeuvre de Louis Marin)*. Mai sînt de remarcat în acest grupaj, foarte utilul studiu al lui Christian Jouhaud *(Sur le statut d'homme de lettres au XVII-e siècle. La correspondance de Jean Chapelain*, ca și cel aparținînd lui Jean-Pierre Cavaillé în jurul strategiilor de autor ale lui Descartes ,ambele fiind caracteristice noii orientări a istoriei și sociologiei culturii, structurată la Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales în jurul lui Roger Chartier.

Chiar dacă restul articolelor acestui tom trimit la o problematică mai îndepărtată lectorului român, ar mai trebui amintite studiile lui Gérard Béaur *(Foncier et crédit dans les sociétés préindustrielles. Des liens solides ou des chaines fragiles ?)*, cele despre reprezentările identitare în America de Nord și intervenția semnată de Evelyne Patlagean asupra imaginarului bizantin în timpul primelor cruciade *(La double terre sainte de Byzance. Autour de XII-e siècle)*, care pot oferi o perspectivă mai fidelă asupra interesului pe care-l reprezintă cu fiecare apariție revista franceză. O listă cu lucrările primite la redacție (în general, peste două sute de titluri), ca și cunoscuta rubrică de micro-recenzii *(Le choix des ANNALES)* încheie de număr fiecare număr, care este, întotdeauna, un spectacol editorial în sine.

Florea Ioncioaia

Anuar", V, Ploiești, Ed. Imprimex, 1993, 250 p.

Dintru început, se cuvine să precizăm că apariția acestui iultim tom al *Anuarului* ploieștean o datorăm stăruinței consecvente și priceperii științifice ale colegului Constantin Dobrescu acela care nu și-a însușit, doar ca pe un meritcircumstanțial, ipostaza de *redactor responsabil*. Totodată, am dori să evidențiem că, spre deosebire de primele numere (1989 și 1990), înfățișarea celui la care ne referim este mult amelioartă, iar sumarul este unul caracteristic autenticelor publicații științifice. Această transformare în bine au întîmpiuit-o membrii colectivului redacțional — Ion Șt. Baicu, Gheorghe Borovină, Gheorghe Calcan, Elisabeta Negulescu și Mihai Rachieru —, din care a fost exclus, cu evidente urmări benefice, Petre Țurlea. Dacă înainte, *Anuarul* era editat numai de Filiala Prahova a Societății de Științe Istorice, sub egida Fundației pentru Istoria Prade această dată el apare, în principal, hovei, celor două instituții amintite adăugîndu-le-se și Fillala Prahova a Arhivelor Statului.

Ceea ce deranjează, purtîndu-ne cu gîndul la reflexele ante'89, este *Cuvîntul înainte*, publicat chiar mai înainte

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de *Cuprins* și semnat de o oficialitate locală, cu o „funcție", dar nepriceput la *cuvinte* și cu atît mai puțin la istorie. Căci, revista este una de istorie, prin întregul ei conținut.

Sumarul nu a fost încă structurat pe rubrici bine definite, dar în mod sigur editorii vor opera în viitor aceste necesare compartimentări. Trecînd la conținutul propriu-zis, asupra căruia nu ne putem pronunța fără riscul de a greși — întrucît el se referă la demersuri ce au ca obiect de studiu teme ce merg de la a doua epocă a fierului pînă la evenimentele din decembrie 1989 —, se cuvine să relevăm diversitatea problematică și maniera de tratare a unor subiecte ce comportă încă investigații. Valoarea incontestabilă a volumului este asigurată de prestigiul științific al colaborărilor : Ion Agrigoroaie, Ion Șt. Baicu, Gheorghe Borovină, Gheorghe Calcan, Veniamin Ciobanu, Constantin Dobrescu, Mihai Rachieru, Dumitru Șandru și alții. Fiecare titlul al sumarului își are importanța lui, chiar dacă aceasta nu este numaidecît una științifică. Fără a încerca clasificări valorice, imposibile și oricînd subiective, unele titluri trebuie totuși măcar amintite : *Coroana polonă și instituția monarhică a Moldovei. A doua jumătate a secolului al XVI-lea* (Veniamin Ciobanu), *Importuri și exporturi de mărfuri prin schelele Vălenii de Munte și Cîmpina în perioada 1829—1835* (Mihai Rachieru), *Începuturile dezvoltării industriei în zona Prahovei* (Ion Șt. Baciu), *Recunoașterea internațională a unirii Bucovinei cu România. Tratatul de la Saint-Germain-en-Laye* (Ion Agrigoroaie, Gheorghe Calcan), *Probleme ale agriculturii românești din anii 1929—1941* (Dumitru Șandru) și *Preocupări ale prahovenilor pentru ridicarea unui monument lui Aurel Vlaicu* (Constantin Dobrescu, Gheorghe Borovină). Acestora li se adaugă paginile intitulate *Puncte de vedere*, unde este inserată intervenția intitulată *„Decembrie '89" — un hibrid istoric* (Irinel Buliga, Mircea Alexandru), și cele consacrate *Rubricii elevului*, în care Cătălin Dobrescu publică un document comemorativ consacrat jubileului a 40 de ani de domnie a Regelui Carol I și a 25 de ani de la proclamarea Regatului.

Anuarul ploieștean se va impune, incontestabil, printre publicațiile de istorie care au deja un trecut și un unul oarecare. Experiența acumulată deja este vizibilă și de aceea așteptăm rectificarea unor inadvertențe inerțiale, lesne de eliminat. Alcătuirea sumarului va trebui făcută cu mai multă severitate, renunțîndu-se la „comunicările" veleitare. Ar fi de dorit ca redacția să opteze pentru niște rubrici permanente, fapt care ar face ca posibilul ori statornicul cititor să știe, în principiu, ce va găsi în paginile revistei. Și chiar dacă nu întotdeauna vor apărea toate rubricile respective, ori numai cele stabilite inițial, *Anuarul* își va dobîndi astfel un profil, renunțînd la caracterul evident eterogen, ce se confundă adeseori cu un act aleatoriu. Deranjează, apoi, diferențele dintre corpurile de literă cu care sînt tipărite componentele sumarului. În general, au fost corijate multe dintre imperfecțiunile primelor două tomuri, dar persistă încă o grabă inexplicabilă. De pildă, primele pagini sunt neglijent numerotate, apărînd de două ori pagina 3, pentru ca mai departe pagina 151 să o descoperim după 152, iar 155 să fie dată după 156. Și chiar dacă volumul e însoțit de o erată volantă, aceste mici neatenții nu au fost consemnate acolo. În sfîrșit, sperăm că editorii vor opta pentru o copertă care nu va mai fi modificată de la un număr la altul, renunțînd la statuile triumfaliste. O publicație științifică nu are nevoie de pavoazări patriotarde.

Al V-lea tom al *Anuarului* prahovean ni se înfățișează, iată, ca o revistă ce reușește să depășească rigorile crizei materiale și morale cu care se confruntă România la această oră, datorită unor îndrăgostiți de istorie, care, prin pasiunea și sinceritatea lor, ne oferă tuturor o pildă demnă de urmat. Adăugînd acestor calități valoarea științifică a unei asemenea împliniri editoriale, vom realiza dimensiunea exactă a întregului demers.

Gheorghe I. Florescu

—

„Der Donauraum. Zeitschrift des Institutes für den Donauraum und Mitteleuropa", Viena, an. 34, 1994, caiet 1/2, 132 p., caiet 3/4, 114 p.

Cele două caiete duble ale revistei, altminteri trimestriale, editate de Institutul pentru spațiul dunărean și Europa Centrală din Viena apărute în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1994 sînt dedicate, fiecare, cîte unei teme speciale : primul (caietul 1/2, îngrijit de Wolfdieter Bihl), *Ucrainei*, cel de-al doilea (caietul 3/4, îngrijit de Horst Haselsteiner și Emilia Hrabovec), *Slovaciei*. Atît Ucraina, cît și Slovacia au apărut ca state independente în urma transformărilor politice începute acum șase ani (prăbușirea sistemului comunist, destrămarea Uniunii Sovietice dar și resurecția acută a naționalismelor). În cele două cazuri avute aici în atenție, dincolo de o anumită oportunitate politică ce motivează alegerea temelor, avem de-a face cu un serios efort recuperator. Editorii volumului *Slovacia* își motivează demersul prin aceea că, atît înainte de ianuarie 1993 (data împărțirii Cehoslovaciei), cît și după, istoriografia și publicistica străine, vest-europene, s-au arătat preocupate mai cu seamă de componenta cehă a fostei republici federale. Se adaugă acestei stări de lucruri inaccesibilitatea (din motive de limbă, tiraj redus ori distanță) lucrărilor publicate în Slovacia, astfel încît — consideră editorii — „elaborarea unui manual modern, conceput interdisciplinar, care într-o limbă vest-europeană și într-o formă concisă să faciliteze accesul la informația de bază relativă la istoria și prezentul Slovaciei este un necesar și urgent deziderat științific". Același lucru se poate spune și despre celălalt caz, al Ucrainei, cu atît mai mult cu cît, în vremea cînd aceasta a făcut parte din Uniunea Sovietică, multe dintre problemele istoriei sale erau fie deformat prezentate, fie socotite subiecte *tabu*.

Volumul dedicat Ucrainei se concentrează cu precădere asupra a două teme, *națiunea* și *biserica*, abordate de specialiști ucraineni și austrieci din diferite domenii. Prima dintre teme este văzută din două unghiuri : unul al încercării de definire a națiunii ucrainene, de relevare a reperelor istorice ale constituirii și evoluției sale, de identificare a tradițiilor statului național ucrainean ; celălalt, al analizei situației actuale din Ucraina, a raporturilor dintre națiunea majoritară și minoritățile naționale.

Wolfdieter Bihl *(Die Ukraine. Eine historische Einführung* — Ucraina. O introducere istorică, p. 5—11) leagă începuturile istoriei ucrainene de întemeierea statului kievean în secolul IX de către varegul Rjurik. Să arătăm, în paranteză, că acest moment este reventdicat drept gest întemeietor și de către tradițiile istoriografice rusă și bielorusă, așa cum, bunăoară, într-un alt spațiu geografic, Carol cel Mare este revendicat în aceeași măsură de istoriografia franceză și de cea germană. Pentru zona care ne interesează aici, faptul este explicabil, căci în secolul IX, pe vremea „întemeierii" rjurikide, slavii de răsărit nu se separaseră încă în ruși, bieloruși și ucraineni. Această separare a început — sînt de părere specialiștii — abia în secolele XIII—XIV. Tradiția statală ucraineană — în sensul unui stat independent — se întrerupe odată cu invazia mongolă de la mijlocul secolului XIII. Diferitele formațiuni politice rămase în urma destrămării imperiului kievean (Galiția, Volinia, Podolia etc.) intră cu un grad mai mare, apoi din ce în ce mai mic de autonomie în componența regatului polono-lituanian și a Rusiei, apoi, odată cu împărțirea Poloniei la sfîrșitul secolului XVIII, în cea a Austriei și Rusiei. Încercarea de reconstituire a unui stat ucrainean independent la sfîrșitul primului război mondial s-a încheiat, din cauza lipsei de interes a marilor puteri dar și a neînțelegerilor interne, cu un eșec, aceasta fiind absorbit de Uniunea Sovietică. Abia destrămarea acesteia din urmă a făcut posibilă, la 24 august 1991, desprinderea Ucrainei și proclamarea independenței sale statale. Revenind însă la istoria mai veche, să arătăm că autorul citat prezintă anexarea Bucovinei la 1775 de către Imperiul habsburgic drept ocuparea de către acesta a unui teritoriu ucrainean. La fel este considerat acest teritoriu atunci cînd autorul vorbește despre efemera republică a lui Petrușevici, care, după ce emisese pretenții asupra Bucovinei, ar fi cedat-o în 1919 României, temporar și din motive tactice, pentru a obține alianța Bucureștiului în lupta împotriva bolșevicilor.

Arnold Suppan *(Zur Nationsbildung der Ukrainer bis 1918* — Despre formarea națiunii ucrainene pînă la 1918, p. 12—26) expune elementele considerate a fi fundamentale în procesul de constituire a națiunii ucrainene. Primul ar fi tradiția formațiunilor politice feudale, care, așa cum explică și autorul precedent, au intrat sub stăpînire polonă și rusă. Un altul îl constituie „Cazacimea", căreia îi este dedicat un întreg capitol. Cazacii, populație militară eterogenă din punct de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vedere etnic, așezați pe cursul superior și mijlociu al Nistrului cu misiunea de a apăra granița Poloniei, sînt amintiți încă din secolul XV. Încep să se manifeste politic autonom un secol mai tîrziu și ajung în veacul XVII, în vremea hatamnului Bohdan Hmielnițki, să atingă puterea lor maximă. Cad apoi sub autoritate țaristă, pierzîndu-și cu timpul orice urmă de însemnătate politică. Mai departe, biserica greco-catolică este considerată și ea unul dintre elementele care au marcat în mod aparte constituirea națiunii ucrainene. Analizînd apoi situația din provinciile ucrainene aflate sub ocupație rusă și austriacă, autorul ajunge la concluzia că fermentul mișcării naționale s-a concentrat în secolul XIX în acestea din urmă, la aceasta contribuind tolerarea de către Viena a manifestării specificului național (învățămînt în limba ucraineană, religie, publicații etc.), în timp ce în imperiul țarist ucrainenii au fost supuși unei intense și brutale rusificări (interzicerea bisericii greco-catolice, a școlilor în limba ucraineană, a publicațiilor, chiar interzicerea folosirii limbii).

Volodimyr Jeutuch (*Die gegenwärtige ethnopolitische Situation in der Ukraine* — Situația etnopolitică actuală în Ucraina, p. 6067) analizează originea diferitelor minorități naționale din Ucraina (14 milioane dintr-o populație ce însumează 52 milioane), starea lor socială și culturală, politica statului față de acestea. Cea mai numeroasă este cea rusă (11,3 milioane), ea punînd și cele mai multe probleme statului ucrainean, prin incapacitatea ei de a accepta statutul de minoritate după ce, pînă în 1991, fusese „națiune imperială". După ruși, în ordine numerică, urmează evreii (486 326), apoi, conform calculelor autorului, bielorușii (440045) Abia. după aceștia ar urma „moldovenii" (324525) și undeva mai jos, după bulgari, polonezi și maghiari, „românii" 163 111 (datele sunt conforme statisticii din 1989). Ne întrebăm de ce se vorbește despre „moldoveni" și „români" într-un studiu ce se dorește științific ? Credem mai degrabă că acesta reprezintă punctul de vedere oficial în Ucraina, idee confirmată și de calitatea autorului, de președinte al Institutului pentru sociologie al Academici de științe din Ucraina. A recunoaște existența unei *singure minorități românești* înseamnă a o plasa pe aceasta, din punct de vedere numeric, cu cei peste 459 mii de membri, înaintea celei bieloruse, de origine slavă și mai apropiată națiunii majoritare. Acestei tactici, de divizare artificială (teoretică, cel puțin) a unei comunități minoritare, i se găsește în articolul citat și o justificare „istorică" : „moldovenii" ar fi ajuns în Ucraina prin minoritare, i se găsește în articolul citat și o justificare „istorică" : „moldovenii" ar fi ajuns în Ucraina prin migrație, facilitată de învecinarea cu Moldova, iar „românii" ar fi urmașii coloniștilor care au început să sosească pe teritoriul Ucrainei încă din secolul XII, venind din nord-vestul Valahiei și sudul Transilvaniei. Este amintită în treacăt apartenența Bucovinei la România pînă în 1940, dar nu și cea a Basarabiei, a cărei extremitate sudică a fost încorporată de către Stalin Ucrainei, rămînînd astfel în zestrea teritorială a actualului stat ucrainean independent. Mai departe, vorbind despre școlile naționalităților minoritare, autorul arată că limba de predare este în 19 școli „moldovenească" și în 33 „română". Ne întrebăm care poate fi diferența între ele ?

Cealaltă temă, a bisericii ucrainene, este abordată de trei autori : Anatolij Kolodnyj (*Die Orthodoxie in der unabhängigen Ukraine* — Ortodoxia în Ucraina independentă, p. 68—69), Roman Krypjakevyc (*Kurze Geschichte der ukrainischen Kirche* — Scurtă istorie a bisericii ucrainene, p. 70—71) și Anna-Halja Horbatsch (*Die griechisch-katholische und orthodoxe Kirche in der Ukraine* — Bisericile greco-catolică și ortodoxă în Ucraina, p. 72—80). Reținem din informațiile oferite de aceștia cîteva repere ale evoluției bisericii ucrainene. Începuturile pătrunderii creștinismului sînt plasate la anul 870, cînd principele kievean Haskold se botează în rit bizantin. Creștinarea masivă are loc, însă abia după 957, data botezării la Constantinopol a principesei Olga. După marea schismă din 1054, biserica ucraineană întreține relații deopotrivă cu scaunul papal de la Roma și cu patriarhia constantinopolitană. În părțile intrate în componența Poloniei are loc, în 1596, prima uniune cu Roma, deci întemeierea bisericii greco-catolice, căreia i se va alătura un secol mai tîrziu și biserica din Galiția. În părțile ocupate de Rusia a avut loc, începînd cu secolul XVII, un violent proces de „reortodoxizare", care a continuat de-a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lungul secolelor şi a culminat în 1946 cu interzicerea definitivă a confesiunii, urmată de arestarea mitropolitului şi a majorităţii clerului unit. Situaţia actuală este dominată de conflictele şi revendicările reciproce ale ortodocşilor şi greco-catolicilor şi este complicată de existenţa a două patriarhii ortodoxe ucrainene autocefale şi a unei mitropolii ortodoxe ucrainene dependente de patriarhia moscovită. Şansele reunificării sub cupola unei singure biserici naţionale (aşa cum propune şi autoarea A.—H. Horbatsch, oferind şi douăsprezece condiţii pentru întemeierea unui Sinod unificator", par în aceste condiţii extrem de reduse.

Alte articole, asupra cărora nu insistăm aici referitoare la diferite probleme actuale, precum reforma economică externă, constituirea armatei naţionale etc., întregesc imaginea pe care volumul încearcă să o ofere în legătură cu acest nou stat est european independent.

Cele şapte contribuţii publicate în volumul dedicat Slovaciei abordează o serie de aspecte pe care editorii le consideră drept cele mai importante ale istoriei contemporane a acesteia. Câteva dintre ele fac apel la istorie pentru a oferi o înţelegere mai corectă a stărilor de lucruri din prezent.

Ladislav Lysak *(Die aktuelle Stellung und Entwicklung der Industrie und Wirtschaft in der Slowakischen Republik* — Starea actuală şi dezvoltarea industriei şi economiei Republicii Slovace, p. 7—20) analizează cu instrumentele expertului economic poziţiile de plecare ale economiei statului proaspăt înfiinţat, perspectivele acesteia, ca şi direcţiile de orientare a comerţului exterior. Între limitele aceleiaşi problematici se plasează şi lucrarea lui Ivan Tirpak, fost ministru al mediului în guvernul de la Bratislava, în care sînt expuse principiile politicii energetice slovace *(Umwelt und Energetik* — Mediu şi energetică, p. 21—35).

În continuare, două materiale se ocupă de problema spinoasă a minorităţilor naţionale din Slovacia. Jan Podolak *(Nationale Minderheiten in der Slowakei* — Minorităţile naţionale în Slovacia, p. 36—49), prezintă, dintr-o perspectivă apropiată punctului de vedere oficial, structura etnică a populaţiei Slovaciei şi statutul juridic al minorităţilor naţionale. În contradicţie cu opiniile exprimate de acesta se află lucrarea deputatei în Parlamentul de la Bratislava Edit Bauer *(Die ungarische Minderheit in der Slowakei* — Minoritatea maghiară din Slovacia, p. 50—57), care abordează problema din perspectiva intereselor minorităţii maghiare. (11,53% din întreaga populaţie, proporţie comparabilă cu cea din România). Este contestată opinia precedentului autor, conform căreia, odată cu adoptarea Constituţiei şi a unor legi organice, problema liberei afirmări etnice şi culturale a minorităţilor ar fi rezolvată.

Ultimele trei contribuţii se ocupă de diferite teme din istoria Slovaciei. Emilia Hrabovec *(Die Staatsrechtliche Stellung des Slowakei im tschechoslowakischen Staate 1944—1968* — Poziţia juridică a Slovaciei în statul cehoslovac 1944—1968, p. 58—89) urmăreşte evoluţia relaţiilor dintre cele două componente ale federaţiei în perioada 1944—1968, identificînd încă în acea vreme germenii cauzelor care au dus mai tîrziu la destrămarea Cehoslovaciei. De un interes mai limitat sînt cele două studii semnate de Karl Schwarz *(Von Kollar bis Kvacala. Die Wiener evangelisch-theologische Lehranstalt Fakultät und ihre Beziehungen zu Slowakei* — De la Kollar la Kvacala. Institutul / Facultatea teologică evanghelică din Viena şi legăturile ei cu Slovacia, p. 90—104) şi Josef Novak *(Der 75. Jahrestag der Gründung der Comenius Universität* — A 75-a aniversare a înfiinţării Universităţii Comenius, p. 105—113), studii care distonează oarecum cu deziderатul editorilor de a oferi informaţii orientative generale despre Slovacia.

Vasile Docea

„Etudes", Paris, juin, jullet-août, septembre, octobre, novembre, décembre, 1993 ; juillet-août, novembre, 1994, *Tomes* 381—382.

Revista *Etudes* se impune prin desăvârşita ţinută cărturărească şi prin spectrul larg al chestiunilor abordate, în strădania de a exprima realitatea polimorfă a lumii printr-un discurs polimorf : drept şi violenţă, Europa, eseuri, chestiuni religioase, forme şi semne, societate, ştiinţe, filosofie, perspective asupra lumii, etică.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Numărul pe luna iunie 1993 se deschide cu articolul lui Guy Avrenche, intitulat *Les droits de l'homme en question* — întârzieri și eșecuri îi descurajează pe cei care nu acordă credit decît rezultatelor rapide și acțiunilor de mediatizare ; cu toate acestea, bilanțul procesului de construcție juridică mondială este departe de a fi negativ. Nicolaas Gerardus Lens *(Europe multiculturelle, multilingvistique)* pledează pentru prezervarea bogăției unice a limbii materne, „afective", o-satură a culturii, iar Ari Pedro Oro *(La migration religieuse des catholiques du Brésil)* analizează opțiunea unor catolici brazilieni pentru bisericile penticostale și pentru religiile *mediumnice*.

Claude Pairault *(Un village tchadien revisité)* evidențiază din perspectivă etnologică traiul locuitorilor din Bum Kabir — un sat african care reflectă problemele lumii și care nu-și domină nici propria istorie nici propriul destin. Numărul pe iulie-august conține, de asemenea ,interesante articole despre dialogul dintre om și Dumnezeu (François Chirpaz, *Devant Dieu, l'homme)* și despre preoția laicilor (Georges Duperray, *Ministères laics. Une nouvelle tradition)*...

Numărul din septembrie se impune atenției prin articolele semnate de Etienne Klein *(Le temps et sa flèche en physique* — în mod paradoxal, pentru fizicieni, fiecare dintre sistemele conceptuale ale fizicii investește timpul cu un statut original și particular) și Jean-François Labie *(Le baroque dans la société et dans la musique* — la răscrucea dintre epoci zbuciumate, societatea barocă este marcată de refuzul incertitudinilor, de nevoia de ordine, de retorică ; muzicienii integrați în această societate îi interpretează deopotrivă certitudinile și angoasele).

O surpriză livrească (din perspectiva teologiei și misticii creștine) este conținută de numărul dedicat lunii octombrie : articolul lui Adrian Demoustier, intitulat *Expérience de Dieu* (omul are puterea de a experimenta divinitatea, de a întâlni ceea ce este altceva decât el însuși sau o altă ipostază a propriului sine ; o astfel de întâlnire nemijlocită cu Dumnezeu se întemeiază în mod necesar pe rațiune, iar incognoscibilul evenimentului devine experiență exprimabilă pentru cel care îl conștientizează și îl împărtășește prin cuvânt). El este secondat de excelentele texte ale unor Pierre Lepape *(Du silence à la mémoire. La guerre d'Algérie dans la littérature)*, Etienne Van de Walle *(La démographie de l'Afrique au sud du Sahara)* și René Marlé *(L'Eglise ; quel type de communion ?)*.

Din numărul pe noiembrie semnalăm *Une parade sur la sexualité au temp du sida* de Xavier Lacroix și *La référence juive pour le chrétien* Secțiunea « Forme și semne » conține un articol de Jean Collet asupra operei cinematografice a lui Jean-Luc Goddard : *Helas pour nous — La communication selon Goddard.*

În luna decembrie, Vladimir Zelinsky dezbate integrarea Rusiei în Europa *(La Russie pour l'Europe)*, iar Edward Yarnold prezintă una dintre cele mai controversate chestiuni teologice ale sfârșitului de secol : *L'Eglise d'Angleterre et l'ordination des femmes* (decizia ecleziastică anglicană a suscitat obiecțiile vehemente ale catolicilor, dar și opoziția unei părți considerabile a clerului din Biserica Angliei).

Numărul pentru lunile iulie-august 1994 discută în paralel Revoluția franceză și Revoluția americană, prin articolul *Deux révolutions, l'américaine et la française* de Dick Hohard (francezii presupun armonia dintre națiunea universală și națiunea empirică, în timp ce pentru americani ideile conexe de societate unică și de cetățeni *a priori* virtuoși nu constituie nimic altceva decât o ipoteză naivă). Se cuvin, de asemenea, a fi semnalate excelentele articole semnate de Paul Beauchamp *(La Bible, livre d'espérance)* și Jean Collet *(Violence médiatique et vérité de la fiction)*.

Numărul dedicat lunii noiembrie se evidențiază printr-un consistent nucleu teologic : *La foi en dieu* de Antoine Fournel (după ce își va fi desăvârșit toate forțele și rațiunea pentru a înțelege misterele existenței, omul credincios descoperă revărsarea rațiunii divine, care incendiază toate certitudinile), *Les jeunes prêtres en France*, de Claude Flipo (tinerii preoți vor guverna Biserica de mâine ; educați într-o societate secularizată, ei refuză o Biserică invizibilă și o credință anonimă) și *Le Talmud, clef de la Tora* de Raphael Cohen (Talmudul, rezultat codificat al unei îndelungate tradiții orale, comentează Tora și elucidează diferitele domenii ale existenței omenești construcția exegetică talmudică se poa-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

te defini drept o învățătură adeseori paradoxală, întemeiată pe dialogul sapiențial și pe arta retorică de a reliefa succesiv puncte de vedere diferite).

Silviu Lupașcu

„Foreign Affairs", 1993, vol. 72, nr. 1—2.

Numărul 1, vol. 72/1993, al acestei reviste de politică externă este structurat tematic, fiind în fapt o trecere în revistă a marilor momente ale anului precedent raportate la poziția Statelor Unite ale Americii. Sub câteva semnături autorizate sunt exprimate puncte de vedere ce caracterizează noua direcție a politicii externe americane în raport cu punctele fierbinți din 1992 : debarcarea în Somalia, continuarea conflictului arabo-israelian, transformările din Rusia și Europa. James Schlesinger vorbește despre o nouă direcționare a intereselor americane după încheierea războiului rece. Interesantă este și retrospectiva asupra noii Europe, sugestiv și inspirat intitulata „Fantomele de ieri', asumată de Josef Joffe. Problemele economice ocupă, ca de obicei, un loc important. Sunt analizate marile tendințe la nivel planetar, iar, în acest sens, remarcăm articolele privind pericolele creșterii lente (Leonard Silk) și noua ordine comercială (Peter F. Cowhey și Jonathan D. Aronson). În sfârșit, cititorul nu poate trece fără a remarca excelenta cronologie a anului 1992 coordonată de Patricia Lee Dorff.

Numărul 2, *primăvara 1993*, consemnează reintrarea în tiparele normale ale revistei. Câteva teme majore reține atenția, atât prin problematică, cât și prin modalitatea profesionistă în care au fost tratate. Astfel, Leon T. Hadar și Judith Miller s-au oprit asupra pericolului reprezentat de mișcările extremiste, exclusiviste în general, cu trimitere la radicalismul islamic, în special. Concluzia trasă de autori este că factorii de decizie americani nu ar avea decât de câștigat încercând să facă o delimitare între grupurile islamiste, dintre care multe sunt de bună credință.. A doua mare problemă este legată de starea Rusiei și mersul acesteia spre capitalism. La rândul său, Jorge F. Dominguez încearcă să găsească secretele menținerii lui Fidel Castro la putere în Cuba. Rubricile permanente de recenzii și corespondență încheie un tom de aproape 200 de pagini, excelent îngrijit și atractiv prezentat.

În concluzie, cele două volume avute în vedere se adresează în special celor interesați de politica la zi, de înțelegerea marilor fenomene ale lumii contemporane, înscriindu-se pe linia tradițională a revistei „Foreign Affairs."

Gheorghe Onișoru

„Österreichische Osthefte. Zeitschrift für Mittel-Ost — und Südösteuropaforschung", Wien, 36. Jahrgag, 1994, Heft 2, 158 p.

Numărul de față al publicației editate de *Institutul de cercetări central, est și sud-est europene* din Viena este dedicat celui de-al șaptea congres de studii sud-est-europene desfășurat la Salonic (Grecia) în 1994. Credincios tradiției revistei, tradiție care numără deja 36 de ani de apariție, și acest număr abordează cu precădere aspecte, fenomene și evoluții contemporane din zonă. De remarcat sînt cele două metode prin care editorii — dar și autorii textelor — știu să se raporteze la realitatea imediată și în ultimă instanță să răspundă exigenței cititorilor : 1) prin abordarea directă a fenomenelor contemporane „fierbinți", care sînt analizate și interpretate în evoluția lor istorică, investigarea coborînd adesea pînă în secolele XVIII—XIX ; 2) prin analogie, unor fenomene contemporane asociindu-li-se comparativ (explicit ori implicit) fenomene petrecute în vremuri mai vechi.

Revista debutează cu un întins studiu despre alegerile din România în 1992 și despre guvernarea Văcăroiu, studiu semnat de Otmar Kolar *(Die Parlaments — und Präsidentschaftswahlen im September und Oktober 1992 in Rumanien. Die Regierung Văcăroiu*, pp. 211—229). Lucrarea se adaugă, fără a aduce ceva nou ca informație dar nici ceva original în privința interpretării, analizelor deja publicate în străinătate (A.U. Gabany, Michael Shafir etc.). Analizînd procesul electoral din toamna anului 1992, autorul uzează de paradigma clasică a împărțirii forțelor politice participante la competiție în *stînga-dreapta*. Stînga,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reprezentată în principal de Frontul Democrat al Salvării Naționale (formațiune constituită mai ales din vechi funcționari de stat și de partid — „aparatcik" — autointitulați „social-democrați"), este percepută a o forță politică ce se pronunță pentru încetinirea ritmului reformelor în Romnâia post-comunistă. Gruparea principială a stîngii (FDSN) ar fi „mai puțin un partid însemnul propriu al cuvîntului, cît mai ales o adunătură de persoane cu ambiții politice avîndu-l drept idol politic pe Ion Iliescu". Absența unui program politic adevărat ar fi compensată de „formule populiste și promisiuni". De cealaltă parte, la dreapta, s-au aflat partidele și formațiunile din Convenția Democratică, avînd drept program „înfăptuirea unor reforme profunde în domeniile economic, social, politic, cultural și moral". Analizînd statistic rezultatele votului ,atît la alegerile parlamentare, cît și la cele prezidențiale, cîștigate de FDSN, respectiv de Ion Iliescu, autorul constată o confirmare a tendințelor electorale schițate încă din timpul alegerilor din 1990 : tendința de a acorda voturi opoziției (Convenției democratice(crește în mediul urban și cu cît ne apropiem de vestul țării și este foarte ridicată în rîndurile segmentului tînăr și ale celui instruit ale electoratului ; dimpotrivă, FDSN și Ion Iliescu și-au colectat voturile cu precădere în rîndurile electoratului neinstruit și rural. Guvernul nou instaurat ar fi făcut uitate promisiunile electorale de reformă — așa vagi cum au fost —, în țară făcîndu-și loc o atmosferă „restaurativă". Scandalurile de corupție — vîrful ei*sberg-ului, după părerea autorului* — ar fi urmarea logică și directă a sistemului de conducere din România, definit cu termenul de „directocrație". Clasa conducătoare politică și economică ar fi formată din „directocrați' și foști membri ori colaboratori ai Securității, care astăzi conduc sectorul de stat al economiei si stăpînesc cea mai mare parte a celui privat. Singurele succese certe ale guvernului Văcăroiu ar fi cele de politică externă : semnarea Tratatului de asociere la Uniunea Europeană (1 febr. 1993), intrarea în Consiliul Europei (7 oct. 1993) și acordarea de către SUA a clauzei națiunii celei mai favorizate (oct. 1993).

Ștefan Malfèr, în studiul *Zwischen Machpolitik und Sozial-politik. Zur Versorgung der „Bachschen Beamten" in Ungarn in den 1860er Jahren* (Între politică autoritară și politică socială. Despre întreținerea „funcționarilor lui Bach" din Ungaria în anii 1860), analizează modul în care, la începutul anilor 60 ai secolului trecut, guvernul austriac a înțeles să rezolve problema numeroșilor funcționari (peste 3000 de persoane în Ungaria, Transilvania și Croația) moșteniți de la vechiul regim neoabsolutist și rămași fără slujbă în urma instaurării regimului neoliberal și a reorganizării administrației. Grija față de soarta acestor funcționari (numiți în funcții de către fostul ministru de interne austriac Bach după înfrângerea revoluției de la 1848), manifestată fie prin încercărea guvernului de la Viena de a-i reintegra în noile structuri administrative, fie prin acordarea de pensii, dovedește existența unor „elemente de politică socială modernă" pe de o parte, a unor „elemente de politică realistă" pe de alta.

Trei alte studii aduc lămuriri în complicata problemă etno-politică din Balcani. Fatos Baxhaku, de la Institutul de istorie de pe lîngă Academia de științe din Albania, descifrează, pe baza unei foarte bogate bibliografii, structura populației în zona granței etnice albano-sîrbo-macedo-bulgare la sfîrșitul secolului XIX și începutul secolului XX. Sînt amintiți aromânii din zonă : în kazaua (districtul) Ohrida, la 1891, 3450 de aromâni, conform unei statistici germane ; zece ani mai devreme, o statistică bulgară menționează 380 de familii aromâne în orașul Ohrida ; în districtul Krușevo, pe la 1880, 640 aromâni ; în orașul Bitola, la 1902, 700 case locuite de aromâni, conform unei statistici germane ori 6000 de persoane, conform uneia italiene ; în Kazaua Florina, sangeacul Monastir, 4000 aromâni la începutul acestui secol. Valeria Heuberger *(Bosnien-Herzegovina und der Zerfall Jugoslaviens* — Bosnia-Herțegovina și dezintegrarea Iugoslaviei) și Valeri Stojanov *(Die turkische Minderheit Bulgariens bis zum Ende des Zweiten Weltkriegs* — Minoritatea turcă din Bulgaria pînă la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial) se ocupă de o temă care pare să fi cîștigat o largă audiență în ultima vreme : istoria musulmanilor din Balcani.

În lucrarea *Die turkische Aussenpolitik vom Vorabend des Zweiten Weltkrieges bis 1941* (Politica externă a Turciei din ajunul celui de-al doilea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

război mondial pînă la 1941), Klaus Schönherr descrie eforturile diplomatice ale Turciei, după moartea lui Kemal Atatürk (1939), de a-şi menţine neutralitatea, în contextul internaţional frămîntat al izbucnirii celui de-al doilea război mondial.

Revista se încheie cu un studiu documentar despre studenţii medicinişti sud-slavi la universitatea din Innsbruck în perioada 1869—1904, semnat de Peter Goller de la Arhiva Universităţii amintite. Problema este analizată în contextul mai larg al procesului de formare a intelectualităţii statelor slave de la sud de Dunăre. Studiul în străinătate — arată autorul —, alături de studiul la universităţile succesiv înfiinţate la Zagreb, Belgrad şi Sofia, „a reprezentat un element hotărîtor în procesul de constituire a formelor de viaţă burgheze şi a identităţii naţionale a popoarelor sud-slave".

Vasile Docea

„Retue d'Histoire Moderne et Contemporaine", T. 41/1994.

Considerată în timp fieful unei anumite istoriografii de nuanţă „tradiţională", publicaţia pariziană se impune şi prin acest nou tom ca o revistă de rigoare şi ţinută ştiinţifică. Alături de galocentrismul obişnuit, de reluarea unor motive tradiţionale, unele chiar obsesive (dezbaterea asupra Revoluţiei, republicanismului şi colaboraţiei, chestiunea antisemitismului, fenomenul intelectual), apar şi teme mai noi, aşa cum ar fi cele legate de formele de sociabilitate, de istoria (micro-) economică (în maniera anglo-saxonă de *business-history*), de analiză a imaginarului, ca şi altele.

Structurată în patru părţi *(Studii, Cercetări şi dezbateri. Lecturi* şi *Recenzii)* fiecare apariţie (în regim trimestrial, precum se ştie) exprimă o arie tematică relativ moderată. La prima secţiune, destinată anchetelor deja finalizate, ar fi remarcat atenţia acordată fenomenelor asociative, fie acestea mişcării sindicale de amploare aflate într-un moment crucial al istoriei lor (Antoine Prost, *Les effectifs de la C.G.T. en 1945)*, fie grupări cu caracter intelectual sau politic, mai puţin cunoscute astăzi, deşi cu o influenţă istorică apreciabilă (Emmanuel Naquet, *La U.R.S., un mouvement prototypique de l'Entre-deux-guerre).* Predomină, în general, studiile foarte aplicate şi cu o miză oarecum restrînsă, locală. Totuşi, un studiu ca acela al lui Vincent Milliot *(Le travail sans le geste. Les représentations iconographique des petits métiers parisiens XVI-e—XVIII-e)* sau cel semnat de Hans Erich Bodeker *(Marchands et habitat : le Nord-Ouest de l'Allemagne vers 1800),* conţin în egală măsură sugestii metodologice inovatoare şi observaţii cu caracter mai larg.

Pentru publicul străin ,de cel mai mare interes ar putea fi analiza contextului cultural-ideologic în care a apărut radicalismul conservator în Germania prenazistă (Louis Dupeux, *La nouvelle droite „révolutionaire-conservatrice" allemande et son influence sous la République de Weimar),* sau studiul comparativ al audienţei radiofonice în Anglia şi America deceniilor III—V, aparţinînd cercetătoarei barceloneze Valeria Camporese, în care se pun în evidenţă mecanismele ce contribuie la formarea unui *public,* a unei culturi radiofonice foarte particulare. Iar dacă rubrica destinată recenziilor este de fiecare dată foarte bine acoperită, rubricile de controverse şi dezactualitatea, sînt în general mai pubateri, care colorează îndeobşte o revistă şi-i conferă o anumită relaţie cu ţin reprezentate. Firește, regăsim nelipsita controversă asupra Revoluţiei (Haim Burstin, *Le Bicentenaire de la Révolution francaise, au les infortunes de la mémoire),* dar şi o nouă lectură asupra unei lucrări remarcabile cum este *La France moderne* de Denis Richet (Myriam Yardeni), ca şi intervenţii polemice în chestiuni ca *Revoluţia militară şi Statul modern* (Joel Cornette) sau *afacerea Jean Molin* (Sabine Jansen). De altfel, aceasta din urmă este poate singurul text mai apropiat de subiectele la modă în viaţa intelectuală franceză de astăzi, într-o publicaţie, care se remarcă, îndeobşte ,mai ales, prin nota sa extrem de sobră.

Florea Ioncioaia

„Reuve Historique", nr. 581, 1992 ; nr. 582, 1992 ; nr. 585, 1993 ; nr. 586, 1993 ; nr. 587, 1993.

Aflată sub conducerea lui Jean Favier (director general la Arhivele Fran-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ței) și René Rémond (profesor la Institutul de Studii Politice din Paris), revista și-a menținut și în ultimii ani ținuta deosebită, caracterizată atît prin varietatea studiilor, cît și prin maniera abordărilor.

Articolele publicate în perioada 1992—1993 acoperă vaste spații temporale, geografice și tematice. Din timpurile legendare ale vechilor greci (J. Vincent, *Sur les premières images historiques dans la production grecque*, nr. 587, 1993) pînă la evenimente contemporane (F. Koerner, *La guerre du Rif espagnol vue par la Direction des Affaires indigènes francaise (1921—1924)*, nr. 581, 1992), din America Latină (F. Pinot de Villechenon, *L'Amérique latine dans les expositions universelles*, nr. 586, 1993) pînă în Rusia (S. Bensidoun, *A propos d'un centenaire : Le chaléra et les émeutes de 1892 dans l'Empire de Russie)*, și de la istoria bolilor psihice în Franța (L. Sueur, *Les classifications des maladies mentales en France dans la première moitié du XIX-e siècle*, nr. 586, 1993) pînă la fenomenul puterii în politică (F. Cadilhon, *Les amis des amis : les cercles du pouvoir et de la réussite en France au XVIII-e siècle*, nr. 585, 1993).

Cu toate că majoritatea articolelor suscită atenția istoricului, cîteva studii, dedicate Evului Mediu francez, merită remarcate în mod special.

Mai întîi, ne gîndim la intervenția profesorului de la Universitatea din Haifa, Aryeh Grabois *(Un mythe fondamental de l'histoire de France au Moyen Âge : le „roi David" précurseur du „roi très chrétien"*, nr. 581, 1992), prin care este readusă în discuție teza „regatului biblic". Autorul constată că apariția mitului *regelui David* trebuie așezată în perioada difuzării Vechiului Testament în Europa Occidentală, geneza lui fiind favorizată de influențele creștinismului oriental și mentalitatea rurală a triburilor germanice. Istoricul crede că „odată cu ascensiunea Carolingienilor, acest mit a suferit unele transformări datorate noii situații politice a regatului franc și intervenției papalității. Apărut pe fundalul genezei statului la franci, mitul *regelui David* va evolua către secolul XIII în mitul *regelui foarte creștin*.

Urmînd-o la scurt timp pe E. Magnou-Nortier, Dominique Barthélemy se apleacă asupra fenomenului șerbiei în Franța în secolul XI *(Ou 'est-ce que le servage, en France, au XI-e siècle ?*, nr. 582, 1992). La început „din economia articolului nu lipsește o privire asupra istoriografiei problemei. Mai apoi, pornind de la semnificația termenului *servus* în secolul X, autorul prezintă situația țăranului francez în această perioadă, cu o explicație a diferenței dintre *șerbi* și *franci*. El face acest lucru pentru o mai bună înțelegere a situației din secolul următor. În partea a doua a articolului, D. Barthélemy tratează subiecte ca : „oamenii proprii" ; „ritul șerbiei" ; „șerbia devoțiunii". Abordarea originală a problematicii îi permit autorului să ajungă de mai multe ori la rezultatete cu adevărat neașteptate.

Cu profunzimea-i tipică, același istoric se consacră și altei probleme deosebit de importante pentru istoria Franței în Evul Mediu — cea a *chevaleriei (Qu'est-ce que la chevalerie en France aux X-e et XI-e siècles ?*, nr. 587, 1993).

În sfîrșit, rezultatul unor profunde cercetări istoriografice îl constituie un nou studiu semnat de Elisabeth Magnou-Nortier *(Les lois féodales et la société d'après Montesquieu et Marc Bloch ou la Seigneurie banale reconsidérée*, nr. 586 1993). Parcurgerea lui convinge destul de ușor cititorul de necesitatea reevaluării unor concepte despre societatea feudală la Montesquieu și M. Bloch.

Flavius Solomon

Schweizerische Zeitschrift für Geschichte / Revue Suisse d'Histoire / Rivista Storica Svizzera", Vol. 43, nr. 1—4, \1993.

Interesanta publicație helvetică, editată în cele trei limbi naționale, își propune, începînd cu acest an o serie de înnoiri de ordin tehnic și general. Cele mai spectaculoase se manifestă deja de la primul număr, prin apariția unui rezumat la începutul fiecărui articol într-o altă limbă națională și mai ales prin intenția redacției de a se axa pe numere tematice.

Primul număr, cel mai interesant pentru cititorul român, are ca temă *Europa de Est*. Chiar dacă atenția este cam prea obsesiv îndreptată asupra spațiului sovietic și post-sovietic, interesul pentru problematica est-europeană din partea unei istoriografii în general destul de claustrată într-un tradițional insularism este semnifica-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tiv prin el însuşi. Grupajul cuprinde şapte articole, cu accent mai ales pe istoria recentă, şi, în afara referinţelor sovietice, dominante, mai regăsim articole despre Ungaria, ex-Iugoslavia şi fosta Germanie de Est.

În introducerea grupajului, Carsten Goehrke se ocupă de raportul dintre marile schimbări din Europa de Est şi tradiţia istorică a acestor state, *respectiv*, raporturile cu Occidentul, relaţia stat-societate, şi (poate cea mai contestabilă) seducţia reciprocă dintre tradiţia Europei orientale şi marxism-leninismul. Un articol polemic privitor la contextul naşterii şi receptării *Scrisorilor din Rusia* ale Marchizului de Custine, semnează Francine-Dominique Liechtenhan. Foarte sagace, autoarea reconstituie sursele livreşti (în fapt o întreagă literatură!) ce au stat, direct sau indirect, la baza celebrului text custinian, dar şi maniera în care aceşti predecesori au fost receptaţi în Rusia, arătând că marchizul n-a fost în acest sens un caz singular. Căci, tipul de reacţie a puterii imperiale faţă de aceste texte nefavorabile exprimă o lungă tradiţie a patologiei politice; maniera utilizată de serviciile ruseşti pentru a refuta aceste scrieri „duşmănoase" nu s-a schimbat pînă azi şi ea spune probabil mai mult chiar decît textele respective ca atare. Pe de altă parte, scrisorile custiniene sînt văzute ca un fel de text-pivot, produs al unei lungi tradiţii anti-ruse, ca şi a unei receptări occidentale foarte interesate politic, mai ales în anii războiului rece. Un articol documentat, dar poate cam confuz şi ale cărui concluzii nu se leagă foarte bine cu intenţiile de plecare.

Alte trei articole ale numărului abordează chestiuni mai particulare. Heiko Haumann se ocupă de fenomenul de urbanizare masivă, de la sfîrşitul secolului trecut pînă în anii '30, în Rusia şi Uniunea Sovietică, şi natura solidarităţilor urbane născute din acest fapt; Peter Huber şi Berhard Bayerlein analizează relaţiile dintre comuniştii elveţieni şi Komintern în timpul marilor epurări sovietice, în timp ce J. Garamvolgyi prezintă dezbaterea asupra proprietăţii funciare, care a avut loc în ultimii ani în Ungaria. Pierre Maurer, un reputat specialist al problemei iugoslave, revine cu o scurtă intervenţie asupra atitudinii lui Tito faţă de Revoluţia maghiară, iar, în final, Michel Hammer supune analizei proiectul gorbaciovist între afirmaţii şi acte.

Abia cu o singură excepţie (Rusia, firesc), tematica celorlalte numere pe acest an este rezervată în principal spaţiului elveţian. De altfel, al doilea număr tematic al anului (nr. 4) este dedicat *Istoriei cantoanelor*, temă elveţiană prin excelenţă. De aceea deşi perspectiva acestor abordări este foarte diversă, de la demografie, dialectologie, istoriografie, istoria universităţilor, la istoria cotidianului etc., în mod cert, pentru cititorul străin, marele beneficiu provine din lectura recenziilor. Chiar dacă şi aici principala atenţie este acordată problematicii elveţiene, recenziile de istorie generală sînt destul de numeroase, fiind scrise la obiect şi acoperind un spectru foarte larg. Două note critice (în nr. 2), şi o foarte bogată rubrică de semnalări bibliografice, în finalul fiecărui număr, însoţesc sumarul revistei pe acest an. Din nefericire, în toate aceste numere nu apare nici o referinţă istoriografică românească.

Florea Ioncioaia

„Slaski Kwartalnik Historyczny «Sobotka»", (Rocznik, XLVIII, 1993), nr. 1—4.

Istoria mişcării muncitoreşti continuă să reţină atenţia istoricilor polonezi. Una din problematicile acesteia o constituie atitudinea partidelor de stînga în probleme majore cu care a fost confruntat statul polonez după încheierea primului război mondial. Preocupările în acest domeniu sînt oglindite şi în nr. 1 al revistei, unde au fost inserate două articole. Cel semnat de Janusz Gruchala se intitulează *PPS wobec kwestii Cieszynskiej w latach 1918—1920* (Partidul Socialist Polonez faţă de problema Ciszyn-ului în anii 1918—1920, p. 31—44), iar cel de al doilea, aparţinînd lui Grzegorz Waldoch, analizează atitudinea aceluiaşi partid, dar faţă de o altă problemă, şi anume cea cehoslovacă (*Stanowisko PPS wobec panstwa Czechoslowackiego w latach 1918—1920* — Atitudinea Partidului Socialist Polonez faţă de problema statului cehoslovac în anii 1918—1920, p. 45—54). Un aspect al modificărilor intervenite în economia poloneză, după cel de al doilea război mondial, a fost abordat de Ja-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

kub Tyszkiewicz, în articolul *Elektrownia Wroclawska i jej losy w latach 1945—1948* (Centrala elecetrică din Wroclaw și soarta ei în anii 1945—1948, p. 55—64).

În același număr au fost incluse, însă, și studii privind istoria statului și dreptului polonez (Edward Rymâr, *Primogenitura zasada regulujaca nastepstwo w pryncypat w ustawie sukcesyjnej Boleslawa Krzywoustowego* — Reglementarea succesiunii pe baza principiului primogeniturii în legea de succesiune a lui Boleslaw Krzywousta — partea I, p. 1—16), istoria economică (Teresa Bogacz, *Z badan nad gospodarka i ustrojem Zlatoryi w XVI—XVIII wieku* — Din cercetările privind economia și organizarea orașului Zlatoryja din secolul XVI pînă în secolul XVIII, p. 17—30). Sunt înserate, de asemenea, rubricile *Miscellanea*, în cadrul căreia sunt discutate două surse documentare interne (p. 65—85). *Recenzii* (p. 87—98) și *Cronica științifică* (p. 99—103).

Tomul cuprinzînd numerele 2 și 3 a fost dedicat profesorului dr. Kazimierz Orzechowski, fost director al Institutului de Istoria Statului și Dreptului al Universității din Wroclaw, cu prilejul împlinirii vîrstei de 70 de ani. Ca urmare, tematica volumului a fost axată pe probleme de istoria dreptului polonez, sub redacția lui Krystyn Matwijowski și Ștefan Ochmann-Staniszewski.

Numărul 4 al tomului înserează cinci studii, dintre care trei din domeniul istoriei contemporane. Cel semnat de M.S. Wolanski, *Proces podzialu Niemiec w latach 1948—1955 w ocenie „Mysli Polskiej"* — (Procesul împărțirii Germaniei în aprecierea revistei „Mysl Polska", p. 389—407), reliefează atitudinea emigrației poloneze față de această problemă. Autorul demonstrează că cercurile național-democrate ale exilului polonez au aprobat împărțirea Germaniei, deși au condamnat divizarea Europei și dominația Sovietelor în Europa Răsăriteană .La baza acelei atitudini au stat două raționamente, și anume: împărțirea statului german trebuia să servească, în opinia amintitelor cercuri la stabilirea noilor frontiere din Europa est-centrală și să ducă la prăbușirea imperiului sovetic, pe de o parte, iar pe de alta, să contribuie la cunoașterea granițelor polono-germane de către comunitatea internațională.

Nu lipsesc nici de aici rubricile *Miscellanea* (p. 409—413), *Recenzii*, deosebit de bogată, de altfel, (p. 415—462), *Polemici* (p. 463—472) și *Cronica științifică* (p. 473—483).

Veniamin Ciobanu

„Zapiski Historyczne". Poswiecone Historii Pomorza i Krajow Baltyckich — Tom LVIII, Rok 1993 ; Zeszyt 1—4 ; Tom LIX, Rok 1994, Zaszyt 1—4.

Revista continuă valorificarea cercetărilor axate, geografic, pe spațiul baltic. Tematic, studiile publicate în cele două tomuri abordează probleme privind diverse aspecte ale raporturilor Poloniei cu state din zona baltică sau aspecte de istorie locală a regiunilor poloneze din această zonă geografică. Sînt inserate, de asemenea, discuții polemice și rubricile *Recenzii și dezbateri*, *Cronica științifică*. De remarcat este, de asemenea, și faptul că în nr. 2—3 ale tomului LVIII — 1993, a fost inclusă *Bibliografia istoriei Pomeraniei Apusene și Răsăritene și a țărilor din regiunea Balticii din anul 1991, cu completări din anii precedenți* (p. 136—229).

Veniamin Ciobanu

O revistă americană : *Miorița*

Înainte de a răsfoi *Miorița. A Journal of Romanian Studies*, editată de aceiași prestigioși româniști : Charles M. Carlton (University of Rochester, Rochester, New York, U.S.A.) și Norman T. Simms (University of Waikato, Hamilton, New Zealand), ne face plăcere, de fiecare dată, să revenim asupra aprecierilor deosebite formulate cîndva de Mircea Eliade la adresa acestei publicații. Acum, cînd ilustrul cărturar nu mai e printre noi, cele cinci rînduri extrase din scrisoarea adresată Prof. Carlton, cu elogiul amintit, tipărite pe fața exterioară a ultimei coperte, au dobîndit valoarea unui *motto* sentimental, dar și a unei cărți de vizită cu care nu multe realizări asemănătoare se pot mîndri.

Abia la această dată, deci foarte tîrziu, ne-a parvenit ultima apariție — Volume XII, 1988, X + 131 p. —, grație bunăvoinței Prof. Carlton, un pri-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

eten rar și un om absolut deosebit. Auzisem demult de acest număr, dar vremurile din urmă, cu schimbările lor surprinzătoare, mai ales în rău, ne-au îndepărtat pentru un timp de Rochester și de cel care, de acolo, de departe, nu a încetat a încerca să scurteze distanța dintre țara sa și România. Apoi, după bucuria de a fi primit, în sfîrșit, volumul, am avut nevoie de un timp mult prea lung pentru a putea scrie despre el. Între noi și lumea de dincolo de Ocean pare să se fi interpus *ceva* ori *cineva*, care fac ca un dialog pe care îl speram reciproc benefic să fie, pe moment, compromis ori redus la dimensiunile lui politico-diplomatice, deci strict oficiale. Ne-au trebuit cîțiva ani pentru a accepta „normalitatea" post — 89 și a reveni, cu rănile sufletești incomplet cicatrizate, la ceea ce am făcut sau ar fi trebuit să facem mai demult. Indiferent, însă, de marile noastre neîmpliniri, nu de ordin personal, desigur, și pentru care sîntem singurii vinovați, despre *Mioriță* nu ptem scrie decît cu admirație și prețuirea datorată unor oameni care consideră România un meridian al spiritualității universale.

Așa cum ne avertizează o *Notă a editorilor*, acest tom a fost gîndit ca un îndepărtat și pios gest de celebrare a unui secol de la moartea lui Eminescu, tom căruia i se adaugă suplimentul *Romanian Poetry in English Translation: An Annotated Bibliography and Census of 283 Poets in English (1740—1989)*, by Charles M. Carlton and Thomas Amherst Perry, with Ștefan Stoenescu (Rochester, Published by the Department of Foreign Languages, Literatures and Linguistics, University of Rochester, Rochester, New York, 1989, 112 p.). De altfel, prima rubrică a celei de-a douăsprezecea apariții a *Moritei* este intitulată *In Honorem: Mihai Eminescu* și este deschisă de o intervenție a lui Andrei Bantaș: *On the Centenary of Eminescu's Death, 1889—1989*, unde, după o concisă introducere și o raportare la alți mari poeți și direcții poetice, se întreprinde o pertinentă analiză a poemului *Dintre sute de catarge*, plecîndu-se de la o perspectivă care i se relevă îndeosebi traducătorului. Opinia universitarului bucureștean este aceea că traducătorii și publiciștii „nu au făcut încă dreptate lui Eminescu", justificîndu-și afirmația cu exemple concrete și oferindu-ne o versiune proprie a *Of a Thousand Ships*. Elizabeth Close, din Australia, care nu e la prima colaborare cu *Mioriță*, semnează un substanțial și comprehensibil studiu, cu un titlu foarte semnificativ, pe care îl transcriem întocmai: *„A venit un Zburător" : Mihai Eminescu, 1850—1889*. Autoarea este o cunoscută exegetă a creației eminesciene, afirmată demult în acea castă privilegiată a celor „aleși" să slujească un geniu, după ce a publicat pagini notabile despre *Eminescu's Călin : from Folktale to Poem of Love* (1980) ori *From the Familiar : A Romanian Contribution to European Fantasy, Sărmanul Dionis, by Mihail Eminescu* (1985). Cunoscătoare mai mult decît avizată, ea își începe demersul, care nu e unul conjunctural aniversar, cum s-ar putea crede, cu o observație de care ar trebui să ne amintim mereu. „Orice apreciere asupra lui Eminescu — ne atrage atenția Elizabet Close — este una parțială și subiectivă: parțială întrucît opera sa acoperă o atît de largă sferă de genuri și subiectivă deoarece toți avem preferințe personale, creații în care considerăm a-l recunoaște pe Eminescu «nostru»". Aceste consideratii, absolut îndreptățite, nu sînt împărtășite ca o mărturie ce se adresează numaidecît altcuiva, ci se constituie în punctul de plecare al unor investigații inițiate chiar de autoare, care le recomandă în același timp ca posibile direcții de cercetare, întrucît, apreciază ea, studiile anterioare au rămas la nivelul generalităților. Potrivit opiniei sale, care nu concordă cu puncte de vedere demult acceptate, Eminescu „a elaborat un sistem metafizic coerent", ce trebuie identificat și elucidat. Atît poezia, cît și proza eminesciană, recomandă exegeta, se cer a fi citite cu alți ochi și din alte perspective, deoarece numai așa vor fi explorate și descifrate sensuri și semnificații care ne sînt încă străine. Pentru a-și susține îndemnul, care nu e nou, fiind mereu reluat, Elizabeth Close sugerează diferite piste a căror abordare ar putea conduce la descoperirea unor valoroase filoane tematice. În ton cu cei care resping monomania sursologică, care a făcut epocă, dar care a fost depășită — ori așa ni se pare —, ea se arată convinsă că opera celui mai mare poet român „este așa de recunoscută ca a sa, așa cum cele ale lui Hugo ori Heine

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sînt ale lor". Căutarea îndîrjită a influenţelor ne va îndepărta de Eminescu şi a persista în această direcţie, crede ea, înseamnă a ne risipi eforturile în acţiuni lipsite de o justificare anume, chiar dacă nu pe de-a-ntregul păgubitoare. Oriunde am sonda, ne relevă cercetătoarea aflată atît de departe de ţinuturile natale ale poetului, dar atît de aproape de opera lui, „în poezia sa auzim îndrăgostitul, filosoful, povestitorul, uneori umoristul, toţi vorbind cu un timbru al vocii autentic românesc".

Întru totul oportună, iar în cazul acesta meritul aparţine editorilor, este republicarea unui fragment biografic din *The Last Romantic: Mihail Eminescu* (1972) de Roy MacGregor-Hastie, republicare absolut necesară dacă avem în vedere unde apare *Miorita* şi cui se adresează ea în primul rînd.

Paginile cu care se încheie celebrarea unuia dintre cei mai mari poeţi ai lumii, necunoscut încă dincolo de frontariile româneşti, sînt consacrate publicării a două dintre cele mai reprezentative poeme eminesciene. Fragmentul din *Sara pe deal* a fost preluat din volumul: Jean Carduner, Lucian Roşu, and Karl Natanson, eds., *Eminescu. The Evening Star of Romanian Poetry* (Ann Arbor, University of Michigan, 1986), în transpunerea ultimului dintre cei trei editori. *La steaua (To the Star)* este al doilea titlu, preluat din celasi volum, dar în tălmăcirea Victoriei Prodan Swain. Celor două poezii de Eminescu li se adaugă alte opt dedicate poetului. Prima îi aparţine lui Roy MacGregor-Hastie, membru al colegiului editorial al *Mioriţei* şi vechi eminescolog, iar celelalte şapte Doamnei Brenda Walker — *January 14th, Birth, Childhood, School days, Youth, Manhood, Death* —, care, de mai mulţi ani, şi-a legat numele, şi nu oricum, de acela căruia îi dedică, iată, cîteva dintre gîndurile ei cele mai sincere şi frumoase.

Cea de-a doua secţiune a sumarului este intitulată *Romanian Poetry, at Home and Abroad: Articlies* şi se deschide cu un interesant şi mai puţin practicat experiment, datorat lui Marcel Cornis-Pop şi Robert J. Ward, care, comparînd cinci versiuni în limba engleză a unei poezii de Anghel Dumbrăveanu *(Faţa străină a nopţii)*, ne dezvăluie inefabilul actului creator numit îndeobşte „traducere". Considerăm că nu e lipsit de importanţă faptul că autorii versiunilor luate în discuţie sînt Stavros Deligiorgis, Marcel Cornis-Pop, Robert J. Ward, Julie Huffman — Klinkowitz şi Susan Young. Dacă în cazul titlului s-a ajuns la trei versiuni, cele 16 versuri ale poeziei sînt transpuse de fiecare traducător în altă variantă. În incursiunea lor, cei doi autori nu şi-au propus a se limita la această treaptă a comparaţiei, înveder&nd în final, după o erudită analiză, o sumă de consideraţii absolut surprinzătoare, înainte de a ni se revela ca nişte canoane mai mult decît semnificative. Asemănător, pînă la un punct, ni se pare studiul Adelaidei M. Russo: *An Introduction to Andrei Codrescu or the Life and Time of an Involuntary Genius*. Dona Roşu, pe care o stim căutînd mereu ceva într-o bibliotecă, după sau înainte de a-şi nota propriilor trăiri, ne oferă de această dată o surpriză, demonstrîndu-ne că primul traducător al *Mioriţei* în limba engleză a fost E.C. Grenville Murray, în 1854, şi nu Henry Stanley, în 1856. Menţionînd o asemenea contribuţie, meritorie din varii considerente, nu putem trece mai departe fără a aminti şi numele lui Dimitrie Bolintineanu, acela care l-a consiliat şi îndrumat pe Murray să realizeze un volum de traduceri din literatura română intitulat: *Doine; or, the National Songs and Legends of Roumania* (London: Smith, Elder, and Co., 65, Cornhill; Bombay: Smith, Taylor, and Co., 1854, 191 p.).

Treisprezece pagini ale volumului sînt dedicate traducerilor, unde întîlnim mai întîi şapte titluri de Lucian Blaga, în transpunerea engleză a Isabellei Sabau, urmate de cîte o poezie de A.E. Baconsky, Mircea Dinescu, Nicolae Labiş şi Marius Robescu, în versiunea lui Thomas C. Carlson şi a lui Vasile Poenaru. Adam J. Sorkin şi Irina Grigorescu traduc cinci poezii de Anghel Dumbrăveanu, un poet la modă înainte de 1989. În următoarele 27 de pagini, putem citi 36 de poezii ce alcătuiesc un grupaj rezervat *Original Poetry*. Poeţii prezenţi cu creaţii proprii sunt: John Balaban, Keith Wilson, Robert J. Ward, John Soldo, Beverly Butrin Fields, B.Z. Niditch, Andrei Codrescu, Dan Cristea (în traducerea lui Stavros Deligiorgis), Nicholas Catanoy şi D. Paulescu. *Short Story: Translation* este penultima diviziune a sumarului, ce se rezumă la povesti-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rea *A fost odată*, a lui D.R. Popescu, în traducerea Alexandrei Bley-Vroman.

Ca întotdeauna, foarte interesantă și destul de consistentă este acea parte a *Mioriței* unde sînt recenzate diferite volume de confesiuni ori demersuri științifice, de bibliografii, de poezie etc. Nicholas Catanoy, o prezență mereu așteptată a rubricii *Reviews*, semnează o delicată și pătrunzătoare introducere a volumului *Aveux et Anathèmes* (Paris, Gallimard, 1987), de E. M. Cioran, procedînd la fel cu *Sociologie și bioestetică* (București, Ed. „Eminescu", 1987), de Constantin Crișan, și *La quête intermittente* (Paris, Gallimard, 1987), de Eugène Ionesco. Același recenzent scrie și despre cartea lui Adrian Marino : *Comparatisme et théorie de la littérature* (Paris, P.U.F., despre care afirmă că „este o carte scînteietoare", „o victorie pentru cititor și studios".

Cunoscută deja și devenită între timp o lucrare de referință, *A Bibliography of American Literature. Translated into Romanian with Selected Romanian Commentary* (New York, Philosophical Library, 1984), realizată de Thomas A. Perry, este recenzată de Mihai Bogdan, care ne informează că „autorul elucidează impactul culturii americane asupra României, atestînd în același timp vitalitatea culturii române".

Acest tom al *Mioriței*, unul deosebit cum s-a putut vedea, se încheie, poate nu întîmplător, cu un text — îl numim așa întrucît nu-i găsim un titlu potrivit cu valoarea și frumusețea lui — semnat de Florence M. Weinberg. Profesoară la Trinity University din San Antonio și inițiată în tainele limbii române, Florence M. Weinberg s-a alăturat *nu demult românistilor* americani, după ce mai întîi a explorat literatura română — și nu numai —, descoperindu-i frumusețile și ceea ce o particularizează. Cunoscătoare a literaturii universale, citindu-i în original pe Hugo, Goethe, Borges, D'Annunzio și Jorge Amado, ea pare să fie cîștigată de cei care încearcă să contribuie la cunoașterea și afirmarea culturii române în orizontul mereu nou al spiritualității americane.

Am avut privilegiul de a o întîlni în urmă cu mai mult de un deceniu și a-i trezi, sper, interesul pentru Eminescu, ascultîndu-l împreună, undeva, pe malul Lacului Ontario, pe Petru Dumitriu, după ce m-a surprins, copleșindu-mă chiar, povestindu-mi *Baltagul* lui Sadoveanu, citit în limba română. Apoi, eu m-am reîntors la Iași, abandonînd Rochesterul, știind că Profesoara Weinberg pregătea un studiu comparativ Eminescu-Nerval. Astăzi, ea predă și scrie la San Antonio, iar recenzia de față este dovada certă a opțiunii sale vis-à-vis de literatura română.

Florence M. Weinberg prezintă cititorilor revistei *Mioriția* două volume de poezii : *Light at Such a Time : Eight Romanian Poets Today* (Mamphis, Ion Books / Raccoon, 1988), într-o traducere realizată de Thomas C. Carlson, Vasile Poenaru și Ștefan Stoenescu, și Nichita Stănescu, *Bas-Relief with Heroes : Selected Poems* (Memphis, Memphis State University Press, 1988), în transpunerea engleză a lui Thomas C. Carlson și a lui Vasile Poenaru. Lectura sa nu a avut nimic comun cu divertismentul ori ficțiunea, întrucît gîndul ei continuă „a citi" fiecare vers și după punctul final, așezat acolo de autor. Rîndurile scrise pe marginea celor două volume demonstrează dragostea cu care s-a apropiat Florence M. Weinberg de poeziile incluse în ele, sentiment determinat, desigur, de prețuirea și luarea-aminte față de o țară și o cultură care nu-i sînt indiferente. Recenzia ei — să o numim astfel — nu este una obișnuită, presărată cu aprecieri condescendente, deci neangajante. Ea a parcurs cele două volume cu mare atenție, revenind asupra unor versuri și transcriindu-le chiar pe cele care au impresionat-o în mod deosebit și pe care ar vrea să le memoreze poate. În tot ceea ce face Florence M. Weinberg se implică, cu întreaga-i ființă. Așa a procedat și atunci cînd a parcurs aceste două volume de poezie românească, regretînd doar că nu a avut la îndemînă originalele, pentru a le savura ritmul și muzica lor interioară. „Amîndouă aceste volume, conchide ea, conțin o poezie insolită, veselă, tragică, tradusă cu acuitate și simțire. Acești poeți și operele lor — se arată ea convinsă — sînt demni de o largă audiență posibilă în rîndul cititorilor vorbitori de limba engleză".

Aceleași aprecieri pot fi extinse și asupra *Mioriței*, în întregul ei, despre care, așa cum am mai amintit, Mircea Eliade scria : „It is excellent and is the only really good journal in English in the United States devoted to Romanian studies".

Gheorghe I. Florescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ A INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL" ÎN ANII 1990—1995

Până în 1989, paginile *Anuarului* au reflectat constant eforturile și realizările Institutului. S-a urmărit, cu precădere, situația lucrărilor de plan, a tipăriturilor, precum și participarea la viața științifică, inclusiv relațiile cu istoricii străini.

Multiplele dificultăți întâmpinate de revistele de profil după 1990 și-au pus amprenta și asupra acestei publicații, obligată să-și reducă tirajul, numărul de pagini, să apară cu întârziere și chiar să renunțe la unele rubrici. Reluăm, așadar, o tradiție printr-o succintă prezentare a vieții științifice a Institutului din ultimii șase ani.

În 1990, Institutul a ieșit de sub tutela Ministerului Învățământului, trecând la Academia Română, iar la scurt timp Secția de Arheologie s-a separat. Astfel, obiectivul nostru principal urmărește cercetarea trecutului românesc, în conexiune cu realitățile din jur, de la etnogeneză la dictatura comunistă. Totodată, un Consiliu Științific mai restrâns și un nou director (prof. dr. Alexandru Zub) au asumat conducerea unității.

In intervalul de referință au survenit modificări și în structura personalului ; câțiva cercetători s-au pensionat sau au plecat la alte instituții. În schimb, au fost cooptați tineri pe care se contează în articularea unei strategii moderne. Colectivul Institutului s-a angajat, pe lângă continuarea unor direcții tradiționale, în studii sistematice privind elitele, genealogia sau totalitarismul. Rezultatele s-au reflectat în publicarea unor volume și studii, în organizarea și participarea la manifestări științifice de amploare, în contactele cu mediile istorice de peste hotare.

Deși condițiile de desfășurare a activității au fost, mai degrabă, defavorabile, prestigiul Institutului a continuat să fie recunoscut atât în țară, cât și în mediile de specialiști de peste hotare. În acest sens putem cita cooptarea lui Al. Zub ca membru corespondent al Academiei Române și decorarea domniei sale cu titlul de *Chevalier de l'Ordre de Lettre et des Arts*. De asemenea, trei cercetători (Al. Zub, Dumitru Șandru și Veniamin Ciobanu) au primit dreptul de a conduce doctorate, iar alți trei istorici (Ștefan S. Gorovei, Viaceslav Sollomon și Gheorghe Onișoru) au obținut titlul științific de doctor în istorie.

Efortul principal al membrilor Institutului s-a îndreptat în direcția îndeplinirii lucrărilor de plan. În cei șase ani, Consiliul Științific a recepționat, în ordine cronologică, următoarele manuscrise :

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Țările Române în gîndirea și practica politică europeană, 1699—1866, (Leonid Boicu) ;

Documenta Romaniae Historica, A. Moldova, vol. XXIII (1635—1636) și vol. XXV (1639—1640), (Leon Șimanschi, Nistor Ciocan, Dumitru Agache, Georgeta Ignat și Viorel Butnariu) *Orașe, orășeni, viață orășenească. Aspecte ale civilizației urbane românești în veacurile XIV—XVIII*, (Ștefan S. Gorovei) ;

Românii în concertul european, 1859—1877, (Dumitru Ivănescu) ;

Din istoria diplomației europene. Anul 1859 la români, Leonid Boicu) ;

Raporturile politice româno-habsburgice de la Unire la Independență, 1859—1877, (Gabriel Bădărău) ;

Reformele agrare din 1921 și 1945. Studiu comparativ, (Dumitru Șandru) ;

Istoriografia română la finele secolului XIX și începutul secolului XX, (Lucian Nastasă) ;

Transilvania în contextul politicii monetare sud-est europene, 1526—1713, (Viorel Butnariu) ;

Iosefinism și postiosefinism în Bucovina, 1774—1815, (Mihai Ștefan Ceaușu) ;

Spațiul germanic și statul național român modern în formare (1856—1878). Politica de cabinet și opinia publică, (Steluța Mărieș) ;

Relații româno-americane, 1925—1928, (Gheorghe I. Florescu) ;

Evoluția așezărilor umane dintre Elan și Prutul mijlociu până la 1864, (Adrian Macovei) ;

Populația orașelor și târgurilor din Moldova, 1772—1860, (Dumitru Ivănescu) ;

Din istoria relațiilor româno-americane în epoca modernă până la 1918, (Dumitru Vitcu) ;

Instaurarea dictaturii comuniste în România, (Gheorghe Onișoru) ;

Stat, societate și cultură în prima jumătate a secolului XIX, (Florea Ioncioaia) ;

Relații româno-germane în prima jumătate a secolului XIX, (Vasile Docea) ;

Una dintre gravele probleme cu care ne-am confruntat fost cea a valorificării editoriale. Astfel, *Anuarul* a avut de suferit, s-a renunțat la proiectatul volum XXVI—2/1989, iar tomul XXVII/1990 a ieșit de sub tipar într-o formulă amputată. Cu toate acestea, prin eforturile Fundației Academice „A.D. Xenopol", au fost editate primele trei numere ale revistei *Xenopoliana* (fiecare concept tematic), iar *Arhiva Genealogică*, editată de Ștefan S. Gorovei, s-a desprins de *Anuar*, apărând autonom.

Prin adaptarea la noile condiții, cercetătorii noștri au reușit să ofere publicului larg lucrări monografice și volume tematice în care sunt exploatate rezultatele activității lor. Amintim în acest sens :

a) volume de autor

Ștefan Lemny, *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*, București, 1990 ;

Alexandru Zub, *Istorie și finalitate*, București, 1991 ;

Idem, *În orizontul istoriei*, Iași, 1993 ;

Idem, *La sfârșit de ciclu. Despre impactul Revoluției franceze*, Iași, 1994 ;

Idem, *Eminescu. Glose politico-culturale*, Chișinău, 1994 ;

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Idem, *Impasul reîntregirii*, Iași, 1995 ;

Veniamin Ciobanu, *La cumpănă de veacuri. (Țările române în contextul politicii poloneze la sfârșitul secolului al XII-lea și începutul secolului al XVI-lea*, Iași, 1991.

Idem, *Politică și diplomație în secolul al XVII-lea. Țările Române în raporturile polono-otomano-habsburgice (1601—1634)*, București, 1994 ;

Dumitru Vitcu, *George Enescu în spațiul artistic american*, Iași, 1994 ;

b) volume editate

Gheorghe Buzatu, *Eminescu : sens, timp și devenire istorică*, Iași, 1990 ;

Idem, *Istorie interzisă*, Craiova, 1990 ;

Idem, *Mareșalul Antonescu în fața istoriei. Texte și documente*, vol. I—II, Iași, 1990 ;

Alexandru Zub, *Temps et changement dans l'espace roumain*, Iași, 1991 ;

Idem, *Victor Slăvescu, 1891—1977*, București, 1993.

Idem, *Ion Nistor, 1876—1962*, Iași 1993.

Idem, *Ilie Minea. La împlinirea unei jumătăți de veac de la moartea istoricului*, Iași, 1995 ;

Gheorghe I. Florescu, *Relații româno-americane în timpurile moderne*, Iași, 1993 ;

Viorel M. Butnariu, *Tezaure din muzeele orașului Chișinău, secolele XVI XVIII*, Chișinău, 1994 ;

Gabriel Bădărău, Leonid Boicu, Lucian Nastasă, *Istoria ca lectură a lumii*, Iași, 1994 ;

c) ediții

Petre P. Panaitescu, *Nicolae Milescu Spătarul (1636—1708)*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Ștefan S. Gorovei), Chișinău, 1993.

Idem, *Interpretări românești*, (ediție de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely), București, 1994 ;

dr. Nicolae Lupu, *Prin lume : Jurnal american*, (text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii, indice de Gheorghe I. Florescu) Iași, 1995 ;

Acestor volume li se adaugă numeroase manuscrise depuse la diferite edituri, dintre care unele se află sub tipar. De asemenea, cercetătorii Institutului au publicat câteva sute de studii și articole în publicații de prestigiu din țară și străinătate.

Un capitol distinct l-a constituit organizarea a numeroase manifestări științifice, multe cu participare internațională. Se cuvin însă menționate, în primul rând, tradiționalele ședințe de comunicări bimensuale, asigurate, de regulă, de cercetătorii Institutului. Periodicitate au avut și întâlnirile lunare ale Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie, Comisie care organizează anual (în luna mai, prin efortul lui Ștefan S. Gorovei) un Simpozion internațional de genealogie, ajuns, în 1995, la cea de-a șasea ediție. Tot anual, Institutul organizează manifestări științifice circumscrise „Zilelor Academice Ieșene". Astfel, în 1990 (26—27 octombrie) au existat patru secțiuni : *Nicolae Iorga în spațiul istoriei și al culturii ; Societatea românească în epoca medievală și în timpurile moderne ; Istoria românilor în context internațional ; Timp și conduite temporale în*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

spațiul românesc. Între 6—7 mai 1991, „Zilele" au coincis cu semicentenarul Institutului. Următoarele patru acțiuni (1992—1995) dedicate „Zilelor Academice Ieșene" s-au desfășurat în octombrie, fiind abordate teme de interes *(Imaginea străinului în mentalul românesc*, 6 octombrie 1995), omagiindu-se, în același timp, opera predecesorilor *(Nicolae Bălcescu — 175 de ani de la naștere*, 6 octombrie 1994 ; *Andrei Oțetea — Centenar*, 7 octombrie 1994 ; *Alexandru Odobescu — Centenar*, 5 octombrie 1995). Din suita simpozioanelor și dezbaterilor inițiate sau realizate prin efortul Institutului mai amintim :

Din istoria unității românești. Centenarul Ligii Culturale, 24 ianuarie 1991 ;

Mihail Kogălniceanu. Cu ocazia împlinirii unui veac de la moartea sa, 1991 ;

Ștefan cel Mare — 535 de ani de la înscăunare, 16—17 aprilie 1992 ;

Victor Slăvescu — Centenar, 1991 ;

Omagiu profesorului Emil Turdeanu, 1991 ;

Miron Costin. 300 de ani de la moarte, 1991 ;

David Prodan — 90, 5 martie 1992 ;

Nestor și Grigore Ureche, 22 mai 1992 ;

Descoperirea Americii — 500, 24 septembrie 1992 ;

Drept european și drept islamic în spațiul românesc, 3 noiembrie 1992 ;

Ion Nistor — 30 de ani de la moarte, 24 noiembrie 1992 ;

Ziua Unirii — 24 ianuarie, 21 ianuarie 1993 ;

Ilie Minea — 50 de ani de la moarte, 18 februarie 1993 ;

In memoriam P.P. Panaitescu, 9 martie 1993 ;

Mihail Costăchescu — 40 de ani de la moarte, 18 martie 1993 ;

Gheorghe I. Brătianu — 40 de ani de la moarte, 29 aprilie 1993.

Io, Vasile Voievod, domn al Țării Moldovei, 21—22 aprilie 1994 ;

Drept islamic și drept european în spațiul românesc, 17—18 iunie 1994 ;

Cronici și cronicari în Moldova secolelor XV—XVIII, 23 iunie 1994 ;

A.D. Xenopol — 75 de ani de la moartea sa, 9 martie 1995.

În același interval, Institutul a fost vizitat de numeroși istorici și oameni de cultură străini, care au participat la unele manifestări științifice, unde au susținut comunicări. Amintim, din lunga serie, pe Katherine Verdery, Catherine Durandin, Paul E. Michelson, Henry Eaton, Walter Bacon, Glenn E. Torrey, Matei Cazacu, Kurt Treptow, Ladis Kristof, Françoise Thom, Nicoară Beldiceanu, Victor Karady, François Furet, Maria Krempels, Beate Welter, Dionisie Ghermani, Zygmunt Komorowski, Paul D. Quinlan, Kurt Schlőgel, Dumitru Năstase, Ambrus Miskolszy, Dennis Deletant, Jeremy Schőnfield, Sorin Alexandrescu, Abraham Barna, Mario Castro Navarette.

La rândul lor, cercetători ai Institutului au participat la manifestări științifice, organizate în țară sau peste hotare. Din rațiuni impuse de economia de spațiu, ne vom referi doar reuniunile internaționale :

— Congresul de Științe Istorice de la Madrid, august 1990, Al. Zub, *Percepții temporale în Europa de sud-est ;*

— Seminariul Societății Internaționale pentru Secolul XVIII, Paris, septembrie 1990, Șefan Lemny ;

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

— Sesiunea comunităților șvabilor din ținuturile dunărene și sașilor din Transilvania, Tübingen, 13—16 septembrie 1990, Dumitru Agache ;
— Sesiunea Institutului român din Freiburg, 5—7 octombrie 1990, Dumitru Agache ;
— Conferința internațională „Pactul Molotov-Ribbentrop și Basarabia", Chișinău, 26—28 iunie 1991, Gheorghe I. Florescu, *Pactul Ribbentrop-Molotov, azi*, Dumitru Ivănescu, *Basarabia și aplicarea pactului Molotov-Ribbentrop : ecouri din presa străină*, Gheorghe Buzatu, *„Secretele" protocolului secret al pactului Hitler-Stalin*, Valeriu Florin Dobrinescu, *Politica externă a României în condițiile încheierii pactului Hitler-Stalin ;*
— Simpozionul „Geneza mișcărilor naționale din Europa, 1759—1849", Otzenhausen, 7—12 octombrie 1991, Mihai Ștefan Ceaușu ;
— Sesiunea Universității din Bielefeld, 1991, Al. Zub, *Prefacerile politice și istoriografia în România ;*
— Sesiunile științifice de la Braunschweig și Augsburg, 3 și 5 iulie 1991, Al. Zub.
— Simpozionul „History and Politics", Bratislava, 12—15 octombrie 1992, Gheorghe I. Florescu, *Moldavia between the Historical Truth and the Policy of Force ;*
— Congresul istoricilor americani, Phoenix, 19—22 noiembrie 1992, Dumitru Vitcu ;
— Otzenhausen, 17—22 mai 1993, Mihai Ștefan Ceaușu ;
— Al doilea Congres Internațional de Studii Românești, Iași, 6—10 iulie 1993, organizat de The Society for Roumanian Studies, unde au prezentat comunicări Al. Zub, *Istoriografia română sub impactul schimbărilor din Europa est-centrală ;* Ștefan S. Gorovei, *Istoria în palimpsest : Moldova dinainte de Moldova ;* Gheorghe I. Florescu, *Mihai Eminescu și America ;* Dumitru Ivănescu, *Memorialistica diplomaților francezi despre Unirea Principatelor Române ;* Gabriel Bădărău, *The Failure of Succes : The Rockefeller Foundation's Philantropies in Romania up to the Communist Takeover ;* Dumitru Vitcu ; Dumitru Șandru, Gh. Onișoru, *„Vin americanii" ! De la speranță la iluzie în România postbelică ;*
— Seria de Colocvii Tocqueville : Moscova (5—6 februarie 1993) ; Cracovia (18—20 mai 1993) ; Budapesta (5 martie 1994) ; Zagreb (15—17 mai 1994) ; Valognes (13—14 iunie 1994), Al. Zub ;
— E.H.E.S.S. Paris, 26 mai și 8 iunie 1993, Al. Zub cu comunicările *Regarde sur le nationalisme roumain* și *L'historiographie roumaine de l'après communisme ;*
— I.N.A.L.C.O. Paris, 25 iunie 1993, Al. Zub ;
— Budapesta, 16 iulie 1993, Al. Zub ;
— Bielefeld, 7 august 1993, Al. Zub ;
— Colocviul polono-român, Cracovia, 10—14 octombrie 1994, Veniamin Ciobanu ;
— Seminariul „Armées et société", Paris, 25 aprilie 1994, Gheorghe Onișoru, *Le maréchal Ion Antonescu* (împreună cu Emanuel C. Antoche) ;

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

— Primul Congres Mondial al refugiaților și descendenților acestora din teritoriile românești ocupate de fosta Uniune Sovietică, Iași, 30 iunie — 2 iulie 1995, Gheorghe I. Florescu, *Basarabia în istoriografia americană (1945—1995)* ;
— Conferința Societății de Sudii Românești, Washington, octombrie 1995, Cătălin Turliuc, *Emancipation of Jews in Romania* ;
— Otzenhausen, 1—8 decembrie 1995, Mihai Ștefan Ceaușu ;

Remarcăm, în același context, implicarea cercetătorilor Institutului într-o serie de manifestări cu caracter internațional desfășurate în țară. Amintim aici doar participarea la cele trei ediții de până acum (1993—1995) ale Memorialului de la Sighet (proiect patronat de Consiliul Europei și girat științific de prof. dr. Al. Zub) a istoricilor Al. Zub, Dumitru Șandru, Florea Ioncioaia, Lucian Nastasă și Gheorghe Onișoru. De asemenea, la Conferința internațională organizată de B.B.C. și Institutul de istorie „N. Iorga" (2—4 martie 1995), dedicată actului de la 6 martie 1945, au participat cu comunicări Al. Zub *(Rezistența contra sovietizării în România)* și Dumitru Șandru *(Instaurarea administrației în Moldova la sfârșitul anului 1944 și începutul anului 1945)*. Membrii colectivului de istorie contemporană (Gheorghe I. Florescu, Gheorghe Onișoru și Dumitru Șandru) au intervenit în cadrul Conferinței internaționale „România și al doilea război mondial", organizată la Iași, 25—26 mai 1995, de Fundația Culturală Română. În fine, Veniamin Ciobanu a fost prezent la Colocviul „Călugăreni — 400" (București, 11—13 august 1995), iar Dumitru Vitcu la Simpozionul Internațional George Enescu (București, 8 septembrie 1995) cu o intervenție pe tema *George Enescu în the American Musical World.*

Contactul cu istoricii din străinătate, precum și racordarea la progresul științelor sociale s-au menținut și prin intermediul burselor de studiu de care au beneficiat unii dintre cercetătorii Institutului. Exceptând deplasările ocazionate de participarea la colocvii, conferințe, congrese, seminarii sau dezbateri, pe care le-am menționat deja, deosebit de fructuoase s-au dovedit stagiile mai îndelungate. În această ipostază s-au aflat :

— Gabriel Bădărău (S.U.A., februarie 1990 — iunie 1991) ;
— Ștefan Lemny (Franța, august 1990 și august-septembrie 1994 ; Ungaria, 1992 și iunie-iulie 1994) ;
— Viorel M. Butnariu (Germania, septembrie 1991 ; Ungaria, 1992) ;
— Florin Cîntec (Franța, octombrie 1991 — octombrie 1992) ;
— Lucian Nastasă (Franța, 1991, 1993, 1994 ; Ungaria, 1992—1995 ; Cehia, 1992) ;
— Florea Ioncioaia (Franța, octombrie 1991 — octombrie 1992, aprilie — iunie 1993) ;
— Cătălin Turliuc (Marea Britanie, 1992 ; S.U.A., martie-decembrie 1995) :
— Dumitru Ivănescu (Israel, noiembrie-decembrie 1993) ;
— Mihai Ștefan Ceaușu (Franța, aprilie-iunie 1993) ;
— Gheorghe Onișoru (Franța, octombrie 1993 — iunie 1994) ;
— Vasile Docea (Germania, octombrie 1993 — iunie 1994) ;
— Dumitru Vitcu (S.U.A., august-noiembrie 1995) ;

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

— Maria Magdalena Székely (Franța, octombrie — decembrie 1995) ;
— Ștefan S. Gorovei (Franța, octombrie-decembrie 1995)

Succintul nostru excurs oferă doar imaginea de ansamblu a activității științifice a Institutului din ultimii șase ani. Totuși, chiar așa stând lucrurile, cititorii *Anuarului* vor găsi, sperăm, repere utile în privința Institutului de Istorie „A.D. Xenopol". Pe măsură ce rubrica va redeveni permanentă, și această trecere în revistă va putea avea pretenții de exhaustivitate.

Gheorghe Onișoru

A TREIA SESIUNE ANUALĂ DE COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE A COMISIEI DE ISTORIE A ORAȘELOR DIN ROMÂNIA

În zilele de 7 și 8 octombrie 1994 s-a desfășurat — într-o exemplară organizare — la Muzeul Județean Bistrița-Năsăud cea de a treia sesiune de comunicări științifice a Comisiei de istorie a orașelor din România, cu tema : *Drumuri și Orașe. Transporturile rutiere, feroviare și navale în dezvoltarea orașelor.*

Această manifestare științifică a avut loc într-un cadru mai amplu, prilejuit de festivitățile ce au marcat împlinirea a 730 de ani de la prima atestare documentară a orașului. Debutul a fost marcat de mesajele de salut transmise, atât din partea oficialităților locale (Prefectura, Primăria), cât și a celor mai reprezentative instituții de știință și cultură din țară (Academia Română, Ministerul Culturii etc.). Într-o asemenea ambianță, în strânsă corelare cu tematica generală a sesiunii, a fost susținută de dr. Paul Niedermaier conferința : *Dinamica evoluției orașului Bistrița în contextul schimbării căilor de comunicație.*

O bună coherență derulării lucrărilor acesteia a fost asigurată de structurarea tematicii în mai multe secțiuni : 1. Probleme generale : a) *Orașul și circulația rutieră ;* b) *Orașul și circulația navală/feroviară ;* 2. Situația unor orașe : a) *Moldova ;* b) *Țara Românească, Transilvania ;* 3. *Textura urbană ;* 4. *Bistrița. Repere în timp.*

Problematica abordată, într-un evantai de o mare diversitate, a îmbrățișat aspecte esențiale ale evoluției orașelor din întreg spațiul românesc, începând din perioada evului mediu până în epoca contemporană, într-o strânsă interdependență cu dezvoltarea căilor de comunicație. A fost reliefat, mai ales, faptul că devenirea orașelor ca centre economice, politice, administrative și religioase a fost condiționată, în chip hotărâtor, de modul în care acestea au fost racordate la sistemul de comunicații, atât intern, cât și internațional.

O serie de comunicări au vizat evidențierea elementelor care probează condiționarea reciprocă între orașe și drumuri, orașele trăgându-și vigoarea economică din existența drumului, dar importanța și funcționalitatea acestuia depinzând de potențialul economic al așezărilor înșirate de-a lungul său (Gh. I. Cantacuzino, Dumitru Agache, Michel Tănase, Judit Pal, Alexandru Rădulescu și Mircea Spiridon). De asemenea, s-a subliniat impactul pe care l-au avut căile ferate în secolele XIX și XX

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

asupra dezvoltării orașelor (Tălângă Cristian și Vasile Ciobanu), așa cum influența navigației dunărene în evoluția unor orașe a constituit tema referatelor prezentate de Ionel Cândea, Ileana Zbârnea și Constantin Juan-Petroi.

În ceea ce privește situația unor orașe, geneza și evoluția lor au fost comunicate date extrem de interesante, într-o analiză profundă, uneori comparatistă (Vasile Neamțu, Victor Spinei și Valeriu Lupașcu).

În secțiunea referitoare la textura urbană, comunicările susținute s-au referit la valoarea documentară a denumirilor tradiționale de drumuri, evoluția țesutului urban și a unor rețele stradale, modificări conceptuale în arhitectură, procedee urbanistice aplicate zonei gării în câteva orașe românești (Virgil I. Pop, Anghel Emil, Valeriu-Eugen Drăgan, Nicolae Lascu, Cezar Mucenic, Emil Păunescu, Mariana Șlapac și Teodor Gheorghiu).

Sugestive repere în timp ale evoluției istorice a orașului Bistrița, pe multiple planuri, au fost puse în evidență în referatele, de o deosebită consistență, privitoare la rezultatele cercetărilor arheologice din hinterlandul orașului, simbolurile heraldice ale Bistriței, etapele constructive și evoluțiile stilistice ale bisericii evanghelice, statutul juridic sub Corvinești, reforma și umanismul în secolele XVI—XVIII, dezvoltarea sistemului de comunicații, corespondența lui Karl Kurt Klein cu bistrițenii etc. (Corneliu Gaiu, Maria Dogaru, Andras Kovacs, Ioan Drăgan, Marin Popan, Elena Dorobonț, Adrian Onofrei, Lazăr Ureche, Ion Dordea ș.a.).

Trebuie remarcat că în pofida numărului mare de referate susținute, printr-o organizare cumpănită, s-a reușit rezervarea timpului necesar pentru un mare număr de intervenții ce au avut darul de a completa, nuanța și elucida o serie din chestiunile puse în discuție. S-a realizat, astfel, un important și valoros schimb de idei, opinii, care au antrenat majoritatea participanților. De aceea, se poate afirma, cu temei, chiar și într-o evaluare globală, că manifestarea științifică de la Bistrița-Năsăud a constituit o reușită deplină. De altfel, pentru a introduce într-un circuit mai larg demersurile științifice prezentate la această *sesiune, organizatorii au propus ca toate contribuțiile să fie publicate* în numărul 1 din revista „Historia Urbana"/1995.

Nu putem încheia fără a menționa, încă o dată, cadrul optim asigurat desfășurării sesiunii științifice, la care s-a adăugat, benefic, vizitarea monumentelor istorice ale orașului și vizionarea unor interesante și atractive expoziții, între care remarcabile au fost cea intitulată *Orașe din România în stampe și imagini*, însoțită de comunicarea lui Cornel Crăciun : *Mijloace de transport ca motiv în pictura românească* și cea având drept generic *Un trecut pentru viitor*, înfățișând în imagini fotografice cele mai reprezentative monumente de artă medievală, creație ale culturii germane din Transilvania, care urmează a fi restaurate și conservate printr-o colaborare, stabilită deja, a unor instituții de profil din Germania și România și cu concursul UNESCO.

D. Agache

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANII TREIZECI. O PATĂ ALBĂ ?

În zilele de 4 și 5 noiembrie 1994 s-a desfășurat la Sibiu, sub egida Academiei evanghelice din Transilvania, simpozionul cu tema : *Anii treizeci. O pată albă ?*

Obiectivul acestuia nu a fost, în primul rând, să prezinte noi rezultate științifice, ci să facă mai degrabă cunoscut ceea ce este deja stabilit, așa cum a anunțat încă la deschidere amfitrionul simpozionului, Gerhard Möckel, șeful Academiei evanghelice din Transilvania. Domnia Sa a subliniat faptul că pentru prima oară se poate vorbi în Transilvania despre politică, biserică, popor și personalitate din anii '30.

Așa cum s-a remarcat, anii '30 au format doar pretextul pentru a privi și a înțelege critic evoluția etniei germane din Transilvania din ultimul sfert al secolului al XIX-lea până astăzi.

Dr. Harald Roth din Gundelsheim a fost de părere că pentru a judeca și condamna trebuie mai întâi să înțelegi și să diferențiezi, mai ales că o cunoaștere obiectivă este destul de dificilă în condițiile în care după dictatura brună a urmat cea roșie. În continuare, referentul a subliniat faptul că în tradiția politică a sașilor transilvăneni nu a existat o democrație, deoarece fruntașii politici erau numiți de consiliul de conducere și erau numai confirmați de alegători. Nu aveau loc campanii electorale și nici discuții politice deschise, părerile opoziției fiind considerate ca o trădare națională ; deci nu se poate vorbi de o participare în masă a populației săsești din Transilvania la viața politică.

Atât contribuțiile dr. Harald Roth despre *Evoluția politică dintre anii 1919 și 1933 la sașii transilvăneni,* a prof. Walter König (Reutlingen) despre *Drumul de la mișcarea de înnoire spre grupul etnic german,* cât și prelegerea dr. Dietmar Klajer din Mediaș, intitulată *În sfera de influență a național-socialismului,* au adus clarificări importante privitoare la situația minorității germane din anii '30. Astfel, prof. Walter König a remarcat că mișcarea de înnoire a luat naștere independent față de Partidul Național-Socialist al Muncii, datorită nemulțumirilor din Transilvania. Subordonarea sașilor transilvăneni și influența directă a statului german asupra lor a avut loc abia în preajma izbucnirii celui de al doilea război mondial, când grupul etnic german din România dorea să se supună total regimului din Germania. Domnia Sa a formulat mai multe teze în ceea ce privește mișcarea de înnoire, sistematizate în 12 puncte :

I. S-a format ,parțial, din motive și cauze diferite. Este o mișcare cu o orientare asemănătoare cu cea național-socialistă dar independentă ; există paralele și deosebiri.

II. De asemenea, există afinități și înrudiri în domeniul noțiunilor și al reprezentărilor.

III. Înainte de 1932 au existat mari deosebiri între diferite grupări din Transilvania care în anii de după s-au unit în mișcarea de înnoire.

IV. Un „import direct" de idei și imagini ale Partidului Național-Socialist s-a produs abia prin Fabritius și printr-o publicație de factură propagandistică „A te ajuta singur". Abia în acest moment are loc o schimbare. Dacă până la acea dată toate ideile venite din Germania erau

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prelucrate (filtrate), adaptate la situația sașilor transilvăneni, de acum înainte totul este preluat aidoma.

V. La sfârșitul anilor '20 a fost o mișcare generală, generată de cauze multiple :

a) eșecuri externe : pierderea autonomiei, nerealizarea statutului naționalităților, lipsa subvențiilor pentru școli, nedreptatea în reforma agrară, pierderea averii Universității săsești ;

b) eșecuri interne : minoritatea n-a avut o organizare centrală care să funcționeze, nemulțumirea față de organizarea învechită, nemulțumiri provenite din criza de încredere față de pătura conducătoare : relațiile personale, interesele personale, imobilitatea, suprapunerea funcțiilor, dominația unor clanuri familiale, sentimentul că ești numai administrat fără să participi la viața politică, iar în domeniul spiritual a fost o reacție de schimbare.

VI. Această mișcare de înnoire are o componentă socială, chiar socialistă : critică elementele capitaliste, critică structura ierarhică a societății săsești, manifestă o deschidere către problemele sociale determinată și de opțiunea unei noi generații cu o altă origine socială.

VII. Efectele evenimentelor din Germania în urma succesului obținut în alegeri de către Partidul Național-Socialist în 1930 și 1932. Acestea au dat un impuls puternic mișcării lui Fabritius în Transilvania.

VIII. După preluarea puterii, rezistența s-a manifestat numai sub forma : *da* (pentru Germania), existând însă și un *dar*. Aici trebuie privit separat mișcarea de înnoire și biserica, deoarece există deosebiri.

IX. Influența directă din partea Reichului s-a produs înainte de izbucnirea războiului, când grupul etnic german dorea să se subordoneze total Germaniei, încercând să obțină arbitrajul în cazul conflictelor sau controverselor, ceea ce nu convenea nici guvernului german și nici SS-ului, care-i apostrofau și-i îndemnau să nu altereze relațiile cu statul român.

X. Mișcarea de înnoire și național-socialismul au însemnat o rupere cu tradiția, o rupere în gândire, pe plan conceptual. Aceasta nu s-a produs brusc, ci în etape, trecând prin mai multe faze tranzitorii.

XI. De asemenea, această rupere se manifestă nu numai într-un raport schimbat față de Germania, ci în toate domeniile vieții (pierderea democrației săsești propriu-zise, schimbarea relațiilor cu biserica, apariția tipului unui nou conducător, modificări în educația tineretului — organizarea acestuia ca în Germania etc.).

XII. A fost legea minorităților din 1940 o soluție dorită încă din 1918 ? Era vorba de autonomia unui grup sau despre un stat în stat. A fost această lege un corp străin în statul de drept centralizat român ?

Tezele sus-menționate, au fost nu numai enunțate, dar și comentate pe larg de referent, care prin adaosul de argumente și date lămuritoare a stârnit un larg interes.

În ceea ce privește poziția bisericii față de național-socialism, Gerhard Möckel, în intervenția sa, a adus în prim plan distincția dintre situația bisericii din Germania și a celei din Transilvania, în primul caz opoziția acestei instituții față de Putere manifestându-se încă de la în-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

staurarea regimului nazist, iar în al doilea abia în 1940, când apare în fruntea comunității germane din Transilvania Andreas Schmidt.

În comunicarea prezentată de Edit Szegedi, *Voci abia auzite : Hans Roth și Gustav Zikeli*, primul protopop al bisericii evanghelice din Brașov, celălalt editor și tipograf la Bistrița, cu vederi social-democrate, au fost reliefate atitudini ale rezistenței față de noua ideologie. Ei n-au fost antifasciști propriu-zis, dar au avut curajul să pună întrebări. Aparent cei doi au zis *da*, urmat însă întotdeauna de un *dar*.

Unul din cele mai interesante referate, *Hans Otto Roth — proeminent om politic al germanilor din România din sec. XX*, susținut de Vasile Ciobanu a surprins date biografice esențiale și etape ale acitvității, pe multiple planuri, ale liderului de necontestat al germanilor transilvăneni, vreme de aproape jumătate de veac. Cel care se născuse la Sighișoara în 1890, a urmat studii juridice la Budapesta, Viena, Berlin, Zürich, reprezentând apoi minoritatea germană în Parlamentul României, despre care N. Iorga a avut aprecieri dintre cele mai favorabile. Ajuns președinte al minorității germane din Europa, în 1933, el a atras atenția, în discuțiile avute cu Hitler, asupra riscurilor politicii antisemite promovate de acesta. De asemenea, a fost împotriva înrolării tinerilor germani din România în SS și ca școlile să fie subordonate grupului etnic și nu bisericii. A fost însă dat deoparte de mișcarea de înnoire și complet izolat de național-socialiști. Regimul comunist i-a intentat un proces formal de ordin administrativ, l-a condamnat, decedând în închisoarea de la Ghencea în 1953.

Prin conținutul atât de dens, într-o prezentare fluentă și prin problematica adusă în discuție, referentul a stârnit un viu interes și a reușit pe deplin, așa cum a afirmat de la început, să prezinte nu un punct de vedere românesc, ci unul științific.

De fapt, toate comunicările au provocat discuții întinse și trebuie subliniat — și în această privință — meritul organizatorilor (Gerhard și Dorothea Möckel) de a fi rezervat un timp generos pentru desfășurarea dezbaterilor. În cursul acestora au apărut numeroase întrebări, spre exemplu, cât de mult au pătruns ideile naziste în masă ? sau dacă s-a știut și cine anume de lagărele de concentrare și de toată teroarea nazistă ? Așa cum însă a precizat, în intervenția sa, dr. Maria Louise Roth-Häpnner (fiica lui H. O. Roth), cine a vrut să știe a avut posibilitatea să afle, dar, majoritatea a renunțat să mai gândească într-un timp când individul nu a mai vrut să fie om, ci în primul rând german. Domnia Sa a propus chiar investigarea raportului între cele două perioade : a nazismului și a comunismului, menționând că, de fapt, primul a adus la putere pe cel de-al doilea și că ceea ce au avut de suferit sașii au fost, practic, urmările unor suferințe pe care naziștii le-au provocat în Europa.

În concluzie, amfitrionul Gerhard Mückel a reamintit că acest simpozion constituie doar un început pentru a discuta despre un trecut complicat care a fost acoperit de unul și mai complicat, adăugând că va fi dificil pentru unii să renunțe la imagini și idei și să recunoască consecințele acelor timpuri pentru prezent.

Astrid Agache, Dumitru Agache

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIE ȘI POLITICĂ (II)

La încheierea Simpozionului *Istorie și Politică* (cf. *AIIX*, XXX, 1993, p. 593—597), organizatorii promiteau publicarea comunicărilor prezentate la Častá-Papiernička, în Slovacia, în zilele de 12—15 noiembrie 1992. După mai puțin de un an, primeam un elegant volum intitulat *History and Politics* (Edited by Dušan Kováč, Bratislava, Czecho-Slovak Committee of the European Cultural Foundation, 1993, 198 p., tiraj: 1 000 ex.). Promptitudinea realizării și condițiile grafice excelente ale tomului în cauză ne îndreptățesc dar ne și obligă să remarcăm seriozitatea celor două instituții implicate în definitivarea acestui act editorial — Czecho-Slovak Committee of the European Cultural Foundation și Ministry of Culture of the Slovak Republik —, precum și probitatea științifică a acelora care și-au însușit ipostaza de *Professional Garants*: Prof. Miroslav Kusý (ČSFR), Prof. A. M. Alting von Gesau (Olanda), Dr. Dušan Kováč (ČSFR), Dr. Rudolf Chmel (ČSFR), Dr. Vilém Prečan (ČSFR), Dr. György Konrád (Ungaria), Dr. Josef Jablonický (CSFR), Prof. Kary Fischer (S.U.A.) și Dr. Koen Koch (Olanda).

Sumarul volumului, așa cum notează Prof. Dušan Kováč, într-o *Introducere* foarte la obiect și cuprinzătoare totodată, este destul de eterogen, întrucât, observă el, Istoria și Politica se înfățișează cercetătorului ca o „temă vastă și diversă". Faptul acesta nu poate fi considerat ca o insuficiență a informației adunate în paginile prezentate, care vor provoca, inevitabil, discuții, profitabile atât pentru istorie, cât și pentru politică. Mai înainte, însă, editorul ne informează că manifestarea la care se referă, ajunsă la a treia ediție, s-a impus deja ca una tradițională, ale cărei începuturi „au fost facilitate de schimbările politice revoluționare din Centrul și Estul Europei din 1989". Simpozioanele de la Bratislava, observă el apoi, trebuie privite ca niște dezbateri necesare, care înlesnesc „un amplu schimb de opinii între specialiști" proveniți din întreaga lume și de aceea „sunt orientate către subiecte de cea mai înaltă actualitate, privitoare la principalele țări post-totalitare". Din precizările celui care semnează *Introducerea*, aflăm că unele dintre textele incluse în volum au fost rescrise sau completate în urma discuțiilor și că, în final, tomul publicat include „cele mai valoroase comunicări ale Simpozionului".

Paginile care prefațează intervențiile propriu-zise sunt intitulate: *The 3rd Bratislava Symposium. Opening Speech* și reproduc, cum se vede, cuvântul de deschidere rostit de Prof. Miroslav Kusý în după-amiaza zilei de 12 noiembrie 1992 la Častá-Papiernička. Trecând în revistă rezultatele edițiilor precedente, el evidențiază acuitatea lor tematică, amintind, bunăoară, impresia șocantă provocată de previziunile avansate în 1990 de Adam Michnik asupra perspectivelor revoluției, care, în prima fază, considera el atunci, se vor axa pe lupta pentru victorie, pentru ca după aceea lupta să se ducă pentru putere și răzbunare. Din păcate, realitățile s-au derulat întocmai, iar azi revoluția a fost golită de orice principii morale, datorită subordonării ei totale „succeselor" politice. Vorbitorul amintește apoi de revelațiile lui György

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Konrád, pe tema *Minorities in Politics*, precum și de remarcile lui Václav Havel, pe marginea aceleiași „dispute", care s-a constituit în subiectul ediției precedente (noiembrie 1991), a întâlnirilor de la Bratislava. Încercând a răspunde unei întrebări pe care și-a pus-o, desigur, fiecare dintre cei prezenți — „în ce sens, tema *Istorie și Politică* este relevantă pentru noi, azi ?" — Prof. Kusý observă că deja în Centrul Europei s-a intrat în etapa politicilor proprii fiecărui stat, ce devine astfel subiectul creării istoriei proprii. Sunt amintite evenimentele din fosta Iugoslavie, din Albania și Cehoslovacia, dificultățile de ordin minoritar cu care se confruntă Slovacia etc., conchizându-se : „creatorii acestei istorii sunt subiecți politici noi, națiuni și naționalități din Centrul și Estul Europei, care au decis să «intre în Marea Istorie» a lui Milan Šimečka". Insistând asupra „conflictului intereselor istorice, conflict al dreptului la identitate istorică", Președintele Czecho-Slovak Committee of the European Cultural Foundation atrage atenția asupra „balcanizării istoriei, mai exact a balcanizării interpretării", făcând trimitere directă la Ceho-Slovacia și citând un document emis de Charta 77. În încheiere, salutându-i pe participanți, el precizează că, la fel cum s-a procedat și în celelalte cazuri, vor fi discutate, și de această dată, „problemele urgente ale prezentului".

Volumul este deschis — nici nu se putea altfel — cu un eseu al Prof. Dušan Kováč despre *Historiography in Politics, Politics in Historiography*. Într-un stil adecvat subiectului, incursiunea propusă de acest subtil studios este una ce transgresează istoria istoriografiei, dar și a politicii, fără a evita, bineînțeles, filosofia. Plecând de la Platon și sfârșind cu Goethe, el urmărește cum a evoluat raportul istoriografie—politică și invers, o relație subiacentă realității dintotdeauna, de care nu numai că nu se poate face abstracție, dar care, finalmente, ni se înfățișează ca una inevitabilă și deosebit de actuală. În multe țări postcomuniste, observă el, excepțând Cehoslovacia — dar și România, am adăuga noi —, istoricii pot fi întâlniți pe o baricadă a vieții politice. Dar nu numai acest fapt interesează, ci și schimbul ce intervine — cum și cât ? — între politician și discursul istoricului. Navigând între Titus Livius și Nietzsche, între Masaryk și Tacitus, autorul reface coordonatele istorice ale unui dialog interactiv, care a evoluat în permanență, în funcție de modificările survenite atât în istoriografie cât și în politică, relevând sensul schimbului realizat, ce nu trebuie să depășească ipostaza sugestiei. Altfel se ajunge la dogmatismul politic, caracteristic nazismului și comunismului. „Istoriografia, concluzionează Prof. Kováč, este prezentă în politică" chiar și împotriva voinței istoricilor, ce-și revendică statutul pur academic, întrucât, „politica este întotdeauna prezentă în istoriografie". Exemplele la care face referire după aceea exclud orice dubiu, indiferent dacă acesta ar veni din sfera politicului sau a istoriografiei.

Antonin J. Liehm continuă aceeași idee, stăruind asupra a *Two Variations on the Theme of History and Politics*. Cele două variante propuse sunt : politica în ipostaza ei de manipulator al istoriei și istoria ca parodiere a politicii. Apelând la câteva exemple concrete, comunican-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tul francez scoate în evidență un pericol permanent în ascensiunea Europei către democrație, care a făcut ca secolul XIX să se încheie din punctul de vedere al idealurilor politice la sfârșitul secolului XX.

Un subiect interesant, care incită la meditație, este cel abordat de Ján Mišovič : *Opinions on the Personalities of the Czech and Slovak History in the Past and Today*, într-o manieră istorică și sociologică, deopotrivă. Mai întâi sunt prezentate două tabele statistice cu numele și procentul cu care au fost creditate cele mai importante personalități cehe, în 1947, 1968, 1989 și 1992, și slovace, în 1968, 1989 și 1992. Simpla lor estimare și comparație este în măsură să reliefeze o multitudine de coordonate ale conștiinței istorice. În cazul cehilor, de pildă, Masaryk, Hus, Carol IV, Komenský și Beneš sunt numele care le stăruie în memorie, între 1947 și 1992. Pentru slovaci, cele mai importante personalități sunt Štúr și M. R. Šefánik. A. Dubček s-a afirmat în conștiința cehilor și slovacilor în 1968, dar pentru aceștia din urmă el a reprezentat, evident, mai mult decât pentru cehi, care îl uitaseră în 1989. În 1992, s-a impus și V. Havel, dar nu în aceeași măsură pentru cehi și slovaci, cum era și de așteptat. Alte două tabele, simple dar deosebit de sugestive, răspund întrebării privind cea mai fastă perioadă, considerată astfel de populație. Cea mai obișnuită paralelă evidențiază și de această dată concluzii ce pot surprinde, dar care sunt mai întâi simptomatice, atât pentru conștiința istorică, pentru memoria națională, cât și pentru evoluția istorică generală.

O secțiune specială a sumarului, consacrată conotațiilor socio-psihologice și etice ale temei — *Istorie și Politică* —, se constituie din trei comunicări, grupate astfel de editor. František Šebej a vorbit despre *Social Pathology of the Ancient and the Modern Sources of Political Violence*. Un titlu ce nu spune totul, așa cum apare în sumar — *Enemy Images* —, a fost abordat de dr. Thomas A. Pick, din Ungaria. De fapt, titlul exact al textului în discuție este *Enemy Images, with Particular Reference to Romanians and Roma (Gypsies) in the Hungarian Media*. Perspectiva unui asemenea sondaj este întrucâtva inedită, atâta vreme cât autorul alătură o națiune — cea română — de un grup etnic — romii —, fără a face vreo precizare asupra acestei „preferințe". „Inamicii" urmăriți de autor în mass media maghiară sunt, cum se vede, o obsesie a Budapestei, iar faptul că românii sunt prezentați alături de țigani încă din titlu nu este întâmplător. Păcat, totuși, că un asemenea subiect, indiferent de scopurile finale ale comunicării, este tratat într-o manieră amatoristică, de cineva care vorbește de „Mioriță" fără să fi auzit vreodată de ea, deci fără să știe ce ascunde „pasivismul românesc" de care vorbește. Apoi, referindu-se la răscoala din 1784 și la unele „evenimente" din toamna anului 1944, el preia două citate din „Erdély Magyarság" (1992), insinuante și deformatoare, fără a adăuga cuvenitele explicații, pentru a evita astfel o eroare descalificantă. Mai întâi, însă, chiar dacă titlul e cel amintit, dr. Pick adună fel de fel de considerații, pe care le amalgamează după o rețetă proprie, pentru a părea o introducere a investigației sale. Din păcate, când se termină „introducerea", se termină și „analiza" propriu-zisă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În același grupaj — *Social-Psychological and Ethycal Base of Political Activity* — este inclusă și o succintă intervenție a lui Petr Pithart, despre *Politics and Morals*, unde sunt enunțate doar câteva observații, deosebit de pertinente și provocante.

A treia parte a sumarului — *Europe and Central Europe as a Problem of History and Politics* — este una consistentă, ca spațiu, dar îndeosebi ca tematică, unde pot fi descoperite, cum remarcă Prof. Kováč, opiniile a doi politicieni activi (E. Busek și M. Nášáryová), precum și considerațiilor unor studioși proveniți din aria științelor politice (P. Zajac, I. Samson) sau ale unor specialiști într-o perioadă istorică anume ori în probleme istorice particulare (R. Pearson și J. Valenta). Vorbind despre *Accents of the Contemporary Order in the Central Europe*, Erhard Busek (Austria) pleacă de la starea de fapt actuală a Vechiului Continent, determinată de condițiile generale ale ordinii contemporane proprii Centrului Europei. Europa de azi, atrage el atenția, nu mai e cea de acum cinci ani și în mod cert ca va fi alta peste același număr de ani. O asemenea previziune nu-și propune a semnala un proces firesc, de schimbare normală, ci de a scoate în evidență instabilitatea politică a continentului. Vechile definiții ale Europei sunt depășite, impunându-se o revizuire în sensul unei deschideri și a unei abordări liberale, care să includă toate popoarele și deci pe toți europenii. Istoria acestui spațiu, pe care îl pretindem a fi cel mai civilizat orizont uman, este supraîncărcată de conflicte, de pretenții ireconciliabile în aparență, de tendințe revizioniste, revanșarde și de complexe de superioritate. Autorul comunicării se referă la toate acestea, din trei perspective : *Comunitatea europeană și Europa*, *Spațiul economic european și Europa* și *Europa și Europa Centrală*, iar în excursul său el operează cu argumente specifice diplomației, politicii economice și geo-politicii. Discuția sa nu se poartă în jurul Europei Centrale ca în jurul „centrului lumii", deoarece restructurarea continentului, în sensul „reașezării" lui, „este un proces", astfel încât, „noi, europenii, trebuie să complinim noțiunea de Europa cu un nou conținut". Or, un asemenea proces nu este posibil decât prin efortul conjugat al tuturor europenilor. Magda Vášáryová avansează un expozeu asemănător, glosând pe tema : *The History of the Reflections on the Central European Space*, care putea, de fapt, prefața această rubrică. Începându-și intervenția prin a accepta, cum afirma cândva Goethe, că putem vorbi și scrie cu dezinvoltură numai despre ceea ce nu știm prea multe, cercetătoarea în cauză recunoaște că termenul de Europă Centrală este ceva necunoscut, o iluzie întreținută de orgolii, care au cauzat numai drame istoriei europene. Citându-l pe Rolf Scheider, György Konrád, pe Kundera și Havel chiar, Magda Vášáryová concede la un moment dat că Europa Centrală poate fi definită din punct de vedere geografic, deși, procedând astfel, sunt excluse unele realități economice, politice, etnice, excludere care va provoca suferințe memoriei generale. Urmărind cum a evoluat, în istorie, ideea de Europă Centrală, autoarea adresează tuturor recomandarea de a medita la pildele trecutului, multe fiind determinate tocmai de conceptul care pare a ne îm-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

piedica să intrăm în secolul XXI purificați de gânduri și experimente păgubitoare istoriei.

Small Nations-Great Problems este subiectul care îi oferă lui Peter Zajac prilejul de a reactualiza o veche dispută ideatică, punând-o în ecuație în funcție de mutațiile intervenite în ultimul timp. Amintind de E. F. Schumacher, cel care a definit conceptul de „națiune mică" la începutul secolului XVII, P. Zajac reface „dosarul" acestui „proces" complicat, al cărui verdict rezidă în afirmația potrivit căreia, „azi, problema națiunilor mici din regiunea noastră pare a fi : democrația indivizibilă a economiei, a dreptului și a culturii". Apropiat ca titlu de cel al Magdei Vášáryová, expozeul lui Ivo Samson — *Central Europe : The Development of a Concept* — abordează chestiunea dintr-o perspectivă geopolitică, aducând în discuție, pentru a defini conceptul de Europă Centrală, factori ca : spațiu, teritoriu, poziție geografică, populație, religie, minorități naționale etc. Sugestia sa este aceea că Europa Centrală poate fi un concept de natură practică, deoarece vechea semnificație era una incertă și subiectivă, ce accepta conjuncturalismul ca pe o permanență firească. „Post-comunismul" a modificat totul, astfel încât teoretizarea conceptului de Europă Centrală, la această oră, și-a pierdut sensul de altădată.

O comunicare deosebită este cea avansată de Prof. Raymond Pearson, despre *War and the Promotion of Nation — Statehood in Eastern Europe, 1914—1945.* Cu un incontestabil prestigiu științific, cunoscutul istoric își structurează demersul pe coordonate care îi sunt familiare, realizând astfel o demonstrație irecuzabilă, în care nu-și găsește locul presupunerea ori excesele teoretizante, care pot fascina, dar care se dovedesc a fi, de cele mai multe ori, fastuoase focuri de artificii. În interrvenția sa, după o necesară punere în temă, el își ordonează discursul în funcție de următoarele perspective : *Experiența națională a războiului, Primul război mondial și Europa Versaillesului, Al doilea război mondial și Europa Yaltei, Războiul și zonarea Europei estice* și *Războiul ca promotor al statului-națiune.* Privind, dintr-un anumit punct de vedere, perioada 1914—1945, autorul relevă că Europa estică s-a confruntat mereu cu războie, care au acționat ca stimulenți potențiali ai suveranității naționale în Estul european, receptați, cu timpul, ca un factor psihologic al promovării „stării de spirit a statelor-națiune". O asemenea viziune, subliniază Prof. Pearson, ne relevă că războiul s-a impus, în secolul XX, ca un factor ce poate determina consolidarea identității, afirmarea ambiției, modificarea frontierei și omogenizarea teritorială. Primul război mondial s-a înfățișat astfel ca o ocazie de verificare a tuturor acestor monomanii naționaliste. „Europa Yaltei", apoi, și în general cel de-al doilea război mondial s-au înfățișat Lumii Vechi ca inamici ai statului-națiune și ca patroni ai unui nou stil imperial, exemplificat de Uniunea Sovietică. În acele condiții, existența sau independența statelor Europei estice post-1918 a fost compromisă. S-a ajuns astfel, constată autorul, la împărțirea a ceea ce fusese cândva „Marea Europă Estică" în trei distincte „zone" geopolitice. Prima rezida în teritoriul ocupat de U.R.S.S., prin extinderea „drepturilor" rusești, impuse prin forța armelor. O altă zonă identificată de Prof. Pearson era Iugosla-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

via, iar ultima o reprezenta Europa Est-Centrală. Toată această nouă operație de reîmpărțire a unei importante regiuni a Europei a revigorat sentimentul suveranității naționale demografice, care nu soluționa problema națională, ci făcea ca statele din zona respectivă să fie manevrate către omogenizare și reducerea grupurilor minoritare. O judecată de ansamblu a întregului secol XX, formulată de Prof. Pearson, evidențiază necesitatea revizuirii unor concluzii mai vechi, de ordin geopolitic, care se vor repercuta asupra supraviețuirii statelor-națiune.

Cu *Is the Versailles System Dead ?*, Jaroslav Valenta continuă și nuanțează excursul anterior. Anul 1989, cu mutațiile lui încă nerelevate îndeajuns, poate nici identificate întocmai, a provocat dezintegrarea a două state — unul multinațional (Iugoslavia) și altul binațional (Cehoslovacia) — și a unui imperiu : U.R.S.S. Așadar, se întreabă absolut îndreptățit autorul, sistemul tratatelor adoptate după primul război mondial este caduc ? După un sondaj care a avut în vedere întreaga perioadă ce a urmat încheierii primului război mondial, opinia sa este aceea că dezavuarea Versaillesului ar avea consecințe greu imaginabile la această oră asupra păcii Europei și deci asupra viitorului ei, fără a se ajunge totuși la soluționarea complexelor probleme resuscitate azi.

Assimilation and the Statistics in the Historical Conflicts este un nou compartiment al sumarului, ce debutează cu comunicarea lui Jerzy Tomaszewski : *Statistics and Political Conflicts : Censuses in Czechoslovakia and Poland between Two World Wars*, continuând cu cea a lui Gábor Gyáni : *Concept of Assimilation in Recent Hungarian Social History*. De o manieră deosebită este examinarea întreprinsă de Ladislav Déak, cunoscutul istoric slovac, acela care preferă excursurilor generalizatoare investigația la obiect, cu date concrete și concluzii reclamate de realități inatacabile. Vorbind despre *The Slovaks in the Hungarian Statistics*, el reface, după statisticile oficiale de după 1880, procesul asimilării slovacilor de către unguri, încheindu-și considerațiile cu observația că „în prezent, asimilarea minorității slovace a mers atât de departe încât generația mai tânără a pierdut cu desăvârșire contactul cu limba maternă și cu tradiția spirituală a strămoșilor ei".

O temă care a fost abordată de mai mulți dintre participanții la a treia ediție a Simpozionului de la Bratislava este *National Conflicts and the Intgrests of Power*. După un excurs preliminar susținut de Katarína Zavacká, riguros și percutant *(Essence of the Modern State and Problem of Nationalism)*, Leonid Gibianski (Rusia) deschide seria comunicărilor ce se ocupă de „cazuri concrete", referindu-se de pildă la *The Hungarian-Yugoslav Territorial Problem in Soviet-Yugoslav Political Contacts, 1945—1946*. Un subiect revenit în actualitate după 1989 este și acela care privește istoria teritoriilor ce se autointitulează azi Moldova și care, prin statutul lor de ultimă oră, fac imposibilă soluționarea, în această parte a Europei, a consecințelor celui de-al doilea război mondial. De fapt, războiul nici nu s-a încheiat, în cazul Basarabiei și al Nordului Bucovinei. Ocupându-se de *Moldavia batween the Historical Truth and the Policy of Force*, Gheorghe I. Florescu reconstituie „campania" declanșată de Imperiul țarist, la începutul secolului XIX, de ocupare a unei părți a Moldovei, teritoriu dintotdeauna românesc, „campanie" reluată

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și continuată de U.R.S.S., iar azi de Rusia. Celelalte două titluri ale temei privesc raporturile ungaro-cehoslovace și ungaro-slovace : *Conception of the Czechoslovak and Hungarian Politics in Question of After-War Borders (1944—1946)* (Dagmar Čierna-Lantayová) și *Questions of Historical Past in Relations to the Contemporary Hungarian-Slovak Relations* (Farenc Boros, Ungaria).

Întrucât aceste dezbateri au fost inițiate de două instituții de cultură din Slovacia și au avut loc la Castá-Papiernička, era de așteptat ca multe comunicări, mai ales ale gazdelor, să fie axate pe subiecte care privesc în mod expres istoria cehilor și a slovacilor. Titlurile menționate deja evidențiază această circumstanță. Dar, iată, a șasea secțiune a sumarului gândit de Prof. Dušan Kováč se intitulează chiar *Czechoslovakia and Yugoslavia. Similarities and Diferences*. Desigur, o asemenea discuție se justifică prin stringența ei intrinsecă și poate fi purtată oriunde și de către oricine. Dar nicăieri nu va fi mai bine venită ca în acest spațiu și context. Comunicările ce fac obiectul acestei subdiviziuni tematice sunt : *Efect of Cultural Factors on the Promotion of the Relations of the Czechs and Slovaks* (Drina Malová), *Czechia and Moravia. History's Comback in the Czech Fashion* (Karel Bratošek, Franța) și *The End of Yugoslavia and New Balkan Perspectives* (Radovan Vukadinović, Croația).

Ultimul grupaj — *National and Ethnical Problems in the West and East* — se compune din titlurile : *Some Questions of Hungarian-Slovak Relations* (Jenö Boros, Ungaria), *Two Models of Ethnic Policy. The Swedish — Finnish and Polish-Ukrainian Relations before 1918* (Jósef Levandowski, Suedia), *Common Homeland-Different History : Inter-Community Relations in South Tyrol and Northern Ireland* (A. F. Alcock, Irlanda de Nord) și *Slovak-Hungarian Relations and the Question of an Ethnic Conflict* (Peter Zelenák). Contingența unor asemenea subiecte nu poate fi ignorată, dar ele, subiectele, sunt de fapt adiacente cu multe alte puncte ale sumarului. Or, o asemenea subliniere, ce se impune de la sine, este un semn că această întâlnire era necesară și că tema discutată reclamă abordări din perspective diverse, înainte de a se emite vreo afirmație cu veleități concluzive.

Un moment important al manifestărilor de acest gen este acela al alocuțiunii finale, care se vrea o primă treaptă a viitoarelor concluderi. Un asemenea *Final Report* nu a lipsit la Castá-Papiernička, iar el a fost prezentat de František Sebej, care a încercat să surprindă esența unor intervenții, subliniind astfel unitatea problematică a dezbaterilor, dincolo de aparentele diferențe. Un alt *Final Report* a rostit Radojka Miljević (Marea Britanie), care a discutat totul dincolo de fiecare comunicare în parte, cu intenția, mărturisită de altfel, de a desprinde primele reușite științifice posibile. Evidențiind nivelul ridicat al comunicărilor și participarea internațională, el a învederat că, indiferent de considerațiile studiosilor și ale oamenilor politici, istoria merge înainte, amintind de participarea la acest Simpozion a unor oficialități precum : Václav Havel, Jiři Dienstbier, Petr Pithart, Rudolf Chmel și alții. Expozeul său s-a încheiat pe un ton și cu o formulă care rezumă totul : „se pare că neîncrederea a bătut ultimul cui în coșciugul Republicii Federative Cehe și Slovace. Cehoslovacia este moartă. Trăiască Ceho-Slovacia !". Deși,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aparent, un asemenea final ar avea în vedere numai o arie restrânsă a dezbaterilor circumscrise *Istoriei și Politicii*, el sintetizează de fapt spiritul acestor vremuri, când, împotriva celor doi factori care s-au regăsit în sintagma adoptată ca titlu al Simpozionului, realitatea este aceea înfățișată de Ceho-Slovacia, de Iugoslavia, de Moldova, de Irlanda de Nord, de Rusia etc.

Volumul se încheie cu o utilă *Listă a participanților*, din care aflăm că la Častá-Papiernička au fost prezenți, în zilele de 12—15 noiembrie 1992, 103 istorici, politologi, sociologi, oameni politici și diplomați din Republica Cehă și Slovacă — ČSFR (73), Austria (3), Belgia (1), Croația (1), Elveția (1), Franța (5), Germania (6), Irlanda de Nord (2), Marea Britanie (2), Olanda (1), Polonia (2), România (1), S.U.A. (2), Suedia (1) și Ungaria (4).

History and Politics este un volum folositor atât celor preocupați de evoluția realităților politice imediate, cât și celor interesați de trecutul mai apropiat ori mai îndepărtat al Europei. Totodată, tomul în cauză se constituie într-o mărturie — adresată viitorului —, a încercărilor de descifrare a realităților cu care se confruntă unele spații europene după 1989. Comunismul a dispărut, sau așa pretindem, dar au apărut fel de fel de dificultăți, imposibil de ocolit în drumul către ceea ce se vrea Europa de mâine. *Istoria și Politica*, două componente fundamentale ale devenirii lumii contemporane, se văd și azi puse față în față cu vechi întrebări, care privesc problema națională, minoritățile, granițele statale etc., întrebări resuscitate de abolirea sistemului totalitar. În aceste grave împrejurări, diplomația este regândită în funcție de raporturile internaționale ce se întrevăd la această oră, iar progresele către democrație, ale fostelor țări comuniste, diferă din varii considerente, vechile complexe ale acestei zone față de Vest, dar și față de Kremlin, nu au dispărut etc. Speranțe sunt, unele limpeziri se întrezăresc, pot fi numite chiar și posibile înfăptuiri, dar viitorul rămâne încă incert pentru întreaga Europă.

Așa cum am mai afirmat, reuniunea științifică internațională care a ocazionat editarea acestui volum a oferit studioșilor proveniți din 16 țări din Europa și America prilejul de a discuta în jurul unei teme de mare interes și actualitate. Simpla foiletare a tomului prezentat ne va arăta că nu o dată și nu numai întâmplător unii studioși prezenți acolo s-au referit, expres ori numai tangențial, la România. Din nefericire, cercetătorii români au lipsit și de această dată, lăsând multe întrebări fără răspuns și pierzându-se, mai ales, o ocazie unde trebuia să ne facem auziți. Aveam ce spune și sunt mulți specialiști capabili de a ne reprezenta în asemenea forumuri științifice de nivel internațional. Dar noi uităm, încă, un adevăr acceptat demult, potrivit căruia cei doi termeni ai ecuației *Istorie și Politică* nu se află în raport de subordonare unul față de celălalt.

Gheorghe I. Florescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PAUL MIHAIL

Multă vreme nu-l cunoşteam, nu-i ştiam nici numele. Ne cunoştea în schimb el. Pentru că era ţărână din ţărâna noastră. Este vorba de preotul Paul Mihail, urmaş al unui neam de răzeşi şi preoţi, pământean de-al nostru născut la 29 iunie 1905 în Cornova din judeţul Orhei (astăzi raionul Ungheni). Rămânând orfan la vârsta de 3 ani a crescut şi a urmat şcoala la mănăstirea Hârjauca, apoi la seminarul teologic din Chişinău. Se înscrie după aceasta la Facultatea de teologie a Universităţii din Iaşi, cu sediul la Chişinău şi în 1930 îşi susţine teza de licenţă cu calificativul „Magna cum laudae", acordându-i-se o bursă pentru a-şi continua studiile în mai multe centre sud-est europene (Iugoslavia, Bulgaria, Grecia, Muntele Athos şi Istanbul). A descris această fericită perioadă în „Jurnalul călătoriei de studii în sud-estul Europei (editat în 1990 la Bucureşti).

În 1944, în urma desfăşurării operaţiilor militare, ca şi multe alte feţe bisericeşti, este nevoit să-şi părăsească baştina şi se refugiază peste Prut. Despre acest trist eveniment scria pe atunci „cu lacrimi în inimă" în ziarul „Moldova" : „...Au rămas răzeşii harnici şi evlavioşi cu sufletul bogat şi cu zapisurile vechi, ascunse în podul caselor... A rămas Doina noastră melancolică şi plină de jale a codrenilor şi plugarilor... A rămas limba... A rămas pământul... A rămas Dumnezeu".

Licenţiat în teologie, absolvă şi Secţia de istorie a Facultăţii de litere (Universitatea din Iaşi), iar în 1945 îşi susţine doctoratul cu tema „Ctitorii româneşti către locurile sfinte şi popoarele vecine", după care devine doctor în teologie cu specialitatea „Istoria bisericii".

Promotor al culturii şi spiritualităţii româneşti, Paul Mihail a fost un venerabil preot dar şi un mare cercetător — istoric şi bibliograf —, din 1928 şi până la sfârşitul zilelor a publicat peste 400 de studii, articole, recenzii, documente, note, în volume şi în publicaţii din România şi din străinătate, începând în 1928 cu studiul „Despre bibliotecile parohiale" şi sfârşind în 1993 cu lucrarea „Acte în limba română tipărite în Basarabia". Sensul major al acestei îndelungate şi vaste activităţi îl constituie investigarea şi punerea în circulaţie a unui imens material documentar referitor la istoria românilor de pretutindeni, material căutat şi depistat în arhivele şi bibliotecile din ţară şi din străinătate : „Documente medievale româneşti" (slave şi greceşti) şi carte veche românească. Părintele Paul Mihail a fost, de fapt, acel „prim român" care a realizat ipoteza ce s-a dovedit a fi justă şi anume că depozitele de documente din Europa de sud-est şi Mediterana orientală trebuie să

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cuprindă un număr neașteptat de important de izvoare din trecutul poporului român.

Cel mai vechi document descoperit de cercetător este hrisovul lui Alexandru cel Bun din 6 ianuarie 1406, prin care domnitorul dăruiește mai multe sate mănăstirii Bistrița. „Când am dat de el... cu dreapta îmi făceam cruce iar cu stânga îl strângeam la piept" — mărturisea părintele.

Prima lucrare a lui Paul Mihail s-a numit „Opt documente moldovenești dinainte de Ștefan cel Mare", și a fost tipărită în revista ieșeană „Cercetări istorice" (1933). Peste un an, aceeași publicație inserează studiul „Documente găsite la Constantinopol (1642—1755)". Aceste apariții au însemnat afirmarea unui savant serios, bine instruit, deci capabil să aprecieze la justa valoare documentele pe care le descoperă fie chiar și din voia întâmplării.

Ceea ce s-a confirmat cu prisosință prin activitatea ulterioară a neobositului părinte. Iată ce lucrări au mai apărut în următorul deceniu sub semnătura preotului Paul Mihail : „Album de documente moldovenești din veacul al XV-lea" ; „Regestele actelor moldovenești din arhiva de la Constantinopol a Sf. Mormânt" ; „Documente și zapise moldovenești de la Constantinopol" ; „Documente inedite ale cancelariei moldovenești din veacul al XVI-lea din arhiva Metocului Sf. Mormânt de la Constantinopol".

Importanța acestor documente ,care provin din Bulgaria și Grecia, din Serbia și Turcia și reflectă cinci secole de istorie românească, este clară chiar și pentru un nespecialist. Cât privește cercetătorii din domeniu foarte mulți dintre ei le-au preluat și le-au analizat în studiile lor subliniind o dată în plus neprețuita lor valoare. Se cere menționat faptul că Paul Mihail cunoștea greaca și slavona și alte limbi sud-est europene. Anume prin aceasta se explică faptul că a reușit să identifice și să publice texte foarte variate, împrăștiate prin multe țări. Am în vedere traducerea în română a „Leastviței", de către Varlaam, „Arhieraticonul român" din 1705, manuscrisul din 1814 al „Predicilor" lui Antim Ivireanul, manuscrise românești din mănăstirile de la Muntele Athos și mai ales o copie a „Cronicii lui Ioan Neculce" realizată de nepotul marelui înaintaș, ieromonahul Ioasaf Luca. Ea reprezintă o dovadă a circulației scrisului românesc și e considerată una dintre cele mai prețioase variante ale cronicii lui Neculce. A fost editată în 1980 la București și retipărită la Chișinău, în colecția „Moștenire", în 1993. În acest context s-ar cuveni menționate și alte două lucrări editate de savant : „Catalogul manuscriselor slave din colecții particulare din Moldova" și „Catalogul manuscriselor românești din Biblioteca Mitropoliei Moldovei".

În 1940, sub auspiciile Academiei Române, a fost tipărită monumentala lucrare bibliografică a savantului : „Tipărituri românești în Basarabia de la 1812 până la 1918", ea constituind o continuare și o completare a operelor lui Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu și Alexandru David.

După aproape patru decenii și jumătate, Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol" din Iași a publicat seria de „Contribuții la Bibliografia românească veche". Majoritatea tipăriturilor sunt publicate pentru întâia oară, însoțite și de copii fotografice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În calitate de secretar al Comisiunii Monumentelor Istorice și Bisericești, Paul Mihail a călătorit în toate părțile provinciei natale. Vocația de cărturar l-a îndemnat să adune însemnări vechi, să semnaleze cărți românești bisericești. A cercetat întreaga bibliotecă a Muzeului Societății Istorico-Arheologice Bisericești și Biblioteca Casei Mitropoliei din Chișinău (de altfel ambele nimicite în mod barbar de trupele rusești în retragere în iulie 1941). Ca rezultat avem mai multe studii, printre care „Cărți bisericești manuscrise și icoane din Basarabia" (1940), un document elocvent al continuității românismului în Basarabia în secolul de stăpânire țaristă. O deosebită importanță cognitivă o are și lucrarea „Răspândirea tipăriturilor românești în Basarabia în a doua jumătate a sec. al XIX-lea".

O simbioză a impresionantelor calități de istoric și bibliograf ale preotului dr. avva Paul Mihail este lucrarea „Acte în limba română tipărite în Basarabia" (1812—1830), precedate de „Bibliografia tipăriturilor românești în Basarabia" din aceeași perioadă, apărute la editura Academiei Române 1993. Este o lucrare unică prin conținut și metodologie, ceea ce și explică faptul că a fost distinsă de Academia Română cu prestigiosul premiu „Eudoxiu Hurmuzaki".

Ca un gest de recunoștință a noastră, pământenii dumnealui, poate fi considerată apariția în 1993, la Chișinău, a culegerii de studii ale sale „Mărturii de spiritualitate românească în Basarabia". Dincolo de utilitatea lor documentară ,aceste studii dețin o puternică încărcătură emoțională, care vine, bineînțeles, din sufletul celui ce semnează volumul. Paul Mihail a intenționat să-i ajute pe cei setoși de a cunoaște istoria neamului cât și istoria unor valoroase cărți, manuscrise, mănăstiri, biserici, viața unor fețe bisericești de mult trecute în lumea celor drepți. Lansarea cărții a avut loc la Chișinău în prezența autorului, pe atunci în vârstă de 88 de ani, plin de dorința să continue munca, adică să caute să găsească, să cerceteze și să scrie. După cum mărturisesc apropiații dumnealui și ultima sa zi a început-o tot la masa de scris, având ca și pe parcursul întregii vieți un program de activitate bine definit. Era ziua de 10 octombrie 1994. Vara aceasta, la 29 iunie 1995, preotul și savantul Paul Mihail ar fi rotunjit 90 de ani. Cu acest prilej Biblioteca Națională din Moldova i-a închinat o tulburătoare serată comemorativă.

Considerată în ansamblu, opera lui Paul Mihail contribuie la cunoașterea mai îndeaproape a sufletului poporului român din Basarabia, atât de mult ignorat și de aceea atât de des expus unor aprecieri greșite și falsificate. Avva Paul Mihail și-a consacrat întreaga activitate și, în fond, întreaga viață scopului de a argumenta documentar românitatea Basarabiei. Dan Simonescu constata pe bună dreptate : „Câți au făcut un asemenea gest de mare însemnătate istorică, culturală, prin care istoria poporului nostru să fie îmbogățită cu asemenea documente prețioase ? Eu nu cunosc pe altcineva dedicat cercetării științifice și înzestrat cu atâta generozitate folositoare culturii românești. Paul Mihail este o comoară pentru cultura românească".

Ion Madan

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ABREVIERI

AAR	= Analele Academiei Române
AB	= Arhivele Basarabiei
AES	= Analele economice şi statistice
ArhGen	= Arhiva Genealogică
AHR	= The American Historical Review
AIIAC	= Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie din Cluj
AIIAI	= Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol" Iaşi
AIINC	= Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj
AIIX	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" (fost AIIAI)
AISC	= Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL	= Anuarul de lingvistică şi istorie literară (Iaşi)
AM	= Arheologia Moldovei
AMM	= Acta Moldaviae Meridionalis (Vaslui)
AMN	= Acta Musei Napocensis
AnM	= Analele Moldovei
APR	= Analele Parlamentare ale României
AR	= Arhiva Românească (ambele serii)
ARBSH	= Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique
ARMSI	= Academia Română, Memoriile Secţiunii Istorice
ARMSL	= Academia Română, Memoriile Secţiunii Literare
ARMSŞ	= Academia Română, Memoriile Secţiunii Ştiinţifice
AŞRS	= Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială
AŞUI	= Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" Iaşi
AUB	= Analele Universităţii Bucureşti
BBRF	= Buletinul Bibiotecii Române din Freiburg
BCI, BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BIFR	= Buletinul Institutului de Filologie Română „A. Philippide"
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BRV	= Bibliografia Românească Veche
BS	= Balkan Studies (Thesaloniki)
BSH.BSHAR	= ARBSH
BSNR	= Buletinul Societăţii Numismatice Române
BSOAS	= Bulletin of the School of Oriental and African Studies
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
BZ	= Byzantinische Zeitschrift
CDM	= Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhivele Centrale de Stat, Bucureşti, vol. I—V.
CDM. S. 1	= idem, Supliment I
CL	= Cercetări literare
CMRS	= Cahiers du monde russe et soviétique
CvL	= Convorbiri literare (ambele serii)
DAD	= Dezbaterile Adunării Deputaţilor
DIR	= Documente privind istoria României
DOP	= Dumbarton Oaks Papers
DR	= Dacoromania
DRH	= Documenta Romaniae Historica
FHDR	= Fontes Historiae Dacoromanae
GB	= Glasul Bisericii
IN	= „Ion Neculce". Buletinul Muzeului Municipal din Iaşi
JGO	= Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
LL	= Limbă şi literatură
LR	= Limba română
MA	= Mitropolia Ardealului
MB	= Mitropolia Banatului
MC	= „Miron Costin". Revistă de mărturii istorice (Bârlad)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MCA = Materiale şi cercetări arheologice
MemAnt = Memoria Antiquitatis (Piatra Neamţ)
MMS = Mitropolia Moldovei şi Sucevei
MO = Mitropolia Olteniei
NEH = Nouvelles études d'histoire
ÖO = Österreichische Osthefte
RA = Revista Arhivelor (ambele serii)
REB = Revue des études byzantines
REI = Revue des études islamiques
RER = Revue des études roumaines
RES = Revue des études slaves
RESEE = Revue des études sud-est européennes
RFR = Revista Fundaţiilor Regale
RGI = Revista generală a învăţământului
RH = Revue Historique
RHLF = Revue d'historire littéraire de la France
RHMC = Revue d'histoire moderne et contemporaine
RHSEE = Revue historique du Sud-Est européen
RdI = Revista de istorie
RI = Revista istorică (ambele serii)
RIAF = Revista pentru istorie, arheologie şi filologie
RIR = Revista istorică română
RITL = Revista de istorie şi teorie literară
RM = Revista muzeelor
RMM = Revista muzeelor şi monumentelor
RREI = Revue roumaine d'études internationales
RRH = Revue roumaine d'histoire
RRSI = Revista română de studii internaţionale
Rsl = Romanoslavica
SAI = Studii şi articole de istorie
SAMNB = Studia et Acta Musei „Nicolae Bălcescu"
SAO = Studia et Acta Orientalia
SCB = Studii şi cercetări de bibliologie
SCIA = Studii şi cercetări de istoria artei
SCI = Studii şi cercetări istorice (ultimele din CI, seria veche)
SCIM = Studii şi cercetări de istorie medie
SCIV = Studii şi cercetări de istorie veche
SCIVA = Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie
SCN = Studii şi cercetări de numismatică
SCŞI = Studii şi cercetări ştiinţifice, Iaşi
SEER = The Slavonic and East European Review
SMIC = Studii şi materiale de istorie contemporană
SMIM = Studii şi materiale de istorie medie
SMIMd = Studii şi materiale de istorie modernă
SMMIM = Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară
SOF = Südost-Forschungen (München)
StCl = Studii clasice
SUBB = Studia Universitatis Babeş-Bolyai
TC = „Theodor Codrescu" (revistă editată de Gh. Ghibănescu)
Ukb, UKB = Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen
VR = Viaţa Românească
ZfRPh = Zeitschrift für romanische Philologie

ASB = Arhivele Statului Bucureşti
ASG = Arhivele Statului Galaţi
ASI = Arhivele Statului Iaşi
BAR = Biblioteca Academiei Române

Autorii sunt rugaţi să folosească aceste abrevieri în materialele trimise pentru publicare, semnalând titlurile necuprinse în prezenta listă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Anuarul" editat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" — care continuă, din 1964, seria de istorie a revistei „Studii şi cercetări ştiinţifice", Iaşi, apărută între 1950 şi 1963 — cuprinde *studii, comunicări şi note, recenzii* ş.a., consacrate istoriei românilor (veche, medievală, modernă şi contemporană), istoriei relaţiilor internaţionale ale României, istoriei universale etc. Publicaţia se adresează cercetătorilor din domeniul istoriei româneşti şi universale, profesorilor, studenţilor şi tuturor celor interesaţi în cunoaşterea şi studierea istoriei.

În stocul redacţiei se mai află şi pot fi procurate prin comandă următoarele tomuri :

XXI/1984, 728 p.
XXII/1985, 1—2, 1 016 p.
XXIII/1986, 1—2, 1 160 p.
XXIV/1987, 1—2, 1 420 p.
XXV/1988, 1—2, 1 338 p.
XXVI/1989, 736 p.
XXVII/1990, 272 p.
XXVIII/1991, 416 p.
XXIX/1992, 552 p.
XXX/1993, 704 p.
XXXI/1994, 712 p.

Supliment I (C. Istrati, *Condica vistieriei Moldovei din anul 1816)*, 154 p.
Supliment II (D. Şandru, *Populaţia rurală a României între cele două războaie mondiale)*, 214 p.
Supliment III (Gh. Buzatu şi Gh. I. Florescu, *Al doilea război mondial şi România. O bibliografie)*, 214 p.
Supliment X (Adrian Macovei, *Moldova şi Ţara Românească, de la unificarea economică la unirea politică din 1859)*, 138 p.
Supliment XI (*Temps et changement dans l'espace roumain,* vol. îngrijit de Al. Zub), 262 p.

Tiparul executat sub cd. 211,
la S.C. „Dosoftei" S.A.,
Str. Sf. Lazăr nr. 49
Iaşi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol"
tom. XXXII, p. 1—656, Iași, 1995

ISSN 0074—039X

Lei 5 000

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro